ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI
No. 411

AFRİKA ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELELERİ

PROF. DR. TÜRKKAYA ATAÖV

AFRİKA

ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELELERİ

PROF. DR. TÜRKKAYA ATAÖV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ—ANKARA . 1977

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 411

AFRİKA
ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELELERİ

TÜRKKAYA ATAÖV

Eşim Candan Ataöv'e.

Ö N S Ö Z

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Afrika kıt'asındaki kurtuluş mücadeleleri çağımızın önde gelen uluslararası konularından biri olmakta devam ediyor. Okadar ki, bu kıt'a zaman zaman dünya politikasının merkezi durumuna gelmektedir.

Konuyu geniş kapsamlı ve ayrıntılı sayılabilecek bir ölçüde Türkiye'deki ilgili çevrelere duyurmak istediğim için Türkçe olarak yazdığım bu kitabın ilk baskısı üniversitece yayınlandıktan kısa bir süre sonra tükendi. İkinci baskısından önce iki kez daha Afrika'ya gitmem, bu arada ırkçılığın her türlüsüne karşı mücadele için kurulan uluslararası örgütün merkez yürütme kurulunda, bazı Afrikalı aydınlarla birlikte, görev almam mümkün oldu. Bu temaslar beni yeni gelişmeler, görüşler ve kaynaklardan haberdar etti. Bu arada, Cezayir'de POLİSARİO temsilcileriyle de konuşmam ve onlardan ilk elden bilgi ve belge almam da mümkün oldu. Kitabın bazı bölümlerine, böylece, yeni paragraflar ekledim. Bu ekler, daha çok, Mısır, Libya, Cezayir, eski İspanyol Sahrası, eski Fransız Afrikası, Afar ve İssa, Angola ve Mozambik, Afrika'nın güneyi ve Madagaskar ile ilgili bölümlerde görülecektir.

Gene bu geçen sürede kıt'anın yalnız sömürgeleşmesine ilişkin olarak, bu kitabın hacmine yakın not aldımsa da, bu araştırmanın ana teması sömürgeleşme değil, sömürgelikten ve emperyalizmin boyunduruğundan kurtulma olduğu için bu bilgileri buraya aktarmayı gerekli bulmadım.

Üniversite yayınlarının baskı sayısı ve dağıtım yönlerinden kamu oyuna gereği gibi ulaşmaması artık bir gelenek durumundadır. Oysa, halkımızın Afrika'nın ulusal kurtuluş mücadeleleriyle ilgilenebileceği inancındayım. Bu ikinci baskının artan ilgiyi bir ölçüde karşılamasını umud ederim.

T. A.

ÖNSÖZ

Bu kitap 400 milyonluk[1] Afrika Kıt'asında ulusal kurtuluş mücadeleleri üzerinedir. Avrupa'nın sermayeci düzeni kâr peşinde koşarken, kıt'alar çiğnemiş, düzinelerle ulusları ve halkları boyunduruğa vurmuş, insanları madenlerde ve çiftliklerde köle durumuna indirgemişti. Çin'de afyon ticareti yapmış ve Vietnam'a zorla girmiş olan Batı, Afrika'nın milyonlarca insanını da gene kendi hizmetine sokmuştu.

Bu araştırma Afrika'nın Batı emperyalizmine başkaldırmasının anlatımı ve incelenmesidir. Konuyu daha çok Birinci Cihan Savaşının sona ermesinden buyana ele almaktadır. 1919'dan bugüne, kıt'ada yer alan olayların ekseni ulusal kurtuluş akımıdır. Bu akım kıt'ayı baştan başa sarmış, milyonlarca insanı sömürgeciliğe ve yeni - sömürgeciliğe *(neo-colonialism)* karşı mücadele içine çekmiştir.

Bu yıllarda Rusya'da Ekim 1917 Devriminin yer almış olmasının önemi ve Afrika üstündeki etkisi de meydandadır. Yirminci Yüzyılın başında, Rusya emperyalist zincirin en zayıf halkası, uluslararası çelişilerin bir çeşit anahtarıydı. İç ve dış düşmanlarına karşı hem silâhlı, hem ideolojik bir savunma ve mücadeleye girişen Ekim Devriminin yeryüzündeki bütün olayları etkilediği, kurtuluş mücadeleleri yönünde hızlandırıcı bir rol oynadığı kuşkusuzdur. Kabul etmek gerekir ki, Ekim Devrimiyle emperyalizmin sömürge sistemindeki bunalım derinleşmiş, bağımlı ülkelerdeki yığınların hareketleri yeni bir hız kazanmış, sömürgelikten kurtuluş mücadelesi bir ölçüde kolaylaşmıştır. Yabancı toprakların zorla ele geçirilmesini reddeden 8 Kasım 1917 tarihli Barış Kararı ve ulusal kurtuluş hareketlerini birleştirmeyi amaçlayan Eylül 1920 Bakû Konferansı bu yöndeki somut adımlardır. Ekim Devrimi ve Birinci Cihan Savaşının sona ermesiyle hız kazanan kurtuluş mücadeleleri tüm Afrika'yı bilinçlendirmiş, anti-emperyalist oluşumda ön safa geçirmiştir.

---

1 **Novoye Vremya**, Moskva, No. 17 (1975), s. 13. Kıt'anın nüfusu, 1974 sonunda, 399, 599,000 olarak ilân edildi. Doğum oranı binde 43–49 olup, nüfusun yarısı 15 yaşın altındadır.

Öte yandan, gerilemeğe mahkûm olan emperyalizm Güney Afrika Cumhuriyeti gibi son ırkçı kalelerine dayanarak, ömrünü uzatmağa gayret etmektedir. Ancak, bu çağ-dışı eksende çevrelenen gerici blok bütün kıt'ayı tehdit eden bir mızrak gibidir de. Bundan ötürü, sömürgeciliğe, yeni-sömürgeciliğe, ırkçılığa ve emperyalizme karşı mücadele bugünkü Afrika'nın siyasal hayatında da en önemli özelliktir.

Bu araştırma 1919'dan sonraki gelişmeleri saptama yanında, çağdaş toplumsal gelişmelere de dokunmağa çalışmıştır. Tarihsel süreci izlemekle birlikte, asıl, kıt'anın en önde gelen konusuna, yani kurtuluş mücadelelerine önem vermektedir. Afrika'nın bütün öteki sorunları da temelde bununla ilgilidir. Araştırma komşu konulara da dokunduğunda, bunları hep kurtuluş mücadelesiyle ilgileri ölçüsünde ele almağa çalışmıştır.

Bu ve benzeri konular ülkemizde, bugüne değin, yeterince ele alınmış olmaktan çok uzak kalmıştır. Afrika ile ilgili herhangi bir alan bile parmakla sayılacak kadar az incelenmiş,[2] büyük çoğunluğu dar bir çerçeve içinde kalmış,[3] kıt'ayı genel olarak tanıtma hevesinde olanlar bir broşür niteliğini aşamamış,[4] yabancı dillerden çeviriler bile pek yapılmamıştır.[5] Ulusal kitaplığımız hem Türkiye'deki yazarların çalışmaları, hem de Afrika kıt'sıyla ilgili dünya dillerinde araştırmaların varlığı açılarından, sayı itibariyle, son derece zayıftır.

Oysa, Afrika bütün dünyanın ilgisini gün geçtikçe daha fazla çekmektedir. Önce, büyük bir kıt'adır. Koca Hindistan haritada bu kıt'anın ortasına oturtulacak olsa, ancak bir Kongo ya da Sudan'a eşit olduğu anlaşılır.[6] 600 milyona yakın insanın yaşadığı Hindistan, tabii ki, küçük bir ülke değildir; sadece çevrenin çok büyük oluşu onu küçük gösterecektir. Bu bü-

2 Hıfzı Topuz, **Kara Afrika,** İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971; Baskın Oran, "Kara Afrika'da Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği," (doktora tezi, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1974); Abdi İpekçi, **Yarının Kıt'ası Afrika,** İstanbul, Milliyet Yayınları, 1959; Türkkaya Ataöv, "Uyanan Afrika," **Sosyal Adalet**, İstanbul, 23 Nisan - 21 Mayıs 1963.

3 Stratejik Etüdler Enstitüsü, **Afrika Milletleri Silâhlı Kuvvetleri,** çev. Harb Tarihi Tercüme Bürosu, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1970, 50 s.

4 İstanbul Ticaret Odası, **Afrika Devletlerini Tanıyalım,** İstanbul, 1970, 75 s.; André Blanchot, **İstiklâl Arifesinde Siyah Afrika**, çev. Suat Aksoy, Ankara, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1966, 20 s.

5 Anne Eisner Putnam, **Kongo Pigmileri Arasında Sekiz Yıl,** çev. Gani Yener, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1962; Basil Davidson'un **Which Way Africa** başlığını taşıyan kitabı (Harmondsworth, Penguin, 1964) **Afrika'da Millî Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri** adı altında çevrildiyse de (İstanbul, Sosyal Yayınlar, t.y.), aslında, kısa (küçük boy 157 s.), bir kitap olarak ancak bazı Afrika sorunlarına değinmektedir. Bu kitabın eleştirisi: **Narodi Azii i Afriki,** No. 6 (1965), s. 155 - 157.

6 Paul Fordham, **The Geography of African Affairs,** Harmondsworth, Pelican, 1965, s. 17-19.

yüklük konum, ulaşım olanakları ve kıt'anın zenginlikleri açılarından da ayrı bir önem kazanmaktadır.

İkinci olarak, Afrika'da yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla uluslararası politika sahnesinde güç dağılımı değişmiştir. Örneğin, on-yedi Afrika ülkesinin hep birden bağımsızlığını kazandığı 1960 yılı bir çeşit "Afrika yılı" olmuştur. Ondan sonraki gelişmelerle de Afrika'da sömürgecilik artık tarihe karışmıştır; bütünüyle ortadan kalkması da doğal karşılanmalıdır. Ancak, bağımsızlık mücadelesi kolay olmamıştır da. İşte, bu araştırma, büyük ölçüde, bu kavganın değerlendirmesini yapmaktadır.

Ancak, sömürgeciliğin bir sistem olarak yok olması Afrika sorunlarının çözüme ulaşacağı anlamına da gelmez. Bu ülkelerin, bugün bağımsız da olsalar, tarımsal ve ham madde niteliğindeki ekonomilere dayanmakta oluşları, geçen yüzyıldanberi dünya sermayeci pazarına bağlı kalmış bulunmaları, yabancı tekellerin Afrika ülkelerini türlü yollardan hâlâ denetleyebilmeleri ve nihayet bağımsızlıklarını kazanmış olan bu ülkelerin genellikle ekonomik gerilik içinde bulunmaları eski emperyalist devletlere yeni bir takım sömürü olanakları sağlamaktadır. Başında "koloniyel" şapkası, omuzunda tüfeği ve elinde kamçısıyla eski sömürgeci tipi ortadan kaybolmaktaysa da, günümüz emperyalisti bugün maskeli, daha esnek ve bir hayli zengin repertuarlı taktikler uygulamaktadır. Bu taktiklere Afrika ülkeleri, halkları ve kabileleri arasındaki anlaşmazlıkları alevlendirmek, bağımsız bir Afrika birliğine giden yolların önüne engeller yığmak, çeşitli ekonomik, (hattâ Kongo'da olduğu gibi) askerî ve siyasal biçimler içinde kollektif sömürgeciliği denemek, güçlendirmeğe çalıştıkları Afrika orta sınıflarını yeni dayanaklar sayarak savunma andlaşmaları kanalıyla üsler edinmek ve askerlerini bulundurmak, siyasal nüfuzunu bağımsız görünüşlü fakat kukla rejimler elile sürdürmek ve bağlayıcı yardım, kredi ve ticaret andlaşmaları yapmak da dahildir. Bu kitapta bağımsızlıktan sonraki iç ve dış sorunlara da bu nedenle yer verilmiş, kıt'a çapındaki tam bağımsızlık, kalkınma yolları ve birlik çabaları gibi konulara ayrı bir bölüm ayrılmıştır.

Afrika'nın ülkemizde resmî ve resmî olmayan çevrelerce bilimsel olarak yeterince incelenmediği açıktır. Afrika ülkelerinin kaçıyla ilişkilerimizin olduğuna ve başkentimizde kaçının diplomasi temsilciliğinin bulunduğuna bakmak bile resmî düzeydeki ilgiler hakkında bir fikir verebilir.[7] An-

7 Türkiye'nin, 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti hükûmetiyle başlayarak, yerli Afrika halklarının hak ve çıkarlarına karşı doğrultudaki genel politikası ve bunun örneklerine ilişkin bir yazı: Türkkaya Ataöv, "Afrika ve Biz," *Vatan*, İstanbul, 21 Mart 1976. Bu yazı, Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda, oyunu Fas'ın bağımsızlığı konusunun ertelenmesi için kullanması, Tunus'un bağımsızlığını Fransa ile bu ülke arasında bir "iç sorun" sayması, Cezayir

cak, ilginin azlığı kıt'anın önemini azaltmaz. Bu konuda kısa sayılamayacak şu araştırmayı yapmanın gerekliliği de bundan ötürü duyulmuştur.

Ancak, böyle bir konuda bilgi toplamak için zengin kütüphanelerde ve uzmanlık kitaplıklarında çalışmak kaçınılmaz olduğu gibi, yerinde gözlemler de gerekli olmuştur. Türkiye'deki kütüphaneler ve araştırma merkezlerinin bu konuda çok zayıf olduklarını bir kez daha tekrarlayalım. Bundan dolayı, ilk bilgileri Sovyetler Birliği'nde araştırma yapmak üzere üniversitece görevli yollandığım iki yıllık (1970 - 1972) sürenin son bölümünde "V. İ. Lenin Adına Devlet Kütüphanesi" *(Gosudarstvannaya Biblioteka imeni Vladimira İlyiça Lenina)* ile S.S.C.B. Bilimler Akademisine bağlı Doğu Çalışmaları Enstitüsü *(Institut Vostokovedeniya)* ve Afrika Enstitüsünde *(Institut Afriki)* topladım. Moskova'da I.I. Potekhin, A.B. Davidson, S. R. Smirnov, L. A. Fridman, G. A. Nersevov ve L. D. Yabloçkov gibi meslektaşların yayınları ile bazılarıyla yaptığım özel konuşmalardan yararlandım.[8] Bu yüzden, araştırma boyunca dipnotlarında yer yer, (Türkiye'de alışılmamış olmasına rağmen) Sovyet kaynaklarına, hattâ Rusça olmayan bazı Slâv yayınlarına da atıf yapılmıştır.[9]

Yurda dönüşümde üç yıl lisans ve doktora seviyelerinde Afrika konularıyla ilgili ders ve seminerler vererek çalışmalarımı sürdürdüm. Bu arada, önceki bulgularımı Batı kaynaklarıyla karşılaştırmağa devam ettim.[10] Araştırmayı tamamlayabilmek için iki kez Afrika'ya giderek Mısır'da Arap

---

bağımsızlığının gündeme alınmamasından yana görüşü ve Mauritanya'nın bağımsızlığı oylanırken çekimser kalması gibi tercihlerin yanısıra, diplomatik ilişkilerimizin kurulmadığı birçok Afrika ülkesinin varlığından ya da faşist Portekiz iktidarında bu devletin ırkçı politikasının kınanmasına katılmayışı gibi örneklerden hareketle, resmî tutumun tarihsel çizgisini eleştirmektedir.

8 Özellikle: I. A. Davidson, **et al., Noveyşaya İstoriya Afriki,** Moskva, 1964. Sovyet Bilimler Akademisinin Asya ve Afrika ülkeleriyle bilimsel bağları hakkında: S.G Korneyev, **Naukçniye Svyazi Akademii Nauk SSSR So Stranami Azii i Afriki,** Moskva, Nauka, 1965. Afrika ile ilgili öteki önemli yayınlar: M. İ. Braginskiy, **Asvobojdeniye Afriki,** Moskva, 1962; **Afrika yujnyeye Saharı: Vaprosi ekonomiki i istorii,** Moskva, 1958; B. G. Solodovnikov, **Problemı Sovremennoy Afriki: Stati i vistupleniya,** Moskva, 1973; 1973; L. V. Stepanov ve G. İ. Mirskiy, **Aziya i Afrika: Kontinenti f Dvijenii,** Moskva, Institut Mirovoy Ekonomiki i Mejdunarodnıh Atnaşeniy, 1963. Bütün ülkelerdeki Afrika araştırma merkezleri ve süreli yayınları gösteren listeler kitabın sonunda "Ekler" bölümündedir.

9 Basımevlerimizde sirilik alfabe bulunmadığından Sovyet kaynakları Lâtin alfabesiyle belirtilmiş, ancak yazıda imlâya değil, daha çok okunuşa, yani telâffuza uyulmuştur. Örneğin, "kogo" takısı yazıldığı gibi değil, okunduğu biçimde, yâni "kava" olarak gösterilmiştir.

10 Bazı Sovyet kütüphaneleri Batı dillerinde de zengindir. Örneğin, Lenin Kütüphanesinde 173 dilden kitap bulunduktan başka, **Biblioteka Inostrannoy Literaturi** yalnız yabancı yayınlardan oluşur. Bu merkezlerde Batı yayınlarını izlemek mümkündür. Batı'nın en önemli müracaat kitapları olarak şu iki yayının muhtelif yıllıklarından yararlanılmıştır: **The Middle East and North Africa** ve **Africa South of the Sahara,** London, Europa. 1971-1973.

Araştırmaları ve Çalışmaları Enstitüsü[11] ve Afrika Derneği kitaplıklarında, bir milyon kitaplık Ulusal Kütüphanede *(Dar el-Kutûp)*, daha sonra da Bingazi'de Libya Üniversitesi kütüphanesinde ve Trablus'da Tunus Kültür Merkezinde çalıştım, bu ülkelerdeki Afrika devletleri temsilcilikleri ve Afrika örgütleri kanalıyla bilgi ve yayın aldım, araştırmanın ilk hazırladığım nüshasını, böylece iki kez değiştirdim. Bu arada, bazı Afrika üniversitelerinde aynı konuları inceleyen meslektaşlarımla ve mümkün olan yerlerde uygulama sorumluluğu taşıyan diplomatlar ve devlet adamlarıyla görüştüm.

Kitabın basılması kararlaştırıldıktan sonra, Cumhuriyetimizin Ellinci Yıldönümü dolayısıyla yayınlanması gereken çalışmalara öncelik verilmesi için basımevine teslimi ertelenince, geçen süre içinde, bu dinamik kıt'ada birkaç eski sömürge daha bağımsız oldu, darbeler yer aldı, iktidarlar ve onlarla birlikte iç ve dış politika değişti. Okadar ki, kitabın metni kolonlar halindeyken bağımlı olan bir ülke metin sayfa haline getirilirken bağımsız oldu. Kitapta bu son yeniliklere de mümkün olan ölçüde yer verildi ve gereken değişiklikler bir daha yapıldı. Böylece, 1973'de tamamlanan metin 1975'e kadar birkaç kez elden geçmiş oldu.

Görüldüğü gibi, araştırma hemen hemen bütünüyle dış kaynaklara dayanmaktadır. Bunun bilinen ya da tahmin edilebilecek birtakım güçlükleri vardır. Bir güçlük bazı önemli kaynakların zengin yabancı kütüphanelerde bile gerek eskiliği, gerekse başka nedenlerden ötürü istendiği zaman bulunamamasıdır. Örneğin, Nairobi Üniversitesinde Afrika bibliyografyasıyla ilgili olarak yer alan uluslararası konferansın zabıtları ya da sunulan bibliyografik raporlar ele geçirilememiştir.[12] Bazı bibliyografyalar eski,[13]

11 Arap Araştırmaları ve Çalışmaları Enstitüsü hakkında bilgi: Arab Educational, Cultural and Scientific Organization, **Institute of Arab Research and Studies: Prospectus,** Cairo, Dar Nafeh Press, 1974. Bu enstitünün yayınları ve kitaplığı hakkında teksir bibliyografyalar: Institute of Arab Research and Studies, the Library, **History of the Arab World: from Ancient to Modern Times,** Cairo, Arab Educational, Cultural and Scientific Organization 1973;———, **Nationalism Studies,** M. Mohammed Aref, der., Cairo, 1972; ———, **Palestine: a Bibliographical List,** Cairo, 1971. Arap Birliği'ne bağlı Yüksek Arap Çalışmaları Enstitüsü'nün hazırladığı ve bugün eskimiş olmakla birlikte gene yararlı olabilecek bir süreli yayınlar listesi: League of Arab States, Institute of Higher Arabic Studies, **List of Periodicals:** 1964, Cairo, teksir.

12 J. D. Pearson ve Ruth Jones, **The Bibliography of Africa: Proceedings and Papers of the International Conference on African Bibliography,** Nairobi, 4-8 December 1967, London, Frank Cass, 1970. Siyah Afrikanın sömürgeleştirilmesi tarihiyle ilgili, Macar Bilimler Akademisinin değerli incelemesinin ilk dört cildi görülebilmiştir: Endre Sik, **Histoire de l'Afrique Noire,** C. I-IV, Budapest, Akademiai Kiado, 1962. Afrika çalışmaları için uluslararası genel bibliyografyalar yeterli değildir: **International Bibliography of Political Science,** London, Tavistock Publications; Chicago, Aldine Publishing Co., 1952 ———; **International Political Science Abstracts,** Oxford, Basil Blackwell, 1951 ———.

13 Sir Harry C. Lube, **Bibliography of Sierra Leone,** Oxford, Oxford University Press, 1925.

bazıları tek konuyla sınırlı,[14] bazıları kısa,[15] bazıları da konumuzla ilgili değildir.[16] Belgesel nitelikteki bazı genel müracaat kitaplarını daima el altında bulundurmak mümkün olamamıştır.[17] Öte yandan, Afrika tarihinin kaynaklarını eksiksiz ortaya çıkarma amacıyla yapılan ciddî çalışmalar da vardır.[18] Araştırma boyunca dipnotlarında gösterilen kaynaklar okuyucuya bu konuda bir bibliyografya verme amacını da gütmektedir. Ancak, bütün aramalara rağmen, bazı Afrika ülkeleri hakkında az kaynak ele geçirilebilmiştir.

Kitap kurtuluş sürecini konu edinmekle birlikte, "Giriş"te Afrika'nın sömürgeleşmesi hakkında genel bir hatırlatma gerekli sayılmıştır. Araştırmanın büyük kısmı ise, kurtuluş mücadelelerini Afrika ülkelerinde teker teker ele almaktadır.[19] İkinci bölümde ülke incelemesi Mısır ile başlıyor, çünkü bu ülkenin yalnız Afrika'da değil, dünya tarihinde de önemli bir yeri

14 Boston University, African Studies Program, Development Research Center, **A Selective Bibliography of Books, Articles and Documents of African Administrative Problems,** Boston, 1964, teksir.

15 John A. Ballard, "Politics and Government in Former French West and Equatorial Africa: a Critical Bibliography," **Journal of Modern African Studies,** New York, C. III, No. 4 (1965), s. 589-605; Kenneth Robinson, "A Survey of the Background Material for the Study of Government in French Tropical Africa," **The American Political Science Review, C. 50,** No. 1 (March 1956), s. 179 - 198.

16 J. Case, "General Bibliography on Science and Mathematics Education in Continental Africa," taslak halinde teksir, 1966.

17 Örneğin: **SSSR i Afrikanskiye Strani: 1946 - 1962, dokumenti i materiali,** Moskva, Gospolitizdat, 1963.

18 Uluslararası Arşivler Kurulu **(International Council on Archives, Conseil International des Archives),** UNESCO'nun desteğiyle, Afrika tarihinin kaynaklarını ortaya çıkaracak belgeler yayınının ilk serisini tamamlamıştır. Seri on-bir ciltlik olup Federal Alman Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, A.B.D., İspanya, Belçika, İtalya, Vatikan, Danimarka, Norveç ve İsveç'de Afrika ile ilgili tüm belgeleri kapsamaktadır. Aynı kurul 1959 - 1963 yılları arasında Lâtin Amerikan tarihinin kaynaklarını sunan bir seri daha yayınlamıştı. Bu kez, Afrika tarihi ve sorunlarını inceleyenlere çeşitli dünya arşivlerinde yıllardır yatmakta olan ilk elden belgeler açılmış olmaktadır. Bu kitaplarda belgelerin metinleri yayınlanmamakta, sözkonusu ülkede nerelerde sadece hangi arşiv dosyalarının bulunduğu belirtilmektedir. Bu yayınlara örnekler: International Council on Archives, **Quellen zur Geschichte Afrikas südlich der Sahara in den Archiven der Bundesrepublik Deutschland,** Inter - Documentation Company Ag Zug, Switzerland, 1970; ————, **Sources de l'Histoire de l'Afrique au Sud du Sahara dans les Archives et Bibliothèques françaises,** Inter - Documentation Co., Ag Zug, Switzerland, 1971; ————, **Scandinavia: Sources in Danemark, Norway and Sweden,** Inter-Documentation Co. Ag Zug, Switzerland, 1971. Ayrıca, yıllık belgeler serisi: Colin Legum, ed., **Africa Contemporary Record: Annual Survey and Documents,** London, Africana Publishing Corporation, 1968 ———. Afrika hukukuyla ilgili yıllık yayın: **Annual Survey of African Law,** Eugene Cotran ve Neville Rubin, der., 1968 ———.

19 Bazı yazarlar Afrika'yı örgütlenme ve kıt'anın birliği açısından ele almayı doğru bulmaktadırlar. Örnek: Butros Butros Gâli, **El-Alakat et-Devliyye fi İttar Munazzamat el-Vahde el-Efrikiyye,** Kahire, Mektep it el - Anglu el - Mısriyye, 1974.

olmuş, ilk uygarlıklardan biri bu topraklarda kurulmuştur. Nil Vâdisinin bütünlüğü dikkate alınarak araştırma Sudan ile sürdürülmüş, sırasıyla Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'daki kurtuluş mücadelelerine değinilerek Kuzey Afrika tamamlanmıştır. Fransız Batı Afrikası ve Fransız Ekvator Afrikası, ilgili ülkelerin bağımsızlıklarına kadar topluca ele alınmış, sonra da Mauritanya, Çad, Mali, Gine, Fildişi Kıyısı, Yukarı Volta, Gabon, Kamerun, Benin, Nijer, Togo, Orta Afrika Cumhuriyeti, Senegal ve Kongo Halk Cumhuriyeti'nin tüm bağımsızlık sorunları karşısında tavrı saptanmıştır. Sonra, Ekvator çevresinde eski İngiliz sömürgeleri Gambia, Sierra Leone, Gana ve Nijerya, eskidenberi bağımsız olan Etyopya ve Liberya, gene aynı çevrede Gine (Bissau) ve Portekiz Adalarıyla Somali ve eski Fransız sömürgesi Afar ve İssa ele alınmıştır. Kenya, Uganda ve Tanzanya; Rwanda ve Burundi; Botswana, Lesotho ve Swaziland; Zambia, Malawi ve Güney Rodezya; nihayet Angola ve Mozambik tarihsel geçmişlerinin içiçe oluşlarından ötürü gruplar halinde incelenmiş, bu arada Zaire, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Namibia ayrı ayrı değerlendirilmiş, büyük Afrika adası Madagaskar'dan sonra Komoro, Mauritius, Réunion, Seychelles ve St. Helena çevre adaları hakkında da bilgi verilmiştir. Ülkelerle ilgili her bölümün başına o ülke hakkında konum ve nüfus gibi birkaç cümlelik genel bilgi konmuştur.

Üçüncü Bölüm önemli Afrika sorunlarının birkaç başlık altında incelenmesine ayrılmıştır. İlk olarak, Batı tarihçileri ve uluslararası politika yazarlarının *etnosentrik* bazı yaklaşımları eleştirilmiş, sonraki bölümlerde Afrika'nın ekonomik bağımsızlık, kalkınma ve birlik çabaları değerlendirilmiştir. Metin içinde ilk kez geçen ve o bölüm açısından önemli olan bazı özel isimler ve kelimeler italik dizilmiş, dipnotlarında sözkonusu edilen kaynaklar başka bölümlerde, zorunluluk olmadıkça, tekrarlanmamıştır.

Kitabın sonuna eklenen bazı tablolar Afrika'nın bölüşülmesi, ülkelerin bağımsızlık tarihleri, örgütlenme ve temel ürünleri gibi konularda toplu bilgi vermektedir. En sonda Afrika üstüne kıt'a içinde ve dışında araştırma merkezleriyle Afrika'yı konu edinen süreli yayınlar hakkında bilgi vardır. Dipnotları yer yer uzun tutulduğundan, kitabın sonunda ayrıca bir bibliyografya vermeğe gerek görülmemiştir.

T. A.

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ vii

ÖNSÖZ ix

İÇİNDEKİLER xvii

I. GİRİŞ: AFRİKA'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ 1

Sömürgeleşmeden Önce, 3; Eski Çağlar, 4; Orta Çağlar, 6; *Afrika'nın Keşfi*, 8; Geç Keşfin Nedenleri, 8; Keşif Çabaları, 9; İlk Sömürgeciler, 12; Köle Ticareti, 13; *Afrika'nın Paylaşılması*, 15; Sömürgecilik ve Emperyalizm, 15; İngiltere, 15; Fransa, 19; Almanya, 21; Ötekiler, 22; Sonuç, 23.

II. ÜLKELERİN KURTULUŞ MÜCADELELERİ 25

MISIR 27

Giriş, 27; Kral Fuad, Zağlul ve Vafd, 30; *Bağımsız Mısır*, 34; Biçimsel Bağımsızlık, 34; 1924 Darbesi ve Tepkiler, 36; 1936 Andlaşması, 40; İkinci Cihan Savaşı ve Mısır, 44; Savaştan Sonra, 46; *1952 Hareketi*, 49; Darbeciler ve Cumhuriyet, 49; Yeni İktidar ve Batı, 52; 1956 Süveyş Bunalımı, 54; Mısır'ın Önderliği Sorunu, 56; Devrimin İkinci Aşaması, 60; İsrail'in 1967 Saldırısı, 67; Nâsır'dan Sonra, 69.

SUDAN 73

Giriş, 73; İlk Başkaldırmalar, 75; İkinci Cihan Savaşından Sonra, 80; *Bağımsız Sudan*, 84; Abbud Rejimi ve Tepkiler, 84; Nimeiri İktidarı, 90.

LİBYA 93

Giriş, 93; İtalya'ya Karşı Direnmeler, 95; *Bağımsız Libya*, 99; 1969 Hareketi, 103; Libya Petrolü, 108.

TUNUS 113

Giriş, 113; Fransa'ya Karşı Destur Partisi, 113; Burgiba ve Neo-Düstur, 117; *Bağımsız Tunus*, 122; Millîleştirmeler ve Bizerte Bunalımı, 122; Tunus Dış Politikası, 127.

CEZAYİR 132
Giriş, 132; Fransız Sömürüsü, 132; Silâhlı Kurtuluş Hareketi, 140; Geçici Cezayir Hükûmeti, 144; *Bağımsız Cezayir*, 147; Bumedyen Yönetimi, 150.

FAS 163
Giriş, 163; İkinci Cihan Savaşına Kadar, 163; Savaştan Sonra, 170; *Bağımsız Fas*, 174; Fas Devletinin Karşılaştığı Zorluklar, 174; Fas Dış Politikası, 179.

BATI SAHRASI 186

FRANSIZ BATI AFRİKASI VE FRANSIZ EKVATOR AFRİKASI 190
Giriş, 190; Fransız Sömürge Yönetimi, 193; Bağımsızlığa Doğru, 202.

GİNE 210
Giriş, 210; Kuruluş Güçlükleri, 210; Gine Demokratik Partisinin Özellikleri, 212; Gine Dış Politikası, 215.

SENEGAL 220
Giriş, 220; Kuruluş Güçlükleri, 220; Senegal Ekonomisinin Özellikleri, 221; Senegal'in Dış Politikası, 224.

MAURİTANYA 226
Giriş, 226; Rejimin Niteliği, 227; Fransa ile Özel İlişkiler, 228.

MALİ 229
Giriş, 229; Kuruluş Güçlükleri, 230; Mali Dış Politikası, 230; İç Dönüşümler, 231.

YUKARI VOLTA 234
Giriş, 234; Yukarı Volta Ekonomisi, 235; Rejim Sorunu, 236.

FİLDİŞİ KIYISI 237
Giriş, 237; Felix Houphouet - Boigny, 237; İç Yapı, 239; Fildişi Kıyısı Dış Politikası, 241.

NİJER 243
Giriş, 243; İç Yapı, 243; Nijer Dış Politikası, 245.

BENİN 247
Giriş, 247; İç Yapı, 247; Dış Politika, 251.

ÇAD 253
Giriş, 253; Kuzey ve Güney Farkı, 253; Pamuğun Önemi ve Fransa, 254; Muhalefet, 255; Çad ve Afrika, 256.

ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ 257
Giriş, 257; İç Durumu, 257; Orta Afrika Cumhuriyeti Dış Politikası, 259

GABON 260
Giriş, 260; İç Yapı, 260; Gabon Dış Politikası, 262.

KONGO HALK CUMHURİYETİ 263
Giriş, 263; Yeni - Sömürgeci Dönem, 264; Kongo Halk Cumhuriyeti, 268.

TOGO 270
Giriş, 270; İç Yapı, 270; Togo Dış Politikası, 271.

KAMERUN 273
Giriş, 273; İç Durum, 274; Kamerun Dış Politikası, 278; Kamerun Halkları Birliği, 278.

GAMBİA 280
Giriş, 280; Gambia'nın Sömürgeleşmesi, 280; Bağımsızlığa Doğru, 281; *Bağımsız Gambia*, 283.

SİERRA LEONE 285
Giriş, 285; İngiltere'ye Karşı Mücadele, 287; Bağımsız Sierra Leone, 292.

LİBERYA 295
Giriş, 295; Avrupalılar ve Firestone Dönemi, 296; Birleşme ve ve Açık Kapı Siyasetleri, 299.

GANA 305
Giriş, 305; İlk Direnmeler, 306; Konvansiyon Halk Partisi, 312; *Bağımsız Gana*, 314; Yeni - Sömürgeciliğe Karşı, 316; Nkrumah'dan Sonra, 324.

NİJERYA 327
Giriş, 327; İngiliz Yönetimi, 327; Sömürge Boyunduruğuna Karşı, 330; Nijerya ve Kamerunlar Ulusal Konseyi, 333; *Bağımsız Nijerya*, 336; Siyasal Kutuplaşmalar ve Biafra, 339; İç Savaştan Sonra, 341.

GİNE (BİSSAU), CAPE VERDE, SAO TOME, PRINCIPE 343
Giriş, 343; Portekiz Sömürüsü, 343; Portekiz'e Karşı Direnme ve PAIGC, 346.

EKVATOR GİNESİ 350
Giriş, 350; İspanyol Yönetimi, 350; Bağımsızlık, 351.

ETYOPYA 352
Giriş, 352; Feodalizm ve Merkezcilik, 353; Birinci Haile Selassie, 356; 1935 İtalyan Saldırısı, 358; Eritrea ve Somali, 361; Savaş Sonunda İç Düzen, 364; Selassie'den Sonra, 367.

SOMALİ 370
Giriş, 370; Somali'nin Bölüşülmesi, 371; Sömürülmeye Karşı Eylem, 372; *Bağımsız Somali*, 373; Somali Demokratik Cumhuriyeti, 374.

AFAR ve İSSA 376

KENYA, UGANDA, TANZANYA 378
Giriş, 378; Doğu Afrika'da Batı Sömürgeciliği, 380; İlk Direnmeler, 384; İkinci Cihan Savaşından Sonra, 389; *Bağımsızlık*, 397; Kenya, 397; Uganda, 400; Tanzanya, 402.

RWANDA ve BURUNDİ 408
Giriş, 408; Sömürge Dönemi, 409; Bağımsızlık, 412.

ZAİRE 415
Giriş, 415; Belçika'nın Sömürüsü, 415; İlk Tepkiler, 419; Kongo Ulusal Hareketi, 422; *Bağımsız Kongo*, 424; Belçika'nın Müdahalesi, 424; Mobutu Rejimi, 427.

ANGOLA ve MOZAMBİK 429
Giriş, 429; "Hafif Siklet" Portekiz Sömürgeciliği, 430; İkinci Cihan Savaşından Sonra, 434; *Bağımsızlığa Doğru*, 435; Angola Halk Kurtuluş Cephesi, 436; Mozambik Kurtuluş Cephesi, 439; Batı'nın Ortak Sömürüsü, 440; Ulusal Kurtuluşçuların Dünya Görüşleri, 442.

ZAMBİA, MALAWİ, RODEZYA (ZİMBABWE) 446
Giriş, 446; İngiliz Sömürüsü, 448; Halkın İlk Direnmeleri. 451; İkinci Cihan Savaşı ve Sonrası, 454; *Bağımsızlık*, 460; Zambia, 460; Malawi, 464; Zimbabwe'ye Doğru, 466.

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ (AZANYA) 471
Giriş, 471; İkinci Cihan Savaşından Sonra, 472; Irk Ayrımının Sınıfsal Niteliği, 479; Faşizmle Mücadele, 485.

BOTSWANA, LESOTHO, SWAZİLAND 499
Giriş, 449; Dolaylı Yönetim, 499; Kurtuluş Hareketi, 502; *Bağımsızlık*, 505; Güney Afrika'nın Nüfuzu, 506.

NAMİBİA 508
Giriş, 508; Güney Afrika Mandası, 509; Güney-Batı Afrika Halk Örgütü, 513; Namibia Halk Kurtuluş Ordusu, 516.

MADAGASKAR DEMOKRATİK CUMHURİYETİ 520
Giriş, 520; Fransız Sömürüsü, 520; Kurtuluş Mücadelesi, 521; *Bağımsız Malagazi Cumhuriyeti*, 524.

KIT'ANIN ÇEVRE ADALARI 527
Komoro Adaları, 527; Mauritius, 528, Reunion, 530; Seychelles, 531; St. Helena, 532.

III. AFRİKA'NIN TAM KURTULUŞ SORUNLARI 535

YENİ - SÖMÜRGECİ TARİHÇİLİĞİN ELEŞTİRİSİ 537
Giriş, 537; Sömürgecilik ve Sistemler, 539; Sömürgecilik ve Kapitalist Üretim Biçimi, 546; Afrika'nın Kurtuluşuna İlişkin Yanlışlar, 557; Sonuç, 561.

TAM KURTULUŞ VE SOSYAL SINIFLAR 562
Giriş, 562; Kent Orta Tabakaları, 562; Ulusal Burjuvazi, 570; Köylü, 571; İşçi, 573; Sonuç, 579.

EKONOMİK BAĞIMSIZLIK SORUNU 581
Giriş, 581; Sömürge Döneminden Kalan Miras, 581; Ekonomik Bağımsızlığın Tanımı, 584; Tarım, 585; Endüstri, 590; Sonuç, 592.

"AFRİKA SOSYALİZMİ" ÜSTÜNE 594
Giriş, 594; Kapitalist Olmayan Yol, 594; Sosyalizm Kavramları, 595; Sonuç, 603.

AFRİKA BİRLİĞİ 605
Giriş, 605; Afrika Milliyetçiliği, 606; Etnik Bölünmeler, 606; Pan-Afrikanizm, 609; Bölgesel Birleşmeler, 617; Afrika ve Ortak Pazar, 618; Afrika ve Birleşmiş Milletler, 621; Sonuç, 624.

IV. GENEL SONUÇLAR 625

V. EKLER 641

Tablolar, 643; Afrika'nın Bölüşülmesi, 643; Bir, İki ya da Üç İhraç Ürününe Bağlı Ülkeler, 645; Afrika Ülkelerinin Bağımsızlık Tarihleri, B.M.'e Girişleri ve B. M. Bütçesine Katkıları, 647; Afrika Bölgesel Örgütlerinde Üyelik, 649; *Listeler*, 651; Afrika'da Bu Kıt'ayla İlgili Araştırma Merkezleri, 651; Afrika'da Bu Kıt'ayla İlgili Süreli Yayınlar, 655; Afrika Dışında Afrika İle İlgili Araştırma Merkezleri, 662.

I. Giriş

Afrika'nın Sömürgeleşmesi

AFRİKA'NIN SÖMÜRGELEŞMESİ

Afrika'nın teknik bakımdan geri olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bu kıt'aya Batılıların girmesinden önce Afrikalıların yeryüzünde belki de en geri toplulukları barındırdıkları daha da yaygın bir inançtır. Öte yandan, eski Afrika'nın maddî başarıları yönünden Asya, Avrupa ve Amerika'daki uygarlıklardan geri kalmadıkları düşünenler de vardır.[1] Birinci görüşe katılarak Afrikalıların geriliğini beyaz olmayan bir ırkın yeteneksizliğiyle izah eden *ırkçı* görüşler akademik çevrelerde üstünde artık uzun boylu durulmayı gerektirmeyen yanlış tezler olarak reddedilmiştir.[2] Yüzyılımızın *akılcı* yaklaşımı ırkçı anlatımı ayrıca emperyalizmin bir aracı olarak da teşhis etmiştir.

SÖMÜRGELEŞMEDEN ÖNCE

Arkeoloji Afrika'da insan yerleşmesinin ilkel çağlara kadar götürülebileceğini gösteriyor.[3] Paleantolojik bulgular insanın geçirdiği bütün aşamaların Afrika toplumunda da yer aldığını ortaya koymaktadır. Giderek, Afrika'nın *insan ırkının beşiği* olduğu da ileri sürülmektedir.[4]

---

1 Roland Oliver ve J. D. Fage, *A Short History of Africa*, Baltimore, Penguin, 1963, s. 13 ve d. Bu konuda yirmi-sekiz çeşitli yazı: Z. A. Konczacki ve J. M. Konozacki, der., *The Pre-Colonial Economic History of Africa South of the Sahara*, London, F. Cass, 1974.

2 Örneğin, Archibald Dalzel'in Londra'da Frank Cass Yayınevi tarafından tekrar yayınlanan fakat ilk kez 1793'de basılan *The History of Dahomey* (230 s.) adlı kitabı köleliği kaldırmak isteyenlere karşı bir polemik olarak kaleme alınıp Dahomey halkının "ne denli vahşi" olduğunu kanıtlama çabası içindeyse de, bu yayın bile Afrika devletlerinin kendilerine göre bir tarihleri olduğunu kabul etmek zorunda kalan ilk Avrupa yayınlarından biridir. Öte yandan, Mary H. Kingsley'nin ilk kez 1897'de yayınlanan *Travels in West Africa: Congo Français, Corisco and Cameroons* adlı kitabı yerli Afrika kurumlarını bir antropolog disiplini içinde ve kendi fonksiyonları çerçevesinde anlatmağa çalışmaktadır.

3 L.S.B. Leakey, *The Outline of Prehistory in Africa*, London, 1936; L.S.B. Leakey, *Stone Age of Africa*, London, 1930; T. Alimen, *Préhistoire de l'Afrique*, Paris, 1950.

4 *The Middle East and North Africa, 1972*, London, Europa, 1972, s. 3.

Atlas Dağları buzullarla ve Sahra bitki ile örtülüyken Afrika'da ilkel komünal düzenin varolduğuna inanılmaktadır. Afrika'daki kazılarda çıkan taştan yapılmış eski araçlar bu kıt'ada da Avrupa ve Asya'daki gibi yerleşmeler olduğunu göstermektedir. Buzulların Kuzey Kutbuna doğru gittikçe yukarı çekilmesi sonucu kuzey ve tropik Afrika arasına bir çöller zinciri girmiştir.

Eski Çağlar:

Afrika'nın on-binlerce, hattâ daha fazla yıllık tarih birikimi, giyim, musiki, dans, dil, mimarî ve efsaneleriyle bu kıt'aya özgü bir kültür yarattı. *İlk Çağlar* uygarlığının en belirgin örneği kıt'anın *kuzey - doğusuna* rastlıyor.[5] Türlü yöresel etkilerin sonucu olarak Nil Vâdisinde dünyanın en eski uygarlıklarından birinin yaratıldığı bilinmektedir. Tarihin başlamakta olduğu bir dönemde burada iyi örgütlenmiş bir devlet ve ekonomik hayat kuruldu. İnsan daha madeni kullanmayı öğrenmeden çok önce verimli Nil Vâdisi ve kuzey-doğu Afrika'da gelişmiş bir ekonomik yaşantı görülüyordu. Önceleri vâdiye bakan tepelerde barınan insanlar ilkel komünler çerçevesinde örgütlenerek avcılık ve balıkçılıkla uğraştılar. Toprağın ekimi ve hayvancılık, nüfus artışında ve çalışma yöntemlerinde gelişme sonucu oldu. Birçok kuşakların tecrübe, bilgi ve emek birikiminden sonra, Nil Vâdisi sulama kanallariyle doldu. İlkel insanın "karasapan"ı bulması ile topraktan elde ettiği faydalar arttı. Zamanla *tarım* Nil Vâdisinin başlıca ekonomik faaliyeti haline geldi. Taş, kil ve ağacın çeşitli kullanımı tarım yanında bazı el sanatlarını da geliştirdi. Ama asıl, madenin bulunması yeni bir aşamaya yol açtı. Kullanılan araçların gelişmesiyle ticaret arttı. Üretim fazlalaşınca toplum *köleler* ve *köle sahipleri* diye ikiye ayrıldı.

Köleliğe dayanan bir sisteme Milâttan Önce 4000 civarında eski *Mısır*'da rastlanmaktaydı. Kuzeyde ve güneyde iki büyük krallık kurulmuştu. "Kuzey Krallık" yaklaşık olarak M. Ö. 3000'inci yıllarda "Güney Krallığı"nı kendine kattı. Böylece, Nil Vâdisinin bütünü tek bir ekonomik yönetim altına giriyor. bütün Mısır merkezî bir köleci devlet oluyordu. Üretici güçlerin hâlâ düşük bir düzeyde bulunuşu ve kesin bir tabakalaşma sonucu firavunlar mutlak otokrasilerini kurdular. Sayıları az bir zengin sınıf kölelere hükmediyordu. Köle elde etmenin yolu savaşlardı. Savaş tutsakları, köleci düzenden önce olduğu gibi artık öldürülmüyor, onlardan faydalanma yolları araştırılıyordu. Borca giren ve ödeyemeyen "özgür kişiler" de kölelik düzeyine indirgeniyordu. Köle ve ganimet elde etme amaçları ile sık sık yenilenen savaşlar soyluları daha da zengin-

5 Vivien Saint-Martin, *Le Nord de l'Afrique dans l'antiquité*, Paris 1863.

leştiriyor ve tabakalaşmayı perçinliyordu. Köleleri denetlemek ve Nil'deki sulama sistemini bütünlemek için bir tek merkezden yönetime gerek duyulmuştu.

Eski Mısır tarihi, geleneksel olarak, "Eski Krallık," "Orta Krallık," "Yeni Krallık" ve "Sonraki Dönem" diye bölünmekte, bazan da otuz kadar hanedana göre sınıflandırılmaktadır. On-binlerce kölenin yıllar süren işçiliği ile meydana getirilmiş bulunan Keops ve Kefren gibi piramitler Eski Krallığa rastlar. Toplumsal gelişimin Orta Krallıkta daha da şiddetlenmesi M. Ö. 1750'de kırlık bölgelerin soyluluğu geçici bir süre için iktidardan uzaklaştırmalarıyla sonuçlanmıştır. Köleler kendi durumlarının ne koşullarda ve ne gibi önlemlerle değişebileceğini bilmediklerinden eski hayat, bir süre sonra, avdet etti. Üstelik, Mısır aristokrasisi zenginliğinin devamını savaşlara borçlu olduğundan bu silâhlı çatışmalar insan gücü kaybına sebep olmaktaydı. Bu da *Hiksos*'lar, *Pers*'ler ve *Büyük İskender*'in istilâlarını kolaylaştırdı. Mısır M. Ö. 30'da bir Roma eyâleti oldu ve M. S. 395'de *Roma İmparatorluğu* ikiye bölününce *Bizans*'a katıldı. Bizans yönetimi *feodalizmin kurulmuş olduğu dönemdir.*

Eski Mısır'ın tarihi Kuzey Doğu Afrika tarihi ile bağlantılıdır. M. Ö. Sekizinci Yüzyılda güneyde *Nubia*'da[6] kurulan ve sonra başkentini daha aşağıya *Meroe*'ye taşıyan bağımsız *Napata* Krallığı M. Ö. 350'de *Aksimut* İmparatorluğunun istilâsına uğramıştı. Kızıldeniz kıyısında *Adulis* limanı ile ticaretini yürüten bu imparatorluğun merkezi *Aksum*'dur. Mısır'ın Etyopya ile de İlk Çağlara inen ticarî ilişkileri vardır.[7] Afrika kıyısındaki *Finike* sömürgelerinden *Utika* M. Ö. 1101'de kurulmuştu. M. Ö. 814'de meydana gelen *Kartaca* gene M. Ö. 500'de bütün Kuzey Afrika kıyısına yayılmış ticaret noktaları ile güçlü bir krallık oldu. Akdeniz'de ve genellikle Eski Çağlar dünyasının egemenliği uğruna Roma İmparatorluğu ile birkaç kez boy ölçüşecek duruma geldi.

Aynı dönemde Kuzey Afrika'da *Numidya* ve *Mauritanya* adlı iki *Berber*[8] imparatorluğu da görülmektedir. Bunlardan birincisi bugünkü Cezayir'in doğu kısmı, öteki de batı kısmı ile modern Fas'ın bazı topraklarını içine alıyordu. M. Ö. Üçüncü Yüzyılda birleşerek bağımsızlıklarını

6 Cherubini, *Nubie*, Paris, 1847.

7 A. Kammerer, *Essai sur l'histoire antique d'Abyssinie*, Paris, 1926. Ayrıca: Y.M. Kobiscanov, *Aksum*, Moskva, Nauka, 1966. Habeş, Nijer, Yunan, Lâtin ve Arap belgelerini kullanan yazar Aksum Devletinin İkinci ve Sekizinci Yüzyıllar arasındaki siyasal ve toplumsal hayatını incelemektedir. Yazar Aksum'un bir köleci toplum değil, feodal sömürünün başlangıcının görüldüğü en fazla 500,000 kişilik bir devlet olduğu kanısındadır.

8 D.P. Barrows, *Berbers and Blacks*, New York, 1927.

Kartaca'ya karşı korudular. İki - yüz yıl kadar sonra buraları da Roma'nın eyâletleri oldu. Roma Kuzey Afrika kıyılarındaki *Timgat*, *Volubilis* ve benzeri limanlar yoluyla Afrika'nın içlerine nüfuz etmeye çalışıyordu. Çıkarılan çömlek, cam eşya ve paralar daha bu yıllarda Roma ticaretinin Sahra yönünde geliştiği gösteriyor. Ticaret yollarından birinin Libya ile bugünkü Mali'yi birbirine bağladığı anlaşılmaktadır. Sahra kayalıklarında bulunan ve Romalılara özgü atlı araba resimleri ticaret yollarını aydınlatan belgeler olarak kabul edilmektedir.

Sahra'nın hemen güneyinde kalan bölgenin eski tarihi hakkında pek az şey bilinmektedir. Arkeologlar *Çad Gölü*[9] çevresinin çok az eski geçmişi olduğunu belirtmektedirler. Kuzey Nijerya'da[10] *Zaria* yakınlarındaki bulguların aynı yönde olduğu söylenmektedir. Buralarda M. Ö. 1000'inci yıllarda tarımla meşgul toplulukların yaşadıkları biliniyor. *Senegal* ve *Nijer* Nehirleri arasındaki bölgede de *Gana* adlı bir krallık vardı.[11] Altın madenlerinin krala ait olduğu bu devlette halk sulu tarım ve hayvancılık yapıyordu. Büyük sulama tesislerine raslanan Ekvator Afrika'sının eski tarihi hakkında hâlâ çok az şey bilinmektedir. Doğu Afrika'lıların eski Yunan, Hindistan ve Endonezya ile ticaret yaptıkları anlaşılıyor. Madagaskar halkı dil ve kültür bakımından, *Endonezyalılar* başta olmak üzere, Güney Doğu Asyalıları andırmaktadır. *Malagasi* kabilelerinden bir kısım halkın M. Ö. Onuncu ya da On-birinci Yüzyıllarda Hint Okyanusunu geçerek bu adaya gelip yerli halkla karıştıkları sanılmaktadır.[12]

Orta Çağlar:

Kuzey ve Kuzey - doğu Afrika'nın Orta Çağlar boyunca ana özelliği büyük imparatorlukların dağılıp feodal ilişkilerin kurulmasıdır. Bu topraklar kabileler - arası savaşlara ve köle ayaklanmalarına sahne olmuştur. *Araplar* Yedinci Yüzyılda (M.S. 639 - 641) Mısır'a girmişler ve yüz yıl sonra da bütün Kuzey Afrika'ya egemen olmuşlardı.[13] Bu istilâ, önce, halkın etnik ve kültürel özelliklerinde bazı değişiklikler yaptı. Kopt'lar (Mısır), Berberler (Libya) ve başka halklar araplaştılar. Kendi dinleri ve kültürlerini getiren Arapların dili yalnız tapınmada değil, ticaret ve eğitimde de kullanılıyordu. *Magrib* ülkeleri de (Fas, Cezayir ve Tunus) Arap dünyasının parçası oldular. Araplar Kenya kıyılarına da akmışlardı. Do-

9 J.P. Lebeuf ve A. Masson-Detourbet, *La civilisation du Tchad*, Paris, 1950.

10 C.K. Meek, *The Northern Tribes of Nigeria*, 2 C., London, Oxford University Press, 1925.

11 Freda Wolfson, *Pageant of Ghana*, London, Oxford University Press, 1958.

12 James Sibree, *The Great African Island... Madagascar*, London, 1880.

13 Anson P. Atterbury, *Islam in Africa*, New York, 1899.

ğu Afrika'da Arap sultanlıkları kurulmağa ve *Lama*, *Malindi* ve *Mombasa* gibi ticaret merkezleri ve limanlar meydana gelmeye başladı. On-üçüncü Yüzyılda *Sudan* Arapların eline geçti. İşgâl edilen Afrika toprakları önce *Bağdat* halifeliğine bağlandıysa da, feodal parçalanma sonucu Fas ve Tunus daha Dokuzuncu Yüzyılda Bağdat'tan ayrıldı. *Fatimîler* Onuncu Yüzyılda Tunus'ta bir devlet kurdular. Bu yüzyılda Kuzey Afrika'da Fas *(Marinid)*, Cezayir *(Zaianid)* ve Tunus'da *(Kafsid)* üç ayrı krallık kuruldu.

Mısır önce *Memlûklara*, 1517'de de, egemenliklerini daha sonra Libya, Tunus ve Cezayir'e kadar uzatan *Türklere* geçti. Gene Orta Çağlarda Mısır'ın güneyinde *Aloa*, *Mukurra* ve *Nuba* hıristiyan krallıkları kurulup çöktü. Arapların Sudan'a da girmeleriyle burada da *Sennar*, *Vadaia* ve *Darfur* gibi feodal sultanlıklar kuruldu.[14] Eski Aksumid İmparatorluğunun mirasçısı olan Etyopya[15] Araplar ve Osmanlılara karşı savaşlar verdi ve hele sonuncusuna karşı mücadelede *Portekiz*'in ittifakından faydalandı.

Orta Çağlarda Batı Afrika'nın kendine özgü bir takım özellikleri vardı. Kralın bütün toprağın sahibi sayıldığı, fakat bunun bir kısmını kendine ayırıp geri kalanını vasalları arasında bölüştürdüğü krallıklar kurulabilmişti. Feodal ilişkiler Afrika'nın öteki bölgelerine pek benzemiyordu. Toplum bir bütün olarak önemli bir rol oynamakta devam ediyor, klân örgütleri devlet sistemi içinde yaşıyor, toplum sınıflar halinde tabakalaşıyor, fakat bu farklılıklar kesin ve açık gözükmüyordu.

Orta Çağlarda Afrika'nın bu bölgesinde en gelişmiş yerler Batı ile Orta Sudan'dı. Ortaya çıkan on kadar krallık içinde en önemlileri *Tekrur* ve *Gana* idi. Ekonomik açıdan, en zengini herhalde Gana olmalıydı. Kuzey Afrika ile zengin bir ticareti vardı. 1076'da Berber istilâsına uğrayıp dağıldı. On-üçüncü Yüzyılda Gana'nın yerini, zenginliğini, tuz ticaretine borçlu olan *Mali İmparatorluğu*[16] aldı. O da On-altıncı Yüzyılda Tekrur ve Songhai kabilelerinin istilâsını uğradı. *Songhai İmparatorluğu*[17] Batı'nın güçlü devletlerinden başka biriydi. Muhammed Muhammed (1493-1528) zamanında zenginliğinin zirvesindeydi. Fas sultanlığının saldırısıyla battı. Kuzey Nijerya'da *Hausa*[18] halkı çeşitli site devletler kurdu. Çad Gölü çevresinde de feodal tarımsal devletler meydana geldi.

---

14 H. A. MacMichael, *A History of the Arabs in the Sudan and Some Account of the People Who Preceeded Them and the Tribes Inhabiting Darfur*, 2 C., Cambridge, 1922.

15 Joachim Le Grand, *A Voyage to Abyssinia by Father Jerome Lobo with a Continuation of the History of Abyssinia, Down to the Beginning of the Eighteenth Century and Fifteen Dissertations on Various Subjects*, London, 1735.

16 C. Monteil, *Les Empires du Mali*, Paris, 1930.

17 Jean Rouch, *Contribution à l'histoire de Songhay*, Dakar, 1953.

18 A. J. N. Tremearne, *Hausa Superstitions and Customs*, London, 1913.

Gine kıyısında *Yoruba*'ların[19] oturduğu yer ekonomik bakımdan en gelişmiş olanıydı. Yoruba uygarlığı da zirvesine On-üçüncü Yüzyılda ulaştı. *Ifa*, *Oyo* ve öteki Yoruba kentlerinin 50,000'in üstünde nüfusları olduğu belirtilmektedir. *Luba* Krallığı On - beşinci Yüzyılda *Basonga (Buşongo)*[20] halkı yönetiminde *Raluba*'lılardan[21] meydana gelmişti; halkı yöneten azınlığı devirerek kendi Basonga devletini kurdu. Kongo krallığı da aynı yüzyılda kurulmuştu. *Yaga*'ların[22] saldırılarından korunmak için Portekizlileri yardıma çağırmış, fakat bu kez de onları çıkarmak güç olmuştu. *Angola Krallığı* Kwangi Nehri çevresinde On-dördüncü Yüzyılda meydana geldi. Önce Kongo'nun bir vasalıydı, On-altıncı Yüzyılda bağımsız oldu. Angola toplumu içinde gelişen feodal ilişkiler kabile kurumlarıyla yakından ilişkiliydi. Büyük göller arasında kurulan Kitara krallığı çevresinde Raunda, Urundi, Kiziba, Karagwe ve Busingo gibi ufak krallıklar da vardı.

Orta Çağ Arap tarihçileri ve seyyahlarına bakılırsa, bugünkü *Kenya* topraklarını da içine alan Doğu Afrika'da daha Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyıllarda devletler vardı. Avrupalıların gelmelerinden çok önce, Kenyalılar demiri eritiyor ve ondan araçlar yapıyorlardı. Bazı kabileler tarım *(Kikuyu)* ve hayvancılıkta *(Masai)* maharet kazanmıştı.[23] Arapların gelişiyle, en büyüğü *Zanzibar* olmak üzere, Kenya kıyılarında bir çok sultanlıklar kuruldu.

Özet olarak, Orta Çağlarda Afrika'da da bölgeler arasında dengeli olmamakla birlikte, bir gelişme vardı. Kıt'a bir bütün olarak ele alındığında, uygarlık çizgisinin yeryüzünün öteki yerlerinden kesinlikle geri olduğunu söylemek zordur. Komşu uygarlıklara uzak oluşu Sahra'nın güneyinde kalan Afrika'yı bir çeşit yalnızlığa ittiği doğruysa da, Avrupalıların gelmeleri ve koloniyel sömürüye başlamalarıyla kıt'anın kendine özgü doğal gelişmesinin büyük bir darbe yediği de doğrudur.

AFRİKA'NIN KEŞFİ

Geç Keşfin Nedenleri:

Sömürgecilik döneminin işgâl ve yağmaları Avrupa'da kapitalizmin gelişmesini hızlandırmıştır. Ancak, Afrika sömürüye geç açılmış bir kıt'-

19 Samuel Johnson, *The History of the Yorubas from the Earliest Times to the Beginning of the British Protectorates*, London, Routledge, 1933; A.B. Ellis, *The Yoruba-Speaking Peoples*, London, 1894.

20 Emil Torday, *On the Trail of the Bushango*, 1925.

21 R. P. Colle, *Les Baluba*, Bruxelles, 1913; E. Verhulpen, *Baluba et Balubaises du Katanga*, Anvers, 1936.

22 R.P. Plancquaert, *Les Jaga et les Bayaka du Kwango*, Bruxelles, 1932.

23 A.C. Hollis, *The Masai*, London, Oxford, 1905.

adır. Sahra'nın güneyi ve kıt'anın iç bölgeleri en geç keşfolunan yerlerdi. Kıyılarının, özellikle Kuzey Afrika'nın hep bilinmesine karşın, içi On-dokuzuncu Yüzyılın ortasına kadar "Karanlık Kıt'a" olarak kabul edilmekteydi. Bu geç kalışın zamana göre değişen siyasal nedenleri olmuşsa da, keşfi güçleştiren bazı coğrafî öğeler de vardı.[24] Az sayıda körfezleri ve onların içinde limanları bulunan Afrika kıyıları düzgündü; kıyıların yakınında sıçrama noktaları olabilecek birkaç ada da vardı. Ancak, ötedenberi bilinen kuzey kıyılarının hemen altında Büyük Sahra başlıyor, Akdeniz'den içe doğru kolay nüfus edilmesini önlüyordu. Yer yer bataklıklar geçişi güçleştirdiği gibi, iklimin elverişli olmayışı, hastalık ve çeçe sineği bu toprakları yabancıların mezarı durumuna getiriyordu. Nehirler de kıt'anın kalbine uzanan kolay ulaşım araçları değildi; şelâleler yapıyorlardı. Afrika'nın çevresinde dar bir kıyı plâtosu varsa da, alçak kıyıların hemen gerisinde dağlar yer alır. O yüksekliklerin ardında yer yer çukurlar, hinterland gölleri ve bataklıklar bulunur. Kıyı ile dağların birleştiği noktada, dağlar birdenbire, yani uçurum biçiminde yükselir. Güney Afrika'da *Drakensberg* bunun en belirgin örneğidir. Afrika'nın çevresindeki kıt'alarla geç ilişkiler kurması ve sömürüye de geç açılmasının bir önemli nedeni budur. Bilindiği gibi, ilk kâşifler nehir ağızlarından hareketle içeriye nüfuz ederler, bu doğal ulaştırma olanaklarından faydalanırlardı. Fakat Afrika'daki nehirlerin hiçbiri birkaç yüz mil gidildikten sonra ulaşıma uygun değildi. Bu kıt'ada nehirler içerlerden doğup nerede ise kıyılara yakın dağların arasından çok kere şelâle gibi denize dökülürler. Oldukça kullanılan Nil Nehri bile altı şelâle yapar, güney yatakları bataklıklarla çevrilirdi. *Orange*, *Zambezi*, *Kongo*, *Nijer* ve *Volta* nehirlerinde de şelâle problemi vardır. Örneğin, Kongo Nehri'ni *Matadi*'ye kadar ancak 85 mil kullanmak mümkündür; *Leopoldville*'e varıncayadek nehir çeşitli şelâleler yapmakta, ancak daha sonra düzelmektedir. O zamanlar, bazı nehir ağızları kum setleriyle zaten tıkalıydı da.

Keşif Çabaları:

Bu coğrafî güçlüğe rağmen, On - altıncı Yüzyılın sonunda Afrika'nın içini keşfetmek için tek-tük çabalar başladı. Bunlar ancak iki - yüz yıl sonra sistemli çalışmalara dönüştürüldü. 1520'den sonra *Andrew Battel*[25] adlı bir İngiliz, Angola'yı ve onun ardındaki Kongo'yu dolaşarak orman-

24 Alan B. Mountjoy ve Clifford Empleton, *Africa: a Geographical Study*, London, Hutchinson, 1965.

25 E.G. Ravenstein, der., *The Strange Adventures of Andrew Battel in Angola*, London, 1901. Afrika'nın keşfine genel giriş: R. Brown, *The Story of Africa and Its Explorers*, 4 C., London, 1892 - 1895.

daki *pigmi*[26] halkı hakkında bilgiler getirmişti. *Pedro Paez* Mavi Nil'in kaynağına gidip Nil sularının taşmasının asıl nedeninin Etyopya Dağlarındaki mansun yağmurları olduğunu saptamıştı. On - yedinci Yüzyılda İngilizler *Gambia Nehri* ağzından içeri ufak keşiflerde bulundular. İlk Fransız çabası 1637'de *Senegal Nehri* çevresinde görülüyor.

Ancak, büyük Afrika kâşiflerinin birincisi İngiliz *James Bruce*'dur.[27] Cezayir'de İngiliz Konsolosu olarak görev yaptıktan sonra, Nil'in kaynağını bulmak üzere Mısır'da *Nil*'i Aswan'a kadar izledi, sonra Kızıl Deniz'den aşağıya inerek Etyopya'nın *Masawa* limanına ve o zamanki başkent *Gondar*'a vardı. Daha güneyde Mavi Nil'in kaynağını buldu. Beyaz Nil'in, dolayısıyla asıl Nil'in kaynağı ise, 1.500 mil daha güneydeydi ve bulununcaya kadar yüz yıl daha geçecekti. Kitabı Afrika'nın keşfi sorunlarına ilgiyi arttırdı. Batı Afrika'nın sık ormanları Avrupalıları ve büyük çölleri Müslümanları hâlâ uzakta tutuyordu. On - sekizinci Yüzyılda Batı Afrika'da *Timbuktu*'dan geçen bir nehir bulunduğu söylentileri dolaşmaktaydı. Romalı tarihçiler *Nigir* (ya da *Nigris)* diye bir ırmağa atıfta bulunmuşlar, İbni Batuta da Sahra'yı geçip *Nijer*'i görmüştü. Kimi bunu Gambia ya da Senegal Nehri olarak kabul ediyor, kimi de batıdan doğduğu sanılan Nil farzediyordu. *Sir John Banks* bu nehrin esrarını çözmek için 1788'de Afrika Derneğini *(Africa Association)* kurdu. Derneğin yolladığı Binbaşı *Houghton* Sahra'da soyulup ölüme terkedilmiş, Mısır'dan yola çıkan *Hornemann*'dan da hiç ses işitilmemişti. 1795'de İskoçyalı doktor *Mungo Park*[28] Gambia Nehrinden hareketle 1796'da Sagu yakınında Nijer'e vardı, suyu Timbuktu'ya kadar izledi ve geri döndü. 1805'de bir daha yola çıktı, suyu 1,200 mil izledikten sonra nehirde boğuldu.

1822'de *Denham*,[29] *Clapperton*[30] ve *Oudney* Trablus'tan yola çıkarak Çad Gölüne vardılar. Çevreyi de dolaşarak Nijer'in bu göle akmadığını kanıtladılar. 1925'de Binbaşı *Laing* de[31] Trablus'tan hareketle Timbuktu'ya vardı ama dönüşte öldürüldü. *Lander* Kardeşler de[32] 1830'da Nijer'in

26 P. Schebesta ve W. Lebzelter, *Anthropology of Central African Pygmies in the Belgian Congo*, Prag, 1933.

27 James Bruce, *Travels to Discover the Source of the Nile*, 5 C., London, 1788; der., C. F. Beckingham, Edinburgh, 1964.

28 Mungo Park, *Travels in the Interior Africa*, London, 1903.

29 Denham, *Narrative of Travels in Northern and Central Africa*, London, 1826.

30 Clapperton, *Second Voyage to the Interior of Africa etc. During the Years* 1825, 1826 *and* 1827, 2 C., London, 1929; R. Lander, *Records of Captain Clapperton's Expedition to Africa*, London, 1829.

31 A. G. Laing, *Travels in Timanee, Kooranko and Soolima Countries in Western Africa*, London, 1825.

32 Richard Lander ve John Lander, *Journal of an Expedition to Explore the Course and Termination of the Niger*, the Family Library, Vols. XXVIII - XXX, London, John Murray, 1832.

geri kalan bölümlerini keşfederek bu nehrin esrarını çözdüler. İngiliz Hükûmeti 1850'de *Richardson*[33] ile Alman *Overweg* ve *Barth*'ı[34] aynı yöne bir daha yolladı. Yolda ilk ikisi öldü ve Barth 1855'de geri döndüğünde güney Sahra'nın büyük bir bölümü keşfedilmiş oluyordu.

1856'da Krallık Coğrafya Derneği *Sir Richard F. Burton*[35] ve *J. H. Speke*'i[36] misyonerlerin sözünü etmiş oldukları büyük gölleri bulmağa yolladı. *Tanganyika Gölü* böyle keşfedildi. *Victoria* Gölünün Nil'in kaynağı olup olmadığını saptamak için Speke 1860'da, Kaptan *Grant*[37] ile birlikte, bir daha yola çıktı. Gölün batı kıyısından dolaşıp *Uganda* Krallığına vardılar. Dönüşlerinde *Samuel Baker*[38] ile karşılaştılar ve gördükleri göle *Albert* Nyanza adını verdiler. Victoria ve Albert Göllerinin Nil'in rezervuarları oldukları artık belli olmuştu, ancak daha güneyde genc Nil'i besleyen göller bulunup bulunmadığı henüz bilinmiyordu.

Gene büyük kâşiflerden *Livingstone*[39] 1840'da Güney Afrika'ya bir doktor misyoner olarak gitmişti. *Zambezi Nehri* yatağını izleyip Niyagara'nın iki kat yüksekliğinden dökülen Victoria Şelâlesini — İngiltere Kraliçesine izafeten — adlandıran oydu. On - altı yıl sonra İngiltere'ye dönmeğe hazırlandığında Afrika'nın ortasının çöl değil, iyi sulanan topraklar olduğunu kanıtlayacak durumdaydı. 1866'da gene Afrika'ya döndüğünde Tanganyika Gölünün güneyini keşfetti. Sonra, Mweru ve Bangweolo Göllerini buldu. 1871'de vardığı nehrin *Kongo* olduğunu anladı. Sağlık durumu kötüye gittiği bir sırada, *New York Herald* yazarı *H. M. Stanley*[40] tarafından bulunduysa da, 1873'de öldü. 1875'de *Cameron* kıta'yı doğudan batıya katetti. Stanley Kongo'yu kesinlikle keşfettikten sonra Nil'in daha güneyde *Edward* Gölüne kadar uzandığını da belirtti.

---

33 James Richardson, *Narrative of a Mission to Central Africa Performed in the Years* 1850 - 1851, 2 C., Cass.

34 H. Barth, *Travels and Discoveries in North and Central Africa: Journal of an Expedition in 1849 - 1855*, C. I - III, New York, 1857 - 1859.

35 Sir Richard Burton, *First Footsteps in East Africa or an Exploration of Harar*, London, 1856; ———, *The Lake Regions of Central Africa*, 2 C., London, 1860.

36 J. H. Speke, *Journal of the Discovery of the Source of the Nile*, London, 1863.

37 J. A. Grant, *A Walk Across Africa*, London, 1864.

38 Sir Samuel W. Baker, *The Nile Tributaries of Abyssinia*, London, 1867. Baker hakkında: Dorothy Middleton, *Baker of the Nile*, London, 1949.

39 D. Livingstone, *Missionary Travels and Researches in South Africa*, London, 1857; ———, *Narrative of an Expedition to the Zambesi and Its Tributaries*, London, 1865; ———, *The Last Journals of Livingstone, in Central Africa, from 1865 to His Death*, London, 1874.

40 H.M. Stanley, *Through the Dark Continent or the Sources of the Nile Around the Great Lakes of Equatorial Africa and Down the Livingstone to the Atlantic Ocean*, 2 C., London, 1878; ———, *How I Found Livingstone*, London, 1872; ———, *The Congo and the Founding of Its Free State: a Story of Work and Exploration*, 2 C., London, 1886.

İlk Sömürgeciler:

Bu coğrafî keşifler dünya ticaretini daha önce görülmemiş boyutlara ulaştırıyordu. Bu ticaretin en önemli özelliği olarak Avrupa mamûl malları her tarafa yayılmağa ve ham maddelerle değiştirilmeğe başlandı. Portekiz Afrika'da sömürge edinen ilk devlet olmuştu.[41] Portekizliler silâhlı çatışmalarını daha 1415'de bu kıt'aya da sıçratarak, önce Fas kıyısında *Ceuta*'yı, sonra da *Tanca, Tetuan* ve Fas'ın Atlantik kıyısındaki bazı kentlerini ele geçirdiler.[42] Ancak, çok sonra, 1578'de *Kasr el-Kebir*'de yenilgiye uğratılınca Fas'da bir Portekiz imparatorluğu hayali de sona erdi. Fakat Portekiz Afrika'nın güney - doğusuyla da ilgilenmeğe başlamıştı. "Denizci" lâkabıyla tanınan *Prens Henri*[43] doğuda (Etyopya'da) bir Hıristiyan Krallığı bulunduğuna inanıyor, Portekiz'in bununla bir "hıristiyan ittifakı" yapmasını ve Müslümanların kıt'ada yayılmasını önlemeğe çalışıyordu.[44] Öte yandan, ticarî kazançlar uğruna Afrika'yı dolaşıp doğuya, Hindistan'a bir deniz yolu bulma çabaları da vardı.[45] Bugünkü İspanyol Sahrası yakınında *Cape Bojador* 1434'de geçildi, *Senegal* ve *Cape Verde* 1446'da aşıldı, Ekvator'a 1470'de varıldı ve *Diego Cam* 1484'de Kongo'yu fethetti. *Barthlomew Diaz* Umud Burnunu 1486'da çevreledi ve *Vasco da Gama* da 1497'de aynı yolu izleyerek Hindistan'a vardı. Kristof Kolomb'un Atlantik'i geçmesi (1492) ve Vasco da Gama'nın Afrika yoluyla Hindistan'a ulaşmasıyla burjuva sınıfının zenginleşmesi için sayısız olanakların yaratıldığı ve denizcilik, ticaret ve nihayet endüstrinin gelişmesi için çok önemli bir adım atılmış olduğu bilinmektedir. 1498'de Vasco da Gama'nın gemilerinin *Mombasa* önlerinde belirmeleriyle Portekiz Doğu Afrika'ya da el atmıştı. Portekizli amiral buraların yerli halkına ya Portekiz tacına bağlılık yemini etmelerini ya da hep birlikte öldürüleceklerini söylüyordu. Afrika'ya ondan sonra giden *Francisso da Almeida* da Mombasa ve Kilwa gibi büyük kentleri yakıp, yıkmış, bütün halkını öldürmüştü. On - altıncı Yüzyılın başlarında doğu Afrika kıyılarında o zamana kadar Arap egemenliği altın-

41 Prof. Teobaldi Filesi'nin On-beşinci Yüzyıla kadar büyük Ming keşif teknelerinin Doğu Afrika kıyılarına gelişleriyle ilgili olarak eski Çin belgelerine dayalı *Le relazioni della Cina con l'Africa nel Medio-Evo* (1962) adlı orijinal çalışması *China and Africa in the Middle Ages* başlığıyla İngilizceye çevrilmiştir.

42 A.J.D.D.'Orsay, *Portuguese Discoveries, Dependencies and Missions*. London, 1893.

43 C. Raymond Beazley, *Prince Henry the Navigator*, London, 1895.

44 Charles Fernand Rey, *The Romance of the Portuguese in Abyssinia: an Account of the Adventurous Journeys of the Portuguese to the Empire of Prester John, their Assistance to Ethiopia in the Struggle against Islam and Their Subsequent Efforts to Impose Their Own Influence and Religion: 1490 - 1636*. London, 1926.

45 G. M. Theal, *The Portuguese in South Africa*, London, 1896.

da olan Sofala, Zanzibar, Mombasa, Malindi ve Socotra gibi noktalar Portekizlilerin eline geçti.[46]

Portekiz'in Afrika ticareti tekeli uzun sürmedi. Denizlere açılan öteki Avrupa ülkeleri, köle ve altın ele geçirmek umuduyla, kıt'a kapılarını zorlamağa başladılar. Daha On-beşinci Yüzyılda Altın Kıyısı açıklarında İspanyol tekneleri görülmüştü. Portekizliler (bugün *Elmina* denilen) *Sao Jorge da Mina*'da 1481'de, öteki Avrupalılara karşı koyabilmek için bir kale yapma zorunluluğunu duymuşlardı. 1553'de *İngilizler* Gambia çevresinde görünüp *Altın Kıyısı*'na kadar inerek altın, fildişi ve baharat alıp döndüler. 1595'de *Hollandalılar* ortaya çıkmış, 1621'de Arguin'i, 1637'de Elmina'yı almışlardı. *İsveçliler* 1640, *Danimarkalılar* 1642, hattâ *Prusyalılar* 1682'de görüldüler. Hollandalıların Angola'yı 1641'de Portekiz'den söküp almak istedikleri bile oldu. Hollandalı korsanlar doğuda *Mozambik*'e de el attılar. On - yedinci Yüzyılın sonunda Portekiz Mozambik'in kuzeyindeki kıyılardan ve Zanzibar'dan çekildi. Gene bir Hollanda teknesi 1648'de Table Körfezinde batmış, gemiciler bugün *Cape Town* denilen yerde beş ay geçirmek zorunda kalmışlar, onların önerileriyle buraya *Hollanda Doğu Hindistan Şirketi* 1652'de bir heyet yollamıştı.

Köle Ticareti:

İlk gelenler *Hottento*'lardan köleler edinmişler, fakat 1778'de *Kaffir* denen büyük zenci *Bantu* grubu güneye doğru sarkarak Hollanda sınıra varınca İngilizler de bu topraklarla ilgilenmeğe başlamışlardı. İlk kıyı yerleşmeleri ve keşiflerle birlikte kurulan sömürge yönetimleri Avrupa mallarına pazarlar bulmuştu. Avrupa sermayecileri ve sermayeci devletlerin endüstrisi Afrika gibi kıt'aların sömürüsü sayesinde büyük ölçüde güçlendi. Öte yandan, Amerika'da yerli halkın gittikçe azalıp kaybolması ve İspanya'nın Amerika'daki sömürgeleriyle Portekiz sömürgesi Brezilya'daki büyük ekili topraklar köle emeğinin ithalini gerektiriyordu.[47] Bundan ötürü, Afrika'dan Amerika'ya çok sayıda köle götürüldü. İlk sermaye birikimi için büyük bir zenginlik kaynağı olan köle ticareti Afrika halklarına bir felâket getirmiş, bu kıt'ayı gelişen kapitalizmin kurbanı yapmıştı.[48]

Aslında, Avrupa'da Orta Çağ kapanırken Afrika'dan köle ticareti başlamıştı bile. Kapitalist ilişkiler Avrupa'da uluslaşma ve ulus - devlet-

46 J. T. Munday, *The Portuguese Discover Central Africa: 1482-1580*, London, 1951.

47 Sir Reginald Coupland, *The Exploitation of East Africa, 1856-1890: the Slave Trade and the Scramble*, London, 1939; Colin W. Newbury, *The Western Slave Coast and Its Rulers*, Oxford, Clarendon Press, 1961; E.D. Morel *The Black Man's Burden*, London, 1920.

48 Eric Williams, *Capitalism and Slavery*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1944.

lerin ortaya çıkması sonucunu doğururken, köle ticareti Afrikalılar için tam karşıt bir sonuç vererek, kabileler karşı karşıya getirildi, köle peşinde olan kabile şefleri komşu köylere saldırdılar ve özetle Afrika'da da uluslaşma eğilimlerinin güç bulması daha olanak - dışı kaldı ve büyük merkezî devletlerin kurulması geciktikçe gecikti.

Afrika'da köle ticaretine başlayan ilk Avrupa devleti Portekiz'di. İlk kafile Lizbon'a 1441'de getirilmişti. Bu ticarette Portekizliler 1580'e kadar tekellerini sürdürdülerse de, Amerika Birleşik Devletleri[49] başta olmak üzere, öteki ülkeler de gözlerini Afrika'ya çevirdiler. Senegal'den Angola'ya kadar bütün Batı Afrika kıyıları köle toplama ve ihraç merkezleri zinciriyle sarıldı. Asıl büyük köle pazarları Gine Körfezinde, ihraç yerleri de Altın Kıyısı, Kongo ve Angola'daydı.

Köleler demir zincirlere bağlı olarak gemilere konuyor, seyahat boyunca her yanı kapalı kamaralara tıkıştırılıyor, ölenler ve hastalananlar denize atılıyordu.[50] 70 - 200 frank arasında satın alınan bu insanlar birkaç misli fiata satılıyor ve ulaştıkları yabancı topraklarda pamuk ve şeker tarlalarında, madenlerde, fabrikalarda çalışıyorlardı. Yalnız yakalanıp satılanlar değil, köle bulmak için yapılan çoğu kez silâhlı müdahalelerde, yollarda ve kaçıp bataklıklara sığınırken ölenler de eklenirse, köle ticaretinin 100 - 150 milyon kadar Afrikalıyı kapsadığı tahmin edilmektedir. Bu durum Afrika nüfusunun artmasını engelleyen öğelerden biri olmuştur.

Zamanla Avrupalılar ve Amerikalılar köleleri yakalama işini yerli işbirlikçilere bırakmışlar, onları ufak komisyonlarla tatmin etmişlerdir. Çoğu kez kabile başkanları da bu ticaretin içine sokularak Afrika yönetici kliği kendi toplumuna yabancılaştırılmıştır. Afrikalı, kişi olarak, herzaman yakalanıp satılma tehlikesi içinde yaşadıktan başka, Afrika ekonomisi ve kültürü köle ticareti yüzünden büyük zararlara uğramış; üretici güçlerin gelişmesi, ulusal bütünleşmeler ve büyük devletler kurulması önlenmiştir. Öyle ki, uzun vâdede bu kıt'anın ekonomik geriliği ve siyasal dağınıklığının bir nedeni olmuştur.

---

49 Clarence C. Clendenen ve Peter Duignan, *Americans in Black Africa Up to 1865*, Stanford, Hoover Institution, 1964. 1517'de İspanya Kralı Hollandalı bir tüccara Amerika'ya her yıl 4,000 köle ithâl etme hakkı tanıdı. 1562'de John Hawkins zenci köleleri taşıyan ilk İngiliz gemisiyle Atlantik Okyanusunu aşıyordu. (John Hawkins, *History of a Voyage to the Coast of Africa*, Philadephia, 1797.) Virginia toprakları tütün ekimine daha geniş açılmağa başladıktan sonra, Amerika'nın çeşitli yerlerine her yıl 70,000 zenci köle taşınır oldu.

50 G.F. Dow, *Slave Ships and Slaving*, Salem, Mass., 1927.

AFRİKA'NIN PAYLAŞILMASI

Sömürgecilik ve Emperyalizm:

Sömürgecilik, tarihte "emperyalizm çağı" diye bilinen dönemden önce vardı. Fakat "sömürge siyaseti" ile "emperyalizm" aynı şeyler değildir. Sömürgeci genişleme On - Dokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısı ile Yirminci Yüzyılın başlarında başka bir nitelik kazanmış ve tekel - öncesi sermayeci düzenin tekelci döneme dönüşmesi, sermayeci ülkeleri pazar rekabeti içine çok daha büyük bir şiddetle itmiştir. Sermayecilik geliştikçe ham maddeye ihtiyaç daha fazla duyulmakta, ham madde kaynakları için rekabet artmakta, yeni sömürge ele geçirme yarışı daha amansızlaşmaktaydı. Sermayeci toplumların tekelci döneme girmelerinden önce güdülen sömürgeci siyasete ek olarak, artık sermaye ihracı, etki alanı bölüşmesi, bilinen ham maddelerinden başka muhtemel zenginlik kaynaklarının da ilerisi için hesaplara ve pazarlıklara dahil edilmesi sorunları ortaya çıktı. Bu dönem başlıca sermayeci devletlerin dünyayı paylaşma dönemidir.

1876'ya kadar Afrika'nın ancak % 10'u Avrupalılarındı. Kıt'anın içlerine henüz girilmemişti. Bu tarihten sonra büyük paylaşma[51] başladı ve 1884 - 1900 yılları arasında *İngiltere* 57 milyon nüfuslu 3 .7 milyon, *Fransa* 36 .5 milyon nüfuslu 3 .6 milyon, *Almanya* 14 .7 milyon nüfuslu 1 milyon, *Belçika* 30 milyon nüfuslu 900 .000, *Portekiz* 9 milyon nüfuslu 800 .000 mil karelik toprakları ele geçirdi. On - Dokuzuncu Yüzyılda sömürgeci genişleme daha çok Afrika'da oldu. Avrupa diplomasisinin ana konusu buydu. Afrika'nın iç kısımlarının haritasını çıkarmak bu kıt'anın paylaşılmasının hazırlık aşamasıydı. Büyük nehirlerin kaynakları, göllerin yerleri ve dağların genel çizgileri ortaya çıktı. 1850'ye kadar yirmi civarında keşif yapılmıştı. 1851 - 1860'da yeni 27, 1861 - 1870'de 29, 1871 - 1880'de 47 ve 1881 - 1890'da yeni 84 keşif yapılarak dağ, göl ve nehir sistemleri saptandı.

İngiltere:

On - dokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısında *İngiltere*[52] Afrika'daki sömürgelerini büyüttü. Bu devlet *Mısır*'dan *Güney Afrika*'ya kadar sömür-

51 E. Banning, *Le partage politique de l'Afrique d'après les transactions internationales les plus récentes (1885 à 1888)*, Bruxelles, 1888; J. Scott Keltie, *The Partition of Africa*, London, 1895; Van Ortroy, *Conventions internationales définissant les limites actuelles des possessions, protectorats et sphères d'influence en Afrique*, Bruxelles, 1908. Ayrıca: Sir E. Hertslet, *The Map of Africa by Treaty*, 3 C., London 1909.

52 Philip D. Curtin, *The Image of Africa: British Ideas and Action, 1780-1850*, Madison, University of Wisconsin Press, 1964; H. H. Johnston, *Britain Across the Seas: Africa, a History and Description of the British Empire in Africa*, London, 1910.

gelerinin birbirine ekli zincir halkaları gibi uzanıp gitmesini istiyordu. Bu zincirde Mısır'ın özel bir yeri vardı. Doğuya giden yolu büyük ölçüde kısaltan Süveyş Kanalının açılmasıyla yalnız Mısır değil, bütün Kuzey-doğu Afrika stratejik bakımdan önem kazanmıştı. İngiltere, önce Fransa ile ortak olarak, Mısır'ın malî denetimini ele geçirdi. Bu durum yabancı müdahalesini hedef alan bir ayaklanmaya sebep oldu. Buna tepki olarak, İngiltere 1882'de Mısır kıyılarını ablukaya aldı ve İskenderiye'ye asker çıkarttı. Mısırlı yurtseverlerin ileri gelenleri kurşuna dizildi. Birkaç yıl içinde bütün ülke bir İngiliz sömürgesi oldu. Bu ülkenin bundan sonraki ekonomik hayatı İngiliz çıkarlarına hizmet edecek biçimde sınırlandı. Bazı yerlerde tahıl ekimi durdurularak İngiltere'nin ihtiyacı olan pamuğa yer açıldı. Öte yandan, dünyada en iyi pamuğu yetiştiren Mısır'ın kendi tekstil endüstrisini geliştirmesine müsaade edilmiyordu.

İngiltere Doğu *Sudan*'a da girdi. İlk girişimleri *Mehdi*'nin önderliğinde birleşen kabileler karşısında başarılı olamadıysa da, Sudan'ın[53] boyunduruk altına alınması birkaç yıl içinde gerçekleşti. İngiltere 1885'de Sudan ile Etyopya'yı birbiriyle savaşmağa kışkırttı. *Lord Kitchener*'in komutanlığındaki İngiliz kuvvetleri kesin harekâta başladılar ve henüz icad edilmiş olan makinalı - tüfek Sudanlı yerlilere karşı kullanıldı. *Omdurman* Muharebesinde makinalı - tüfek ateşiyle 20,000 Sudanlı öldürüldü.

Batı Afrika'nın paylaşılması başlandığı sırada, İngiltere'nin orada pek sömürgesi yoktu. Nijerya'da,[54] Altın Kıyısı'nda,[55] Sierra Leone'de[56]

53 Mısır'ın Sudan'a Osmanlı Valisi M. Ali Paşa zamanında müdahalesinden önce bu topraklara birkaç Avrupalı gezgin gelmişti. Sennar'a On-yedinci Yüzyılın sonlarında ayak basmış olan Charles Jacques Poncet'nin hikâyesi tekrar yayınlanmıştır. (Sir William Foster, der., *The Red Sea and Adjacent Countries at the Close of the Seventeenth Century*, London, Hakluyt Society, Second Series, No. C, 1949.) Crawford kendi kitabına (O.G.S. Crawford, *The Fung Kingdom of Sennar*, Gloucester, 1951) Poncet'nin gözlemlerini bolca aktarmıştır. Sudan'da Funj Sultanlığını 1773'de Sennar'dan Aswan'a giden Bruce anlatmış, ancak Funj dönemi hakkında sonra yayınlar yapılmıştır. (Örneğin: P.M. Holt, "Funj Origins: a Critique and New Evidence," *Journal of African History*, C. IV, No. 1 [1963], s. 39-55). Sudan'da Darfur adına İngiliz kaynaklarında ilk önce Browne'da (W. G. Browne, *Travels in Africa, Egypt, and Syria from the Year 1792 to 1798*, London, 1799) rastlanmaktadır. Ayrıca: A. Adu Boahen, *Britain, the Sahara and the Western Sudan: 1788 - 1816*, London, Oxford University Press, 1964.

54 Kenneth O. Dike, *Trade and Politics in the Niger Delta: 1830 - 1885, an Introduction to the Economic and Political History of Nigeria*, Oxford, Clarendon Press, 1956; J. C. Anene, *Southern Nigeria in Transition: 1885-1906, Theory and Practice in a Colonial Protectorate*, Cambridge, Cambridge University Press, 1966.

55 George MacDonald, *The Gold Coast: Past and Present*, London, 1898; W. Walton Claridge, *A History of the Gold Coast and Ashanti from the Earliest Times to the Commencement of the Twentieth Century*, 2 C., London, 1915.

56 Braithwaite C. Wallis, *The Rise of Our West African Empire: Sierra Leone*, London, 1903; Thomas J. Alldridge, *A Transformed Colony: Sierra Leone, as It Was, and as It Is*, London, 1910.

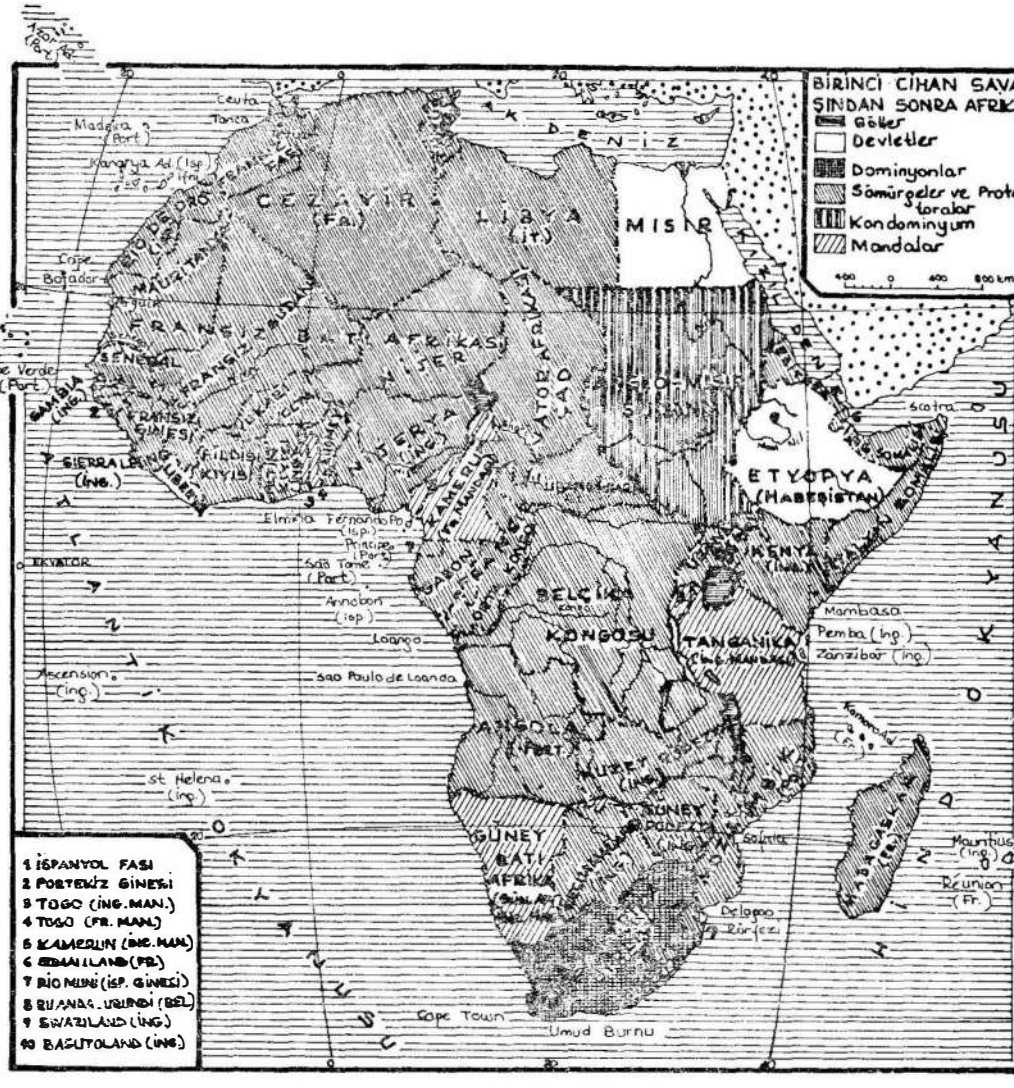

AFRİKA'NIN PAYLAŞILMASI

ve Gambia'nın[57] ağzında ufak tefek toprak parçalarından ibaretti. Aslında, Batı Afrika'ya girmeye çalışan yabancılar *Aşanti* Krallığının başarılı karşı koymasıyla karşılaşıyorlardı. İngiltere de Aşanti devletiyle yaptığı yedi savaşın beşini (1805, 1811, 1814, 1824 - 1831 ve 1863'de) kaybetmişti. Altıncısında (1873 - 1874) Aşanti başkenti Kumasi düştüyse de, devletin bağımsızlığı devam etti. Son darbe yedinci savaşta vuruldu ve Aşanti Krallığı da İngiliz Altın Kıyısı sömürgesine bağlandı.

İngiltere en kalabalık Afrika ülkesi olan *Nijerya*'yı ele geçirmeğe 1851'de Lagos'un bombardımanıyla başladı. 1885'de Lagos'tan Rio del Rey'e kadar bütün kıyı sömürgeleşti. Bazı Nijerya sultanlıklarıyla imzalanan andlaşmalar sonucu olarak, İngiltere Afrika'daki en kalabalık sömürgesine kavuştu. Bu andlaşmalara göre, sultanların ayrıcalıklarının sürüp gitmesine karşılık onlar da İngiliz sömürge yönetiminin bir çeşit memurları oluyorlardı.

Doğu Afrika'da İngilizler[58] *Zanzibar* sultanlarıyla[59] yaptıkları andlaşmalar sonucunda *Kenya* kıyılarında egemen oldular. Kasım 1886'da Almanya ile yaptıkları bir andlaşma Tanganika'yı[60] bir Alman sömürgesi olarak tanıyor, Kenya'yı da İngiltere'ye veriyordu. 1890'da "İmparatorluk İngiliz Doğu Afrika Şirketi"[61] Kenya kabile başkanlarıyla imzaladığı andlaşmalarla bu büyük topraklarda nüfuzunu kurdu. Zanzibar Sultanı, tahtını kaybetmemek için, kıyıdaki topraklarında bu şirkete ayrıcalıklar tanıdı. Şirket merkezini Kenya'nın en büyük limanı olan Mombasa'ya taşıdı. Doğu Afrika'daki İngiliz ve Alman sömürgelerinin son kez sınırlandırılması 1890 Heligoland Andlaşması diye bilinen ve iki rakip emperyalist devletin çıkarlarını, karşılıklı olarak düzenleyen anlaşma ile oldu. Almanya İngiltere'nin Kenya, *Uganda* ve Zanzibar'a yerleşmiş olmasını kabul ediyordu. Kenya bir taç mülkü *(crown property)* olarak ilân edilmişti. Oradaki İngiliz valisi toprağı dağıtabilir, kiralayabilirdi. 1902'de geçirilen bir kanunla Avrupalıların en fazla 1,300 hektar toprak sahibi olmaları kabul edildi. Önceleri toprak 99 yıl için kullanılacaktı. 1915'de kabul edilen başka bir kanunla bu süre 999 yıla çıkarıldı. Bazı durumlarda, 1,300 hektarın üstünde de satış oluyordu. Avrupalılar toprağın en

57 Henry Fenwick Reeve, *The Gambia: Its History, Ancient, Mediaeval and Modern, Together with Its Geographical, Geological and Etnological Conditions,* London, 1912.

58 John Walter Gregory, *The Foundation of British East Africa,* London, 1901.

59 W. H. Ingrams, *Chronology and Genealogies of Zanzibar Rulers,* Zanzibar, 1926.

60 Judith Listowel, *The Making of Tanganyika,* London, 1965; G. C. Hore, *Tanganyika; Eleven Years in Central Africa,* London, 1892.

61 P.L. MacDermott, *British East Africa or IBEA: a History of the Formation and Work of the Imperial British East Africa Company,* London, 1895.

verimli olduğu Orta Kenya'ya yerleşerek, yerlileri çıplak bölgelere itiyorlardı. Afrikalılar ırk ayrımına tâbi tutuluyor, onlara siyasal haklar verilmiyordu.

Güney Afrika, coğrafî konumu ve elverişli iklim koşulları yüzünden, daha 1652'de Hollandalıların dikkatini çekmişti. Fakat İngiltere Napolyon savaşları sırasında Hollanda'nın Fransa tarafından işgâl edilmiş olmasından faydalanarak, 1806'da bu küçük Avrupa devletinin Umud Burnu'ndaki sömürgesine sahip çıktı.[62] Hollanda'dan ilk gelenlerin torunları olan *Boer'ler Vaal* ve *Orange* Nehirleri arasındaki topraklara çekilerek *Transvaal* ve Orange cumhuriyetlerini kurdular. Yerliler Boer'lere de, İngilizlere de karşı koymuşlardı. 1811 - 1858 yıllarında İngilizler altı kez savaş açtılar ve altıncısında yerlileri kuzey - doğuya sürdüler. 1885'de de *Bechuanaland*'ı ele geçirdiler. On yıl kadar sonraki yerli başkaldırmaları en kanlı yöntemlerle bastırıldı. Bu topraklarda zengin elmas ve altın bulununca İngiltere rakibi Boer'leri egemenliği altına almak için 1894'de askerî harekâta başladı. Boer cumhuriyetleri de 1902'de İngiliz sömürgeleri oldular ve Birinci Cihan Savaşının arifesinde Güney Afrika Birliği'ne dahil edildiler. Sermaye çevrelerinin temsilcisi olarak enerjik faaliyette bulunan *Cecil Rhodes*'un ilgilendiği bölgeler, bu zatın adından ötürü *Kuzey* ve *Güney Rodezya* diye anılarak İngiliz sömürge topraklarına katıldı. Burada da zengin elmas ve altın madenleriyle verimli topraklar vardı.

Fransa:

Fransa[63] *Cezayir*'i 1830'da aldı. Fakat iç bölgelerine uzun bir süre giremedi. 1832'de *Abdülkâdir*'in önderliğinde başlayan yerli karşı koyması 1847'ye kadar sürdü. Cezayirli liderin bu tarihte yenilmesiyle Fransızlar tekellerine aldıkları verimli topraklarda da rakipsiz egemenlik kurdular. Kuzey Afrika'da Fransa'nın ikinci kurbanı *Tunus* oldu. 1881'de üç Fransız tümeni Cezayir'den Tunus'a girdi. Tunus Beyi kendisine verilen ülti-

62 G.E. Cory, *The Rise of South Africa*, 6 C., London, 1921; Colwyn E. Vulliamy, *Outlanders: a Study of Imperial Expansion in South Africa, 1877–1902*, London, 1938; Godfrey H. L. Le May, *British Supremacy in South Africa: 1899–1907*, Oxford, Clarendon Press, 1965.

63 J. Santoyant, *La colonisation française sous l'ancien régime* (du XVe siècle à 1789), 2 C., Paris, 1929; G. Duval, *Les colonies et la politique coloniale de la France*, Paris, 1884; P. Gaffarel, *Les colonies françaises*, Paris, 1888, P. Reclus, *La France et ses colonies*, 2 C., Paris, 1889; E. Rouard de Card, *Les traités de protectorat conclus par la France en Afrique: 1870–1895*, Paris, 1897; Henri Brunschwig, *French Colonialism: 1871–1914, Myths and Realities*, çev. William Granville Brown, London, 1966; Stephen H. Roberts, *History of French Colonial Policy; 1870–1925*, 2 C., London, 1929; V. A. Subbotin, *Kalanialnaya politika Frantsii f Zapadnoy Afrike* (1880-1900), Moskva, 1959; ———— –, *Frantsuzkaya kalanialnaya ekspansiya f kontse XIX. veka*, Moskva, 1962.

matomu, Fransızların, rakibi olan ve tahtına göz diktiğine inandığı bir yerli derebeyi ile de müzakere halinde olduklarını işitince, kayıtsız şartsız kabul etti. Bütün yetki Tunus Başbakanı durumunda olan ve beyin kararlarını veto etme yetkisine sahip bulunan Fransız Generalinin elindeydi. Tunus'daki Fransız kuvvetleri komutanı da savaş bakanıydı. Fransa, Tunus'u elde etme mücadelesinde, aynı topraklarda gözü olan İtalya'ya karşı İngiltere'nin desteğini kazandı. *Fas* ancak 1912'de Fransız sömürgesi oldu. Kuzey Fas'ı *İspanya* ele geçirmişti. Buralarda emperyalist devletler arasındaki kesif rekabet herhangi birinin Fas'ı daha önce ele geçirmesini engellemişti. Bu rekabet daha çok Fransa ile Almanya arasında oldu. Almanya Fas'ı Akdeniz'de ve Atlantik'te bir askerî üs olarak istiyordu. Fas sorununu görüşmek için bir çok özel konferans tertiplendi. Emperyalist devletler bu yüzden iki kez savaşın eşiğine bile geldiler. Sonunda, Fransa, İngiliz desteğiyle, Fas'a girdi; Almanya da, karşılık olarak, Fransız Kongosunda tatmin edildi.

İngilizlerin İskenderiye ile Umud Burnu'nu kendi egemenlikleri altında birbirine bağlamak isteyişleri gibi, Fransızlar da Atlantik Okyanusu'ndan doğuda Kızıl Deniz'e doğru egemenlik kurma çabasındaydılar. Daha On - yedinci Yüzyılda aldıkları *Senegal*,[64] Sahra'nın güneyine akabilmek için bir sıçrama tahtası olmuştu. Fransa yerli sultanlarla yaptığı özel andlaşmalar ve Medina Kalesi gibi stratejik noktaları ele geçirme yollarıyla yeni topraklar edinme peşindeydi. Malinka, Tukuler, Wolof ve benzeri komşu kabileler yabancıya uzun yıllar karşı koydular. Fransa 1890'da *Batı Sudan*'ın bütününü işgâle koyuldu.[65] İşgâl kuvvetleri Nijer Nehri boyunca yürüyerek bütün yolu kalelerle bezediler.[66] Bu genişlemeyi kolaylaştırmak için Senegal'in Atlantik kıyısı ülkenin iç kısımlarına demiryolu ile bağlandı. 1893'de Cenne ve Timbuktu'nun düşmesinden sonra bütün ülke Fransız egemenliğine geçti.[67] 1900'de *Çad Gölü* çevresi alındı. Fransızlar daha doğuya yürüyerek Doğu Sudan'da Nil Vadisinde *Faşoda*'ya (Kodok) vardılar. Burada Fransız kuvvetleri İngilizlerle karşılaşınca Afrika'nın paylaşılması tarihinin en kritik anları yaşandı. İki sömürgeci devlet arasında savaşın kaçınılmaz olacağı düşünülürken, İngiltere kuvvetlerini geri çekti. Fransa bütün sömürgelerini birleştirerek bunlara "Fransız Batı Afrikası" adını verdi.

64 A. Delcourt, *La France et les établissements français au Sénégal entre 1713 et 1763*, Dakar, 1952; Ernest Fallot, *Histoire de la colonie française du Sénégal*, Paris, 1884.

65 A. Bois, *Sénégal et Soudan*, Paris, 1886.

66 H. Fery. *Campagne dans la Haut-Sénégal et dans le Haut Niger* (1885-1886), Paris, 1888.

67 Georges François, *L'Afrique occidentale française*, Paris, 1907; A. Chevalier, *L'Afrique Centrale-Française*, Paris, 1908; Paul Atger, *La France en Côte d'Ivoire de 1843 à 1893*, Dakar, University of Dakar, 1962.

Fransa bir yandan Sudan yönünde genişlerken, öte yandan da Gine Körfezine [68] el attı. Oradaki kabile başkanlarıyla yaptığı anlaşmalarla *Gine*'de ve *Fildişi Kıyısı*'nda[69] sömürgelere sahip oldu. Bu bölgedeki Fransız genişlemesine karşı direnme *Dahomey*'de[70] görüldü. Fakat bu topraklar da, birkaç kez yenilenen savaşlar sonunda, 1892'de sömürge imparatorluğuna katıldı. Fransa 1879 - 1882 yıllarında *Gabon*'u aldı ve özel bir andlaşmayla *Kongo* bölgesine girdi.[71] Fransa *Madagaskar*[72] adasına da el attı. Malagasi dilinde gazete ve kitap yayınlamağa başlamış olan bu toplum Fransız işgâliyle bir duraklama dönemine girmiş oluyordu. Kıyıdaki kentleri ve yerleşme bölgelerini denizden top ateşine tutan Fransa 1885'de Madagaskar ile eşit olmayan bir andlaşma imzalayarak Diego Suarez Körfezini aldı. 1895'de başkent Tananarive düştü.

Almanya:

Almanya da,[73] öteki emperyalist devletler gibi, Afrika'da bir sömürge imparatorluğu kurmak istiyordu. 1884'de Şansölye Bismarck *Güney-Batı Afrika*'da Angra Pefuena'da bir protektora kurduklarını ilân etti. Franz Lüderitz adlı bir Alman tüccarı burasını 80 *pound* ve 200 eski tüfek karşılığı yerli kabile başkanından satın almıştı. 1884'de *Togo* ve *Kamerun*'ların[74] alınması da aşağı yukarı bu yolla olmuştu. Almanya'nın gönderdiği bir filo Angola'dan Orange Nehrine kadar kıyıları ele geçirdi; Almanlar bu noktalardan hinterlanda geçerek Bechuanaland'a kadar vardılar. Aldıkları topraklarda öylesine bir terör yarattılar ki, 1904'de *Herroro* ve *Hottento* kabileleri isyan ettiler. Askerî ve teknik üstünlük sayesinde isyanlar bastırıldı, isyancıların toprakları alındı, önderleri Hendrik

68 L.G. Binger, *Du Niger au Golfe de Guinée par le pays de Kong et le Mossi: 1887–1889*, 2 C., Paris, 1892.

69 M. Mounier, *France Noir: la Côte d'Ivoire et le Soudan*, Paris, 1894.

70 Abbé Laffite, *Le Dohomey*, Tours, 1873; Abbè P.B. Bouche, *Le Dahomey*, Paris, 1885.

71 Fernand Rouget, *L'expansion coloniale au Congo Français*, Paris, 1906.

72 Louis Leroy, *Les Français à Madagascar*, Paris, 1884; W. Ellis, *History of Madagascar*, 2 C., London, 1838.

73 Jon Bridgman ve David E. Clarke, *German Africa: a Select Annotated Bibliography*, Stanford, Hoover Institution, 1965; Percy Evans Lewin, *German Rule in Africa*, London. 1918; Mary Townsend, *The Rise and Fall of Germany's Colonial Empire: 1884–1918*, New York, 1930; Alman sömürgeciliğinin İngiliz ve Fransızlarca eleştirisi: Evans Levin, *The Germans and Africa*, London, 1915; A.F. Calvert, *The German African Empire*, London, 1916; *Le pangermanisme colonial sous Guillaume II (de 1888 à 1914)*, Paris, 1916; W.O. Aydelotte, *Bismarck and British Colonial Policy: the Problem of South-West Africa, 1883–1885*, Philadelphia, 1937; G. L. Steer, *Judgement on German Africa*, London, 1939.

74 Harry R. Rudin, *Germans in the Cameroons, 1884–1914: a Case Study in Modern Imperialism*, New Haven, Yale University Press, 1938.

Witboci öldürüldü, halk Alman çiftliklerine işçi olarak yollandı. Tanganyika'da Maji - Maji ayaklanması da kanlı bir biçimde bastırıldı, Prusyalı askerler bu "âsi" yerlilerin kollarını kesip kızgın güneşin altında toplama kamplarına attılar. Almanların meydana getirdikleri zindanlar bugünkü Burundi kenti Usumbura'dan Hint Okyanusuna kadar hâlâ görülebilmektedir. Almanlar bu kıt'aya bir "zindan ve toplama kampı uygarlığı" getirmiş oldular. Almanya doğu kıyısında *Tanganyika*, Ruanda ve Burundi bölgesinde de büyük topraklar ele geçirerek, 1886 ve 1890 İngiliz - Alman andlaşmalarıyla buralara Alman Doğu Afrikası dendi.[75] On - beş yıl gibi kısa bir süre içinde, Almanya Afrika'da büyük topraklar sahibi olmuştu.

Ötekiler:

Büyük emperyalist devletler arasındaki şiddetli rekabet *Belçika*[76] gibi küçük bir devletin Afrika sahnesine çıkarak bu kıt'anın tam ortasındaki büyük zenginliklere sahip olabilmesini mümkün kıldı. Orta Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde en büyük rolü Belçika sermayesi oynadı. Belçika Kralı *İkinci Leopold*'un kurduğu "Uluslararası Afrika Birliği" adına hareket eden ünlü H. M. Stanley kabile başkanlarına imzalattığı 450 kadar andlaşmayla bu toprakların sömürüsünü hukukîleştirdi.[77] 1884 - 1885 Berlin Konferansı *Kongo*'yu *İkinci Leopold*'un özel mülkü olarak kabul etmişti.[78] O da 1908'de Kongo'yu, büyük bir meblâğ karşılığında Belçika yönetimine geçirdi.

Yirminci Yüzyılın başına doğru *Portekiz*'in, birkaç küçük sömürgesinden başka *Angola* ve *Mozambik* gibi iki büyük sömürgesi de vardı.[79] *İspanya*, Fas'dan başka, bir avuç küçük topraklar dizisi de ele geçirmişti. *İtalya* 1890'da Kuzey - Doğu Afrika'daki topraklarını *Eritrea* sömürgesi adı altında birleştirdi. 1895'de İtalyan kuvvetleri Etyopya'ya savaş ilân etmeden saldırdılarsa da, 1896'da Adua muharebesinde yenildiler. Etyopya'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalınca, İngiltere ve Fransa ile *Somali*'nin bölüşülmesinden bir pay aldı. 1912'de Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaş sonucu *Trablusgarb*'ı (Libya) kazandı. *Liberya* Amerika Birleşik Devletleri'nin kanadı altındaydı; 1847'de Cumhuriyet oldu. 1892'de sınırları iç bölgelere doğru genişletildi.

---

75 Albert F. Calvert, *German East Africa*, London, 1917;

76 C. Leclerc, *La formation d'un empire colonial Belge*, Bruxelles, 1932.

77 E. D. Morel, *King Leopold's Rule in Africa*, London, 1904.

78 A. B. Keith, *The Belgian Congo and the Berlin Act*, London, Oxford, 1919.

79 Richard J. Hammond, *Portugal and Africa: 1815-1910, a Study in Uneconomic Imperialism*, Stanford, Standord University Press, 1966.

Sonuç:

Emperyalist devletler Afrika'yı şiddetli rekabet koşulları içinde paylaştılar. *İngiltere* en stratejik ve geniş toprakları (4,7 milyon mil kare) ele geçirdi. Buralarda pamuk gibi oldukça değerli ham maddelerden başka altın ve elmas örneği zengin madenler de bulunuyordu. *Fransız* sömürge imparatorluğu da (4,161,000 mil kare) başlıca kahve, pirinç, kauçuk, fosfor, demir cevheri ve manganez çıkarıyordu. *Almanya* (1,5 milyon mil kare), *Belçika* (1,4 milyon mil kare) ve *Portekiz* de (1,7 milyon mil kare) hiç de küçüksenmeyecek topraklar ele geçirdiler. Fakat bu devletlerin hiçbiri kendine düşen payla tatmin olmuşa benzemiyordu. 1899 - 1902 *Boer Savaşları* kıt'anın yeniden bölüşülmesinin ilk çatışmasıydı. Sömürge rekabeti ve etki alanları mücadelesi emperyalist devletleri daha büyük çatışmaların içine, *Birinci Cihan Savaşına* itti.

Öte yandan, yerliler tek - tip üretime zorlanıyor, tek yönlü andlaşmalar ve ham madde ile mamûl madde arasındaki fiat farkı sömürgeleri yabancı sermayenin emrine veriyordu. Sömürgeci büyük kârlar yaparken, bütçenin çoğu yabancıya yarayacak yol, liman ve köprü yapımı gibi konulara ayrılıyor,[80] emperyalist devletler kıt'anın yeniden bölüşümüyle sonuçlanacak olan Birinci Cihan Savaşında Afrika'nın ham maddeleri, hattâ insanını kullanacak kadar ileri gidiyorlardı. Bu savaşta yalnız Fransız ordusuna 845,000 Afrikalı alınıp ateş hattına sürülmüştü.

Böylece, Yirminci Yüzyıla girildiği zaman, Afrika'nın bölüşülmesi aşağı yukarı tamamlanmıştı. Yabancı yönetimine karşı ayaklanmalar oluyor, fakat bunların çoğu kabilelerin ayrı ayrı başkaldırmaları biçiminde olduğundan başarıya ulaşmıyordu. Öte yandan, yerleşmiş bir devlet sistemi ve orduya sahip olmuş olan Etyopya bağımsızlığını koruyabilmişti. Ama Afrika halkları bir bütün olarak kıt'anın paylaşımını engelleyemediler. Askerî güçlerinin olmayışı sosyo - ekonomik yetersizliklerinden ileri geliyordu. Avrupa devletlerine ait kuvvetlerde ise en son tip silâhlar vardı. Afrika halkları yabancıya karşı birleşip cephe halinde de çıkamıyorlardı. Kabileler feodal çıkarlar ve yabancı parmağı yüzünden birbirine düşman edilmişti. Pazarlıkla çizilmiş sınırlar yerli halkları gelişigüzel bölmüş, Afrika uluslarının biçimlenmelerini engellemişti.

1923'de Paris'te Sömürge Okulunda bir konuşma yapan Fransız Sömürge İşleri Devlet Bakanı Albert Sarraut şöyle diyordu: "Gerçeği gizlemeğe ne gerek var?...Sömürgecilik bir uygarlık hareketi değildi...

80 V. G. Solodovnikov, *Afrika: barba za nizavisimost'*, Moskva, 1970, s. 20-21.

Çıkarların dürttüğü bir zor hareketiydi..."[81] İngiliz din adamı W. Howitt de *Sömürgecilik ve Hıristiyanlık* adlı kitabında şunları yazmaktadır: "[Avrupa'nın] dünyanın bütün bölgelerinde ve boyunduruk altına almayı başardığı bütün halklara yaptığı barbarlıklar ve emsalsiz taşkınlıkların, dünyanın herhangi bir döneminde, ve nice vahşi , ne derece görgüsüz ve ne kadar acımasız olursa olsun, bir örneğini daha başka bir ırkta görmek mümkün değildir."[82]

Şimdi Afrika ülkelerinin teker teker bu sömürüye karşı nasıl mücadele ettiklerine bakalım...

81 John W. Forje, "An African Common Market," *New Africa*, London, C. II, No. 3–4 (1969), s. iii.

82 W. Howitt, *Colonialism and Christianity: a Popular History of the Treatment of the Nations by Europeans in All Their Colonies*, London, 1838, s. 9.

II.

Ülkelerin Kurtuluş Mücadeleleri

MISIR

Giriş:

Mısır Arap Cumhuriyeti[1] Afrika kıt'asının en kuzey-doğu köşesindedir. Süveyş Kanalının doğusunda yer alan *Sina* (Sinai) bölgesi genellikle Asya'nın bir parçası sayılmaktadır. Doğuda *İsrail*, güneyde *Sudan Demokratik Cumhuriyeti* ve batıda *Libya Arap Cumhuriyeti* ile komşudur. *Süveyş Kanalı* 5 Haziran 1967'de İsrail saldırısı ve onu izleyen işgâl sonucu (Arapların "*Harb-i Teşrin*" ya da "*Harb-i Ramadan*" dedikleri) Ekim 1973 savaşına kadar İsrail ile *de facto* sınırı meydana getiriyordu. Mısır, Libya ve Suriye ile birlikte *Arap Cumhuriyetleri Federasyonu*'na bağlıdır.

Yüzölçümü 1,002,000 km. kare ise de, hayat *Nil Nehri*'nin iki kıyısında toplanmıştır. İnsanlar toprağın ancak % 4'ü üstüne yerleşmiş olup, geri kalanı çöldür. En uzak noktalar kuzeyden güneye 1,024 ve doğudan batıya 1,240 km. olduğundan, ülke bir kare görünümündedir. Kıyıları kuzeyde Akdeniz'e *(El - Bahr el - Mutavassıt)*, doğuda Kızıl Deniz'e *(Bahr ul - Ahmer)* değinir. Mısır'ı, bugünkü durumuyla aslında, 6 - 30 km. genişliğinde bir Nil Vâdisi devleti olarak anlamak da yanlış olmaz. Daha önceki jeolojik dönemlerin birinde Akdeniz'in bir körfezinin bugünkü başkent *Kahire*'ye kadar sokulduğu sanılmaktadır. Ancak, Nil'in getirdiği kum ve çamur körfezi doldurmuş ve bugün 25,000 km. kareye yayılan yelpaze biçimindeki deltayı yaratmıştır. Nil'in bu delta içinde, doğuda *Damietta* ve batıda *Rosetta* denen kolları çevresinde, büyüklükleri sırasıyla, *Menzaleh*, *Brulles*, *Idku* ve *Mariut* Gölleri yer alır.

Kahire'den Nil'in kaynağına doğru, vâdi 18 - 30 km. kadar genişliktedir; sonra daralır ve Sudan sınırına 750 km. kala 5 km. genişliğe iner. Nehir *Aswan* yakınlarında granit gibi sert kayalarla karşılaşarak ilk çağ-

1 Eylül 1971 tarihli yeni Anayasaya göre, Mısır'ın yeni adı "Mısır Arap Cumhuriyeti" olarak kabul edildi. 1 Şubat 1958'de Suriye ile birleştiğinde "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adı kabul edilmiş, Suriye birlikten 28 Eylül 1961'de ayrıldıktan sonra da B.A.C. adı 1971'e kadar korunmuştu.

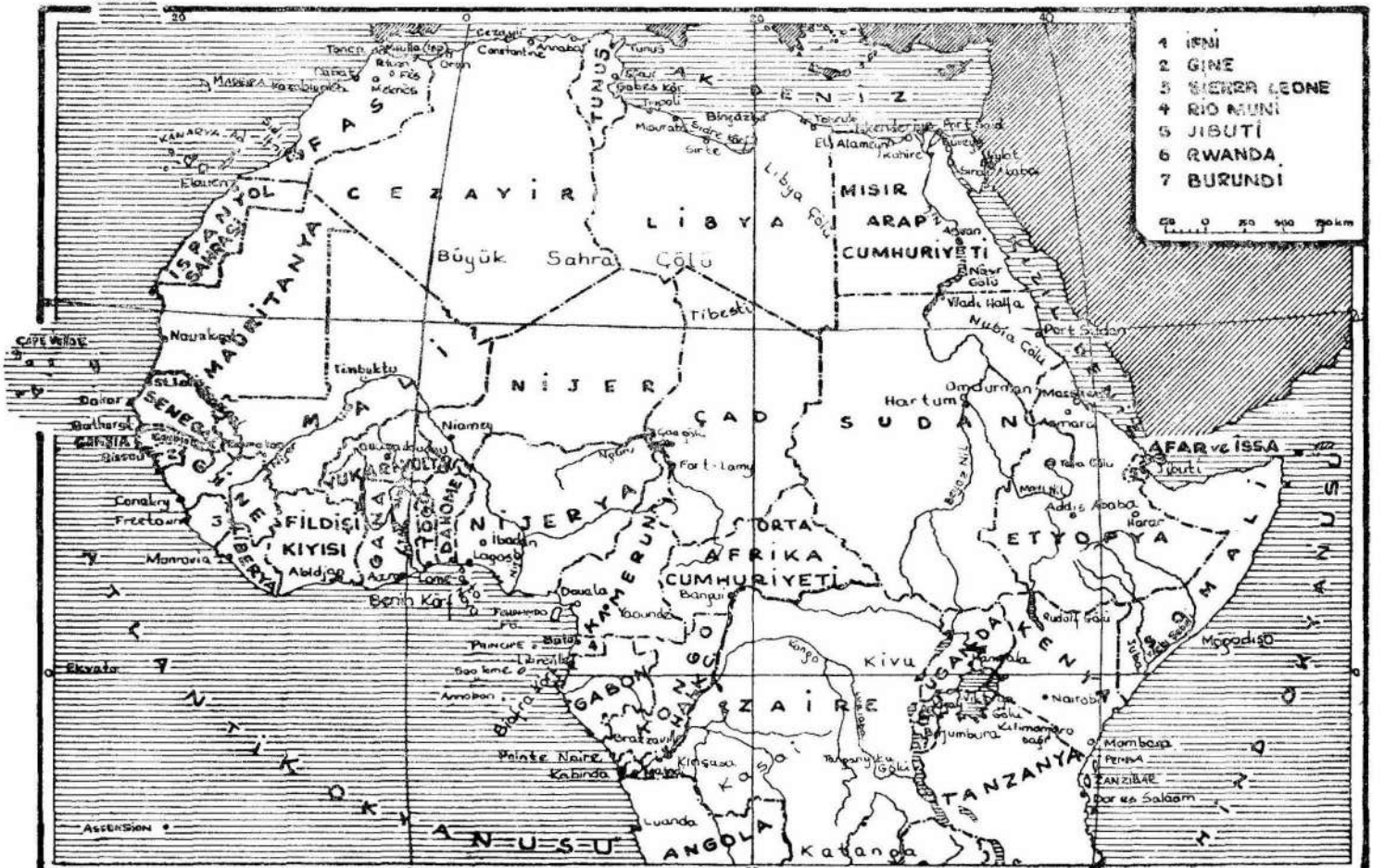
1 İFNİ
2 GİNE
3 SİERRA LEONE
4 RİO MUNİ
5 JİBUTİ
6 RWANDA
7 BURUNDİ
İSPANYOL SAHRASI
MAURİTANYA
CEZAYİR
LİBYA
MISIR ARAP CUMHURİYETİ
Büyük Sahra Çölü
Libya Çölü
Tibesti
NİJER
ÇAD
SUDAN
MALİ
BURKİNA FASO
GİNE
SENEGAL
GAMBİA
Bissau
Dakar
Bathurst
Conakry
Freetown
Monrovia
FİLDİŞİ KIYISI
Abidjan
GANA
TOGO
DAHOMEY
NİJERYA
Lagos
Ibadan
Benin Körfezi
KAMERUN
ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ
Bangui
Yaounde
Douala
GABON
KONGO
ZAİRE
Kongo
Kivu
UGANDA
KENYA
ETYOPYA
AFAR ve İSSA
Djibouti
Addis Ababa
Somali
Mogadişo
TANZANYA
Dar es Salaam
Mombasa
ZANZİBAR
Nairobi
ANGOLA
Luanda
Katanga
Kasai
Kinşasa
Brazzaville
Pointe Noire
Cabinda
Ekvator
ASCENSION
Khartum
Omdurman
Port Sudan
Nubia Çölü
Nil
Tunus
Trablusgarp
Bingazi
Sirte
Tobruk
İskenderiye
El Alamein
Kahire
Süveyş
Akabe
Sinai
Asvan
Nasır Gölü
Vadi Halfa
Tenerife
Kanarya Adaları
Tanca
Fas
Rabat
Fes
Meknes
Casablanca
Oran
Cezayir
Constantine
Annaba
Tunus
Gabes Körfezi
Tripoli
Gabes
Timbuktu
Niamey
Gao
Fort-Lamy
Nguru
Mandera
Addis Ababa
Harar
Rudolf Gölü
Turkana
Kivu
Kongo
Bahr el Ghazal
Bahr el Jebel
Nil
Tanganyika Gölü
Kilimanjaro dağı
Pemba
Kaşa
Kabinda
Pointe Noire
Brazzaville
Kinşasa
Luanda
Bangui
Yaounde
Douala
Batas
Libreville
Port Gentil
Principe
Sao Tome
Annobon
Fernando Po
Lagos
Ibadan
Abidjan
Monrovia
Freetown
Conakry
Bissau
Bathurst
Dakar
Nouakchott
Tenerife
Kanarya Adaları
Tanca
Rabat
Fes
Meknes
Casablanca
Oran
Cezayir
Constantine
Annaba
Tunus
Gabes Körfezi
Tripoli
Gabes
Bingazi
Sirte
Tobruk
İskenderiye
El Alamein
Kahire
Süveyş
Akabe
Sinai
Asvan
Nasır Gölü
Vadi Halfa
Port Sudan
Nubia Çölü
Khartum
Omdurman
Mesgit
Asmara
Tibesti
Timbuktu
Niamey
Gao
Fort-Lamy
Nguru
Mandera
Addis Ababa
Harar
Rudolf Gölü
Turkana
Kivu
Kongo
Bahr el Ghazal
Bahr el Jebel
Nil
Tanganyika Gölü
Kilimanjaro dağı
Pemba
Kaşa
Kabinda
Pointe Noire
Brazzaville
Kinşasa
Luanda
Bangui
Yaounde
Douala
Batas
Libreville
Port Gentil
Principe
Sao Tome
Annobon
Fernando Po
Lagos
Ibadan
Abidjan
Monrovia
Freetown
Conakry
Bissau
Bathurst
Dakar
Nouakchott
Tenerife
Kanarya Adaları
Tanca
Rabat
Fes
Meknes
Casablanca
Oran
Cezayir
Constantine
Annaba
Tunus
Gabes Körfezi
Tripoli
Gabes
Bingazi
Sirte
Tobruk
İskenderiye
El Alamein
Kahire
Süveyş
Akabe
Sinai
Asvan
Nasır Gölü
Vadi Halfa
Port Sudan
Nubia Çölü
Khartum
Omdurman
Mesgit
Asmara
Tibesti
Timbuktu
Niamey
Gao
Fort-Lamy
Nguru
Mandera
Addis Ababa
Harar
Rudolf Gölü
Turkana
Kivu
Kongo
Bahr el Ghazal
Bahr el Jebel
Nil
Tanganyika Gölü
Kilimanjaro dağı
Pemba
Kaşa
Kabinda
Pointe Noire
Brazzaville
Kinşasa
Luanda
Bangui
Yaounde
Douala
Batas
Libreville
Port Gentil
Principe
Sao Tome
Annobon
Fernando Po
Lagos
Ibadan
Abidjan
Monrovia
Freetown
Conakry
Bissau
Bathurst
Dakar
Nouakchott

layanı meydana getirir. Öteki çağlayanlar Sudan topraklarındadır.[2] İnsanların hareketlerinde önemli bir ulaşım aracı olmuş olan nehir birinci çağlayanla Mısır'ı daha güneydeki topraklardan ayırmıştır. Bu yüzden, nehir ulaşımının çok önemli olduğu Eski Çağlarda, Nil Vadisi "Aşağı Mısır" (delta), "Orta Mısır" ve "Yukarı Mısır" (çağlayanlar yakınındaki dar vâdi boyu) diye üçe ayrılıyordu. Böylelikle, verimli fakat dar Nil Vâdisini güneyde çağlayanlarla Sudan çölleri ve bataklıkları keser. Nehrin ve vadinin sağa ve sola hemen ötesinde toprağın özelliği derhal değişir, makiler ve onun ardından kumlar başlar. Vâdinin doğusunda dağ silsilesine ve zirvelere de rastlanır. Süveyş'in doğusundaki Sina Yarımadası da yapı yönünden kanalın batı kıyısına benzer. Nil Nehrinin batısı ise, baştanbaşa çöldür *(El-Sahra el-Garbiyye)*.

İklimin birinci özelliği kuraklıktır. En nemli bölge *İskenderiye* limanıdır. Kışlar bile ılık geçer. *Hamsin* denen kuru çöl rüzgârları hububata zarar verir niteliktedir. Bütün ülkenin yağmur sıkıntısı çektiği anlaşıldığına göre, Nil sularının önemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Sularla ilgili birçok konu, bu yüzden, siyasal nitelik de kazanmıştır. Nil'in birinci özelliği daha güneydeki yaz yağmurlarından ötürü taşmasıdır. Doğu Afrika'da yükselen sular Ağustosta Mısır'a girer, Aralıkta azalır ve Mayısta en düşük düzeye varır. Nehir taşması sorunu 1969'da denet altına alınabilmiştir. Artık bugün, nehir sularının hepsi kullanılabilmektedir. Ocak 1960'da yapımına başlanan Aswan Barajı resmen Ocak 1971'de açılmış olup, iki milyon *feddan* (bir *feddan* 4,201 m. kare ya da 1,038 hektardır) toprağı sulama potansiyaline sahiptir. Barajın yapımı iç ve dış birtakım siyasal sorunlara bağlı olarak hatırlanmaktadır.

Mısır 33,329,000 nüfusu (1970 tahmini) ile Afrika'nın en kalabalık ülkelerinden biridir. Halkın büyük çoğunluğunun dili Arapçadır. Yalnız, batıda Berberce konuşan köyler vardır. 1945'den buyana, ölüm oranında önemli bir düşme görülmektedir. Hem bu yüzden hem de yüksek doğurganlıktan ötürü Mısır nüfusu gittikçe gençleşmektedir. 1985'e kadar nüfusun büyüme hızı ortalama olarak % 2,3 tahmin edilmektedir.[3]

---

2 Nil Vâdisinin bütünlüğü hakkında: Amar Abbis, *The Unity of the Nile Valley: Its Geographical Bases and Its Manifestations in History*, Cairo, Government Press, 1947. Nil Vâdisinin coğrafyaya bağlı siyasal sorunları hakkında: Douglis D. Crary, "Geography and Politics in the Nile Valley, " *The Middle East Journal*, C. III, No. 3 (July 1949), s. 260-276.

3 Bent Hansen ve Girgis A. Marzouk, *Development and Economic Policy in the U. A. R. (Egypt)*, Amsterdam, North-Holland Publishing Co., 1965, s. 22-28.

Kral Fuad, Zağlul ve Vafd:

Mısır[4] hukûken Osmanlı İmparatorluğunun[5] bir parçası sayılmakla birlikte, İngiltere bu ülkeyi — *Arabî Paşa*'nın[6] karşı koymasına rağmen — 1882'de işgâl etti.[7] Birinci Cihan Savaşı çıktıktan sonra, Aralık 1914'de de, resmen ilhâk etti, orada protektora kurdu. Sömürge yönetimi Mısır'ı İngiltere için pamuk üreten bir yer durumuna indirdi. Stratejik önemi de Kuzey Afrika ile Orta Doğu arasında bir köprü görevini yapmasıydı. Mı-

4 Mısır, Herodotus'un ünlü *Tarih*'inden bu yana, tarihçilerin sık sık konu edindikleri bir ülkedir. Hakkında çok yayın yapılmıştır. Bilindiği gibi, Mısır Arap âleminin de, Afrika'nın oa önderi olmak istemiş, zaman zaman başarılı olduğu bu rolün kaynaklarını son yüz - elli yıl içindeki toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal gelişmelerinde aramıştır. Konuyu bu açıdan ele alan yeni bir yayın olarak: P. J. Vatikiotis, *The Modern History of Egypt*, London, Weidenfeld, Nicolson, 1969, 512 + X v.s. On-dokuzuncu Yüzyıla da yer veren, dengeli, güvenilir, fakat çabuk yazılmış kanısını uyandıran bir kitap: Tom Little, *Egypt*, New York, Praeger, 1958; 1967. Aynı konuda Arap görüşü: Muhammed Rifaat Bey, *The Awakening of Modern Egypt*, London, Longmans, Green and Co., 1947. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve Hidiv'ler bölümü hem Little, hem Rifaat'tan daha zengin olarak: P. G. Elgood, *The Transit of Egypt*, London, Edward Arnold, 1928. Ayrıca: Robert Owen ve Terence Blunsum, *Egypt, United Arap Republic: the Country and its People*, London, Queen Anne Press, 1965; J. R. Harris, der., *The Legacy of Egypt*, London, Oxford University Press, 1972; Emil Lengye, *Egypt's Role in World Affairs*, Washington, D. C., Public Affairs Press, 1957.

5 Üç genel kitap: Stanford J. Shaw, *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century*, Cambridge, Harvard University Press, 1962; Husein Efendi, *Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution*, Cambridge, Harvard University Press, 1964; Stanford Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517 - 1798*, Princeton, 1958. Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi: Henry Dodwell, *The Founder of Modern Egypt*, Cambridge, 1931; Shafiq Ghorbal, *The Beginnings of the Egyptian Question and the Rise of Mohammed Ali*, London, 1928; James Augustus St. John, *Egypt and Muhammed Ali*, 2 C., London, 1834; Helen Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammed Ali*, Cambridge, Mass., 1961. Hidiv İsmail ile ilgili olarak: J. MacCoan , *Egypt under Ismail*, London, 1889; E. de Leon, *Egypt under its Khedives*, London, 1882; P. Crabitès, *Ismail, the Maligned Khedive*, London, 1933. Hidiv'in malî güçlükleri ve Mısır'ın yabancı bankerler ve yerli paşalar aracılığıyla yabancı sermaye çevrelerine bağlanışı hakkında: David Landes, *Bankers and Pashas*, Cambridge, Mass., 1958.

6 Arabî Paşa'ya nispeten insaflı davranan ve başkaldırmayı ilk elden bilen iki İngiliz kaynağı: Alexander M. Broadley, *How We Defended Orabi and His Friends*, London, Chapman ve Hall, 1884; W. S. Blunt, *Secret History of the English Occupation of Egypt*, London, Martin Secker, 1907; New York, Knopf, 1922. Arabî Paşa başkaldırmasından sonraki durum: Viscount Milner, *England in Egypt*, London, Edward Arnold, 1904. İlk kez 1892'de yayınlanmış olan bu kitap 1882 yılında Mısır hakkında bilgiler veriyorsa da, bu ülkeyi emperyalist İngiltere yararına "düzene sokma" isteğinde olan biri tarafından yazılmıştır.

7 Mısır'ın İngilizlere geçişi hakkında: Sidney Low, *Egypt in Transition*, London, Smith, Elder and Co., 1914; Robert Tignor, *Modernization and British Colonial Rule in Egypt: 1882–1914*, Princeton, 1966; E. W. Polson Newman, *Great Britain in Egypt*, London, Cassell, 1928; Royal Institute of International Affairs, *Great Britain and Egypt: 1914–1951*, London, 1952. Bir Arap kaynağı: Charles Issawi, *The British in Egypt*, London, Weidenfeld ve Nicolson, 1971.

sır'ın o zaman çok küçük bir endüstrisi olmasına rağmen, pamuklu, şeker, tütün ve maden endüstrisine yabancı şirketler egemendi. Birinci Cihan Savaşı Mısır'ın ihraç olanaklarını, geçici bir süre için de olsa, azaltmış bulunduğundan, bunun bir sonucu olarak yerli yapım ve kullanım ister istemez arttı ve ulusal endüstri burjuvazisi ve onunla birlikte bu kurumlarda çalışanlar bir miktar büyüdü ve güçlendi. Ama tüccarlar, tefeciler ve burjuvalaşmış toprak ağaları hâlâ egemen zümreydi. İngiltere egemenliğini sürdürmenin bir yolunu feodalizmin kalıntılarını korumak ve yaşatmakta buluyordu. *Sultan Hüseyin*'in 9 Kasım 1917'de ölmesiyle oğlu *Prens Kemâleddin*'in yerine geçmeyi reddetmesi[8] üzerine, kral olan *Ahmed Fuad* İngiltere'nin güvendiği politika adamlarındandı. Yeni kral Mısır ve devlet yönetimi hakkında bilgi sahibi olmadığı gibi,[9] kendi halkının ulusal bağımsızlığını ve İngilizlerin çekip gitmesini de yürekten istiyor değildi.[10]

İngiliz tekelleri en iyi topraklardan yüzbinlerce *feddan*'ı ele geçirmişlerdi. Birçok fabrikalar, madenler, demiryolları, limanlar ve sulama tesisleri onların elindeydi. *Süveyş Kanalı Şirketi*[11] paylarının % 45'i İngiliz Hükûmetinindi. Ülkenin tüm malî sistemi İngiliz bankalarının denetimi altındaydı. Bu bankalar Mısır'a verdikleri borçların yalnız yıllık faizleri olarak 4 milyon *pound* gibi yüksek bir para almaktaydılar. Bütün bu koşullar ülkeyi ekonomik gerilik içinde tutmaktaydı. *Fellâh*[12] fukaralık içinde yüzüyordu; zanaatkâr mahvolmuş durumdaydı; ulusal burjuvazi de mem-

8 George Lloyd, *Egypt Since Cromer*, C. I., London, Macmillan, 1933, s. 258–293.

9 G. Young, *Egypt*, London, 1927, s. 263–266.

10 C.D. Jarvis, *Desert and Delta*, London, 1939, s. 19–20. İngiltere, iki yıl önce (Nisan 1920'de) henüz yeni doğmuş olan Prens Faruk'u sürgündeki Hidiv Abbas Hilmi'nin tahtla ilgisini kesebilmek için, veliaht olarak resmen tanımıştı. 22 Temmuz 1922 tarihli özel bir kararla da Abbas Hilmi'nin Mısır'daki bütün mülküne el kondu ve Hidiv'in ülkeye girmesi yasaklandı.

11 Süveyş Kanalının açılışı hakkında: Charles Hallberg, *The Suez Canal*, New York, 1931; Arnold Wilson, *The Suez Canal*, 2 C., London, 1939; Charles Beatty, *Ferdinand de Lesseps*, New York, 1956. Kanalın tarihi: Benno Avram, *The Evolution of the Suez Canal State: 1869–1956*, Paris, L. Minard, 1958; Geoffrey Barraclough, der., *Suez in History*, London, 1962; D. A. Farnie, *East and West of Suez: the Suez Canal in History: 1854-1956*, London, Oxford University Press, 1969. İngiltere'nin kanalla ilişkileri: D. C. Watt, *Britain and the Suez Canal*, London, Royal Institute of International Affairs, 1956.

12 Bu konuda bir kitap listesi: Lyman H. Coult, Jr., *An Annotated Research Bibliography of Studies in Arabic, English and French of the Fellah of the Egyptian Nile*, Florida, Coral Gables, 1958. Bunlar içinde özellikle: H.H. Ayrout, *The Fellaheen*, Cairo, 1945. Ayrout'un kitabı birkaç dile çevrilmiş, türlü baskıları yapılmıştır. Ayrıca: W. S. Clackman, *The Fellahin of Upper Egypt*, London, 1927. Mısır "Bedevîler"i hakkında: G.W. Murray, *Sons of Ishmael*, London, 1935. Kopt'lar (Kıptî'ler): William H. Worrell, *A Short Account of the Copts*, Ann Arbor, Michigan, 1945; Edward Wakim, *A Lonely Minority*, New York, 1963; S. H. Leeder, *Modern Sons of the Pharaohs*, London, 1918.

nun değildi. İngiliz sermayesinin varlığı bu sonuncusunun gelişmesini de önlemekteydi. İngilizlerden, yâni yabancıların ülkede kalması ve koloni rejiminin sürmesi düşüncesinden yana olanlar feodal toprak ağaları ve bu yabancının aracılığını yapan komprador burjuvaydı.[13]

Bu koşullar altında, yabancılara karşı genel bir hareketin oluşması doğaldı. Toplumdaki siyasal güçler ve sınıfların olgunluk derecesi dikkate alındığında, kurtuluş hareketine öncülük görevi ulusal burjuvaziye düşüyordu. Fakat ulusal burjuvazinin iç feodalizmle de ilişkisi bu görevi gereği gibi yapmasını engelledi ve Mısır'ın bağımsızlığını erteledi. Ulusal burjuvazi yabancının hukukî boyunduruğunu atmak istiyor, fakat popüler hareketin kendi denetiminden çıkmasını da istemiyordu.

Ulusal burjuvazinin temsilcisi olarak sivrilen *Saad Zağlul*[14] dağınık görünen bu protesto duygularını örgütlemeğe başladı. Zağlul delta çevresinde *Garbiyye* vilâyetinin bir köyünde zengin bir toprak ağasının oğluydu. *Cemâleddin el - Afgânî*'nin Mısır'a geliş tarihi olan 1871'de Kahire'de *El - Azhar*'a[15] girdi. Yirmi yıl sonra Yargıtay üyesi oldu. Hem İngiliz yanlısı Başbakan *Mustafa Fehmi Paşa*'nın damadı ve o kanalla *Umma* Partisine eğilimli, hem de yüksek rütbeli iyi bir memur olduğu için, *Lord Cromer*'in[16] tavsiyesiyle 1906'da Eğitim Bakanlığına atanmıştı.[17] Bu görevde 1910'a kadar kalan Zağlul köy okulları da dahil olmak üzere, yetişkinler, gençler ve çocuklar için eğitim kurumlarının sayısını arttırdıktan başka, eğitimde İngilizce yerine Arapçayı kullandırmağa gayret gösterdi, yabancı danışmanlar ve bakanlık denetçilerine karşı mücadele etti. 1910'da Adalet Bakanı olunca da, *Hidiv*'e fazla yetki verilmesine karşı çıkmıştı. Ayrıca, *Lord Kitchener* ile de geçinemediğinden, 1913'de bu işini bırakarak yeni Yasama Meclisi seçimlerine katılmayı aklına koydu. Mısır tarihindeki ilk modern seçim kampanyasında yönetimin Mısırlaş-

13 İngilizlerin ayak basmasından İkinci Cihan Savaşının başına kadar Mısır'da sermayeci gelişme hakkında bir Sovyet kaynağı: P. A. Fridman, *Kapitalistiçeskiye razvitiye Yegipta*, Moskva, 1963.

14 Owen Tweedy, "Saad Pasha Zaghlul," *The Fortnightly Review*, C. 128 (1927), s. 482–503.

15 "One-Thousand Years of Al-Azhar," *Prism*, Cairo, C. V., No. 14-15 (1973), s. 59-64.

16 Mısır'ı 1882–1907 yılları arasında yönetmiş olan Lord Cromer tipik bir emperyalist olarak, bu ülke için endüstrileşmenin sözkonusu olamayacağını ve Mısırlıların daha yüzlerce yıl kendilerini yönetecek duruma gelemeyeceklerini söylüyordu. 1885–1923 yılları için şu kaynaklar etnosentrik yaklaşımlı, fakat gene de önemlidirler: John Marlowe, *Cromer in Egypt*, London, Elek Books, 1970; Sir Valentine Chirol, *The Egyptian Problem*, London, Macmillan, 1920; Ayrıca: Afaf Lutfi al-Sayyid, *Egypt and Cromer: a Study in Anglo-Egyptian Relations*, New York, Praeger, 1968.

17 Vatikiotis, *op. cit.*, s. 248 - 249.

ması gereği üstüne konuşmalar yaparak seçildi. O zamanki meclis bir tartışma klübünden daha fazla birşey olmamakla birlikte, Zağlul bir yandan bazı hükûmet politikalarına karşı çıkarak, bir yandan Hidiv'in sarayı çevresindeki soylularla zaman zaman çatışarak, öte yandan da eğitim ve adalet alanlarında reformlar önererek, Birinci Cihan Savaşı sonrası dünyasının düzenlediği 1919 yılında Mısır halkının umudunu bağladığı önder oldu. Savaşın bitmesiyle küçük ulusların gözünde değer kazanmağa başlayan, A. B. D. Başkanı *Woodrow Wilson*'un On - dört Noktası Mısır'da da beklenen etkiyi yapmıştı.[18] İngilizlerin "reform" önerileri ise, bu umudlara cevap vermekten çok uzak kalıyordu. Örneğin, Kasım 1918'de Mısır Hükûmetinin Adalet Danışmanı *Sir William Brunyate*'in önerdiği anayasa reformları Mısırlılar arasında protestolara yol açmıştı.[19]

Zağlul kendi çevresinden bir heyet kurarak Mısır'ın geleceğini İngilizlerle, hattâ savaş - sonrası *Versailles* Konferansında dünya yöneticileri ve kamu oyuyla ele almak istiyordu. Bu grup kentlerdeki ticarî ve malî çevrelerle de ilişkili olan yeni toprak ağaları ve meslek erbabını temsil ediyordu. Öte yandan, saray çevresi ve Başbakan *Hüseyin Rüştü Paşa* da daha Versailles Konferansı açılmadan önce İngilizleri yoklamayı denemişlerdi. İşte, bu saray ve Rüştü Paşa'nın etrafındakiler eski Türk-Mısır-Arnavut soylularını temsil etmekteydiler. Bunlarla Zağlul'un temsil ettiği sınıf arasındaki iktidar mücadelesi 1952'ye kadar sürdü.

Zağlul'un kurduğu *ad hoc* heyette kendinden başka, *Abdülaziz Fehmi* ve *Ali Şârâvî* de vardı. Mütareke olur olmaz Zağlul bu iki arkadaşıyla birlikte ikinci İngiliz Yüksek Komiseri *Sir Reginald Wingate*'i görerek ülkesi için bağımsızlık istedi.[20] Wingate'in bu grubun hiçbir resmî niteliği bulunmadığını söylemesi üstüne, Zağlul bütün ulus adına konuştuğunu ileri sürebilecek devamlı bir "Mısır heyeti" *(El - Vafd el Mısrî)* kurdu. Bu "heyet" daha sonra (1923), *Vafd Partisi* olacaktır.[21] Vafd Tüzüğünün İkinci Maddesi bu kuruluşun amacını Mısır'ın bağımsızlığı olarak tanımlıyordu. İngiliz emperyalizmi ile Mısır burjuvazisi arasındaki çıkar çatış-

18 Great Britain, Foreign Office, *Egypt, No. 1 (1921): Correspondence Respecting Affairs in Egypt*, London, H.M.S.O., 1921, s. 12 - 13.

19 Elgood, *op. cit.*, s. 234. Brunyate'in öngördüğü Yukarı Mecliste İngilizlerin ve yabancıların temsilcileri de bulunacaktı. Önerdiği yeni mahkemelerde İngiliz hukuku ve dil olarak da İngilizce kullanılacaktı. Jasper Yeates Brinton, *The Mixed Courts of Egypt*, New Haven, 1930, s. 340-355.

20 Bu konuşma hakkında Yüksek Komiser Wingate'in notları: Ronald Wingate, *Wingate of the Sudan*, London, John Murray, 1955, s. 230.

21 Vafd bu yıllarda, hattâ 1952'ye kadar, ülkede yığın desteğine sahip tek siyasî parti olarak kaldı. Bir takım sol sloganlardan da arasıra faydalanmasına rağmen, parti toprak sahibi zenginlerin tutucu öncülüğündeydi. Tek ilerici yanı İngilizlerden kurtulmak istemesiydi.

ması ağır basıyordu. İngilizler Vafd'ı kapatıp ileri gelenlerini 8 Mart 1919'da *Malta*'ya sürdüler.[22] Bu sert tedbire tepki olarak Mısır'ın büyük kentlerinde olaylar çıktı. Gösterileri 9 Mart 1919'da öğrenciler başlattı. 11 Martta hukukçular greve gittiler; onları demiryolu işçileri izledi. Başkentin ülkenin öbür bölgeleriyle ilişkisi kesilmişti.[23] Bu arada, İngiliz askerlerine saldırılar da oldu. Gösteri yapanlar kamu malına zarar verdilerse de, kan akıtmaktan kaçınıyorlardı.[24] Rüştü Paşa kabinesi daha 1 Martta istifa etmiş olduğuna göre, Vafd halkın tek sözcüsü gibi görünüyordu. Ayaklanmalar güçlü bir merkezî önderlikten yoksun bulunduğu için bastırıldıysa da, olay Mısır tarihinde bir iz bıraktı ve İngiltere eski biçimde yönetime devam edemeyeceğini anladı.

Özel Yüksek Komiserliğe getirilen *General Allenby* toplumun, Zağlul ve arkadaşları özgürlüklerine kavuşturulmadan durulmayacağını biliyordu. 7 Nisanda onları serbest bıraktı ve Versailles toplantılarına katılmak üzere *Paris*'e gitmelerini engellemedi. Paris'te Vafd temsilcilerine konuşma hakkı verilmedikten başka, Zağlul ve arkadaşları Başkan Wilson'un 23 Nisan 1919'da Mısır'da protektorayı kabul ettiğini hayretle öğrendiler. Zağlul ve Mısır kamu oyu, artık protektoradan kurtulmak istiyorlardı. İngiliz Hükûmeti de, bu baskılar sonucu, protektoranın iki ülke arasındaki ilişkileri tatmin edici bir zeminde tutamayacağını kavrıyordu. *Lord Milner* başkanlığındaki Araştırma Komisyonu da Şubat 1921'de, protektoranın Mısır'daki duruma artık uymadığı yönünde bir rapor vermişti. İngiltere'nin yeni bir andlaşma yapması gerekiyordu. Bu görüşmeleri Mısır adına kim yürütecekti? Halkın tuttuğu önder Zağlul ise de, yeni hükûmeti *Adlî Yeken* kurmuştu. Allenby Londra'ya giden "resmî" heyeti tek temsilciymiş gibi göstermek için Zağlul'u önce *Aden*'e, sonra *Seychelles*'e sürdü. Gene Allenby'nin krala 3 Aralık 1921 'de verdiği memorandum İngiltere'nin, bazı ödünler karşılığı, Fuad'ın ayrıcalıklarını koruyacağını îma ediyordu. Fuad Zağlul'a ve Vafd'a karşı mücadelede 1936'ya kadar bu İngiliz desteğinden faydalandı.

BAĞIMSIZ MISIR

Biçimsel Bağımsızlık:

İngiltere eski yoldan yönetime devam edemeyeceğini anlayarak ikili andlaşma yöntemlerine başvuruyordu. Eski ilişkileri bir andlaşma perde-

22 1919 hareketinin bir gözlemci tarafından günbegün anlatımı: Tawwaf (takma ad), *Egypt: 1919*, Oxford, University Press, 1919.

23 Young, *op. cit.*, s. 240.

24 Charles P. Issawi, *Egypt at Mid-Century: an Economic Survey*, London, 1954, s. 48. Bu kitabın ilk baskısı (1947) *Egypt: an Economic and Social Analysis*, üçüncü baskısı da (1963) *Egyptian Revolution: an Economic Analysis* başlıklarıyla yayınlanmıştır.

si altında daha da hukukîleştiren ilk İngiliz önerisi (Aralık 1921) sokak hareketlerine, kanlı olaylara yol açtı. Bu başkaldırmalar yerli burjuvazinin yardımıyla da bastırıldıysa da, İngiltere Şubat 1922'de Mısır'a bağımsızlık verilmesi konusunda bir açıklamada bulundu. Bu açıklamaya göre, Mısır'a "bağımsızlık" veriyor, fakat İngiltere şu "haklarını" sürdürüyordu: (a) Mısır'ın savunması; (b) İngiliz imparatorluk ulaşım yollarının korunması; (c) Mısır'da oturan yabancılar ve azınlıkların korunması; (ç) *Sudan*'da İngiliz yönetiminin devam etmesi. Bu çerçeve içinde, bütün İngiliz işgâl kuvvetleri, danışmanlar ve diğer temsilciler Mısır'da olduğu gibi kalacaklardı.[25]

Bulunan bu yeni siyasî kılıflardan başka, İngilizlerin birtakım desteklere daha ihtiyacı olduğu 30 Ekim 1922'de *Anayasal Liberal Partisi*'nin[26] kurulmuş olmasından da anlaşılıyordu. Mısır'ın en büyük toprak ağası olan *Adlî* Paşa'nın önderi olduğu bu parti, toprak ağası ve komprador zümrenin çıkarlarını temsil ederek İngilizlerle işbirliğini salık veriyordu. Bu dönemde, toprak reformu, iş kanunları ve çağın koşullarına uygun vergileme sözleri işitilmiyordu.[27]

1923'de İngiltere Mısır'a resmî olarak bağımsızlık tanıyarak bir anayasa kabul etti. Tasarıyı ağalar ve komprador zümrenin temsilcileri hazırlamıştı. Bir parlâmento da öngörülmüşse de, yabancıların kuklası olmağa aday krala büyük yetkiler verilmiş, yabancıların ayrıcalıkları dokunulmaz hâle getirilmişti. Anayasa biçimsel bir bağımsızlık getiriyordu, fakat bu adım bile ulusal kurtuluş hareketi için bir başarıydı.

Vafd bağımsızlıktan sonra 12 Ocak 1924'de yer alan ilk seçimlerde 214 iskemlenin 195'ini alarak Mecliste çoğunluğu kazanınca, Zağlul ilk Vafd hükûmetini kurdu. Halk "ulusal önder"ini *(Za'im el-umma)*, ödün vermez kahramanını bulduğu kanısındaydı. Ancak, muhalefette yapılan vaadleri iktidara gelince yerine getirmek zordu. Daha önceki Mısır hükûmetlerinin koydukları imzalar Zağlul'un elini bağlıyor, milletvekillerinin aşırı sayılacak açıklama, soru ve istekleri mümkün olan ölçüde sınırlandırılıyordu. Asıl, ordunun durumu önemliydi. Silâhlı kuvvetler İngiliz denetiminden bir türlü kurtulamıyorlardı. Ordu egemenliğin bir simgesi olduğuna göre, gerek büyüklüğüne, gerekse hareket serbestisine konan kı-

25 1923'e kadar Mısır'da anayasa konuları: Sir William G. Hayter, *Recent Constitutional Developments in Egypt*, Cambridge, University Press, 1924.

26 Bu parti hakkında: Jacob M. Landau, *Parliaments and Parties in Egypt*, Tel Aviv, Israel Publishing House for Israel Oriental Society, 1953; New York, 1954, s. 169-173.

27 Jean ve Simonne Lacouture, *Egypt in Transition*, London, Methuen, 1959, s. 92-93. Aslı: *L'Egypte en Mouvement*, Paris, Editions du Seuil, 1956.

sıtlamalar milliyetçileri güç durumlara sokuyor, bir muhalefet oluşuyordu. Basının eleştirisine karşı Zağlul (1909'da değiştirilen) 1881 Basın Kanununun bazı maddelerini uygulamaktan geri kalmadı. Oysa, yeni 1923 Anayasası bir gazetenin kapatılabilmesi için mahkeme kararını şart koşuyordu. Nitekim, Zağlul iktidarı *el-Siyasa* gazetesini kapattığında bir Mısır mahkemesi bu hareketin kanunsuzluğuna karar vermişti.

Kendinden soldakilere hayat hakkı tanımamakla işe başlayan yeni hükûmet bir ara İngiltere'deki iktidar değişikliğine bel bağlamıştı. *İngiliz İşçi Partisi* ileri gelenleri, muhalefetteyken, Mısır'a "mümkün olan en büyük ölçüde bağımsızlık" verilmesini istemişlerdi.[28] Başbakan *MacDonald* Zağlul'un kişisel dostuydu da. Zağlul'un MacDonald ile 1924'de yaptığı görüşmeler bu iktidarın da *Toriler* ve Liberaller gibi aşağı yukarı aynı emperyalist çizgide olduğunu gösteriyordu. Yeni İngiliz Hükûmeti ile en büyük anlaşmazlık Sudan[29] üzerinde çıkmıştı. Nil Nehrinin kaynakları güneyde Sudan'da olduğundan, İngiltere dilediği an Mısır'ı susuz bırakabilir, hattâ koca ülkeyi çöle döndürebilirdi. İngilizler ellerindeki bu olanağı bir baskı aracı olarak kullanmaktan geri durmadılar. Mısır'dan başka Sudan'da da anti-emperyalist bir hareket başgösteriyordu. Vafd bunu da desteklemekteydi. İngiliz Hükûmeti Vafd'ı, tabiî, kendine bir engel görüyor, iktidardan düşürmek istiyordu.

1924 Darbesi ve Tepkiler:

Sudan Genel Valisi ve Mısır Ordusu Komutanı *Sir Lee Stack*'in 19 Kasım 1924'de Kahire'de öldürülmesini fırsat bilen Allenby Mısır'a bir ültimatom verdi. Allenby ültimatom metnini İngiliz Hükûmetine de bildirmiş ve Kondra'dan 22 Kasım öğleden sonra bir cevap gelmişse de, İngiliz başkentinin bir derece değişiklik isteyen önerisi daha şifre edilmeden Allenby istediklerini Mısırlı yetkililere bildirmişti bile. Yüksek Komiser özür dilenmesini, katillerin cezalandırılmasını, siyasal gösterilerin önlenmesini, 500,000 Mısır *pound*'u tazminat ödenmesini, Sudan'dan bütün Mısır subay ve askerlerinin geri çekilmesini, *Cezire*'de sulanan Sudan topraklarının 300,000 *feddan*'dan sınırsız bir rakkama çıkarılmasını ve İngiltere'ye Mısır'daki yabancı çıkarlarını koruma yetkisinin verilmesini istiyordu.[30] İngiltere aynı gün ikinci bir ültimatom vererek, Sudan'ın

28 Amine Youssef, *Independent Egypt*, London, 1940, s. 113-116.

29 A. Baddour, *Sudanese-Egyptian Relations: a Chronological and Analytical Study*, the Hague, Nijhoff, 1960. Bu konuda bilgi ve bibliyografya için bir sonraki "Sudan" bölümüne bakınız.

30 Ültimatomun metni: Lloyd, *op. cit.*, C. II, s. 96-97. Ayrıca: Viscount Wavell, *Allenby in Egypt*, London, 1943, s. 111-113.

durumuna ve Mısır'daki yabancıların korunması konusuna daha ayrıntılı olarak değindi. Mısır ordusundaki Sudanlı birlikler yalnız Sudan'a bağlı kıtalarla birleştirilecek, yabancıların Mısır'da çalışmaları İngiliz tercihlerine uyacak, malî ve adlî konulardaki danışmanlar protektora dönemindeki eski ayrıcalıklarına tekrar sahip olacaklardı. Bu ültimatomlara cevap veren Zağlul yalnız özür ve tazminat isteklerini kabul etti.

İngilizler Vafd'ı zorla uzaklaştırmağa kararlıydılar. Birinci Vafd hükûmetinin düşmesi bu suikastten ötürüyse de, Vafd kendi haline bırakılsaydı da, iktidarı uzun sürmeyebilirdi. İngilizler İskenderiye gümrüğünü ele geçirdiler ve Sudan'daki Mısırlı birliklere ateş açtılar. Vafd mukavemet etmedi, 23 Kasımda istifa ederek İngiliz emperyalizmine bağlı feodallerin Birlik Partisini *(El-İttihad)* kurup iktidara gelmelerine yol açtı. İngilizlerin 1924 darbesi Mısır'da eski tip sömürgeciliği geri getirme girişimiydi. Fakat Mısırlıların gerici güçlerle uzlaşma niyetlisi olmadığı anlaşılıyordu. 1920'lerin ikinci yarısında grevler ve gösteriler birbirini izledi. Kahire ve İskenderiye demiryolu, tramvay, tütün ve basın işçileri grevler yaptılar. 1929 yılında otuz - beş grev oldu. Mısır burjuvazisi de hoşnut görünmüyordu.

Mısır ulusunun çeşitli katlarının güçlerini birleştirmelerinden korkan İngiltere büyük burjuvaziye bazı ekonomik çıkarlar sağlayarak ortaya çıkması muhtemel ulusal birliği bozmak istedi. 1927'de ilân ettikleri bir kanunla Mısırlı sermayedarları yabancı şirketlere küçük ortak olarak kabul ettiler. Ayrıca, Mısır Bankasında payları olan yerli zenginlere on - iki şirket kurma izni de verildi. Kanunun kabul edildiği sırada Mısır'da 238 yabancı şirket bulunmaktaydı. İngilizler yeni bir gümrük tarifesi uygulayarak Mısır endüstrisini yabancı rekabetinden bir parça korumayı da üslenmişlerdi. Bu tedbirler, tabiî, komprador burjuvanın en üst tabakalarını ulusçu hareketlerden hemen ayırarak yabancıyla işbirliğine sevketti. Ama burjuvazinin geri kalan kısmı tatmin edilmiş olmuyordu. 1928'de işbirlikçi komprador burjuvazi İngiltere ile Mısır'da yabancı askerlerin kalmasını, Mısır Ordusunun İngiliz denetimine girmesini, Mısır'da yabancı danışmanlar ve polis komiserlerinin bulunmasını öngören bir andlaşma imzaladı. Bu andlaşma yerli komprador burjuvazinin kendine sunulan ekonomik ayrıcalıklara yaptığı bir karşılıktı. Ne var ki, Mısır Başbakanı ve İngiliz Dış İşleri Sekreterinin adlarıyla anılan *Servet - Chamberlain* Andlaşmasının metni açıklanır açıklanmaz, Mısır halkından şiddetli protestolar yükseldi. Vafd Partisinin çoğunlukta olduğu Parlâmento, andlaşmayı onaylamadı ve Servet Hükûmeti bu bunalım sonucu istifa etmek zorunda kaldı. Yeni hükûmeti, Zağlul'un ölümüyle Ağustos 1927'de Vafd'ın lideri seçilen *Mustafa el-Nahhas Paşa* kurdu. 25 Haziran 1928'de

Nahhas Hükûmeti de İngiliz baskısı yüzünden istifasını verdi ve ülkede İngiliz Yüksek Komiserinin diktatoryası kuruldu. Onun başbakanlığa getirdiği *Muhammed Mahmut Paşa* İngilizlerin adamıydı.

1929'da Mahmud hükûmeti İngiliz işgâlini ve ülkenin iç işlerine karışmasını hukukîleştiren bir andlaşma imzaladı. Ne var ki, 1929 dünya ekonomik bunalımı Mısırlıları daha da güç durumlar içine attığından,[31] halkın bütün olanları sessizce kabullenmesi beklenemezdi. Bütün öteki sömürgelerde olduğu gibi, tarım perişan durumdaydı. Pamuk fiyatları birdenbire düşmüştü. 1932 - 1933 yıllarında ihraç edilen tarımsal ürünlerin değeri yarıdan aza inmişti. Yerli egemen sınıflar, tabiî, bu koşullar altında bile eski kazançlarının azalması için ellerinden geleni yapıyorlar, onların gelirleri aşağı sınıfların sırtından çıkıyordu. Mısır, bir yandan, yabancıların baskısı altında, malî sorumluluklarını da yerine getirme çabası içindeydi. Yabancılara "borç"ları ödeyebilmek için, hükûmet türlü zor kullanma yollarına başvurarak vergi toplamaktaydı. Yüz - binlerce fellâh kentleri doldurdu. Malî bunalım endüstriyi de içine aldı; bir çok küçük ve orta büyüklükteki endüstri tesisleri kapandı, işçi ücretleri üçte - iki indirildi, işsizlerin sayısı 300,000'e tırmandı. İngiltere'nin 1931'de altın esasını terketmesinden sonra Mısır parasının da (Mısır *pound*'u) değeri düşürüldü. Bu yeni durum gerçek geliri daha da indirmiş oldu.

İngilizler mahvolmuş ve açlık çeken yerlilerin gittikçe artan huzursuzluklarını frenleyebilmek için Vafd ileri gelenleriyle temaslara geçerek yürürlükten kaldırdıkları anayasayı tekrar geri getirmek istediklerini söylediler. Aralık 1929'da yapılan seçimlerde Vafd 235 sandalyanın 212'sini kazandı ve Nahhas Paşa 1 Ocak 1930'da yeni bir kabine kurdu. Aslında, Vafd da İngilizlerin işbirliğini reddediyor değildi. İngilizlerin Sudan'da tek başına egemen olmasına karşıydılar. Vafd, bu kez, işte bu noktada boyun eğmedi ve İngilizler tarafından bir kez daha iktidardan düşürüldü. Nahhas gene istifaya zorlandı, Parlâmento dağıtıldı ve feodal-komprador blokun temsilcisi *İsmail Sıtkı Paşa* İngilizlerce başbakanlığa getirildi. Bu gerici darbe halkın protestolarıyla karşılandı. Haziran 1930'da Kahire, İskenderiye, Port Said, Süveyş ve El Mansurah'da barikatlar kuruldu. 26 kişi öldü, 483 kişi yaralandı. Başkaldırmayı İngilizler, Sıtkı Paşa'nın yardımlarıyla bastırdılar. Bu olaylardan sonra Sıtkı hükûmetinin hazırlattığı anayasa krala daha geniş yetkiler tanıyor, seçimleri iki dereceli yapıyor, siyasal haklarda yeni mülk ve yaş sınırlamaları getiriyordu. Mayıs 1931 genel seçimleri bu anayasa çerçevesinde oldu. Sıtkı

31 Mısır'daki ekonomik bunalım hakkında: R.M.A.E. Turner, *Economic Conditions in Egypt*, London, Department of Overseas Trade, 1931, i, 7-12.

bu seçimlere kendi kurduğu Halk Partisi *(Hizb el - Şaab)* ile katıldı. Halkın seçim sonuçlarına saygı duymaması, zoraki yollarla ve yabancı desteğiyle işbaşına getirilen hükûmete karşı ayaklanması da bundandı. 1930 - 1931 yıllarının olayları işçi sınıfının rolünün eskiye oranla artmış olduğunu da gösteriyordu. Grevlerde ve gösterilerde ana destek oydu.

Bu yüzden, sendika ileri gelenleri tutuklandı. İngilizlerin ve Sıtkı Paşa'nın polisleriyle işsizlikten, hayat pahalılığından ve yabancıların egemenliğinden şikâyetçi olanlar Haziran 1934'de çatıştılar. "Düşmanımız İngiltere'dir" sloganı heryerde görülmeğe başladı. Üç yıldır hareketsiz duran Vafd Partisi de tekrar siyasal sahneye girdi. Vafd, bir yandan, iktidara gelebilmek için yukarıda sözkonusu edilen İngiliz aleyhdarı sloganı terketmeğe söz verirken, öte yandan da kitleler içindeki etkenliğini arttırabilmek amacıyla yeni sulama tesislerine kavuşturulmuş devlet topraklarını fellâhlara dağıtacağını ve işçiyi koruma kanunları kabul edeceğini ilân etti. Bu arada Vafd aşağı sınıfların kendi partilerini kurmalarına engel olmağa da gereken dikkati gösteriyor, rakip kuruluş istemiyordu. Buna rağmen, İngilizler de Vafd'ı ekonomik çıkarları için yeteri kadar garanti almadan iktidara getirmek taraflısı değillerdi. Mısır'ın İngiliz mensucat mallarından her yıl belirli miktarlarda almasını, bunun için bir ticaret andlaşmasına varılmasını istiyorlardı. Böyle bir andlaşma ise, Mısır mensucat endüstrisinin gelişmesine, dolayısıyla Mısır burjuvazisinin çıkarlarına aykırıydı. Bu noktada Vafd ile İngilizler gene karşı karşıya gelmişlerdi.

İngiltere geçici bir ödüne yanaşmak zorunda kaldı. 13 Aralık 1935'de 1923 Anayasasını tekrar geri getirdi. Parlâmento seçimleri de Mayıs 1936'da yer aldı. Vafd büyük bir çoğunlukla iktidara geldi ve kabineyi Nahhas Paşa kurdu. Anayasa konusundaki bu ödün Mısır burjuvazisini tatmin etmişti.

Bu sırada, Mısır - İngiliz ilişkileri bir dış öğenin etkisi altına da girmekteydi: *İtalya - Etyopya* anlaşmazlığı. Faşist İtalya Orta Doğu ve Afrika'da toprak kazanma peşindeydi. Mısır'da da bir İtalyan azınlığı vardı.[32] İtalya Mısır'ın İngiliz etkisinden kurtulmasını istiyordu. Şubat 1933'de İtalyan Kral ve Kraliçesi Mısır'a resmî bir ziyaret bile yapmışlardı. İtalyan ve Etyopya kuvvetleri arasında o ünlü *Walwal* olayı da bu sıralarda (5 Aralık 1934) yer alıyordu. Libya ve Doğu Afrika'da İtalyanlar zaten vardı. İtalya Süveyş Kanalını kullanan devletler listesinde ikinciydi. İtalya'nın bu kez Etyopya yönünde genişleme isteği Mısır ve Sudan'daki İngiliz çıkarlarıyla çatışıyordu. 10 Ekim 1935'de İskenderiye'de ortak İn-

32 George Martelli, *Whose Sea?* London, 1938, s. 174-175.

giliz - Mısır askerî törenleri bile olmuştu. Vafd ise, İtalya - Etyopya anlaşmazlığını Mısır'a yeni olanaklar tanıyacak bir fırsat olarak da görüyordu. Aslında, Mısırlıların İtalyanlara da güvendikleri yoktu. Üstelik, Etyopya'ya sempati duymaları gerekirdi. Nihayet, Etyopya da Batı emperyalizminin bir kurbanı oluyordu. Etyopya'da Müslümanlar da vardı. Etyopya Kilisesi Patriği de, geleneksel olarak, Mısır'daki Kopt papazlarınca seçiliyordu. *Mavi Nil*'in kaynağı olan *Tana Gölü* de Etyopya denetimi altında daha güvenilir olacaktı. Mısırlıları asıl ilgilendiren nokta bu anlaşmazlığın kendilerinin İngiltere ile olan ilişkilerini nasıl etkileyeceğiydi. Vafd, 10 Aralık 1935'de, bir *Birleşik Cephe* kurulmasına önayak oldu.

1936 Andlaşması:

Londra'ya andlaşma imzalamak üzere bir Mısır heyeti gitti. 26 Ağustos 1936'da iki ülke arasında bir "İttifak Andlaşması" imzalandı.[33] İmzalayan iki taraf arasında eşitlik olduğu kanısını yaratmak için, andlaşmaya bir "ittifak" niteliği verildiği söylenmiştir. Madde 7 Mısır ile İngiltere arasında bir ittifak ilişkisi kuruyor ve Mısır'ın bu konudaki sorumluluklarını bu ülkenin toprakları çerçevesinde tanımlıyordu. Mısır, limanları ve hava alanları da dahil olmak üzere, ulaşım araçlarını İngiltere'nin emrine verecek, yardımın etken olması için bütün olanaklarını kullanacaktı. İngiltere, Mısır savaşa girdiği takdirde, bu devletin yardımına gelecek, ancak Mısır'ın yardım sorumluluğu İngiltere için "savaş , yakın savaş tehlikesi ya da uluslararası âcil bir durum" sözkonusu olunca işleyecekti. "Savaş" sözü açık sayılabilirse de, andlaşmadaki öteki durumlar tanımlanmamıştı.

Süveyş Kanalının durumuna gelince: Kanalın savunması 1882'denberi fiilen İngiltere'nin elindeydi. Mısır'ın bağımsızlığı İngiltere'nin tek yanlı açıklamasıyla ilân edildiğinde, kanalın savunması İngiltere'nin ileri sürdüğü dört şarttan biriydi. Ancak, Türkiye Mısır üstündeki haklarından Lausanne'da vazgeçtiğinde,[34] kanal da dahil, bu haklar İngiltere'ye değil, Mısır'a bırakılmış oluyordu.[35] 1936 Andlaşmasıyla sonuçlanan görüşmeler sırasında, İngiltere, kanaldaki egemenliğinin kabul edilmesini istemiş durmuştu.

33 Metin: Mahmud Y. Zayid, *Egypt's Struggle for Independence*, Beirut, Khayat's, 1965, s. 197-237. On-yedi maddelik andlaşma metninden başka Nahhas Paşa ile Sir Anthony Eden arasında üç nota, Nahhas Paşa ile Sir Miles Lampson arasında üç nota daha ve Nahhas Paşa'nın İskenderiye'de Antoniades Sarayında Sözlü Bildirisi ve Mısır'da kalacak İngiliz kuvvetlerinin ayrıcalıklarına ilişkin Konvansiyon da önemlidir.

34 *Lozan Barış Konferansları: Tutanaklar, Belgeler*, çev. Seha L. Meray, Takım II, C. 2, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1973, s. 7.

35 Avram, *op, cit.*, s. 67.

Mısırlılar ise, kanaldaki egemenliklerini ve tek başlarına savunma haklarını öne sürmüşlerdi. Andlaşmanın Sekizinci Maddesi kanal çevresinde İngiliz askerlerinin bulunacağını, ancak bunun bir "işgâl olmadığını" ve Mısır'ın egemenlik haklarını kısıtlamadığını söylüyordu. Yirmi yıl sonunda, Mısır Ordusu kanalın bütün güvenliğini koruyacak güce sahip olduğunda, İngiliz kuvvetlerinin artık gereksiz olduğuna karar verilebilecekti. Kanal çevresinde 10.000 İngiliz kara askeri, 400 hava pilotu ve yönetim ve teknik görevler için yeterince yardımcı personel ve 4.000 sivil personel bulunacaktı. Bu rakkamlar normal zamanlar için geçerliydi. Andlaşmaya eklenen Konvansiyonun On - altıncı Maddesine göre, "savaşta, yakın savaş tehlikesinde ya da uluslararası âcil bir durum"da, bu kuvvetler arttırılabilirdi. İngiliz kara kuvvetleri *Moascar* ve *Geneifa*'da, hava kuvvetleri de *Kantara*'da çevrelenecekler, ancak kanal bölgesinde askerî barakalar yapılıncaya kadar İskenderiye'de bulunacaklardı.

Andlaşmanın On - birinci Maddesine göre, Mısır ve İngiltere Sudan ile ilgili 1899 Andlaşmalarını (19 Ocak ve 10 Temmuz) ilerde değiştirebileceklerdi. 1936 görüşmeleri önünde en önemli engellerden biri Sudan sorunuydu. 1930'da *Nahhas - Henderson* görüşmeleri bu yüzden suya düşmüştü. Mısır'ın başlıca iki isteği vardı: Sudan'ın siyasal statüsünü ilerki andlaşmalarla saptama hakkı ve Mısırlıların Sudan'a sınırsız göç edebilmeleri. İngiltere, 1936'da, Mısır'ın isteklerine askerî ödünlere karşılık uyma yanlısıydı. Sudan hakkında ilerde anlaşmalara varılabileceği gibi, isteyen Mısırlılar Sudan'da yerleşebilecek, Mısır yurttaşları Sudan Hükûmetinde görev alabilecek, Mısırlı bir subay Genel Valinin askerî sekreteri olacak, Sudan'da bir Mısırlı Sulama Genel Denetçisi Genel Valiye bağlı Konseye katılacak ve Mısır kıt'aları Sudan'ın savunmasında rol oynayacaktı. Ancak, Sudan'da gerçek yetki Genel Valinin elindeydi. Bu yetkiler gene 1899 Anlaşmalarına uzanıp gidiyordu. Sudan'ın egemenliği kavramı tanımlanmadan kalmıştı. Mısırlılar Mısır ile Sudan'ın ayrılmazlığına inanmaktaydılar. Sudan'ın geleceği ortadaydı. On - birinci Maddeye Ek, Sudan'ın ilerdeki uluslararası konvansiyonlara katılmasında karar ve yetkinin Mısır ile İngiltere'de olduğunu belirtmekle 1924'de Sir Lee Stack'ın öldürülmesinden önceki duruma dönülmüş olunuyordu.

1936 Andlaşması Mısır'daki *kapitülâsyonları* da kaldırdı. Mısır'ın İngiltere ile böyle bir andlaşma yapmak istemesinin önemli nedeni yabancıların kapitülâsyon hakları ve yerlilerin bunları kaldırmak istemeleriydi. İngiltere kaç yıldır Mısır'da yabancı haklarının savunuculuğunu da yapmaktaydı. Mısır "efendi"lerinin değişmesini değil, tüm kapitülâsyonların kalkmasını istiyordu. İngiltere açısından, öteki yabancı devletlerin bu haklarından vazgeçmeleri Mısır'da bizzat İngiltere'nin durumunu güçlen-

direcekti. Askerî ödünler karşılığında, İngiltere bu kapitülâsyonların kaldırılmasına razı oldu. Andlaşmanın On - üçüncü Maddesi kapitülâsyon rejiminin "zamanın ruhu ve Mısır'ın bugünkü durumu" ile uyuşmadığı ve kralın bu rejimi "gecikmeden kaldırmak" istediğini belirtmekteydi. Bu maddeye Ek de bu yönde neler yapılması gerektiğini sıralıyordu. Hedef Mısır kanunlarını yabancılara da uygulamaktı. Yalnız, Konsolosluk Mahkemelerinin görevlerini, bir süre için, *Karma Mahkemeler* üslenecekti. Mısır kapitülâsyon haklarından o tarihe kadar faydalanmış olan devletlerin temsilcileriyle 8 Mayıs 1937'de *Montreux*'de bir andlaşma[36] imzalayarak kapitülâsyonları kaldırdı; geçici Karma Mahkemeler 14 Ekim 1949'a kadar sürdü.

Özetle, Mısır'ın işgâlinin sona erdiğini bildiren 1936 Andlaşması, aslında, İngiliz varlığını hukukîleştiriyordu.[37] Mısır daha 1922'de bağımsız ve egemen bir devlet olarak ilân edilmişti ama, İngiltere'nin bu bağımsızlığı ciddî biçimde sınırlayan dört şartı, İngiltere'nin yabancıları Mısır'ın iç işlerine karışmaktan menetmeleri ve kapitülâsyonların varlığı bu "bağımsızlık" sözünü özden mahrum etmiş, Mısır bir çeşit protektora olmaktan kurtulamamış ve Mısır'ın *de jure* statüsü ile *de facto* durumu arasında önemli farklar sürüp gitmişti. 1936 Andlaşmasının bir "ittifak" olduğuna işaret etmekle, tarafların eşitliği kabul edilmiş oluyordu (M. 1). Mısır 27 Mayıs 1937'de *Milletler Cemiyeti*'ne üye oldu. Kapitülâsyonlar sona eriyor, Mısır ve İngiltere birbirlerinin başkentinde birer büyükelçi ile temsil ediliyorlardı. İngiliz personel Mısır ordusundan çekiliyor, İngiliz hukuk ve malî danışmanlarının görevlerine son veriliyordu. Bu hükümler Mısır'ın bağımsızlığını güçlendirmekle birlikte, kanal çevresine yabancı askerlerin kabul edilmiş olması 1882'den buyana olan durumu temelden değiştirmemişti. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserine bundan böyle "Büyükelçi" denecekse de, Mısır'daki diplomasi temsilcilerinin (andlaşma hükümleri değişinceye kadar) en kıdemlisi olacak, ordudan Mısır personeli çekiliyorsa da, bu kez bir *İngiliz Askerî Heyeti* danışman kisvesi altında gelecek, polis görevlileri arasında bazı Avrupalılar da bulunacaktı.

1936 Andlaşması Mısır'da eleştirilere uğradı. Bir kısmı ülkeye gerçek ve tam bağımsızlık verilmemiş olmasından yakınıyordu. Bunlar özgürlükten, demokrasiden yana yurtsever güçlerdi. Komprador ve feodal unsurlar ise, Vafd'ın bazı tutumları kendi çıkarlarına aykırı bulmaktaydılar. Vafd bu andlaşmayı tam bağımsızlığa doğru önemli bir adım olarak

36 Great Britain, Foreign Office, *Treaty Series:* 1937, Cmd. 5630, London, s. 1-72.

37 "İttifak Andlaşması en az yirmi yıllık bir *modus vivendi* dönemi tanıdığından, İngiliz diplomasisi için gerçek bir zaferdir." Philip Marshall Brown, "England and Egypt," *The American Journal of International Law*, C. XXXI (1937), s. 293-297.

kabul etmekteydi. İngiliz askerleriyle ilgili hükümlere gelince, Vafd Genel Sekreteri *Makram Ubaid* andlaşmaların devletler hukukundaki *rebus sic stantibus* kuralı uyarınca, yâni koşulların değiştiği gerekçesiyle, ilerde sona erebileceğini söylüyordu. Nahhas Paşa ise, bu andlaşmanın Mısır'ın çıkarlarına uyduğu inancındaydı.[38] Halk Partisi kurucularından *Sıtkı Paşa* da andlaşmayı benimsemişti. Öteki partiler de eleştirilerini eksik etmediler. Andlaşma, buna rağmen, mecliste 11'e karşı 202, Senatoda da 7'ye karşı 109 oyla onaylandı.

Bu siyasal olaylar içinde gelenekçiliğe karşı düşünsel akımlar da oluşmaktaydı.[39] El - Azhar'ın resmî yayını olan *Nûr el-İslâm* bir Mısır halifesi progragandası yaparken, *Şeyh Ali Abdülrâzık*'ın *El - İslâm va Usûl el-Hükm* adlı kitabı, Türkiye'de *Kemâlizm*'den etkilenmiş olarak, halifeliği bir ana ilke ya da Müslümanlığın vazgeçilmez bir kurumu olarak görmediğini açıklıyordu. Eski bir El-Azhar'lı olan *Taha Hüseyin*[40] edebî yazılara akılcı ve felsefî yöntemler sokuyordu. *Salama Musa* bir evrim teorisi *(Nazarriyat el - Tatavvur va asl el - İnsan)* yayınladı.[41] Yeni toplumsal görüşlerde *Nietzsche* ve ve *Bergson*'dan *Shaw*, *Wells*, *Marx* ve *Engels*'e kadar etkiler görülüyordu. Bu arada, Türkiye'de Kemâlist iktidarın dinle ilgili tavrı Mısır'ı da etkilemişti. İslâm Mısır'ın tarihsel geçmişinde sadece bir aşamaydı. 1930'ların yazarları Mısır kültürünü birkaç bin yıl öncesine kadar götürüyorlardı. İleriye bakan yazarlar *(Mirit Butros Ghali* ve *Hafiz Hafifi* gibi) ise, geleceğin ekonomik sorunlarına eğilmeğe çalışıyorlar, hele ikincisi endüstrileşme gereğine dikkati çekiyordu.

Ancak, Avrupa'da anayasal demokrasiye karşı duran faşist ideolojiler ortaya çıkınca, bunların İngiliz baskısı altındaki Mısır topraklarında da yan etkileri görüldü. 1928'de *Şeyh Hasan el - Banna*'nın kurduğu "Müslüman Kardeşler" *(El - İkvan el - Muslimûn)* 1930'larda aşırı dinci militan bir güç olmuştu.[42] 1933'de kurulmuş olan "Genç Mısır" *(Mısr el -*

38 Pierre Crabites, "Egypt Signs a Treaty," *Current History*, C. 45 (October 1936 - March 1937), s. 93-96.

39 Vatikiotis, *op. cit.*, s. 300-312. Mısır milliyetçiliğinin entellektüel kaynakları hakkında: J. M. Ahmed, *Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, London, Oxford University Press, 1960.

40 Pierre Cachia, *Taha Husayn: His Place in the Egyptian Literary Renaissance*. London, 195.; "Taha Hussein: Pionnier de la Pensée Arabe," *L'Opinion de Bagdad*. No. 37 (15-31 janvier 1974), s. 34-36; "Taha Hussein Passes Away," *Prism*, Cairo, C.V., No. 14 15 (1973), s. 23-26.

41 Kamel S. Abu Jaber. "Salamah Musa: Precursor of Arab Socialism," *The Middle East Journal*, C. XX. No. 2 (Spring 1966), s. 196-206.

42 "Müslüman Kardeşler" hakkında: Ishaq al-Husaini, *The Moslem Brethren*, Beirut, Khayyat, 1956; C.P. Harris. *Nationalism and Revolution in Egypt: the Role of the Moslem Brotherhood*, the Hague. Mouton, 1964; Nadov Safran, *Egypt in Search of Political Community*, London, Oxford University Press, 1961, s. 231-245.

Fatat) "Yeşil Gömlekliler" *(El - Kumsan el - Kadra)* denilen yarı-askerî, aşırı milliyetçi bir örgüte sahipti. Vafd da "Mavi Gömlekliler"ini *(El-Kumsan el - Zarka)* kurdu. Önce ılımlı bir İslâm birliği gibi başlayan "Müslüman Kardeşler"in kurucusu, bir "Mehdi" edası içinde, dine dayalı bir devlet düşünüyor, bu inancını şiddet yolunu yeğ tutan eyleme dönüştürüyordu. "Genç Mısır" kendi üyelerini "yeni kuşak" *(cunud Mısr el-Fatat)* farzediyor, onların *"el - ruh el - askerî"* ile yetişmelerini istiyordu.

Bunlar Vafd'ın bazı tutumlarını kendi düşünce sistemlerine ve sınıf çıkarlarına aykırı buluyorlardı. Hattâ, bir grup 1937'de Vafd'dan koparak, Saad Zağlul'un da adından faydalanmak suretiyle, "*Saad*" Partisini kurdu. Partinin önderi *İsmail Sıtkı* küçük, fakat kendi içinde birbirine sımsıkı bağlı ve güçlü Mısır milyarderlerinin ileri gelenlerindendi. Kral Fuad'ın 28 Nisan 1936'da ölmesiyle yerine geçen Faruk babasının taktiklerini sürdürerek, Vafd'a karşı el - Azhar çevresinden ve faşist örgütlerden yararlandı. Vafd türlü eleştiriler ve baskılar sonucu zayıflayarak, 1937'de yerini Anayasal Liberallerin başı çektiği bir gericiler koalisyonuna bırakmak zorunda kaldı.

İkinci Cihan Savaşı ve Mısır:

İkinci Cihan Savaşı boyunca, İngiltere Mısır'ın stratejik konumu ve ham madde zenginliğinden faydalandı durdu. Kral Faruk ile savaş başlayacağı sırada, Ağustos 1939'da, başbakanlığa getirilen *Ali Mâhir Paşa* ve bu ikisinin çevresindeki büyük feodaller *Mihver*'e yakınlık duyuyorlardı. İngilizler Genel Kurmay Başkanı *Aziz Ali el - Mısrî* başta olmak üzere, birçok Mısır subayının düşmanla ilişkileri olduğundan kuşkulanıyorlardı. Mısır 26 Şubat 1945'e kadar Mihver'e savaş ilân etmemiş olmasına rağmen, Mısır toprakları üstünde 1940 - 1942 yıllarında muharebeler oldu. Orta Doğu ve Asya'ya açılan kapıları ve tarımsal olanaklarıyla dikkati çeken Mısır'ı Almanlar ve İtalyanlar ötedenberi almak istiyorlardı. Mısır 1 Eylül 1939'da Almanya ile diplomasi ve ticaret ilişkilerini kesmişse de, savaş ilân etmemişti. İtalya'nın Haziran 1940'da İngiltere'ye karşı savaşa girmesinden sonra bile, bu devletle diplomatik ilişkilerini ancak Londra'nın baskısıyla ve istemeye istemeye kesmişti. İtalya'nın savaşa girmesi Mısır'daki İngiliz varlığı açısından çok önemliydi. İtalyanlar hep Mısır'ın çevresinde, Libya'da, Etyopya'da ve Somali'de bulunuyorlardı. Almanlar da Nisan 1941'de Yunanistan'ı işgâl etmişler, İtalyan müttefiklerine destek olarak Kuzey Afrika'ya çıkmışlardı. Mihver Mayısta Mısır'ın batı sınırında *Sollum* ve *Mersa Matruh*'a varmıştı bile. O sırada, *Bağdat*'ta Nazi taraftarı bir *Raşit Ali el Geylâni* darbesi de olunca,

İngilizlerin Mezopotamya'daki durumu da tehlikeye girmişti. Zaten, Suriye ve Lübnan da *Vichy* Fransasının emrindeydi.

1940 Güzünde İtalyan kuvvetleri batıdan yüz kilometre kadar Mısır toprağına girdilerse de, İngiltere bunları püskürtmüş, fakat 1941 İlkbaharında *Mareşal Rommel*'in tank birlikleri Libya'ya sevkedilmiş. 1942'de Alman - İtalyan kuvvetleri İngilizleri *Bingazi*'den çıkarmışlardı. Mısır'ın tekrar Nazi işgâline uğraması sözkonusu olunca, faşist unsurlar eylemlerini arttırdı, Kral Faruk faşist yanlısı Ali Mâhir'i başbakanlığa getirme yollarını aramağa başladı. İşte bu koşullar altında, İngiliz Büyük elçisi Vafd lideri Nahhas'ın bir hükûmet kurmasını istediğini Kral Faruk'a bildirdi. Nahhas'ı 3 Şubatta çağıran kral bir ulusal koalisyon tercih ettiğini açıklamıştı; Nahhas kabul etmedi. Bu kez, İngiliz Büyükelçisi kralın bir Vafd hükûmetine razı olmasını şu yazılı ültimatomla istiyordu: "Saat altıya kadar Nahhas Paşanın bir kabine kurmağa çağrıldığını işitmeyecek olursam, Majesteleri Kral Faruk bunun sonuçlarına katlanmalıdır."[43] Ültimatomun metnini öğrenen politikacılar bunun "Mısır'ın bağımsızlığına saldırı, iç işlerine müdahale ve Anglo - Mısır ittifakının maddelerine aykırı olduğunu" ve "kralın ülkenin bağımsızlığından ödün veren koşulları kabul etmeğe yetkili bulunmadığına" dair cevaplarını büyükelçiye ilettiler. Akşama İngiliz tankları *Abidin* Sarayını sarmıştı bile. Büyükelçinin yanında İngiliz Generali *Stone* ve öteki subaylar da bulunuyordu. Kral ya istifa edecek, ya da Nahhas'ı başbakan yapan kararı imzalayacaktı. Kralın ikinci yolu çıkarlarına o sırada daha uygun bulmasıyla açıkca faşist bir darbe önlemiş oluyordu. 1942'de yer alan "4 *Şubat olayı*" budur.

Vafd'ın kurduğu yeni kabine Mısır'ın savaşa girmesini kolaylaştıran tedbirler aldı: önce, faşist ajanlarına karşı mücadele açtı, sonra Mısır Ordusunu İngiliz komutasına verdi. Mihver 20 Haziran 1942'de İngiliz kuvvetlerini yararak *Tobruk*'u almış, Mısır topraklarının 400 kilometre içine girerek Temmuzda İskenderiye limanının 80 km. batısında *El Alamein*'e sokulmuştu. Naziler Mısır'ı düşürüp Batı Asya ve Hindistan'a giden yolu açmağa çalışıyorlardı. 23 Ekim 1942'de başlayan El Alamein Muharebesi Alman - İtalyan kuvvetlerinin yenilgisi ve Mısır'dan çıkarılmalarıyla sonuçlandı.

Savaş boyunca Mısır'a yapılan ihracat yavaşlamış, hattâ durmuştu. Kentlere akın edenlerden on - binlerce köylüye ancak askerî yapılarda iş bulunuyordu. Fellâhın durumu, bu sun'î istihdam dışında iyi değildi. İngilizlerin kurdukları Orta Doğu Malzeme Merkezi *(The Middle East Supp-*

43 Vatikiotis, *op. cit.*, s. 348.

ly Center) bütün pamuğu sâbit fiatlarda alıyordu; İngiliz ordusunun iaşe ihtiyacını karşılamak için, pamuk ekimine ayrılan topraklar da sınırlandırılmıştı; açlık ve kolera salgını yaygındı.

1944 Güzünde Vafd ülkedeki durumu dikkate alarak tam bağımsızlık, İngiliz askerlerinin çıkarılması ve iç bünyede demokratik değişiklikler yapılması konularını desteklemeğe başladı. Ağustos 1944'de, Nahhas Paşa program konuşması sırasında 1936 Andlaşmasında değişiklik yapılması gereğini ortaya koyunca, İngilizlerle Vafd arasındaki fark ortaya çıkmış oldu. Nahhas'ın bundan ötürü, Mısır Hükûmetinin meydana gelişinde önemli rol oynadığı, *Arap Birliği*'nin[44] kurulmasıyla ilgili görüşmelerin başına kadar iktidarda kalması kararlaştırıldı. Arap halkları arasındaki birleşme eğilimi İngilizleri Arap Birliği adlı bir örgüt kurulmasını desteklemeğe sevketmişti. İngilizler böyle bir birliği daha çok kendilerine bağlı bir Arap bloku biçimine sokarak Arapların ulusal kurtuluş mücadelelerini engellemeyi, ya da Orta Doğu'daki başka plânlarına yardımcı olacak bir mekanizma olarak faydalanmayı umuyorlardı. Bu emellerin hiçbiri gerçekleşmedi ve Araplar arasında emperyalizm - aleyhdarı hareketin gittikçe şiddetlenmesi üzerine, Arap Birliği de sömürgeciliğe cephe aldı. İskenderiye'de 7 Ekim 1944'de açılan bir konferans Arap Birliği adıyla bilinen örgütü kurma kararını aldı. Bir gün sonra da, Kral Faruk Vafd'ı istifaya çağırdı ve Saadistler, Anayasal Liberaller ve burjuva-feodallerin öteki partilerinin koalisyonu iktidara geldi. Mihver'e karşı savaş yalnız Avrupa'da yürütülür duruma gelince, İngilizlerin Nahhas'ı desteklemesine artık gerek kalmamıştı. Başbakanın görevine 8 Ekim 1944'de son verildiğinde İngiliz Büyükelçisi o gün Kahire'de bulunmamayı tercih etmişti. Mısır, *Birleşmiş Milletler Örgütüne* üye olabilmek için, Mihver'e karşı 26 Şubat 1945'de savaş ilân etti.

Savaştan Sonra:

İkinci Cihan Savaşından sonraki ilk yıllarda, sömürgelikten kurtuluş mücadelesinin ön saflarında köylüler, işçiler, zanaatkârlar ve yurtsever aydınlar bulunuyordu. Önce, Mısır'ın tarım sisteminde Orta Çağlara özgü toprak mülkiyeti ilişkileri sürüp gitmekteydi. Bu ilişkiler koloniyel sömürü ve yabancı sermaye çıkarlarına da uygun düşüyordu. Feodallerin bütün toprak sahiplerine nüfus olarak oranı % 0.4 ise de, bunlar toprakların % 34.7'sine sahipti. Nüfusun % 96.7'sini meydana getiren köylülerin teker teker çok az toprağı vardı. Bunların toplam mülkü bütün

44 Arap Birliği hakkında bir Mısır özel sayısı: The Egyptian Association for Political Science, *Egyptian Political Science Review*, No. 1 (March 1972), 152 s.

toprakların % 35'i kadardı. 2.600.000 fellâh da topraksızdı. Köylü zümresi hem yerli feodal, hem de yabancının çifte sömürüsünü kendinde duyarak hiçbir zaman tatmin olamıyordu.

Mısır endüstrisi ufak ve teknik bakımdan geriydi; teknik personeli azdı. 1947'de kabul edilen bir kanun yeni şirketlerde payların % 51'inin Mısırlılara ait olmasını şart koşuyorsa da, yabancı sermaye anahtar endüstrileri etkisi altında bulundurmağa devam ediyordu. Mısır burjuvazisi faaliyette bulunan 400 şirketten yalnız yirmisine sahipti. Bu durum komprador burjuvazinin yararına olmakla birlikte, ulusal burjuvazi ve küçük burjuva tatmin olmaktan uzaktı. Endüstride çalışan işçilerin hayat seviyeleri de çok düşüktü. Onların da uyanık kesimi değişikliklere umut bağlamıştı. Fabrikalarda, ulaşımda, yapı işlerinde ve savaş endüstrisinde bir milyona yakın insan çalışıyordu.[45]

İşte, değişiklik bekleyen bu güçlerin harekete geçmeleriyle toplantı ve gösteriler gene başladı. Halkın savaş biter bitmez işgâl rejiminin bütün kalıntılarıyla sona erdirilmesini istediği anlaşılıyordu. Ocak 1946'da İngiliz kuvvetlerinin hemen çekip gitmesini ve 1936 Andlaşmasının bütünüyle ortadan kaldırılmasını isteyen grevler bütün yurda yayıldı. Hükûmet grevcilere karşı asker ve polis kullanırken *İşçiler ve Öğrenciler Ulusal Komitesi*, adı altında birçok yurtsever unsuru bir araya getiren bir örgüt kuruldu. Gösteriler bir türlü durmadığından Saad Partisinden *Nokraşi Paşa* kabinesi 15 Şubatta istifa etmek zorunda kaldı. Ne var ki, yeni hükûmetin başına başka bir gerici olan İsmail Sıtkı Paşa getirildi. Biraz yukarıda sözü geçen Ulusal Komitenin çağrısı üzerine 21 Şubat 1946'da yer alan gösteriler İngiliz ve Mısır zabıta kuvvetlerinin ortak çabalarıyla ve vahşiyâne bir biçimde bastırıldı. Sıtkı Paşa halkın galeyanını biraz olsun yatıştırabilmek için, İngilizlerin çekilmeleri konusunda onlarla görüşmelere başladı. Bu arada, görüşmeleri engellediği gerekçesiyle gösterileri yasaklayan bir kararname de yayınladı. Nisan 1946'da Kahire'de başlayan görüşmelerde İngilizler Mısır'da askerî üs bulundurmak ve Mısır Ordusunun denetimini elden kaçırmamak kaydıyla anlaşmaya yanaşacaklarını belirttiler. Ekim 1946'da Başbakan Sıtkı Paşa ile Mısır Dış İşleri Bakanı Londra'ya giderek İngiliz Dış İşleri Sekreteri *Bevin* ile bütün İngiliz önerilerini kabul eden bir andlaşma imzaladılar. Sıtkı gericilerin çoğunlukta olduğu Parlâmentoya bu andlaşmayı onaylatarak halkı bir oldu - bittiyle karşı karşıya bırakmak istiyordu. Fakat Vafd'ın elindeki gazeteler andlaşma metnini yayınlayınca halkı tutmak mümkün olmadı, grevler ve gösteriler sonucu

45 William J. Handley, "The Labour Movement in Egypt." *The Middle East Journal*, C. III, No. 3 (July 1949), s. 277-292.

Sıtkı Paşa kabinesi de istifa zorunda kaldı. Yerine gelen Nokraşi Paşa'dan başkası değildi. Yeni başbakan birkaç ödün koparmak amacıyla görüşmelere başladı. İngilizler hiçbir fedakârlığa yanaşmayınca, görüşmeler Ocak 1947'de kesildi ve Mısır Hükûmeti anlaşmazlığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Kuruluna götürdü. Bu kurul konuyu on tartışmalı toplantıda çözümleyemeyerek süresiz olarak erteledi. Büyük Devletlerden Amerika sorunun ilgili iki ülke arasında ikili görüşmelerde sürdürülmesini istiyor, Sovyetler Birliği Arap tezine yakın görüşleri savunuyor, bu tutum da o sırada kurul üyeleri olan Polonya ve Suriye tarafından destekleniyordu. İngilizlerin *Helvan* (Ekim 1946) ve *Heliopolis* üslerini (Mart 1947), Kahire - İskenderiye yolu üstündeki kamplarını (Şubat 1947) ve *Abbasiye* ve *Kasr el - Nil* barakalarını (Mart 1947) terketmelerine rağmen, Mısır'daki yığın protestoları devam etmekteydi. Eylül 1947'de *El - Mahallah el - Kubra* denilen büyük tekstil endüstrisi merkezlerinde 27.000 işçi iki hafta grev yaptı. İskenderiye ve *Şubra el - Hayma*'daki endüstri merkezlerinde de iş bırakımı oldu.

Ancak, bu olaylar Mayıs 1948'de Arap - İsrail savaşıyla bir duraklama dönemine girdi. Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Suudî Arabistan 15 Mayısta yeni kurulan İsrail devletlerine karşı savaş açtılar. Çatışmalar sonunda İsrail bazı Arap topraklarını daha kendine kattı ve Batılı devletler, Birleşmiş Milletler kararlarını hiçe sayarak bu ilhakları fiilen tanıdılar. Filistin savaşının böyle sonuçlanması, Mısır Hükûmetinin İngiliz işgâline son verememesi ve halkın artan güçlükleri hükûmet - aleyhdarı hareketlere güç kazandırıyordu. Bu tatminsizlik orduyu da içine almıştı.

Mısır Hükûmeti bunalımdan kurtulmada bir yararı dokunabilir düşüncesiyle 3 Ocak 1950'de genel seçimlere gitti. Oylar, Vafd'ı iktidara getirdi. Yeni hükûmet bazı siyasî tutukluları serbest bırakmak ve işçiler için bazı zamlar kabul etmek zorunda kaldı. Toplu sözleşme (Temmuz 1950), sağlık (Ağustos 1950) ve hayat pahalılığı (Şubat 1950) kanunları kabul edildi, topraksız köylüye bir milyon *feddan* (Mayıs 1951) dağıtıldı. Fakat fiatların durmadan artması ve hükûmetin kişi özgürlüklerini hiçe sayan davranışı 1950 ve 1951 yıllarında yeni grev ve gösterilere yol açtı.

Bu arada, hükûmet, halktaki kurtuluş mücadelesi eğilimini biraz olsun tatmin etmek için, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin önerdiği Orta Doğu Komutanlığını reddettiğini 15 Ekim 1951'de açıkladı. Aynı gün, Parlâmento 1936 Anglo - Mısır Andlaşması ve 1899'da imzalanmış olan Sudan ile ilgili andlaşmayı hükümsüz sayan bir kanunu oybirliği ile kabul etti.

İngilizlerin tepkisi sert oldu. Kuvvetleri Mısır'ı Sina'ya bağlayan *Kantara* mevkiinde *Firdan* gibi ana köprüleri ve Süveyş gümrüğünü işgâl

ettiler, Sina'daki Mısır Kuvvetlerinin *El - Ariç*'teki merkezleriyle bağlantılarını kestiler, Şarkiyye vilâyetinin neredeyse bütününü ele geçirmiş oldular. Öğrenci, köylü, işçi ve bazı subayların kurduğu gerillalarla İngiliz ordu birlikleri arasında başlayan silâhlı çatışmalar üç ay kadar (Kasım 1951 - Ocak 1952) sürdü. 25 Ocakta İngiliz komutanı *İsmailiyye* bölgesindeki bütün silâhlı Mısırlıların çıkmasını, Mısır polis ve jandarmasının da resmî binalarını terketmesini istedi. Mısır mâkamları bu ültimatomu reddedince, İngiliz topçusu ateş açtı, elli Mısır polis ve jandarması öldü; ertesi gün halk Kahire'nin bazı yerlerini yaktı.

Bu olayların ortasında, Vafd iktidarı ikili bir siyaset izlemekteydi: bir yandan Anglo - Mısır Andlaşmasını reddediyor, öte yandan da zabıta kuvvetlerini halkın üstüne sürüyor, İngilizlere karşı hiçbir tedbire başvurmuyordu. 25 Ocak 1952'de İsmailiyye halkının İngilizlerce katledilmesi üzerine yabancılara ait binalar ateşe verilince, Kral Faruk Vafd kabinesini uzaklaştırıp Ali Mâhir'i başbakanlığa getirdi. Aynı zamanda, askerî mahkemeler kurarak ulusal kurtuluş mücadelecilerine ağır darbeler vurdu.

Teröre rağmen, bütün Mısır'ın bir değişikliğe gebe olduğu belli oluyordu. Küçük ve orta burjuva ile köylü kökenli bir askerler grubu 1952 yılı ortalarına kadar gizli olarak faaliyet göstermekteydi.[46] Mısırlı subayların memnuniyetsizliklerinin ilk nedeni silâhlı kuvvetlerin kralla olan ilişkileriydi. Saray orduyu hep denetim altında tutmak istemiş, bunu yüksek rütbeli generalleri doğrudan doğruya atamakla sürdürmüştü. Askerî okullara girişi biraz daha liberalleştirmiş olan Vafd, subayların husûmetini üstüne çekmemişti. Mısır ordusu altmış - beş yıldır yaptığı ilk savaşı, yâni İsrail ile çatışmayı kaybetmişti. Bu yenilgiden ötürü genç subayların gözünde kral ve *ancien régime* suçluydu. İngilizlere gelince, onlar da Süveyşdeki garnizonlarından artık çekilmeliydiler.

1952 HAREKETİ

Darbeciler ve Cumhuriyet:

"*Özgür Subaylar*"[47] adı verilen gizli askerî örgütün ele geçirmek istediği ilk kurum *Subaylar Klübü* olmuştu. Genç kuşak 27 Aralık 1951 seçimlerinde kralcı subayların karşısına yeni bir listeyle çıkmağa hazır-

46 Eliezer Be'eri, "Social Origins and Family Backgrounds of the Egyptian Army Officer Class," *Asian and African Studies*, Jerusalem, C. I, No. 2 ((1966), s. 1-40. Orduya 1882 İngiliz işgâlinden sonra asker ve subay alma politikası ile silâhlı kuvvetlerin örgütlenmesi hakkında: Arthur Silva White, *The Expansion of Egypt*, London, 1899, s. 287-294.

47 "Özgür Subaylar" grubu hakkında: P.J. Vatikiotis, *The Egyptian Army in Politics: Pattern for New Nations*? Bloomington, Indiana University Press, 1961, s. 44-68.

landılar. Buna öğrenen Kral Faruk seçimlerin ertelenmesini istediyse de, durum değişmemişti. Bu olaydan yedi ay sonra, 23 Temmuz 1952'de, tanklar *Ras el-Tin* sarayını çevirdiler. Kral Faruk oğlu *Ahmed Fuad* adına tahttan feragat etmek zorunda kaldı.[48] Teorik olarak, Mısır daha on - bir ay krallık olarak devam edecekti. Fakat, aslında, Muhammed Ali hanedanı artık son bulmuştu.

Darbecilerin daha başından beri "sosyalist, demokratik ve kooperatif bir toplum"a inandıkları sonraları ileri sürüldüyse de, bunun bir *post hoc* yakıştırma olduğu, ilk fikirlerin hiçbir toplum örgütüne temel olmayacak kadar genel ve muğlâk kaldığı ve 1952 darbesinden önceki tartışmalarda ya da darbeyi izleyen konuşmalarda on yıl sonraki farklılaşmayı haber veren bir ipucu bulunmadığı söylenebilir.[49] Darbeyi yapanlar krallığa, yabancı nüfuzuna ve politikacıların çürümüşlüğüne karşıydılar. Büyük çoğunluk Mısır milliyetçisiydi; bunun dışında bir renkleri ve sistemli eğilimleri yoktu. Yalnız, *Halid Muhiddin* "Marksist" olarak biliniyordu. *Abdul Raouf* da Müslüman Kardeşler'e bağlı radikal gericilerdendi.

Darbeyi yapanlar iktidarı en güçlü siyasî parti olan Vafd'a bırakmayı bile düşünüyorlardı. Hattâ, darbe olduğu zaman Riviera'da dinlenmekte olan Nahhas Paşa ve Fuad Serag-ed-Din iktidara gelme umudu içinde hemen Kahire'ye dönmüşlerdi. Yalnız, darbeci subayların dışardan denetimi kabul etmek ve bir toprak reformu yapmak gibi şartları vardı. Hem feodallerle, hem de İngilizlerle bir uğraşı peşinde olan Vafd ileri gelenleri bu şartları kabule yanaşmadılar. Geçici olarak başkanlık yapmakta olan Ali Mâhir de toprak reformuna karşıydı. Yeni hükûmetin başına General *Muhammed Naguib* geldi. Ancak, asıl yetki darbeyi yapanlardaydı.

Darbeciler, bütün dünya bir yana, Mısır'da bile bilinmiyorlardı. Belki içlerinde yalnız *Enver Sedat*'ı İkinci Cihan Savaşı yıllarında bir haber alma subayı olarak İngiliz güvenlik yetkilileri tanıyor olmalıydılar. "Özgür Subaylar"ın gizli faaliyet gösterdikleri yıllarda bile önder olarak tanınan

48 Aynı günün akşamı Mahroussa yatı ve 204 parça bavulla birlikte Napoli'ye mütevecciheh ayrıldı.

49 Patrick O'Brien, *The Revolution in Egypt's Economic System: from Private Enterprise to Socialism, 1952–1965*, London, Oxford University Press, 1966, s. 199-200. Naguib darbenin ilk yıllarında neden "Mısır'ın Atatürk'ü" olmadığını anlatma çabası içinde, Mısırlıların Türklerden farklı olarak otoriter yönetimi kabule eğilimli olmadığını ileri sürer. Kişisel düzeyde düşünüldüğünde gerçek neden, herhalde, Naguib'in Atatürk ile karşılaştırılamaz olmasıdır. Naguib'in siyasal geçmişi, askerî yetenekleri, düşünsel hazırlığı, toplumu inceleme yeteneği, enerji ve iradesi böyle bir karşılaştırma için yeterli değildi. Herşeyden önce, 1952 darbesinin önderi Naguib değil, Nâsır'dı. (Muhammed Naguib, *Egypt's Destiny*, New York, Doubleday, 1955).

Cemâl *Abd el-Nâsır*,[50] *Salim* kardeşler ve *Zekeriya Muhiddin*'i olsa olsa yalnız İngiltere'deki Kurmay Okulunda (*Staff College*) tanıyanlar olurdu.[51] Krallığı deviren Nâsır 1918'de İskenderiye'de aşağı orta sınıf bir ailenin en büyük oğlu olarak dünyaya gelmişti. Yabancı yazarlardan Rousseau, Voltaire ve Dickens, yerlilerden On-dokuzuncu Yüzyıl Mısır reformcularından Mustafa Kâmil ve Muhammed Abdou'nun etkisinde kalmıştı. Askerî akademinin toprak sahibi olmayan bir aileden gelme ilk mezunlarındandı. 1942'de yüzbaşı olduğunda aynı akademide öğretmenliğe getirilmiş, gizli örgütü de bu sırada kurmuştu.

Halk kralın uzaklaştırılışını olumlu karşılamış, darbe yapanların öbür emellerini merak edip bekliyordu.[52] "Özgür Subaylar" hedeflerini devrim derinleştikçe saptayıp uyguladılar. Yeni hükûmet, halkın etkisiyle, anti-emperyalist ve anti-feodal nitelikte faaliyet göstermeğe başladı. 9 Eylül 1952'de bir Toprak Reformu kabul etti. Kraliyet ailesinin toprakları ve 200 *feddan*'ın üstündeki topraklar devletleştirildi. Bu topraklar yılda % 3 faizle

50 Başkan Nâsır'ın biyografi ya da portresi: C. Wilton Wynn, *Nasser of Egypt: the Search for Dignity*, Cambridge, Mass., Arlington Books, 1959; Robert St. John, *The Boss*, New York, McGraw-Hill, 1960; Joachim Joessen, *Nasser: Rise to Power*, London, Odhams, 1960. (Sonuncu yayında birtakım maddî yanlışlar da vardır. Örneğin, bu kitabın Nâsır hakkında ilk biyografi olduğu doğru değildir.) Nâsır hakkında Mısır'da Arapça, tabii ki, birçok biyografiler yayınlanmıştır. Örneğin: *Kutub siyasiyye* serisinden *El-Zaim el-Tair* (Asi Önder). 1952 hareketinde "Kim Kimdir?" sorusunu cevaplayabilecek bir yayın: Ahmed Atiyyat Allah, *Kamus el-tavra el-Misriyye* (Mısır Devriminin Lûgatı), Kahire, Anglo-Egyptian Press, 1954.

51 Vatikiotis, *The Egyptian Army in Politics*, *op. cit.*, s. 269.

52 Kahire'deki darbenin ilk kitap uzunluğunda anlatımı 1952'de yayınlandı. Raşit el-Baravî adlı bir Arap iktisatçının yazdığı bu Arapça kitap (*Hakikat el-inkilab el-akhir fi Misr*, Kahire, el-Misriyye, 1952) hemen İngilizce'ye çevrildi: Rashed al-Barawi, *The Military Coup in Egypt*, Cairo, Renaissance Bookshop, 1952. Eski Başkan Muhammed Naguib'in kitabı (bak: *supra.*, dn. 49) Nâsır'ınkiyle (*Egypt's Liberation: a Philosophy of the Revolution*, Washington, D.C., Public Affairs Press, 1955; Cairo, National Publishing House, 1957) aynı yıl yayınlandı. Naguib'in kitabı özel bir *apologia* niteliğindeyse de Nasır'ınki bir *manifesto* olma iddiasındaydı. 1952 darbesinin başlangıcı, örgütlenmesi ve başarısını Enver Sedat, dört yıl sonra, Arapça bir kitapta (*Kissat el-tavra kamila*, Kahire, Dar el-Hilâl, 1956) anlatmış, bu yayın bir yıl geçmeden İngilizçe çıkmıştır (*Revolt on the Nile*, London, Allen Wingate, 1957). 1952'den sonra Mısır Hükûmeti seri halinde kitap, kitapçık, broşür yayınladı: Örneğin, *İkhtarna lak* (Sizin İçin Seçtik), *Kutup siyasiyye* (Siyasî Kitaplar), *Kitab el-Şaab* (Halkın Kitabı) ve *İkra* (Oku) serileri gibi. Ordunun politikaya karışmasıyla ilgili Batı dilinde bir Arap kaynağı: Majid Khadduri, "The Army Officer: His Role in Middle Eastern Politics," S.N. Fisher, der., *Social Forces in the Middle East*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1955. Askerî rejimin sosyolojik incelemesi: Morroe Berger, *The Military Elite and Social Change*, Princeton, Center for International Studies. 1960. Aynı konuda daha solda bir yayın: Anouar Abdel-Malek, *Egypte: société militaire*, Paris, 1962. 1952'yi izleyen olayların Marksist ekonomik yorumu: Hasan Riad, *L'Egypte nasserienne*, Paris, 1964. Nâsır rejimini eleştiri: Ahmad Abud-Fath, *L'Affaire Nasser*, Paris, 1962. Ve bir de Sovyet kaynağı: Ş. Aş-Şafii, *Razvitii natsinalnoye-osvoboditelnava dvijeniya f Yegipta*, Moskva, 1961.

ve bedeli otuz yılda ödenmek üzere topraksız köylülere verildi. Toprağın değeri vergi toplamının yetmiş katı olarak saptandı.[53] 1952 reformu ekili toprağın % 10'unu, yâni 600.000 *feddan*'ı içine alıyordu. Kanun köylülerin kooperatif de kurmasını öngörmekteydi. 1952 reformu toprak sorununu, tabiî ki, çözmedi. Ama büyük toprak mülkiyetini sınırlayan ilk büyük adımdı. Bu ılımlı reform bile feodallerin çetin müdahaleleriyle karşılaşmıştı.

9 Eylülde hükûmet bir kararname daha çıkararak bütün siyasî partilerden programlarını yeni duruma uydurmalarını ve bu durumla uyuşmayan üyelerini uzaklaştırmalarını istedi. Vafd dahil, partiler Komuta Kuruluyla işbirliğine yanaşmıyorlardı. Eski Anayasa 10 Aralık 1952'de kaldırıldı; Ocak 1953'de siyasî partiler kapatıldı; 18 Haziran 1953'de Mısır *cumhuriyet* oldu ve General Naguib ilk cumhurbaşkanlığına getirildi.

Bu arada, Naguib ve Nâsır'ı destekleyenler arasında ayrılıklar baş-göstermişti. Nâsır devrimi daha derinleştirmek istiyor, Naguib ise, Müslüman Kardeşler gibi gerici kuruluşların desteğinden de faydalanarak, tutucu güçlerle birleşme olanakları araştırıyordu. Ekim 1954'de, Müslüman Kardeşler'den bir grup Nâsır'a suikast bile düzenlemişti. 14 Kasım 1954'de, Naguib görevinden alınarak evinde göz hapsine kondu ve Nâsır cumhurbaşkanı oldu.

Yeni İktidar ve Batı:

Yeni iktidar Mısır'ın geleceğini Batı'nın yanında görmüyordu. Batılı sömürgeci devletlerin Afrika kıt'asından çıkarılmalarıyla doğacak boşluğu doldurmağa ancak birkaç Afrika devletinin aday olabileceğine inanıyordu. Bunların içinde en etken rolü oynayacak devlet olarak da Mısır'ı görüyorlardı. Mısır yabancı boyunduruğundan kurtulmuş olan ilk Afrika ülkesiydi. Nâsır *İhtilâlin Felsefesi* adlı kitabında, bir yanda beyaz ırktan beş milyon insanın, öte yanda da iki - yüz milyon Afrikalının bulunduğu bu kıt'ada tarafsız kalamayacaklarını, çünkü kendilerinin de Afrikalı olduklarını yazmıştı.[54] Nüfus bakımından Nijerya'yı izleyen ve o

53 Bu değer, daha sonra, % 75 indirildikten başka, ödeme süresi kırk yıla çıkarıldı ve faiz sınırı % 1.5'a düşürüldü. 1952'de 1.5 milyon ailenin (ya da 8 milyon kadar insanın) hiç toprağı yoktu; 2,018,100 kişinin bir *feddan*'dan az toprağı vardı. Öte yandan, 280 mülk sahibinin elinde 582,400 *feddan* bulunuyordu. Bunun 178,000 *feddan*'ı kral ailesine aitti. Peter Mansfield, *Nasser's Egypt*, Harmondsworth, Penguin African Library, 1965, s. 171.

54 Nasser, *op. cit.*, s. 69. Arapların oturduğu topraklar yaklaşık olarak, 11 milyon km. karedir. Bunun 8,049,552 km. karesi (ya da %72'si) *Afrika*'da, 3,159,340 km. karesi (ya da %28'i) Asya'dadır. Toplam nüfusun üçte-ikisi Afrika'da, üçte-biri Asya'dadır. Afrika'da 120 milyon kadar Müslüman vardır.

günün koşulları içinde Etyopya'dan sonra en istikrarlı Afrika ülkesi olan Mısır bu kıt'ada herzaman önemli rol oynamıştı. Yeni iktidar da, zaten, Nil Vâdisiyle ilgilenmekle işe başlamıştı. Bu konuyla ilk başlarda kendini iç sorunlara vermiş olan Nâsır değil, Naguib ilgilenmekteydi.[55] Mısır daha Eylül 1952'de İngiltere'nin Süveyş Kanalı ile Sudan'dan çekilmesini istemiş, İngiltere Sudan ile 12 Şubat 1953'de yaptığı bir andlaşmayla bu ülkeye 1956'da bağımsızlık vermeyi vaadetmişti. Süveyş hakkında bir andlaşma ise, ancak 19 Ekim 1954'de imzalanabilecekti. İngiliz askerleri bu bölgeyi nihayet terkediyor ve askerî tesisler Mısır'a kalıyordu. (En son İngiliz birliği 13 Haziran 1956'da ayrıldı.)

Nâsır 1955 tarihli bir yazısında Afrika'nın adını emperyalizmden genel olarak söz ederken bir kez geçirmişti.[56] Darbenin ilk yıllarında Nâsır'ın asıl hedefi Orta Doğu bölgesiydi. Mısır'ın bir Afrika devleti olduğunu ilân etmekle birlikte, Orta Doğu'nun dışında tutulmasını da istemiyordu. Üstelik, Orta Doğu'da Batı'nın tasarladığı bir ittifak sistemi düşüncesi vardı. Mısır Amerika'nın bu bölge için tasarladığı Bağdat Paktı (24 Şubat 1955) gibi bir Batı ittifakını desteklemeğe yanaşamayacaktı.[57] Mısır'ın genç iktidarının Batı sömürüsünün kalıntılarını temizlemeğe hazırlandığı şu sıralarda, aynı çevrelere kapıları bir daha açmak biçiminde yorumladıkları bir askerî ve siyasî pakta yanaşmayacakları kestirilebilirdi. Nitekim, 1951'deki "Orta Doğu Komutanlığı" önerisi krallık rejimince bile reddedilmişti. Nâsır bu denli ittifak sistemlerini Batı'nın Arap topraklarını "Soğuk Savaş"ta kendi amaçları uğruna rahatça kullanabilmesi biçiminde yorumluyordu. Nâsır'ın bu tepkileri onu Arap milliyetçiliğinin bir numaralı adamı durumuna getirmekteydi. Nâsır Orta Doğu'da kendi savunma ittifakını kurma peşindeydi. Mart 1955'de Suriye ile bir savunma örgütü meydana getirmeğe çalışmış, Suudî Arabistan ve Yemen'in de böyle bir girişimi destekleyecekleri anlaşılmıştı. Fakat bu yeterli değildi.

Nâsır 1955 *Bandung* Konferansıyla birlikte Afrika kıt'asına dönmüştür. Bu konferans, Afrika'nın bölgesel ve uluslararası politikada önemli bir ağırlığı olabileceğini ilk kez ortaya koymuştu. Batı'ya karşı olan "Üçüncü Dünya" devletleri bir güç durumuna gelmekteydiler. Bandung

55 General Naguib'in annesi Sudanlıydı. Georgiana G. Stevens, *Egypt: Yesterday and Today*, New York, Holt, Rinehart ve Winston, 1963, s. 199.

56 Gamal Abdel Nasser, "The Egyptian Revolution," *Foreign Affairs*, C. XXXIII, No. 2 (January 1955), s. 199-211.

57 Bu paktın kuruluşu ve Mısır'ın tepkisi için: Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Ankara, Aydınlık, 1969, s. 243-249;--------, *NATO and Turkey*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970, s. 126-142.

Konferansı Mısır dış politikasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Üçüncü Dünyanın ağırlığı Mısır'a Batı karşısında büyük destek sağlayabilecekti. Nâsır Bandung Konferansının önemini daha başında anlamıştı.[58] En kalabalık heyet elli kişilik Mısır heyetiydi.[59] Nâsır konferans başlamadan önce İsrail'in katılmasını önlemiş, toplantı gündemine Filistin konusunu dahil ettirmiş, Filistin ile ilgili Birleşmiş Milletler kararının "uygulanması"na ilişkin bir karar aldırtmış ve Kuzey Afrika'da Fransız "emperyalizm"ini suçlayan önerisi kabul edilmişti. Bu dört nokta Mısır Başbakanı olarak ilk yurt - dışı toplantıda Nâsır için büyük başarıydı. Orada *Nehru*, *Çu En-lai* ve *Sukarno* gibi Asyalı önderlere katılmış, hattâ Çin'e çağrılmıştı.

Bandung Konferansı "Asya ve Afrika çağı"nın başladığını gösteriyordu. Bu iki kıt'anın geçiş yolu üstünde bulunan Mısır da Üçüncü Dünyada önemli bir rol oynamağa hazırlanıyordu. Fakat o zamanki Mısır dış politikası böyle bir önderliğe kalkışmayacak kadar dardı. Bu nedenden ötürü, Bandung Konferansı biter bitmez, Mısır etkili bir Afrika siyaseti güdebilmek için tedbirler almağa koyuldu. Ocak 1956'da Afrika konularında öneriler yapacak olan bir *Yüksek Komite* kuruldu. Bu komite Sahra'nın güneyindeki bölgeye karşı Mısır'ın ne biçim bir siyasal, ekonomik ve dinsel siyaset güdeceğini kararlaştıracaktı. Şubat 1956'da Dış İşleri Bakanı Mahmud Fevzi başkanlığında bir *Afrika Bölümü* kurma çabalarına başladı. İngilizlerin Sudan'dan çekildikleri sırada, Mısır, artık, her ülkenin bağımsızlık mücadelesini emperyalizme karşı daha geniş bir mücadelenin parçası olarak anlıyordu. Kahire, kısa sürede, emperyalizmin zulmünden kaçan Afrikalı önderlerle dolup taşmağa başladı. Bunlar Mısır başkentinde güvenlik ve hareket özgürlüğü buluyorlardı. Kahire'de *Kenya*, *Somalia*, *Uganda*, *Gine* ve benzeri Afrika ülkelerindeki kurtuluş hareketlerinin Afrika büroları açıldı. Bunlar Kahire Radyosundan emperyalizme karşı yayınlar yapıyorlardı. Mısır, böylece, Afrika kurtuluş hareketinin merkezi olma iddiasındaydı.

1956 Süveyş Bunalımı:

Bu yolda ilk büyük adım Süveyş Kanalı Şirketinin 26 Temmuz 1956'da millîleştirilmesidir. Bu gelişme Nil'in fazla sularını toplayacak olan

58 Yeryüzünde üç insandan ikisi Afro-Asyalıdır. Mısırlı yazarlar (örneğin: Zaki Naguib Mahmoud, "The Afro-Asian Personality," *Lotus: Afro-Asian Writings*, Cairo, No. 1, January 1971 , s. 10-15) aynı rejim, aynı din ya da ekonomik gelişme aşamalarında olmamakla birlikte, her iki kıt'anın da benzer geçmiş ve geleceği paylaştıklarını ileri sürüyorlar. Asya ve Afrika temsilcileri tarih içinde ilk kez Bandung'da bir araya geldiler. Özde, Batı'nın kabul ettirmeğe çalıştığı eşitsizliğe birlikte karşı koyuyorlardı. (Öte yandan, Türkiye bir bağlantısızlar toplantısı olan bu konferansa Batı görüşünü savunmağa gitmiş, bu tavrı Üçüncü Dünya ülkelerinin kendinden uzaklaşması sonucunu doğurmuştu.)

59 Mısır'ı ikinci olarak 40 kişiyle Endonezya ve üçüncü olarak da 26 kişiyle Çin izliyordu.

Aswan Barajının yapımı için vaâdedilen Amerikan ve İngiliz kredilerinin geri çekilmesine tepki olarak ortaya çıkmıştı. Baraj Mısır'ın artan yüksek nüfusu için ekilebilir toprak kazanacak ve endüstrileşme hamlesinde elektrik temin edecekti. Amerika ve İngiltere bu projeye 70 milyon dolarlık yardım yaptığı takdirde, Dünya Bankası da 200 milyon dolar verecekti. Nâsır Yugoslavya'da Tito ve Nehru ile buluştuğu sırada, Amerikan Dış İşleri Sekreteri *John Foster Dulles* Amerika'nın baraj yapımı için söz verdiği krediyi geri aldığını ilâna hazırlanıyordu. Yalnız barajın değil, rejimin geleceği de sallantıdaydı. Anglo - Amerikan basınında Nâsır'ı iktidardan düşürme yollu yazılar çıkmaktaydı. Daha bir ay önce, 23 Haziranda Cumhurbaşkanı seçilmiş olan Nâsır'ın Mısır'da prestiji yüksekti. Düşmanları ayağının kayıp sendelemesini bekliyorlardı. Fransa, *Cezayir* milliyetçilerine yardım ettiğinden ötürü, Nâsır'ı uzaklaştırmak istiyordu. Nâsır bağımsızlık hareketlerini desteklediği için Orta Doğu'yu hâlâ kendi etki alanı içinde sayan İngiltere için bir hedef olmaktaydı. Şimdi de Amerika Nâsır'a bir sille indirmek üzereydi. Sovyetler Birliği ise, o sırada, Polonya ve Macaristan'da meşgûldü. Özetle, Mısır'ın düşmanları kendine karşı bir plân uygulamağa başlayabilecekleri bir sırada, dostları olumlu müdahalelerde bulunamayacaklardı.

Şimdi öğrendiğimize göre,[60] Nâsır, askerliğinden kalma bir alışkanlığının sonucu olarak, on - bir sayfalık bir "durum muhakemesi" plânı hazırlamıştı. Süveyş Kanalı Şirketini millîleştirmeden doğacak tehlikeleri hesaplamağa çalışıyordu. Kendini İngiliz Başbakanı *Sir Anthory Eden*'in yerine koyarak Londra'nın tepkisini değerlendirmeğe gayret diyor, İngilizlerin İsrail ile birlikte hareket etmeyeceklerini düşünüyordu. İngiliz silâhlı kuvvetlerinin dağılımı da dikkate alındığında, bir askerî harekâta girişebilmeleri için en aşağı iki aya ihtiyaçları olacağını hesapladı. Fransa da Cezayir'de meşgûldu. Amerika ise, bir zorlama hareketine girişmeyecekti. Nâsır bu değerlendirmesini *Süveyş* adlı kitabın yazarı Kenneth Love'a böyle anlatmıştı.[61]

Mısır kanalın millîleştirilmesini[62] bir iç sorun olarak kabul ederken, kendini konuyla ilgili sayan Batılı devletlerin ağır saldırılarına hedef oldu. Önce, ekonomik tedbirler alındı, savaş açma tehditleri savruldu. İngiltere,

60 Kenneth Love, *Suez: the Twice-Fought War*, London, Longman, 1969, s. 335.

61 *Idem.*

62 Süveyş Kanalı Şirketinin millileştirilmesinden sonra bu şirketin *(Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez)* hukukî statüsü, 29 Ekim 1888 Konvansiyonunda sözü edilen imtiyazlar, kanalın uluslararası statüsü ve tazminat sorunuyla ilgili olarak: Thomas T.F. Huang, "Some International and Legal Aspects of the Suez Canal Question," *The American Journal of International Law*, C. 51, No. 2 (April 1957), s. 277-307.

Fransa ve Amerika dıştaki Mısır dövizlerini dondurarak ekonomik ablukaya gittiler. Kanal ulaşımını sekteye uğratmak için kılavuz kaptanlarını geri çektiler. Amerikan Dış İşleri Sekreteri Dulles'ın Ağustos 1956 London konferansına sunduğu öneri pratik sonuçları açısından kanalı Mısır'ın elinden alıp uluslararası bir organa veriyordu. Süveyş sorunu Eylül sonunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Kuruluna da götürüldüyse de, Batılıların kanalı onu kullananlara teslim etmeleri yönündeki gayretleri başarılı olmadı ve bu yoldaki öneri 13 Ekimde reddedildi.

Batılılar siyasal ve ekonomik baskıdan başka, İsrail'i kullanarak Mısır'a silâhlı müdahalede de bulundular.[63] 30 Ekim gecesi İsrail Mısır'a saldırdı; bunu ertesi gün İngiliz - Fransız saldırısı izledi. Bu iki Batılı devletin askerî uçakları Kahire, İskenderiye, Port Said ve Süveyş gibi kentleri bombaladılar. B. M. Genel Kurulu hemen toplanarak 2 Kasımda bu saldırıları kınayan bir karar aldıysa da, üç saldırgan devlet ateş kesmedi. Dünya kamu - oyu saldırıyı genellikle kınadı: Doğu bloku saldırıya karşı çıktı; Asya - Afrika ülkeleri Mısır'ın yanında yer aldılar; Arap ülkeleri aktif yardımda bulundular. Mısır halkı fedâiler olarak yığın hâlinde silâh altına koştular. 6 Kasımda üç saldırgan devlet ateş - kese uymak zorunda kaldı. İngiliz - Fransız kuvvetleri Aralık 1956'da Mısır toprağından çekildiler. Bunları Mart 1957'de İsrail kuvvetleri izledi.[64]

Mısır ordusu Gaza ve Sina'da geri çekilip 2 - 3,000 kişi ve bir hayli askerî malzeme kaybettiyse, de, Süveyş bunalımı, son tahlilde, bu Arap ülkesi için zaferle kapandı. Mısır Süveyş'e sahip çıktı. Ancak, İsrail gemileri de bundan böyle *Eilath* limanından ve kanalı kullanmadan Asya ve Doğu Afrika'ya uzanabileceklerdi.

1956'daki İngiliz - Fransız - İsrail saldırısı Afrika ülkelerini Mısır'a yaklaştırdı. Kenya ileri gelenlerinden biri bu olayın bütün Afrika'yı Mısır'ın desteğine koşturduğunu yazıyor.[65] Mısır bu olaydan sonra Habeşistan ve Sudan ile ittifak olanakları bile aradı. Böyle bir ittifaka Somali ve Uganda'nın katılması bile düşünülüyordu. Ne var ki, bu tasarılar da gerçekleşmedi. Mısır ancak Afrika'daki ulusal kurtuluş mücadelelerinin kendi önderliğinde gelişmesi yolunu deneyebilirdi.

Mısır'ın Önderliği Sorunu:

Aralık 1957'de Kahire'de açılan Asya - Afrika Dayanışma Konferansı[66] Mısır'ın bu yöndeki ilk denemesiydi. Bu toplantının özelliği Asya ve Afrika

63 E. O'Ballance, *The Sinai Campaign: 1956*, London, Faber, 1959.

64 E. Lauterpacht, der., *The Suez Canal Settlement*, London, Stevens, 1960.

65 Oginga Odinga, *Not Yet Uhuru*, London, Heinemann, 1967, s. 175.

66 Bu konferansa Türkiye, İran, Pakistan, Irak, Suudî Arabistan ve Filipinler katılmadılar. *Afro-Asian Peoples Conference: 26 December 1957- 1 January 1958; Principal Reports*, Cairo, Permanent Secretariat, 1958, 382 s.

ülkelerindeki ulusal güçleri gayrıresmî düzeyde bir araya getirmiş olmaktı. Ayrıca, Mısırlılar konferanstaki çeşitli komitelerde etkili yerlere seçildiler.[67] Bu toplantı Mısır için bir başarıydı. Kahire'ye uluslararası bir prestij kazandırdı. Mısır emperyalizme karşı mücadelenin bir merkezi oluyordu. Mısırlılar bütün Afrikalılarla temaslar kurmuş, Asya - Afrika Dayanışma Konseyi'nin Kahire'de üslenmesini başarmışlardı. Bu tek Asya - Afrika örgütünün başkanı bir Mısırlı olacaktı.

Mısır dışta böyle bir politikayı sürdürdüğü sırada, gene 1957 yılında, bütün yabancı banka ve sigortaları millîleştirdi. *Barclay's* ve *Crédit Lyonnais*, bu sırada, Araplaştı. Kanal şirketinin de daha önce millîleştirilmiş olmasıyla Mısır ekonomisinde yabancı payı bir hayli ufalmış oluyordu.[68] Mısır emekçi sınıfları da kapitalist sömürünün koloniyel biçiminden kurtularak yalnız yerli sermayenin baskısına mâruz kalıyorlardı. Bu değişiklik baskıyı yoketmemekle birlikte, emekçiyi onun en kötü biçimlerinden kurtarmaktaydı.[69] Öte yandan, Nâsır 1957'nin sonuna doğru (8 Aralık 1957'de), ilk kez, "sosyalist, demokratik ve kooperatif bir sistem"den söz ediyordu.

Anlatılagelen iç ve dış politikayı sürdürmekte olan Mısır başka bir Arap ülkesi olan Suriye ile 1 Şubat 1958'de birleşerek "*Birleşik Arap Cumhuriyeti*" adını aldı. Mısır ile birleşmeyi Suriye'de gerçekleştiren *Baas Sosyalist Partisi*[70] olmuştu. Bu parti Ekrem Hurani'nin Sosyalist Partisi ve *Mişel Eflâk* ile *Salâh Bitar*'ın Baas Partisinin birleşmesinden meydana gelmişti. *Yemen* de o zaman bu cumhuriyete federal bir çerçeve içinde katıldı. Yeni devlet 21 Şubatta Mısır ve Suriye'de yapılan bir referandumda onaylandı. Nâsır cumhurbaşkanı oldu ve Kahire başkent seçildi. 5 Mart 1958'de de geçici bir anayasa yapıldı. Her iki parçanın da bir bölgesel hükûmeti olacaktı.

Mısır'ın Afrika kıt'ası önderliği böyle başladıysa da, önüne hiç engel çıkmadı değil. Nisan 1958'de, *Kwame Nkrumah* Akra'da Bağımsız Afrika Devletleri Konferansını açtı. Bu toplantı hem *Gana*'ya, hem Nkrumah'ya prestij sağlayacaktı. Afrika önderliğinde Gana'nın ağırlığının olması Mısır'ın

67 Beş komiteden örgütlenme ve kültür işleriyle uğraşan iki komitenin başkanı Mısırlılar oldu. Sosyal Komitenin başına da Nâsır taraftarı bir Suriyeli geldi. Siyasal Komiteye, Mısır'ın önerisiyle, bir Hintli getirildi. Sosyal Komite başkanlığı da, gene Mısır'ın ısrarıyla, rotasyon yöntemiyle işler duruma geldi.

68 Mansfield, *op. cit.*, s. 135.

69 L. A. Gordon ve L. A. Freedman, "Palajeniya raboçeva klassa f ekonomiçeski slaborazvitih stranah Azii i Afrika (na primere İndii i OAR)," *Narodi Azii i Afriki*, Moskva, No. 1 (1962), s. 30-48.

70 Kamel S. Abu Jaber, *The Arab Ba'th Socialist Party: History, Ideology and Organization*, Syracuse, Syracuse University Press, 1966.

yararına değildi. Gana o zaman, hem Batı ile iyi ilişkiler sürdürüyor. hem de İsrail'den ekonomik ve teknik yardım alıyordu. Ama öte yandan, Gana'daki konferans beklendiği kadar etkili olmadı. Devlet başkanlarından yalnız Nkrumah ile Liberya Cumhurbaşkanı *William V. S. Tubman*'dan başka katılan olmadı.[71] İkinci olarak, Cezayir ve Kamerun ulusal hareketlerinin temsilcileri toplantıya katılmak üzere birdenbire Akra'ya gelmişler, Cezayir'i henüz tanımamış olan Gana Hükûmetini de güç duruma düşürmüşlerdi. Onların varlığı yüzünden, Afrika'da Fransız emperyalizmi toplantı sonuna kadar hep ön safta kalmış, Mısır'ın Sudan ve Tunus ile olan ayrılıkları arka plândan öteye geçememişti. Bağımsız Afrika Devletleri Konferansı "15 Nisan"ı *Afrika Özgürlük Günü* olarak ilân ettiler. Kahire'de üslenen Asya - Afrika Dayanışma Kurulu da "1 Aralık" tarihini *Afrika*'yı *Terk Günü* olarak kabul etti.

Mısır ile Gana arasındaki rekabet ve görüş ayrılıklarına rağmen, ilişkileri açık bir çatışmaya dönüşmedi. Nkrumah Haziran 1958'de Kahire'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında yakın ekonomik ve kültürel bağları öngören plânlar bile yapıldı. Ama Nkrumah döndükten bir süre sonra, Kasım 1958'de, "Afrika Devletleri Birliği"nin nüvesini teşkil edeceğine inandığı Gana - Gine birleşmesini ilân ettikten başka, Aralık 1958'de de gene Akra'da *Bütün Afrika Halkları Konferansı*'nı topladı. Bu toplantıya da yirmi - sekiz Afrika ülkesinden siyasî partiler ve sendikaları temsilen altmış - iki örgüt katılmıştı. Temmuz 1959'da Gana, Gine ve Liberya ile birlikte, *Bağımsız Afrika Devletleri Topluluğu*'nu kurdu. Ocak 1961'de de Gana - Gine - Mali birliği için görüşmelere başladı. Bu temaslarda Mısır'ı çağıran olmadı. Nkrumah, *Afrika Birleşmelidir* adlı kitabında,[72] Mısır'ın Afrika'da bir rolü olabileceği noktasına dokunmuyordu bile.

Gana ile çatışmamağa dikkat eden Mısır kıt'a önderliği çabalarından da geri kalmadı. Ocak 1959'da Kahire'de toplanan *Asya - Afrika Gençlik Konferansı*[73] Mısır dış politikasının hedeflerini benimseyerek bağlantısızlığı savunmuş, Asya ve Afrika kıt'alarının birliğini desteklemiş ve emperyalizmi suçlamıştı. 1960'da yeni on - üç Afrika devletinin Birleşmiş Milletlere üye olmasıyla, bağlantısız bir Asya - Afrika blokunun uluslararası politikada ağır basacağı belli olmağa başlamıştı. Nâsır, Yugoslavya'da Tito'nun yardımından bile faydalanarak Asya ve Afrika ülkelerini etkin bir blok olarak örgütleme gayretine düştü. Son beş yıl içinde bu yönde

71 Nâsır, Burgiba ve Libya Başbakanı şahsen katılmaktan sonra vazgeçmişlerdi.
72 Kwame Nkrumah, *Africa Must Unite*, New York, Prager, 1963, *passim*.
73 Bu konferansa elli-dört devlet katılmıştır.

küçümsenmeyecek bir mesafe katetmişti de.[74] Birleşmiş Milletler'de Afrika sorunlarına sahip çıkmağa çalıştı,[75] 1960'daki bütün Afrika konferanslarına kalabalık heyetler yolladı.[76]

Temmuz 1960'da Nâsır Mısır'ın Afrika ülkelerindeki bütün elçilerini toplayarak İsrail'in Afrika'daki faaliyetlerini ve ulusal kurtuluş savaşı vermekte olan halkları destekleme konularını görüştü.[77] Ama bağımsızlıklarını kazanmakta olan Afrikalılar, artık, kendi başlarına bir ağırlık durumunu geliyorlardı. Asya - Afrika bloku içinde yirmi - beşe yirmi - bir çoğunluktaydılar, On - beşinci ve On - altıncı Genel Kurul toplantıları Afrika sorunlarını tartıştı durdu. Mısır artık emperyalizme karşı onların koruyucusu değil, sadece müttefikiydi.

Zaten, 1960'ın sonundan itibaren, bağımsız Afrika ülkeleri iki gruba ayrılmaktaydılar. Aslında, bu ayrım Haziran 1960 Addis Ababa Konferansından bu yana göze çarpmaktaydı. Gruplardan biri "ılımlı", öteki "radikal" olarak nitelenmekteydi. Mısır (Gana, Gine ve Mali ile birlikte) "radikal" gruptaydı. Bunlarla "ılımlılar"ın[78] sömürgecilik, emperyalizm ve Afrika birliği konularında aralarında farklılıklar vardı.[79]

İlk resmî gruplaşma Aralık 1960 *Brazzaville* Konferansında ortaya çıktı. Brazzaville Grubu diye bilinen bu topluluk[80] eski Fransız sömürgelerinden oluşmuş olup, geçmişleri ve dilleri bir olduktan başka, aynı ekonomik çıkarları bulunduğu anlaşılıyordu.[81] *Kazablanka Konferansı* ise, Ocak 1961'de, Fas Kralı *Beşinci Muhammed*'in çağrısıyla toplanmıştı. Eski Fransız sömürgeleri dışında birçok Afrika ülkesi bu toplantıya çağrılmışsa da, katılan Devlet Başkanları Nâsır, Nkrumah, *Keita* ve *Touré*'-

74 Beş yıl önce pek bilinmeyen biri olan Nâsır "dünya önderlerinin kulak verdikleri bir temsilci" olmuştur. *(The New York Times*, 28 Eylül 1960.) Mısır basınına göre, Nâsır Bandung Konferansı ilkelerine uluslararası nitelik kazandırmıştı. *Arab Observer*, 9 Ekim 1960.

75 Afrika topluluklarının ulusal sorunlarının savunuculuğunu yaptıktan başka, Afrika Ekonomik Komitesi bütçesinin yetersizliğini öne sürerek sözkonusu meblâğın artmasını sağladı, Afrika ülkelerine B.M. teknik yardımının da artmasını istedi.

76 1960 yılında Mısır şu Afrika konferanslarına katıldı: (1) Ocak 1960'da Tunus'ta Bütün Afrika Halkları Konferansı (2) Sahra'da nükleer denemeleri protesto eden Nisan 1960 Accra Olağanüstü Konferansı, (3) Nisan 1960 Conakry Asya-Afrika Dayanışma Konferansı, (4) Haziran 1960 Addis Ababa Bağımsız Afrika Devletleri Konferansı. (5) Ağustos 1960 Leopoldville Dış İlişkiler Konferansı.

77 *Arab Observer*, July 10, 1960, s. 20.

78 Etyopya, Kamerun, Liberya, Nijerya, Sudan ve Togo.

79 A. K. Barden, "The Evolution of African Unity," *Voice of Africa*, Accra, C. III (Şubat, Mart ve Nisan 1963), s. 29-31.

80 Çad, Dahomey, Fildişi Kıyısı, Gabon, Kamerun, Kongo (Brazzaville), Madagaskar, Mauritanya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Nijer, Senegal ve Yukarı Volta.

81 Doudou Thiam, *The Foreign Policy of African States*, New York, Praeger, 1965, s. 53-54.

den bileşikti.[82] Kazablanka Konferansı bir "*Afrika Yasası*" ilân etti. Bu yasa, her Afrika devletinin temsilci yollayacağı bir *Afrika Danışma Meclisi*, bir ortak *Afrika Yüksek Komutanlığı*, siyasal, ekonomik ve kültür komiteleri ve bu komitelerin faaliyetini bağdaştıracak bir *Koordinasyon Dairesi* öneriyordu. Ayrıca alınan kararlar tüm sömürge topraklarının kurtarılmasını, ırk ayrımının son bulmasını Afrika birliğinin gerçekleştirilmesini, işgâl kuvvetlerinin çekilmesini, kıt'adaki nükleer denemelerin durdurulmasını, Afrika sorunlarına yabancıların müdahale etmemesini ve her türlü sömürüye karşı konmasını istiyordu. Bu arada, İsrail'in de emperyalizmin ve yeni sömürgeciliğin bir aracı olarak kınanmasında Mısır'ın rolü olmuştu.[83]

Brazzaville Grubunu da içeren bağımsız Afrika ülkelerinin çoğu, Kazablanka Grubuyla birleşmeyerek, Mayıs 1961'de *Monrovia* Konferansına katıldılar. Kıt'anın dört - bir yanından yirmi devleti bir araya getiren Monrovia Konferansı, herhalde, daha "temsilî"ydi. Yalnız, bu toplantıda da "radikal" dedikleri grup bulunmuyordu. Monrovia çevresi Mısır ve dostlarını fazla "anti - emperyalist" buluyordu. İkincisi, ekonomik işbirliğini siyasal birliğe giden vazgeçilmez ilk aşama olarak görüyordu. Üçüncüsü, Kazablanka Grubunun Afrika topluluğuna Asyalıları da çağırmasına karşı çıkmaktaydı. Onlara kalırsa, Birleşmiş Milletler'de bile ötekilerden farklı ve bağımsız bir Afrika grubu bulunmalıydı.

Monrovia'da daha çok sayıda Afrika devletinin bir araya gelmiş olması gerçeğinden başka, Kazablanka grubunun kendi içinde birtakım çelişiler de vardı. Önce, İsrail'i suçlayan kararlar alınmış olmasına rağmen, Gana, Gine ve Mali bu devletle dostane ilişkileri sürdürüyorlardı. Gene başka bir karar *Mauritanya*'yı Fransa'nın kurduğu "sun'î bir devlet" olarak nitelerken, Mauritanya Cumhurbaşkanı Gana'ya resmî ziyarette bulunuyordu. Ve Cezayir Geçici Hükûmeti bir yandan Kazablanka Grubunun bir üyesi oluyor, öte yandan da Gana tarafından Eylül 1961 Belgrat Konferansına kadar tanınmıyordu. Özetle, Kazablanka Grubu sayıca zayıf kaldıktan başka, iç çelişilerle de yıpranıyordu.

Devrimin İkinci Aşaması:

Mısır dışta bu türlü çalkantıların içinde kendine bir önder mevki ararken, içte yerli sermaye çevreleri millîleştirmeleri ve devlet sektörü-

82 Ferhat Abbas Cezayir Geçici Hükûmetini temsilen gelmiş, Libya Dış İşleri Bakanını yollamış ve Kahire'deki Seylân Büyükelçisi de gözlemci olarak katılmıştı.

83 Bu sonuca, katılan her devletin önem verdiği özel konularda karşılıklı anlayış sayesinde varılabilmişti. Gana, Gine ve Mali Brazzaville Grubuna karşı bir ittifak peşindeydi; Fas Mauritanya'yı kendi topraklarına katmak istiyordu; Kongo'da Lumumba'yı haklı gören Gana bu tutumuna destek arıyordu. Ama gene de Gana ve Gine İsrail ile dostça ilişkileri sürdürdüler

nün güçlenmesini tasvib etmiyorlardı. Ağır endüstrinin kurulması gibi ülkeyi ekonomik bakımdan bağımsızlığa kavuşturacak olan köklü tedbirler uzun - vâdeli yatırımlar isteyen hedeflerdi. Yerli sermaye bu türlü girişimleri kârlı bulmuyor, hemen kazanç getiren fakat ülkeyi kalkındırıcı olmayan ticaret gibi yolları tercih ediyordu. Büyük burjuvazi ülkenin ekonomik bağımsızlığının kazanılmasında faydalı olmayacaktı. Kendi çıkarını gün geçtikçe içte ve dıştaki gerici güçlerle ittifakta görmekte olduğundan kalkınma önünde bir engeldi de.

Mısır devrimi bu noktada ikinci aşamasına giriyordu. Krallık devrilir ve İngilizler ülkeden çıkarılırken yeni iktidarı toplumsal bileşimi çeşitli olan güçler desteklemiş, fellâhın yanında burjuvazi bile yer almıştı. Ancak, ülkenin ihtiyaçları ana üretim araçları ve bankaların devletleştirilmesini, bir toprak reformunun gerçekleştirilmesini ve aşağı sınıfların hayat seviyesini yükseltecek tedbirlerin alınmasını gerektirince, hükûmet bu tedbirlerden zarar görecek olan azınlıkla karşı karşıya geldi. 1952 darbesinden sonra birlikte hareket eden toplumsal güçlerin safında, tabiî bir bölünme oldu. Bundan sonra yapılacak değişikliklerden fayda göreceklerle zararlı çıkacakların çıkarları çatıştığından, bunlar ayrı ayrı kamplarda yer aldılar. Bu bölünmenin yanısıra, ilerici olanların birliği de mümkün mertebe kuruldu.

Yerli burjuvaziye vurulan ilk önemli darbe 12 Şubat 1960'da Mısır Bankasının devletleştirilmesiyle oldu. Mısır yeni bir ekonomik yapı içine giriyordu.[84] Sözkonusu bankalar ve sahipleri yabancılar değil, yerli yurttaşlar olduğundan, bu hareket yeni bir aşamanın habercisiydi. Haziranda basın devletleşti. Kahire otobüs şirketi devlete geçti. Temmuz 1961'de kabul edilen yeni vergiler burjuvazinin gelirini bir hayli kısmaktaydı. Özel kişilerin 100,000 Mısır *pound*'undan fazla paraya sahip olmaları yasaklandı. Devletleştirmelerde on - beş yıl sonra ödenecek tazminat aile başına 30,000 Mısır *pound*'unu aşmayacaktı. 275 endüstri ve ticaret şirketi ya bütünlükle ya da kısmen devlete geçti, azamî toprak mülkiyeti 100 *feddan* ile sınırlandı.[85]

Aşağı sınıflar yararına da bazı önemli kararlar alındı. Günlük çalışma yedi saate indirildi; asgarî ücretler getirildi, işçilere kaza ve emeklilik tazminatı veren sosyal sigortalar kabul edildi. Kurumların net kârının % 25'i orada çalışanlar arasında paylaşılmağa başlandı. Şirket yönetim kurullarında iki işçi temsilcisi bulundurmak karara bağlandı. Eski Mısır'ın

84 Donald C. Mead, *Growth and Structural Change in the Egyptian Economy*, Homwood, Ill., Irwin, 1967.

85 The Government of U.A.R., Documentation and Research Centre, *Socialist Laws of 1961*, Cairo, (1962); Gabriel S. Saab, *The Egyptian Agrarian Reform: 1952-1962*, London, Oxford University Press, 1967.

özelliklerinden biri olan milyarder paşalar tarihe karışırken sendikalaşmalar görülüyordu. Ancak, sendikalara grev hakkı verilmemişti ve sendika yöneticileri de hükûmet temsilcileri gibiydiler.[86]

Geniş çapta millîleştirme ve devletleştirmeler sonucu devlet sektörünün birdenbire gelişmesi devlet ekonomik kurumlarının tek bir sistem içinde birleşmesini gerekli kılmıştı. Bakanlıklarda kurulan Genel Tesisler, cumhurbaşkanının başkanlığını yaptığı Devlet Örgütleri Yüce Kuruluna bağlıydı. Hükûmet devlet sektörünü bir plân ve program çerçevesinde yürütme kararı aldı. İlk 5 - Yıllık Plân 1960 başında başarıyla uygulanmıştı. Ulusal Plânlama Komitesi iki aşamalı (1960 - 1965 ve 1965 - 1970) 10 - yıllık ekonomik kalkınma plânı kabul etti.[87]

Mısır sermayeci düzenden uzaklaştıkça, Suriye'de karşı - devrimci güçler yeni rejime karşı birleşmekteydiler. Eylül 1961'de Suriye birlikten ayrıldı; Aralık ayında da Yemen birliği terketti. Mısır tek başına kaldığı halde "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adını değiştirmedi. Mısır'a göre, Suriye varlıklı sınıfları bu ülkeyi 1961 kararlarından ötürü birlikten çıkartmışlardı.[88] Tutucu Suriyeli politikacılar bir araya gelerek bir hükûmet kurmuşlar ve millîleştirme kararlarının çoğunu kaldırmışlardı. Suriye'nin bu hareketi Nâsır'ı Mısır'ı toplumsal ve ekonomik bünyesi üstünde düşünmeğe sevketti. Zâten, ülkenin iç kaynaklarını seferber etmek ve halkın her kademesinin aktif katılmasını sağlayacak sosyo-politik tedbirleri genişletmek gerekiyordu. *Ulusal Birlik* adlı yığınsal bir örgüt kurulmuş olmasına rağmen, onun kilit noktaları da feodallerle büyük burjuvazinin elindeydi. Aynı kimseler, Ulusal Mecliste de bir hayli kalabalıktılar. Bu durumlarından faydalanarak hükûmetin ileri sürdüğü halktan yana tedbirleri engelliyorlardı. Meclis, bu yüzden, feshedildi ve yerine Şubat 1962'de *Halkın Güçleri Ulusal Kongresi* seçildi. Yeni usûle göre, oy verenler birkaç gruba ayrılmışlardı: Birinci grupta işçiler, ikincisinde köylüler, üçüncüsünde aydınlar, dördüncüsünde ulusal burjuvazi ve beşincisinde öğrenciler vardı. Yığın örgütlerinin kadın üyeleri ise, ayrı bir grupta toplanmıştı. Aslında, bu ayrım biraz sun'î, hattâ yanlıştı da. Örneğin, köylüler grubuna tarımla uğraşan herkes konmuş, işçilere memurlar da dahil edilmişti. Yalnız, feodallere, sermayedarlara ve emperyalistlerle işbirliği yapmış olanlara oy hakkı verilmemişti: 1,500 meclis üyesi doğrudan doğruya ve gizli oyla

86 Malcolm Kerr, "The Emergence of a Socialist Ideology in Egypt," *The Middle East Journal*, C. XVI, No. 2 (Spring 1962), s. 127–144.

87 M.M. El Kammash, *Economic Development and Planning in Egypt*, London, 1967.

88 Malcolm Kerr, *The Arab Cold War: 1958–1964, a Study of Ideology in Politics*, London, Chatham House Series, 1965, s. 29.

seçiliyor, bunların 300'ünü işçiler, 375'ini de köylüler seçiyordu. Cumhurbaşkanı da 250 üye atıyordu.

Suriye'nin birlikten ayrılmasıyla toplumsal yapı üstündeki yeni değerlendirmelerin önemli sonucu 30,000 kelimelik yeni "Ulusal Şart"tı *(El-Misak el-Vatanî)*.[89] Bu belgedeki ekonomik görüşün özü Saad Zağlul'un 1919'daki hareketinin başarısızlığına gösterilen nedende saklıdır:

> "1919 devriminin önderleri, bir devrimin siyasal bağımsızlık hedefini aşarak eknomik ve toplumsal sorunların kökenine inmedikçe halk için hedeflerine varamayacaklarını açıkca göremiyorlardı. O zamanlar, en fazla istenen şey bazı malî faaliyetlerin Mısırlılara verilmesiydi; oysa, asıl gerekli olan zenginliğin radikal bir biçimde dağıtılmasıydı."

İşte, bu noktanın, "Misak"ın deyimiyle "açıkca görülmemesi" emperyalizmin bağımsızlık kazanıldıktan sonra da nüfuzunu sürdürmesine yol açmış, ülkede türeyen bir avuç sermayeci "kâh sarayın, kâh emperyalizmin kucağına düşmüştü." Nâsır görüşlerine şöyle devam ediyordu: "Gelişmemiş kalmağa zorlanmış olan ülkelerde, serbest sermayeci sistem, ilerlemiş ve gelişmiş ülkelerde büyük sermayeci tekeller kolonilerde zenginlik kaynaklarının sömürülmesine dayanırken ekonomik kalkınmaya artık öncülük edemez." Gelişmemiş ülkelere yetişme yarışı "özel kârdan hareket eden kişisel çabalara" terkedilemezdi. Nâsır şunları da eklemektedir:

> "Siyasal demokrasi toplumsal demokrasiden ayrı tutulamaz. Hiçbir yurttaş şu üç garanti verilmeden oy verme özgürlüğüne sahiptir denemez: (a) sömürününün her türlüsünden kurtulmuş olmalıdır; (b) ulusal zenginlikten âdil pay almak için öteki yurttaşlarla birlikte fırsat eşitliğine sahip olmalıdır; (c) aklı gelecekteki güvenliğiyle ilgili olarak tüm endişelerden arınmış olmalıdır."

Misak Mısır'da sosyalizm adına alınacak tedbirleri de şöyle özetlemekteydi: Önce, demiryolları, karayolları, limanlar, hava yolları, elektrik santralları, barajlar, her türlü ulaşım ve diğer kamu hizmetlerinin hepsi kamu sektörü içinde olmalıdır. Sonra, ağır, orta ve maden endüstrisi de kamunun malıdır. Hafif endüstri özel sektöre açık olmakla birlikte, kamu sektörünün çizdiği sınırlar içinde ve yönünde kalmalıdır. Dış ticaret de kamu denetime bağlı kalmalıdır. İthâlat bütünüyle devletin elinde olmalı, ihracatın büyük kısmı da devlete ait olmalıdır. Bankalar ve sigorta şirketleri

89 United Arab Republic, *The Charter*, Cairo, Information Department, 1962; Mansfield, *op. cit.*, s. 130.

özel kişilerin sahipliğinde bulunamaz. Tarım toprağı da her aile için 100 *feddan*'ın üstüne çıkamaz. Misak Suriye'nin ayrılmasından çıkarılan birtakım dersleri ve aynı zamanda ülkenin toplumsal gelişmesinde görülen çelişileri yansıtıyordu.

6 Kasım 1962 tarihli karar Ulusal Birlik yerine *Arap Sosyalist Birliği* adını taşıyacak olan yeni bir yığınsal ve siyasal örgüt kuruyordu.[90] Aslında, bu kuruluş anti-emperyalist bütün güçlerin geniş bir ulusal cephesiydi. Birliğin Tüzüğü seçilen organlarda üyeliklerin en az yarısının işçi ve köylülerce doldurulması gerektiğini yazıyordu. Gene Tüzük bu Birliği gericiliğe karşı ve yeni bir toplum yaratmada mücadeleye çağırıyordu. Mart 1964'de yeni bir Ulusal Meclis seçildi. Seçim kurallarına göre, yalnız Arap Sosyalist Birliği üyeleri milletvekili olabilirlerdi. Seçilenlerin en az yarısı işçi ve köylü temsilcileri olacaktı. 23 Mart 1964'de Başkan Nâsır yeni geçici Anayasayı ilân etti. Misak ilkelerine göre hazırlanan bu Anayasaya göre, Birleşik Arap Cumhuriyeti, çalışan güçlerin ittifakına dayalı demokratik ve sosyalist bir devletti. Anayasa bu ittifakta köylüler, işçiler, askerler, aydınlar ve ulusal burjuvaziyi görmekteydi. Mülkiyet, bütün halkın ya da devletin, kooperatifler biçiminde ve özel olmak üzere, üç türlü kabul edilmekteydi. Gene Anayasaya göre, İslâm devlet diniydi. 1949'da getirilen sıkıyönetim kanunları yürürlükten kaldırıldı ve 1964 İlkbaharında bütün siyasî tutuklular serbest bırakıldı. 1949 kanunları sol düşünceyi ortadan kaldırma amacıyla kabul edilmiş kanunlardı.

Nâsır, artık, farklı iç yapılara sahip Arap rejimlerinin bir araya gelmesi *(vahdet el-saf)* yerine, amaçlarda birliğe *(vahdet el-hedef)* önem veriyordu.[91] Daha sonra Mısır Cumhurbaşkanı olan Sedat da aynı konuya değinerek "siyasal, toplumsal ve ekonomik açılardan gerekli temelleri atmadan ve uygun çalışmaları yapmadan, aynı zamanda yönetim engellerini aşmadan, yalnız [heyecanla] birliğin sağlam dayanaklarını kurmanın olanaksız" olduğunu söylüyordu.[92]

Misak dış politika ilkelerini de saptamıştı. Misak'a göre, Mısır bağımsızlıkları için savaşan halkları destekleyecek, askerî paktlara cephe alacaktı. Genel çizgileriyle, önceden olduğu gibi, emperyalizm-aleyhdarı

90 Arap Sosyalist Birliğinin Tüzüğü: Republique Arabe Unie, *Statuts de l'Union Socialiste Arabe*, le Caire, Service de l'Etat pour l'Information, [1968]. Ayrıca: Iliya Harik, "The Single Party as a Subordinate Movement: the Case of Egypt," *World Politics*, Princeton, C. XXVI, No. 1 (October 1973), s. 80–106.

91 Kerr, *loc. cit.*, s. 39.

92 Ministry of Information, State Information Service, *Speech by President Anwar el Sadat, during the Celebrations of the Twenty-First Anniversary of the July 23, 1952 Revolution*, Cairo, 1973, s. 34–35.

bir mihver çevresinde toplanan bu ilkeler içinde Afrika'ya ayrılan yer konumuz açısından önemlidir. Önce , Arap birliği kavramı Arapların bir iç sorunu olarak ilân edilirken, Afrika "Dış Politika" başlığını taşıyan Bölüm 10'da ele alınıyor ve Mısır'ın bu kıt'ayla ilgisi İsrail'den ötürü gösteriliyordu. Misak birtakım yenilikler getirdikten başka, Mısır - Afrika ilişkilerini kıt'anın yeni çehresine göre ayarlamağa gayret ediyordu. Misak, Mısır'ın artık Afrika önderliğine tâlip olmadığı kanısını uyandırıyordu. Nâsır, bundanböyle, Afrika birliğinin gerekli bir aşaması olan ekonomik işbirliğini isteyen çoğunluğun yanındaydı. Afrika federal hükûmeti birdenbire kurulamayacaktı. Ama Nâsır Pan - Afrikanizme bağlılığını terketmiş değildi.[93] Arap - İsrail anlaşmazlığını da Afrika politikasının bir ana öğesi haline getirmekten de vazgeçti.[94] Daha sonraki Mısır politikası bu çizgiden büyük ölçüde ayrılmadı.

Zaten, Mısır'ın bütün kıt'ada öncü rolünü oynaması bu devlet için *azamî* bir hedefti. Bu azamî hedefi göz önünde tutanlar Mısır'ı Afrika ül-

93 "Kuzey Afrika Arapları...Afrikalı mıdır?...Kuzey Afrika Araplarının büyük çoğunluğu kendilerini Afrikalı saymaktadırlar... Nâsır, Ben Bella ve Burgiba...Pan - Afrikanizme bağlıdırlar." (Tom Mboya, *Freedom and After*, London, Andre Deutsch, 1963, s. 231.) Mansfield'e göre de, Afrika'yı siyah Afrika ve Arap Afrikası diye ikiye bölmek "yanlış bir propagandadır." (Mansfield, *op. cit.*, s. 104.)

94 Buna rağmen, Afrika ülkeleri Arap-İsrail çatışmasında genellikle Arap dünyasını desteklemekte devam ettiler. Örneğin, Nisan 1970'de Dar-es-Salaam'da yer alan Bağlantısız Uluslar Dış İşleri Bakanları Konferansından sonra konuşan Tanzanya Cumhurbaşkanı Nyerere, İsrail'in bağlantısızlar cephesine neden alınmadığı sorusuna cevaben demiştir ki: "Üç devletin topraklarını işgâl et, üç ulusa saldır ve asıl yerli halkı yurtlarından çıkar, sonra bağlantısızlıktan söz et. [Mısır'ın Sovyet silâhları almasına gelince.] Sorunu siz [Batı] yarattınız, şimdi de Arapların herhangi bir kaynaktan silâh almayı reddetmesini bekliyorsunuz. İsrail saldırgan bir devlet olup toprak işgâl etmiştir. Fakat kendimizi savunmak için *biz* silâh aldığımızda, kömünist olduğumuz söyleniyor. İkinci Cihan Savaşında Hitler'i durdurmak için siz de komünistlerle işbirliği yaptınız. Mısır silâh kabul ediyor, kendi topraklarını kurtarmak onun hakkıdır." (Tareq Y. Ismael, *The U.A.R. in Africa: Egypt's Policy Under Nasser*, Avanston, Northwestern University Press. 1971, s. 75.) Ekim 1973 Mısır, Suriye ve İsrail savaşı sırasında birçok Afrika ülkesi İsrail ile diplomatik ilişkisini kesmiştir. (Türkkaya Ataöv, "İsrail'in Afrika'daki Durumu," *Yeni Halkçı*, 28 Ekim 1973.) Yirmiye varan rakkamın yüksekliği ilk göze çarpan hususdur. Bu rakkamla Afrika'nın Arap ulusları dahil değildir. İkinci olarak, bunlar içinde Nijerya gibi kıt'anın en büyük devletinin bulunması da dikkati çekmektedir. Üçüncüsü, Etyopya'nın da ilişkilerini kesmesi önemlidir, çünkü Etyopya'nın bu Orta Doğu ülkesiyle önceleri yakın ilişkisi olduktan başka, başkent Addis Ababa Afrika Birliği Örgütünün de merkezidir. Üstelik, İmparator Haile Selasiye ecdadını, Yahudiler için "kutsal" olan Kral Davut'a bağlamaktadır. Oysa İsrail otuz-bir Afrika devletiyle diplomasi temsilcisi teati etmiş, yirmi-biriyle ekonomik anlaşmalar yapmıştı. İsrail'in bir yandan ırkçı Güney Afrika ve Rodezya, öte yandan da Portekiz gibi eski tip sömürgecilik uygulamakta devam eden ülkelerle de yakın ilişkileri olmasının bu kararlarda payı vardır. (Türkkaya Ataöv, "İsrail'in İntihar İlişkileri," *Yeni Halkçı*, 4 Kasım 1973; ————, "İsrail-Irkçı Afrika İttifakı mı?" *Barış*, Ankara, Anadolu baskısı, 21 Şubat 1974.

keleri içinde uygarlık, zenginlik, güç ve kültür açılarından birinci derecede görmekteydiler. Onlara göre, Mısır (ve Sudan) Nil'in sahibiydi ve Nil aşağı yukarı bütün Afrika demekti. Bu yüzden, Mısır'ın nüvesi olacağı bir Afrika birleşik devletleri düşüncesi üstünde duran Arap yazarları vardı. Mısır'ın *ikinci* hedefi Afrika kıt'asının Afrikalıların olmasıydı. Bu düşünce Amerika'nın Monroe Doktrininin Afrika'ya bir çeşit uygulanması gibi birşeydi. Afrika'ya kıt'a dışındaki yabancı devletler müdahale etmeyecek, Afrika tarafsız ve bağlantısız kalacak, kişiliğini kendi iradesiyle bularak birliğine kavuşacaktı. İsrail, bu açıdan, Afrika'ya yabancı bir varlıktı. Modern görünümlü bu küçük ülke bazı Afrika ülkelerince bir örnek olarak değerlendirildiyse de, Mısır İsrail'i Avrupa emperyalizminin maskesi olarak tanıttı. Mısır'ın *asgarî* hedefi ise, Nil su kaynaklarını ve Sudan'daki öteki ekonomik ve jeopolitik çıkarlarını korumaktı.

Mısır dış politikasını uluslararası koşullar ve kendi olanaklarına göre yeni baştan ayarlamış olmakla birlikte, temel ilkelerinden ayrılmamağa ve Arap dünyasında statüsünü kaybetmemeğe çalıştı. Örneğin, Yemen'de 1962'de kurulan cumhuriyet rejiminin korunması için bu Arap ülkesine geniş yardımlarda bulundu. Bu devletin çağrısı üzerine, dış müdahalecilere ve içteki gericilere karşı kullanılmak üzere, silâhlı kuvvetlerini yolladı. Nâsır kralcıları destekleyen Suudî Arabistan ile de bir anlaşmaya varabilmek için, Ağustos 1965'de Cidde'de *Kral Faysal*'la da buluştu. Mısır kuvvetleri, sorunu uzlaştırıcı bir biçimde çözme kararını alan Ağustos - Eylül 1967 Arap devlet başkanları *Hartum* toplantısından sonra geri çekildi.

Mısır'ın Suriye ve *Irak* ile ilişkileri de eskisine oranla düzeldi. Irak'da 8 Şubat 1963 darbesi *Kasım*'ı uzaklaştırarak iktidara Baas Partisini ve devlet başkanlığına da 1958'de Irak'ta Nâsır'ı en çok desteklemiş olan *Abd el - Selâm Arif*'i getirdi. Tam bir ay sonra, 8 Martta da, Suriye'de bir darbeyle Baas öncülüğünde bir hükûmet kuruldu. Mısır, Suriye ve Irak arasında birlik konusunu görüşmek üzere Mart - Nisan 1963'de Kahire'de yapılan toplantılarda, daha çok iç yapı, sosyalizm, demokrasi ve parti örgütleri anlayışı üstünde tartışmalar olmuş, Arap birliğinin ancak aşamalarla gerçekleşebileceği ortaya çıkmış, bir yandan Mısır, Suriye ve Irak için bir federe devlet ilân edilirken, bunun gerçekleşmesi için yirmi yıllık bir geçici döneme ihtiyacı olduğu da saptanmıştı. Mısır ile Suriye Kasım 1966'da bir ortak savunma andlaşması imzalamışlardı. Bu andlaşma siyasal ve askerî faaliyetlerin bağdaştırılmasını ve herhangi birinin saldırıya uğraması halinde ortak savunmayı öngörmekteydi.

Mısır'ın Doğu bloku üyeleriyle aktif işbirliği olmuştur. İlk temaslar Batı'nın Mısır'a silâh vermemesi ve barajı malî yönden destekleme-

mesi sonucu başlamış, özellikle Sovyetler Birliği ile ekonomi ve kültür andlaşmaları yapılmıştır. Sovyetler Aswan Barajının yapımına yardımcı olduktan başka, yüzün üstünde endüstri tesisine teknik ve malî yönlerden destek olmuşlardır. Doğrudan doğruya yardımla yapılan büyük projeler içinde demir ve çelik tesisleri, petrol rafinerileri, kimyevî madde işleyen fabrikalar vardır. Orta Doğu'nun en büyük gemi yapım yeri 1965'de İskenderiye'de kurulmuştur.

İsrail'in 1967 Saldırısı:

Mısır'daki iktidarı devirmek bu hükûmet değişikliğinden yarar sağlayacak yabancı devletlerin bir süredir hedefi olmuştur. Bu yönde yeni bir girişim 5 Haziran 1967'de yer almış, İsrail yönetici çevreleri, bazı Batı ülkelerinin desteğiyle, Mısır'a ve öteki Arap komşularına saldırmıştır. İsrail'in[95] saldırısıyla başlayıp altı gün süren Orta Doğu savaşının[96] etkileri bugün hâlâ devam etmektedir. 1967 saldırısıyla ilgili olarak iki görüş ileri sürülmüştür: biri, özetle, İsrail'in Arap dünyasının ortasında sıkışıp kalmış ve saldırıya açık olduğu görüşüdür.[97] İkinci görüş emperyalist devletlerdeki egemen çevrelerin İsrail'e, kurulduğu günden buyana, Süveyş Kanalı çevresi ve genellikle Orta Doğu'daki çıkarlarının bir ileri karakolu ve Arap ülkelerindeki kurtuluş mücadelelerini durduracak bir güç olarak baktıklarıdır. İsrail, Mısır da dahil olmak üzere, komşularından aldığı topraklara daha başka topraklar ekleme düşüncesindedir. Bu devlet bazı silâhlı hareketlerine kendi adına girişmiş olduğunu ileri sürse bile, genel dünya durumu ve özel olarak Orta Doğu dikkate alındığında, İsrail'in Arap kurtuluş hareketine karşı vurucu bir araç olarak da kullanıldığı kanısı uyanmaktadır. Zâten, İsrail'in A. B. D. ve Federal Alman Cumhuriyeti gibi devletlerin siyasal, diplomatik, askerî ve ekonomik yardımı olmadan bu saldırılara girişebilmesi de olanak dışıdır.

---

95 "İsrail" Afrika'dan çok bir Orta Doğu konusu olduğundan, bu devletin kuruluşu, komşularıyla ilişkileri ve çevresinde yaratılan sorunlar bu kitabın çerçevesi dışında kalmaktadır. Bu yüzden, bu konulara burada değinilmemektedir. (Sadece, bir Türkçe kaynağa atıf: Türkkaya Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar," *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, C. XXV, No. 3 (Eylül 1970), s. 29-66.) Ancak, İsrail'in 1967 saldırısı Suriye ve Ürdün'den başka , Mısır'ı da hedef aldığından, bu konu, burada Mısır ölçüleri içinde ele alınmaktadır.

96 "Altı Günlük Savaş" hakkında: Türkkaya Ataöv, "5 Haziran 1967'nin Yıldönümü," *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXV, No. 2 (Haziran 1970), s. 295-304. Ayrıca: Sami Hadawi, *Bitter Harvest*, New York, the New World Press, 1967, s. 308-324.

97 Bu görüşü İsrail devlet adamı Abba Eban Birleşmiş Milletlerde özetlemiştir. United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1967*, New York, Office of Public Information, 1969, s. 175-177, 180-181, 183, 186, 195-196.

1967 İsrail saldırısının önceden yapılmış bir plân uyarınca yürütüldüğü anlaşılmaktadır. İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı *Mordeçay Hod* böyle bir plânın daha önce tasarlanıp geliştirildiğini söylemiştir.[98] İsrail daha ilk günde Mısır ve komşu Arap ülkelerinde toplam yirmi - beş hava alanına saldırmış, sonra Sina'ya karadan yürümüş, bu harekâtı 8 Haziranda başarıya ulaşmış,[99] 6 Haziranda Ürdün topraklarına girmiş, bir günde Kudüs'ün Arap bölgesini kendine katmış, ertesi gün Ürdün Nehri kapılarına varmış, 9 Haziranda da Suriye'ye vurmuş, Golan Tepelerini ele geçirmişti. Mısır ordusu bu karşılaşmada silâhlarının % 80'ini kaybetmiştir.[100]

İsrail ise, 1947'de kendine verilen toprakları 1967'de aşağı yukarı dört katına çıkarmıştır. İsrail ileri gelenlerinden *Levi Eşkol* "Orta Doğu'da yeni bir gerçek" yaratıldığını, *Moşe Dayan* da bugünkü ateş-kes çizgisinden sonra "daha yenileri"nin olacağını söylüyorlardı.[101] Yüzölçümü ufak ve olanakları dar olan *Filistin*'in büyük kalabalıkları besleyemeyeceği bilinmektedir. Araplar 1948, 1956 ve 1967'de komşularından toprak almış olan İsrail'in 8 - 10 yılda bir saldırısını yenilemesinden endişe duymaktadırlar. 1967 savaşının bir sonucu olarak Süveyş Kanalı da kapanmıştı.[102]

1967'den sonra Mısır'ın ve genel olarak Arapların bir numaralı sorunu bu saldırının sonuçlarını ortadan kaldırmak olmuştur. Birleşmiş Milletler'in 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 numaralı kararı da İsrail'in işgâl ettiği topraklardan, bu arada Mısır'a ait olan Sina Yarımadasından çekilmesini istiyordu.[103] İsrail bu karara ve buna benzer B.M. kararlarına uymayacağını birkaç kez belirtti. *Afrika Birliği Örgütü* de 1968'den bu yana İsrail silâhlı kuvvetlerini Arap topraklarından çıkmağa çağırmaktadır. Bu kararlar ışığında şunlar ortaya çıkıyor: (a) Silâh zoruyla

98 Randolph S. Churchill ve Winston S. Churchill, *The Six Day War*, London, 1967, s. 91.

99 Türkkaya Ataöv, "İsrail Sina'dan Çıkmalıdır," *Yeni Halkçı*, 29 Temmuz - 2 Ağustos 1973.

100 G. İ. Mirskiy, *Armiya i Palitika f Stranah Azii i Afriki*, Moskva, Akademiya Nauk SSSR, Institut Mirovoy Ekonomiki i Mejdunarodnıh Atnaşeniy, 1970, s. 87.

101 Türkkaya Ataöv, "İsrail Barış Çağrısına Uymalıydı," *Yeni Halkçı*, Ankara, 9 Ekim 1973.

102 Arap kuvvetleri kanalın doğu yakasına geçtikten sonra, Mısır Süveyş'i temizleyerek kullanıma açacağını ilân etti. O zamana kadar, petrol tankerleri ve diğer gemiler Umud Burnunu dolaşmakta, böylece iki kat yol almakta, iki kat zaman kaybetmekteydiler. Ali Lütfi, "The Sucz Canal and World Economy," *Cairo: Egyptian Monthly*, Embassy of the Arab Republic of Egypt, New Delhi, C. III, No. 4 (August-November 1974), s. 19-20.

103 Henry Cattan, *Palestine and International Law, the Legal Aspects of the Arab - Israeli Conflict*, London, Longman, 1973, s. 203-204.

toprak almak B. M. Andlaşmasına aykırıdır. Bu türlü hareket "saldırı" kapsamına girer. (b) İsrail'in Arap komşularına ait toprakları işgâli bölgedeki ve uluslararası barışı tehdit etmektedir. (c) İsrail'in ele geçirdiği toprakları sahiplerine geri vermesi gerekir. (ç) Âdil ve devamlı bir barış Filistinli Arap göçmenlerin haklarının verilmesiyle gerçekleşebilir.[104]

Mısır'ın askerî kayıplarının bir kısmını Sovyetler Birliği karşıladı. İsrail bir barış andlaşması için Arap devletlerini görüşmelere çağırdıysa da, Ağustos 1967'de Hartum'da yer alan Arap devlet başkanları dördüncü konferansı İsrail ile görüşme ya da onu tanıma aleyhinde karar verdi. Süveyş Kanalı da İsrail kuvvetleri geri çekilinceye kadar kapalı kalacaktı.[105] Libya, Suudî Arabistan ve Kuveyt İsrail saldırısının sonuçları ortadan kalkıncaya kadar Mısır'a yılda 95 milyon *pound* yardım yapmayı kararlaştırdılar. Mısır bu yardımlara rağmen yatırım harcamalarını kısmak zorunda kaldı.[106] Savaş etkileri dalga dalga devam ediyordu. Silâhlı kuvvetler komuta gruplarında değişiklikler yapıldı. Bu arada *Mareşal Abdel Hakim Amer*'in darbe girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı.

Nâsır'dan Sonra:

Nâsır'ın 28 Eylül 1970'de ölümüyle Başkan Yardımcısı Enver Sedat kabine ve parti tarafından geçici başkanlığa getirildi.[107] Bir süre sonra da, referandumla bu görevde kaldı. İç[108] ve dış politikada birtakım de-

104 Türkkaya Ataöv, "Orta Doğu'da Durum", *Barış*, Ankara, 16 Kasım 1973 ve d.

105 Mısır'ın kanalın kapatılmasından ötürü, 1974 ortasına kadarki gelir kaybı, yaklaşık 1.5 milyar dolardı. "Enlarged Suez Canal," *Egyptian Mail*, Cairo, August 24, 1974.

106 Bu dönemde, pamuk gibi toprak ürünleri Mısır'ın tüm ihracat gelirinin yaklaşık % 60'ını (ve pamuklu mensucat gibi tarım ürünlerinden mâmul mallar da eklenince % 85'ini) meydana getiriyorsa da (Ministry of Information, State Information Service, *Egypt's Agricultural Policy*, Cairo, t.y., s. 2), Mısır demir ve çelik mamülleri, ilâç ve sağlık araçları, otomobil, kamyon, traktör, demiryolu vagonu, bisiklet ve lâstik tekerlek, televizyon, buz dolabı ve transformatör yapabilmekteydi. Ancak, bunların pek azı yabancı mallarla rekabet edebilecek güçteydi.

107 "Egypt's Anwar Sadat," *Africa Report*, New York, C. XVIII, No. 6 (November-December 1973), s. 24-25.

108 İç politikada temel tercihlerin gelişmesini ve Nâsır'ın ölümünden sonraki değişikliği, Arap Sosyalist Partisi ileri gelenlerinden Dr. Hafız Ganim yazara 16 Ağustos 1974 tarihinde İskenderiye'de şöyle özetlemiştir: "Mısır'ın tümü için tek bir parti düşüncesi 1952 darbesinden sonra ortaya çıktı. Ondan önce çok partili düzen vardı. Bunların hepsi İngilizlerin gitmesini ve Mısır'ın kalkınmasını istiyorlardı denebilir. Fakat bu iki hedefi elde etmede başarılı olamadılar. Elli yıl çabaladılar, İngilizler gitmedi; fukaralık da daha yaygınlaştı. Üstelik, kral bir diktatör olmuştu. 1952 darbesini yapanların tek partili düzene güvenleri kalmamıştı. On yıllık gelişmeler 1962'de Arap Sosyalist Birliği fikrini ortaya çıkardı. Sorunlar gene aynıydı - İngilizlere ve fakirliğe karşı mücadele. Bu, ancak, bütün sınıfların işbirliğiyle olabilirdi. Bizim durumumuzda olmayan Avrupa ve Amerika'daki parti sistemlerini taklit etmenin gereği yoktu. Avrupa ne bir çeşit işgâl

değişikler oldu.[109] Nâsır döneminde özel sektöre tüm karşı olunduğu ileri sürülüyordu. Enver Sedat dış politikaya da bazı yenilikler getirdi. Yeni başkan bütün Arapları ortak paydalarda toplamak istiyordu.[110] Sedat'ın dış politikadaki dönüşlerinin bir önemli nedeni içteki ekonomik güçler arasında bir süredenberi kurulmakta olan yeni dengedir. Sağcı güçler ekonomik yapı içinde yerlerini sağlamlaştırma yolundadırlar. Ancak, Mısır 1952'den buyana geleneksel sayılması gereken bazı temel tercihlerini de terketmiş değildir. Örneğin, Mısır başkenti bağımsızlığını henüz kazanmamış ya da beyaz azınlık diktatörlüğünü henüz devirmemiş Afrika halklarının hâlâ faaliyet merkezidir.[111] Kahire, bugün de, emperyalizmden kaçan Afrikalılarla dolup taşan bir yerdir. Afrika kurtuluş örgütlerinin Afrika'da şubeleri vardır. Asya - Afrika Dayanışma Konseyi de Kahire'dedir.[112] Sedat döneminde Mısır bazı Arap komşularıyla birleşme denemelerine de girişmiştir. Kasım 1970'de Libya ve Sudan ile bir federas-

---

altındaydı, ne de fakirdi. Onların İsrail gibi bir sorunları da yoktu. İşçi, çiftçi, aydın ve burjuvanın seçtiği temsilciler Sosyalist Birliği kurdular. Birliğin birinci, ikinci ve üçüncü programları sosyalist yönde açılmalara olanak sağladı. Bugün, tek başına 10 ve aile olarak 50 *feddan*'dan fazla toprak sahibi olan köylü değil, sermayedar sayılmaktadır. Ancak, Marksist değiliz; tek sınıf yönetimini Mısır gerçeklerine uygun bulmuyoruz. Bir sınıfın öteki sınıfı topyekûn ortadan kaldırmasında Mısır için yarar görmemekteyiz. Kamu sektörü son yıllarda büyüdü. Tarım kooperatifleri, ekonomik plânlama, eğitimin demokratikleştirilmesi ve ücretsiz sağlık hizmetleri devletin işidir. Ancak, Nâsır zamanında Sosyalist Birlik içinde ana düşünceden ayrılan ve diyaloğa olanak vermeyen bir merkez oluşmuştu. Bu merkez özel sektöre tüm karşıydı..." Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Değişen Mısır," *Barış*, Ankara, 1-12 Aralık 1974, özellikle 3 Aralık 1974.

109 Mısır Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Tahsin Beşir Nasır-sonrası dış tutumu yazara 20 Ağustos 1974'de Kahire'de şöyle özetlemiştir: "Enver Sedat dönemi dış politikasında bir takım değişiklikler, yenilikler vardır. Geçmişte rejimleri 'gerici' ve 'ilerici' diye ikiye ayırmak Araplar için zayıflatıcı olmuştu. Örneğin, Yemen iç savaşı çok pahalıya patladı. Oysa, gerici olsun, ilerici olsun, Arapların bir numaralı düşmanı İsrail'dir. Başkan Sedat bütün Arapları ortak paydalarda toplama politikasına yöneldi. Nâsır zamanında öteki Arap liderlerinin Kahire'ye gelmeleri beklenirdi; Sedat Arap başkentlerini gezmektedir. Mısır, artık, beğenmediği Arap rejimlerini iktidardan düşürmeğe çalışmıyor, onlarda ortak yanlar bulmağa çabalıyor... İsrail sorununa karşı da yeni bir tavır içindeyiz. Önceden, biz Sovyetler Birliği'nden, İsrail de Amerika'dan destek bulurdu. Sovyetler'in bize verdiği yardım kadar Amerika da İsrail'e hemen yardım eder, bu konu iki Büyük Devlet arasında bir çekişmeden ileri gitmezdi. İsrail sorununu böyle çözemeyeceğimizi anladık. Büyük Devletleri aradan çıkarmak için Sovyetler'le ilişkilerimizi yeni temeller üstüne oturma gereğini duyduk. Ekim 1973 savaşından önce Sovyet teknisyenlerinin Mısır'dan ayrılmalarını istedik. Amerika Orta Doğu'da her taşın altında Sovyetler'i görmekten böylece vazgeçecek olursa, İsrail'e bunca yardım ve desteği de bir denge unsuru olarak gerekli saymaktan vazgeçebilir..."

110 Örneğin: "Sadat, Zayed Study Arab Affairs, Bilateral Ties," *Egyptian Gazette*, Cairo, August 18, 1974. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Başkan Sedat'ı Bekleyen," *Vatan*, 29 Ocak 1977.

111 Ministry of Information, *Africa's Egypt: Its Attitude Towards Racial Discrimination in Africa*. Cairo, t.y.

112 Başkanı Mısır'ın ünlü yazarlarından Yusuf el-Sibai'dir.

yon çerçevesinde birleşme kabul edilmiş, bu arada Sudan'ın üyelik formaliteleri tamamlanmamış, federasyona Nisan 1971'de Suriye de katılmıştı. Eylül 1971'de de Mısır'da yeni bir anayasa yapılmış, ülkenin adı "Mısır Arap Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir.[113]

Anlaşılacağı gibi, bu iç ve dış değişikliklerin yanıbaşında 1967 saldırısının sonuçlarını silme hedefi Mısır'ın ana meşgalesi olmuştur. Uluslararası topluluğun bu saldırıyı kınadığı bilinmektedir. Ancak, bu saldırıyı teorik olarak kınamak başka, etkili uygulama tedbirleri alabilmek gene başkadır. Ekim 1973 savaşı bu duruma son verecek yolların açılmasını temin için başlatılmıştır. İsrail'in askerî önderlerinden Moşe Dayan "Mısırlıların henüz kanalı aşacak bir düzeye gelemediklerini ve bu işe kalkışacak olurlarsa, ağır bir hezimete uğrayacaklarını" söylüyordu.[114] Bu çatışma Arapların kendi topraklarını geri alma isteğinden doğmuştu.[115] "Ekim Savaşı" Mısır'ın İsrail ile ilişkilerini değiştirmiş, İsrail'in yenilmezliği efsanesini yıkmıştır.[116] Bu arada, Amerika'nın kendi uçakları ve pilotlarıyla, çatışmalara İsrail yanında katıldığı, hiç değilse büyük maddî yardımda bulunduğu inancı da vardır.[117] İsrail ile savaş alanında karşılaşan Mısır'ın bir süre sonra karşısında Amerika'yı bulduğunu söyleyen Başkan Sedat İsrail'e bir karış Arap toprağı bırakmayacaklarını ve Filistin halkının haklarından hiçbir ödüne yanaşmayacaklarını ilân etmektedir.[118]

1973 savaşı Arap petrolünü uluslararası politikanın içine herzamankinden daha fazla sokmuştur.[119] Petrolün millîleştirildiği Arap ülkelerinde bu zenginlik yerli halkın yararına daha artan ölçülerde kullanılabileceği gibi, uluslararası politikada da daha etkili bir silâh olmaya adaydır. Örneğin, Fransa, son yıllarda, Arapların mücadelesinde daha gerçekçi ve daha âdil bir politika izlediğinden ötürü, Arap devletlerinden buna uy-

113 Arab Office for Press and Documentation, *The Federation of Arab Republics*, Damascus, t.y., 130 s.

114 Türkkaya Ataöv, "Değişen Mısır," *Barış*, özellikle 6 Aralık 1974.

115 Türkkaya Ataöv, "Toprağını Korumak İçin Savaşmak," *Yeni Halkçı*, Ankara, 10 Ekim 1973.

116 Ekim 1973 savaşının Mısır için "yeni bir hayat biçimi" yarattığı hakkında: Ministry of Information, *The October Working Paper Presented By President Mohammed Anwar el Sadat, April 1974*, Cairo, 1974; Riad Ashkar, "The Syrian and Egyptian Campaigns," *Journal of Palestine Studies*, C. III, No. 2 (Winter 1974), s. 15-33; Salah al-Din al-Biter, "The Implications of the October War for the Arab Work," *ibid.*, s. 34 - 45.

117 Türkkaya Ataöv, "Savaşa Amerika da Girecek mi?" *Yeni Halkçı*, Ankara, 17 Ekim 1973.

118 "President: No Partial Solution for Middle East," *The Egyptian Gazette*, Cairo, August 26, 1974.

119 Türkkaya Ataöv, "Yeni Arap Silâhı: Petrol," *Barış*, Ankara, 24 Kasım 1973.

gun bir tepki görmüş, öte yandan Amerika bazı "cezalandırma" tedbirlerine hedef olmuştu. Arapların kendi ulusal dâvâlarında ellerindeki maddî ve manevî silâhların hepsine başvurmak istemeleri doğaldır.

Mısır'ın, bugün de, bağlantısız dış politika izleyen ülkeler, Afrika birliği, Asya-Afrika dayanışması ve ulusal kurtuluş hareketleri içinde önemli bir yeri vardır.

SUDAN

Giriş:

Sudan[1] *Demokratik Cumhuriyeti*[2] Afrika'nın yüzölçümü en büyük (2,500,000 km. kare) devletidir.[3] Kuzeyde dünyanın en kuru çöllerinden aşağıya doğru yarı-tropik ormanlara kadar uzanır. Kuzeyinde *Mısır*, kuzey - batı köşesinde *Libya*, doğusunda *Çad* ve *Orta Afrika Cumhuriyeti*, güneyinde *Kongo Demokratik Cumhuriyeti*, *Uganda* ve *Kenya*, doğusunda da *Etyopya* vardır.[4] Bu geniş toprakları birleştiren *Nil Nehri*'dir.[5] Nil yal-

1 Orta Çağ'ın Müslüman coğrafyacıları Sahra'nın güneyinde kalan topraklara *Bilad el-Sudan* (Siyahlar Diyarı) diyorlardı. Bugünkü Sudan'ın bir kısmına da "Nubia" denirdi. Nubia "aşağı" ve "yukarı" olmak üzere ikiye ayrılırdı. Osmanlılar Güney Nubia'ya *Berberistan* derlerdi. (Arapçası: *Barabya*, yâni Berberi'nin çoğulu).

2 Sudan ile ilgili üç önemli bibliyografik çalışma vardır. Birincisi (R. L. Hill, *A Bibliography of the Anglo-Egyptian Sudan from the Earliest Times to 1937*, London, Oxford, 1939) konuyu 1937 yılına kadar getirir, ikincisi (Abdel Rahman el Nasri, *A Bibliography of the Sudan: 1938-1958*, London, Oxford, 1962) onun bıraktığı yerden devam eder, üçüncüsü de (R. L. Hill, *A Bibliographical Dictionary of the Anglo-Egyptian Sudan*, yeni bası: London, Frank Cass, 1967) yeni bir bibliyografik sözlüktür.

Anthony J. Arkell'in kitapları (*Outline History of the Sudan*, London, 1938; *A History of the Sudan to 1821*, 2. B., London, Greenwood 1961) Sudan'da yöneticilik de yapmış olan bir arkeoloğun, daha çok Araplar gelinceye kadarki tarihini incelemesidir. Margaret Shinnie'nin çalışması da (*A Short History of the Sudan up to A. D. 1500*, Hartoum, 1954) Sudan tarihini On-altıncı Yüzyılın başına kadar getirir. Mısır Devletler Hukuku Derneği de Sudan tarihiyle ilgili belgeleri bir arada yayınlamıştır: *Documents of the Sudan: 1899 – 1953*, Cairo, 1953.

Çağdaş Sudan tarihi hakkında önemli bir yayın Londra Üniversitesi Arap tarihi Profesörü P.M. Holt'a aittir: *A Modern History of the Sudan*, London, Widenfeld ve Nicolson, 1965; New York, Prager, 1963. Bu yazar Sudan Eğitim Bakanlığında çalışmış, Kitchener zamanında ele geçen Arap arşivlerini incelemiştir. Ayrıca: Muddathir Abdel Rahim, *Imperialism and Nationalism in the Sudan: a Study in Constitutional and Political Developments, 1899–1956*, London, Oxford University Press, 1969; Sir H.A. Mac - Michael, *The Sudan*, London, 1954.

3 Avrupa'nın dörtte - biri kadardır.

4 En ayrıntılı Sudan coğrafyası: K.M. Barbour, *The Republic of the Sudan: a Regional Geography*, London, University of London Press, 1961. Bir diğeri: R.A. Hodgkin. *Sudan Geography*, London, 1951.

5 Abbas Ammar *et al.*, *The Unity of the Nile Valley: its Geographical Basis and Its Manifestations in History*, Cairo, 1947.

nız Sudan'ı bütünleştirmekle kalmaz, Mısır'a da bağlar.[6] *Beyaz* ve *Mavi Nil*'lerin her ikisi de Sudan'ın dışında doğarlar. Beyaz Nil Uganda'dan gelerek *Nimule*'de, ya da *Bahr el Cebel* (yani "Dağ Nehri") adını aldığı yerde Sudan topraklarına girer. Başkent *Hartum*'da[7] Etyopya'dan gelen Mavi Nil ile birleşir. İkisinin arasında kalan verimli toprak (Arapça "ada" anlamına gelen) *Cezire* diye bilinir.

Sudan Nil kıyıları dışında geniş bir kum ülkesidir. Tarımsal hayat nehir kollarının yakalarında toplanmıştır. Yeşillik bu iki yakayı ince bir şerit gibi tâ kuzeye *Wadi Haifa* ve *Nâsır Gölü*'ne kadar izler. Bütün Sudan'da ekilebilir toprağın 200 milyon *feddan* olduğu tahmin edilmektedir. Bunun ancak % 8'i tarımda kullanılabilmektedir. Bu ülkede Nil Nehrinden biraz uzaklaşınca hayvanlar için bile içecek su bulma sıkıntısı başlar. Nil sularının Mısır ile aralarında bölüşülmesini önce 1929, sonra da 1959 andlaşmaları düzenlemiştir. Daha önce 4 milyar metre küp su alma hakkı olan Sudan şimdi 18,5 milyar metre küp Nil suyunu kullanma hakkına sahiptir. Ancak, bugün bunun 10 milyar metre küpünden faydalanmakolup, *Rahad* ve *Sukki* projelerinin tamamlanmasıyla bütün su hakkını kullanma ihtiyacını yakında duyacaktır.[8] Sudan'ın en önemli tarımsal ürünü, ihracatının yarısından fazlasını oluşturan pamuktur.

1955 sayımı esas alınarak bir tahmin yapılırsa, Sudan'ın bugünkü nüfusu 15 milyon civarındadır.[9] Nüfusu yüzölçümüne göre az sayılmalıdır. Dağılım da eşit değildir. Nüfusun % 50'sinden fazlası toprağın % 15'i üstünde yaşamaktadır. Yoğunluk Nil'in iki kıyısında ve başkent Hartum'dadır. Ancak, *Kordofan* vilâyetinde demiryolu yakınında bazı noktalar, *Nuba Dağları* bölgesi ve Bahr el-Gazal ile *Darfur*'da da kalabalık sayılacak yerleşmelere rastlanır. Kuzey Sudan halkı Müslüman Arap[10] ve Afrika kökenli insanlar karışımıdır. Güneyde[11] (*Şilluk*, *Nuer* ve *Dinka* gibi) *Nilotik*'ler yaşar.[12] Aslında, kuzey Arabistan'dan Mısır'a göç etmiş olanların zamanla Sudan'a inmeleri sonucu Araplaşmıştır.[13]

6 "Spheres of Egypt-Sudan Integration," *Africa*, African Society, Cairo, No. 4 (April 15, 1974), s. 4-5.

7 "Hartum" fil hortumu sözünden gelmektedir.

8 J. H. C. Lebon, *Land Use in Sudan*, Bude, U. K., Geographical Publications, 1965.

9 El-Sayed El-Bushra, "Population Growth and Economic Development in the Sudan," *Bulletin of Arab Research and Studies*, Cairo, C. V. (June 1974), s. 3-13.

10 J. Spencer Trimingham, *Islam in the Sudan*, London, 1949.

11 Güney Sudan üç vilâyetten bileşiktir: Kuzey Nil, Bahr el-Gazal, Equatoria.

12 Güney Sudan tarihi ve sorunu hakkında: Richard Gray, *History of the Southern Sudan: 1839-1889*, London, Oxford, 1961; Robert O. Collins, *The Southern Sudan: 1883 - 1898*, Yale University Press, 1962; Joseph Oduho ve William Deng, *The Problem of the Southern Sudan*, London, Oxford University Press, 1963; M. O. Bashir, *The Southern Sudan: Background to Conflict*, New York, Prager; London, C. Hurst, 1968.

13 Sir H. A. MacMichael'in kitabı (*A History of the Arabs in the Sudan*, Cambridge, 1922; yeni bası: London, Frank Cass ve New York, Barnes ve Noble, 1967) sistemli bir tarih olmaktan çok klâsik Arapça ve Sudan belgelerinin bir toplamıdır. Aynı konuda bir Arap kaynağı: Yusuf Fadl Hassan, *The Arabs and the Sudan*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1967.

İlk Başkaldırmalar:

Sudan'a Araplardan sonra Osmanlı Türkleri gelmiş, ancak Mısır'da Çerkez *Memlûk* Sultanlığına Osmanlı Padişahı *Yavuz Sultan Selim* (1512 - 1520) son verdiyse de, Osmanlılar güneyde Nubia'ya *Kanunî Sultan Süleyman* (1520 - 1566) zamanında *Özdemir Paşa*'nın komutasındaki orduyla girmişlerdi.[14] Mısır Valisi *Kavalalı Mehmet* (Muhammed) *Ali Paşa* zamanında daha güneylere inildiyse de, Sudanlılar yeni gelenlerin hepsine *el-Etrak* (Türkler), kurdukları rejime de *el-Türkiyye* dediler.[15] Mısır Valisi buralardan altın ve köle edinmeyi umuyordu.[16] Türk - Mısır dönemi 1820 - 1881 yıllarını kapsar. *Muhammed Ahmed İbni Abdullah* adında biri Beyaz Nil'de Aba Adasından Haziran 1881'de Sudan soylularına yolladığı mektuplarda yeryüzünde adaleti kurmak için Tanrı'nın seçtiği ve gelmesi beklenen Mehdi[17] olduğunu söylemeğe başlamıştır. Muhammed Ahmed'i Mısır'a ve dolayısıyla Osmanlılara karşı bayrak açmağa yönelten nedenler ne olursa olsun, çağdaş Sudanlıların bir kısmı onu *Abu'l-İstiklâl*

---

14 Özdemir Paşa Selim'in yenilgiye uğrattığı Memlûk Sultanı Kansu el-Gavri'nin hısmıydı. Bu kez Osmanlı Sultanının hizmetine girmişti. Holt, *op. cit.*, s. 23.

15 *Ibid.*, s. 37. Kahire'den Temmuz 1820'de hareket eden 4,000 kişilik kuvvete Muhammed Ali'nin oğlu İsmail Kâmil Paşa komuta ediyordu. Osmanlılar adına yapılan bu fütuhâtı George Bethune English adlı topçu subayı olan bir Amerikalı, arkeolog ve gezgin Frédéric Cailliaud adlı bir Fransız ve George Waddington ile Barbard Hanbury adlı iki İngiliz de izlediler. Bu kuvvetlere Nisan 1821'de katılan Defterdar Muhammed Husrev Kordofan vilâyetinin merkezi El-Obeid'i aldı. Kendini Mısır Valisinin "hizmetinde bir Amerikalı" sayan G.B. English'in kitabı: *A Narrative of the Expedition to Dongola and Sennaar*, London, 1822. Sudan'da Osmanlı - Mısır dönemini, Mısır arşivleri de dahil olmak üzere, genellikle hiç yayınlanmamış belgelerden yararlanarak anlatan çalışma: Richard Hill, *Egypt in the Sudan: 1820-1881*, London, 1959. Sonunda önemli bir bibliyografya vardır. Bu dönemde güney topraklarının açılışını şu kitap da incelemektedir: Richard Gray, *A History of the Southern Sudan: 1839-1889*, London, 1961.

16 Bir erkek köle 3 *pound*'du. Hill, *op. cit.*, s. 14 - 15. Osmanlı Sultanı Abdülmecid Ekim 1845'de beyaz köleliği, Şubat 1857'de de siyah köleliği yasakladı. Holt, *op. cit* ., s. 222.

17 Mehdi'nin hayatı: A. B. Theoband, *The Mahdiya: a History of the Anglo-Egyptian Sudan, 1889-1899*, New York, 1951, s. 27 ve d. İngilizce yayınlanmış kaynaklara dayanan bu kitap Mehdi ile askeri çatışmalara çok yer ayırmaktadır. Mehdi arşivleri ve Naum Şıkayr'ın Arap tarihine dayanarak yapılan çalışma: P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan: 1881-1898*, London, Oxford, 1958; 1970. Genç Mehdi hareketi hakkında: F.R. Wingate, *Mahdiism and the Egyptian Sudan*, London, 1891. Mehdi'nin elinde tutuklu kalan bir papazın anıları: *Ten Years' Captivity in the Mahdi's Camp, 1882 - 1892, from the Original Manuscripts of Father Joseph Ohrwalder*, London, 1892. Ayrıca: Rudolf C. Slatin , *Fire and Sword in the Sudan*, London, 1896. Bu son üçünün eleştirisi: M. P. Holt, "The Source-Materials of the Sudanese Mahdia," *St. Anthony's Papers*, No. 4, Middle Eastern Affairs, No. 1, London, 1958, s. 107-118.

("Bağımsızlığın Babası"), bir kısmı da İslâmı yenileştiren *Müceddid* olarak kabul etmektedirler. Mehdi onu izleyenlere (Medine'de Muhammed'in çevresindekilere atfen) *Ansar* diyordu. Hartum'u da düşürmesiyle eski Mısır Sudan'ının büyük kısmını birleştirmiş oluyordu. Ancak, tüm İslâm âleminin başına geçmeyi uman Mehdi 22 Haziran 1885'de öldü. Müslüman hükümdarın geleneksel yetkilerinden biri olan para basmayı gerçekleştiren ilk Sudanlıydı. Yerine geçen *Abdullahi ibni Muhammed "Halifet el-Mehdi"* ünvanını aldı.

Öte yandan, İngilizler Mısır'daki egemenliklerini sürdürmek ve aşağı Nil'e, Fransızlar başta olmak üzere, başka yabancıların inmelerini engellemek için, Sudan'ı da almak gereğini duyuyorlardı. Ancak, işgâle Mısır ve Hidiv adına girişmeyi yeğliyorlardı. Böylece, Mehdi isyanı ile geçici olarak kopmuş gibi görünen Sudan toprakları tekrar Mısır'a avdet ediyor görüntüsüne bürünebilecekti.[18]

1898 *Omdurman Savaşı* İngiliz Generali *Herbert Kitchener*'in[19] bağımsız Sudan devletinin ordusunu yenmesiyle sonuçlanınca, İngiltere ve Mısır Ocak 1899'da Sudan'ın ortak yönetimini öngören bir Kondominyum Andlaşması[20] imzaladılar. Askerî ve sivil yetki İngiliz Genel Valisinde olacak, hiçbir Mısır Kanunu onun onayı olmadan Sudan'da uygulanamayacaktı. Ülkenin resmî adı "İngiliz - Mısır Sudanı" *(Anglo-Egyptian Sudan)*[21] idi ve 1956'da bağımsızlığa kadar da böyle kaldı.

1899 Andlaşması önemli bir konuyu, Sudan'ın egemenliği sorununu ortada bırakmıştı.[22] Andlaşmada bu noktaya mahsus atıf yapılmamıştı. Sudan'a müdahale eden devlet Mısır idiyse ve Mehdi hareketinden önceki *status quo*'yu geri getiriyor iddiasındaysa, o zaman Osmanlı - Mısır egemenliği tekrar kuruluyor demekti. Ancak, İngiltere böyle bir hukukî sonuca taraftar değildi. O zaman, Sudan'da İngiliz varlığı için hukukî bir neden olamazdı. Egemenlik İngiltere'de olursa, o takdirde hem Mısır, hem Sudan,

18 L. A. Fabunmi, *The Sudan in Anglo - Egyptian Relations*, London, Longmans, 1965.

19 Kitchener'i göklere çıkaran Sir George Arthur'un kitabıyla *(Life of Lord Kitchener*, London, 1920) ile Sir Philip Magnus *(Kitchener: the Portrait of an Imperialist*, London, Dutton, 1959) karşılaştırılabilir.

20 19 Ocak 1899 ve 10 Temmuz 1899 Andlaşmaları ile Cromer'in 10 Kasım 1898 tarihli memorandumun metinleri: J. C. Hurewitz, der., *Diplomacy in the Near and Middle East: a Documentary Record*, C. I, Princeton, 1956, s. 210 - 218.

21 Sir H. A. MacMichael, *The Anglo - Egyptian Sudan*, London, 1935.

22 Mekki Shibeika'nın *1882 - 1902* tarihlerinde Sudan'da İngiliz siyasetini konu edinen kitabı *(British Policy in the Sudan:* 1882 - 1902, London, 1952) bazı kısa eklemelerle ve başka ad altında yeniden yayınlanmıştır: *The Independent Sudan*, New York, Robert Speller, 1960. Shibeika'nın genç Sudan ile ilgili bir başka kitabı: *The Sudan in the Century: 1819 - 1919*, Cairo, 1947.

hem Osmanlı Sultanı ve daha önemlisi Fransızlarla öteki Avrupa devletleri hemen itiraz edeceklerdi. Andlaşma işgâl kuvvetlerinin hukuki durumu hakkında birşey söylemiyordu. İngiltere Fransızların Sudan'da Anglo-Saxon varlığının nedenini araştırmasına Hidiv adına hareket etmiş olmakla cevap veriyordu. Aynı soruyu Mısırlılar sorduğunda, onlara da Sudan üstündeki askerî zaferde İngiliz katkısı hatırlatılıyordu.[23] Mısır Sudan'ın yönetiminde arka plânda kalmasını protesto edince de, İngiltere, kullandığı personeli göstererek, kendini yönetmeyen Mısır'ın Sudan'ı, tabii ki, tek başına, işgâl edemeyeceğini söylüyordu. Bu konuda anlaşmazlık sürdü gitti.[24]

Sömürge yönetimi yıllarında İngilizler hükûmete benzer birşey kurmuşlar, üst kademeleri kendi yurttaşlarıyla doldurmuşlar, vilâyet sınırlarını yeni baştan çizerek her vilâyetin başına bir İngiliz vali, hattâ her ilçenin başına bir İngiliz kaymakam oturtmuşlardı. Genel Valinin atanması kararını hernekadar Mısır Hidivi imzalıyorsa da, bu konuda İngiliz Hükûmetinin tavsiyesi şarttı. Bu zat gene İngiliz yetkilerinin izni olmadan görevinden alınamazdı. İngilizler ülkeye ayak bastıkları andan itibaren feodaller, kabile başkanları ve din adamlarının gerici kesimiyle işbirliğine başladılar.

İki cihan savaşı arasındaki yıllarda İngiltere Sudan'dan yalnız deri, devekuşu tüyü ve fildişi gibi nispeten önemsiz şeyler temin edebilmekteydi. Asıl hedefi Sudan'ı pamuk çıkaran bir ülke haline getirmekti. Bu yolda Birinci Cihan Savaşından önce bile bazı tasarılar olmuşsa da, savaşın çıkışı uygulamayı ertelemişti. 1918'e doğru pamuk ve susam bu ülke ihracatının ancak % 10'unu bulmaktaydı. Savaştan sonra dünya pamuk ve pamuk tohumu fiatları 1913'e oranla birdenbire ve iki katına kadar arttı. İngiliz pamuk tekelleri Sudan'ı da, Mısır ve Uganda sömürgeleri gibi, pamuk çıkaran ana bölgelerden biri yapmak istiyorlardı. Beyaz ve Mavi Nil'lerin kaynağına yakın Cezire'de 240,000 feddan toprak *Sennar* Barajının 1925'de tamamlanması sonucu pamuk ekimine açıldı. *Kor Gaş* nehrinden faydalanarak *Kassala*'da ve *Kor Baraka* Nehri deltasından faydalanarak *Tokar*'da pamuk tarlaları meydana geldi. Önceleri tahıl yetiştiren en verimli topraklarda bu kez pamuk ekilmeğe başlandı. Öyle ki, Sudan kısa sürede tek tip üretimle İngiltere'ye bağlanmış oluyordu. 1929'da bütün ihracatın % 70'i pamuktu.

23 Sudan'ın tekrar Mısır'a bağlanması birkaç gazeteciyi de bu konuda yazmağa itti. Örneğin: G. W. Stevens, *With Kitchener to Khartoum*. Edinburgh, 1898. Bir ilginç yayın daha : Sir Winston Churchill, *The River War* , London. 1899.

24 Mekki Abbas, *The Sudan Question: the Dispute about the Anglo-Egyptian Condominium, 1884 - 1951*, London, 1952.

Cezire toprakları, sulama sistemi kurulmadan önce, Sudanlıların mülkiyetindeydi. Barajın yapılmasıyla bunlara sömürge yönetimi el koydu ve sonra kırkar *feddan*'lık parçalara bölerek eski sahiplerine ve buraya yerleşmek isteyenlere kiraladı. Cezire sulama sistemi de, aslında, yerli halktan alınan vergiler ve onların emeğiyle yapılmıştı. Pamuk satışından edinilen kârın % 40'ı sömürge yönetimince alıkonuyor, % 40'ı toprağı kiralayanlar arasında bölüşülüyor, geri kalan % 20'si de İngiliz şirketlerine bırakılıyordu. Pamuk üretimi demiryollarının yapımını da gerektirdi. Atbara'yı Kızıl Denize bağlayan hat üstünde *Haiya* istasyonu 1924'de 346 kilometrelik bir ekle *Kassala* ile ve 1929'da *Sennar* ile birleştirildi. İlk fabrikaların kurulduğu kentler büyümeğe başladı.

Pamuk tarlalarında çalışan tarım işçilerinin yanıbaşında, yeni açılan fabrikalarda işleyen endüstri işçileri de türedi. Sayısı ufak bir ulusal burjuvanın da sözü edilebiliyordu. Küçük bir aydınlar grubu da vardı. Bunlar kuzeyde Mısır'daki İngiliz aleyhdarı hareketlerin etkisinde kalmağa başlamışlardı. 1918 yılında itibaren Atbara, Hartum, Omdurman ve Port Sudan'da mitingler, gösteriler oluyordu.

Ali Abdüllâtif adlı önceden subaylık yapmış biri 1921'de *Birleşmiş Kabileler Derneği*'ni kurdu. Bir Sudan ulusunun varlığından ve bağımsızlıktan söz ediyor, ama din ileri gelenleri ile kabile başkanlarını ülkenin doğal yöneticileri olarak görüyordu. Bir yıl içinde hapse atıldı. Çıktıktan sonra, 1924'de kurduğu *Beyaz Bayrak Cemiyeti* Sudan'ın sözünü etmiyor, Mısır tacında birleşecek olan bir Nil Vâdisi devleti düşünüyordu.

Mısır'ın Sudan ile ilişkileri bir suikast olayıyla değişik bir mecraya girdi. Mısır Ordusu Başkomutanı ve Sudan Genel Valisi *Lee Stack*'e 19 Kasım 1924'de Kahire'de suikast yapılması üzerine, İngiltere Sudan'daki Mısırlıları çıkardı. Onun yerine kurulan Sudan Savunma Kuvveti de İngiliz komutası altına kondu. Kondominyum, ancak 1936 Andlaşmasıyla tekrar kuruldu. Kısaca, 1924 - 1936 yıllarında Sudanlılar Mısır desteğinden mahrum bırakılmış oluyordu. Mısırlılar da Sudan'dan çıkarılmış olmalarını, tabii ki, hoş karşılamadılar. Hartum'da 11'inci Sudan Taburu isyan etti, İngiliz askerleriyle silâhlı çatışmalar oldu, başkaldırmalar kanlı bir biçimde bastırıldı.

İngilizler ilerde yıkılması muhtemel sömürge düzenine kabile başkanları ve feodal unsurları ortak etme yolunu denediler. "Dolaylı yönetim" *(indirect rule)* sistemi, işte, böyle başladı. *Bakkara*, *Hasaniye*, *Kababiş* ve *Şükriye* gibi kabilelerin konfederasyonu tekrar kuruldu. *Darfur*, *Takali* ve *Sennar* gibi sultanlıkların kalıntıları korundu. Kabile başkanları

ve feodaller İngiliz emperyalizminin paralı adamları durumuna dönüştürülmüşlerdi.

Bir yandan kuzeyde "dolaylı yönetim" uygulanırken, öte yandan da güneyde ayırıcı bir politika izlenmekteydi. İngiltere güney Sudan'ı kuzeyden koparıp kendi denetimi altındaki *Doğu Afrika Federasyonu*'na katmak istiyordu. Böylelikle, Mısır'da filiz vermeğe başlamış olan milliyetçi akım hiç değilse güneye bulaşmış olmayacak ve güney Sudan daha uzun süre İngiliz sömürgesi olarak yaşayacaktı. Sudan topraklarının üçte - ikisi "kapalı bölge" *(closed districts)* ilân edildi. Darfur, Bahr el-Gazal, Mangalla, Yukarı Nil, Kordofan'ın hemen hemen hepsi ve Halfa, Dongola, Kassala vilâyetlerinin birçok bölgeleri bu "kapalı" kısımdaydı. "Dolaylı yönetim" sistemi de buralarda uygulanmakta, kapitalizm-öncesi ilişkiler sun'î bir biçimde buralarda yaşatılmaktaydı. Öteki bölgelerde yaşayan halkın buraya girmesi yasaktı. Böylece, kuzey ile güney birbirinden ayrılmıştı.

1929 - 1933 dünya ekonomik bunalımı Sudan'ı da etkiledi. Pamuk fiatları % 50 - 75 düştü; ekilen topraklar % 22 azaldı; Cezire'de kiracı olan çiftçilerin kazançlarında % 61 düşme vardı; işsizlik tehlikeli boyutlara erişti; halkın halkın hayat seviyesi daha da kötüye gitti. Genel ekonomik kriz Sudan'daki mücadeleyi kamçıladı. 1931'de ülkede tek yüksek okul olan *Hartum Koleji* öğrencileri grev yaptılar. 1936'da İngiltere Mısır'a eşit olmayan bir andlaşma kabul ettirerek Nil Vâdisinin her iki ülkece askerî işgâlini süresiz olarak uzatınca, Sudan'da protestolar yükseldi. Bir yıl sonra, aydınlar *Mezunlar Kongresi* diye bir örgüt kurdular. İkinci Cihan Savaşından önce yalnız eğitim sorunlarıyla ilgilenen bu kuruluş yüz kadar okulun açılmasına önayak olmuştu.

İkinci Cihan Savaşı başladıktan bir süre sonra, 1940 Yazında İtalyan ordusu Eritrea'dan hareketle Sudan'ın *Kassala*, *Gallabat* ve *Kurmanuk* denen bölgelerini işgâl etti. Faşist kıt'alarını 1941'in İlkbaharında Sudan savunma kuvvetleri ile İngilizler geri attı. 26,000 kadar olan Sudan birlikleri İngiliz kuvvetlerinin bir parçası olarak savaşın sonuna kadar Kuzey Afrika'da savaşmağa devam ettiler.

Sudan savaş boyunca ve sonra İngiltere'ye ham madde yetiştiren bir devlet oldu. 1950'lerin başında İngiltere'ye ihraç edilen Sudan pamuğu 1938'e oranla iki katıydı. Öte yandan, savaş yıllarında Sudan'a mamûl madde ihracının kısıtlanması ülkede hafif endüstrinin bir miktar gelişmesini sağlamıştı. Sudan da birtakım toplumsal değişmelere gebeydi. Sermayeci ilişkiler gelişiyor, bir burjuva sınıfı doğuyordu. Fakat, hele endüstri ve dış ticarette ulusal sermaye birikimi sağlama olanağı bir hayli

sınırlıydı. Ulusal burjuvazi de, işte bu yüzden, herşeyden önce tarımla ilgiliydi. Kabile başkanları ve feodâl unsurlar paralarını küçük çiftliklere yatırıyorlardı. Kent burjuvazisi küçük fabrikaların ve türlü zenaatın yapıldığı küçük işletmelerin sahibiydi. İç ve dış ticaretin önemli bölümleri, bankalar, madenler, imalât endüstrisi, büyük ihracat ürünlerinin üretimi ve pazarlaması İngilizlerin elindeydi. Toprağa ihracat değeri bulunan ve yabancının ihtiyacı olan pamuk gibi şeyler ekiliyordu. Bu durum toplumsal tabakalaşmaya yol açmış, bir avuç yerli tüccarın yanıbaşında ağır kira borçları ve vergiler altında ezilen, toprağa aç bir tarım işçileri ordusu türemişti. Özellikle vergiler bazan ürünün yarısını alıp götürüyordu. Köylüler ya bu koşulları kabullenip pamuk tarlalarında çalışacak ya da kafile halinde kente kaçacaklardı. Pamuk toplama mevsimlerinde, yalnız Cezire'ye 150.000 kişi akın ediyordu. Kassala ve Tokar'a da bir okadar işçi gitmekteydi. Endüstri işçisi sayı itibariyle tarım işçisinden daha azdı. 1950'lerin sonlarına doğru, rakkam, demiryollarını da katınca, 100,000'i gösteriyordu. Fiatlar artarken düşük üretler sabit kalıyordu. Dokuz milyonluk ülkede 76 doktor vardı. Eğitime bütçenin ancak %5'i ayrılıyordu. Nüfusun sadece % 2'si okuma - yazma biliyordu. İngilizler yerlileri kâtip, teknisyen ve demiryolcu ihtiyaçlarına göre okutuyorlardı.

Ulusal bilinç bütün ülkede aynı biçimde gelişmiyordu. Bu durumun sermayeci ilişkilerin her bölgede ayrı biçimde büyümesiyle bağlantısı vardı. "Dolaylı" yönetimin uygulandığı "kapalı" bölgelerde feodal ilişkiler korunmuştu. Bu bölgeler ülkenin batı ve güney taraflarıydı. Sermaye pamuğun ve demiryollarının bulunduğu orta kısımlarda büyümekteydi. Endüstriye de gene bu ortalarda rastlanmaktaydı. Büyücek kentler de buralardaydı. Nüfusları artmakta olan Hartum ve Omdurman gibi kentler Orta Sudan'daydı. Bu kentler yönetim ve ticaret merkezleri olmakla kalmayıp, ekonomik ve kültür merkezleri de olmağa yüz tutmuşlardı. Fabrikalardan başka okullar ve yayın organları da buralarda toplanıyordu. Orta bölümde sermayeci ilişkilerin gelişmiş olması kabile sınırlarını ve feodal kısıtlamaları yıktı. Kentlere, tarlalara ve fabrikalara her yandan insan geliyor ve Orta Sudan'da ulusal bilinç öteki bölgelerden daha kolay ve daha fazla meydana çıkıyordu. Sudan ulusunun nüvesi burada kuruluyordu. Araplar, *Nubian*'lar, *Fur*'lar ve *Fung*'lar Sudanlı olma ortak duygusuna burada kavuşuyorlardı.

İkinci Cihan Savaşından Sonra:

Halkın ulusal bilinci uyandıkça, kurtuluş hareketi de hız kazanmaktaydı. İlk olgun belirtiler İkinci Cihan Savaşı sırasında görüldü ve kurtuluş hareketi sömürge sisteminin bütün yeryüzünde çökmeye başlamasıyla

doruğuna erişti. Sudan'ın o zamanlar tek ulusal örgüt olan Mezunlar Kongresi, Nisan 1942'de, İngiliz Genel Valisine, savaştan sonra ülkeyi yöneten bir yerli hükûmet kurulmasını isteyen bir memorandum yolladı. Kongre İngiltere'nin dış ticaretteki tekelinin bir son bulmasını ve yabancı pazarlara Sudan sermayesinin kabul edilmesini istiyordu. Bu memorandum gelişen Sudan orta sınıfının ideallerini yansıtıyordu. Genel Vali cevap bile vermedi. İngiliz yetkililer yerli burjuvanın dileklerini bir yandan tanımazmış gibi davranıyorlar, öte yandan da anti-emperyalist oluşumu yavaşlatacak tedbirler düşünüyorlardı. Aslında, daha 1937'de, dolaylı yönetimi bir parça kabul olunabilir biçime sokmak için, Kuzey Sudan'ın bütün vilâyetlerinde, İngiliz yöneticilerin yanıbaşında, yukarı sınıflardan, yani kabile başkanları ve feodallerin temsilcilerinden bileşik Danışmanlar Kurulları meydana getirilmişti. 1944'de yalnız danışma görevleri olan, *Kuzey Sudan Danışma Kurulu* adında merkezî ve tek bir örgüt kuruldu. İngilizler bu tedbirlere "demokrasi" ve "kendi kendini yönetim" diyecek kadar demagoji yaptılar. Bütün hesapları yukarı sınıflara verilen bu ufak ödünlerin kurtuluş mücadelesini yavaşlatmasıydı. 20,000 üyesi ve ülkenin her tarafında yüz kadar şubeleriyle artık büyük ve güçlü bir siyasal örgüt durumuna gelmiş olan Mezunlar Kongresinin Yürütme Kurulu 23 Ağustos 1945'de İngiliz askerlerinin Sudan'dan çıkması ve Mısır ile federatif esaslar içinde birleşmeyi isteyen bir karar aldı. Kongre içinde bu karar alınırken, ulusal kurtuluş mücadelesinin önderliği için feodallerle genç Sudan burjuvazisi arasında bir rekabet ve çekişme de oldu. Bu rekabet Kongrenin giderek bölünmesi ve ortaya iki siyasî partinin çıkmasıyla sonuçlandı.

Sudan burjuvazisi 1946'da *El - Aşikka* Partisini kurdu. Müslüman kesimdeki iki büyük gruptan biri olan *Hatmiyye* tarafından destek gören bu kuruluş Kongrenin Ağustos 1945 kararlarını kendine ilke yapmış olup *İsmail El - Azharî* isimli bir politikacının önderliği altındaydı. Kongrenin geri kalan üyeleri de *El - Umma* Partisini kurdular. Bu ikincisi de kabile başkanları, feodaller, yüksek rütbeli hükûmet üyeleri ve İngilizlerle işbirliği yapmakta olan komprador burjuvanın çıkarlarını temsil ediyordu. Partinin ideoloji alanındaki lideri, öteki müslüman grubu olan Ansar'ın başkanı *Abdürrahman El - Mehdi*'ydi. Bu parti de bağımsız bir bir Sudan istediğini ilân ediyorsa da, İngiltere ile olan bağların mümkün mertebe kuvvetli kalmasına taraftardı. 1945 - 1946 yıllarında bu ikisinden başka, daha az etkili bir kaç burjuva partisi daha kuruldu. Bu arada, Mezunlar Kongresi de resmen yaşamakta devam etti. Her iki parti üyeleri Kongrenin toplantılarına katılmaktan geri kalmadılarsa da, bu kuruluş El - Aşikka'nın elinde kaldı. Sudan Komünist Partisi de 1946'da kuruldu;

özellikle sendikalarda, Sudan işçilerinin en iyi örgütlü kesimi olan demiryolcular arasında faaliyetteydi.

Mısır'da huzursuzluğun had safhalara eriştiği, İngilizlerin 1936 Andlaşmasını değiştirmemekte direndikleri 1946 yılında, Sudan'ın büyük merkezlerinde de kondominyumun sona erdirilmesini ve Sudan'a bağımsızlık verilmesini isteyen grevler ve gösteriler oldu. İngiltere burada da ödünlere yanaşma zorunluluğunu duyuyordu. Haziran 1948'de yeni bir Anayasa reformu ilân edildi. Kuzey Sudan Danışma Kurulu yerine bir Yasama Meclisi, Genel Valiye bağlı Konsey yerine Yürütme Kurulu (yani, hükûmet) meydana getirildi. Anayasa tasarısına göre, Yasama Meclisine her yerden temsilci katılarak, büyük kentlerde tek dereceli, taşrada iki dereceli seçim yapılacak, yütrütme kurulu — en az yarısı Sudanlı olmak koşuluyla — 12-15 kişiden bileşik bulunacaktı. Ama asıl yasama ve yürütme yetkisi gene Valide olacaktı. Hükûmet üyelerini o atayacak ve uzaklaştıracak, hükûmeti de, meclisi de dilediği zaman o feshedebilecekti. Silâhlı Kuvvetlerin komutanı da oydu. Böyle bir Anayasanın Sudanlıları tatmin etmesi beklenemezdi. Buna rağmen, seçimler Kasım 1948'de polis terörü altında yapıldı. Oy vereceklerin yalnız % 19'u bu hakkını kullandı. El-Umma dışında, hiçbir parti seçimlere katılmadı. Böylelikle, Meclis'te sandalyaların yarısını feodaller, geri kalanını da İngilizler ve din ileri gelenleri doldurdular.

Bağımsızlık ve özgürlük için mücadele bu seçimlerden sonra yeni bir hız kazandı. Mayıs 1949 ve Mart 1950 genel grevlerine[25] 50.000 kişi katıldı. Aşağı sınıflar sendika kurulmasını istediler. Kasım 1950'de ilân edilen *Sudan İşçi Sendikaları Federasyonu* 150,000 üyeli 53 sendikayı bir araya getiriyordu. Federasyon yalnız işçiler için daha iyi yaşama ve çalışma koşulları değil, ulusal kurtuluş da istiyor, yabancılarla işbirliğini reddediyordu. Bu kuruluşun Aralık 1951'deki Birinci Kongresinde Mısır halkıyla birlikte mücadele kararı alındı. Kasım 1953'deki İkinci Kongresinde de şu kararlara varılmıştı: (a) Bütün yabancı askerler ve resmî kişilerin Sudan'ı terketmesi; (b) Sudanlılara kendi geleceklerini diledikleri gibi saptama hakkı verilmesi; (c) Sudan'ın askerî amaçlar uğruna kullanılmaması için savaş çıkarmak isteyenlere karşı mücadelenin şiddetlendirilmesi; (c) Emperyalistlerce hakları çiğnenen halkın bütün kesimlerinin birleşmesi. Yurdun her tarafında kurulan işçi sendikaları komiteleri emperyalizme karşı ortak cephenin merkezi olacaklardı. Sendika hareketi taşranın bazı kısımlarını da içine aldı. 1954'de *Cezire Toprak Kiralayanlar Birliği* kuruldu. Öte yandan, tarım işçileri genellikle örgütlenemeden kaldı.

25 Saad ed din Fewzi, *The Labor Movement in the Sudan: 1946 - 1955*, London, Oxford University Press, 1957.

Mısır'ın 15 Ekim 1951'de 1936 İngiliz - Mısır Andlaşmasını eşit esaslara dayalı olmadığı için reddetmesi ve bu arada kendini 1899 Kondominyum Andlaşmasıyla da bağlı saymaması Sudan'da çok iyi karşılandı. 23 Ekim 1951'de Hartum ve Omdurman'da gösteriler oldu. Olaylara hakim olamayan Genel Vali Sudan polisine de güvenemeyerek İngiliz kıt'alarını yardıma çağırdı. Bir yandan Mısır'dan çağırdığı bu yabancı askerlerle yerli halkı zaptetmeğe çalışıyor, öte yandan da Yasama Meclisine yeni bir anayasa taslağı vererek iki talî meclisli bir parlâmento teklif ediyor, bir Sudan hükûmeti öneriyor, fakat son kararları verme yetkisini gene kendi elinde bulunduruyordu. Mecliste, yukarda anlatıldığı biçimde çoğunluğu almış olan işbirlikçi El - Umma Partisi bu tasarıyı kabul etti. Bu girişim Sudan halkının dikkatini Mısır'daki olaylardan çekmeğe yarayacaktı. Fakat 1952'de Mısır'daki önemli iktidar değişikliği bu tasarıları altüst etti ve 12 Şubat 1953 tarihli İngiliz - Mısır Andlaşmasına göre, İngiltere Sudan halkının kendi geleceğine karar verme hakkını tanımak zorunda kaldı. Gene bu andlaşmaya göre, üç-yıllık geçici bir dönem olacaktı. Bu süre içinde yetkiler Genel Valide kalıyor, fakat bu arada bir parlâmento ve yerli hükûmet kuruluyordu. Bir Uluslararası Seçim Komisyonu da meydana getirilecek, bir Hindlinin başkanlığını yapacağı bu kuruluşta üç Sudanlı, bir İngiliz, bir Mısırlı ve bir Amerikalı üye olacaktı. Bu komisyon seçimlerin Yasama Meclisinin onayladığı anayasaya uygun geçmesini sağlayacaktı. Sudan'ın tam bağımsızlık mı isteyeceği, Mısır ile birleşmeğe mi taraftar olacağı, İngiliz Uluslar Topluluğunun üyesi olarak mı kalacağı, 1955 sonunda Sudan Parlâmentosunca kararlaştırılacaktı. Andlaşmaya göre, bu kararların herhangi biri alınmadan önce, ülkedeki bütün yabancı askerler ve yetkililer uzaklaşacaktı.

Seçimler Kasım 1953'de oldu. El - Aşikka'nın kendine yakın siyasî partilerle birleşmesi sonucu kurulan *Ulusal Birlikçi Partisi* çoğunluğu kazandı. Seçim sloganı olan İngiliz yönetiminin kalkması fikri partiye bu oyları kazandırmıştı. İsmail el-Azharî 6 Ocak 1954'de başbakan oldu. Mısır Sudan'ın bağımsızlığını ve Ulusal Birlikçi Partisinin eylemini desteklemekteydi. Azharî'nin de ülkeyi Mısır ile birleşme yönüne itmesini de beklemiyor değildi. Ancak, Sudan topraklarından yabancı askerler ayrılır ve yönetime yerliler gelir gelmez, Azharî bağımsız devlet yolunu seçmiştir. Önce, iktidar partisi Mısır ile ortak hareketi İngilizlerin ülkeden çıkarılması için gerekli görmüştü.[26] İkinci olarak, Parlâmentonun 1 Mart 1954'de resmen açıldığı gün Mehdistler Mısır ile birleşmeyi reddeden kanlı protestolara başladılar. Birkaç kişi hayatını kaybetti ve (Mısır'dan Cum-

26 Robert O. Collins ve R.L. Tignor, *Egypt and the Sudan*, New York, Prentice, 1967.

hurbaşkanı General Naguib de dahil olmak üzere) yabancı konukların çağrılı oldukları törenler iptâl edildi. Üçüncü olarak, güneyde Juba'da Ağustos 1955'de askerî birlikler isyan bayrağını kaldırdı. Üç-yüze yakın kuzeyli memur ve tüccar katledildi. Olaylar en güney uçta *Equatoria* vilâyetiyle sınırlı kalıp gene güney sayılan öteki iki vilâyete sıçramadıysa da, ülkeyi iç savaştan korumak için Mısır ile birleşmekten vazgeçmek gerektiği anlaşılıyordu.[27] Bu gelişmeler İngiltere'nin, coğrafî ve toplumsal farklılıklar bir yana, yıllardanberi uyguladığı ayırıcı "güney politikası"nın bir semeresiydi. Sudan Parlâmentosunun güneyli üyeleri federal bir hükûmete taraftar görünüyorlardı.

Sudan Parlâmentosu 16 Ağustos 1955'de Sudan'ın bağımsızlığa kavuşması gereğini belirten bir karar aldı. O zamana kadar yabancı askerler ülkeden çıkmış, yabancı memurların yerini yerliler almıştı. Yeni kurulan "Sudanlaşma Komitesi" 140 İngiliz yönetici, sekiz güvenlik komiseri ve otuz kadar İngiliz subayının işlerine son verdi.[28] 19 Aralık 1955'de iktidar partisi ile Umma bağımsızlığın ilânı konusunda ortak bir karara vardılar.[29] Ülkenin 1 Ocak 1956'da bağımsız olmasıyla Genel Vali ayrıldı. Sudan, Arap Birliğine ve Birleşmiş Milletlere üye oldu.

BAĞIMSIZ SUDAN

Sudan bağımsız olduğundan bu yana, dört rejim gördü: Kasım 1958'e kadar süren sivil parlâmenter rejim, General *İbrahim Abbud*'un önderliğinde askerî rejim, Mayıs 1969'da son bulan ikinci sivil rejim ve General *Câfer Nimeiri*'nin askerî rejimi. Bunların hepsi şu ortak sorunlarla karşılaşmak zorunda kalmışlardır: ülke ekonomisinin en önemli ihracat maddesi olan pamuğa dayanması, güney Sudan'da kopma eğilimleri ve ülkenin işleyebilir bir anayasaya kavuşması.

Abbud Rejimi ve Tepkiler:

Şimdi, gene Sudan'ın bağımsız olduğu günlere dönelim. Ulusal Birlikçi Partisi Mısır ile birleşme sloganını terkedince ideolojik içeriği de kalmamış, zayıflamış ve kişilerin ardından sürüklenen parçalara bölünmüştü. Azharî'nin Aralık 1954'de uzaklaştırmış olduğu üç bakan *Cumhuriyetçi Bağımsızlık Partisini* kurdular. Daha sonra *Halk Demokratik Partisi* de meydana geldi. Bu parçalanmalar sonucu El - Azharî hükûmeti istifa etti.

27 Oliver Albino, *The Sudan: a Southern Viewpoint*, London, Oxford, 1969.

28 Holt, *op. cit.*, s. 167.

29 K.D.D. Henderson, *The Sudan Republic*, London, Benn, 1965.

onun yerini bir koalisyon hükûmeti aldı ve Umma Partisinin Genel Sekreteri *Abdullah Halil* başbakan oldu. Ciddî ekonomik sorunlar ve pamuğun satılmamakta oluşu ülkeyi istikrardan yoksun durumda bırakıyordu. 17 Kasım 1958'de yer alan bir askerî darbe sonucu ise, iktidara General İbrahim Abbud geldi. Yeni hükümet toprak sahipleri ve genellikle tutucuların çıkarlarını yansıtıyordu. O kadar ki, Parlâmento siyasî partiler, işçi sendikaları ve bütün yığın örgütleri kapatıldı, yayın organları susturuldu, sendikalar ve doğası gereği sola eğilimli kuruluşların ileri gelenleri tutuklandı.

Fakat bağımsızlık mücadelesinde güç sınavlardan geçmiş olan Sudan halkı ülkenin demokratik gelişmesi için savaşmakta devam etti. 1956'da kurulan *Birleşmiş Ulusal Cephe*, Abbud rejimine karşı olan ve özgürlüklerin geri getirilmesini isteyen bütün siyasal örgütleri bir araya topladı. Askerî diktatoryaya karşı gösterilen yığın tepkisi General Abbud'u parlâmenter hükûmetin kurulacağı yolunda sözler vermeğe zorladı. Önce, bir Merkezî Kurul seçilecek, bu kurul iki yıl yasama görevi yapacak, sonra yeni anayasayı onaylayacak ve yeni bir meclisin seçilmesiyle dağılacaktı.

Nisan 1963'te General Abbud demokrasi ilkelerinden bir hayli uzak, üç dereceli bir seçimle kendine yakın unsurları iktidarına ortak etti. Belediye kurulu üyeleri dokuz eyalet kurulu seçiyor, bu sonuncular da kendi içlerinden altı kişiyi 54 üyelik Merkez Kuruluna yolluyorlardı. Merkez Kurulunun 18 üyesini General Abbud'un kendi atamaktaydı. Kurulun ilk toplantısı 13 Kasım 1963'te Abbud'un başkanlığında yapıldı. Alınan kararlardan hiçbiri Abbud'un iç politikasına aykırı düşmüyordu. Merkez Kurulu yeni anayasayı onaylamakta hiç acele etmiyordu. Askerî darbeden sonra ilân edilen sıkıyönetim hâlâ devam etmekteydi. Bütün yetki askerî cuntanın elindeydi.

Bu arada, işçi sendikalarında birtakım kıpırdanmalar olmadı değil. Sudan Hükûmeti sendika kurma yasağını daha 1960'da kaldırmıştı. Yalnız, sendikalar sıkı hükûmet denetimi altına kondu ve işçiler grev hakkından mahrum edildiler. Demiryolu işçileri sendikası grevler tanzim ettiğinden ötürü Haziran 1963'te kapatılmıştı. Bu kuruluş en eski, en büyük sendika olup bağımsızlığa büyük hizmetleri geçmişti. Hükûmetin bu tutumu Sudan işçilerinin en aktif olanlarını önemli kararlara sürükledi. Ağustos 1963'de Hartum'da Uluslararası Çalışma Örgütünün (I.L.O) yardımıyla 46 sendikadan 350 delegenin katıldığı bir konferans açılarak şu kararlar alındı: Sudan işçi sendikalarının hiçbir uluslararası merkeze bağlanmaması, Addis Ababa Konferansı kararlarının desteklenmesi, İşçi Sendikaları Genel Federasyonunun kurulması ve demiryolu sendikasının faaliyete geçmesi. 1958'de konan sıkıyönetiminin artık kaldırılması, kısmî

nükleer denemeler yasağı andlaşmasının onaylanması, ırkçılık ve her türlü sömürgeciliğin kınanması. Hükûmet Genel Federasyonun kurulması yolundaki nihaî çalışmalara Ağustos 1964'de izin vermedi.

Sudan, sömürge döneminden birtakım önemli ve güç sorunlar devraldı. Bunlardan biri Güney Sudan sorunuydu. Sudan'ın kuzeyinde Müslüman Araplar, güneyinde ise negroid halklar yaşıyordu. Güney Sudan'ın İngilizler zamanında "kapalı bölge" olarak kalması hem buradaki geri yapının olduğu gibi korunmasını, hem de buraların kuzeyden sun'î bir biçimde apayrı durmasını sağlamıştı. Üstelik, güney halkları Sudan'dan başka Etyopya, Uganda ve Orta Afrika Cumhuriyetinde de yaşamaktaydı. Daha 1955'de Torit bölgesinde yaşayan halklardan seçilmiş askerler isyan etmiş, Sudan'dan kopma emareleri göstermiş, ayaklanma Al-Azharî hükûmeti tarafından bastırılmışsa da, huzursuzluk sürüp gitmişti. Abbud zamanında İslâm dini güneylilere zorla kabul ettirilmeğe çalışılmış, okullarda ders dili olarak Arapça kullanılmış, önemli yöneticilikler kuzeylilere verilmiş, can alıcı ticarî ve endüstriyel mevkiler Araplardan başkasına emanet edilmemiş ve bunların ahalisi en ağır işlerde kullanılmıştı. Bütçeden güney vilâyetleri için ayrılan yatırımlar bile kullanılmıyor, bu yerler, sömürge döneminde olduğu gibi, kuzeyden ayrı ve kapalı bölgeler olarak muamele görüyordu. Bu tutumlar ayrılma eğilimlerini güçlendirdikten başka, yabancı propaganda da bu yönde çalışıyordu. Hükûmetin kapalı bölgeleri ortadan kaldırma kararı Eylül 1963'te verildiği zaman huzursuzluk bütün güneye yayılmıştı.

Güney Sudanlı âsilere, 1961'de kurulmuş olan *Sudan Afrika Ulusal Birliği* önderlik etti. Birlik güney illerinin federasyon olarak birleşmesini, bu federasyonun ayrı bir orduya ve bağımsız bir dış politikaya sahip olmasını ve Sudan'ın Arap Birliği adı verilen topluluktan ayrılmasını öneriyordu. Bu bölgede *Liberal Parti* ve *Güney Cephesi Partisi* gibi başka siyasal kuruluşlar da vardı. Ocak 1964'te, âsiler *Tropik* İlinin merkezi olan *Wau*'yu ele geçirmeğe çalıştılar. *Juba* ve *Rumbek* yakınlarında da bazı olaylar oldu. Sudan kuvvetleri bu kıpırdanmaları silâh gücüyle bastırdılar.

Sudan sömürge döneminin en kötü sonuçlarını ortadan kaldırmak için birtakım ekonomik tedbirler almağa da çalıştı. Önce, ülkede plânlı ekonomi uyguladığını ilân etti. Fakat Birinci Beş Yıllık Plân (1957 - 1961)[30] uygulanmadı bile. On yıllık ekonomik ve toplumsal gelişme ise (1961 - 1971) ulusal gelirin % 60'ını meydana getiren tarım üretiminin düzenlenmesini hedef alıyordu. Aslında, sulanan toprakların yüzölçümünün art-

30 Sudanese Government, *Ten - Year Plan of Economic and Social Development:* 1961 / 1962 - 1971 /1972, Khartoum, Ministry of Finance and Economics, 1962.

tırılması hükûmetin bağımsızlıktan bu yana üstünde durduğu bir konu olmuştu. Cezire'nin[31] güney batısında *Managil* sulama sistemi bu bölgede sulanan toprakları 406,000'den 801,000 hektara çıkardı. *Roseires* yakınında Mavi Nil'de ve Atbara'da birer baraj inşasına başlandı. Pamuk ekimi genişletildiği gibi, tek tip üretimden kurtulmak için kenevir, çay ve kahve üretimine hız verildi. Devlet sulama, demiryolları ve fabrikalara para yatırmakta, tarımsal yatırımın % 70 kadarı da o devlet bütçesinden çıkmaktaydı.

Abbud zamanında endüstrinin ulusal ekonomide payı hep az olmuş, % 2'yi geçmemiştir. Endüstriye daha ilk günlerden beri yabancı sermaye çekme ve yerli burjuvayı güçlendirme yolları aranmıştır. Yatırım yapanlara ayrıcalıklar tanınmış, yabancılara kârı dışarı götürme hakkı verilmiştir. Yalnız, yatırımların devletin tercih ettiği alanlarda olması için 1956'da kabul edilmiş olan Onaylanmış Tesisler Kanununa uygunluğu aranmıştır. Özel şirketler üstünde bu yolla bir de denet kurulmuş oluyordu. Fabrikaların kurulduğu kuzey ile güney ve batı illerini yeni demiryolları birbirine bağladı. *Babanusa*'dan Wau'ya bir demiryolu hattı döşenmiş, sonra bu hat Juba'ya uzatılmıştı.

Hükûmet ekonomik gelişme plânlarını uygulayabilmek için yabancılardan bono almayı da tekrar tekrar faydalanılan bir yol haline getirmiş, 1961'de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile Uluslararası Kalkınma Birliğinden 70 milyon Sudan *pound*'u kredi alınmış, daha sonra İngiltere, Batı Almanya, A.B.D. ve İtalya'dan büyük borçlar istenmiş, Sovyetler Birliği de bazı endüstri tesislerinin yapımı için krediler vermişti.

Bağımsızlıktan sonra, Sudan Hükûmeti bağlantısız ve sömürge aleyhdarı bir dış politika izleyeceğini ilân etti. Sudan Araplarla zenci Afrika arasında bir köprü oluyordu. Arap olmayan Afrika devletleriyle iyi ilişkilerin kurulmasında rolü oldu. Gana Başbakanı Nkrumah'ın Haziran 1958'de Hartum'a gelmesi bunun bir örneğidir. Sudan 1957'de Eisenhower Doktrinini reddetmekle birlikte, Amerika ile 31 Mart 1958'de bir Teknik Yardım Andlaşması imzalamıştır. 1958'de Lübnan'a Amerikan müdahalesini kınamış, Cezayir'i tuttuğunu türlü vesilelerle açıklamış , Afrika Birliği Örgütüne girmiştir. Öte yandan, Abbud hükûmeti, Kongo bunalımı sırasında, sınırı kapayarak Kongolu yurtseverlerin dış yardımdan faydalanmalarını engellemek istemiştir.

Abbud yönetimi kısa zamanda halkın tercihleriyle ters düştü. Halk askerî diktatoryayı desteklemiyordu. 21 Ekim 1964'de, Hartum Üniver-

31 Arthur Gaitskell, *Gezira: a Story of Development in the Sudan*, London, Faber, 1959.

sitesi öğrencileri birliği hükûmeti eleştiren bir miting düzenlediler. Polisin müdahalesi sırasında bir öğrenci öldü. Ve ertesi günkü cenaze merasimi en büyük siyasî partiler, sendikalar, öğrenci ve kadın örgütlerini birleştirdi. Aynı gün bir genel grev ilân edilerek bütün hayat felce uğradı. Abbud bu olayı da durdurabilmek için halka ateş açılması gerektiğine dair düşüncesini Silâhlı Kuvvetler Yüce Kuruluna kabul ettirmeğe çalıştıysa da, başarılı olmadı. Subayların birçoğu halktan yana çıkıyordu. Abbud Birleşmiş Ulusal Cephe temsilcileriyle görüşmelere oturmak zorunda kalmıştı. Görüşmeler sonunda Silâhlı Kuvvetler Kurulu ile Merkezî Ulusal Kurul kaldırıldı ve 30 Ekimde yeni bir hükûmet işbaşına geldi. Abbud 11 Kasıma kadar Cumhurbaşkanlığı ve Başkomutanlık görevlerinde kaldı.

Sir el - Hatim el - Halife başkanlığındaki yeni hükûmetteki on - beş bakan Abbud'u deviren ortak cephedeki partileri temsil ediyordu. Ülkedeki demokratik güçler ilk kez bütün olarak hükûmette çoğunluğa sahip oluyorlardı. Kabinede *Ahmed Süleyman* adlı komünist bir bakan da vardı. El - Umma, Ulusal Birlikçi Parti, Müslüman Kardeşler ve Güney Cephesi sağı temsil ediyorlardı.

Askerî diktatörlük sırasında bazı siyasî partilerin nitelikleri değiştiği gibi, yenileri de ortaya çıkmıştı. Örneğin, Ulusal Birlikçi Partisi savaştan sonraki ilerici niteliklerini kaybetmiş, El-Umma ile açık ittifaklara girmişti. Müslüman Kardeşler siyasal eğitimi az olan kitle üstünde çok fazla etki sahibiydi. Üçü de toplumculuğa karşı mücadeleyi birinci hedef olarak kabul ediyorlardı. Halk Demokratik Partisi kent nüfusunun demokratik güçlerini temsil etmekteydi. İçteki gerici akımlarla emperyalizme karşı mücadele ve Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleşmek istiyordu.

Hatim - el Halife hükûmeti bir takım önemli demokratik tedbirler aldı. Askerî rejime son verildi, anayasal düzen geri getirildi. Partiler ve sendikalar tekrar faaliyete başladılar, askerî diktatoryanın en aktif unsurları devlet ve ordudan ayırtıldı, silâhlı kuvvetler yüce kurulunun üyeleri tutuklandı, rüşvet almış olan memurların saptanması için bir komite kuruldu, siyasî tutuklular serbest bırakıldı, askerî cuntanın parayla ayakta tuttuğu gerici gazeteler kapandı ve seçimler için hazırlıklar başladı. Aynı hükûmet Kongo'da Belçika'nın emperyalist müdahalesini kınadı ve Tshombe rejimine karşı koyanlara açıkça yardıma bile başladı. İngiltere'nin Arap Yarımadasının güneyine asker sevki için Sudan hava alanlarını kullanması yasaklandı. Yeni hükûmet güney sorununu da ele aldı. Kasım 1964'de Güney Sudan siyasî partileri temsilcileriyle görüşen başbakan ortaya yapıcı bir tasarı koymakla görevli bir komisyon da kur-

durttu. Sorunun barışçı yoldan çözümünü öneren hükûmet ülkeyi daha önce terketmek zorunda kalmış olan Güney Sudanlıların hepsini geri çağırdı. Demokratik örgütlere karşı alınmış olan kararlar iptal edildi.

Yalnız, hükûmetteki sağ ve sol unsurlar arasında birtakım görüş farkları vardı. Sağdakiler Abbud rejimi ileri gelenlerinin muhakeme edilmelerini, devlet mekanizmasının onların adamlarından hemen temizlenmesini ve silâhlı bir Halk Muhafızları örgütünün kurulmasını gerekli görmüyorlardı. Ama asıl farklılık yeni meclis seçimlerinin tarihi konusundaydı. Sağdakiler güneyli politikacılarla yapılan görüşmelerin sonucu ne olursa olsun, erken seçim istiyorlardı. Soldakilere göre, Güney Sudan'ın hazırlanıp bu seçimlere katılmaması ülkenin ayırıcı eğilimlerini güçlendirdikten başka, ilk fırsatta yapılacak seçimler herhalde sağı iktidara getirecekti.

Bu yeni hükûmetin bileşimi ve dış politikasına bakılarak bazı Batılı devletlerin karşı bir tavır takınacakları tahmin edilebilir. Kongo'da ve Arap Yarımadasındaki gerici hareketlerin karşısında yer aldığını bildiren, ileriye dönük bir Sudan ile statükonun devamında çıkarı olanların aynı doğrultuda olmayacakları meydandadır. Batılılar o güne kadar Sudan'da yaptıkları yatırımın geleceğini de düşünmekteydiler. Öte yandan, Sudan ile ilerici Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler de gün geçtikçe düzelmekteydi. Bu koşullar altında, yabancıların da desteğiyle, ülke içindeki tutucu güçler bir "komünist tehlikesi"nden söz etmeğe başladılar. Üç büyük sağcı parti Şubat 1965'den itibaren geçici hükûmeti zayıflatmağa başladı. Hükûmetin "Nâsırcılar" ve komünistlerin elinde olduğu ileri sürülüyor, bazı resmî faaliyetler "ihanet" olarak niteleniyordu. Hattâ, bir ara 30,000 kadar silâhlı toplanarak Omdurman'a getirilmiş, hükûmette zorla değişiklik istenmişti. Kazanılmış demokratik hakların savunulması yolunda bir kampanya da başlatılmış olmakla birlikte, Başbakan kabinesine bile danışmadan 18 Şubat 1965'de istifa etti. Geriye doğru gidişi durdurmak için grevler ve gösteriler oladursun, yeni hükûmette çoğunluğu (yediye dört) sağcılar aldılar. 27 Nisan olarak saptanan seçimleri güneydeki en büyük parti ile Halk Demokratik Partisi boykot etti. Zaten oy sahiplerinin ancak % 40'ı seçmen kartı çıkardı. Bu koşullar altında, El - Umma Kurucu Mecliste çoğunluğu elde etti ve Ulusal Birlikçi Partisiyle birlikte hükûmeti kurdu. El - Umma'dan *Muhammed Mahgub* başbakan oldu.

Muhammed Mahgub 24 Haziran'da yaptığı bir radyo konuşmasında yeni hükûmetin bazı eğilimlerini açıkladı. Yabancı ve yerli sermaye desteklenecekti; güney sorununun barışçı yoldan çözümüne çalışılacaktı; Kongo'da Batı'ya dönük bir siyaset izlenecekti. 3 Temmuz'da eski askerî

cuntanın tutuklanmış üyeleri serbest bırakıldı. 9 Aralık'ta Meclise girmiş olan komünist üyelerin bu görevine son verildi ve komünist fikirleri yayanların en fazla beş yıl hapisle cezalanacağı açıklandı. Ancak, yeni hükûmetin bu hareketleri mahkemelere götürülerek Aralık 1966'da kanunsuz işlemler olarak kınandı; ama durum değişmedi.

Bu arada, Umma Partisinin sağ kanadında *İmam el - Hadi*'ye yönelenlerle genç (30) ve ılımlı *Sadık*'a eğilimli olanlar arasında bir bölünme yer alıyordu. Mahgub 25 Temmuz 1966'da parlâmento oyuyla düşürüldü ve Sadık Başbakan oldu. Yeni hükûmet başkanının, güneyli politikacılar da dahil olmak üzere, birkaç siyasal güce dayanarak daha sağlıklı bir iktidar kurmuş olmasına ve Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonundan krediler alarak nispeten istikrarlı bir ekonomi vaadetmesine karşın, bir sonraki seçimlerde Cumhurbaşkanı adayı olmak istemesi aynı düşüncedeki Azharî ve İmam el - Hadi'yi harekete geçirmeğe yetti. Sadık hükûmeti Mayıs 1967'de düşürüldü ve Mahgub gene başbakan oldu.

Bu iktidar İsrail'in 1967 saldırısıyla aynı günlere rastladığından, Sudan hareketli bir dış politika havasına girdi. İlk Arap Zirve Konferansı (Ağustos 1967) Hartum'da oldu, Sudan - Yemen anlaşmazlığında aracılık görevi yaptı ve Sovyetler Birliği'nden silâh satın almasıyla Sudan Komünist Partisini kapatmış olan önceki kararı da iptâl etti. Ancak, malî konular başta olmak üzere, iç durum parlak değildi. Sadık, muhalefeti *Yeni Güçler Kongresi* adı altında toplayarak, hükûmeti birkaç kez yenilgiye uğrattı ve Parlâmento 7 Ocak 1968'de kendi kendine feshetti. Nisan 1968 seçimleri gene aynı güçleri iktidara getirdiyse de, Mahgub'un üçüncü hükûmeti de ekonomik sorunların altından kalkamadı ve 25 Mayıs 1969'da Albay (sonra General) *Câfer el-Nimeiri*'nin (Numeyri) önderliğinde bir askerî darbe yapıldı.[32]

Nimeiri İktidarı:

Yeni rejim "Sudan sosyalizmi"ne bağlı olduğunu açıklıyordu. Ülkenin adı da "Sudan Demokratik Cumhuriyeti" olarak o zaman değiştirildi. İktidara gelenler Nasırizme yakın ve genellikle ilerici olarak biliniyorlardı. Açık seçik bir siyasal ideolojileri yoktu. Ancak, ilk başlarda, İmam Hacı el - Mehdi gibi gelenekçilere ve "İslâmî Cephe" adı altında birleşmiş eski "Müslüman Kardeşler" kalıntılarına sırt çevirmişlerdi. O sıralarda, komünistler dahil, tüm ilericilerin desteğini arıyorlardı.

İktidar askerlerden bileşik bir *Devrim Konseyi*'ndeydi. Bundan başka, aralarında komünistlerin de bulunduğu, sivil Bakanlar Kurulu da vardı.

32 "New Broom in the Sudan," *New Africa*, London. C. II. No. 3-4 (1969), s. 3.

Yeni yönetim bankaları ve birkaç şirketi devletleştirdi. Mehdi ailesi de başta olmak üzere, bazılarının mallarına da el koydu. Tüm siyasal örgütler kapatıldı. Nimeiri'ye ilk suikast girişiminden sonra, İmam el-Hadi'nin muhalefeti 1970'de ortadan kaldırıldı. Etyopya'ya kaçmağa çalışan Hadi katledildi, Sadık Mısır'a sürgün gitti, Azhârî muhakeme edilmeyi beklerken öldü.

Nimeiri, Haziran 1969'da, güneye bölgesel otonomi vereceğini de ilân ediyordu. Hattâ, bir Güney İşleri Bakanlığı da kurularak başına Komünist Partisi üyesi *Joseph Garang* getirildi. Ağustos 1971'de kurulan kabineye üç güneyli bakan da alındı. Geçmişte güneye baskı yapmak arayı daha fazla açmaktan başka bir sonuç doğurmamıştı. Nimeiri baskıyı bir siyaset aracı olarak reddetmekle birlikte, kopmalara da izin vermeyeceklerini açıkladı.[33] Güneydeki gerilla hareketinin kurduğu "*Anyanya*"nın daha militan olan kanadı, merkezî hükûmetin "bölgesel otonomi" önerisi yerine bağımsızlık ister görünmektedir. Merkezin birleşme çabalarına rağmen, sürtüşmeler azalmamakta, bu arada kuzeyin gene zorlama yöntemlerine başvurduğu görülmektedir. Nimeiri bu gelişmeleri "emperyalizm ve Siyonizmin kışkırtmaları"na bağlarken, türlü grupların çekişmelerinden ötürü zayıflamış görünen güneyi *Zande* kabilesinden gelen *Samuel Abujohn* militan Anyanya Ulusal Örgütü içinde birleştirmeğe çalışmaktadır.

Bu arada, hükûmeti devirmek ya da Nimeiri'yi öldürmek için çeşitli girişimler oldu. Mehdi ailesinin karşı koyması bertaraf edildikten sonra, bu kez, komünistlere cephe alındı. Kasım 1970'de üç bakan ve on - üç subay görevlerinden uzaklaştırıldı, Sudan Komünist Partisi Genel Sekreteri tutuklandı. Şubat 1971'de Nimeiri bu partiyi ortadan kaldırma kararını açıklayınca,[34] komünistler harekete geçerek 19 Temmuz 1971'de, ordunun bir grubunun da desteğiyle, Nimeiri'yi düşürüp Albay *Babakr el-Nur*'u devlet başkanlığına getirdiler. Ancak, El - Nur ve Yardımcısı Binbaşı *Faruk Hamadallah* iktidarı almak için Londra'dan uçakla gelirlerken, Libya Hava Kuvvetlerince inmeğe zorlandı ve Libya Hükûmeti bu ikisini, üç gün sonra duruma gene egemen olan Nimeiri'ye teslim etti. Bu olayı bir sol avı izledi. Temmuz 1971 darbesini başlatan Binbaşı *Haşim el-Atte* ile Londra'dan dönen El - Nur ve Hamadallah'tan başka, Komünist Partisi Genel Sekreteri *Abdülhâlik Mahgub*, Sudan İşçileri Birliği Federasyonu Genel Sekreteri *Şafieh Ahmed el - Şeyh* ve Joseph Ga-

33 Colin Legum, "Sudan's New Split Adds to Chronic Strife," *Africa Report*, Washington, D.C., C. XV. No. 6 (June 1970), s. 14 - 15.

34 El Mahdawi, "Dark Days in the Sudan," *The African Communist*, London, No. 47 (1971), s. 62.

rang idam edildiler.[35] Ekim 1971 referandumunda Nimieri dört milyona yakın oy aldı; onun devlet başkanlığını 56,000 kişi onaylamadı. Yeni bir hükûmet kuruldu. Devrimci Komuta Konseyi lâğvedildi ve *Sudan Sosyalist Birliği* ülkenin tek siyasî partisi oldu.

Nimeiri iktidarının 1969'dan bu yana, dış politikada yaptığı ilk iş Alman Demokratik Cumhuriyetini tanımak oldu. Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ile de ilişkileri geliştirdi. Filistin sorununda şiddetli bir Arap taraftarı oldu. Kasım 1970'de Nimeiri, Sedat ve Kaddafî Sudan, Libya ve Mısır'ı bir federal devlet çerçevesinde birleştirmeğe karar verdiklerini açıkladılar.

35 "The Sudan Events: a Blow at African Freedom and Unity," *ibid.*, s. 170.

LİBYA

Giriş:

Halk Sosyalist Libya Arap Cemahiriyyesi[1] nüfusu (1973 sayımına göre 2,257,037)[2] az, yüzölçümü (1, 759,500 km. kare) büyük bir Akdeniz ülkesidir. Toprakları onu bir zamanlar sömürgeleştirmiş olan İtalya'nın dört katıdır. Kuzeyinde 1,900 km. Akdeniz kıyısı uzanır. Doğusunda *Mısır* ve *Sudan*, güney ve güney - batısında *Çad* ve *Nijer*, batısında *Cezayir*, kuzey - batısında *Tunus* vardır. Nüfus az olmakla birlikte artış hızı % 4.4'dür. Bu hesaba göre, ülke nüfusu yirmi yıl içinde iki katına çıkacaktır.[3]

Tarih boyunca üç toprak parçasından bir araya gelmiştir: batıda *Tripolitanya* (Tripoli) ya da Trablusgarb (kısaca Trablus),[4] doğuda (top-

1 Terence Blunsum, *Libya: the Country and Its People*, London, Queen Anne Press, 1968; Nina Epton, *Oasis Kingdom: the Libya Story*, New York, 1963; S. A. Hajjaji, *The New Libya*, Tripoli, 1967; R. W. Hill, *A Bibliography of Libya*, University of Durhan, 1959; Mohammad Murabet, *Tripolitania: the Country and Its People*, Tripoli, 1952; R. Owen, *Libya: A Brief Political and Economic Survey*, London, 1961; S. G. Willimott ve J. I. Clarke, *Field Studies in Libya*, Durham, 1960; Macid Khadduri, *Modern Libya: a Study in Political Development*, Baltimore, the Johns Hopkins Press, 1963; I. R. Khalidi, *Constitutional Developments in Libya*, Beirut, Khayat's, 1956; Ahmed M. Ashiurakis, *About Libya (L.A.R.)*, Tripoli, Dar al-Farjani, 1973; Stanford Research Institute, *Area Handbook for Libya*, Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 1969.

2 Omran Salem Etewish, "A General Demographic Description and Analysis of the Libyan Arab Republic," (basılmamış M. A. tezi, North Carolina State University, 1974), s. 1. Nüfus 1964'de 1,559,399'du. Kingdom of Libya, Ministry of National Economy, Census and Statistical Department, *Preliminary Results of the General Population Census: 1964*, Tripoli, [1964].

3 Sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması sonucu ölüm oranının azalması ve kalkınma hamleleri içinde olan bu ülkeye işçi göçü ve yerleşmeleri bu artışın başlıca iki nedeni olacaktır. (K. Venkatacharya, "Population Projections of Libya: 1964 - 1984," *Dirassat: the Libyan Economic and Business Review*, Benghazi, C. VIII, No. 2 (1972), s. 1 - 42) Petrolün bulunmuş olmasıyla eskiden ayrılmışların ülkeye tekrar göçü başlamıştır. (M. L. Srivastana, "Libya's Citizen Population: Its Growth and Structure," *African Population Conference*, Accra, Ghana, December 9-18, 1971, s. 2.) Nüfus tahminlerinin geçerliliği hakkında: A.H. Azzam ve M. Y. el-Bassiouni, "On the Precision of Population Projections with Reference to Libyan Data," *Dirassat: the Libyan Economic and Business Review*, Benghazi, C. IX, No. 1 (1973), s. 97 - 124.

4 Mohammed Murabet, *A Brief History of Tripolitania*, Tripoli, 1965.

rakları Trablus'un üç katı kadar olan) *Cyrenaica* (Sirenayka ya da Bingazi)[5] ve güneyde (büyüklüğü ikisinin ortası olan *Fezzan* (ya da Fîzan).[6] Ülke petrol bulunduktan sonra, bir ara, on vilâyete *(muhafada)* ayrıldı. 1 Eylül 1969'da iktidara gelen yeni hükûmet yukarda sözü edilen üç bölgenin adlarını "Batı", "Doğu" ve "Güney" vilâyetleri diye değiştirdi.

Nüfus Tripoli'de *Arap* ve *Berber* karışımıdır. Ancak, Berberler de, bazı istisnalar dışında, Arap kültürünü benimsemişlerdir. Sirenayka'da iki büyük etnik grup vardır: On - birinci Yüzyılda gelen Arap asıllı dokuz *Sa'ati* kabilesi ve Yunan - Berber kökenli olup Arap kültürünü benimsemiş olan *Marabitian*'lar. Fezzan'da kuzeyde Araplar, batıda ve kuzey - batıda Berberler, güney - batıda *Tuareg*'ler ve *Murzuk* ile *Tiberti* bölgelerinde de 1,200 kadar *Tebou* göçebeleri vardır. Orta Afrika'dan önceleri getirilmiş kölelerin torunları olan zencilere de (35,000) rastlanmaktadır. 700,000 kadar Tuareg'in 7,000'i güney Libya'da yaşar; bunlar Sahra ortasında göçmen bir kavimdir.[7] Libyalıların çoğu gibi, onlar da Sünnî Müslümandır.

Bazı yabancılar da bulunmaktadır.[8] İtalyanlar 1941'de 110,000 kadardı; şimdi, 2 - 3,000'e inmişlerdir.[9] Yahudiler de kalmamış gibidir. 1954'e kadar 33,000 Yahudi İsrail'e göçmüş, 1967 savaşından sonra geri kalan 3,000'in çoğu da ayrılmıştır.[10]

Nüfus eşit dağılmamıştır, büyük çoğunluğu kıyı şeridinde,[11] hattâ bu şeridin belirli noktalarında kentler çevresindedir.[12] Yerleşik yaşamayan göçebe ve yarı - göçebelerin modern ekonomiye katkıları yoktur.[13]

5 G. Williams, *Green Mountain: an Informal Guide to Cyrenaica and Its Jebel Akhdar*, London, 1963.

6 J. Lethielleux, *Le Fezzan*, Tunis, 1948.

7 Sonia Bleeker, *The Tuareg: Nomands and Warriors of the Sahara*, New York, William Morrow, 1964, s. 11.

8 Lewis Dupree, "The Non - Arab Ethnic Groups of Libya," *The Middle East Journal*, C. XII, No. 1 (Winter 1958), s. 33 – 44.

9 Genel olarak: Celâl Tevfik Karasapan, "Libya'daki İtalyan Kaderi," *Orta Doğu*, Ankara, No. 100 (Ağustos 1970), s. 2 – 6.

10 Etewish, *op. cit.*, s. 15.

11 Robert G. Hartley, "Distribution and Density of Population: 1954 – 1966," *Bulletin of the Faculty of Arts*, Benghazi, C. III (1969), s. 80.

12 [Robert G. Hartley,] "Urbanization and Population Distribution," *Bulletin of the Faculty of Arts*, Benghazi, C. III (1969), s. 145 – 168.

13 331,990 aile biriminin 259,000'i yerleşik sayılır. Altı yaşını aşkın 1,182,000 içinde iş gücü 388,000'i meydana getirmektedir ki, bu rakkam % 32,5'lik bir oran demektir. % 67,5 ekonomik bakımdan faal değildir. Aly R. Ansary, "A Plan for Manpower Demand in Libya," *Dirassat: the Libyan Economic and Business Review*, Benghazi, C. V, No. 2 (Autumn 1969), s. 91 – 93.

Yerleşik halk her zaman kıyıda yaşıyordu, *hinterland* baştan aşağıya çöldü. Yirminci Yüzyılın başında, feodal çerçevede, tarım ve hayvancılık vardı. Toprak, hayvan ve su daha önceleri tüm kabilelerin malıyken, kabile başkanları olan şeyhler feodal mülk sahipleri durumuna gelmişlerdi. Ülkenin daha çok doğu bölümünde ağır basan *Sınûsî (Sanûsî)*[14] tarikatı sosyoekonomik ve siyasal yapısına egemendi. Tarikatın 200,000 hektar toprağı vardı. Bunu ekip sürenler, vergisini ödeyenler yarı - göçebe Bedevîlerdi.

İtalya'ya Karşı Direnmeler:

Eskiden bir Osmanlı[15] vilâyeti olan Libya 1911'de İtalyan saldırısına[16] uğramış ve 1912 Lausanne Andlaşmasıyla bu Avrupa devletinin sö-

14 Sunûsîlik bir din kuruluşuydu. 1834'de Sirenayka'ya yerleşen Muhammed Bin Ali Es-Sunûsî tarafından ortaya atılmıştı. Libya'da ve Kuzey Afrika'nın başka yerlerinde şubeleri *(zâviya)* açıldı. 1855'de merkezleri Jaghbub'a taşındı. 1859'da öldüğünde yerine oğlu Muhammed El Mehdi geçti. E.E. Evans - Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, London, Clarendon Press, 1949. Ayrıca bak: Celâl Tevfik Karasapan, *Libya: Trablusgarb, Bingazi ve Fizan*, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1960, s. 171 – 179.

15 Osmanlılar Libya'yı St. John Şövalyelerinden aldıktan sonra, 1711'de Karamanlı Ahmed Paşa "Dayı"lığını (Dey) ilân etmiş (Attia Makzoum Gaber, "Les relations Franco-Libyennes durant l'ere Karamanlı," (basılmamış doktora tezi, Aix - en-Provence, Université de Provence, Institut d'Histoire des Pays d'Outre - Mer, 1974) ve Osmanlı Sultanı Fransız etkisinin Cezayir ve Tunus'ta artmakta olduğunu hissederek 1835'de Libya'yı gene doğrudan doğruya kendi denetı altına sokma gereğini duymuştu. (Anthony J. Cachia, *Libya Under the Second Ottoman Occupation: 1835 - 1911*, Tripoli, 1935.) Bu arada, 1804'de Trablus'da Amerika ile küçük çapta bir savaş da oldu. Başkan Jefferson'un Trablus limanına yolladığı savaş gemilerinden *Philadelphia* bir kayaya çarpınca 200 Amerikan tutsağı alındı. Tunus'daki Amerikan Konsolosu William Eaton. Yusuf Karamanlı Paşa'yı dayılıktan uzaklaştırmak için kardeşi Hamit Karamanlı'nın desteğini de kazanarak 500 kişilik bir kuvvetle Trablus'a doğru yürümeğe başladığı sırada, Yusuf Paşa'nın Amerika ile anlaştığı haberi geldi. Hamit Karamanlı Amerika ile işbirliğinden ötürü "emekli maaşı"na bağlandı. Az bilinen bu 1804 olayları hakkında Massachusetts'de o yıllarda yayınlanmış bir kitap: [Cushing ve Appleton], *History of the War Between the United States and Tripoli*, Mass., 1806; yeni bası: Tripoli, Fergiani, 1970.

16 Coğrafya bakımından yakın sayılan İtalyanlar bazı Libya kentleriyle ticarî, ekonomik ve kültürel bakımlardan ilgilenmekte, buralarda misyonerlerin yönettiği okul, hastahane ve ticaret yerleri açmakta, daha önemlisi, kapitülâsyon ayrıcalıklarından faydalanarak bu toprakların çeşitli noktalarına girmekteydiler. İtalya, nihayet, 28 Eylül 1911 tarihli notasıyla, Trablus ve Bingazi'yi askeri kuvvetleriyle işgâle karar verdiğini açıkladı. Türkiye'nin başka bir yerde, Balkanlar'da meşgul olduğu bir sırada, İtalyan kuvvetleri, bu notadan bir gün sonra Trablus'a asker çıkardılar. (Yüz-binlik İtalyan askerine karşı 1500 Türk ve Libya'lı mücahidin savunmasını İlhan Bardakçı anlatmıştır: "Libya Bizden Nasıl Koparıldı?" *Milliyet*, 24 Ocak - 3 Şubat 1975.) Libya halkı, bu çatışmada Türklerin yanında yer aldı. Buraya Kurmay Binbaşı Enver Bey, Binbaşı Fethi Bey, Kurmay Kolağası Mustafa Kemâl Bey ve Piyade Binbaşısı Afyonlu Ali Bey (sonraki Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya) gibi seçkin subaylar geldi. İtalya, kolay bir işgâl beklerken, birkaç limanda mıhlanıp kalmış, karşısında Osmanlı ve yerli kuvvetlerin denetimi altında 1900 kilometrelik upuzun bir cephe bulmuştu. İtalyanlar birçok püskürtmelere uğramalarına rağmen,

mürgesi olmuştu. Yalnız, İtalyanlar sadece kıyıda tutunabildiler; iç kısımlarda yurtsever nitelikte feodal unsurların da katıldığı mukavemet sürüp gitmiş, 1913'de *Derna*'da ve 1914'de *El-Gardabia*'da İtalyanlarla yapılan silâhlı çatışmalarda ağır basan yerliler hükûmetle bir meclis bile kurmuşlardı. Hükûmetin başında, 1918'de Sanûsî tarikatının reisi olan *Emir İdris es-Sanûsî* vardı. Bir yandan Libyalıların karşı koymaları, öte yandan İtalya'nın Birinci Cihan Savaşında yenilgilere uğramaları İtalyanları yerlilerle görüşmelere zorladı. İdris es-Sanûsî ile 1917'de *Akrama*'da yapılan andlaşma sonucu İtalya İdris'in işgâl edilememiş bölgedeki yetkilerini tanıdı ve silâhlı çatışma durdu.

İtalya Birinci Cihan Savaşında taraf değiştirmeyip İngiltere ve Fransa ile savaşır durumda kalsaydı, doğuda Mısır, batıda da Tunus'tan sıkıştırılacak, Libya da otuz yıl süren İtalyan sömürüsünden kurtulmuş olacaktı. Ancak, İtalya taraf değiştirip İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olmuş, Türkiye ise Almanya ve Avusturya cephesine kaymıştı. Böylece, İtalyan işgâli altında olmayan Libya limanları da düşman bölgesi sayılarak işgâl edildi, Libyalılar savaş boyunca İtalyanlarla çarpıştılar.[17] Savaş sona erince muzaffer tarafta olan İtalya Libya üstünde sahiplik iddia etti. İngilizler de, Mısır'daki kendi varlıkları ile Fransız Kuzey Afrikası arasında bir tampon bölge görevi yapabileceği düşüncesiyle, İtalya'nın 1918'den sonra Libya'ya yerleşmesini kendi çıkarlarına uygun bulmuştu.[18]

Öte yandan, *Misurata*'ta yer alan bir şeyhler ve soylular toplantısından sonra, Kasım 1918'de "Tripolitanya Cumhuriyeti" ilân edildi. Bir yürütme ve bir de yasama organı kuruldu. Bu kurullarda kabile soylu-

---

Balkan Savaşlarından ezik çıkan Osmanlı Devleti 18 Ekim 1912'de barış yapmak zorunda kaldı. Bu barışın şartlarından biri Libya'lıların "yönetimsel otonomi"ye sahip olmalarıydı. İtalyanlar bu şarta hiç bağlı kalmadılar. (Ayrıca: G.F. Abbott. *The Holy War in Tripoli*, London, Edward Arnold, 1912.)

İtalyanlara karşı Türkler ve Libyalıların bu ortak savunması bağımsızlıktan sonraki yılların önemli bir temelidir. (Bu konuda bak: *infra*, dn. 19, 28 ve 31. (Ayrıca: Faiz Türkkan, *Libya ve Tarih Boyunca Türk-Libya Dostluğu*, Ankara, Bilim Matbaası, 1972.) İtalyanlarla 1912 barış andlaşması imzalandıktan sonra, Enver Bey Osmanlı kuvvetlerinin o zaman sahip olduğu tek otomobille çöl yollarından Carabub'a gidip Ahmet Şerif Es-Sunûsî'ye devletin çekilme nedenlerini anlatmıştır. (Karasapan, *op. cit.*, s. 218.) Türkiye'nin Trablus ve Bingazi üstündeki haklarından feragat ettiği Laussanne Barış Anlaşmasının 22'inci Maddesinde belirtilmektedir. (*Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*, çev. Seha L. Meray, Takım II, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1973, s. 8; *Ibid.*, Takım 1, C. 4, s. 31; *Ibid.*, Takım II, C. 1, Kitap 1, s. 135, 154, 167.)

17 Sir Duncan Cumming, "Libya in the First World War," *Libya in History*, University of Libya, Historical Conference, March 16-23, 1968, s. 383 – 389.

18 G. Z. Qasım, "The Role of Egypt in the Libyan-Italian War," *ibid.* s. 351.

ları, İslâm uleması ve henüz ortaya çıkmağa başlayan ticaret burjuvazisi temsil ediliyordu. Devlet başkanlığı görevleri dört kişilik bir kurula verilmişti. İtalya 1919'da *Suani Bek Adem*'de imzaladığı andlaşma ile bu cumhuriyetin iç otonomisini tanıdı. Bir anayasa yapıldı. Ülkede, ilk kez olarak, *Ulusal Reform Partisi* adlı bir parti kuruldu ve *El-Liva at-Tarablusî* diye bir gazete çıkmağa başladı. 1920'de *Er - Rajma*'da yapılan yeni bir andlaşmayla İtalya İdris'in işgâl edilmemiş bölgede egemenliğini tanıdığını bir kez daha kabullendikten başka, yabancıların elindeki kıyılarda yaşayan yerli halkı koruma görevini de üstleniyordu.

Aslında, Suani Ben Adem ve Er - Rajma'da yapılan bu iki andlaşma İtalyan Parlâmentosunca onaylanmadı bile. Zaten, hükûmet de daha çok bir oyalama taktiği peşindeydi. Tripolitanya Anayasası bile reddedilmişti. İtalyanlar bir yandan da, kabileler ve kabile başkanlarının arasını açmağa çalışıyorlardı. Bu koşullar altında, Aralık 1921'de *Garian*'da bir liderler toplantısı daha yapılarak çatışan kabileler anlaşmaya, karşı karşıya gelen çıkarlar uzlaşmaya gayret ettiler. Bu toplantı Libya'nın muhtelif bölgelerinin birleşmesi tezini benimsedi.

Libya'da birleşme eğilimleri başgösterdiğinde İtalya'da da faşist rejim kurulmuştu (Ekim 1922). Yeni, enerjik ve saldırgan hükûmette Libyalılara karşı savaş hazırlıkları başgösterince, Emir İdris Aralık 1922'de Mısır'a sığındı. Bingâzi'de liderlik, akrabalarından *Mohammed er - Rida es - Sanûsi* ve *Safiaddin es - Sanûsi*'ye, Trablusgarb'da da *Ahmed el - Murayyid*'e geçti. Askerî komuta *Umar el - Muhtar*'ın elindeydi. Bu zat İtalyanlara karşı mukavemetin bayrak adamı oldu. Mart 1923'de Bingâzi'deki Libya askerî kamplarını İtalyanlar bastı. Bir ay sonra, İtalyan Genel Valisi Sanûsî'lerle yapılan bütün andlaşmaların hükümsüz olduğunu ilân etti. İtalyanlar askerî harekâtın bir iki hafta içinde biteceğini tahmin etmelerine rağmen, Libyalıların karşı koyması sonucu 1930'ların başına kadar sürdü. Mukavemeti kırmak için, İtalyan faşistleri köylüleri yer yer topraklarından attılar, hayvanlarına el koydular, kuyuları doldurdular, kadınları ve çocukları toplama kamplarına tıktılar. Savaş Umar el-Muhtar'ın yakalanıp 1931 Güzünde asılmasıyla bitti.[19]

19 Libya'nın ulusal kahramanlarından Ömer (Umar) Muhtar 11 Eylül 1931'de El-Beyda yakınlarında bir İtalyan askerî taşıt kolunu vurmağa hazırlanırken İtalyanların hizmetinde bir yerli süvari jandarması tarafından yakalanmıştı. Ömer Muhtar Bingazi'ye getirildiğinde Roma'da bulunan General Graziani önemli haberi alır almaz hemen uçakla Trablus'a gelmiş ve Genel Vali Mareşal Badoglio ile görüşüp bir oturumluk çabuk bir "divan-ı harb" kararı sağlamıştır. Yetmişlik Muhtar idam kararına "*innâ ileyh râciun*" sûresiyle cevap vermiş, hemen ertesi günü Soluk'ta 20,000 Bedevî'nin önünde sanki bir haydutmuş gibi asılmıştır. (Karasapan, *op, cit.*, s. 247 – 248.) Mareşal Badoglio bu olaydan sonra 24 Ocak 1932'de, Libya'da iç savaşın bittiğini

İtalyanlar en iyi topraklardan 230,000 hektarına el koydu. Sanûsî'lerin 62,000 hektarlık özel toprakları ve öteki şeyhlerin mülkleri de İtalyanların eline geçti. Bu sonuç Libya'da yalnız köylünün değil, feodalin de yabancıya karşı olduğunu göstermektedir. En verimli topraklardan 130,000 hektarı İtalyan şirketlerine ve işgâlde büyük rol oynayan general ve subaylara verildi.

İtalyan sömürge örgütü iki çeşit işletme biçimine dayanıyordu: İmtiyazlar ve göçmen yerleşmeleri *(colonia)*. "İmtiyazlar" yirmi - beş hektarlık parçalardan kurulmuş büyücek çiftlikler durumundaydılar. Vergiden yirmi - beş yıl muaf tutulmakta, devlet kredisinden faydalanmaktaydılar. Göçmen yerleşmeleri üç biçimdeydi: "Ente"[20], "INPS"[21] ve "ATI"[22]. Her göçmene evleri dolaylarında 25 - 50 hektar arasında da toprak verilmekteydi.[23]

Gene bu topraklar, İkinci Cihan Savaşı sırasında. Mısır'ı işgâl için bir sıçrama tahtası olarak kullanıldı. Mihver Libya'dan İngiliz kuvvetlerinin 23 Ocak 1943'de girmesiyle çıkarıldı.[24] Ama İtalyanların çıkarılmalarıyla Libyalıların kurtuluşu sağlanmadı. Bingazi ve Trablusgarb'ı İngilizler, Fîzan'ı Fransızlar işgâl ettiler. Savaş durumundan faydalanan Amerika da buraya asker yollayarak Tripoli yakınında *Wheelus Field* adı verilen yerde bir askerî üs elde eti.

Bağımsızlık istekleri savaştan sonra, tabii, tekrarlandı. Kahire'de kurulmuş olan *Libya Kurtuluş Komitesi* Arap Birliğine gönderdiği memorandumda ülkenin İngiltere ve müttefikleri tarafından askerî ve siyasal denetim altında bulundurulmasını protesto ettikten başka, şu isteklerde bulunuyordu: (a) tam bağımsızlık, (b) Libya'nın toprak bütünlüğü, (c) Libya'nın Arap Birliğine alınması. Komite dört büyüklere de

---

ilân etti. Mussolini de bu olayların sözünü ederken "bitkileriyle yemyeşil olan Sirenayka'nın kandan kıpkırmızı" olduğunu belirtiyordu. (Evans-Pritchard, *op. cit.*, s. 199.) Karasapan, Şehit Ömer Muhtar'ın 1931 - 32 yıllarındaki güç anlarında, herhalde 1911 - 12 Libya Savaşı sırasında tanıdığı ve daha sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Atatürk'e bir "istimdatname" yolladığını, ancak bunun İtalyan askerî devriyelerinin eline geçtiğini söylemektedir *(op. cit.*, s. 358).

20 *Ente per Colonizatione della Libia* (Libya Yerleşme Resmî Kurumu).

21 INPS, yani *Instituto Nazionale della Providenza Sociale* (Toplumsal Basiret Ulusal Kurumu).

22 ATI, yani *Azienda Tabacchi Italiani* (İtalyan Tütün Kurumu).

23 Libya'da İtalyan sömürgeciliği hakkında: Carlo Schanzer, "Italian Colonial Policy in Northern Africa," *Foreign Affairs*, Special Supplement, C. II, No. 2 (December 15, 1923), s. 446 - 456; Corrado Zoli, "The Organization of Italy's East African Empire," *Foreign Affairs*, C. XVI, No. 1 (October 1937), s. 80-90; Royal Institute of International Affairs, *The Italian Colonial Empire*, London, 1940; Jean Despois, *La Colonisation Italienne en Libya: problemes et methodes*, Paris, Larose-Editeurs, 1935.

24 Lord Rennell, *British Military Administration of Occupied Territories in Africa During the Years 1941 - 1947*, London, H.M.S.O., 1948.

(A.B.D., S.S.C.B., İngiltere, Fransa) gönderdiği memorandumda aynı istekleri tekrarladı. Libya'daki Ulusal Parti ve öteki yurtsever kuruluşlar da aynı mealde isteklerde bulundular. 1945 - 1948 yılları arasında Libya'nın geleceği dört büyüklerin Dış İşleri Bakanları Konseyinde birkaç kez konuşuldu. Bu tartışmalardan Batılı devletlerin Libya'da bir çeşit işgâl rejimi sürdürmek istedikleri anlaşılıyordu. Oysa, İtalya ile galip devletler arasında yapılan 10 Şubat 1947 tarihli Barış Andlaşmasının 26'ncı Maddesi bu devletin eski Afrika sömürgeleriyle ilgisini tasfiye etmekteydi.[25]

Batılılar, Bingazi'de İngiliz, Trablusgarp'da İtalyan ve Fîzan'da da Fransız vesâyeti kurarak, Birleşmiş Milletleri de kullanmak suretiyle, Libya'nın bölünmesini hukûkîleştirmek istiyorlardı. Her iki devletin dış işleri bakanlarının adlarıyla bilinen 7 Mayıs 1949 tarihli "Bevin - Sforza" andlaşmasına göre, İngiltere ile İtalya'nın peşin kararları buydu. Bağımsızlık hiç değilse on yıl kadar ertelenecek, eski Mihver dostu İtalya'ya Libya'da gene egemenlik tanınacaktı.

Libya'daki İtalyan topluluğu bu devletin ekonomisinde özel bir yer işgâl etmekte devam ediyordu. 1954 sayımına göre, o zaman 38,000 İtalyan vardı. Hepsi de Tripolitanya'da yaşıyor, İtalyan yurttaşlığı hakkını koruyorlardı. Bunların üçte-ikisi Tripoli kentinde oturuyor, geri kalanı 1943'den önce Garibaldi, Olivetti, Crispi ve Bianchi gibi İtalyan adlarıyla bilinmekte olan eski göçmen bölgelerinde çalışıyorlardı. Bu çiftliklerin o zaman üçte-biri yeni Libya Hükûmetine devredilmiş olup, 1,400 kadarı hâlâ İtalyanların elindeydi. İtalyanlar endüstri, kamu hizmetleri, bankacılık, otel işletmeciliği ve daha birçok iş kollarında ağır basmaktaydılar.[26]

BAĞIMSIZ LİBYA

Ne var ki, Bevin - Sforza plânı Mayıs 1949'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Üçüncü Oturumunda reddedildi.[27] 21 Kasım 1949 tarihli Genel

25 Madde 26: "İtalya Afrika'da sahip bulunduğu ülkeler, yani Libya, Eritrea ve İtalyan Somalisi üstündeki bütün hak ve sıfatlarından feragat eder. Haklarında verilecek son karara kadar bu ülkeler şimdi bağlı oldukları yönetimler elinde kalacaktır. Bu ülkelerin son durumları Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği Hükûmetleri arasında işbu andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde, aynı hükûmetlerin XI sayılı ve ilişikte iktibas olunan 10 Şubat 1947 tarihli ortak açıklamalarında anlatılan biçimde saptanacaktır." XI sayılı belgenin en önemli hususları da bu toprakların son durumlarının "ilgili hükûmetlerin görüşleri göz önünde bulundurularak sâkinlerinin dilekleri ve refahları ve barış ve güvenliğin çıkarları ışığı altında saptanması" ve eski İtalyan sömürgelerinin herhangi birine araştırma komisyonları gönderilmesiyle ilgili noktalardı.

26 International Bank for Reconstruction and Development, *The Economic Development of Libya*, Baltimore, the Johns Hopkins Press, 1960, s. 21 - 22.

27 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1948 - 1949*, New York, Department of Public Information, 1950, s. 257 - 258, 261 - 262, 263, 265 - 267, 272, 275 - 276 (karar).

Kurul kararı ise, Ocak 1952'de bağımsızlık verilmesini öngörüyordu.[28] 24 Aralık 1951'de Libya ülke bütünlüğü bozulmadan bağımsız ilân edildi ve Emir İdris es-Sanusî Libya Kralı *Birinci İdris* oldu.[29] 1951 Anayasasına[30] göre, Libya federal bir devlet bünyesine sahipti; merkezî hükûmet ve meclisin yanıbaşında, her üç vilâyetin yürütme ve yasama hakları kısıtlandı.[31]

Ulusal endüstri kurma çabaları da 1963'den sonra görülmektedir. İlk 5 yıllık ekonomik kalkınma plânı da 1963'de uygulandı. İkinci plâna ise, 1967'de başlandı. Bir ulusal endüstri kurma, tarımı geliştirme, ulaştırma sistemini düzeltme, sulama olanaklarını artırma, konut, eğitim ve sağlık sorunlarında en önemli adımları atma gibi birtakım tedbirler alındı. Merkezî bir bankadan başka tarım ve endüstri bankaları gibi devlet kredi kurumları meydana getirildi. Hükûmet yabancı bankaların faaliyetini

28 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 21 Kasım 1949 tarihli 250'nci oturumunda Libya'nın tek bir ülke olarak bağımsızlığını bir olumsuz oya karşı 48 olumlu ve 9 çekimser oyla kabul etmişti. Olumsuz oy kullanan devlet Etyopya idi. Bu karara göre, "Sirenayka, Trablusgarb ve Fizan'dan bileşik Libya bağımsız ve ulusal egemenliğine sahip bir devlet olarak kurulacak ve bağımsızlığını bir an önce ve en geç 1 Ocak 1952'ye kadar gerçekleştirmiş olacak"tı. (Adrian Pelt, *Libyan Independence and the United Nations*, New Haven, Yale University Press, 1970; Benjamin Rivlin, *The United Nations and the Italian Colonies*, New York, 1950).

Libya'nın bağımsızlığı B. M. Genel Kurulu Birinci Komisyonunun 3 Ekim 1949 tarihli oturumunda konuşulurken Türkiye delegesi şunları söylemiştir: "Sözkonusu edilen ülkelerin bir kısmı çok yakınlara kadar Osmanlı İmparatorluğunun bir parçasıydı. Türk kamu oyu bu eski yurt topraklarından herhangi birinin siyasal gelişmesini ilgiyle izlemekte ve bunlardan birinin ulusal emeline kavuştuğunu görmekle sevinç duymaktadır. Libya da, Osmanlı İmparatorluğunun parlâmentosunda ve başkentinde ulusal temsilcilerini bulundurduğu ayrılmaz bir parçasıydı. Çeşitli temsilcilikler tarafından olduğu gibi, Libya halkının temsilcileri tarafından da belirtildiği üzere, Libya halkı Bingazi ve Trablus'un yönetimine fiilen katılmış ve Libyalılar yurttaşı oldukları Osmanlı Devletinin yönetiminde de rol almışlardır. İngiltere temsilcisinin de son birkaç ay zarfında Berka'nın kendi kendini yönetmeğe doğru büyük ilerlemeler gösterdiğini söylemek suretiyle bu görüşü onaylamasına rağmen, Libya'nın bağımsızlığa hazır olmadığını savunmak gerçeklerle bağdaşmaz. Bu yüzden, Türkiye temsilciliği Libya'ya bağımsızlığının verilmesi önerisini desteklemekte ve bunun gerçekleşmesi için bir geçiş dönemi gerekliyse, bunun da mümkün olduğu kadar kısa olmasını dilemektedir." Karasapan, *op. cit.*, s. 292 – 293.

29 Henry Serrano Villard, *Libya: the New Arab Kingdom of North Africa*, New York, Cornell University Press, 1962; Ann Dearden, "Independence for Libya: the Political Problems," *The Middle East Journal*, C. IV, No. 4 (October 1950), s. 395 – 409; Benjamin Rivivlin, "Unity and Nationalism in Libya," *ibid.*, C. III, No. 1 (January 1949), s. 31 – 44.

30 1951 Libya Anayasasının metni: Karasapan, *op. cit.*, s. 312 – 226.

31 Libya'da ilk egemen yerli hükûmet kurulurken, 1912'den sonra Türkiye'ye göç etmiş olan Libyalıların tekrar anayurda dönmelerini istemiş, Cumhuriyet dönemünde Hakkâri Valiliği yapmış olan Ubeydullah Kuloğlu bakan olarak Libya kabinesine girmiş, Ankara'yı resmen ziyaret etmiş olan Ulusal Savunma Bakanı Ali Esat Cerbi Libya asıllı Piyade Yarbayı Umran Yetişal'ı beraberinde geriye götürerek Libya Ordusu kumandanlığına getirmiş, T. C. Dış İşleri Bakanlığında yirmi – iki yıl basın ve hukuk danışmanlığı yapmış olan gene Libya asıllı Abdüsselâm Busayrî de geriye çağrılıp Libya Dış İşleri Bakanlığına getirilmişti.

sınırlamakla birlikte, *Banco di Roma* ve *Banco di Napoli* gibi İtalyan, *Barclay Bank* gibi İngiliz bankaları ülke ekonomisinde etkili olmakta devam ettiler.

Libya'nın ekonomik hayatında son yılların en önemli olayı petrol çıkarılmasıdır. Fakat petrol arama, çıkarılma ve ihracatı, Amerika başta olmak üzere, yabancıların elindeydi. *Overseas Oil* ve *Esso Libya* gibi Amerikan şirketleri ülke petrolünün % 90'ı üstünde egemendiler. Libya'daki yurtsever unsurlar yabancı şirket faaliyetlerinin denetlenmesini, kâr dağıtımında oranın Libya yararına değiştirilmesini istemişlerdir. Öte yandan, petrol endüstrisinin gelişmesi devlet gelirlerini ve kalkınmaya harcanan meblağları arttırmıştır.

Faaliyetleri daha 1952 yılında yasaklanmış olduğundan, Libya'da siyasî partiler yoktu.[32] Buna karşılık, işçiler faaliyet göstermekteydi. Bunların baskıları sonucu 1955'de kabul edilen iş kanununa göre, 48 saatlik bir çalışma haftası, yılda iki haftalık ücretli izin, asgarî ücret ve sigorta kabul edilmişti. Fakat bu kanun devlet personelini, tarım işçilerini ve balıkçıları kapsamamıştır. 1963'de *Bütün - Libya İşçi Sendikaları Federasyonu*'nun kurulmuş olması ülke tarihinde önemli bir olay olarak kabul edilmektedir.

Tarımda, yeni toprakların ekime açılması ve köylü kooperatiflerinin kurulmasıyla iyiye doğru gelişmeler olmuşsa da, 1960 tarım istatistiklerine göre, ekili toprakların yarısından fazlası feodal unsurların elindeydi ve İtalyanlar hâlâ en verimli topraklara sahiptiler. 200,000 kadar Libyalı da göçebe ya da yarı - göçebe hayatı sürüyordu. Tarım sorununun, temelde, sosyo - ekonomik ilişkiler değişmeden olduğu gibi sürüp gideceği anlaşılmaktaydı.

İlk öğretim mecburî ve ücretsiz duruma getirilmiş, Arapça eğitim dili olarak kabul edilmiş, 1956'da bir üniversite, teknoloji ve pedagoji kolejleriyle ticaret ve hukuk okulları açılmıştı. Ulusal edebiyatta da bir ilerleme olmuş, *Muhammed Ali Haratî*, *Tamib er - Ravî* ve *Zaima el - Barunî* gibi yazarlar tanınmağa başlamıştı.

Libya'nın dış ilişkiler alanındaki ilk adımı Mart 1953'te Arap Birliğine girmek oldu. İkinci gelişme hem genç devletin ekonomik güçlüklerini, hem de yabancı üsler gailesini ortaya koyuyordu. Yabancıların askerî baskıları Libya'nın ötedenberi üstünden atmak istediği bir ağırlık olmuştur. Bağımsızlığın ilânından sonra bile, bu ülkede yabancı kuvvetler ve

32 Daha önce, Trablus bölgesinde beş siyasi parti vardı. Bunlar 1948'de birleşip bir "Ulusal Cephe" kurmuşlardı. Bunlardan başka, bir Libya - Mısır Birliği Partisi, Liberal Parti ve İşçi Partisi de bulunuyordu. Hattâ, "Türkiye ile Birleşme Partisi" bile vardı.

askerî üsler kalmıştı. İngiltere 1953'de, Amerika da 1954'de Libya'ya eşit olmayan yardım andlaşmaları kabul ettirmiş, bu andlaşmalar da yabancı askerlerin varlığını hukukîleştirilmişti. Temmuz 1953'de, Libya İngiltere ile yirmi yıllık bir andlaşma imzalamış, İngiltere bu yeni devlete her yıl ekonomik kalkınması için bir milyon sterlin, bütçe açığını kapatması için de 2,750,000 sterlin vermeyi kabul etmiş, karşılığında askerî üsler edinmişti. Eylül 1954'de Amerika ile buna benzer bir andlaşma daha imzalandı. Amerika Libya'ya yirmi yıllık bir süre içinde 40 milyon dolar verecek, karşılığında hava üsleri edinecekti. Libya 1955'de Fransa ile dostluk ve 1956'da İtalya ile bir ticaret andlaşması imzaladı. Bunu Mısır ile 1956'da bir ticaret ve Tunus ile 1957'de bir dostluk andlaşması izledi.

Libya'ya bir Sovyet Büyükelçisi 1955'de gelmiş, fakat bir yıl sonra yaptığı ekonomik yardım önerisi kabul edilmemişti. Gene 1955'de Libya Birleşmiş Milletlere üye oldu. Libya daha bir süre yabancılara üsler kiralayarak gelir temin etme siyasetini izledi. Başbakan *Abdülmecid Kubar* Nisan 1958'de İngiltere'ye giderek 1958 - 1963 yılları arasında Libya'nın alacağı ekonomik yardımı görüştü. Bir ay sonra, Libya Parlâmentosunda yaptığı açıklamaya göre, İngiltere 1 Nisan 1963'e kadar her yıl 3,250,000 sterlin vermekte devam edecek, ayrıca 5,000 kişilik Libya ordusuna hafif silâh ve malzeme temin edecekti. Ancak, ekonomik kalkınma tasarılarını da bundan böyle Amerika her yıl 5,5 milyon dolar vererek karşılayacaktı.[33] Eylül 1958'de Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasına üye olan Libya bundan böyle İngiltere'den çok Amerika'ya yaslanmağa başladı. Ağustos 1960'da Libya Hükûmetinin yaptığı bir açıklamaya göre, Amerika askerî üsleri kullanma karşılığı her yıl 10 milyon dolar verecekti. Libya 8 Temmuz 1960'da Federal Alman Cumhuriyetiyle de bir teknik ve ekonomik işbirliği andlaşması imzaladı.

Sirenayka'nın Zelten bölgesinde Haziran 1959'da petrol bulundu. Aynı yıl içinde Sirenayka'da dört, Trablus'da altı ve Fîzan'da bir kuyu açıldı. 24 Mayıs 1960'da yeni kurulan *Meclis el - Imar* ülkenin doğal kaynaklarını değerlendirmeyle görevlendirildi. Ağustos 1964'de İngiliz şirketi *British Petroleum* doğu Libya'da petrol yatakları buldu.

1960'lardan sonra, Libya'da bir kısım kamu oyu eşit olmayan andlaşmalara son verilmesini, sömürge dönemini hatırlatan yabancı kuvvet-

33 Amerikalı yazar Milton Feder'e kalırsa, A.B.D. Libya'ya "eli açık" davranmış, bu ülkenin Mısır baskısına dayanmasına ve kendine Wheelus Field askerî üssünü vermesine karşılık, bu kuzey Afrika devletini "bol keseden mükâfatlandırmıştır." Milton Feder, "Great Power Relations in the Origin and Development of the Kingdom of Libya," (basılmamış doktora tezi, Michigan University, 1959), s. 203.

lerin çıkarılmasını ve yabancı askerî üslerin kapatılmasını istemeğe başladı. Fransa 1955 Libya-Fransız andlaşmasıyla kuvvetlerini geri çekmiş, 1963'de de *Ghat Gadames* ve *Sebha* hava üslerini kapatmıştı. Petrolün yardımıyla bir miktar maddî bağımsızlığa kavuşan Libya, Afrika sorunları başta olmak üzere, uluslararası ilişkilerde sesini duyurmağa başladı. Mayıs 1963'de hava ve deniz limanlarını Portekiz ve Güney Afrika taşıtlarına kapadı. Ağustos 1963'de Cezayir ile bir dostluk andlaşması imzalayarak, Magrip ülkelerine yaklaşmış oldu. 1964'de Libya Parlâmentosu İngiliz - Amerikan üslerini kapatına kararı aldı. Şubat ve Mart 1966'da Trablus'daki İngiliz kuvvetleri çekilip gittiler, fakat İdris hava alanı yakınındakilerle Bingazi ve Tobruk'dakiler kaldılar. İngiltere Tobruk'un güneyinde *El Adem* hava alanını da terketmedi. Amerika da Wheelus Field üssünü bırakmamakta direniyordu.

1969 Hareketi:

1 Eylül 1969'da Libya'da askerî bir darbe oldu.[34] Genç subaylardan bileşik *Devrimci Konuta Kurulu*'nun başkanlığına o zaman 27 yaşında (sonradan albaylığa yükseltilen) *Muammer el Kaddafi*[35] getirildi. Yeni hükûmet "Özgürlük, Sosyalizm ve Birlik" üçlüsüne *(hurriyye, iştirakiyye ve vahde)* inandığını açıklıyordu.[36]

Libya resmî çevreleri bu üçlüyü şöyle tanımlamaktadırlar:

> "*Özgürlük:* Yirmi yılı aşkın süredir İtalyan işgâline karşı savaştık; kan döktük, kurban verdik; binlerce şehit özgürlük

34 Libya Kralı, o sırada, Türkiye'de sağlık tedavisi görmekteydi. Yaşlı hükümdar tahttan çekilmeyi önce reddettiyse de, yeni yönetime halktan karşı koyan olmadığını görünce, darbeyi kabul etti. Anthony Thwaite, "End of a Desert Kingdom?" *New Statesman*, C. 78, No. 2008 (September 5, 1969), s. 297; William H. Lewis, "Libya: the End of Monarchy," *Current History*, C. 58, No. 341 (January 1970), s. 34 - 38; Celâl Tevfik Karasapan, "Libya'daki Askerî Darbe Üzerine," *Orta Doğu*, Ankara, No. 88 (Ağustos-Eylül 1969), st. 2-10; "Libya'daki İhtilâlin Yakın Sebepleri," *ibid.*, No. 89 (Eylül-Ekim 1969), s. 11-17.

35 Kaddafî hakkında: Mirella Bianco, *Kadhafi: Messager du Désert*, Paris, Stock, 1974. (İngilizcesi: *Gadafi, Voice from the Desert*, London, Longmans, 1975.) Kaddafi'nin hayatı ve darbe hazırlıkları: Frederick Muscat, *My President, My Son*, Malta, Adam Publishers, 1974. Başlığında "Kaddafî" adını taşımakla birlikte, Libya ile ilgili genel bilgilerin bir araya getirdildiği bir yayın olarak: Hüdayi Bayık, *Kaddafi*, Ankara, Nur Yayınları, 1973. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Kaddafi'nin Libyası," *Barış*, Ankara, 4-9 Ocak 1975. Libya Devlet Başkanının adı "Gazzafî" olarak da telâffuz edilmekte ve türlü biçimlerde yazılmaktadır: Gadhafi, Kazzafi, Kaddafî...

36 Libyan Arab Republic, Ministry of Information, Public Relations Department, *1st of September Revolution: 2nd Anniversary*, Tripoli, 1971, s. 11. Libya'nın misyonu bulunan bir ülke olduğuna inandığına dair: Türkkaya Ataöv, "Libya: Country with a Mission," *Daily News* Ankara, November 11, 1975.

uğruna hayatını kaybetti...1 Eylül Devrimi de yabancı üsleri tasfiye edip topraklarımızı...emperyalistlerden kurtarmak için yapıldı. Uzun mücadelemiz özgürlüğün gerçek anlamını bize öğretti...Özgürlük bölünemez...Yeryüzünde her yerde çeşitli kurtuluş hareketlerini de bunun için destekliyoruz. Afrika, Asya, Lâtin Amerika ve Kuzey İrlanda'daki özgürlük savaşçılarıyla inanç birliği içindeyiz...

"*Sosyalizm:* Sosyalizmin bütün sömürü biçimlerini yokeden bir çözüm olduğuna inanıyoruz...Sosyalizm toplumsal adalet, eşitlik...demektir. Fakat sosyalizm İslâmın uhrevî hareket noktalarından ilham almalıdır...İslâma dayalı bir sosyalizm Arap dünyasına ve Üçüncü Dünyaya uygun çözümdür.

"*Birlik:* Arap Körfezinden Okyanus'a kadar Arap birliği halkın paylaştığı bir gerekliliktir. Buna engel olmak ihanettir...Arap ulusu birleşmezse, dağınık ve zayıf kalacaktır...Arap gücü ancak o zaman harekete geçmiş olacaktır. Geniş ve sınırsız kaynakları onları büyük bir güç durumuna getirerek kendilerini kurtarmalarını ve işgâl edilmiş topraklarını geri almalarını mümkün kılacaktır...Bu ana esaslar genel bir çerçeve, yâni İslâm'ın uhrevî çerçevesi içinde kalırlar...İslâm cihad bekliyor...

"Libya Arap Cumhuriyeti birçok alanlarda, bu düşünce ve inançla silâhlanmış olarak, hareket etmiştir."[37]

Ancak Kaddafi yurtta "bir tek yabancı asker bile bulunsa", özgürlüğün tamam olmayacağını söylüyordu.[38] Bu açıklamanın gerisinde şöyle bir anlayış yatmaktaydı: Yabancı devletlere üs verilmesi ya da benzeri andlaşmaların imzalanmasıyla sonuçlanan durum artık yoktur. Eski hükû-

37 Libyan Arab Republic, Ministry of Information and Culture, *The Libyan Arab Republic and the World*, Tripoli, the General Administration for Information, 1974, s. 3-7. Libya önderlerinin devrim hakkındaki sözleri: "The Libyan Revolution in the Words of Its Leaders," *The Middle East Journal*, C. XXXIV, No 2 (Spring 1970), s. 203 – 219. Kaddafi'nin inançları hakkında: Herrè Bleuchot, "Les fondements de l'idèologie du colonel Mouammer el-Kaddafi," *Maghreb - Machrak*, No. 62 (mars-avril 1974), s. 21 - 28. Kaddafi'nin 15 Nisan 1973'de Zwara konuşmasından: "Silâhlı yığınlar yönetim sorumluluğunu ele alacaktır..." George Lenczowski, "Popular Revolution in Libya," *Current History*, Philadelphia, C. 66, No. 390 (February 1974), s. 57 – 61. Devrimci Libya'nın yönetim biçimi üstüne ciddî bir araştırma: Henri Habib, *Politics and Government of Revolutionary Libya*, Montreal, Le Cerde du Livre de France Ltée, 1975, 385 s.

38 *1st September Revolution: 2nd Anniversary*, *op. cit.*, s. 11. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Libya Üslere Karşı Bir Ülkedir," *Vatan*, 2 Nisan 1976.

met yabancı üslerde destek bulan bir terör aracıydı; bu andlaşmalar da güçsüz ve isteksiz bir halka zorla kabul ettirilmişti. Üstelik, bu üslerle "Arap ülkelerine Siyonist saldırı" arasında bağlar da vardı. Bu görüşe göre, Libya'daki yabancı üsler yalnız bu devletin değil, tüm Arap âleminin egemenlik ve güvenliğini tehdit ediyordu, Libya 28 Mart 1970'de El Adem İngiliz üssünün boşaltılmasını tüm üslerin kaldırılmasının ilk işareti saydı. 11 Haziran 1970'de Amerikalılar da Wheelus Field Hava Alanını terkettiler.[39]

Amerikan Kuvvetlerinin ülkeden ayrılması iç ve dış politika üstündeki yabancı baskısını kaldırdı. Altı ay sonra yapılan Tripoli Paktı[40] Arap Cumhuriyetleri Federasyonunun kurulacağını açıklıyordu. Bu Federasyon 17 Nisan 1971'de Mısır, Libya ve Suriye arasında kuruldu.[41] Federasyonun bir bayrak ve bir başkenti olacak, "sosyalist demokratik bir hükûmet sistemi"ne sahip bulunacak, öteki Arap ülkelerine açık duracaktı.

Libya, dış politikasını "Pan - Arap"laştırıyor, "uluslararası Siyonizm ve emperyalizme" karşı "cihad" açıyordu. 1967 saldırısı yalnız komşu Arap ülkelerine değil, tüm Arap ulusuna yapılmış, yalnız Arap toprakları değil, Arapların, kültürleriyle birlikte, varlıkları hedef alınmıştı. Libya'nın görüşüne göre, bu türlü bir saldırı bölgesel tedbirlerle önlenemezdi. Mücadelenin çıkar yolu bütün Arapları birleştirmekti. Libya Basra Körfezini de emperyalizmin hâlâ var olduğu ve İran isteklerinin yüzeye çıktığı bir Arap bölgesi olarak değerlendiriyor.

Görüldüğü gibi, Libya tahtının Batılı devletlerle yakın ilişkileri son bulmuş, yeni yönetici kadro ilk yıllarda Mısır'a ve Arap birliği fikrine

---

39 Buranın adı Akba Ben Nafa'a Üssü oldu.

40 "1 Eylül 1969 Hareketi"ni yapanların, hazırlıklarının daha başından beri, Pan-Arap hedeflerinin de olduğu ileri sürülmektedir. Onlar için, Libya Arap Cumhuriyeti büyük Arap birliğinin bir parçasıdır. Bu yüzden, 1 Eylül hareketini Batı'nın Arap âlemindeki varlığı ve 1967 yenilgisine "bir tepki" olarak değerlendiriyorlar. Bundan ötürü, dört ay içinde, 25 Aralık 1969'da, Nâsır Nimeiri (Numeyri-Sudan) ve Kaddafi Libya'da buluşmuşlar ve "Devrimci Cephe" adını verdikleri bir birlik kurduklarını ilân etmişlerdi. Libya'ya göre, Mısır "Ana Devrim" dir ve Sudan'daki "Mayıs hareketi" ile Libya'daki "Eylül hareketi" bu ana devrimi tamamlamaktadırlar. Ekim 1970 Kahire Bildirisi birlik yolunda bir adım daha atmış ve General Hâfız El-Esad'ın Suriye'de iktidara gelmesiyle, bu Orta Doğu Arap devleti de Aralık 1970'de Tripoli Paktına katılmıştır. Sudan Federasyonun dışında kalmış, 2 Ağustos 1972'de kalabalık bir Libya kafilesinin Ras Jeder'den hareketle "sun'i sınırlar" denilen Mısır gümrüğünü yıkıp aşma girişimi yarım kalmıştı.

41 "Egypt - Libya : Peace or Just a Mirage," *Arab World Sketch*, Beirut, C. III. No. 20 (August 23, 1974); Kaddafi - Sedat - Şeyh Zayed (Birleşmiş Arap Emirlikleri Devlet Başkanı Şeyh Zayed İbni Sultan - el Nahian) buluşması: *The Egyptian Gazette*, Cairo, August 19, 1974. Tunus ile birleşme girişimleri hakkında: "The Union of Libya and Tunisia," *The Arab Economist*, Beirut, C. VI, No. 61 (February 1974), s. 12 - 16.

doğru yönelmişti. Eski kral hükûmetinin bir İngiliz füze savunma sistemiyle ilgili kontratı sonradan feshedilmiş, yeni hükûmet onun yerine yüz adet Fransız *Mirage* jet uçağı almıştı. Libya Magrib'ten uzaklaştıysa da, Tunus'a resmî bir ziyaretten başka, bu komşu ülkeyle de birleşme çabaları ortaya çıkmıştı. Öte yandan, Temmuz 1971'de Fas Kralı Hasan'ı devirme girişiminde Libya'nın parmağı olduğu ileri sürülmüş, diplomatik ilişkiler kesilmişti.

Sovyetler Birliği'nin Arapları tutan politikasına zaman zaman olumlu atıflarda bulunulmasına rağmen, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Haziran 1971'de tanınması dışında, komünist dünya ile yakın ilişki bulunduğuna dair bir işaret yoktur. Komünizm, Libya resmî çevrelerince "yabancı" bir ideolojidir.[42] Libya'ya göre, Arap âleminin inanç sistemi "Nasırizm" olmalıdır. 15 Mart 1973 tarihli Tripoli toplantısı Nasırcı güçlerin bir araya gelmesidir. 25 Mart 1973 tarihli Bingazi İslam Dış İşleri Bakanları Konferansı da Müslümanlığın "gerçek, devrimci, ilerici, sosyalist, âdil" olduğunu ileri sürmüştür. Aynı toplantı bütün İslam ülkelerini İsrail ile tüm bağlantılarını kesmeğe çağırmıştır.[43] Afrika'nın kurtuluşuna yardımcı olmak üzere, bir "Cihad Fonu" kurulması da kararlaştırılmış, güney Filipinler Müslümanlarına yardım konusunda da görüş birliğine varılmıştır. 14 Mayıs 1973 tarihinde gene Tripoli'de yer alan bir uluslararası gençlik toplantısı bütün ülkelerin pasaportlarında, Fransızca ya da İngilizce gibi Arapça açıklamalar yapmalarını ve Afrika Birliği Örgütü merkezinin Etyopya'dan çıkarılarak başka bir Afrika başkentine taşınmasını istemiştir.[44]

---

42 Nitekim, Libya Temmuz 1971'de Sudan'da Başkan Nimeiri'yi iktidardan uzaklaştıran ve o zaman "komünist" diye ilân edilen sola karşı cephe almış, Londra'dan Hartum'a normal sefer yapmakta olan bir uçak Libya üzerinden giderken zorla yere indirilmiş ve karşı sol darbeyi yapanlardan ikisi Sudan'a teslim edilmişler, sonra öldürülmüşlerdi. Bunlardan biri Hartum'a Devlet Başkanı olmak üzere gitmekte olan El-Nur'du.

43 Libyan Arab Republic, Ministry of Information and Culture, *The Revolution of 1st September: the Fourth Anniversary*, Benghazi, Dar Al Hakika, 1973, s. 220. Kaddafi bu çizgideki düşünceleri 24 Kasım 1973'de Paris'te Plaza Otelinde bazı ünlü Avrupalı aydınlarla yaptığı tartışmada da sürdürmüştür. Fransız gazetesi *Le Monde*'un düzenlediği bu sempozyomun zabıtları: *The Paris Symposium*, Beirut, Dar al-Awda, t.y. Ayrıca: *Thus Spoke Colonel Moammar Kazzafi*, Beirut, Dar al-Awda, 1974.

44 Bu toplantıda Kaddafi'nin konuşması için: Libyan Arab Republic, Ministry of Information and Culture, *Text of the Address Delivered by R.C.C. Chairman Col. Mo'ammar El-Gadhafi in the Opening Session of the Euro - Arab Youth Conference*, Tripoli, the General Administration for Information, 1973.

Libya'nın Etyopya'ya itirazı şöyle özetlenebilir: (a) Etyopya komşularının topraklarını sömürgeleştirmektedir. Eritrea halkı çok kötü bir yönetim altındadır. (b) Eritrea'daki Amerikan üsleri oraya yerli halkın tercihi bir yana itilerek, Etyopya'nın onayıyıyla açılmıştır. (c) Somalia'nın zayıf durumundan faydalanarak, komşuları zararına genişlemek istemektedir. (ç) Siyonizme yaklaşarak Arap komşularından uzaklaşmıştır. (d) Etyopya'daki Amerikan üsleri Afrika halkına karşı kullanılabileceğinden, Etyopya kurtuluş mücadelelerinin bir destekleyicisi olamaz.

Libya bu toplantılarda ve benzeri vesilelerde ortaya "*Üçüncü Uluslararası Teori*" diye bir kavram atmıştır.[45] Bu teori şöyle özetlenebilir: Dünya ekonomik, askerî ve siyasal bakımlardan, Doğu ve Batı blokları diye ikiye bölünmüştür. Her iki blok kendi etki alanını büyütme gayreti içindedir. Geçmişte, Batı emperyalizmi dünyanın birçok bölgesini boyunduruğu altına almıştı. Yeni emperyalizmin bayrağını, bugün Amerika taşımaktadır. CENTO ve SEATO gibi paktlar bölgeden doğmuş kanısını uyandırmak için yerli görüntülere bürünmüşlerse de, Amerikan paktlarıdır. Tüm yeni bağımsız ülkeler Amerikan faaliyetinin hedefleridir. Amerika bu ülkelerin zenginlikleri ve ekonomilerini denetlemekte, endüstrileşmelerini önlemekte, bunun için de ulusal olmayan güçleri iktidarda tutmaktadır. Ayrıca, bu ülke toprakları Amerikan silâhlı kuvvetleri için üs görevi de yapmaktadırlar. Bu üsler ve askerî paktlar sermayeci sistemin çıkarları içindir. Amerika tarafından çevrelenmekte olan Sovyetler Birliği de dünyaya açılmış, askerî ve ekonomik üsler kurma yarışına katılmıştır. Sovyet filosunun bazı birimleri Amerikan filosuyla birlikte Akdeniz'dedir. Her ikisinin de elinde nükleer başlıklı füzeler gibi yıkıcı silâhlar vardır. Her iki taraftaki halklar ise, mutlu değildirler. Amerika skandallar ve intiharlar ülkesidir, komünizm de dinsizdir. Resmî görüşe göre, Libya Arap Cumhuriyeti bu çıkmaza çözüm bulmakta, her yerde uygulanabilecek bir "üçüncü teori" geliştirmektedir. Bu teori dine ve milliyetçiliğe dayanmaktadır. Libya "Kur'an çerçevesinde sosyalist" tir.[46] İşte, Libya'nın "Uluslararası Üçüncü Teori" dediği kavramın özeti Başkan Muammer Kaddafî'nin kelimeleriyle, aşağı yukarı böyledir.

Öte yandan, henüz kısa birkaç konuşmadan ibaret olan bu yaklaşım, bazılarınca, tüm Üçüncü Dünya'ya örnek olabilecek ayrıntılı bir bilim te-

45 Libyan Arab Republic, Ministry of Information and Culture, *The Third International Theory: the Divine Concept of Islam and the Popular Revolution in Libya*, Tripoli, the General Administration for Information, 1973; ———, *The Fundamentals of the Third International Theory*, Tripoli, Libyan Press, 1974.

46 İçteki düzenlemenin ilk işareti "Arap Sosyalist Birliği" adı altında bir örgütün 11 Haziran 1971'de kurulması olmuştu. Bu örgüt "partizan politika" diye nitelediği çok- partili sistemi reddediyor, bütün toplumu kapsadığını iddia ediyordu. Libya yöneticilerine bakılırsa, örgüt "ne sağcı, ne solcu" idi, "yabancı ideolojilerin dışında" idi ve temel ilkelerini İslâmi öğretiden alıyordu. Sınıflararası dengeyi barışçı yollardan sağlayacak, sosyal adalet ve fırsat eşitliği getirecek, üretici güçleri kamçılayacaktı. Bu düşüncelerden hareketle, köy, kent, okul, liman ve benzeri kurumlarda "halk komiteleri" kurulmuş, radyo gibi kitle haberleşme araçları halkın işgâline açılmış, yetkililer yurttaşı bir takım bakanlıklar, basımevleri ve kültür merkezlerini ele geçirmeğe çağırmıştır. Bu anlayışın teorik temeli Kaddafi'nin Yeşil Kitabındadır. (Arapçası: *El Kitab el Ahdar: El Fasl el Evvel-Hal Şekl el Dimokratiyye: Sultat el Şaab.*) Kaddafi halk kongreleri ve onların seçtiği komitelere dayanmayan bütün rejimleri demokratik olmamakla suçlamaktadır. (Bak: Muammar Al Qadhafi, *The Green Book*, London, Martin Brian and O'Keefe, 1976.) Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Libya'da Halk Kongreleri Deneyi," *Vatan*, 29 Mart 1977.

orisi olmak yerine, iki askerî bloktan da uzak durmak isteyen ve dine bağlı bir yönetici kadronun dış politika anlatımı olarak göze çarpmaktadır. Gerçi, bu yaklaşım Libya'yı kendi petrolüne sahip çıkarmış,[47] uluslararası politikada Arap dâvâlarına faydalı olabilecek bir öğe katmış, Libya'yı siyaset sahnesinde daha aktif bir devlet durumuna getirmiştir.

Libya Petrolu:

1959'da ülkede petrol bulunmuş olması Libya'ya bambaşka bir nitelik kazandırmıştır. Ülke ekonomisi apayrı bir temele oturmuş, Libya daha 1968'de dünyada ham petrol ihrac eden ülkeler arasında beşinciliğe yükselmiş, ihracat gelirinin % 99'unu petrolden elde eder olmuştur.[48] Kişi başına yıllık gelir 1951'de 14 Libya dinarından 1974'de 850 Libya dinarına yükselmiştir;[49] 1975'de 893 Libya dinarı (ya da 1,300 sterlin) olduğu belirtilmektedir.[50] Petrolün yarattığı zenginlik gelir gruplarını birbirine yaklaştırmış, Libya'yı dış yardımsız yaşar duruma getirmiş, halkın hayat seviyesini yükseltmiştir.[51]

Krallık döneminde 1955 tarihli Petrol Kanunu[52] şirketlere geniş ayrıcalıklar tanıyordu.[53] Hükûmet, o zaman, kendini şöyle savunmuştu: Kanun kabul edildiğinde Libya'daki petrol zenginliği bilinmiyordu. Tunus'da ve Mısır'ın batı çöllerinde de henüz petrol bulunmamıştı. Cezayirde petrole rastlanmıştı ama vurulan damar Sahra'nın batısındaydı; Libya sınırına yakın olan damar daha sonra bulunmuştu.

Hükûmetin Petrol Kanununu eleştirenler ise, itirazlarını başka noktalara dayandırmaktaydılar. Bunların görüşüne göre, Fransız şirketlerinin Cezayir çölündeki başarıları yabancıları komşu Libya çölüne çekme-

47 Libyan Arab Republic, Ministry of Petroleum, *Libyan Oil: 1954 - 1971*, Tripoli, the Republic's Printing Press, [1972]. Aynı konuda eski kaynak olarak: Abdul Amir Q. Kubban, *Libya: Its Oil Industry and Economic System*, Baghdad, the Arab Petro - Economic Research Centre, 1964.

48 Anthony Stampolis, "Libyan Foreign Trade Trends in Recent Years," *The Libyan Economic and Business Review*, Benghazi, C. I, No. 1 (Autumn 1965), s. 46 - 56.

49 Stewish, *op. cit.*, s. 9. W. C. Wedle, petrol bulunmadan önce, kişi başına ulusal geliri yılda 11 Libya *pound*'u ya da 30 dolar olarak göstermektedir. William C. Wedle, "Progress and Problems in the Economic Development of Libya," *The Libyan Economic and Business Review*, Benghazi, C. IV, No. 1 (Spring 1968), s. 15.

50 *Arab Dawn*, London, C. I, No. 1 (August 1974), s. 14.

51 Aly Rifaa el Ansary, "The Developing Libyan Market," *The Libyan Economic and Business Review*, Benghazi, C. II, No. 2 (Autumn 1966), s. 84 - 86.

52 *Libyan Petroleum Law No. 25 of 1955*, Tripoli, Libyan Advertising and Publishing Establishment, t. y.

53 Yabancı petrol şirketlerine verilen imtiyazların listesi: Kubban, *op. cit.*, s. 101 ve d.

ğe yetmişti. Üstelik, *Adjela* petrol alanı Libya sınırına bir hayli yakındı. Cezayir ve Libya çölleri herhalde aynı jeolojik yapıya sahipti. 1961'de hükûmet eleştirenlere boyun eğdi. Petrolün ticarî miktarlarda varlığı ortaya çıkınca eski kanunu değiştirmek kaçınılmaz oldu. Ayrıcalıkların bir kısmı beşer yıllık aralarla kaldırılacaktı. Yabancı şirketlerin (toplam arama alanları 462,000 km. kare olan)[54] bir düzinesi değişiklik önerilerini kabul ettiler.

Petrol ihracatı Kasım 1961'de başladı. İlk ham petrolü bir Esso tankeri varili 2.21 dolardan taşıdı. Hükûmet bu yüksek fiatı hiçbir zaman resmen kabul etmiş görünmüyordu. Ancak, şirketlere karşı yeterince güçlü değildi. Önce, başta A.B.D. ve İngiltere olmak üzere, Batılı hükûmetlerin siyasal nüfuzu ağır basıyordu. Sonra, yüksek rütbeli hükûmet memurlarının ülkenin çıkarlarından rüşvet karşılığında fedakârlık yaptıkları inancı vardı. Üçüncü olarak, petrol zenginliğinin kullanımı konusunda ülkede bir birlik de yoktu. Bu zenginliğin üç federe vilayet arasında bölüşülmesi çıkar çatışmalarına neden oluyordu. Her politikacı kendi bölgesine yarayacak bir çözüme taraftardı. 1960'larda petrolün çoğu Sirenayka'da bulunmuştu. Bu yüzden, Sirenayka politikacıları petrol nerede çıkıyorsa, gelirin büyük kısmının o bölgeye harcanmasını ve federal hükûmet bütçesine bir miktar katkıda bulunmakla yetinilmesini istiyorlardı. Nüfusun üçte-ikisinin yaşadığı Trablus'ta oturanlar ise, petrol gelirinin nüfus oranına göre bölüşülmesini uygun görüyorlardı. Saif el-Nâsır ailesinin feodal bir prensliği gibi olan Fîzan ise, petrolden yoksun olduğundan herhangi bir çözümden kazanacak durumdaydı.

Mart 1963'de, Kral federal sisteme son vererek ülkeyi on vilâyete böldü. Devletin adı da "Libya Birleşmiş Krallığı" yerine "Libya Krallığı" oldu. Bu sistem içinde, bütün petrol geliri tek bir hükûmetin merkezî bütçesine gidecek, yeni kurulan Petrol Bakanlığı petrol faaliyetine bakacaktı.

1964 yılının başından itibaren Nâsır Libya Hükûmetinden İngiliz ve Amerikan askerî üslerinin kapatılmalarını ister olmuştu. Libya'nın artık üs kirasından eline geçen birkaç milyon dolara da ihtiyacı olmamalıydı. Fakat kral ve hükûmeti bu yönde bir karar almadılar.

1967'de İsrail ile komşuları olan üç Arap ülkesiyle savaş bütün Arap dünyasını etkiledi. Libya'da özel tepkilere gelince: İsrail saldırısıyla birlikte Trablus ve Bingazi'de sokak gösterileri oldu. Yahudi çevrelerinden başka Amerikan ve İngiliz kültür merkezleri de bazı saldırılara uğradı.

54 The Kingdom of Libya, *Petroleum Development in Libya: 1954 Through Mid-1963*, Benghazi, the Ministry of Petroleum Affairs, t.y., s. 2.

7 Haziran'da işçiler kuyulardan petrol çıkarmayı, çıkmış olanı yüklemeyi reddettiler. Başbakan Hüseyin Mazia görevinden ayrıldı. Libya, dost devletler dışında petrol sevkiyatını durdurarak Arap mücadelesine katkıda bulunduğuna inanıyordu.[55] 1967 savaşının bir ikinci sonucu Arap Petrol İhrac Eden Ülkeler Örgütünün (OAPEC) Ocak 1968'de kurulması oldu. İlk nüveyi Libya, Kuveyt ve Suudî Arabistan meydana getirmişlerdi. Bu üç Arap ülkesi bundan böyle ortak bir petrol siyaseti güdebileceklerdi. Nisan 1968'de Libya Genel Petrol Şirketi (LIPCO) kuruldu. Özetle, 1967 savaşı hem Libyalılara, hem de yabancılara bazı şeyler göstermiş oluyordu. Petrol ihracına konan iki aylık ambargo Libya petrolünün iç ve dış baskılar sonucu dışarıya gönderilmeyebileceğini ortaya koydu. Grev yapan Libya işçileri halkın Arap dâvâlarında aktif bir rol oynayacağını da gösterdi.[56]

Toplumu tutucu bir krallıktan devrimci bir cumhuriyet durumuna sokan 1969 hareketinin, tabii, yeni bir petrol siyaseti olacaktı. Hükümetin ilk işi yabancı şirketlerden petrol üretimini azaltmalarını istemek oldu.[57] 1970'de fiatlar ve vergileri istediği ölçüler içine sokmayı başardı. Libya'da krallığın iktidardan düşürülmesi ve Cezayir'in de üye olmasıyla, OAPEC grubu artık tutucu siyasal rejimleri temsil etmiyordu. Ocak 1970'de Libya, Cezayir, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Irak arasında pazarlama siyasetini bağdaştırma ve yabancı şirketlerden baskı geldikçe birbirine destek olmayı öngören bir andlaşma imzalandı. Libya Hükûmeti 2 Nisan 1971'de Batılı şirketlerle beş-yıllık bir anlaşma yaparak petrol kazançlarını arttırdı.[58]

Libya Hükûmeti 7 Aralık 1971'de İngiliz Petrol Şirketini *(British Petroleum Company)* millîleştirdiğini ve İngiliz bankalarındaki bütün Libya parasını çekmekte olduğunu açıkladı. Bu hareket İngiltere'nin İran'ın Arap Körfezindeki *Abu Musa*, *Büyük Tumb* ve *Küçük Tumb* Adalarını işgâlini önlememesine tepki olarak gösterildi. Şirketin % 49'u İngiliz

55 1968'e kadar Libya'da petrol geliri, gelirin artış hızı, varil başına ödenen ücret ve hükûmete yapılan şirket ödemelerinin biçimi hakkında: William D. O'Brian, "Libya's Revenue from Petroleum," *The Libyan Economic and Business Review*, Benghazi, C. IV, No. 1 (Spring 1968), s. 1 - 14.

56 Süveyş Kanalı 1967'de kapatılmadan önce bile, Arap Körfezinden hareket ederek Kızıl Deniz yoluyla Süveyş'ten geçen bir petrol tankeri İngiliz limanına on günde varabiliyordu. Libya'da Sirte Körfezi terminallerinden kalkan bir gemi ise, aynı görevi altı günde tamamlayabilmekteydi. Kanal kapatılınca, uzun yola binlerce kilometre daha eklenmiş oldu. Gerald H. Blake, "Libya and the Arab World: a Geographical View," *Bulletin of the Faculty of Arts*, Benghazi, C. IV (1972), s. 18-19.

57 Zuhary Mikdashi, *The Community of Oil Exporting Countries*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1972, s. 147.

58 "Five - Year Accord Signed with Libya," *The New York Times*, April 3, 1971.

Hükûmetine aitti.[59] Libya petrolü İngiltere'nin yıllık ihtiyacının dörttebiri kadardı.

Libya, petrol hakları için birkaç cephede birden savaşıyordu. Petrolün aranma, çıkarılma ve arıtılması konusunda Sovyetler Birliği ile bir andlaşma yaptı.[60] Amerikan dolarının değer indiriminden sonra fiatlarda % 8,6'lık bir artış sağladı.[61] Petrolüne yeni pazarlar açma politikasının bir sonucu olarak Bulgaristan'a satışı öngören bir andlaşmaya varıldı.[62] Haziran 1973'de *Bunker Hunt* Petrol Şirketi ve bir ay sonra da Occidental şirketi ile *Oasis* grubu paylarının % 51'i millîleştirildi.[63]

1 Eylül 1973'de bütün yabancı petrol şirketleri [64] % 51 millîleştirildi.[65] Bu oran Libya için daha yüksek kâr ve petrol politikasında daha fazla söz sahibi olmak demekti. Bu açıklama 1969 darbesinin dördüncü yıldönümünde ve bağlantısız ülkelerin dördüncü konferansı Cezayir'de yer alırken yapıldı. Öteki Arap ülkeleri de kendi paylarını arttırmak istediklerini söyleme cesaretini buldular.[66]

1973 Arap - İsrail Ekim Savaşı on-bir Arap ülkesinin ortak kararlar almasına yol açmıştı. Petrol Orta Doğu çatışmasında bir Arap silâhı olarak kullanılacaktı. Petrol satışı her ay % 5 oranında indirilecek, bu indirimler İsrail 1967 saldırısıyla elde ettiği toprakları sahiplerine geri verinceye kadar sürecekti. Libya bu kararlara katılmakla birlikte, daha fazlasını istiyordu. Önce, eksiksiz bir ambargo yanlısıydı; dünya, Arap petrolünün

59 İmtiyaz (No. 65) 1957'de Amerikalı petrolcü Nelson Bunker Hunt'a verilmişti. İngiliz şirketi 1960'da imtiyazın yarısını Hunt'tan satın aldı. Sarir'de bulunan ilk petrol Marsa Hariga terminalinden 1967'de yüklenmişti (John L. Wright, *Libya*, London, Ernest Benn, 1969, s. 250.) İran İngiliz desteğiyle Arap Körfezindeki adalara sahip çıkarken, İngiliz şirketi de Libya petrolünü çıkarmaktaydı.

60 Hendrick Smith, "Libya Signs Oil Accord with Russia," *The New York Times*, March 5, 1972.

61 John K. Cooley, "Oil Exporters Seek More Control," *The Christian Science Monitor*, March 9, 1972.

62 "Bulgaria Buys Libyan Oil," *The Middle East Economic Digest*, June 30, 1972, s. 737.

63 Kaddafi Bunker Hunt ile ilgili kararı Amerikan kuvvetlerinin Wheelus Field Hava Alanını terkedişinin üçüncü yıldönümünde açıkladı. Libya A.B.D'nin İsrail'i desteklemekte devam etmesini cevaplandırmış oluyordu. Ancak, Hunt şirketi andlaşmasına da bağlı kalmamıştı. 1955 Kanunu yatırımların imtiyaz verildikten sonra en geç sekiz ay içinde yapılmasını şart koşuyordu. Hunter şirketi de imtiyazı bu kanuna dayanarak almış, fakat üç yıl hiçbir faaliyette bulunmamıştı.

64 Texaco, Mobil, Royal Dutch - Shell, Standard Oil of California, Atlantic Richfield ve Exon.

65 "51 Percent Oil Nationalization in Libya," *The Middle East Economic Digest*, C. XVII, No. 36 (September 7, 1973), s. 1023, 1040.

66 Örneğin, Suudî Arabistan Petrol Bakanı: "Not Stopping Now." *The Economist*, September 8, 1973, s. 36

önemini anlamalıydı. İkinci olarak, Filistin halkının haklı mücadelesi teslim olunmalıydı. 1967'de el konan Arap topraklarının geri verilmesi yeterli olamazdı; Filistin toprakları da gerçek sahipleri olan Filistin halkına verilmeliydi. Libya Amerika'ya bütün petrol ihracını durdurdu.[67] Fiatları da varil başına 4,90'dan 8.925 dolara çıkardı.

Petrol endüstrisi ülke hayatında önemli yerini korumakta devam ediyor.[68] Petrol geliri ülke gelişmesine büyük katkıda bulunduktan başka, Arap dâvâlarının, hattâ bütün yeryüzünde değişiklikten yana olan güçlerin desteklenmesinde yararlı olmaktadır.[69] Libya, petrol zenginliği sayesinde emperyalizme ve onun ortaklarına karşı bir mücadele vermektedir. Amerika ve İngiltere Libya'nın baskılarına boyun eğerek üslerden çekilmişler, petrol satış koşullarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Libya Filistin gerillalarına en fazla destek olan Arap ülkesidir. Etyopya'da savaşan *Eritrea Kurtuluş Cephesi*'ne ve Portekiz'e karşı bayrak açmış olan *Gine (Bissau)*'a arka çıkmış, Malta Başbakanı *Dom Mintoff*'u İngilizlere karşı Aralık 1971'de 12 milyon dolarlık bir krediyle desteklemiş, hattâ *Kuzey İrlanda Cumhuriyet Ordusu*'na (IRA), Amerika'da zencilere ve Filipinler'de Müslümanlara yardım etmeyi görev saymıştır.[70]

67 William D. Smith, "Oil Cut Off to U.S. Ordered by Libya," *The New York Times*, October 20, 1973.

68 Toynbee'nin Bingazi Üniversitesinin bilimsel dergisinde yazdığı makalesinde belirttiği gibi, bilim ve sosyoloji hızla ilerlemekte olduğundan, petrol gibi bir ham maddenin değeri bugün çok yüksek olduğu halde yarın düşük olabilir. Böyle bir durum Kuveyt ve Suudî Arabistan gibi petrolden başka ekonomik kaynakları bulunmayan ülkeler için bir felâkettir. Libya onlardan bu noktada ayrılıyor. Arnold Toynbee, "Impressions of an English Traveller in Libya," *Bulletin of the Faculty of Arts*, Benghazi, C. III (1969), s. 12 - 13.

69 Libya petrolünün siyasal yönleri: Abubaker Mohammed M. Saad, "Political Aspects of Libya's Oil," (basılmamış M. A. tezi, Portland State University, 1974).

70 John K. Cooley, "Libya Confirms its Support of Revolutionaries Abroad," *The Christian Science Monitor*, June 14, 1972.

TUNUS

Giriş:

Kuzey Afrika'da "Mağrib" ülkelerinin en küçüğü (164,150 km. kare) olan *Tunus Cumhuriyeti*,[1] Akdeniz kıyısında *Cezayir* ve *Libya* arasındadır. Hem denizden, hem karadan nüfuz etmek kolay olduğundan, yabancı işgâli ve etkisi altında kalmıştır. Bugünkü renkli kültür geleneğini sırayla, Finikeliler, Romalılar, Araplar, Türkler ve Fransızların oradaki varlıklarına borçludur.[2] Nüfusun (1969 tahmini: 5,140,000) çoğu kuzeyde toplanmıştır; aslında, nüfusun altıda-biri başkent ve ana liman Tunus'da *(Tunis)* yaşar. *Souse*, *Sfax* ve *Bizerte* öteki önemli limanlardır. İçerde eski bir Arap kenti olan *Kairouan* bölgesel merkez gibidir. Ülkenin kuzeyi dağlık *(Atlas Dağları)*, güneyi kuru Sahra iklimi, ortası ise, yarı kurak steplerdir.

Tunus'a Müslümanlık ve Arap kültürü eski *Kartaca*'nın 698'de Araplarca alınmasıyla girdi. Ancak, Araplara karşı Berber ayaklanmaları da oldu; hattâ Emevîlerin son yıllarında (748 - 750) Tunus merkezî denetimden adamakıllı kurtuldu. Bir elli yıl sonra Abbasî yönetimine girdi. Araplar buradan Sicilya'ya bile sıçramayı denediler (827 - 839). Şiî Fatimîlerin egemenliğinden sonra Norman istilâsını bile gördü. On-altıncı Yüzyılda İspanyol Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz egemenliği rekabetine sahne oldu. 347 yıl Türk devletine bağlı (1534 - 1881) kaldı.

Fransa'ya Karşı Destur Partisi:

Tunus, 1881'de Osmanlılardan alınarak[3] Cezayir gibi bir sömürge

1 John Anthony, *About Tunisia*, London, 1961; Leon Laitman, *Tunisia Today*, New York, 1954; Charles A. Micaud, *Tunisia: the Politics of Modernisation*, London, Pall Mall Press, 1964; Anthony Sylvester, *Tunisia*, London, Bodley Head, 1969; N. A. İvanov, *Savremenniy Tunis*, Moskva, 1959.

2 Mustafa Kareim, *La Tunisia Précoloniale*, Tunis, Société Tunisienne de Diffusion, 1973.

3 Tunus'u, Cezayir'i olduğu gibi, Oruç ve Barbaros Hayreddin kardeşler almış, sonra birkaç kez el değiştirmiş, bu çarpışmalara bir ara Turgut Reis de katılmış ve Tunus 1574'de Sinan

durumuna sokuldu.[4] Bütün yetki bir Fransız generalinin elindeydi. Tunus beyi ve onun hükûmeti bu generale bağlıydılar. Zâten, kabinedeki üç-Bakan Tunus'lu olup, geri kalan on-biri Fransızdı. *Kaid* denilen valiler Fransız kuvvetlerinin işgâli altındaydı. Güneyinde de, Cezayir'de olduğu gibi, askerî yönetim vardı.

Fransız tröstleri ve bankaları Tunus ekonomisinin gerçek hâkimiydi. Faaliyetteki şirketlerin çoğu *Banque de l'Union Parisien-Mirabeau et Compagnie* mâlî grubuna dahildi. *Rothschild, Credit Foncier d'Algérie et de Tunisie, Mallet* grubu ve diğerleri Tunus'u denetleyen bankalar topluluğuydu.

Ülkenin en iyi toprakları yabancıların elindeydi. Sayıca çok olmamalarına rağmen, örneğin 1912'de, 1 milyon hektar toprak Avrupalılarındı. 1939'da Tunus'da 46,000'i Fransız ve 88.000'i İtalyan olmak üzere, 135.000 Avrupalı oturmaktaydı. Ekili olup Avrupalılara ait toprakların onda-dokuzu kuzeyde kıyılarda, yâni tarıma en elverişli yerlerdeydi. Tarım üretiminin çoğunu meydana getiren tahıl, üzüm ve zeytinyağının hemen hemen tamamına yakını, makina ve sun'î gübre kullanan Avrupa kesiminden alınıyordu.

Tunuslu köylü ya topraksızdı ya da çok az toprağı vardı. Sahiplerinden toprağı kiralıyor, ürünün bir kısmını onlara vermek suretiyle açlıkla tokluk arasında yaşıyordu. Tarım araçları ilkel, üretim düşük, borçları ve vergiler yüksekti. Güneydeki göçebelerin durumu daha da

---

Paşa eliyle Osmanlı yönetimine kesinlikle bağlanmıştı. En uzun süren Osmanlı egemenliği oldu. Fransızların gelmesi 1881 olarak kabul ediliyorsa da, Bâb-ı Ali buradaki egemenliğinin son bulduğunu ancak 1920 Sèvres Andlaşmasıyla kabul etmiştir. Buradaki Türk egemenliğiyle ilgili olarak bak: Aziz Samih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, 2 C., İstanbul, Vakit, 1937: Robert Mantran, "L'évolution des relations entre la Tunisie et l'Empire Ottoman du XVIe au XIXe siècle," *les cahiers de Tunisie*, No. 26 - 27 (1959), s. 319 - 333; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tunus'un 1881'de Fransa Tarafından İşgâline Kadar Burada Valilik Eden Hüseynî Ailesi," *Belleten*, No. 72 (1954), s. 545 - 580.

4 Tunus'un Fransız sömürgesi durumuna getirilmesiyle ilgili olarak: Alexandre-Meyrick Broadley, *The Last Punic War: Tunis Past and Present, with a Narrative of French Conquest of the Regency*, London, 1882; Jean Ganiage, *Les origines du protectorat français en Tunisie: 1861 - 1881*, Paris , 1959. "Sidi Tabet olayı" üstüne: Marcel Emerit, "Aux origines de la colonisation française en Tunisie," *Revue africaine*, t. 89 (1945), s. 201 - 235. Fransa'nın Tunus'u işgâli karşısında Avrupa devletlerinin tepkisiyle ilgili olarak: W. L. Langer, "The European Powers and the French Occupation of Tunis: 1878 - 1881," *American Historical Review*, C. XXXI (1925 - 1926), s. 55 - 78, 251 - 265. Tunus'un Fransızlarca alınması karşısında Osmanlı siyaseti hakkında: Abdurrahman Çaycı, *La question tunisienne et la politique ottomane: 1881 - 1913*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1963; E. Rouard de Card, *La turquie et le protectorat français en Tunisie: 1881-1913*, Paris, 1916.

kötüydü. İyi otlaklar yabancılara geçmişti. Kabile başkanları geri kalanın sırtından geçiniyordu. Güneyde kıtlık ve kuraklık olağandı. Kurak yıllarda ürünün ve hayvanların bir kısmı yok olur giderdi. O zaman, köylüler yığın halinde kuzeye kaçışır, sermaye sahiplerinin çiftliklerinde ve fabrikalarda iş peşinde koşarlardı.

Yerlilerin arasında bir avuç zengin çiftçi de vardı. Tarım makinası alacak mâli güçte olan bunlar işçi de çalıştırıyorlardı. Tüccar, tefeci ve imalâtçı gibi kent burjuvazisinin bir kısmı da tarıma para yatırmışlardı. Bunların toprakları da, görünüm itibariyle, yabancılara ait çiftlikleri andırıyordu. Ama Tunuslu sermayedarın ekonomik önemi, tabiî ki, Fransız kadar değildi.

Fransızlar, topraklara sahip olduktan başka, endüstri, ulaştırma, ticaret ve maliyeye de egemendi. Yerli zenaatkârlar Fransız mallarının ithali sonucu yok oldu. 1950'lere kadar 150,000 civarında olan yerli el san'atları erbabı yurt ekonomisinde önemli bir rol oynayamıyordu. Endüstri dalları içinde ancak madencilik bir miktar gelişmişti. Üretimin aşağı yukarı hepsi ihraç ediliyordu. Bu ihracat Fransız malî çevrelerine büyük kârlar sağlamaktaydı. Maden endüstrisinde de orantılı bir gelişme yoktu. Demir cevheri üretimi artarken, kurşun cevheri azalıyordu. Fosforitlerin üretimi bir yükseliyor, bir alçalıyordu.

Fransa Tunus'da ulusal sermayenin gelişimini de önledi. İkinci Cihan Savaşı gelip çattığı zaman, yerli endüstri burjuvazisi pek zayıftı. Sermayenin çoğu petrole yatırılmıştı. Bağımsızlık kazanılacağı sırada Tunus sermayesi daha çok tarım ve ulaşıma bağlanmıştı.

Sermayeci üretim geliştikçe, işçi sınıfı da çok küçük bir ölçüde ortaya çıkmağa başladı. 1920'lerin ortalarında yalnız maden endüstrisinde 16,000 Tunuslu işçi vardı. 1950'lerin ortalarında ise, 100,000 işçinin çoğu Tunusluydu. Zayıf endüstri köylerden akan işgücünü ememediğinden, işsizlik her geçen gün artmaktaydı. Yerli işçiler Avrupalı işçilerle aynı işi yapsalar bile, Tunuslulara düşük ücret ödenmekteydi. Kalabalık evlere ve kulübelere sığışan yerliler, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yoksundular.

Tunus'da ulusal kültür Cezayir'deki kadar baskı altına tutulmadı. Yabancı, bu ülkede de Arap kültürüne yukardan baktı, lâik eğitimde yerli dilinin kullanılmasını önledi ve Tunuslu aydınlara gem vurmağa çalıştı. Ama, öte yandan, ilk ve orta din eğitimine izin verdiği gibi, ünlü *Ez-Zitouna* Teoloji Fakültesinin faaliyetini durdurmadı. Bu durum karşısında, yerli aydının da tatmin olmayarak kurtuluş mücadelesine katılmış olması normal karşılanmalıdır.

"*Genç Tunuslu Hareketi*" yerli aydınların öncülüğünde olup, Birinci Cihan Savaşından bile önce başlamıştı.[5] Ama ulusal bağımsızlık sloganını onlar da ileri sürmemişlerdi. Yerlilere, Fransız protektorasının çerçevesi içinde, yabancılar gibi aynı haklar verilmesini ve birtakım demokratik reformlar yapılmasını istiyorlardı.

Birinci Cihan Savaşından sonraki ilk yıllarda, o zamana kadar yalnız Avrupalıların girebildikleri işçi sendikalarının kapıları Tunuslulara da açıldı. Sınırlı kazançlar getiren grevler de yer aldı. 1919 - 1923 yıllarında 15.000 kadar işçinin katıldığı 41 grev olmuş, iş saatleri bazı iş kollarında sekiz, bazılarında dokuz saatle sınırlandırılmıştı. 1919'da Avrupalı ve Tunuslu işçiler birleşerek *Tunus Sosyalist Federasyonu* diye bir örgüt kurdular. Bu grup daha sonra *Avenir Social*, *Habib el Umma* ve *At - Taleea* adlı gazeteler çıkardı.

Haziran 1920'de burjuva - milliyetçi bir örgüt de kuruldu. Adı Liberal Anayasa Partisi, ya da kısaca, Arapça "Anayasa" anlamına gelen *Destur*'du. Parti Başkanı *Abdülaziz Taalbi*'nin 1920'de yazdığı *La Tunisie martyre* Fransız sömürgecilerinin barbarca işgâllerini anlatıyordu. Bu partinin programı genel seçimle kurulacak bir parlâmento, bu parlâmento önünde sorumlu olacak bir ulusal hükûmet, basın özgürlüğü, eğitim hakkı ve Tunuslu memurlara Fransızlara tanınan hakların verilmesini istiyordu. Destur Partisi henüz ulusal bağımsızlık ve protektoranın kalkmasını istemiyordu. Fransız egemen çevrelerinin liberalizmine sığınan bu parti yukarda sıralanan istekleri talep etmek üzere Paris'e 1920'de iki heyet yolladı. Fransızlar parti başkanı Taalbi'yi 31 Temmuz 1920'de "vatana ihanet" suçuyla tutuklayarak askerî mahkemeye sevketmek suretiyle Destur çevresinin siyasî eğitimine katkıda bulundular.

Bu olayı izleyen baskılar geniş yığın protestolarına yol açtı. Gösteriler ve grevler sonunda Fransızlar Nisan 1921'de Taalbi'yi serbest bıraktıktan başka, Destur Partisini hukukî bir varlık olarak kabul ettiler ve bir Tunus Adalet Bakanlığı kurarak hem burjuvaziye, hem de tatil günü ve iş yerinde kaza sırasında tazminat tanıyan Fransız kanunlarını Tunus'a da uygulayarak işçilere ödün verdiler. Bu değişikliklerden sonra Destur Partisi köylüler ve kentlerde yaşayan küçük burjuva arasında faal oldu. Üye sayısı 100,000'e, destekleyicileri yarım milyona vardı. Parti Nisan

5 Birinci Cihan Savaşından önceki milliyetçi kuşağın eylemini gösteren belgeler: Chadly Khairalle, *Le Mouvement Jeune - Tunisien*, Tunus, 1957. Ve genel olarak: Baul E.A. Romeril, "Tunisian Nationalism - A Bibliographical Outline," *The Middle East Journal*, C. XIV, No. 2 (Spring 1960), s. 206 - 215; Nicola A. Ziadeh, *The Origins of Tunisian Nationalism*, Beirut, Lebanon Bookshop, 1969.

1922'de küçümsenmeyecek sokak gösterileri düzenledi. Tunus Beyi de Destur'u açıkça destekliyordu. Fransızlar sırf krizi atlatmak için bazı vaadlerde bulundularsa da, bir ay sonra tutuklamalara giriştiler. Tunus Beyinin birden ortadan kaybolmasıyla o zamanki Fransız yöneticileri ilgili görülmüşlerdi.

Temmuz 1922'de Tunus'da bir Büyük Konsey'in kurulduğuna dair kararname yayınlandı. Konsey bütçe gibi malî ve ekonomik konuları inceleyen ve çok sınırlı, danışma görevleri bulunan temsilî bir gruptu. Aslında, bu kuruluş Birinci Cihan Savaşından önceki Danışma Konferansı'ndan pek farklı değildi. Bu yüzden, bir yenilik de getiremiyordu. Destur'un sol kanadı geniş anayasal reformlarda ısrar ederken, sağ kanadı bu değişiklikleri onaylayarak Fransız yetkilileriyle işbirliği yapacak olan *Hizb el-Islâh*'ı kurdu. Partinin ikiye bölünmüş olması ve Başkan Taalbi'nin yurt dışına sürülerek siyasal hayattan uzaklaştırması sonucu yapılacak birşey kalmamıştı. Destur'un 1924'de "sola açık" bir koalisyon hükûmetidir diye Paris'e yolladığı yeni bir heyet kabul bile edilmedi.

1924 - 1925 yıllarında tabandaki huzursuzluklar daha yüzeye çıktı. Maden, liman ve fabrika işçileri grevlere gittiler. Sömürgeciler grevcilere karşı silâh kullandılar. Ağustos ve Eylül 1924'de kanlı olaylar oldu. Yalnız Tunuslular için ulusal çapta bir sendikanın kurulması da bu sıraya rastlamaktadır. 3 Aralık 1924'de resmen meydana getirilen *Tunus Genel İşçi Konfedarasyonu*'nun başına *Muhammed Ali* adlı ünlü bir kurtuluş savaşçısı geçti. Ancak, Destur'un sağ kanadı Tunuslu işçilerin bağımsız olarak ve ulusal çapta örgütlenmelerine karşı olduktan başka, bu konfederasyon köylü yığınlarla ilişki kuramamıştı. Bu kuruluşun herhalde zayıf durumundan faydalanan Fransızlar Şubat 1925'de sendikanın ileri gelenlerini tutuklayıp yurt dışına çıkardılar. Bazı gazetelerin de susturulması ve kurtuluş hareketini besleyecek benzeri örgütlerin de kapatılmalarıyla bütün ülkede Fransızların gerici baskısı kurulmuş oldu. Birinci Cihan Savaşından sonraki ilk kurtuluşçu hareketlere böylece bir süre ara verilmiş oldu.

Burgiba ve Neo - Destur:

1920'lerin ikinci yarısı sömürgeciler ve sermaye çevreleri için iyi geçmiş sayılırsa da, 1929 - 1933 yıllarında gelip çatan ekonomik kriz kıskaçları içine Tunus'u da aldı. Fosforitler, demir ve kurşun cevheri üretimi birden düştü, fabrikalar ve maden ocakları kapandı, işsizlik arttı. Zeytinyağı fiatları yarı yarıya, yün üçte-iki ve deri sekizde-yedi oranında düştü. Yüzbinlerce köylü mahvoldu, tefecinin eline düştü, son dönüm toprağını da

sattı. Sömürge rejimine karşı beslenen olumsuz duygular yaygınlaşıyordu. Destur içinde yeni kurulan açık fikirli bir çevre 1 Kasım 1932'de *Action Tunisienne* adlı bir gazete de yayınlamağa başladı. Grubun önderi *Habib Burgiba* idi. Fransızların kuşkulandıklarını yurt dışına sürmeleri, gazeteleri baskı altında tutmaları, hattâ Destur Partisini denetlemelerine rağmen, Burgiba ve çevresi faaliyetinden geri kalmadı.

Burgiba 2 Mart 1934'de bu partiden ayrılarak *Neo - Destur*'u kurdu. Burgiba yeni partiyi kuruşunu şöyle anlatıyor:

> "...Kongre beni Parti Sekreteri olarak atamıştı. O zamanlar, Siyasî Büro'ya seçilmiş olan beş kişi içinde ne en tanınmışı, ne de en yaşlısıydım. Hepimiz aynı yurtsever inanç ve duyguyu paylaşıyorduk. Fakat ben duygunun ötesine gitmek ve bunu ortak hedefimiz, yâni ülkenin kurtuluşunu gerçekleştirmek için ulus çapında bir hareket haline sokmak ve bu harekete rehberlik etmek istiyordum. Yürütme Kurulunda geçirdiğim zaman bana bu yaşlı kimselerle birşey yapılamayacağını ve en iyi yolun onları bırakarak yeni kişilerle yeni bir örgüt kurma düşüncemin doğru olduğunu gösterdi. O eski partide kendime parlak bir gelecek hazırlayabilirdim. Fakat başka ihtiraslarım vardı. Tunus'u kurtarmak istiyordum. Ve bu da böylesine yöntemler ve bu çeşit insanlarla olamazdı... Eski Destur'da, tabii, bir örgüt, yönetim ve para vardı. Bütün eylemin ana noktası olan Tunus'un bağımsızlığını unutmuşlardı bile...Taptaze bir yaklaşımın temellerini ben koydum. Uyguladığımız kampanya plânı Neo-Destur'u kurtardı...İlk hedefimiz Partinin ayakta kalmasıydı...Baskının bir çıkmaz sokak olduğu onlara anlatılmalıydı. Hasımlarımızı yirmibeş yıl sonra dize getiren de...bu gözü-pek karşı koymamız oldu.
>
> "Kitleleri harekete getirmekte...doğrudan doğruya kişisel temasın en iyi yol olduğunu düşündüm...Halkın üstünde çalışmak amacıyla vakit kazanmak için ılımlı bir siyasal tutum takındım. Resmî açıklamalarda Protektorayı kuran andlaşmalara atıfta bulunan Fransızlarla çatışmaktan kaçınmağa başladım. Gerçekten, Fransız yetkilileri Tunus'u Fransızların yerleşmesi için bir sömürgeye ve Protektorayı da doğrudan doğruya yönetim sistemine dönüştürerek bu anlaşmaları çiğnemişlerdi. Bu yüzden, Protektoranın lâfzına ve ruhuna dönmek istiyordum. Tahmin ettiğim gibi, bu tavır

Eski Destur'da genel bir tepkiyle karşılandı...Fakat çevremde bu türlü ithamların sarsamayacağı kimselerden oluşan kayıtsız, şartsız bir destek bulmak için gerekli zamanı kazanmış oldum...

"Fakat vurucu gücü bir biçime sokmak için de zamana ihtiyacım vardı. Bu düşünceyle Tunus'ta Fransız haklarının da varlığını kabul etmekte gecikmedim. Hasmın baskıcı tavrını oynak taktiklerle yumuşatmak zorundaydım. Tunus'taki Fransız varlığını sona erdirmek, Bizerte'yi geri almak ve Fransız göçmenlerinin topraklarını devletleştirmek yolundaki düşüncelerimizi açığa vurmak aptallık olurdu."[6]

Tunuslu komünistler de bu yeni partiyi destekliyorlardı. Fransızlar 3 Eylül 1934'de[7] Neo-Destur'un sekiz ileri geleni ile altı Tunuslu komünisti tutuklayarak Sahra'ya sürdüler. Burgiba da, tabii, tutuklananlar arasındaydı. Bu tutuklamalar Neo-Destur'u halk arasında daha popüler yaptı.[8] Tutuklananlar Fransa'da Nisan 1936'da *Halk Cephesi*'nin iktidara

6 Habib Bourguiba, *The Neo-Destour Has Withstood Every Trial*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1969.

7 Başkan Burgiba, 34 yıl sonra, 1968'de, 3 Eylül 1934 olayını anlatırken, bağımsızlık stratejisini de açıklıyordu: "...Bana karşı yasalar harekete geçirilince, halk da sokağa fırladı. Halktan gelen bu ilk tepki bana kampanyanın, uzun vâdede, Fransız yönetiminin tavrını mutlaka değiştireceğini düşündürdü...Stratejimin ne olabileceği, genel çizgilerle de olsa, ortaya çıkıyordu. Sorunları inceleyip yazılar yazdıkça daha da belirginleşmeğe başladı. 'Protektorada Gelişmeler' başlıklı yazımda...halkın...*tam* kurtuluşa *aşamalar* sonucu mutlaka ulaşacağını söyledim. Bu aşamaların ilki, kuşkusuz, Bardo Andlaşmasının elimizden aldığı egemen bağımsızlığımızın iadesiydi...1932'de *L'Action Tunisienne* adlı bir günlük gazete çıkarmağa başladım...Bu gazetenin 1 Kasım 1932'de başlayıp 31 Mayıs 1933'de kapatılışına kadar kısa süren eylemi sırasında olaylar düşüncemi geliştirip stratejimi sonuçlandırmamı mümkün kıldı...Baskının 1933'de başlayacağını biliyorduk. Sömürge hükûmeti dinsel duygularla başlayıp siyasal bilinci olan kişilerce yönetilen bir hareketle ilk kez karşılaşıyordu...Fransız yurttaşlığına geçmiş yerlilerin [Müslüman mezarlıklarına] gömülmesi olayı bize 'hayır' deme fırsatını veriyordu...Fransız Vali-Generali önce...*L'Action Tunisienne*'i kapadı...sonra da Fransızlaşmış olanların Müslüman mezarlığında ayrı bir yere gömülmelerini önerdi. Bazıları bu uzlaşıyı kabul etmede tereddüt gösterdiler. Ben duraklamadım hiç. Büyük psikolojik önemi olan bir noktada başarımızı gösterdiği için kabul etmek zorundaydık...Burgiba stratejisinin ilk zaferi buydu...İki cephede birden savaşıyordum: sömürgeci Fransa'ya ve Eski Destur'a karşı...Onlara sorarsanız, ulusal dâvâda bir arpa boyu ilerlememiştik...Hedefimiz Fransızları 3 Eylül, 9 Nisan ya da 18 Ocakta bir tek darbeyle kapı dışarı etmek değil, durmayan ve uzun süren bir mücadele sonucu hasmımızın sabrını yıpratmak ve moralini zayıflatmaktı. Bu kampanya, aslında, 3 Eylül 1934'de Mokanine'de başlayıp 15 Ekim 1963'de Bizerte'nin boşaltılmasına kadar sürdü." Habib Bourguiba, *The Strategy Confirmed 3rd September 1934*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1968.

8 Burgiba'nın bir mücadele arkadaşının Neo-Destur'u değerlendirmesi: Hedi Nouira, "Le Néo-Destour," *Politique Etrangère*, Haziran - Temmuz 1954, s. 317-334.

yaklaşması sonucu serbest bırakıldı.[9] Neo-Destur kanunî bir parti oldu. Basın ve toplanma özgürlüklerini sınırlayan kararlar kaldırıldı. Vergiler hafifledi. Tunus, Fransız iş hukuku kapsamına sokuldu.

1937 sonlarına doğru Fransız yönetici çevrelerinin Halk Cephesi politikasından ayrılacağı anlaşılınca, Neo-Destur halkı Fransız yöneticilere karşı gelmeğe çağırdı. Bu kampanya 7-9 Nisan 1938'de doruğuna erişti. Özgürlük ve bağımsızlık için yığın gösterileri yabancı askerler ve polisin döktüğü kanlarla boğuldu. Fransızlar Neo-Destur'u kanun dışı ilân ettiler. 9 Nisan, bugün Tunus'da her yıl "Özgürlük Savaşçılarını Anma Günü" olarak kutlanmaktadır. Demokratik özgürlüklere o günkü olaylardan ötürü son verildi. Kurtuluş hareketinin birçok ileri geleni tutuklanıp muhakeme edildi.

İkinci Cihan Savaşında Tunus'un İtalyan sömürgecilerinin eline düşmesi olanağı da belirdi. Aslında, Faşist İtalya 1938'denberi Tunus'da haklar iddia ediyordu. Mussolini hükûmeti savaşa girerken Libya sömürgesine komşu olan Tunus'u almayı dış politikasının hedeflerinden biri olarak saptamıştı. Mihver işgâli 1942'de Anglo - Amerikan kuvvetlerinin Fas ve Cezayir'e çıkmasıyla yer aldı. İki taraf Tunus toprakları üstünde savaştı durdu. Faşistler Mayıs 1943'de yenilgiye uğratılarak Tunus topraklarından çıkartıldılar. Ülke önce Anglo - Amerikan komutanının denetine ve General Giraud'nun yönetimi altına kondu, Ağustos 1943'den sonra da Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi egemen oldu.

Tunus Beyi *Muhammed el - Monsef*,[10] Faşist işgâlinden önce, Fransız yetkililerinden *(Vichy)* ulusal bir hükûmetin kurulmasını istemişti. Bu istek reddedildiyse de, *Vichy* iktidarı çekilip yerini İtalyan - Alman işgâli (Kasım 1942 - Mayıs 1943) alınca, Tunus Beyi, ılımlı bir burjuva milliyetçisi olan *Muhammed Çenik*'in başkanlığında bir hükûmet kurdu. Ülkede faşist kuvvetler kol gezdiği halde, Çenik hükûmeti Mihver ile işbirliği yapmadı, hattâ Müttefiklere savaş ilânı önerilerini de reddetti. Bütün bunlara rağmen, İtalyan ve Alman faşistlerinin Tunus'dan çıkarılmalarından sonra, Bey tutuklandı, sürüldü ve kurduğu ulusal hükûmet dağıtıldı. O sırada, birçok Tunuslu müttefik orduları safında Avrupa cephelerinde savaşıyordu. 70,000'i Avrupa'nın Nazizmden temizlenmesinde hayatlarını verdiler. Fransa, buna karşılık, eski protektora rejiminde hiçbir değişiklik yapmamak suretiyle Tunus'u "mükâfatlandırıyordu."

9 Tunis, Centre de Documentation Nationale, *Histoire du Movement National Tunisien: le Neo - Destour et le Front Populaire en France*, 2. C., 1969.

10 Monsef bey hakkında: Sadık Zmerli, *Espoirs et Déceptions en Tunisie: 1942 – 1943*, Tunis, Maison Tunisienne de l'Edition. 1971.

Savaştan sonra, kurtuluş özlemi bir yığın hareketi oldu. 23 Ağustos 1946'da Neo-Destur bir Bağımsızlık Kongresine önayak olarak bütün siyasal kuruluşları ve nüfusun her tabakasını katılmağa çağırdı. Polis, kongrenin yapıldığı salona girip, düzenleyicileri tutukladı ve delegeleri dağıttı.

1946'da iki işçi sendikası merkezi oluştu. "Tunus İşçileri Sendikası" adını taşıyan birincisinin başkanı Tunus Komünist Partisi ileri gelenlerinden *H. Saadaoui* idi. Öteki ise, Neo-Destur'un denetiminde olup. "Tunus İşçileri Genel Birliği" adını taşıyordu. *Ferhat Haçid* bu ikincisinin Genel Sekreteriydi. 1950'lerde her ikisinin de 60,000 kadar üyesi vardı. Her ikisi de kurtuluş mücadelesinde aktif rol oynadılar. 1946 - 1947 yıllarında siyasal ve ekonomik grevlerin başlatıcıları da bunlardı. 5 Ağustos 1947'de Fransız askerleri Sfax'da grevcilere ateş açtılar. Bu katliam yurt çapında protestolara yol açtı. Nisan 1948'de memurlar ve demiryolu işçileri işi bıraktılar. Fransızlar sömürge rejimini özünde değiştirmeyen bazı küçük ödünlere yanaşmak zorunda kaldılar. 15 Eylül 1945 tarihli kararla Büyük Konsey yeni baştan kuruldu. Arapların da, Fransızların da bu konseyde 53'er temsilcisi olacaktı. Başka bir deyişle, 3 milyon Arap ile 150,000 Fransız temsilcileri biribirine eşit oluyordu. Tunuslular için seçimler iki, Fransızlar için tek dereceliydi. Konsey bu durumuyla bile siyasal ve anayasal sorunları alıp tartışamayacaktı. 1947'de Tunuslu bakanların sayısı altıya çıkarıldıysa da, hükûmetin başında Fransızlar vardı. Bu değişiklikler Tunuslu yurtseverleri, tabiî ki, tatmin etmedi.

Ulusçu güçlerin birleşmesi Tunuslu yurtseverlerin birinci sorunuydu. Aslında, grevler ve gösteriler süresince bir eylem birliği de olmadı değil. Fakat bir birleşik cephe resmen kurulamamıştı. Neo-Destur Nisan 1950'de Fransız Hükûmetiyle anlaşarak protektora çerçevesi içinde "şerefli bir uzlaşı" programı önerdi. Tunus iç otonomiye kavuşacak, devlet mekanizmasında Araplar çalışacaktı. Muhammet Çenik'in başkanlığında 17 Ağustos 1950'de kurulan hükûmet Fransızlarla reform görüşmelerine başladı. Bir-buçuk yıl kadar süren görüşmeler 15 Aralık 1951'de bir çıkmaza girdi. Fransızlar iç otonomi fikrini kabul etmiyorlar, sömürge yönetiminin devamını istiyorlardı. Bu yolun bir fayda getirmeyeceğini gören Neo-Destur tekrar eyleme döndü. 21-23 Aralık üç günlük genel bir protesto grevi oldu. Bütün güçlerin birliği bu grevler sırasında gerçekleşti. Bugün artık tarihî bir grev olan bu olaylar Fransızlara karşı silâhlı bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı oldu.

Çenik Hükûmeti 14 Ocak 1952'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Kuruluna müracaat ederek iki ülke arasındaki anlaşmazlığa el koymasını

istedi. Dört gün sonra, Neo-Destur'un başkanı Habib Burgiba ve Tunus Komünist Partisi Başkanı *Muhammed Ennafaa* tutuklanarak iç bölgelere sürüldüler. Bu sırada, Tunus'daki Fransız kuvvetleri komutanlığına, 1947'de Madagaskar'da 100.000 yerli öldürtmüş olan ve "kasap" takma adıyla bilinen *General Garbay* atandı. Bu komutanın yönetimindeki Fransız kuvvetleri köylere dek tarayıp halka baskı ve zulüm yaptılar. 26 Mart'ta, Beyin fikri bile alınmadan Çenik hükûmeti düşürüldü, bakanları tutuklandı ve Bey Güvenlik Kurulundaki şikâyetini geri almağa zorlandı.

BAĞIMSIZ TUNUS

Tunuslu yurtseverlerin yabancılara karşı Ocak 1952'de kurdukları gerilla birlikleri, kısa sürede, "Tunus Kurtuluş Ordusu" adı altında büyüdü. 5 Aralık 1952'de sendika başkanlarından Ferhat Haçid'in öldürülmesi halkın infialini son raddelere getirdi. Halkın mukavemetinin kırılmayacağını anlayan Fransa Tunus'a "iç otonomi" vermeğe razı oldu. Bu hususu Başbakan *Mendès - France* 31 Temmuz 1954'de açıklamıştı. 9 Aralıkta da Kurtuluş Ordusunun silâhlı müdahaleleri durdu. Neo-Destur'un lideri Habib Burgiba 1 Haziran 1955'de menfâdan döndü. Bu tarih Tunus'da bugün "Zafer Günü" olarak kutlanmaktadır. İki gün içinde imzalanan bir andlaşma gereğince, bütün hükûmet üyeleri Tunuslu olacak, devlet iç işlerinde bağımsız, savunma ve dış politikada Fransa'ya bağımlı kalacaktı. Ancak 1956'da öteki Magrib ülkelerindeki, özellikle Cezayir'deki durum Tunus'u etkilemekteydi. 20 Mart 1956'da imzalanan bir protokol Tunus'a bağımsızlık verdi. 1881 ve 1883 protektora andlaşmaları ortadan kalktı.

Millileştirme ve Bizerte Bunalımı:

Tunus'un bağımsızlık mücadelesi, ünlü Tunuslu şair *Abul Kasım Çabbi*'nin "karanlıklar ve acılar çağı" diye tanımladığı 75 yıllık protektorayı sona erdirdi. 25 Mart 1956'daki Kurucu Meclis seçimlerini Neo Destur'un içinde ağır bastığı Ulusal Cephe kazandı. Burgiba[1] 8 Nisan'da Meclis

---

1 Burgiba'nın bağımsızlıktan önceki önemli konuşmaları ve yazıları için: *La Tunisie et la France* (1954) ve *Le Destour et la France* (1937). Burgiba'nın kişiliği hakkında: Jean Lacourture, *Cinq Hommes et la France*, 1961, s. 109-180. Burgiba ile röportajlar: Roger Stéphane, *La Tunisie de Bourguiba*, 1958.

İki resmî parti organı *L'Action* ve *El'Amal*'dır. Yayına ilk olarak 1962'de baslayan günlük *L'Action* gazetesi bağımsız haftalık *L'Action* dergisiyle karıştırılmamalıdır. (Haftalık dergi Nisan 1955'de kurulmuş olup, yarı-resmî desteklenmiş, Eylül 1958'de yayınına ara vermiş. Ekim 1960'da *Afrique-Action* adı altında tekrar yayınlanmış ve Kasım 1961'de bugünkü adı olan *Jeune Afrique* başlığıyla tekrar çıkarılmıştır.) Burgiba'nın geçmiş mücadelesini yansıtan öteki süreli yayınlar şunlardır: *La Voix du Tunisien* (1930-1932), *L'Action Tunisienne* (1932-1938) ve *Mission* (1948-1952).

Başkanlığına seçildi, altı gün sonra da Bağımsız Tunus'un ilk ulusal hükûmetini kurmakla görevlendirildi.

Yeni hükûmet[12] ülkenin hayatını değiştirecek birtakım reformlara girişti. Ağustos 1956'da yapılan bir adlî reformla şeriat, kadı ve kabile soyluları mahkemeleri kaldırılarak, tek tip lâik mahkemeler kuruldu. Yeni bir aile hukuku kabul edildi. Kadınlara hukûken erkeklere eşit haklar verildi. Poligami ve rüştünü ispatlamamışların evlendirilmeleri yasaklandı. Tek bir eğitim sistemi uygulanmağa başlandı. Okul camiden ayrıldı. Kur'an kursları devlete verildi. Ez-Zitouna gibi teoloji okullarında reform yapıldı. Eğitim parasız oldu, devlet bursları ihdas edildi.

22 Temmuz 1957'de Beylik kaldırıldı ve Tunus üç gün sonra Cumhuriyet olarak ilân edildi. Anayasaya göre, ülke başkanlık sistemiyle yönetilecek, en yüce yetki Ulusal Mecliste olacak, başkan genel oyla beş yıl için seçilecek ve ayni zamanda hükûmet başkanı olacaktı. Neo-Destur Partisinin kuruluşundan beri başkanı olan Habib Burgiba 1957'den bu yana Tunus Cumhuriyetinin Başkanı oldu.

Tunus Hükûmeti bağımsızlığın ilk yıllarında önemli ekonomik kararlar da aldı. Vakıfları lâik kuruluşlara verdi. Tunus Beyi, saray çevresi ve protektora sırasında yabancılarla işbirliği yaparak mallarını gayrimeşru yollardan edinmiş olanların mülkünü devletleştirdi. Bu kararlar feodal ve komprador unsurlara ağır darbeler vurmaktaydı. Fransa ile 1957, 1960 ve 1963'de yapılan andlaşmalar sonucu yabancılara ait toprakların yavaş yavaş yerlilere geçmesi sağlandı. 1958'deki ilk uygulamaya göre, aşağı *Mecerda* Nehri vâdisinde olup zengin Fransız ve İtalyanlara ait toprakların yalnız 50 hektarı ailelere bırakılacak, bunun üstündeki ya da kullanılmadan boş duran iki hektar fazlası toprak, yirmi yıl içinde bedeli ödenmek koşuluyla, köylüye dağıtılacaktı.

Tunus bazı yabancı endüstri ve ulaştırma şirketlerini millîleştirdi. Frank bölgesinde kaldıysa da, 1959'da ulusal para cinsi olarak "dinar"ı kabul etti. Aynı yıl Fransa ile gümrük birliğinden ayrıldı, onun yerine bir Tunus-Fransız Ticaret Andlaşması imzalandı. Bu tedbirler Tunus'un ekonomik bağımsızlığını güçlendirdiyse de, Fransız tekellerinin hâlâ sözsahibi olmaları gerçeğinden başka, ülkede, Bizerte deniz üssü de dahil olmak üzere, 350 askerî üs ve garnizon bulunmaktaydı. Fransız Hükûmeti askerlerin geri alınması konusunda Tunus'un peşpeşe yaptığı müracaatları kaale almadı. Hattâ Şubat 1958'de Fransız uçaklarının bir Tu-

12 Bağımsız Tunus hakkında: Dwight D. Ling, *Tunisia from Protectorate to Republic*, Indiana, Indiana University Press, 1964; Clement Henry Moore, *Tunisia Since Independence*, Berkeley, University of California Press, 1965.

nus yerleşme bölgesi olan *Sakiet Sidi Yusuf*'u bombaladığı bile oldu. Bu olay ve genellikle Tunus sorunu Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Kuruluna bile getirildi.[13] Nihayet, 17 Haziran 1958'de imzalanan bir andlaşma sonucu yabancı kuvvetler Ekim 1958'de Tunus toprağını terkettiler. Yalnız, Bizerte'deki üs kaldı.

Bizerte üssü bir anlaşmazlık konusu olmakta, tabii ki, devam etti. Temmuz 1961'de Fransa bu üssü Tunus'a silâhlı müdahalede bir harekât noktası olarak bile kullandı. Fransız birlikleriyle Tunus kuvvetleri ve halk arasında çatışmalar oldu. Konu Birleşmiş Milletler'e geldiğinde, Batı ülkelerinden A.B.D., İngiltere ve Fransa'nın birer vetoya sahip oldukları Güvenlik Kurulunda Tunus yararına olumlu bir karar alınamadıysa da, emperyalist devletlerin azınlıkta ve Asya - Afrika grubunun bir hayli kabarık bulunduğu Genel Kurulda bir sonuca varıldı. 25 Ağustos 1961 tarihli karar Fransız kuvvetlerinin Tunus'dan tüm çıkmalarını istiyordu. Bizerte'nin de boşaltılması konusunda 1962'de bir andlaşma yapılabildi ve 15 Ekim 1963'de son Fransız askeri de Bizerte'yi terketti. 15 Ekim tarihi, bir ulusal bayram *(la Fête de l'évacuation)* günü kabul edildi.

1960'larda, Tunus, ekonomik gerilikle mücadele edecek birtakım tedbirler aldı. Ekonomide daha fazla devlet denetimi ve plânlama kabul edildi. Önce üç (1962 - 1964), sonra dörder (1965 - 1968, 1969 - 1972 ve 1972 - 1975) yıllık plânlar yapılacaktı. Kuzey ve doğu bölgelerinde büyük endüstri merkezlerinin açılması kalkınma plânında birinci derecede önemli bir yer işgâl etmekteydi. Bizerte'de ülkenin ihtiyacını karşıladıktan başka, petrol ihracını da mümkün kılacak büyük bir arıtma istasyonu da öngörülmüştü. *Menzel - Burgiba*'da bir demir ve çelik merkezi kuruldu. *Sousse*'de bir otomobil fabrikası inşa edildi. *Cebel Cellud*'da meydana getirilen otomobil ve traktör yedek parça tesisleri Afrika'da bu konuda uzmanlaşmış en büyük kuruluşlardır. *Beja*'da bir şeker, *Bir el Kassa*'da bir mensucat. *Mégrine*'de bir cam fabrikası kurulmuştu. Maden üretimi artmış, *El Borma*'da petrol bulunmuştu. Cezayir sınırına yakın olan bu bu noktada üretim 1966'da başlamıştır.

Endüstride devlet sektörünün payı gittikçe artmaktadır. Madenler, elektrik enerjisi, ulaşım ve özellikle yeni kurulan endüstriler devletin denetimi altındadır. Fakat özel sektör, hele yabancı sermaye, ekonomide hâlâ önemlidir.

Daha çok, önceleri yabancılara ait olmuş olan topraklarda devlet çiftlikleri kurulmuştur. 1962'de köylü üretim kooperatifleri de kurul-

13 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1958*, New York, Department of Information, 1959, s. 77 - 79.

muştu. Topraksız köylüler birliği 1965'lerde meydana getirildi. Ülkede zaman zaman kuraklık başgösterdiğinden, hükûmet sulamaya gereken önemi vermiştir. Kuzey ve orta bölgelerde sulama tesisleri yapılmış. 20,000 kadar köylü ailesi 1970 başlarında Mecerda Vâdisinin sulanan topraklarına yerleştirilmiştir.

11 Mayıs 1964 tarihli olup yabancılara ait toprakları millîleştiren kanun tarımda koloniyalizmin ekonomik dayanağını ortadan kaldıran bir tedbir oldu. 1964 başında 260,000 hektar millîleştirilmişken, bu yeni kanunla 465,000 hektar daha millîleştirildi. Aynı yıl. Tunus Vatikan ile de bir andlaşma yaparak Tunus'daki Katolik kiliselerinin toprak ve mülklerinin çoğunu devraldı. Hükûmet millîleştirilen toprakları kişilere vermeyip, tarım kooperatiflerine bağladı.[14] Mayıs 1964'de yapılan bir kanuna göre, 2 milyon hektar toprak daha devlet denetimi altına sokularak, buralarda da kooperatifler kuruldu. Toprakta yabancı mülkiyetin kaldırılması, tarımın üretici kooperatifleri yoluyla bir dereceye kadar düzenlenmesi ve olduğu kadarıyla endüstrileşme halkın hayat seviyesini, tabii ki, yükseltmiştir. Fakat bu tedbirlere rağmen, toplumsal çelişkiler hâlâ sert, halk yığınlarının yaşama koşulları bugün de kötüdür.

1960 başlarında Neo-Destur Partisi "Destur Sosyalizmi" diye bir kavram ortaya atmıştı. Bu kavram ekonomik hayata devletin müdahalesi ve plânlama anlayışına dayanıyordu. Hattâ bu yaklaşımdan ötürü, Bizerte'de Ekim 1964'te yapılan Yedinci Kongrede bu örgüt adını değiştirerek "Sosyalist Destur Partisi" bile olmuştur. Destur Sosyalizmi "ulusal birlik" fikri üstünde durarak zaten Tunus'un tarihsel gelişiminde sınıf çatışmasının var olmadığını ileri sürmektedir. Onların anlayışına göre, Tunus toplumunda kesin bir sınıf farklılaşması da yoktur. Sosyal adalet çalışanlarla burjuvazinin "âhenkli bir işbirliği" esası üstünde ve ekonomide özel sektörü de kaldırmadan kurulabilecektir. Özel sektör devletçe denetlenmeli ve plânlı kalkınma sınırları içinde faaliyet göstermelidir. Destur Sosyalizmine inanan Tunus yönetici çevreleri bunu yalnız ideolojik değil, siyasal anlamda da komünizmin karşısına dikmektedirler. Tunus Komünist Partisi Ocak 1963'de yasaklanmıştır.[15]

Burgiba Romanya'nın başkenti Bükreş'te Uluslararası Hukuk Çalışmaları Derneğinde 12 Temmuz 1968'de yaptığı bir konuşmada, "sınıf mücadelesi kavramını reddederim, çünkü bu, bana kalırsa, sadece herkesin

14 Habib Bourguiba, *Cooperation -- One Way to Development*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1969.

15 Willard A. Beling, *Labor and Modernisation: a Study of Tunisia*, New York, Praeger, 1965.

plânlı bir biçimde fakirleşmesi demek olabilir." demişti.[16] *Tozeur*'de yaptığı bir konuşmada gene sınıf mücadelesine karşı çıkmış, bu mücadeleyi yürütenleri "bulutlu düşüncelere" sahip "karamsar" ve "umutsuz" kişiler olmakla suçlamıştı.[17]

Öte yandan, Tunus'da büyük çiftlik sahibi kimseler yanında bir işsizler ordusu vardır. 4.000 büyük toprak sahibinin elindeki 550,000 hektar toprak bütün ekilen arazinin % 11'idir. Köylünün elindeki ortalama toprak büyüklüğü 7 hektardır. Ülkede hâlâ köklü bir toprak reformuna ihtiyaç vardır. Toprak ağaları ile taşra burjuvazisi bu denli değişikliklere, özellikle kooperatiflerin güçlenmesine karşı koymaktadır. 1964 yılı sonunda *Msaken* bölgesinde büyük zeytinliklerin sahipleri oradaki kooperatifleşmeye karşı direnmişler, 147'si tutuklanmış, zeytinlikleri devletleştirilmişti.

İşsizlik uzun zamanlardan beri çözülemeyen büyük bir sorundur. Bunların bir kısmı özel kamplara alınıp, düşük ücretler karşılığı, yol ve baraj yapma, ağaç dikme ve kuyu kazma gibi işlerde çalıştırılmaktadır. Bazı eğitim merkezlerinde bunlardan duvar ustası, marangoz, mekanik, hattâ sağlık memuru yetiştirilmektedir. Ama gene de kronik işsiz sayısı 200,000'i bulmaktadır. İşçi olanlar da daha yüksek ücretler ve diğer çalışma hakları için grevler yapmaktadırlar. Sfax - Gafsa maden ocaklarında, Sousse cam fabrikasında ya da Nuhud tarım kooperatifinde çalışanlar zaman zaman işi bırakmışlardır.

Tunus ciddî malî krizler içine de girmiştir. Büyük yatırımlar için Fransa, A.B.D. ve Alman Federal Cumhuriyetinden para istenmiştir. İlk üç-yıllık plânın % 47'si yabancı kredileriyle karşılanmıştı. Tunus'un sermaye ithaline ve dünya kapitalist ihracat pazarına ihtiyacı, tabii, birtakım yabancı müdahale ve denetlemelerinin yeni baştan kurulmasına yol açmıştır. Önceleri yabancıların mülkiyetinde olan toprakların, bedel ödeme yoluyla da olsa, millîleştirilmesine tepki olarak, Fransa'nın Tunus'a malî yardımı kesmesi, 1958 ticaret andlaşmasını feshetmesi ve Tunus şarabına gümrük koyması, başvurulan baskı yollarından birkaçıdır. Bu baskılara karşı koyabilmesi için, o sıralarda Kuveyt Tunus'a 4 milyon dinar borç vermiş, Mısır ve Irak ticareti arttıran andlaşmalar imzalamışlardı. Bunlara rağmen, Fransa'nın baskı tedbirleri de etkisini göstermede gecikmedi ve Tunus parası Eylül 1964'de düşürüldü. Dinarın satın alma gücü

16 Habib Bourguiba, *The Tunisian Experiment*, Tunus, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1968, s. 10.

17 Habib Bourgiba, *The Bases of Our Independence*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Independence, 1968, s. 14.

% 25 azaldıktan başka, ithal edilen malların fiatları da arttı. Yerli mallarda da buna benzer bir yükselme oldu. Ücretlerin eski seviyelerde durdukları düşünülürse, halkın daha da fakirliğe itildiği anlaşılmaktadır. 1 Ocak 1965'de vergilerin % 10 arttırılması Tunuslunun hayatını daha güçleştirmiş, 1966'da İş Kanununu kabul edilerek bir ücret ve çalışma saatleri ayarlaması yapılmıştır.

Tunus Hükûmeti bütçesinin dörtte-birini eğitime ayırmaktadır.[18] Arapça eğitim ve bilim dili olarak geliştirilmekte, yeni fakülteler açılmaktadır. Başkentte bir ekonomik araştırma merkezi faaliyettedir. Halkın % 85'i devletin sağlık hizmetlerine bağlanmıştır. Verem ve çiçek ulusal âfetler olmaktan çıkmış sayılır.

Tunus Dış Politikası:

Tunus dış politikası, en ortada Magrib olmak üzere, onu çevreleyen Arap dünyası, Afrika ve az gelişmiş ülkeler yuvarlaklarıyla anlatabilir. İçiçe geçen ve gittikçe büyüyen bu yuvarlakların ortak özelliği bağlantısızlıklarıdır. Dış politikada Tunus bağlantısız devletler safındadır. Ulusal kurtuluş hareketlerinin, Magrib, Arap ve Afrika birliğinin destekleyicisi olmuştur.

Tunus'un "Rabat'tan Bingazi'ye" kadar uzanan "Büyük Magrib"e bağlılığı Anayasasında yer almaktadır. Başbakan Burgiba daha ilk hükûmeti kurduğunda, dört Arap halkının Magrib idealine değinmiş, daha sonraki bir açıklamasında ilk hareket noktasının "ekonomik birlik" olduğunu söylemişti.[19] Tunus Magrip ülkeleriyle sağlık, radyo-televizyon ve kültür konularında da işbirliği içindedir. Eylül - Ekim 1964'de Cezayir, Libya, Fas ve Tunus ekonomi bakanları toplantısı Tunus'ta yer almış, katılanlar birbirlerine bağlı bir ekonomik kalkınma siyaseti güdeceklerine dair protokol imzalamışlar, devamlı bir ekonomik danışma komitesi kurulmuştu. Şubat 1966'da da ortak eğitim sorunları ele alınmıştı.

Tunus Orta Doğu'daki Arap merkezlerine dil ve din birliği açılarından her zaman yakınlık duymuş, temel tercihlerde çoğu kez birlikte hareket etmiş, ancak ilişkileri zaman zaman inişli, yokuşlu olmuştur. Tunus bağımsızlıktan önce bir miktar Mısır'ın etkisi altında kaldıysa da,

18 Tunuslu öğrenciler örgütünün (UGET) aylık *L'Etudiant Tunisien* adlı dergisi rejimi arasıra eleştirmekteyse de, daha sert eleştiri Marksist bir çevre olarak değerlendirilen *Tribune du Progrès* adlı aylık yayından gelmektedir. Neo-Destur'un aylık gençlik dergisi *Es-Şebab*'tır.

19 Pierre Rossi, *Bourguiba's Tunisia*, Tunis, Kahia. 1967, s. 84. Magrib yakınlaşmasının hukuki ve teknik yönleri: Université de Tunis, Faculté de Droit et des Sciences Politiques et Economiques, *Revue Tunisienne de Droit*, No. 11 (1971), 152 s.

--en başta, Orta Doğu Arap dünyasının jeopolitik sisteminin özelliklerinden olacak— başkentler birbirlerinden sonra uzaklaşmışlardır.

Tunus'un öteki Arap ülkeleriyle ilişkileri 1965 başına kadar iyi olmuş, Mısır ve Irak ile yukarda sözü geçen ticaret andlaşması imzalandıktan başka, Mısır ile başbakanlar düzeyinde ziyaretler yer almış, Şubat 1965'de de bir kültür andlaşması imzalanmıştı. Ancak Tunus'un Filistin sorununda farklı görüşlere sahip olması ve İsrail'i tanıyan Alman Federal Cumhuriyetiyle diplomatik ilişkileri kesmeyi reddetmesiyle bu devlet Eylül 1965'de Kazablanka'da yer alan Arap devletleri toplantısına katılmadı ve Mısır, Irak ve Suriye'deki diplomatik temsilciliklerini kapadı. Fakat 5 Haziran 1967'de İsrail saldırısının yenilenmesi üzerine öteki Arap devletleriyle birleşti ve temsilcilikler karşılıklı olarak tekrar açıldı.

Burgiba'nın İsrail ve Filistin konularındaki açıklamaları Arap âleminde alışılmamış düşüncelerdir. Burgiba İsrail'i Araplar için bir tehlike olarak görmekte devam etmekte, fakat, Mısır başta olmak üzere, bazı Arap devletlerinin Filistin politikasını yanlış ve yetersiz bulmaktadır. Bu konudaki görüşlerini 5 Ağustos 1968'de şöyle ifade etmiştir:

> "Filistin sorununu, ötedenberi, birçok Arap ve Afrika ülkelerinin acısını tattıkları sömürgeci çözüme benzetirim. Tunus'un bağımsızlığına kavuşturulmasında izlenen yola benzer bir yöntemden faydalanılmasına da bu yüzden taraftarım... Fırsatçı önerilerde bulunabilir, dinleyenlerin duygularını harekete getirebilirdim... Oysa, içtenlikle ve açık konuşmak istiyorum... Maşrık'ın Arap ileri gelenleri Filistinlilerin haklarını geri vermek için katı tutumlardan sıyrılıp oynak tavır takınmak gerektiğini anlamamaktadırlar. Hakların yalnızca ilân edilmesi onlara sahip olmak değildir. Siyasette başarı için esas olan, son hedefi açıklamak değildir. Önderin yapacağı şey karşıt güçleri tarafsız olarak değerlendirmektir...
>
> [Önder] hedefine bir darbede ulaşamayacaksa, birinci aşamanın ne olacağını saptamalıdır. Buna eriştikten sonra, ikincisini saptar. Yol uzun ve birçok engellerle doluysa, doğru aşamaların neler olduğunu seçebilmelidir. Gerçek durum dikkate alınmalı ve faydasız yollardan gidiliyorsa, bunun hedeften uzaklaştırıcı bir yöntem olduğu bilinmelidir. Arapların başına gelen de budur. "... [Araplar] İsrail'i tanımamak, onlarla görüşmelere girmemek ve fırsat çıkarsa topraklarını daha da büyütmek için bir olanak sağlamış olmaktadırlar... İs-

rail'in kurulmuş olması, tabii ki, büyük bir adaletsizliktir... Ama Birleşmiş Milletler kararı hâlâ geçerlidir ve biz de, bu örgütün üyeleri olarak, İsrail dahil bütün üye devletlerin egemenliklerini desteklememizi zorunlu kılan Andlaşmaya saygı göstermekle yükümlüyüz...Aslında, Arap devletleri İsrail devletinin varlığını dolaylı olarak kabul etmiş olan 22 Kasım 1967 kararını onaylamakla İsrail'i de tanımış sayılırlar...İsrail bir kanserdir. İdeal çözüm onu ortadan kaldırmak olmalıdır. Fakat bunu başaracak ne askerî , ne de moral gücümüz var...Görüşlerinde benden ayrılanların Yahudi devletini mahvedecek güçleri olsaydı, itiraz etmezdim. Ama durum bu değildir ki...İşte, bunun için, geçici bile olsa, bir uzlaşı bulmalıyız..."[20]

Burgiba Alman Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Lübke'nin Tunus'u ziyareti münasebetiyle 25 Nisan 1968'de yaptığı konuşmada, kendi ülkesinin Batı Almanya ile ilişkilerini övdükten sonra, şunları söylemişti: "Ortak Pazar Avrupasıyla yakın bir gelecekte görüşmelere başlayarak, bu birlikle Tunus arasında birçok yakınlıklar, coğrafî komşuluk ve ortak bir tarihin zorunlu kıldığı ayrıcalıklı ilişkileri, daha fazla gecikmeden, kurmak istiyoruz."[21]

Demek ki, Tunus'un Orta Doğu Arap merkezlerinden zaman zaman ayrıldığı birtakım noktalar olmuş, Filistin ve Batı Almanya ile ilişkiler konularında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Filistin ile ilgili düşünceleri dikkati çekmiş ve Batı Almanya ile diplomatik ilişkileri kesmeme kararını Fas ve Libya desteklemişti. Ama bütün bunlara rağmen, Tunus Arap Birliği üyesi olmakta devam etmektedir. Tunus Orta Doğu ile hâlâ tarihsel bağlar içindedir. Bir gelenekten doğan bu bağlar Tunus'un diplomasisinde herzaman devamlı bir öğe olacaktır. Tunus halkı Araplığı ile Akdenizliliğini yıllar boyu birleştiregelmiştir. Ama modern Tunus, bir zamanların Kartaca'sı gibi, köken ve duygu yönünde "Doğulu" olmakla birlikte, Afrika'ya ve Batı'ya dönüktür.

Tunus 1963'de Afrika Birliği Örgütüne katılmıştır. Gerek bu örgüt içinde, gerekse Birleşmiş Milletler'de sömürgeciliğin ortadan kaldırılması için çalışmıştır. Afrikalılığını göstermek için, Kongo olaylarında müdahalelerde bulunmuş, başkentine birçok Afrika devlet başkanını kabul

20 Habib Bourguiba, *A Positive Arab Policy*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1968, s. 5 – 14.

21 Habib Bourguiba, *A Fruitful Cooperation*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1968, s. 9.

etmiş, Afrika kıt'asıyla ilgili birçok teknik ve siyasal konferans orada yer almıştır. Burgiba Kasım 1965'de Mauritanya, Liberya, Senegal, Mali, Fildişi Kıyısı, Kamerunlar, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Nijer Cumhuriyetini dolaşmış ve Fildişi Kıyısı Cumhurbaşkanı Houphouet - Boigny'nin 18 Mart 1968'de Tunus'a gelmesi münasebetiyle şunları söylemiştir:

> "Afrika'nın birçok bölgelerinde, yavaş yavaş birleşmiş bir ekonomik topluluk yaratmak için sınırlı bir teknik işbirliğini mümkün kılmak hedefiyle, birtakım deneyler yapılmaktadır. Komşu ülkeler arasındaki birbirini anlamak ve dostluğu güçlendirmek, onları bir araya getirmek ve mümkünse ekonomik ve sosyal siyasetlerini bağdaştırmak için, bu çabalar desteklenmeli ve geliştirilmelidir...Afrika ve Malagazi Ortak Birliği'nin kurulması gibi, Magrib'teki güç fakat umud verici gelişmeler Afrika birliği ve Afrika halkının zenginliği uğruna olumlu adımlardır.
>
> "Fakat bu hedefe sömürge baskısının son kalıntılarının da ortadan kalkmasıyla ulaşılabilir. Tunus...Angola, Güney Afrika, Rodezya, Güney-Batı Afrika, Mozambik ve Portekiz Ginesi halklarının özgürlük ve bağımsızlıklarını almak için onlara yardım etmektedir."[22]

Burgiba'nın yukardaki sözlerinde, biri Fransa'nın eski Afrika sömürgeleri arasında ekonomik işbirliği, öteki de sömürgeciliğe karşı mücadele olmak üzere, iki düşünce vardır. Tunus siyasal ve ekonomik bir Afrika birliğine her zaman taraftar olmuş, bunu önce Fransızca konuşan devletler arasında gerçekleştirme yollarını aramıştır. Aslında, Tunus'un ekonomik çıkarları da bu yöndedir. Plânlamasının başarılı olabilmesi için, siyah Afrika'ya girme gereği vardır.

Tunus'un güneydeki Afrika ülkeleriyle ilgisi bunlar arasında tepki ve endişe yaratmamıştır. Hattâ, Senegal Cumhurbaşkanı Senghor 1961'de Bizerte bunalımının zirvesinde şöyle demiştir: "Afrika'da bir Tunus efsanesi vardır. Hepimiz buna inanır, Tunus'u izlenecek bir örnek gibi görürüz."[23] Bağımsızlığı için mücadele eden Afrika kıt'asıyla birlik olduğunu ilân eden Tunus Portekiz ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, Angola'nın menfâdaki hükûmetini tanımış ve Güney Afrika ile hiçbir ilişkiye girmemiştir. Aralık 1965'de de, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği Örgü-

22 Habib Bourguiba, *Fruitful and Confident Collaboration Between Tunisia and the Ivory Coast*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1968, s. 5 - 6.

23 Rossi, *op. cit.*, s. 187.

tünün kararlarına uyarak, Güney Rodezya ile tüm ilişkileri sona erdirmiştir.

Bizerte olayının çözümlenmesinde olumlu katkısı bulunan Birleşmiş Milletler Örgütü Tunus yöneticileri arasında saygıyla anılmakta, faydalı bir kuruluş olarak görülmektedir. Bizerte krizinden hemen sonra Tunus delegesinin, Eylül 1961'de, Genel Kurul başkanlığına oybirliğiyle seçilmesi bu kuruluşun Tunus'a karşı tavrının bir ifadesidir.[24]

Bütün devletlere karşı dostluk siyaseti güttüğünü söyleyen Tunus'un Fransa ile olan ilişkilerini özel bir sınıflamaya sokmak gerektir. Bütün geçmişe rağmen, ikisi arasında devamlı bir diyalog vardır. Yüzyıla yaklaşan ortak tarih bir yana, iki devletin ilişkilerini bir seri andlaşmalar düzenlemektedir. Paris'in gerisinde Ortak Pazar vardır. Ulusal gelirinin % 30'unu ihracatından kazanan Tunus, Ortak Pazar ülkelerini dış rekabetten korumak için ticaret engelleri koymalarını görmezlikten gelemez. Ortak Pazar'ın en az üç kararı Tunus'un ekonomik çıkarlarını olumsuz yönden etkilemiştir. Tahılla ilgili Ocak 1962 ve Aralık 1964 kararları Tunus buğdayının Fransız iç pazarındaki fiattan daha düşük olan dünya fiatıyla ihraç edilmesini zorunlu kılmış, Aralık 1964 kararı Tunus meyva ve sebze fiatlarının Avrupa düzeyine çıkartılarak rekabet avantajını kaybetmesine sebep olmuş ve yağlarla ilgili Ortak Pazar kararları da Tunus zeytinyağının satışını tehlikeye sokmuştur.

Tunus Batı ülkeleriyle genellikle iyi ilişkileri olmasına rağmen, Doğu blokuyla da yakın ekonomik ve kültür bağları kurdu. Bulgaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya ile birçok işbirliği andlaşmaları yaptı. Burgiba Romanya'yı ziyareti münasebetiyle 9 Temmuz 1968'de diyordu ki: "Bağlantısız siyasetimiz, nedeni ne olursa olsun ve nereden gelirse gelsin, iç işlerimize müdahale kabul etmez. Tunus... ülkemizin özel koşulları ve halkımızın belirgin özelliklerinden doğan Destur Sosyalizmini seçmiştir."[25] Burgiba'nın Dış İşleri Bakanı olan oğlu da Eylül 1965'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e üye olması gerektiğini savunurken, bu devletin nükleer bir güç olduğunu ve yeryüzünde önemli bir rol oynadığına dikkati çekmişti.[26]

---

24 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1961*, New York, Department of Information, 1962, s. 744.

25 Habib Bourguiba, *Towards a Fruitful Co-operation Among All Nations*, Tunis, Secretariat of State for Cultural Affairs and Information, 1968, s. 7.

26 Rossi, *op. cit.*, s. 191.

CEZAYİR

Giriş:

Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti[1] Afrika'nın kuzey-batı köşesindeki "Magrib" ülkelerinin en büyüğüdür (2.381,743 km. kare). Doğuda *Tunus* ve *Libya*, batıda *Fas* ve *İspanyol Sahrası*, güneyinde *Mauritanya*, *Mali* ve *Nijer* vardır. Kuzeyde uzun (600 mil) bir Akdeniz kıyısına sahiptir. Ülkenin Arapça adı *el-Cezair* "Adalar" anlamında olup, bu sözün kıyılarındaki kayalık adalardan geldiği sanılmaktadır. Nüfus 13,5 milyon (1970 tahmini) kadardır; çoğu kıyıda yaşar. Başkent Cezayir *(Algiers)* ve ikinci büyük kent *Oran* da oradadır. Yurttaşların hemen hemen hepsi Müslümandır ve Arapça konuşurlar. Bir kısmı da bu toprakların eski halkı olan *Berber*'lerdir. 1960 başlarında Avrupalılar (1 milyona yakın) 1962'de bağımsızlık kazanıldıktan sonra Cezayir'den ayrılmışlardır. Kuzeydeki dağlık bölge *Atlas* sisteminin bir parçasıdır. Henüz iyi yerleşik olmadığından, 1954'de *Orléansville*'i kısmen mahveden depreme yol açmıştır. Güney tüm çöldür. Yerli halk Berber'lerin kökeni hakkında az şey biliniyorsa da, eski (M.Ö. 208 - 148) *Numidia* devletini onlar kurmuşlar, 692'de Emevîlerin yönetimine girerek Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Granada'yı aldıktan sonra İberya Yarımadasındaki Müslüman varlığına son veren İspanya Krallığı egemenliğini Kuzey Afrika'ya da götürmeyi deneyince, Cezayirliler Türklerin yardımını istediler. Cezayir ve komşu topraklar Osmanlı sınırları içinde girdi.

Fransız Sömürüsü:

Cezayir en eski Fransız sömürgelerinden biridir.[2] Osmanlılardan Fran-

1 Encyclopedia of Islam, *Algeria*, New Edition, C. I, London ve Leiden, 1960; Joan Gillespie, *Algeria*, London, Benn, 1960; Pierre Bourdieu, *The Algerians*, Boston, 1962; Joachim Joesten, *The New Algeria*, New York, 1964; N. G. Pospelova, *Aljir*, Moskva, 1959; N. A. Kravets, *Aljir: Prilajeniye k karte Aljir*, Moskva, 1960.

2 Fransız işgâli başladığı zaman General de Bourmont'nun "müslümanlar dinlerinde serbest bırakılacaklardır; yerliler hangi sınıftan olurlarsa olsunlar özgür olacaklar; dinlerine, mallarına, işlerine ve endüstrilerine saygı gösterilecektir" demesine rağmen (Charles - André Julien,

sızlara³ 1830'da⁴ geçmiştir. Aynı zamanda, en büyük sömürgelerindendi de. Fransız yurttaşları burada topraklar edinmişler, kendi kazançlarına

Histoire de l'Algérie Contemporaine, C. I: La Conquête et les Débuts de la Colonisation, 1827 - 1871, Paris, Presses Universitaires de France, 1964, s. 55) Hıristiyan Haçı ve Fransız Bayrağı, Orleans Dükünün emriyle, camiye dikilmiş ve kıyı topçularıyla gemicilerin bu iki alâmeti selâmlamaları emredilmişti. Ayrıca, Orleans Dükü resmi balolara bir Cezayirlinin sırtında geliyordu. (*Ibid.*, s. 91; Arslan Humbaracı, *Algeria: A Revolution that Failed: A Political History Since 1954*, London, Pall Mall Press, 1966, s. 24). Hitler'den çok önce, General Bugeaud Cezayirlilerin kollarına "mûti Arap" anlamına gelen bir işaret taşımaları zorunluluğunu koymuştu. Montagnac adlı bir Fransız subayı da mektubunda şöyle diyordu: "...Yakaladığımız Cezayirli kadınlara ne yaptığımızı soruyorsun. Bir kısmını rehine olarak elimizde tutuyor, geri kalanını arttırma usulüyle hayvanlar misâli askerlerimize veriyoruz...Son dört aylık harekâtımız sırasında tanık olduğum şeyler en katı yürekleri bile yumuşatır...Onbeş yaşın üstünde bütün erkekleri öldürüyor, kadın ve çocukları alıp Marquesas Adaları ya da başka bir yöne giden bir gemiye bindiriyoruz. Bir kelimeyle: ayaklarımızın dibine köpekler gibi kapanmayanlara ölüm." (Humbaracı, *op. cit.*, s. 24 – 25).

3 Bazı Cezayirlilere göre, Türkler Cezayir ekonomisine olumlu katkılarda bulunmuşlardır. Bütün Magrib'de tâ Romalılar dönemindenberi ilk köprüleri onlar yapmışlar, hattâ "araba" denen tekerlekli araçları onlar kullanıp yerlilere öğretmişlerdi. Karl Marx da Cezayir'deki Türk işgâli hakkında ilimli bir dil kullanmaktadır. (Bak: *Révolution Africaine*, 4 Temmuz 1964). Derginin bu sayısında görülen K. Marx imzalı yazı, yayınlayanların savına göre, ilk kez basılmış olmaktadır.

Cezayir gibi deniz - aşırı bir eyâletin elden çıkmasını önlemek için Osmanlı Devletinin faaliyeti ve bu eyâletin kaybından sonra onu tekrar geri almak amacıyla yapılan girişimleri Türk arşiv belgeleriyle araştıran inceleme: Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgâli Karşısında Osmanlı Siyaseti: 1827 - 1847*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayını, 1957. Cezayir'in kaybından sonra Osmanlıların Kuzey Afrika siyasetini Fransız kaynaklarıyla araştıran inceleme: Jean Serre, *La politique turque en Afrique du nord sous la monarchie de Juillet*, Paris, 1925. Ayrıca: A. – D. de Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination turque: 1515 – 1830*, Paris, 1887.

Fransızlar, genellikle, Cezayir'de ve bütün Magrib'de Türk etkisinin silinmesini istemişler, Kuzey Afrika tarihini yazarken bile Türk belgelerini kullanmamayı tercih etmişlerdir. Fransa eski Türk yönetimini kötü göstermeğe çalıştıktan başka, Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşmasından da ürkmüş, bunun Kuzey Afrika için tehlikeli bir örnek olabileceğini düşünmüştür.

Oysa, Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve Cezayir'in bağımsızlık müdadelesine başlamasıyla, Ankara Fransa ile olan ilişkilerini ön plâna almış ve Cezayir Hükûmetini savaşın son anlarına kadar tanımamıştır. Cezayir'in Ankara'da uzun süre bir Büyükelçiyle temsil edilmemesinin nedeni budur. Ama Türkiye Cezayir'deki milliyetçi hareketi resmen destekleyen en son devletlerden biri olmakla birlikte, Cezayir'e askerî yardımda bulunan Arap - olmayan ilk Müslüman devletti. Bu konu Türkiye'de ilk kez şu yazıda açıklanmıştır: (Türkkaya Ataöv, "Cezayir'e Selâm," *Barış*, Ankara, 25 Ocak 1974.) 17 Kasım 1957 tarihinde, "Ardahan" isimli bir Türk şilebi Libya'ya askerî yardım görüntüsü altında, fakat aslında Cezayir milliyetçileri için Tripoli limanına silâh bırakmış, bunların Cezayirlilere transferi işine General Naci Sezen başkanlığında bir Türk heyeti nezaret etmiştir. Ancak, Fransızlar yakaladıkları Cezayirlilerden bazılarının evlerinde Türk menşeli silâhlar görünce, Ankara'da şiddetli protestolara girişmişler, Menderes Hükûmeti de Birleşmiş Milletler görüşmelerinde Fransa lehine oy kullanmak "zorunda" kalmıştır. O sıralarda bile, bazı Türk diplomatlarının "Fransa müttefikimizse, Cezayirliler kardeşimizdir" duyguları içinde

çevrik büyük yatırımlar yapmışlardı. Koloniyalizmin teorisyenleri de bu yatırımlara bakarak Cezayir'in sömürge yönetiminde iktisaden kalkındığı sonucuna varmaktadırlar. Fakat Cezayir'in bağımsızlığını kazandığı sıradaki gerçekler karşıt yönde görünmektedir. Endüstrisi geriydi; tek tip üretime bağlıydı. Fosforitler ve demir cevheri gibi yabancılar tarafından çıkarılan madenlerin tümü ihraç ediliyordu. Tekstil gibi hafif endüstrinin çapı küçüktü. Ham madde bulunmasına rağmen ağır endüstri kurulmamıştı. Birinci Cihan Savaşının bitiminde 6 milyonluk bu ülkede 100,000'den az endüstri işçisi vardı. Fransa'dan ithal edilen mallar yüzünden büyük kentlerdeki binlerce zanaatkâr dükkânı kapanmış, ulusal burjuvazi zayıf kalmıştı.

Tarım da dahil olmak üzere, ülkenin bütün ekonomisi Fransız tekellerinin elindeydi. Fransızlar en çok Cezayir'de toprak sahibi olmuşlardı. 1939'da rakkam olarak 2,7 milyon hektardı ki, Fransız yurttaşlarının Fas ve Tunus'da sahip oldukları toplam topraklardan daha da fazlaydı. Bu mülk bir grup büyük çiftlik sahipleriyle *Compagnie Algérienne* ve *Société Génevoise* gibi şirketlerin elindeydi. Tarımda sermayeci ilişkiler egemendi. Bu durum Avrupalılara ait bölümde daha belirginse de, yerlilerin feodal topraklarında da büyük çiftlik işletmelerine doğru bir eğilim sezilmekteydi. Kentlerde oturan tüccarlar, tefeciler ve faizciler tarıma sermaye bağlıyorlardı. Bunun yanında, feodal sistem de yaşamaktaydı. Cezayir köylüsü *hammasat* gibi yöntemlerle Cezayir toprak ağası ve Fransızın çift sömürüsü altındaydı.

Avrupalılara ait topraklarda üretim artarken, Cezayirlilerin bölümünde üretim rakkamları donmuş, hattâ yer yer düşmüştü. Bunun nedeni yabancıların verimli kuzeyi ellerine geçirerek yerlileri dağlık ve çorak kesime itmeleriydi. Buralarda yeterince su bulunmadığı gibi, yerlilerin elinde

---

oldukları doğrudur. Türkiye gene bir oylamada çekimser oy vermiş olmayı Fransa'ya karşı bir direnme kabul etmiş, bu çekimser oydan sonra, Kasım 1959'da, bu kez Tunus'a, sanki bu ülkeye askerî yardım yapılıyormuş gibi, silâh yollanmıştır. Türk-Fransız ilişkileri bu yüzden gene gerginleşmiş, Fransa Cezayirlilere Türk silâhları götüren bir gemiye müdahale bile etmiştir. Milliyetçilere Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da yardım yapılmıştır.

Cezayirlilerin kendi kurtuluş mücadeleleri süresince resmî Türk tavrının genellikle Fransa yanlısı olduğu, tabii ki, doğrudur. Türk Hükûmetinin bugüne kadar bilinmeyen silâh yardımı da işte yukarıda sözü edilenlerden ibarettir. Öte yandan, Türk kamu oyu hep Cezayirlilerin yanında yer almıştır.

4 "L'Etat algérien dans la vie international avant 1830," *El-Djeich*, Alger, nov. 1967, s. 9-11; Jean-Claude Vatin, "L'Algérie en 1830: Essai d'interpretation des recherches historiques sous l'angle de la science politique," *Revue algérienne des sciences juridiques, economiques et politiques*, Alger, C. VII, No. 4 (Décembre 1970), s. 977 - 1058; A. Benachnehou, *L'Etat algérien en 1830: ses institutions sous l'Emir Abdelkader*, Alger, E.P.A., [1969].

tarımı makinaları ve yeteri kadar gübre de yoktu. Bu koşullarda sık sık kıtlık ve açlıktan ölenler oluyordu. Tahıl üretimi, en iyi yıllarda bile, hektar başına 600 - 700 kiloydu. On yıllık bir ortalama alınacak olursa, Birinci Cihan Savaşından önce hektar başına 600 kilo olan tahıl üretimi kırk yıl sonra 470 kiloya düşmüştü.

Fransa Cezayir'de siyasal bağımsızlığın görüntüsünü bile bırakmamıştı. Fas'da ve Tunus'da yerli devlet fikrini hiç değilse kabul eden bir protektora vardı. Cezayir'de mutlak egemen olan Fransız sömürge yönetimiydi. Fransız Cumhuriyetinin yurttaşlarına verilen haklar yalnız orada yerleşmiş Avrupalılara tanınıyordu.[5] Arap ya da Berber olsun, Cezayirliler "yurttaş" değil, "teb'a" idi. *Code de l'Indigenat* onları insan hakları ve medenî haklardan mahrum etmişti. Yabancı yetkili mercilerin izni olmadan, Cezayirliler kendi ülkelerinde seyahat özgürlüğüne sahip değildiler. Fransızlar (kur'an kursları dışında) Arapça eğitim yapan okul açtırmıyorlar, yerli dilde gazeteye izin vermiyorlardı. Arap ve Berberlerin büyük çoğunluğu okuma - yazma bilmiyordu. Ülkedeki tek üniversite yalnız sömürge yöneticilerini yetiştiriyordu.

Bu durumda. Cezayir'in sömürge rejimi ve ona bağlı görünen feodalizmden kurtulmadan ilerleyemeyeceği anlaşılıyordu. Burada da çeşitli tabakalar ve kişiler sömürgelikten kurtulmak istemekteydiler. Bu mücadele baskı altında bile her zaman var olduysa da, ulusal çerçevede önem kazanması çağdaş zamanlara rastlamaktadır.

Fransızlar kendilerine karşı olgunlaşacak olan akımı durdurabilmek ya da geciktirmek için tipik bir sömürge oyununa başvurarak, yerlilerin en üst tabakasına birtakım ayrıcalıklar tanıyıp onları elde etme yollarını denediler. 4 Şubat 1919 tarihli kanun büyük toprak sahipleri, tüccarlar, memurlar, Fransız diplomalı ya da madalyalı kişiler ve Fransız Ordusunda hizmet etmiş olanlara belediye kurullarına, vilâyetlerin (*départements*) genel kurullarına ve Genel Valiye karşı danışma görevi yapmak üzere 1898'de kurulmuş olan Malî Heyete temsilci seçme yetkisi tanıdı. Aslında, bu 1919 kanunu Cezayir halkına bir şey vermiyordu; bir reform da değildi. Yerli burjuvazinin büyük bir kısmını bile tatmin etmemişti.

Cezayir yurtseverleri bu tarihlerde yerlilerin medenî haklarını yokeden kanunun kaldırılmasını, genel oy hakkı tanınmasını ve Fransız Parlâmentosuna Cezayirli temsilcilerin katılmasını istiyorlardı. 1920'de kurulan *Jeune Algérien* adlı milliyetçi ve reformcu örgüt bu hedefleri ger-

5 Cezayir'in Avrupalı azınlığı hakkında : Frantz Fanon, *Studies in a Dying Colonialism*, New York, Monthly Review Press, 1965, s. 147-163. (Fransızcası: *L'An Cinq de la Révolution Algérienne*, Paris, Maspero, 1959).

çekleştirmek amacında olup, Cezayir'in millî kahramanı *Emir Abdülkadir*'in torunu *Emir Halid*'in önderliği altındaydı. Emir Halid'in üç yıl sonra Cezayir'den sürülmesiyle dağıldı. 1927'de onun yerine "Müslüman Delegeler Federasyonu" kuruldu. Bu yeni örgüt çeşitli kurullarda görev yapan Cezayirli üyelerden meydana geldiği için bu ismi almıştı. Federasyon Cezayir burjuvazisine bu kuzey Afrika ülkesine yerleşmiş Avrupa burjuvazisi gibi aynı hakların tanınmasını istiyordu. Siyasal bağımsızlığın sözünü etmiyorlardı. Cezayir burjuvazisi kendi ulusal kültürünü terk edip Fransızlaşmayı[6], bu haklar verildiği takdirde, kabul edecekti. Öte yandan, yerli burjuvazi bu hedefine ulaşabilmek için yığınların desteğine ihtiyaç duyuyordu. İşte, bu ihtiyaç ulusal hareketin gelişmesi ve tabana doğru inmesine ister istemez sebep oldu.

Cezayir'den Fransa'ya çalıştırılmak üzere götürülen yerli işçilerden bir kısmı 1926'da Paris'te "Kuzey Afrika Yıldızı" *(Etoile Nord Africaine)* adlı bir örgüt kurdular. Daha çok, küçük burjuva ideolojisiyle etkilenmiş olan bu kuruluşun üyeleri Cezayir'de yaşarlarken köylü ve zanaatkâr olduklarından işçi sınıfı ideolojisinden ayrı kaldıktan başka, Paris'teki Fransız işçileriyle de sözünü etmeğe değer bir bağ kuramadılar. Bu yüzden, faaliyetini *Messali Hadj*[7] önderliğinde Cezayir'e naklettiği zaman, esas itibariyle, küçük burjuva çizgisinde bir mücadele yürüttü. "Kuzey Afrika Yıldızı" ilk başlarda yalnız siyasal ve ekonomik reformlara yöneldiyse de, bazı ileri gelenleri 1933'den sonra siyasal bağımsızlık da ister oldular.

1929 - 1933 yıllarında, Cezayir, sermayeci dünyaya bağlı bütün ülkelerde görüldüğü gibi, kendini derin bir ekonomik krizin içinde buldu. Maden ve tahıl üretimi rakkamlarında genel bir düşüş görülmekteydi. Kriz halkın yaşama koşullarını daha da güçleştirmiş, işsizliği arttırmış ve çelişileri sivriltmişti. Bu zor durum halkta birşeyler yapma duygusunu kamçılamış, dünya ekonomik krizi dolaylı olarak ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesine yol açmıştır.

1931'de *Şeyh Abdülhamid ben Badis*'in öncülüğünde bir dindarlar grubu "Ulema Reformcuları Birliği"ni kurdular. Birlik yerli kültürün

6 Cezayir'in Fransızlaşmış olması hakkında: Dorothy Pickles, *Algeria and France: from Colonialism to Cooperation*, London, Methuen, 1963.

7 "Kuzey Afrika Yıldızı" hareketinin ilk önderi, Fransız Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi olan Hadj Abdülkadir'di. Onun yerini alan Messali Hadj da Fransız Komünist Partisinde üye olup, 1930'da Moskova'da Üçüncü Enternasyonel'e katılmıştı. Paris'e dönüşünde *El Umma* (Ulus) adlı bir gazete çıkardı. Bir süre sonra, komünistlerden ayrılarak Cezayir hareketine militan bir milliyetçi hava getirdi. Önderliğini yaptığı *Parti Populaire Algérien* (PPA) modern Cezayir milliyetçiliğinin kaynayan potası oldu. *Révolution Africaine*, 14 Aralık 1963. Ayrıca bak: Messali Hadj, *The Algerian Revolution*, London, 1955.

yayılmasını istiyor, Fransızlaşmayı reddediyordu. Bu ve mevcut diğer örgütlerin faaliyeti Fransa'da "Halk Cephesi"nin iktidara gelişiyle kolaylaştı. 1936'da Cezayir'de de faşizme karşı bir cephe kuruldu. Demokratik düşüncelere sahip bütün akımlar bu cephede birleştiler. Faşizme karşı Fransızlardan da bu cepheye katılanlar oldu. Cephe İtalya'nın Etyopya'ya saldırısını kınayan tutum içinde olduğu gibi, İspanya'daki iç savaşa karşı tavrını da belirtti.

1936 Fransız seçimleri sonunda, Halk Cephesine dayanarak iktidara gelen hükûmet, tabandan gelen baskıyla, haftada 40 saat çalışma ve ücretli tatille ilgili kanunları kabul etmiş ve Cezayir'i de yeni kanunların kapsamı içine almıştı. Cezayirlilere siyasî parti kurma hakkı da verildi. 1936'da *Cezayir Komünist Partisi* (PCA) kuruldu. 1937'de Kuzey Afrika Yıldızı'ndan *Cezayir Halkı Partisi* (PPA) adlı bir örgüt doğdu. Messali Hadj'ın öncülüğündeki bu kuruluş zanaatkârlara, küçük tüccara, bir kısım gençliğe ve şehir işçilerinin bir kısmına dayanıyordu. 1938'de meydana getirilen *Cezayir Popüler Birliği* milliyetçi ve reformcu bir parti olup, ulusal burjuvazinin orta tabakasından güç almaktaydı. Önderi *Ferhat Abbas*'tı.

Fransa'da Halk Cephesinin yıkılması, Fransa'nın savaşa girmesi ve nihayet Fransız yönetici çevrelerinin Nazi Almanyasına teslim olması hem Fransa'da, hem Cezayir'de emperyalistlere ve sağcılara fırsatlar verdi. Bir defa, Cezayir, işbirlikçi Pétain hükûmetinin sultası altına girdi. Naziler Cezayir'e kendi ihtiyaçları için bir ham madde ve yiyecek deposu olarak baktılar. Siyasî partiler kapatıldı ya da iş görmez duruma geldiler. Cezayir milliyetçileri toplama kamplarına ve zindanlara atıldı.

Durum ancak Müttefiklerin 8 Kasım 1942'de Kuzey Afrika'ya çıkarma yapmasıyla değişti. Ferhat Abbas'ın öncülüğünde bir grup Şubat 1943'de Cezayir Halkının Manifestosu'nu ilân ettiler *(Manifeste du Peuple Algérien)*. Bu manifestoya bir ay sonra bir *Reformlar Tasarısı* da eklendi. Bu iki belge Cezayir'de sömürgeciliğin sona erdirilmesini, yerli halka kendi geleceğini saptama hakkı verilmesini, savaşın bitiminde bağımsız bir devlet kurulmasını, demokratik bir Anayasa yapacak olan Kurucu Meclis için seçimler yapılmasını, bu zamana kadar Cezayirlilerin yönetime katılmalarını, bütün siyasî tutukluların serbest bırakılmalarını ve birtakım toplumsal - ekonomik reformlar yapılmasını istiyordu.

Haziran 1943'de Cezayir'de iktidar *General de Gaulle*'ün önderliğindeki Ulusal Kurtuluş Fransız Komitesine geçti. Bu komite Cezayir topraklarında kurulmuştu. Savaşın sonlarına doğru 300,000 kadar Cezayirli Fransız ordusuna katıldılar. Cezayir milliyetçileri, Nazilere karşı savaşmakla kendi bağımsızlıklarına giden yolu kısalttıkları inancı içindeydiler.

Fakat Vichy'ye karşı savaşan Fransızlar da milliyetçilerin isteklerine uyma yanlısı görünmüyor, kurtuluş hareketinin hızını azaltacak bazı ödünlerde durmak istiyorlardı. 7 Mart 1944 tarihli bir hükûmet kararı 21 yaşına gelmiş olan Cezayirlilere belediye kurulları gibi bölgesel kuruluşlardaki temsilcilerin beşte - ikisini seçme hakkı tanıdı. Milliyetçiler "Mart kararı"nı bir "küçük ödün" olarak niteleyerek karşı çıktılar. Cezayirliler bu meclislerde yine azınlıkta kalacak, ülkeyi yöneten yine yabancılar olacaktı. Milliyetçi güçleri Manifesto'nun hedeflerinde birleştirmek amacıyla 14 Mart 1944'de "Manifesto'nun Dostları ve Özgürlük Birliği" *(Amis du Manifeste et de la Liberté)* adı altında bir geniş cephe örgütü kuruldu. Kısa sürede 500,000 üyeye kavuşan bu kuruluşla Cezayir ilk kez bir yığın örgütüne sahip olmuş oluyordu.

Halkın hayat seviyesinin düşüklüğü siyasal krize yol açtı. Yiyecek maddelerinde belirli bir düşme vardı. Şarap pazarlamasında çıkan güçlükler sonucu Fransız çiftçilerin üzüm bağlarına ayrılan toprakları kapatmalarıyla işsizlik daha da arttı ve Cezayir kırlık bölgelerinde açlık başgösterdi. Yüz-binlerce köylü bir iş bulabilme umuduyla kentlere aktı. Açlık sürüp giderken yiyecek stoklarının sömürgeciler elinde oluşu yerli halk üstünde kötü bir etki yapıyordu. 8 Mayıs 1945'de İkinci Cihan Savaşının sona ermesiyle Cezayir'de halkın olumlu tezahüratı oldu. Halk Nazi Almanyasının yenilgisi ve savaşın bitimini sömürgeciliğin sona ermesi yolunda önemli bir aşama olarak kabul ediyordu. Törenlerde bir tek Cezayir bayrağı da göze çarpınca, Fransızlar *Sétif* ve *Constantine*'de hemen ateşe başlamışlar ve (Fransız rakkamlarına göre) 15.000 (ve Arap rakkamlarına göre 45,000) Cezayirlinin ölümüne sebep olmuşlardı. Hiçbir sömürgeci devlet böylesine önemli bir günde bu boyutta bir vahşete kalkışmamıştı. Savaş boyunca on-binlerce Kuzey Afrikalı Müttefikler safında çarpışmış, kan dökmüştü. 1954 başkaldırmasının kökeni barışın bu ilk günündeki törenlerin bir meydan muharebesine dönüştürülmesinde aranmalıdır. Geri kalan Cezayir yurtseverleri tutuklandılar. Milliyetçi siyasal örgütler kapatıldı. Cezayir Halk Partisi gizli faaliyete başladı. İkinci Cihan Savaşı sona erdiğinde Cezayir'in durumu buydu.

Cezayir savaştan sonra daha geniş çapta bir sömürüye tâbi oldu. Fransız tekelleri ülkenin özellikle maden zenginliğini alıp götürmekteydiler. 1956'da Sahra'da zengin petrol yatakları da bulunmuştu. Fransa'dan buraya ihraç edilen mamûl maddeler ülkenin imalât endüstrisine ağır darbeler indirmekteydi. Cezayir hâlâ bir tarım ülkesiydi; endüstrinin ulusal gelirdeki payı % 25'i pek geçmiyordu. Tarımda bile Avrupalılara ve Cezayirlilere ayrılan bölgelerde farklar vardı. Cezayir böyle bir kriz içindeydi.

Köylü Fas'dakinden daha da kötü durumdaydı. Köylerde karnını doyuramayan kütleler kentlere akın ediyorlardı. Fakat zayıf endüstri bu insanları üretime koşamıyor, işsizlik ulusal çapta bir sorun olarak beliriyordu.

Mart 1946'da Ferhat Abbas'ın önderliğindeki milliyetçiler *Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği*'ni (UDMA) kurdular.[8] Bu siyasî parti ulusal burjuva ile bu tabakanın aydınlarını temsil ediyordu. Köylüler arasında da bir miktar etkisi vardı. Fransız birliği içinde, kendi meclisi ve hükûmetiyle bir Cezayir Cumhuriyetinin kurulmasını istiyordu.

Kasım 1946'da *Demokratik Özgürlüklerin Zaferi İçin Hareket* (MTLD) adlı milliyetçi bir parti daha kuruldu.[9] Bu, Cezayir Halk Partisi'nin devamı gibiydi. Küçük tüccarı, zanaatkârı, memuru, öğrencileri ve bazı işçileri kapsıyordu. Cezayir'in Fransa'dan ayrılıp bağımsız olmasını istemekteydi.

Savaşın bitiminden bir süre sonra Fransa'daki iktidar üstünde tutucu unsurların daha fazla söz sahibi olmalarından ötürü, Cezayir'in bağımsızlığı yakın bir sürede gerçekleşeceğe benzemiyordu. 20 Eylül 1947 tarihli *Statü* Cezayir'e "malî özerklik ve özel bir örgüt" veriyordu. Bu "özel örgüt" deyimiyle kastedilen eskisinden farklı değildi. Bütün yetki gene Genel Valinin elindeydi. İki dereceli seçimle kurulacak olan 120 üyelik Meclis Genel Vali'ye danışman olarak görev yapacaktı. Seçimin birinci derecesine 370,000 Avrupalı ve 60,000 seçkin Cezayirli, ikinci derecesine de 1,300,000 yerli katılıyordu. Statü Arapçayı da, Fransızca gibi, resmî dil olarak kabul ediyor, ülkenin güneyindeki askerî rejimi kaldırıyor, kadınlara oy hakkı tanıyor ve Müslüman dinini devletin denetiminden çıkarıyordu.

Yalnız, bu Statü pek acaip bir biçimde uygulanmağa başladı. Cezayirliler artık Fransız yurttaşı sayıldığından Fransız Ceza Kanununun M. 80/1'i onlara da uygulanıyor, Cezayirlilerin hakları konusunda söylenen her söz ve yazılan her yazı "Fransız topraklarının bütünlüğünü bozmak" kapsamına sokularak on yıl hapis cezasına başvuruluyordu. Bu yolla 30,000 kadar Cezayirli demir parmaklıkların ardına kondu. Siyasî partiler, sendikalar ve basın Cezayir'in bağımsızlığı konusunu ağızlarına alamaz oldular.

Fransa 1948'de Marshall Plânını kabul etti. Bir yıl sonra da, NATO'ya girdi. Cezayir her ikisinin de uygulama alanına giriyordu. Cezayir'de-

8 Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği'nin gazetesi: *La République Algérienne*. Ve broşürü: *Le Manifeste Algérien Parle Aux Français*, Paris, 1948.

9 "Demokratik Özgürlüklerin Zaferi İçin Hareket"in gazetesi: *L'Algérie Libre*. Ve broşürleri: *Appel Aux Nations Unies*, Paris, 1948; *Au Service du Peuple Algérien*, Paris, 1947; *Deuxième Congrès National*, y. y., t. y.

ki Amerikan sermayesi artmağa başladı. Amerikan şirketlerine petrol ve diğer statejik maddeleri arama ruhsatı verildi.

1948 - 1954 yılları Cezayir ayaklanmasına bir hazırlık dönemi oldu. Cezayir statüsünün kabulünden sonra, Cezayirliler artık anladılar ki, Fransa bu toprakları kendi isteğiyle terketmeğe asla niyetli değildir. Bunun idrak edilmiş olması milliyetçi örgütleri ulus çapında bir mücadeleye ve bütün ilerici unsurları demokratik bir cephede birleşmeğe itti. 1951 yılında Komünistlerden Ulema Birliğine kadar Cezayir'in Fransa'dan ayrılıp bağımsızlığını kazanmasını isteyenler birleştiler. Bu ortak cephe bir-buçuk yıl gibi kısa bir süre sürmüş olmasına rağmen, halk siyasal eylemin içine itilmiş oldu.

Haziran 1954'de *Cezayir İşçi Sendikaları Genel Federasyonu* kuruldu. Bu, Cezayir'in ilk bağımsız işçi kuruluşuydu. Halk, bu federasyonun uyarıları sonucu, Fransa'nın Vietnam savaşını başlatmış olması karşısında daha azimle yer alıyordu. Cezayirli liman işçileri Vietnam'a gidecek silâh malzemesini yükleme boykotunu sürdürürlerken, Vietnam'daki Fransız Ordusunda Cezayirli kullanılmasına karşı çıkıldı. Cezayirliler Tunus ve Fas'daki kurtuluş hareketini de desteklemeğe başladılar. Fransa'nın tutumundan ötürü Batı ittifaklarına karşı bir akım da başladı. Cezayirliler kendi topraklarının NATO bölgesi içinde sayılmasını istemiyorlardı. Bu yüzden, ünlü Stockholm Barış Bildirisini 400,000'e yakın Cezayirli imzaladı. Cezayir içinde Fransızlara karşı mücadele için gerilla grupları kurulmağa başladı. Halk arasındaki eğilimi oluşturan ulusal kurtuluşçu unsurlar yabancıya karşı bir silâhlı ayaklanma tasarladılar. "Demokratik Özgürlüklerin Zaferi İçin Hareket"in sol kanadı Mart 1954'de *Birlik ve Eylem İçin Devrimci Komite* (CRUA) adlı gizli bir örgüt kurdu. Bu komite Cezayir'i vilâyetlere bölerek her birine silâhlı ayaklanmayı yönetecek bir komutan atadı. Devrimci komite 1 Kasım 1954 gecesi halkı silâhlı ayaklanmaya çağırdı. Bu çağrı, Cezayir'in Fransa'ya karşı ayaklanmasının başlangıcıdır.

Silâhlı Kurtuluş Hareketi:

Silâhlı kurtuluş hareketi böylece başlamış oldu. Birkaç yurtsever, bütün öteki yolların tıkandığı ve başka tüm tedbirlerin para etmediği inancı içinde, silâha başvurma kararını aldılar. Bu yolun gerekliliğini *Muhammed Yezid* ünlü bir Amerikan gazetesine yaptığı açıklamada savunmuştu.[10] Yezid, de Gaulle'ün bir basın konferansında "âsilere af" öne-

10 *New York Times*, 13 Kasım 1958. Kurtuluş mücadelesi hakkında iki temel Cezayir kaynağı: Le Ministère de l'Information et de la Culture, *De l'ALN à l'ANP*, Alger, 1974: Ministry of Information and Culture, *The Algerian Revolution: Facts and Prospect*, Algiers, [1974]

risine atıfla, bundan on yıl önce 59 milliyetçinin Cezayir Meclisi için aday gösterildiklerini, otuzunun seçim kampanyası sırasında tutuklanıp yıllarca zindanlarda çürüdüklerini hatırlattı ve de Gaulle'ün önerisini kabul etmenin mücadeleden vazgeçmek ve "Fransız adaleti çerçevesinde bir çözüm kabul etmek" olduğunu belirtti.

1 Kasım 1954 tarihî gecesinde 5-6 Fransız öldürüldü, bir okadar da yaralandı. Cezayir kurtuluş savaşı elli kadar eski silâhla başlamıştı. Öte yandan, Fransa, savaşın zirvesine vardığı noktada, Cezayir'e tam 800,000 asker döktü. Bir NATO birliği *(Division Lorraine)* Fransız emperyalist mücadelesinde kullanıldı. Fransa günde bir milyar (eski) frank harcamağa, tüm motorlu kuvvetleri, uçakları ve radar sistemini burada kullanmağa başladı. Fransız donanması ve hava filoları Batı Akdeniz'i her gün her saat denetliyorlardı. Fransa, yıllarca, kuşkulandığı her gemiyi durduran bir korsan devlet gibi hareket etti. Yalnız 1959 yılında, 41.300 tekneyi keşif araçlarıyla izledi, 2.565'ini durdurdu ve aradı. Hattâ, 9 Şubat 1961'de Fransız uçakları içinde Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri *L. I. Brejniyev*'in de bulunduğu bir İlyuşin - 18 uçağına açık denizler üstündeyken ihtar atışları yaptılar.[11] *Gromiko* bu hareketi bir "korsanlık" olarak niteledi.

Fransa savaş boyunca işkenceden normal bir baskı aracı olarak faydalandı.[12] Fakat elindeki bütün olanakları denediyse de, başarılı olamıyordu. Cezayirliler, daha sonra Vietkong'un yaptığı gibi, haklı dâvâlarına bağlı yurtseverlerin, kötü malzemeyle de olsa, bir Büyük Devleti dize getirebileceklerini kanıtladılar.

İlk silâhlı çatışmalar *Aures* ve *Kabulia*'da yer almışsa da, gerilla hareketi çok geçmeden bütün ülkeyi sardı. Fransız sömürgecilerine karşı bir kurtuluş savaşı yürüten yerli birlikler Ulusal Kurtuluş Ordusu *(Armée de Libération Nationale*, ALN) adını aldı. Bu ordunun siyasal örgütü Ulusal Kurtuluş Cephesiydi *(Front de Libération Nationale, FLN)*.[13] Bu sonun-

11 *Pravda*, 10 Şubat 1961.

12 Örneğin, Henri Alleg, *The Question*, çev, John Calder, London, Calder, 1958; New York, George Braziller, 1958; Türkçesi: *La Question*, çev. A. Bilgi, Ankara, Açık Oturum Yayınları, 1959. Yazar Cezayir'de yayınlanan ve Eylül 1955'de polisçe kapatılan *Alger Républicain* gazetesinin yazı işleri müdürüydü. El - Biar'da tutuklanarak işkence edilen yazar burada başına gelenleri ve görebildiklerini anlatmaktadır. Atıldığı kampta gizlice yazıp bir kopyasını Cezayir Başsavcısına yolladığı dilekçe Alleg sorununu dünya kamu oyunda hemen ön plâna çıkarmıştı. Bu dilekçenin çevirisi için bak: *Pazar Postası*, No. 26 (29 Haziran 1958). *La Question* Fransa'da On-sekizinci Yüzyıldan bu yana siyasal nedenlerle toplatılan ilk kitaptır.

13 Ulusal Kurtuluş Cephesinin gazeteleri: *La Résistance Algérienne*, *El Moudjahid*. Broşürleri: *Algeria and Bangdung*, y. y., t. y.: *Aspects of the Algerian Revolution*, y. y., 1957; *La Lutte du Peuple Algérien s'insrit dans la lutte des peuples d'Afrique et d'Asie*, y.y., t. y.: *La Resistance Algérienne et le Front de Libération Nationale*, Cairo, 1955: *The Algerian People and Their Revolution*, y. y., t. y.; *The Algerian Problem and the Bandung Conference*, Cairo, 1955; *The Freedom Fighter*, y. y., 1956: *The Legal Aspects of the Algerian Problem*, Cairo, 1955; *What is Algeria*? Cairo, 1955. Bugün de FLN'nin resmî organı şu haftalık dergidir: *Révolution Africaine*.

cusu köylüler, işçiler, aydınlar, küçük burjuvazi ve orta burjuvazinin radikal çevrelerini aynı slogan çerçevesinde bir araya getirdi. Ulema Birliğine varıncaya kadar bütün yurtsever güçler bu cephede birleşti. Yalnız, Messali Hadj *Cezayir Ulusal Hareketi* (MNA) diye bir örgüt kurarak ortak hareketi gereksiz yere böldü ve zayıflattı. Temmuz 1956'da FLN'nin Cezayir Komünist Partisi ile yaptığı bir andlaşma sonucu komünistler de bu cephenin denetimi altına girerek kurtuluş ordusunun vurucu kuvvetlerinden olmuşlardı.

Ulusal Kurtuluş Cephesi siyasal programını şöyle ilân ediyordu:

"...*Amaç:* Ulusal bağımsızlık:

1. Bağımsız, demokratik Cezayir devletinin İslâm ilkeleri çerçevesinde kurulması.
2. Temel insan haklarına, ırk ya da inanç farkına bakmaksızın, saygı gösterilmesi.

İç Hedefler:

1. Ulusal devrimci hareketi gerçek yoluna oturtarak... siyasal yenilenme.
2. Sömürge sisteminin ortadan kaldırılması için Cezayir halkının çabalarını birleştirmek ve örgütlemek.

Dış Hedefler:

1. Cezayir sorununu uluslararası sorunlardan biri durumuna getirmek.
2. Kuzey Afrika'da doğal Arap-Müslüman çerçevesinde birlik sağlamak.
3. Özgürlük mücadelemizi destekleyen bütün uluslara karşı, Birleşmiş Milletler Andlaşması sınırları içinde, aktif sempatimizi açıklamak."[14]

FLN aşağı sınıfların desteğini hemen kazandı. Cezayir işçi sınıfı 26 Şubat 1956'da *Union Générale des Travailleurs Algériens* (UGTA) adlı örgütü kurdu. *Union Démocratique du Manifeste Algérien* adlı örgütte toplanan orta sınıf kökenli milliyetçi önderler kurtuluş hareketini desteklediklerini 1955'de gizlice bildirmişlerdi. *Union Générale des Etudiants Musulmans Algériens*'de (UGEMA) toplanan öğrenciler *mücahidin*, *mussabilin* ve *fedayin* sıfatlarıyla mücadeleye katıldılar.

14 FLN'nin 1954 - 1962 yıllarını kapsayan ana belgeleri: Le Ministère de l'Information et de la Culture, *Dossiers Documentaires, 24*: *Textes Fondamentaux du FLN*, Alger, Janvier 1976, s. 7-8.

FLN'nin 20 Ağustos 1956'da ilân ettiği *Summam* Programına göre, sömürge yönetimine son verilecek, "demokratik ve toplumsal" bir cumhuriyet kurulacak ve toprak köylüye dağıtılarak bir toprak reformu yapılacaktı. Summam Konferansı FLN'nin en yüksek organı olan *Koordinasyon* ve *Yürütme Komitesi*'ni seçti. İlk komitede bütün Cezayir için siyasî komiser olan *Abbane Ramdane*, (Konstantin, Oran ve Kabulia vilâyetleri komutanları) *Yusuf Zircut*, *Larbi Ben Mhidi* ve *Belkasım Krim* ve Cezayir yeraltı örgütü önderi *Ben Yusuf ben Hedda* vardı.

Ayaklanmanın başladığı sırada Cezayir'in vilâyetlere bölündüğü söylenmişti. Vilâyetler yolu ile örgütlenmede Summam Konferansında da bir değişiklik olmadı. Her vilâyetin ayrı bir ordusu vardı. Bu durum askerî harekâtı merkezî önderlikten yoksun kılıyordu. Her vilâyet komutanlığı kendi başına hareket eder olmuştu.

Fransızlar başkaldıranları önce küçümseme yoluna giderek bunların "bir avuç âsi" olduğunu ileri sürdüler. 1954'de 3,000 kişi olan gerillacılar dört yıl içinde 130,000'i buldular.[15] Bu kuvvetler Fransız karakollarını bastılar, asker götüren trenleri durdurdular, askerî gereç taşıyan ulaştırma araçlarını ele geçirdiler, Fransızların sığındıkları çiftliklere baskınlar düzenlediler. Çoğu kez de, Fransız Ordusu birlikleriyle silâhlı çatışmalara girerek ilk silâhlarını onlardan temin ettiler. Bu durum karşısında, Fransızlar da Cezayir'deki kuvvetlerini arttırmak zorunda kaldı. 1955'de 200,000 olan askerleri savaşın sonuna doğru 800,000'e kadar çıktı. Yalnız Fransız değil, birçok NATO ülkesinin endüstrisi bu sömürgeci savaşı destekliyordu. Birçok Cezayirli yurtsever idam edildi ya da zindanlarda işkence altında can verdi. Fransızlar bütün Cezayir'i tarayarak gerillalarla işbirliği ettiklerinden kuşkulandıkları yerleşme bölgelerini yerle-bir

15 Fransa'ya karşı Cezayir Ulusal Kurtuluş Savaşı hakkında: Raymond Aron, *La Tragédie Algérienne*, Paris, Plon, 1957; Edward Behr, *The Algerian Problem*, London, 1961; R. ve J. Brace, *Ordeal in Algeria*, New York, 1960; David Gordon, *North Africa's French Legacy: 1954 - 1963*, London, 1963; ———, *The Passing of French Algeria*, London, Oxford, 1966; Paul Henissart, *Wolves in the City: The Death of French Algeria*, Hart-Davis, 1971; Joseph Kraft, *The Struggle for Algeria*, New York, 1961; Andrè Mandouze, *La Révolution Algérienne par les Textes*, Paris, 1961; Gerard Mansell, *Tragedy in Algeria*, London, Oxford, 1961; Claude Martin, *Histoire de l'Algèrie Française: 1830 - 1962*, Paris, 1962; Edgar O'Ballance, *The Algerian Insurrection: 1954-1962*, London, Faber; Hamden, Conn., Archon, 1967; Jules Roy, *The War in Algeria*, New York, 1961; C.L. Sulzberger, *The Test: de Gaulle and Algeria*, New York, 1962, Michael K. Clark, *Algeria in Turmoil*, New York, Praeger, 1959; London, Thames ve Hudson, 1960; Joan Gillespie, *Algeria: Rebellion and Revolution*, London, Benn, 1960; New York, Praeger, 1960; Germaine Tillion, *France and Algeria: Complementary Enemies*, New York, Knopf, 1961 (Fransızcası *Les Ennemis complémentaires*, Paris, Editions de minuit, 1960); Serge Bromberger, *Les rebelles algériens*, Paris, Librairie Plon, 1958; Jules Roy, *La guerre en Algérie*, Paris, Juliard, 1960; R. G. Landa, *Natsionálno-Asvaboditelnoye Dvijeniye f Aljire*, Moskva, 1962.

ettiler, binlercesi toplama kamplarında öldü, yüz-binlercesi Tunus'a ve Fas'a kaçtı . Dokuz milyonluk Cezayir nüfusunun 1,5 milyonu böylece ortadan kaldırıldı. Yokedilenlerin içinde Yusuf Zirout, Larbi Ben Mhidi, Murat Diduş ve Mustafa Ben Bulaid gibi önderler de vardı.

Cezayir, bağımsızlık mücadelesinde Fransa ve onun müttefiklerini karşısında bulduysa da, yalnız da kalmadı. Arap ülkeleri başta olmak üzere, Asya-Afrika bloku ve bu blokla birlikte hareket eden devletler Cezayir'i desteklediler. Cezayir sorunu 1955'denberi Birleşmiş Milletler gündeminde yer aldı.[16] Bizzat Fransa'da özgürlük ve bağımsızlık düşüncesini temsil eden aydınlar Cezayir ile birlikte hareket ettiler.

Cezayir'in bağımsızlık savaşı Fransız halkının faşizme karşı mücadelesiyle birlikte oluşmaktaydı. 1955'de *Jacques Soustelle*[17] adlı bir neo-faşizm ideologu Cezayir'e Genel Vali olarak atandı. Bu zatın olağanüstü durum ilân ederek terörü yaygınlaştırması üzerine Fransız halkı 2 Ocak 1956'da Cezayir savaşını sona erdireceğine söz veren partileri iktidara getirdi. Guy Mollet'nin başkanlığındaki hükûmet Soustelle'i Genel Valilikten uzaklaştırıp bazı toprakları da dağıtmak ve tarım işçilerinin ücretlerini birazcık arttırmak gibi birtakım reformcu yollar denediyse de, sömürge savaşını sona erdirmedi. Bir ay süren bir krizden sonra kurulan *Pflimlin* Kabinesi 13 Mayıs 1958'de Ulusal Meclise sunduğu bir programda Cezayir'deki savaşı sürdürmeğe kararlı olduğunu, görüşmelere yalnız Fransızların yenilgisi karşısında yanaşacağını açıklıyordu. İkinci şıkkın bir ihtimal olarak bile gözönünde tutulması, bazı "aşırı" Fransızları hükûmete isyana sevketti. Cezayir'deki Fransız ordusu Komutanı *General Salan* da isyanı destekliyordu. Özetle, Cezayir'de Paris'teki hükûmete de başkaldırmış olan açık bir askerî diktatörlük kurulmuş oluyordu. Böylesine bir "devlet içinde devlet" durumu 28 Mayıs'ta Pflimlin'in istifasına yol açtı ve General de Gaulle olağanüstü yetkilerle donanarak ve Cezayir savaşını sürdürmek azmiyle iktidara geldi.

Geçici Cezayir Hükûmeti:

Öte yandan, Cezayirli yurtseverlerin ileri gelenleri 19 Eylül 1958'de Kahire'de toplanarak bağımsız Cezayir Cumhuriyetini ilân ettiler ve Geçici Hükûmetin başına önce Ferhat Abbas'ı, Ağustos 1961'de de Ben Hedda'yı geçirdiler. FLN'nin önderleri bu hükûmete girdiler. Kahire'de ku-

16 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1955*, New York, Depertment of Public Information, 1956, s. 63, 65 - 68.

17 Jacques Soustelle, *La Drame Algérienne et la Décadence Française: Réponse à Raymond Aron*, Paris, Plon, 1957.

rulmuş olan hükûmet zafere kadar yurt dışında (önce Kahire'de, sonra Tunus'da) kaldı. Bu hükûmetle bir araya gelenlerin görüşleri ve siyasî programları, tabii ki, tıpatıp aynı değildi. Ama hepsi bağımsızlığın elde edilmesinde ve toplumsal reformların kapitalist sayılmayacak bir yoldan yapılmasında görüş birliğine varmış gibiydiler. Geçici Hükûmeti (*Gouvernement Provisoire de la Révolution Algérienne*, GPRA) Asya - Afrika ülkeleri ile Doğu bloku tanıdılar.

De Gaulle Fransası ise, Cezayirlilerin şu ya da bu yoldan üstesinden geleceğini tahmin ediyordu. 2 Ekim 1958'de Constantine'de konuşan de Gaulle Cezayirlilere bir takım vaadlerde bulundu: 250,000 hektar toprak dağıtılacak, Cezayirlilere Fransızlara tanınan ücret ve emeklilik hakkı verilecek, yerliler memuriyete alınacak ve endüstri geliştirilerek 400,000 işçiye iş bulunacaktı. Fakat bütün bunlar Cezayir'in Fransa ile olan sömürge ilişkisini değiştirmeyecekti. Cezayirli yurtseverler bu yeni plânı da reddetmek zorunda kaldılar.

De Gaulle 16 Eylül 1959'da Birleşmiş Milletler'in On-Dördüncü Genel Kurulu arifesinde yaptığı bir konuşmada[18] Cezayir'e kendi geleceğine karar verme hakkının tanınacağını açıkladı. Bu açıklama Cezayir halkının ve Fransa'daki demokratik güçlerin zaferi sayılmalıdır. Yalnız, bağımsızlık ilkesi kabul edilmekle birlikte uygulama ertelenmeğe başladı.

Ancak, 1960'ın genel dünya olayları hiç de Fransa yararına gelişmemekteydi. Özellikle Afrika'da sömürge sistemi tam bir çözülme halindeydi. Malî sermaye hiç bir yerde sömürgelerle eski ilişkileri sürdürebilecek durumda değildi. Onun için tek çıkar yol siyasal bağımsızlığı kabul edip yeni kurulan devletlerin başına kendilerine yakın kişiler getirmekti. Fransa da Cezayir için aynı şeyi düşünüyordu. Ne var ki, değişen koşullara bir türlü ayak uyuduramayan "aşırılar" eski terörist sömürgeciliğin sürüp gitmesini istiyorlar ve, de Gaulle'ün deyimiyle, "*l'Algérie de papa*" özlemi içinde yaşıyorlardı.[19]

Ocak 1960'da "aşırılar"ın ileri gelenlerinden olan *General Massu*, de Gaulle'ün siyasetini açıkça kınayınca görevinden alınarak Fransa'ya çağrıldı. Aşırılar ayaklandılar. Olaylar hem ayaklananların destekten yoksun ve bir hayli zayıf olduklarını, hem de hükûmetin başkaldıranlarla anlaşma yanlısı olduğunu gösterdi. Polis ve mahkemeler isyana kalkışanlara çok ılımlı davranıyorlardı. Fakat 13 milyon Fransızın 1 Şubat 1960'da başlattığı genel grev aşırıları silâhlarını bırakmağa zorladı.

18 *Keesing's Contemporary Archives: 1959-1960*, s. 17327.

19 Pierre Laffont, *L'Expiation: de l'Algérie de Ben Bella*, Paris, Plon, 1968.

Böylece, bir yandan Cezayir halkının, öte yandan da bir kısım Fransızların mücadelesi sonucu Fransız Hükûmeti 14 Haziran 1960'da "âsilerin ileri gelenleri" ile görüşmelere başlamağa hazır olduğunu ilân etti.[20] 25 Haziran'da Cezayir delegeleri Paris yakınlarında *Melun* adlı küçük bir kasabaya geldiler. Fakat burada bir tutsak gibi muamele görerek ileri sürülen şartları kayıtsız kabul etmeleri istendi. Görüşmelerin kesilmesiyle. Kasbah başta olmak üzere, birçok Cezayir kentinde gösteriler başladı. Ocak 1961'de Fransız Hükûmetinin sunduğu bir referandumda Cezayir'in kendi geleceğini özgürce saptama hakkı ile bu hak elde edilinceye kadar Cezayir'de devlet iktidarının geçici olarak kurulması, yani özünde sömürge ilişkilerinin "geçici" durum perdesi altında daha uzun bir süre sürüp gitmesi sorunu birleştirildi. Referandumda soru şöyle soruluyordu: "Cumhurbaşkanının Fransız halkına sunduğu ve Cezayirlilere kendi geleceklerini özgürce saptama hakkı ile bu hak verilinceye kadar Cezayir'de devlet iktidarının kurulmasını kabul ediyor musunuz?"

Bu referandumu oy kullanacak durumda olan Cezayirlilerin çoğunluğunun boykot etmesi üzerine, halk ne kadar süreceği kestirilemeyen "geçici" Fransız yönetimini reddetmiş oluyordu. Bu koşullar altında, Fransız Hükûmeti 1961 İlkbaharında görüşmelere tekrar yanaşmak zorunda kalırken, aşırılar da OAS *(Organisation de l'Armée Secrète)* rumuzu ile tanınan gizli ve silâhlı bir örgüt kurdular. Salan, Jouhaud, Chelle ve Seller gibi generallerin 22 - 25 Nisan 1961'de iktidara egemen olma tasarıları Fransa'daki demokratik güçlerin karşı koyması sonucu başarısızlığa uğradı. O kadar ki, bu kez, ordu âsi generallerin emirlerine uymak ve iktidarı devralmak isteyenlerin ezilmesinde rol oynadı. OAS gizli örgütüne mensup olanlardan bazılarının silâhları bırakmayarak teröre başvurmaları da bir sonuç vermedi ve Fransız egemen çevreleri için Cezayir milliyetçileriyle görüşmelere tekrar başlamaktan başka çıkar yol kalmadı.

18 Mart 1962'de *Evian* Andlaşmalarının[21] imzalanmasıyla biten görüşmeler böylece başlamış oldu. Fransa'nın hâlâ birşeyler koparacak Cezayirlilerin zaferini diplomatik oyunlarla boşa çıkarma çabası gösteri, grevler ve nihayet üç kez konuşmaların kesilmesiyle sonuçlanınca, yedibuçuk yıl sürmüş olan Fransa - Cezayir savaşının bitirilmesi gereğini kabul etmekten başka çıkar yol kalmamıştı. "Ateş kes" hemen 19 Martta uygulanmağa başlandı. Çıkarılan "af" ile, Cezayir'den kaçmak zorunda

20 *Keesing's Contemporary Archives: 1959 - 1960,* s. 17574.

21 Evian Andlaşmalarının Fransızca metni: *Journal Officiel,* 20 Mart 1962, İngilizcesi: Joesten, *op. cit.,* s. 229 - 246.

kalmış bulunan ya da zindanlara, kamplara atılmış olan milliyetçiler normal hayata iade olundu. FLN hukukî bir örgüt olarak kabul edildi.

Evian Andlaşmalarına göre, üç-altı aylık bir süre içinde Cezayir'in bağımsızlığı ve Fransa ile olan ilişkiler konusunda bir referandum yapılacaktı. Cezayirliler Evian Andlaşmalarını onaylayıp onaylamadıklarını böyle göstereceklerdi. Referandum olumlu sonuçlanır sonuçlanmaz Fransa, Sahra da dahil olmak üzere, Cezayir'in bütün toprakları üstündeki bağımsızlığını kabul edecek ve bütün askerî kuvvetlerini üç yıl içinde geri çekecekti. Fakat *Mers-el-Kebir*'deki üssünü 15 yıl ve öteki üslerle Sahra'daki atom deneyleri alanlarını bir süre terketmeyecekti. (Bu üslerin en sonuncusu 1 Şubat 1968'de Cezayirlilere terkedildi.) Referandumdan üç hafta sonra Ulusal Meclis toplanacak ve iktidar geçici yönetimden ona devredilecekti. Andlaşmalara göre, yeni Cezayir devleti dilediği siyasal ve toplumsal rejimi seçmekte serbest olacaktı. Fransa ile Cezayir arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler devam edecek, Fransa Cezayir'e üç yıl ekonomik yardımda bulunacak. Fransız şirketleri petrol ayrıcalıklarını sürdürecek ve Cezayir frank bölgesinde kalacaktı. Cezayir'deki Avrupalılara üç yıl içinde, —isterlerse— yurttaş olma hakkı tanınacak ve onların kültürel hakları, dinsel inançları korunacaktı.

Evian Andlaşmaları Cezayir halkı, Fransa'nın ilerici kesimi ve bu dâvâyı destekleyen tüm insanlar için bir zaferdi. Cezayir'in bağımsızlığı bu andlaşmalarla tescil edilmiş oldu. Öte yandan, gene bu andlaşmalarda yeni sömürgeciliğin müdahalelerini sağlayacak boşluklar da vardı. Andlaşmaları Fransız halkı da bir referandumla 8 Nisan'da çoğunlukla kabul etti. Cezayir'in bağımsızlığını bir türlü hazmedemeyen tek kuvvet "aşırılar"dı. 23 Martta bir kez daha ayaklandılar. Kendi yurttaşları olan Fransız askerlerine ateş açtıkları gibi, Cezayirlilere de saldırdılar. Sokak ortasında da yerlileri gelişigüzel vurdular; okulları, hastahaneleri, fabrikaları kundakladılar; Evian Andlaşmalarının hükümsüz sayılabilmesi için Cezayirlileri mukabeleye kışkırttılar. Sonunda, bütün bunlardan da bir sonuç çıkmayacağını anlayınca, aşırılardan kimi Fransa'ya, kimi dünya görüşlerine daha yakın olan İspanya'ya kaçtılar. Yalnız, bu aşırıların yarattığı son terör hareketleri sırasında katliamla korkutulan Avrupalı azınlık da, kitle halinde, Fransa'ya kaçmağa başladı. Öyle ki, üç ayda yarım milyon Avrupalı, yani oradaki yabancı nüfusun yarısı, Cezayir'i terketti. Bir yıl içinde toplam 800,000 Avrupalı kaçmış oldu.

BAĞIMSIZ CEZAYİR

Cezayirliler 1 Temmuz 1962'de ülkelerinin siyasal bağımsızlığını oy birliğiyle onayladılar. Böylece, Cezayir Arap dünyasında, hattâ Afrika'da

bağımsızlığını gerçek bir kurtuluş savaşı sonucu kazanmış olan tek ülke oluyordu.

132 yıl süren sömürgecilik dönemi, 7,5 yıllık savaş ve aşırı sağcı Fransızların terör hareketleri Cezayirlilere sorunları zor çözülecek bir ülke bıraktı. 2,2 milyon kişi işsizdi; açlık, hastalık ve ekonomik bir kaos hüküm sürüyordu; bağımsızlığın kazanıldığı sırada 2 milyon Cezayirli kamplardaydı, yarım milyona yakın Cezayirli de komşu ülkelere sığınmış durumdaydı. Ülkeyi bu koşulların içinden çekip çıkararak yeni Cezayir'i yaratmak gerekiyordu.[22]

Ulusal Kurtuluş Cephesi Haziran 1962'de Tripoli'de yaptığı bir kongrede yeni bir program kabul etti.[23] Buna göre, bağımsızlıktan hemen sonra geniş çaplı bir toprak reformu olacaktı. Dış ticaret, bankacılık, madenler ve ulaştırma millîleştirilecek, ağır endüstriyi kuracak, okur-yazarlığı yaygınlaştıracak ve ulusal kültürün yeniden, daha güçlü doğmasını sağlayacak tedbirler alınacaktı. *Tripoli Programı*, genel çizgileriyle, kapitalist olmayan yolu gösteriyordu. Dış politikada da, ulusal kurtuluş hareketleri desteklenecek, Magrib ülkeleri, Araplar ve bütün Afrika'nın birliği için çalışılacak, bağlantısızlık ve barış ilkeleri yayılacaktı.

Bu program üstünde Tripoli'de anlaşmazlıklar olmadı değil. Üstelik, görüş farkları referandum zamanı gelip çatınca daha da meydana çıktı. Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin daha ilerici kesimi Temmuz 1962'de kurduğu Siyasî Büro ile iktidara egemen olduysa da, Ağustos sonu ve Eylül başında gene alevlenen görüş ayrılıkları neredeyse bir iç savaşa sebep olacaktı.[24] Tripoli programından dönmek isteyen Cezayirli gençlerin bu bölücülüğü başarılı olmadı ve bir iç kargaşalığa gidilmeden Eylül 1962'de Ulusal Kurucu Meclis için seçimler yapıldı. 25 Eylülde açılan Meclis

22 Henüz bir Cezayir ulusunun oluşmadığı görüşünde olanlar da vardı (Thomas Oppermann, *Die Algerische Frage*, 1951. Bu kitabın Fransızca çevirisi, Cezayir bağımsızlığından yana olan Fransız yayınevi Maspéro tarafından 1961'de *Le Problème Algérien* adı altında yayınlandı.) Cezayir taraftarı görüşleriyle bilinen François Maspéro, Oppermann'ın çalışmasını ciddî ve objektif bulmaktadır.

23 *Keesing's Contemporary Archives: 1961 - 1962*, s. 18551, 18801, 19145; *Dossiers Documentaires, 24, op. cit.*, s. 31-52.

24 Cezayir bağımsızlığının destekleyicilerinden olan Gilles Martinet birbirleriyle anlaşmazlık halinde olan Cezayirlileri "düşman kardeşler" *(les frères ennemis)* diye tanımlıyor. ("Les Frères Ennemis," *France-Observateur*, 5 Temmuz 1962.)

Kurtuluştan hemen sonra, başkentin beş ana caddesine beş büyük Cezayir kahramanının adı verileceği açıklandı: Ben M'Hidi, Albay Amirouche, Ben Boulaid, Murat Didouche ve Aban Ramdane. Bu beşten sadece ikisi Fransızlarla çarpışırken ölmüşler, geri kalanı kendi arkadaşları tarafından öldürülmüşlerdi. (Humbaracı, *op. cit.*, s. 57).

Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni ilân etti. Ben Bella[25] hükûmet başkanı seçildi.

Ulusal hükûmetin birinci işi toprak reformu hazırlığı yapmak ve ülkeyi bırakarak kaçanların toprağını halk komitelerine *(Comités de Gestion)* vermekti.[26] Fransa'daki egemen çevreler önceden Fransızlara ait olan toprakların millîleştirilmesini önlemek için 18 Mart 1963'de Sahra'da nükleer silâhların yeni deneylerine başladılar. Böylesine bir kuvvet gösterisi Cezayirlileri kızgın sokak gösterilerine sevketti. Cezayir Hükûmeti de 19, 22 ve 28 Mart 1963 tarihli kararlarıyla Fransızların bıraktığı ve kullanmadığı mülkü millîleştirdi. Böylece, Cezayir'in en iyi topraklarından 1.2 milyon hektarı ve 800 endüstri tesisi halka geçmiş oldu. Hemen sonra ülkede kalan Avrupalılara ve sömürgecilerle daha önce işbirliği yapmış olanlara ait tesislerin millîleştirilmesine başlandı. Ekim 1963'e kadar 3 milyon hektar yeni toprak millîleştirilmişti. 1962'de demiryollarının millîleştirilmesi ekonominin devlet sektörünü daha güçlendirmişti. Devlet, Cezayir Hava Yollarının *(Air Algérie)* paylarının yarısını da aldı. Geri kalan endüstriyel ve ulaşım şirketleri de, devletin paylarının çoğuna hakim olduğu, karma şirketler haline sokuldu.

Yeni Anayasa Kurucu Meclisce 28 Ağustos 1963'de kabul edildi ve bir ay sonraki referandumla onaylandı. Anayasanın giriş kısmı Cezayir'de sosyalist bir toplum kurulacağını yazıyordu. Anayasa tek partiye dayalı bir başkanlık sistemi getiriyordu. Başkan hem Başbakan, hem de Devlet Başkanıydı. Yasama yetkileri Ulusal Meclisteydi. Anayasa İslamı devlet dini olarak kabul etmişti. Ben Bella hem Başkan oldu, hem de 1964'de yapılan Ulusal Kurtuluş Cephesi kongresinde bu örgütün Genel Sekreteri seçildi.

16 - 21 Nisan 1964 Kongresi Ulusal Kurtuluş Cephesini bir askerî-siyasî örgüt durumundan çıkararak siyasî parti halinde soktu. Kongrenin kabul ettiği Cezayir Şartı partinin de, 1963 Anayasası gibi, sosyalizmden esinlendiğini gösteriyordu. Kongrede partinin Merkez Komitesi ve Siyasal Bürosu seçildi.

---

25 Ben Bella 25 Aralık 1916'da Fas sınırına yakın bir köy olan Marnia'da doğmuştu. Bir *fellâhin* ailesine mensuptu. Bağımsızlıktan sonra ailesi aynı köyde basit yaşantısını sürdürdü. Dört erkek kardeşi de küçükken hastalıktan ölmüşlerdi. On-sekiz yaşından sonra Fransız Ordusuna katılarak İtalyan cephesindeki kahramanlıklarından ötürü dört madalya almıştı. 1945'de Cezayir'e dönerek PPA'ya girdi. Sık sık İtalya, İsviçre ve Libya'ya gidiyor, kurtuluş hareketine silâh temin ediyordu. Ekim 1956'da bir hava korsanlığı sonucu Fransızlar tarafından kaçırıldı. Ben Bella ve arkadaşları 1962 Evian Andlaşmalarına kadar tutsak olarak kaldılar. Ben Bella'nın hayatı ve Fransızlar tarafından kaçırılışı hakkında: Joachim Joesten, ***The New Algeria***, Chicago, Follett, 1964, s. 47 - 54.

26 Jean Teillac, *Autogestion en Algérie*, Paris, Peytonnet, 1965.

Cephe koloniyalizmin kalıntılarını da ortadan kaldırmak ve toplumu radikal değişikliklere götürmek amacındaydı. Bu tutum hem uluslararası emperyalizmi, hem de onun içteki ortakları olan tutucu ve gerici çevreleri rahatsız etmekteydi. Cephenin bazı ileri gelenleri, Mart 1963 kararları başta olmak üzere, bazı reformlara bundan karşıydılar. Hattâ, Siyasal Büro'nun Genel Sekreteri Mohammed Khider ve Kurucu Meclis Başkanı Ferhat Abbas 1963 Yazında yönetimden bu yüzden istifa ederek ayrıldılar bile.

Eylül 1963'de kendine *Sosyalist Güçler Cephesi* adını veren, *Ait Ahmet* önderliğinde bir muhalefet örgütü Kabulia'nın bazı bölgelerinde isyana kalkıştı. İsyancılar halktan destek görmediler ve dağlık bölgelere çekilip gizlenmek zorunda kaldılar. Tam bu sırada Cezayir ile Fas arasında bir sınır anlaşmazlığının doğması, genellikle, bu çatışma ve iç kargaşalıklardan faydalar uman yabancıların el altından müdahaleleriyle izah edilmektedir. Afrika Birliği Örgütü'nün de işe karışmasıyla iki komşu ülke arasındaki olaylar daha alevlenmeden bastırıldı. 1964 Yazında Güney Cezayir'deki feodal unsurlarla işbirliği içinde olduğu anlaşılan *Albay Çaabani*'nin hükûmet aleyhine bir başkaldırması daha oldu. Bu sırada, Muhammed Khider ve Ait Ahmet gibi sağ taraf ileri gelenleri Cephe'den uzaklaştırıldılar. Ferhat Abbas da Ağustos 1963'de uzaklaştırılmıştı.

Bumedyen Yönetimi:

Başkaldırma olaylarının yanıbaşında, ekonomik güçlükler ve iç çekişmelerin yarattığı bunalım 19 Haziran 1965 olayını gerçekleştirdi. Cephe ileri gelenlerinden bir grup Başbakan Yardımcısı, Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı *Albay Huari Bumedyen*'in[27] öncülüğünde bir *Devrim Konseyi* kurdu. Bu grup ordu içindeki desteğine dayanarak iktidarı ele aldı ve Başkan Ben Bella'yı "kişisel bir iktidar rejimi" kurmakla suçlayarak tutukladı. Ulusal Meclis dağıtılmış, 10 Temmuz 1965'de Devrim Konseyi Başkanı Bumedyen'in liderliğinde yeni bir Bakanlar Kurulu kurulmuştu. Bir hafta sonra, Ulusal Kurtuluş Cephesinde de bir *Yönetici Sekretarya* meydana getirilerek Devrim Konseyine bağlandı. (Aralık 1967'de hükûmete karşı teşebbüs edilen askerî darbe sonucu Cephe'de birtakım yenilikler oldu. *Ahmet Kaid* Cephe Başkanlığına geldi ve Yönetici Sekretarya ortadan kaldırıldı.)

27 Bumedyen'in dünya görüşü ve ülke yönetimine ilişkin konuşmaları ve yazıları mavi kaplı ciltler halinde yayınlanmaktadır: Le Ministère de l'Information et de la Culture, *Discours du Président Boumediene*, Alger, S. N. Ech-Chaab, 1975—, Bu konuşmalara dayanarak Cezayirli Profesör Khalfa Mameri'nin incelemesi: *Orientations Politiques de l'Algérie*, Alger, S.N.E.D., 1973.

Yeni iktidarın iddiasına göre, Ben Bella bir süredenberi savunulması zor bir baskı yönetimi denemekteydi. Çevresindekileri bir hayli kişisel ölçülerle "içten" ya da "inanmış yurtseverler" ve "kötü yurtseverler" diye ikiye ayırmaktaydı. *Muhaberat*, yani gizli polis, Ben Bella'nın "kötü" dediklerini tutukluyor ve işkence ediyordu. Örneğin, Cezayir devriminin sözcülerinden, hem de Birleşmiş Milletler'deki en ön safta gelen sözcülerinden Çandarlı bir gün "*un faux militant*" ilân edildi. Aynı şey bir bakan, bir genel müdür ya da bir büyükelçinin başına gelebiliyordu. Bu yüzden, Cezayir siyasal sözlüğünde "evet diyenin oğlu" anlamına gelen "*Ben-oui oui*" diye bir deyim kullanılır olmuştu.

Daha önemlisi, devlet başkanı olarak, ideolojisini elbise değiştirir gibi değiştirmekteydi. Elbise değiştirme burada bir benzetmeden çok siyasal simge niteliğinde kullanılmaktadır. İlk iktidara geldiğinde onu bu mevkiye getiren ALN'in savaş üniformasını giyiyordu. Sonra Çin stilinde bir giysiye *(cung şan)* döndü. Cezayir ordusu sol uygulamada ileri gidildiği kanısına varınca, bu giysiyle birlikte *Muhammed Harbi* ve öteki Marksistleri de bir köşeye atıverdi. Bu kez, sivil elbise ve ipek kravatlara yanaştı. Aynı biçimde, iktidara ilk geldiğinde "Magrib birliği"ni tutuyordu; bu tutum Nasır-tipi bir Arabizmin tam karşıtıydı. Bir ara, "Siyah Afrika"-ya yöneldi. Sonra, doğrudan doğruya "sosyalizm"i ileri sürdü. İlk başında "Cezayir", sonra "bilimsel", en sonra da "*Arap - İslâmî*" sosyalizminin sözünü etti. 1964 FLN Kongresinde ülke için yeni bir felsefe demek olan *Cezayir Şartı*'nı büyük bir inançla okudu. Oysa, çok önemli olan İkinci Bölümü de dahil olmak üzere, metin Marksist Harbi ve arkadaşları tarafından hazırlanıp kendisine son dakikada verilmişti. Bu metin alelâde bir konuşma değildi. Ülke yönetiminin felsefî temellerini ortaya koyuyordu. Aslında, ulusal önderler bu türlü konuşmaları yardımcılarına emanet etmez, hiç değilse genel çizgilerini kendileri yazarlar ve kamu oyuna sunmadan önce ayrıntılarına kadar okur, düşünür ve tartışırlar. Söylendiğine göre, Ben Bella muhtevasını bilmediği bir metni savunmaktaydı.

Cezayir'in birinci Anayasasında üç önemli kurum vardı: Meclis, Cumhurbaşkanı ve Parti. Bu üçlü arasında en yetkilisi sonuncusuydu. Anayasaya göre, halkın oy vereceği Cumhurbaşkanı adayını parti saptayacaktı. Milletvekili adaylarının da kimler olacaklarını gene bu örgüt kararlaştıracaktı. Anayasaya bakılırsa, parti siyaseti kararlaştıracak, devletin faaliyetine ilham verecek, Meclis ve hükûmeti denetleyecek, demokratik devrimi hedeflerine ulaştıracak ve Cezayir'de sosyalizmi kuracaktı. Parti küçük bir grubun denetimi altında kaldığına ve bunun da başında Ben Bella bulunduğuna göre, halkın ulusal egemenliği bir hayli kısıtlanıyordu. Parti içindeki birtakım hizipler halk adına, fakat halkın haberi olmadan birbirleriyle mücadele

etmekteydiler. Kendilerine "tarihî önderler" diyen bu zevatın böylesine büyük iddialarına karşılık, duvarlarda şöyle yazılara rastlanmaktaydı: "*Il n'y a pas d'historique, mais le peuple est le seul historique.*" Ben Bella'nın resmî günlük *Le Peuple* gazetesi 3-4000 satarken, Cezayirliler *Le Monde* ve *France-Soir* okuyorlardı. Basın ve radyo ağır bir sansür altındaydı. Ben Bella sömürge yönetimi artık sona ermiş olduğundan, sendikalara grev hakkı tanımanın anlamsız olduğu görüşündeydi. Boumedienne'in darbesinden hemen sonra "Cezayir Halkına" yapılan resmî açıklamada bir önceki hükûmet "demagoji, anarşi, yalan...tehdit, şantajla" suçlanıyor, "maceracılık ve siyasal şarlatanlığın maskesinin" düşürüldüğü söyleniyordu.[28]

Ben Bella'nın iktidardan uzaklaştırılmasına karşı ilk tepki öğrencilerden geldi. Eski iktidar savunmadan sonra bütçede en çok parayı eğitime ayırmış, bütün öğrencilerin yarısına devlet bursları vermişti. Sonra, İtalyan ve Fransız komünist partilerinin organları olan *Unità* ve *Humanité*'de darbeyi yeren yazılar çıktı. Ben Bella Cezayir'de "komünizm" sözcüğünü meşrûlaştırmış, Fransız Komünist Partisi Genel Sekreteri Waldeck Rochet'yi 1965 Yazında hükûmet davetlisi olarak Cezayir'e çağırmıştı. Bumedyen'in darbesinden hemen sonra Fransız Komünist Partisi yeni iktidarı yeren bir açıklama yaptı. Bulgar, Macar, hattâ Yugoslav basını, değişik derecelerde de olsa, aynı yönde tepki gösterdiler. Ben Bella'ya kısa bir süre önce *Geroy Savyetskava Sayuza* (Sovyetler Birliği Kahramanı) madalyasını vermiş olan Sovyetler Birliği darbeye karşı halk mukavemetinin gelişmekte olduğunu açıklıyordu. Çin Halk Cumhuriyeti ise, yeni rejimi hemen tanıdı ve destekledi.[29]

---

28 Humbaracı, *op. cit.*, s. 219 - 222.

29 Bumedyen'in darbesinde anti-komünist bir unsurun varlığı da söylenmişti. Bu darbeyle yalnız Ben Bella düşmemiş, onun (Marksist) danışmanları da iktidar çevresinden uzaklaştırılmıştı. Bütün dünyanın Ben Bella'yı "parlak bir devrimci önder" olarak tanıdığı sırada, 1964'de, Cenevre'de Uluslararası Ticaret Konferansına katılmak üzere giden Çe Guevara oradan Cezayir'e geçmiş ve Ben Bella ile yaptığı konuşmada onun Bumedyen'in emrindeki silâhlı kuvvetlerden ürkmekte olduğunu sezince, "korkma - halkı silâhlandır; halkı silâhlandırmaktan da hiç korkma" demişti. (Humbaracı, *op. cit.*, s. 125) Danışmanı Harbi de *milices populaires* adını verdiği birliklerin kurulması için kampanyaya başlayınca ("Les Fusils de la Colère: Ceux qui soutiennent le Pouveir veulent les Armes," *Révolution Africaine*, 13 Haziran 1964.) Bumedyen bu fikre temelden karşı koymuş, ülkede silâh taşıyan herkesin kendinden emir alacağını açıklamıştı. Darbeden hemen sonra nüfuzu artan *ulemâ* Marx'ın yazdığı bütün herşeyin Kur'anda bulunduğunu iddia edecek kadar İslâmî bir "sosyalizm" yanlısı görünüyordu. Ulemâdan Muhammed Raşit Brahmi 17 Nisan 1965'de gizlice dağıttığı bir broşürde ülkenin "iç savaş eşiğinde" olduğunu ve büyük bir "ahlâk bunalımına" girildiğini söylüyordu. (Humbaracı, *op. cit.*, s. 236-237.) (Cezayir'in sosyalist olup olmadığı hakkında: G. Chaliand, *L'Algérie, est-elle Socialiste?* Paris, Maspèro, 1964. Ayrıca: Mostepha Lacheraf, *L'Algérie: Nation et Société*, Paris, Maspéro, 1965. Aynı konuda daha yeni bir kaynak: David ve Marina Ottoway, *Algeria: the Politics of a Socialist Revolution*, Berkeley, University of California Press, 1970.

Devrim Konseyi resmî açıklamalarında Tripoli programı ile Cezayir Şartına bağlı olduklarını belirtti. Bumedyen de 12 Temmuz 1965 tarihli konuşmasında, sömürgeciliğin kalıntılarını yokedeceğini, ulusal bağımsızlığı güçlendireceğini ve adaletin hüküm süreceği toplumcu bir düzen kuracağını söylüyordu. Bumedyen'in önderliğinde atılan adımlar (a) merkeziyetçilikten uzaklaşma ve demokratikleşme, (b) plâncılık, (c) tarım devrimi, (ç) endüstri devrimi, (d) kültür devrimi çerçevesinde ele alınabilir.

Halk meclisleri Cezayir devletinin kuruluşunda ilk adımdılar. Siyasal kurumların tabandan doruğa doğru gelişmesi düşünülmüştü. Bu denli kurullaşmanın demokratik olacağı inancı bir yana, tabana gerçek sorumluluklar vermenin kalkınmada oynacağı bütyük rol de dikkate alınmıştı. Ancak, bağımsızlıktan sonraki ilk yılların temel toprak birimi olan komünlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda eyleme yönelik bir yapısı yoktu. Ekim 1966'da ilân edilen *Komün Yasası* bu yüzden meydana getirilmişti. Yeni komün örgütlenmesi ortak mekanizması ile görevlerin yapılışını kolaylaştırıyordu. Dört yıl için seçilen Komün Halk Kurulu (APC) çeşitli komünlerden gelen delegelerden oluşuyordu. Komünün genel kurulu bir yürütme organı seçmekteydi. Komün reformlarının hedefi bu ana hücrelere toplumun yeniden düzenlenmesinde geniş ve sürekli bir rol oynama fırsatı vermekti. Bu nedenden ötürüdür ki, kömün toprağına bağlı toplumcu nitelikteki sektörün tüm eyleminin birleştirilmesi ve denetimi bu kömünler ağının elindeydi. Ürünlerin üretimi ve pazarlanmasından ilkokulların yapımına kadar birçok faaliyet komünlerin sorumluluğu altındaydı. Örneğin, Kabylia bölgesindeki komünler okul yaşına gelmiş 20.000 öğrenciyi kapsayacak sınıflar ve 25 spor alanı yapmışlardı. Konut ve ağıl bakımından, durum Ghazaouet, Ammi-Moussa, Saoura, Kolea, El-Khemis ve benzeri komünlerde farklı değildi. Komünlerin bir önemli yararı da eskiden yalnızlığa terkedilmiş olan bazı köylerin kırlık bölgelerin kalkınması faaliyeti içine sokulmalarıydı.

Komün Halk Kurallarıyla başlatılan halkın iktidara ortaklığı ve temsil sorumluluğu bu komünlerle devlet arasında bir örgütlenmeyi daha gerektirdi. Önce *départements* adı verilen bu kuruluşlarda oluşturulan "ekonomik ve sosyal komisyonlar", bir süre, yalnız danışma görevi olan ve aslında herzaman çalışmayan organlar olarak kaldı. 1967'de kurulan *Ekonomik ve Sosyal Bölgeler Meclisleri* (ADES) bu eski kuruluşlara son verdiler. ADES'ler Komün Halk Kurullarının başkanlarıyla parti, sendika ve ordunun üç temsilcisinden oluşuyordu. Bu deneyden de bir yıl sonra vazgeçildi. Merkeziyetçilikten kaçma eğilimi sonucu olarak, 2 Temmuz 1974'de, *vilâyet* sayısı 15'den 31'e çıkartılarak Vilâyet Halk Kurulları (APW) adlı özerk temsilî organlar kuruldu. Halkın seçtiği Kurullarla onlara bağlı

yürütme organları bölgesel kalkınmada dinamik rol oynamaktadırlar.[30] Biskra'da hurma paketleme fabrikası ya da Batna'da okulların yapımı bu meclislerin işidir.

Merkeziyetçilikten uzaklaşma ve demokratikleşme ekonomiye katılmada da kendini göstermektedir. *Kendi kendini yönetim*[31] dorukta plânlanan bir sistem olmadan önce Cezayir halkının tabanda uygulamağa başladığı, ilk deneyleri kendi girişimiyle yaptığı bir rejim sayılabilir. Bağımsızlık kazanıldığında Fransızların bu toprakları kitle halinde terketmek zorunda kalışları zengin tarım bölgelerine bizzat Cezayirli işçilerin girmelerine yol açmıştı. Bu koşulların ortaya çıkardığı kendi kendini yönetim sistemi toprağın ve üretim araçlarının ortak denetimini zorunlu kılıyordu. Ancak, kurulan organlar, zamanla, üyelerini yenilememeğe ve başkanlarını demokratik usullerin dışına taşarak seçmeğe başladılar. 15 Şubat 1969'da getirilen yenilikle Tarım İşçileri Genel Kurulu kalkınma plânını çizen, paranın nereye yatırılacağını tasarlayan özerk bir kuruluş oldu. Müdür *(directeur)* (1963 - 1969 dönemi uygulamasının aksine) sadece danışma yetkisi olan biri oldu.

Ancak, iş yerlerinin örgütlenmesine ilişkin ayrıntılı kararname 1971'de çıktı.[32] Bu kararname çalışanları iş yerlerinin yönetimine daha fazla katmaktadır. Yeni örgütlenmenin temeli üç yıl için seçilen "işçiler kurulu"-dur. Bu kurul yöneticilerle birlikte o ekonomik birimin güngebün çalışmasından sorumludur.

Merkeziyetçilikten uzaklaşmanın yanıbaşında *plâncılık* ta vardır. Dört yıllık plânlardan yana olan hükûmet bunları evrimi daha ileri noktalara ulaştıracak birer araç olarak görüyor. Aslında, plânlı bir ekonomik sistem gereksinmesi daha başında hissedilmişti. Bugünkü *dört yıllık plân* kabul edilinceye kadarki plânlama çalışmaları şu ana başlıklarda incelenebilir: (a) ilk ana malzeme bütçeleri; (b) global bir gelişme stratejisinin

30 Örneğin, Asnam Vilâyetinde yapılanlar için bak: Ministry of Information and Culture, *The Vilayet of Asnam*, Algeria, 1973. (7 Ağustos 1976'da Cezayir'de Oran kenti *Şaab-iil el-Vilaye*'sine, yani Vilayet Halk Meclisine giderek bu temsilî organların kuruluş, yapı ve çalışmalarına ilişkin bilgi aldım. 700,000 nüfuslu Oran kenti meclisindeki 39 temsilciden yalnız dördü özel sektördedir, geri kalanı işçi ve köylü temsilcisidir. Çoğu sendikacıdır.)

31 Devlet sektöründe çalışanların kendi kendilerini yönetmeleri hakkında: Ministry of Information, *Self-Management*, Algeria, 1970.

32 16 Kasım 1971 kararnamesinin metni: République Algérienne Démocratique et Populaire, Front de Libération Nationale, *Charte et Code de la Gestion Socialiste des Entreprises*, Alger, Imprimerie Officielle, 1971. Ek: *Décret No. 72-47 du 3 mars 1972 relatif aux élections dans les entreprises socialistes.* Ayrıca: The Ministry of Information and Culture, *The Faces of Algeria: the Socialist Organization of Enterprises*, Algeria, 1973. Arzew rafinerisinde çıkan işçi dergisine de bak: *La Razette:* No. 50 (Novembre 1975), s. 6-10.

kabulü (1966); (c) yedi-yıllık plân (1967-1973) ve ona bağlı üç yıllık plân (1967-1969).

Son sözü edilen yedi yıllık plânın ikinci bölümü "1970-1973 Dört Yıllık Plânı" olarak düzenlenmiştir.[33] İkinci dört yıllık plân (1974-1977) 110 milyar dinarlık yatırımı kapsamaktadır.[34] Bu plân büyüme hızı olarak yılda asgarî yüzde 10'u, ihracat artışında yılda yüzde 9'u, kişi başına yıllık gelir artışında yüzde 8'i ve toplam 210,000 yeni konutu öngörmektedir.

Cezayir Hükûmeti yüz-otuz yıllık sömürge egemenliğinin kırlık bölgelerdeki son etkilerini ortadan kaldırma ve yeni bir toprak düzenine gitme yolundadır.[35] Cezayir tarım kesiminde yeni bir toplum oluşuyor. En önemlisi, tarımda öz-yönetim uygulamasıdır.[36] "*Tarımsal devrim*"in temel kararları 1 Kasım 1971'den sonra alınmıştır.[37] Cezayir devrimi, son birkaç yıldır, kırlık bölgelerdeki yaşamı radikal biçimde değiştirme çabası içindedir.[38] Bu çabalara ilişkin tarihî kararların hedefi tarımdan elde edilen gelirin bir kısmını köylü nüfusun yaşam koşullarının düzelmesine ayırmak, tarımsal ilerlemeyi gerçekleştirmek, toprağın kötü biçimde kullanılmasını engellemek, hattâ verimi düşürenleri cezalandırmak, köylüyü spekülâsyonlara karşı korumak ve nihayet, modern teknik ve yatırımlardan yararlanmaktır. Bu hedeflerle içiçe olan temel ilke köylünün sömürüsüne meydan vermemektir.

---

33 The Ministry of Information, *The Faces of Algeria: the Four-Year Plan, 1970-1973*, Algiers, 1970; République Algérienne Democratique et Populaire, *Plan Quadriennal: 1970-1973*, Alger, 1970.

34 République Algérienne Démocratique et Populaire, *IIe Plan Quadriennal: 1974-1977, Rapport Général*, Alger, 1974.

35 The Ministry of Information and Culture, *The Faces of Algeria: the Agrarian Revolution*, Algiers, 1973.

36 République Algérienne Démocratique et Populaire, Ministère de l'Agriculture et de la Réforme Agraire, *Recueil de Textes Relatifs à l'Autogestion dans l'Agriculture*, 11/76, Alger, [1976]. Bu resmî yayında 30 Aralık 1968'den 15 Haziran 1975'e kadarki on-bir kararname vardır.

37 Tarım Devriminin incelenmesi ve buna ilişkin 8 Kasım 1971 tarihli kararın metni için: République Algérienne Démocratique et Populaire, Présidence du Conseil, *Révolution Agraire*, Alger, 1971. Tarım devriminin vilayetlerde uygulanmasına ilişkin talimat metni için: Présidence du Conseil, *Instructions Relatives à la Révolution Agraire*, Alger, 1971. 5 Nisan 1971'den 28 Aralık 1975'e kadarki ilgili kararlar için: Ministère de l'Agriculture et de la Reforme Agraire, *Recueil des Textes Legislatifs et Règlementaires Relatifs à la Protection Socio-Economique en Agriculture*, 7/75, Alger, [1975]. Ayrıca, Tarım ve Tarımsal Reform Bakanlığına bağlı Tarım Devrimi Ulusal Komisyonunun her yıl çıkardığı yasa ve kararlar yayınına bak. Örnek: Ministère de l'Agriculture et de la Reforme Agraire, *Recueil des Texts d'Application Relatifs à la Révolution Agraire: 1974*, Alger, Commission Nationale de la Révolution Agraire, [1974].

38 Bir Cezayirli yazarın Tarım Devrimini değerlendirmesi: Madjid Tareb, "Révolution Agraire: le Monde rurale en Mutation," *El-Djeich*, No. 145 (juin 1975), s. 9-12.

"Toprak, onu işleyenindir" inancı egemendir.[39] *Khammasat* sistemi tarihe çoktan kavuşmuştur. Millîleştirilmiş topraklar *Tarım Devrimi Ulusal Fonu*'nun (FNRA) malıdır, artık. Daha birinci aşamada, kamu sektörüne ait bir milyon hektar toprağa 600.000 köylü yerleştirilmiştir. İkinci aşama özel mülkiyetteki toprakların tarım devriminden yararlananlara dağıtılmasıdır.[40] Toprakların yarısından fazlası yerli nüfusun yüzde 3'ünün elindeydi. Toprağı elinden alınanlara bir yandan tazminat ödenirken, yeni sahiplerinin verimli çalışmaları için de gerekli önlemlere başvurulmaktadır.

Bu önlemlerden önemlileri kooperatiflerle[41] "sosyalist köyler"dir. Küçük toprak sahiplerinin girdikleri *kooperatifler* yönetimlerinde özerk kuruluşlardır. Yardım, hizmet ya da üretim gibi türlü biçimlerde oluşan kooperatifler kırsal bölgelerde gelişmiş tekniklerin uygulayıcıları oldukları kadar, köylüyü eğiten kurumlardır da. Ama kırlık bölgelerdeki radikal değişimin asıl göstergesi "*sosyalist köyler*"dir.[42] İlk aşamada bin tane kurulacak olan sosyalist köyler kırlık bölgelerin insanını sağlıklı konut ve yaşama kavuşturduktan başka, kentlere göçü de önleyecektir.

Resmî Cezayir kaynakları bu ülkenin, aynı zamanda, bir "*endüstri devrimi*"nden de geçmekte olduğunu ileri sürmektedir. Bağımsız Cezayir ana uluslararası ekonomik eğilimlerden hiçbirinin izinden gitmemektedir. Cezayir'in görüşüne göre, bu eğilimlerden birini izlemek eşitsizliği peşinen kabullenmek ve dünyayı yöneten güçlü ekonomilerin oyuncağı olmaktır.[43] Cezayir'in ekonomik gelişme programı ülkenin kendi varlığı için bütün alanlarda üretime geçmesi ve kendi varlığı için tüm koşullar yaratmasını öngörmektedir. 19 Haziran 1965 darbesini yapanlar Ben Bella yönetiminin kalkınmada önceliği olan alanlara yeterince dikkat etmediği için endüst-

39 J. P. Peroncel-Hugoz, "Algérie: priorité à la "révolution agraire," "*Revue française d'études politiques africaines*, Paris, No. 85 (janvier 1973), s. 5-7.

40 Bu, uygulanması güç ikinci aşamaya ilişkin olarak: Présidence du Conseil, *Instruction du Président du Conseil de la Révolution (au sujet de l'organisation du déroulement de la deuxième phase de la Révolution Agraire)*. Alger, 29 aout 1973.

41 Kooperatiflere ilişkin 7 Haziran 1972, 27 Temmuz 1972 ve 5 Haziran 1973 yasa ve kararları için: Ministère de l'Agriculture et de la Reforme Agraire, Commission Nationale de la Révolution Agraire, *Cooperation et Révolution Agraire*, Alger, t.y. Ayrıca, İç İşleri Bakanlığının yılda dört kez çıkardığı *Revue des Collectivités Locales* adlı derginin çeşitli sayılarına bakınız.

42 Bu sosyalist köylerden 150 hanelik birini 9 Ağustos 1976'da görme ve inceleme fırsatını buldum. Köylü ailelerine 2-3 odalı ve bahçeli evler ayrılmıştır. Bu konutlardan kira alınmıyordu. Köy dispanserinde (*Merkez el Sihha*) bir doktor ve bir hemşire vardı. Köy okul, cami ve sinemaya sahipti.

43 Le Ministère de l'Information et de la Culture, *Dossiers Documentaires: le Choix Industriel de l'Algérie*, No. 16 (novembre 1971). Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Algeria: Brave Steps," *Daily News*, Ankara, November 1, 1975.

rileşmenin gerçekleşmediğini de iddia etmektedirler. Gerçi, o dönemde de devlet sektörü güçlenmekte devam etmiş, Mart 1963 kararlarından hareket eden hükûmet 1964'de un fabrikaları, zeytinyağı fabrikaları ve birçok ulaşım kollarını millîleştirmiştir. Madenlerin devletleştirilmesine hazırlık olmak üzere, Eylül 1964'de bir Cezayir Maden arama ve Çıkarma Dairesi (SONAREM)[44] kurulmuş, Mayıs 1965'de 69 maden ocağı çoğu Fransız olan yabancıların elinden alınmıştı.

Boumediene iktidarında tercihler daha ilk ana malzeme bütçesinde (1966) belirgindi. 1966'dan buyana benimsenmiş olan strateji ağır (ve endüstrileştiren) endüstriye öncelik tanımaktadır. Yatırım tabloları bu eğilimin yerleşmiş olduğunu gösteriyor.[45] Kredilerin kullanılışı da gene bu yöndeki kanıtlardandır. Endüstrileşme çabası, önce, ülkenin ham madde kaynakları, özellikle madenleri ve petrolüne dayanmak zorundaydı. Bundan ötürü, madenlerin millîleştirilmesi kaçınılmaz oldu. 1966'daki millîleştirme hamlelerinden hemen sonra, Ulusal Maden Arama Şirketi (SONAREM) ülkenin maden zenginliğini saptamağa koyuldu. Yeri ve miktarı belirlenen maden zenginliğine dayalı yeni fabrikalar yapıldı: *İsmail*'de (Azzaba) cıva, *Abed*'de (Tlemcen) çinko, *Guelma*'da seramik fabrikaları gibi. Ama ulusal ekonominin önemli bir dalı petrol ve gaz sektörüdür. 1966'da hükûmet devlet petrol kuruluşu olan SONATRACH'ın[46] sermayesini 40 milyondan 400 milyon dinara çıkararak tam on kat arttırdıktan başka, bu kuruluşu yalnızca petrol nakledip pazarlayan değil, aynı zamanda arama, çıkarma ve arıtma işlemlerini de yapan bir duruma getirdi. Cezayir İsrail'in 1967'de Arap ülkelerine saldırısının Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenmiş olması inancından ötürü *Mobil* ve *Esso*'nun mallarını millîleştirdi. 1968 İlkbaharında bütün petrol nakliyatı, deposu ve pazarlaması için aynı uygulama yapıldı. 1968 Yazı başında 18 Fransız şirketi daha millîleştirildi. Ham petrol bölgesini kıyıya bağlayan *pipeline*'ların sayısı 1965'de ikiyken üretim 26 milyon tonu aşamıyordu. SONATRACH'ın yaptırdığı üçüncü *pipeline* 1970'de 22 milyon ton kapasiteye erişti. 1972'de işletmeye açılan *Arzew* petrol rafinerisi *Haoud-el-Hamra-Arzew pipeline*'ını kıyıya bağlamakta ve arıtmaktadır.[47] Yalnız Arzew değil, *Skikda* ve *El-Hadjar*

44 Kamu sektöründeki birçok Cezayir kuruluşu genellikle "Société Generale" sözcüklerinin ilk heceleri (SONA) ya da ilk harfleri (SN) ile başlayarak SONATRACH (petrol), SONACOME (motor), SONGACOR, SONACAT, SONITREX (mensucat), SNS (siderurji), SNCG (zeytinyağı) ve SOALCO (konserve) gibi adlar almaktadır.

45 Örneğin: "Hydro – Carbures: la Strategie de l'Algérie." *Révolution Africaine*, No. 675 (26 janvier-1 février 1977), s. 19–34.

46 *Société Nationale pour la Recherche, la Production, le Transport, la Transformation et la Commercialisation des Hydrocarbures.*

47 Ağustos 1976'da gördüğüm Arzew tesislerinin dünyada en modern ve en büyük petrol arıtma merkezlerinden biri olduğu söylenmiştir.

gibi merkezler petro-kimya ya da metalurji gibi çeşitli endüstri dallarının merkezleri durumuna gelmişlerdir. Motor endüstrisini yöneten SONACOME makina ve traktör (Constantine), motorsiklet (Guelma), supap (valf) ve kalorifer kazanı (Medea) ve endüstri araçları (Roubiba) yapar aşamadadır.

1965'den sonra yapı endüstrisindeki faaliyet de hızlanmıştır. Daha önceleri, kamu sektöründe yalnız tuğla ve kiremit yapan fabrikalar vardı. 1967'de kurulan Ulusal Yapı Malzemesi Şirketi (SNMC) yapı ile ilgili bütün alanlara el attı. *Güney Hadjar*, *Zahana* ve *Meftah* çimento fabrikalarından ilki dünyanın en modern çimento tesislerinden biri sayılmaktadır. Hafif endüstri de bağımsız bir ekonominin kurulması için gerekli ölçüde faaliyet göstermektedir.

Cezayir resmî çevreleri "*Kültür Devrimi*"ne maddî gelişme ile aynı hedeflere yönelik manevî gelişme arasında bir sentez gözüyle bakmaktadırlar. Bu görüşe göre, toprağı olduğu kadar halkın ruhunu da kurtarmayan bir bağımsızlık gerçek olamaz. Cezayirliler, bir anlama, yeni baştan doğacak ve kendini bularak öyle kalacaklardır. Ancak, ekonomik ve toplumsal sistemde köklü bir değişiklik olmadan kültürde de bir devrim düşünülemez. Yeni bir insan yaratma ideali yeni bir toplum kurma yolundan geçer.

Cezayirli "kişiliği" için, önce, yerli dil olan *Arapçanın yaygınlaşması* ve yerleşmesi gerekir. Uzun yıllar sömürge olarak yaşamış olan Cezayir'in kendi dilini yönetime ve eğitime sokmak gibi bir sorunu vardır. Bağımsızlıktan önce, Cezayirli çocukların ancak küçük bir azınlığı okula gidiyor, daha önemlisi, onların da ancak bir kaçı Arapça okuyordu. Bugünkü Cezayir edebiyatı bile iki dilden oluşmaktadır. Örneğin, ünlü yazar *Muhammed Dib* ve *Mâlik Hadde*'nin yapıtları Fransızcadır.[48]

Arapçanın hem bir uygarlık aracı, hem de günlük yaşamda işe yarayan bir dil olabilmesi için birtakım önlemler alınmıştır. Eğitimin Araplaştırılmasına önce ilk ve orta dereceli okullarda başlanmıştır. Üniversitelerde bazı hukuk ve ekonomi dersleri de Arap dilinde verilmektedir. Her bakanlıkta ve her fabrikada Arapça kursları düzenlenmiştir. Televizyon yetişkinler için hergün Arapça dersler vermektedir. Günlük *El Moudjahid* gazetesi Fransızcadır, ama 1972 başından buyana, *An-Nasr* yalnız Arapça çıkmaktadır.

48 Fransızlara karşı mücadele sırasında, yerli edebiyatın, özellikle tiyatronun bir silâh olarak işe yaramasına ilişkin: A. Q. Sa'dallah, *Studies on Modern Algerian Literature*, Beirut, Al Adab, 1966.

Halkın kendi diline sahip çıkması ve onu geliştirmesi ilk zorunlu adımdır. Bu adımı eğitimin sömürgelikten kurtarılması, sonra eğitimde demokratikleşme ve nihayet eğitimin bilimsel ve teknik gereksinmelere uyması aşamaları izlemek zorundadır. Eğitimin sömürge döneminin etkilerinden kurtarılması içeriğin "Cezayirlileştirilmesi"ne bağlıdır. Özellikle tarih, edebiyat ve felsefe eğitimi yeni baştan ele alınmış, Fransız döneminden kalma yanlışlar düzeltilmiştir. 1971-1972 yıllarında uygulanabilen "üniversite reformları" birkaç yıllık plânlama ve çabanın ürünüdür. Toplumsal bilimlerin öğretimi, büyük ölçüde, "yerlileşmiş" sayılır. Örneğin, üniversitelerdeki ekonomi fakültelerinde sosyalist yönetimine ilişkin dersler verilmektedir. Tarih de bir olaylar zinciri olarak değil, daha objektif biçimde ve toplumların gerçekte gelişme çizgilerine uygun olarak okutulmaktadır. Sosyoloji ve psikoloji ülke gereksinmelerinde işe yarayacak kişileri yetiştirme stratejisine yöneliktir. Ders kitapları da buna göre değişmiştir. İlk ve orta öğretimdeki eğitim araçları Ulusal Pedagoji Enstitüsü (IPN) tarafından hazırlanmakta ve dağıtılmaktadır.

"Eğitimin demokratikleştirilmesi"nden kasıt okulları herkese açmaktır. Bağımsızlıktan önce Cezayir Üniversitesinde 500 kadar yerli öğrenci vardı. Bugünkü rakkam 30.000'in üstündedir, 1980'de de 100.000'e ulaşması umud ediliyor. Başkentte, Oran'da ve Constantine'deki üç üniversiteden, gene Oran'da ve Bab-Ezzaouur'da birer üniversite daha açılmaktadır. Blida'da bir altıncı üniversite kurma hazırlıkları da vardır. Hatırlamak gerekir ki, sömürge döneminde, okuma hakkı Cezayir halkının önemli bir isteğiydi. Okuma yazma kampanyası daha ulusal kurtuluş mücadelesi yıllarında, yâni 1954 - 1962 arasında, gerilla eğitim kamplarında, hattâ tutukevlerinde sürdürülmekteydi. Bugün bu görev Ulusal Okutma Merkezi'nin (CNA) yetkileri içindedir.

Kültür devriminin bir hedefi de eğitimin bilime ve tekniğe yatkın olarak yapılmasıdır. Bugünkü Cezayir'de teknoloji enstitüleri ve meslek okullarına ilişkin yaygın bir uygulama vardır. Tarım, ticaret, maliye, otelcilik ve turizm, plânlama, sağlık, ulaştırma, bayındırlık ve topografi alanlarında on-dört teknik enstitü görev yapmaktadır. Yetişkinlerin eğitiminden gençlik faaliyetlerine kadar, eğitimin teknik yönünü vurgulama eğilimi göze çarpmaktadır.

Demokratikleşme ve plâncılık ile tarım, endüstri ve kültür devrimleri alanlarındaki atılımların, ileriye dönük yönleriyle somut özeti yerli dilde *El Misak el Vatani*[49] denen bir çeşit "hedefler programı"nda ifade edil-

49 Fransızca özet: *L'Algérien en Europe*, Paris, No. 234 (16 mai 1976), s. 13-36. Ayrıca: *Révolution Africaine*, No. 636 (30 avril-6 mai 1976). Misak'ın resmî bir Cezayir yayını tarafından incelenmesi: *El-Djeich*, Alger, No. 157 (juin 1976). Bu konuda Türkçe olarak: Türkkaya Ataöv, "El Misak el Vatani," *Vatan*, 10 Temmuz 1976.

miştir. Cezayir 1976 Yazında yeni bir hedefler programı kabul ederek son on yıllık gidişin tutarlı bir felsefesini ortaya dökmüş ve gelecek için de izleyeceği bir yol çizmiştir. Bu programa göre, Cezayir kendini sosyalist bir toplum olarak görmekte ve öyle ilân etmektedir. Rejim ana hedeflerini şöyle sınıflandırıyor: (a) ulusal bağımsızlığın güçlendirilmesi; (b) insanın insan tarafından sömürülmesine son verilmesi ve (c) insanın yüceltilmesi ve özgürlüğü. Misak birinci hedef olan bağımsızlık olgusunu emperyalizm ve yeni-sömürgeciliğin her türlüsünün yok edilmesi anlamına almaktadır. İkinci ve üçüncü hedefler ise, sosyalizmden doğuyor. Sosyalizm ise, Misak'a göre, çağdaş sorunların çözümüne yarayan bir sistemdir. Bilim ve teknikten en iyi yararlanan rejim biçimi olarak, modern toplumun bir ürünüdür. Kapitalizmi insanın insan tarafından sömürüldüğü bir düzen olarak suçlayan Misak, sermayeciliğin kişiyi bir araç durumuna indirgediğini ve zanaatkârla köylüyü de proleterleştirdiğini ileri sürüyor. Misak'a göre, kişi ancak sosyalist bir düzen içinde kurtulabileceği gibi, emperyalizme karşı mücadele de ancak sosyalist bir dünya görüşüyle verilebilir. Misak ulusal kurtuluş ile kişinin ve toplumun kurtuluşunu temelde birbiriyle bağlantılı görüyor. Misak'ın değerlendirmesine göre, kapitalizm kendi işçi sınıfını sömürdüğü gibi, Üçüncü Dünya devletlerini de yoksulluğa mahkûm etmektedir. Az gelişmişlik doğal bir durum olmayıp, sermayenin insanlıkdışı sömürüsünün bir sonucudur. Misak Cezayir'in az gelişmişliğe karşı mücadelesinin sosyalist yönde olacağını, özel girişimciliğin bir sosyal iktidar kaynağı olamayacağını belirtmektedir.[50]

Cezayir'in *dış politikası* bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra da, bugün de, bloklarda yer almama, emperyalizmin türlü biçimlerine karşı uyanıklık ve ulusal kurtuluş mücadelelerini destekleme biçiminde özetlenebilir.[51] Cezayir'in tutumu bağımsızlıklarını kazanmak ve sağlamlaştırmak isteyen, hattâ bundan öte, gelişmesi sömürgecilik, yeni-sömürgecilik ve emperyalizmden ötürü engellenmekte olan insanlığın çoğunluğunun eğilimine uygundur. Ancak, Cezayir hızlı ve uyumlu gelişmenin yeni bir

50 Cezayir Ulusal Halk Meclisi seçimleri, ilk kez, 1977 başında yapıldı. Siyasal bağımsızlıktan birkaç gün sonra (25 Eylül 1962) bir kurucu meclis oluşturulmuş ve hükûmet toprak reformu için kurduğu "halk komiteleri" ile demokratik temsil yöntemine birtakım önemli yenilikler getirilmiş, 1967'de kırlık bölgelerde yöresel meclisler ve 1969'da vilayetler için halk meclisleri seçilmişse de, Bin Bella'nın iktidardan düşürülmesiyle meclis de dağıtılmıştı. Ancak 1977 genel seçimleri bu denli geç bir tarihte yapılmış olmasına rağmen, tarım, endüstri ve kültür devrimlerindeki önemli adımları izlediği için, meclise çoğunluğu işçi ve köylü olan halk temsilcilerini sokmuştur. Bak: "De la Rigueur dans le Choix," *Révolution Africaine*, No. 673 (12–18 janvier 1977), s. 4-5. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Cezayir Seçimlerinin Önemi," *Vatan*, 2 Mart 1977.

51 Türkkaya Ataöv, "Cezayir'in Dünya Görüşü," *Barış*, Ankara, 1 Kasım 1975; R. Sadmi, "l'Algérie et le Monde Arabe," *Révolution Africaine*, Alger, No. 541 (5-11 juiller 1974), s. 24-25.

uluslararası düzeni gerektirdiği inancındadır. Cezayir bu inancın gereğini bağlantısız dış politikaya uymakta buluyor. Birleşmiş Milletler'de, Afrika Birliği Örgütünde ve Arap Birliği toplantılarında Cezayir'in tutumu bu olmuştur.

Cezayir'in görüşüne göre, Afrika'nın bazı bölgelerinde ırkçı rejimleri hukukîleştirme çabaları ile yeni-sömürgeci müdahaleler bu kıtanın güvenliğini tehdit etmektedir. Benzeri tehlikeler Siyonist saldırının bir sonucu olarak Orta Doğu bölgesi için de geçerlidir. Afrika halklarının haklı dâvâlarını desteklediği inancında olan Cezayir Orta Doğu'da barışa giden yolun Filistin halkının ulusal haklarının teslim edilmesinden geçtiği kanısındadır.[52]

Cezayir, ekonomileri artı-üretim ve teknolojik ilerleme özelliklerini taşıyan bazı büyük devletlerin gelişmemiş ülkelere karşı emperyalist nitelikte bir ekonomi politikası gütmekte devam etmesini Yirminci Yüzyılın ikinci yarısına özgü çok önemli bir sorun olarak görmektedir. Cezayir resmî çevrelerinde fakir ve zengin uluslar arasındaki farkın gerilim ve istikrarsızlık doğurduğu inancı vardır. Bu eşitsizlik ciddî siyasal bunalımların kaynağı olmaktadır. Bu inançla hareket eden 77 ülke, Cezayir'in girişimiyle, *Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenin Kurulmasına İlişkin Bildiri*'yi imzalamışlar ve bir *Eylem Programı* ilân etmişlerdir.[53] Cezayir'de 5-9 Eylül 1973'de yer almış olan *Bağlantısız Ülkeler Devlet Ya Da Hükûmet Başkanları Dördüncü Konferansı*[54] uluslararası ilişkileri daha bir süre etkileyecektir. Bu konferansta halkların kendi zenginliklerinin tek meşrû sahipleri olduğu en açık biçimde ifade edilmiştir. Dört ay sonra, Boumedienne Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun ülkelerin ham maddelerini ele alacağı özel bir toplantı yapmasını istemiş, bu toplantıda istenen yeni uluslararası ekonomik düzenin temel ilkelerini sıralayan açış konuşmasını okumuştur. Bu ilkeler gelişmekte olan ülkelerin doğal kaynaklarını millîleştirme hakkı, ham madde üreten devletlerin bunları denetleme hakları, uyumlu ve birbiriyle bağlantılı bir gelişme programı ve sorunun dünya çapında genel bir strateji çerçevesinde ele alınması gibi hususları içermektedir.

Rodezya sorunundan ötürü İngiltere ile 1965'de ilişkileri kesen,[55] *Eritrea Kurtuluş Cephesi* ve *Çad Ulusal Kurtuluş Cephesi*'nin gerilla faaliyet-

52 "Sommet Arabo-Africain," *Révolution Africaine*, No. 681 (9-15 mars 1971), s. 19-35.

53 Türkkaya Ataöv, "Towards Equality of Trade," *Daily News*, February 10, 1976. Ayrıca: "La contre-offensive s'impose," *Révolution Africaine* No. 624 (6-12 février 1976), s. 42-44.

54 [The Government of Algeria], *IVth Conference of Heads of State or Government of Non-Aligned Countries, Algiers, 5-9 September 1973: Fundamental Texts*, [Algeria, 1973].

55 İlişkiler bir yıl sonra kurulmuştur.

lerine yataklık etmiş olan, Portekiz sömürgeciliğine karşı mücadele edenleri aktif olarak desteklediğini belirten ve Güney Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin daha savaş sürüp giderken devamlı temsilcisini ülkesine kabul etmiş bulunan Cezayir Hükûmeti eski İspanyol Sahrasında *Polisario* örgütünü desteklemeyi de anti-emperyalist tavrının bir gereği saymaktadır.[56]

56 Bu konu Batı Sahrası ile ilgili ilerki bölümde ele alınmaktadır. Bak: *infra*., s. 186-189.

FAS

Giriş:

Fas Krallığı[1] Afrika'nın kuzey-batı köşesindedir. Kıyıları hem Akdeniz'e, hem Atlantik Okyanusuna bakar. Kıt'adaki bu yerleştirilişi ve sınırlarındaki dağlardan ötürü, yalnız Afrika'dan değil, "Mağrib" ülkeleri topluluğundan da ayrı bir durumu vardır. Bu yüzden, kuzey-batı Afrika'nın yerli halkı *Berber*'ler için bir sığınma yeri de olmuştur. Nüfusun (1971 tahmini: 15,379,000) % 35'i Berber'dir ve dağ köylerinde yaşar. Arapça konuşan çoğunluk başkent *Rabat*'ta, *Kazablanka*'da ve *Marrakeş*'tedir. 1956'dan önceki 450,000 Avrupalının çoğu ayrılmıştır.

İkinci Cihan Savaşına Kadar:

Fas[2] 1912 gibi oldukça geç bir tarihte[3] Fransız sömürgesi durumuna sokularak toprakları Fransa ve İspanya arasında bölündüğüne göre, bu

1 Normal Robert Bernett, *A Study Guide for Morocco*, Boston, 1970; Rom Landau, *The Moroccans: Yesterday and Today*, London, 1963; ———, *Morocco*, London, Allen ve Unwin, 1967; William Spencer, *The Land and People of Morocco*, Pennssylvania, Lippincott, 1965.

2 Orta Çağ Fas tarihini inceleyen Arapça kaynaklar içinde, herhalde, en ünlüsü İbn Haldun'un konuyu 1400'lere kadar getiren çalışmasıdır. Bunların bir kısmının Fransızca ve İspanyolca çevirileri de vardır. Bu çalışmanın *el-Mukaddema* adıyla bilinen "giriş" niteliğindeki ön parçaları F. Rosenthal tarafından İngilizceye çevrilmiştir (Londra, 1958). El-Nasri el-Salavi (1834 - 1897) adlı Faslı bir yazarın *Kitab el-İstiksa* diye bilinen yayını (Kahire, 1897) konuyu 1897'e kadar getirmektedir. Fransızca çevirisi: *Archives Marocaines*, C. IX (1906) ve C. X (1907). Bu konuda daha geniş bibliyografya için: Charles-André Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord*, C. II, Paris 1961 ve Henri Terrase, *Histoire de Maroc*, 2 C., Kazablanka, 1949 - 1950 (İngilizcesi: çev. H. Tee, London, 1952).

Fransızca, İspanyolca, Arapça, İngilizce, Portekizce ve Hollanda dillerindeki belgelerin listesi için bak: Comte de Castries, *Les Sources Inédites de l'Histoire du Maroc*, Paris, 1901. Sultan İsmail'in zamanı için: J. Windus, *A Journey To Mequinez*, London 1925. Bir İngiliz tutsağının gözlemleri için: R. Brown, der., *The Adventures of T. Pellow*, London, 1890. İsmail'in ölümünden sonrası için: Captain Braithwaite, *History of the Revolutions in Morocco*, London, 1729. Hollandalı bir kadının anılarının Fransızcası: Marie Ter Meetelen, *L'Annotation Ponctuelle*, Paris, 1956. On-sekizinci Yüzyılın sonu için: William Lemprières, *A Tour of Morocco*, London, 1791. On-

memleket bağımsızlığını öteki Mağrib ülkelerinden daha uzun korumuş olmaktadır. Kuzey, güney-batı ve *İfni* bölgesini İspanya almış,[4] geri kalanına da Fransa sahip çıkmıştı. "Uluslararası" duruma sokulan *Tanca*'nın[5]

dokuzuncu Yüzyılın İngiliz siyaseti için: F.R. Fleurney, *British Policy towards Morocco: 1831 - 1865*, Baltimore, 1935. Yirminci Yüzyılın ilk yılları: Eugene Aubin, *Le Maroc d'Aujourdhui*, Paris, 1904 (İngilizcesi: *Morocco Today*, London, 1906). Ayrıca bak: Budgett Meakin, *Moorish Empire*, London, 1899.

3 1912 Fez Andlaşması örnek bir protektora statüsünü göstermesi bakımından önemlidir. Metin her zaman ilk olarak adı geçen Fransa ile Sultanın Fas'ta iç huzur ve güvenliğe dayalı normal bir rejim kuracaklarını, bunun için de Fransız Hükûmetinin öngördüğü ekonomik, malî, askerî, adlî ve benzeri reformların yapılacağını söylüyor, Fransa'nın Sultana, Veliahta ve hanedana tehlike yöneldiği takdirde, yardıma koşacağına söz veriyordu. Aslında, protektora Fas'ı siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan Fransa'nın bir parçası durumuna sokuyordu. Aynı vezir yarım yüzyıl sadârette kalmış, yüz yaşını aştığı halde değiştirilmesi söz konusu olmamış, Sultan enerjik ve bağımsızlıktan yana oldukları kuşkusunu uyandıran bir avuç gençten yeni bir kabine deneyince Fransız ültimatomuyla karşı karşıya kalmıştı. Adlî sistem Fransa yararına işliyordu; eğitim Arapça değil, Fransızcaydı. Fransızlara kalsa, Fas ilerde en iyisinden bir vilâyet, en kötü ihtimalle de iyi bir pazar olacaktı.

4 İfni İspanyol Batı Afrikasının (*Africa Occidental Espanola*) bir parçasıdır. Öteki parçası İspanyol Sahrasıdır. İfni kırk mil uzunluğunda, on-beş mil derinliğindedir. İspanyol'lar Ceuta ve Melilla kentleri ile kıyılardaki ufak adalara topluca *Plazas de Soberania*, yâni İspanyol egemenliğinin hüküm sürdüğü yerler adını verirlerdi. Ceuta 60,000 nüfuslu ve 20 km.^{2} kadar, Melilla da 80,000 nüfuslu 12 km.^{2} kadardı. Kuzeydeki Fas kıyıları açıklarında Penon de Alhucemas, Penon de la Gomera ve Çafarinas Adaları vardır. Son adı geçen Çafarinas Adaları, Congreso, Rey ve Isabel II adlı üç çok küçük adadan bileşiktir.

5 8 Nisan 1904 İngiliz - Fransız Andlaşması Tanca ve çevresinde özel bir rejim kurulmasını istiyordu. 3 Ekim 1904 tarihli gizli Fransız-İspanyol Andlaşması da Tanca'ya özel bir statü tanıyordu. 1905'e kadar Almanya'nın Fas ile ilişkileri için: Francis Torance Williamson, *Germany and Morocco Before 1905*, Baltimore, the Johns Hopkins Press, 1937. Fas'ta Fransız protektorasını kuran Fez Andlaşması Tanca'nın "özel bir niteliği" olacağını söylüyordu. 27 Kasım 1912 Fransız-İspanyol Andlaşması Tanca'yı İspanyol bölgesinden çıkarmaktaydı. Böyle bir rejimin kurulması 1914 - 1918 savaşının çıkması nedeniyle geri kaldı. "Tanca Statüsü" Fransa, İspanya ve İngiltere arasında 18 Aralık 1923'te Paris'te yapılan bir andlaşmayla saptandı. 17 Avrupalı, 6 Müslüman ve 3 Faslı Yahudiden bileşik bir Yasama Meclisi olacak, yabancı devletlerin temsil edildikleri bir Denetleme Kurulu meydana getirilecek, bölge askersizleştirilecek, "ekonomik eşitlik" sağlanacak, yâni Tanca yabancı sermayenin serbestçe hareket edebileceği bir yer olacak ve mahkemeler yabancı yargıçlardan oluşacaktı.

İspanya Tanca'nın kendi topraklarına ait olması görüşünü savunmuştu. Fransa'nın 1940'da yenilgiye uğramasıyla aynı yıl 14 Temmuzda burayı işgâl etti. "Uluslararası rejim" ancak Ağustos 1945'te kurulabildi. Paris'teki yeni konferansa Sovyetler Birliği dahil, bütün Müttefik ülkeler katıldılar. Herbirinin Denetleme Kuruluna üçer temsilci göndermesi kararlaştırıldıysa da, Sovyetler Birliği İspanya'da Franco rejimi sürüp gittikçe bu hakkından faydalanamayacağını belirtti. Tanca halkının gösteri ve kısmen şiddete başvurması üzerine, "özel statü" 29 Ekim 1956'da sona erdirilip bu topraklar da Fas'ın geri kalan bölgelerine bağlandı.

1956'dan önce, çeşitli sermaye Tanca'ya serbestçe giriyor, çeşitli paralar serbestçe dolaşıyor, yabancı kaynaklı malların ithâl ve satışına hiçbir sınır konmuyordu. G. H. Stuart, *The International City of Tangier*, 2. B., Standford, California, 1955; Rom Landau, *Portrait of Tangier*, London, 1952.

statüsüne İngiltere, Fransa ve İspanya'nın katıldığı 1923 Paris Konferansında karar verilmişti. Protektoranın kurulmasından sonra, gerçek iktidar Fransız generalin ve İspanyol yüksek komiserinin eline geçti. Fas Sultanı kukla bir hükümdar durumuna düştüyse de,[6] halkın yabancılara karşı mücadelesi yer yer devam etti. Örneğin, sömürgeciler gerideki madeni zengin dağlık bölgede egemenlik kuramamışlar, buradaki silâhlı mücadele uzun yıllar sürmüştü.

Fas, iki sömürgeci devlet arasında bölündüğü zaman, dağlık bölgeler ilkel komünal sisteme de rastlanan, genel çizgileriyle feodal bir toplumdu. Halkın çoğu çiftlik ve hayvancılıkla uğraşıyordu, Nüfusun yalnız % 10'u kentlerde yaşamaktaydı. Düzlük bölgelerde toprak sultanın hükûmetine *(magzen)*, feodal unsurlara ve din kurumlarına *(habus)* aitti. Köylü ve kabileler toprağı kira karşılığında kullanıyorlardı. Dağlık bölgelerde ise, toprak "cemaatindi", fakat bu cemaat de feodal bir yapıyı yansıtıyordu. Burada da feodal unsurlar ya da Müslüman dinsel kuruluşlar toprak vergisi almaktaydılar.

Sömürge yönetiminin yerleşmesinden sonra halkın durumu daha da bozuldu. Fransızlar 1921'e kadar yerlilerin elindeki toprakların 900,000 hektarına el koydular. Ülkenin ekonomisi, *Banque de Paris en des Pays Bas* adlı bir bankayla sıkı işbirliği halinde olan *Compagnie Generale du Maroc* denilen şirket başta olmak üzere, Fransız tekellerinin elindeydi. Bu tekeller toprak, çiftlik, orman, madenler, demiryolları ve limanlar sahibiydiler.

Avrupalılar, yerli feodaller gibi, toprak da kiraya veriyorlardı. *Hammasat* en yaygın kiraya verme biçimi olup, toprak sahibi elde edilen ürünün beşte-dördünü alıyordu. Öyle ki, toprak bir mevsim ürün vermese kiralayan kişi hiçbir zaman kurtulamayacağa benzeyen bir esarete zincirleniyordu. Fas halkının İspanyol bölgesinde de durumu iyi değildi. Burada da büyük toprak parçaları yabancıların elindeydi. Gene tekeller ülke ekonomisine egemendiler.

Bütün protektora tarihi dört aşamaya bölünebilir: 1912 - 1926 yıllarında kırlık bölgelerde, yarı Cihad ve yarı kabile bağımsızlığını korumayı hedef tutan bir hava içinde eski tip bir savunma sürüp gitmekte, deneti-

6 1912'de Fransızlarla andlaşma yapılırken, protektoranın ne zaman ya da hangi koşullar altında sona erceği hakkında bir madde konmamıştı. Bu noktanın Sultan Abd el-Hafidh'i düşündürdüğü kuşkusuzdur. Fransız askerlerinin ne zaman çekileceği hakkında kendi Dış İşleri Bakanının fikrini sorduğunda, bakan "geçici olsa gerek" deyince, aynı zamanda bir Arap bilgini ve ozan olan Sultan şöyle cevap vermiş: "Tanrı da kâinatı yarattığında geçici olacağını düşünmekteydi". Nevill Barbeur, *Morocco*, London, Thames ve Hudson, 1965, s. 153.

min yabancılara geçtiği bölgelerde böylesine ilkel bir yönetimin faydasızlığını anlamış olan yerliler kendilerini yeni koşullara alıştırmağa çalışmaktaydılar. 1926-1934 yıllarında kabile bölgelerinde karşı koyma sürüp giderken, başka yerlerde de siyasal örgütlenmeler başladı. 1934-1944 arasında bir yandan Fransız denetimine karşı mücadele yürütülüyor, öte yandan da protektora çerçevesinde reformlar isteniyordu. 1944 - 1956 arasında ise, bağımsızlığın geri verilmesi için son ve başarılı mücadele yapıldı.

Kıyıların yabancıların eline geçmesine rağmen, Fas halkı dağlık Rif bölgesinde mücadeleye devam etti. Temmuz 1921'de Rif bölgesi 20,000 kişilik bir İspanyol kuvvetini yenilgiye uğrattı. Bu zafer bütün Rif kabilelerini tek bir militan ittifakta birleştiriyordu. Eylül 1921'de Rif kabileleri ileri gelenleri toplandı ve bir Ulusal Meclis seçti. Bu meclis 19 Eylül 1921'de bağımsız *Rif Cumhuriyeti*'ni ilân etti. İlk Başkan *Abd El-Kerim* olacaktı. Bu zat Berber[7] asıllı olup, *Melilla* bölgesinde *Kadı El-Kudat* (Yargıçlar Yargıcı) namıyla bilinmekteydi; gene Melilla'da *El-Telegrama del Rif* adlı bir gazeteyi de yönetmekteydi.[8] Abd El - Kerim Rif Cumhuriyeti'ni kurduğunda ilk Fransız Valisi General (sonra Mareşal) *Louis Hubert Gensalve Lyautey*[9] endişelerini şöyle ifade etmişti: "Hiçbir şey Fez'in bukadar yakınında bağımsız bir İslâm devletinin kurulması kadar rejimimiz bakımından kötü olamaz."[10]

7 "Berber"ler Fas'ın en eski halkıdır. Cezayir ve Sahra'da olduğu gibi, Fas'ta Berberce halkın % 35'i tarafından konuşulmaktadır. Araplar biri Sekizinci, ikincisi de On-ikinci Yüzyılda olmak üzere, iki büyük dalga halinde sonradan geldiler. Bugün Arapça konuşan birçok kabileler Berberce kullanıyorlardı. (Nevill Barbour, der., *A Survey of North-West Africa: The Maghrib*, London, Oxford University Press, 1959, s. 79) Arap ve Berberlerden başka Hıristiyan (Fransız ve İspanyol) ve Yahudiler de vardır. (André Chouraqui, *Les Juifs d'Afrique du Nord*, Paris, 1952.) Lyautey şöyle yazmıştı: "Halka Arapça öğretmek bizim işimiz değildir...Arapça bir İslâmlaştırma unsurudur...Berberlerin İslâm çerçevesi dışında gelişmesi bizim çıkarımızadır." (P. Marty, *Le Maroc de Demain*, Paris, 1925, s. 228.) Daha sonra gelen Valiler Lyautey'den de ileri gitmişler, Fransızlar Arzou'da bu amaçla özel bir okul kurmuşlar, fakat milliyetçilik bir kaç yıl sonra güçlenince bu okulun mezunları ve öğrencileri de Fas yurtseverleri arasında yerlerini almışlardı. Fransız Valisi 1930'da Sultanı Berberlerin ayrı gelişmesini sağlayacak bir karar açıklamaya zorlamış, bu taktik yalnız Fas'ın değil, bütün Arap aleminin tepkisiyle karşılaşmış, Pan-Arabist Şekip Arslan'ın *La Nation Arabe* adlı gazetesinde geniş çapta yayınlar yapılmış, Fas camilerinde "bizi Berber kardeşlerimizden ayırma" diye dualar okunmuştu. Fransızların zoruyla yayınlanmış olup bu kararın bir kaç ay içinde değiştirilmesi Fas milliyetçiliğine verilen ilk önemli ödün oldu.

8 Barbour, *A Survey of North-West Africa*, *op. cit.*, s. 149.

9 General Lyautey (1854 - 1934) protektora döneminin en ünlü Fransız valisiydi. Cezayir'de tecrübe kazanmış, Fas'a oradan nakledilmişti. Nisan 1912'de ayak bastığı andan itibaren, Fas geleneklerine sempati duyduğu kanısını bırakmağa önem vermiş, Birinci Cihan Savaşında Fransa'da da bir ara (üç ay) Savaş Bakanlığı yaptıktan sonra 1917'de gene Fas'a dönüp 1925'te istifasına kadar kalmıştır.

10 Marty, *op. cit.*, s. 228.

Rif hareketi feodallerin öncülüğünde ve köylülerin desteklediği bir ulusal kurtuluş mücadelesiydi. Resmî Rif ordusu 6,000 - 7,000 kişiyken, savaş kızıştıkça resmî ordunun safları büyüyordu. Resmî ordu ilk yıllarda 40,000'i geçmedi. İşgâlci İspanyol kuvvetleri ise, 60,000 - 100,000 arasında oynamaktaydı. 1921 - 1924 yıllarında, yerliler İspanyollara hatırı sayılır darbeler vurdular ve kıyıda dar bir toprak parçası dışında, yabancıların ele geçirdikleri bütün toprakları geri aldılar.

Fransızlar Rif bölgesindeki karşı koyma hareketinin kendilerine sıçramasından korkuyorlar, yerlileri kendileriyle bir çatışmaya kışkırtıp iki ateş arasında bırakarak ezmek istiyorlardı. Rif'lilerin ekonomik dayanakları olan verimli *Ouerrha* Vâdisine de 1924 Yazında bu düşünceyle saldırmışlardı. Bu vâdinin Fransızların elinde kalması demek Rif Cumhuriyetinin açlığa mahkûm edilmesi anlamına geliyordu. Rif Hükûmeti, Nisan - Temmuz 1925 tarihlerinde, Fransız kuvvetlerine bu yüzden, saldırmak zorunda kaldı. Rif'liler Fas - Cezayir demir yolunda önemli bir stratejik nokta olan *Taza*'ya yaklaşınca, iki sömürgeci devlet olanaklarını birleştirme yollarını araştırdılar ve Temmuz 1925'te yapılan Fransız - İspanyol Andlaşmasına göre, Rif Cumhuriyetine karşı karada ve denizde ortak bir abluka uyguladılar. Böylece, 1925'ten sonra Rif kendini hiç de eşit olmayan bir savaşta buldu. İki ateş arasında kaldıktan başka, işgâlcilerin kuvveti 40,000'e varıyordu. Tankları ve uçakları vardı. Küçük Rif Cumhuriyeti'nin yenileceği belliydi. 1925 Güzünde Rif birkaç ay önce deneti altında bulundurduğu toprakların çoğunu kaybetti. Nisan - Mayıs 1926'da *Oujda*'da yapılan üçlü bir konferansta Rif'ten Sultan'ın sultasına girmesi istendi. Yabancıların bu önerisi Rif topraklarının da protektora sistemine dahil edilmesi anlamına geliyordu. Yurtsever Faslılar bunu reddedince, Fransız - İspanyol saldırısı 7 Mayısta yenilendi. Rif Cumhuriyeti 25 Mayısta sona erdi ve Abd El - Kerim teslim olmak zorunda kaldı.[11]

---

11 Abdülkerim 27 Mayıs 1926'da teslim olduktan sonra, İspanyol ve Fransız kuvvetleri 30,000 tüfek, 143 top ve 199 makinalı tüfek ele geçirdiler. Büyük silâhlar hep Fransız ve İspanyol yapısıydı. Abdülkerim'in yirmi-bir yıl sonra, Mayıs 1947'de, menfaya yollandığı Réunion Adasından ayrılarak Fransa'da oturmasına izin verildi. Onu götüren gemi Süveyş Kanalından geçerken, Mısır Kralı Faruk, Kahire'deki Kuzey Afrika ileri gelenlerinin ricası üzerine, Abdülkerim'e Mısır'da yerleşmesini önerdi. Çeşitli ulusçu akımları birleştirici bir rol oynayan bir büronun başına getirildiyse de, özellikle "İstiklâl" ile ilgisi kesilmişti. 1958'de Fas Kralı ona bir emeklilik maaşı bağlayarak yurda çağırmış olmasına rağmen. tüm Kuzey Afrika bağımsızlığına kavuşuncaya kadar vatanına dönmeyeceğini açıkladı. (Barbour, *A Survey of North - West Africa, op. cit.*, s. 153). Rif savaşının *The Times* muhabiri tarafından anlatılışı: (W. B. Harris, *France, Spain and the Rif*, London, 1927). Bir Fransız Konsolosunun 1910-1926 yılları arasında anıları: (G.H. Solous, *Appointment to Fez*, London, 1956.) O zamanlar az bilinen Kuzey Afrikalı milliyetçi liderlerle yapılan konuşmalar bakımından değerli bir kaynak olarak bak: Nina Epton, *Journey*

Fas halkının sömürgeci baskıya karşı mücadelesi 1930'larda yeni bir aşamaya girdi. 1920'lerin baş kaldırmasında feodal unsurlar öncülük ederken, artık orta ve aşağı sınıflar da sahneye çıkıyordu. Başkaldırma dağlardan kentlere inmişti. 1929 - 1933 dünya ekonomik krizi halkın ekonomik yaşantısını sarstı. Tüccar, küçük işletme sahibi ve el işleri gibi küçük ve orta derecede iş adamlarının çoğunlukta olduğu ulusal burjuvazi en şiddetli darbe yiyen tabakalardandı. Kendine karşı mukavemetin artacağından korkan Fransa yerli halkın % 60'ı olan Araplar ile % 40'nı meydana getiren Berberler'in arasını açma yollarını aradı. Fransızların 16 Mayıs 1930'da çıkardıkları Berber Kanunu (*dahir*), Berber mahkemelerini Fransız askerî otoritesi altına koyuyordu. Kanun yerli halkın yığın halinde protesto gösterilerine yol açtı. Fransızlar o gün bu gösteriyi bastırarak elebaşlarını tutuklamış olmalarından ötürü, 16 Mayıs tarihi bugün de Fas'ta bir ulusal yas günü olarak kabul edilmektedir.

Sömürge yönetimine karşı yurtsever mücadele herşeye rağmen devam etti. Bir grup yerli aydın Şubat 1934'de Fransızca olarak *Action du Peuple* adlı haftalık bir dergi yayınına başladılar. Fas aydınları ve ulusal burjuvazi protektoranın kaldırılmasını henüz akıllarından geçiremiyorlar, yalnız ülkenin Sömürgeler Bakanlığına değil, Dış İşleri Bakanlığına bağlanmasını istiyorlar, bunu uzun vadede bağımsızlığa giden bir yol olarak görüyorlardı. Bu haftalık yayın ülkenin Sultan yönetiminde birliğini de istiyordu. Fakat bu istekler bile Fransız Hükûmetine çok görünmüş olmalı ki, yayın birkaç ay içinde durduruldu.

İlk ulusal burjuva partisi olan *Fas Hareket Komitesi* de 1934'de kuruldu. Bu partinin dile getirdiği "Fas Halkının İstekleri Programı" Fransız protektorasının ortadan kaldırılmasını değil, sınırlanmasını istiyor, ulusal bir parlâmento ve hükûmete, bütün Fas'da tek bir yönetime ve iyi işleyen bir adalet mekanizmasına taraftar görünüyordu. Fransa'da Nisan-Mayıs 1936'da Halk Cephesi'nin başarıya ulaşmasıyla Fas Hareket Komitesi de faaliyetini arttırdı. Komite Ekim 1936'da Rabat'ta ilk ulusal kong-

---

under the Crescent Moon, London. 1949. Fransız Kuzey Afrikasında milliyetçiliğin gelişmesiyle ilgili genel bir kaynak olarak ta: Charles - André Julien, *L'Afrique du Nord en Marche*, Paris, 1952. Genel İspanyol bölgesinde başka bir "âsi" olan Şerif Ahmed el-Raisuni valilik yapmış, adam kaçırma yoluyla mücadele yöntemlerini denemiş, tutsak olmuştu. Hayatını yazdırdığı İngilize şunları söylemişti: "Elimizde sabırdan başka bir şey kalmadı. Irkımız bir zamanlar öylesine yüceydi ki...Öğretme sırası sizde şimdi...Bütün güç sizin, fakat çevrenize saçar gibi harcıyorsunuz...Okullarınızdan ve fabrikalarınızdan öğreneceğimizi öğrendiğimiz zaman bize ait olanı çekip alacağız, fakat bu gelişme ne bizim zamanımızda olacak, ne de torunlarımızın." Rosita Forbes, *El Raisuni*, London, 1924, s. 151, 155. (Raisuni zaman konusunda yanılmıştı. Oğlu Halid İspanyol bölgesinde Larache Paşası iken, Fas bağımsızlığını kazandı.)

resini yaparak, şu reformların hemen yapılmasını istedi: Faslılara o topraklarda yaşayan Fransızlar gibi eşit haklar verilmesi, demokratik özgürlüklerin kabulü, bazı toplumsal reformlar yapılması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi. Kongre bu istekleri Fransız Hükûmetine iletmek üzere Paris'e bir temsilci grubu da gönderdiyse de, bu heyet hükûmetle görüştürülmedikten başka, Komite Mart 1937'de kapatıldı.

Burjuva milliyetçiler arasında bir takım farklılıklar da 1937 yılında ortaya çıkmağa başladı. Fransız sömürge yönetimine karşı birlikte hareket ettikleri halde Fas toplumu için ilerde farklı düzenler düşünen önder ve akımlar başgösterdi. *Reformların Gerçekleştirilmesi İçin Ulusal Parti* adlı örgüt ve onun başkanı *Allal el- Fasi*[12] bütün yetkilerin sultana verilmesini isterken, *Ulusal Hareket Partisi* ve onun önderi *Muhammad el - Ouazzani* parlâmenter bir hükûmet fikrini destekliyordu. Yabancı sömürgecinin bu türlü gruplaşmalara karşı tavrı belli olduğundan, her iki örgüt de gizliydi. Eylül - Ekim 1937'de yer alan olaylar sonucu bu örgütlere de ağır darbeler vuruldu. Ağustos ayı sonlarında, Fransızlar *Meknè* kenti içinden akan ırmağın sularını Fransızlara ait topraklara yöneltip kent halkını susuz bırakınca, gösteriler başlamış ve Fransız askerlerinin bu gösteriyi kanlı bir biçimde bastırmasıyla Fas, Khemisset, Marrakeş ve Port Lyautey'de olaylar yer almıştı. Halkın karşı koyması bir ara öylesine boyutlara erişmişti ki Ulusal Parti Kongresi sömürge terörünü, halkı sefalete ve açlığa götüren ekonomi siyasetini ve ulusal niteliklerini yok etmeğe yönelen kültür politikasını kınayan bir "Misak-ı Millî" kabul etti. Fransızlar yurtsever eğilimli gazeteleri kapattı, Fas bir ucundan bir ucuna bütün Fransız-aleyhtarı bilinenleri tutukladı ve halka karşı asker, jandarma ve polis kullandı. Allel el-Fassi Gabon'a, Muhammed el-Ouazzani de Sahra'ya sürüldü. Her ikisi de buralardan ancak 1946'da dönebildiler.

Fas'ın İspanyol yönetiminde olan bölümünde ise, durum bir miktar değişikti. Orada "Yüksek Komiserlik" mevkiinde, daha sonra liberal iktidarı devirip İspanya'da demokrasiye uzun bir süre için son verecek olan Faşist *General Franco* vardı. Franco'nun İspanyol Fas'ından hareketle anayurtta demokratik bir yönetimi devirmesi sömürgecilerin zamanla ge-

12 Muhammed Allal el-Fasi 1906'da doğmuş, Karaviyin Üniversitesini bitirmiş, 1937'de yollandığı sürgünden 1946'da dönünceye kadar kendini yetiştirmiş, Fas'ın bağımsızlığından önce Fas'a dönmesi yasaklandığından, Tanca, Kahire ve İspanya'da yaşamış, 1961'de İslâmî İşler Bakanlığı kuruluncaya kadar kabinede görev almayı reddetmiş ve İstiklâl Partisinin muhalefete geçmesiyle 1963'te istifa etmiştir. Arapça olarak Kuzey Afrika'daki ulusçu hareketleri *El-Hareket el-İstiklâliyye fi'l Magrib el-Arabi* (İngilizcesi: *The Independence Movements in Arab North Africa*, Washington, 1954) ve *Nakâ el-Dhati* (Öz-eleştiri) adlı iki kitap yayınlamış, "Büyük Fas" düşüncesini savunan yazılar yazmıştır.

ricilik kaleleri durumuna sokularak bizzat anavatandaki rejimleri de geriye sürükleyebildiğine iyi bir örnektir. Franco Rif ve *Cebole*'deki kabile şeflerinin desteğini kazanarak İspanyol Cumhuriyetçilerine karşı bu yerli feodâllerin denetimi altındaki Fas kabile halkını kullanmıştır. Öte yandan, İspanyol kesimindeki en büyük şehir olan *Tetuan*'da Haziran 1938'de anti-faşist gösteriler sırasında 1,000 kişi tutuklanmış, *Abdülhâlik Terrès*'nin 1936'da kurduğu *Ulusal Reformlar Partisi* Fas'taki İspanyol sömürge yönetimini eleştirmekte devam etmiştir.

O zamana kadar bağımsızlığın sözünü etmeyen ulusal burjuva partileri de, Müttefik zaferinden umutlandıkça, bu kavrama program ve bildirilerinde yer vermeğe başladılar. İspanyol kesimindeki Ulusal Reformlar Partisi ile *Fas Birliği Partisi* Aralık 1942'de ortak bir bildiri yayınlayarak tek ve bağımsız bir Fas devletinin kurulmasını istedi. Yalnız, bildirilerinde faşizmin yenilgiye uğratılmasıyla bağımsızlığın kazanılması arasındaki bağ gösterilmiyordu. Fransız bölgesinde, eski Ulusal Partisinin zemini üstüne Aralık 1943'te kurulan *İstiklâl Partisi* ise, 11 Ocak 1944 tarihli manifestosunda bağımsızlık isterken, 19 Ocak 1944'de yaptığı bir açıklamada da faşizmin yenilmesinin Fas halkı için önemini gereği gibi anlattı. İstiklâl Partisi 1944 manifestosunu sultana, Fransız temsilcisine ve Müttefiklere sundu. Fransız yöneticilerinin tepkisi, parti Genel Sekreteri *Balafrej* de dahil olmak üzere, manifestoyu yazanları tutuklamak oldu. Rabat'ta halkın protestosunu Fez ve *Salé* gibi öteki kentlerdeki olaylar izledi. Fransız polisi ve askeri yüzlerce kişiyi öldürdü ve yakaladı. Bu olaylar bütün halkların diledikleri hükûmet biçimini seçmekte serbest olduklarını da söyleyen 1941 Atlantik Bildirisine gölge düşürmekteydi.

Savaştan Sonra:

İkinci Cihan Savaşından sonra da, Fransa ve İspanya Fas'ın sömürüsünü arttırdılar. Çıkarılan ve ihraç edilen madenlerin miktarında büyük bir artış görülüyordu. Yerli imalât ise, sun'î bir biçimde düşük tutuluyordu. Örneğin, dünya fosforit üretiminde ikinci yeri işgâl eden Fas'ta yalnız bir süper fosfat fabrikası kurulmuştu. Demir, manganez ve kobalt cevherinin aşağı yukarı hepsi ihraç ediliyordu. Öte yandan, Fas'ın kurşun yataklarına sahip olan *Les Mines de Zellidja* adlı Fransız şirketi 1954 yılında 1 milyar 250 milyon (eski) frank net kâr sağlamıştı. Sömürgeci devletlerin ulusal burjuvazinin gelişmesini önlemek istemelerinin ve Faslıların 100 milyon franktan fazla sermayeli şirketlerde payların % 5'inden azına sahip bulunmalarının nedeni buydu.

1950'lerde Avrupalılar en iyi toprakların bir milyon hektarı üstünde, modern makina ve sulama tesislerinden de faydalanarak, yetiştirdikleri

ürünlerin de sahibiydiler. Yerlilerin elinde olup ekime elverişli toprakların yüzölçümü bir yandan azalırken, gene yerli el emeği bağlar, pirinç tarlaları ve yağ veren nebatların toplanmasında işe yarıyordu. Modern gübre ve sulamadan mahrum olup karasapan kullanan Faslı ise, buğday gibi az kazanç getiren nesneler ekmekte, kazancın çoğunu kira ve vergi olarak ödemekteydi. Faslılara ait olan 4 milyon hektar toprağın aşağı yukarı yarısı bir avuç feodalin elindeydi. Sömürge yönetimi boyunca, kırlık bölgelerde toprağını kaybedip tarım işçisi olanların sayısı durmadan kabarıyordu.

Barıştan sonra Fas'a Amerikan sermayesi ve nüfusu da girdi.[13] *Morgan* ve *Standard Oil* gibi Amerikan tekelleri maden çıkarılması ve yağ endüstrisinde söz sahibi oldular. Gene bu devlete *Nouceaur* askeri üssünü verebilmek için, 6,000 kadar Faslı topraklarından çıkarıldı. Amerikan parası ile askerinin bir Fransız sömürgesine girmesi bu iki devlet arasında birtakım rekabetlere sebep olduysa da, Fas halkından gelen bağımsızlık istekleri karşısında, Amerika ve Fransa burada sömürge yönetimini devam ettirebilme konusunda birbirlerinde bir dost, bir dayanak buldular. Faslılar ise, bundan böyle hem Fransız, hem İspanyol, hem de Amerikan çıkar çevreleriyle mücadele etmek zorunda kalıyorlardı.

1950'lerde sömürgeciliğe karşı olanların sayıları ve güçleri arttı. Yabancının maden ocaklarında, ulaştırmada ve çiftliklerde çalıştırdıkları yerliler, kırlık bölgelerde geçinemeyip oralardan kopup gelerek Kazablanka gibi kentlerin nüfusunu şişirten aşağı sınıflar mensuplarıydı. Bunlar modern çevrenin çelişkileri ortasında sendikalara girdiler. Bu sendikaların bir araya gelmesiyle 1946'da kurulan *Fas Kaynaşmış İşçi Sendikaları Genel Birliği* 80,000 üyeli olup *Fransız İşçi Genel Konfederasyonu* ile ilişkiliydi. 1946 - 1948 arası Fas için grevler yılları oldu. Grevlerin asıl nedeni ekonomik ise de, *General Juin*'in[14] baskı yollarına baş vurması üzerine siyasal nitelik de kazandı. Fazla ücret ve daha iyi çalışma ve yaşama koşullarına dair istekler yanında, protektoranın kalkması, Amerikan ve Fransız askerî üslerinin kapatılması yolunda da istekler oldu. Bu arada, Fransa'nın Vietnam'da sürdürdüğü savaş kınandı ve Faslı dok işçileri Çin -Hindi'ne doğru yola çıkan gemilere silâh yüklemeyi birkaç kez reddettiler.

---

13 Amerika açısından: L.B. Wright ve J. H. Macleet, *The First Americans in North Africa*, Princeton , Princeton University Press, 1945; L. J. Hall, *The United States and Morocco: 1776-1956*, Metuchen, N. J. Scarecrow Press, 1971.

14 General (sonra Mareşal) Alphonse Juin 1890 civarında doğmuş olup, Cezayir'e yerleşmiş Fransızlardandır. Milliyetçi akımlarla mücadele etmek için, 1947'de Fas'a atanmış, başvurduğu türlü baskı yöntemleri bir çözüm getiremeyince, Fransız Hükûmetince görevden alınmıştı. Barbour, *op. cit.*, s. 226. Maréchal A. Juin, *Le Magreb en Feu*, Paris, 1957.

Bu dönemde ulusal burjuva da güçlendi. 1946'da *Bağımsız Demokratik Partisi* kuruldu. Bu örgüt savaştan önce faaliyette bulunmuş olan *Popüler Hareket Partisi*'nden oluşmuştu. Yeni kuruluşun başında menfadan dönmüş olan El - Ouazzani vardı. *İstiklâl* ve benzeri partilerin İspanyol bölgesindeki nüfuzu da arttı. Ocak 1948'de Kahire'de *Kuzey Afrika*'nın *Kurtuluşu Komitesi* kuruldu. Böylece, Magrib bölgesindeki bütün partiler birleşmiş oluyor ve başına Mısır'da menfaya çekilmek zorunda kalmış olan Abdülkerim geçiyordu.

Fransız ve İspanyol yöneticilerin *Ali Yata, Ahmet Lyaazidi* ve *Abdülhâlik Terrès* gibi Faslı liderleri tutuklamaları ya da da hareket serbestilerini kısıtlamaları ve Fransızların Şubat 1951'de *Sultan Muhammed ben Yusuf*'u tehdit ederek onu Bakanlar Kurulunu dağıtmaya zorlamaları sonucu Nisan 1951'de dört ulusal siyasî parti (İstiklâl, Bağımsızlık Demokratik Partisi, Ulusal Reformlar Partisi ve Fas Birlik Partisi) *Fas Ulusal Cephesi*'ni kurdu. Bu "cephe" bağımsızlığı hedef olarak alıyordu. Bunlar Komünist Partisini kendi aralarına almadılar.

Şubat 1952'de Fas'a bir Birleşmiş Milletler heyeti geldi. Bu ziyaret birkaç Arap devletinin B.M. Genel Kurulunun Altıncı Oturumuna bu yolda getirdikleri önerinin sonucuydu. Bu münasebetle birkaç yerde mitingler yapıldı, gösteriler oldu. Kazablanka'da polis halka ateş açtı. Marrakeş'te tutuklamalar yapıldı. Son adı geçen yerde aylarca süren genel grev Marrakeş Paşası, Berber feodali *el-Glaoui*'nin[15] yardımıyla, Fransızlar tarafından insafsızca bastırıldı.

Protektora andlaşmasının kırkıncı yıldönümüne rastlayan 30 Mart 1952'de bağımsızlık için seri gösteriler ve grevler olunca Fransız polisi Kazablanka, Tanca, Safi ve bazı diğer kentlerde ateş açtı, tutuklamalar yaptı. Arap ulusunun sevilen önderlerinden, Tunus'lu sendikacı *Ferhat Haçid*'in öldürülmesiyle Tanca'nın her iki bölgesinde de 8 Aralık 1952'de protesto grevleri yer aldı. Ülkenin endüstri merkezi olan Kazablanka'da grevler büyük boyutlara erişti. Burada polisin açtığı ateşle 250 grevci öldü, 5000 kişi tutuklandı. 11 Aralık 1952'de İstiklâl ve Komünist Partileri,

15 Tami el - Gavi (1886 - 1956) Marrakeş Paşası ve Yüksek Atlas bölgesinde bir Berber kabile başkanıydı. Büyük kardeşi Medeni el-Glavi protektorayı kabul etmek zorunda kalan Sultan Abd el - Hadidh'a baş - vezirlik yapmıştı. Medeni'nin ölümünden sonra, Tami Fransızlardan yana çıkmış, karşılığında ayrıcalıklı durumunu korumuş ve geliştirmişti. 1950'lerden sonra da milliyetçilere karşı geleneksel unsurların mukavemetini yönetmiş, bunda da Fransız desteğinden faydalanmıştı. 1951'de Sultan Muhammed'e "Fas'ın değil, İstiklâl Partisinin Sultanı" olduğunu söylemiş, 1953'te Fransız desteği ile Sultan Muhammed'in ülkeden uzaklaştırılmasına ön-ayak olmuş, fakat 1955'de Sultanın Fas'a dönüşünde ayaklarına kapanarak af dilemiş, birkaç ay sonra da ölmüştü.

gazete ve dergileriyle birlikte, kapatıldı. Parti ve sendika ileri gelenleri cezavine yollandı. Sömürgecilerin bu baskılarından sonra yeni bir sendika, *Fas İşçi Federasyonu* adı altında, ancak Mart 1955'te kurulabildi. Fransızlar, al-Glaoui gibi yerli adamlarla işbirliği yaparak bağımsızlıktan yana çıkan Sultan Muhammed Ben Yusuf'u tahttan indirip gene adamları olan Muhammed Ben Arafa'yı sultanlığa getirdiler. O zaman, bu değişikliği protesto edenlerden 20,000 kişi tutuklanmıştı.

Halkın yabancıya karşı direnmesi durmadı. Sömürge askerlerinin taşındığı trenlere saldırılar gibi olaylar bağımsızlık için silâhlı mücadelenin başlangıcı oldu. Fas'ın böyle bir çalkantıya girmesi Orta Doğu ve Afrika'daki diğer Arapları olduğu kadar, insanlığın ilerici kesimini de harekete geçirdi. Irak ve Suriye Parlâmentolarında Fransızların barbarca hareketlerini kınayan kararlar verildi. Bizzat Fransa'da Faslılara karşı güdülen bir terör rejimine son verilmesini isteyen partiler ve basın harekete geçti. Daha 1951'de Mısır ve bazı Orta Doğu ülkeleri Fas'ın durumunun Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Altıncı Oturumunda konuşulmasını istediler. Bu kurulda o zamanlar Amerikan ve Fransız nüfusu ağır basmakta olduğundan, konu ilk yıl gündeme alınamadı. Ancak, ertesi yıl görüşme açıldı ve her iki tarafın, "iyi niyet ruhu içinde" ilişkilerini düzeltmesini isteyen bir karar alındı. Bu karar sorunu bütün çıplaklığıyla ortaya koymuyorsa da, Fransızlar için belki de sonun başlangıcını gösteriyordu. 1953'de de B.M.'deki sömürgeci devletler ve onlarla birlikte hareket edenler Birinci Komitede kabul edilen bağımsızlık karar suretini reddettiler.

Öte yandan Fas'ın içinde ne sömürgeciler, ne de milliyetçiler mücadeleden vazgeçti. Eski Sultan Ben Yusuf'un uzaklaştırılmasının yıldönümü olan 20 Ağustos 1954'te ve daha sonra Kasım 1954'te her iki bölgede de genel siyasal grevler oldu. Daha önemlisi, Ağustos 1955'te işbirlikçi feodal al-Glaoui'yi destekleyen kabileler onu terketti. *Khenifra* ve *Oued-Zem* bölgelerinde Berber gönüllüleri hükûmet kuvvetleri ve polisle çatıştı. Ekim 1955'te Rif ve Atlas'larda dağ kabileleri Fransızlara karşı ayaklandılar. Böylece, Fransızların yoksul ve cahil Berber kabilelerini sonuna kadar hep kendi destekçileri olarak kullanma politikaları suya düşmüş oluyordu. 1955'te artık anlaşılıyordu ki, Fas'daki güçler dengesi sömürgeciler aleyhine değişmişti. Kurtuluş savaşçılarının safları büyüyor, sömürgeci Fransızlarla onların yerli işbirlikçileri zayıflıyordu. Ağustos 1955 sonlarında Fransız Hükûmeti Fas temsilcileri ile Aix-les-Bains de (Fransa) görüşmelere başlamayı kabul etmek sorunda kaldı. Sultanın uzaklaştırılması noktasında anlaştılar. Ben Yusuf 5 Kasım 1955'te geri döndü. Bir gün

sonra ilân edilen ortak bildiride yeni sultanın bir hükûmet kuracağı ve bunun Fransa ile Fas'a bağımsızlık verilmesi sorununu görüşmeye başlayacağı belirtiliyordu.

BAĞIMSIZ FAS

Fas - Fransız görüşmeleri 15 Şubat 1956'da başladı ve 2 Mart'ta bağımsızlık andlaşması imzalandı. Fransız bölgesinde sömürge rejiminin böylece yıkılması aynı rejimin İspanyol bölgesinde sürüp gitmesini engelleyecekti. İspanya da 5 Nisan 1956'da Fas'ın bağımsızlığını tanıdı. Tanca'nın uluslararası satüsü de Ekim 1956'da Fédala'da yer alan bir konferansta kaldırıldı. Böylece, Fransız ve İspanyol bölgeleriyle Tanca'nın tek bir Fas devleti halinde birleşmesi 44 yıl süren sömürge yönetimine son vermiş oluyordu. Bağımsızlığın kabulü ile Faslılar Fransız *Contrôleurs Civils* ve İspanyol *Interventores*'den yönetimi kazasız belâsız aldılar. Fas 12 Kasım 1956'da Birleşmiş Milletlere üye oldu.[16] Fas, tarihinin yeni bir dönemine girmişti.

Fas Devletinin Karşılaştığı Zorluklar:

Fas'ın siyasal bağımsızlık yoluna girmiş olması ekonomi ve kültürünün kendi ihtiyaçlarına göre gelişmesi için gerekli zemini yaratabilirdi. Ancak, yeni bir toplumsal hayata kavuşma ve demokratik inşa yolunda hem iç, hem dış birtakım zorluklar doğdu.

Önce, eski emperyalist devletlerin denetimlerini bu kez başka yollardan sürdürmek istemeleri ve aldıkları birtakım tedbirlerle yeni milliyetçi hükûmeti zorluklarla karşı karşıya bırakmaları 1956 bağımsızlık andlaşmasının birtakım sınırlamaları aşmağa yetmediğini gösteriyordu. Bir

16 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1956*, New York, Department of Public Information, 1957, s. 113. Bağımsız Fas devletiyle ilgili önemli Batı kaynakları: John P. Halstead, *Rebirth of a Nation: the Origins and Rise of Moroccan Nationalism*, Cambridge, Harvard University Press, 1967; M. I. Cohen ve Lorna Hahn, *Morocco: Old Land, New Nation*, New York, Praeger, 1964. Rom Landau, *Morocco: Independent Under Muhammed V*, London, Allen ve Unwin, 1961; ———, *The Moroccan Drama: 1900 - 1950*, London, Hale, 1956; ———, *Hassan II: the King of Morocco*, London, Allen ve Unwin, 1962; John Waterbury, *The Commander of the Faithful: the Moroccan Political Elite*, London, 1970; J. Robert, *La monarchie marocaine*, Paris, Librarie générale de droit et de jurisprudence, *La monarchie marocaine*, Paris, Librarie générale de droit et de jurisprudence, 1963; A. Ayache, *Le Maroc*, Paris, Editions Sociales, 1956; Douglas E. Ashford, *Political Change in Morocco*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1961; Stéphane Bernard, *Le Conflict Franco-Marocain: 1943-1956*, 3 C., Brüksel, 1963 (İngilizcesi: Yale University Press, 1968); N. S. Lutskaya, *Marokko vnov obretayet nizavisimost*, Moskva, 1958.

kez, Fas topraklarında yabancı devletin – Fransa, İspanya ve Amerika – askerî üsleri ve askerleri vardı. Sonra, Fas toprakları olan İfni ve İspanyol Sahra'sı ile *Ceuta* ve *Melilla* limanları hâlâ İspanyol sömürgeleriydi. 1957'de İspanyollar İfni halkının Fas ile birleşme hareketini insafsızca bastırmıştı. Çekilen Fransızların bazı fabrikaları bir anda kapatıp işsizliğin birden artması ve üretimin düşmesi gene hükûmeti hemen gideremeyeceği sorunlar içine atmıştı. O sırada derhal alınması gereken tedbirler, herhalde yabancıların terketmek zorunda kaldıkları topraklarla adı pek kötüye çıkarak kaçmaktan başka kurtuluş görmeyen yerli işbirlikçilerden arta kalan toprakların yoksul köylüye dağıtılması, Fas endüstrisinin öncelikle desteklenmesi, ağır endüstriye yönelim, büyük madenler ve fabrikaların millîleştirilmesi ve devletleştirilmesi ve Fas ekonomisinin ilerlemesine hizmet edebilecek özel sektörün bu yönde desteklenmesiydi. Bu tedbirler birbirleriyle doğru orantılarda alınamadı. Endüstride, tarımda ve malî sorunlarda yalnız kısmî çözümler denendi. Buna rağmen, *Fez*'de bir mensucat fabrikası, *Muhammediye*'de büyük bir petrol arıtım merkezi, kamyon ve otomobil tesisleri ve daha birkaç fabrika ilk başarılı kuruluşlardı.

Tarımda her yıl 300,000 hektar toprak devlet parası ve devlet makinalarıyla ekilip gübreleniyordu. Sömürge döneminden kalan ağır tarım vergileri kaldırılmış ve tarım işçileri için asgarî ücretler kabul edilmiştir. Bu olumlu adımlara rağmen, Avrupalıların ve feodal unsurların elinde hâlâ büyük topraklar kalmış olup, topraksız köylü sayısı kabarık olduktan başka ekilen her yer modern teknikle de işlememektedir. Fas'da en iyi toprakların hâlâ yabancıların elinde olması ve bütün tarım üretiminin dörtte-birinin buradan elde edilmesi küçümsenemeyecek bir gerçektir. Endüstri hâlâ yabancıların egemenliği altındadır. Madenlerde Fransız sermayesi vardır. Yeni kurulan "Karma Şirketler"de bile payın % 50 - 60'ı yabancılara aittir. Bazı güçlüklerin çözümünde yararlı olabilir düşüncesiyle Fas Hükûmeti Fransa, Amerika ve Alman Federal Cumhuriyetinden borçlar almıştır. Fas'ta, bugün, yığın halinde işsizlik vardır. Kentlerde işsizlik oranı çalışabilecek olanların % 20'sine ulaşmaktadır. Hükûmet her yıl 1,5 milyon insanı yol yapımı, sulama ve ağaçlandırma işlerinde istihdam edebilecek ileri görüşlü bir plân da uygulamaktadır. Hükûmet merkezden daha genel plânlama deneyleri de yapmış olup, önce Aralık 1957'de bir *Endüstrel Kalkınma Araştırma Bürosu* kurmuş, sonra da iki, beş ve üç yıllık plânlar yapmıştır.

İlk Genel Vali *Mareşal Lyautey* zamanında Fransa'nın Fas sömürgesini ekonomik bakımdan geliştirmek istediğine dair iddiaları[17] ciddiye alı-

17 Albert Waterston, *Planning in Morocco*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, California, the Rand Corporation, 1958; World Bank, *The Economic Development of Morocco*,

namayacak tek yanlı görüşlerdir. *Office des Phosphates*'in (1923) zengin fosfat ve *Bureau de Recherches et de Participations Minières*'in (1928) çelik manganez ve kobalt gibi madenleri işletmek istemesi ve Fransız şirketlerine yol yapımı için imtiyazlar verilmesi Fransa'nın sömürge döneminde Fas'ı ekonomik bakımdan geliştirmek istediğine dair yeter kanıt sayılmaz. 1949 - 1952[18] yıllarını kapsayan ve daha sonra 1953'e kadar uzatılan plânın Fransız plânlama dairesince[19] onaylanması gerekiyordu. Plânın hedefleri ve ayrıntıları türlü Fransız devlet dairelerinde geçtikten sonra Fransız Parlâmentosunda da onaylanacaktı.[20]

Bağımsızlıktan sonra geçici iki yıllık (1958 - 1959) plân[21] ticaret ve endüstri erbabınca fazla merkezci, sendikalarca da merkezci olmamakla[22] suçlanıyordu. Bu plânın hedefleri (a) tarımsal üretimi arttırmak, (b) endüstriyi harekete geçirmek ve (c) Faslı teknik elemanların sayısını fazlalaştırmaktı. Plânın uygulanmakta olduğu sırada kent işçilerinin % 20'si ve kırlık bölgedekilerin % 40 - 50'si işsizdi.[23] 1960 - 1964 plânı[24] ana sorunları ön safa çıkaran, bir öncelikler ve hedefler listesi bulunan, Fas ölçülerine göre ilk gerçek plânlamaydı.[25]

1968 - 1972 tarihlerini kapsayan 5 yıllık plân 998 milyon dolarlık harcamayı gerektirmekteydi. 1973'e kadar g. m. h.'da yılda % 5'lik bir artış tasarlanmıştı. Toplam plânlanmış harcamaların % 40'ı dışardan, özellikle Dünya Bankasından gelmiştir. Son yıllarda, Amerika, Alman Federal

---

Baltimore, Johns Hopkins University, 1966; John Medcalf, *Morocco: an Economic Study*, New York, First National City Bank, 1966; Abd el-Aziz Belal, *L'Investissement au Maroc (1912-1964) et ses enseignement en matière de développement économique*, Paris, Plon, 1959. Charles F. Steward, *The Economy of Morocco: 1912-1962*, London, Oxford University Press, 1965.

18 Direction du Commerce et de la Marine Marchande, Bureau de Plan, *Maroc-Quarte Ans de Réalisation du Programme d'Equipement: 1949-1952*, Rabat, 1953.

19 *Le Commissariat Général au Plan de Modernisation et d'Equipement.*

20 Centre d'Etudes de Politique Etrangère, *L'Industrialisation de l'Afrique du Nord*, Paris, Armand Colin, 1952, s. 296.

21 2 Eylül 1957 tarihli kararla Ulusal Ekonomi ve Maliye Bakanlığında bir plânlama bölümü *(Division de la Coordination Economique et du Plan)* kurulmuş, 22 Haziran 1957 tarihli kanun da Yüksek Plânlama Kurulunu (*Conseil Superieur du Plan*) meydana getirmişti.

22 *L'Union Marocaine du Commerce, de l'Industrie et de l'Artisanat; L'Union Marocaine du Travail.*

23 The Economic Intelligence Unit Ltd., *Three-Monthly Economic Review-Algeria, Morocco, Tunisia*, No. 1 (April 1960), s. 8.

24 Maroc, Division de la Coordination Economique et du Plan, *Plan Quinquennal: 1960-1964*, Rabat, 1960.

25 Plânla ilgili olarak iş - verenlerle işçiler arasında temelden farklılıklar vardı. Hattâ, Fas sendikaları plânı reddetmişlerdi. Bu nokta için bak: *L'U.M.T. rejette de Plan gouvernemental*, Casablanca, Cahiers d'Information Syndicale, Union Marocaine du Travail, Août 1960.

Cumhuriyeti, İtalya, Belçika, Kuveyt ve Sovyetler Birliği'nden malî yardım kabul edilmiştir. Harcamaların yarısına yakını tarıma ve baraj yapımına gitmektedir. Birleşmiş Milletler dünya Gıda Programının yardımıyla, Atlas Dağları zincirinin kuzeyinde sulamaya açılan bölgelerde 400 yeni köy yapılmaktadır. Aynı genel hedefler içinde olan 1973 - 1977 plânı da hazırlanmış bulunmaktadır. Öte yandan, bugüne kadar yapılmış olanlar Fas'daki gelir dağılımının ana niteliğini değiştirmemiştir. Ülkede bir yanda toprak ağaları ve küçük sayıda kent burjuvazisi, öte yanda da kırlık bölgelerdeki yığınlar ve sayıları artmakta olan proletarya vardır.[26]

Hükûmet yabancı sermayenin faaliyetini sınırlayan kararlar da almıştır. Fosforit ve petrolün denetimi büyük ölçüde devletin elindedir. Fas'ta bir "açık kapı" rejimi yaratan ve tâ 1906'ta emperyalist devletlerin zorla kabul ettirdikleri gümrük tarifeleri değiştirilmiş olup, 1957 'de kabul edilen yeni rejim ulusal endüstriyi yabancı rekabetten koruyacak milliyetçi bir tedbirler toplamıdır. İki yıl sonra, önceleri Fransız sermayesinin denetimi altında olan Fas Devlet Bankası millîleştirilmiştir. Çay üretimi devlet tekelindedir. 1963'de bazı demiryolları ve fabrikalar devlete geçmiştir.

Bugün, eğitim ve kültürün yükselmesine, sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasına önem verilmektedir. Bağımsızlıktan önce Faslı çocukların % 7'si okula gidebilmekteydi. Avrupalılar, Yahudiler ve Müslümanlar için ayrı ayrı okullar vardı. Buralarda da daha çok Fransızca kullanılıyordu. 1956'da Arapça ulusal dil olarak ilân edildi. Kral Beşinci Muhammed'in öncülüğünde kurulan Cahillikle Savaş Birliği yurt çapında örgütlenip kadınları da içine alarak okuma - yazma oranını sür'atle arttırma hedefini güttü. Eğitim merkezîleşti ve ana konular Arapça verilmeğe başlandı.Fez, Kazablanka, Khouribga, Marrakeş ve Rabat'ta teknik okullar açıldı. 1957'de Rabat'ta ilk ulusal üniversite kuruldu. Burada hatırlamak gerekir ki, Afrika kıt'asında ilk üniversite Fas'ta (Fez) El - Karra Ouiyne Teknik Üniversitesi olarak kurulmuştu. 15 Ocak 1960'ta meydana getirilen *Araplaştırma Araştırma Enstitüsü* Arapçayı bütün bilim ve kültür alanlarına sokma amacını gütmektedir. *Muhammed Aziz Lahbarî*, *Abdülmecid Bencellum* ve *Ahmet Bennanî* gibi modern Arap yazarları yeni Arap kültürünün ve milliyetçi eğilimin yayıcıları olmaktadırlar.

Bağımsızlığından bu yana, Fas'ın siyasal hayatında birçok önemli değişiklikler oldu. Ben Yusuf menfadan döndükten sonra meşrutî krallık fikrini benimsedi. 1957'de Beşinci Muhammed adını alarak 1961'de ölümüne ve yerini oğlu *İkinci Hasan*'a devredinceye kadar sınırlı bir otoriteyle

26 *The Middle East and North Africa: 1972 - 1973*, London, Europa, 1972, s. 554, 560.

hüküm sürdü. Kasım 1956'da bir *Ulusal Danışma Kurulu* toplanmıştı. Üyelerini sultan, siyasî partiler, sendikalar ve benzeri yığınsal örgütlerden atıyordu. Dernek kurma, toplanma ve düşünce özgürlüklerini kapsayan bir şart Kasım 1958'de ilân edildi. 14 Aralık 1962'de yapılan ilk Anayasa çift meclisli bir Parlâmentoyu öngörüyor, fakat Parlâmentonun kabul ettiği kanunların kralca onayını gerekli buluyordu. Böylece, kurulan düzen sınırlı bir özgürlük getirmiş olup, demokratik inşa yolu üstünde birtakım önemli engeller vardı. Bu ortam içinde Komünist Partisi de Eylül 1959'da kanun-dışı ilân edildi.

Sömürge döneminde çok etkili olmuş olan ve yabancılara karşı yürüttüğü milliyetçi mücadele ile bütün halk tabakalarında iyi bir isim yapmış olan İstiklâl Partisi de bağımsızlıktan sonra kriz geçirmeğe başladı. Bu kuruluşun bağımsızlık kazanıldıktan sonra söyleyeceği birşey kalmamıştı. Ulusal burjuvazinin üst kısmını temsil eden Allel-el-Fassi ve Ahmet Balafrej gibi önderler yeni sorunlar karşısında çözümler getirmedikleri gibi, ülkenin içindeki feodal unsurlara gittikçe daha fazla yaklaşıyorlar ve emperyalizme daha fazla ödünler veriyorlardı. Bu durum İstiklâl Partisini ikiye böldü. 1959'da "sol" kanat ayrılarak *Halkın Güçleri Ulusal Birliği* adlı bağımsız bir örgüt kurdu. Bu yeni partinin içinde İstiklâl'in eski Genel Sekreter Yardımcısı *Mehdi Ben Barka*, eski Başbakanlardan *Abdullah İbrahim*, ünlü sendikacı *Mahcub Ben Sıddık* gibi önderler vardı. Bunlar ve benzerleri küçük burjuva kökenli olmalarına rağmen, yeni parti aşağı sınıflarca da tutulmaktaydı. Aynı biçimde, aşağı sınıfların oldukça büyük bir kütlesi de İstiklâl'in ardından gitmekteydi. Bu ikisinin sendikaları kendi yanlarına katma mücadelesi 1960'ta Fas İşçi Federasyonunun bölünmesiyle sonuçlandı. Federasyonun çoğunluğu yeni kurulan partiyi desteklediğinden, bu kez İstiklâl'i haklı bulan sendikalar mevcut örgütten koparak *Genel Fas İşçileri Federasyonu*'nu meydana getirdiler.

Kazablanka gibi merkezlerde, toplam 250,000'i bulan bir işçi sınıfı (proletaryası) vardır. Bu gibi yerlerde eski el sanatları oldukça süratle kaybolmaktadır. Kentlerdeki proletaryayı oluşturan kitlenin büyük bir kısmı kırlık bölgelerden kopmuş köylülerdir. Çoğunlukla okuma-yazma bilmezler, teknik maharetten yoksundurlar ve kent hayatına da alışık değillerdir. Büyücek kentlerin çevresinde yaz güneşi altında yanan ve kışın çamur deryasında yüzen gecekondu tipindeki barınaklarda otururlar. Daha çok fabrikalarda işleyen bu Fas yurttaşları maden bölgesinde çalışanlarla birlikte sendikaların dayanağı olan kitleyi meydana getirmektedir. Bağımsızlığa kadar kanun-dışı olan sendikalara protektoranın son dönemlerinde ancak tahammül edilmiş, işçi sınıfı, böylece, milliyetçi hedefe ulaşılmasında itici güç olmuştu. Ama bu sendikalar içinde bugün en

güçlü olanlardan *Union Marocaine de Travail* (UMT)'ın ileri gelenleri, artık, sınıf çıkarlarına yönelmiş olup, akıllarındaki örnekleri sosyalist rejimlerde bulmaktadırlar.[27]

Mart 1963'te yeni bir siyasal örgüt kuruldu: *Anayasal Kurumların Korunması İçin Cephe.* Aslında bu, Fas'taki yönetici güçleri bir araya getiren, bütün siyasî partileri toplayan bir cepheydi. Önderi *Ahmet Rıza Guedira* Kral İkinci Hasan'ın yakınlarından olup büyük ulusal burjuvazinin çıkarlarını temsil ediyordu. Cephe, hem Milletvekilleri Meclisi, hem de Danışmanlar Meclisine kalabalık bir temsilci grubu soktu. Uzun süredir hükûmette bulunmuş olan İstiklâl Partisi daha seçimlerden önce muhalefete geçmişti.

Seçimlerden sonra iktidar bütün muhalefeti ortadan kaldırmağa yöneldi. Öyle ki, *Ali Yata, Abdüsselâm Bourquiya* ve *Abdullah Layaçi* gibi komünist olarak bilinen bazı kişiler tutuklandıktan başka, burjuva muhaliflerinden on - yedi kişi idama mahkûm bile edildi. Muhalefet 1964 yılında Parlâmentoya toprak reformu ve şeker endüstrisinin millîleştirilmesi gibi önemli konularda önerilerde bulunduysa da, sağcı çoğunluk bu önerileri reddetti. Meclisteki engelleme o noktaya erişti ki, Parlâmento dönemi sona ermeden toplantılara son verildi. 1965 İlkbaharında Kazablanka'da başlayarak Fez ve Rabat'a sıçrayan gösteriler sırasında dökülen kan ve tutuklamalar sonucu ortaya çıkan gerginlik hükûmetin siyasî tutukluları serbest bırakmasıyla bir miktar yumuşadı. Kralın bir "ulusal birlik" hükûmeti kurma çabasının başarısızlığa uğraması yöneten partiler koalisyonunda çelişkiler olduğunu ortaya koyuyordu. Kral 7 Haziran 1965'te Parlâmento'yu dağıtarak bütün yetkileri kendinde topladı. Bu kararın yakın nedeni koalisyon hükûmeti kurmanın olanaksızlaşması ve istikrarlı bir parlâmenter çoğunluğun meydana gelememesiydi. Kral son kararının istibdat rejimine dönüş anlamına gelmediğini, parlâmenter kurumların tekrar kurulabilmesi için Anayasanın kısmen değiştirilmesi gerektiğini ileri sürdü.

Fas Dış Politikası:

Fas'ın dış politikası bağlantısızlık ilkesine oturmaktaydı. Fas halkı komşu Cezayir'in bağımsızlık savaşına yardım etmekten geri kalmadı. Birleşmiş Milletler'de Cezayir kurtuluşu yararına çaba gösterdikten başka, Cezayirlilere para yardımında da bulundu. Fakat Cezayir'in bağımsızlık savaşının başarıya ulaşmasından sonra iki komşu arasında bir takım sınır anlaşmazlıkları oldu. İkisinin Ekim 1963'te silâhlı bir çatışmaya giriştik-

27 Barbour *op. cit.*, s. 204; R Le Tourneau, *Naissance du prolétariat marocain*, Paris, 1951.

leri bile vâkidir. Bir çok Afrika ülkesinin müdahalesi sayesinde Fas ve Cezayir 1964'te anlaşmazlıklarını barışçı yollardan çözme eğiliminde birleştiler.

İstiklâl 1956'dan itibaren ortaya bir "Büyük Fas" tasarısı attı. O yılın Temmuzunda yayınlanan bir haritaya göre, Mauritanya, Mali Cumhuriyeti (eski Fransız Sudanı), Kuzey - Batı Afrika'daki İspanyol toprakları ve Güney - Batı Cezayir'in bir kısmı "Büyük Fas"a dahildi. Fas 1960'ta Mauritanya aleyhine kesif bir progragandaya ve kampanyaya başladı.[28] Aynı yılın Ağustos ayında da konunun Birleşmiş Milletler gündemine alınmasını istedi.[29]

Sultan Muhammed'in 1956'da Madrid'e yaptığı ziyaret sırasında İspanya hem Fas'ın bağımsızlığını tanımış, hem de 1912 Fransız - İspanyol Andlaşması sonucu ona verilen protektoranın kuzey bölümünü Fas'a iade etmişti. Yalnız, batı Sahra'da İstiklâl'in ilişkisi oldukları sanılan bazı Fas birlikleri[30] dolaşıyordu. Bu birlikler 23 Kasım 1957'de bir İspanyol sömürgesi olan İfni'ye saldırmış, Aralık ayının ilk haftasında geri çekilmişlerdi. 1958'in ilk üç ayında aynı kuvvetler *Saguia el-Hamra* ve *Rio de Ore* denilen İspanyol bölgelerine de saldırdılar. Bu hareketleri ortak bir Fransız - İspanyol kuvveti durdurabildi.

Temmuz 1962'de Fas kıt'aları Cezayir'de, daha önce sınırı resmen çizilmemiş olan, *Colomb - Béchar* denilen bir bölgeye girdiler. Fas basını da Cezayir'in en Güney - Batı ucundaki *Tindouf* bölgesinin Fas'da kalması yararına kesif bir yayına başladı. Bu bölgede yüksek dereceli (% 57) demir cevheri, hattâ petrol ve doğal gaz bulunduğuna inanıldığından, bu toprak üstündeki iddiaları ayrı bir önem kazanmaktaydı. Kral Hasan Cezayir'i Mart 1963'de ziyaret ettiyse de, iki devletin ilişkileri aynı yılın Ekim ayında çok ciddileşti.[31] 8 Ekim - 4 Kasım arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Mali Cumhurbaşkanı *Keita*'nın araya girmesiyle bir ateş - kes anlaşmasına varıldı. 20 Şubat 1964'de aradaki bölge silâhsızlandırıldı ve tutsaklar değiş-tokuş edildi.

---

28 1959'de Mauritanya'nın bazı siyasî önderleri, bu arada ünlü Trarza Emiri Fas'a geçmişler ve iyi karşılanmışlardı. *The Middle East and North Africa: 1972 - 1973*, *op. cit.*, s. 550 - 551.

29 *Keesing's Contemporary Archives: 1959 - 1960*, sü. 17799.

30 *Armée de Libération du Grande Sahara.*

31 Fas ve Fransa 1845 Lalla - Marnia Andlaşmasıyla ortak sınırlarını saptarken kıyıdan 80 mil kadar güneyde Tenient el - Sassi'ye kadar bir çizgi çizmişler, çöle uzanan bölgeyi kesinlikle belirtmemişlerdi. Ama Cezayir'de üslenen Fransız kuvvetleri 1899 - 1900 yıllarında Touat bölgesini ve 1901'de Colomb - Béchar'ı işgâl etmişlerdi. 1912 Andlaşması Tenient el-Sassi'den Colomb-Béchar'a kadar olan toprakların sınırını çizdi. "Varnier Hattı" denilen bu sınırı Fas Sultan'ı 1928'de tanıdı. Gene Cezayir'de üslenen Fransız kuvvetleri 1934'de Tindouf'u işgal ettiler. Fas, bağımsızlığını kazandıktan sonra, yalnız 1845 Andlaşmasıyla bağlı kaldığını ilân etti.

1964'de Mauritanya ile olan ilişkiler de düzenlendi. Kral Hasan 2 Şubat'ta Birleşik Arap Cumhuriyetine ve Aralık'ta Tunus'a gitti. 1966'da Cezayir'e Sovyet uçak, tank ve topları verildiğine dair bir inanç Rabat çevrelerine yayılınca, Fas bozulmuş olan askerî dengeyi tekrar kurma amacını ileri sürerek Amerika'dan jetler aldı. Öte yandan, 5 Haziran 1967'deki İsrail saldırısı Arapları ortak düşman karşısında tekrar birleştirdi. Fakat Fas savaşa kuvvet yollamadı.

Bir önemli olay İspanya'nın İfni kolonisini 30 Haziran 1969'da Fas'a devretmiş olmasıdır. İspanyol Sahra'sında ise, zengin fosfat madeni vardır. Ceuta ve Melilla'da İspanyollar oturmaktadır. İspanya'nın bu son sözü edilen yerlerden kolay kolay vazgeçmeyeceği düşünülebilir.

1969 - 1970 yıllarında Fas diplomasisi bir takım önemli başarılar kazanmıştır. Kudüs'te El-Aksa Camiinin yakılmasından sonra Eylül 1969'da Rabat'ta İslâm zirve konferansı ve Aralık 1969'da da Arap zirve konferansı yer aldı. Fas bu toplantılarda ev sahipliği yaptıysa da, aktif bir rol oynamadı. Eylül'deki toplantıya Mauritanya'yı kabul etmekle bu devlet aleyhine iddialarından vazgeçtiği belli oluyordu. Nitekim, Ocak 1970'de diplomatik ilişki kurdular. Mayıs 1970'de de Cezayir sınırlarıyla ilgili son anlaşma imzalandı. Demir cevheri bulunan *Gara - Cebilet* bölgesi Cezayir'in olmakta, fakat Fas'a bu madeni çıkaracak ortak şirkette pay verilmektedir.

Fas bağımsız bir devlet olarak yeryüzünde yerini aldığı sırada, sınırları içinde bağımsızlığıyla pek bağdaşmayacak bir durum da vardı. Toprakları üstünde beş askerî üs yabancı bir devlete aitti. Ve bu üsleri o yabancı devlete hiçbir Fas Hükûmeti vermiş değildi. Daha bağımsızlığını kazandığı an, Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri arasında önceden yapılmış bir anlaşmaya göre yabancı bir devlete üs vermiş, bu devletin askerlerini kabullenmiş, dış politikasını desteklemiş oluyordu. Ek kuruluşlarıyla birlikte, dört Amerikan hava ve bir de deniz üssü önemli bir dış politika sorunu ortaya atmaktaydı. Menknes yakınında *Sidi Sliman*'da, Marrakeş yakınında *Ben Guerir*'de, Rabat ve Kazablanka arasında *Bensliman*'da birer üs, gene Kazablanka yakınında *Nouesseur*'da bir hava malzeme deposu, *Port Lyautey*'de bir deniz - hava istasyonu, Marrakeş'ten doğu sınırına kadar Atlas Dağları boyunca bir hava radar sistemi ve Port Lyautey'in her iki yanında *Sidi Yahya* ve *Sidi Bouknadel*'e bağlı bir deniz haber - alma sistemi vardı.[32]

Bu üsler, 22 Aralık 1950'de, Fransız Dış İşleri Bakanı Georges Bidault ile Amerika'nın Paris Büyükelçisi Jefferson Caffrey arasında, NATO

32 I. William Zartman, *Problems of New Power: Morocco*, New York, Atherton Press, 1964, s. 23.

anlayışı çerçevesinde yapılan bir andlaşmayla kurulmuştu. *Bidault - Caffrey* andlaşması yapılırken hiçbir Faslıya sorulmamıştı. Fas Hükûmetinin görüşüne göre, üsler *de facto* vardı, fakat hukuken yok sayılmalıydı. Fas'ın bu görüşü daha 1955'de Kralın ülkesine dönmesinden önce açıklanmış, bu görüşte daha sonra da bir değişme olmamıştı.

Yeni milliyetçi hükûmet üslerin varlığını Fas egemenliğiyle bağdaştırmağa çalışıyordu. Kralın ilk başlardaki düşüncesi üslerin, Fas resmî otoritesinin kurulması şartıyla, kalmasıydı. Dış İşleri Bakanı Ahmet Balafrej'in,[33] Fas'ın iç işlerine bir müdahale nedeni olmadıkça, üslere önemli bir itirazı yoktu. İlk yıllarda yaptığı açıklamalar bu eğilimi göstermekteydi. Giderek, üslere karşılık Amerika'dan yardım aldığı takdirde, Fas'ın Fransa'ya karşı bir pazarlık unsuru elde edebileceğini düşünmekteydi.[34] Irak Kralı İkinci Faysal'ın Mayıs 1956'da Fas'ı ziyaretinde Bağdat Paktına girme önerisi yapılmış, Mayıs 1957'de de James P. Richards Eisenhower Doktrininin hedeflerini anlatmak için Rabat'a uğramıştı. Kral, daha bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren, Fas'ı doğu ile batı ve kuzey ile güney arasında bir "bağ" (*vusla, trait d'union*) olarak görüyordu.[35]

Kral, Fas'ın hem bir Afrika ve Arap ülkesi, hem Avrupa'ya çok yakın bir devlet, hem de batı kıyılarıyla Atlas Okyanusu ve karşı tarafta Amerika kıt'asına açık bir yer olması dolayısıyla, bu "bağ" görevini yapmağa hazırlanıyordu. Eski Amerikan Başkanı Franklin D. Roosevelt'in 1943-'de Fas'ı ziyaretini iade gereğini ileri sürerek, üsler konusunda Amerikan ileri gelenleriyle görüşmek ve bununla bağlantılı olarak kendi ülkesine dış politikada yeni bir yer bulabilmek amacıyla Kasım 1957'de Washington'a

33 Hacı Ahmed Balafrej 1908'de doğmuş, Gouraud Lisesinde (Rabat) okumuş, sonra Kahire Üniversitesi ve Sorbonne'a devam etmiştir. 1943'de İstiklâl Partisi Genel Sekreteri, bağımsızlıktan sonra da ilk Dış İşleri Bakanı (1956 - 1958) ve sonra Başbakan olmuştur.

34 Öte yandan, daha ilk yıllarda bile, bu konuda bir kamu tepkisine kulak verildiğinde, Amerikan üslerinin, hangi koşullar altında olursa olsun, aslında istenmediği anlaşılıyordu. İktidar partisinin organı haftalık Fransızca *El-Istiklâl*'den daha sert yazıları içeren günlük Arapça *El-Alan* gazetesi 10 Ağustos 1956 tarihli nüshasında hükûmetin "Fas toprağında savaş üslerinin kurulmuş olmasını arzulamadığının hemen açıklanmasını" istiyordu. Zartman, *op. cit.*, s. 28. Hükûmetin pazarlık düşünceleri ne olursa olsun, Fas basınında *cela*', yâni üslerin "boşaltılması" konusu gittikçe ağırlık kazanmaktaydı.

35 Beşinci Muhammed bu sözü ilk olarak, Tanca'da 7 Nisan 1947'de sarfetmiş, aynı tema daha sonra hep tekrarlanmış, örneğin, Toumlinine'de yer alan Uluslararası Yaz Konferansında, Oujda'da Fransız ve Cezayirlilere hitaben konuşmada, oğlu Hasan'ın Veliaht yapılması töreninde aynı şey söylenmişti. *Le Monde*, 30 Temmuz, 31 Ağustos. 28 Eylül 1956. Ayrıca bak: Mohammed V, *Le Moroc a l'heure de l'independence*, Rabat, Ministry of Information and Tourism, [1958], s. 134, 218. Ayrıca bak: Robert Montagne, "Morocco Between East and West," *Foreign Affairs*, C. XXVI, No. 2 (January 1948), s. 360-372.

gitmek istediğini açıkladı. Hareket etmeden önce de temaslarını arttırmak için Ulusal Danışma Meclisini dış politika konusunda bir tartışmaya çağırdı. Kral her ne kadar bu çağrıyı ilerdeki Washington görüşmeleri için bir destek olma umuduyla yapmışsa da, konuşulanlar Fas'ın o ana kadarki politikasını değiştirdiği gibi, Kralı da bu yeni politikayla bağlamış görünüyordu.

Henüz bir yıl önce kurulmuş bulunan Ulusal Danışma Meclisinin ilk dış politika tartışması dört uzun toplantı sürmüş, İstiklâl Partisinde "eskiler" ile "yeniler" arasında bir bölünmeye de sebebiyet vermişti. Bir soru ve eleştiri yağmuruna tutulan Dış İşleri Bakanı Balafrej Bağdat Paktı ve NATO üyeliği ya da daha önceki sömürgeci devletle ortak savunma andlaşmaları gibi dedikoduları reddetmek zorunda kalmış, Kralın yıllardır ağzından düşürmediği "bağ" sözünü bir kez bile tekrarlayamamış, Fas dış politikasını savunurken "dostluk" ve "hareket serbestisi" gibi kavramların dışına çıkmamıştı. Bu uzun tartışma sırasında, —o da bağımsız olan— sadece bir kişi (Abdüllâtif Sbihi) Amerikan taraftarı bir dış politikayı savunmuştu. Toplantı sona erdiğinde İstiklâl Partisi içinde "yenileri" temsil eden, Meclis Başkanı Mehdi Ben Barka ve onun çevresindekiler ağır bastılar, onların desteklediği "bağlantısız" dış politika kamu oyunda da daha fazla taraftar topladı ve Bakan Balafrej bu kavramı Fas'ın dış tutumunun ana ilkesi olarak ilân etmek zorunda kaldı. Toplantı sonunda alınan karar Amerika üslerinin sözünü etmekle birlikte, bağlantısızlığı bir slogan durumuna sokuyordu.

Bu Meclis tartışmasından sonradır ki, üslerin Fas topraklarında şu ya da bu koşulla kalması olasılığını, artık kimse ağzına alamaz oldu. Meclis kararından sonra yapılan bazı açıklamalar kamu oyunun bağlantısızlık yönünde daha iyi eğitilmesine vesile oluyordu. Örneğin, İstiklâl Partisindeki eğilimin bir çeşit temsilcisi olan Fas Öğrencileri Ulusal Birliği (UNED) ikinci kongresinde hava üslerinin Fas'a devredilmesi amacıyla görüşmelere başlanmasını istiyordu. İşte, Kral Washington'a bu değişen hava içinde hareket etti. Kralın Başkan Eisenhower ve Dış İşleri Sekreteri John Foster Dulles ile yaptığı konuşmada üsler, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi ve yardım konuları ele alındı. Görüşmeler somut bir noktaya dokunduğunda Rabat ile Washington arasında geniş ve temel bir görüş ayrılığı hemen ortaya çıkmaktaydı. Kralın ülkesine eli boş dönemeyeceği de hesaplanarak sonunda yuvarlak sözlerle bezenmiş, ruhsuz bir ortak bildiri de yayınlandı.

Fas resmî çevrelerinde üslerin işgâlinin ancak iki ya da üç yıl sürebileceği, kamu oyunun daha uzun bir süreye tahammül edemeyeceği inan-

cı yerleşmekteyken, Amerika yirmi yıllık bir dönemden söz etmekteydi. Zaman geçtikçe Amerikan üsleri sorunu halkın gözünde eski sömürgeci devletlerin askerlerinden ayrı bir parça olarak düşünülemez oldu. Fas Dış İşleri Bakanı Fransız üslerinden hemen sonra Amerikan ve İspanyol üslerinin ele alınacağını söylüyordu.

Nisan 1958'de atomik silâh taşıyan bir Amerikan bombardman uçağının Sidi Sliman çevresinde bir kazaya uğraması üsler konusunu derhal ön plâna çıkardı. Uçak pistte yürürken birden yanmağa başlamıştı.[36] İçindeki atomik silâhların patlamasıyla Fas yeryüzünden silinebilirdi. Olay halktan gizlendi. Ama üslerin kaldırılması gereği kendini bir kez daha hissettiriyordu.

15 Temmuz 1958'de Lübnan'a Amerikan müdahalesi başladığı sırada Fas'taki Amerikan üslerinin de bu amaçla kullanılıp kullanılmadığı belli değildi. Hükûmet ve halk kendi topraklarının başka bir Arap ülkesine asker yığmada işe yaramasını Arap dünyasının ortak çıkarlarına ve Araplık gururuna aykırı görmekteydiler. Üslere tabandaki muhalefet o noktaya geldi ki, *El - İstiklâl* gazetesi 4 Temmuz 1959'da halkın bilfiil müdahalesini kastederek şunları yazmaktaydı: "Emperyalizme karşı zaferler kazanan yalnız zayıf Tunus Ordusunun birkaç tüfeği ve Burgiba'nın mahir menevraları değil, aynı zamanda ve özellikle halkın harekete gelmiş olmasıydı... Düşman Burgiba'nın ardında savaşa hazır, tetikte tüm nüfusun hazır beklediğini bilmekteydi."[37]

1 Eylül 1960'da Fransa ile üslerin boşaltılmasına dair bir andlaşma imzalandı. Tüm Fransız üsleri Fas bağımsızlığının beşinci yıldönümüne kadar aşamalı olarak kaldırılacaktı. 30 Eylül 1961'e kadar bütün Fransız birlikleri Khouribga, Fez, Agadir, Meknes ve Marrakeş'deki hava üsleri ve uçuş okullarından ayrıldılar. Kazablanka'daki deniz üsleri 8 Şubat 1961'de terkedildi. Kenitra'daki deniz üssü 1 Mayıs 1962'de, yani andlaşmada gösterilen tarihten önce Fas mâkamlarına bırakıldı.

1 Eylül 1961'de en son İspanyol üssü de boşaltıldı. Amerikan üsleri de 1 Ocak 1964'de Fas'a teslim edildi. Nouasseur bir endüstri merkezi, bir sivil hava alanı ve dişçilik eğitim merkezi durumuna getiriliyordu. Sidi Sliman bir tarım merkezi oluyordu. Ben Guerir de sivil havacılık merkezi olmaktaydı.

Fas, Arap Birliği, Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği Örgütü üyesidir. Afrika birliği fikrinin destekleyicilerindendir. Altı bağımsız Afrika

36 Zartman, *op. cit.*, s. 39 - 40.

37 *Ibid.*, s. 50.

ülkesinin Ocak 1961 konferansı Fas Hükûmetinin önayak olmasıyla Kazablanka'da yer almıştı. Koloniyalizmin eski ve yeni türlerini hedef alan Kazablanka Şartı da orada yazılmıştı. Arap devlet başkanlarının konferansı da Eylül 1965'de Kazablanka'da yer aldı. Afrika Birliği Örgütünün Devlet Başkanları da Haziran 1972'de Rabat'ta toplandı.

BATI SAHRASI

(Eski İspanyol Sahrası)

Eski İspanyol Sahrası *(Sahara Espanol)* Sahra Çölünün batısında bir dilimdir. Burayı İspanyolların terketmek zorunda kalmaları üzerine, bir yandan kuzey komşusu Fas Krallığı ile güney ve güney-doğu komşusu Mauritanya Cumhuriyeti bu toprakları bölüşmeğe çabalarken, Sahra halkı 27 Şubat 1976'da bağımsızlığını ilân ederek devletin adını "Demokratik Sahra Arap Cumhuriyeti"[1] koymuştur.

Bu topraklar geçen yüzyılın sonundaki emperyalist paylaşım sırasında suni yöntemlerle bölünmüş, İspanya burada bir sömürgeye sahip olmuştu. Kuzey-doğuda kısa bir çizgiyle Cezayir ile de bitişen bu ülke Batı kaynaklarında 266,000 kilometre kare olarak gösteriliyor.[2] Oysa, Sahra yöneticileri bu rakkamın 284,000 olduğunu söylüyorlar.[3] Gene Batı kaynaklarına göre, nüfus yaklaşık 60,000'dir. Bu rakkamın ufalmasında kendileri için yarar gören Fas ve Mauritanya bunu 40,000'e indirirken, Sahra halkı ileri gelenleri 750,000'e çıkarmakta, hattâ "yaklaşık 1 milyon" demektedirler. Ancak, nüfusun azlığı bu ülke halkının kendi geleceğini özgürce saptama hakkını ortadan kaldırmaz.

Batı Sahrası *Saguia el Hamra* (İspanyolcasıyla *Norte*) ve *Rio de Ore* (ya da *Sur*) olmak üzere, iki bölümden oluşur. Başkent *El-Aioun* İspanyolların kurmuş olduğu bir yönetim ve garnizon merkezidir. İspanyollar çekilip gitmeden önce, nüfusun altıda-biriydiler. Başlıca kabileler *R'gibat*, *Uld Delim*, *Iragien* ve *Arosien*'dir. Çoğu beyaz Berber ya da Arap asıllıdır. Çoğunluğu Müslüman ve, tabii, İspanyollar Katoliktir.

---

1 *Sahara Libre: Numero Special*, El Muradia (Alger), t.y. Bu gazetenin birinci sayfasında Cumhuriyetin ilânına ilişkin resmî karara bakınız. Bu açıklama üzerine bazı yabancı basın organlarının tepkisi için: *Uhuru* (Tanzanya) 29 Şubat 1976; *Le Nouvel Observateur*, 8 Mart 1976; *Le Pueblo* (İspanya), 3 Mart 1976; *Le Devoir* (Kanada), 3 ve 17 Mart 1976.

2 *Africa: South of the Sahara, 1972*, London, Europa, 1972, s. 769-771.

3 Ağustos 1976'nın ilk toplantısında Batı Sahrası yöneticilerinden bazılarıyla Cezayir'de konuştum. Bak: Türkkaya Ataöv, "Batı Sahrası Sorunu ve POLISARIO", *Vatan*, 24-25 Ağustos 1976, s. 8.

İspanya bu toprakları 1884'de kendine katmış, fakat uzun bir süre *Villa Cisneros* kalesinin ötelerinde fiilen egemen olamamıştı. Sahra'da İspanyol etki alanı Fransızlarla 1900, 1904 ve 1912 yıllarında imzalanan andlaşmalarla çizildi. İspanyol Sahrası, bir süre de, açıktaki Kanarya Adalarına Afrika'dan gelebilecek saldırıya karşı bir İspanyol koruma merkezi olarak iş gördü. 1957'de Faslılar, yerlilerden R'gibat kabilesinin yardımıyla, İspanyol kalelerine saldırmışlar ve yabancı egemenliği bir ara iki, üç kıyı kalesine indirilmişti. Ancak, ortak Fransız-İspanyol direnmesi başkaldıranları püskürttü. İspanyol Sahrası, yıllarca, bir askerî koloniden ibaret kaldı. Sahralılar İspanyol *Cortes*'inde üç *procuraderes* ile temsil edildiler, yöresel *Asamblea General* ile *Cabildo*'da temsilcileri bulundu. İspanya, bir süre, Fas, Mauritanya ve Cezayir'e karşı, (İspanyol yanlısı) bir Sahra "milliyetçiliği" yaratmağa çalıştıysa da, sonra, Fas ile Mauritanya'nın Sahra'yı paylaşması tasarılarına uydu.

Tüm ilgililer Sahra halkının kendine özgü bir tarihi ve kişiliği olup olmadığını tartışmışlardır. Eski İspanyol Sahrası, sözünü etmeğe değmeyen ve çöl kumları gibi bir yandan öte yana savrulan birkaç göçebe kabilenin varlığını zar-zor sürüdürebildiği bir *res nullius*, koca bir boşluk muydu, yoksa, işgâlden önce, bağımsız bir tarihi varlığı, örgütlenmiş bir toplum yaşamı ve kişiliğini kuzey ve güneydeki Arap komşularına karşı da savunabilmiş bir yönetimi var mıydı?

Fas ve Mauritanya Batı Sahrasının kendine özgü varlığını kabul etmiyorlar.[4] "Saguia el-Hamra ve Riode Oro Kurtuluş Halk Cephesi" sözlerinin ilk hecelerinden oluşan (FRONT) POLISARIO'nun[5] görüşüne göre, güneyde Mauritanya ile sınır İspanya ve Fransa arasında 27 Haziran 1900 ve 3 Ekim 1904 Andlaşmalarıyla, kuzeydeki Fas sınırı da 3 Ekim 1904 (gizli) Andlaşmasıyla çizilmiştir. Bu sınırlar içinde kalan topraklarda aile, kabile, kabile başkanı, bir çeşit meclis olan "*Cemaa*", dış tehlike anlarında faaliyet gösteren "Savaş Kurulu" ve iç anlaşmazlıklara bakan "Kırklar Kurulu" *(Ait Arbain)* herzaman olagelmiştir.[6] POLISARIO çevrelerinin savunmalarına göre, Afrika'daki benzeri toplulukların sömürgeöncesi dönemi yönetimsel örgütlenmesi bundan daha gelişmiş değildir. Sahra'da komşulardaki uygulamalardan oldukça farklı bir iş bölümü de vardır. Örneğin, çeşitli sorumluluklar değişik kabileler arasında bölüşül-

4 Örneğin, Kazablanka'da yayınlanan *Le Matin du Sahara*'nın muhtelif sayılarına bakınız.

5 *Front Populaire Pour la Libération de Saguiat el-Hamra et Rio de Oro.*

6 Bu konudaki POLISARIO görüşleri için (silâhlı mücadelenin başlama tarihi olarak kabul edilen 20 Mayıs 1973 tarihinin ikinci yıldönümünde çıkartılan) temel yayın: *Le Peuple Saharaoui en Lutte.*

müştür.[7] Bir çeşit elçilik olan "Kafir" kurumu komşu Mauritanya emirliklerinde görülmemektedir. Sahra'da hayvan bakımı kadınlara özgü bir iştir. İlk Portekiz tarihçileri iyi örgütlenmiş Sahra köylerinden söz ediyorlar. Hamada Portekiz mezarlığı yerlilerin yabancılara karşı koyduğunun bugüne kalan anıtsal kanıtlarıdır. Yerli halk İspanyollara karşı olduğu gibi, zaman zaman, Fas ve Mauritanyalılara karşı da savaşmıştır. POLISARIO 1875'deki *Foucht*, *Lamaallag*, *Sabti* ve *Alous* muharebeleri ile 1889 *Mijek* Andlaşmasını ileri sürüyor. Bu denli savların ardında POLISARIO'nun şu görüşü var: Sahra halkı komşularından bağımsız bir tarihî kişilik sürdürmüştür. POLISARIO'nun bu görüşünü Cezayir de desteklemektedir.

Öteki iki Arap komşunun bu topraklarla ilgilenmelerinin bir nedeni de *Bukra*'daki 17 milyar tonluk fosfat yataklarıdır. Sahra'da demir, uranyum ve doğal gaz da vardır. Atlas Okyanusu tüm zenginlikleri ve ulaşım olanaklarıyla önünde uzanmaktadır. İspanyollar biraz ilerdeki Kanarya Adalarında yılda 200,000 ton balık tutarlardı. *Dakhla* açıklarında ve *La Guera*'da bir okadar elde etmek mümkündür. Asıl önemlisi, İspanyollar zamanında *Empresa Nacional Minera del Sahara* denilen devlet şirketine ait olan fosfat ayrıcalıkları bundan böyle yerli halkın olacaktır.

POLISARIO ve Cezayir Fas ile Mauritanya'nın bu toprakları paylaşma girişimlerini "işgâl" olarak nitelemektedirler.[8] POLISARIO Sahra halkının yokedilmeğe karşı savaş verdiğini ilân ediyor.[9] POLISARIO'nun İkinci Kongresinde Genel Sekreter seçilen *El-Veli Mustafa Es-Seyyid* öldürülmüştür de.[10] Gerilla savaşı[11] sürdüren POLISARIO bunun bir "halk devrimi"[12] olduğuna inanıyor, bunu tüm Afrika ülkelerinin kurtuluşu için

7 Kıyı savunmasından *Oulad Tidrarin*, *Fikat*, *Larussin*, *Mucat* ve *Lamiar* kabilelerinin sorumlu olmaları gibi.

8 Başkan Boumedienne'in Sahra bunalımına ilişkin olarak tüm ülkelerin devlet başkanlarına yolladığı mektubun metni: *El Moudjahid*, Alger, 18 Şubat 1976. Boumedienne Batı Sahra'ya Fas ve Mauritanya askerlerinin girmelerini bir "saldırı" olarak gördükten başka, biri bir krallık, öteki de tutucu bir cumhuriyet olan bu iki Arap ülkesinin müdahalesini devrimci Cezayir rejimini de çevrelemeyi amaçlayan bir hareket olarak değerlendirmiştir. ("...*Elle menace aujourd'hui de déborder à tout moment le cadre du territoire sahraoui jusque-là seul en butte à l'agression, pour se transformer en une guerre dirigée directement contre l'Algérie, son peuple et son territoire*..." POLISARIO'nun şehit edilen önderi El-Veli Mustafa es-Seyyid'in Mauritanya Cumhurbaşkanı Ould Daddah ile Fas Kralı İkinci Hasan'a mektupları: *Sahara Libre*, Alger, No. 9 (26 Mart 1976), s. 2-4.

9 Tutuklanmamak, toplama kamplarına atılmamak ya da öldürülmemek için kaçan Sahra halkının göç macerası: Le Croissant Rouge Sahraoui, *Un Peuple Accuse*, Alger, POLISARIO, t.y.

10 Onun hakkında özel sayı: *Sahara Libre:* Alger, No. 17 (16 Temmuz 1976).

11 *Sahara Libre*, Alger, No. 10 (20 Nisan 1976), s. 8.

12 "La Révolution d'un Peuple," başlıklı yazıya bak: *Sahara Libre*, Alger, No. 13 (20 Mayıs 1976), s. 1. Ayrıca, Devlet Başkanı Ahmet Baba Miske'nin görüşleri için: *Révolution Africaine*, No. 623 (30 Ocak - 5 Şubat 1977) s. 19 - 25.

yardımcı bir hareket olarak değerlendiriyor.[13] POLISARIO kısa dönem hedeflerini yığınları örgütlemek, onların siyasal bilincini geliştirmek ve önderliğe kavuşturmakla Kara Afrika ve dünyadaki öteki kurtuluş mücadeleleriyle bağlantı kurmak biçiminde görüyor. "Uzak dönem" hedefleri ise şunlardır: Sömürgeciliğin her türlüsüne karşı mücadele ederek tam bağımsızlığı gerçekleştirmek, halkın katılmasının sağlanacağı cumhuriyetçi bir rejim kurmak; kişinin temel özgürlüklerini sağlamak; ulusal ekonomi yaratabilmek için, madenleri devletleştirmek ve endüstrileşme siyaseti izlemek; yığınları ekonomik kalkınma hamlelerine aktif olarak katmak; kaynakları âdil dağıtmak; her türlü sömürüye son vermek, halka onurlu bir hayat sunmak . . .[14]

13 Bu konuda: "Le peuple sahroui combat aussi pour la liberté de tous les pays d'Afrique," *Révolution Africaine*, No. 680 (2-8 Mart 1977), s. 22–24.

14 Bu hedefler şu yayında açıklanmıştır: *Sahara Libre: Numero Special*, Alger, t.y., s. 12. Bu hedeflerden bir kısmı toplumcu nitelikte olduğundan POLISARIO gibi "cephe" kuruluşu görünümündeki bir örgütün tüm halk tarafından daha ilk aşamalarda onaylanması (teorik olarak) kolay görünmemektedir. Daha önceki Cezayir deneyinde görüldüğü gibi, kurtuluş mücadelelerini yürüten yurtsever "cephe" örgütleri, ilk aşamada, mümkün olan ölçüde birbirinden farklı ve geniş fakat ortak paydalarda birleşebilen toplum dilimlerinden oluşmak zorundadır. Toplumcu eğilim daha sonraki aşamalarda belirebilir. Ancak, o zaman, önceki desteğin bir kısmı kaybolacaktır. Toplumcu hedefleri başa almakla "cephe"nin zayıflayacağını düşünmek yanlış olmaz.

FRANSIZ BATI AFRİKASI VE FRANSIZ EKVATOR AFRİKASI

Giriş:

Birinci Cihan Savaşı başlamadan önce, "Fransız Batı Afrikası", *(Afrique occidentale française*, A.O.F.) ile "Fransız Ekvator Afrikası" (*Afrique équatoriale française*, A. E. F.) ayrı Genel Valilerle yönetilen iki ayrı bölgeydi.[1] Savaş sonunda, Togo ve Kamerun, yenik Almanya'dan alınarak İngiltere ve Fransa'ya, Milletler Cemiyeti adına manda olarak verildi. Böylece, Fransa'nın Batı Afrika'da sekiz *(Mauritanya, Senegal, Fransız Ginesi, Fildişi Kıyısı, Dahomey, Fransız Sudanı, Nijer* ve *Yukarı Volta)* ve Ekvator Afrikasında da dört *(Gabon, Orta Kongo, Ubangi - Şari* ve *Çad)* sömürgeleri oluyor, iki de mandası *(Togo, Kamerun)* bulunuyordu.

Fransızlar daha On-yedinci Yüzyılda *Senegal Nehri* ağzındaki adada *St. Louis* kentini kurmuşlar, *Cape Verde* açıklarında küçük *Gorée* adasını zaman zaman ellerinde tutmuşlardı. Bu sonuncusu Batı Afrika'da[2] çıkarları bulunan Avrupa devletleri için bir köle deposu ve Umud Burnunu

1 Eski Fransız Batı ve Ekvator Afrikası ile ilgili bir bibliyografya: J. A. Ballard, "Politics and Government in Former French West and Equatorial Africa: A Critical Bibliography," *Journal of Modern African Studies*, C. III, No. 4 (1965), s. 589-605. Ayrıca: Jean Suret-Canale, *Afrique noir: occidentale et centrale*, 2 C., Paris, 1958 - 1964; W. M. Sloane, *Greater France in Africa*, London, 1924; *Palitika Frantzii f Azii i Afrike: 1945 - 1960*, Moskva, 1965; A. B. Davidson, *et al., op. cit.*, s. 176 - 197.

2 Fransız Batı Afrikası hakkında resmî yayınlar listesi: Helen F. Cononer, *Official Publications of French West Africa: 1946 - 1958, A Guide*, Washington, D. C., Library of Congress, 1960. Ayrıca: Michael Crowder, *West Africa Under Colonial Rule*, London, Hutchinson, 1968; Virginia Thompson ve Richard Adloff, *French West Africa*, Stanford, Standord University Press, 1957; Jean Suret - Canale ve Dibril Tamsir Nian, *Histoire de l'Afrique occidentale*, Paris, Présence Africaine, 1961; W.B. Morgan ve J.C. Pugh, *West Africa*, London, Methuen, 1969; R. J.Harrison Church, *West Africa*, London, Longmans, 1968. Robert L. Delavignette'in ilk kez 1939'da Paris'te *Las vrais chefs de l'empire* adıyla basılan kitabı 1946'da *Service Africain* diye yayınlanmış, İngilizceye *Freedom and Authority in French West Africa* (London, Oxford University Press, 1950; 1968) diye çevrilmiştir.

dolaşarak Hind Okyanusuna giden gemiler için de bir uğrak yeriydi. St. Louis ise, Napolyon Savaşları sırasında İngilizler tarafından işgâl edildiğinde, hem Fransız, hem Afrikalı toplam nüfusu 7,000 kadardı. Bu ada 1817'de Fransızlara geri verildi. 1850'lerde bu topraklara yollanan resmî bir heyet bu devletin Senegal çevresinde genişlemesini öneriyordu. 1854'de *General Louis Faidherbe* Senegal Valiliğine atandı.[3] Fransa'nın Batı Afrika İmparatorluğunun kurucusu bu yöneticidir.[4] Yerli önder *El-Hacı Ömer*'in nüfuzunu o kırmış, Fransa'nın Afrika'da imparatorluk kurmasında bir araç olarak kullanılan ve Fransız subaylarını komutası altında *Tirailleurs sénégalais* denilen yerli orduyu o kurmuş, Fransız bankasını o meydana getirmişti. O sıralarda, Batı Afrika'daki öteki Fransız ticaret merkezleri, yâni Fildişi Kıyısı'nda *Assinie* ve *Grand Bassam*, Dahomey'de de *Ouidah* önemli değillerdi. Batı Afrika'nın Fransa tarafından işgâli buralarda değil, Senegal üssünden yürütülecekti.

Fransız bayrağı Senegal Nehrini izleyerek kıt'anın içine doğru yürürken, yerli devletin *(Toucouleur* İmparatorluğu) sınırlarını batı yönünde genişletmek isteyen El-Hacı Ömer bugünkü Mali dolaylarında duraklamak zorunda kalmıştı.[5] Gine'de ve Fildişi Kıyısı'nın *hinterland*'ında, *Almami Samori* büyük Mandingo İmparatorluğunu kurmuştu. Nijer'de birçok topraklar Fransızlara karşı *cihad* ilân etmiş olan *Osman dan Fodio*'nun elindeydi. Fransızlara karşı Senegal, Mauritanya, Gine, Sudan (Mali) ve Nijer'de daha çok Müslümanlar, Yukarı Volta, Fildişi Kıyısı ve Dahomey'de Müslüman olmayanlar karşı koyuyorlardı.[6] Yukarı Volta'da *Mossi* İmparatoru *Mogho Naba* Fransız işgâline şiddetle karşı durmuştu. Fildişi Kıyısı'nın güney bölgelerinde yabancıya karşı mücadele köy, köy sürerek Birinci Cihan Savaşı patlayıncaya kadar devam etti.

Fransa'nın Batı Afrika'nın büyük kısmını işgâl edebilmesinde en önemli araç üstün silâhları, özellikle yerlilerin ellerine hiçbir zaman geçememiş olan "Gatling" ve "Maxim " makinalı tüfekleriydi. Birinci Cihan Savaşı gelip çattığında, Senegal (1890), Yukarı Volta (1892), Fransız Sudanı (1893), Dahomey (1893), Fransız Ginesi (1898), Nijer (1906), Mauritanya (1910) ve Fildişi Kıyısı (1914) Fransız Batı Afrikasına dahil edilmişlerdi.

---

3 Senegal'e ilk Fransız yerleşmeleri hakkında: André Delfourt, *La France et les Etablissements Français au Sénégal entre 1713* et *1763*, Dakar, 1952.

4 1920'de yalnız Fransız Batı Afrikası 4,600,000 km. kare ya da Fransa'nın dokuz katı büyüklüğündeydi.

5 Martin A. Klein, *Islam and Imperialism in Senegal: Sine-Saloum, 1847 - 1914*, Stanford, Stanford University Press, 1968.

6 Geneviève Désiré - Vuillemin, *Contribution à l'histoire de la Mauritanie de 1900 à 1934*, Dakar, 1962; Gabriel Louis Angoulvant, *La pacification de la Côte d'Ivoire: 1908 - 1915*, Paris, 1916.

Sonradan Fransız Ekvator Afrikası[7] denen bölgedeki Fransız egemenliğinin ilk çekirdeği Gabon kıyısında bir ticaret noktasıydı. *Bonêt - Williaumez* ile yerli kabile başkanlarından *Louis Dowé* arasında Şubat 1839'da imzalanan bir andlaşmaya dayanır. *Aumale* kalesi 1843'de yapılmış, *Libreville* kenti de özgürlükleri verilen 46 köleyle 1849'da kurulmuştu. 1867'de Fransız deniz subayı *Aymes* daha içerilere askerî birlikler götürmüş, Téké Kralı *Makoko* ile bir andlaşma imzalayan *Savorgnan de Brazza* 1883'de Fransız Kongosunun yöneticiliğine getirilmişti. Afrika'nın emperyalist Avrupa devletlerince paylaşılmasının hızlandığı yıllarda, Fransız - İngiliz çıkarlarının sınırları 21 Mart 1899'da Nil, Çad ve Kongo sularının birbirine yakınlaştığı noktalarda çizildi. Öte yandan, 1894 Fransız-Alman andlaşmaları Çad'da Fransız egemenliğini kabul ediyordu da. Çad toprakları henüz fiilen Fransızlara geçmiş değildi. Fiilî işgâl kâğıt üstündeki andlaşmayı izledi ve Nisan 1900'de üç koldan ilerleyip Çarı Nehrinde buluşan Fransız kuvvetlerinin 22 Nisan'da doğu Sudan'ın yerli önderi *Rabah*'ı yenilgiye uğratmalarıyla Çad 5 Eylül'de protektora ilân edildi. Fransızların *Kousseri* zaferiyle Afrika'daki üç büyük Fransız bölgesi, (yâni Cezayir Sahrası, Batı Afrika ve Ekvator Afrikası) coğrafî açıdan birbirine bağlanıyorlardı.

Fransız Kongosu, 5 Temmuz 1902 tarihli Anayasa uyarınca, Libreville'de oturan bir "Genel Komiser" tarafından yönetilecekti. Brazzaville'de üslenen bir "Vali Yardımcısı" ile "Baş Yöneticisi" ona yardım edeceklerdi. Fransız Batı Afrikası federasyonunun örneği dikkate alınarak, 26 Haziran 1908'de, Gabon, Orta Kongo ve Ubangi - Şari ve Çad'dan bileşik olarak Fransız Ekvator Afrikası federal hükûmeti kurulmasına karar verildi. Ancak, bazı yerli kabilelerin Fransız boyunduruğuna sokulmaları süreci sürdü gitti. *Ouadai* ve *Borkou* çevresindeki karşı koymalar 1911-1912'de *Albay Largeau* tarafından bastırıldı ve Kasım 1913'de *Ain Galaka*'nın zaptıyla bütün bölgede bir kaleler ağı kurulmuş oldu.

Yirminci Yüzyıla girilirken Volta ve Dahomey'in ortasında bir *Alman Togosu* yer alıyordu. Avrupalı devletler buradaki çıkarlarını uzlaştırmışlardı: 1850'de Danimarka Keta'yı İngilizlere satmış, 1852'de İspanyollar ve 1887'de de Portekizliler Whydah'daki isteklerinden vazgeçmişler, Almanlar da 1897'de batıda İngiliz Altın Kıyısı ve 1899'da doğuda Fransız Dahomey ile sınırları düzenlemişlerdir.

7 Edouard Trezenem, *L'Afrique équatoriale française*, Paris, Ed. Maritimes et d'outre-mer, 1955; David Gardinier, "French Equatorial Africa," *Current History*, C. XXXIV, No. 198 (February 1958), s. 105-110; B. G. Gafurov *et al.*, *Natsionalno-Asvaboditelnoye Dvijeniye f Azii i Afrike: Na Novom Puti*, Moskva, Akademiya Nauk SSSR, Institut Narodov Azii, Institut Afriki, 1968, s. 109 - 142, 178 - 184, 303 - 313.

Ancak, yerliler Alman yönetimine şiddetli karşı koydular. Yabancılar (tabii kendi çıkarları için) yol, liman ve iç bölgelere açılan üç demiryolu yapmışlarsa da, Almanların sertliği, zorla çalıştırma yöntemleri ve ağır vergileri yerli halkın komşu Altın Kıyısı'na kaçmasına sebep oluyordu. 1914'de savaş başladığında Fransız ve İngiliz sömürgeleriyle çevrelenmiş olan Alman Togosu (Kamina'daki telgraf istasyonunu havaya uçurduktan sonra) hemen teslim oldu. Müttefiklerin Birinci Cihan Savaşındaki ilk zaferi buydu. Barış andlaşması yapılmadan önce, başkent Lomê ve Togo' nun batısı geçici olarak İngiliz yönetimi altındaydı; doğusunda ise, Fransızlar vardı. *Versailles Konferansı* bu bölüşmeyi değiştirerek Togo'nun çoğunu Fransa'ya verdi. Fransa ve İngiltere, 1922'den itibaren, Togo'da Milletler Cemiyeti adına mandacı devletler olarak kaldılar.

Fransızlar Kamerun'u[8] Almanlardan devralmışlardı. *Alman Kamerun Protektorası*[9] 12 Temmuz 1884'de *Gustav Nachtigal* adlı bir kâşif ve diplomat elile Almanlara geçmiş, o bölgede İngiliz Konsolosluğu görevini yapmakta olan *Edward H. Hewett* yerli kabile başkanlarıyla görüşmek üzere *Douala*'ya vardığında Alman bayrağının beş gün önce direğe çekilmiş ve protektoranın kurulmuş olduğunu anlamıştır. Ancak, Alman egemenliği 1916'ya kadar sürmüş, ortak hareket eden Fransız-İngiliz-Belçika kuvvetleri Kamerun'a girince son Alman Valisi *Ebermaier*, subayları ve ordusuyla birlikte, Rio Muni'ye kaçmıştır. Almanlar Kamerun'da otuz yıl bulundukları sırada, yol, liman, demiryolu ve köprü yaptılarsa da, halk üstünde türlü baskı yollarına başvurmuşlardı. Kamerun'un Birinci Cihan Savaşı sırasında, Müttefiklerce askerî işgâli İngiliz ve Fransızlar arasında *de facto* bölünmesine yol açmış, eski Alman protektorasının beştedördü Fransız yönetimine geçmişti.

Fransız Sömürge Yönetimi:

Fransız Batı Afrikası ve Fransız Ekvator Afrikası federasyonlarını kuran anayasalar birkaç kez değişti. Ama her iki bölge yönetiminin başında bir Genel Vali vardı. Bunlar, eski uygulamanın aksine, asker ya da politikacılar arasından seçilmez olmuşlardı. Yüksek rütbeli memurlardan biri Genel Valiliğe getirilirdi. İlk başlarda, Fransız Batı Afrikası Genel Valiliği Senegal Valiliğinden farklı olmayıp, bu yönetici St. Louis'de otururdu. 1904'de

8 Bu bölgede 1472 civarında görülen Portekizliler tuttukları nehir hayvanlarını kendi dillerinde "*camaroes*" denen deniz tekelerine benzettiklerinden, nehre *Rio dos Camaroes* adını verdiler. Daha sonra, kıyı ve topraklar birçok Batı dillerinde bu adla anılmağa başladı: *Camarones* (İsp.), *Cameroons* (İng.), *Cameroon* (Fr.) ve *Kamerun* (Alm.).

9 Joseph Bouchaud, *La Côte du Cameroun dans l'histoire et la cartographie des origines à l'annexion allemande*, Yaoundé, Centre IFAN, 1952.

Genel Valilik ayrıldı ve Fransız Batı Afrikası başkenti Dakar oldu. Paris'teki Sömürgeler Bakanlığıyla temas etme hakkına yalnız Genel Vali sahipti. Bakan da Milletvekilleri Meclisine değil, Kabineye sorumluydu. Vali Yardımcıları ve bazı yüksek rütbeli yöneticiler dışında bütün atamaları Genel Vali yapardı. Savunma, bayındırlık, sağlık, posta ve gümrüklere o bakardı; bağımsız bir bütçesi vardı. Genel Vali de, Vali Yardımcıları da yöresel meclisler önünde sorumlu değildiler. Aslında, yüksek rütbeli bu Fransız yöneticilerinin kanun yapma yetkileri de yoktu. Önerilerini Paris'teki Sömürgeler Bakanına yaparlar, o da bu yönde bir "karar" *(décret)* açıklardı. Fransızların merkezden yönetim eğilimi böylesine büyük bir kıtanın karmaşık yapısıyla, tabii ki, çelişiyordu. Dakar'da oturan Genel Vali tâ uzaktan yönetmeğe çalışır, halk arasında pek ender görünürdü.

Bir Federal Danışma Kurulu da *(Conseil de gouvernement)* varsa da, Genel Vali bu organa danışmak zorunda değildi. Aynı görevi Vali Yardımcıları için gören *conseils administratifs* adlı organların yetkileri daha fazla değildi. Afrikalıların "*mon commandant*" diye hitap ettiği ve askerî disiplin içinde selâmlamak zorunda oldukları bölge yöneticileri *(administrateurs)* Genel Valiye bağlıydılar. Her sömürge illere *(departements)*, onlar da kendi içlerinde daha ufak birimlere *(arrondissements)* ayrılmışlardı. *Administrateur* yönetimin her koluna, adalet işlerine, polise, vergilere ve yapıma bakıyordu. Onun yerlilerden "üstün" bir kişi olarak kabul edildiğine kuşku yoktu; Avrupalılar içinde de "bir numaralı" oydu; valinin, yani Fransa'nın temsilcisiydi.

Fransız yöneticiler Sömürge Okulunda *(Ecole Coloniale*, adı daha sonra *Ecole Nationale de la France d'Outre-mer)* yetiştiriliyordu. Bu okulda eğitim görenlerin yarısı yarışmayla alınıyor ve onlara üç yıl sömürge yönetiminin incelikleri öğretiliyordu; geri kalan yarısı Fransız memur kadrosundan seçiliyor ve bunlar da okulda yalnız bir yıl geçiriyorlardı. Öğretim üyelerinin bir kısmı Paris Üniversitesindendi; bazıları da Fransa'da Afrika dilleri ve uygarlıkları alanlarında ün yapmış Maurice Delafosse gibi eski sömürge yöneticileriydi.

Fransa'nın elindeki bu kuşak Afrika toprakları, tabii, bu Avrupa devleti ile Afrika ülkelerinin özel koşullarının etkisi altındaydı. Birinci Cihan Savaşından sonra, Fransa ekonomik bakımdan Amerika ve İngiltere, hattâ Almanya'nın da gerisindeydi. İngiltere gibi, sömürgelere büyük ölçüde sermaye ihraç edecek durumda değildi. Fransız yönetimindeki topraklar, bu yüzden, Altın Kıyısı ve Nijerya gibi yerler kadar bile kalkınamıyordu. Bundan başka, Fransa sermaye ihracından çok ticarete, vergilendirmeye ve zorla çalıştırma gibi usullere bel bağlamıştı.

Tropik Afrika'da Fransız yönetiminin bir başka özelliği yerli halk'tan küçük bir azınlığı "Fransızlaştırmaktı." Yerlilerden bir avucunu yurttaşlığa kabul edip onlara bazı ayrıcalıklar tanıyarak bunları nüfusun geri kalanına karşı kullanıyordu. Tropik Afrika'da Fransız yurttaşlarına verilen haklar, 1848 devriminden beri, Senegal'in *Saint-Louis*, *Dakar*, *Rufisque* ve *Gorée* adlı dört kent sakinlerine de tanınmıştı. Yâni, bu kentlerin herbiri Parlâmentoya birer temsilci yolluyordu.

Fransa'nın Togo ve Kamerun adlı mandalarda uluslararası sorumlulukları bulunduğundan, yerli halka bazı siyasal haklar vermek gerekiyordu. Fakat Fransa bu manda topraklarını da sömürgeler statüsüne indirdi. Birinci Cihan Savaşından hemen sonra, Fransız Batı Afrikasındaki kanunlar Togo'ya, Fransız Ekvator Afrikasındaki kanunlar da Kamerun'a uygulanmağa başlandı.

Fransız sömürgelerinde ekonomik hayatın ekseni yerli köylüydü. Ekonomik birim pederşâhî aileydi. Kölelik ve borcu olanların çocuklarını satmaları yaygındı. Çad sömürgesinde *Tibesti* denilen bölgede *derde* diye anılan hükümdar mutlak egemendi, bütün halk onun hizmetindeydi. Yukarı Volta'da *Mossi*'lerin yaşadığı bölgede *Mogho Naba* ve ona bağlı olan vasallar köle ve serf kullanmaktaydılar. Batı ve Orta Sudan'da yerli sayılanlar feodal sömürü biçimlerinden faydalanmaktaydılar. Tarlada sapan kullanılıyor, topraktan yenecek birkaç ürün alınıyordu. Fildişi Kıyısı ve Senegal gibi denize açık yerlerde, yiyecek maddeleri de ikinci plâna atılmış, kahve ve kakao gibi ihracata yarayan ürünler yetiştiriliyordu. Fransızlar yerlileri istedikleri yere itebilmek için zor da kullanıyorlardı, ücretli işçilik gibi yöntemler de. Bu ikincisi sömürgeleri sermayeci dünya ekonomisine sokmakta yararlı oldu. 1920'lerde, Fransız Batı Afrikasında limanlar, demiryolları ve toprakta 100,000 ücretli işçi çalışıyordu. Zorla çalıştırılan mevsimlik işçiler *(navétanes)* Yukarı Volta ve Fransız Sudan'ından gelip yabancıların ihracat politikasına yarayan işlerde ufak paralar karşılığında çalışıyorlardı. Bu durum sermayeci ilişkilerin gelişmesine yol açacak çağdaş anlamda işçi sınıfının, cılız da olsa, ortaya çıkmasına sağladıysa da, yerli yani ulusal burjuvaziyi yaratmadı. Afrika'daki öteki sömürgelerde olduğu gibi, burada da büyük kuruluşlara sahip olan Avrupa'ydı ve Afrikalılar böyle yerlerde işçi olarak, çalışıyorlardı. Bir de, On-dokuzuncu Yüzyılın sonunda Suriye ve Lübnan'dan gelip de Batı Afrika'ya yerleşen Araplar bu bölgedeki ticarette önemli bir unsur oldular.

Birinci Cihan Savaşında Fransa Tropik Afrika'dan 134,000 yerliyi kendi ordusuna katarak Avrupa cephelerinde savaştırdı. Topluca *tirailleurs sénégalais* denilen bu yerli askerler ölüp-öldürmede kullanıldıktan sonra,

savaşın bitiminde Fransız Batı Afrikası Genel Valisi olan *Angoulvant* bunlardan hayatta kalanlarının birtakım "tehlikeli" fikirle dönmemelerini temenni ediyordu. Ne var ki, dönenlerden bir kısmı grev gibi Avrupa'daki bazı uygulamaları yerinde görüp bu fikirleri birlikte getirmişlerdi. Senegal'de *Dakar - Saint Louis* demiryolunda 1919'da yer alan grev işçilerin zaferiyle sonuçlandı. Grev hareketi Fransız Gine'sinin başkenti *Conakry*'deki iş yerlerine de sıçradı. Giderek 1923'de *Porto Novo* komşu bölgeler halkı vergi ödemeyi reddettiler. Asıl Sahra'da büyük başkaldırmalar oldu. Buradaki olaylar, Fransız garnizonlarının savaş nedeniyle zayıflamış olmasından ötürü, daha 1915'de başgöstermişti. Fransızlar egemenliklerini 1918 - 1920 yıllarında, o da kanlı çarpışmalardan sonra, ancak kurabildiler. Kendi topraklarında yabancı diktatoryasını istemeyen yerlilerin ileri gelenleri asıldı ya da sürüldü. Yalnız, Mauritanya Arapları ve Fransız Sudanı silâhları bırakmadı. *Timbuktu* ve *Port Etienne* yakınlarında sık sık çarpışmalar oluyordu.

Fransızlar, İngilizlerin aksine, kendi sömürgelerinde dolaylı yönetim *(indirect rule)* değil, doğrudan doğruya yönetim yollarını kullanıyorlardı. Bu yönetimi, kabile başkanlarını kendi vergi örgütlerinden mahrum ederek onların ekonomik dayanaklarını elinden aldıkları ve kabile başkanları üstünde siyasal denetim kurabildikleri için, uygulamaktaydılar. Dış görüntüleri bir yana, dolaylı ve dolaysız yönetim aslında aynı şeydi. Her ikisinde de soylu sınıflar ve en gerici unsurlarla işbirliği yapılıyordu. Fransız sömürgelerinde kabile başkanlarının ekonomik ve siyasal nüfuzu fazla olmamışsa da, Çad, Mauritanya, Nijer ve Yukarı Volta'da yerli aristokrasi, yönetimin en üst düzeyinde değilse bile, aşağı kademelerinde görev almakla bağımlı köylüyü sömürmekte devam ediyor, tatmin ediliyordu.

Fransız tekelci sermayesini temsil eden *Compagnie Française de l'Afrique Occidentale* ve *Société commerciale de l'Ouest africain* gibi ticaret şirketleri sömürgelerden azamî faydayı temin etmekteydiler. Anavatanda ve sömürgelerdeki şubeleri kanalıyla ham madde alıyor, mâmûl Avrupa maddesi satıyorlardı. Gene bu şirketler köylülere ait toprakları teminat kabul edip, bir yıl sonra üç katı ödenmek koşuluyla, yerlilere para ya da tohum vermekteydiler. İşte, bu şirketler yararına, Fransız sömürgelerinde *tek-tip üretim yapan ekonomiler* kurulmuştu. Örneğin, Fildişi Kıyısı, Kamerun ve Togo *kahve* ve *kakao* yetiştiriyor, Gabon *kereste* ihraç ediyor, Dahomey *palmiye yağı* çıkarıyor, Senegal *fındıkta* uzmanlaşıyor, Gine önce *kauçuk*, sonra *muz* üretiminde sivriliyordu. Orta Kongo, Fransız Sudanı, Ubangi-Şari ve Yukarı Volta'dan, limanlara uzaklığı dolayısıyla, insan gücü bakımından faydalanılıyordu. Buralı yerliler özellikle yol yapımında işe yaramaktaydılar. Çad, Mauritanya ve Nijer'de hayvan

besleniyor, buralardan da hayvan ürünleri elde ediliyordu. Özetle, bazı sömürgeler Fransız sermaye çevrelerine belirli maddeler veriyor, bazıları da insan gücü temin ediyordu.

Yerli emeğinin daha çok yol yapımında kullanıldığı yukarda söylendi. Fransız tekellerinin elde ettiği kârda yararlı bir araç olduğu için, demiryollarına özellikle önem verilmişti. Sömürgelere yerleşmiş olan yabancı tekeller yan şirketler kurarak yol yapımı haklarını ve bu yapım için ayrılmış kredileri de almışlardı. Bu krediler sömürge bütçesinden, yani vergi ödeyen Afrikalının cebinden çıkarıyordu. Demiryolları, tabii ki, en çok Atlantik kıyılarına çıkışı olan topraklara döşemekteydi. 1920 - 1930 yıllarında Fransız Batı Afrikasındaki en önemli demiryolları *Thies-Kayes* (667 km.) ve *Abican - Bobo Dioulasso* (796 km). hatlarıydı. Senegal fındığı ve Fildişi Kıyısı kerestesi buradan taşınıyordu. 1921 - 1934 yıllarında yapılan ve *Brazzaville* ile *Pointe - Noire*'ı (544 km.) birbirine bağlayan demiryolu Ekvator Afrikasının içlerindeki ham maddeyi ihraca yaramakta ve aynı zamanda bu bölgedeki stratejik noktaları birleştirmekteydi.

Buralarda Fransızların elinde, Kuzey Afrika'dakinin aksine, büyük çiftlikler yoktu. Burada daha çok kereste imtiyazı almışlardı. Bu imtiyazlar da Gabon, Fildişi Kıyısı ve Orta Kongo'da toplanıyordu. Keresteyi ve birkaç tarımsal ham maddeyi işleyen fabrikalar dışında, endüstri yoktu. Orta Kongo'da *Compagnie miniére du Congo français* bakır cevheri yataklarını ele geçirmişti.

Fransızlar bu sömürgelerinde *zorla çalıştırma* yöntemleri uyguluyorlardı. Yabancı resmî görevlilerin villalarından idare binalarına, şoselerden demiryollarına kadar yerli emeğe ihtiyaç vardı. Yerli emek, zorla çalıştırma biçiminde, sömürge yöneticilerinin peşpeşe çıkardıkları yönetmeliklere dayanarak sömürülmekteydi. Zorla çalıştırma kölelikten pek farklı değildi. Ağustos 1930 tarihli bir Fransız Cumhurbaşkanlığı kararı her sömürgede valiye yılın belirli zamanlarında yerli halkı zorla işe götürüp çalıştırabilme hakkı tanımıştı. Gerçi bu karar süreyi 8-12 gün olarak kısıtlamışsa da, valiler bu sınırlara itibar etmiyor, bir yapıda çalışmak üzere zorla alıp götürdüklerini diledikleri kadar tutuyorlardı. Bu yöntem özellikle Fransız Ekvator Afrikasında çok yaygındı. Bu yüzden, buradaki yabancı yöneticilerin şöhreti her yerden daha da kötüydü. Fransızlar Orta Kongo ve Gabon'un erkek nüfusunu alıp Atlantik kıyısına yakın ormanlarda çalışmağa götürüyorlardı. Çalışma yerlerine ulaşan yerlilere uzun süreli kontratlar imzalatılıyordu. 1921'de yapımına başlanan Brazzaville - Pointe - Noire demiryolu hattına her yıl 10,000 yerli işçi getirip zorla çalıştırılıyordu.

Çevrede yeteri kadar iş gücü bulunmadığı takdirde, bir kilometre ötedeki insanlar toplanıp getiriliyordu. Çalışma koşulları kötü, ölüm oranı çok fazlaydı. Zorla çalıştırma yönteminin uygulanagelmekte oluşunda ötürü Ekvator çevresindeki bazı bölgeler boşalıyor, nüfus azalıyordu. İstatistikler birbirini tutmayan rakkamlar veriyorlarsa da, bu konuda araştırma yapmış olanlar nüfusun azalmış olduğunda hemfikirdiler.

Fransız Batı Afrikasında da koloniyel sömürüye karşı tepkiler oldu. Ağır hayvan vergisini veremeyecek olan Mauritanya Arapları yer yer ayaklandılar. Bunlar, bazı yıllar, vergilerini ödeyebilmek için elli koyun satmak zorunda kalıyorlardı. Fransız işgâl ordusunun zulmünden kaçıp buralara gelen Faslılar da ayaklanma hareketlerine katıldılar. 1930'da Fransız karakolları basıldı. 1931 - 1932 yıllarında küçük çapta çatışmalar oldu. Mauritanya'daki başkaldırmalar 1933'de bastırılabildi. Ekvator bölgesinde de, Çad'ın Lay mıntıkasında 1927'de bir ayaklanma oldu; Orta Kongo ve Kamerun'a sıçradı. Lay'daki hareket 1927'de, yerli lider *Karionou*'nun Orta Kongo'nun *Manca* ahalisiyle Yukarı Sanga Dağlarında başlattığı mukavemet 1929'da bastırıldı.

Fransa'yı da içine alan 1930 dünya ekonomik bunalımı özellikle Dahomey, Fildişi Kıyısı, Gine ve Senegal gibi yalnız tek-tip üzerime dayalı tropik Afrika ülkelerini en fazla etkiledi. Kahve, kakao, palmiye yağı ve fındık fiatları % 50, hattâ daha fazla düştü. Büyük fiat düşmesine rağmen, köylüler, bu ihraç ürünlerini ekmeğe mecbur bırakılıyorlardı; mutlaka verilmesi gereken vergiler başka türlü ödenemiyordu. Vergisini böyle de ödeyemeyenler toprağı bırakıyor, Avrupalı iş adamlarının yanına çok düşük ücretle işçi olarak giriyordu. 1930 bunalımı sırasında, Dahomey, Gine ve Fransız Sudanında fakir köylü çocuklarının satışa çıkarılması da yaygınlaştı. Açlığın pek yaygın olduğu yerlerde Fransızlar, vergileri —üçte-biri geçmemek koşuluyla— indirdiler ve bürokrasiyi kolaylaştıracak birtakım tedbirler aldılar. 1932'te Yukarı Volta ortadan kaldırılarak Fransız Sudanı, Fildişi Kıyısı ve Nijer ile birleştirildi.

Ekonomik faaliyetin hızından kaybetmesi Fransız şirketlerinin gelirini de azalttı. O zamanki dış ticaret istatistikleri iki taraf arasındaki alışverişin eşit olmadığını göstermektedir. Örneğin, Fransız Batı Afrikasının ithal ettiği bir ton malzeme için ortalama olarak 1929'da 2,800 frank ve 1933'de, 1,740 frank ödenirken, Fransız Batı Afrikasından ihraç edilen malların bir ton ortalaması aynı yıllar için 1,580 ve 660 franktı; yâni, ithâl edilen malın değerinde % 38'lik bir düşmeye karşılık ihraç malında % 58'lik bir düşme vardı.

Köylü *Sociétés de Prévoyance* denilen tohum dağıtımı ve pazarlama örgütünün denetimi altındaydı. Birinci Cihan Savaşından önce ku-

rulmuş olan bu örgütler gûya herkesin girip girmemekte serbest olduğu kooperatiflerdi. Fakat dokuz milyon köylü zorla üye yapıldıktan başka, tarımsal ham madde fiatları mahsus düşük tutuluyor, kötü nitelikteki tohumlar herkese zorla ve yüksek faizle dağıtılıyordu.

Ekonomik bunalım yıllarında Fransızlar Tropik Afrika'da pamuk üretimini hızlandırmak istediler. Yukarı Volta ve Fransız Sudanında zorla pamuk ekimine başlandı. Nijer Nehrinin ortalarında yeni açılan 7,000 hektarlık topraktan elde edilen pamuk yeni kurulan *Office du Nijer*'in emrindeydi. Fransız Ekvator Afrikasında da Mandja'lar (Ubangi Şari) avlanmaktan zorla vazgeçirttilerek pamuk tarlalarına itilmişlerdi. Bura halkının ellerindeki silâhlar zorla alınmış, hattâ kulübesinde av eti bulunanlara "suçlu" muamelesi yaptıran yasalar uygulanmağa başlanmıştı.

Bu yıllarda Fildişi Kıyısı ile Yukarı Volta arasında demiryolu bağlantısı uzatıldığı gibi, 1934'de bitirilen Kongo demiryolu Brazzaville'i kıyıya bağladı. Ancak bunların yapımında zorla çalıştırma yöntemleri uygulandığı için, binlerce kişinin ölümüne sebep olunmuştu. Zorla çalıştırmaya karşı Ubangi'nin batısında *Baya* bölgesinde bir isyan olmuş, fakat bir yıl içinde bastırılmıştı.

İkinci Cihan Savaşından önceki yıllarda siyasal durumda bir olgunlaşma göze çarpmaktadır. 1930'larda, en eski sömürge ve ekonomik bakımdan en fazla gelişmiş olan Senegal'de öğretmenler, özel şirketlerde çalışan yerliler ve başka yöneticilerden bileşik bir aydınlar grubunun oluştuğu anlaşılıyor. Bunlar içinde Fransa'da yüksek öğrenim görmüş olanlar gazeteler yayınlamağa bile başladılar. Dakar ve Saint - Louis'de sömürge rejiminin en kötü yanlarını eleştiren ileriye dönük gazeteler çıkıyordu. Senegalli *Bakary Diallo* ve *Osman Diop Socé* ve Dahomeyli *P. Hazoume* gibi yazarların çalışmaları Fransızca yayınlandı. Öte yandan aydınların en ayrıcalıklı olanları yabancılarla işbirliği içindeydiler. Örneğin, Birinci Cihan Savaşından sonra dört Senegal kentini temsilen Fransız Milletvekilleri Meclisine seçilmiş olan *Blaise Diagne* 1931'de Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı olmuş, bu zâtın ölümünden sonra 1934'de Parlâmentoya seçilen *Galandou Diouf* 1935 belediye seçimlerinde, polisin de desteğiyle, muhaliflerin oy kullanmalarını engellemiş, Dakar sokaklarında silâhlı çatışmalara yol açmıştı. Ama gene 1930'larda, Fransız Komünist Partisi sömürgelerde birkaç Marksist çevre kurdu ve Paris'te Halk Cephesi hükûmetinin işbaşına gelmesiyle Afrika'da işçi sendikaları kuruldu, Batı bölgesinde 190,000 işçi örgütlendi. Eylül 1938'de Senegal demiryollarında başlayan büyük grev sırasında 6 kişi öldürülmüş, fakat ücret artışı sağlanmıştı.

1936'da Fransa'da Halk Cephesi iktidarı sömürgeler için değişik bir siyaset getirmedi. *Léon Blum* Sömürgeler Bakanlığını yerli çıkarlarını bir miktar destekleyeceğine inandığı *Marius Moutet*'ye bırakmıştı. Kent emekçileri için sendikalar kurulması da kararlaştırıldı. Uzun vâdeli bir takım "reform"ların gereklerini araştırıp saptamak için bir Araştırma Komisyonu da meydana getirildi. Bu komisyonun üyelerinden biri André Gide'di. Fakat sosyalist eğilimlilerin başını çektiği Halkçı Cephenin bütün önerileri Senato'da yenilgiye uğramıştı.

İkinci Cihan Savaşı başladığında iki tip Fransız sömürgesi vardı: *à legislature* ve *à décrets*. Birincisinde nispeten demokratik sayılabilecek birtakım kurumlar vardı; ötekisi ise, yürütmenin kararlarıyla yönetilen daha otoriter bir toplumdu. Dört Senegal komünü dışında, temsil organları yoktu. Gariptir ki, işte bu ikincisi Gineli bir zenci olan Çad Valisi *Félix Eboué*'nin önderliği altında 26 Ağustos 1940'dan itibaren *De Gaulle*'ü desteklemeğe başladı. Fransa'nın Nazi Almanyası karşısında yenilgiye uğramasından hemen sonra Batı ve Ekvator Afrikası Genel Valileri *Vichy*'yi desteklemeğe başlamışlardı. Faşist Fransız çevrelerine baş kaldıran ilk zenci yönetici, böylece, Eboué oluyordu. Onun açıklamasından bir gün sonra, 27 Ağustosta *Albay J. P. Leclerc* Kamerun'u De Gaulle safına kazandı. Gene bir gün sonra, *Sicé* Brazzaville hükûmetinin Özgür Fransa yanında olduğunu ilân etti. 30 Ağustosta Ubangi Valisi de bunlara katıldı. Gabon Valisi tereddüt etmiş, fikir değiştirmiş, De Gaulle taraftarlarınca tutuklanmış ve sonunda intihar etmişti. Fransız Ekvator Afrikası Müttefik zaferine katkıda bulundu. Fransız Batı Afrikası Genel Valisi *Boisson* ise, Vichy'ye sâdık kaldı. Okadar ki, bir İngiliz donanması 23 - 25 Eylül 1940'da Dakar'ı bombardıman etmek zorunda kaldı. Vali Boisson Nazilerin Volga'da durdurulması ve Müttefiklerin Afrika'ya çıkarma yapmasıyla Özgür Fransız hareketine katıldığını ilân ettiyse de, De Gaulle'ün Cezayir'de iktidarı aldığı 1943 yılında tutuklandı ve mahkemeye çıkamadan öldü.

Fransızların bir kısmı Alman Faşizmine karşı savaşıyorlarsa da, onların önderleri eski sömürgecilik yöntemlerini terketmeğe pek niyetli görünmüyorlardı. Ocak - Şubat 1944 *Brazzaville Konferansı* bu eğilimi ortaya koymuştu. Bu konferans Afrikalıları temsil eden yerlilerin de katıldıkları bir toplantı değildi; yüksek rütbeli Avrupalıların kendi aralarındaki bir buluşmaydı. Yerli olarak yalnız Eboué vardı ki, onun tavrı da tipik bir Avrupalıdan farklı değildi. Bu konferansın Fransız sömürgelerinin bağımsızlıklarına kavuşmaları yönünde bir adım olduğu doğru değildir. Hattâ, tam karşıtını ilân etmiştir. Konferansın tavsiyelerinde şu cümleler yer almaktadır:

"Fransa'nın sömürgelerde başardığı uygarlık faaliyetinin amaçları otonomi ve Fransız İmparatorluğu dışında gelişme olanaklarının hepsini imkânsız kılar; [böylece] çok ilerde bile olsa, sömürgelerde kendi kendini yönetimin kurulması sözkonusu olamaz..."[10]

Afrikalılar, sadece, bölgesel yönetime yavaş yavaş ortak edileceklerdi. Konferansa taraftar olan De Gaulle, o sırada sömürgelerle ilgilenen *René Pleven* ve daha önemlisi De Gaulle'ün 12 Kasım 1940 Fransız Ekvator Afrikası Genel Valiliğine atadığı Eboué, hep aynı fikirdeydiler. Brazzaville Konferansının bu üç öncüsü imparatorluğu korumakta kararlıydılar. Ama buna rağmen, Fransız Afrikasının yeniliklere gebe olduğu da ortadaydı. Fransızlar, artık, bu konuda —ters yönden de olsa— birşey söylemek gereksinmesini duymuşlardı.

Çin Hindinde yerlilerin Fransız yönetimine karşı zafere ulaşmaları sonucu Tropik Afrika'daki topraklar Fransız emperyalizminin son kalıntıları olarak sivriliyordu. Fransa buradaki ham maddeleri sonuna kadar kullanmak zorundaydı. 1945'den sonra buraya fazlaca sermaye ihracının nedeni buydu. Emperyalizmin sömürge sistemindeki bunalım derinleştikçe, devlet yatırımları özel yatırımlardan daha hızla artmağa başladı. Devletin Fransız emperyalizmindeki rolü daha önem kazandıktan başka, Fransız burjuvazisi de geleceğinden artık kuşkulanmağa başladığı sömürge imparatorluğunda büyük yatırımlar yapmaktan kaçınıyordu.

Batı Afrika'daki Fransız yatırımları asıl ticaret alanında görülmekteydi. Öte yandan, Ekvator Afrikasında ise madenlere, kerestecilige ve çiftçiliğe büyük paralar yatırılmıştı. Bu girişimleri örgütleyen özel teşebbüs kurumları *Compagnie français de l'Afrique Occidentale*, *Société commerciale de l'Ouest* ve *United Africa Company* idi. Ticaret bu üç şirketin elindeydi. Tarım ve endüstri de özel teşebbüsün nüfuzu altındaydı. Devlet yatırımları ise, en fazla yol yapımına gidiyordu. Jeolojik araştırmalara, deney istasyonlarına ve sulama tesislerine fon yatıran da devletti. Demek ki, bütün kârsız işler devlete yükletilmişti. Tarımda en büyük devlet girişimi Markala yakınlarında *Office du Nijer*'in inşa ettiği barajdı. Ama bu türlü devlet müdahaleleri, aslında, Afrika'nın doğal kaynaklarıyla emeğinin sömürülmesinin daha plânlı olması için gerekli görülmüştü. Aramalar, sulama ve yol yapımı, hep bir stratejik tasarının uygulamasıydı. Yerli ham maddelenin ihracı ve Fransız mamûl maddelerinin ithalı için bütün bunlar ilk koşullardı. Gine'de yapılan jeoloji haritaları *Nimba* ve *Simandou*

10 L. H. Gann ve Peter Duignan, *Colonialism in Africa: 1870 – 1960*, C. II, London, Cambridge University Press, 1970, s. 253.

Dağlarındaki demir cevherini meydana çıkarıyordu. Ama buradaki madenlerin endüstride kullanılabileceği anlaşılır anlaşılmaz özel şirketler sahneyi doldurıverdi. Bu şirketlere Anglo-Saxon sermayesi acak 1945'den sonra katıldı. Örneğin, Ekvator Afrikasında *U.S. Steel Corporation* manganez yataklarına 1949'dan itibaren el koymuştu.

İkinci Cihan Savaşından sonra tarımdaki dar iş bölümü korundu; yani, örneğin, Senegal'in ihracatının 90'ı yer fıstığı olmakta devam etti. Hayvancılık genel olarak geriledi. Okadar ki, Afrika'daki Fransız sömürgelerinde adam başına yılda ortalama olarak dört kilogram et düşüyordu. Endüstriyel gelişme de, kerestecilığin ve madenciliğin geliştirilmesiyle sınırlı kaldı. Ekvator bölgesinden ihraç olunan kerestenin miktarı artarken "*okoume*" denilen ağacın ekimi hızlandı. Dakar'da yer fıstığı kullanan büyük fabrikalar kuruldu. Fransız Ginesi'nden demir cevheri, Kamerun'dan boksit ve Senegal'den titanium cevheri daha yüksek oranlarda çıkarılmağa başlandı. Öte yandan, Fransız fabrikalarıyla rekabet edebilecek nitelikteki endüstri dallarının gelişmesi önlendi. Marsilya'daki sebze yağı üreticileri Senegal'deki yer fıstığı yağı çıkaran imâlâthanelere rakip gözü ile bakıyorlardı. Fransız Hükûmeti rekabetten ürken yerli sermayedarları korumak için gümrükten muaf yer fıstığı yağı kotasını her yıl için 45,000 tonla sınırladı.

Fransız yönetimi altındaki Afrika topraklarında geleneksel toplum düzeni 1945'den sonra da hemen değişmedi. Kölelik heryerde görülmekteydi. Mauritanya'nın bazı bölgelerinde özgür insanlardan çok köleler vardı. 1815 Viyana Kongresinde yasaklanmış olan köle ticareti buradaki Fransız sömürgelerinde revaçtaydı. 1950'lerde Mauritanya'da bir çocuk 20,000 franga (sömürge frangı), bir kadın 12,000'e ve yetişkin erkek de 100,000'e satılıyordu. Köle sahibi kölenin hayatına ve herşeyine egemendi. Dilediği gibi çalıştırabilir. açlıktan öldürebilirdi. Kölelik düzeninin yanıbaşında, feodal sömürü biçimleri de korunmuştu. Fransız Sudanı ve Nijer gibi Songhai'lerin yerleşmiş oldukları bölgelerde köylüler *meyga*'lar, yâni yerli kabile başkanları hesabına çalışmaktaydı.

Bağımsızlığa Doğru:

Buna rağmen, Afrika köyündeki eski toplum bünyesi de değişmeğe adaydı. Bu değişme, tabii ki, yavaş olacaktı. Sömürge rejiminin sürdürdüğü zorla çalıştırma sistemi, tarımsal ham maddelerin hep düşük fiatlarla alınması ve ağır vergiler sosyal gelişmeyi yavaşlatmış, rejim tarımda sun'î bir nüfus fazlası yaratarak köylünün kentlere doluşup işsizliği arttırmasına sebep olmuştu. Kentlere akın geleneksel ilişkileri değiştirdi.

Eski ataerkil aile tipini ortadan kaldırdı. Önceleri, ekili yerler dahil, topraklar ortak mal görüntüsü içindeyken, *tata* (ataerkil aile) başkanı herkesi tarlaya çalışmaya yollar, yiyeceği dağıtırdı. Sonraları aile fertlerinden biri göçüp gidince arkada kalanlar toprağın dağıtımını istemeğe başladılar. Herkes birlikte çalışmaz oldu. Toprağı yeterli bulmayan köyü terkediyordu. Senegal, Fildişi Kıyısı ve Kamerun'daki feodaller kapitalist sömürü biçimlerini kullanmaya başladılar. Toprakta ve ticarette sermayeci ilişkiler gelişti. İlk Afrika ulusal bankası Fildişi Kıyısı'nda 1949'da kuruldu. Ticaret burjuvazisi Senegal'de sür'atle gelişti. Yalnız Afrikalılar değil, Avrupalılar da ücretli işçi çalıştırdıklardan, işçi sınıfı ulusal burjuvaziden daha hızla gelişmekteydi. İstatistiklere göre, 1940'ların sonlarında Fransız Batı Afrikasında 230,000, Fransız Ekvator Afrikasında 150,000 ve Kamerun'da 120,000 işçi vardı. Fakat bu resmî istatistikler ücretli tarım işçilerini hesaba katmamaktadır. Öte yandan, bunların büyük çoğunluğu kalifiye olmayan işçilerdi. Gene 1940'larda böyle bir işçinin gündeliği 75 - 100 franktı. Kalifiye olanlar da ancak 300 - 400 frank alabiliyorlardı. O sıralarda bir kilo ekmek 50 franktı, asgarî ücret Avrupalı işçilere ödenenin beşte-biri kadardı. Afrikalı işçilerin hastalık sigortası yoktu. Dakar ve Brazzaville gibi kentlerin Afrikalılara ayrılan bölümlerinde insanlar elektriği, suyu olmayan izbelerde yaşıyorlardı.

Fransız siyah Afrikasında kurtuluş hareketini Afrikalı aydınların ortaya attığı sloganlar başlatmıştır. Bu sloganların anti-emperyalist ve demokratik niteliği bütün Afrikalıları birleştirebilecek gibiyse de, siyasî partiler genellikle milliyet ayrımına uyarak kurulmuş, hele taban etnik farklılıkları gözeterek örgütlenmişti. Bunların bazıları *Mouvement Républicain Populaire*, Sosyalist Parti ya da Komünist Partisi gibi Fransa kökenli partilerin uzantıları ya da Yukarı Volta'da *Union Voltaique* gibi yöresel kuruluşlar oluyordu. Savaştan sonra, Afrikalılar mücadele olanaklarını birleştirme gereğini anlamış olacaklar ki, 1946 *Bamak* toplantısını, federal temeller üstünde oturan *Afrika Demokratik Meclisi (Rassemblement Démocratique Africain*, R.D.A.) izledi. Fransız Afrikasını bağımsızlığa götüren de bu örgüttür. Fildişi Kıyısı'ndan *Houphouet - Boigny* bu akımın başkanı oldu.

Öte yandan, De Gaulle Ağustos 1944'de Paris'te yeni hükümeti kurduktan sonra, Dördüncü Cumhuriyetin Anayasa Meclisi toplanarak, 21 Ağustos, 13 Eylül ve 21 Eylül 1945 tarihli kararlarıyla sömürgelerde yurttaş olanlar ve olmayanlar için iki ayrı temsil sistemi meydana getirmişti. 5 Mayıs referandumunda reddedilen birinci 1946 taslağı da Afrikalıları "teb'a" olmaktan çıkarıyor, onlara "yurttaşlık" veriyordu. "Koloni" deyiminin yerini "deniz-aşırı toprak" almıştı Anlamı henüz açıklığa kavuş-

mamakla birlikte, bir "Fransız Birliği"nden *(Union Française)* söz ediliyordu. 30 Nisan 1946 tarihli kanun da sömürgelerdeki harcamalara kaynak teşkil edecek olan bir fon *(Fonds d'Investissements pour le Développement Economique et Social)* kuruyordu. Zorla çalıştırma da bu kanunla kalkmaktaydı. 7 Mayıs 1946 kanunu "Deniz - Aşırı Topraklar"da bütün herkesi Fransız yurttaşı olarak kabul etmekteydi. 13 Ekim 1946 referandumuyla onaylanan yeni Anayasa siyah Afrika halklarını Fransız Cumhuriyetinin ve siyasal hayatının bir parçası durumuna sokmuştu.[11]

Sömürge yönetimi Afrika Demokratik Meclisine baskı yapmağa başladı. Şubat 1949'da Fransızlar Abican'daki yurtseverlere saldırılarda bulundular. Meclisin birçok aktif üyesi tutuklandı. Abican halkı ve öteki kentlerde yaşayanlar Fransız mallarını boykot ederek protesto ettiler. 1950'lerde Fransız polisi gösteri yapanlara ateş açarak halktan birkaç yüzkişinin ölmesine sebep oldu. Kurtuluş mücadelesini yürütenlerin bazıları, zamanla, yabancılarla çalışmayı yeğ tuttular. Houphouet - Boigny, sömürgecilerin baskıya son vermelerine karşılık, hükûmeti parlâmentoda destekleyeceğini ve Afrika'nın Fransa ile işbirliği sloganını ortaya atacağını belirtti. Önderin bu hareketi Afrika Demokratik Meclisi örgütünü birbirine kattı. Fransız Ginesi, Kamerun, Nijer ve Senegal'de gereksiz ödünlere yanaşan bu zat protesto edildi. Bu örgütün etkisi gözle görülür biçimde azalmağa başladı.

Afrika Demokratik Meclisinin önemini kaybetmesiyle, işçi sendikası önem kazanmağa, sömürgeciliğe karşı hareketin ekseni olmağa başladı. Bu sendikaların çoğu Fransa'da C.G.T.'nin, dolayısiyle Fransız komünistlerinin etkisi altındaydı. 1952-1955 yılları arasında, sömürgeleri bir grevler fırtınası yalayıp geçti. 1952'de yer alan genel grev iş kanunlarının değişmesini istiyordu. Fransız Ulusal Meclisi, bunların ve Fransız solunun baskısıyla, haftada 40 saat çalışma, ücretli tatil ve eşit iş için eşit ücret ilkelerini getiren bir İş Kanunu kabul etti. Bu kanunun kabulü Afrikalı ilericiler için büyük bir başarıydı. Fakat uygulamada kanunu hiçe sayma, özellikle siyah Afrikalılara düşük ücret ödeme eğilimi görülmekteydi.

Sömürge-aleyhdarı hareket özellikle Kamerun'da gelişti. *L'Union des Populations Camerounaises* (U.P.C.) emperyalist baskıya şiddetle kar-

11 Ancak, 1946'da Afrika seçmeni birkaç kategori insanla sınırlanmış, bu sınırlar sonra kaldırılmıştı. 1946 seçimlerinde sömürgelerde 963,600 seçmenden 620,000'i oy kullandı. 1956 seçimlerinde ise, 8,296,300 seçmenden 4,880, 200'ü sandığa gitti. 1946 - 1956 arasında, yani on yıl içinde seçmen sayısı sekiz kat artmıştı. Ancak, Afrikalı temsilciler aynı oranda artmadılar. Siyah Afrika 1946'da Paris'e 23 milletvekili yollamıştı; 1956'da bu rakkam 33'e çıktı. O yıl, *Conseil de la République* denilen kurumda Fransız Batı Afrikasından 20, Fransız Ekvator Afrikasından 8, Togo'dan 2 ve Kamerun'dan 3 temsilci vardı. Fransız Birliği Meclisinde Afrika'dan 40 temsilci bulunuyordu.

şı koydu. Fransız yetkilileri bu partiye özel baskılar yaptılar. 1950'de yöneticileri tutuklandı ve 1952'de olağan kongesini yapması yasaklandı. Bu konu Birleşmiş Milletler Vesayet Konseyine gütürüldüğünde sömürge rejimi birçok çıplaklıklarıyla dünya kamu oyunun gözleri önüne serilmiş oldu. Fransa 1955'de bu örgütü bütünüyle ortadan kaldırmağa karar vererek, sömürgelerde sık başvurulan bir yolu deneyip partinin komünist olduğunu ileri sürdü. Yabancı çıkarlarını temsil eden bir grup kışkırtıcının faaliyeti sonucu başlayan çatışma 1,500 Afrikalının tutuklanmasına, birkaç yüzünün sokak kavgalarında öldürülmesine yol açtı. U.P.C., bu koşullar altında, gizli çalışan bir kurtuluş örgütü olarak faaliyetini sürdürme kararını aldı. Gerilla mücadelesi yolları denendikten başka, güneyde *Bamileke*'ler gibi uluslar Fransa'ya karşı ayaklandılar. Senegal ve Yukarı Volta'dan ordu birlikleri istendi. Böylece başlayan silâhlı mücadele yıllarca sürdü. Sömürgeciler düzinelerce köyü yerle bir etti, binlerce yurtseveri toplama kamplarına attı.

Fransız Hükûmeti, Kamerun başta olmak üzere, sömürgelerde derinleşen kurtuluş mücadelesini durdurabilmek için anayasal manevralara da yanaştı. Sömürge imparatorluğunun dağılıp gitmesini önleme çabası içinde, Batı ve Ekvator Afrikasındaki topraklarına, oralardaki ekonomik ve siyasal üstünlüğünü korumak koşuluyla, sınırlı otonomi vermeyi denedi. Haziran 1956'da Fransız Cumhurbaşkanının imzaladığı bir kanun gereğince, sömürgelerdeki bölgesel meclislere sınırlı yetkilerle donanmış ve yürütme organları olan Hükûmet Konseyleri seçme ve bütçeyi onaylama hakları tanıdı. Öte yandan, Fransız valiler Hükûmet Konseylerine başkanlık ettikten başka, hem bu konseylerin, hem de Meclislerin kararları, Deniz-Aşırı Topraklar Bakanının "yetki aşması" ya da "ulusal savunmaya değinmesi" iddialarıyla geçersiz sayılabiliyordu.

Aslında, meclis gibi kurumlar yerlilerin kendi elleriyle kurabilecekleri gerçekten temsilî organları engellemek için düşünülmüştü. Ve her ayrı yerde ayrı bölgesel meclis fikrinin uygulanmasına sebep de Batı ve Ekvator Afrikası gibi iki büyük parçayı ufak bölgelere bölerek kurtuluş mücadelesini parçalamaktı. Nitekim, İkinci Cihan Savaşından sonra, Fransa sömürge aleyhtarı hareketin bütünleşmesini önleyebildi. Bundan başka, çöl ve yarı çöl olan yerlerin ekonomisini gûya geliştirme bahanesiyle Fransız Sudanı, Çad ve Nijer gibi yerlerde geniş topraklar *Sahra Bölgeleri Genel Örgütü* adı verilen yeni bir kuruluşa bağlandı. Ayrı bir bütçesi olan bu kuruluş Sahra'da *Tuareg*'ler ve benzeri uluslar arasında merkez-kaç eğilimleri besliyordu.

Fransa 1956 kanunu gibi yolları deneyerek Afrikalıların kendine karşı birleşmelerini geciktirebildiyse de, sömürge imparatorluğunun çökme-

sini engelleyemedi. Anayasa reformlarına rağmen Kamerun'da gerilla mücadelesi sürüp gitmekteydi. Oradaki Hükûmet Konseyi Fransız askerlerinin desteğiyle ayakta durabiliyordu. 1957'de *Kara Afrika İşçileri Genel Birliği* adı altında büyük bir işçi sendikaları merkezi kuruldu.[12] Aynı yıl, Senegal'de *Afrika Bağımsızlık Partisi* doğdu. Bu sonuncusu Fransız Ekvator Afrikasının ilk Marksist Partisiydi. Fransız Batı Afrikasında ise, R.D.A. faaliyetleri hızlandırdı. Bu kuruluş 1957'de Bamako'daki kongresinde Fransız sömürgelerinin geleceğine ilişkin olarak açık bir tavır takınmadıysa da, delegelerin çoğu Fransa ile ilişkilerin tam eşitlik esasına dayandırılmasını istediler. Ubangi - Şari'nin ana siyasî partisi olan *Kara Afrika*'nın *Toplumsal Kurtuluşu Hareketi* de sömürgeciliğe karşı kesin bir tavır aldı. Bir Katolik papazı olan *Boganda*'nın önderliğini yaptığı bu partinin Ubangi Şari Bölgesel Meclisinde çoğunluğu vardı. Köylülerin pamuk gibi ihraç ürünlerinin yetiştirilmesinde zorla çalıştırılmalarına karşı çıkıyor, 1956 kanununu sabote eden Fransızların ülkeden çıkarılmalarını istiyordu.

Emperyalizmin sömürge sisteminin genel bir dağılma süreci içine girmesi ve Cezayir'deki siyasal bunalımın büyük boyutlara ulaşmasıyla, Fransa hem Batı, hem Ekvator Afrikasında bağımsızlık sorununu bir referandum konusu yapmak zorunda kaldı. 1958 yılında Fransız Birliğini mümkün mertebe değiştirmeden koruyabilmek için yerli feodal unsurlarla emperyalist yabancılar arasında çareler arandı. Sömürgelerin çoğunda yerliler referanduma hayır diyecek olurlarsa Fransa'nın ekonomik baskısından korkuyorlardı. Yalnız Gine'de oy kullananların % 95'i Fransız Topluluğundan çekilme isteğini belirtti. Burada, R.D.A.'nın bir parçası olan *Gine Demokratik Partisi*, Bölgesel Meclisin de yardımıyla, referandum arifesinde önemli reformlar geçirtti. Geleneksel kabile başkanları idare noktalarından uzaklaştırıldı, ücretler arttırıldı ve köylülerin ödediği vergiler indirildi. Bu tedbirler halkı partinin çevresinde topladı. Ekim 1958'de de, Bölgesel Meclis kendini Kurucu Meclis durumuna sokarak Gine Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilân etti.

Baskı yöntemleri uygulanarak, sonucu önceden kestirilen referandum sömürgeciler için geçici bir zaferdi. Afrika siyasî partileri, bir yıl içinde, teker teker halka bağımsızlık umudu vermeğe başladılar. Son dakikada düşünülen birtakım tedbirler de sömürge imparatorluğunu dağılmaktan kurtaramadı. Fransa, bugüne kadar büyük federal devletlerin kurulmasını önlemiş olmakla yetinmek zorundaydı. Eski Fransız Batı Afrikası toprakları üstünde kurulması düşünülen Mali Federasyonuna

12 M. İ. Braginskiy, "K Vopros o formirovanii proletariata f stranah Tropiçeskoy i Yujnoy Afriki." *Formirovanive Raboçeva Klassa Stran Azii i Afriki*, Moskva, Nauka, 1971, s. 114–131.

Dahomey, Fildişi Kıyısı, Nijer ve Yukarı Volta katılmamışlar, bu Federasyona yalnız Fransız Sudanı ile Senegal girmiş, onun da ömrü uzun olmamıştı. Öte yandan, Dahomey, Fildişi Kıyısı, Nijer ve Yukarı Volta, Fransa'nın etkisi altında olan ve *Antant Konseyi* adı altında ekonomik ve siyasal bir blok kurmuşlardı.

Ocak 1960'da, dünya kamu oyunun baskısı ve Birleşmiş Milletler'in kararıyla Kamerun'daki vesayet rejimi sona erdirildi ve bu sömürgeye bağımsızlık verildi. Nisan 1960'da Togo, Haziranda Mali, Ağustosda Antant Konseyi Ülkeleri ve eski Fransız Ekvator Afrikasının dört sömürgesi ve Kasımda da Mauritanya bağımsız oldular. Böylece, Fransa'nın Batı ve Ekvator Afrikasındaki imparatorluğu ortadan kalkarak onun yerini yeni bağımsız devletler aldı.

Eski Fransız sömürgelerinin büyük çoğunluğu bağımsızlıklarını barışçı yollardan elde ettiler. Bunun nedeni uluslararası durumun uygun oluşuydu. Sömürgeciliğe karşı olan hareket heryerde başarıya ulaşmakta olup, Fransız yönetimi altındaki bu toprakların da sür'atle kendi geleceklerine egemen olacakları anlaşılmaktaydı.

İktidarın zorla değil, barışçı yolla devredilmiş olması, tabii ki, çok önemlidir. Yalnız, iktidar genellikle *sömürge yönetimi sırasında* kurulan yerli hükûmetlerce devralınmıştı. Bu durum özellikle 1960 - 1961 yıllarında Fransa ile eski sömürgeleri arasında imzalanan çeşitli işbirliği andlaşmalarında kendini gösteriyordu. Askerî ve teknik yardım andlaşmalarına göre, Fransa (Gine ve Mali dışında) bu yeni devletlerin silâhlı kuvvetlerini örgütleyecek ve eğitecekti. Gene Gine, Mali ve Yukarı Volta dışında, Fransa heryerdeki askerî üslerine sahip olmakta devam edecekti. 1963'den sonra, Fransa kuvvetlerini eski sömürgelerinin çoğundan çektiyse de, oralardaki askerî üsleri kullanabilme hakkını elden bırakmadı.

Fransa, saflarında Gine, Mali ve Togo olmaksızın Ekvator Afrikası eski sömürgelerinin ekonomik, siyasal ve askerî güçlerini birleştiren *Brazzaville Grubu*'nu da iyi karşılamıştı. Malagasi Cumhuriyetinin katılmasından sonra *Afro - Malagasi* Birliği adını alan bu örgüte 1963'de Togo ve Rwanda da girmişti. Fransa bu topluluğun Afrika'daki genel kurtuluşcu akımı karşı harekete geçirilebileceği kanısındaydı. Buna rağmen, bu devletler arasında uygulanacak dış politika bakımından iki farklı eğilim de göze çarpmaktaydı. Bir kısmı geri kalan Afrika devletlerinden kopuk ve Batı Avrupa ile Amerika'ya dönük bir tutum izliyorlar, bir kısmı da Afrika - içi birliği güçlendirme çizgisine yakın hareket ediyorlardı. Afro-Malagasi Birliği üyeleri 25,000 kişilik bir ortak silâhlı kuvvet kurmağa

karar verdiler. Ortak ekonomik siyaset hususunda da birtakım andlaşmaları oldu. Bir defa, hepsi *Ortak Pazar'a* katıldılar. Ortak Pazar'a bunlardan başka, Afrika devletleri olarak, Mali, Nijerya, Burundi, Somali Cumhuriyeti ve Kongo da (Kinşasa) katıldılar. Uluslararası sorunlarda ortak tavırlarını saptamak için Birleşmiş Milletlerde de bir grup kurdular. Daha sonra, *Afrika Birliği Örgütü*'nün ortak grubuna karşı görünmemek için kendi gruplarından vazgeçtiler. 1964'de aldıkları bir karara göre, Afro-Malagasi Birliği Afrika Birliği Örgütü'nün yetkisine giren siyasal konuları ele almayacaktı. Bu nedenden ötürü, Afro - Malagasi Birliği ad değiştirerek *Ekonomik İşbirliği İçin Afro-Malagasi Birliği* diye anılmağa başladı. Bütün Afrika devletlerinin tek bir örgüt içinde dayanışması fikrinin üstün gelerek yöresel kuruluşların artık ikinci plânda kalacağı kanısı uyandıysa da, 1965'-de eski birlik bu kez *Afro - Malagasi Ortak Örgütü* yeni adı altında tekrar ortaya çıktı. O zaman, Moise Tshombe'nin önderliğinde olan Kongo (Kinşasa) birliğe alınmış ve Tshombe'ye böylesine bir yakınlığı fazla bulan Mauritanya birlikten ayrılmıştı.

Afro - Malagasi Ortak Örgütü devlet başkanlarının 1966'da Tananarive Konferansında üye devletlerin dış siyaset konusunda birbirlerine danışacakları, kalkınma programlarını anlaşmalı yürütecekleri ve Afrika Birliği Örgütü'nün amaçlarına uygun olarak işbirliğini güçlendirecekleri yolunda kararlar alındı. Tananarive Konferansı Fransızca konuşulan devletler arasında bir ittifak tasarısını da ele almıştı. Bu öneriyi Tunuslu önder Habib Burgiba yapmış, Leopold Senghor tarafından desteklenmişti. Senghor böyle bir ittifakın Afro-Malagasi Ortak Örgütü ve Magrib ülkelerinden başka, Kamboçya, Laos, hattâ Kanada gibi Fransızca konuşulan öteki bölgeleri de içine almasını önerdi.

Afro - Malagasi Ortak Örgütü siyasal ve ekonomik bakımlardan homojen bir bütün değildir. Üyelerinden bir kısmı - Gabon, Kongo (Brazzaville), Orta Afrika Cumhuriyeti (eski Ubangi - Şari) 1959'dan bu yana birçok sorunlarda ortak bir siyaset izlemektedir. Bunlar başkanlar düzeyinde konferanslar yapmışlar, silâhlı kuvvetlerinin eğitimi konusunda işbirliğine girişmişler ve Kamerun'u da aralarına alarak bir Ortak Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği kurmuşlardır. Yalnız bunlar kendi aralarında gümrük duvarlarını kaldırdıkları gibi karşılıklı mâlî yardım tasarıları ve mamûl maddeleri fiatlarının ortak tespiti gibi noktalar üstünde anlaşmaktadırlar.

Batı Afrika'daki Antant Konseyi'ne de dokunulmamıştır. Bu gruplaşmanın ilk üyeleri Fildişi Kıyısı, Dahomey, Nijer ve Yukarı Volta'ydı. Bu birlik, Nijer Hükûmetinin kendi memuru olarak görev verdiği bazı

Dahomey yurttaşlarını 1963'de sınır dışı etmesiyle sarsılmıştı. Antant'a 1966'da Togo da katıldı. Bu grup, *Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği* gibi, yüksek düzeyde konferanslar tertiplemekte, silâhlı kuvvetleri arasında işbirliği yapmakta ve bazı ortak ekonomik tedbirler almaktadır.

Eski Fransız sömürgelerinin endüstri, tarım ve ticaret hayatında yabancı sermaye önemli bir yer tutmakta devam etmektedir. Yabancı sermaye, eskisine oranla, birtakım kalelerini, tabiî ki, terketmek zorunda kalmıştır. Eskiden sömürgecilerin elinde bulunan demiryolları, limanlar, ulaştırma araçları ve birtakım kamu kuruluşları artık yerli hükûmetlerindir. Buna rağmen, yabancı parası, birlikte getirdiği sorunlarla, buralarda kendini göstermektedir. Yabancı yatırım sahipleri içinde Fransızlar ağır basmaktadırlar. Ortak Pazar kanalıyla yabancı etkisi de büyümektedir. Amerikan şirketleri ve devlete bağlı örgütler de faaliyetlerini arttırmaktadırlar. Öte yandan, Gine, Mali ve Kongo (Brazzaville) gibi bazı Batı ve Ekvator Afrikası ülkeleri eski sömürge yönetiminin kalıntılarını ortadan kaldırmak için köklü tedbirler almakta, yabancı sermayeyi kısmağa ve ekonomik bağımsızlıklarından fedakârlık etmemeğe çalışmaktadırlar.

GİNE

Giriş:

Eski "Fransız Ginesi" olan bugünkü *Gine Cumhuriyeti* dört milyonluk küçük bir ülke olmasına karşın, Afrika'da kendine özgü rejimi, ulaştığı hedefler ve farklı dış tutumu yüzünden etkili ve önemli bir devlettir. Kuzeyde *Senegal* ve *Mali*, doğuda *Fildişi Kıyısı*, güneyde Sierra Leone ve *Liberya*, batıda Gine (Bissau) ile komşudur. Atlantik Okyanusunda kıyısı vardır. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan *Susu* ve *Malinke* gibi halklar çiftçilikle geçinir. *Fulani* denilen etnik grup hayvancılık yapar. Yerliler gıda için başta pirinç, ihracat için de muz, kahve ve Hindistan cevizi yetiştirirler. Endüstride, ön plânda, ihrac edilen madenler yer almaktadır. *Fria* bölgesinde ve *Los* Adalarında boksit vardır. Başkent *Conakry* (Konakri) yakınında demir cevheri, kuzey-doğuda *Nijer* Nehri dolaylarında altın, güneyde Sierra Leone ve Liberya sınırı çevresinde de elmas bulunur.

Kuruluş Güçlükleri:

Gine bütün Fransız siyah Afrikasında sömürge statüsünden kurtulan ilk ülkedir.[1] Bu devletin Cumhurbaşkanı *Ahmed Sékou Touré* Fransa ile olan ilişkileri hakkında şöyle demişti:

> "1939–1945 savaşında binlerce ve binlerce Afrikalı Fransa'nın özgürlüğü için hayatını kurban etti...Ürettiğimiz pirinci onlarla bölüşmeyi kabul ettik, kauçuğun kilosunu kendimiz 150 franga aldık, Fransız şirketlerine 10 franga sattık...ve Fransa'nın özgürlüğünün bize de özgürlük getireceğini umud ettik durduk..."[2]

Gine bağımsızlığını çok güç koşullar altında kazanmıştı. Sékou Touré 25 Ağustos 1958'de General de Gaulle ile Conakry'de görüştüğünde

1 B. Ameillon, *La Guinée: bilan d'une indépendance*, Paris, Maspero, 1964; A. B. Davidson, *op. cit.*, s. 208 - 213.

2 Sekou Touré, *Nizavisimy Gine*, Moskva, 1960, s. 88.

Gine'nin Fransa'dan ayrılacağı belli olmuştu zaten. Touré bu konuşmada "özgürlükte fakirliği kölelikte zenginliğe" yeğ tuttuğunu ("*Nous préférons la pauvreté dans la liberté à la richesse dans l'esclavage.*") söylemişti.[3] 28 Eylül 1958 referandumunda da 1,405,986 seçmenden sandıklara giden 1,200,171'in 1,130,292'si gibi büyük bir çoğunluğu bağımsızlıktan yana oy kullanınca, Fransa uzmanlarını bir anda çekmişti. Fransız şirketleri de sermayelerini alıp götürmüş, bu genç devlete hiç kredi de açılmamıştı. Hattâ, Fransızlar ayrılırken, fabrika ve devlet dairelerinin dosyalarını ve teknik belgelerini de alıp kaçırmışlardı. Fransa, bunlarla da yetinmeyerek, Gine'ye yapılan ihracatı da engellemeğe çalıştı.

Bütün bu zorlamalar Gine'yi bağımsızlıktan vazgeçme yoluna itmek içindi. Bağımsızlığının daha ilk birkaç ayı içinde, Gine Hükûmeti, halkın desteğiyle, şehir sakinlerinin yiyecek sorununu çözdü ve malî durumunu normale dönüştürdü. Memurlar ücret artışı istemeden hergün daha fazla çalışmaya razı olduklarını ilân ettiler. Komşu ülkelerden yüzlerce Afrikalı Fransız uzmanların yerini doldurmak için koşarak geldi. Gana 10 milyon *pound* kredi verdi. Sovyetler Birliği, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Çekoslovakya ve öteki Doğu Bloku üyeleri Gine'yi hemen tanıyarak ekonomik yardıma başladılar.

Kurucu Ulusal Meclis 10 Kasım 1958'de Gine Cumhuriyeti Anayasasını oybirliğiyle kabul etti. Anayasa yurttaşların özgürlüklere, eşit çalışma haklarına, sosyal güvenlik ve eğitim haklarına sahip olduklarını belirtiyordu. Cumhurbaşkanı aynı zamanda hükûmet başkanlığı yapacak, bu göreve yurttaş oylarıyla yedi yıl için seçilecekti. Hükûmeti kuracak, yüksek rütbeli ve askerî memurları o atayacaktı. Beş yıllık süre için seçilecek Ulusal Meclis önünde o sorumlu olacaktı. Meclis, devlet bütçesi dahil, bütün kanunları tartışıp onaylayacaktı.

Sékou Touré'nin Beşinci Fransız Cumhuriyeti Anayasasını reddetmesi Gine'ye bağımsızlık getirirken, bu devleti Fransız Birliği'ne "evet" diyenlerden uzaklaştırmıştı. Touré Fransa ile daha yakın işbirliğine taraftar olmanın 1946 *Bamako Kongresi* ideallerine ihanet olduğu kanısındaydı. RDA'nın Başkanı ve Fildişi Kıyısı Başbakanı olan *Houphouet-Boigny*'yi izlemesi olanak dışıydı. Okadar ki, zamanla bu iki adam, birbirine karşıt iki tutumun simgeleri oldular. Eski işçi ve genç militan Touré bir çeşit *grand seigneur* görünüşlü Fildişi Kıyısı politikacısından ayrıldıkça ayrıldı. 19 Ekim 1958'de Touré'nin partisi ile RDA'nın ilişkileri de kesildi.

3 Victor D. Du Bois, "Guinea," *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, James S. Coleman ve Carl G. Rosberg, Jr., der., Berkeley, University of California Press, 1966, s. 194 - 195.

Gine Demokratik Partisinin Özelliği:

Touré ülkenin tek siyasî partisi olan Gine Demokratik Partisi'nin *(Parti démocratique de Guinée)* önderiydi. Bu parti ilk kurulduğunda, Bamako Kongresinin kararıyla bütün siyah Afrika'ya yayılan *Rassemblement Démocratique Africain* adlı örgütün Gine şubesiydi. Ondan önceki siyasal gruplaşmaların hepsi Gine'nin çeşitli coğrafî bölgelerini temsil etmekteydiler: Aşağı Gine'de *Comité de la Basse-Guinée*, Orta Gine'de *Amicale Gilbert Vieillard*, Yukarı Gine'de *Union du Manding* ve güneyde ormanlar bölgesinde *Union Forestière*. Gine'ye yerleşmiş olan Avrupalıların partileri de Fransa'ya bağlıydı. *Action Démocratique et Sociale* Fransa'da De Gaulle yanlısı *Rassemblement du Peuple Français*'nin Gine şubesiydi. *Démocratie Socialiste de Guinée* de gene Fransa'da Sosyalist Partiye (SFIO) bağlıydı.

Touré'nin partisi ise, Gine'nin siyasal hayatına hemen egemen oldu. Anayasaya göre, ulusal egemenliğin kaynağı halkın kendisiyse de, Meclise genel oyla seçilen milletvekilleri halkı temsil ediyorsa da ve Anayasada partiye atıf bile yoksa da, Gine siyasal sisteminde iktidar hükûmetten çok partidedir. İç ve dış siyasetin kararlaştırılmasında, hükûmetin anayasal organları ve Meclis parti organlarına, özellikle on-yedi üyelik *Ulusal Siyasî Büro*'ya bağlıdır.[4]

Parti üyeliği aşağı birimlerde *(comités de quartier* ve *comités de village)* partiye yazılan ve parti için aktif olarak çalışan herkese açıktır. Ulusal gençlik örgütü *Jeunesse Rassemblement Démocratique Africain* (JRDA) partinin sağ kolu ve gücünün önemli bir kaynağıdır. Özellikle bayındırlık işlerinde gönüllü çalışan *(investissement humain)* Gine gençliği partiye ve topluma sorumluluk duygusu ile bağlı görünmektedir. Ülkedeki en büyük işçi sendikası olan *Union Générale des Travailleurs d'Afrique Noire* (UGTAN) partiyle içiçedir. Ocak 1957'de *Cotonou* Konferansında kurulduğu andan buyana, bağımsızlığın elde edilmesi dahil, ileri atılımlarda destekleyici güç olmuştur.

Partinin hedefleri, 5–8 Haziran 1958'de Conakry'deki Dördüncü Parti Kongresinde şöyle saptanmıştı: (a) halk tarafından ve halk için bir hükûmetin kurulması, (b) kadınlar için eşit haklar, (c) ülkenin sömürgelikten kurtulması, (ç) kamu organlarının demokratikleştirilmesi, (d) Gine ve Afrika için bağımsızlık ve birlik, (e) Afrika'nın kişiliğinin kabul ettirilmesi.[5]

4 Ahmed Sékou Touré, *The Doctrine and Methods of the Democratic Party of Guinea*, s. y., b. y., t. y., 629 s. Ayrıca: Jeffrey Butler, "Party and State Relations in Guinea," *Transition in African Politics*, der. A. Castagno, New York, 1971, s. 342.

5 Sékou Touré, *L'Expérience guinéenne et l'Unité africaine*, Paris, Présence Africaine, 1959, s. 43.

Parti *anti-emperyalist* ve *anti-feodal* muhtevalıdır. Daha sömürge döneminde köklü dönüşümlerden yanaydı. Aşağı sınıfların çıkarlarını yansıttığını ileri sürüyordu. Çalışanların haklarını elde etmesi için işçi sendikalarını mücadeleye o sevketmiş, örgütlü işçilerin ilerici merkezlerini o desteklemişti. Sömürgeciliğin içteki dayanaklarından biri olarak gördüğü kabile başkanlığı kurumu ve ona bağlı feodal yapının kaldırılmasında o ısrar etti. Parti, bağımsızlık mücadelesini sürdürdüğü sırada devrimci ve demokratik ilkeleri hep ayakta tuttuğu içindir ki, 1958 referandumunda halkın kesin desteğine kavuştu. Referandumdan sonra da, toplumun daha ileri götürülmesi için çalışacağını açıkladı. Ekonomik geriliğe son verecek ve ülkeyi kapitalist olmayan gelişme çizgisine oturtacaktı.

Gine'de, bazı öteki Afrika ülkelerinde olduğu gibi, ulusal sermaye sömürge döneminde önemli bir rol oynamıştı. Bağımsızlıktan sonra ticarette yerli sermaye çevrelerinin etkisi arttıysa da, ticaret hayatı genellikle yabancıların, en başta Lübnanlı Arapların elindeydi. Önceleri işçi sınıfı yabancı sermayedarların hizmetindekilerden oluşuyordu. Bağımsızlıktan sonra Conakry-Kankan demiryolu, limanlar ve çeşitli kamu kuruluşlarının devralınmasıyla bir devlet sektörü de ortaya çıktı. Burada çalışan bir işçi tabakası da meydana geldi. Tarımda, Fransızlara ait muzluklarda ve kahve ekimi yapılan yerlerde de işçi çalıştırılmaktaydı.

Gine Demokratik Partisi devlet sektörünü geliştirmeğe ve kooperatifleri örgütlemeğe özel önem verdi.[6] Dış ticareti tekeline aldı ve bir ekonomik gelişme plânı tasarladı. Devlet sektörünü geliştirme büyük güçlüklerle karşılaştı. Ulusal para hızlı enflâsyondan etkileniyordu. 1961'de Sovyet Büyükelçisinin geri yollanmasıyla Sovyetler'den gelen yardım da azalmıştı. Devlet ekonomisinin yönetiminde tecrübesi olmayan bu ülke bu türlü zorlukları, tabii ki, hemen çözemezdi. Daha yakın zamanlara kadar nüfusun hemen hemen hepsi okumasız - yazmasız bırakılmıştı. Modern kuruluşların ayrıntılı işleyişini bilen yerli uzmanlar yoktu. Bu yüzden, millîleştirilmiş sektörde ilk başlarda birtakım kayıplar da oldu. Hattâ, hükûmet, 1961'de, dış ticaret üstündeki tekelini kaldırarak, geçici bir süre için gerilemeyi bile düşündü. Sermaye çevrelerinin bu durumdan faydalanarak karaborsayı beslemeleri ve yabancı paraların kanun-dışı ticaretinin hızlanması sonucu devlet sektörünü geliştirme yönünde yeni çabalar başladı. Elmas çıkarmak için özel girişimlere son verildi. Yüksek rütbeli yö-

6 R. W. Johnson, "Sékou Touré and the Guinean Revolution," *African Affairs*, C. 69, No. 277 (October 1970), s. 350 - 365; "Guinea after Five Years", *The World Today*, C. XX, No. 3 (March 1964), s. 113 - 121; A. A. Firsov, *Ekonomiçeskiye Problemi Gvineiskoy Respubliki*, Moskva, Institut Afriki, 1965, 191 s.

neticilerin edindikleri mallar denetime tâbi tutuldu. Parti saflarına sızmış olan ve ulusal hedeflerle bağdaşmayan kişilere karşı bir kampanya açıldı. 1967'de Sekizinci Kongrede emeği herhangi bir biçimde sömürmüş olan partililerin görevlerinden uzaklaştırılacağı açıklandı.

1961 - 1963 yılları arasında ülkenin ekonomik gelişmesi bir üç-yıllık plânla düzenlendi. Bundan sonra 1964 - 1970 yıllarını kapsayan yedi-yıllık bir plâna geçildi. Her iki plân da ülke ekonomisinin temelini teşkil eden tarımı geliştirmeyi hedef alıyordu. Gine geleneksel yiyecek ve ihraç maddelerinde üretimi arttırmak istiyordu. Özellikle kahve, palmiye yağı ve muz devletin ihtiyacı olan dövizi temin eden ihracat maddelerindendi.

Hükûmet 1959'da aldığı bir kararla tarımda sermayeci ilişkilerin gelişmesini engelliyordu: Hiç kimse devletin izni olmadan toprak satamayacak ve kiralayamayacaktı. Devlet toprağın onu işleyenlere ait olduğunu ilân etmişti. Aynı zamanda, gene ekonomik kalkınma plânları gereğince, kooperatifleşme hareketi de gelişti. Birkaç yüz üretim kooperatifi kurulmuş, kooperatif üyeleri ayrıca kendilerine ait ufak toprak parçalarına sahip olma hakkını kaybetmemişlerdi. Aynı ürünleri üreten köylüleri birleştirmek için pazarlama kooperatifleri ile ananas, muz ve benzeri meyvalarda uzmanlaşmış olan bir kaç devlet çiftliği de kuruldu. Ülkenin çeşitli yerlerinde, yüksek kaliteli ürünler veren ve köylülere çiftçilik öğreten örnek çiftlikler de meydana getirildi.

Üç-yıllık ve yedi-yıllık plânlar uyarınca, birtakım fabrikalar ve hidro-elektrik istasyonları da kuruldu. 1961 - 1962 yıllarında mevcut hidro-elektrik istasyonları, iki elmas şirketi ve Los Adalarında boksit işleyen *Kanada Aluminyum Şirketi*'nin bir şubesi millîleştirilmişti. Fakat yabancı sermaye bütünüyle çıkıp gitmiş değildir. Boksit madenlerinde, devletin yanı başında, Fransız ve Amerikan sermayesi de vardır.

Devlet ihtiyaç duyulan yabancı malların ithalini düzenlemek için dış ticaret örgütleri kurmuştur. Gine uluslararası ticaret ilişkilerinin yeni ve eşitçi bir temele oturmasını istemektedir.[7] Bu temel Afrika'yı dünya pazarlarına ham madde taşıyan ve ekonomilerinin geleceğini New York, Londra ve Amsterdam gibi merkezlerin fiat ayarlamalarına terkeder nitelikte olmayacaktır. İç ticaret de zamanla benzeri devlet kurumlarının eline geçmiştir. Hükûmet Gine'deki büyük Fransız bankalarının şubelerini kapatmış, bir Ulusal Banka kurmuş ve kendi parası olan Gine Frangını kullanmağa başlamıştı. Gine frank bölgesinden çekildikten sonra, ülkenin malî hayatı üstünde bir denet kurmuştu. Daha önceleri yabancı

7 La République de Guinée, *Pour les Justice dans les Rapports Commerciaux et la Coopération entre Nations*, Conakry, R. D. A., 1974.

şirketlerin alıp götürdükleri kârlar devletin kalkınma tasarılarına harcanıyordu.

Bir yandan ilerici ekonomik tedbirler alınırken, öte yandan kentte ve köydeki yığınlar aktif siyasal hayatın içine sokulmaktadır. Partiye bağlı 8,000 bölge örgütü çeşitli iş kolları ve coğrafî bölgelerdeki yetişkinlere, toplumun yeni baştan düzenlenmesinde, yön verici bir etken görevi yapmaktadır. Partinin herhangi bir mevkiine ancak herhangi bir biçimde işçi çalıştırmayanlar seçilebilmektedir. Parti sendikalara, kadın ve gençlik örgütlerine dayanmaktadır. İş veriminin arttırılmasına gayret eden Ulusal İşçi Konfederasyonu iş kanunlarının hazırlanmasında rol oynamaktadır. Asgarî ücretlerin yükseltilmesi ve ücretli iznin kanunlaşmasında bu konfederasyonun rolü olmuştur.

Gine'de 1967'de bir "kültür devrimi" başlatıldı. Bu kampanya geniş tabanlı bir eğitim reformu ve köy seviyesine kadar indirilen "devrimci kurullar"ın meydana getirilmesini de hedef alıyordu. Eskiden feodal geleneklerin tutsağı olan kadına da toplumsal, siyasal ve ekonomik bütün faaliyet alanları açılmıştır. İktidar partisi yeni kanunların uygulanması için çalışmaktadır.

Eğitimde büyük bir hamle yapılmış, önceleri okul çağındakilerin % 8'i okula gidebilir durumdayken, bu rakam şimdi % 70'in üstündedir. Hükûmet politeknik ve pedagoji enstitüsü, yüksek yönetici ve öğretmen okulları açmıştır. Yeni kurulan yüzlerce tarım okullarına altı yıla yükseltilen ilkokulu bitirenlerden binlerce öğrenci alınmaktadır.

Gine sömürge dönemi kalıntılarının silinmesi ve ekonomik kalkınma yolunda Doğu blokundan yardım almıştır. Sovyetler Birliği Gine'ye daha 1959 yılında kredi açmaya başlamış, bazı endüstri projelerinin gerçekleşmesi, tarımın modernleşmesi, ulaştırma kolaylıklarının genişletilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasında yardım etmiştir. Bu arada, Conakry hava alanı, bir soğuk hava deposu, bir politeknik enstitüsü ve büyük bir spor stadyumu yapılmıştır. Sovyet üniversitelerine bir çok Gine öğrencisi kabul edilmiş, Conakry'ye ve başka kentlere Sovyet öğretmenleri yollanmıştır. Başkan Sékou Touré'nin 1959'da Moskova'yı ziyareti sırasında bir kültür andlaşması imzalanmıştır.

Gine Dış Politikası:

Gine Hükûmeti *bağlantısız dış politika* güttüğünü ilân etmektedir. Yetkili kimselerin imzalarını taşıyan Gine yayınları[8] bu ülke dış politika-

8 Sékou Touré, *The International Policy of the Democratic Party of Guinea*, Republic of Guinea, Société Orientale de Publicité, t.y., s. 3 – 26. Bundan sonraki iktibaslar bu kaynaktandır. (Sékou Touré ucu emperyalizme uzanan suikast girişimlerine hedef olmaktadır. Bak: Türkkaya Ataöv, "Gine'de Suikast Girişimi," *Vatan*, 18 Haziran 1976.

sının ana çizgilerini Afrika'nın çıkarlarıyla tam bir bağdaşma içinde görmekte, sömürgeciliğin ve emperyalizmin bütünüyle ortadan kalkmasını kendi güvenlikleri için gerekli saymaktadırlar. Bu yüzden, uluslararası siyasal eylemlerinin "bir Afrika niteliği" bulunduğuna inanmakta, bütün ülkeler ve halklarla işbirliği politikasını "eşitlik, egemenliğe kayıtsız şartsız saygı ve Afrika'nın yüksek çıkarlarıyla tam uyuşma halinde, karşılıklı yarar çerçevesinde" uyguladıklarını ileri sürmektedirler. Gine, hedeflerinin "devrimci" olduğunu, "temel değişmeler, radikal farklılaşmalara" yöneldiğini gizlememekte, diplomasisinin "militan" bir niteliğe sahip bulunduğunu açıklamaktadır. Sékou Touré şöyle diyor: "Uluslararası çerçevede, mevcut durumu reddederiz; onu, ilerici yönde, değiştirmek istiyoruz. Afrika'daki mevcut durumu da reddederiz ve böylece bu durumu koruyacak ya da sürdürecek herşeye karşıyız." Touré yalnız karşı olmakla yetinmiyor, sadece "red"di temelde "olumsuz" görüyor ve "eylemci" olmayı gerekli buluyor. Touré ve çevresi, Afrika devletlerini ilgilendiren sorunları ele aldıklarında, o ülkelerin önderlerine karşı dostluk ya da kızgınlık duygularını bir kenara iterek, her ülkeyi Afrikalılık niteliği ve doğru tarihsel görünüm içinde değerlendirdikleri inancında ve "uluslararası satranç masasında" yalnız iki grup ülke bulunmadığı, gelişmekte olan ülkelerin çoğunu içine alan yeni güçlerin bir "uluslararası kişiliğe" bürünmekte olduğu kanısındadır. Touré'nin sözleriyle, "Gine'nin görevi bu kişiliği daha da güçlendirmek olmalıdır." Sömürgeleştirilmiş halkların kurtuluşu ve halk yığınlarının özgürlüklerine kavuşması "uluslararası bir oluşum"dur. Touré demektedir ki: "Yabancı işgâlini suçlayıp ateşimizi yabancı hedefe yönelttikçe, mücadelemiz kolay sayılır. Fakat Afrika halklarını Afrika hükûmetleri yönetmeğe başlar da, sömürgeci yapı demokratikleştirilmez, halk özlemlerine kavuşmaz ve kısaca, sömürgeciliğin ortadan tüm kaldırılmasını hedef alan eyleme girişilmezse, *Afrika, geriye doğru bir adım atmış olur.*"[9] Touré Gine ile ilişkilerde bulunan Batıya da Doğu bloku ülkelerinden birçoğunun Gine'yi kendi saflarında ya da tam karşılarında gördüğünü, her iki tarafın da izlenecek başka yol, başka bir olanak düşünemediklerini söylemekte, bu davranışların Gine'ye yabancı çıkarlardan doğduğunu, her halkın kendine özgü bir kişiliği bulunduğunu belirtmektedir.

Gine yayınları siyasal sistemleri farklı, hareket özgürlükleri olmayan ve hedefleri değişik ülkelerin başka türlü düşündüklerini açıklayarak şuna dikkatleri çekmektedirler:

> "Asya ve Afrika'da sömürgecilik feodalizmin üstüne aşılanmış ya da onunla ittifak etmiştir. Sömürge sistemi,

9 İtalikler aslındadır.

doğrudan doğruya ya da dolaylı yönetim yoluyla, emekçi yığınların zararına olarak, kendini korumuş, geliştirmiş ya da feodal sistemle bağdaşarak yaşayabilmiştir. Bazı ülkelerde, siyasal kurtuluş halkın fiilen kurtulması anlamına gelmez. Birtakım devletler bağımsız olduklarını ileri sürüyorlarsa da, bu, halkın çıkarlarıyla taban tabana zıt olarak, egemen sınıfların çıkarlarının üstünlüğü demektir.

"Eski feodal ve sömürge yapılarını değiştirmemiş olan Afrika devletlerinin çoğu emperyalizm ve sömürgecilikle yeni ilişkilere...girmek zorunda kalmışlardır."

Gine Asya - Afrika blokunu bir coğrafya birimi olarak görmemektedir. Bu iki kıt'a "ortak siyasal ve tarihsel bir geçmişe sahip"tir. Asya ve Afrika halkları yabancı yönetiminden geçmişler, buna son vermek için çoğu, değişik ölçüler içinde de olsa, şiddet yollarına da başvurmuşlardır. Touré konuyu Afrika çerçevesine sokarak şunları söylemektedir:

"Sömürgeci ve emperyalist devletler Afrika bağımsızlığı ve bütün Afrika'nın özgürlüğü yanında olan güçlerin üstünlüğünü gittikçe daha fazla kabul etmektedirler. Böylece, sömürgeci baskı felsefesinden uzaklaşarak, eylemleri daha kurnazca olmakta ve ayrıcalıklarının dolaylı yollardan korunması için gerekli koşulları yaratma eğilimindedirler. Emperyalistler siyasal taktiklerini her ülkedeki somut koşullara göre tanımlarlar. Bizden daha gerçekçi olduklarını kabul etmeliyiz."

Touré, Batılıların Afrika'yı "Kuzey Afrika" ve "Sahra'nın Güneyindeki Afrika" diye ayırmanın bölücü bir hedefe yönelik sun'î bir ayrım olduğuna inanmakta, Afrika'yı ve kıt'anın kurtuluşunu bir bütün olarak görmektedir. Touré Gine'nin öteki ülkeler içindeki farklı yerini şöyle anlatıyor:

"[Gine] tüm kurumlarını demokratikleştirmek için eski kabile başkanlığı sistemini ortadan kaldırmış, kendi parasını basmış, bankalarını kurmuş, iç ve dış ticaretle uçak alanları ve askerî üsler üstünde egemenliğini yerleştirmişken, bazı öteki devletler feodal kurumlarıyla sömürgeci devletlerin hâlâ denetimi altında olan ekonomik, yönetimsel ve askerî yapılarını korumaktadırlar...Bir sömürgeci devlet bizi onaylar, bir emperyalist devlet bizi desteklerse, Afrika'nın çıkarlarına zarar verecek bir yanlış yapıp yapmadığımıza

dikkat etmek zorundayız...Afrika devletlerine sömürgecilerin tanıdığı siyasal bağımsızlık Gine devriminin çekiciliğini azaltma ve siyasal eylemimizin içeriğini bir biçimsel bağımsızlık eliyle boğma amacını gütmektedir...Ekonomik gelişme olmadan kurtuluş mümkün mü?...Bu ülke halkımızın tüm ihtiyaçlarını hemen karşılayabilecek biçimde örgütlü ulusal bir ekonomiye henüz sahip olmadığından, parti tüm sorunlarımızı çabucak çözebilecek bir ekonomi siyasetini yürütmek için bütün gayreti ve militanlarının yeteneklerini harekete geçirmekte haklıdır...

"...Emperyalizm ve sömürgecilik gerilemektedir. Emperyalist ve sömürgeci baskı zirvesine vararak insanlığın bir kısmını boyunduruğu altına aldığı sıralarda, sömürgeci ve emperyalist rejimler evrensel geçerliliği olan siyasal düşüncenin sahibi görünerek, baskılarını garanti altına almak için, zorlama yöntemlerinden ve teknik araçlarının üstünlüğünden faydalandılar. Bu rejimlerin kaybetmekte olduklarını ve ortadan büsbütün kalkacaklarını gösteren kanıt hiçbir sömürgeci ya da emperyalist devletin ırkçı, kültürel ya da ekonomik üstünlüğünü artık açıkça ileri sürememesi gerçeğidir.

"Baskı ve sömürü rejimlerini haklı göstermek için düşünülmüş olan eski felsefeler...kendilerini yeni maskeler altında gizlemektedir...Uyanık olmalı. Afrika'nın gerçek kurtuluşunu engelleyen tüm davranış ve eylemi şiddetle kınamalıyız...Afrika'da ve öteki kıt'alarda sürdürülen savaş Gine topraklarındaki mücadeleden ayrı tutulamaz...Özgürlüğün gelişmesi hiç durmayan bir mücadeleyi gerektirir... Gine'de, Afrika'da ve bütün dünyada, baskı ve tahakkümün her çeşidine karşıyız..."

Böyle bir rejime özellikle 1970'de, dıştan saldırı hazırlıkları ve ithamlar yoğunlaştı. Gerçekten, 21 Kasım 1970'de Conakry bir saldırıya uğradı. Touré'nin yazlık sarayı yıkıldı, bazı tutuklular serbest bırakıldı. Gine'ye gelen bir Birleşmiş Milletler soruşturma heyeti saldıranların 350 - 400 kişilik bir kuvvet olduğunu ve beyaz Portekizlilerin komutası altında bulunduklarını saptadı. Bir yandan Lizbon bu olayla bir ilişkisi olmadığını iddia ederken, öte yandan Gine'de tutuklamalar oldu, birçok Avrupalı da yakalandı, bu arada 110 Batı Almanyalı yurt dışına çıkarıldı, Ocak 1971'de 91 kişi idama, 66 kişi de hayat boyu hapse mahkûm edildi.

Amerika ve Batı Almanya Gine ile olan ilişkilerini sağlamlaştırmağa çalışmaktadırlar. Gine'de rejimin hemen çökeceğini söyleyen ve böyle

olmasını isteyen bu iki devlet 1961'den bu yana eleştiri yollu bir şey söylememekte, yalnız Batı ile ilişkilerin normalleştirilmesini ister görünmektedirler. 1961 - 1962 yıllarında Batı Almanya 80 milyon mark kredi vermiş, Amerika da 1960 - 1963 yıllarında pirinç, un ve benzeri yiyecek maddeleri yollamıştı.

Gine'nin komşularıyla olan ilişkilerine gelince: Gana'daki 1966 darbesinden sonra Touré iktidardan uzaklaştırılan *Kwame Nkrumah*'yı Conakry'ye çağırarak, ona "Ortak Devlet Başkanı" rütbesini verdi. İki tutucu Batı Afrika komşusu olan Senegal ve Fildişi Kıyısı ile ilişkileri, 1970 dolaylarında, bir ara iyiye yöneldiyse de, Touré'nin kendi iktidarına karşı bunların da komplo hazırladıklarına dair kuşkularından ötürü gene bozuldu. Gine Demokratik Partisinin resmî organı olan *Horoya* Senghor'u "maskeli düşman" olarak görmektedir.[10] Touré'ye göre, Senghor "yeni sömürgeciliğin bir ajanı"dır ve Houphouet ile birlikte "Fransa'nın buyruklarını" yerine getirmektedir.[11]

Gine uluslararası örgütlerde genel silâhsızlanma fikrini savunmaktadır. Vietnam'da Amerikan saldırısını, Angola ve Güney Rodezya gibi ülkelerde sömürgeci siyaseti kınamıştır. 1967'de Orta Doğu'da silâhlı çatışma yer alınca, Gine Araplara karşı emperyalizmin oyunlarını açığa vuranlara katılmış, İsrail ile diplomatik ilişkileri kesilmişti.

10 "Senghor ou l'ennemi démasqué," *Horoya*, Conakry, No. 2054 (4 Novembre 1973), s. 1.

11 *Promotion Amilcar Cabral*, Conakry, R.D.A., 1973, s. 143 ve 145. Touré de, Senghor gibi, ozandır. Ama daha "siyasî" ve kendi deyimiyle "militan" bir ozan: Ahmed Sékou Touré, *Poèmes Militants*, Conakry, Parti Démocratique de Guinée, 1972. (Bu kitabın eleştirisi: *Inostrannaya Literatura*, No. 10 (1965), s. 259 – 261.) Ayrıca: Kaye Whiteman, "Guinea in West African Politics," *The World Today*, C XXVII, No 8 (August 1971), s. 350 - 358.

SENEGAL

Giriş:

Afrika kıt'asının en batı ucunda olan *Senegal* güneyde *Gine (Bissau)* ve *Gine Cumhuriyeti*, doğuda *Mali* ve kuzeyde *Mauritanya* ile komşudur. Yılın on-iki ayı Podor'a, iki ayı da Kayes'e (Mali) kadar kullanıma uygun olan *Senegal Nehri* Mauritanya ile sınırı meydana getirir. *Gambia* devleti ise, Senegal'in içine sıkışmıştır; Gambia Nehrinin iki yakasında oluşan bir nehir devletidir.[1]

Kuruluş Güçlükleri:

Haziran 1960'da Senegal'in bağımsızlığı ilân edildi. Senegal ve (şimdiki Mali Cumhuriyeti olan) eski Fransız Sudanı bağımsız oldukları zaman *Mali Federasyonu* adı altında birleşmişlerdi. Fakat Federasyon, birçok ekonomik, siyasal ve ideolojik nedenlerden ötürü, ancak iki ay yaşayabildi.

Ulusal Meclisce 25 Ağustos 1960'da kabul edilen Anayasaya göre, Senegal "lâik, demokratik ve sosyal bir Cumhuriyettir." Bu ülkede burjuva demokratik parlâmenter bir rejim kurulmuştu. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı *Léopold Sédar Sénghor*[2] ile Başbakan *Mamadou Dia* arasında bölüşülüyordu. Mart 1963 Anayasası ise, bir başkanlık rejimi kurmuştu. *Senghor* devlet, hükûmet ve silâhlı kuvvetler başkanı oldu. İktidara *Senegal İlerici Birliği (Union progressiste sénégalaise*, UPS) geldi.[3] 1963'de yapılan seçimlerde iktidar partisi ezici bir zafer kazandı ve *Şeyh Anta Dop*'un önderliğindeki muhalefet *(Bloc des masses sénégalaises)* ortadan silindi. Ancak, Dakar'da gösterilere başlayan bazı halk kesimleri seçim-

1 Hubert Deschamps, *Le Sénégal et la Gambie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1964; Y. Kaçin, *Senegal*, Moskva, Mısl, 1965, 133 s.; A. B. Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 242 – 246.

2 Hubert de Leusse, *Léopold Sédar Sénghor: l'Africain*, Paris, Hatier, 1967; Armand Guibert, *Léopold Sédar Sénghor: l'Homme et l'Oeuvre*, Paris, Présence Africaine, 1962.

3 William J. Foltz, "Senegal", *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, James S. Coleman ve Carl Rosberg, der., Berkeley, University of California Press, 1964, s. 16 – 64.

lerin hileli olduğunu ileri sürdüler ve çıkan olaylarda ölenler oldu. Hukûmet bazı partileri hukuk-dışı ilân ederken, bazıları da iktidara ortak olma yollarını arıyorlardı. 1966'da son muhalefet partisi *Parti du régroupement africain - Sénégal* de UPS ile birleşerek üç liderini kabineye verdi. Muhalefet gerek baskı, gerekse iktidara katılma gibi türlü yollardan etkisiz duruma getirilip, UPS bütün seçimleri kazanıyorsa da (1968'de oyların % 99'unu aldığı ilân edilmişti), parti içindeki bölünmeler de sürüp gitmektedir.

Senegal Ekonomisinin Özellikleri:

Bağımsızlık Senegal'e *ekonomik* bakımdan bir yenilik getirmedi. Senegal tek tip üretim yapan bir ülke olarak kaldı. Ekilen toprağın yarısından fazla olan bir milyon hektardan yer fıstığı elde edilmekte ve dışa satılmaktadır. Çalışanların % 80'i tarımdadır. Bu sektörden elde edilen gelir 27 milyar Afrika frangı olup, ülkenin ulusal gelirinin dörtte-birine eşittir. Tarımın teknik seviyesi düşüktür. Makinalaşma azdır. Topraktan nüfusun ya da endüstrinin ihtiyacı çıkarılamamakta, yiyeceğin üçte-biri dışardan getirilmektedir. Ekonomide hayvancılık ve balıkçılık da önemli bir rol oynamaktadır.

Senegal — olduğu kadarıyla — ekonomik ilerlemesini *yer fıstığı* üretiminin artmasına borçludur. 1885 - 1914 yılları arasında gelişme eğrisi yıllık % 8.8 bir artış göstermekteydi. 1918-1940 yıllarında bu artış % 2.7'ye düşmüşse de, gene önemli bir gelişme sayılmaktaydı. Gelişme 1950'-ye kadar bir durgunluk gösterdi, bu tarihten sonra %7.7'ye çıktı ve 1960'-larda % 4'e indi.[4] Yer fıstığı ekonomisindeki bu genişlemenin bir önemli nedeni ulaştırma sisteminin geliştirilmiş olmasıdır. 1890 - 1965 yılları arasında, iç ulaşımın gerçek maliyeti % 60-80 indirilmiştir.

Senegal'de kapitalist tipte tarımsal bir gelişme sözkonusu olamayacağından, yer fıstığı üretimine yönelen toplum *feodal* nitelikteydi. Toprağa sahip olanlar tarım araçlarına ve hayvanlara da sahipti. Daha sonra kurulan kooperatifler bile, tarımı ancak özel ellerde geliştirebilecek biçimde düzenlenmiştir.[5] Senegal'de son yıllarda görülen ekonomik gerilemenin bir önemli nedeni, ülkenin ana ihraç malı olan yer fıstığı dünya fiatının düşmesidir. Ekonomik zorluklar ücretleri dondurmakta, bunun sonucu olarak da sendikalarda bir muhalefet oluşmaktadır. Huzursuzluk 1968'de ciddî işçi ve öğrenci gösterilerine yol açmış, karışıklıklar ancak zor yoluyla bastırılabilmişti.

4 *Africa, South of the Sahara: 1972*, London, Europa, 1972, s. 644.

5 Valy Charles Diarassouba, *L'Evolution des structures agricoles du Sénégal*, Paris, Editions Cujas, 1968.

Endüstri komşu Afrika ülkelerine oranla daha fazla gelişmiştir. Sömürge yıllarında Senegal Fransız Batı Afrikasının endüstri merkeziydi. Ülkenin endüstri tesislerinin % 90'ı Dakar ve çevresindedir. Bu tesislerin çoğu tarımsal ham maddeleri işlemektedir. Yağ, un, balık, mensucat ve sabun fabrikaları çoğunluktadır. Ülkede demiryolu atelyeleri, otomobil onarım merkezleri, gemi onarım dokları ve bir çelik fabrikası, bir çimento fabrikası ve sun'î gübre fabrikası vardır. 40 kadar fabrikası olduğu dikkate alınırsa, her 90,000 kişiye bir fabrika düşmektedir. Fildişi Kıyısı'nda 36 (120,000 kişiye bir), Mali'de 9 (500,000 kişiye bir) ve Dahomey, Nijer, Yukarı Volta, Togo ve Mauritanya'da 5'er (2,400,000 kişiye bir) fabrika vardır. Afrika'nın en kalabalık ülkesi olan Nijerya'da bile 86 fabrika bulunmaktadır.[6] Ancak, endüstri alanındaki atılımların çoğu madencilik gibi dış pazarlara dönük konulardadır.

Yabancı —başlıca Fransız— sermayesi Senegal ekonomisinde önemli yerini hâlâ korumaktadır. Bağımsızlığın ilânı devlet ve özel sektörün yerlerinde önemli bir değişiklik yapmamıştır. En büyük Fransız şirketleri olan *Compagnie française de l'Afrique Occidentale* ve *Société commercial de l'Ouest africain* ad değiştirerek ve eski koşullarla faaliyetlerine devam etmiştir. Resmî dil Fransızcadır. Haziran 1960'da imzaladığı bir andlaşmayla Fransız Birliği'nin bağımsız üyesi olmuştur.[7] Amerikan ve Batı Almanya sermayesi de ülke ekonomisine gittikçe daha fazla girmektedir. Senegal'de yüzün üstünde Amerikan şirketi vardır. Çoğu Amerikan parası maden endüstrisi, bankacılık ve tarımdadır.

Devlet sektörü, öteki Afrika ülkelerinde olduğu gibi, ancak bağımsızlıktan sonra ve hükûmet limanlar, uçak alanları ve demiryollarını devralınca ortaya çıktı. Bu sektör karma şirketlere devlet yatırımları yapılınca genişledi. Devlet sektörü özellikle ticarette önem kazandı. Tarımda devlet büyük Richard Toll pirinç şirketinin sahibi oldu.

Senegal'de yatırım konusunda 1964'de yapılan değişikliklerle yabancı ve ulusal sermayeye daha uygun koşullar sağlandı. Yerli burjuvazi komşu ülkelere oranla daha gelişmiş durumdadır. Ticaret ve endüstri burjuvazisinin yanıbaşında, bürokratik burjuvanın da büyük etkisi vardır.

Senegal'de 60,000'in üstünde *endüstri işçisi* bulunuyor. Yaşama ve çalışma koşulları bağımsızlıktan sonra da iyiye doğru gitmemiştir. Yürürlükteki iş kanunu işçilere grev hakkı vermemektedir. Nüfusun % 80'ini meydana getiren *köylü* Senegal'in en fakir sınıfıdır. Senegalli bir memurun

6 *Africa, South of the Sahara: 1972, op. cit.*, s. 465.

7 Michael Crowder, *Senegal: A Study in French Assimilation Policy*, New York, Oxford University Press, 1962.

ortalama yıllık geliri 360,000 Afrika frangıyken, bu rakkam köylü için 10,000'dir. Köyde zengin feodal unsurlar da, tabii vardır. Bunlar, daha çok, üstünde bir milyon insanın yer fıstığı ürettiği topraklara sahip Müslüman ağalardır. Senegal'in ekonomik ve siyasal hayatında büyük etkisi olan da bunlardır.

Bağımsızlıktan sonra iktidara geçen Senegal İlerici Birliği 1959'da kurularak kurtuluş mücadelesinde aydınlar, ulusal burjuvazi, köylüler ve işçilerin desteğini kazanmıştı. Aslında, bugün, yerli burjuvaziyle Fransa'ya yakın aydınların çıkarlarını temsil etmektedir.[8] Bu partinin bağımsızlıktan sonra muhalefet partilerini ortadan kaldırmaya yöneldiği yukarda belirtildi. Bugün (1957'de kurulmuş olan) *Afrika Bağımsızlık Partisi (Parti Africain de l'Indépendence)* bir hayli dağınık görünen Marksistleri bir araya toplama gayreti içindedir. 1960'da bir yer-altı örgütü durumuna gelen partinin ileri gelenleri baskı altındadır. Hükûmet *Kara Afrika İşçileri Genel Federasyonu*'nun Senegal bürosunu da kapamış ve kendi denetimi altında *Ulusal Senegal İşçi Sendikaları*'nı kurmuştur.

İktidar partisi ideolojisini "Afrika Sosyalizmi" sözleriyle ifade ediyordu. Zâten, Senegal'in ilk Cumhurbaşkanı ve Senegal İlerici Birliği Partisinin lideri Sénghor 1950'lerin sonuyla 1960'ların başında çok sık sözü edilmekte olan "Afrika Sosyalizmi" teorisinin yapıcılarından biriydi.[9] Bu parti, birçok belgelerinde, Sovyetler Birliği'nde sosyalizm ve A.B.D.'nde kapitalizm deneylerini değerlendirdikten sonra, bir "orta yol" seçtiğini belirtiyordu. Bu anlayış "bilimsel sosyalizm"in bazı ana verilerinin Afrika toplumuna uygulanamayacağı kanısındadır. Sénghor'a göre, bu kıt'anın bir özelliği geçmişinde sınıflar ve sınıf çatışması bulunmamasıdır. Bu görüşe bakılırsa, Afrika Batılı sömürgeciler gelmeden önce sosyalistti. Giderek, ilkel komünal ilişkiler Afrika için bir gelişme aşaması değil, yaşayış biçiminin devamlı bir özelliğidir. Bazılarının görüşüne göre de.

8 Paul Mercier, "Evolution of Senegalese Elites," *International Social Science Journal*, C. VIII, No. 3 (1956), s. 441 - 452.

9 Sénghor Afrikalıların sosyalizmi "daha Avrupalılar gelmeden önce gerçekleştirdiğini" yazar. L. S. Sénghor, *African Socialism*, New York, American Society for African Culture, 1959, s. 32. Sénghor'un yazıları hakkında: Le Gouvernement du Sénégal, Archives Nationales, Centre de Documentation, *Bibliographie de M. Léopold Sédar Sénghor au Oct. 1959*, Dakar, b.y., t.y., teksir; Irving Leonard Markovitz, *Senghor and the Politics of Negritude*, London, Heinemann, 1969, s. 262. 271; Géorges Balandier, "Sénghor et la Négritude," *Dakar-Matin*, Dakar, 19 janvier 1965. Ayrıca: L. Sénghor, "Some Thoughts on Africa: A Continent in Development," *International Affairs*, C. XXXVIII (April 1962), s. 189 - 195: ————, *Liberté I: Négritude et Humanisme*, Paris, Editions du Seuil, 1964; ————, *On African Socialism*, çev. Mercer Cook, New York, Prager, 1964; ————, *Théorie et Pratique du Socialisme Sénégalais*, Dakar, Service de Presse du Ministre de l'Information, 1964.

Sénghor kıt'anın geçmişini incelerken idealizme saparak gerçekçilikten ayrılmakta ve böylece Afrika sosyalizmi yorumu da yanlış olmaktadır.[10]

Senegal İlerici Birliği iç politikada plânlama gereğini, tarımda kooperatifleşmeyi, toprak ürünlerinin satın alınması sisteminde merkezden örgütlenmeyi ve endüstri ile ticarette bir dereceye kadar devlet denetimi kabul etmekte, fakat özel teşebbüsün faaliyet alanını kısmamaktadır.

Tarımda *kooperatifleşme* hareketi Senegal'in ekonomik hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Devletin desteğinden faydalanan yüz-binlerce köylü kooperatiflerde üye olmuştur. Devlet onlara makina, yapı malzemesi ve gübre alabilmeleri için kredi vermektedir. Hedef, bu kuruluşları üretim kooperatifleri durumuna getirmektir. Yer fıstığının pazarlamasını (önceleri adı Tarım Pazarlama Kurulu olan) *İşbirliği ve Kalkınma Ulusal Ofisi* yapmaktadır. Hükûmet, bu yoldan, kırlık bölgelere bir hareketlilik (*animation rurale*) getirdiği kanısındadır. Köylerden toplanan gençlere birkaç hafta tarım ve sağlık bilgileri verilmekte, sonra geldikleri yerlere gönderilerek bir süre daha tecrübeli memurların yanında çalıştırılmakta, onların da zamanla köyün değişmesinde aktif öğeler olmaları beklenmektedir.

Hükûmet ülkenin ekonomik gelişmesini plânlamayı üstüne almıştır. Ne var ki, Birinci Dört-yıllık Plân (1961 - 1965) Fransız uzmanların doğrudan doğruya deneti altında hazırlanmış ve Fransız sermayesi başta olmak üzere, yabancı yardımıyla desteklenmiştir. Bu plân gereğince, bir petrol rafinerisi, bir fosforit gübre fabrikası ve benzeri birkaç tesis kurulmuş, tarımda yer fıstığı ürününü arttırmak için tedbirler alınmıştır. Fakat plân hedeflerine genellikle erişilmemiş, tarımsal mevduat yılda % 3,27 oranında artmış, plândaki % 8 gerçekleştirilememiştir. Tarımsal ürünün arttırılması ve endüstrinin gelişmesi İkinci Beş-yıllık Plânın (1965-1969) ana hedefleri oldu. Yabancı sermaye gene en önemli mâlî destek olarak kaldı. Bu kez gelişme hızı % 6 olarak saptanmıştı.[11]

Senegal'in Dış Politikası:

Senegal'in *dış politikası* Fransa ile ekonomik ve sosyal ilişkileri güçlendirmek ve öteki sermayeci ülkelere daha yanaşmaktır. Ülkedeki Fransız askerî üslerine dokunulmamış, Gabon'da Léon Mba buradan başlayan Fransız müdahalesiyle iktidara oturtulmuştu. Senegal Afro-Malagasi Bir-

10 Jacques-Louis Hymans, "French Influence on Leopold Senghor's Theory of Negritude: 1928 - 1948," *Race*, April 1966.

11 Alfred Friendly, Jr., "Resentment Against Senegal's Regime Rises as Economic Woes Increase," *The New York Times*, June 11, 1968.

liğinin kurulmasında aktif rol oynamıştı. Ortak Pazara özel statüyle katılma konusunda ilk konuşan devlet adamları Senegal liderleriydi. Bu devlet Afrika Birliği Örgütünde de üyedir. Nisan 1967'de imzalanan Gambia-Senegal Ortaklık Andlaşması hükûmet başkanları yıllık toplantılarını, Bakanlar Komitesini, devamlı Sekretaryayı, dış işleri ve güvenlikle ilgili komiteleri ve Gambia Nehrini ortak olarak geliştirmeyi kapsamaktadır. Öte yandan, Doğu bloku üyeleriyle ilişkileri düzeltme eğilimi 1962'de başgösterdi. Sovyetler Birliği ile karşılıklı olarak diplomasi temsilcilikleri o yıl kuruldu. Gene bu devlet, Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya ile ekonomik, teknik ve kültürel işbirliği andlaşmaları yaptı.

Ülkenin başkenti olan Dakar Batı Afrika'nın bilimsel ve kültürel hayatının merkezi gibidir. Afrika'nın en büyük yüksek öğrenim kurumlarından biri olan Dakar Üniversitesinde kıt'anın öteki bölgelerinden 2,500 kişi okumaktadır. Afrika sorunlarını inceleyen *Institut fondemental de l'Afrique Noire* adlı enstitü de bu üniversitenin içinde faaliyettedir.

MAURİTANYA

Giriş:

1.1 milyon kilometre kare büyüklüğündeki *İslâmî Mauritanya Cumhuriyeti*[1] topraklarının dörtte-üçü Sahra Çölündedir.[2] Mauritanya (Moritanya) Arap Magrib ile zenci Batı Afrika arasında bir köprü gibidir. Nüfusun hemen hemen hepsi güneyde başkent *Nouakşot* dolaylarında toplanmıştır. Bir milyonu aşan nüfusun dörtte-üçü *Hassaniyye* lehçeleri konuşan Arap ve Berber'dir. Kıyıda yerliler hayvan besler ve tekstilde kullanılan vahşi akasya toplarlar. En güneyde *Senegal Nehri* vâdisinde yaşayanlar alüvyonlu topraklara akdarı ekerler. Yerliler (develeri rutûbetli iklimi sevmediğinden) nehir kıyısında yaşamazlar. Hayvancılıkla uğraşanlar Orta Çağlarda Araplarla karışmış olan Berber'lerin torunlarıdır. Dilleri ve âdetleri, bir ölçüde, *Haratin*'ler denilen zenci Afrikalıların etkisinde kalmıştır. Güneyde yerleşik yaşayan ve tüm zenci olan *Toucouleur*'lere yalnız Mauritanya'da değil, komşu Senegal ve Mali'de de rastlanmaktadır.

Kırlık bölgede oturanlar yer yer toprağın ortak mülkiyetinin ya da feodal ilişkilerin ağır bastığı bir düzen içinde yaşamaktadırlar. Buraların sakinleri birbirlerine karşılıklı yardım gelenekleriyle bağlı olup, kırlık bölgeler hepsinin ortak malıdır. En soylu ve en zengin sülâlelerden gelen kabile başkanları özgür yerliler ya da yarı bağımsız Haratin'lerin otlattıkları büyük hayvan sürülerine sahiptir. Senegal Vâdisinde kabile başkanlarının, Haratin'ler tarafından ekilen ve ürünün büyük kısmını başkana getirip teslim ettikleri toprakları da vardır.

Güneyde yaşayan ve nüfusun dörtte-birini meydana getiren Toucouleur'ler ve diğer zenciler, kırlık bölgede yaşayanlardan daha fazla para

1 William Eagleton, Jr., "The Islamic Republic of Mauritania," *The Middle East Journal*, Washington, D. C., C. XIX, No. 1 (Winter 1965), s. 45 - 53.

2 Christine Garnier ve Philippe Ermont, *Désert fertile: une nouvelle état, la Mauritanie*, Paris, Hachette, 1960; A. G. Gerticny, *Mauritania*, London, Pall Mall: New York, Prager, 1967. Ayrıca: Geneviève Desiré - Vullemin, *Contribution à l'histoire de la Mauritanie de 1900 à 1934*, Dakar, Clairafrique, 1962.

ekonomisinin kapsamı içindedir. Nehir vâdisinde yaşayanlar köylerini sık sık terkederek işçilik yaptıkları Senegal'e gitmektedirler. Bunların bir kısmı ailelerini geçindirmeyen toprakları tüm geride bırakarak Senegal'e yerleşmekte, bir kısmı da geri dönüp ülkelerine modern kentlerin havasını getirmektedirler.

Mauritanya tüccarları komşu ülkelere hayvan satmakta, hayvancılıkla geçinen kuzeye Avrupa malları getirmektedirler. Ticaret daha çok Senegal Vâdisindedir. Yerlilerin tekstilde kullanılmak üzere toplandıkları nebatlar da burada satılır. Fransızlar ve Lübnanlı Araplar da burada ticaret yapmaktadırlar.

Modern *endüstri* kavramı çok yenidir. Endüstri 1963'de açılan *Fort-Gouraud* demir cevheri ocaklarından ibarettir. Madenin sahibi olan *Miferma* Kumpanyasının payları Fransız Hükûmeti ile özel Fransız ve İngiliz şirketlerinindir. Demir cevherinin ihracı için Fort-Gouraud'dan Port-Etienne'e[3] bir demiryolu ve limanda da yüklemeyi kolaylaştıracak yapılar inşa etmek gerekiyordu. Gerekli fonun üçte-ikisi Dünya Bankası ile Fransız Hükûmetince karşılandı. Şirket 1965'de yüksek (% 65) demir oranı olan cevherden 6 milyon ton ihraç etmişti. Bu yüksek oranın daha yirmi-beş yıl böyle devam edeceği tahmin edilmektedir. Bu sürenin sonunda ülkenin kuzey-batısında bulunan ve daha düşük kaliteli cevherin çıkarılmasına başlanacaktır.

Rejimin Niteliği :

1961 Anayasası Mauritanya'ya başkanlık rejimini getirmiştir. Devlet "bölünmez, demokratik ve sosyal" bir cumhuriyettir. Devlet dini İslâm olup, "inanç özgürlüğü vardır". Halkın oyuyla beş yıl için seçilen başkanın müslüman olması gerekmektedir. Devlet Başkanı aynı zamanda Hükûmet Başkanıdır da. Hükûmet Başkanının, Meclisle birlikte, Anayasayı değiştirme yetkisi vardır. Halk Partisinin *(Parti du peuple mauritanien)* önderi *Muhtar Ould Daddah* cumhuriyetin ilk başkanı olmuştur.

Bu ülkede, bağımsızlıktan önce, (o zamanlar *Mauritanya Yeniden Gruplaşma* adını taşıyan) *Halk Partisi* ve ülkenin Fas ile birleşmesini savunan öteki partinin sert mücadeleleri oldu. Bu ikinci parti Mauritanya'yı Fas'ın bir parçası ve Fransız sömürge siyasetinin sun'î bir yarattığı sayıyordu. Buna rağmen, Mauritanya bağımsız olunca Ould Daddah'ın siyasî rakipleri Rabat'a kaçtılar ve Halk Partisi de ülkenin tek siyasî örgütü oldu. Giderek, 1965 kanunu ülkede tek parti sistemini yerleştirdi.

3 R. J. Harrison Church, "Port Etienne - A Mauritanian Pioneer Town," *Geographical Journal*, London, December 1962, s. 498 - 504.

Fransa İle Özel İlişkiler:

Ülke birtakım sınırlı kalkınma tasarılarının finansmanında Fransız desteğine muhtaç durumdadır. Fransız yardımıyla kapatılan bütçe açığına 1965 yılında son verilmiştir. Ama gene de yatırımlar yabancı kaynaklıdır. Yabancı sermaye sahiplerinin başında Fransızlarla bazı öteki Ortak Pazar ülkeleri gelmektedir.

1961'de imzalanan andlaşmalarla Mauritanya'nın Fransa ile özel ilişkileri vardır. Ülkede Fransız askerleri bulunmaktadır. Fransa bu devletin silâhlı kuvvetlerini, ekonomisini ve mâliyesini denetlemektedir. Fas ile ilişkiler dostane değildir. Üstelik, her ikisinin İspanya'nın eski *Rio de Oro* sömürgesi üstünde talepleri olması Fas - Mauritanya ilişkilerini daha da sertleştirmektedir. İki komşu Afrika devleti arasındaki bu çelişi Fransız Hükûmetinin işine yaramıştır.

Daha çok Fransa ile yakın ilişkiler içinde olduğu anlaşılan Mauritanya 1965'de Senegal, Mali ve Gine ile birleşerek *Senegal Nehri Devletleri Örgütü*'nü meydana getirdilerse de, nehrin geliştirilmesi projesi henüz başlangıç aşamalarındadır. Öte yandan, Mauritanya Demir Maden Şirketi (*Société anonyme des Mines de fer de Mauritanie*, MIFERMA) Fransız etkisi altındadır.[4] Sermayenin % 24'ü Fransız maden araştırma dairesine (*Bureau de recherches geologiques et minières*, BRGM) ve % 32'si de Fransız çelik çevrelerine aittir.[5] Mauritanya devleti şirkete % 5 payla katılmaktadır. 1963'de başlayan demir cevheri ihracatı ülkenin tüm ihracatının % 80'ine yaklaşmaktadır. Mauritanya'daki ekonomik gelişme demirin 1960'dan bu yana işletilmekte oluşundan ötürüdür. Gene de birkaç küçük hafif endüstriden başka endüstrileşme hareketi yoktur.[6]

Mauritanya bağlantısız siyaset güttüğünü ve bütün ülkelerle dostane ilişkiler içinde olduğunu ileri sürmektedir. Mauritanya 1964'de Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler kurmak için bir andlaşma yapmıştır. 1965'de o zaman Çombe'nin iktidarda olduğu Kongo'nun (Kinşasa) Afro-Malagasi Ortak Örgütü'ne alınmasını protesto ederek bu örgütten ayrılmıştır. Mauritanya Portekiz sömürgeciliğine de karşı çıkmış, Güney Rodezya'daki tutumundan ötürü İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, Arap-İsrail çatışmasında Arap devletlerini desteklemiştir. İspanyolların Batı Sahrasından çekilmelerinden sonra, bu toprakları Fas ile paylaşma eğilimi göstermiştir.[7]

4 D. Hilling, "Saharan Iron Ore Oasis," *Geographical Magazine*, September 1969, s. 908-917.

5 % 19'u İngilizlere, % 15'i İtalyanlara, % 5'i de Almanlara aittir.

6 Küçük bir deri endüstrisi (*Manufacture industrielle du cuir*), kibrit ve içki fabrikaları gibi.

7 Bu konu, yukarda, "Batı Sahrası" başlıklı bölümde incelenmiştir.

M A L İ

Giriş:

Mali Cumhuriyeti[1], Batı Afrika'nın yüzölçümü en büyük devleti olan Nijer'den biraz daha ufaktır. Nijer ve Yukarı Volta gibi karalar içine sıkışmıştır. Beş milyona yakın nüfusuyla İngiltere'nin beş katına yakın topraklara sahiptir. Kuzeyinde *Cezayir*, doğusunda *Nijer*, güneyinde *Yukarı Volta*, *Fildişi Kıyısı* ve *Gine*, batısında da *Mauritanya* ve *Senegal* vardır. Mali'nin ekonomik hayatının özellikleri ülkenin doğal koşullarının başka başka oluşundan doğmaktadır. Sudan kırlarına yakın oturan zenciler çiftçilikle uğraşır. En verimli toprak *Nijer* Vâdisinde olup, ortalama 300, 000 km. karedir. İklimin kuru oluşundan ötürü hububat istikrarlı değildir. Vâdinin, iklimin daha rutubetli olduğu güney bölümünde akdarı çıkar. Bir ulaşım aracı ve balık kaynağı olan Nijer'in deltası da pirinç alınan yerdir. Nijer'in kuzeyi ise yarı çöl ya da bütünüyle çöldür. Kuzeyde yalnız nehir kıyıları işe yarar, o kadar. Burada yaşayan *Araplar* ve *Tuareg*'ler[2] başlıca hayvancılıkla uğraşırlar. Bazı kıyı bölgelerinde zengin otlaklar bulunur. Okadar ki, uzmanların kanısınca, çayırlar "yeni bir Avustralya" yaratacak kadar zengindir. Bu yüzden, Mali Batı Afrika ülkeleri arasında hayvancılıkta birincidir.

Geleneksel insan ilişkilerinin bir kısmı bugünkü yapı içinde de devam etmektedir. Örneğin, *Bambara* toplumu ataerkil ailelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Her aile 10-12 kişilik, hattâ bazan birkaç düzinedir. Aile reisi yaşlı kuşağın en büyük erkek kardeşidir. Her aileye ortak topraktan bir parça verilir. Aile fertleri ayın bazı günlerinde ortak toprakta, öteki günlerde de kendilerine ait olan toprakta çalışırlar. Kuzey bölgelerde ise, yarı-feodal ilişkiler vardır. Örneğin, Tuareg toplumu

1 Paule Brasseur, *Bibliographie Générale du Mali*, Dakar, Institute Français d'Afrique Noire, 1964; P. Danilov ve V. Svetlov, *Mali*, Moskva, Misl, 1970.

2 Büyük kabileler şunlardır: Bimbara, Fulani, Marka, Songhai, Malinke, Tuareg, Senoufo ve Dogon. Bunlardan ilk adı geçen bir milyon, ondan sonraki de yarım milyondur; ötekiler daha azdır.

ayrıcalıklı "savaşçılar", bağımlı "vasallar" gibi birtakım kısımlara bölünmüştür.

Kuruluş Güçlükleri:

1960'da siyasal bağımsızlıktan hemen sonra[3], eski Fransız Sudanı ile Senegal bir araya gelerek *Mali Federasyonu*'nu kurmuşlardı[4]. Ne var ki, bu federasyon ancak birkaç ay, Haziran 1960'a kadar yaşayabilmiş, Léopold S. Sénghor ve Senegalli öteki liderler birlikten ayrılmışlardır. Ayrılma sırasında Dakar jandarması, o zaman federasyonun başbakanı olan *Modibo Keita* da dahil olmak üzere. Sudanlı önderleri eski Fransız Sudanına sınır-dışı etmişti.

Federasyonun bölünmesinden bir ay sonra, eski Fransız Sudanı "Mali Cumhuriyeti" oldu. Ulusal Meclis yeni bir anayasa kabul ederek devletin "bölünmez, demokratik, lâik ve sosyal" olduğunu ilân ediyor, herkesin, köken, ırk ve dinleri ne olursa olsun, kanun önünde eşit olduğunu söylüyordu. Cumhurbaşkanı Ulusal Meclisce atanacak ve aynı zamanda hükûmet başkanlığı yapacaktı. Keita ülkenin ilk cumhurbaşkanı oldu. Meclis üyeleri beş yıl için halk oyu ile seçilecekti. Bağımsızlık sırasında iktidarda olan *Union soudanaise* adlı parti Ulusal Meclis'teki seksen sandalyeye sahipti.[5]

Mali Dış Politikası:

Dış politikada, Mali *bağlantısız* bir tutum izledi.[6] Keita 1960'da Fransa'dan *Cezayir* savaşını durdurmasını istiyordu. Bir yıl sonra da, Mali'deki Fransız askerî üsleri kapatıldı ve yabancı askerler bu toprakları terketti. Mali delegeleri Birleşmiş Milletler'de uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yoldan çözümü, nükleer silâhların yasaklanması ve sömürge sisteminin bütünüyle ortadan kaldırılmasını istediler. Mali *Güney Rodezya* konusundaki tutumundan ötürü İngiltere ile diplomatik ilişkileri kesti. *Vietnam* Demokratik Cumhuriyetinin bombalanmasına bir son verilmesini ve Güney Vietnam'dan yabancı kuvvetlerin çekilmesini birkaç kez istedi. Orta Doğu'da *İsrail* saldırısını kınadı.

Mali'nin *Fransa* ile olan ilişkileri çelişki ile doludur. De Gaulle'ün Senegal ile olan anlaşmazlıkta Mali'yi desteklemeyi reddetmesi siyasal ve

3 Aristide R. Zolberg, "The Revival of Mali," *The World Today*, C. XXI, No. 4 (April 1965), s. 151 - 160.

4 W. J. Foltz, *From French West Africa to Mali Federation*, Yale University Press, 1965.

5 Frank Gregory Synder, *One-Party Government in Mali*, Clinton, the Colonial Press, 1965.

6 Modibo Keita, "The Foreign Policy of Mali," *International Affairs*, C. XXVIII, No. 4 (October 1961), s. 432 - 439.

ekonomik ilişkileri soğutmuşsa da, 1966'da Fransa ile imzalanan birkaç andlaşma, Mali'nin ulusal parasının değerini % 50 düşürmesi ve Fransız danışmanları kabul etmesi gibi birtakım koşullar karşılığında, bu genç Afrika devletine ekonomik yardım sağlıyordu.

Mali *Doğu bloku* üyeleriyle de dostane ilişkiler kurdu. Keita bu konuda diyor ki: "...Bu sonuca vardık ki, bazı Avrupa ülkeleri gelişmekte olan ülkelere yardımda bulunurken, bu yardımı, dolaylı da olsa, kendi siyasal tercihlerini desteklemek gibi bir koşula bağlamaktadırlar...Öte yandan, Doğu bloku ülkelerinin...kurtuluş için mücadele eden halkları hiçbir koşul ileri sürmeden desteklediklerini gördük..."[7] Sovyetler Birliği Mali'ye uzun vâdeli krediler açtı, jeolojik araştırmalarda yardım etti, birkaç fabrika, okul ve spor tesislerinin yapımını kolaylaştırdı; masrafları kendine ait olmak üzere dört eğitim merkezi açtı, kendi üniversitelerine Malili öğrenciler kabul etti. Mali dış borçlarını birkaç kaynaktan sağlıyordu. 1964'te Uluslararası Para Fonundan 2 milyar, Sovyetler Birliği'nden 32 milyar, Çin Halk Cumhuriyeti'nden 7.5 milyar ve Mısır'dan 7 milyar Mali frangı kredi aldı. Mali'nin öteki Doğu bloku üyeleriyle de ilişkileri iyidir. Kore Demokratik Halk Cumhuriyetinin yardımıyla yapılmış olup Batı Afrika'nın en büyük seramik fabrikası olan tesis bu alandaki ihtiyacı karşılamaktadır. Baguineda'da domates ve mango işleyen bir fabrika Yugoslavya'nın yardımıyla ve bu fabrikaya ham madde temin eden tarımsal tesisler Bulgar uzmanlarınca yapılmıştır.

Senegal 1960'da federasyondan ayrılınca Mali'yi Atlantik kıyısı ile birleştiren tek demiryolu da elden gitmiş oldu. Dış ticaret, bir ara, Gine ve Fildişi Kıyısı kanalıyla yapıldı. Bu demiryolu 1963 ortasında tekrar kullanılabilir duruma geldi. Geleneksel ihraç maddeleri yer fıstığı ve pamuk olup ithâl malları, Fransız kökenliler başta olmak üzere, mamûl mallardır. İhraç ürünlerinin alıcıları Ortak Pazar ülkeleridir. Mali'de yetiştirilen canlı hayvanları komşu ülkelerden Fildişi Kıyısı, Gine, Senegal ve Yukarı Volta almaktadır.

İç Dönüşümler:

Mali genellikle ilerici nitelikte bazı önemli reformlar yapmıştır.[8] Mali'de büyük bir burjuvazi yoktur; orta sınıfı daha çok tüccarlar meydana getirmektedir. Bağımsızlıktan bu yana yeni Mali'nin yaratılmasında köylüler, işçiler, aydınlar ve küçük burjuva rol oynamıştır. İlerici güçler ülkeyi

7 *Ibid.*, s. 434 - 435.

8 Nicholas S. Hopkins, "Socialism and Social Change in Rural Mali," *The Journal of Modern African Studies*, C. VII. No. 3 (1969), s. 457 - 467.

kapitalist olmayan bu yola oturtmuşlar, mülkiyette eşitsizliğe son vermek istemişlerdir. Ülke geliştikçe sendikaların rolü de büyümektedir. *Mali Ulusal İşçi Sendikaları* işçilerde işe karşı yeni bir tavır kazandırmaya gayret etmektedir. 1963'de kabul edilen yeni bir kanuna göre, devlet kurumlarında meydana getirilen komitelerde yöneticiler olduğu kadar çalışanlar da temsil edilmekte ve bu komitelerde ücretler, işe alma ve içten çıkarma gibi işçiler için hayatî önemde konular konuşulup karara bağlanmaktadır. Kadın örgütleri okuma-yazma oranını yükseltmek için faaliyet göstermekte, gençler karayolları ve okul yapımında öncülük etmektedir.

Toplumun, sınırlı da olsa, yeni baştan kurulması girişimi, doğurabileceği sonuçları bakımından, yeni sömürgeci güçlerin muhalefetine, sermayeci ve bürokratik unsurların karşı koymasına yol açmıştır.[9] Keita 19 Kasım 1968'de bir darbeyle iktidardan düşürülmüştür.[10] Bu olayda bir önemli etken 1968'de yeni kurulan halk milislerinin birçok subayı tutuklamağa kalkışmasıdır. Ordu kendini bir hizmet ya da baskı grubu olarak tehlike karşısında görmüş ve gecikmeden iktidara el koyarak *Yoro Diakite*'yi Hükûmet Başkanlığına getirmiştir.

Daha Keita zamanında kırlık bölgelerde kooperatifler kurulmuş, buralar için "üretim ve yardım grupları" meydana getirilmişti. Bu "gruplar" yeni tarım araçları alıyor, bütün kooperatif üyelerinin ortak olarak işledikleri toprakları saptıyor, açtığı dükkânlarda ürünleri istikrarlı fiatlarla satıyordu. Köylüler ürünlerini aracıya değil, bu "gruplara" satmaktaydılar. Önceleri tüccarların aldıkları kârlar şimdi ortak üretimi güçlendirmek için kullanılmaktadır. Bu gruplar devletin mâlî desteğinden faydalanmaktadırlar. Devlet 1966'danberi tüketim kooperatiflerine krediler vermektedir. Bu kooperatifler, tabii, birtakım güçlüklerle de karşılaşmaktadır. Bazı gruplar gerekli çalışmalar olmadan kurulmuştu. Devlet her bölgede geniş satış yapabilecek kadar örgütlenemedi. Ama buna rağmen, devlet kooperatiflere hatırı sayılır yardımlar yaptı. Beş yıl içinde, on-binlerce ton gübre, 30,000 sapan ve 100 ton seçilmiş yer fıstığı tohumu verdi. Mali tarımının gelişmesinde *Office du Niger*'in devletleştirilmesinin büyük önemi vardır. Bu ofisin, bağımsızlıktan önce, 55,000 hektar sulanmış toprağı vardı; üstünde 38,000 Afrikalı çalışıyordu. Bu topraklara daha sonra 6,000 hektar eklenerek çalışanların sayısı 45,000'e çıkarıldı. *Office du Niger* bugün, pamuğu toplayan ve satan en büyük kuruluştur. Ona bağlı pamuk işleyen fabrikalar, gübre, sabun ve yer fıstığı fabrikaları da vardır.

9 "Mali – Six Years After," *West Africa*, London, No. 2590 (January 21, 1967), s. 79 – 81; No. 2591 (January 28, 1967), s. 115 – 116; (February 11, 1967), s. 208 – 210.

10 "Mali'deki Askerî Darbe," *Orta Doğu*, Ankara, No. 81 (Ocak 1969), s. 23 – 27.

Mali Hükûmeti önemli sayılabilecek endüstri tesislerini de devletleştirmişti. Bunların bir kısmı zaten *Office du Niger*'e bağlıydı.

1962'nin yarısına kadar, Fransa Mali'nin dış ticaret faaliyetini denetliyordu. Mali ulusal para türünü Temmuz 1962'de kabul etmişti. Ancak, 1967'de frank bölgesine tekrar dahil oldu. Mali parasının değeri yarıya düşürüldü ve ekonomiye Fransızlar yeniden büyük ölçüde egemen oldular. *Banque de la République du Mali* kapandı ve Fransızların yönetiminde ağır bastıkları *Banque Centrale du Mali* kuruldu. 1970 - 1973 kalkınma planı da Fransız teknisyenlerince hazırlandı. Bu plân daha önce kurulmuş olan kooperatifleri dağıtıyor, kırlık bölgelerin ekonomisini Fransız şirketlerine *(Cie. française pour le développement des fibres textiles* ve *Sté. d'aide technique et de coopération)* bırakıyor, evvelce kamulaştırılmış olan önemli endüstrileri özel girişimcilere açıyor, eğitim harcamalarını kısıyor ve dış ticareti gene Fransa'ya yöneltiyordu. Batı'dan yapılan ithalât 1965'de % 19'dan 1969'da % 70'e, Batı'ya ihracat ta aynı yıllarda % 21'den % 68'e yükselmiştir.[11]

11 Ayrıca bak: "Mali'nin İzlediği İki Taraflı Politika," *Orta Doğu*, Ankara, No. 83 (Mart 1969), s. 22 – 24.

YUKARI VOLTA

Giriş:

Yukarı Volta Cumhuriyeti,[1] Nijer ve Mali gibi, Batı Afrika'nın karalar içine hapsolunmuş devletlerinden biridir. Yukarı Volta *Fildişi Kıyısı*, *Gana* ve *Togo*'nun kuzeyindedir. Mali'nin dörtte-biri kádarsa da, nüfusu aşağı yukarı onunkine eşittir (5.5 milyon). Aslında, nüfusu toprağına göre fazladır ve daha zengin olan Fildişi Kıyısı ve Gana'ya buradan devamlı göç olmaktadır. Denebilir ki, Yukarı Volta özellikle Fildişi Kıyısı'nın el emeği kaynağıdır.[2] Başlıca etnik gruplar güney - batıda *Bobo*, kuzeyde *Mossi ve Fulani*, doğuda *Gourma*'lardır.

Yukarı Volta 5 Ağustos 1960'da bağımsızlığını kazanmış, aynı yılın Kasım ayında başkanlık rejimine dayanan bir anayasa kabul etmiştir. *Volta Demokratik Birliği (Union démocratique Voltaique)* Genel Sekreteri *Maurice Yaméogo* ülkenin ilk başkanı oldu.

Hükûmet komşu devletlerle işbirliğini güçlendirme siyasetiyle işe başladı. Gana ile gümrük duvarlarını kaldıran andlaşma Haziran 1961'de imzalandı. Bunu Mali ve Gine ile kurulan dostane ilişkiler izledi. Öte yandan, Fransa ile "özel işbirliği ilişkisi" Nisan 1961 andlaşmaları gereğince devam etmekteydi. Fransa resmen bağımsız olan bu ülkede dış ticaret, maliye ve eğitimi denetlemekteydi. Ülke "frank bölgesi"nde kalmış ve Ortak Pazar'a özel statüyle kabul edilmişti. Gene Yukarı Volta topraklarındaki askerî üslerin kapatılmasını isteyen ve Fransa ile ortak savunma sistemine girmeyi reddeden tek *Antant Konseyi* üyesiydi. 1961'de Afro-Malagazi Birliği çerçevesi içinde bir ortak savunma paktı imzaladı. Paktın merkezi Yukarı Volta'nın başkentiydi. Bunun nedeni eski Fransız ordusunda *tirailleurs sénégalais* diye anılan ünlü Afrikalı askerlerin bu-

1 Sibiri Kargoubou, *Géographie de la Haute-Volta*, Ouagadogou, Ecole nationale d'administration, t.y.; A . B. Davidson *et al., op. cit.*, s. 203 – 205.

2 Fildişi Kıyısı'nın hızlı ekonomik büyümesinin bir nedeni de Yukarı Volta'dan sağladığı ucuz ve bol el emeği olabilir.

radan gelmiş olmasıydı. Yukarı Volta, "Savaş Gazileri ve Mâlûlleri Bakanlığı" bulunan tek Afrika ülkesidir.

Coğrafî açıdan "dört yol ağzında" gibidir. Ticaret yolları bu ülkeyi Gana, Gine, Mali, Fildişi Kıyısı, Togo, Dahomey ve Nijer ile birleştirmektedir. Bu özellik ülkenin dış politikası üstüne damgasını, tabii ki, vurmaktadır.

Yukarı Volta Ekonomisi:

Ekonomik bakımdan, birtakım önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Kırlık bölgede toprak rejiminde *feodal* ilişkiler egemendir. Köylülerin çoğu soylulara bağımlıdır. En büyük feodal ülkenin tam ortasına yerleşmiş olan Mossi halkının başkanı olup *Mogho Naba* diye bilinen zattır. Köylüler yalnız hükûmete değil, işte bu feodale, hattâ onun vasallarına da vergi ödemek zorundadırlar. Bu türlü feodaller *Lobi*, *Bobo*, *Gourma*, *Groussi* ve *Senoufo* denilen halkları da avuçları içlerinde tutmaktadırlar. Büyük toprak sahipleri köylülere toprak vermekte, mevsim sonunda onların ürünlerinin bir kısmını ellerinden almaktadırlar.

Yukarı Volta iktidarında bu feodallerin ağırlığı olmakla birlikte, göze batan bazı çağ-dışı özelliklere son verilmesi gayreti de vardır. Örneğin, Nisan 1961'de alınan bir hükûmet kararına uyularak hasım kabilelerin birbirlerine zarar verecek biçimde örgütlenmeleri yasaklanmış, köylülerin feodale bağlılıklarını gösteren eski törenler kaldırılmış, kabile başkanlarının geleneksel giysilerine son verilmiştir. Ama böylesine tedbirlerin toprak ağalarının ekonomik ve siyasal etkilerini azaltmayacağı açıktır.

"Mossi İmparatorluğu" diye anılan o büyük feodal birimin varlığı, ülkenin öteki bölgelerinde de feodalizmin ağır basmakta oluşu ve toprağın azlığı Yukarı Volta'nın en geri Afrika devletlerinden biri oluşunun nedenleridir. İklim durumu koşulları daha da ağırlaştırmaktadır. Genel kuraklık toprağı verimsiz duruma sokmuştur. Birçok bölgede sulama yapmadan ekim olanaksızdır. Kullanılabilir toprağın ancak % 6'sı ekilmektedir. Bütün ülkede yiyecek sıkıntısı vardır. Yurttaşların büyük çoğunluğu kronik gıda eksikliği sorunuyla karşı karşıyadır. Yukarı Volta'nın asıl zenginliği hayvancılıktır. Fildişi Kıyısı ve Gana'nın et ihtiyacını karşılayan ülke de budur.

Hükûmet birtakım sınırlı kalkınma plânları da yapıyorsa da, asıl özel teşebbüsü desteklemekte ve ülkeyi kapitalist bir yola koymayı arzulamaktadır. Plânlar erozyonu önleme, sulama tedbirlerini arttırma, hayvancılığı geliştirme ve insan gücü göçünü engelleme gibi amaçlar gütmekte-

dir. Devletin malî kaynaklardan yoksun olduğu 4.5 milyon nüfuslu bir ülkede, bu hedeflere bile ulaşılabileceği şüphelidir. Hükûmet, bu yüzden, dış yardım ve yabancı sermayeye bel bağlamıştır. Bu yardımın önemli bir kısmı Fransa'dan gelmekte ve çoğu bütçenin denkleştirilmesiyle Fransız danışmanların aylıklarına gitmektedir. Yabancı sermaye de umulan sonuçları gerçekleştirememiştir. Ülkenin borçları artmakta, idare mekanizmasına harcanan para büyümeğe devam etmekte, nüfusun % 95'ini meydana getiren köylü hayatta kalma mücadelesi yapmaktadır.

Rejim Sorunu :

Bu durum, tabii ki, muhalefete ve eleştirilere yol açmış, "muhalif düşünceli kişiler" sık sık tutuklanmış, güvenlik mahkemeleri kurulmuş, muhalefet partileri yasaklanmıştır. 1965 sonunda yer alan gösteriler sonucu Yaméogo rejimi 4 Ocak 1966'da düşmüş, Genel Kurmay Başkanı Yarbay (sonra General) *Sangoulé Lamizana* yeni hükûmeti kurmuştur. *Volta Demokratik Birliği, Ulusal Kurtuluş Hareketi, Afrika Parti Grubu* ve *Popüler Hareket Grubu* gibi siyasî partilerin kurulmasına izin verildikten başka, bakanların birtakım ayrıcalıkları kaldırılmış, memur maaşları indirilmiş, bürokraside tensikat yapılmış, fakat bütçedeki açık giderilememiştir. Yukarı Volta, bu soruna çözüm getirebilir umuduyla, Fransa ve Amerika ile kredi anlaşmaları imzalamıştır.

Lamizana darbeden birgün sonra silâhlı kuvvetlerin iktidarda kalmağa niyeti olmadıklarını söylüyordu. Beş ay sonra, sivil politikacılara karşı kuvvet kullanacağını beyan etti. Bir süre sonra, ordunun "gerçek demokrasi"yi yerleştirdikten sonra kışlaya döneceğini söyledi. Altı ay sonra da, "başka çıkar yol kalmadığından," dört yıl daha iktidarda kalacağını açıkladı. Nihayet, iki ay sonra, sürekli olarak iktidarda kalacaklarını söyledi.[3]

3 Ruth First, *The Barrel of a Gun*, London, Penguin, 1970, s. 439.

FİLDİŞİ KIYISI

Giriş:

Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti[1] eskiden Fransız Batı Afrikası denen bölgenin önemli devletlerinden biridir. 4,200,000 nüfuslu ve 322,000 km. kare toprak üstüne oturmuş olan bu cumhuriyetin kuzeyinde *Mali* ve *Yukarı Volta*, doğusunda *Gana* ve batısında *Gine* ile *Liberya* vardır. Güneyi Atlantik Okyanusu'na açılmaktadır. Başkent *Abidjan* aynı zamanda bu kıyıdaki limanıdır. Burada da çeşitli halklar yaşamakta olup, *Agni* ve *Baoulé*'ler kültürel bakımdan Gana'nın *Aşanti* kabilelerine yakındır.

Felix Houphouet - Boigny:

Ülke Ağustos 1960'da bağımsızlığını kazanmış, hemen sonra kabul edilen yeni anayasayla başkanlık sistemini benimsemişti. *Fildişi Kıyısı Demokratik Partisi*'nin (*Parti démocratique de Côte d'Ivoire*, PDCI)[2] kurucusu ve önderi *Félix Houphouet - Boigny* yeni cumhuriyetin ilk başkanı ve başbakanı oldu. PDCI Fildişi Kıyısı'ndaki tek siyasî partidir. Uzun bir süre, Yasama Meclisindeki 10 milletvekilliği ile bölgesel meclislerdeki 160 temsilciliği bu partinin adayları kazanmışlardır. Partinin yayın organı olan *Fraternité* 18 Kasım 1960 tarihli nüshasında 27 Kasımda yapılacak seçimlerde Houphouet'nin "oybirliğiyle kazanacağını" ve "bütün parti adaylarının da seçileceklerini" yazmış ve bu sözleri doğru çıkmıştı.[3]

Başkan Houphouet Gana'da Nkrumah, Kenya'da Mboya ya da Tanzanya'da Nyerere gibi fakir ve cahil bir aileden değildir.[4] Kabile başkan-

1 F. Rougerie, *La Côte d'Ivoire*, Paris, Presses universitaires de France, 1964; "Ivory Coast," *Commonwealth Survey*, London, C. VIII, No. 13 (June 1962), s. 507 – 504; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 199 – 203.

2 Aristide R. Zolberg, *One - Party Government in the Ivory Coast*, Princeton, Princeton University Press, 1964.

3 Aristide R. Zolberg, "Ivory Coast," *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, *op. cit.*, s. 65 – 89.

4 Vera Micheles Dean, *Builders of Emerging Nations*, New York, Holt, Rinehart ve Winston, 1961, s. 150.

ları soyundandır ve büyük toprak sahibidir. Kendi de bir *chef de canton*'dur; daha önemlisi, kabile başkanlarının bir çeşit "sendika" gibi kurdukları *Syndicat des Chefs Coutumiers*'in de fahrî başkanıdır. Soylu geçmişi hele batı komşusu Gine'nin önderi Sékou Touré'ninkine hiç benzemez. Seçkin bir Baoulé ailesine doğmuş, tıp okumuştur. 1944'de yerli kakao ve kahve üreticilerini *Afrika Tarım Üreticileri Birliği*'nde (*Syndicat Agricole Africain*, SAA) toplamış, onların Fransız üreticilerce ikinci plâna itilmelerini böylece önlemiş, kısa sürede yerlilerin tek protesto sesini temsil eder duruma gelmişti. Bütün ülkede şubeleri açılan bu birlik "zorla çalıştırma" yöntemlerine karşı mücadelenin bayrağı oldu. 1945 sonlarında kurulan ve Fildişi Kıyısı'nda bağımsızlıkla birlikte iktidara gelen Demokratik Parti'nin kökeni de bu kuruluştur. Houphouet de bu örgüt sayesinde yalnız kendi ülkesinde değil, tüm Batı Afrika'da umudların bağlandığı önderlerden olmuştu. 1945'de öteki on-üç adayın arasından sıyrılıp Fransız Kurucu Meclisindeki yerine yerleşmesinin nedeni de buydu. 1946'da *Bamako*'da meydana getirilen *Rassemblement Démocratique Africain*'in başına geçmesinin nedeni de buydu. Gene 1946'da Fransız Ulusal Meclisine seçildiğinde isminin ardına, yerli Baoulé dilinde "karşıkonmaz güç" anlamına gelen "Boigny" sıfatı eklenmişti. İlk başlarda, oyların yarısını almışsa da, "zorla çalıştırma"nın ortadan kaldırılması için Paris'te gösterdiği gayretlerden ötürü seçmelerin % 98'i onu desteklediklerini oylarıyla belirtmeğe başladılar.

Houphouet Fransız Parlâmentosundayken daima sol ile işbirliği halindeydi. Okadar ki, Fransız resmî çevreleri RDA'ya bir Komünist örgütü olarak bakıyorlardı. RDA "anti-emperyalist" mücadelenin bir parçası olduğunu ve "işçi sınıfıyla, nerede olursa olsun" dayanışma içinde bulunduğunu söylüyordu.[5] Ocak 1950'de Houphouet'nin tutuklanması için emirler de verilmişti.[6] Ancak, 1950 Yazında Komünistlerle ilişkilerini kesti.[7] Hattâ, 1951'de şunları söylüyordu:

> "Komünist değiliz ve hiçbir zaman da olmadık. Milletvekillerimiz Komünist Partisine olan bağlılıklarını iki nedenden ötürü terkettiler: önce, RDA'nın hedefi Komünizm değildir; ve ikinci olarak, Komünizmin temelinde yatan sınıf çatışmasının sınıfsız bir toplumda anlamı yoktur. Yeni bir sayfa açılmıştır; onun üstüne Afrika'yı Fransız Birliği'nde en mükemmel ve en sâdık bir toprak yapmak için bir karar yazalım."[8]

5 Zolberg, "Ivory Coast," *op. cit.*, s. 68.
6 Ronald Segal, *African Profiles*, Harmondsworth, Penguin Africa Library, 1962, s. 241.
7 Zolberg, *op. cit.*, s. 70.
8 Segal, *op. cit.*, s. 242.

Houphouet RDA'nın başkanı olarak Fransa ile iyi bir pazarlık dengesi kurabilmiş olduğu kanısındaydı. Fildişi Kıyısı'nın bazı ürünleri için nispeten iyi ödünler koparmış, Fransa'dan yardım temin edebilmişti. Bir yandan 1956 seçimleri inde yardımcısı *Ouezzin Coliba1y* ile birlikte oyların % 86'sını alırken, öte yandan da Fransız Kabinesinde bakanlığa getirilmişti. Fransız Hükûmetinin ilk Afrikalı bakanı olarak da Fransız Afrikasında yerlilere bazı haklar tanıyan *loi - cadre*'ın yaratıcılarındandı. Fildişi Kıyısı'nın 1958 referandumunda Fransız Birliği içinde *otonom cumhuriyet* statüsüne razı olarak, Gine'nin gösterdiği bağımsızlık yolunu izlememesi de bundandı.

Referandumdan sonra Senegal, Fransız Sudanı, Yukarı Volta ve Dahomey'in federasyon kurma girişimlerine şiddetle karşı koyarak bunlardan Yukarı Volta ve Dahomey'i, Nijer ile birlikte, daha gevşek bir örgüt olan *Conseil de l'Entente*'a çekmeyi başardı. Ancak, komşu Gine'nin bağımsızlığını kazanmış olması RDA'yı zayıflattığından, Mali Federasyonu gibi onun karşı durduğu birleşmelerin gerçekleşmesinden ve nihayet Fildişi Kıyısı'nda da ona karşı olanların ortaya çıkmalarından ötürü, Nisan 1959'da Fransız Hükûmetinden istifa ederek ülkesine döndü.

1959 sonunda Cumhurbaşkanı da Gaulle Mali Federasyonunu, Fransız Birliği'ne dahil ederek ona bu birlik içinde bağımsız bir kişilik tanımağa râzı olacağını açıklayınca, Houphouet böyle bir tutumun eskidenberi izlediği politikanın terki anlamına geldiğini ilân etti ve Fildişi Kıyısı 7 Ağustos 1960'da bağımsız oldu. Ancak, ülkenin statüsündeki bu değişiklik Fransa ile temeldeki ilişkilerinde bir farklılık yapmadı.

İç Yapı:

Houphouet - Boigny iktidarına göre, bu ülkenin yolu devrimden değil, evrimden geçiyordu. Millîleştirecek fabrikası zaten olmadığını, devlet eline geçecek ticaret hayatının bile kurulmadığını söylüyordu. Fildişi Kıyısı yönetici çevrelerinin ekonomik görüşü özel sektörün güçlendirilmesi, yabancı sermayenin davet edilmesi ve gelişmesine önem verilmesiydi.[9] Ekonomik kalkınma plânının 1962 - 1964 "geçici" dönemi için ilân edilen ilkeler bunlardı. On yıllık kalkınma plânının bu ilk dönemi tarımsal gelişmeyi ön plâna alıyordu.[10] Fildişi Kıyısı'nda geleneksel olarak tek-tip üretim yapılmaktaydı. Bu yüzden, 1962'de kahve fiatlarının birdenbire düşmesi sonucu olarak, ulusal gelirinin % 10'unu kaybetmişti. Tek-tip

9 Samir Amin, *La développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, Paris, 1966.

10 Jean M. Due, "Agricultural Development in the Ivory Coast and Ghana", *The Journal of Modern African Studies*, C. VII, No. 2 (1969), s. 637 - 660.

üretimden kurtulma tedbirleri de bundan ötürü alınıyordu. Tahıl, pirinç ve pamuk ekilen yerlerin yüzölçümü genişletiliyordu. Bu arada, komünal toprak sahipliği sistemine bir darbe teşkil etmek üzere, boş topraklar devletleştirildi.

Tarımda bir gelişme de oldu. Fildişi Kıyısı kahve üretiminde dünyada üçüncü, kakaoda dördüncüdür. Ulusal gelirin yıllık artış oranı % 6'ya yakındır. Ülke ekonomik kalkınmada ilk itici gücü daha 1950'de *Vridi* Kanalının ve Abidjan limanının açılmasıyla kazanmıştı. Kalkınma hızı 1950 - 1960 arasında % 7 - 8'e 1960 - 1965 arasında da % 11 - 12'ye çıktı. Ancak, 1965'den sonra ekonomik büyüme hızında bir dönüş görülmektedir.

Son yıllarda endüstride de bir gelişme göze çarpmakta, yetkililer bu durumu yatırım koşullarını çekici kılmış olmakla izah etmektedirler. Yabancı sermayeye ödünler verilmekte, kârların dışa transferinde kolaylık gösterilmektedir. İşçi ücretlerinin düşüklüğü yüzünden yabancı sermayedar bir koyup iki almaktadır. Bu yüzden, muz gibi kârlı ekim alanlarında, genel ticarette ve bankalarda yabancı sermayesi vardır. Özel Amerikan şirketleri bu ülkenin doğal kaynaklarının işletimine paralar yatırmaktadırlar. Okadar ki, bir Amerikan bankası *Fildişi Kıyısı Endüstriyel Kalkınma Bankası*'nda pay sahibi olmuştur. Batı Alman ve İsrail şirketleri de aktif sayılırlarsa da, yabancı sermaye açısından en güçlü durumda olan, hâlâ, Fransa'dır. Özel yatırımların üçte-ikisi Fransızlarındır. Bağımsızlıktan bu yana Fildişi Kıyısı'na yerleşen Fransızların sayısı daha önce yerleşmiş olanların iki katıdır.

Hükûmet yabancı sermayeye karşı da birtakım tedbirler almaktadır. 1962'de bütün ticaret ve endüstri kuruluşlarına % 10'luk ek bir vergi daha konmuş, yalnız hükûmetin tercih ettiği alanlara kârının % 20'sini yatıranlar bu vergiden muaf tutulmuştur.

Ancak, iç politikada muhalefet gün geçtikçe büyümektedir. Ülkenin nasıl kalkınacağı konusunda Demokratik Partinin içinde bile eski ve yeni kuşaklar arasında görüş farkları belirmiştir. Özellikle Fransa'da eğitim görmüş olan öğrenciler hükümetin iç ve dış politikasını eleştirmektedirler. Buna karşılık, resmî çevreler de kendine bağlı öğrencilerden bir *Ulusal Öğrenciler Birliği* kurmuş olup, onlara devlet bursları vermekte, işler bulmaktadır. 1963'den bu yana birkaç hükûmet aleyhtarı komplo meydana çıkarılmıştır. Bazı bakanlar ve milletvekilleri de muhakeme edilmişler, bu olayları yeni baskı tedbirleri izlemiştir. Bir *Devlet Güvenlik Mahkemesi* kurulmuş, iktidar partisi kendi milis örgütünü yaratmış ve saflarında geniş tasfiyeler yapmıştı. Gençler iki yıllığına çalışma kamplarına zorla sokul-

muşlar, kadınlar için ayrı çalışma birliklerinin yönetimi İsrailli Yarbay Dina Wert isimli birine verilmiştir.

Hükûmet işçi hareketini de denetimi altına almıştır. 1961'de tek bir sendika federasyonu kurulmuştu. Hükûmet bu federasyonun uluslararası kuruluşlarla birleşmesini yasakladı. Yürürlükteki bir kanun sendikaların faaliyetlerini bir hayli kısıtlıyordu. Siyasî sloganlarla yapılan grevler de yasaklanmıştı.

Öte yandan, hükûmet halkın maddî durumunu düzeltmek için birtakım tedbirler de almaktadır. 1963'de endüstri işçilerinin asgarî ücreti % 6 - 8 oranında yükseltilmiştir. Ama bir hayli kalabalık olan tarım işçilerinin durumunda bir düzelme yoktur. Bağımsızlıktan bu yana, eğitime bir miktar önem verilmiştir. Bugün, okul çağındakilerin yarısı eğitim görebilmektedir. Kalifiye işçi yetiştirmek için 13 teknik okul, 30 da eğitim merkezi açılmıştır. Bağımsızlıktan önce bütün ülkede 26 üniversite diplomalı yerli vardı. 1960'dan sonra Abidjan'da dört fakülteli bir üniversite açıldı. Sömürge döneminde sağlık alanında da hiçbirşey yapılmamıştı. Sıtma, trahom ve verem hâlâ yaygındır. Abidjan'da bile 1.000 yataklı bir tek hastane vardır.

Fildişi Kıyısı Dış Politikası:

Fildişi Kıyısı, bugün de, Fransa'ya dönük bir dış politika izlemektedir. Son yıllarda, A.B.D. ve Batı Almanya'ya bir yakınlaşma da görülüyor. 24 Nisan 1961 tarihli bir andlaşma gereğince, Fildişi Kıyısı frank bölgesindedir ve Ortak Pazar üyesidir. Fransa ile aralarındaki askerî andlaşmaya göre de, Fransa bu devlete silâh vermekte, askerî personelini eğitmektedir. Fildişi Kıyısı, bir yanda Fransa, öte yanda da kendi ile Nijer ve Dahomey arasında imzalanan *Bölgesel Savunma Konseyi*'nin üyesidir.

Afrika - içi sorunlarda da aktif bir rol oynamıştır. Antant Konseyi'nin kurucu devletlerinden olduğu yukarda söylenmişti. Afrika Birliği Örgütü yasasını imzalamıştır ve Afro - Malagazi Ortak Örgütünün aktif üyesidir. Başkan Houphouet, Cezayir savaşı devam ederken, bu çatışmanın Fransa'yı darıltmadan sonuçlandırılmasına yardımcı olmak üzere, 1960'da eski Fransız sömürgeleri önderleri arasında Abidjan'da bir konferans önermiş, bu topluluk Malagazi Cumhuriyeti Başkanının da katılmasıyla Brazzaville'de tekrar toplanmıştı. Daha sonra "Brazzaville grubu" diye bilinen bu on-iki devlet burada dış politika ve ekonomik sorunlarda işbirliği konularında uzun vâdeli hedeflerde anlaştılar. Fildişi Kıyısı Eylül 1961'de Belgrat'ta yer alan bağlantısız ülkeler konferansına bu yüzden çağrılmıştı. Aslında, Belgrat Konferansını düzenleyen devletler Fildişi Kıyısı'nı

bağlantısız devletlerden saymıyorlardı. Gerçekten, Fransa Cezayir ve Tunus'da sömürgeci bir siyaset izlerken, Fildişi Kıyısı'nın bu Avrupa ülkesiyle ilişkileri iyiydi. Okadar ki, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Bizerta olayı görüşülürken Fildişi Kıyısı Fransa'yı kınamaktan kaçınarak A .B .D ., İngiltere, Portekiz ve Güney Afrika Cumhuriyeti gibi çekimser kalmış, Asya - Afrika bloku ile Doğu blokunu karşısına almıştı.

NİJER

Giriş:

Nijer Cumhuriyeti[1] Batı Afrika'nın yüzölçümü bakımından en büyük devletidir. Güneyde Afrika'nın nüfusu en kalabalık ülkesi olan zengin Nijerya'dan bile daha büyüktür. Fransız Batı Afrikasındaki devletler içinde sömürgeci paylaşmanın yarattığı en sun'î sınırlara sahiptir. Yerleştirilirşi açısından ise, Afrika kıt'asının içlerindedir.[2] Bu yüzden, kuzey ve tropik Afrika arasında bir köprü gibidir. Ülke büyük bir Afrika nehrinin adını taşıyorsa da, Nijer Nehrine yalnız batı kısmında değinmektedir. Toprakların % 70'i çöl ya da yarı-çöldür. Nüfusun % 20'sini meydana getiren *Tuareg*, *Fulani*, *Arap* ve *Tibbu*'lar hayvancılıkla uğraşır. *Cerme* ve *Songha* çiftçileri ile balıkçılar batıda, *Hausa* çiftçileri ile zanaatkârlar güneyde yaşamaktadırlar. Nijer'in denizden çok uzakta bulunuşu, doğal özellikleri ve kırlık hayat koşulları bu ülkeyi öteki Afrika ülkeleri içinde bile en geride olanlar safına koymaktadır.

İç Yapı:

1960'da Nijer'in bağımsızlığı ilân edildiği zaman,[3] fert başına ulusal gelir 12,000 - 17,000 Afrika frangı ya da 50 - 70 dolardı. Nüfusun büyük çoğunluğu çiftçilik ve hayvancılıkla meşgûldü. Bugün de, ulusal gelirin % 70'ini bu iki sektördeki faaliyet yaratmaktadır. Burada da komünal toprak sahipliği ile feodal ilişkiler birbirine karışmış durumdadır. Kırlık bölgede ataerkil - feodal soylular önemli rol oynamaktadır. Toprak bölüşümüne kabile başkanları karar vermekte, adaleti onlar dağıtmaktadırlar. Geleneksel elit tabakaya Sahra bölgelerinde daha fazla rastlanmaktadır.

1 La Documentation Française, *Bibliographie sommaire de la République du Niger*, Paris, 1969; Edmond Séré de Rivières, *Histoire du Niger*, Paris, Berger - Levrault, 1966; André Clair, *Le Niger: Pays à Découvrir*, Paris, Hachette, 1965; Davidson *et al. op. cit.*, s. 238 – 241.

2 En yakın limanlar olan Cotonou (Dahomey) ve Lagos'a (Nijerya) uzaklığı 1350 km. kadardır.

3 Pierre Bonardi, *La République du Niger*, Paris, 1960.

Yer fıstığı ve pamuk gibi ihraç malları üretiminin artmasıyla, ticarî tarımın büyüdüğü doğrudur. Dünya pazarlarında hayvan derisi ihtiyacı hayvanlardan elde edilen ürünlerde de bir artış sağlamıştır. Güneyde yer fıstığı üretilen bölgelerdeki mevsimlik iş para ekonomisinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Mevsimlik işçilerin sayısı yılda 160,000 civarındadır. Fakat Nijer'de para ekonomisi öteki Batı Afrika ülkelerine oranla daha yavaş gelişmektedir. Özel toprak sahipliği çok sınırlı olarak görülmekte, sermayeci toplumlara özgü ücretli işçiliğe seyrek rastlanmaktadır. Mevsimlik işçiler Fildişi Kıyısı ve Gana gibi komşu ülkelere de gitmektedirler. Henüz kentleşme diye birşey yoktur.[4] Sadece dört kentin nüfusu 20,000'in üstündedir.

Bağımsızlık kazanıldığı zaman, ülkede endüstri adına bir maden ocağı, üç de fabrika vardı. Bunlar bile yabancı sermayenin elindeydi. 1960'da Nijer'in elle tutulan bir tücar zümresi, bir ulusal küçük burjuvası bile yoktu. Çalışabilecek durumda olan bir milyonu biraz aşkın insan içinde sadece 18,000 kadarı ücretli olarak işlemektedir. Bunlar da Nijer bürokrasinini meydana getirmektedir. Endüstri işçileri 6,000 civarındadır. Kültürel gerilik çok büyük boyutlardadır. Okul çağındaki çocukların % 10'unun ancak biraz üstündekiler eğitim görmektedirler.

Bağımsızlık kazanılmadan önce, *Sawaba Partisi* ile *Nijer İlerici Partisi (Parti progressiste nigérien)* çetin bir siyasî mücadele içindeydiler. İlki yurtsever aydınlar, öğrenciler ve güneyde tarım bölgelerince desteklenmekte olup, hemen bağımsızlık istiyordu. Nijer'in Fransız topluluğuna katılmasına, ülkede Fransız kuvvetlerinin bulunmasına karşıydı. Devlet kurumlarının Afrikalılaşmasına ve ulusa karşı görevlerini yapmayarak Nijer köylüsünü sömüren gerici unsurların baskı altında tutulmasına taraftardı. Fransa'ya muhalefet edenlerin önderi *Bakary Djibe* 1958 referandumunda Fransa'dan ayrılma yolunda kampanya yürüttüğü için bu eski sömürgeci devletin nefretini kazanmıştı. Djibo'nun partisi Sawaba 1959'da, bu yüzden, kapatılmış, kendi de ülkeyi terk zorunda kalmıştı. Ancak, Sawaba gizli eylemden geri kalmıyordu.

Feodal sınıfı ve yüksek rütbeli memurları temsil ettiği halde yanıltıcı bir adı olan "İlerici Parti" ülkenin Fransız topluluğunda kalmasını istiyordu. Sömürge yönetiminin desteklediği bu partinin dilediği 1958 referandumuyla gerçekleşti. Sawaba hükûmeti istifa etti ve Aralık 1958 seçimlerinde İlerici Parti meclisteki 60 sandalyadan 54'ünü aldı. Yeni hükûmet, bu çoğunluğa dayanarak Sawaba Partisi ileri gelenleriyle sendikacıları tutukladı. Yeni yasaklar ve baskılar karşısında Sawaba'nın geri-

4 Niamey, Zinder, Maradi ve Tahoua.

kalan ileri gelenleri yurt dışına göçerken, hükûmet de *Nijer İşçileri Ulusal Federasyonu*'nu kuruyordu. Böylece, ülkede tek parti rejimi kurulmuş oluyordu. 8 Kasım 1960'da kabul edilen Anayasa da Başkan *Hamani Diori*'nin kişisel iktidarını kanûnen sağlamlaştıran maddeler içeriyordu.

Öte yandan, ülkedeki siyasal güçlerin mücadelesi gizlice devam ediyor, bazan da açık çatışmalara dönüşüyordu. 1963 sonunda bir askerler grubu başarısız bir darbe teşebbüsünde bile bulunmuşlardı. Sawaba Partisi Diori hükûmetine karşı gizli mücadelesini sürdürerek, 1964'de halkı silâhlı mücadeleye çağırdı. Ülkenin her yanında aynı anda başlayan askerî hareket umulan geniş desteğe kavuşamadığı için yenilgiye uğradı, baş kaldıranlardan birçok kişi idam edildi, bir çoğu uzun hapis cezalarına çarptırıldı.

Nijer Dış Politikası:

Hükûmet kapitalist ülkelerle ilişkileri güçlendirme, yabancı özel sermayeyi ülkeye çekme ve ulusal burjuvaziyi destekleme siyaseti gütmektedir. 1961'de Fransa ile ortak savunma ve ekonomik, malî, sivil havacılık, yüksek öğrenim, posta ve telgraf anlaşmaları imzalamıştır. Nijer frank bölgesinde kalmış, Ortak Pazar'a bağlanmıştır. Amerikan "Barış Gönüllüleri"ne *(Peace Corps)* benzeri bir Fransız "İlerleme Gönüllüleri" Nijer'de faaliyet göstermişlerdir. Amerika da buradaki çalışmalarını hızlandırmış, Barış Gönüllüleri yolladıktan başka 2 milyon dolar kredi açmıştır. Alman Federal Cumhuriyeti bir ekonomik ve teknik işbirliği anlaşması imzalayarak 12 milyon DM vermiştir. İsrail ile de bu yönde ilişkileri olmuştur.

Nijer *Antant Konseyi* ve Afro - Malagasi Ortak Örgütü aktif üyesidir. 1963 - 1964 yıllarında Dahomey ile ilişkileri çok bozulmuştur. *Lete* sınır adası üstünde toprak anlaşmazlıkları olduğu gibi, Dahomey Nijer'in siyasal tutumunu da beğenmemektedir. Nijer kendi ülkesindeki 10,000 Dahomey yurttaşını sınır dışı etmiş, Dahomey de kendi topraklarından geçip Nijer'e giden mallara sınırlarını kapatmıştır. Anlaşmazlık 1965'de Antant Konseyi çevresinde çözümlenmiştir.

Nijer Afrika Birliği Örgütünün kurucularından ve Afrika - içi ekonomik işbirliği savunucularındandır. Antant Konseyi üyelerinden başka, Mısır, Tunus, Cezayir, Nijerya ve Mali ile ekonomik ilişkileri vardır. Nijer'den ve Çad Gölünden faydalanma yolundaki ekonomik tasarıları bağdaştıran konferanslara katılmıştır. Sovyetler Birliği başta olmak üzere, bazı Doğu bloku üyeleriyle ticarî ve kültürel işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.

Nijer Hükûmeti iç politikada karma ekonomiye inandığını söylemektedir. Karma şirketlerde devlet, yabancı özel sermaye ve yeni gelişen Nijer burjuvazisi pay sahibidir. Nijer önce üç yıllık (1961 - 1963), sonra da on yıllık (1965 - 1974) bir ekonomik ve sosyal gelişme plânı uygulamıştır. Bağımsızlıktan hemen sonraki yıllarda, ancak birkaç çimento, plâstik ve tekstil fabrikası yapılabilmiş, fakat 1967'de büyük *uranyum* yataklarının bulunmasıyla, Nijer ekonomik plânlarını malî yönden destekleyecek kaynağa sahip olmuştur. Ancak, uranyum büyük ölçüde *Fransız Atom Enerjisi Komisyonu*'nun hizmetindedir.

BENİN

Giriş:

Benin Cumhuriyeti[1] (eski Dahomey) Gine Körfezinde 60 millik kıyısı olan, fakat toprakları içeri doğru Nijer Nehri yönünde 410 mil uzayan, üç milyondan az nüfuslu küçük (113,048 km. kare) bir devlettir.[2] Doğuda *Nijerya*, kuzey - batıda *Yukarı Volta* ve batıda *Togo* ile komşudur. Başkent *Porto Novo* limandır da. Dahomey'in karmaşık bir etnik bileşimi vardır. Kuzeyde *Bariba* ve *Somba*, Porto Novo bölgesinde *Yoruba* ve *Abomey* dolaylarında da *Fon* halkları yaşarlar. Bunlar içinde en ağır basan Fon halkıdır.[3]

İç Yapı:

Bölgeler arasında etnik farklılıklar olduğu gibi, ekonomik farklılıklar da vardır. Kuzey çok geri, güney ona oranla biraz gelişmiştir. Her bölgede ön plânda çiftçilik gelmektedir. Toplumsal yapının temeldeki hücrelerini ataerkil aile meydana getirmektedir. Bu düzen sadece güneyde, palmiye yağı çıkarılan bölgelerde bir miktar değişir. Buralarda komünal toprak sahipliği yerini özel sahipliğe vermektedir. Soylu feodallerin ellerinde bulunan topraklar bazı yerlerde yüzlerce hektara varmaktadır. Büyük toprakları kiraya verme, mevsimlik iş ve tarım işçiliği gibi yeni gelişmeler ortaya çıkmaktadır. Burjuvalaşmakta olan feodal sınıf ülkenin siyasal hayatında söz sahibi olmaktadır. Zaten, bu sınıftan çıkmış olan pek çok kişi bağımsızlıktan önce, sömürge yönetiminde görev kabul etmiştir. Sömürge döneminde ilk ve orta öğretim daha yaygın olduğundan bu topraklar bütün Fransız Batı Afrikasına yerli memur yetiştiriyordu. Katolik

1 Robert Cornevin, *Le Dahomey*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965; ———, *Histoire de Dahomey*, Paris, Berger - Levrault, 1962; Davidson *et al*, *op. cit.*, s. 214 – 219.

2 A. Journaux, P. Pélissier ve R. Parisse, *Géographie du Dahomey*, Caen, Imprimerie Ozanne, 1962.

3 Fon ve Yoruba halkları birbirlerinin tutsaklarını, sömürge döneminde, Avrupalı köle tüccarlarına satıyorlardı.

misyonerlerinin en yoğun olduğu yer de burasıydı. Dahomey'de Fransız etkisi altında yetişen bu kadro ilerki bürokratik burjuvanın çekirdeğini oluşturdu. Bütün siyasal hareketlere o önderlik etti. Dahomey toplumunu onların görüşleri biçimlendirdi. Para ekonomisinin gelişmesiyle yeni toplumsal sınıflar da ortaya çıktı. Bir ticaret burjuvazisi meydana geldi. Ücret karşılığı çalışan işçilerin de sayısı arttı.

İlk siyasî partiler, 1950'lerde, bölgesel etnik farklılıklar gözönünde tutularak kuruldu. Programları birbirine benziyordu. 1960'a doğru bütün bu siyasî gruplar bağımsızlık isteğinde birleştiler. 1955'lerde kurulan işçi sendikaları da kurtuluş hareketinde rol oynadı. *Dahomey Ulusal İşçi Sendikaları Federasyonu* 1958'de ülkenin Fransız Birliği'ne katılmasına karşı çıktı.

Bağımsızlık iki yıl sonra, 1 Ağustos 1960'da kazanıldığı zaman, birçok bölünme ve birleşmelerden sonra, ortaya şu partiler çıkmışlardı: Kuzeyde yaşayanlarca desteklenen ve *Herbert Maga*'nın önderliğini yaptığı *Dahomey Demokratik Meclisi*, desteğini Abomey ve Cotonou'dan alan ve *Jutin Ahomadegbé*'nin lideri olduğu *Dahomey Demokratik Birliği ve* Porto Novo çevresinde etkili olan ve *Sourou Migan Apithy*'nin başkanlığını yaptığı *Milliyetçi Parti*. Dahomey Cumhuriyeti 1960'da kurulduğu zaman iktidara gelen Maga koalisyon hükûmetine bütün bu partiler katıldılar.

Ülkenin ekonomik durumu bağımsızlığın ilân edildiği sırada oldukça kötüydü. Dış ticaret açığı 5 milyar Afrika frangını aşıyordu. Endüstri ve tarım çok yardıma muhtaç durumdaydı. Bütçenin büyük bir kısmı devlet mekanizmasının işlemesine gidiyordu. Köylerde kıtlık başgösterdiği sırada, kentlerde de grevler oluyordu. Bağımsızlıktan bir ay sonra (1 Eylül) memurların grev hakkının kısıtlanması ve takriben iki ay sonra da (24 Ekim) ücret artışı sağlamak için grevler yer almıştı.

Partiler arasındaki siyasal mücadele sürüp giderken, Dahomey Demokratik Birliği'ni temsil eden bakanlar istifa ettiler. Öteki iki parti de birleşerek *Dohomey Birliği Partisi*'ni kurdular. Aralık 1960 seçimlerinde iktidar partisi muhalefeti yenilgiye uğrattı, Maga başkan ve Apithy başkan yardımcısı seçildi. tek parti hükûmeti kuruldu. Maga hükûmeti ülkedeki sınıf ve etnik farklılıkları örtbas etmek amacıyla ve muhalefeti ortadan kaldırmak için, ulusal birlik sloganından faydalanmayı denedi. Bu slogan altında, Ahomadegbé'nin önderi olduğu muhalefet susturuldu, parti ileri gelenleri tutuklandı. hattâ beş yıllık hapis cezalarına çarptırıldı.

Siyasî partiler arasındaki bu rekabet sendikaları da, tabii, etkiledi; onlar da 1961'de bölündüler. Hükûmetin kurdurduğu Dahomey Ulusal İşçi

Federasyonu ileri gelenleri 1961'de Çalışma Bakanı ile yaptıkları bir toplantıda sendikaların hükûmetten hiçbir zaman bir şey talep etmeyeceklerini, yalnız incelenmek üzere öneride bulunacaklarını açıkladı. Anlaşılabileceği gibi, sendikacılar egemen çevrelerle tam işbirliği halindeydiler. Gene 1961'de kabul edilen bir "güvenlik" kanunu "huzuru bozan" kişilerin tutuklanmasına olanak sağlıyordu. Bu arada, basın özgürlüğünü kısıtlayan bir kanun da kabul edildi.

Bu sıralarda ülkenin iç politika ilkesi olarak ortaya "Dahomey demokratik dinamik sosyalizmi" diye bir kavram atıldı. Yalnız , bundan ekonomik gelişme için plânlama, karma ekonomi ve özel sektörün durumunun korunması anlaşılıyordu. 1961'de kabul edilen 1962-1965 dört-yıllık kalkınma plânı bu eğilimi yansıtıyordu. Plâna göre, yatırımlar 40 milyar Afrika frangını aşacaktı. Hükûmet daha çok yiyecek maddeleri üretiminde hızlı bir artış sağlamak istiyordu. Bunun için de tarım kooperatifleri kurma yoluna gidilmişti. Plân birkaç imalât endüstrisi kurmayı da öngörmekteydi. Eğitim ve sağlık hizmetlerine de hatırı sayılır meblâğlar ayrılmıştı.

Fakat hükûmet dış görünüşleriyle prestij sağlayacak pahalı ve büyük projelere kendini kaptırdı. Önceden yapılan plân kâğıtta kaldı. Tarım ve endüstriye yapılan yatırımlar ilk tasarlanandan çok azdı. Yiyecek maddelerinin üretimi artmadı, eksildi; nüfus ise, daha hızla çoğalmaktaydı. Bir tek palmiye yağı fabrikasından başka endüstri tesisi kurulamadı.

Hükûmet devletçi nitelikte görünen birtakım tedbirler de almak zorunda kaldı. Devletin payların çoğunu elinde bulundurduğu bir *Dahomey Kalkınma Bankası* ve *Dahomey Bankacılık Şirketi* kuruldu. Ayrıca, Endüstrinin gelişmesi için *Dahomey Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Şirketi*, tarım kooperatiflerini desteklemek için *Ulusal Tarım Kalkınma Şirketi*, yabancı ihracat firmalarının yanıbaşında faaliyet gösterecek olan *Tarım Ürünlerini Pazarlama Devlet Örgütü* ve ticareti düzenleyecek *Dahomey Ticaret ve Endüstri Şirketi* karma devlet ve özel sektör şirketleri olarak meydana getirildi. Bundan başka, dört fabrika devlete geçti.

1961 - 1963 yılları arasında hükûmetin aldığı tedbirler ülkenin ekonomisinde bir gelişmeyle sonuçlanmamıştı. Yabancı sermayenin etkisi azalmamış, hattâ artmıştı bile. 1961 *Yatırım Kanunu* yabancı sermaye için çekici ödünlerle dolu olarak hazırlanmıştı. Devlet mekanizmasında gözle görülür bir bozukluk vardı. Açılan soruşturmalar Maga hükûmetini güç durumlara sokuyordu. Yüksek yönetim yerlerinde olanlar bir yandan da ticaret yapıyorlardı. Öte yandan, bölgecilik eğilimleri de

başgöstermişti. Kentlerde işsizlik ve pahalılık artmakta, ücretler aynı seviyede kalmaktaydı. 1961'de hükûmet ücretleri % 10 oranında düşürmüştü bile. Siyasî mücadelenin daha da sertleşmesinden korkan hükûmet muhalefet lideri Ahomadegbé ile arkadaşlarını Ağustos 1963'te serbest bırakmak zorunda kaldı.

İktidardaki *Dahomey Birlik Partisi*'nin Ağustos 1963 kongresinde parti içindeki görüş ayrılıkları da ortaya çıktı. İktidar Partisi, tabii, ülkenin karşılaştığı ciddî sorunları yok sayamazdı. Sendikalar bile, ilk kez olarak, asgarî ücretlerin arttırılmasını, yaşama ve çalışma koşullarının düzeltilmesini istiyorlardı. Aslında, tabandan gelen bu istekler kongre kararlarında da yer aldı. Yer aldı ama uygunlanmadı.

Sendikaların 1965'te önayak oldukları grev sonucu Maga hükûmeti düştü. Hükûmeti iktidardan düşüren sendikalar orduyu yönetimi ele almağa çağırdılar. Dahomey bağımsızlığını kazandığı 1960 yılındanberi beş askerî darbeyle karşılaştı. Albay Soglo'nun kurduğu Geçici Hükûmete Maga, Apithy ve muhalif Ahomadegbé de dahil edildi. Fakat bir ay sonra, Maga zimmetine para geçirme suçundan tutuklandı. Geçici Hükûmet parlâmentoyu, siyasî partileri ve İşçi Sendikaları Federasyonu dışında bütün yığın örgütlerini kapattı. Aralık 1963 sonunda, hükûmette olan siyasî liderlerden birçoğu bir araya gelerek, bölgeciliğe ve kabileciliğe karşı olduğunu ilân eden *Dahomey Demokratik Partisi*'ni kurdular. Dışta uluslararası işbirliği ve barış, içte de halkın yaşama düzeyinin yükseltilmesi gibi genel sözlerle bezenen parti programına, ilerici görüşlere sahip bazı öğrencilerin baskısıyla, 1964 kongresinde sosyalist dünya görüşüne uyan birtakım hükümler de kondu.

Bir yandan belediye seçimleri yapılırken, basın da kısmen serbest bırakıldı. Hükûmet sözcüsü *Aube Nouvelle*'den başka, Dahomey Demokratik Partisinin yayın organı *Wologuédé* ve sendika gazeteleri yayınlanıyordu. Hükûmet politikası bu yayınlarda tartışılmaktaydı.

Ocak 1964 referandumuyla yeni bir anayasa kabul edildi. İnsan haklarına ilişkin yeni bir bölümden başka, sendikalara özgürlükler, işçilere grev hakkı verilmişti. 1960 Anayasasından farklı olarak, devlet ve hükûmet başkanlığı aynı kişide birleşmeyecek, Başkan Yardımcısı hükûmet başkanlığı yapacak, her ikisi de genel oyla seçilecek ve Başkan iç çatışmaları çözmesi için silâhlı kuvvetleri iktidarı ele almağa dâvet edemeyecekti.

19 Ocak 1964 seçimlerini Dahomey Demokratik Partisi kazandı. Apithy Devlet Başkanı, Ahomadegbé Hükûmet Başkanı oldu. Ülkenin kuzey kısmını Ulusal Meclis Başkanlığına seçilmiş olan T. Congacou temsil

ediyordu. Eski Başkan Maga taraftarlarının Mart 1964'de kuzeyde başlattıkları bir başkaldırma bastırıldı. Yeni hükûmet ekonomik durumu yabancı şirketlerin çıkarlarını zedelemeden düzeltme yollarını aradıysa da bulamadı, 1965'de işçi ücretlerini % 25 oranında indirme sadece grevlere yol açtı.

1967'de *Yarbay A. Alley*'in önderliğindeki genç subaylar iktidarı ele aldılar. 1968'de *Dr. Zinsou* Başkanlığa getirildiyse de, yeni bir darbe *Yarbay Souza*'yı hükûmet başkanı yaptı. Buna rağmen, 1970'de yeni başkanlık seçimleri ilân edildi. Maga, Ahomadegbé ve Apithy'nin üçünün de aday olduğu bu seçimlerde kuzey - güney çatışmalarından ötürü bir sonuç alınamadı ve bir *Başkanlık Kurulu* meydana getirme zorunluluğu duyuldu. Kurul ülkedeki bölünmeleri simgeleyen bu üç adaydan oluşacak, ilk Başkanlığa Maga yapacak ve bu görev iki yılda bir üçü arasında el değiştirecekti.[4]

Dahomey politikasının bir önemli gerçeği bölgesel ve kabile farklılaşmaları üstüne oturmasıdır. Eskiden politikacıların mücadelelerinde yansıyan bu gerçek bugün de birbirini deviren askerlerin darbe ve karşı darbelerinde gözükmektedir.[5] Bu arada, ekonomik durum kötüye gitmekte, kentlerde işsizlik ve kırlık bölgelerde nüfus artmaktadır. 1966 - 1970 Beş - Yıllık Plânı büyük bir atılım getirmemiştir. Fransız yardımı ve 1968'de kıyıların açığında bulunan petrol Dahomey sorunlarını çözecek kadar önemli olamamaktadır.

Dış Politika:

Dahomey hükûmetlerinin *dış politika* hedefi Batılı kapitalist ülkelerle işbirliğini güçlendirmekti. Dahomey frank bölgesinde kaldı ve Ortak Pazara katıldı. 1961'de Fransa ile bir askerî andlaşma ve ekonomi, maliye, ticaret, yüksek öğretim ve adalet konularını kapsayan andlaşmalar imzaladı. Dahomey A.B.D., Alman Federal Cumhuriyeti, Taiwan ve İsrail ile ekonomik ve teknik yardım andlaşmaları yaptı. 1961 - 1963 yılları arasında *Antant Konseyi* ve Afro - Malagazi Birliğinde aktif rol oynadı. Öte yandan, Afrika Birliği Örgütünün kararlarına da uyarak, 1963'te Portekiz ve Güney Afrika Cumhuriyeti ile ticarete son verdi ve bu ülke gemi ve uçaklarının Dahomey limanı ve hava alanlarını kullanmalarını menetti.

Dış ekonomik ilişkilerinin kapsamını genişletmek isteyen Dahomey Hükûmeti 1962'de *Doğu bloku* üyeleriyle de temaslara başladı. Başkan

4 Başbakanlık Kurulu kararları oybirliğiyle veriyor, üç üyeden biri azınlık kanaatında üç kez ısrar ettiği takdirde, çoğunluk yetiyordu.

5 Türkkaya Ataöv, "Benin'de Askerî Darbe," *Vatan*, 26 Ocak 1977.

yardımcısı Apity Sovyetler Birliği, Polonya, Macaristan, Romanya, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Yugoslavya'ya gitti. Bu ülkelerde 1963'de karşılıklı olarak büyükelçilikler kuruldu, ticaret ve kültür ilişkileri başladı. Alman Demokratik Cumhuriyetiyle bir ticaret ve ödemeler andlaşmasıyla bir kültürel işbirliği andlaşması da imzalandı.

ÇAD

Giriş:

Çad Cumhuriyeti[1] Fransız Ekvator Afrikasından doğan dört bağımsız devletin en kuzeyinde olup, yüzölçümü (490,000 mil kare) ve nüfus (3.5 milyon)[2] açılarından en büyük olanıdır. Afrika kıt'asının en fakir ve en az gelişmiş ülkelerinden biridir. Coğrafî yalnızlığı, iklimi ve çok kıt doğa zenginliklerinden ötürü ekonomisi ender rastlanan bir darlık içindedir.

Kuzey ve Güney Farkı:

Çad sosyo-ekonomik yapı, siyasal hayat ve coğrafya bakımından iki bölgeye ayrılır. "Kuzey" ve "güney" bölgeler din, dil ve âdet yönlerinden birbirinden farklıdır. Ülkenin kuzey topraklarının çoğu Sahra'dadır ve halkı göçmen ya da yarı-göçmen Arap kabileleridir.[3] Güney nüfusun çoğunu barındırır; halkı *Bantu* etnik grubuna dahildir. Güneyde yağmur görüldüğünden ülkenin en zengin tarım bölgesi burasıdır. Ancak, yoğunluk burada bile mil kare başına 14 kişiden fazla değildir. Kuzeydeki *Borkou*, *Ennedi* ve *Tibesti* bölgelerinde topu topu *(Tuareg-Berber* karışımı) 100,000 kişi yaşamaktadır.

Demek ki, ülke nüfusunun çoğu zencidir. Sayıları bir milyonu bulan *Sara* halkı en büyük etnik gruptur. Güneyde tarımla uğraşanlar ya eski çok tanrılı dinlere ya da Katolik ve Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinin sonucu kabul ettikleri Hıristiyanlığa inanmaktadırlar. Aydınlar Fransızca ve güneydeki zenci halk ta yöresel dilleri kullanmaktadır.

1 Pierre Hugot, *Le Tchad*, Paris, Nouvelles Editions Latines, 1965; Jacques le Cornec, *Histoire politique du Tchad de 1900 a 1962*, Paris, Librairie générale de Droit et Jurisprudence, 1963; Georges Diguimnbaye ve Robert Langue, *L'Essor du Tchad*, Paris, Presses universitaires de France, 1969.

2 Annie Legbeuf, *Les populations du Tchad*, Paris, 1959.

3 Jean Chapelle, *Nomades noirs du Sahara*, Paris, Plon, 1958.

Çad'ın bağımsızlıktan sonraki gelişmesi güneyin kuzeyi deneti altına alması biçiminde özetlenebilir. Fransa'da okumuş ve Hıristiyan olan eski *Dar el Abid* (Köleler Diyarı) halkı kuzeyin Müslümanlarına hükûmet kapılarını kapatarak eski köle tüccarlarının torunlarından bir çeşit intikam almaktadırlar.

Güneyde bazı bölgelerde sınıflar henüz teşekkül etmemiştir; *Baguirmi* ve *Ouadai* bölgelerinde ise, feodal sömürü biçimi vardır. Kuzeydeki köylüler bugün de, yarı - göçebe kabile başkanlarına bağlıdırlar. *Massénya* ve *Abeché* gibi kentlerde hüküm sürüp "sultan" diye anılan kişiler para toplar ve yöresel yönetimin bir parçası gibi hareket ederler. Fakat gelişen sermayeci ilişkiler eski düzeni yer yer zorlamakta ve değiştirmektedir. Köyden kente akın bazı köylüleri proletarya yapmaktadır.

Pamuğun Önemi ve Fransa:

Pamuk Çad'ın ihracatının[4] dörtte - üçünü oluşturur. Sara gibi güney halklarının yaşadığı bölgelerde ekilir. Bu yüzden, bu bölge insanları ülkenin ekonomik ve siyasal hayatında önemli bir rol oynarlar. Pamuk ekimine açılan topraklar gittikçe genişletilmekteyse de, köylünün geliri daha yavaş artmaktadır. Bunun başlıca nedeni Çad pamuğu fiyatının düşmesidir. İkinci bir döviz kaynağı canlı *hayvan* ve hayvan ürünleridir. Buradan Brazzaville ve Leopoldville'e hava yoluyla ihracı daha 1947 yılında başlamıştı. Büyük baş hayvan ve koyun Nijerya ve Sudan'a yollanmaktadır. *Endüstri* birkaç pamuklu dokuma, et ambalajı ve yer fıstığı yağı fabrikasından ibarettir. Ülkenin maden zenginliği henüz yeteri kadar saptanmamış, orta ve kuzey bölgelerde su bulunmamıştır.

Çad'ın Birinci Beş-Yıllık Kalkınma Plânı (1966-1970) tarımın, ulaşımın ve insan kaynaklarının geliştirilmesini hedef alıyordu. İkinci Beş-Yıllık Plân (1971 - 1975) pamuk, hayvan ve şeker gibi ihracat maddelerine öncelik tanımaktadır. 1975 yılı için pamuk üretim hedefi 200,000 tondur. Şeker üretiminin *Çari* sularından faydalanarak arttırılmasına önem verilmektedir.

Fransız iş adamları ekonominin egemen noktalarındadır. Pamuk alımı ve pazarlaması *Société cotonnière franco - tchadienne* (Cotonfran) şirketinin denetimindedir. Dış ticaretin büyük bir kısmı Unilever'in bir kolu olan *Société commerciale du Kouilou - Niari*'nin elindedir. Ülkenin güneyindeki tüccarlar Fransız olup, Afrikalı dükkân sahipleri onlara bağ-

4 Direction de la Statistique et des Etudes, *Commerce extérieur du Tchad en 1969*, Fort-Lamy, 1970.

lıdır. Fransız denetimi Suriye, Lübnan ve Libya'dan gelen Arap ve yerli tüccarın ağır basmakta olduğu kuzeyde kaybolmaktadır.

Hükûmet *Fransa* ile yakın işbirliğine taraftar olduğunu birkaç kez tekrarlamıştır. Fransa bu devletin 1960'da bağımsızlığını tanıdıktan sonra, onunla ekonomik, siyasal ve askerî andlaşmalar yaptı. Başkent *Fort-Lamy*'de bir Fransız hava alanı bulunacak, yönetim mekanizmasında Avrupalı memurlar çalışmakta devam edeceklerdi. Fakat 1964'de bazı yeni eğilimler başgösterdi. Ulusal Meclis yabancı kuvvetlerin çekilmesi ve bürokrasinin tüm Afrikalılardan kurulmasını oybirliğiyle istedi. Hükûmet sömürge rejimlerine ve ırk ayrımına karşı olduğunu ilân etti. Afrika'nın nükleer silâhlardan arınmış bir kıt'a olarak korunmasını istedi. Gene aynı hükûmet Çad'ın öteki Afrika devletleriyle yakın ilişkiler kurması gerektiği görüşüne yanaştı. Hattâ, 1964'de Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler kurdu.

Muhalefet:

Çad *başkanlık rejimi* ile yönetilen bir cumhuriyettir. 1962 Anayasasına göre, Başkan Ulusal Meclis üyeleri, belediye başkanları, belediye meclisi üyeleri ve yöresel soylularca yedi yıl için seçilir. Hükûmeti de başkan kurar. Hükûmete güvensizlik oyu verildiğinde, Başkan Meclisi dağıtıp seçimleri yenileyebilir. 1965'de Anayasada yapılan bir değişiklikle tek parti sistemi yerleştirilmiştir. Zâten, 1962'de Başkan *François Tombalbaye*'nin lideri olduğu *Çad İlerici Partisi*'nin *(Parti Progressiste Tchadien*, PPT) dışında bütün siyasî partiler kapatılmıştı.

Hükûmet iktidardaki parti içindeki ve dışındaki muhalefetle mücadele halindedir. Çad İlerici Partisi'nin kurucusu olan *Gabriel Lisette*, hükûmetle anlaşmazlığa düştüğü için, yurttaşlıktan çıkarıldı. 1963 ve 1965 yıllarında çoğunluğu Müslüman olan muhalif siyasî parti liderleri tutuklandılar. 1966 ve 1968 yıllarında da hükûmet muhalefetin ve başkaldırmaların olduğu yerlere askerler yolladı. Bu olayların yanıbaşında, proleter ve yarı - proleter unsurlar muhalif cephede bir ağırlık kazanmaktadırlar. Çoğu *Çad Ulusal İşçi Sendikaları*'nda üyedirler. Demek ki, bu genç devletin hayatında birtakım yeni toplumsal güçler biçimlenmektedir.

Siyasî muhalifler 1966'da *Çad Kurtuluş Cephesi*'ni (FROLINAT) kurmuşlardır. Bu harekete bugün *Dr. Abba Sıddık* önderlik etmektedir. FROLINAT kuzeyi Çad'dan ayırmak istemediğini söylemekte, ancak Arapça dilinin okutulmasında ısrar etmektedir. Bunlara karşı anti-gerilla faaliyetini büyük ölçüde Fransız kuvvetleri yürütmektedir. 1968'de Çad 1960

tarihli Fransız - Çad savunma andlaşmasını ileri sürerek, Tibesti bölgesinin *Aozou* mevkiindeki ciddî ayaklanmaları bastırmak için yardım istemiştir.

Çad ve Afrika :

Tombalbaye 1968'da Çad'a çok az yarar sağlayan frank bölgesine bağlı *Union douanière économique de l'afrique centrale*'ı (UDEAC) terkederek Orta Afrika Cumhuriyeti ve Kongo (Kinşasa) ile *Union des Etats d'Afrique centrale* denen örgüte girdiyse de, bu birlik uzun süre biçimsel olmaktan ileri gidemedi.[5] Çad, dört Afrika ülkesiyle birlikte (Kamerun, Kongo - Braz., Gabon ve Orta Afrika Cumhuriyeti) ortak bir banka *(Banque centrale des Etats de l'Afrique orientale et du Cameroun)* ve ortak paraya (CFA frangı) bağlıdır. Kamerun, Nijer ve Nijerya ile birlikte *Çad Suları Komisyonu* üyesidir.

5 Bu durum, daha çok, Orta Afrika Cumhuriyeti Başkanı Bokassa ile Kongo (Kinşasa) Başkanı Mobutu'nun anlaşmazlıklarından doğmaktaydı.

ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ

Giriş:

Orta Afrika Cumhuriyeti[1] *Sudan* ve *Kongo* bölgeleri arasında bir bağdır. Fransa'dan biraz büyük olmasına karşın, nüfusu 1.5 milyonu ancak bulur. Eski Fransız sömürgesi *Ubangi - Şari*[2] Ağustos 1960'da bağımsız olarak Orta Afrika Cumhuriyeti adını almıştır. Bu genç devlet de sömürge döneminden kötü bir miras devralmış oluyordu. 1960'da insan başına gelir 27,000 Afrika frangı ya da 100 dolardı. Tek yönlü bir ekonomisi vardı; yalnız üç madde —elmas, pamuk ve kahve— 1960 yılı ihracatının % 80'iydi. Yeni Cumhuriyet siyasal bağımsızlığını kazandığı gün Fransa ile imzaladığı "işbirliği" andlaşmalarıyla dış politika, savunma, maliye, ekonomi, stratejik ham maddelerin kullanımı, ulaştırma sisteminin düzenlenmesi ve yüksek öğretim gibi konularda bu devlete danışma sorumluluğu altına girmişti.

İç Durum:

Bazı çevreler bu dış denetimi onaylamıyorlardı. Yalnız, ülkenin tam kurtuluşunu ister görünen çeşitli güçler temelde anlaşabilecek nitelikte de değillerdi. Bu durum gene sömürge döneminden kalan mirasın ve ülkenin genel geriliğinin bir sonucuydu. Kabile gelenekleri ve feodal düzen içiçe oturmuştu. Ulusal sermaye yerli nüfusun tükettiği ya da ihraç edilen ürünlerin, çıkarılan madenlerin ve genel ticaretin gelişmesi için yeterli olanaklara sahip değildi. Devletin sözü edilmeğe değer bir endüstrisi de yoktu. Fransa ise, ülke daha bağımsızlığını kazanmadan önce, aracı, tefeci, bürokratik burjuva ve kabile ileri gelenlerini kendi yanına çekti ve kurtuluş mücadelesinde etkili olabilecek siyasî partiler, sendikalar ve benzeri yığın örgütlerinin başına kendi taraftarlarını getirdi. Bu durum en et-

1 Pierre Kalck, *Central African Republic*, London, Pall Mall, 1971; Davidson *et al*, *op. cit.*, s. 248 – 259.

2 André Teulieres, *L'Oubangui face à l'avenir*, Paris, Ed. de l'Union Française, 1953; Eric de Dampierre, *Les sultanats Zandé de l'Oubangui*, Paris, Plon, 1967.

kili parti olan *Kara Afrika Toplumsal Evrim Hareketi*'nin *(Mouvement pour l'évolution sociale de l'Afrique noire)* faaliyetinde açıkça görülmektedir. Ubangi - Şari tarihinde büyük bir yeri olan *Barthélémy Boganda* tarafından. 1946'da, sömürge düzenini ortadan kaldırmak isteyen ulusal burjuvazi, ücretli işçiler ve köylülerin partisi olarak kurulmuştu. Fakat ulusal kurtuluş mücadelesi derinleşip hareketin içindeki toplumsal çelişiler meydana çıktıkça, burjuvazinin bir kısmı, kabile ileri gelenleri ve bürokrasinin büyük çoğunluğu Fransa ile ilişkilerin sürmesinde kendileri için yarar görerek bu partinin önderliğini ele geçirdiler. Hele Boganda'nın Mart 1959'da bir uçak kazasında ölüp gitmesi bu işi daha da kolaylaştırdı. Daha 1958'de parti iktidara gelmişti: bağımsızlıktan sonra da iktidarda kaldı. Ancak, radikal düşüncede olan bazı üyeler bağımsızlıktan üç ay önce, Mayıs 1960'da, ayrılarak *Orta Afrika Demokratik Evrim Hareketi* diye yeni bir parti kurdular. *Abel Goumba* başkanlığındaki yeni parti siyasal rejimi daha yumuşatma ve ülkeyi saran yabancı boyunduruğunu gevşetme yanlısıydı.

Bağımsızlığın ilk yıllarında bölgecilik eğilimleri başladı. Ülkede on kadar büyük etnik grup vardır: *Banda*, *Baya*, *Manjia*, *Fertit*, *Baguirmi* ve benzerleri. Etnik farklılıklar dinsel farklılıklarla daha ciddîleşmektedir: 1 milyon animist, 170,000 Katolik, 110,000 Protestan ve 50,000 Müslüman mevcuttur. Hükûmet de bölgecilikle mücadele kisvesi altında muhalefeti ezmiş, liderlerini muhakeme etmiş, cezalara çarptırmış, Meclis 17 Kasım 1960'da cumhurbaşkanına geniş yetkiler vermiştir. Bu yetkiler muhalefeti daha da zor durumlara düşürmeğe yarayacaktı. Gene Meclisin 17 Mayıs 1963 tarihli kararı iktidar partisini tek siyasî parti durumuna getirmiştir. İktidardaki parti ve hükûmet aşağı sınıflar üstünde denet kurmak için de birtakım tedbirler aldı. Bölünmüş olmasına rağmen haklarını savunan fabrika ve ofis işçilerini 1964'de tek bir merkezde birleştirerek partiye bağladı.

Ulusal gelirde yıllık artış % 5 olarak bazı komşu ülkelerden daha yüksekse de, gene de yetersizdir. Ülke ihtiyaçlarının çoğu ithalâtla karşılanmakta olup, yabancı sermaye ekonomiye egemen durumdadır. Ulusal sektör genişlemekteyse de, genellikle zayıftır. Nüfusun çoğunluğunu meydana getiren köylülerin durumu iyi değildir. Ürünü, hâlâ, yabancı tekeller çok düşük fiatlarla almaktadır. Köylü, yabancıdan başka, aracılar, tefeciler ve kabile ileri gelenlerinin kölesi durumundadır. Bir köylü ailesinin yıllık geliri 10,000 - 12,000 Afrika frangı civarındadır. Ücretle çalışan bir işçi bir ekmek alabilmek için iki saat çalışmak zorundadır.

Eğitim büyük ölçüde yetersizdir. Nüfusun ancak % 10'u okuma - yazma bilmektedir. Ülkede bir tek üniversite yoktur. 20,000 kişiye bir dok-

tor düşmektedir. Kalkınma plânlarında mâlî destek sermayeci ülkelerden gelmekte, yatırımların ancak % 5'ini yerli hükûmet karşılayabilmektedir. Yeni meydana getirilen devlet bankaları ve bazı kurumlar endüstri ve ticaret gibi ekonomik hayatın önemli kesimlerini denetlemeğe hazırlanmaktadırlar. Hükûmet tarımda kooperatifler ve devlet çiftlikleri de kurmuştur. Aynı zamanda, özel sermayenin hakları ve ayrıcalıkları da genişletilmiştir. 1962 *Yatırım Kanunu* özel şirketlere ek yatırım ve mâlî garantiler tanımaktadır. Hükûmet, dış yardım konusunda tek tarafa bağlanmamak için 1964'de Sovyetler Birliği ve diğer Doğu bloku üyeleriyle diplomatik ilişkiler kurmuştur.

Bağımsızlıktan bu yana alınan mütevâzi tedbirler sömürge döneminden kalan ağır şartlanmaları ortadan kaldırmağa, yabancı nüfuzunu yok etmeğe ve fukaralığın kökünü kazımağa tabii yetmedi. Aralık 1965'de bir askerî darbe yapılarak Albay *Jean Bédel Bokassa* iktidarı ele aldı. Yeni yönetim israf ve rüşvet gibi bazı alışkanlıkları azalttıysa da ülkeyi kalkındırma yolunda bir yenilik getirmedi ve eski hükûmetin kararlarına uymaktan pek ileri gitmedi.

Orta Afrika Cumhuriyeti Dış Politikası:

Orta Afrika Cumhuriyeti hükûmetleri Batılı devletlerle çok yakın ilişkiler içinde olmuşlar, ama Doğu bloku ile de ilişkiler kurmuşlardır. Yalnız, Bokassa yönetimi Çin Halk Cumhuriyetini hükûmeti devirmekle itham ederek temsilcilerini yurt dışına sürmüştür. Fransa ile olan ilişkiler 1968'de bir ara soğuyunca, Orta Afrika Cumhuriyeti Çad ve Kongo (Kinş.) ile birlikte *Orta Afrika Devletleri Birliği*'ni *(Union des Etats de l'Afrique centrale)* kurmuştur. Ülkenin uluslararası önemi, son zamanlarda Bakouma'da *uranyum* bulunduktan sonra herhalde artmıştır.

GABON

Giriş:

Tam Ekvator çizgisi üstüne oturan *Gabon Cumhuriyeti*[1] doğuda *Kongo Halk Cumhuriyeti* ve kuzeyde *Kamerun* ile *Rio Muni*'ye komşudur. Ülke batıda *Port Gentil*'e doğru akan *Ogocué* Nehrinin tümünü ve daha *Nyanga* ve *Como* gibi ufak suları kapsar. Çok zengin doğal kaynakları olan bir ülkedir. 1962'denberi *Moanda*'dan manganez, 1961'den bu yana *Mounana*'dan uranyum çıkarılmaktadır. Doğu bloku dışında üçüncü büyük manganez çıkaran ülkedir. Uranyumun hepsini *Fransız Atom Enerjisi Komisyonu* alır. Petrolü ve altını da vardır. Kuzey-doğusunda *Belinga*'da dünyanın en büyük demir cevheri yatakları bulunur. Afrika'da Nijerya'dan sonra petrolü en çok olan ülkedir. 1973'de petrol üretimi 7.6 milyon tona çıkmıştır.[2] Topraklarının çok büyük kısmı ticarî bakımdan kerestesi (yumuşak *okoumé* ağacı) zengin olan tropik ormanlarla kaplıdır.[3]

İç Yapı:

Oldukça gelişmiş olan kerestecilikten ve küçük nehir ve kıyı gemileri yapımı ve onarımında işe yarayan doklardan başka, imalât endüstrisi diye pek birşey yoktur. Gemi yapımı endüstrisi de ihtiyacın ancak % 20'sini karşılayabilmektedir. Hem gemi yapımı, hem maden endüstrisi yabancı sermayenin denetimi altındadır. Kerestecilik ve madenciliğin kısa sürede gelişmesi Gabon ekonomisini olumlu yönde etkilemiş, bu küçük devlet bütün kıt'ada fert başına ulusal gelirde Güney Afrika Cumhuriyetinden sonra ikinci duruma yükselmiştir.

1 Jacqueline Bouqurel, *Le Gabon*, Paris, Presses universitaires de France, 1970; François Charbonnier, *Gabon: Terre d'avenir*, Paris, Ed. Maritimes et Coloniales, 1957; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 205 – 208.

2 S. Seregin, "Africa's 'Cinderella' Today," *New Times*, No. 52 (December 1974), s. 12 – 13.

3 Afrika'da görülen pahalı tahta eşya Gabon ormanlarından elde edilen yüksek nitelikte keresteden yapılmaktadır.

Bağımsızlıktan sonra devlet kapitalizmi sektörü de genişlemiştir. Bir milyar Afrika frangı sermayeli *Gabon Kalkınma Bankası* 1961'de kurulmuştur. *Office des bois de l'Afrique équatoriale* kereste alımı ve ihracı, *Société d'énergie et d'eau au Gabon* kentlere elektrik ve su temini ve *Compagnie Gabonaise de distribution* Fransa'dan ana ihtiyac maddelerinin temini ile görevlendirilen kuruluşlar olarak meydana getirilmiştir. Özel teşebbüsü desteklemek için de bazı tedbirler alınmış, yerlilerden iş adamı yetiştirmek için okullar açılmıştır.

Hükûmet ekonomik kalkınmayı *yabancı sermaye* ithaliyle birlikte düşünmektedir. 1 Aralık 1961 *Yatırım Kanunu* yabancı şirketlere çeşitli vergi ve hukukî ayrıcalıklar tanımış, bu ayrıcalıklar 14 Mayıs 1963'te genişletilmiştir. Geliştirilen imalât, madencilik ve kerestecilik endüstrisinde, hattâ tarım alanında bile vergilerden kısmen ya da bütünüyle muaf olunacağı ilân edilmiştir. Hükûmetin bu hoşgörüşünden ötürü ülkenin demir cevheri zenginliklerinin çoğuna Temmuz 1974'e kadar *U.S. Bethlehem Steel* şirketi sahipti. Gabon bu tarihte şirket paylarının % 60'ını satın almıştır.

Aslında, Gabon'un ekonomik kalkınması tek yanlıdır. Kerestecilik ve madenciliğin yaygın olduğu yerler gelişmişse de, öteki bölgeler geridir. Buralarda yarı - feodal bir düzen egemendir. Endüstrinin kurulmuş olduğu yerlerde ise, sınırlı da olsa, ücretli işçiler sınıfı da biçimlenmektedir. Maden ocakları ve ormanlarda çalışanların hem sayıları, hem de bilinçleri artmaktadır. Ücretler düşüktür. Köylünün durumu daha kötüdür. Kahve ve kakao gibi köylünün yetiştirdiği ihracat ürünlerini satın alan yabancı şirketler ise, büyük kârlar yapmaktadırlar. Örneğin, 1966'da bir kilo kakaoya 43 Afrika frangı ödeniyor, fakat aynı ürün Fransa'da 127,5 Afrika frangı değerinde satılıyordu. Aynı biçimde, kahve kilosu 50 Afrika frangından alınıyor, Fransa'da 226 Afrika frangına piyasaya sürülüyordu.[4]

Bağımsızlık kazanılmadan önceki siyasal mücadelede yabancı sermayenin büyük etkisi olmuştu. *Gabon Demokratik Bloku (Bloc démocratique gabonais)* 1958'de sömürgecilerin desteğiyle iktidara geldi. İlk hükûmeti kuran *Léon Mba* Fransa ile siyasal, ekonomik ve askerî işbirliği yanlısıydı.[5] O sıralarda en büyük muhalefet partisi olan *Gabon Demokratik ve Sosyal*

4 Commissariat au Plan, *Comptes économiques du Gabon*, Libreville, 1968.

5 Léon Mba 1946'danberi Gabon'un siyasal hayatı içindeydi. Sömürge döneminde (bugün Orta Afrika Cumhuriyeti topraklarında kalan) Bambari'de on-üç yıl tutukluluk hayatı geçirmiş, 1956'da Libreville Belediye Başkanı olmuştu. 12 Şubat 1961'de oyların % 99,6'sını alarak Cumhurbaşkanı seçildi.

Birliği Gabon'da yabancı nüfuzu ile Léon Mba'nın yetkilerinin kısıtlanmasını isteyen ulusal burjuvaziyi, aydınları ve geleneksel kabile ileri gelenlerinin çıkarlarını temsil ediyordu. Aralık 1959'da basın özgürlüğü kaldırılmış, muhalefet, sendikalar ve kültür örgütleri resmî denet altına konmuştu. Bağımsızlığın ilânından beş ay sonra da, Şubat 1961'de kabul edilen anayasa başkanlık rejimini getirerek Mba'ya diktatoryal yetkiler vermekteydi.

Muhalefet, bu tedbirlere rağmen, ezilmedi. 18 Şubat 1964'de ordu bir darbe yaptı, *Aubame*'nin geçici hükûmeti özgürlükleri geri getirdi, siyasî tutukluları serbest bıraktı. Ama bir gün içinde Gabon'a yetişen Fransız kuvvetleri ayaklanmayı zorla bastırdılar, Mba tekrar başkanlığa getirildi ve başkaldıranlar ağır cezalara çarptırıldılar. Bir ay içinde gösteriler yer aldı ve 9 Mayıs 1964'de Gabon tarihinin en büyük grevi oldu. Türlü baskılar altında olan muhalefet *(Demokratik Kurumların Savunulması Partisi* ve sendika lideri *Fidel Otandault*'nun başkanı olduğu *Demokrasinin Savunulması Partisi)* Meclisteki 47 sandalyenin 16'sını kazandı. 28 Kasım 1967'de Mba'nın ölümüyle yerine Başkan Yardımcısı *Jean Albert Bongo* geçti.

Gabon'daki doğal zenginliklere rağmen, çoğunluğun yaşantısında önemli bir fark olmamaktadır. Bugünkü zenginliğin 1970'lerin ikinci yarısında da aynen sürüp gideceği pek söylenemez. Manganez ve uranyum kaynakları sınırsız değildir. Yeni madenler bulunmadıkça, ilerdeki en büyük dayanak demir cevheri olacaktır.

Gabon Dış Politikası:

Dış politikada Gabon Hükûmeti Batı, özellikle Fransa ile yakın ilişkilere taraftardır. Fransa'ya öylesine yakındır ki, Quebec'deki Fransızları desteklemek amacıyla, Kanada'yla bile ilişkilerinin bozulmasını bir ara göze almıştır. Afro - Malagazi Ortak Örgütünde aktif bir rol oynamaktadır. 1966'da Doğu bloku ile de ilişkiler kurma yolunda ilk adımı atmış, 1974'de Gabon'un ilk büyükelçisi Kremlin'de itimatnamesini sunmuştur. Gabon Cumhuriyeti Afrika'da ırkçılık ve sömürgeciliğe karşı tavrını korumakta, İstail'in Orta Doğu'da genişleme politikasını eleştirmektedir.

KONGO HALK CUMHURİYETİ

(KONGO - Brazzaville)

Giriş:

Kongo Halk Cumhuriyeti'nin[1] doğu sınırının 600 milini *Kongo Nehri* meydana getirir.[2] Kuzeyinden Ekvator çizgisi geçer. Doğuda *Demokratik Kongo Cumhuriyeti*, kuzeyde *Orta Afrika Cumhuriyeti*, kuzey-batıda *Kamerun* ve batıda *Gabon*'a komşudur. Ülke içinde ana etnik gruplar kıyıda *Vili* ve orta ile kuzeyde *Teke*, *M'Boçi* ve *Sanga*'lardır. Tüm nüfusun (1 milyonun biraz üstünde) % 30'u başkent *Brazzaville* (150,000) ile ana liman olan *Point - Noire* (100,000) ve *Jacob* (15,000), *Dolisie* (12,000) adlı demiryolu kentlerinde yaşar. Kıyı toprakları kuzeyde çölümsü ve *Kouilou*'nun güneyinde bataklıktır. *Pointe - Indienne*'de bir miktar petrol bulunmuştur. *Mayombé*'den en önemli ihraç maddesi olan kereste *(okuomé* ve *limba)* çıkar.

Eskiden "Fransız Kongosu" denen bu topraklar 15 Ağustos 1960'da bağımsız oldu. Toprakta komünal sahiplik en çok rastlanan sahiplik biçimiydi.[3] Yer yer feodal düzen, kabilecilik kalıntıları, hattâ henüz oluşmağa başlayan kapitalist ilişkilere de rastlanıyordu. Ulusal burjuvazi kerestecilik, altın madenciliği ve el san'atları gibi ekonominin ikinci derecede önemli sektörlerinde görülmekteydi. 1950'lerden bu yana, bürokrasi, öğretmenler ve teknisyenlerden bileşik bir ulusal aydın da oluşmağa başladı.

Kongo, ulusal kurtuluş hareketinin baskısı altında, bağımsızlıktan iki yıl önce, Temmuz 1958'de Fransız Birliği çerçevesi içinde "otonom cumhuriyet" oldu. Bu olayla birlikte Kongo siyasî partileri arasında bir

1 Jean - Michel Wagret, *Histoire et sociologie politiques du Congo*, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1963; Marcel Soret, *Les Congo nord occidentaux*, Paris, Presses Universitaires de France, 1959; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 225 - 231.

2 P. Vennetier, *Géographie du Congo - Brazzaville*, Paris, Gauthier Villars, 1966.

3 S. Amin ve C. Coquery - Vidrovitch, *Histoire économique du Congo: 1880 - 1968*, Paris Anthropos, 1969.

iktidar mücadelesi başladı. Bunların içinde en gerici olanı *Afrika Çıkarlarının Savunulması İçin Demokratik Birlik (Union Démocratique de la Défense des Intérêts Africains*, UDDIA) adlı kuruluştu. Sömürgecilerin desteğiyle 1956'da kurulmuş olup, yerli burjuvazinin bir kısmını, feodal aydınları, katolik papazları ve yabancı tekelci sermayenin egemenliğinin sürüp gitmesini isteyen memurları temsil ediyordu. *Kongo İlerici Partisi* ve *Afrika Sosyalist Hareketi (Mouvement Socialiste Africain*, MSA) denilen ve adlarına uygun bir programları varmış gibi bir kanı uyandıran öteki iki parti de aynı toplumsal güçlere dayanıyorsa da, yabancı denetiminin bir dereceye kadar azalması ve iç siyasal hayatın demokratikleşmesi yanlısıydılar.

Otonom Cumhuriyetin ilk başbakanlığına Temmuz 1958'de *Jacques Opangault* getirildi. Fransız Sosyalist Partisine bağlı olarak 1946'da kurulmuş olan MSA'nın Genel Sekreteriydi. Fakat Kasım 1958'de UDDIA'nın Başkanı *Abbé Fulbert Youlou*, sömürge polisi ve ordunun yardımıyla aşağı yukarı "darbe" diyebileceğimiz bir harekete girişti. Önce otonom cumhuriyetin başbakanlığına getirildi ve Kongo'nun bağımsızlığını kazandığı tarih olan 15 Ağustos 1960'dan sonra ilk devlet ve hükûmet başkanı oldu. Brazzaville'e yakın *Modibou* bölgesinde *Lari* kabilesinden olan Youlou önce Katolik papazı olmuş, sonra Orta Afrika Cumhuriyeti Başbakanı olan Barthélemy Boganda ile Yaoundé'de felsefe okumuş, daha sonra UDDIA'yı kurarak *Cette Semaine* adlı bir dergi de çıkarmış, 1956'da Brazzaville Belediye Başkanı olmuştu. 1957 seçimlerinde UDDIA ve MSA 45 iskemlelik Meclis'te herbiri 21'er temsilcilik kazanmışlar, geri kalan üç bağımsızın ikisi Opangault'yu destekleyince MSA Başkanı kabineyi kurmuş, Youlou da o kabinede Tarım Bakanı olmuştu. 1958 referandumunda, Youlou Fransız Kongosunun tam bağımsızlığına karşı çıktı. Kongo bağımsız olduğu zaman bile Fransa'ya "şükran ve dostluk" afişleri sokakları süslüyor ve başkente General de Gaulle'ün heykeli dikiliyordu.

Yeni - Sömürgeci Dönem :

Bağımsız Kongo tarihi Youlou'nun "yeni - sömürgeci" yönetimi ile ondan sonraki "devrimci" dönem diye ikiye ayrılarak incelenebilir. Youlou Kongo bunalımı sırasında *Patrice Lumumba*'ya karşı cephe almış, *Kasavubu*'yu açıkca desteklemiş, Birleşmiş Milletler Komutanlığı Kongolu önderlere Leopoldville uçak alanı ve radyo istasyonunu kapadığında Kongo'daki gerici güçlere Brazzaville'deki olanakları tanımıştı. Eski Fransız Afrikasında kurulmuş olan oniki devleti Aralık 1960'da Brazzaville'de toplayarak hepsini aşağı yukarı tutucu bir çizgide birleştirmeyi de denedi.

Lumumba'nın öldürülmesinden sonra, Kasavubu Birleşmiş Milletler'le işbirliğine başladığında, Youlou bu kez *Tshombe*'yi tutmağa başladı. Tshombe Nisan 1961'de Kasavubu tarafından tutuklandığında, B.M. Genel Sekreterinin müdahalesini istedikten başka, Brazzaville grubunu da kendini desteklemeğe çağırdı.

Youlou, yönetimin daha ilk günlerinde, ülkede bir askerî - polis diktatoryası kurmuştu. Muhalefet partileri, işçi sendikaları ve din hareketlerini baskı altında tutuyordu. Sömürge yıllarından arta kalan haksızlıkların sürüp gitmesini istemeyenlerin Fort - Rousset, Dolisie ve Pointe-Noire gibi kentlerdeki karşı koyma hareketleri arasında hükûmet kuvvet kullandı, binlerce Kongolu öldürüldü ve tutuklandı. Mayıs 1960'da, bir grevler dalgası da ülkeyi sardı. Brazzaville, Pointe-Noire ve Dolisie işçileri daha yüksek ücretler ve daha geniş sendikal özgürlükler istediler. Hükûmet sendikalara karşı çok sert davranıyordu. İlerici sendika merkezi *Genel Afrika İşçileri Konfederasyonu*'nun yirmi-dört ileri geleni hapse atıldı. Bunların içinde *Aimé Matsika* ve *Julienne Boukambou* da bulunuyordu. Ulusal Meclis sendika ve toplantı, söz ve basın özgürlükleri ve diğer demokratik özgürlükleri ortadan kaldıran kanunlar kabul etti. Bütün ülkede sınırsız bir kişisel iktidar rejimi kurulmuştu.

Youlou'nun ekonomik siyaseti de yabancı tekellerin çıkarlarıyla uyuşuyordu. 1961 *Yatırım Kanunu* yabancı sermayeye geniş haklar ve ayrıcalıklar tanıyordu. Yabancı tekeller eski durumlarını koruduktan başka, yeni kazançlar da elde ediyorlardı. En önemlisi, ülkenin mâlî hayatı onların denetimi altındaydı. Krediler ve her türlü para işleri ulusal kurumlar kanalıyla değil, Fransız bankaları yoluyla görülmekteydi.

Youlou rejimi sırasında, Fransa ile gene cumhuriyetin egemen haklarını kısıtlayan "İşbirliği" andlaşmaları da yapılmıştı. Fransa, bu andlaşmalar sayesinde, Kongo'da üslere sahip oldu. Kuvvet bulundurabildi ve bu kuvvetleri ülkenin herhangi bir yerine transfer edebilme hakkını elde etti.

Youlou yönetimi, bütün yanlarıyla, "kökü dışarda" bir rejim imajını veriyordu. Halktan bu yönetime karşı başkaldıranlar oldu. Muhalefete ilerici sendika merkezi önderlik ediyordu. *Afrika Dindar İşçiler Konfederasyonu* ve *Afrika Özgür İşçi Sendikaları Konfederasyonu* gibi merkezler bile, işçiler üstündeki etkilerini kaybetme endişesiyle, muhalefete katılmak zorunda kaldılar.

Temmuz 1962'de üç sendika merkezi demokratik hakları yerleştirme ve işçi sınıfının yaşantısını düzeltme hedefleri için ortak bir faaliyet komitesi kurdu. 1963 Yazında bu komite neo-koloniyalist siyasetleriyle en

çok göze batmış olan bakanların derhal çekilmelerini, Ulusal Meclis'in dağıtılmasını ve yönetici çevrelerin aldıkları rüşvetlere bir son verilmesini istediler. Komite, bu taleplerini desteklemek amacıyla 13 Ağustos 1963'de genel bir greve de karar verdi. Hükûmet grevi yasakladı ve sendika ileri gelenlerini tutukladı. Buna rağmen, işçiler Youlou'nun ikâmetgâhına doğru yürüdüler, açılan polis ateşiyle ölenler oldu, oradan siyasî cezaevine yönelen nümayişçiler 400 tutukluya serbest bıraktılar. İki gün sonra, Youlou'nun sarayı önünde bir gösteri daha oldu ve hükûmet düştü.

Kısmen parlâmenter, kısmen de başkanlık rejimi getiren 1963 Anayasası yürütme yetkilerini Başkan ve Başbakan arasında bölüyordu. Yeni Başkan *Alphonse Massamba-Débat* politikacıydı; Başbakan *Pascal Lisouba* ise doğal bilimler doktoru ve tarım uzmanıydı. Bu hükûmet eski sömürgeci geçmişten kopuşun ve devrimci yolun ilk işaretiydi. Zaten, bir yıl içinde, *Ulusal Devrimci Hareket (Mouvement national de la révolution*, MNR) adında Marksist bir parti kuruldu. Onun gençlik kolu (JMNR), kısa sürede, yarı-askerî bir güç olarak gelişti. Bir yandan da, Birinci Beş - Yıllık Plân *(Plan intérimaire congolais*, 1964 - 1968) tasarlanıyordu.

Siyasal güçler kutuplaşmağa başlamışlardı. Sendikaların çoğunluğu ve gençlikten oluşan ilerici kampa, önemli olarak, Afrika Dindar İşçiler Konfederasyonu katılmamıştı. Tutucu ya da gerici kamp burjuvazisinin bir kısmını, kabile ileri gelenlerini, bürokrasiyi, Katolik papazlarını, dindar işçileri ve kilisenin denetimi altında olan izci örgütünü kapsıyordu. Katolik kilisesi Kongo'da temel toplumsal ve ekonomik değişikliklere karşı dikildi.

MNR'nin ilk kongresi Kongo devriminin ilk ve son hedeflerini tanımlamağa çalıştı. Ekonominin elektrik, su ve ulaşım gibi bazı sektörlerini millîleştirmek istiyor, onları yönetecek devlet komitelerinin kurulmasını öneriyor, fiat kontrollerine taraftar görünüyor, bir devlet dış ticaret örgütü kurulmasını istiyor, tarımın yeniden örgütlenmesini savunuyor ve kooperatif hareketinin yaygınlaşmasında fayda görüyordu. Bu parti bütün ülkenin "bilimsel sosyalizm ilkeleri"ne uygun bir yol izlemesini öneriyordu.

Ne var ki, programda kalan bu ilkeler birtakım önemli eksiklerle birlikte ileri sürülmüştü. Örneğin, kapitalist olmayan toplumsal ve ekonomik değişiklikler ayrıntılarıyla saptanmamış, devrimi son hedeflerine ulaştıracak yolların somut aşamaları belirlenmemiş ve ters yorumlara meydan verebilecek açık kapılar bırakılmıştı. Tutucu ve gerici güçler bu eksikliklerden, tabii, faydalandılar. *Katolik İzciler* ve *Protestan Öğrenci*

Gençliği gibi birtakım örgütler demokratik değişikliklere karşı mücadelede kullanıldılar.

Öte yandan, sendikalar ve gençliğin büyük kısmı hükûmetin iç ve dış politikasını destekliyordu. Örneğin, ilerici *Kongo İşçi Sendikaları Konfederasyonu*'nun Kasım 1964 tarihli toplantısının kararları bu yönde olmuştu. İçteki güçlerin tercihi kesinlikle aynı yönde görülüyordu. İçte umudu kesen gerici güçler yabancılarla temasa başlayarak onların desteğini ister oldular. Ulusal Meclis 1965 başında halka karşı faaliyetleri meneden kararlar aldı.

Bu gelişmelerin yanıbaşında Ulusal Devrimci Hareketin ileri gelenleri arasında da birtakım kutuplaşmalar oldu. 1964 - 1965 yıllarında, devrimci hedeflere ayak uydurmayanlar partinin Siyasî Bürosu ve Merkez Komitesi'nden, Ulusal Meclis ve Hükûmetten uzaklaştırıldılar. Aynı zamanda, partiyi gerçek bir yığın hareketi haline getirmek için birtakım tedbirler alındı. Siyasal bakımdan bilinçli işçi, köylü, ilerici aydın ve küçük burjuvalar artan sayılarla partiye alındılar, ordu ve devlet bürokrasisini demokratikleştiren adımlar atıldı.

6 Mayıs 1966'da MNR Genel Sekreteri *Ambroise Noumazalay*, Lisouba'nın yerine hükûmet başkanı oldu. Haziran 1966'da bir askerî darbe girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra ülkede bir süre istikrar olduysa da, JMNR ile ona bağlı olan (ve Kübalılarla Çinlilerin eğitiminde olduğu söylenen) "halk milisleri" etkilerini arttırmağa başladılar.

Kongo ordusundaki yabancı uzmanların işlerine son verildi ve Fransız askerleri yurt topraklarından çıkartıldı. 1966 Yazında kabul edilen bir kanunla Kongo silâhlı kuvvetleri *Ulusal Halk Ordusu* haline sokuldu. Ulusal devrim hareketi orduyu denetimi altında aldı ve silâhlı kuvvetlere siyasî komiserler atandı. Sayısı bir hayli küçük olan ordunun yanıbaşında *Sivil Savunma Birlikleri* muhafaza edildi.

Subayların bir kısmının yeni kanundan memnun olmamasından faydalanan gerici güçler 27 Haziran 1966'da hükûmete karşı bir ayaklanmayı oluşturdular. Ordunun bu gerici unsurları Sivil Savunma Birlikleriyle karşı karşıya gelince teslim oldular. Brazzaville'de ilerici bir hava birkaç gün içinde tekrar kuruldu. Yalnız , bu girişim gerici güçlerin silâhları bırakmadıklarını gösteriyordu. Gene, bu olay bölgecilik, kabilecilik ve dinsel bölünmelerin varlığını açığa vuruyordu.[4] Nüfus din yönünden de bir hayli bölünmüştü: % 35 Katolik, % 17 Protestan ve % 0.5 Müslümana karşılık, % 47,5 animizme inanıyordu.

4 J. M. Lee, "Clan Loyalties and Socialist Doctrine in the People's Republic of Congo," *The World Today*, C. XXVII, No. 1 (January 1971), s. 40 - 46.

Kongo Halk Cumhuriyeti:

Ağustos 1968'de yer alan bir darbeyle Başkan Massamba - Débat, kişisel otorite kurmak çabasıyla itham edilerek, düşürüldü ve *Devrim Ulusal Kurulu* iktidara geldi. Silâhlı Kuvvetler Başkomutanı *Marien Ngouabi* Devlet Başkanı oldu. Başkan Ngouabi'nin rejimi bir öncekilerin sola açık siyasetini sürdürdü. Aralık 1969'da, MNR'nin yerine Marksist-Leninist olduğunu söyleyen *Kongo Emek Partisi (Parti congolais du travail*, PCT) kuruldu. 30 Aralık 1969'da yeni bir anayasa hazırlandı ve devletin adı "Kongo Halk Cumhuriyeti" oldu. 1969 Anayasasının bazı önemli maddeleri şunlardır:

> "...Sınıf mücadelesinin nihaî hedefi iktidarın ele geçirilmesidir. Proletarya burjuvazinin karşısına dikilince, proletarya diktatörlüğünü kurmak amacıyla iktidarı ele alacak kadar güçlü olmalıdır. Yeni toplumu ancak bu iktidar kanalıyla kurabilir. PCT Kongo proletaryasının zaferini simgelediğinden, yeni bir devletin doğması doğaldır... Kongo Halk Cumhuriyeti'nin sloganı İŞ - DEMOKRASİ - BARIŞ'tır[5]... Üretim araçları devletin elindedir ve halkın ortak mülküdür...Toprak halka aittir...Devlet ülkenin ekonomik hayatı ve gelişmesini genel bir plâna göre yönetir. Devlet ve kooperatifler sektörüne dayanarak, özel ekonomi sektörünü genel denetim altında tutar..."[6]

1963'ten bu yana birtakım ekonomik başarılar elde edildi. Endüstrinin 1958'de ulusal üretimde % 20 olan payı yarıya doğru artmağa başladı. İhraç edilen malların üretimi en az iki katına çıktı ve dış ticaret dengesi olumlu yöne çevrildi. Gelir ve devlet yatırımları arttı. Şeker dışında tarım ürünlerinin pazarlanması işi bir devlet kuruluşu olan *L'Office national de commercialisation des produit agricoles*'a (ONCPA) bırakıldı. Öte yandan, ekonomik büyüme hızı ülkedeki geriliği ortadan kaldırmağa yetmemektedir. Mamûl madde ihtiyacı, önceden olduğu gibi, % 60'a varan ithalâtla karşılanmaktadır. Mart 1964'de, parlâmento elektrik gücü, sulama, ulaştırma, madenler ve hava yollarını elinde bulunduran yabancı şirketleri millîleştirildi. Sömürge rejimi yıllarında kurulmuş olup, yabancı tekellerin elinde bulunan tarım kooperatifleri de 1964'de ortadan kaldırıldı. Tarım ürünlerini satın alma sistemi değiştirilerek bu faaliyet *Ulusal Tarım Ürünleri Pazarlama Ofisi*'ne verildi.

---

5 Devletin bayrağı kırmızı zeminli, üçgen biçimindedir. Yukarda sol köşede dipleri çatışan iki yeşil ağaç vardır; iki ağacın ortasında sarı renkte bir orak – çekiç yer almaktadır.

6 *Africa: South of the Sahara: 1972*, London, Europa, 1972, s. 251 – 252; Türkkaya, Ataöv, "Afrika'da Bilimsel Sosyalizm ve Kongo Halk Cumhuriyeti," *Vatan*, 3 Temmuz 1976.

İlk beş - yıllık ekonomik ve sosyal kalkınma plânı (1964 - 1968) 1964 yılının ortasında başladı. Toplam yatırımlar 50 milyar Afrika frangıydı. Bunun % 55'i endüstriye ve devlet ekonomik kurumlarının ihtiyacına, % 18'i ulaştırmaya, % 17'si şehirleşmeye, % 6'sı tarıma ve % 4'ü eğitim, sağlık ve meskene ayrıldı. İç finansman olanakları sınırlı olduğundan bu plân genellikle yabancı kredilerle desteklenmiştir. İlk plân 1970'e kadar uzatıldı ve 1970 - 1975 yılları için bir plân yapıldı.

Kongo Halk Cumhuriyeti Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Gabon ile birlikte *Orta Afrika Gümrükler ve Ekonomik Birliği*'nde (UDEAC) üyedir. Küba, Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve Doğu bloku ile ilişkileri geliştirmiştir. Buna rağmen, ülke frank bölgesinde kalmakta ve Ortak Pazar ile bağlantılarını sürdürmektedir.

TOGO

Giriş:

Bugünkü *Togo Cumhuriyeti*[1] 1914 - öncesi Alman Togo sömürgesinin doğudaki üçte-ikisini kapsamaktadır. Doğusunda *Benin*, kuzeyinde *Yukarı Volta* ve batısında *Gana* vardır. Güneyi Atlantik Okyanusu'na açıktır ve başkent *Lomé* aynı zamanda limandır. Küçük (56,600 km. kare ve 1,956,000 nüfus) Togo Cumhuriyeti 600 km. uzunluğunda dar bir toprak parçası halinde Gine Körfezinden kıt'anın iç taraflarına uzanmaktadır. Ülkede farklı iklim bölgeleri bulunduğundan ötürü, halk yerine göre değişik ürünler almaktadır. Çoğunluğu çiftçi olan Togolular kendileri için yer elması, manyok ve mısır, ihracat için de kakao, kahve ve pamuk ekmektedirler.

İç Yapı:

Ataerkil aile ve feodal düzen gittikçe bozulmakta, sermayeci ilişkiler, yavaş da olsa, gelişmektedir. Bu durum daha çok gelişmiş güney çiftliklerinde görülmekte, on-binlerce köylü geri merkez ve kuzey bölgelerini terkederek güney Togo'ya ve komşu Gana'ya gitmektedirler. Togo'nun en büyük etnik grubu olan *Ewe*'lere ait olan bu topraklarda çay ve kahve tarımı yapılmaktadır. İşçilere çalışmaları karşılığı ürünün üçte-birinden yarısına kadarı verilmekte bu miktar tohum masraflarının bölüşümüne göre değişmektedir. Kuzey halkları içinde en kalabalık olanlar tarımda uğraşan *Kabre*'lerdir.

Endüstri tekstil fabrikaları ve fosforit madenlerinden ibarettir. Bunlar da Fransız ve Batı Alman şirketlerinin elindedir. Ticarette Lübnan ve Suriyeli Araplar da bir rol oynuyorsa da, en büyük ticaret kurumları Fransızların elindedir. Malî hayat da *Crédit Lyonnais*, *Banque de l'Afrique Occidentale* ve *Banque centrale des Etats de l'Afrique de l'Ouest*'. in egemenliği altındadır. Dış ticaret neredeyse bütünüyle Fransa'ya dö-

1 R. Cornevin, *Histoire du Togo*, Paris, 1959; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 246 - 248.

nüktür. İkinci sırayı Batı Almanya, üçüncüyü de Japonya işgâl etmektedir.

Bağımsızlıktan hemen sonra, ülkenin siyasal hayatında *Togo Birlik Partisi (Comité de l'Unité Togolaise*, CUT) ağır basmağa başlamıştır. Bu parti asıl gücünü Ewe kabileleri başkanlarından almaktadır. Geniş destek bulan parti programı Ewe halkının İngiliz ve Fransız Togosu diye bölünmesine ve eski İngiliz Togosunun Gana ile birleşmesine karşıydı. Togo Birlik Partisi lideri *Sylvanus Olympia* muhalefet partilerini kapattı, önderlerini tutukladı ve onları göçe zorladı. Olympia'nın demokratik özgürlükleri baskı altında tutması mukavemetle karşılaştı, kendi Ocak 1963'de bir darbeyle düşürülüp öldürüldü ve muhalefet partileri ile Togo Birlik Partisinden bileşik bir koalisyon iktidara geldi. *Togo Halk Demokratik Birliği* önderi *Nicolas Grunitzky* Başkan seçildi. Bu parti de Fransa'ya dönük bir siyaset izliyordu.[2]

Ocak 1967'de *Yarbay Etienne Eyadema* yeni bir darbe yaptı. Ordunun iktidardan düşürdüğü Başkan Grunitzky ülkeden ayrıldı. *Ulusal Uzlaşma Komitesi* adı altında yeni bir hükûmet kuruldu. Olympia zamanında Genel Kurmay Başkanı olan *Albay Kléber Dadjo* bu komitenin başkanlığına geldi. Komite politikacılar arasında rekabete bir son vereceklerini, yakında seçimler yapılacağını ve ilk beş-yıllık kalkınma plânıyla yakından ilgilenmekte olduğunu ilân etti.

Grunitzky'nin başkanlığı sırasında yapılmış olan 1966 - 1970 plânı yabancı sermayenin davet edilmesine dayanıyordu. Bu tasarı bir önceki hükûmet programının devamı gibiydi. Hayvancılığı ve pirinç, kahve, kakao ve pamuk gibi geleneksel ürünleri geliştirerek halkın yiyecek olanaklarını arttırma amacını güdüyordu. Aslında, yalnız kakao programı yerine getirilebildi. Bütün öteki ürünler uzun bir süre 1961 seviyesinde kaldılar. Endüstride birkaç hidro-elektrik istasyonu ve yapı endüstrisinin gelişmesine yarayan fabrikalar yapıldı.

Togo Dış Politikası:

Togo Cumhuriyetinin bağımsızlığa kavuşmasından önce Fransa ile imzaladığı andlaşmalara göre, bu yabancı devlete maliye, savunma ve dış politika konularında müdahale hakları tanınmıştı. Togo malî bakımdan Fransa'nın avucundadır ve Batı Almanya ile Amerika'dan da yardım almaktadır. Batı Almanya'dan alınan paranın çoğu *Lomé* limanı gibi üst yapının gelişmesine gitmektedir.

2 Grunitzky Temmuz 1963'de Fransa ile diplomatik ilişkiler, ekonomi, maliye, savunma, adalet, kültürel ve teknik sorunları kapsayan yedi andlaşma imzaladı.

Togo bağımsız bir *dış politika* güttüğünü, bağlantısız bir dünya görüşüne sahip olduğunu ve bütün ülkelerle ilişkileri geliştirmeğe hazır bulunduğunu iddia etmektedir. Togo Afrika'da sömürgeciliğin sona ermesini istemekte, Portekiz ve Güney Rodezya'nın emperyalist ve ırkçı uygulamalarına karşı çıkmaktadır. *Antant Konseyi* ülkeleriyle yakınlaşma taraftarıdır. 1966'da bu yüzden bu birliğe katılmıştır. *Gana* ile ilişkileri sınır sorunundan ötürü bozuktur. Hem Togo'da, hem Gana'da yaşayan Ewe halkının geleceği henüz bir sonuca bağlanmamıştır.[3]

3 Gana Togo'nun bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmuşsa da, bu desteğinin bir hedefinin ilerde Togo ile birleşmek olabileceği de akla gelmektedir. Birleşme olmayınca Nkrumah'nın Togo'ya karşı ambargolar uygulamağa başladığı ve sınırlarını kapattığı yazılmaktadır. *Africa South of the Sahara: 1972*, London, Europa, s. 849. Ayrıca: "Nkrumah and the Togoland Question," *The Economic Bulletin of Ghana*, Accra, C. XII, No. 2/2 (1968); "The Pre - 1947 Background to the Ewe Unification Question." *The Transactions of the Historical Society of Ghana*, Accra, C. X (1969).

KAMERUN

Giriş:

Kamerun Federal Cumhuriyeti[1] Afrika ölçüleri içinde orta büyüklükte bir devlettir. Batı komşusu olan *Nijerya*'nın yarısı kadar toprağı, fakat onda - biri kadar nüfusu (5.7 milyon) vardır; öte yandan, güney komşusu *Gabon*'un iki katı yüzölçümüne ve on katı nüfusa sahiptir. Avrupa ölçüleri içinde bir İspanya kadardır. Kuzeyden güneye Cezayir ile Umud Burnu ve doğudan batıya Dar es Salaam ile Dakar arasında, kıt'anın ortasında bir yerdedir. 124 millik bir kıyısının da bulunması on-dört Afrika ülkesinin denize çıkışı olmaması gerçeği karşısında önemli bir özelliktir.

Nüfusu altı milyondan az olmasına rağmen, bileşimi ve dağılımı çeşitlidir. Güneyde ormanlık bölgelerde *Bantu* halkları çoğunluktadır; onların sınır kesimlerine *Pigmi*'ler dağılmıştır. Kuzeylerinde ise, yarı - Bantu sayılan insanlar vardır; onların en kalabalık grubu da *Bamileke*'lerdir. Daha kuzeyde Sudanlı zenciler, Hamitik *Fulani*'ler ve Arap *Çoa*'lar yer almaktadır.[2] Dağılım da gelişigüzel olup, bazı yerler bomboştur. Kamerun halklarını önemli dinsel ve toplumsal farklılaşmalar da birbirinden ayırır. Güneyde ve batıda oturanlar Hıristiyan olup, hâlâ dışa bağlı çiftlikleri, ticaret merkezleri ve olduğu kadarıyla endüstrileşmesiyle bir çeşit koloni-tipi ekonomi içinde yaşarlar. Kuzeyin kırlık bölgelerindekiler ise, çoğunlukla Müslümandır ve geleneksel yaşantılarını sürdürürler. Ülkenin başkenti *Yaoundé* ve ana limanı *Douala*, bu yüzden, güney kesimindedir.

1 Willard R. Johnson, *The Cameroon Federation*, Princeton University Press, 1970; Claude E. Welch, Jr., *Dream of Unity*, Ithaca, Cornell University Press, 1966; P. Billard, *Le Cameroun Fédérale*, 2 C., Paris, 1968 - 1969; "The Cameroon Federal Republic," *Five African States: Responses to Diversity*, Gwendolen M. Carter, der., New York, Cornell University Press, 1963; Neville Nordan Rubin, *Cameroun*, London, Pall Mall, 1971; B. Lembezat, *Cameroun*, Paris, Nouvelles Editions Latines, 1964; Engelbort Mveng, *Histoire du Cameroun*, Paris, Présence Africaine, 1963; Victor T. Le Vine. *The Cameroons from Mandate to Independence*, Berkeley, University of California Press, 1964; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 220-225.

2 M. D. W. Jeffreys, "Some Notes on the Fulani of Bamenda in West Cameroon," *Abbia*, Yaoundé (Kamerun), No. 14 - 15 (December 1966), s. 127 - 133.

İç Durum:

Fransız yönetimi altında Birleşmiş Millerler vesâyet sistemine bağlı olan *Doğu Kamerun* 1 Ocak 1960'da Kamerun Cumhuriyeti olarak ilân edilmişti.[3] *Batı Kamerun* ise, İngiliz yönetiminde bir vesâyet bölgesi olup, İngiltere'nin Nijerya sömürgesine bağlanmıştı.[4] Nijerya da Ekim 1960'da bağımsızlığını kazandıktan sonra, Batı Kamerun'un kuzey ve güney kısımlarında Şubat 1961'de bir plebisit yapıldı. Birleşmiş Milletler kuzey ve güney halklarının kendi geleceklerini kendilerinin saptamalarını kararlaştırmıştı. Kuzey Kamerun halkı Nijerya ile,[5] Güney Kamerun halkı da eski Fransız sömürgesiyle birleşme isteğini belirtti.[6] Böylece, 1 Ekim 1961'de "Kamerun Federal Cumhuriyeti" kuruldu. Bu federasyonun iki parçası Doğu Kamerun (eski Fransız sömürgesi olan Kamerun Cumhuriyeti) ve Batı Kamerun (eski İngiliz sömürgesinin güney kısmı) olarak adlandırılmaktadır.[7]

1961 Federal Anayasasına göre, her iki bölge de otonomisine sahip olup kendi hükûmeti ve *Yasama Meclisi* vardır. Batı Kamerun'da bazı yasama yetkileri *Kabile Başkanları Meclisi*'nin elindedir. Federasyon hükûmeti ise, dış işleri, ulusal savunma, iç ve dış güvenlik, federal bütçe, yüksek öğretim ve ulaştırma faaliyetlerine bakıyordu. Toprağı ve nüfusu daha fazla olan Doğu Kamerun'un temsilcileri federal hükûmette daha fazla sayıdadır.

Bağımsız Kamerun'da *Kamerun Birlik Partisi* iktidara geldi ve parti başkanı *Amadou Ahidjo* ilk Cumhurbaşkanı seçildi.[8] 1958'de kurulan bu parti gücünü ülkenin kuzey bölgesindeki geleneksel Müslüman aristokrasisinden alıyordu. Parti, daha bağımsızlıktan önce, Fransa ile ilişkilerin sürdürülmesine taraftardı. 1966'da Doğu'daki Kamerun Birliği *(Union*

3 "The Cameroons: Admission to the United Nations Recommended," *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 4 (February 1960), s. 140 - 141.

4 "The Cameroons Under U. K. Trusteeship," *Commonwealth Survey*, London, C. V, No. 3 (February 1959), s. 183 - 185; *ibid.*, C. V, 26 (December 1959), s. 1111.

5 Eski Kuzey Kamerun, 1 Haziran 1961'de, Kuzey Nijerya'nın Sardauna Vilâyeti oldu. Bak: "Plebiscite in the Northern Cameroons," *Commonwealth Survey*, London, C. V, No. 25 (December 1959), 1070; "Northern Cameroons Rejoins Nigeria," *Commonwealth Survey*, London, C. VII, No. 13 (June 1961), s. 654; "Further Plebiscite in the Northern Cameroons," *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 3 (February 1960), s. 64 - 65.

6 "Future of the Southern Cameroons," *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 25 (December 1960), s. 1189 - 1190.

7 David E. Gardinier, *Cameroon: United Nations Challenge to French Policy*, London, Oxford University Press, 1963.

8 1970 Başkanlık seçimlerinde Ahidje gene seçildi; Solomon T. Muna Başkan Yardımcılığına getirildi.

camerounaise) ile Batı'daki Kamerun Ulusal Demokratik Parti *(Cameroon National Democratic Party*, KNDP) birleşerek Kamerun Ulusal Birliği'ni *(Cameroon National Union)* meydana getirdiler.

Bu birleşmeye tek karşı koyan *Kamerun Halkları Birliği (Union of the Populations of the Cameroons)* oldu. Son sözü edilen kuruluş 1955'den itibaren sömürge yönetimine karşı silâhlı mücadeleyi yürütmüş, bağımsızlığın hemen alınması, ülkenin birleşmesi ve Fransız kuvvetlerinin çekilmesinden başka, radikal toplum değişiklikleri de önermişti. En önemlisi, bu parti toprağın onu işleyenlere verilmesini istiyordu. İşte, bu parti bağımsızlığın ilânından sonra bile, gerçek egemenliğin henüz elde edilmediği gerekçesiyle, silâhlı mücadelenin devamına karar verdi. Hükûmet kuvvetleri de partinin gerilla birliklerine karşı mücadele açtı. Mücadele sırasında liderler arasında başgösteren görüş ayrılığı, tabii ki, partiyi de ikiye böldü.

Yönetici çevreler bu durumdan faydalanmasını bildiler. Önce, bu partinin ileri sürdüğü birleşme, Fransız kuvvetlerinin gitmesi ve toprak reformu gibi önerilere sahip çıkmağa çalıştılar. "Ulusal birlik" ve "toplumsal barış" gibi sloganlar öne attılar. Bölgecilikle mücadele için birtakım tedbirler alındı, bürokrasideki Afrikalı unsurlar arttırıldı. Doğu blokundakiler de dahil olmak üzere, bütün ülkelerle dostane ilişkileri geliştirmek dış politikanın ana ilkesi ilân edildi. İç ve dış siyasetteki bu denli tedbirler hükûmeti, geçici de olsa, kabul olunabilir bir duruma getirdi.

Nüfusun % 90'ından fazlasının çalıştığı tarım ve ormancılık ülke ekonomisinin temelini teşkil etmektedir. Bütün ihracatın % 70'ini, kereste dahil, toprak ürünleri meydana getiriyor.[9] En önemli ihracat maddesi kakao, kahve ve muzdur. Doğu Kamerun'da bu üç ihracat maddesi de Afrikalıların elindedir. Batı Kamerun'da ise, bunların sahibi İngiliz şirketleridir.

Nüfusun yalnız % 4'ü endüstri ile meşgul olmaktadır. Mevcut fabrikalar tarımsal ham madde ve kereste işlemektedir. Doğu Kamerun'da, 1957'de, *Edéa* da Fransız *Pechiney* ve *Ugine* tekellerince kurulmuş olan aliminyum fabrikası bugün de önemlidir. Aliminyum ihraç edilen bir endüstri maddesidir.[10]

Kamerun ileri gelenleri kalkınma görüşlerine "modern liberalizm ve plânlama" diye bir ad takmaktadırlar. Onlara göre, bu terimler bir çeşit

9 E. Ardener, S. Ardener ve W. A. Warmington, *Plantation and Village in the Cameroons: Some Economic and Social Studies*, London, Oxford University Press, 1960.

10 Frederick Arthur Wells, *Studies in Industrialization: Nigeria and the Cameroons*, London, Oxford University Press, 1962.

devlet yönetimi ve plânlamanın da görüleceği bir yerli ve yabancı özel teşebbüsü ifade etmektedir.[11]

Aslında, devlet yalnız bir görüntüden de ibaret değildir. Bağımsızlıktan sonra, madenler, elektrik istasyonları, karayolları ve demiryollarının çoğu, posta ve telgraf hizmetleri, toprağın bir kısmı ve tarım deney istasyonları devlete geçti. 1962'de ihraç malları pazarlamakla görevli bir devlet ofisi de kuruldu. *Banque Camerounaise de Développement* isimli bir devlet kredi kurulu da meydana getirildi. Devlet yabancı özel sermayenin ortağı olarak, endüstri ve tarımdan bankacılık ve dış ticarete kadar türlü alanlarda kurulan karma şirketlere katılmakta ve ekonomiye devlet müdahalesini bu yönden gerçekleştirmektedir. Banka işlerine, Fransa Bankasıyla çok yakın çalışan ve Fransız uyrukluların yönetiminde ağır bastıkları *Banque centrale des états de l'Afrique équatoriale et du Cameroun* bakmaktadır.

İlk beş - yıllık ekonomik ve sosyal kalkınma plânı 1965'de sona ermiş, hükûmet ikinci beş-yıllık plânı da (1966 - 1971) uygulamıştır. Dış yardım olarak, Fransa, Amerika ve Batı Almanya'dan para alınmıştır. Özel sermaye desteklenmekte, yatırım kanunu yabancılar için çekici maddeleri içermektedir. Yabancı yatırımcılar içinde Fransızlar ağır basmakta, Batı Alman, Amerika ve Japon tekelleri de faaliyetlerini arttırmaktadırlar.

Kamerun'da komünal toprak sahipliğine ve köylünün yarı-feodal yöntemlerle kabile yöneticileri tarafından sömürüsüne rastlanmaktadır. Feodal sömürü biçimleri kuzey bölgelerde daha fazla görülmektedir. Aydınlar, ilk Cumhurbaşkanı gibi, genellikle kuzeyden gelmektedir. Tarımın pazar için geliştirildiği yerlerde komünal toprak sahipliği yerini özel köylü sahipliğine bırakmaktadır. Hükûmetin herkesin işlediği toprağa sahip olabileceğini söylemesi daha çok komünal sahipliğin ortadan kalkmasına yol açmıştır. 1963'denberi de devlet boş ve işlenmeyen topraklara sahip çıkmaktadır. Avrupalı şirketlerin ele geçirmiş oldukları topraklar onların malı olarak kalmaktadır. Yabancı sermayeye yeni topraklar verilmesi de tasarlanıyor.

Tarımda kooperatifleşme bir hayli yavaş gelişmekte, yalnız pazarlama kooperatifleri bir miktar başarılı görünmektedir. Beş-yıllık plânların uygulanmasıyla birlikte, endüstride gelişme hız kazanmıştır. Örneğin, 1959 - 1964 yılları arasında endüstri üretimi yılda % 15.8'lik bir artış göstermiştir. Öte yandan, pamuklu ve pirinç işleyen fabrikalar, hattâ radyo ve ufak tarım makinaları yapan fabrikalar kurulmuştur. Çad Cumhuriyeti ile birlikte yapılan endüstri tesisleri de faaliyete geçmiştir.

11 P. Hugon, *Analyse du sous-développement en Afrique Noire: L'Example de l'Economie du Cameroun*, Paris, Presses Universitaires de France, 1968.

Bugünkü ekonomik yapının daha fazla büyüme yaratabileceği kuşkuludur. Mevcut yapı dış yardımlar, krediler ve borçlarla sürdürülmektedir. Kamerun birtakım köklü sorunlarla karşı karşıyadır. Önce, federasyonu meydana getiren iki parça uzun bir süre iki değişik emperyalist devletin yönetimi altındaydı. Bundan ötürü, dil farklılıkları doğmuş, iki bölge nispeten değişik sosyo ekonomik yapılara sahip olmuşlar, ulaştırma bağları zayıf kalmış, ekonomik ve siyasal ilişkileri farklı olarak gelişmişti. O kadar ki, federasyon kurulduğunda Batı Kamerun *pound* ve Doğu Kamerun *frank* bölgesindeydi. Fiatlar, ücretler, vergiler, gümrük politikası ve ekonomik hayatı düzenleyen kanunlar hep başka başkaydı.

Bu farklılıkları ortadan kaldırmak için, tabii ki, birtakım adımlar atıldı. Batı Kamerun'da, Nijerya *pound*'unun yerini *Afrika frangı* aldı ve Doğu Kamerun dış ticaret kanunları bütün ülkeyi kapsamı içine soktu. İki bölgeyi birleştiren karayolları ve demiryolları yapıldı. Doğu Kamerun'da uygulanan Yatırım Kanunu Nisan 1964'den itibaren ülkenin batısında geçerli oldu. Ana ihracat maddeleri olan kakao ve kahve fiatları düzenlendi. Bütün federasyonda aynı metrik sistem kabul edildi. Hükûmet resmî diller olan İngilizce ve Fransızcanın öğrenimi kolaylaştıracak bazı tedbirler aldı. Öte yandan, federasyonun iki parçası ekonomik bakımdan birbirinden kopuk olmakta devam etmektedir. Doğu Kamerun ekonomisi Fransız pazarına bağlıyken. Batı Kamerun İngiliz etkisi altındadır.

Nüfusun çoğunluğu köylüdür. Komünal ilişkiler içinde bulunanlar yanında, sermayeci tipte çiftlik işletenler de vardır. Özellikle Doğu Kamerun'da kırlık bölgelerde burjuvazi oluşmaktadır. Yüksek rütbeli devlet memurları ve bazı aydınlardan oluşan bürokratik burjuva da, bu geçen yıllar içinde, güçlenmiştir.

Proletarya sayıca ufaktır. Çalışan nüfusun % 7 - 8'i meydana getiren bu sınıfın çoğunluğu mevsimlik tarım işçisi olup toprakla ilişkilerini henüz benimsemişlerdir. *Douala*, *Yaoundé* ve *Edéa* gibi merkezlerde kalifiye işçi çevreleri daha yeni doğmaktadır. Federasyon kurulduğu zaman ülkede birçok işçi sendikası vardı. O sırada bütün ülkede tek bir sendika merkezi kurma birleştirici bir unsur olarak revaçtaydı. Ocak 1963'te *Kamerun İşçi Sendikaları Federasyonu* kuruldu. Bu merkez hükûmet denetimi altındadır.[12]

12 Kamerun'lar işçi sendikaları hakkında: W. A. Warmington, *A West African Trade Union*, Oxford, Oxford University Press, 1960; Kamerun işçi sınıfının biçimlenmesi hakkında: V. P. Loginova, "Formirovaniye Raboçeva Klass Kameruna," *Formirovaniye Raboçeva Klassa Stran Azii i Afriki*, Moskva, Nauka, 1971, s. 145 – 155.

Kamerun Dış Politikası:

Kamerun genel çizgileriyle bağlantısız bir *dış politika* izlemektedir. Bir Kamerun yayını bu tutumu "ulusal çıkarlara uygun... hem Doğu, hem Batı ile ilişkileri geliştirecek nitelikte... barışçı" bulmaktadır.[13] Ancak, Kamerun'un Fransa ve Ortak Pazar ile özel ilişkileri vardır. Bu özel ilişkiler Fransa ile imzaladığı Kasım 1960 andlaşmasıyla düzenlenmiştir. Askerî yardım, andlaşmanın en önemli parçasıdır. Fransa askerlerini 1964'e kadar Kamerun topraklarında buna dayanarak tutabilmiştir. Bugün de, Fransız askerî heyetinin uzmanları ve danışmanları hâlâ oradadır. Kamerun 1960 andlaşmasını 1973 sonunda değiştirmişse de, iki devletin ilişkileri yepyeni bir temele oturmuş değildir.[14]

Kamerun, Afrika Birliği Örgütü ve Afro-Malagasi Ortak Örgütü üyesidir. Afrika-içi bağların güçlenmesini ve Afro-Malagasi topluluğunun bir bölgesel ekonomik işbirliğine dönüştürülmesine taraftardır. Ocak 1966'da gerçekleşen *Ekvator Afrikası Ekonomik ve Gümrük Birliği*'ne girmiştir. Bu birlikte şu devletler yer almaktaydı: Kamerun, Çad, Gabon, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Kongo (Braz).

Kamerun Doğu bloku üyeleriyle de normal ilişkilere başlamış durumdadır. Sovyetler Birliği ile 22 Mart ve 12 Nisan 1963'de kültür, ekonomi ve teknik işbirliği andlaşmaları imzalamış, daha sonraki andlaşmalarla da tarım ve ormancılık okulları gibi yeni tesisler kurulması kararlaştırılmıştır. Kamerun'un öteki Doğu bloku ülkeleriyle de ticaret ve işbirliği andlaşmaları vardır.

Kamerun Halkları Birliği:

Yukarda sözü edilmiş olan Kamerun Halkları Birliği'nin ülke içindeki etkisi herhalde devam edecektir. Kamerun'un "tam bağımsızlığı"nı isteyen bu çevreler eski "doğrudan doğruya yabancı yönetiminin yerini dolaylı yabancı yönetimin" aldığı inancındadırlar.[15] Yâni, onlara göre, sömürgecilik ön kapıdan çıkmış, "arka kapıdan gene girmiştir." Eski toplumun temel dayanakları ancak bir "devrim"le değiştirilebilir. Mevcut

13 *Cameroun Informations*, Yaoundé, No. 9 (Août 1973), s. 32 – 33.

14 "...Cette révision n'est aucunement une déchirure, car entre la France et le Cameroun, il n'y a pas de problèmes fondamentaux," *Cameroon Informations*, Yaoundé, No. 1 (Septembre 1973), s. 4. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Kamerun Dış İşleri Bakanıyla Konuşma," *Vatan*, 30 Mayıs 1976.

15 Union of the Populations of the Cameroons, *Objectives, Significance and Repercussions of the Camerunian Revolution on the Continent of Africa*, London. 1960. Bundan sonraki iktibaslar bu kitaptandır.

rejim ülkeyi ekonomik yıkıntının kenarına getirecektir. Emperyalistler "Afrika'nın sömürüsünün hızlandırılması için yeni yeni plânlar" yapmaktadırlar. Yabancıların Kamerun'u endüstrileştirmesine ilişkin sözleri bile, aslında, bir "yağma" tasarısının uygulanmasıdır. "Fransız, Amerikan, İngiliz, Alman ve öteki kapitalistlerin" alıp götürdükleri Kamerun petrolü, kerestesi, boksiti, demiri, altını ve elması "emperyalistlerin ekonomik gelişmesi uğruna" kullanılmaktadır. Yabancılar Kamerun'un sömürüsüne son vermeyeceklerdir. Bu yüzden, Kamerun halkı, "elindeki tüm olanaklarla", mevcut düzeni yıkmalı, sömürge kalıntıları ve emperyalizme karşı mücadele edecek bütün sınıf ve tabakaları kurtarmalıdır. Bu çevrelerin devrimle işbaşına getirmeyi düşündükleri rejim, ana çizgileri 29 Aralık 1959 Bildirisi'nde açıklanan "yeni tip bir demokrasi" olacaktır.Bu rejimden, ilk önce, emekçi sınıflar faydalanacak, yeni bir üretim ve değişim ilişkileri kurulacak, ülke emperyalizme ve onun müttefiklerine karşı mücadeleye devam edecektir.

GAMBİA

Giriş:

Nüfus bakımından bugün Afrika'nın en küçük devleti olan (360,000) ve yüzölçümü açısından da Ekvator Ginesinden sonra gelen *Gambia* (4.261 mil kare)[1] Afrika'daki ilk İngiliz sömürgelerinden biriydi. İngilizler *Gambia Nehri* ağzındaki adayı 1661'de ele geçirmişlerdi. Nehrin iki kıyısına yerleşen İngiliz şirketleri yerli aşiretlerle ticarete başladılar. Gambia çok kısa bir kıyı dışında, bugün Senegal adını almış olan Fransız sömürge topraklarıyla üç yandan çevriliydi. Afrika'nın seyrüsefere uygun belki de tek suyu olan Gambia Nehri'nin vâdisinden başka bir şey değildi. Sömürgenin ancak 30 mil genişliği vardı; nehrin her iki yanından doğuya doğru 292 mil kadar uzanıyordu. Genişlik birçok yerde 15 mile inmekteydi.

Gambia'nın Sömürgeleşmesi:

Sömürgenin modern tarihi 1888'e uzanır. Daha önce Batı Afrika'daki İngiliz sömürgeleriyle birlikte yönetilen bu topraklar o yıl ayrı bir koloni durumuna sokulmuştu. İngiliz Vali mutlak olarak egemendi. Yürütme ve Yasama Kurulları danışma organlarından başka bir şey değildi. 1902'de ikili yönetim sistemi kabul edildi. *St. Mary Adası* ve dolaylarında İngilizlerin özgürlüklerine kavuşturdukları zenciler oturacak, iç bölgelerde de dörde bölünmüş bir *protektora* olacaktı.

1880'lerde İngiltere'nin burada devamlı kalmayı tasarlamadığı, ancak Gambia Nehri'ndeki egemenliğini kıt'anın başka yerlerinden toprak koparmak için Fransızlara karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanmağa niyetli olduğu kanısı yaygındır. Fakat, İngiltere Fransa ile tatmin edici bir pazarlık yapamadığı gibi, bu nehirde ticaretle uğraşmakta olan kendi tüccarlarının da baskısı altında kalmıştır. 1889'da Fransa ile yapılan sınır andlaşması Gambia'yı Senegal'in avucunda küçük bir nehir devleti

1 Harry A. Gailey, *A History of the Gambia*, London, Routledge and Kegan Paul, 1964; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 311 - 315.

olarak bırakıyordu. Böylece, aynı fiziksel ve toplumsal özellikleri olan Gambia ve Senegal tarih, sömürge geçmişi ve ekonomik bağlantıları bakımından birbirinden farklı olmağa mahkûm edilmiştir. Bölgenin ekonomik ve kültürel birliği parçalanmış olup, bu durum bugün de iki komşunun karşılaştığı güç durumlar yaratmaktadır.

Sömürge rejiminin ilk yıllarında Gambia'da yirmi kabile vardı. Bunların yarısına yakını *Mandingo*, geri kalanlar içinde önemlileri *Wollof*, *Fula* ve *Jola* idi. Kabile başkanlarının yetkileri eski kanunlara ve geleneklere bağlıydı. Kabileler ilkel tarım, balıkçılık ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. 1888'den önce bile, topraktan en çok yer fıstığı yetiştiriliyordu. Dericilik, çömlekçilik, sepetçilik ve kayık yapımı el san'atlarını meydana getirmekteydi. İngilizler Gambialıları yalnız yer fıstığı yetiştirmeğe ittiler. Pirinç, mısır ve akdarı çok az ekiliyordu. İngiliz şirketleri Fransız rakiplerini Gambia'dan çıkarmayı başardılar. 1914'de Fransa Gambia yer fıstığının % 78'ini alırken, 1919'da İngilizler % 91'ini ithal eder oldular. İngilizler yer fıstığından büyük kârlar elde ettilerse de, yerlilerin yaşayışlarını düzeltme yolunda bir çaba göstermediler. İngiliz yöneticileri bir yandan vergi topluyor, bir yandan da kendilerine karşı bir muhalefetin uyanmasını önlüyorlardı. Zâten, bütçenin üçte-ikisi maaşlara gitmekteydi. Başkent *Bathurst* çevresindeki ufacık bir yer dışında yönetim "gezici İngiliz komiserleri" ile kabile başkanlarının elindeydi. İngiltere *status quo*'yu korumağa çalışıyor, herhangi bir ekonomik, siyasal ya da toplumsal değişmeyi kendi görevi saymıyordu. Birinci Cihan Savaşı başladığı zaman, "protektora" denen bölgede sadece altı ilkokul vardı.

Bağımsızlığa Doğru:

Gambia delegeleri daha 1920'de İngiliz Batı Afrikası Ulusal Kongresine katıldılar. Bathurst'te 1929'da bir grev de oldu. Denizciler ve liman işçilerinin bu ortak hareketi altmış gün sürdü ve grevcilerin zaferiyle sonuçlandı. Sendikaları resmen böyle tanındı ve ücretleri arttı. İngilizler İkinci Cihan Savaşına Gambia'dan iki taburluk asker sürerek, Birmanya'da savaştırdılar. İngilizlerin Bathurst'te yaptırdığı hava alanı Müttefiklerce kullanıldı. Yabancı askerlerin yerleşmesi ve ithalâtın düşmesi iç ticaret ve üretimi hızlandırdı. Birmanya pirinci gibi dışardan getirilen gıda malları savaş yüzünden kesilince, yerliler pirinç tarlalarını büyütmek zorunda kaldılar. Bu durum İngilizlerin "tek-tip üretim" politikasını fiilen zorluyor, Gambialılara hareket serbestisi kazandırıyordu.

Savaştan sonra bütün kıt'adaki sömürge-aleyhdarı hareketin etkisiyle Gambia'daki kurtuluş akımı da bir hız kazandı. İlk siyasî parti olan

ve İslâm ileri gelenleriyle bazı kabile başkanlarını bir araya getiren *Gambia İslâm Kongresi (Gambia Muslim Congress)* 1945'de kurulmuştu. Gene bazı kabile başkanları ve tüccarların desteklediği *Birleşmiş Parti (United Party)* ve Bathurst'ta bir varlık gösteren *Demokratik Parti (Democratic Party)* 1951'de kurulmuşlardı. Böylece, kabile soyluları, yeni ortaya çıkan küçük burjuva ve bazı aydınlar sömürgeciliğe karşı bir hareketin içine atılmağa adaydılar. Üye sayıları ufak ve örgütçe zayıf olan bu siyasal kuruluşların birbirine benzeyen programları vardır. Yönetime Afrikalıların da katılmalarını, oy hakkının verilmesini, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin yaygınlaştırılmasını istiyorlardı. Aralarındaki farklar dinsel ve etnik nedenlerden ötürüydü.

Afrika ve dünyadaki genel değişim İngiltere'yi Gambia gibi küçük bir kolonide bile tutum değişikliğine zorluyordu. Önce, Gambia'ya, az da olsa, bunca yıl sonra bir miktar para harcama gereğini duydu: Bathurst limanı onarıldı. birkaç yol yapıldı, yer fıstığından yağ çıkarmağa yarayacak dört fabrika açıldı, bir örnek çiftlik kuruldu, birkaç pirinç deney istasyonu meydana getirildi. 1953'de titanium cevheri bulunup 1959'a kadar işletildi.

Sömürgeciler yönetimde de birtakım reformlar yaptılar. 1946'da Yasama Kurulunda dört resmî görevli, yedi de valinin atadığı kimse vardı. 1954'de bu kurulun üye sayısı yirmi-bire çıktı. Beş resmî görevli olacak, iki kişi valice atanacak, yedi temsilci "koloni" denilen merkez bölgesinden seçilecek, yedisi de "protektora" dan gelecekti. Afrikalılar 1948'den itibaren memuriyete alınmağa başlandılar.

Partiler ise ülkenin kendi kendini yönetmesini ve herkes için oy hakkı istiyorlardı. 1959'da kurulan *Halk İlerici Partisi (People's Progressive Party)* yönetimde radikal dönüşümler taleb ediyor. kabile başkanlarının bundan böyle daha az temsil edilmelerini şart koşuyor, yerlilerin yaşantılarında önemli ilerlemeler bekliyordu. 1957'de kurulan *Gambia İşçi Sendikaları* işçiler, memurlar ve zanatkârların birçoğunu kazanmıştı. Bu sendika, kısa zamanda, en büyük yığın örgütü durumuna geldi.

İngiliz Vali 1959'da bir Anayasa Konferansı daha topladı. "Koloni" ve "protektora" temsilcilerinin de katıldığı bu konferans protektora halkı için genel oy hakkı, Yasama Kurulunun 34 üyeye çıkartılmasını ve 1960'da genel seçim istedi. Protektorada Halk İlerici Partisi, kolonide de Birleşmiş Parti kazandı.[2] İngiliz Vali Yürütme Kuruluna daha çok ılımlı Birleşmiş Partiden temsilci aldı; bir tek üyelik de Halk İlerici Partisine verdi. Birleşmiş Parti lideri *P.S. N'Jie* Başbakan oluyordu.[3]

2 "The Gambia: First General Election," *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 17 (August 1960), s. 799.

3 "The Gambia's First Chief Minister Appointed," *ibid.*, C. VII, No. 8 (April 1961), s. 398 - 399.

Öte yandan, işçi sınıfı hareketi güçlenmekte devam ediyordu. 1960 - 1961 yılları Gambia İşçi Sendikalarının öncülük ettiği grevler, gösteriler ve toplantılarla geçti. Liman işçilerinin ücretlerini arttırmayı başaran sendika bütün işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesini istedi. Sömürgeciler bu istekleri reddettikten başka, halkın katıldığı toplantıları yasakladılar. aktif sendika ileri gelenlerine baskı yapmağa başladılar. Ocak 1961'deki genel grev sonunda İngilizler ödün vermeğe yanaşarak, işçilerin toplanma haklarını tanıdılar ve ücretleri yükseltmek zorunda kaldılar. Sendika siyasal isteklerde de bulundu. İngiliz Vali 1961 yılı başında yerli halkın temsilcileriyle görüşmelere başlama gereğini duyunca, sendika işçi temsilcilerinin de bu konuşmalara katılmaları gerektiğini açıklayan bir bildiri yayınladı. İngilizler ve Gambia temsilcileri arasındaki görüşmeler Mayıs - Temmuz 1961 tarihleri arasında yer aldı. Bütün siyasî partiler ileri gelenleri ve sendika lideri bu toplantıya katıldılar. Bu toplantıda Yasama Kurulunu bir Temsilciler Meclisine dönüştürmek eğilimi belirdi. 39 üyenin 36'sını yerli halk seçecekti. Bu 36'nın yalnız dördünü kabile başkanları atayacaktı. Temsilciler Meclisi seçimleri Mayıs 1962'de yer aldı. Bu kez, sömürge rejiminin sona ermesini isteyen ve bu yönde sendikaların desteğine de kavuşan Halk İlerici Partisi iskemlelerin 18'ini ele geçirerek çoğunluğu kazandı. Birleşmiş Parti 13 sandalya kazanabildi. Hükûmeti Halk İlerici Partisi'nin ileri geleni *David Jawara* kurdu. Ama İngiliz Vali hâlâ yürütme ve yasama yetkisinin başıydı.

BAĞIMSIZ GAMBİA

Jawara Gambia'nın bağımsızlığında israr ediyordu. İngilizler bu toprakları 4 Ekim 1963'de "kendi kendini yöneten koloni" ilân ettiler. Vali dış politika, iç güvenlik ve savunmayı denetlemekte devam edecekti. Temmuz 1964'deki bir anayasa konferansından sonra, İngiliz Hükûmeti ülkeye Şubat 1965'de bağımsızlık vermeye razı olmak zorunda kaldı.[4]

18 Şubat 1965'de Gambia'nın bağımsızlığı ilân edildi. 1970'de Cumhuriyet oldu ve Devlet Başkanlığına Jawara seçildi. Ulusal hükûmet İngiliz sömürgecilerden çok geri bir ülke devralmıştı. 1961'de bütün ülkede yalnız beş doktor vardı. Tarım hâlâ ilkel ve üretim düşüktü. Modern yolları yoktu. Gambia bütçesi hep açık veriyordu. İnsan başına gelir koca kıt'ada en düşüklerden biriydi. Halk İlerici Partisi'nin kurduğu Jawara hükûmeti tüm ekonomik güçlüklerin üstesinden gelemedi. Dört - yıllık Kalkınma Planı (1964 - 1967) yılda % 5'lik kalkınma hızı saptamıştı.

4 Berkeley Rice, *Enter Gambia: the Birth of an Improbable Nation*, London, Angus and Robertson, 1968.

Yatırımlar daha çok enfrastrüktüre ayrılmış, malî destek için İngiliz yardımına bel bağlanmıştı.[5]

Gambia, *dış politikada*, bağlantısız siyasete inanmaktadır. Gambia'nın Senegal ile özel ilişkileri vardır.[6] Gambia bu komşusuyla karşılıklı savunma, ortak dış politika ve Gambia Nehri'nin kullanımı konularında andlaşmalar imzalamıştır. Bu andlaşmalara göre, Senegal Gambia'nın diplomatik temsilciliklerinin olmadığı ülkelerde Gambia'yı temsil edecektir. Senegal ile bir çeşit birleşmenin Gambia için kaçınılmaz olduğu çok önerilmiştir. Gümrük birliği dışında birleşme Gambia'nın da yararına gözükmektedir. Gambia Mart 1965'de Afrika Birliği Örgütüne katılmış. 21 Eylül 1965'de Birleşmiş Milletlere üye olmuştur.

5 "The Gambia: Development Aid and the Budget," *Survey of British and Commonwealth Affairs*, London, C. I, No. 16 (August 1967), s. 815 – 817.

6 Peter Robson, "Problems of Integration Between Senegal and Gambia," *African Integration and Disintegration*, der. Arthur Hazlewood, London, Oxford University Press, 1967, s. 115 – 128.

SİERRA LEONE

Giriş:

Kıt'anın batısında Atlantik Okyanusu'nda kıyısı bulunan, iki milyon nüfusu biraz aşkın *Sierra Leone*[1] güneyde *Liberya*, doğuda ve kuzeyde *Gine* ile komşudur. İngilizler Sierra Leone'nin "koloni" adını verdikleri bölümünü On-sekizinci Yüzyılın sonuna doğru ele geçirmişlerdi. 1896'da da kıyı şeridinin ardındaki toprakları işgâl ettiler. Böylece, bu ülkede[2] ikili niteliği olan kendine özgü bir yönetim kurdular. Başkent *Freetown*[3] ile ona yakın bölgelere "koloni", *hinterland*'a da "protektora" deniyordu. Koloni 268, protektora ise 27,540 mil kareydi. Koloni diye anılan bölgede oturanların çoğu On-sekizinci Yüzyılın sonunda özgürlükleri geri verilerek Batı Afrika kıyısına getirilen eski kölelerin torunlarıdır. Bu kölelerden olmalara "Kreole" *(Creole)* denmektedir.[4] Bugün bile sayıları ancak 25,000 civarında olup, Sierra Leone tarihindeki ağırlıkları nüfuslarına göre çok fazladır. İngilizler bu Kreole'leri küçük memur, misyoner ve aracı gibi kullanmışlardır. Misyonerler elile Anglo - Saxon kültürü aldıklarından, İngiliz yurttaşı sayılıyor, Freetown'daki birkaç orta dereceli okula ve 1827'de kurulmuş olan *Fourah Bay Koleji*'ne[5] gidebiliyorlardı. 1876'den sonra bu okul mezunları eğitimlerini Durham Üniversitesinde bütünleme hakkını da kazandılar. İşte, bu yüzden, Sierra Leone'de ilk önemli çatışma milliyetçilerle sömürgeci devlet arasında olmak yerine azınlıkta kalan Kreole'ler ile kalabalık protektora ahalisi arasındaydı. Kreole'lerin bu nispeten "ayrıcalıklı" durumu Yirminci Yüzyıla girerken değişti. İngilizler ırk ayrımında sert uygulamalara geçtiler. Kreole'ler görevlerinden uzaklaştırılarak en ufak memurluklara itildiler. Bir avuç

1 J. I. Clarke, *Sierra Leone in Maps*, London, 1966; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 256 – 268.

2 Christopher Fyfe, *A History of Sierra Leone* London, 1962.

3 Christopher Fyfe ve Eldred Jones, *Freetown: A Symposium*, Freetown, 1968.

4 Arthur Porter, *Creoledom*, London, 1963.

5 Batı Afrika'nın ilk büyük eğitim kurumu olan Fourah Bay Koleji yerli aydınların oluşmasında önemli rol oynadı. Yalnız Sierra Leone'den değil, Altın Kıyısı, Nijerya, Gambia ve komşu bölgelerden birçok siyasî önder bu kolejde yetişti.

Kreole Meclise kabul edildiyse de, Avrupa kökenli temsilciler parlâmentoda büyük çoğunluktaydı.

İster sömürgelerde, ister protektora iç bölgelerinde olsun, bütün yetki İngiliz vâlisindeydi. Batı ve Doğu Afrika'daki bazı öteki İngiliz sömürgelerinde olduğu gibi, Sierra Leone'de de bir çeşit dolaylı yönetim uygulanıyordu. Kabile başkanları eskisi gibi yönetmekte devam edeceklerdi. İngilizler danışman ve yardımcı gibi gözüküyorlardı. Bu ikisi aralarında dayanışarak düzeni koruyacaklardı.

İngilizler bu topraklara ayak bastıkları sırada, feodal ilişkiler yerli halk arasında pek gelişmemişti. Kendi aralarında sınıf-öncesi toplum ilişkilerini andıran bir yönetim vardı. Gene bu çerçeve içinde mülk ve toplumsal farklılaşma, sınırlı da olsa, yok değildi. Örneğin, köylerde zengin de vardı, fakir de. Bazı kabilelerde başkanlık babadan oğula geçmekteydi. İngilizler kabilenin yukarı kademelerinde kendilerine dayanak bulabilmek için feodalleşme sürecini hızlandırdılar. Önemli olan nokta budur. Yabancılar kabile başkanlarının vergi toplama, zorla çalıştırma ve genel olarak yönetimde yetkilerini arttırarak, onları sömürü makinasının memurları durumuna sokmuştur. Bu hizmetlerinin karşılığı aldıkları maaşlar da toplanan vergiden onlara düşen pay anlamına geliyordu. İngilizler buralara gelmeden önce kabile başkanları genellikle seçilirken, şimdi yabancı valiler tarafından atanıyor ya da görevlerinden alınıyorlardı.

İngiliz sermayesi Sierra Leone'yi de bir tarım ve maden kaynağı durumuna soktu. *United Africa* Şirketi başta olmak üzere, İngiliz ticaret çevreleri zencefil, kola cevizi ve benzeri tarım ürünlerini satın alabilmek için şubeler açmışlar, tekelci durumlarından faydalanarak, fiatları da dünya pazarının çok daha altında saptamışlardı. Hele 1930'larda ekonomik bunalım gelip çatınca, zâten düşük olan fiatlar bir kez daha indirilmiş, örneğin bir ton palmiye özü 1920 - 1929 yıllarında 18 *pound*'a alınırken 1937'de 7 *pound*'a alınır olmuştu. Böylece, Sierra Leone'li tarım üreticisi iki aşamalı sömürüye bağlı kalıyordu. Mahvolma çizgisine yanaşmış olan köylü hayatta kalabilme umuduyla kentlere ve maden ocaklarına koşmuştu.

Sömürge yöneticileri, ithalât - ihracat konusunda tek yanlı olarak ettikleri kârdan başka, ülkenin iç taraflarında jeolojik araştırmalar yaparak, elmas, demir ve krom cevheri damarları buldular.[6] Büyük yabancı şirketler bunları çıkarıp götürme hakkını kopardılar. Bu madenlerdeki en ağır işi gene yerli köylüler ve zanaatkârlar yapıyordu. İkinci Cihan Savaşı başla-

6 H. L. Van Der Laan, *The Sierra Leone Diamonds*, London, Oxford University Press, 1965.

ladığı zaman, madenler Sierra Leone ihracatının yarısını meydana getirmekteydi.

Tarım ürünlerinin de, madenlerin de daha ucuz ihracı ve İngiliz mâmûl mallarının daha kolay ithali için, demiryolları, şoseler, bir kaç liman, depo ve benzeri yapılar gerekiyordu. On-Dokuzuncu Yüzyılın sonunda bir demiryolu yapımına da bu nedenden başlanmıştı. Bu işte de çevre köylerinden binlerce yerli zorla kullanıldı. Hem işin ağırlığı, hem de kötü gıda ve sağlık koşullarından ötürü, yerli işçiler arasında ölüm oranı yüksekti. Gene yerliler sömürgecilerin yaşama ve çalışma yerleri, hattâ karakollar ve cezaevlerinin yapımında da çalıştırıldılar.

Zorla çalıştırma yaygın bir yöntem olmakla birlikte, üretim araçlarından yoksun, fakat ekili topraklar, madenler ve fabrikalarda ücret karşılığı çalışan işçiler de vardı. Köylülerin ve zanaatçının proleterleşmesinin bir önemli nedeni sömürge yönetiminin almakta israr ettiği ağır vergilerdi. Birçok köylü bu vergiler yüzünden herhangi bir ücreti kabul etmek zorunda kalarak ücretli işçiler safına itilmişti. İkinci Cihan Savaşının başında bunların sayısı 30,000'i buluyordu. İngiliz sömürge imparatorluğunun gıda sorununu 1939 yılında inceleyen bir özel komisyon bile işçi ücretlerinin en kabadayısının ancak bir kişiyi şöyle-böyle doyuracak kadar olduğunu, ailenin öteki üyelerinin aç kaldıklarını ve konutların içinde oturulmayacak kadar kötü olduğunu saptamıştı. Rakamlar sömürge yetkililerinin sağlık koşullarını düzeltmekle ilgilenmediklerini göstermektedir. 1914'de bütün ülkede 25 sağlık memuru görevlendirilmiş, 1936'da bu rakam 21'e indirilmişti. İç bölgelerde her yıl yeni doğan 1,000 çocuktan 300–400'ü ölmekteydi.

İngiltere'ye Karşı Mücadele:

Bu koşullar altında, Sierra Leone halkının yabancıya karşı mücadele açması kaçınılmazdı. Bu ülkede anti-emperyalist mücadele daha On- dokuzuncu Yüzyılın sonunda başlamıştı. Yabancı baskıya karşı ilk büyük yığın hareketinin doğum tarihi 1898'dir. Ondan önce, *Sierra Leone Tüccarlar Birliği*'nin *(Sierra Leone Mercantile Association)* eylemi zengin Kreole'lerin kendi yararlarına yeni ticaret koşulları yaratma biçiminde özetlenebilir.[7] Ancak, 1863'de aralarından birini (John Ezzidio) koloni meclisine sokmayı da başarmışlardı. Bu örgütün etkisi ancak on yıl kadar sürdü. Onun yerine geçenleri de *(Sierra Leone Native Association* ve *Sierra Leone Association)* zengin tüccarlar kurmuşlardı.

7 Martin Kilson, "Sierra Leone," *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, James S. Coleman ve Carl G. Rosberg, der., Berkeley, University of California Press, 1966, s. 93 - 94.

Öte yandan, ilk yığın hareketi, yukarda değinildiği gibi, Yirminci Yüzyıla girerken başgöstermiştir. Başlangıçta, yabancının koyduğu vergiye karşı kuzeyde *Bai Bureh* ve güneyde de *Poro Derneği* önderliğinde oluşan bu hareket *(Hut Tax War)* İngilizleri hedef alan geniş bir köylü hareketi durumuna gelmiştir. Köylüler silâhlı birlikler kurmuşlar ve aylarca gerilla savaşı sürdürmüşlerdir. Birbirine bağlı ve açık bir programı olmayan, ayrıca kentlerde çalışanlarca da tutulmayan bu hareket büyük askerî birlikler getirten İngilizlerce bastırılmıştır.

Kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve bunun sonucu olarak da proletaryanın, küçük de olsa, ortaya çıkması işçi sınıfı hareketini doğurdu. Afrika tarihindeki ilk grevin daha 1874'de Freetown'da yer almış olduğu burada söylenmelidir. Birinci Cihan Savaşında da Sierra Leone'de bir demiryolu işçileri sendikası kurulmuş, 1919'da da bunlar başarılı bir grev yapmışlardı. Bütün bunların bir sonucu olarak da ücretlerde bir artış olmuş, çalışma koşulları bir parça düzelmişti. 1926'da gene aynı sendika ücret artışı ve çalışma saatlerinin azaltılmasını istediyse de, İngiliz vali sendikayı kapattı, on-binlerce işçiyi işinden uzaklaştırdı ve birçok işçiyi tutukladı. Yeni sendikalar madenlerde ve limanlarda kurulduysa da, bunlar resmen ancak İkinci Cihan Savaşı yıllarında tanındı.

Güçlenen orta sınıfın bazı üyeleriyle aydınlar aşağı sınıflarla birleşerek yabancı sömürücüye karşı mücadeleye başladılar. 1920'de Sierra Leone delegeleri *İngiliz Batı Afrikası Ulusal Kongresi*'nin *(National Congress of British West Africa)* kurulmasında rol oynadılar. Bu kuruluşlar yerlilerin yönetime katılmaları, ulusal kültürlerinin gelişmesi, eğitimin tabana inmesi ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması gibi konularda isteklerde bulundularsa da, bütün talepler sömürge rejimini temelden değiştirmeyen nitelikteydi.

1938'de *T. A. Wallace - Johnson* adlı bir gazeteci *Sierra Leone Gençlik Birliği (Sierra Leone Youth League*, SLYL) adında bir örgüt kurdu.[8] Bu birlik özellikle *African Standard* adlı yayınıyla sömürge rejimine karşı şiddetli eleştiriler yayınlıyordu. Kurucusu Wallace-Johnson 1930'ların başında Sovyetler Birliği'nde üniversite eğitimi görmüş, Marksist eğilimli bir aydındı. Örgütün üyeleri birbirine "yoldaş" diye hitab ederlerdi. Örgütün ikinci yayın organı olan *African Worker* "emekçi yığınlarının sesi" *(voice of the toiling masses)* olduğu iddiasındaydı. Wallace - Johnson da, bu yüzden, İkinci Cihan Savaşı yıllarında hapse atılmıştı. Örgüt, savaştan sonra, eski dinamizmini kaybetti.

8 *Ibid.*, s. 95 96.

Savaş yılları ve sonrasında Sierra Leone'nin toplum hayatında ve ekonomisinde önemli değişiklikler oldu. Bir yanda, devlet hizmetinde ırk ayrımı son bulurken, öte yanda İngiliz tekelci sermayesi, savaş ihtiyaçlarını öne sürerek ülke ürünlerini —bedelini sonra ödemek kaydıyla— alıyordu. Böylece, ülkenin döviz getirecek kaynakları yıllarca Londra'ya aktı. 1950'lere gelindiğinde, sömürge halkının bedeli ödenmemiş ürünleri ve hizmetlerinin değeri 60 milyon sterlini bulmaktaydı. Bu rakkam yıllık bütçesinin on katı demekti. Savaştan sonra, İngiliz maden şirketleri elmas, demir ve krom cevheri ihracını da arttırmışlardı.

Böylece, 1945 - 1960 yılları arasında İngiltere Sierra Leone'den 100 milyon *pound*'luk bir zenginlik alıp götürdü. Bu rakkam ülkedeki tüm yıllık yatırımın otuz katından daha fazlaydı. Sierra Leone'nin ekonomik gelişmesini engelleyen en önemli neden de, herhalde, İngiliz emperyalizminin bu ülkenin ulusal gelirinin büyük bir kısmını alıp dışarı götürmesiydi. Ama iç pazar, buna rağmen, yavaş ve çelişmeli bir biçimde de olsa, gelişti. Tarımda ihraca yarayan ürünlerde ve para birikiminde bir artış vardı. Sermaye kabile soyluları ve birkaç zengin çiftçinin elinde toplanıyordu. Birkaç yerli tüccar da tarım ürünü ve elmas gibi malların satışıyla ilk yerli şirketleri kurmayı başarmışlardı. Madencilikte de, yerliler, yıllar süren mücadelelerden sonra, İngiliz şirketinin tekelini kırarak elmas yataklarını işletme hakkını elde etmişlerdi.

İngiliz emperyalizmi bütün ülkenin ellerinden çıkıp gitmesini engellemek amacıyla yerli orta sınıfa ve kabile soylularına birtakım ekonomik ve siyasal ödünler vermek zorunda kaldı. 1945'de kurulan *Protektora Meclisi* kabile soylularından bileşik olup hükûmete danışmanlık yapacaktı. Bu tedbir soylularla ittifak içinde olan sınıfı tatmin etmedi. Savaştan sonra kurulan ilk (Ağustos 1950) büyük parti *Sierra Leone Kolonisi Ulusal Kurulu (National Council of the Colony of Sierra Leone)* adını taşımaktaydı. İsminden de anlaşıldığı gibi, protektoraya karşı koloni çıkarlarını savunuyordu. Partinin ön safındakiler güçlenmekte olan orta sınıftan geliyorlardı. Başkan *H. C. Bankole - Bright* doktor, yardımcısı *C.D.Hotob During* hukukçu ve sekreter *C.M.A. Thompson* iş adamıydı. 1957 genel seçimlerinde hiç temsilci çıkaramayarak yenilgiye uğraması gereksizliğini gösteriyordu.[9]

Asıl önemlisi, 1951'de, *Dr.* (sonra *Sir) Milton Margai* başkanlığında, ülkenin kendi kendini yönetmesini isteyen bir *Sierra Leone Halk Partisi (Sierra Leone People's Party*, SLPP) kuruldu. SLPP üç siyasî örgütün birleşmesinden meydana gelmişti: *Halk Partisi (Peoples Party*,

9 *Ibid.*, s. 96.

PP), *Protektora Eğitimsel İlerici Birliği (Protectorate Educational Progressive Union*, PEPU) ve *Sierra Leone Örgüt Derneği (Sierra Leone Organization Society*, SLOS). Bunlardan PP'yi *Laminah Sankoh* adlı bir Kreole 1949'da kurmuştu. PEPU ve SLOS ise protektorada doğmuşlardı. SLOS'un uzun vâdeli hedefi Sierra Leone'nin bağımsızlığıydı. PEPU (Milton Margai dışında) kabile başkanlarınca kurulmuştu. Öte yandan, SLOS okumuş bir avuç protektoralının yaratığıydı. SLOS kurucuları arasında *Julius Gulama* kabile başkanıydı ki, o da ikiyüz başkan içinde okul görmüş otuz kişiden biriydi. Ötekiler *Siaka Stevens* gibi sendikacı, *Doyle Summer* örneği öğretmen ya da *J. D. Manley* tipinde papazdı. SLOS kabile başkanlarından başka kimsenin halk temsilciliğine getirilmediğini, oysa "yeni ilericiler"in Meclise girmeleri gerektiğini savunuyordu. İşte, bu çekirdekler üstüne kurulmuş olan SLPP "Tek Ülke, Tek Halk" sloganını benimsemişse de, aslında, Afrikalı protektora insanları yararına hareket ediyordu. Protektoranın içinde de *Mende* kabilesi ağır basmaktaydı.

İngilizler yalnız SLPP'nin değil, bir *Temsilciler Meclisi*'nin de kurulmasına razı olmak zorunda kaldılar. Ancak, SLPP'nin orta sınıf ve aydınlar arasında yayılarak bazı sendikacılar ve gençlik örgütlerinin de desteğine kavuşan partinin Temsilciler Meclisi'nde ağır basmaması için, protektoranın kabile başkanlarına da yeteri kadar iskemle ayrılmıştı. Parti zamanla soyluları da kendi faaliyetleri içine katmayı başardıysa da, reform tasarıları ve ulusal bağımsızlık önerilerine sabotajlar gene soylulardan geldi.

1951'de Afrikalıların da katıldığı ilk hükûmet kuruldu. Yetkileri, tabii ki, çok sınırlıydı. İngilizler bu ödünlerin onların ekonomik ve siyasal alanlardaki ayrıcalıklı durumlarını sarsmayacağını düşünüyorlardı. Bu strateji ilk yıllarda meyvasını da vermiş, yönetimde payı olan SLPP tam siyasal bağımsızlığın sözünü etmez olmuştu. Ne var ki, halkın etkilediği olaylar dizisi ülkede bambaşka bir hava, yepyeni durumlar yarattı.

İlk fabrikaların kuruluşu, modern ulaştırma sisteminin daha yaygınlaşması ve gerek endüstri çevreleri ve gerekse yeni iskân bölgelerinde yapılara başlanması işçi sınıfını büyüttü. Devlet sektöründe çalışan işçiler, öğretmenler gibi fikir işçileri ve sağlık memurları gibi çalışanlarla kalifiye sayılması gerekenlerin sayıları artmaktaydı. 1955'lerde ücretli işçiler savaş-öncesine oranla iki katına çıkmıştı. Fabrika ve ofis işçileri daha iyi çalışma ve yaşama koşulları elde etmek uğruna örgütlü bir biçimde mücadele edebilmek için sendikalar kurmak ve onları güçlendirmek yollarını gene bu sıralarda aradılar. Memurların en az üçte-biri sendikalı

olmuşlar, ülkenin sosyo - politik hayatının şu ya da bu biçimde parçası durumuna gelmişlerdi. Kuşkusuz, hele sömürge koşulları dikkate alındığında, işçinin hakları için verilen sendika mücadelesi hemen siyasal bir nitelik kazanarak kurtuluş hareketinin ayrılmaz bir parçası oldu.

1955'de Freetown'daki *ilk genel grev* Sierra Leone'deki anti-emperyalist mücadelenin bu yeni aşamasının başlangıcı sayılabilir. Grevin ilk nedeni pirinç , balık ve palmiye yağı gibi ana maddeler fiatlarının, kiraların ve ulaştırma ücretlerinin arttırılmasıydı. Çalışanlar da % 50 oranında bir ücret artışı istediler. İngilizlerin desteğine güvenen işverenler bu istekleri reddedince, en büyük sendikalardan ikisi 9 Şubat 1955'de grev ilân ederek bütün öteki sendikaları da yardıma çağırdı. Demiryollarında, limanlarda, fabrikalarda, kamu hizmetlerinde çalışan işçiler işi bıraktılar. Grevci işçiler aileleri, işsizler ve orta sınıftan bazı aydınlarla birlikte Freetown sokaklarında yürüyüşe başlayınca, grev ekonomik mücadele sınırlarını aşarak siyasal bir nitelik de kazandı. İngiliz ordu birliklerinin silâhlı mücadelesi sonucu yüz kadar sivil öldü. Ama öte yandan, genel grev işverenleri ve sömürge yöneticilerini önemli sayılabilecek ekonomik ödünlere de sürükledi. Ücretler arttı, bazı işyerlerinde çalışma saatleri kısaltıldı ve birtakım iş katagorilerinde çalışma koşulları bir miktar düzeltildi. Sömürgeciler greve ön-ayak olmuş olan sendikaları dağıtamadılar. Bu grev de gösterdi ki, işçiler örgütlü ve harekete kararlı oldukları takdirde, İngilizleri geriletebileceklerdi.

Sendikaların bu başarısı kırlık bölgelerdeki köylüleri de harekete geçirdi. Burada memnuniyetsizliğin nedenleri kabile başkanları ve köy ihtiyarlarının ayrıcalıklı durumuydu. Köy ileri gelenleri köylüleri eziyor, onları evlerini terke zorluyorlardı. Hele vergi konusunda köy yöneticilerinin yabancılarla birlikte hareket etmeleri köylüleri çileden çıkarmaktaydı. Köylüler ve zanaatkârlar otuz türlü vergi veriyorlardı. Vergiye bağlanmamış bir ticaret, bir faaliyet, hattâ bir eşya yok gibiydi. İşin tuhafı vergi yalnız yetişkinlerden değil, çocuklar ve ölmüşler adına da alınıyordu. Vergilerini ödemeyen köylüler cezalandırılıyor, dövülüyor ve tutuklanıyordu; evleri, hayvanları, eşyaları ve araçlarının alındığı da vardı. Binlercesi yıkıntıya uğruyor, işsizler safına katılıyorlardı. 1955 Sonbaharında batıdaki bölgelerde kitle halinde memnuniyetsizlikler başgösterdi. Köylüler vergi vermeyi reddediyor, kabile başkanlarını ve mahkeme görevlilerini köy dışına sürüyorlardı. Binlercesi gösterilere katıldı. Bazı yerlerde kendi yönetim organlarını kurarak bunların İngilizler tarafından tanınmasını istiyorlardı. Vali gösteri yapanlara polis ve asker ateşiyle karşılık verip kabile başkanlarının otoritesini geri getirmek isteyince, köylüler silâhlı mücadeleye başvurdular. Bazı bölgelerde gerilla birliklerinin ortaya çık-

ması üzerine hareketin anti-emperyalist bir niteliğe büründüğünü gören İngilizler selâmeti bir yandan baskı, bir yandan da ödün verme politikasında gördüler.

İngiliz yetkililer bazı kabile şeflerini uzaklaştırmayı, vergilerden bir kısmını kaldırmayı ve yöresel temsilî organların birtakım yetkilerini arttırmayı kabul ettiler. Bu tedbirler köylü saflarını böldü; daha ılımlı unsurlar İngilizler tarafına kazanılmış oldu, radikaller yalnız bırakıldı. Öte yandan, silâhını bırakmayanlara karşı amansız bir mücadeleye girişildi. 1956 İlkbaharında silâhlı köylü hareketi bastırılmış olup, yabancılar Sierra Leone'de "kanun üstünlüğü"nün kurulduğunu ilân ettiler.

Yalnız, halkın o tarihe kadar yapmış olduğu ekonomik ve siyasal mücadele ülkedeki bütün kuruluşları program ve taktiklerini değiştirmeğe zorladı. Örneğin, Halk Partisi, kitlenin baskısı altında, yavaş anayasal değişiklikler siyasetini terkederek, "en kısa zamanda tam bağımsızlık" sloganını benimsedi. Sonunda yenilgiye uğratılmış olsa da 1955 - 1956 olayları ülkede değişiklikten yana bir akımın oluşmakta olduğunu göstermekteydi. Yakın bir gelecekte sömürge sisteminin tüm tehlikeye girmesi pek muhtemeldi. Bu yüzden, 1957 - 1960 tarihleri arasında İngiliz Sömürge Dairesi ile Sierra Leone'nin ana siyasal örgütleri arasında bağımsızlığın tarihi ve koşullarıyla ilgili olarak görüşmeler yer aldı.

1957 yılının en önemli olayı, kuşkusuz, genel seçimlerdi. Bu ülkenin de, artık kendi kendini yönetebileceği sözleri, ilk kez, yaygın biçimde işitiliyordu. Protektora bölümünde vergi ödeyen herkes ve okuma - yazması olan her kadın oy kullanacaktı. Koloni kesiminde de yılda 60 *pound* ya da daha yukarı kazananlara oy hakkı tanınması önerilmişti. Ancak, Koloni'de yer alan genel grevden sonra ücretler artınca, hemen hemen herkes 60 *pound* sınırını aşarak oy sahibi oldu. 1957 genel seçimlerinde Margai ve partisi ezici zafer kazandı.[10]

BAĞIMSIZ SİERRA LEONE

Nisan 1960'da Londra'daki konferansta Sierra Leone'nin bağımsızlığı ele alındığında, bu toplantı daha önce yer alıp gene Afrika'yı ilgilendiren uluslararası temaslar kadar ilgi uyandırmadı, hakkında bol yayın yapılmadı. İki taraf arasında dramatik bir çelişi göze çarpmıyordu. Sierra Leone'li liderler bu konferansa Nkrumah gibi hapisten gelmiyorlardı. Margai,

10 Bryan Keith - Lucas, "Sierra Leone: Problems of Independence," *Africa: the Political Pattern*, Miller Maclure ve Douglas Anglin, der., Toronto, University of Toronto Press, 1961, s. 101.

geçen yıllarda, sık sık gazete başlıklarına çıkan bir önder değildi. Sessiz, yaşlı bir doktordu. Geçmişte, sömürgecilere karşı şiddetli bir mücadele de vermemişti. Hattâ, onların dostu bile sayılırdı. Bu yüzden, 1960 konferansında İngiltere bağımsızlığı kabul ederken, bu ülkeyi Uluslar Topluluğu'nda tutmayı başardığı gibi, ilerde bir "savunma andlaşması" yapma sözünü de almıştı. SLPP ileri gelenlerinden biri olup, bu görüşmelere katılmış olan Siaka Stevens bağımsızlık vaadiyle birlikte yürütülen bu koşullardan ötürü partisinden ayrılarak *Bütün Halkın Kongresi (All Peoples' Congress*, APC) adlı yeni bir parti kurdu. Ülkenin protektora bölümünden olan Stevens daha önceden bir maden işçileri sendikasını *(United Mine Workers' Union)* yönetmişti.

Sierra Leone 27 Nisan 1961'de bağımsızlığını kazandı. İlk ulusal hükûmeti SLPP'den Milton Margai kurdu. İngiltere'den yollanan valinin yerini de Sierra Leone'li *Sir Henry Lightfoot - Boston* aldı. İlk hükûmet açıklamaları hiçbir askerî bloka girilmeyip, siyasal ve toplumsal sistemleri ne olursa olsun, bütün devletlerle dostane ilişkiler kurulacağını bildiriyordu. Sierra Leone aynı yıl yüzüncü üye olarak Birleşmiş Milletlere de girdi. Afrika Birliği Örgütü üyesi olarak da kıt'adaki anlaşmazlıkların barışçı yoldan çözümünü ve bütün Afrika ülkelerine bağımsızlık verilmesini istiyordu.[11]

Sierra Leone, iç politikasında, yabancı özel ve devlet sermayesini çekme yollarını aramış, Batı Avrupa ve Amerika'dan kredi alma peşine düşmüş ve yabancı sermaye sahiplerine yatırımlarına dokunulmayacağı ve kârlarını dışa aktarabileceklerine dair garantiler vermiştir. Fakat yabancılar titanyum cevheri gibi madenler ve petrol çıkarılmasıyla ilgilenmekte, yerliler açısından daha yararlı olan imalât endüstrisini ihmal etmektedirler.

Yabancı sermayeyi ancak en kârlı sektörlere sokabilmiş olan hükûmet devlet sektörünü genişletme yollarını da aramak zorunda kalmıştır. 1962/63 - 1971/72 yıllarını kapsayan on-yıllık kalkınma plânı 164 milyon sterlinlik yatırımı öngörmektedir. Bunun çoğu ulaşım, haberleşme, elektrik ve kamu hizmetleri gibi enfrastrüktür yatırımlarıdır. Yalnız 25 milyon sterlin, ya da ilk beş yıl için ayrılan tüm meblağın dörtte-biri tarım ve endüstri üretimi için ayrılmıştır. Öte yandan, on-yıllık plân hakkında parlâmento ve basında yer alan tartışmalar birçok projelerin finansmanı için yeterli kaynaklar bulunmadığını ve yatırımların yarısının İngiltere, Amerika ve Batı Almanya'dan beklenmekte olduğunu ortaya koydu. Bu

11 Martin Kilson, *Political Change in a West African State: A Study of the Modernization Process in Sierra Leone*, Cambridge, Mass., 1966.

devletler ise, Sierra Leone'nin kalkınma plânına para akıtmağa hazır ve istekli olmadıklarından, 1962 - 1966 yıllarındaki yatırımlar ilk plânlamanın ancak pek küçük bir parçasını meydana getirdi.[12]

Ülkenin böylesine dışa karşı bağımlı kalışını APC tâ başından beri eleştirmekteydi. Bu partinin ileri gelenleri yabancı sermayeyi ekonomik bağımsızlık ve çok-yönlü ekonominin kurulması için tehlikeli görüyor, köklü sosyo-ekonomik reformlar istiyor, feodal unsurların yetkilerinin kısılmasına taraftar görünüyor, vergi adaleti ve tüm alanlarda kalkınma arzuluyorlardı. Mayıs 1962'de yapılan ilk genel seçimlerde SLPP oyların % 35'ini, APC % 23'ünü aldı; seçmenlerin geri kalanı da bağımsızlara vermişti. Bağımsızların sonradan SLPP'ye katılmalarıyla bu kuruluş iktidara geldi. Margai tekrar hükûmeti kurmuş, Stevens muhalefete geçmişti. Mayıs 1964'de ölen Milton Margai'nin yerine kardeşi *Albert Margai* başbakan oldu. Muhalefetin eleştirilerinden sıkılan hükûmet zaman zaman tek partili sistemi deneme çabaları gösteriyordu.

Mart 1967 seçimleri bu gergin hava içinde yapıldığından, Sierra Leone silâhlı kuvvetlerinden *Tuğgeneral David Lansana* iktidarı aldı. Margai'yi destekleyen Lansana APC Başkanı Siaka Stevens'in başbakan olmasını istemiyordu. Ancak, iki gün sonra, bir subay grubu da onu devirdi. Bu kez, *Albay A. T. Juxon - Smith* başkanlığında yedi kişilik bir *Ulusal Reform Konseyi* kuruldu. Konsey ekonomiyi düzenleyeceğini, israfa son vereceğini ve iktidarı ilk fırsatta sivil yönetime devredeceğini söylüyordu. Fakat aylar geçip bu hedeflerin herhangibiri yönünde bir gelişme görülmeyince, bir grup asker, Nisan 1968'de, bu yedi kişiyi iktidardan uzaklaştırdı. Hükûmeti kurma görevi bir yıl önceki seçimlerde çoğunluğu almış olan partiye verildi. Stevens başbakan oldu. Ancak, Eylül 1971'de iki bakan (Dr. Muhammed Forna ve Muhammed Baş-Taki) kabineden ayrılıp Dr. Karefa-Smart çevresinde toplanan muhaliflerle uzlaşarak *Birleşmiş Demokratik Parti*'yi *(United Democratic Party)* kurdular. Bu iktidarı da içerden ve dışardan zor kullanarak devirme girişimleri olmuştur. İçte *Tuğgeneral Bangura*'nın Mart 1971'de darbe hazırlığı ve dışta Portekiz'in Aralık 1971'de Gine'deki rejimi değiştirmeğe çalışması olayından sonra, Stevens Gine ve Liberya ile bölgesel bir savunma andlaşması önerdi. Bangura hareketinde Gine askerleri Freetown'a yollanarak Stevens iktidarının ayakta durmasına yardımcı olmuşlardı.

12 Ralph Gerald Saylor, *The Economic System of Sierra Leone*, Durham, N. C., Duke University Press, 1967; Rattan J. Bhatia, Gyorgy Szapary ve Brian Quinn, "Stabilization Program in Sierra Leone," *International Monetary Fund Staff Papers*, No. 16/3 (November 1969), s 504 - 526.

LİBERYA

Giriş:

Batı Afrika'da 38.250 mil kare[1] topraklar üstünde kurulmuş olan 1,134,000 nüfuslu (1969) *Liberya Cumhuriyeti*'nin[2] doğusunda *Fildişi Kıyısı*, kuzeyinde *Gine* ve batısında *Sierra Leone* vardır.[3] Atlantik kıyısı 355 mil uzunluğundadır. Halkı 16 büyük kabileden bileşiktir.[4] Bu kabileler kendi içlerinde 124'e ayrılırlar.[5] 3,000 kadar Lübnanlı tüccar vardır.

Birinci Cihan Savaşı bittiğinde, Liberya ötedenberi bağımsız olan birkaç Afrika ülkesinden biriydi. Fakat bu bağımsızlık daha çok göstermelik sayılmalıdır. Liberya bir *göçmenler* ülkesiydi. Ama Amerikan zencilerinin ancak bir kısmı buraya yerleşebilmiş, onlar da yerli zencilerle tam olarak bir türlü kaynaşamamışlardır. Amerikan zencilerinin ilk kafilesi 1822'de bu topraklara ayak basmış, Liberya Cumhuriyeti de 26 Temmuz 1847'de ilân edilmişti.[6] Amerika'daki bütün zencilerin zamanla buraya göçüp yerleşmeleri düşünülüyordu. Oysa, kaç kuşak Amerika'da oturmakta olan zenciler Afrika'yı anayurtları olarak kabul etmiyorlar, başka bir kıt'aya hep birlikte göç etmeleri birçok bakımdan güç geliyordu. Bu yüzden, Birinci Cihan Savaşının sonuna kadar topu topu 20,000 zenci göçmen gelip Liberya'ya yerleşti. Bunların 5,700 kadarı İngiliz ve Amerikan gemilerinde tayfa ve işçi olarak çalışmış zencilerdi.

---

1 Eski ölçüm 43,000 mil kareydi, sonra 38,250 olarak düzeltildi.

2 Reginald Charles Fulke Maugham, *The Republic of Liberia*, New York, Negro Universities Press, 1969; N.R. Richardson, *Liberia's Past and Present*, London, 1959; Sir Harry Johnson. *Liberia*, 2 C., London, 1906; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 269 – 278.

3 Mercedes Mackay, "Liberia and Her Eastward Neighbours," *African Affairs*, C. 64, No. 255 (April 1965), s. 116 – 119.

4 En kalabalık olanları: Kpelle (211,000), Bassa (166,000), Gola, Lorma, Vai, Kru, Grebo, Mende, Geh, Gissi, Krahn, Dey Mandingo ve Belle. Liberian Information Service, *This is Liberia*, Monrovia, 1959, s. 4, teksir.

5 G. Schwab, *Tribes of the Liberian Hinterland*, Cambridge, Mass., Papers of the Peabody Museum, Vol. XXXI, 1947.

6 R. L. Buell, *Liberia: a Century of Survival, 1847 – 1947*, Philadephia, University of Pennsylvania Press, 1947.

Göçmenler çok kötü coğrafya koşullarıyla karşı karşıya kaldılar. Denizin çok dalgalı, kıyı topraklarının kumlu, içerilerin tropik ormanlı, çevrenin hastalıklı ve iklimin sıcak-rutubetli oluşu yüzünden, gelenlerin yarısı kadarı ya geriye döndü ya da orada öldüler. 1967'ye kadar başkent *Monrovia*'yı *Robertsport*, *Greenville* ve *Harper* gibi limanlara bağlayan yollar bile yoktu.[7] Zencileri buraya getiren Amerikan kurumları yerleşmelere ayrı ayrı isimler vererek[8] onları birbiriyle bağlantıları olmayan fakat Amerika'daki örgütlenmelere bağlı birimler olarak yalnızlığa mahkûm ediyorlardı.

Yeni gelenler kendilerinin sahip oldukları hakları yerlilere de tanımak taraflısı değillerdi. Yeni devletin yönetimine ve ekonomisine bu deniz-aşırı kökenli zenciler el koyarak, doğal hakları peşinde olan yerli ırkdaşlarını, silâh zoruyla da olsa, susturmasını bildiler. 1850'lerden hemen sonra Avrupa ve Amerika ile ticaret yaparak zenginleşen göçmen zenciler yelkenli gemilerin gitgide az kullanılması ve bunların yerini buharlı taşıtlar ve büyük sermayenin almasıyla etkileri günden güne azalmağa ve yalnız komprador niteliğe dönüşenler tutunmağa başladı. Küçük bir azınlık da, üstünde yerlilerin çalıştırıldığı çiftliklerin sahibi oldu. Göçmen zencilerin çoğu, büyük sermayenin amansız rekabeti karşısında, bürokrasiye yöneldi. Bunlar diplomat, subay, hukukçu ve politikacı oldular. 1869'da kurdukları *Gerçek Whigler Partisi (True Whigs Part)* 1877'de iktidara geldi. Liberya'da bürokratik ve komprador burjuva, kalın çizgileriyle, işte böyle meydana gelmiştir.

1847'denberi bağımsız olan Liberya bütün Ekvator Afrikasında siyasî partiler tarihi en eski olan ülkedir. J. Gus Liebenow'a göre,[9] bu ülkede 1839'dan sonra iki partili bir sistem görmek mümkündür. O tarihte *John Seys*'in muhalefeti *J. J. Roberts*'ın karşısına dikilmiş, Seys'in yerini, bir süre sonra, *Samuel Benedict* almış, *Stephen A. Benson* --- sırf deri rengi daha siyah diye — 1855 seçimlerinde Roberts'ı yenilgiye uğratmış, onu *Edward J. Roye* izlemiş, ardından gene Roberts (1871) ve sonra *S. Payne* (1875) seçilmişler, 1877'den sonra ise, iktidara hep Gerçek Whig'ler egemen olmuştu.

Avrupalılar ve Firestone Dönemi:

Liberya bir "Avrupalılar", bir "Firestone", bir de "Tubman" dönemi geçirdi. 1845'de ülkenin geliri sadece 8,853 dolardı; 100,000 doların

7 Brown Engineers, *Transportation Survey of Liberia*, New York, 1963.

8 "Mississippi in Africa" ya da "Maryland in Liberia" gibi.

9 J. Gus Liebenow, "Liberia," *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, James S. Coleman ve Carl G. Rosberg, der., Berkeley, University of California Press, 1966, s. 449.

üstünde bir para da her yıl Amerika'dan geliyordu. Liberya bağımsız olduktan sonra, bu gelir azaldıktan başka, ana ihracat maddeleri olan kahve, palmiye yağı ve şeker kamışı dünya pazarlarında eskisi kadar aranmaz oldu. Hükûmet 1871'de İngiltere'den borç aldı. İşte "Avrupalılar" döneminin başlangıcı bu olaydır. İngiliz etkisi Birinci Cihan Savaşında zirvesine ulaşmış, 1925'e kadar sürmüştür. Liberya 1918'de savaşa sokulmuş, limanları askerî üs olarak kullanılmıştır. 1925'de Liberya ithal mallarının % 90'ı Avrupa'dan geliyor, ihracatının % 87'si de bu kıt'aya gidiyordu. Liberya limanlarındaki 904 geminin ancak 26'sı Amerikan bayrağını taşımaktaydı.[10]

İngiltere ise, Liberya'yı daha 1848'de tanımış, 1853'de oraya gemi seferlerine başlamıştı. Batı Afrika Altın İmtiyazı Şirketi *(West African Gold Concession Ltd.)* 1901'de maden aramağa başlamış, 1906'da bir lâstik kumpanyası *(Mount Barclay Rubber Plantation Co.)* daha sonra kauçuk verecek olan 135,000 adet *havea ağacı* ekimine başlamıştı. *Liberya Sınır Kuvvetleri* denen ordu birliklerinin komutanı bile bir İngilizdi. Güvenlik kuvvetleri de 1908'de aynı kişiye bağlanmıştı.

Liberya ile *Almanya* da ilgilenmişti. Woerman firması 1849'da buraya gelmiş, Almanya 1910'da Monrovia'da bir telsiz istasyonu ve bir de banka kurmuştu. 1918'den sonra Almanya ve Hollanda Liberya'nın baş müşterisi oldular.

"Avrupalılar" dönemi Amerikan *Firestone* şirketinin gelişiyle sona erdi. Amerika'nın Liberya'ya tam anlamıyla girişi savaşın bitiminden sekiz yıl sonradır.[11] Firestone Lâstik Kumpanyası[12] başkanı Harvey Firestone 1926'da Liberya Hükûmetinden önemli bir ödün kopardı. Bu şirket Amerika'daki dört büyük lâstik tekelinden biriydi. Çok sayıda otomobil yapımına yöneldiği halde, ham madde olarak lâstik sıkıntısı çekmekteydi. Şirket, Amerikan Dış İşleri Bakanlığının da aktif desteğiyle, Liberya'yı Amerika için büyük bir lâstik üreten bölge durumuna getirmeğe yöneldi. Liberya'dan koparılan 1926 andlaşması ödünü bu küçük ülke için yıkıcı oldu. Önce, şirket bu toprakları tam 99 yıl kullanacak, en elverişli 400.000 hektar arazi üstünde dilediğini yapacak,[13] kullandığı her hektar toprak için yalnız 14.85 sent (15 sent bile değil) ve ihraç edilen lâstiğin toplam

10 G. W. Brown, *The Economic History of Liberia*, Washington, 1941.

11 W. E. Burghardt Du Bois, "Liberia, the League and the United States," *Foreign Affairs*, C. II, No. 4 (July 1933), s. 682 - 695.

12 W. C. Taylor, *The Firestone Operations in Liberia*, New York, National Planning Association, 1956.

13 Buraya *Harvey* ve *Annabel* (Firestone) adlarının ilk ve son heceleri birleştirilerek "Harbel" çiftlikleri deniyordu.

değerinin % l'ini verecekti. Liberya Amerikan sermayedarlarının gerek çiftlikleri, gerekse yol yapımı için gereken insan gücünü de verecek, bunun karşılığında yılda % 7 faizli 5 milyon dolar borç alacaktı. Firestone şirketini bu ülkeye yerleştiren, İngiltere'yi ikinci plânda bırakan ve bu şirketin yöneticilerinden herhangi birini zamanla en yüksek rütbeli Liberyalıdan daha güçlü duruma getiren işte bu andlaşmaydı.

Şirket hemen dört yıl içinde Liberya'da kendi bankasını açtı; bu banka ülkenin bütün dış ticaretini kısa zamanda avucunun içine aldı. Hükûmetin kabul ettiği o küçük kredinin faizi bile 1928 yılında ülkenin bütün gelirinin % 20'sini alıp götürmüştü; aynı kredinin faizi 1932'de gelirin % 60'ını götürdü. 1933'de başlayan lâstik ihracatı ise, asıl 1938'den sonra hızlandı. Yabancılara ait topraklarda 30,000 kadar yerli işçi sabahtan akşama kadar işliyor, karşılığında günde 25 sent alıyordu. Firestone şirketinin çok yüksek kazançlarının bir önemli nedeni Liberyalı işçinin bu denli sömürülmesiydi.

Ama öteki emperyalist devletlerin Liberya'yı bütünüyle Amerika'ya terketmeğe niyetleri de yoktu. İngiltere ve Fransa Milletler Cemiyetine alınan Liberya'nın "manda" haline sokulmasını bile istediler. Alman sermayesi savaş başlamadan Liberya'ya girmeği de denedi; yalnız, ön plânda İsveç ve Hollanda firmaları gözükmekteydiler.

1929 dünya ekonomik bunalımı nedeniyle yerlilerin yaşantısı eskisinden daha kötüye gitti. 1931'de kıyılarda oturan *Kru* halkı vergi borçlarının ertelenmesini istediler. Denizci, liman işçisi ve balıkçı olarak hayatlarını kazanmağa çalışıyorlardı. O günün koşulları altında kolayca anlaşılması gereken bu önerileri 20 Mayıs 1931'de hükûmetin silâhlı tepkisiyle karşılaştı.

Liberya Mihver'e karşı resmen Ocak 1944'de savaş ilân ettiyse de, kıt'alar arasındaki stratejik yerinden ötürü limanları Müttefiklerce bir süredir kullanılmaktaydı. Mihver'in Akdeniz'de güçlü olduğu yıllarda Orta Doğu'ya yollanan Amerikan silâhları Umud Burnundan dolanıyordu. Askerî uçaklar ise, Amerika'dan Irak'a Liberya ve Sudan yoluyla gidiyordu. Savaş sırasında Liberya ve Seylân Müttefikler için doğal lâstik kaynaklarıydı. O yıllarda Amerika Liberya'ya eşit olmayan birkaç andlaşma kabul ettirdi. Bu andlaşmalar Amerika'ya durumunu güçlendirmek için yeni olanaklar tanıyordu. Amerikan resmî çevreleri ise, bütün bu andlaşmaların Liberya Cumhuriyetinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak için yapıldığını öne sürüyorlardı. Aslında, Amerika bu topraklardan Avrupalı rakiplerini çıkartıp kendi siyasal ve ekonomik nüfuzunu daha da yerleştirmekteydi. 1934'de Liberya ihracatının ancak %

15'i Amerika'ya yapılırken, savaş yıllarının daha başlangıcı sayılan 1941'-de bu oran % 60'ın üstüne çıkmıştı. İthal mallarının yarısı da Amerika'-dan geliyor, bunlara gümrük de konmuyordu. 1943'de Amerikan doları ülkede kullanılan para cinsi oldu ve *Monrovia Bankası* New York Birinci Ulusal Kent Bankası'nın bir kolu durumuna getirildi. Savaş yıllarında, Amerika 1942 andlaşmasına dayanarak *Robertsfield*'de bir hava alanı ve Monrovia'da bir liman yapımına başladı. 1943'de *F. D. Roosevelt* Liber-ya'yı ziyaret etti.

Birleşme ve Açık Kapı Siyasetleri:

İkinci Cihan Savaşından sonra dünyanın her tarafında meydana ge-len büyük değişiklikler Liberya'nın iç siyasal düzenini de etkilemekten geri kalmadı. Hem kendi halkının, hem de bazı komşu Afrika devletle-rinin baskısı altında kalan Liberya yönetici çevreleri bazı sınırlı değişme-lerin kaçınılmaz olduğunu anladılar. Böylece, 1944'de Cumhurbaşkanlı-ğına gelerek bu görevde uzun yıllar kalan Tubman "Birleşme Siyaseti" ve "Açık Kapı Siyaseti" diye iki yeni ilke ortaya attı.

William Vacanarat Shadrach Tubman (1945 - 1971) yirmi-yedi yıl başkanlık yapmıştır.[14] Babası Liberya Temsilciler Meclisi eski başkanla-rından olup, bu Afrika ülkesine A.B.D.'nde Georgia'dan 1834'de gelmişti. Tubman 1917'de baroya girmiş, 1919'da savcı görevine atanmış, 1923'de senatör olmuş, 1938'de Liberya Yüksek Mahkemesi yargıçlığına getiril-mişti. 1944'de ilk kez başkan adayı olan Tubman 1971'e kadar hep baş-kanlığa seçilmiş, 1955'de iki rakibi ancak 17 ve 2 gibi çok düşük oylar almışlardı.[15]

"Birleşme Siyaseti" Amerika'dan gelen zencilerle Liberya'da önceden beri oturmakta olanlar arasındaki büyük ayrımı mümkün olan ölçüde kaldırarak "tek devlette iki halk" durumunu yoketme amacını güdüyor-du. [16] 1945'de yerlilere seçime katılma hakkı verildi. Yalnız, bu hakkın kul-lanılabilmesi için belirli bir mülk sahibi olmak gerekiyordu. Bu yüzden, yerli halkın temsilcileri meclisin sadece üçte-birini doldurabildiler. Liber-ya'nın asıl yerlilerine bürokraside de bir yer verildi. Bazı kabilelerin ileri gelenleri yüksek mevkilere getirildiler. Bu tedbirler ve genel tutumuyla Tubman hükûmeti kabile şeflerinin desteğini kazandı ve hükûmet 1960'-

14 Eugene C. Kingspride Ugboma, *Tubman of Africa*, Rome, Pinci, [1959].

15 "Tubman Nominated for Re-election," *West Africa*, London, No. 2596 (March 4, 1976), s. 323.

16 C. H. Huberrich, *The Political and Legislative History of Liberia*, 2 C., New York, 1947.

lardan sonra siyasî istikrara kavuştu. Daha önce cumhurbaşkanı, birincisi sekiz, ikincisi dört yıl olmak üzere, iki dönem bu görevde kalabilirken, anayasa değiştirildi ve aynı kişi için görevde kalmak sınırsız duruma getirildi. Gene "Birleşme Siyaseti"nin bir gereği olarak, hükûmet ülkenin yönetim bünyesinde birtakım değişiklikler yaptı. Kıyı toprakları beş bölgeye ayrılıyor ve herbiri için iki senatör seçiliyordu; iç bölgeler Senato'da temsil edilmemekteydi. 26 Haziran 1964'de iç bölgeler de dörde bölünerek onların da Senatoya temsilci yollaması kararlaştırıldı. Bu "Birleşme Siyaseti"ne karşı Amerikan kökenli zencilerden bir kısmı, tabii ki, karşı koydular. Bazı ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyenlerin başında eski Başkan *Edwin Barclay* geliyordu. Haziran 1955'de Tubman'a yapılan suikast sonucunda bu türlü muhalefet bastırıldı. "Birleşme Siyaseti" halkı tam eşit kılmamış olmakla birlikte, ilerici nitelikte bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Liberya'nın "Açık Kapı Siyaseti" yabancı sermaye çekmek için uygulanmaktadır.[17] Uzun süreli ödünler verilmekte, kârdan çok düşük vergi alınmakta ve yabancı iş yerlerinde yerli hükûmet denetimine önem verilmemektedir. "Açık Kapı Siyaseti"nin ilân edilmiş olması Liberya yönetici çevrelerinin sermayeci yolu seçtiklerini ve üstelik ülke zenginliklerini yabancılara açmağa hazır olduklarını göstermektedir. Daha İkinci Cihan Savaşı yıllarında, ülkenin çeşitli yerlerinde yüksek nitelikte zengin *demir cevheri* bulunmuştu. Yabancı sermayeyi çeken maden de aslında buydu. Liberya Maden Kumpanyası Bomi Tepelerini işletme hakkını ilk olarak Ağustos 1945'de almıştı. Daha sonra, Ulusal Demir Cevheri Şirketi, Liberya - Amerikan - İsveç Maden Şirketi *(Lamco)* ve Alman Liberya Maden Şirketi aynı işle uğraşır oldular. Böylelikle, Liberya endüstrisinde Amerikan sermayesi yanında, Batı Alman ve İsveç sermayesi de vardır. Liberya'nın son zamanlarda yılda 20 milyon ton kadar demir cevheri çıkarmasının nedeni yabancı yatırımlarıdır.

Yabancı sermaye tarım ürünlerinin elde edilmesinde de bir hayli aktiftir.Yakın zamanlara kadar, ham kauçuk alanında Firestone şirketinin rakibi bile yoktu. Kauçuk ağaçlarıyla dolu 100,000 hektara sahipti. Hektar başına ortalama, 1.048 *pound* olan üretim kauçuk için bütün dünyada en yüksek rakkamdır. Firestone'dan başka iki Amerikan şirketi daha kauçuk alanına yatırıma başlamıştır: Goodrich ve Birleşik Devletler Lâstik Şirketi. Bunlardan ikincisi 1965'de Liberya'nın güneyinde 7 .7 milyon dolar karşılığında 600,000 hektarlık bir toprağa el koymuştur. Eski Amerikan Dış İşleri Sekreterlerinden Stettinius'un yönetiminde olup İkinci Cihan

17 Russell U. McLaughlin, *Foreign Investment and Development in Liberia*, New York, Praeger, 1966.

Savaşından sonra kurulan Liberya Şirketi de kakao ve benzeri tarım ürünleri üstünde söz sahibidir.

Ülkenin dış ticaretinin genel görünümü bu yabancı yatırımlar yüzünden değişmiştir. 1945'de lâstik Liberya ihracatının % 96.6'sını meydana getirirken, 1965'de demir cevheri % 65 ile liste başı olmuştur. Lâstik üretiminde bir azalma olmadığı halde, bütün ihracatın ancak % 20'sini meydana getirmektedir.

Son yıllarda *ulusal burjuvazi* de teşekkül etmektedir. Yüksek rütbeli bürokrasi ile kabile ileri gelenleri sermayelerini artan oranlarda bu yeni tesislerin meydana getirilmesinde kullanmaktadırlar. Fakat Liberyalı sermaye sahipleri, başka ülkelerde yeni oluşan sermaye sahiplerinin yaptıkları gibi, paralarının büyük bir kısmını ev ve toprağa yatırmaktadırlar. Bu arada, yabancı şirketlerden pay satın alan yerli zenginlere de rastlanmaktadır. Yabancı şirketler de, kendileriyle işbirliği yapacak bir yerli zenginler sınıfını pekiştirmek için, onlara teknik yardımda bulunmakta, özellikle "bağımsız üreticiler" dedikleri bir sınıf türetmek istemektedirler. En göze çarpan örnek Firestone şirketinin bu yoldaki politikasıdır. Sayıları 2,600 kadar olan bu "bağımsız üreticiler" bütün üretenlerin % 20'sini meydana getiriyorlarsa da, Liberya'nın iç ve dış siyasetinde ağır basarlar. Cumhurbaşkanı Tubman, kabine üyelerinin çoğu ve True Whigs Partisi'nin ileri gelenleri hep bu zümredendi.

Bir yönüyle yabancı sermayeyle de ilişkisi bulunan yerli ulusal burjuvazi, sayıca ve ekonomik bakımdan güçsüz olduğundan, hükûmet devletin rolünü arttırıcı tedbirler de almıştır. Hükûmet, 1952'den buyana imzalamakta olduğu yeni imtiyaz andlaşmalarında, hükûmetin ortak sermayeye belirli bir oranda katılmasını da öngören koşulu karşı tarafa kabul ettirmektedir. Bu tutum Liberya'ya tam bağımsız bir politika kazandırmaya yetmiyorsa da, yerli devlet adına küçümsenmeyecek sonuçlar da yaratmaktadır. Hükûmet, bu yoldan, Liberya Amerikan İsveç Maden Şirketi, Alman Liberya Maden Şirketi ve Ulusal Demir Cevheri Şirketi paylarının % 50'sine sahiptir. Liberya Maden Şirketinin on-üç üyelik Yönetim Kurulunda üç kişi, Liberya Şirketinde de dört kişi yerlidir. 1961'de beş Liberyalı ve bir Ganalı Firestone şirketinde önemli mevkilere getirilmiştir. Ayrıca, hükûmet Amerikan kuruluşlarının ülke ekonomisindeki ağır varlığını hafifletmek düşüncesiyle, bazı Avrupa devletleriyle ekonomik ilişkileri geliştirme yolları aramıştır.

İkinci Cihan Savaşından sonra devlet gelirlerinin bir kısmını Liberya limanlarına kayıtlı yabancı ticaret gemilerinden temin eder olmuştur. Liberya'nın kendi ticaret filosu yoktur. Limanlarına kayıt ücreti ise, son

derece düşüktür. Bu yüzden, Liberya bayrağını taşıyan yabancı gemiler 20 milyon ton gibi önemli bir rakama ulaşmış durumdadırlar. Böylece, hiç gemisi olmayan Liberya dünyanın en büyük ticaret filolarından birine sahip gibi görünmektedir.

Devletin bir önemli kazanç kaynağı daha yabancı imtiyaz sahiplerinden aldığı vergidir. Bu vergileme siyaseti 1951'de başlamış olup, 50,000 doların üstündeki kazançtan % 35 vergi alınmaktadır. Devlet gelirleri, bu yüzden, sür'atle artmış, hükûmet dış borçların bir kısmını ödemeğe başlamıştır. Ülke bağımsızlığı üzerinde bir korkuluk gibi duragelmekte olan Firestone borcunun son taksidi ödendiği gün bir ulusal bayram gibi kutlanmıştır. Bu olayın anısına bir anıt dikilmiştir.

Ancak, Liberya kurulduğundanberi sermayeci kalkınma yolunu izlemeğe çalışmaktadır. Batı âlemi bu ülkeye Afrika'da özel teşebbüsçülük deneyi için bir lâboratuar gözüyle bile bakmıştır. Fakat bugüne kadar en âcil ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlar bile kökten çözülememiştir. Doğal kaynakların istismarına dayanan son yıllardaki ilerlemeler ise, daha çok, yabancıları zenginleştirmektedir. Liberya ekonomisinin kauçuk ve demir cevheri gibi yalnız iki maddeye dayanması ve böylece dünya pazarlarındaki oynamalara bağlı kalması bu ülkenin elini kolunu bağlamaktadır. Dünya sermayeci pazarına egemen koşullar, daima, Liberya gibi ham madde çıkaran devletlerin aleyhinedir. Örneğin, 1953'de lâstiğin bir *pound*'u 60 sent iken, 1963'de 17 sente inmiştir. Özetle, Liberya yıllar geçtikçe daha fazla ürettiği halde, daha az kazanmaktadır. Bu ülkenin kalkınma çabalarını yabancı şirketlerin destekler görünmesi ve belirli amaçlar için verilen borçların faizli taksitleri Liberya ekonomisinin belini büken gerçeklerden biridir. Ekonomik faaliyetler geriledikçe işsizlik artmakta, yabancının ve yerli sermaye zihniyetinin bel bağladığı "bağımsız üreticiler" de iflâsa sürüklenmektedir.

Liberya'nın sermayeci yoldan kalkınma çabaları ülkeyi gittikçe göze batan toplumsal dengesizlikler içine atmıştır. Birkaç düzine yeni zenginle yüz-binlerce Liberyalının mahkûm olduğu anlaşılan sefalet büyük bir çelişidir. Ülke nüfusunun % 90'ı hâlâ kabile hayatı yaşamaktadır. Büyük çoğunluk okuma-yazma bilmemektedir. Gene büyük çoğunluk hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Üstelik, tek bir ulus da kurulabilmiş durumda değildir. Kabileler kendi dillerini ve etnik farklılıklarını korumakta devam ediyorlar. Kabilecilik ve gelenekçilik ile modernizm arasında tam bir uçurum vardır. Ulusal oluşum kapitalist ekonominin egemen olduğu yerlerde göze batmaktadır. Buralarda eskiden köylerde oturanlar da işçiye dönüşmektedir. Ücretli işçi sayısı sür'atle artmaktadır. İşçilerin onda-

dokuzu Afrikalı, % 25'i kalifiye ya da yarı-kalifiyedir. Kalifiye olmayan işçilerin çoğu mevsimlik işçidir. 1957'de Firestone ve Goodrich kauçuk tarlalarında çalıştırılan işçiler aldıkları ücretlerin çok düşük oluşu nedeniyle protesto hareketlerine girişince birinci şirket ücretleri % 10 arttırmak, ikincisi de kadınları işe almak zorunda kalmıştı. Haziran 1961'de Ulusal Demir Cevheri Şirketinde çalıştırılan madenciler şirketin ofislerini işgâl edince onlara karşı da ordu birlikleri yollandı. Bu olaylar dizisi sonunda tecrübe sahibi olan Liberya işçileri Eylül 1961'de ülke çapında ilk büyük genel grevi başlattılar. 15,000 grevci Cumhurbaşkanının sarayı önünde gösteri yaptı. Olaylar ordu birliklerinin yardımıyla bastırıldı. Grevler ekonomik bunalım yıllarında arttı. Firestone'un Harbel'deki kauçuk tarlalarında çalıştırılan işçilerin ücretleri Temmuz 1963'de 18,000 kişinin katıldığı grevler sonucu saatte 1.07 dolardan 1.21 dolara çıktı. Aralık 1965'de Ulusal Demir Cevheri Şirketinde çalışan 1,500 işçi grev yaptı. Şubat 1966'da Harbel'deki Firestone tesisleri grevler yüzünden çalışmadı. Sıkıyönetim ilân edildi ve işçilere karşı ordu birlikleri yollandı. Bir işçi öldürüldü, ikisi yaralandı. Liberya'daki grevler henüz ekonomik niteliktedir; son derece düşük ücretlerden ötürü çıkmaktadır.

Aslında, her türlü muhalefet susturulmakta, hükûmet yanlısı olan *Liberian Age* ya da *Daily Listener* gazetelerinde eleştiri sayılabilecek tek satıra bile rastlanmamaktadır. Muhalif yayınlar, zaten, uzun ömürlü olamıyor. Örneğin, Tubman'ın üçüncü kez aday olmasına karşı çıkan *Friend* 1954'de, *Independent* de 1955'de kapatılmıştır. 1951'de muhalif aday *Didwo Twe* ülkeden kaçmağa mecbur kalmış, ondan sonraki aday (ve eski başkan) A. Barclay cinayete teşebbüsle suçlanarak susturulmuştu. Muhalefet seçim gününe kadar ezilmeğe çalışmakta, bu olmazsa, muhalefete verilen halk oyları sayılmamakta, sayılsa bile, sonuç böyle ilân edilmemektedir. Örneğin, 1931'de muhalefet Tubman'ın seçim bölgesi olan Maryland'dan 367'ye karşı 1,676 oy almış, fakat bu oylar iptal edilmişti.[19]

Liberya *dış politikasına* gelince[20]: 1920'den önce Liberya'nın yalnız Paris ve Londra'da diplomasi temsilcileri vardı. Bugün otuzdan fazla ülkeyle diplomatik ilişkileri sürdürmektedir. 1945'de Birleşmiş Milletler Örgütüne kurucu üye, 1955'de Bandung Konferansına bağımsız Afrika ülkesi olarak katılmıştır. 1957'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) çalışmaları, 1959'da dokuz bağımsız Afrika ülkesinin Sanniquelle konferansı ve "Kazablanka grubu"na karşı yirmi Afrika devletinin toplantısı Monro-

18 "Strike at Firestone," *West Africa*, London, No. 2541 (February 12, 1966), s. 185.

19 Liebenow, *op. cit.*, s. 480.

20 Nnamdi Azikiwe, *Liberia in World Politics*, Westport, Conn. Negro Universities Press, 1970.

via'da yer almıştır. Liberya kıt'asal ya da bölgesel çapta Pan - Afrikanizmden ürkmekte, her ülkenin ulusal egemenliğinin tanınacağı bir Afrika devletleri federasyonundan yana gözükmektedir.

Bugün, birçok Afrika ülkesinin aksine, Batı ile iyi ilişkilerin sürdürülmesine taraftardır. 8 Temmuz 1959'da Amerika ile bir askerî andlaşma imzalayarak iki devletin Liberya'ya karşı saldırı ya da tehdit durumunda birbirlerine danışacaklarını ilân etmiştir. Bu, iki ülke arasında bir askerî işbirliği andlaşmasıdır. Öte yandan, Liberya Cezayir'in kurtuluş mücadelesini desteklemiş, Güney Afrika ırkçılarını suçlamış, Fransa'nın Sahra'daki atom denemelerini protesto etmiş ve Angola'nın bağımsızlığını haklı bulduğunu ilân etmiştir. Batı Afrika ülkeleriyle bölgesel ekonomik işbirliğinden de fayda ummaktadır.[21]

Başkan Tubman'ın Temmuz 1971'de ölmüş ve yerine eski Başkan Yardımcısı William R. Colbert'in geçmiş olması iç ve dış politikada bir değişiklik yapmamıştır.[22]

21 Adebayo Adedeji, "Prospects of Regional Economic Cooperation in West Africa," *The Journal of Modern African Studies*, C. VIII, No. 2 (1970), s. 213 - 231.

22 Thomas P. Wrubel, "Liberia: the Dynamics of Continuity," *ibid.*, C. IX, No. 2 (1971), s. 189 204.

GANA

Giriş:

Adı bağımsızlıktan önce "Altın Kıyısı"[1] olan *Gana*'nın[2] yüzölçümü[3] 92,100 mil kare ve nüfusu[4] 8.5 milyon civarındadır. Batı Afrika'nın kuzey bölgelerinde Orta Çağda kurulmuş olan Gana devletiyle çağdaş Gana'nın yalnız romantik bir bağı olsa gerektir. Bugünkü sınırlarının doğusunda *Togo*, kuzeyinde *Yukarı Volta* ve batısında *Fildişi Kıyısı* vardır. Güneyde *Gine (Guinea) Körfezi* uzanır. Başkent *Akra (Accra)*, ihracat limanı *Takoradi*, ithalât limanı da *Tema*'dır.[5] *Volta Nehri* ile *Volta* ve *Bosumtwi* Gölleri ülke ekonomisinde önemlidir.

Nüfusun bir özelliği % 61 gibi yüksek bir oranın 25 yaşın altında oluşudur. Yoğunluk güneyde kentlerde ve kakao çiftliklerinde fazladır. En az 75 dil ya da lehçe konuşulur. Birbirinden farklı kabile gruplarının en büyükleri şunlardır: *Akan* (% 44), *Mole - Dagbani* (% 16), *Ewe* (% 13) ve *Ga-Adangbe* (% 8 .3).[6] Görüldüğü gibi, Akan grubu[7] Gana'nın en kalabalık halkıdır. Toprakların üçte-ikisi üstüne de onlar yayılmışlardır.

---

1 F. M. Bourret, *The Gold Coast: a Survey of the Gold Coast and British Togoland, 1919 – 1946*, Stanford, Stanford University Press, 1949.

2 David Kimble, *A Political History of Ghana, 1850 – 1928: the Rise of Gold Coast Nationalism*, Glascow, Oxford University Press, 1965; William Ernest Frank Ward, *A History of Ghana*, London, Allen ve Unwin, 1959; New York, Praeger, 1963; J. D. Fage, *Ghana: a Historical Interpretation*, Madison, the University of Wisconsin Press, 1964; Birmingham Walter Barr, der., *A Study of Contemporary Ghana*, 2 C., Evanston, Northwestern University Press, 1966, 472 + 271 s.; L. Aleksandrosvkaya, *Gana*, Moskva, Mısl, 1965, 149 s.; I. I. Potekhin, *Stanovleniye Novoy Gani*, Moskva, Institut Afriki, 1965, 352 s.; Davidson *et al.*, *op.* cit., s. 279 - 291.

3 E. A. Boateng, *A Geography of Ghana*, London, Cambridge University Press, 1970.

4 Enid R. Forde, *The Population of Ghana*, Evanston, Northwestern University Press, 1968.

5 Takoradi 1928'de, Tema 1961'de açılmıştır. Ghana Information Services, *Ghana Today, No. 3: Harbours*, Accra - Tema, Ghana Publishing Corporation, t.y.

6 Ghana Information Services, *Ghana Today, No. 4: People of Ghana*, Accra - Tema, Ghana Publishing Corporation, t. y., s. 3, 7, 11, 13.

7 Adanse, Akwamu, Akyem, Aowin, Asante, Assin, Boron, Banda, Denkyera, Fanto ve Twifo.

Akan kabileleri *Twi-Fante* ya da onun diyalektlerini konuşurlar. Bütün Akan'ların ortak dinleri, takvim sistemleri, törenleri, ortak evlenme ve miras kuralları vardır. Mole-Dagbani'ler kuzey halklarıdır. Kuzeyde her kabilede bir *Tindana* ("Toprağın Sahibi") vardır; ancak, kabile başkanı olmayan bu kişi toprağın gerçek anlamında tek başına sahibi değil, toprağa nezaret eden, onu dağıtan ve bazı törenlere önderlik eden kişidir. Ga toplulukları[8] Akra'dan Tema'ya kadar olan kıyı şeridini işgâl ederler. Ewe halkları *Volta Nehri*'nin güney-doğusundadırlar. Komşu Togo Cumhuriyetinin güneyinde de Ewe'ler yaşarlar, ama Ewe'lerin asıl anayurtları şimdi Dahomey'de bir Yoruba kentidir. Avrupa yaşantısı ve Hıristiyanlığın etkisi altında kalan güney insanları ile geleneksel hayatlarını sürdürüp dinleri de değişmemiş olan kuzeyliler arasında da, ilk bakışta, farklar görülür. Bu yüzden, İngilizce ve onunla birlikte beş yerli dil *resmî diller* olarak kabul edilmiştir.[9]

İlk Direnmeler:

Bağımsızlıktan önce, Gana'ya "Altın Kıyısı" dendiği söylendi. Nedeni basitti, İngiliz şirketleri buralardan altın çıkarıyor, alıp götürüyorlardı. Manganez cevheri çıkarılmasına da Birinci Cihan Savaşında başlandı. İngilizler kakaoyu da buradan elde ediyorlardı. Altın Kıyısı gene bir İngiliz sömürgesi olan Nijerya ile birlikte İngiltere'ye dünya kakao pazarında çok önemli bir yer vermekteydi. Eski *Aşanti* devletinin bulunduğu topraklarda yetişen kakao birçok kabile başkanını sermayeci *entrepreneur* durumuna sokmuştu. Kakaoyu yerliler ekiyor, büyük çiftliklerde gene yerliler çalışıyor, ürünü İngiliz şirketleri satın alıyordu. Maden endüstrisinde, ulaşım ve ticaret işlerinde yerli çalıştırılmaktaydı. Ham maddelerin ihracı demiryolu yapımını gerektirmekteydi. Birinci Cihan Savaşından sonra, tüm demiryolu 500 kilometreden biraz fazlaydı.[10]

Yerlilerin yönetime katılmayı istemeleriyle Altın Kıyısı sömürge sisteminde ilk kriz başgösterdi.[11] Ülkede bir İngiliz Valisi vardı; bir de, 1874'-

8 Üç gruptırlar: Ga Maşi, Ga Bone ve Ga Wo.

9 P. A. Owiredu, "Proposal for a National Language for Ghana," *African Affairs*, C. 63, No. 251, s. 142 – 145.

10 Birinci Cihan Savaşına kadar sömürge siyasetinin Gana ekonomisinde sebep olduğu zorunlu değişiklikler hakkında: R. Szereszewski, *Structural Changes in the Economy of Ghana: 1891 – 1911*, London, Weidenfeld ve Nicholson, 1965.

11 F. Bourret, *Ghana: the Road to Independence, 1919 – 1957*, Stanford, Stanford University Press, 1960. Altın Kıyısı'nda sömürgeciliğe karşı direnişlerin başlangıcı daha geriye gider. Örneğin, Nkrumah 1868'de bazı kabile başkanlarının yalnız Aşanti'lere değil, yabancılara da karşı koymak için birleştiklerini belirtiyor. Daha sonra, yerli haklarını korumak için bir dernek (*Aborigines' Rights Protection Society*) kurulmuştu. *The Autobiography of Kwame Nkrumah*, New York ve London, Thomas Nelson, 1969, s. vi.

den beri, *Yasama Konseyi* adı altında görev yapan, yetkileri sınırlı bir kurul. Yalnız tavsiye yetkileri olan bu kurulda, ilk başlarda, İngiliz yurttaşları yer almaktaydı. *John Sarbah* adlı Afrikalı bir tüccar bu kurula 1888'de atandı. Afrikalı sayısı ancak 1918'e doğru altıya çıkabildi. Hepsini vali seçip atadıktan başka, sayıca da azınlıktaydılar. 1917 - 1919 arasında yaptıkları önerilerden hiçbiri kabul edilmedi.

Yasama Konseyinde bir reform yapılması dileğiyle *Casely Hayford* (1866 - 1930) adlı bir hukukçunun başını çektiği bir grup aydın tarafından dile getirildi. Bu bölgede İngiliz Batı Afrikasındaki ilerici güçleri birleştirecek bir konferans açılması fikri de Birinci Cihan Savaşı sonuna doğru öne sürüldü. Mart 1920'de toplanan *İngiliz Batı Afrikası Ulusal Kongresi* sömürge sisteminin ortadan kalkmasını talep etmiyordu. Programı ılımlıydı; İngiliz Valinin yetkilerini bırakıyor, yerli Afrikalıların siyasal haklarını genişletiyordu. Ama İngiliz Vali de, yerli kabile başkanları da böylesine ılımlı bir programı bile çok görüyorlardı. İngiliz Sömürgeler Bakanı Lord Milner yerlilerin kendilerini yönetecek olgunluğa erişmediklerini söylemekteydi. Yasama Kurulunda tam otuz yıldır (1914 - 1943) bulunmuş olan yerli feodal *Ofori Atta* bu kurula seçilecek olan Afrikalıların yerli oylarıyla saptanması ilkesine karşıydı. Öteki feodalleri de bu yönde etkilemeğe gayret ediyordu.

İlk milliyetçi hareketler güneyin kıyı kentlerine bağlı kaldılar. Hemen hemen hepsi Hıristiyan hukukçular, doktorlar, gazete sahipleri ve *United Africa* Şirketi, *Cadbury and Fry, Ashanti Gold Fields* gibi kakao ya da maden şirketlerine bağlı tüccarlardı.

Kabile başkanlarının yukarda sözü edilen tutumu "dolaylı" yönetim dedikleri sistemin sonucuydu. Altın Kıyısı'nda kabile temeline dayalı ve feodal tipin ilk aşamasının niteliklerini taşıyan birçok küçük "devlet"ler vardı. Hepsi ayrı ayrı birimlerdi. İngiliz sömürge lûgatında bunlara "yerli devletler" *(native states)* deniyordu. Yalnız Aşanti kabileleri daha Onyedinci Yüzyılda bir federasyon olarak birleşmişse de, sömürge rejiminin gelip yerleşmesiyle federasyon dağılıp gitmişti. İngiliz yöneticiler 109 "yerli devlet"in hepsine birden Altın Kıyısı dediler. *Chief* ya da *Paramount Chief* adı verilen başkanların özel hakları ve ayrıcalıkları vardı.[12] Bunlar gûya İngilizler karşısında yerli çıkarlarını koruyacaklardı. Ancak, 1920'lerde kentler yöresindeki demokratik unsurlar yerlilerin ülke yönetimine daha fazla ölçüde katılmasını istediklerinde, bu soylu grup, ayrıcalıklarını

12 "*Chief* sömürgeci yetkilerin bir yürütme ve nabız yoklama aracıydı." Ghana Information Services, *Ghana Today, No. 2: Chieftaincy*, Accra - Tema, Ghana Publishing Corporation t. y., s. 9.

kaybetmekten korkarak, İngilizlerin yanında yer aldı. Buna rağmen, İngilizler bazı ödünlere yanaşmak zorunda kaldılar ve 1925'de yeni bir Anayasa kabul edildi. Bu Anayasaya göre, en büyük kıyı kentlerinden üçü (Akra, Cape Coast, Secondi - Takoradi) Yasama Konseyine birer temsilci yollayacaklardı. Bu, küçük fakat ilk ödün olup, demokratik güçler için bir zaferdi.

1927'de Açimota Kolejinin açılması koloninin yalnız eğitim değil, siyasal hayatında da rol oynadı. Bu kuruluş üniversite-öncesi ve özel eğitim vermekteydi. Gana'nın ilk Cumhurbaşkanı *Dr. Kwame Nkrumah* gibi ulusal kurtuluş hareketinin birçok ileri geleni bu okulda yetiştiler. Sömürge aleyhdarı siyasal düşünceler bu tarihten sonra hep buradan çıktı.

İngiliz Batı Afrikası Ulusal Kongresi yalnız Altın Kıyısı'nda değil, bütün İngiliz Batı Afrikasında ulusal kurtuluş hareketinin canlanmasında öncülük etti. Bir yığın kuruluşu olmamasına ve isteklerinin pek sınırlı kalmasına rağmen, bir düşünceyi ayakta tutmaya yaradı. Ancak, İngiliz sömürge yönetimine ve onunla işbirliği halinde olan yerli soylulara karşı mücadele ederken bile halka dönüp ondan destek aramadı. 1929 dünya ekonomik bunalımı yığınların hayatını önceden görülmemiş bir biçimde etkileyince o soylularla anlaşmaya bile yanaştı. Zaten, etkisini büyük ölçüde azaltan da bu davranışı oldu. Casely Hayford'un 1930'da ölümüyle Ulusal Kongre de dağıldı.

Ekonomik bunalım Altın Kıyısı halkının durumunu daha kötüleştirdi. Ekonominin temeli olan kakaonun fiatları 1920'de 120 *pound*'dan 1930'da 18 *pound*'a düştü; kakao üreticileri silindi, gitti; bütün ekonomik hayat felce uğradı. Altın ve manganez cevheri madenlerinde çalışan işçilerin ücretleri düşürüldü, bir kısmı işten çıkarıldı. İngilizler bütçe açığını kapamak için ithal mallarına konan gümrükleri arttırdılar, genel hizmetler için ödenen paraları yükselttiler. 1931'de yeni vergiler koymayı da denediler se, başarılı olamadılar. Yeni vergiler sömürge mekanizmasının korunması için gerekli parayı yerlilere ödetecekti. Bu yolu daha önce de denemiş, aşağıdan gelen baskı sonucu vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bu kez de, vergi önerisi yeni kampanyalara, protesto toplantılarına, gösteri yürüyüşlerine ve polisle çatışmalara yol açtı. Ünlü bir doktor olan Akra delegesi Nanka - Bruce Yasama Konseyindeki bir konuşmada yeni vergiler koymak isteyen İngilizlerin ülke maliyesini de halkın eline verip vermeyeceklerini sordu. Vergi konusu para üstünde halk denetimi tartışmalarına yol açınca, İngilizler bu sorunu gündemden çıkardılar.

Ekonomik bunalım sona ererken kakao fiatları dünya pazarlarında yükselmeğe yüz tutunca, İngiliz şirketleri bu malı üreticiden düşük fiatlarla

almakta ısrar ettiler. 1937'de, Altın Kıyısı ve Nijerya'da 14 şirket topluca görüş birliğine varıp bir andlaşma imzaladılarsa da, Altın Kıyısı kakao üreticileri boykotla cevap verdi; İngiliz şirketlerine kakao satmadılar ve onlardan mâmûl madde ithal etmediler. Şirketler de boyun eğmeyince, boykot Nisan 1938'e kadar sürdü. Sonunda İngiliz Hükûmeti müdahale edip şirketleri fiatları yükseltmeğe zorladı.

1925 Anayasası, yeni vergilere karşı açılan kampanya ve 1937 - 1938 yıllarının boykot hareketi sömürgeci devlete karşı yürütülen mücadelenin yeni bir aşamasıydı. Halk, yavaş yavaş , bir önceki aşamada yapılan mücadelenin hatalı yönlerini anlamaya başlıyor, ulusal kurtuluş için çarpışacak güçleri ortak bir platformda birleştirmenin önemi beliriyordu. Fakat o günkü koşullarda Altın Kıyısı insanlarına açık bir anti emperyalist program sunup onun öncülüğünü yapacak bir örgüt yoktu. Yalnız öğrenciler oldukça iyi örgütlü sayılırdı. Nisan 1930'da Açimota Kolejinde *Altın Kıyısı Gençlik Konferansı* açıldı. Casely Hayford, Ofori Atta ve Nanka - Bruce gibileri bu toplantılara katıldılar. Birkaç kez yer alan bu konferanslar sömürge yönetimine karşı gelen güçleri birleştirmede bir rol oynadıysa da, sömürge yönetiminin ortadan kalkmasını açıkca isteyen anti-emperyalist programı halka sunmayı onlar da başaramadı.

Altın Kıyısı insanları İkinci Cihan Savaşına da katıldılar. İngiliz İmparatorluğunun silâhlı kuvvetlerine 70,000 kadarı yazılarak Habeşistan ve Birmanya'nın kurtarılmasında kan döktüler. *Batı Afrika Askerî Kurulu*'nun karargâhı Açimota Kolejindeydi. Savaşın yarattığı havadan faydalanan İngiliz yetkilileri 1943'de yerliler için yeni bir gelir vergisi sistemi uyguladılar, halktan savaş masraflarına katkı olarak 340,000 *pound* yardım topladılar, Altın Kıyısı'ndan elde edilen ham maddenin ihracatını arttırdılar. Boksitin işletmesine 1941'de bu vesileyle başlandı.

Savaş sırasında İngilizler Gana'da patates ekimine de başladılar. Oysa, savaştan önce buranın iklim ve toprağının patates yetiştirmeğe uygun olmadığını söyleyip duruyorlardı. Savaş gelip çatınca Gana'ya da İngiliz kıt'aları yerleştirildi. Onların bakımı için burada patates yetiştirilmesi gerekiyordu; yetiştirildi de. Ancak, savaş biter bitmez İngiltere gene eski aldatmacaya dönerek iklim ve toprağın patates ekimine elverişli olmadığını tekrarlıyordu. Bunun nedeni Gana'yı tek-tip üretime mahkûm etmek, gıda maddelerinde kendine yeterli duruma getirmemekti.[13]

İşçi sınıfının durumu, özellikle savaş yıllarında, kötüye gitti. Herşey pahalılaşıyor, ücretler olduğu gibi duruyordu. İşçiler sık sık greve başvurunca,

13 Jack Woddis, "Ghana's Changing Economy," *The African Communist*, London, No. 17 (April - June 1964), s. 19.

İngilizler sendika kurma hakkını tanımak zorunda kaldılar. Eylül 1942'de Altın Kıyısı'nda ilk sendikalar kuruldu.[14]

Altın Kıyısı'nda doğmuş olan Afrikalılar, İngilizlerin yanında Mihver'e karşı çarpışıyor olmakla birlikte, kendilerini sömürgeleştirenlerin İngiliz emperyalistleri olduğunu unutuyor değillerdi. Yasama Konseyindeki Afrika temsilcileri İngiltere'nin savaş-sonrası siyasetinin ne olacağını sorup duruyorlardı. Yöneticilerin Afrikalılar arasından seçilmesi ve ülkenin demokratik bir anayasaya kavuşturulması istekleri sık sık tekrarlanıyordu. İngilizlere ödenen kazanç vergisine itiraz edildiğinde, yabancı vali bu türlü verginin "bütün uygar ülkelerde" ödenmekte olduğunu söylemişti. O zaman, Afrikalı delegelerden biri Altın Kıyısı da uygar ülkelerden sayıldığına göre, nasıl olup da hâlâ sömürge statüsünde tutulduğunu İngiliz validen sordu.

Altın Kıyısı Gençlik Konferansı 1940'da Ackropong'da toplanarak bir reformlar programı kabul ettiyse de, vali hiçbir değişiklik önerisini dinlemeğe yanaşmıyordu. İngilizler sömürgeleri eski yöntemlerle yönetme taraflısıydılar; Afrikalılarsa başka türlü düşünüyorlardı. Churchill ve Roosevelt 1941'de *Atlantik Bildirisi*'ni imzaladıklarında, *Nnamdi Azikiwe*'nin başını çektiği bir Batı Afrikalı gazetecilei grubu, bildirideki ilkeler sömürge halklarının savaş sırasında desteğini kazanmak için düşünülmüş siyasî bir manevra değilse, Afrika'ya da uygulanması gerektiğini hatırlattı.

İkinci Cihan Savaşı bittikten birkaç ay sonra, Ekim 1945'de Manchester'de toplanan *Beşinci Pan-Afrika Kongresi*'nde Kwame Nkrumah ve Altın Kıyısı'ndan gelen öteki Afrikalı politikacılar çok aktif rol oynadılar. *Dr. W. E. B. Du Bois*, önceki kongrelerde olduğu gibi, başkan seçildiyse de, kongrenin kabul ettiği ve sömürgeciliğe karşı yığın hareketlerinin örgütlenmesini isteyen "Sömürge İşçileri, Köylüleri ve Aydınları Bildirisi"ni Nkrumah kaleme almıştı. Bu bildiri, muhtevası açısından, anti-emperyalist mücadelede önemli bir aşamaydı. Nkrumah bu toplantıyı otobiyografisinde şöyle değerlendiriyor:

> "Kongre büyük bir başarıydı. Dünyanın dört tarafından iki-yüzden fazla delege katılmıştı. Sömürge bölgelerindeki koşullar hakkında raporları dinledik. Afrika sorunlarına kapitalist ve reformist eğilimler reddedildi. Kongre... Afrika sosyalizmi doktrinini oybirliğiyle kabul etti."[15]

14 Lester Trachtman, "The Labour Movement in Ghana: a Study in Political Unionism," *Economic Development and Cultural Change*, C. X, No. 2, Part 1 (January 1962), s. 183 - 200.

15 *Autobiography, op. cit.*, s. 43 - 44. Ayrıca: Bankole Timothy, *Kwame Nkrumah*, 2 B., London, Allen ve Unwin, 1963. s. 38.

Öte yandan, İngiliz emperyalistleri önemsiz birtakım anayasal ödünlerden ileri gitmediler. Vali *Sir Alan Burns* (1941 - 1947) Yürütme Kuruluna birkaç Afrikalı aldı. Ancak, bunlar ya kabile başkanları ya da İngilizlerden yana oldukları bilinen yerlilerdi. 1946 *Burns Anayasası* da bunlara danışarak hazırlanmıştı. Bu anayasaya göre, 30 üyelik Yasama Konseyi'nden 12'sini İngiliz Vali gene İngiliz yurttaşları arasından atayacak, ancak geri kalan 18'i seçilecekti. Üstelik, valinin veto hakkı vardı. Sömürgeciliğin bu manevrası halkın şiddetli tepkisiyle karşılandı; sömürge rejiminin artık "reformunu" değil, bütünüyle ortadan kaldırılmasını istiyorlardı. 1946 anayasasına karşı doğan haklı tepkinin öncülüğünü yapmakta olan yerli aydın, bu kez, anayasasının getirdiği düzeni ters çevirecek siyasal bir hareket başlatmayı tasarlıyordu. Aslında, yerli aydın siyasî parti düşüncesine çoğunlukla alışkın değildi; siyasî partiler ona yabancı kavramlar gibi geliyordu. Nitekim, Nkrumah'nın bazı muarızlarınca eleştiri konusu yapılan "suç"larından biri de ülkeye siyasî parti anlayışının girmesine önayak olmasıdır. *Birleşik Altın Kıyısı Konvansiyonu (United Gold Coast Convention*, UGCC) 29 Aralık 1947'de bu koşullar altında kurulmuş, Genel Sekreterliğe de Nkrumah getirilmişti.

Bu parti, ilk kez, *bağımsızlık* istemekteydi. Ulusal burjuvazinin yukarı tabakası ve feodalizmin bu tabakayla çıkar birliği içinde olan kanadı bu örgütü kurmuş olup yönetmekteydi. Kereste ve kakao ticaretinde tanınmış olan *George Alfred Grant* başkan ve Ofori Atta'nın kardeşlerinden *Dr. J. B. Danquah* başkan yardımcısıydı. Partinin "Çalışma Komitesi"ni oluşturan bir tutucu grup, aslında halkla temastan korkuyor, İngilizlerle yeni ve daha dişe dokunur ödünlerde anlaşmak yanlısı görünüyorlardı. Yöneticiler arasında yalnız Nkrumah partiyi tam bağımsızlık yönüne itmeğe hazırlanıyordu. Yeni sekreter, partinin Çalışma Komitesi 20 Ocak 1948'de toplandığında, bir "gölge kabine" kurulmasını önerdikten başka, örgütsel çalışma için üç aşama saptamıştı. Birinci aşamada sendikalar ve kooperatifler gibi çeşitli örgütlerin partiyle işbirliği halinde çalışmaları sağlanacak, kentlerde ve köylerde parti şubeleri açılacak ve partinin denetimi altında hafta-sonu okulları kurulacaktı. İkinci aşamada partinin örgütsel gücünü tartmak amacıyla gösteriler düzenlenecekti. Üçüncü aşamada da bir "Altın Kıyısı Anayasa Meclisi" toplantıya çağrılarak kendi kendini yönetim ya da bağımsızlık için anayasa hazırlanacaktı.

Halkta da dikkate alınması gereken bir kaynaşma vardı. Herşey pahalılanmış, daha yüksek ücretler isteyen işçiler Nisan 1947 ile Mart 1958 tarihleri arasında 37 grev yapmışlardı. Savaştan dönen askerler işsizdiler. Burjuvazi de, halkın huzursuzluğundan faydalanarak, kendi durumunu güçlendirmek için hayat pahalılığına karşı mücadeleye katıldı. Ocak

1948'de ithal mallarına karşı bir boykot başladı. Eski gaziler *(Ex-Servicemen's Union)* 28 Şubat 1948'de Akra'da İngiliz Valisinin sarayına doğru sessiz bir yürüyüş düzenlediklerinde polis ateşiyle karşılaştılar. 20 kişi ölmüş, 237'si de yaralanmıştı. Nkrumah da, bir gün sonra, "Çağımızın İdeolojik Çatışmaları" konusundaki ilk konuşmasını yapıyordu. 3 Eylül 1948'den itibaren de *Accra Evening News* gazetesini çıkarmağa başladı. Sayfalarında halka hergün özgürlük mücadelesinin gereği hatırlatılıyor, özellikle "Gezgin" *(Rambler)* imzalı sütun çıkar çevrelerinin gizli tutmak istedikleri birçok şeyi okuyuculara duyuruyordu. Bu gazete kısa sürede okadar tutundu ki, Nkrumah, aynı hedeflere hizmet etmek üzere, Sekondi'de *Morning Telegraph* ve Cape Coast'ta *Daily Mail*'i çıkarmağa başladı.

Konvansiyon Halk Partisi:

İngilizler anti-emperyalist hareketin şiddetini azaltmak için birtakım yeni siyasal ödünlere yanaşmak zorunda kaldılar. Anayasayı değiştirmekle görevli yeni komisyonun bütün üyeleri Afrikalı, başkanı Sir Henry Coussey adlı bir hukukçuydu. Konvansiyon Partisi'nin aşağı yukarı bütün ileri gelenleri Anayasa Komisyonunda yer aldılar. Bu ödünlere bakan Dr. Danquah, o sıralarda, *Dostluk ve İmparatorluk (Friendship and Empire)* adlı bir broşür yayınlayarak, İngiltere'nin sömürgelere karşı tavrını değiştirmiş olduğu noktasından hareketle, "hemen bağımsızlık" sloganının değiştirilmesi düşüncesini yaymağa çalıştı. Konvansiyon Partisi'nin bu sağa kayışı bölünmeyle sonuçlandı. 12 Haziran 1949'da *Konvansiyon Halk Partisi* (*Convention People's Party*, CCP) kuruldu; başkanı Kwame Nkrumah idi. Yeni parti ulusal bağımsızlık hareketinin başına halkı koyan ilk siyasal kuruluştu. Bağımsızlığı ön koşul olarak ileri süren programı yalnız her türlü emperyalist ve ırk baskısının değil, aynı zamanda *sermayeci* baskının da karşısındaydı.[16] Bu programı çalışan nüfusun bütün kesimleri, en önemlisi sendikalaşmış olan işçi sınıfının önemli bir bölüntüsü desteklemekteydi. Nkrumah CPP'nin kuruluşunu şöyle anlatıyor:

> "CPP'nin kuruluşu ülkenin emekçileri ve gençlerinin uyanmalarıyla aynı zamana rastlar. 1939 dünya savaşına katılıp Altın Kıyısı'na dönen askerler başka halkların yaşantılarını gördükten sonra, kendi durumlarını beğenmez oldular ve koşulları düzeltecek her çizgiye yanaşmağa hazırdılar. Ka-

16 Tüccar baskı grubunun Gana politikasındaki rolü için: Richard Rathbone, "Businessmen in Politics: Party Struggle in Ghana: 1949 – 1957," *The Journal of Development Studies*, London, C. IX, No. 3 (April 1973), s. 391 – 403.

bile feodalizmini destekleyen dolaylı yönetim siyaseti başta olmak üzere, o zamana kadar uygulanmakta olan İngiliz sömürge siyasetine karşı genel bir tatminsizlik vardı. İşçi dayanışması, sendikacılık, özgürlük ve bağımsızlık düşüncelerini yayan Rus devriminin ve ondan sonra olanların da etkisi görülüyordu. Asya'daki olaylar da siyasal uyanışa katkıda bulunmuştu. CPP yalnız bir yığın hareketi değildi. Yığın hareketleri iyi ve güzeldir ama, bir öncü siyasal partinin rehberliği olmadan herhangi bir amaca hizmet edemez... CPP'yi halkın iradesi ve umudunun demokratik bir aracı olarak kurdum...İlk hedef siyasal bağımsızlıktı...Önce, bir 'olumlu eylem' *(positive action)*, şiddet-dışı yöntemlerle etken ve disiplinli siyasal eylem dönemi olacaktı. Şiddete baş vurulmayacağından ve güç henüz sömürgeci devletin yanında olduğundan, bu aşamada tam başarı umudu pek yoktu. İkinci aşama 'taktik eylem'di *(tactical action)*... Hareketin ideolojisi açık ve ikna edici olmalıydı."[17]

Nkrumah otobiyografisinde partisinin programını altı noktada şöyle özetliyor: (a) kendi kendine yönetimin derhal kurulması için anayasal yollardan mücadele; (b) demokratik bir hükûmet için bilinçli siyasal öncü hizmetini yapma; (c) Koloni. Aşanti, Kuzey ve Trans - Volta bölgeleri kabile başkanları ve halkları arasında birliği temin etme; (ç) daha iyi çalışma koşulları yaratmak için işçi sendikaları hareketi yararına eylemde bulunma; (d) halkın özgür kişiler olarak yaşayıp kendilerini yönetebilecekleri bir Altın Kıyısı toplumu yaratmak için çalışma ve (e) birleşmiş bir Batı Afrika kurulmasına önayak olma.[18] Bütün bu hedefler nasıl elde edilecekti? Nkrumah özellikle "Olumlu Eylem" sözünden ayrıntılı olarak neleri anlıyordu? Bu sorular kendine UGCC yöneticileri, kendi partisi ve halk tarafından sorulmaktaydı. *Olumlu Eylemden Neyi Kastediyorum*[19] başlıklı broşürü bu soruya özetle şu cevapları vermek için hazırlanmıştı: Özgürlük sömürge halklarına gümüş bir tepsi içinde sunulmaz. Acı ve şiddetli mücadeleler sonucu kazanılabilir. Sömürge halkının yeterince eğitim görmemiş ve çoğunluğun okuma - yazmasız olması nedeniyle, onlara herhangi bir şeyi yalnız bir yoldan anlatmak mümkündür— eylem. Emperyalizme eldeki silâhlarla saldırmak gerektir. Bu silâhlar gösteri, kampanya, yayın, grev, boykot ve Hindistan'da Gandhi usûlü "işbirliği yapmama" *(non - cooperation)* olacaktı.

17 *Autobiography, op. cit.*, s. vi - vii.

18 *Ibid.*, s. 82 – 83.

19 *What I Mean By Positive Action.*

Coussey Komitesi yeni anayasa tasarısını yayınlayınca, bunda eski sömürge rejiminin korunmasını sağlayacak tedbirleri teşhis eden CPP ve (1945'de kurulmuş olan) *İşçi Sendikaları Kongresi* 20 Kasım 1949'da Temsilciler Meclisini meydana getirdiler. Beş-yüzden fazla sendika, kooperatif, gençlik, kültür ve kadın örgütleri bu Mecliste yer aldı. Coussey tasarısını reddeden Meclis dominyon statüsüne hemen son verilmesini istiyordu. Bu temel görüşten hareket eden Meclis öne sürdüğü karşı - önerileri ilgililere verdi. Yerli kabile başkanları bu önerileri reddettiler, İngilizler de hiç almamış gibi davrandılar. Bunun üzerine, CPP de halkı "itaatsızlık kampanyası"na davet etti. İşçi Sendikaları Kongresi bu çağrıyı destekleyerek genel grev ilân etti. 8 Ocak 1950'de başlayan grevle İngiliz malları boykot ediliyordu. Polis terörüne başvuran yabancı vali, Nkrumah da dahil olmak üzere, parti ve sendika ileri gelenlerini tutukladı. Oysa, bu baskı partinin yığınlar arasındaki etkisini daha da arttırdı. Ağustos 1950'de partinin kuruluşunun birinci yıldönümü dolayısiyle yapılan toplantıda direklere çekilen kırmızı - sarı - yeşil şeritli bayrak ulusal bayrak olarak ilân edildi.

O sırada, Londra'da Coussey Anayasa Tasarısı birtakım değişikliklerle kabul edilmek istenirken Şubat 1951 Parlâmento seçimleri Konvansiyon Halk Partisi için bir zafer olmuştu. Tutuklu bulunan Nkrumah da seçildi. Halkın yeni gösterilerinden korkan İngilizler onu serbest bıraktılar. Yeni kabul edilmiş olan anayasaya uygun olarak bir hükûmet kurulması kaçınılmaz oldu. Başbakanlığa 5 Mart 1952 tarihinde, ister istemez, Kwame Nkrumah getirildi.[20] Ama, öte yandan, ülkenin başında veto hakkına hâlâ sahip olan İngiliz vali bulunmaktaydı. Halkın çoğunluğu tarafından desteklenmekte olan Nkrumah hükûmeti siyasal bağımsızlık için mücadeleye devam etmek zorundaydı.

BAĞIMSIZ GANA

Mayıs 1953'de Yasama Meclisi İngiltere'den bağımsızlık istedi de. Ne var ki, çıkarlarını İngilizlerle işbirliğinde gören yerli feodaller "birleşik ulusal cephe"yi dağıtıcı bir eylem içindeydiler. Aşanti feodal unsurları ufak yöresel çıkarları temsil edecek olan birçok küçük devlete taraftar görünmüyordu. Altın Kıyısı ilerde bağımsız olsa bile, bunların ancak federal bir devlete razı olacakları anlaşılmaktaydı.

İngiltere bu bölünmeyi, tabii ki, değerlendirmek istedi. İlk önemli tedbiri, daha zamanı gelmeden, yeni seçimlere gitmekti. Konvansiyon

20 Barbara Ward Jackson, "The Gold Coast: an Experiment in Partnership," *Foreign Affairs*, C. XXXII, No. 4 (July 1954), s. 608 - 616.

Halk Partisi'nin zayıflayabileceğini umuyor, ona karşı olan güçlerin iktidara en azından ortak olmaları için çaba sarfediyordu. Fakat Temmuz 1954 seçimlerinde halk gene Nkrumah'yı ve bağımsızlık fikrini destekledi. CPP 1954 seçimlerinde 104 sandalyenin 72'sini kazanmıştı.[21] İngiltere için bu toprakların bağımsızlık isteğine boyun eğmekten başka çıkar yol yoktu. Togo'nun batı kısmı da bu yeni devlete eklenecekti. Hatırlanacağı gibi, Togo, Birinci Cihan Savaşının sonunda İngiltere ve Fransa arasında sun'î bir biçimde bölünmüş, Batı kısmı İngiliz sömürgesi durumuna sokulmuştu. Togo halkının ve Birleşmiş Milletler Vesâyet Kurulunun isteklerini uygun olarak yapılan referandum sonunda Togolular Altın Kıyısı ile birleşme isteğini göstermişlerdi. Altın Kıyısı 6 Mart 1957'de "Gana" adıyla bağımsız oldu. Ülkenin tarihinde yeni bir dönem başlıyordu. İlerdeki aşama sömürge kalıntılarını tüm ortadan kaldırmak, ulusal bir ekonomi ve kültür kurmak olacaktı.

İngilizler yeni devletin mekanizmasında hâlâ bir rol oynamakta devam ediyordu. Gana'nın eski İngiliz "Uluslar Topluluğu"ndaki *(Commonwealth)* dominyon statüsü değişmemişti. İngiliz Kraliçesi hâlâ Devlet Başkanıydı. Ülkedeki İngiliz Genel Vali onu temsil ediyordu. Akra yakınındaki Christianborg kalesi burcunda İngiliz bayrağı sallanmaktaydı. İngiltere, bu eski sömürgeyi, elindeki bütün olanaklarla kendine yakın tutmağa çalışmaktaydı. Tüm sömürge kalıntılarını yoketmek isteyen CPP'ye karşı çıkması olağandı.

Nkrumah'nın anti-emperyalist siyasetine taraftar olmayan yerli güçler de vardı: 1954'de kurulan Kuzey Halk Partisi *(Northern People's Party)*, küçük bir Müslüman Partisi *(Muslim Party)*, gene 1954'de Aşanti'lerin Ulusal Kuruluş Hareketi *(National Liberation Movement)* ve 1957'de Ga halklarının desteklediği *Ga Şifino Kpee*. Bütün bunlar Kasım 1957'de Gana Üniversitesi Sosyoloji Profesörlerinden *Dr. K. A. Busia*'nın[22] önderliğinde Birleşmiş Parti *(United Party)* adı altında birleştiler. Bu, yalnız bölgesel bir birleşme değil, sosyal bir sınıfın ortak cephesiydi de, çünkü 1951'de CPP'nin iktidara gelişiyle devlette İngilizler yerine yalnız Afrikalı milliyetçiler ağır basmağa başlamakla kalmamış, yerli Gana toplumunun eski sömürge dönemi seçkinleri ve kabile başkanları iktidar dışına itilmişlerdi.[23]

21 Partinin 1954 seçim manifestosu şöyle diyordu: "Gana'nın sömürgecilik ve dış baskıdan bütünüyle kurtulması için oyunu Kwame Nkrumah'ya ve CPP'ye ver." *Convention People's Party Manifesto for the General Election, 1954* [Accra, 1954], s. 20.

22 K. A. Busia, *Africa in Search of Democracy*, London, Routledge ve Paul, 1967.

23 T. Kerstiens, *The New Elite in Asia and Africa: a Comparative Study of Indonesia and Ghana*, New York, Praeger, 1966.

Bir yandan da, Gana'da "cumhuriyet" ilân etme ve dominyon statüsünü sona erdirme akımı güçlenmekteydi.[24] Hükûmet bütün ülkeyi bu önemli aşama için hazırlamaktaydı. Birleşmiş Parti'yi destekleyen gerici güçler etkili olamıyorlardı. Nisan 1960 tarihli plebisitte 1,008,000 kişi cumhuriyet yararına oy kullandı. Olumsuz oy verenler ancak 131,000'di.[25] Cumhurbaşkanı seçimi de aynı sırada yapıldı. Kwame Nkrumah 1,016,000, Birleşik Partinin adayı Dr. Danquah ise 124,000 oy aldı. Gana 1 Temmuz 1960'da cumhuriyet oldu.[26] Yeni anayasa ülkeye başkanlık sistemi getiriyordu. Cumhurbaşkanı hem devlet, hem hükûmet başkanı olacaktı. Gana Uluslar Topluluğu'nda kalmışsa da, dominyon statüsü sona ermişti. Son İngiliz Valisi Lord Listowell ülkeden ayrıldı.

Yeni - Sömürgeciliğe Karşı:

Gana bağımsız bir cumhuriyet olduğu zaman, sömürge ekonomisinin tüm özelliklerine sahipti. Kakao başta olmak üzere, kereste, palmiye yağı, altın, elmas, boksit ve manganez gibi ham madde ihraç ediyor, gıda ürünleri yerine kakao gibi ihraç ürününe öncelik veriyor, maden zenginliklerini büyük İngiliz tekelleri denetliyordu. Tarım zenginliği dev firma *Unilever*'in bir kolu *United Africa* şirketinin elindeydi. Gana gıda maddesi ithaline her yıl milyonlarca *pound* ödemekteydi. Maden işçilerine verilen düşük ücretler de yabancıların büyük kârlar yapmalarında önemli bir etkendi.

Gana'da endüstri diye birşey yoktu. Okadar ki, palmiye yağı ihraç ediyor, dışardan sabun alıyordu; boksit yolluyor, aliminyum tencere getirtiyordu; kereste gönderiyor, ahşap eşya ve kâğıt ithal ediyordu; deri satıyor, ayakkabı için para ödüyordu; kakao çıkartıyor, dışardan çukolata alıyordu; limon yüklüyor, konserve limon suyu olarak geri geliyordu; ana ihracat maddesi olan kakaonun içine konduğu çuvallar bile dışardan gelmekteydi.

Mamûl madde fiatları hep yükselirken, ham madde fiatları istikrarsızdı; dünya piyasası gereği ya da dünya ticaretini ellerinde tutan büyük tekellerin bir hareketleri sonucu tehlikeli bir biçimde düşebiliyordu. O zaman hayatları, büyük ölçüde, bir tek ürüne bağlı olan ülkeler felâket

24 "Proposed Constitutional Changes in Ghana." *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 2 (January 1960), s. 41; "Ghana: Government Proposals for a Republican Consitution," *ibid.*, C. VI, No. 6 (March 1960), s. 333 - 336.

25 "Ghana: Results of the Plebiscite." *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 11 (May 1960), s. 449 - 450.

26 "The Republic of Ghana." *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 15 (July 1960), s. 667.

sınırına yaklaşmaktaydılar. Ekonomisi kakaoya dayandırılmış olan Gana'da da durum böyleydi. "Ekonomik özgürlüğün olmadığı yerde siyasal bağımsızlık bir görüntüdür"[27] diyen Nkrumah "yeni - sömürgeciliği" şöyle tanımlıyordu:

> "Yeni - sömürgecilik nedir? Sömürgeci devletin bir toprağa görünürde siyasal bağımsızlık vermesi, fakat ekonomik sisteme hâlâ egemen olarak bu ülkenin ekonomisinde ve dolayısıyla devlet mekanizmasında ağır basmasıdır...
>
> "Ve şöyle işler:
>
> "Siyasal iktidarın yerli gericiler elinde kalması için gerekli tedbirleri alırlar. Ordu, polis, hattâ güvenlik örgütlerini denetlerler.
>
> "Ülkenin ekonomik hayatının onların temsilcilerinin elinde kalması ve yerlilere yalnız daha az kazançlı enfrastrüktür işlerine bırakarak, özel yabancı sermayenin tüm ekonomik üretime egemen olması için gerekli tedbirleri alırlar.
>
> "Sendikaları ve öteki halk hareketlerini bölerler.
>
> "Böylece, kendilerine bağlı kukla devletin, kukla hükûmeti kanalıyla, dizginlerini ellerine geçirince, o ülkeye, hükûmetine ve halkına dilediklerini yapmakta serbesttirler.
>
> "İstedikleri olmazsa, o zaman siyasî ya da askerî darbeler yaptırarak, emirlerini yerine getirecek yeni gerici rejimler kurarlar..."[28]

Asıl önemli olan yeni yöneticilerin nasıl bir Gana toplumu yaratmak istedikleriydi. Önce, Nkrumah'nın bu konudaki düşüncelerine bakalım. Nkrumah, otobiyografisinde,[29] *Marcus Garvey*'nin etkisi altında kaldığını yazıyor. Garvey kapitalizmi yermekle birlikte anti-sosyalistti. Nkrumah, ilk gençlik yıllarında, kendini "İsa örneği" radikal bir reformcu olarak görmekteydi.[30] Başına geçtiği partisi, kuruluşundan 1959'un ortasına ka-

27 Kwame Nkrumah, *I Speak of Freedom: a Statement of African Ideology*, New York, Praeger; London, Heinemann, 1961, s. 44.

28 Ministry of Information and Broadcasting, *Torch Bearers*, address by Osagyefo Dr. Kwame Nkrumah, President of the Republic of Ghana at the opening of the Second Conference of African Journalists held in Accra on 11th November 1963, s. 9 - 10.

29 *The Autobiography of Kwame Nkrumah*, New York ve London, Nelson, 1957, s. 45.

30 B.D.G. Folson, "The Development of Socialist Ideology: 1949 - 1959, Part I," *Ghana Social Science Journal*, Accra, C. I, No. 2 (November 1971), s. 2; ---------, "II - The Period of African Socialism, 1959 - 1962," *ibid.*, C. I, No. 2 (1971), s. 1 - 20.

dar sosyalizmin bir tanımını yapmadı bile. Ağustos 1949'da yayınlanan ilk programında "sosyalizm" sözcüğü geçmiyordu. 1950'lerin ilk yıllarında yayınladığı *Olumlu Eylemden Neyi Kastediyorum?* adlı broşüründe "şiddete değil, moral baskıya taraftar" olduğunu belirtiyordu. George Padmore da CPP'yi sosyalist bir parti olarak tanımlamamakla birlikte, hükûmetin bir "refah devleti" yaratmak istediğini söyleyebiliyordu.[31] Bankole Timothy de Nkrumah'yı konu edinen önemli kitabında ne onu, ne de partisini sosyalist olarak tanımlamaktaydı.[32] Yazar J.G. Amamoo da CPP'nin bir sosyalist parti olduğu kanısında değildi.[33] Ancak, partinin 1959'a kadar sosyalist teoriyi ayrıntılarıyla açıklamaması başka, Nkrumah'nın gençlik yıllarından beri Marksizmin etkisi altında kalmış olduğu da gene başkadır.[34]

CPP'nin kuruluşunun Onuncu Yıldönümü olan 12 Haziran 1959'da Nkrumah'nın yaptığı konuşma[35] hem partinin, hem de Gana'nın tarihinde bir dönüm noktasıdır. Başkan bu konuşmasında ayrıntılı, iyi düşünülmüş, hedefleri belli ve çelişkisiz bir sosyalist program sunmamakla birlikte, bu ideolojiyi bir ihtiyaç ve amaç olarak önerdi. Daha sonra üç broşür[36] ve iki kitap[37] yayınladı. Bu arada, yardımcılarından *Kofi Baako* sosyalist yayınlara iki kısa katkıda bulunmuştur.[38]

---

31 George Padmore, *The Gold Coast Revolution*, s. 71, 129 ve 216.

32 Timothy, *op. cit.*, s. 187.

33 J. G. Amamoo, *The New Ghana*, Pan Books, 1958, s. ix, 36, 66.

34 Nkrumah, otobiyografisinde belirttiği gibi, "bütün siyasî hareket ve partilere" karışmış, 1948'de üstünde İngiliz polisince imzalanmamış bir Komünist Partisi üyelik kartı ele geçmiştir. Gene 1948'de Nkrumah'nın üstü arandığında Batı Afrika için bir siyasal program taslağı bulunmuş, Batı Afrika için bir "sosyalist devlet" düşünüldüğü görülmüştür. *Report of the Commission of Enquiry into Disturbances in the Gold Coast, 1948, Watson Report*, Colonial No. 231, Appendix II. Nkrumah bu olayları otobiyografisinde şöyle anlatmaktadır: "Amerika'dayken yaptığım gibi, [İngiltere'de de] bütün siyasal hareketler ve partilerle ilgilendim. İngiliz Komünist Partisi önderleri arasında Emil Burns, Palme Dutt ve Harry Pollitt gibi kişilerin bulunmasından ötürü memnundum... [İngiliz İşçi Partisinde de] A. Creech ve Fabian Derneği Sömürge Bürosu Sekreteri Dr. Rita Hinden da dahil olmak üzere, birçok ünlü sosyalist tanıdım... [Altın Kıyısı'na dönmek için 1947'de Londra'dan ayrılırken, ilgililer] komünist toplantılarına katılmış olmamdan ötürü memnun gözükmüyorlardı..." *Autobiography, op. cit.*, s. 43, 48, 52. Otobiyografinin başka bir yerinde de (s. 10) şöyle demektedir: "Marksist sosyalistim."

35 *Speech Delivered by Comrade Kwame Nkrumah, Life Chairman of the Convention People's Party on the Occasion of the Tenth Anniversary Celebrations of the Party, 12th June 1959*, Accra, Guinea Press, 1959.

36 Broşürler: *Building a Socialist State, Guide to Party Action, Towards Socialism.*

37 *Supra.*, dn. 23'de belirtilen birinci kitap Nkrumah'ın 1951 – 1960 yılları arasındaki eylemi, ikincisi de *(Africa Must Unite*, London, Heinemann, 1963) Afrika birliği sorunlarıyla ilgilidir. Birincide "Onuncu Yıl Konuşması" yeniden yayınlanmış. ikincisine "Gana'da Sosyalizmin Kuruluşu" başlıklı bir bölüm konmuştur.

38 Kofi Baako, "Nkrumaism, its Theory and Practice," *The Ghanaian Times*, Accra, March 25 – 29, April 1 – 7, 1961; ———, "African Socialism," *The Ghanaian Times*, January 24 – 29, 1963.

Nkrumah birçok kereler, kastettiği sosyalizmin "Gana'ya özgü" olduğunu yazdı.[39] Bazan da "Gana ve Afrika sosyalizmi"nden, [40] ya da yalnız "Afrika sosyalizmi"nden söz etti.[41] Ancak, Gana'nın sosyalizmden uzak olduğunu da biliyordu. *Afrika Birleşmelidir* adlı kitabında şöyle demekteydi:

> "Sosyalizm üretim araçlarına, toprağa ve kaynaklara kamunun sahip olmasını ve bu araçların halkın ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmasını gerektirir... Açıktır ki, Gana bugün sosyalist araçlara sahip değildir. Aslında, daha hâlâ, tarımın modernleşmesi ve ülkemizin endüstrileşmesi gibi sosyalist araçların üstünde bina edilebileceği gerçek temellerin atılması gerekir..."[42]

Ancak, tartışmalar sosyalizmin daha fazla benimsenmesi yönünde gelişmekteydi. CPP'nin Temmuz 1962'deki On-birinci Kongresi bu bakımdan önemliydi. *Emek ve Mutluluk*[43] adı verilen yeni parti programı Gana'da sosyalizmin yerleştirilmesinin ana hedef olduğunu söylemekteydi. Parti, artık "bilimsel sosyalizm"in devletin ideolojik temeli olduğunu savunmaktaydı.[44] Yıllar geçtikçe resmî Gana basını devrimin niteliğini ortaya daha açık olarak koymaktaydı. Örneğin, Akra'da yayınlanan *Kıvılcım* dergisi şu düşünceleri ileri sürmekteydi:

> "Gana devrimi halkçı bir sosyalist devrimdir. İtici gücü, çoğunluğu oluşturan —yani toprakta çalışıp onu işleten ve anti-emperyalist, anti-kapitalist aydın ve geleneksel unsurlarda müttefik bulan erkek ve kadın— aşağı sınıfların herşeye yetenekli gücüdür...Gana'da ayrıcalıklı sınıfı ve halkın ilerlemesine karşı olanları yenilgiye uğratmak ve gelişen 'yeni zenginlikleri' dizginlemek yeryüzünde bütün sermayeci düzene karşı durmak anlamına gelir."[45]

Bu düşüncelerle yuğrulmakta olan yeni hükûmet İngiltere'nin devlet bürokrasisi, silâhlı kuvvetler, aydınlar ve ekonomide etkisini azalt-

---

39 *I Speak of Freedom*, *op. cit.*, s. 209.

40 Ministry of Information and Brodcasting, *Laying the Foundation Stone of the Kwame Nkrumah Institute*, Accra, 1961, s. 7.

41 The Government of Ghana, *Visit to Nigeria by the Prime Minister of Ghana, Dr. Nkrumah*, Accra, Government Printer, 1959, s. 126.

42 Nkrumah, *Africa Must Unite*, *op. cit.*, s. 119 – 120.

43 *Work and Happiness.*

44 Bu sosyalizm anlayışında İngiliz İşçi Partisinin bir miktar etkisi de sezilmekteydi. Ayrıca: Colin Legum, "Socialism in Ghana: a Political Interpretation," *African Socialism*, W. Friedland ve Carl Rosberg Jr., der., Stanford, Stanford University Press, 1964, s. 131 – 159.

45 *Spark*, Accra, January 17, 1964; January 8, 1964.

mak amacıyla, birtakım tedbirler aldı. Bürokraside büyük değişiklikler yapılmayıp İngiliz taraftarı memurlar oldukları yerlerde kaldılarsa da, Gana Silâhlı Kuvvetleri İngilizlerin Batı Afrika'daki silâhlı kuvvetlerinden çekip çıkarıldı ve kumanda yerlerine yavaş yavaş Afrikalılar getirildi. Subaylar İngiliz harb okullarında eğitime devam ederek hem bu yoldan,[46] hem de "uzman" adı altında yabancı görüşler sürüp giderken, bazı kanunlar değiştirilerek hukuk sistemi yeni Gana toplumuna uyacak biçime sokuldu, yerli hukukçuların yalnız İngiliz fakültelerinden mezun olmaları geleneğine son vermek amacıyla 1959'da kurulan Gana Hukuk Fakültesinin geliştirilmesine önem verildi.

Asıl önemlisi, bağımsız Gana Cumhuriyeti sömürge döneminden arta kalan ekonomisini değiştirmeğe koyuldu.[47] Tarımı *çeşitli* ürün temeli üstüne oturtacak, daha fazla gıda maddesi üretecek, endüstrileşmede adımlar atacaktı. Bazı yabancı şirketler devletleştirildi, ekonomide devlet sektörü harekete geçirildi, ekonomik plânlamaya yer verildi, ticaret devlet denetimi altına kondu, üretim ve tüketim kooperatifleri deneyine başlandı ve Doğu bloku ülkeleriyle ilişkiler kurularak dış ticaret çok-yönlü bir niteliğe kavuşturuldu. Nkrumah şöyle yazıyordu: "Afrika'nın başka seçeneği yoktur. Modernleşmek zorundayız. Bunu ya Batı'nın anlayışı ve desteğiyle başaracağız ya da başka yerlere dönmek zorunda kalacağız."[48]

Gana, Nkrumah rejimiyle birlikte, kendi çıkardığı ham maddelerden gıdaya yarayacak ürünleri geliştirmeğe ve hafif endüstri kurmağa başladı. Kakao üretimi terkedilmemekle birlikte, bütün ekonominin bu ürüne dayandırılması ilkesi bir yana itildi. Gıda maddeleri ithaline artık büyük paralar ödenmemek için, yiyeceğe yarayan ürünleri çeşitlendirmek gerekiyordu. Pirinç, mısır, meyva ve sebze ekimine başlandı, hayvancılık ve balıkçılık ele alındı. Bin kadar *tarım kooperatifi* kuruldu. Bunun 105'i deneme niteliğinde devlet çiftliğiydi. Yalnız pazarlama değil, üretim kooperatifleri de kurulmuştu. Gıda maddelerinin dağıtımı ve fiat ayarlamaları için bir de *Yiyecek Pazarlama Heyeti* meydana getirildi. Ticaret için 1961'de *Gana Ulusal Ticaret Şirketi* örgütlendi ve 1962'de hükümet büyük ticaret firması *A. G. Levantis*'i satın aldı. Bir *Devlet Bankası* ve *Devlet Sigorta Şirketi* de kuruldu.

46 Daha sonra, Nkrumah'ya karşı 1966 darbesini gerçekleştirecek olan Afrifa İngiltere'de Sandhurst'te geçirdiği zamanı "hayatının en güzel anları" diye tanımlıyor. İngiliz kurumlarını "bağımsız düşünce, hoşgörü" olarak niteliyordu. A. A. Afrifa, *The Ghana Coup*, London, Frank Cass, 1966, s. 49 – 51, 72 ve 108.

47 John D. Esseks, "Political Independence and Economic Decolonization: the Case of Ghana Under Nkrumah," *Western Political Quarterly*, C. XXVI, No. 1 (March 1971), s. 59-64.

48 Kwame Nkrumah, "African Prospect," *Foreign Affairs*, C. XXXVII (October 1958), s. 53.

Gana, ormanlarından faydalanarak, Nkrumah iktidarına kadar dışardan ithal ettiği kâğıt ve ahşap eşya yapmağa, hattâ bunların bir kısmını ihraç etmeğe başladı. Tema'da kurulan fabrika sabun, Kumasi kenevir fabrikası da çuval ihtiyacını karşılıyordu. Takoradi ve Tema'daki fabrikalar geçmişte ham madde olarak ihraç edilen kakaoyu işlemeğe koyuldular. Çekoslovakya Kumasi'de bir ayakkabı fabrikası yaptı. Ayrıca, balık konservesi, kuru yemiş, konserve sebze, et ambalajı, bisküvi, lâstik, kibrit, çivi, tuğla ve küçük deniz araçları fabrika ve imâlathaneleri kuruldu. Sovyet yardımıyla yapılan prefabrike ev imalâthaneleri günde 1,000 evlik üniteler çıkarmağa başladı.

Hafif endüstri dallarındaki bu adımlardan başka, ağır endüstride de bazı temel taşları kondu. Yedi-yıllık Plâna (1963 - 1970) göre, ana yapı malzemesine öncelik verilecek, ötekilere aşamalarla geçilecekti. Plân gereğince, Volta Nehri'nde bir hidro - endüstri tasarısına başlandı. İlk çelik fabrikası hazırlıklarına girişildi. Yeni endüstri kuruluşları genellikle devletin elindeydi. *Aksomobo* ve *Bui* barajlarına da başlandı.

Gana'nın dış dünya ile ekonomik ve ticaret ilişkilerinde *Doğu bloku* ülkelerine önemli bir yer tanıdığı anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği Bui barajı, nükleer reaktör, altın rafinerisi, prefabrike imalât ve balık konserveciliği konularında yardım etti; iki devlet çiftliği (pirinç ve mısır) ve bir pamuk deney istasyonu kurdu.[49] Polonya bir demir fabrikası, bir de doklar için gerekli makina ve teçhizatı verdi. Çin Halk Cumhuriyeti tarım ve yol yapımı araçları için 7 milyon *pound*'luk borç verdi. Macaristan'dan alınan 2.5 milyon *pound* kredi hidro - elektrik, konserve, sulama, kablo ve un fabrikalarına harcandı. 5 milyon *pound* Çekoslovak kredisiyle ayakkabı, lâstik ve motor fabrikaları ile birkaç hastahane yapıldı.

Gana iktidarı uluslaşma yolunda birtakım tedbirler aldı. Kabile lehçelerini birleştirecek olan bir devlet komitesi kuruldu. Değişik kabilelerden olanların yüzlerini farklı çizgi ve renklerle boyamaları âdeti Eylül 1962'de Parlâmento kararıyla kaldırıldı. Bir ulusal film endüstrisi meydana getirildi. Yazarlar Birliği *Okyeame* adlı yayın organlarını çıkarmağa başladı. Yerli tiyatrolar kuruldu. Eylül 1961'de ücretsiz ilk öğretim mecburî oldu.[50] Londra Üniversitesinin *Legon*'daki şubesi 1961'de *Gana Devlet Üniversitesi* haline getirildi. Aynı yıl, teknik konulara ağırlık ve-

49 R. Edward Dowse, *Modernization in Ghana and the U.S.S.R.*, London, Routledge ve Paul, 1969; "Ghana - U.S.S.R. Trade and Economic Agreement," *Commonwealth Survey*, London, C. VI, No. 20 (September 1960), s. 927 - 928.

50 "Educational Developments in Ghana," *Commonwealth Survey*, London, C. CII, No. 22 (October 1961), s. 1083 - 1086.

ren ikinci bir üniversite *Kumasi*'de açıldı. Üçüncüsü Aralık 1962'de *Cape Coast*'da çalışmağa başladı. 1958'de bilimsel faaliyetleri geliştirmek için kurulan Ulusal Araştırma Konseyi 1963'de *Gana Bilimler Akademisi* olarak yeniden örgütlendi.

Dış politikada hükûmet anti-emperyalist bir tutum içindeydi. Hele Afrika kıt'asında sömürgeciliğin son kalıntılarını da kaldırmak istiyordu. Bağımsız Afrika ülkelerinin ilk konferansı Nisan 1958'de Akra'da yer almıştı.[51] Gana Afrika devletlerinin birleşmeleri konusunda da birkaç deneye girişmişti. 1958'de Gine ve 1960'da da Mali ile birleşmişti. Gana Mayıs 1963 Afrika devletleri başkanları konferansında da aktif rol oynamıştı.[52] İlk Afrika Halkları Konferansı Aralık 1958'de gene Akra'da toplandı. Gana başkenti bu konferansın sekretarya merkezi olarak seçildi. Gana Hükûmeti Angola, Cezayir ve Kongo gibi sömürgecilik ve emperyalizm aleyhdarı bütün sorunlarda kurtuluş mücadeleleri yararına açık ve kesin bir tavır takınıyordu.[53] Sömürgeciliğin hâlâ yaşadığı yerlerde kurtuluşçu güçleri temsil eden Afrikalılar 1961'de Akra'da toplanarak bundan sonraki politikalarını kararlaştırdılar. Nkrumah "Afrika kıt'ası tüm kurtulmadan Gana'nın bağımsızlığı anlamsızdır" diyordu.[54] Gana bloklara karşı bağlantısız bir siyaset izledi. Uluslararası toplantılarda silâhsızlanmayı ve barışı destekledi. 1960'da Afrika'da güvenlik konulu bir konferans Akra'da yer alıyordu. 1962'de, "Bombasız Bir Dünya Uluslararası Kurulu" adı altında bir toplantı gene Akra'da yapıldı.

İçte ekonomik bağımsızlık ve dışta anti-emperyalist politika uygulama çabasında olan Nkrumah iktidarının birtakım önemli güçlüklerle karşılaşacağı açıktı. Ülke ekonomisinde önceden oynamış oldukları rolün bu kez daraltıldığını gören yerli ve yabancı güçler sorunların çözümlenmemesinde kendileri için faydalar gördüler. Kakao fiatlarının dünya pazarlarında düşürülmesiyle yatırım bekleyen projeleri malî bakımdan desteklemek zorlaştı.[55] Hayat seviyesi birçok Afrika ülkesinden daha yüksek olan

51 "All-African People's Conference, Accra," *Commonwealth Survey*, London, C. V, No. 1 (January 1959), s. 16.

52 "The OAU Meeting in Accra," *The World Today*, C. XXI, No. 12 (December 1965), s. 506 - 509; Denniz Austin, "Ghana and the OAU," *ibid.*, C. XXII, No. 4 (April 1966), s.135-137.

53 Mohan Jitendra, "Ghana, the Congo and the United Nations," *The Journal of Modern African Studies*, C. VII, No. 3 (1969), s. 369 - 406.

54 Stephan Dzirasa, *Political Thought of Dr. Kwame Nkrumah*, Accra, Guinea Press Ltd., t.y., s. 114. 1964 - 1968 yıllarında Gana'da T.C. Büyükelçisi olarak bulunmuş olan Mahmut Dikerdem: "Nkrumah kendi ülkesinin kalkınmasından çok Afrika birliğinin gerçekleşmesi uğrunda çaba harcamıştır." *Milliyet*, 3 Mart 1975.

55 Douglas Rimmer, "The Crisis in the Ghana Economy," *Journal of Modern African Studies*, C. IV, No. 1 (May 1966), s. 17 - 32; David Williams, "The Ghana Economy," *The World Today*, C. XXII, No. 11 (December 1966), s. 475 - 481.

Gana'da önemli ekonomik adımlar atılmış olmasına rağmen, geçmişten kalan birtakım sorunlar da olduğu gibi ortadaydı. Yiyecek fiatları başta olmak üzere, fiatlar artmış, ücretler olduğu yerde kalmıştı. Nkrumah'ya karşı daha şiddetli muhalefet su yüzüne çıkmaktaydı. CPP, üniversite çevresinde de eleştiri konusu oluyordu.[56] Gana'nın durumunu bir "malî kaos" olarak tanımlayanlar vardı[57]. 1961'de Sekondi-Takoradi dok işçileri de grev yaptılar.[58] Parlâmento içindeki muhalefet güçleniyordu.[59] Nkrumah'nın bir "büyüklük kompleksi" içinde olduğu inancı da yayılıyordu.[60] Kendine 1962 ve 1964'de iki kez suikast yapılmıştı.[61] İkinci suikastten sonra, Nkrumah şunları söylüyordu: "Gana toplumunda bugün, aslında, bir savaş durumu vardır. Karşı-devrimci güçler halkın sosyalizme doğru ilerlemesini şiddet ve anayasa-dışı eylemlerle durdurma yolunda yeni kanıtlar verdiler."[62] İktidar gitgide denetleme ve tedbir yollarına giriyordu. 1958 kanununa *(Preventive Detention Act)* dayanarak bazı kişiler muhakemesiz hapsolundular.[63] Başkan "gerçek ve muhayyel düşmanlarına karşı sert davranıyordu."[64] 1964'de Gana'da tek parti rejimi kuruldu;[65] Nkrumah *Osagyefo* ("Savaşta Başarılı") ünvanını kabul etti. Gana önemli değişikliklerden geçiyordu.[66] Haziran 1965 seçimleri halka güven vermekten uzak kaldı.[67] Hükûmet ise, karşı koyanları görevlerinden uzaklaştırıyordu. Örneğin, Başyargıç *Sir Arku Korsah* işinden çıkarıldıktan sonra, *General S. J. A. Otu* ve *J. A. Ankrah*'nın 1965'de erken emekliye sevkedilmeleri silâhlı kuvvetler içindeki muhalefeti daha da tedirgin etti.[68]

56 *The New York Times*, Avrupa baskısı, January 11, 1964; February 8, 1964.

57 "Ghana," *Africa Digest*, London, C. XIV, No. 8 (October 1967), s. 160.

58 St. Clair Drake ve Leslie Alexander Lacy, "Government versus the Unions: the Sekondi-Takoradi Strike: 1961," *Politics in Africa*, Gwendolen Carter, der., New York, Harcourt, Brace, World, 1966, s. 67 – 118. CPP yöneticileri ile partiyi destekleyen örgütlerin üyeleri arasında bir uçurumun açılmakta olduğunu belgeleyen yayın olarak: Ghana, *Statement by the Government on the Recent Conspiracy*, December 1961.

59 *West Africa*, No. 2520 (Seprember 18, 1965), s. 1039.

60 Ali Mazrui, "Nkrumah: the Leninist Czar," *Transition*, Accra, No. 26, s. 3 – 11.

61 Ağustos 1962'de kuzeyde Kulungugu köyünde ve Ocak 1964'de Flagstaff House denen başkanlık köşkünde.

62 *Spark*, Accra, January 3, 1964.

63 "Treason Trials and Security Legislation," *Commonwealth Survey*, London, C. X, No. 1 (January 1964), s. 5 – 7.

64 Kenneth W. Grundy, "Is Totalitarianism Taking Over in Africa?" *Africa Today*, C. XIV, No. 3 (1967), s. 15.

65 "Referandum on One-Party," *Commonwealth Survey*, London, C. X, No. 1 (January 1964), s. 7 – 11.

66 David Ernest Apter, *Ghana in Transition*, New York, Atheneum, 1963.

67 "Ghanaian Elections," *Commonwealth Survey*, London, C. XI, No. 14 (July 1965), s. 617 – 619.

68 1966 darbesini yürütenlerden Afrifa bu generallerin görevlerinden alınmalarının darbenin önemli bir nedeni olduğunu söylüyor. Afrifa, *op. cit.*, s. 100 – 101. Bu arada, Nkrumah 400

Nkrumah'dan Sonra:

Nkrumah 24 Şubat 1966'da bir *askerî darbe* ile düşürüldü. [69] Taraftarları tutuklandı. Gana'yı kurmuş olan partisi kapatıldı, anayasa yürürlükten kalıdırıldı ve Yedi-Yıllık Plân durduruldu. *John W. K. Harlley* önderliğindeki polis kuvvetleri ve *Albay E. K. Kotoka* ile *Binbaşı A. K. Afrifa* yönetiminde ordu darbeyi Nkrumah'nın Pekin'e resmen çağrılı oluşundan yararlanarak yapmışlardı. Gerici askerî darbe yalnız Nkrumah ülke dışındayken gerçekleştirilmekle kalmadı, birçok engelleri aşına fırsatını verecek Volta Barajı tamamlanır tamamlanmaz yer aldı. Ordu ve polis Nkrumah ile CPP'nin kendi komuta zincirine müdahalelerinden bıkmıştı. Üstelik, Nkrumah Sovyet subaylarının eğittiği bir Başkanlık Muhafız Alayı da kurmuştu. Ancak, darbenin temel nedeni CPP'nin içte ve dışta ilerici tutumunun yabancı tekellerle yerli gericilerin ittifakını perçinlemiş olmasıydı.[70]

General Ankrah'nın başkanlığındaki *Ulusal Kurtuluş Konseyi* iktidarının ithalâtı arttıran ve dış sermayeyi destekleyen tedbirleri Gana burjuvazisi ile yabancı para çevrelerini hoşnut ediyordu. Nkrumah zamanında siyasal mülteci olmuş olan, Birleşik Partinin eski üyeleri Gana'ya dönmeğe başladılar. 1966 darbesini bir-buçuk yıl süren bir askerî yönetim izledi. Ekonomiye devlet müdahalelerinin sonu geldi.[71]

---

subayın Sovyetler Birliği'nde eğitim görmesini istiyordu. Ancak 68 kişi bulunup yollanabildi; bunlar da Savunma Bakanının ısrarıyla bir yıl içinde geri çağrılmış, dönüşlerinde de sorguları yapılmıştı. Jon Kraus, "Arms and Politics in Ghana," *Soldier and State in Africa*, Claude E. Welch, Jr., der., Evanston, Northwestern University Press, 1970, s. 184.

69 Darbe hakkında: Afrifa, *op. cit.*, s. 31 – 42; Henry L. Bretton, *The Rise and Fall of Kwame Nkrumah*, London, Pall Mall, 1966; Fitch ve Mary Oppenheimer, *Ghana: End of an Illusion*, New York ve London, Monthly Review Press, 1966; A. K. Ocran, *A Mytlı is Broken*, Harlow, Essex, Longmans ve Green; New York, Humanities Press, 1968, s. 40 – 84; Kwame Nkrumah, *Dark Days in Ghana*, London, Lawrence ve Wishart, 1968, s. 20-42. CPP hükûmetine 1955'lerde danışmanlık yapmış olan biri tarafından 1966 darbesine kadar Nkrumah ve Ghana: Geoffrey Bing, *Reap the Whirlwind: an Account of Kwame Nkrumah's Ghana from 1950 to 1966*, London, Macgibbon ve Kee, 1968. Nkrumah'nın bir siyasî önder olarak değerlendirilişi: David Apter, "Nkrumah, Charisma and the Coup," *Daedalus*, C. XCIIV (1968), s. 773 – 775.

70 Yazar Herbert H. Werlin Nkrumah'nın düşmesini bürokrasinin çürümesine bağlamaktadır. Yazara göre, kaynaklar israf edilmiş, (Devlet Maden Şirketi, Gana Hava Yolları ve Devlet Çiftlik Şirketi gibi) kurumlar ekonomiye ağırlık olmuşlar, Nkrumah kendi kabilesi olan Nzima'lar dışında kimseye güvenemez duruma gelmiştir. Herbert H. Werlin, "The Consequences of Corruption: the Ghanaian Experience." *Political Science Quarterly*, New York, C. LXXXVIII, No. 1 (March 1973), s. 71 – 85.

71 Michael E. Blunt, "State Enterprise in Nigeria and Ghana: the End of an Era," *African Affairs*, C. 69, No. 274 (January 1970), s. 24 – 43; John D. Esseks, "Government and Indigenous Private Enterprise in Ghana," *The Journal of Modern African Studies*, C. IX, No. . (1971), s. 11 – 29.

29 Ağustos 1966'da genel bir seçim yapıldı.[72] Nkrumah rejiminin taraftarları bu seçimde aday olmayacaklar, ilerde kurulacak sivil hükûmette tek parti rejimi kurulmayacak, iktidar parlâmento, cumhurbaşkanı, başbakan ve devlet konseyi arasında bölünecek, yüksek mahkemenin anayasa yorumlarına itiraz olmayacaktı. Seçimlere beş parti girdi. Dr. Busia'nın *İlerleme Partisi (Progress Party)* kazandı. Busia nüfusca çoğunlukta olan Akan kökenliydi. Rakibi *K. A. Gbedemah* ise Ewe idi. İlerleme Partisi 1 Ekim 1969'da — önce Afrifa, Ocran ve Harlley'den bileşik üçlü bir başkanlık çerçevesinde, 1970'de de *E. Akufo Addo* adlı yaşlı bir hukukçunun Cumhurbaşkanlığı sırasında— iktidarda kaldı. Bu hükûmet te 13 Ocak 1972'de bir darbeyle devrildi ve *Albay I. K. Açeampong* iktidara geldi. Yeni iktidar Busia'nın sivil hükûmetini de (24 Şubat 1966 darbesiyle devrilen Nkrumah hükûmetinin durumunda olduğu gibi) görevi kötüye kullanma, ekonomik başarısızlık ve fena yönetimle suçluyordu.[73]

Ganalı bir yazarın belirttiği gibi,[74] ülke kısa sürede üç anayasa ve dört farklı rejim gördü - ikisi sivil, ikisi askerî. İlk sivil rejim sosyalist, devrimci ve Pan - Afrikanistti. Muhalifleri onu tek parti diktatörlüğü olarak değerlendirdiler. İkinci sivil rejim Batı tipi, çok partili bir demokrasi diye sunuldu. Tutucu ve Batı'ya dönüktü. Her ikisi de iktidardan askerî darbelerle atıldılar. Her ikisinde de askerlerin ileri sürdükleri ithamlar birbirine şaşılacak derecede benziyordu. Her iki olayda da nedenlerin arasında görevi kötüye kullanma, fena yönetim ve ekonomik tedbirsizlik suçlamaları vardı. Birşeyin işlemediği ortadaysa da, bağımsızlıktan bu yana önemli ilerlemeler de oldu. 1960'dan önce birkaç iyi yola karşılık, Akra'dan Bolgatanga'ya, Aflao'dan Takoradi'ye birinci sınıf yollar yapıldı. Tema limanı ve kenti, Akosombo barajı ve kenti bağımsızlıktan sonraki başarılardandır. Bağımsızlık alındığında bir kolej, bir de teknik okul vardı. Şimdi, Gana'nın üç üniversitesi var. Memurlarının hemen hemen hepsi Ganalı. *Gana Ticaret Bankası*, *Ulusal Yatırım Bankası* ve *Tarım Kalkınma Bankası* yabancı emsalleriyle bir nebze rekabet ediyor. Önceden yiyecek ithali için 100 milyon *pound* harcanırken[75] gıda üretiminde belirli bir artış var. Gana bugün de âdil koşullarla ticarette ısrar etmektedir.[76] *Ulusal*

72 J. A. Craig, "Ghana's General Election," *The World Today*, C. XXV, No. 10 (October 1969), s. 428 - 436.

73 I. K. Acheampong, *Speeches and Interviews*, Accra, Information Services Department, [1973], s. 2 - 3.

74 Kwame Afreh, "The Country and Its People Since Independence," *The New Ghana*, Accra, C. II, No. 1 (1973), s. 10 - 11.

75 "Acheampong's Progress Report," *West Africa*, No. 2885 (September 29, 1972), s. 1.

76 J. E. Barnor, "Africa Wants Fair Trade," *Ghana Digest*, Accra, C. I, No. 1 (1974), s. 17 - 18.

Kurtuluş Kurulu'nun 1974 - 1979 Kalkınma Plânı[77] "kendine güven" *(self-reliance)* ilkesinden güç almaktadır.[78] Gana Hükûmeti bu kavramdan dış yardım yerine kendi kaynaklarına dayanmayı anlamaktadır. Ekonominin kilit mevkileri Ganalıların elinde olacak, yabancı sermaye tamamlayıcı olarak bazı alanlara kabul edilecektir.[79]

77 Eric B. Beeko, "Blue-Print for National Development," *Ghana News Bulletin*, Accra, C. II, No. 6 (May 31, 1974), s. 1.

78 Ghana Information Services, *Ghana Today*, *No. 1: Self-Reliance, a Principle for the Development of Ghana*, Accra, t.y.

79 I. K. Acheampong, "Policies in the New Ghana," *World Development*, C. I, No. 9 (September 1973), s. 1. Yazar Gana Devlet Başkanıdır.

NİJERYA

Giriş:

Nijerya Federal Cumhuriyeti[1] Batı Afrika kıyısının en doğu köşesindedir. Batısında, kuzeyinde ve doğusunda sırayla eski Fransız sömürgeleri *Benin*, *Nijer* ve *Kamerun* vardır. Güneyi Atlantik Okyanusudur ve Nijerya karalarının içine *Benin* ve *Biafra* Körfezleri girer. 356,669 mil kare yüzölçümüyle İngiltere'nin üç katı büyüklükteyse de, Afrika ülkeleri arasında on-dördüncüdür. Nüfusu (1963 sayımında 56 milyon) toprağına göre fazladır. En büyük nehri kıt'anın en uzun üçüncü nehri olan *Nijer*'dir.[2]

Irk genellikle zenci olmakla birlikte, bazıları 10,000 kişiden daha az olan 250 kadar etnik grup vardır.[3] Bunlar içinde on tanesi (*Hausa - Fulani*, *Yoruba*, *Ibo*, *Kanuri*, *Tiv*, *Edo*, *Nupe*, *İbibio* ve *Ijaw*) nüfusun % 80'ini meydana getirir. Nijerya insanlarının çoğu güneyde yaşar. Yoğunluk kuzeyde *Kano* çevresinde de fazladır. Son yıllarda başkent *Lagos* (1963 sayımında 665,246), *Port Harcourt* ve *Kaduna* Afrika ölçüleri içinde büyük kentler olmuşlardır.

İngiliz Yönetimi:

İngiltere Nijerya'ya birkaç aşamada sahip olabilmiştir. İlk başında, Nijer deltası İngiliz ticaretinin en önemli merkeziydi.[4] Ancak, deltadan

1 Michael Crowder, *The Story of Nigeria*, London, 1962. Bir belgeler toplamı olarak: A.H.M. Kirk - Greene, *Crisis and Conflict in Nigeria: a Documentary Sourcebook*, 1866 - 1970, 2 C., London, Oxford University Press, 1971. Nijerya'nın bağımsızlık mücadelesi hakkında bir Sovyet kaynağı: L. N. Pributkovski, *Nigeriaf barbe za nizavisimost'*. Moskva, 1961. Ocak 1966 darbesine kadar Nijerya devlet yönetimi: John P. Mackintosh, *Nigerian Government and Politics*, London, 1966; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 292 - 310.

2 R. K. Udo, *Geographical Regions of Nigeria*, London, 1970.

3 K. M. Buchanan ve J. C. Pugh, *Land and People of Nigeria*, London, 1955. Nüfusun fazla, fakat yetişkin insanın az oluşu hakkında Nijeryalı bir yazarın düşündükleri: G. B. Ajayi, "Manpower Development in Nigeria," *Tomorrow*, Lagos, No. 1 (January 1975), s. 2. Ayrıca Türkkaya Ataöv, "Afrika'da Önemli Bir Ülke: Nijerya," " *Barış*, 1 Ekim 1975.

4 1885 yılına kadar Nijer deltasında ticaret yoluyla politika: K. Onwuka Dike, *Trade and Politics in the Niger Delta: 1830 - 1885*, Oxford, 1959.

yukarıya nüfuz etmek istiyordu. Önce Lagos'u 1861'de kendine bağlayarak işe başladı. 1880'lere gelindiğinde, İngiltere Lagos ve Yoruba *hinterland*'ı,[5] delta çevresi[6] ve kuzeydeki Müslüman emirlerini[7] almış bulunuyordu. Sonuncu ilhak şirketleri birleştirmeyi başaran *Sir George Goldie*'nin çalışmaları sayesindeydi. Nijer'deki iki Fransız firmasını da satın almış, sonra da kendi şirketinin tekelini İngiliz Hükûmetine kabul ettirmişti. Böylece ortaya çıkan Nijerya sınırlarını öteki Avrupa devletleri de benimsemek zorunda kaldılar. "Lagos Kolonosi"ne Sömürge Dairesi *(Colonial Office)*, "Lagos Protektorası" ile "Yağ Nehirleri Protektorası"na Dış İşleri Dairesi *(Foreign Office)* ve "Nijer Toprakları"na da Krallık Nijer Şirketi *(Royal Niger Company)* bakacaktı.

Ancak, bu toprakların yönetimini böylesine bölüşmek başka, bu durumu yerli halka kabul ettirmek gene başkaydı. İngiliz yönetimi yerleşinceye kadar *Yoruba*, *Oyo* ve *İbadan* bölgelerinde birkaç kez silâha başvuruldu. *Onitşa* birkaç kez yakıldı, hattâ *Bida* ve *İlorin*'e karşı 1897'de bir savaş yapıldı. İngiliz Vali kendinin tartışılacak ve pazarlık masasına oturtulacak biri değil, buraları ele geçirmiş olan ve sözü sanki bir kanunmuş gibi dinlenmesi gereken kişi olduğunu kabul ettirmek istiyordu. Şirketin kuzeye kolayca egemen olamayacağı anlaşılınca, İngiltere yönetimi fiilen ele aldı ve *Sir* (sonra Lord) *Frederick Lugard*'ı *Batı Afrika Sınır Kuvvetleri*'nin başına geçirerek. kuzey Nijerya'nın 1901 - 1906 yıllarında işgâlini tamamladı.

Bu topraklarda yaşayan insanları boyunduruk altında tutabilmek için, çizilen sınırların ne denli sun'î olduğu da hemen göze çarpıyordu. Bazı topraklar birleştirildi ve hepsi Sömürge Dairesine bağlandı. Liman ve demiryolu sistemi dikkate alınarak kuzey ve güney Nijerya da birleştirildi. Böylece, tek bir Nijerya doğuyordu. Bu birleştirmenin asıl nedeni İngiliz yönetimine kolaylık sağlamak içindi; Nijerya halkının fikrini soran olmamıştı.

Yirminci Yüzyıla girerken İngiltere Nijerya'nın işgâlini tamamlayarak bu topraklarda *dolaylı yönetim* sistemini kurdu. Bu sistem Nijerya'nın

5 On-dokuzuncu Yüzyılda Yoruba hinterlandının İngilizlere karşı koyması: J. F. A. Ajayi ve R. Smith, *Yoruba Warfare in the Nineteenth Century*, Cambridge, 1946. Kültürel antropoloji açısından: William Bascom, *The Yoruba of Southwestern Nigeria*, New York, Halt, Rinehart ve Winston, 1969. Daha önceki yayınların aksine, Dr. K.O. Dike beyazların iç bölgelere geç girebilmiş olmalarının nedenini iklime ve hastalıklara değil, yerlilerin etkili bir biçimde karşı koymalarına bağlıyor. Dike, *op. cit.*, özellikle Bölüm 10.

6 G. I. Jones, *Trading States of Oil Rivers*, Oxford, 1963.

7 S. J. Hogben ve A.H.M. Kirk - Greene, *The Emirates of Northern Nigeria*, London, 1966.

kendi tarihsel gelişiminden gelen yönetim biçimine dokunmayıp bundan faydalanıyor, yöresel derebeylerini yüksek ücretli sömürge yöneticileri durumuna sokuyordu. Yalnız, feodalizm Nijerya'nın her yanında henüz biçimlenmemişti. Dolaylı yönetim ancak kuzey emirliklerde kolay uygulanabiliyordu. İngilizler feodalizmin gelişmediği güney-doğuda kabile ileri gelenlerinden birini geçip onu "başkan" olarak atamaktaydılar. Vali Lord Lugard genel siyaseti saptıyor, demiryolu yapımı, gümrükler, maliye, ulaştırma ve teknik işlere bakıyordu. Protektoralardaki günlük işleri Vali Yardımcıları yürütmekteydiler.

İngiltere Nijerya halkından önce kuzeyde, 1916'dan sonra da güneyde para biçiminde vergi almağa başladı. Köylüler bu parayı ödeyebilmek için gıdadan çok gelir getirecek ürünlere yöneldiler. Bir kısmı da kentlerde ve madenlerde iş aramağa başladı. Köylü sınıfı tabakalaşmaktaydı. Feodaller de bu vergi sistemi içinde kendilerine bir pay çıkarmağa, tefecilik yollarını denemeğe başladılar. Öte yandan, gıda ürünlerinin yerini gelir getiren ürünler aldığı için, Nijerya palmiye yağı ve kakao ihraç eden bir ülke oldu. Maden ihracına da girişildi. *Enugu*'da kömür bulunmuştu. *Lagos - Kano* demiryolu bu malların İngiltere'ye yollanabilmesi için yapılmıştı.

Burjuvaziyi de, işçi sınıfının ilk nüvesini de bu oluşum meydana getirdi. İlk yerli tüccarlar, küçük atelye ve manufaktür sahipleri ortaya çıktı. 1920'lere doğru ülkenin çeşitli yerlerinde hem feodal, hem sermayeci ilişkiler kucak kucağaydı. Yerlilerin etnik farklılaşmalarının da etkisiyle, toplumsal sınıflar yavaş, zor, hattâ çelişkili biçimlerde vücuda gelmekteydi. Kuzeyde Hausa ve Fulani halklarının oturduğu bölgelerde merkezî bir yönetim sistemi vardı. Emirler ya da kabile başkanları bu toprakların ve halkın hem yöneticisi, hem de dinsel önderi durumundaydı. Güneyde ise, feodal ilişkiler genellikle zayıftı. Yalnız güney-batıda *Oyo*, *İfe* ve *İleşa* gibi Yoruba sınıfına giren halkların yaşadıkları yerlerde feodalizmden söz edilebilirdi. Örneğin, güney-doğuda, yâni *Efik*, *İbibio* ve *İbo*'ların yaşadıkları bölgede insanlar sınıfsız ilkel komün ilişkileri içindeydiler.

Nijerya'nın İngiltere ve öteki emperyalist ülkelerle olan bağları Birinci Cihan Savaşı yıllarında elde olmayarak zayıfladıysa da, yabancı tekeller 1919'dan sonra faaliyetlerini daha da arttırdılar. İngiltere, Amerika ve Almanya'ya her yıl tarım ürünleri ve maden ihraç edilmekteydi. Bu ürünler son derece düşük fiatlarla alınıyor ve ülkeden gittikçe artan miktarlarda çıkarılıyordu. Nijerya mâliyesi İngiliz bankalarının elindeydi. Ülke dış ticaretinin beşte-dördü de İngiltere ileydi. Dışarıya küçümsenemeyecek bir zenginlik akmaktayken, yerli halk sonu gelmeyecek gibi görünen bir açlık ve salgın hastalıkların pençesindeydi.

Sömürge Boyunduruğuna Karşı:

Bu dönemde, Nijeryalıların sömürge boyunduruğuna karşı durdukları da oldu. Birçok bölgesel protesto hareketleri içinde, üçü önemlidir: 1895 *Akassa* katliamı, 1918 *Egba* başkaldırması ve 1929 *Aba* gösterileri. Birincisinde, 1,500 kadar yerli. Nijer Şirketinin içe doğru yayılmasına tepki olarak, şirketin Akassa'daki binalarına saldırmış, yerliler "kraliçe nin (Victoria) adamlarını öldürmediklerini"[8] söylemelerine rağmen, İngilizler bu olaya cevap vermişlerdi. İkincisi, aynı zamanda "Adubi Savaşı" da denen 1918 Egba başkaldırması bir Avrupalı ve bir kabile başkanının öldürülmesiyle sonuçlanan bir olaydı. *Yorubaland*'da Egba Krallığıyla, ona bazı alanlarda bağımsız hareket olanağı tanıyan bir andlaşma yapılmış, ancak bu andlaşma 1914'de kaldırılarak "dolaylı yönetim" oraya da uygulanır olmuştu. Bu durum ve özellikle onun getirdiği yeni vergiler halkın isyana kalkışmasına sebep oldu. Üçüncü olay elli yerli kadının öldürülmesi, bir okadarının da yaralanmasıyla sonuçlandı. Aba bölgesinde İngilizlerin kadınlardan da ayrı vergi alacaklarına dair bir söylenti dolaşmağa başlamıştı. Kadınlar, erkeklerin ve aydın kişilerin hiç yardımı olmadan ve kabile sınırlarını da aşarak iyi örgütlü bir hareket başlattılar, daha çok ticaret şirketlerine ait olan birçok malı tahrip ettiler. Olay yerine gelen İngiliz polisi büyük çapta kan döktü. Bu üç protesto hareketinden başka, bu dönemde dinsel görünümde bazı protestolar da oldu. 1925'de, *İboland*'da, tanrı *Çi-ukwa*'dan alınan bir "ilham"la gene yerli kadınlar İngilizlerden önceki düzene dönüşü istediklerini belirten bir gösteri düzenlediler. Kuzey Nijerya'daki Müslüman bölgelerde ise, yöresel "Mehdi"lerin yönettiği birkaç hareket yer aldı.

1920'de ilk örgütlenmeler başladı. *İngiliz Batı Afrikası Ulusal Kongresi*'nin *(National Congress of British West Africa)* bir şubesi de Nijerya'da açıldı. *West African Nationhood* adlı bir gazete de çıkaran bu şube Lagos'ta ve daha bir iki kentte faaliyetteydi. İlk siyasi parti olan *Nijerya Ulusal Demokratik Partisi* de *(Nigerian National Democratic Party)* 1922'de kuruldu.[9] *Herbert Macaulay* adlı bir İngiliz Lagos politika hayatının, bir süre, ağır basan kişisi oldu. Kraliçe Victoria çağının tipik bir centilmeni izlenimi bırakıyorsa da, zamanla sömürge - aleyhdarı tatminsizliğin simgesi durumuna geldi. Lagos yönetimi onu hedef aldıkça, efsaneleşiyordu.

Gene 1922'de Nijerya bir anayasa kazanmıştı.[10] Bu anayasa gereğince, 46 kişilik bir Yasama Meclisi kuruluyor, bu Mecliste Afrikalılara on

8 Alan Burns, *History of Nigeria*, London, 1948, s. 154.

9 Richard L. Sklar, *Nigerian Political Parties*, Princeton, 1963.

10 Kalu Ezera, *Constitutional Developments in Nigeria*, Cambridge, 1964; Oluwole Idowu Odumosu, *The Nigerian Constitution: History and Development*, Ibadan, Oxford University Press, 1966.

iskemle veriliyordu. Bunun dördü seçilecek, üçü Lagos'tan, biri de Calabar'dan gelecekti. İşte, bu Meclise yapılan ilk seçimde yeni kurulan parti Lagos'tan üç milletvekilini birden çıkardı. Partinin programı yeni doğmakta olan Nijerya burjuvazisinin ve aydınının isteklerini yansıtıyordu. Parti bu sınıf ve tabaka dışında etkili olamıyor, öteki kentlerde şube açma girişimleri bile başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Bağımsızlıktan söz eden henüz yoktu.

1930'larda kurulan dernekler ve birlikler, hele ilk yıllarda, siyasetle ilgilenmemişlerdi. Ekonomik ya da kültürel aynı hedefe yönelmiş bir grup insanı temsil etmekten öteye geçmiyorlardı. Ama kurtuluş hareketinin daha sonraları önderi olan birçok kişi bu kuruluşlarda yetişmişler, ilk tecrübelerini buralarda kazanmışlardı. Ülkenin siyasal hayatındaki ilk etkiyi bir avuç aydının 1933'de kurduğu *Lagos Gençlik Hareketi* yaptı. Ibo, Yoruba ve İjav gibi çeşitli kabileleri birleştiren o oldu. Afrikalıların memuriyete alınmamalarını ve Nijeryalı tüccarlara konan hukukî sınırlamaları gene bu örgüt protesto etti. Ülkenin bazı sorunlarına sahip çıkmış olduğundan ötürü de adı 1936'da *Nijerya Gençlik Hareketi*'ne çevrildi. 1938'de Yasama Kuruluna yapılan seçim sırasında bir Gençlik Bildirisi yayınlayan Nijerya Gençlik Hareketi bu topraklarda yaşayan halklardan bir ulus yaratmanın gereğine dikkati çekiyordu. Aynı bildiri Nijerya için otonomi ve iç yönetimde serbesti istiyordu. Bu örgüt herşeyi henüz İngiliz İmparatorluğu çerçevesinde düşünmekteyse de, kabilecilik fikrine ağır darbeler vuruyordu. Nijerya kamu oyunu peşinden sürükleyen örgüt seçimlerde Lagos'tan çıkan üç milletvekilliğini de aldı. Bu örgütün önderleri arasında, daha sonra Nijerya'nın ilk Cumhurbaşkanı olacak olan *Nnamdi Azikiwe* de bulunuyordu.[11]

Bu örgüt bütün başarılarına ya da kurtuluş mücadelesinin başlamasına yaptığı ilk katkılara rağmen, bütün ülkeyi birleştiremedi. Gerçek birlik yoktu, önderler arasında sonu gelmeyen çatışmalar yer alıyordu. Bu ve buna benzer birlikler, sayıca az ve kültür, ticaret ve eğitim gibi belirli konularla ilgili olmalarına rağmen, büyük siyasî partilerin daha sonra yeşerebileceği bir zemin hazırladıkları farzolunabilir.

İkinci Cihan Savaşı yılları Nijerya milliyetçiliğinin gelişmesi için bazı olanaklar hazırlamıştır. İngiltere, savaş boyunca, Nijerya ekonomisini denetimine almış, fiatları ve ücretleri o saptamış, ihraç ürünlerini o pazarlamış, ulaşımı o düzenlemiştir. 1942'de önce bütün kakao üretimini almağa karar vermiş, aynı denetimi palmiye yağı, kauçuk, pamuk ve yer

11 Nnamdi Azikiwe, *Zik: a Selection from the Speeches of Nnamdi Azikiwe*. Cambridge University Press, 1961.

fıstığına ve nihayet ekonominin tüm stratejik sektörüne uygulamıştı. Pazarlama kurulları düşük fiatlar saptıyor, üreticinin eline az para geçiyordu. Bu uygulamadan aracılar ve tüccarlar da zarar görmüşlerdi. İthalât - ihracat yapan yerliler de kötü durumdaydılar. 1930'larda kakaodan kâr etmiş olan bir avuç yerli ihracatçı savaşın çıkmasıyla bir kenara itilmiş, İngilizler yalnız yabancı şirketlerle iş yapmağa başlamışlardı. Bütün bu tabakalar, savaş sonunda, haklarına sahip çıkacak milliyetçi hareketleri destekleyecek kıvama gelmişlerdi.

Milliyetçi akıma katkıda bulunan ikinci öğe savaş koşulları altında ulaşım güçlüğü ve ithal gıda ve diğer tüketim malları bulunamamasından ötürü, tereyağ, patates, şeker, eşya, sabun ve nihayet bira ve tütün gibi bazı yerli hafif endüstri dallarının gelişmek zorunda kalmasıydı. Bu da gösterdi ki, Nijerya isterse kendi endüstrisini pekâlâ kurabilirdi. İngiliz yönetiminin Nijeryalıları şimdiyedek bu yönde desteklememesinin nedeni kendi mamûl mallarının sömürgelerde satışını sağlamak içindi. Yerli endüstrinin gelişmesi istihdam olanakları da yaratmış, halka yeni zevkler aşılamış, yeni ihtiyaçları kamçılamıştı.[12]

Kaldı ki, savaşın Kuzey Afrika'ya sıçramasıyla Nijerya'ya 100,000'den fazla İngiliz ve daha sonra birkaç bin Amerikan askeri geldi; yeni hava alanları, yollar ve askerî kamplar yapıldı. Lagos, Ibadan, Enugu, Kano, Kaduna, Jos ve Maiduguri önemli ticaret faaliyetlerinin geliştiği yerler oldular. Kentleşme hızlandı, özellikle yapılarda ücretli işçiler arttı. Savaşın buraya doldurduğu yüz-binlerce beyaz asker tipik sömürge ordusu mensubu gibi davranmadığından, iki ırktan olanlar bazı iş ve eğlence yerlerinde ilk kez karıştılar. 100,000 kadar Nijeryalı da Müttefikler safında askere alınarak Orta Doğu'da, Doğu Afrika'da, Birmanya'da ve Hindistan'da çarpışmağa yollandı.

Geride kalanlar için, hayat hızla pahalılanıyordu. 1940'da, demiryolu işçileri arasında başlayan huzursuzluk öteki meslek kollarına da sirayet etti. Öte yandan, İngiltere 1942'de savaş boyunca grev ve lokavtları yasaklayan bir karar almıştı. Nijeryalı yerlilerse, bu karara, tam aksine, sendikalaşmakla cevap vermek istiyorlardı. 1942 yılında *Nijerya Federe İşçi Sendikaları (Nigerian Federated Trade Unions)* kuruldu. Bu kuruluş *Nigerian Worker* adlı bir yayına başladı. 1944'de yapılmağa başlanan seri halindeki sendika toplantılarının birinde şu konuda bir konuşma ilân edilmişti: "Dünyanın kurtuluşu sermayecilerin değil, işçilerin elindedir."[13]

12 Mayer Fortes, "The Impact of the War on British West Africa," *International Affairs*, C. XXI (April 1945), s. 206 - 219.

13 James S. Coleman, *Nigeria: Background to Nationalism*, Berkeley, University of California Press, 1971, s. 257.

1945'de işçiler hayat pahalılığını ileri sürerek, ücret artışı istediler ve bunu sağlayabilmek için de genel bir grev yaptılar. Bu grev, Nijeryalıların örgütlü oldukları takdirde, beyaz bürokrasiyi dize getirebileceklerini, ülkenin stratejik merkezlerine egemen olabileceklerini ortaya koymuş olması bakımından önemliydi. İşçi hareketi anti-emperyalist düşüncelerle kaynaşmaktaydı.

Savaş Nijerya burjuvazisini de bir miktar kazançlı duruma soktu. Savaş ekonomik bağları ister istemez zayıflatmış, İngiliz rekabeti gücünden kaybetmişti. O zaman, ulusal sermaye küçük fabrika ve atelyeler açmağa, ticaret şirketleri, hattâ bankalar kurmağa başladı. Yerli tüccarlar bu faaliyetlerinde karşılarında İngiliz bankaları ve ithalât - ihracat kuruluşlarını buluyorlardı. Ulusal burjuvazi - çıkarı sömürgecilerle çatıştığı ölçüde -- siyasal bağımsızlıktan yana olmağa başladı.

Nijerya ve Kamerunlar Ulusal Konseyi:

Ulusal burjuvazinin siyasal faaliyeti arttıkça, bağımsızlıktan yana çeşitli grup, birlik, hattâ partiler birleşme olanaklarını araştırdılar. 26 Ağustos 1944'de *Nijerya ve Kamerunlar Ulusal Konseyi (National Council of Nigeria and the Cameroons*, NCNC) kuruldu. Herbert Macaulay Parti başkanı, Azikiwe de genel sekreter olmuştu. Parti programı Azikiwe'nin *Political Blueprint of Nigeria* adlı kitabına ve Batı Afrikalı gazetecilerin 1943'de üstünde anlaştıkları bir bildiriye dayanıyordu. Program İngiliz Uluslar Topluluğu çerçevesinde bağımsızlık, demokratik bir anayasa ve ülkede birlik istiyordu. NCNC bu toprakları yabancılardan kurtaracak olan bir birleşmiş ulusal cephe örgütü olarak ortaya çıkmıştı. Hızla tabana inmeğe başladı.

Savaştan sonra Nijerya'da yer alan sosyo-ekonomik değişiklikler ülkenin ilerki hayatında izler bırakacak nitelikteydi. Bir iç pazar sür'atle teşekkül ediyordu; kentlerin nüfusu artmaktaydı; ülkenin çeşitli bölgeleri ayrı ayrı ürünlerde uzmanlaşmakta olup, kakao batıda, hurma ve kauçuk doğuda, yer fıstığı ve pamuk kuzeyde çıkar duruma geldi. Nijerya burjuvazisi sayıca kabardıktan başka, güçleniyordu da. Ticaret ulusal sermaye birikiminde önemli bir araç olmaktaydı. Yerli Nijerya sermayesi faaliyetini arttırdıysa da, İngiliz tekelleri bir yandan ekonominin anahtar sektörlerini elden bırakmamışlar, bir yandan da kendi şirketlerine bazı Nijeryalıları yönetici olarak almışlardı. İngilizler her türlü tutucu ve gerici kurumları, sömürülerini kolaylaştırabileceği düşüncesiyle, korumağa çalıştılar. Ülke ekonomisinin gelişmesi önünde en büyük engel emperyalist baskıydı.

Öte yandan, tarımda sermayeci sistem geliştikçe, daha fakirleşen köylüler topraktan koparak kentlere ve madenlere doluşmaktaydı. Bun-

ların büyük bir kısmı köyleriyle bağlarını da kaybetmedi. Emek gücünün köyle kent arasında gidip gelmesi istikrarlı bir proletaryanın teşekkülünü ve sınıf bilincinin uyanmasını engelliyordu. Buna rağmen, Nijerya toplumunda kalın çizgileriyle ortaya iki sınıf çıkmıştı: bir yanda tüccar ve endüstri burjuvazisi, öte yandan endüstri ve tarım proletaryası. Ülkenin bazı yerlerinde ilkel - komün ve feodal ilişkiler de sürüp gitmekteydi.Birbirinden farklı sosyo-ekonomik biçimler yanyana yaşamaktaydı.

Bu sıralarda, İngiltere dış ticareti Nijerya'yı bir sömürme aracı olarak hâlâ kullanmaktaydı. Örneğin, Nijerya köylüleri 1946'da 1913'de kullandıkları İngiliz pamuklularını satın alabilmek için ellerindeki kakaonun bu kez tam beş katını satmak zorundaydılar. İngiltere'nin İkinci Cihan Savaşından sonra Nijerya'dan "kredi" ile mal satın alması bu Afrika ülkesindeki üretici güçlerin normal gelişmesini engelleyen önemli bir unsurdu.

Emperyalizmin böylesine büyük boyutlarda sömürüsü işçi, köylü ve ulusal burjuvayı siyasal ve ekonomik bağımsızlık mücadelesinde birleştirdi. 1945 genel grevi bu yeni durumun belirtisiydi. Ülkenin ekonomik hayatı birdenbire durdu. Nijerya'daki durum İngiliz Parlâmentosuna yansıdı. Altı hafta süren grev sömürge yöneticilerinin birtakım sözler vermeleri üstüne sona erdirildi. Nijerya proletaryasının Kasım 1949'da bir hareketi daha oldu. Polis Enugu madencilerine ateş açarak kırkını öldürdü ya da yaraladı. Haber yayılınca, ülkenin birçok kentlerinde halkla polis çatıştı. Önce ekonomik haklar isteyerek mücadeleye atılan halk sömürgeciliğin tam tasfiyesini talep eder olmuştu. 1950 - 1959 yılları arasında madenciler, demiryolcular, kereste fabrikaları ve tarım işçilerinin birçok grevleri yer aldı. Bunların en önemlisi Ekim 1955'de olan ve 40,000 işçinin katıldığı üç haftalık grevdi. Grevler sendikaları ve benzeri yığın örgütlerini güçlendirdi, halkın geri kalanından önemli kesimleri daha siyasal mücadelenin içine itti.

İngiliz emperyalizmi anayasal reformları hızlandırmak zorunda kalmıştı. Daha 1944'de Nijerya'nın İngiliz Valisi *Sir Arthur Richards* Afrikalılara Yasama Kurulunda daha fazla temsil hakkı tanıyan yeni bir anayasa hazırlanmış, ancak Nijeryalılara danışan olmamıştı. Anayasanın bir özelliği tüm ülkeyi *üç* yönetim bölgesine bölmek ve böylece halkın birleşmesi önüne bir set çekmekti. Bu taktik ulusal kurtuluş hareketini zayıflatacaktı. Kuzey, doğu ve batı Bölgesel Kurullarından toplanacak temsilciler bir merkezî Yasama Kurulunu oluşturacaklardı. Ayrıca, özellikle güneydeki Batı eğitimi görmüş seçkinler Bölgesel Kurulların geniş temsil niteliği olmadığı görüşündeydiler. Seçkinler sömürge yönetiminin tu-

tucu maşaları olarak gördükleri feodaller yerine doğrudan doğruya seçimle gelen temsilcilere taraftardılar. Ancak, bunlar da oy hakkının "aydın" azınlıkla sınırlı kalmasını istiyorlardı. Yeni anayasa İngiliz Valiye geniş yetkiler de veriyordu. Vali herhangi bir yönetim organının kararını veto edebilecekti.

Nijeryalılar, sınırlı tartışma yetkileri olan derneklerden pek farklı görünmeyen meclisleriyle ülkeyi Doğu, Batı ve Kuzey diye üçe bölen yeni anayasayı NCNC bütün bölgelerde toplantılar düzenledi, imzalar topladı ve basında bir kampanya açtı. Partinin ileri gelenleri Nisan 1946'da halkın "Richards Anayasası"na olan muhalefetini güçlendirmek amacıyla bir yurt-içi geziyi çıktılar. Londra'ya bir heyet gönderilmesine de karar verildi. Halk Azikiwe'nin başkanlık edeceği heyetin masraflarını karşılamak için para topladıysa da, İngiltere'de İşçi Hükûmeti heyeti kabul etmedi bile. İngiltere'nin zorla kabul ettirdiği bu anayasa 1 Ocak 1947'de yürürlüğe girmiş sayıldı.

İngiltere, NCNC başta olmak üzere, bütün demokratik güçlere karşı derhal bir mücadele açtı. Sömürgeciler bilinen açık ve kapalı bütün oyunlara başvurdular. Bir yandan İbo, Yoruba ve Hausa halklarının bir türlü birleşemeyecekleri propagandası yürütülüyor, öte yandan da terör ve baskı uygulanıyordu. Sendikaları bölmek için de yoğun bir kampanya açıldı. İngiliz İşçi Partisinden gelen "uzman"ların baskı ve öğütleri sonucu, yerli sendikaların çoğunun toplandığı *İşçi Sendikaları Kongresi (Trade Union Congress)* NCNC'den ayrıldı.[14]

Ancak, 1949 - 1960 yılları arasında Lagos ve Londra'da peşpeşe yer alan konferanslar Nijeryalılara yeni siyasal ödünler vermek zorunda kaldı. Richards Anayasası Ocak 1950'de değiştirilirken Nijeryalılar tartışmaya ilk kez çağırılıyordu. İngilizler bu konferansta sanki çoğunluğun iradesine uyan bir "yargıç" süsü takınmışlarsa da, Nijerya'nın çeşitli yerlerinden gelenleri birbirine düşürmek ve aralarında çıkar ayrılıkları yaratmaktan başka bir şey yapmamışlardı.

Yeni vali *Macpherson*'un adını alan yeni anayasa da Haziran 1951'de yürürlüğe girdi. Merkezî hükûmet organlarında Afrikalılar daha fazla temsil ediliyorlarsa da, üç ayrı bölge bölünmüş olmakta devam ediyordu. Merkezî organ olarak Yasama Kurulunun yerini Temsilciler Meclisi almaktaydı. Bu Meclisin 136 üyesi seçilecek, altısı valice atanacak, bir altısı

14 1961'e kadar Nijerya işçi sendikalarının ayrıntılı incelemesi: T.M. Yusufu, *An Introduction to Industrial Relations in Nigeria*, Oxford, Oxford University Press, 1962. Nijerya Kömür Madeni İşçileri Sendikası hakkında: David R. Smock, "From Village to Trade Union in Africa." (basılmamış doktora tezi, Cornell University, 1964).

daha İngiliz olacaktı. Üç ayrı bölgedeki Yürütme Kurullarına geniş yetkiler tanınmıştı. Bölgesel meclislerin de geniş yetkileri vardı. Ama son karar hakkı gene İngiliz Valinindi; ne merkezî. ne de bölgesel yasama ve yürütme kurulları tam yetkiye sahiptiler.

Bu arada, siyasî partiler hem farklı bölgelere, hem de değişik toplumsal temellere dayalı olarak kurulmağa başladılar. *Eylem Grubu (Action Group Party*, AGP) Yorubalıların egemen olduğu Batı bölgesi partisiydi. Başkanı *O. Awolowo* ticaret yapan komprador unsurları temsil ediyordu.[15] *Kuzey Halk Kongresi (Northern People's Congress,* NPC) adından da anlaşılacağı üzere, kuzeyin Hausa - Fulani geleneksel seçkinlerinin partisiydi. Önderi *Ahmadu Bello* kuzey feodallerinin temsilcisiydi. Daha önce sözü edilen NCNC doğudaki İbo'ların partisiydi. İngilizler kurtuluşçu güçlerin birliğini engellemek için bölgeleri ve partileri karşı karşıya getirme taktiklerinden vazgeçmemişlerdi. Bunlar içinde en fazla güvendikleri kuzeydeki feodallerdi. NPC güneyin kuzeyi baskı altında tutmasını önlemek istiyordu. Bu yüzden, bölgesel otonomi yanlısıydı. Kuzey, topraklarının büyüklüğüne dayanarak, merkezî organlarda % 50 temsilcilik istemekteydi. AGP de bölgesel otonomi peşindeydi. NCNC ise, merkezci bir anayasadan yanaydı.

NCNC'nin sloganı şuydu: tek ülke, tek anayasa, tek gelecek. Bu sloganın halk arasında ilerde daha fazla onaylanacağını sezen İngiliz Hükûmeti 1953 ve 1954 yıllarında bir Anayasa Konferansı daha toplayarak, ülkenin üçe bölünmesini gerçekleştirmek istedi. Bu kez İngiliz Sömürgeler Sekreterinin adına "Lyttelton Anayasası" diye bilinen bu belge Nijerya'yı üç bölgelik bir federasyona bölüyordu. Bu anayasa da 1 Ekim 1954'de yürürlüğe girdi. İlk seçimler NCNC'ye Doğu ve Batı bölgelerinde zafer getirmişti; Kuzey Halk Kongresi de Kuzeyde kazandı. Böylece, ilk federal hükûmeti iki partinin koalisyonu kurmuş oluyordu.

BAĞIMSIZ NİJERYA

1957'de başlayan yeni anayasa konferansında bütün partiler bağımsızlık istediler. İngiltere birtakım taktikler ve geciktirme oyunlarından sonra, bağımsızlığa 1 Ekim 1960'da razı olmak zorunda kaldı. 12 Aralık 1959 seçimlerinde[16] gene hiçbir parti çoğunluğu alamadıysa da, bağımsızlıkta hepsi kararlıydılar. İktidar en büyük parti olan NPC'ye verildi. Bu partinin parlâmento lideri *Abubakir Tfawa Balewa* hükûmeti kurdu. NCNC'den Dr. Azikiwe Genel Vali (1963'den sonra Cumhurbaşkanı) ol-

15 Obafemi Awolowo, *Awo*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960.
16 K. W. J. Post, *The Nigerian Federal Election of 1959*, Oxford, 1963.

du. AGP lideri Awolowo muhalefetin başına geçmiş oluyordu. Kurtuluş mücadelesi böylece kazanılmışsa da, koparılan her ödünün grev, gösteri ve silâhlı mücadele sonucu alındığı bilinmelidir. Nijerya'da İngiltere sömürgeciliğin her taktiğini uygulamış, her türlü anti-emperyalist mücadeleyle de karşılaşmıştır. Nijerya örneği de gösteriyor ki, sömürge halkları bağımsızlıklarını, her ülkedeki belirli koşullara göre almaktadırlar. Sömürgeci devletler ülke denetimini hiçbir zaman isteyerek elden çıkarmamakta, sömürgeleri kendilerinden terketmemektedirler.

Yeni Nijerya Hükûmeti askerî paktlar karşısında *bağlantısız dış politika güdeceğini*, iç düzenleri ne olursa olsun bütün ülkelerle dostane ilişkiler kurmağa çalışacağını, bağımsız Afrika devletleri birliğinin güçlenmesine gayret edeceğini ve kıt'ada sömürgeciliğin son kalıntılarının da kazınması için çaba sarfedeceğini açıklamıştır.

Yeni Nijerya Hükûmetinin ilk işi İngiliz - Nijerya Savunma Andlaşmasını feshetmek oldu. İngilizler Nijerya'dan ayrılmadan önce bu toprakları tüm elden çıkarmamak için bir askerî andlaşmayı yönetici çevreye kabul ettirmeğe çalışmışlar, bu yolda bir metin de 14 Kasım 1960'da "Beyaz Kitap" başlığı altında yayınlanmıştı. Üç gün sonra, Nijerya Federal Temsilciler Meclisi andlaşmayı onayladı da. Yalnız, Parlâmentodaki oylama ülkedeki siyasal akımları iyi yansıtmıyordu. Andlaşmanın onaylanması başkentte ve bellibaşlı merkezlerde bir tepki doğurdu. Öğrenciler, bazı memurlar ve fabrika işçileri gösteriler yaptı. 28 Kasım 1960'da Meclisi çeviren birkaç bin kişi andlaşmanın feshini istedi. Andlaşma 5 Ocak 1961'den itibaren yürürlüğe girdiyse de, aleyhde olanlar tepkilerine devam ettiler. 1961 Yazında toplanan *Bütün-Nijerya Halk Konferansı* andlaşmanın feshini oybirliğiyle talep eden bir bildiri yayınladı. Hükûmet 21 Ocak 1962'de bu yola gitmekten başka çözüm bulamamıştı.

Nijerya Afrika Birliği Örgütü'nün kurulmasına da aktif katkısı olan devletlerdendir. Ülkenin başkenti olan Lagos'ta birçok önemli Afrika konferansları yer almıştır. Güney Afrika'nın ırkçı tutumundan ötürü İngiliz Uluslar Topluluğundan çıkarılmasını isteyen devletlerden biridir. Nijerya Portekiz'in bu kıt'adaki insanlık-dışı politikasını şiddetle yeren Afrika ülkeleri arasındadır. Bağımsız Afrika devletleri adına hareket ederek Güney-Batı Afrika'nın Güney Afrika'yı yöneten ırkçı azınlık tarafından ilhakına engel olmak amacıyla Uluslararası Adalet Divanına şikâyette bulunan Liberya ve Habeşistan'ı desteklemiş, Divan'ın bu şikâyeti reddetmesi üzerine böyle bir kararın ancak sömürgeciliğin kıtadan bir an önce kovulması için süregelen eylemin şiddetlenmesi sonucunu doğuracağını açıklamıştı.

Nijerya 1 Ekim 1963'de *Cumhuriyet* oldu. Yeni hükûmet, içte ekonomi ve kültür alanları başta olmak üzere, geriliği yenme sorunuyla karşı karşıyaydı.[17] Nijerya'nın enerji üretimi eski sömürgeci devlet olan İngiltere'ye oranla yüzde yarımdan daha azdı. 33.000 kişiye bir doktor düşüyordu. Bağımsızlıktan sonra elektrik gücü ve petrol üretiminde birkaç kat artış oldu. Apapa'da bir un fabrikası, Aba'da bir ilâç fabrikası, Enugu'da demir ve Port Harcourt'ta bir katran fabrikası açıldı ve iki-yüz yeni tesisin plânları yapıldı. Hükûmet yerli ve yabancı özel sermayeyi desteklıyorsa da, ekonominin devlet sektörünü de genişletiyordu. 1962-1968 Altı Yıllık Kalkınma Plânı 1,183,000 sterlinlik bir yatırım öngörüyor, Nijer Nehri üstünde yapılan hidro-elektrik santralına önem veriyordu. 500 milyon sterlini bulacağı bildirilen dış borç ve kredilerin 300 milyon sterlini devlet sektörüne harcanacaktı.[18]

Bu ilk plânda yabancı sermayeye bu derece önemli yer verilmesi tepkisiz kalmadı. Örneğin, Bütün - Nijerya Halk Konferansında, ülke ekonomisinde daha birkaç yıl önce söz sahibi olanların, bu kez, kredi açanlar ve alacaklılar adları altında tekrar geri dönmekte oldukları belirtildi. Bu konuşmalar ülkenin seçeceği sosyo - ekonomik kalkınma yoluyla ilgili tartışmaların yer aldığı sırada yapılmaktaydı. Birtakım siyasî partiler ve yığın örgütleri "toplumcu" bir program öneriyorlardı. *Nijerya Yurttaşları Ulusal Konvansiyonu* müdahaleci devlet ilkelerini savunurken, 1962'-deki bölünmeden sonra bir hayli zayıflamış olan Eylem Grubu "Afrika Sosyalizmi" kavramından yana görünüyordu. Yalnız, bunların Batı Avrupa'da ya da Doğu bloku ülkelerinde anlaşılan sosyalizmle bağdaşan pek az yanları vardı. Bir çoğu hareket noktası olarak "sosyalizm" sözcüğünü ileri sürmekle birlikte, aslında "karma ekonomi"yi savunmakta ve bununla da özel teşebbüsün desteklenmesini, devlete artan görev tanınmasını ve yabancı sermayenin davet olunmasını anlıyorlardı. Öte yandan, bunların içinde Ağustos 1963'de kurulmuş olan *Nijerya Sosyalist İşçiler ve Çiftçiler Partisi*'nin "bilimsel sosyalizm" ilkelerine uyduğu anlaşılmaktadır. Ülkenin çeşitli halklara ve kabilelere bölünmesine karşı olan, bu halklar ve kabile temsilcilerinin hepsini yapısında barındıran ve işçi ve köylülerle ilerici aydınları bir araya getirmiş olan siyasal kuruluş bu partidir. Parti *Advance* adlı bir gazete de çıkarmaktadır. Nijerya Gençlik Kongresine

17 C. K. Eicher ve C. Leidholm, der., *Growth and Development of the Nigerian Economy*, Michigan, Michigan State University Press, 1970.

18 Endüstrileşme: P. Kilby, *Industrialization in an Open Economy: Nigeria, 1945–1966*, London, Cambridge University Press, 1969. Tarım: H. A. Oluwasanni, *Agriculture and Nigerian Economic Development*, Ibadan, Oxford University Press, 1966; A. V. Vlassov, *Nijerya: Ekonomika i Vneşnyaya Targovliya*, Moskva, Mejdunarodniye Atneşeniye, 1965, 108 s.

ilişkin belgeler de bu gençlik kuruluşunun "bilimsel sosyalizm"den yana olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir yandan işsizlik ve fiatlar artarken, öte yandan dünya kakao fiatları düşmekte ve sermaye çevrelerinde bir avuç yerli milyoner ortaya çıkmaktadır.[19] Önceden bir tek üniversite, hattâ kolej olmayan Nijerya'da şimdi dört üniversite varsa da, öteki alanlardaki ilerlemeler aynı hızda değildir. Toplumsal çelişiler büyümüş, grevler sıklaşmıştır. Haziran 1964 tarihli greve 800.000 endüstri işçisi ve memur katılmıştır. Bu olay Nijerya tarihinde ve belki de Tropik Afrika tarihinde en büyük grevdir.

Siyasal Kutuplaşmalar ve Biafra:

Siyasal kutuplaşmalar sonucu 1964'de iki blok meydana gelmiş, sağ güçler *Nijerya Ulusal İttifakı*'nda *(Nigerian National Alliance)* ve sol güçler de *Birleşmiş İlerici Büyük İttifak*'da *(United Progressive Grand Alliance)* toplanmışlardı. Seçim kampanyasında iki tarafı destekleyenler çatıştıkları gibi, 1965'de Batı bölgesi seçimlerini kazandığı ilân edilen sağcı *Samuel Akintola*'nın hile yaptığı öne sürüldü. Sıkıyönetimle birlikte gelen siyasal bunalım sonucu ordu iktidara el koydu ve 16 Ocak 1966'da *General Aguiyi İronsi* devlet ve hükûmet başkanı oldu.[20] Darbeyi daha çok soldaki siyasal kuruluşlar destekledi. Ironsi, 29 Ocak tarihli radyo konuşmasında, bölücü eğilimlere karşı cephe alarak, Nijerya'yı birleşmiş, merkezci ve güçlü bir devlet olarak koruma kararında olduğunu açıkladı. 24 Mayıs 1966 tarihli bir karar bölgesel hükûmetlere son veriyordu. Bütün siyasî partiler ve kabile örgütleri 17 Ocak 1969'a kadar kapalı kalacaklardı. Kuzey Nijerya'nın kabile başkanları İronsi'ye karşı çıkanlardandı. 105 emir ve kabile başkanı hükûmete bir ültimatom vererek, Nijerya'nın federal statüsünü değiştiren kararı protesto ettiler. Yeni hükûmet iç ve dış gerici çevrelerin ağır baskısı altındaydı. Temmuz 1966 sonunda yer alan yeni bir darbeyle başa *Yarbay* (sonra General) *Jakobu Gowon*[21] geçti. Siyasal istikrar gene temin edilemiyordu. Doğu Nijerya'dan ayrılma eğilimleri başlamış, *Biafra Cumhuriyeti* kurma adımları atılmıştı.

19 W. F. Stolper, *Planning Without Facts: Lessons in Resource Allocation from Nigeria's Development*, Cambridge, Harvard University Press, 1966. Sosyal sınıfların birbirinden gittikçe daha fazla ayrılmakta oluşlarıyla ilgili olarak, bir Nijerya yayını şunları yazıyor: "Nijerya'nın gelişmek için acele eden bir ülke olduğu söylenir. Nijeryalıların da servet biriktirmekte çabuk davrandıkları eklenmelidir. Zenginler daha da zenginleşme yarışında, ellerinde birşeyi olmayanları daha da geride bırakmışlardır." *Nigerian Herald*, Lagos, April, 1, 1975.

20 N. J. Miners, *The Nigerian Army: 1956–1966*, London, Methuen, 1971. Ordunun yapısı ve proletaryanın biçimlenmesi hakkında: H. Merdel, "Struktura Armii naemnava truda i formirovaniye proleteriata f Nigerii," *Formirovaniye Raboçeva Klassa Stran Azii i Afriki*, Moskva, Nauka, 1971, s. 132–144.

21 "My Brother Yakubu," *Sunday Renaissance*, Enugu, August 18, 1974, s. 8–9.

Temmuz 1967'de başgösteren ayrılma hareketi Ocak 1970'de sona erdi, hareketi yürütenler teslim oldular. Her ayrılma girişiminde bunu yürütenler son aşamada yollarından geri dönmektedir. Ancak, birlik yeniden kurulduğunda, ülkeyi bir arada tutan güçlerin ne derece zayıf olduğu tekrar ortaya çıkmakta, ayrılma eğilimleri iç politikayı gene tehdit eder duruma gelmektedir. Ayrıca, ayrılmalar gerçekleşecek olursa, bunun yeni ve daha önemli sorunlar yaratabileceği düşünülebilir.

Nijerya'da ya da Afrika'da herhangi bir yerde kabileciliğin sürüp gitmesi tek bir nedene bağlanamaz. Her ülkede kökeni ve niteliğinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektir. Farklı etnik gruplar arasındaki çelişiler, son tahlilde, sosyo-ekonomik nitelikteki nedenlere bağlanabilmektedir. Buna rağmen, bazı ülkelerde belirli dönemlerde subjektif nedenler de ön plâna geçebilmektedir. Bir etnik grup ötekini kendi âdet ve geleneklerine göre tartıya vurmakta, başkalarını "farklı" ve böylece kabulü zor bulmaktadır. Her etnik grubun kültürü değişik tarihsel ve kültürel koşullarda meydana geldiğinden bu biraz normaldir de. Örneğin, 1966-1970 Nijerya bunalımında ekonomik ve sosyal sürecin karmaşıklığı ve yer yer çelişili niteliği etnik süreci de etkilemektedir. Gelişme hızlarının her bölgede aynı olmayışı bazı yerlerin ilerlemesine, bazılarının da geri kalmalarına sebep olmaktadır. O zaman, hükûmetlerin belirli bir etnik grubu ötekiler aleyhine desteklediği inancı yayılmağa başlar. Oysa, bu durum bilinçli bir destek yerine objektif koşullardan ötürü olabilir. Yöneticilerin de, en zengin grubun da aynı etnik kökenden gelmeleri azınlıkların bile bile geri bırakıldığı düşüncesini perçinler. Nijerya'da bir İbo egemenliğinden söz edilmiştir. Ancak, İngiliz sömürge yönetimi sırasında da durum aynıydı. Doğu Nijerya Hükûmetinde önemli mevkilere hep İbo asıllı kişilerin getirildikleri söyleniyor, en büyük siyasî partinin bir İbo partisi olduğu inancı yayılıyor ve azınlıklar Batı Nijerya partisi olan Eylem Grubunu destekliyorlardı.

Bu noktayı daha iyi aydınlatabilmek için tarih içinde daha geriye gidelim. Kölelik döneminde İbo'lar gibi içerlerde yaşayan halklar Avrupalı tüccarla ticaret yapan İbibio ve Efik gibi kıyı halkları için birer köle kaynağından başka bir şey değildiler. O zamanlar, Nijerya'nın güney bölgelerinde yaşayan halklar İbo'lardan daha fazla gelişmişlerdi. Kralların yönettiği site-devletleri vardı; zanaatları gelişmişti. İşte o tarihlerde, bu kez İbo'lar insandan sayılmıyorlardı. Durum sonra değişti. İbolar doğu Nijerya'nın bütün halklarını zamanla geçtiler. Kendi işçi sınıflarını, kendi ulusal burjuvalarını ve aydınlarını yarattılar. Ülkelerin siyasal hayatına katılarak Nijerya'nın bağımsızlığı için çalışan bir parti de kurdular.

Ocak 1966 darbesinden önce devlet hizmetinde birçok İbo görev alıyordu, ordu saflarında İbo kökenli subaylar çoğunluktaydı.

Öte yandan, doğu Nijerya'da kopma eğilimleri İngiliz yönetiminin son yıllarında bile vardı. İbibio ve Efik halkaları bir Calabar - Ogoja devletinin kurulmasını istemişlerdi. Yoruba'ların üçte-iki çoğunlukta olduğu batı Nijerya'da ise, Edo'lar hükûmetin yalnız Yoruba bölgelerine yatırım yaptıklarını iddia ediyorlardı. Edo halkı, yıllarca, batı Nijerya'dan ayrılma yollarını aradı durdu. Bu eğilim okadar güçlüydü ki, bağımsızlıktan sonra, Edo'ların yaşadığı Delta ve Benin vilâyetlerine "Orta Batı" diye ayrı bir statü verildi.

İngilizlerin geleneksel yapılardan faydalanarak onlar kanalıyla yönetme eğilimi kabile kurumlarını korumuş, etnik grupların yalnızlığını perçinlemiş ve bölünme eğilimlerini güçlendirmişti. Öte yandan, Fransızların eritme *(assimilation)* politikası ise, halkları dil ve kültürlerini korumağa sevketmiş, bu tutumun bağımsızlıktan sonra da etkileri görülmüştü. Böylece güçlenen etnik ön yargılar devletler içinde bölücü etkiler yaptığı gibi, âcil sorunların çözümünü geciktirmekte ve yığınları yanlış yollarda oyalamak isteyen politikacıların ekmeklerine yağ sürmektedir.[22]

İç Savaştan Sonra:

İç savaştan buyana, Nijerya iç onarımla meşgûldur. *İkinci Ulusal Kalkınma Planı* (1970 - 1974) iç savaşın yıkıntısını onarma hedefine yönelmişti. Devlet Başlanı Gowon bu plân döneminde ulusal gelirde büyüme hızını % 10'un üstünde göstermektedir.[23] Tarımda iç savaş yıllarında terkedilen çiftlikler tekrar üretim yapar duruma getirilmiştir. Pazarlama Kurulu daha iyi işler duruma konmuş, 1973'de *Nijerya Tarım Bankası* kurulmuştur. Federal Hükûmet, bugün, bütün yabancı petrol şirketlerinde payların çoğunluğuna sahiptir.[24] 1972'de *Nijerya Ulusal Petrol Şirketi* kurulmuştur. Bir Nijerya kaynağı ülkenin petrol zenginliği hakkında şunları yazmaktadır: "Petrol kuyularının hergün milyonlarca *naira* [1 *naira* = 1.51 dolar] fışkırttığı böyle bir ortamda, kalkınma plânının boyutları önemli değildir. Plâncıların sarfedecekleri parayı aramalarına hacet yoktur. Para ortada. Önemli olan mevcut kaynakların kullanımı, sosyal ve ekonomik önceliklerdir."[25] *Nijerya Maden Şirketi* de katı madenleri ara-

22 *Opit istorii i sotsialnıy progress f Afrike*, Moskva, 1972, s. 64-69.

23 Federal Ministry of Information, *With Peace and Plenty*, Lagos, Academy Press, 1974, s. 2.

24 Örneğin, hükûmet, yakın zamanlarda, Shell Nigeria Limited ile yaptığı bir andlaşma uyarınca, şirket paylarının % 60'ını almıştır. *Daily Express*, Lagos, April, 2, 1975, s. 1.

25 *Nigerian Tribune*, Lagos, April 2, 1975.

mak ve çıkarmak için meydana getirilmiştir. İmalât endüstrisi alanındaki adımlar da gene iç savaşın yıkıntılarını ortadan kaldırma hedefini gütmüştür. Nkalagu ve Calabar'daki çimento fabrikaları tekrar kurulmuş, Lagos ve Kaduna'da da Volkswagen ve Peugeot montaj fabrikaları yaptırılmıştır. 1975 - 1980 yıllarını kapsayan Üçüncü Ulusal Kalkınma Plânında büyüme hızının yılda % 9.1 olacağı hesap edilmiştir.

İç savaştan sonraki *dış politikaya* gelince: Nijerya, 1971'de, hem Afrika Birliği Örgütü'nde, hem Uluslar Topluluğu'nda beş milyon Zimbabwe'li yerliyi 250,000 kadar beyazın diktası altında tutan İngiliz - Rodezya önerilerine karşı çıkmıştır. Gene 1971'de Devlet Başkanı Gowon Orta Doğu bunalımına B.M. Güvenlik Kurulu'nun 242 sayılı kararı yönünde bir çözüm arayan on kişilik komisyona seçilmiş, aynı yılın sonlarına doğru Mısır ve İsrail'e giden dört Afrikalı devlet başkanından biri olmuştur. Nijerya "İsrail'in var olduğu gerçeğinin kabul edilmesini, ancak bu devletin de komşularıyla barış içinde yaşamasını" istemektedir.[26] Gowon Güney Afrika'da azınlık rejimlerine destek olanlara karşı da şunları söylemiştir: "Birleşmiş Milletler üyeleri olarak, Güney Afrika'daki sömürgeci ve ırkçı rejimleri etkin ve toptan bir yalnızlığa itmek için elele vermenin zamanı gelmiştir."[27] Gowon Afrika Birliği Örgütü'nün Arabuluculuk Komitesi Başkanlığına tekrar getirilmiş, Etyopya ve Somali ile Gine ve Kamerun arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine çaba sarfetmiştir. Nijerya 1970'de Portekiz kıt'alarının saldırısı sırasında Gine'ye askerî yardımda bulunan iki Afrikalı devletten biridir.

26 *Nigeria News*, Nigerian High Commission, Accra, Gana, C. I, No. 4 (October - December 1974), s. 11.

27 Okoi Arikpo, "Nigeria and the Organization of African Unity," *Nigeria Today and Tomorrow*, the Embassy of Nigeria, Berne, No. 7 (December 1974 - January 1975), s. 4. Nijerya Dış İşleri Bakanının Aralık 1960'da Carleton Üniversitesinde yaptığı konuşmanın metni olarak yayınlanan şu makale Nijerya'nın Uluslar Topluluğu, B. M. ve Afrika Birliği Örgütü ile ilişkilerini incelemektedir: Jaja Wachuku, "Nigeria's Foreign Policy," *Africa: the Political Pattern*, Millar Maclure ve Douglas Anglin, der., Toronto, University of Toronto Press, 1961, s. 62-73.

GİNE (BİSSAU)
CAPE VERDE, SAO TOME, PRINCIPE

Giriş:

Eski *Portekiz Ginesi*[1] Afrika'nın Batı kıyısında *Senegal*'in güneyinde ve eski Fransız sömürgesi *Gine*'nin batısındadır. *Cape Verde*, *Sao Tomé* ve *Principe* Adaları Atlantik'dedirler. Portekiz Gine'sinin biraz uzağında *Arcas*, *Bissau*, *Bolama*, *Caio*, *Como*, *Melo* ve *Pecixe* adaları ile *Bissagos* (ya da *Bijagos*) takımadaları yer almaktadır. Son sözü edilen takım adalar on-sekiz adadan bileşiktir. Tüm eski Portekiz Ginesi başkent *Bissau*'dan yönetilmektedir.

Gine (yaklaşık 575,000) Sao Tomé ve Principe'de (yaklaşık 70,000) çoğunlukla Afrikalılar oturmaktadır. Kabilelerin önde gelenleri *Balante* (%30), Fulani (ya da *Fula*, % 20) *Mandyako* (% 14), *Malinké* (ya da *Mandingo*, % 12.5) ve *Pepel*'dir (% 7). Cape Verde'nin (200,000) üçte-ikisi *mulatto*, geri kalanı yerli *mestiços*'dur. Bir miktar da *assimilados* vardır. Afrikalı olmayanların büyük çoğunluğu Portekizli memurlar ve tüccarlardır. Bu Portekiz sömürgelerinde Suriyeli ve Lübnanlı tüccarlar da vardır. Avrupalılar başta olmak üzere, yabancılar her zaman küçük bir azınlık olarak kalmışlardır.

Portekiz Sömürüsü:

Portekizliler, Gine'de de, *Angola* ve *Mozambik*'te yaptıkları gibi, yerlileri tek-tip üretime dayanan bir ekonomi içinde tutmuşlardır.[2] İhracat değerinin % 70'i bugün de yer fıstığından sağlanmaktadır. Gine'de endüstri yoktur. Bir kaç tesis yer fıstığı ve kerestenin değerlendirilmesiyle ilgilidir. Cape Verde Adalarında küçük ölçüde tarım da yapılmaktadır. Öte yandan, nüfusun çoğunluğu topraksız olup, Portekizlilere ait mülk-

1 George Martelli, "The Portuguese in Guinea", *The World Today*, C. XXI, No. 8. (August 1965), s. 345-351; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 316-323.

2 Türkkaya Ataöv, "Portekiz'in Sömürgeleri", *Barış*, Ankara, 29 Nisan - 2 Mayıs 1974.

de işçi olarak çalışmakta ya da onlardan çok kötü koşullarda toprak kiralamaktadırlar. Birçoğu bu yüzden çalışmak üzere yabancı ülkelere özellikle Amerika'ya gitmiştir. Amerika göçmen kotaları uygulamağa başlayınca, bu Portekiz sömürgeleri, bu kez, öteki Afrika ülkelerindeki toprak ya da maden sahiplerinin ucuz el emeğini temsil etmeğe başlamışlardır. Cape Verde Adalarında mısır yetiştirilmektedir. İhracat listesinde kahve, hind yağı, balık ve hardal nebatı da vardır. Sao Tomé ve Principe Adaları ekonomisi kahve, kakao ve muz ihracatına dayanmaktadır.

Portekizliler yöresel ürünleri ucuza almakta, kendi ihraç malları için yüksek fiatlar istemektedirler. Çeşitli vergiler Afrikalı ailelerin tüm kazançlarının % 25'ini alıp götürmektedir. Yerlilerin bir kısmı ana gıda maddesi olan pirinci bile zor bulmaktadır. Gine yerlilerinin sömürüsünde en büyük rolü *Companhia uniao fabril* (CUF) adlı bir Portekiz şirketi oynuyordu. Bu kuruluşun birkaç kolu vardı. Bu kollardan biri olan *Antonio da Silva Gouveia* yağ veren nebatlarla, bir ötekisi *Sociedade jeral de comercia e transportes* deniz ulaşımıyla ilgiliydi. Böylece, biri ülkenin en büyük ekonomik dalını, öteki de Bissau ile Lisbon arasındaki ulaşımı avucunun içine almıştı. Bu şirketler şu bankaya bağlıydı: *Banco Nacional Ultramarino.* Sao Tomé ve Principe Adalarındaki Portekiz şirketleri ise şunlardı: *Sociedade de agricultura colonial, Companhia da Ilha do Principe* ve *Companhia agricola das Neves.* Cape Verde Adalarındaki tuz ihracatı Portekiz *Companhia do fomento de Cabo Verde* ve Fransız *Société de Saline du Cape Vert*'in tekeli altındaydı. Portekiz sömürgeleri limanlarına uğrayan gemilere kömür, taze su ve yakıt veren şirket de *Sao Vicente de Cabo Verde*'ydi.

Bu eski sömürgelerde Portekiz olmayan sermaye de büyük rol oynamaktaydı. Bunca geri bir yönetim sürdürmüş Portekiz'in bu topraklara sahip olmakta devam etmesinin bir önemli nedeni buydu. İngiliz sermayesi burada uzun bir süre faaliyet göstermiş, öteki emperyalist devletler İkinci Cihan Savaşından sonra gelmişlerdir. *U.S. Standard Oil* şirketi Gine'de petrol arama imtiyazı almış, *Esso Exploration Guinea* adında bir yardımcı şirket te kurmuştu. *United Africa Company* adlı şirkette temsil edilen İngiliz sermayesi *Nouvelle société commerciale africaine* denilen bir Fransız kuruluşuyla birlikte hareket etmektedir. Fransız *Société commerciale de l'Ouest africain* Gine'den tarım ürünleri almaktadır. Bu kuruluşta İsveç sermayesinin de payı vardır. Keresteciliğe, içinde Japon sermayesinin ağır bastığı *Sociedade commercial para o fomento agricola e industrial* egemendir. Bir Hollanda firması da hem Gine'de, hem Angola'da boksit imtiyazı koparmıştır.

Bu söylenenlerden de anlaşılıyor ki, Portekiz ve Portekiz olmayan sermaye bu topraklarda birçok alanlarda çıkar birliği içindeydi. Portekiz, sömürge politikasında emperyalist devletlerin malî, ekonomik ve askerî güçleriyle siyasal nüfuzlarına güvenmiştir. Bu emperyalist çevreler de Portekiz'in oradaki sömürgeci varlığından faydalanarak, kendi tekellerini sürdürmüşlerdir. Portekiz'in uzun faşist döneminde baskı ve terör yoluyla yürüttüğü yönetim ve kıt'adaki kurtuluş hareketlerine karşı takındığı silâhlı tavır büyük emperyalist devletlerin de işine yaramıştır. "Sömürge Ülkeleri ve Halklarına Bağımsızlık Veren Bildirinin Uygulanmasıyla İlgili Birleşmiş Milletler Özel Komitesi"ne bağlı yardımcı komite Portekiz sömürgelerindeki yabancı tekellerin tutumlarından ötürü bu halklara bağımsızlık verilemediğini ve malî sermayenin bu yönde bir engel olduğunu açıkca kararlaştırmış ve ilân etmişti.

Cape Verde Adalarının stratejik önemi de vardır. Afrika kıyısının ancak 500 kilometre kadar uzağında olan bu adalar Atlas Okyanusundaki ana ticaret yollarının üstünde sayılır. Süveyş Kanalının 1869'da açılmasından sonra eski önemi kalmadıysa da, bazı gemiler için sığ sayılan Süveyş'ten geçmeyecek büyüklükteki deniz ulaşını ve taşıt araçlarının hâlâ bu adaları kullandıkları doğrudur. Adaların Tropik Afrika ve Güney Amerika arasında bir yakıt ikmâl merkezi olarak da önemi vardır. *Sao Vicente* Adasındaki *Port Grande* limânından başka. *Sal* Adası'nda ağır uçaklar için büyük hava alanı da yaptırılmıştır.

Sömürge yönetimi, öteki Portekiz sömürgelerine olduğu gibi, Gine, Cape Verde, Sao Tomé ve Principe Adalarına da bir fayda getirmemiştir. Portekizliler sayesinde, yerlilerin % 99'unun okuma-yazma bilmedikleri anlaşılmaktadır. 500 yılda ancak 14 Gineliye üniversite diploması verilebilmiştir. Yerliler yönetime sokulmamış, bütün yetki Lizbon'un atadığı valinin elinde toplanmıştır. 1963 Portekiz Anayasasında yapılan bir değişiklik valiye kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi de vermişti. Çeşitli bölgeleri yöneten yardımcıları vali atamakta. bunlar vali önünde sorumlu olmaktaydı. "Portekizleştirilmiş" bir avuç yerlinin Lizbon'daki Parlâmentoya temsilci gönderme hakkı varsa da, bunlar hep Portekizliler olmaktaydı.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, 1961'de, ilerici dünya kamu oyunun etkisiyle, daha sonra Genel Kurulun da kabul ettiği bir karar alarak, Portekiz'in 14 Aralık 1960 tarihli B.M. bildirisine uymak suretiyle, sömürge ülkeleri ve halklarına bağımsızlık vermesini istemiştir. Lizbon bu karara uymamış, sömürgelerin "deniz-aşırı vilâyetler" olduğunu ileri sürmüştür. Bu sömürge insanlarıyla İberya Yarımadasının ucundaki bu

Avrupa devleti arasında, hepsine birden "tek bir ulus" dedirtecek bir benzerlik yoktu. Tarih, dil, toprak, ekonomik çıkar ve kültürel hayat birliği sözkonusu olamazdı. Aralarında benzerlik değil farklılıklar, yakınlık değil çelişi vardı.

Portekiz'e Karşı Direnme ve PAIGC:

Sömürge halkı Portekiz yönetimini hiç bir zaman kabul etmemiştir.[3] Bolama Adasında 1908'de başgösteren bir ayaklanma kıt'aya sıçrayarak 1916'ya kadar sürmüş, Gine'de iki cihan savaşı arasında başkaldırmalar olmuştu. Bütün bu hareketler vahşice bastırıldıysa da, tüm kıt'anın İkinci Cihan Savaşından sonra bağımsızlık yoluna girmesiyle, Portekiz sömürgelerinde de yabancıya karşı daha etkili mücadeleler başgöstermiştir. 1956'da Gine'de nehir ulaşımında çalışanların grevi olmuş, üç yıl sonra Bissau'da liman işçileri grev yapmış, olay yerlerine Portekiz havacıları ve denizcileri yollanmış, açılan ateşle elli yerli ölmüştü. 1952 ve 1953 yıllarında, Sao Tomé ve Principe Adaları yerlileri bundan böyle Avrupalıların hizmetinde çalışmak istemeyerek, ormanlara saklanmağa başladılar. Portekizliler kendileriyle çalışmayı reddeden "suçlular"ın saklandıklarından kuşkulandıkları evleri yakıyorlardı. Bu sıralarda, en kötü mezâlim Bato Pa köyünde oldu. Daha sonra, 1963'deki bir greve bütün işçiler katıldılar.

Bu protestolar zamanla örgütlendi. Yavaş yavaş Portekiz sömürgeciliğine karşı tek ve ortak bir cephe kurma gereği duyuluyordu. Yerli halkın temsilcileri Nisan 1961'de Kazablanka'da bir araya gelerek bu yolda ilk kararları almışlardı. Gine, daha ilerde görüleceği gibi, Angola örneğine bakarak Ocak 1963'de kendi cephesini kurdu. Gene ilerde görüleceği gibi, Mozambik de, 1964 ortalarında silâhlı mücadeleye başlamıştı. Artık hepsi, Portekiz sömürüsüne karşı şiddet yolundan başkaldırıyorlardı. Gine halkının mücadelesini yürüten *Portekiz Ginesi ve Cape Verde Adasının Bağımsızlığı İçin Afrika Partisi (Partido Africano da Independencia da Guiné e Cabo Verde*, PAIGC)[4] 1956'da kuruldu.

PAIGC, 15 Kasım 1960 tarihli bildirisiyle, Portekiz'in Gine ve Cape Verde Adalarına bağımsızlık vermesini, askerini geri çekmesini, üslerini kaldırmasını ve siyasal tutukluları serbest bırakmasını istedi. Lizbon bu önerilere terörle cevap verince, PAIGC silâhlı başkaldırma yoluna itilmiş oldu. Genel ayaklanma 1963 yılının başında yer aldı. Portekiz birlikleri köyleri ve ekini yakarak cevap verdiler. Afrikalılar, yalnız Porte-

3 Basil Davidson, *The Liberation of Guiné*, Harmondsworth, Penguin, 1969.

4 Pyotr Yevsyukov, *Password: "Anguimo"*, Moscow, Novosti, 1974, s. 29-87.

kizlilere karşı değil, onlara para ve silâh veren bir emperyalist devletler grubuna karşı da mücadele verdiler. Eski Portekiz diktatörü *Salazar*'ın Angola, Mozambik ve Gine'de direnirken, tüm Batı'yı savunmakta olduklarını söylemesinin nedeni de buydu. Portekiz, Gine'ye karşı savaşta Amerikan napalm bombası, Batı Alman topları ve Fransız hücumbotları kullanıyordu. Afrikalılar, buna rağmen, 1964'de Como Adasında önemli bir zafer kazandılar. Sömürgeciler çok miktarda silâh ve malzeme bırakarak bu adadan çıkmak zorunda kaldı. 1962'de de ülkenin en iyi pirincini veren Cafin Adası kurtarılmıştı. Gine'nin büyük bir kısmını yabancıdan kurtarmış olan PAIGC mücadeleyi daha sonra muntazam ordu birlikleriyle sürdürmeğe başlamıştır. Portekiz, daha sonra, büyük çatışmaları göze alamaz, kuvvetlerini sınırlı garnizonlarda korumağa çalışır, kurtarılmış bölgelerin havadan bombardımanıyla yetinir duruma gelmiştir.

PAIGC adlı kurtuluş örgütünün hedefi Gine ve Cape Verde Adalarını kayıtsız şartsız bağımsızlığa kavuşturmak, sömürge ve emperyalist tiplerdeki ilişkilerin kökünü kazımak, bütün eski andlaşmaları yok saymak ve ana üretim araçlarını topluma mâletmekti. PAIGC programı kurtarılmış bölgelerde uzun süre uygulanmıştır. Portekiz, kısa sürede ancak, birkaç büyük kentin çevresinde egemen duruma düşmüş, güneyde ve kuzeye doğru uzanan geniş bir kuşakta *Gine Kurtuluş Ordusu* söz sahibi olmuştur. Buradalarda kurtarılmış topraklar halk yönetimine sokulmuş, birçok noktada tarım kooperatifleri kurulmuştur. Portekiz parası tedavülden kaldırılmış, köylünün tarım ürününü getirerek, karşılığında mâmûl madde aldığı dükkânlar açılmıştır. Gene kurtarılmış bölgelerde ilk öğretim, Gine tarihinde ilk kez, zorunlu duruma getirilmiş, yetişkinlerin eğitimi için program yapılmış, beş yıl içinde Portekiz'in 500 yılda yapmadığı ölçüde insan okutulmuştur. Köylerde artık sağlık merkezleri de vardır. Yerlilerin Portekiz'e karşı bir mücadele biçimi de ekonomik sobotaj olmuştur. Gine, örneğin, yer fıstığı üretimini yarı yarıya kesmiş, böylece, bazı Portekiz şirketlerinin buradaki varlıklarını sürdürmeleri için bir ticarî neden kalmamıştır.

2 - 8 Nisan 1972'de yerlilerin kurtardıkları bölgeleri gezen bir Birleşmiş Milletler heyeti üyeleri izlenimlerini şöyle anlatmışlardır:

> "[Yerli kurtuluş örgütünün açtığı] okullar Gine (Bissau) çocuklarına tam bir eğitim vermektedir...Hastahaneler yalnız savaşta yaralananlara bakmakla kalmıyor, önleyici kampanyalar da yürütüyor...Adalet sistemi halk mahkemeleri üstüne dayandırılmıştır...Portekiz Hükûmetinin bu ziyarete karşı tavrı hakkında da birşey söylemek gerekir...

> Portekiz askerî faaliyeti heyet kurulur kurulmaz arttı. Portekiz yetkilileri komite temsilcilerinin hayatlarına hiç önem vermiyorlardı. En yüksek rütbeli Portekizliler harekâtı yönetmek için Gine (Bissau)'a gittiler...Heyet Portekiz kuvvetlerinin mezalimini de gördü. Uçaktan saldırılarla köyler yakılmış, ürün ve hayvanlar mahvedilmişti...Portekiz'in kendi oyuncak uçak bile yapamayacak kadar geri ve fakir bir ülkedir. Uluslararası toplum bazı devletlerin Portekiz'e yardım ve modern askerî malzeme vermesine engel olamıyorsa, hedeflerine ulaşamaz...Birleşmiş Milletler'de 'yöneten devlet' diye anılan Portekiz kurtarılmış bölgeleri teröre boğmaktan başka bir şey yapmıyor...Sadece adı Portekiz olan jet uçakları, heyet kurtarılmış bölgelerde bulunduğu sürece, bombardımanlarını durdurmadılar... Gine (Bissau) özgürlükleri uğruna savaşan bütün halklar için örnek bir yerdir...Portekiz faşistleri uzun bir süredir onlara ait olmayan topraklardan çekilmemek için isterik bir siyaset ve kör bir inatçılık sürdürmektedirler...Bu bölge halkının tek ve gerçek temsilcisi PAIGC örgütüdür."[5]

PAIGC'nin önünde birtakım zorluklar da vardı: Gine, herbirinin ayrı dil ve kültürü olan değişik ulus ve kabilelelerden bileşiktir. Yine sosyo - ekonomik ilişkiler etnik öğeyi belki ikinci plâna atabilecektir. Birbirine yakın olan kabileler yeni etnik gruplaşmalar içinde birleşmeğe başlamışlardır.

Gine, Cape Verde, Sao Tomé ve Principe Adaları — Portekiz'in öteki sömürgeleri olan Angola ve Mozambik gibi — bağımsız Afrika ülkeleri ve aydın dünya kamu oyunun desteğini kazanmıştır. Gine (Bissau) komşusu eski Fransız sömürgesi Gine tarafından büyük ölçüde desteklenmiştir. Komşu Senegal'in de yurtsever güçlere sempatik davrandığı söylenmelidir. PAIGC'nin birçok Afrika başkentinde büroları vardır. Bu mücadele Afrika sömürgelerini bağımsızlığa kavuşturduğu gibi, Portekiz'deki faşist rejimi de iktidardan yuvarlamıştır. Ekim 1965'de Dar es Salaam'daki toplantıda Angola Halk Kurtuluş Hareketi, Mozambik Kurtuluş Cephesi, Portekiz Ginesi ve Cape Verde Adaları Bağımsızlığı İçin Afrika Partisi ile Sao Tomé ve Principe Adalarının Kurtuluşu Komitesi temsilcileri bir eylem birliğine varmışlar, ortak liderlik ve strateji üstünde anlaşarak uygulamağa başlamışlardır.

5 United Nations, *Mission to Guinea (Bissau)*, [New York,] Office of Public Information, 1972.

Kurtuluş mücadelesinin yalnız askerî güçle bastırılamayacağını bilen Portekizliler, Amerikalıların Vietnam'da denedikleri gibi, "stratejik köyler" kurmuşlar, çevrelerini muhafızlarla donatmışlar, gerçekte yerlileri bu toplama kamplarına hapsetmeyi denemişlerdi. Öte yandan, bazı yerlilere Portekiz yurttaşlığı vererek, bir kısmını yönetimde ikinci derecede önemli yerlere getirmişlerdi. Terörü de bir baskı aracı olarak ihmal etmediler. Örneğin, PAIGC Genel Sekreteri *Amilcar Cabral*[6] 20 Ocak 1973'de bir suikaste kurban gitti. Ancak, Cabral'in düşüncesi ve eylemi süregelmiş,[7] bunun sonucu olarak, Gine (Bissau) 24 Eylül 1973'de bağımsızlığını ilân etmiştir. Afrika Birliği Örgütünün resmî organı bu olay üstünde şu yorumu yapmıştır: "PAIGC faşist Portekiz'in Afrika topraklarındaki varlığına bir son vermesini barışçı yollardan defalarca istedi... Portekiz bütün bunlara kulaklarını tıkadı... [Ama] hatırlamalı ki, silâha dayanarak ömür sürenlerin sonu gene silâhla gelir..."[8]

Portekiz'de faşist iktidarı yıkan darbenin başında görünmüş olan *Spinola* daha önceleri "terörist" dediği Afrikalı yurtseverlerin köylerini ve ekinlerini yaktırmış olan generaldir. Onun bile, *Portekiz ve Geleceği* adlı kitabında Portekiz'in Afrika siyasetinin tam bir çıkmazda olduğunu saptadığı ve bir siyasal çözüme boyun eğmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Cape Verde Adalarına bağımsızlık veren bir andlaşma da Portekiz Hükûmetiyle 19 Aralık 1974'de imzalanmıştır. Cape Verde, 5 Temmuz 1975'de, Sao Tomé ve Principe de 12 Temmuz 1975'de bağımsız oldular.

6 Amilcar Cabral, *Revolution in Guinea: an African People's Struggle*, London, 1969.

7 Ronald H. Chilcote, "The Political Thought of Amilcar Cabral", *The Journal of Modern African Studies*, C. IV, No. 3 (1967), s. 101–122.

8 "Welcome State of Guinea-Bissau", *A. O. U. News Bulletin*, Addis Ababa, October–November 1973, s. 1.

EKVATOR GİNESİ

Giriş:

İspanyolların *Guinea Ecuatorial*[1] dedikleri ve 28,051 kilometre kare olan bu topraklarda 250,000 civarında insan yaşamaktadır. İki vilâyetten bileşiktir: *Fernando Poo* ve *Rio Muni*. Birincisine *Annobon Adaları*, ikincisine de küçük kıyı adaları olan *Corisco*, *Büyük Elobey* ve *Küçük Elobey* dahildir. Fernando Poo'da *Santa İsabel* hem tek liman, hem de Cumhuriyetin başkentidir. Toprak volkanik olduğu için, verimlidir. Annobon, Sao Tomé'nin (Port.) güneyinde, uzak bir adadır. Rio Muni ise, Afrika Kıt'asının bir parçasıdır. Kuzeyinde *Kamerun*, doğusunda ve güneyinde *Gabon* vardır. Gabon sınırı yakınında kıyı çok yüksektir. Gabon'da Woleu denilen *Rio Benti Nehri* —20 km. dışında--- ulaşıma elverişli değildir.

250,000 kadar nüfusun 7,000'den biraz fazlası Avrupalıdır. İnsan sayısı bu kadar az olduğu halde, ırk bileşimi karmaşıktır. Rio Muni'de ana etnik grup *Fang*'lardır (İspanyolcası *Pamues*). Benito Nehrinin kuzeyinde *N'tumu Fang*'lar, güneyde *Okak Fang*'lar yaşamakta, kıyılarda *Kombe*, *Balengue* ve *Bujeba*'lar oturmaktadır. Afrikalı yabancılardan *Hausa*'lar ticaret, *İbo*, *İbibio* ve *Efik*'ler işçilik yaparlar. Fernando Poo'da ise, adanın yerli halkı *Bubi*'lerdir.

İspanyol Yönetimi:

Fernando Poo On-sekizinci Yüzyılın sonlarından itibaren İspanyollara ait sayılmasına rağmen, yabancılar 1900 yılına kadar adanın her yanına girememişlerdi. Rio Muni kıyıları da —Cabo San Juan dışında— Fransızların elindeydi. Rio Muni sınırlarını 1900 Paris Andlaşması çizdi. Ancak, İspanya Rio Muni topraklarına fiilen 1920 sonlarına doğru sahip çıkabildi.

1 Luis Baguena Corella, *Guinea*, Madrid, 1950; René Pélissier, *Etudes hispano-guinéennes*, Paris, 1969; İ. Melnikov ve V. Kopoçantsev, *Ekvatorialnaya Gvineya*, Moskva, Mısl, 1971.

Yerliler hep ikinci sınıf yurttaş *(indigenos)* muamelesi gördüler. Aralarından bazıları *(emancipados)* İspanyol çevrelerine kabul ediliyorlardı. Koloni 30 Temmuz 1959'da "İspanya'nın Ekvator Bölgesi" olarak ilân edildi. *İndigenato* sistemi kaldırıldı ve tüm yerliler teknik olarak İspanyol yurttaşlığına kabul edilerek Madrit'teki *Cortes'e* altı temsilci bile yolladılar. 1960 seçimlerinden sonra *Cortes*'de ilk kez Afrikalı siyahlar yer alıyordu.

Ancak, Afrikalı yurtseverler kendi istekleri dışında bir çeşit "siyah İspanyol" olmak istememektedirler. İspanyollara karşı çıkanlardan bir kısmı Gabon ve Kamerun'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Bunlar *Atanasio Ndong*'un önderliğinde *Movimiente Nacional de Liberacion de la Guinea Ecuatorial* (önce MNLGE, sonra MONALIGE) ya da Marksist eğilimli olduğunu söyleyen *Idea Popular de la Guinea Ecuatorial* (IPGE) çevresinde toplanmışlardır. Bu yurtseverlerin sömürgeci bir devlet olarak suçladıkları İspanya buralara Eylül 1963'de bir derece otonomi vermiş, meclis ve kabine kurulmasına müsaade etmiştir. İspanyol Yüksek Komiserinin yerini de bir Genel Vali alacaktır. Kâğıt üstündeki bu değişiklikleri 15 Aralık 1963'de bir referandumla da onaylamıştır. "Ilımlı" yerliler *Bonifacio Ondo Efu* önderliğindeki *Movimiento de Union Nacional de la Guinea Ecuatorial* (MUNGE) adlı örgütü destekleyerek, 1964 - 1968 yıllarında iktidar olmuşlar, ancak IPGE ve MONALIGE'nin "kukla hükûmet" suçlamalarından kurtulamamışlardır.

Bağımsızlık:

Ekvator Ginesi 12 Ekim 1968'de bağımsız oldu. "Kukla" *Edu* siyasal mücadeleyi kaybetti ve *Francisce Macias Nguema* Cumhurbaşkanlığına getirildi. Burada birtakım yatırımları olan İspanya ile ilişkiler daha da kötüleşti ve Dış İşleri Bakanı Atanasio Ndong'un da katıldığı başarısız darbe girişiminden sonra İspanyollar Rio Muni'yi kitle halinde terkettiler. 2 Şubat 1970'de, tüm siyasî partiler *Partido Unico Nacional* (PUN) halinde birleştirildi.

ETYOPYA

Giriş:

Kızıl Deniz'in güneyinde ve batısında yer alan *Etyopya* (Etiopya, Habeşistan)[1] güneyde *Kenya*, batıda *Sudan*, doğuda *Afar* ve *İssa*, doğu ile güney - doğuda *Somali* ile komşudur.[2] Kuzeyde 1.000 km. kadar kıyısı vardır. Ülke (1,221,900) km. kare), kuzeyde *Eritrea* dahil, (117,600 km. kare), on-dört vilâyetten bileşiktir. Yüzölçümü itibariyle İngiltere'nin dört katıdır. Başkent *Addis Ababa* tam ortada Şoa vilâyetindedir. Dallol çöküntüsü çevresinde deniz yüzeyinin 100 m. altında bölgeler olduğu gibi, 4.000 m. yüksekliğe yakın birkaç zirve de (en yükseği Ras Daşen; 4,620 m.) vardır. *Tana* Gölünün[3] kuzeyinde iki, güneyinde de üç nehir varsa da, en önemlisi merkez bölgesindeki ve Sudan sınırına geçtiğinde "Mavi Nil" adını alan *Abbai*'dir.[4]

Nüfus 25 milyon kadardır.[5] Ancak, kasabaların yarısında 3,000'den az insan yaşamakta ve kent nüfusunun yarısı da başkent, *Asmara* ve *Dire*

1 Edward Ullendorff, *The Ethiopians: an Introduction to Country and People*, London, 1965; R. Greenfield. *Ethiopia: a New Political History*, New York, Praeger, 1955; Arnold Hugh, Martin Jones ve Elizabeth Monroe, *A History of Ethiopia*, London, Oxford, 1955; George Arthur Lipsky, *Ethiopia: Its People, Its Society, Its Culture*, New Haven, 1962; Richard K. P. Pankhurst, *State and Land in Ethiopian History*, Addis Ababa, 1966; Czeslaw Jesman, *The Ethiopian Paradox*, London, Oxford University Press, 1963; Estelle Sylvia Pankhurst, *Ethiopia: a Cultural History*, London, 1955; Sir E. A. Wallis Budge, *A History of Ethiopia*, London, 1928; Davis Abner Talbot, *Contemporary Ethiopia*, New York, 1952; Charles Fernand Rey, *In the Country of the Blue Nile*, London, 1927.

2 İmperial Ethiopian Government, *A. Geography of Ethiopia*, Addis Ababa, the Ministry of Education, 1965; G. C. Last, "Introductory Notes on the Geography of Ethiopia, " *Ethiopia Observer*, C. VI, No. 2 (1962), s. 82–134.

3 Robert Ernest Cheesman, *Lake Tana and the Blue Nile: an Abyssinian Quest*, London, 1936.

4 Nil suları sistemine dahil olmayıp da sözünü etmeğe değer olan tek nehir güneyde Rudolf Gölüne akan Gibe–Omo'dur.

5 Edward Villendorff, *The Ethiopians*, London, Oxford University Press, 1965; Robert Gale Woolbert, "The Peoples of Ethiopia", *Foreign Affairs*, C. XIV, No. 3 (April 1936), s. 340–344; M. V. Rait, *Narodi Yefiyopii*, Moskva, Insitut Afriki, 1965, 259 s.

Dawa'da oturmaktadır. Kentlilerin tamamı şimdi 2 milyonu geçmektedir. *Amharik*, ülkenin ağır basan dilidir. *Geez* ve Amharik klâsik Lâtince ve modern İtalyanca gibi birbirine bağlıdır.[6]

Etyopya nüfusunun % 86'sı tarımda[7] işlemektedir. Fakat toprağın ancak % 11'i ekilebilir arazi tanımına girmektedir. Ülke Ekvator çizgisinde olmakla birlikte, bir yanda yüksek dağlar, öte yanda çukurlar bulunduğundan, farklı iklimlere rastlanır. Önemli gıda ürünleri arpa, buğday, süpürge darısı ve mısırdır. Öteki ürünlerin başında kahve, pamuk, yağlık tohumlar ve baklagiller gelir. 75 milyon kadar hayvan vardır. İhracatın hemen hepsi tarım ürünleri, bunun yarısı da kahvedir.

Eskidenberi altın ve plâtin çıkarır.[8] Dallol'da 250 milyon ton potaş depositleri bulunduğu sanılmaktadır. Güneyde Somali sınırına yakın olan *Ogaden*'de yıllardır petrol aranmışsa da bulunamamış, ancak en kuzeyde *Massawa* açıklarında petrolle karışık doğal gaza rastlanmıştır.

Endüstrileşme yeni bir olaydır.[9] Birinci Beş-Yıllık Plân (1957 - 1962) ulaşım, elektrik gücü ve eğitim kolaylıkları gibi birtakım enfrastrüktür zeminini hazırlamış, İkinci Beş-Yıllık Plân (1963 - 1967) üretici sektörlerin gelişmesine ilk kez eğilmiş ve Üçüncü Beş Yıllık Plân da (1968 - 1973) yatırımlar için 515 milyon Etyopya doları ayırmıştır.

Feodalizm ve Merkezcilik:

Milâttan önce kurulmuş olan *Aksumit İmparatorluğu*'nun mirasçısı Etyopya Orta Çağlarda Afrika'nın tek *Hıristiyan* devletiydi.[10] On-dokuzuncu Yüzyılda soylu prenslerin feodal eğilimleri sonucu imparatorun yetkileri kısıtlandıysa da, *İkinci Teodoros* (1855 - 1868) zamanında bir merkezîleşme başlangıcı görülmektedir. Asıl adı "Kassa" olan bu soylu kişi *Gondar* ve *Amhara* vilâyetlerini birleştirip 1855'de *Tigre* Kralını da

6 Wolf Leslau, *Bibliography of the Semitic Languages of Ethiopia*, New York, 1946; Imperial Ethiopian Government, *Ethiopia Today: Education*, Addis Ababa, Berhanena Selam H. S. I. Printing Press, 1973, s. 5.

7 Imperial Ethiopian Government, *Agriculture in Ethiopia*, Addis Ababa, the Ministry of Information, 1864; H. P. Huffnagel, *Agriculture in Ethiopia*, Rome, FAO, 1961.

8 Danilo A. Jelenc, *Mineral Occurrences of Ethiopia*, Addis Ababa, 1966.

9 J. Clarence Miller *et al*, *Development in Agriculture and Agro-Industry in Ethiopia*, Addis Ababa, Stanford Research Institute, 1964.

10 Douglas O'Hanlon, *Features of the Abyssinia Church*, London, 1946; Austin Frederic Matthew, *The Teaching of the Abyssinian Church*, çev. A. F. Matthew, London, 1936; Samuel Sobat, *Journal of a Three Years' Residence in Abyssinia, in Furtherance of the Objects of the Church Missionary Society*, London, 1834.

yenince "Tewodros" adını alarak kendini "İmparator" ilân etmişti.[11] Etyopya efsanelerine göre, bu isimde bir imparator birgün ortaya çıkarak İslâm'ı yeryüzünden kaldıracak, Kudüs'ü alacak ve ülkesinde âdil bir yönetim kurucaktı. Kassa kendini böyle bir misyona lâyık göredursun, İngilizler 1867'de yolladıkları bir kuvvetle imparatorun Magdala kalesini çevirdiler, hükümdar da teslim olmamak için 13 Nisan 1868'de intihar etmek zorunda kaldı.[12]

Tewodros'un ölümü zaten ağır basan feodal parçalanmalara güç kazandırmıştı. 1871'de imparator olan *Dördüncü Yohannes*[13] Sudanlılarla ve İtalyanlarla dövüştü ve 1889'da "Mehdi"ye karşı koyarken öldürüldü. Yerine oturan Şoa Kralı *İkinci Menelik*[14] 1885'de Kızıl Deniz'de Massawa limanını ele geçirerek bu Afrika köşesinin paylaşılması yolunu açan İtalyanlara karşı savaştı. İtalyanlar Menelik'e ünlü *Uccialli* Andlaşmasını (1889) imzalatmışlardı.[15] 17'nci Maddesi yerli Amharik ve İtalyan dillerinde herhalde kasten farklı yazılmıştı. Amharik dilindeki metne göre, Etyopya İmparatoru öteki hükûmetlerle olan ilişkilerinde, eğer dilerse, İtalyan diplomasi temsilcilerinin yardımını *isteyebilirdi*. İtalyanca metin ise, imparatorun *bütün* dış işlerine İtalya'nın bakacağını söylüyordu. Menelik İtalya'nın Etyopya üstünde bir *protektora* kurması anlamına gelen bu yorumu reddederek, İtalyan kuvvetlerini 1 Mart 1896'da Adowa Muharebesinde yendi.[16] Bir Afrika ordusunun Avrupalıları yenişinin Anibâl'den bu yana en dikkate değer örneği olan bu olay, aynı zamanda, modern Etyopya tarihinin de başlangıcı sayılmaktadır.[17] 26 Ekim 1896

11 Guillaume Le Jean, *Theodore II, le nouvel empire d'Abyssinie et les interêts français dans le sud de la Mer Rouge*, Paris, 1865; Alaqa Walda Maryam, *Chronique de Théodoros II, roi des rois*, Paris, 1904.

12 Roger Acton, *The Abyssinian Expedition and the Life and Reign of King Theodore*, London, 1868; Sir Clement R. Markham, *A History of the Abyssinian Expedition*, London, 1869; Trevenen James Holland ve Sir Henry Montague Hozier, *Record of the Expedition to Abyssinia*, London, 1870.

13 Gerald H. Portal, *An Account of the English Mission to King Johannis in 1887*, Winchester, 1888; Emilius Albert de Cosson, *The Cradle of the Blue Nile: a Visit to the Court of King John of Ethiopia*, London, 1877.

14 Maurice Coppet, *Chronique du règne de Ménélik II, roi des rois d'Ethiopie*, traduit de l'amharique par Tesfa Sellasié, Paris, 1930; Hugues Le Roux, *Ménélik et Nous*, Paris, 1902; Martial de Salviac, *Un Peuple antique au de pays Ménélik*, Paris, 1900.

15 J. Vanderheym, *Une expédition avec le négous Ménélik*, Paris, 1896; Basset René, *Histoire de la conquête de l'abyssinie (XVI-e siècle)*, Paris, 1897.

16 George Fitz-Harding Berkeley, *The Campaign of Adowa and the Rise of Menelik*, London, 1902; 1935.

17 Augustus Blandy Wylde, *Modern Abyssinia*, London, 1901; Charles Fernand Rey, *Unconquered Abyssinia as It is Today*, London, 1924.

Addis Ababa Barış Andlaşması daha önceki Ucciali Andlaşmasını ortadan kaldırdı. İngiliz, Fransız,[18] Osmanlı, Sudan, Rus ve İtalyan hükûmetleri Etyopya başkentinde devamlı diplomasi temsilcilikleri kurdular.

Yirminci Yüzyıla girilirken bu ülke demiryolu (1902), okul, hastane ve basımevi (1911) gibi modern hizmetler görmeğe başladı. Ancak, Etyopya, tabii ki, büyük ölçüde feodal bir ekonomiye dayanmakta devam ediyor, bazı yerlerde kölelik ve kabilecilik de görülüyordu. Eski toplum ilişkilerinin üstüne güdük bir kapitalizm aşılama çabası da vardı. Köylü, toprak sahipleri ve kilisenin emrindeydi. Yılın üç-dört ayı bunlara çalışıyor, ürünün ve hayvanın bir kısmını veriyor, bundan başka çeşitli vergiler ödüyordu. Örneğin *dergo* köylünün seyahat etmekte olan soyluları, yüksek rütbeli memurları, askerî birlikleri ve valinin emrettiği herhangi bir kimseyi yolculuğu sırasında yedirip içirmesine ilişkin bir sistemdi. Yerli dilde "görev" ya da "vergi" anlamına gelen *gabar* sistemine göre ise, bir bölgeden sorumlu askerî birlikler o çevre köylülerince bakılırdı. Valilerin ve yüksek rütbeli subayların emrinde birkaç bin *gabar* vardı. Her köylü ailesi bir askere bakmakla sorumluydu.

Kölelere daha çok feodallerin evlerinde rastlanıyordu. Batılı kitaplarda köle sayısı olduğundan daha fazla gösterilmekte, özellikle İtalyanlar, Etyopya'ya saldırılarını mâzur gösterebilmek için, bu ülkedeki köleliğin rolünü büyütmektedirler.

Birinci Cihan Savaşından sonra, feodaller arasında bir mücadele başladı. İmparator *Lidj İyasu*'nun 1916'da bir saray darbesiyle düşürülüp İkinci Menelik'in kızı *Zauditu*'nun imparatoriçe ilân edilerek Kral Nâibi *Tafari Makonnen*'in (sonraki İmparator Birinci *Haile Selassie*[19]; doğumu 1892) hükümdarlık yetkilerine ortak edilmesiyle hızlandı. Pazarlarını genişletmek isteyen ve iç ve dış ticaretin büyümesinde kârlar gören toprak ve sermaye sahipleri güçlü bir merkezî hükûmet istiyorlardı. Bunlar Makonnen'in önderliğini yaptığı "Genç Habeşler"i desteklemeğe başladılar. Genç Habeşler'in programı toprak ağalığı düzenini ortadan kaldırmıyor, siyasal bölünmeyi engellemek için daha güçlü merkezî hükûmet istiyordu.

Karşılarındaki güçler tutucu büyük toprak ağaları ve gene büyük toprak sahibi olup kendine yeten bir ekonomiyle geçinen kiliseydi. Bun-

18 İngilizler 14 Mart, Fransızlar da 20 Mart 1897'de andlaşmalar imzaladılar. Count Gleichen, *With the Mission to Menelik*, 1877, London, 1898.

19 Asfa Yılma, *Haile Selassie, Emperor of Ethiopia*, London, 1936; Christine L. Sandford, *Ethiopia Under Haile Selassie*, London, 1946; ————, *The Lion of Judah Prevailed*, New York, 1955; Leonard O. Mosley, *Haile Selassie*, London, Wiedenfeld ve Nicolson, 1964. Selassie'nin Amharik dilinde yayınlanmış iki ciltlik anıları da vardır.

lar Makonnen'e karşı İmparatoriçe Zauditu'yu tutuyorlar, Menelik'in daha önce kurmuş olduğu tamamen biçimsel dış birlikten fazlasını istemiyorlardı. Bütün önemli bakanlıklar ve kuzey bölgesi başta olmak üzere, valiliklerin bellibaşlıları onların elindeydi. Gerici güçler Kral Naibi ve Genç Habeşler'in isteklerine şiddetle karşı koyuyorlardı.

Bu iki grubun arasında subayların yer aldığı söylenebilir. Görev yapan subaylara "saray toprakları" adı altında yerler verilmekteydi. Bunlar da daha çok güçlü bir merkezî hükûmet istiyorlardı. Savunma Bakanı *Habta Giorgis*'in önderliğini yaptığı bu grup sınırsız yetki peşinde koşarak iki grup arasında manevra yapmağa çalışıyordu.

Güç dengesi zamanla Genç Habeşler yararına değişmeğe başladı. Aslında, Genç Habeşler hareketinin belkemiği olan toplum güçleri kemiklenmekte, mal-para ilişkileri gelişmekte, dış ticaret kendiliğinden artmaktaydı. Emtia ekonomisinin gelişmesi ve yurda yabancı sermayenin de girmesi çalışan sınıfların yükünü arttırıyordu. Genç Habeşler'in, böylelikle, "yukardan" reform istekleri "aşağıdan" da desteklenmiş oluyordu. Değişikliklerde egemen sınıflar da kendileri için bir fayda görmekteydiler. Kısmî reformlar ciddî çatışmaları önleyecek, feodal sistem birtakım değişikliklere uğrasa da, sürüp gidecekti. Toplum içinde güç dengesi, işte, bu nedenlerden ötürü zamanla Genç Habeşler denen grup yararına değişmeğe başladı.

Ama reformlar çabuk da yapılamıyordu. Zauditu grubu karşı koymaktaydı. En önemli reform köleliğin sınırlandırılması olmuştu. Bellibaşlı olarak, 1924 kanunu köle ticareti yapanlara cezalar koymaktaydı. Validen köy ihtiyar heyeti üyelerine kadar köle ticaretini engellemeyenler para cezası verecek, işten çıkarılacak ve bütün malına el konacaktı. Aslında, köle ticareti daha 1889'da yasaklanmıştı. 1924 kanunu kölelerin özgürlüklerine kavuşturulması konusunda yöntemler getiriyordu. En çok sayıda köleye sahip olan kilise bu kanundan en fazla zarar gören siyasal güçtü.

Birinci Haile Selassie:

Savunma Bakanı Giorgis'in 1926'da ölmesi sonucu kraliyet silâhlı kuvvetleri komutanlığını da ele alan Makonnen, ordusunun desteğiyle 1928 ve 1930 yıllarında Zauditu grubunun iki başkaldırmasını bastırdı. Makonnen Eylül 1928'de imparatoriçeden sonra ülkede en yüksek mevki sayılan *Neguse Negast* (Krallar Kralı)[20] lâkabını kazandı. Kasım 1930'da

20 Imperial Ethiopian Government, *Biography of an Idea: Story of an Achieved Vision*, Addis Ababa, the Ministry of Information, 1973, s. 17.

Zauditu ölünce, Tafari Makonnen, "Birinci Haile Selassie" adıyla Habeşistan İmparatoru ilân edildi.

Bu önemli siyasal değişiklikten başka, kilisede bir değişiklik oldu. Önceleri, bir tanesi dışında, bütün önde gelen papazlar Mısırlı olup *Kopt Kilisesi* Başkanı İskenderiye Patriği tarafından atanırdı. O zamanlar Mısır'da egemen olan İngiltere de bu yolla Etyopya'da etkili olmağa çalışırdı. 1929'da Mısır ile yapılan bir andlaşma gereğince, bundan böyle yalnız Etyopya Patriği İskenderiye'den atanacak, geri kalan bütün rûhânîler ülke içinden geleceklerdi.

Ama Etyopya'nın fakir bir tarım ülkesi olarak çehresi değişmedi. 1935 İtalyan - Habeş Savaşı başlamadan önce imâlât endüstrisi birkaç un, sabun, mensucat ve halat fabrikasından ibaretti. Plâtin, altın, mika ve nitrat imtiyazlarından çoğu yabancı tekellerin elindeydi. Batı Etyopya'da plâtin ve altın imtiyazının en büyüğü İtalyan *Prasso* Şirketinindi. Ulusal endüstri burjuvazisi yoktu. Dış ticaret yabancı tekellerin ve Etyopya'da yaşayan Arap, Ermeni, Yunanlı ve Hintlilerin elindeydi. Fransız sermayesinin işlettiği Addis Ababa - Jibuti demiryolu ile birkaç fabrikada çalışan işçi sınıfı kalabalık sayılamazdı.

1929 dünya ekonomik bunalımı Etyopya'da da etkisini gösterdi. Tarım ürünleri fiatları ve Habeş parasının değeri düştü; hayvan ve fildişi ihracı durdu. Deri, mum ve kahve ihracı rakkam olarak büyüdüyse de, bunlardan elde edilen para artmadı. Bu bunalımın yükü de aşağı sınıfların sırtına yüklendi. Toprak ağaları kazançları azalmaması için, halktan aldıkları vergileri arttırdılar. Köylüler ve zanaatkârlar mahvolmağa yüz tuttu. Paranın gerçek alım değeri düştüğünden, işçi ücretleri ve yaşayışı kötüye gitti.

Yeni İmparator Haile Selassie birtakım reformlar denemedi değil. Ancak, bunların hiçbiri aşağı sınıfların durumunu radikal bir biçimde değiştirebilecek cinsten değildi. Yalnız, 1935 İtalyan saldırısı olmasaydı, bazı girişimlerin dolaylı sonuçları bu ülkeyi de bir an önce daha demokratik bir ortam içine atabilirdi. Selassie'nin bir önemli adımı, 1905'de İngilizlere verilen imtiyazı kaldırarak, ulusal *Etyopya Bankası*'nı kurmak oldu. Vergi sistemi düzeltildi, örnek çiftlikler kuruldu, birkaç karayolu yapıldı. 1931 kanunu ile kölelerin sahiplerinin ölümünden sonra hemen özgürlüklerine kavuşmaları görüşü benimsendi. 1932'de *dergo* sistemi, 1935'de de *gabar* sistemi "prensip olarak", yâni fiiliyatta değilse bile teoride, yasaklandı.

Selassie'nin önemli bir yeniliği 1931'de Etyopya'ya bir anayasa vermesi oldu. Anayasanın özelliği Selassie'nin başarıya ulaştırmış olduğu

siyasal mücadeleyi yansıtarak, devletin birliği ilkesine dayanması ve feodal merkez-kaç eğilimleri önlemesiydi. Anayasa imparatora önemli yetkiler tanıyordu. Örneğin, imparator yasama organıyla sınırlanmamıştı. Parlâmento temsilî de değildi. Senatörleri imparator yüksek rütbeli sivil ve askerî kişiler arasından atamaktaydı. Milletvekilleri Meclisi de soylularca seçiliyor, buraya da kimlerin gireceğinde imparatorun dediği oluyordu. İmparator, ülkenin siyasal ve yönetimsel alanlarındaki değişikliklere paralel olarak, orduyu da merkezîleştirdi. Eğitimde de, kilisenin egemenliği dışında ve merkezî hükûmete bağlı lâik okullar açıldı, Amharik dilinde yayınlara başlandı.

1935 İtalyan Saldırısı:

Etyopya'daki bu gelişmelere 1935 İtalyan saldırısı ağır bir darbe indirdi. İtalya'nın bu topraklarla ilgisi öncedenberi zaten bilinmekteydi. Burada, İtalyan, Fransız ve İngiliz çıkarları çatışmaktaydılar. İtalya, Versailles Konferansından hemen sonra İngiltere'ye Etyopya'dan ödünler koparmak amacıyla ortak hareket etmeyi önermişti. Burada Fransız çıkarlarıyla da çatışan İtalya Batı Etyopya'da etki alanı peşinde koşuyor, bu toprakları Eritrea ve İtalyan Somalisiyle birleştirmek istiyordu. İtalyan faşizmi, daha sonra, tek başına harekete geçmeyi denedi. 1930'lardan itibaren Eritrea ve Somali sınırlarına modern silâhlarla donatılmış kıt'alar dizdi. 5 Aralık 1934'de bu İtalyan kuvvetleriyle Habeş askerleri arasında *Walwal* denilen bölgede bir sınır çatışması oldu. Habeşler Ogaden ile İngiliz Somalisi arasında sınırı saptamakla görevli bir ortak Anglo-Etyopya heyetini korumakla görevliydiler. Etyopya anlaşmazlığın barışçı yollarla çözümünü istiyordu. İtalya ise, Walwal olayından faydalanarak, saldırma yanlısıydı.

Bu yönde Fransa'dan destek de gördü. Fransız Dış İşleri Bakanı *Laval*'in 7 Ocak 1935'de Roma'da imzaladığı andlaşma İtalya'nın tasarılarını kolaylaştırıyordu. İtalya'nın Tunus'da ve Afrika'daki öteki Fransız sömürgelerinde hak iddia etmediğini kabul eden bu andlaşma Addis Ababa - Jibuti demiryolunun % 20'sini ve Fransız Somalisi ile Fransız Ekvator Afrikasının Libya sınırında bazı parçalarını İtalya'ya devretmekle Mussolini rejimine ödünler veriyordu. Laval, andlaşma metninde yer almamakla birlikte, Etyopya üstünde İtalyan nüfuzuna ses çıkarmayacağını da taahhüt etmişti. Bu gizli sözden haberdar olan İngiltere ise, o zaman yalnız Tana Gölü ile ilgileniyordu. Öte yandan, Amerikan Kongresinin Ağustos 1935'de ilân ettiği *Tarafsızlık Kanunu* da faşist saldırısına yeşil ışık yakmaktaydı. Bu kanun her iki tarafa da silâh satılmasını ya-

saklamakla silâha asıl ihtiyacı olan Etyopya'yı bundan mahrum ederek, tarafsızlık görüntüsü altında İtalyan saldırısını desteklemiş oluyordu.

Eritrea ve Somaliland'daki İtalyan kuvvetleri 2 Ekim 1935 gecesi saldırınca,[21] İmparator Selassie 1923'denberi üyesi oldukları Milletler Cemiyetine müracaat etti. İtalya M.C. Misakının On-ikinci Maddesine aykırı olarak, zora başvurmuştu. Altılar Komitesinin raporu da bunu saptıyordu. 7 Ekim 1935'de, M.C. Kurulu bu raporu kabul etti. Artık, saldırgana karşı Misakın On-altıncı Maddesinin uygulanması gerekirdi. Saldırgana karşı etkili tedbirler uygulanamadığı gibi, 9 Aralık 1935 tarihli *Laval - Hoare Andlaşması* Etyopya'nın bölünmesini tamamlıyordu. Ogaden, Tigre ve Danakil bölgeleri İtalya'ya verilecek, Assap limanı bir miktar para ödenmek koşuluyla Etyopya'da kalacak, Orta Etyopya ise İtalyan, İngiliz ve Fransız temsilcilerinden bileşik bir Milletler Cemiyeti danışmanları heyetinin denetı altına konacaktı. Assap limanı için Habeşistan'dan istenen parayı İngiltere kredi biçiminde vermeyi ve bu yoldan Habeş maliyesine nüfuz etmeyi önermişti.

Etyopya Hükûmeti bu tasarıyı temelinden reddetti.[22] İtalyan faşistleri, zehirli gaz da dahil olmak üzere, savaşta insanlık-dışı birçok yollardan da faydalanıyorlardı.[23] İtalya Habeşistan'ı umduğu kadar çabuk ele geçiremediyse de, kuvvetleri yavaş yavaş ilerlemekteydiler. Addis Ababa'ya ancak Mayıs 1936'da girebildiler. Ülkeyi terkeden Haile Selassie Batı Etyopya'da Gore'de bir Geçici Hükûmet kurulduğunu ilân ediyordu. *Ras İmru* başkanlığındaki bu hükûmet 1936 sonuna kadar mücadeleyi sürdürdü. Güneyde ise, *Ras Desta*, 1937'de tutsak edilip asılıncaya kadar İtalyanlara karşı koymakta devam etti.

İmparatorun Haziran 1936'da Milletler Cemiyetinde yaptığı önemli konuşmayı özetlemeğe değer:

---

21 İtalya-Etyopya savaşı hakkında iki yeni yayın: A. J. Barkey, *The Civilizing Mission: the Italo-Ethiopian War*, London, Cassell, 1968: A. Gingold Duprey, *De l'invasion à la liberation de l'Ethiopie*, Paris, 1955. Aynı konuda eski yayınlar: Gordon MacCreagh, *The Last of Free Africa*, New York, 1935; William James Makin, *War Over Ethiopia*, London, 1935; J. F. C. Fuller, *The First of the League Wars*, London, 1936; Max Gruhl, *Abyssinia at Bay*, London, 1935: Ladislas Farago, *Abyssinia on the Eve*, London, 1935: Sir Thomas Comyn-Platt, *The Abyssinian Storm*, London, 1935; Pitman Benjamin Potter, *The Wal Wal Arbitration*, Washington, D. C., 1938; Henry Rowan-Robinson, *England, Italy, Abyssinia*, London, 1935; George Lowther Steer, *Sealed and Delivered: a Book on the Abyssinian Campaign*, London, 1942; Ernest Work, *Ethiopia: a Pawn in European Diplomacy*, New York, 1935; F. C. Dunckley, *Eight Years in Abyssinia*, London, 1935.

22 John M. Melly, "Ethiopia and the War from the Ethiopian Point of View," *International Affairs*, C. XV. No. 1 (January–February 1936), s. 103–121.

23 İtalyan görüşü: Gaetano Salvemini, "Can Italy Live at Home," *Foreign Affairs*, C. XIV, No. 2 (January 1936), s. 243–258.

"...Bir Devlet Başkanının bu topluluk önünde daha önce konuşmuş olduğu vâki değildir. Fakat bir halkın böylesine adaletsizliğin kurbanı olduğu ve saldırgana terkedilişi de görülmemiştir. Bir ulusu barbarca yöntemlerle sistematik biçimde ortadan kaldırmak isteyen bir hükûmet örneği de yoktur... İtalyan Hükûmeti yalnız askerlere karşı savaşmamaktadır... Geniş topraklar üzerine,uçaklardan ölüm yağmuru gibi özel tuzlar serpilmektedir... Bu ölüm yağmuru asker, kadın, çocuk, hayvan, nehir, göl ve çayırların içine işlemiştir... İtalya ile, hangi nedenle olursa olsun, silâha başvurmayı yasaklayan... 1928 Dostluk Andlaşmasını yapmayı başarmıştım... Wal Wal olayında İtalyan dürtüsü olduğu açıktır... Etyopya için ne talihsizlik ki, bir hükûmet [İngiltere] Avrupa'daki durumun İtalya'nın dostluğunu her ne pahasına olursa olsun elde etmeyi gerektirdiği kanısındadır. Bu fiat Etyopya bağımsızlığının terkedilmesiyle ödenmiştir... Ekim 1935'de bugün beni dinleyen elli-iki ulus saldırganın muzaffer olamayacağına ve hakkın egemenliği ve zor yollarının yenilgisi için, Misak'ın olanaklarının kullanılacağına dair söz vermişlerdi... Bu vaadler nerede kaldı?... Öyleyse, Misak'ın 16'ncı Maddesi ve ortak güvenliğin anlamı nedir?...Tarafsızlık kuralları İtalyan kuvvetlerine sevkiyatı engellemeliydi, fakat burada tarafsızlık sözkonusu bile değildir, çünkü 16'ncı Madde Cemiyetin üyesi olan her devlete tarafsız kalmama ve saldırgana değil, saldırı kurbanına yardıma koşma görevini yükler... [Sorun] yalnız İtalyan saldırısı sorunu da değildir. Ortak güvenlik sorunudur. Sözkonusu olan şey Milletler Cemiyetinin kendi varlığıdır... Konu saldırganı durdurmanın olanaksızlığı değil, saldırganı durdurmak istememektir...Milletler Cemiyetinin bir üyesi olan Etyopya halkı adına, Kurulan Misak'a saygıyı garanti etmek için bütün gerekli tedbirleri almasını talep ediyorum... Halkıma ne gibi bir cevap götüreceğim?"[24]

İtalya'nın Etyopya'yı ele geçirmesini 1936'da Almanya, Avusturya Macaristan ve Arnavutluk, 1937'de Japonya ve 1938'de İngiltere ve Fransa kabul ettiler. İtalyanlar bu ülkenin madenlerine ve en iyi topraklarına el koymak, buraya 500,000 İtalyan ailesi yerleştirmek ve ülkeyi stratejik

24 Imperial Ethiopian Government, *Selected Speeches of His Imperial Majetsy Haile Selassie First: 1918 to 1967*, Addis Ababa, 1967, s. 304-316.

bir üs haline sokmak istiyorlardı. Yüz-binlerce insanı savaş alanlarında ve sonra da ya açlıktan ya da toplama kamplarında öldüren İtalyanların terörü Habeş mukavemetini tam olarak ortadan kaldıramadı. İtalyan birliklerine saldıran, yolları bozan ve telgraf hatlarını kesen gerillaların hareketleri devam etti durdu. Buraya yerleştirilmek üzere getirilen İtalyanlar elde silâh kendilerini savunmaktan toprağı ekemiyorlardı. Birçoğu geri döndü. Habeş köylüler ise, ekini saklıyor, İtalyanlara vermek istemiyorlardı. Etyopya'da ordusunu doyurmayı tasarlamış olan Mussolini buraya yiyecek yollamak zorunda kaldı. İtalya Habeş halklarını birbirine düşürme taktiğinden faydalanmayı umarak, Somalilileri Danakillere, Tigrai ve Gallaları Amharalara karşı kullanmayı, Müslümanlarla Hiristiyanları çatıştırmayı da denedi.

Etyopya'nın kurtuluşu Müttefiklerin İkinci Cihan Savaşı sırasında saldırıya kalkmaları sonucu gerçekleşti. Ocak 1941'de Haile Selassie 2,000 kişinin başında Sudan'dan anayurd toprağına girdi.[25] Bu küçük kuvvet ülke içinde ilerledikçe büyüyordu. Afrikalılar ve Hindlilerden oluşan Müttefik kuvvetleri de kuzeyden ve güney-doğudan ilerlemekteydiler. Habeş birlikleri 5 Mayıs 1941'de başkent Addis Ababa'ya girdiler. Bu tarih, bugün, Etyopya'da "Kurtuluş Günü"dür. İngiliz askerleri yalnız savaş boyunca değil, 1954'e kadar Habeş topraklarından çıkmadılar.

Eritrea ve Somali:

Savaşın bitimiyle birlikte bir *Eritrea*[26] (3 milyon) *sorunu* baş gösterdi. Son yıllarda, bu sorun gittikçe şiddetlenen bir anlaşmazlık durumuna dönüşmüştür. Konusu daha İkinci Cihan Savaşı yıllarında ortaya atılmıştı. Orada kurulmuş olan *Birlikçi Partisi* tarih bakımından birbirine yakın olan bu iki toprağı birleştirmek istiyordu. Eritrea Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 2 Aralık 1950 tarihli kararı ve Etyopya Anayasası ile Federasyon Kanununun gereği olarak 10 Temmuz 1952'de federal bünye içinde otonom bir bölge olarak kurulmuş, sözkonusu anayasa ile kanun Selassie tarafından 11 Ağustos 1952 ve 11 Eylül 1952 tarihlerinde onaylanmıştı.[27] Etyopya Eritrea'nın kendine eklenmesiyle denize çıkıyordu.[28] Asmara

25 İtalya'nın 10 Haziran 1940'da İngiltere'ye savaş ilânından sonra, dört yıl anayurdundan uzak kalmış olan İmparator 24 Haziran 1940'da Plymouth'dan uçakla Hartum'a geldi. Wadi Halfa mevkiinde Nil sularını tekrar görünce yanındaki eski İngiliz Konsolosu Chapman-Andrews'a: "*C'est l'eau de mon pays.*" *Biography of an Idea, op. cit.*, s. 31.

26 Stephen Hensley Longrigg, *A Short History of Eritrea*, Oxford, 1945. "Eritrea" adı Kızıl Deniz'in eski Yunanca adı "Sinus Aerithreus"dan gelmektedir.

27 G. K. M. Trevaskis, *Eritrea: a Colony in Transition: 1941-1952*, London, 1960; Nathan Marein, *The Ethiopian Empire: Federation and Laws*, Rotterdam, 1955.

28 Imperial Ethiopian Government, *Ethiopia Today: Communication*, Addis Ababa, the Ministry of Information, 1973, s. 19-23.

Eritrea'nın başkenti, Assab ve Massawa ana limanlarıydı. Arapça ve Tigrinya Eritrea'nın resmî dilleri oluyordu (Eritrea Anayasası, M. 38). Eritrea Hükûmeti bütün iç işlerinde tam otonomiye sahip olacaktı.

Ancak, merkezî Etyopya Hükûmeti, on yıl sonra, 14 Kasım 1962'de, Eritrea'nın federal statüsüne son vererek topraklarını bir vilâyet gibi kendine katmıştır. Eritrea'nın daha sonra silâhlı başkaldırmasının nedeni budur.[29] Resmî Etyopya görüşüne göre, Eritrea "etnik, kültür, dil, din ve tarih açılarından Etyopya'nın ayrılmaz parçasıdır."[30] Hattâ, Etyopya tarih ve uygarlığının beşiği olarak Eritrea'yı görmektedir. Etyopya yetkilileri "bir Arap Eritreası" ardında Suriye "muhayyilesi"ni görmektedirler. Başka bir yayın da diyor ki:

> "Eritrea Etyopya'nın bir vilâyetidir... Ayrılma ciddî bir konudur... Ayrılmanın bir çözüm olduğunu söylemek konuyu çok basite indirgemektir... Afrikalılar olarak görevimiz Etyopya halkını desteklemek ve sorunlarını bütün bir ulus olarak çözmeğe yardım etmektir."[31]

Eritrea siyasî partilerinin ileri gelenleri ise, ilhak kararını protesto etmişler, ancak Selassie'nin temsilcisi olarak 1955'de yollanan *Aşafa Walde Mihail* yönetici görevlerini ele almış, bu arada seçimlerin denetimini Eritrea Yüksek Mahkemesine veren kanunu hükümsüz sayarak İngilizler zamanında yürürlükte olan ve seçimleri denetleme görevini yöneticiye veren 121 sayılı kanunu geri getirmiştir. Merkezî hükûmet Eritrea bayrağını ve yöresel diller olan Tigrinya ve Arapçayı yasaklama yollarını araştırmıştır.

Eritrea Kurtuluş Cephesi (ELF) Etyopya'nın bu tutumuna karşı koymak amacıyla, 1 Eylül 1961'de kurulmuştur.[32] Gerilla hareketi *Hamid İdris Awati*'nin önderliğinde bir grup insanın dağa çıkmasıyla başlamıştır.[33] ELF kendini "Eritrea halkının meşru sesi ve kolu"[34] olarak görmektedir.

---

29 John Franklin Campbell, "Rumblings Along the Red Sea: the Eritrean Question," *Foreign Affairs*, C. 48, No. 3 (April 1970), s. 537-548.

30 Başyazı: "Not for Sale," *The Ethiopian Herald*, February 18, 1975, s. 2. Merkezî Etyopya Hükûmetinin Eritrea konusundaki kapsamlı yayını: Ministry of Foreign Affairs, *Eritrea Then and Now*, Addis Ababa, 1976.

31 *Daily News*, Dar es Salaam, February 11, 1975.

32 Eritrean Liberation Front, *Eritrea at the Face of Ethiopian Invasion*, k. y., t. y., s. 10-12. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Eritrea Sorunu Nasıl Çıktı?" *Vatan*, 1 Mayıs 1976; [illegible], "Eritrelilerin Görüşü," *Vatan*, 6 Mayıs 1976.

33 Eritrean Liberation Front, *The Struggle of Eritrea*, Damascus, [1967], s. 46.

34 Eritrean Liberation Front, *Memorandum by the Eritrean Liberation Front for the Ethiopian Students Union in Europe at their 7th Annual Congress, Paris*, 1967, Damascus, 1967, s. 12.

Onlara göre, B. M. kararıyla Etyopya ile federal bir anayasa çerçevesinde birleştirilen Eritrea, on yıl sonra, hukuk-dışı bir hareketle Etyopya'ya eklenmiş ve federal anayasa Eritrea halkının muhalefetine rağmen, yürürlükten kaldırılmıştır.[35] ELF'ye göre, Etyopya M.S. Dokuzuncu Yüzyılda parçalanan eski Aksumit İmparatorluğunun doğrudan doğruya bir devamı olmadıktan başka, Eritrea kıyıları — 1557'de Osmanlılarca alınıncaya değin— 700 yıl kadar bağımsızdı. O halde, Etyopya'nın bugünkü davranışı "siyah sömürgecilik ve emperyalizm"dir.[36] Eritrea'da, artık, uluslararası denetim altında referandum isteyen bir ayrılma eğilimi vardır. ELF, bundan ötürü, resmî Etyopya makamlarının kendi üyelerine, yıllardır, işkence yaptıklarını da ileri sürmektedir.[37] Eritrealılar B. M.'in federasyon kararına 1950'lerde itiraz etmemiş olmakla birlikte, bu kararın bir plebisite dayanmamış olduğunu bugün söylemekte, hattâ bu uluslararası örgütün Genel Kuruluna sundukları şikâyetlerde bu noktaya da değinmektedirler.[38] Bugün bağımsızlık isteyen Eritrealılar federasyon düşüncesini bile, o zamanki bir *fait accompli* olarak görmektedirler. ELF ilersi için düşündüğü devrimin hedef ve ilkelerini de şöyle açıklamaktadır:

> "Devrimimiz, bugün köylü, işçi yurtsever tüccarlar, aydınlar ve öğrenciler dahil, tüm yurttaşların katıldığı halkın milliyetçi hareketidir...ELF'nin mücadelesi, önce, Etyopya baskısına karşıdır. Irk ya da din farkı gözetmeksizin, bütün ana özgürlüklere saygı gösteren demokratik bir egemen devlette ulusal bağımsızlığı hedef alır...Sömürgeciliğin her biçiminin...ortadan kaldırılmasını ve halkların kendi geleceklerini kendilerinin saptaması hakkını destekler...Toprak, üstünde çalışanların malı olacaktır... Arapça özellikle Müslüman bölgelerde öğretilecektir... Bağımsız bir Eritrea Etyopya'nın güvenliği ya da refahı için bir tehlike değildir...İki ülkenin ortak çıkarları vardır...Ancak, iki komşu arasında ortak çıkarların varlığı bu ikisinden ufağının büyük tarafından yutulmasını gerektirmez. Denizde limanları olmayan Afganistan, Mali,

35 Eritrean Liberation Front, *Eritrea: a Victim of U. N. Decision and of Ethiopian Aggression*, New York, 1971, s. 3

36 Eritrean Liberation Front, *A Letter to U. N. Secretary General*, text of a memorandum submitted to the U. N. Secretary General in 1962 by the Eritrean University Students' Union in Western Europe, s. 18.

37 Eritrean Liberation Front, *Gallows in Eritrea*, k. y., t. y.

38 Eritrean Liberation Front, *The Federal Case of Eritrea with Ethiopia*, Damascus, t. y., s. 16.

Çad. İsviçre ve daha birçok ülke vardır. fakat bunların hiçbiri denize bir çıkışa sahip olmak için komşusunu yutmağa kalkmaz."[39]

Etyopya'nın komşusu *Somali* ile de bir sınır sorunu olmuştur. Etyopya bu komşusunun "Büyük Somali" ideali çerçevesinde özellikle Ogaden topraklarına, zaman zaman, gerillalar yollamakta olduğu ve bazı Etyopya topraklarını kendine katmak istediği iddiasındadır.[40] Etyopya Somali'nin yabancı sömürgeciliğinden kurtulmasını ötedenberi istemiştir. Bu tavrı kendi ulusal çıkarlarından doğan mantıklı bir istektir. Etyopya'nın biraz ilersindeki kıyıların emperyalist devletler elinde kalması son elli yıl içinde yabancılar için bir sıçrama tahtası görevi yapmış, nitekim Faşist İtalya da 1935 saldırısına buralardan başlamıştı. Etyopya, bu yüzden, Somaliland'ın İkinci Cihan Savaşından sonra, hele İtalya'ya, hangi görünüm altında olursa olsun, verilmesine tabii ki karşı çıkacaktı. Bu tavır Etyopya için önce bir güvenlik sorunuydu. Etyopya'nın Somali'nin bağımsızlığını kazanması konusundaki tavrı herhalde açıktır.

Öte yandan, komşusunun "Büyük Somali" düşüncesine gelince: Etyopya'nın Somali ile kuzeydeki sınırı 1897'de İngiltere ile ve güneyindeki de 1908'de İtalya ile yapılan andlaşmalarla saptanmıştı.[41] Ancak, Somali'nin büyütülmesi konusu İkinci Cihan Savaşından hemen sonra İngiliz sömürgeci çevrelerinde revaç bulmağa başlamıştı bile. O sırada, İngilizler, savaş koşullarının bir gereği olarak yerleştikleri Ogaden'i hâlâ ellerinde tutuyorlardı. 29 Kasım 1954 Andlaşması bu toprakları Etyopya'ya geri verdi. Etyopya Hükûmeti Somali'nin farklı görüşlerini bir genişleme siyaseti gibi yorumlarken, çeşitli Asya ve Afrika ulusları toplantılarında kabul edilmiş olan iç işlerine karışmama, her devletin egemenliğine saygı ve komşu ülkelerden desteklenen yer-altı eylemlerinin kınanması ilkelerinden hareket ettiğini ileri sürmektedir.

Savaş Sonunda İç Düzen:

Eritrea ve Somali olaylarının yanıbaşında, İtalyan işgâl kuvvetlerinin ülkeden çıkarılmasında rol oynayan Habeş halkının siyasî bilinci de artmaktaydı. 1942'de hükûmet köleliğin ortadan kaldırılmasına ilişkin

39 Eritrean Liberation Front. *The Eritrean Revolution: Aims and Principles*, k. y., t. y., s. 3-6.

40 Imperial Ethiopian Government, *Ethio-Somali Relations*, Addis Ababa, the Ministry of Information, 1962, s. 4.

41 Mesfin Walde-Maryam, *The Background of the Ethio-Somali Dispute*, Addis Ababa, 1964. Ayrıca: Ministry of Foreign Affairs, *Press Release*, No. 14 '68.

yeni kanunlar çıkardı. Ama eski kölelerin bir kısmı tarım işçisi ya da hizmetçi olarak eski sahiplerinin yanında kalıyorlardı. Yönetim ve ordu bünyesinin değiştirilmesi sonucu *gabar* sistemi kendiliğinden ortadan kalktı. 1944'de vergi sistemine daha köklü değişiklikler de getirildi. Ekilenden olduğu kadar, ekilmeyen topraktan da vergi alınacaktı. Bu yeni karar, orta ve güney Etyopya'da ekilmemiş büyük boş toprakların sahibi olan toprak ağalarını güç durumda bıraktı. Bir kısmı topraklarının çoğunu, tarım işçisi çalıştırarak işleten zengin çiftçilere sattı; geri kalanı, vergiden kurtulmak için, devlete devretti. Geniş topraklara sahip olan kilise ise, her türlü reforma karşı çıkıyordu.

Bu tedbirlerin aslında sermayeci ilişkileri besleyen nitelikte oldukları anlaşılmaktadır. Köylülerin çoğu feodal ya da yarı-feodal baskı altındadır. Toprak sahipleri ve onlarla birlikte hareket eden yetkililer aşağı sınıfları ezmektedirler. Köylü genellikle topraksızdır ya da az toprağı vardır. Ürünün hatırı sayılır bir kısmını kira ve vergi diye öder. Ücretsiz çalışmak zorunda kaldığı durumlar da vardır. Bu yüzden, tefecilerin tutsağı olur, hattâ devlet hapishanelerine de düşerler. 1950'den sonra köylü hareketlerinin gelişmesi de bundan ötürüdür. 1950'de *Gojam* vilâyeti köylüleri feodallere karşı başkaldırmışlar, üslerine asker yollanmıştı. 1959'da bu hareketler güneye de sıçradı.

Hükûmet halkın derdini azaltacak birtakım tedbirlere de baş vurdu. Kurulan özel bir komisyon bir *Toprak Reformu* hazırlığı yaptı. 1961'de *Arussi* Vilâyetindeki devlet toprakları topraksız köylüye dağıtıldı. Köylüler bir ücret karşılığında tapu alacaklardı. 1964 sonu ve 1965 başında Toprak Reformu Kanunu tasarısı hazırlandı. Köylünün kullandığı toprak için ödeyeceği rant ürünün yarısından fazla olamayacaktı. Azamî rakam da ancak toprak sahibinin hayvanları ve tohumları kullandığı takdirde ödenecekti. Tasarı Milletvekilleri Meclisinde kabul edildiyse de, Senatoda reddedildi. Askerlikten ayrılanlar için de bazı devlet çiftlikleri kurulmuştu. Tarım makinaları burjuvalaşmış toprak sahiplerine ait bölgelerde bile pek nâdir olarak göze çarpmaktaydı.

Savaştan sonra endüstri ve ticarette de bazı değişmeler oldu. Addis Ababa, Asmara, Akaki, Bahr Dar ve Dire Dawa'da mensucat fabrikaları ve Wonji, Şoa ve başka yerlerde şeker fabrikaları açıldı. Avaş Nehrinde 1960'da bir hidro-elektrik santralı kuruldu. 1945'den bu yana dış ticaret on katına yakın arttıysa da, endüstrinin ulusal gelirdeki payı önemsiz bir oranda kalmakta devam ediyordu. Son yıllarda ekonomik plânlamalar da yapılmadı değil. Birinci Beş Yıllık Ekonomik Kalkınma Plânı 1957'de uygulanmağa başlandı. Daha sonra yirmi yıllık bir plân yapıldı. Bunun bir parçası olan

ve İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Plânlara[42] göre, modern makinalar kullanılması sonucu olarak tarım üretimi artacak, demir ve çelik fabrikaları kurulacaktı. Yatırımların % 76'sını yerli, % 24'ünü de yabancı sermaye yapacaktı. Hükûmet içte özel teşebbüsü desteklemekte, dıştan da sermaye çekmeğe çalışmaktaydı. Akaki mensucat fabrikası Hind, Wonji şeker fabrikası Hollanda ve gene Akaki et ambalajı fabrikası Fransız sermayesinin yardımıyla kurulmuşlardı. Yabancı sermaye Habeş özel ve devlet sermayesine de katılmaktadır. 1945'de Amerikan Sinclair Oil şirketine petrol imtiyazı verilmişse de, 1959'da geri alınarak aynı yıl bir Batı Alman firmasına verilmişti. Başka Amerikan şirketlerine altın ve diğer madenleri arama izni tanındı. Amerikan sermayesi, yol yapımı ve hava yolları başta olmak üzere, ülkenin ulaşımında rakipsizdi. Yalnız Fransız sermayesi Nazareth-Dilla demiryolunu almış olup, İngiliz ve Belçikalılar mensucat, Japonlar kâğıt ve kimya, Hollandalılar da şeker endüstrisine el atmaktaydılar.

Endüstrinin, sınırlı da olsa, büyümesi ve kırlık bölgelerde istihdam edilen tarım işçilerinin sayılarının artması işçi sınıfını ortaya çıkardı. Bir yandan sayıları artarken örgütleniyorlardı da. 1947'de demiryolu işçileri bir sendika kurarak grevler yaptılar. 1961'de Wonji şeker fabrikası işçileri bir sendika kurdular. Nisan 1962'de Darımar ayakkabı fabrikası greve gitti. Eylül 1962'de çıkan yeni İş Kanunu fabrika ve ofis işçilerine sendika kurma hakkı veriyor, fakat işverene de lokavt hakkı tanıyordu. 1962'de dokuz sendika varken, iki yıl içinde sendika sayısı elliye fırladı. Bunlar 20,000 üyeli *Ulusal İşçi Sendikaları Konfederasyonu*'nda birleştiler.

Devlet bünyesinde demokrasiden yana birtakım değişiklikler de yer almıştı. Kasım 1955 tarihli anayasaya göre, Milletvekilleri Meclisi üyeleri halkın oyuyla, Senatörler ise, önceden olduğu gibi, imparator tarafından seçilmekteydi. Ancak, kabineyi artık imparator değil, başbakan kuruyordu. Eylül - Ekim 1957 seçim kampanyası sırasında, Toprak Reformu başta olmak üzere, yığınları ilgilendiren konular tartışılmış, halkın siyasal tecrübesi zenginleşmişti. Eğitim ve kültür alanındaki adımlar da Habeş ulusal bilincinin yerleşmesine yardım etmekteydi. Eski İtalyan işgâli ülkenin ekonomisini olduğu kadar kültürünü de yıkmıştı. Lâik eğitim yapan okullar o zaman kapatılmış, öğretmenler tutuklanmış ya da öldürülmüştü. Kurtuluştan sonra, ilk ve orta öğretim kuruluşları yeni baştan açıldı. Bu okullarda öğrenci sayısı yarım milyona yaklaşmaktaysa da, bu rakkam okuma çağındakilerin ancak % 5'idir. İlk öğretim kurum-

42 Imperial Ethiopian Government, *Second Five-Year Plan: 1963-1967*, Addis Ababa, 1962; ———, *Third Five-Year Plan: 1968-1973*, Addis Ababa, 1968.

larındaki eğitim dili resmî dil olan Amhariktir. Eritrea'da ise, çoğunlukla Tigrai ve bazı yerlerde de Arapça okutulmaktadır. 1950'deki Üniversite Koleji yüksek öğretim alanındaki ilk kuruluştu. Aralık 1961'de beş fakülteli Hajle Selassie Üniversitesi açıldı. 1967'de bir de Asmara'da üniversite kuruldu.

İtalyan işgâlinin sona erdirilmesinden sonra, Habeş toprağından çekilmeyen İngilizler ülkedeki nüfuzlarını bir hayli arttırmışlardı. Etyopya Amerikan desteğiyle İngiliz nüfuzunu azaltmak istiyordu. Fakat Amerikan sermayesi de bu ülkenin güçlüklerinden bu topraklara nüfuz edebilmek için faydalandı. Washington 1951'de bir dostluk ve ekonomik işbirliği, 1953'de de karşılıklı savunma andlaşması imzaladı. Habeşistan Amerika'dan kabul ettiği kredilerle yabancı tekellere bağımlı duruma düştü. Amerika'nın "yardım" vaadinin kalkındırıcı bir etkisi olmadığını gören Etyopya Temmuz 1959'da, bu kez, Sovyetler Birliği ile bir ticarî ve ekonomik andlaşma imzaladı. Sovyetler Birliği Etyopya'ya uzun vâdeli ve düşük faizli 90 milyon rublelik bir kredi açtı, Assab'da bir petrol arıtım merkezi kurdu, jeolojik araştırmalara başladı, sağlık ve kültür alanlarında işbirliğini denedi. Örneğin, kalabalık bir Sovyet doktorları grubu 1947'den beri Etyopya hastanelerinde çalışmaktadırlar. İmparatorun kendi de Şubat 1967'de Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti.

Selassie'den Sonra:

Ancak, imparator 11 Eylül 1974'de bir *askerî darbe* ile düşürüldü.[43] Daha 1961 yılında Etyopya'da gizlice dağıtılmış fakat ülke dışına da kaçırılabilmiş olan bir halk manifestosu rejimi şu sözlerle eleştiriyordu:

> "Yüzyıllar boyunca bağımsızlık ve yirmi yıl da gûya modern bir hükûmetten sonra, Etyopyalıların büyük çoğunluğu Orta Çağlara özgü bir fakirlik, hastalık, cehalet ve tekrarlayan kıtlık koşulları içinde yaşamaktadır. Etyopya, özellikle son yirmi yılda, tarihimizde görülmemiş yeni bir siyasal tiranlık ve polis baskısı altındadır...Bunun nedeni iktidarın tek bir adamın elinde toplanmış olmasıdır...Bütün açık düşünceli önderler...zorla susturulmuştur. Örneğin, düşman işgâli dönemindeki yurtsever hareketin önde gelenlerinden bazıları, sırf ılımlı reformlar istediler diye, ya meydanlarda ipe çekilmiş ya da zindanlarda – muhakemesiz — yatmaktadırlar...Hükümdar kabine üyeleri

43 Darbe girişimleri daha önce de olmuştu. Christopher Clapham, "The December 1960 Ethiopian Coup d' Etat," *The Journal of Modern African Studies*, C. VI, No. 4. (1968), s. 495–507.

ve yüksek rütbeli memurları kendine en bağlı ve en güvendiği özel hizmetkârları arasından seçmektedir. Feodal rejim halkı terör içinde bırakan gizli polis örgütü kurmuştur... Birçok kez, havacılarımız kendi halkını uçaktan bombalamağa mecbur edilmiştir. Geleneksel Etyopya hükûmetinin hep feodal ve baskı yanlısı olduğu doğrudur. [Ancak], son yıllarda, ortaya yeni tip bir siyasal baskı ve polis egemenliği çıkmıştır. Hükümdar herşeyin üstündedir. Kanunları yalnız o yapar. Büyük ya da küçük, kararları yalnız o verir...Kabine, sayıları biraz fazla kâtipler topluluğudur...Ona kişisel bağlılık sanki yurttaşlığın vazgeçilmez koşuludur...Gazeteler devletin denetimi altındadır... Yazarlar özel kitaplarının başına bile hükümdarın fotoğrafını koymamazlık edemezler...Siyasal partiler ya da sendikalar kurulamaz. Hareket etme ve gezi özgürlüğü yoktur...Resmî bir iş için gitmiş olanlar bile döndüklerinde pasaportlarını geri vermek zorundadırlar...İllerin yönetimi Yirminci Yüzyılın utanç sayfalarıdır. İlçeyi yönetenler köylünün ensesinde çekirge gibidirler...Yan tutmayan, bağımsız adalet yoktur. Okul yaşındakilerin ancak % 3'ü okumaktadır...Rejim temelde toprak, mülk ve zenginliğe sahip ayrıcalıklı bir azınlığın çıkarlarını temsil etmektedir... Toprak ağalarının toprak ağaları için hükûmetidir bu. Zenginlik de, siyasal iktidar da aynı grup insanın elindedir... Köylünün payına düşen güvensizlik, ağa tarafından soyulma, gırtlağına kadar borç, rüşvet ve zindanlardır...Ağa ise, vergi bile ödemez...Böylesine bir feodal tarım bünyesi içinde ekonomik ve toplumsal gelişme olanak dışıdır..."[44]

Yönetimi ele alan 120 üyelik Geçici Askerî Hükûmetin *(Dergue)* başındaki *General Aman Mihail Andom* bir süre sonra katledildi. Bu iktidar çalkantılarına rağmen, Etyopya'nın özellikle iç politikada yeni yönlere doğru açılmayı denediği anlaşılmaktadır. Bir resmî yayın Etyopya'nın "Afrika'nın içinde ve dışında ilerici güçlerin bir üyesi olduğunu" ileri sürmektedir.[45] Başka bir resmî yayına göre de[46], emekçi halk çağ-dışı toplumsal ve ekonomik kurumların kolaylaştırdığı baskı ve sömürüye, "silâhlı kuvvetlerin öncülüğünde" karşı çıkmış, feodal ve yarı-feodal zin-

44 "Terror, Despair and Silence in Ethiopia," *Monthly Review*, New York, C. XIII, No. 8 (December 1961), s. 352-358.

45 "The Ethiopian Revolution," *The Ethiopian Herald*, February 16, 1975, s. 3.

46 Örneğin: *The Ethiopian Herald*, Addis Ababa, February 12, 1975, s. 2-3.

cirlerden kurtulmak istemiştir. Halkın eski feodal hiyerarşi altında yüzyıllardır ezilmiş olması son silkinişi gerekli kılmıştır. "Hem feodal, hem sermayeci" bazı unsurları bir arada barındıran eski rejim, ulusal gelirden büyük paylar alan "parazit toprak ağalarını" ayakta tutuyor, "bu sınıfın çıkarlarını koruyan ve geliştiren mekanizmayı yaşatıyor, zengin yerli ve yabancı iş adamlarını savunuyordu." Askerî darbeyi yapanlar 20 Aralık 1974'de bir "Sosyalizm Bildirisi" ilân ettiler.[47] Bu açıklama yeni bir toplumsal ve ekonomik düzen vaadediyordu. Bildiri "ekonomik gelişme için önemli ya da toplum için hizmet arzeden kaynakların hükûmet denetiya da sahipliği altına sokulacağını" açıklıyordu. "Toplum çıkarına zararlı olmayan özel sektör faaliyeti" de özel ellerde bırakılacaktı. Aslında, bu açıklama yapılmadan önce, kâr amacı güden bazı kurumlar devlet denetiti altına zaten sokulmuştu.[48] Bildiriden sonra ise, bütün bankalar, mâlî kuruluşlar ve sigorta şirketleri devletleştirildi. İşçilerin devletleştirme girişimlerini destekledikleri anlaşılmaktadır.[49] Devlet sahipliği ya da devlet denetimi ortak fayda sağladıktan başka, bu kurumlarda çalışan emekçilerin yönetime bizzat katılmalarına da olanak verileceği vaadedilmektedir.

Etyopya 1974 darbesinden önce de bağlantısız bir ülkeydi. Başkent Addis Ababa 1958'de Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu ve 1969'da Afrika Birliği Örgütü'nün merkezi olmuştur. Önceki hükümet te Afrika birliği ve sömürgeciliğin kıt'adan kaldırılması lehinde olduğunu bütün Asya-Afrika konferanslarında ortaya koymuştu. Avrupa Ortak Pazarıyla ilişki kurmamıştı. Ancak, Amerika ile bir güvenlik andlaşması vardı ve Kore'ye asker yollamıştı. Yönetici askerî gruba karşıt yönde dünya görüşü egemen olmadıkça, yeni Etyopya Hükûmetinin başka taraflardaki kurtuluş mücadelelerine daha fazla taraftar olması beklenebilir.

---

47 *Ibid.*, December 21, 1974. Etyopya Devriminin ikinci yıldönümünde çıkan resmî yayın: The Provisional Military Administrative Council. *The Ethiopian Revolution*, Addis Ababa, 1976. Ayrıca: ENA Bulletin, Addis Ababa, Vol. I. No. 7 (October 28 1976).

48 Haile Selassie I Vakfı, St. George bira fabrikası, Wabe Şebele ve Etyopya otelleri, Kaliti gıda maddeleri ve Etyopya ulaşım şirketleri gibi. Ayrıca: The Government of Ethiopia, Development Through Cooperation, Work and Enlightenment Campaign Headquarters, *Progress Report*, Addis Ababa, 1975.

49 "On Transfer of Property: Workers Hail Government's Step," *The Ethiopian Herald*, February 14, 1975, s. 1. Emekçi sınıfının Selassie dönemindeki yaşama koşulları hakkında: A. G. Kokiev, "Osobennosti formirovaniya i palajeniye raboçeva klassa Yefiopii." *Formirovaniye Raboçeva Klassa Stran Azii i Afriki*, Moskva, Nauka, 1971, s. 178 - 187. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Ethiopia's Decision for Justice, Development," *Daily News*, October 21, 1975; ——, "Etyopya'da Sosyalist Eğilim," *Vatan*, 2 Mayıs 1976; ——, "Etyopya'da Sınıf Mücadelesi Sürüyor," *Vatan*, 13 Şubat 1977.

SOMALİ

Giriş:

Bugün *Somali Demokratik Cumhuriyeti* denen bu devlet Afrika'nın doğusunda Hind Okyanusuna bakan ve Arabistan Yarımadasıyla karşı karşıya yer alan hörgüç biçimindeki toprak üstünde kurulmuştur.[1] Kıt'anın boynuz biçimindeki çıkıntısının kenarındaki şeritten oluşur. Hemen karşısındaki Arap Yarımadasıyla yüzyıllardanberi ticaret ilişkileri içindedir. En kuzeyinde "Afar ve İssa Fransız Toprağı"[2] diye bilinen ve *Jibuti* limanı yöresinde toplanan küçük Fransız sömürgesi vardı. Batısında *Etyopya*, güneyinde *Kenya* yer alır. Ülke "Somali" adını Müslüman olan ve *Kuşitik* adlı konuşan halkından almaktadır. 4 milyona yakın nüfusundan başka, komşularında da Somali kökenliler vardır.[3]

Toprakları büyük (640,003 km. kare ya da 246,155 mil kare) sayılmasına rağmen, çoğunlukla çöldür. İklim sıcak, yağmur az ve yalnız kuzeyde kıyıya bakan bir köşe dağlıktır. *Juba* ve *Şebelle* Nehirleri bu kuru toprakların bir kısmını sular. Her ikisi de Etyopya dağlarından doğmaktadır. Bu iki su arasındaki bölge tarım bakımından tek elverişli yerdir. Darı, mısır ve muz buradan elde edilir. Ancak, iki nehir arasında kalan 7.5 milyon dönüm arazinin, henüz, sadece 37,000 dönümü ekilmektedir. Bu verimli kuşaktan tam faydalanmak mümkün olunca, ülke gıda ihtiyacını karşılayacaktır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yardımıyla yapılan pirinç

1 D. Voblikov, *Somali*, Moskva, Mısl, 1970, s. 4–10. Coğrafya özellikleri: I. S. Sergueva, *Somaliskaya Respublika*, Moskva, 1965. 192 s; Davidson *et al.*, *op. cit.*, s. 340–346. "Somali" adının nereden geldiğine dair çeşitli yorumlar vardır. Bir sava göre, "so" kelimesi "git", "mal" da "süt" demektir ve Somali göçebe halkı arasında çok duyulan iki sözcüktür. Bir başka yoruma kalırsa, ülke adını Arapça "zengin" anlamına gelen ve çok önceleri yaşamış olduğu sanılan "Zumal" takma adlı zengin bir tüccardan almaktadır.

2 "Afar ve İssa"dan bundan sonraki bölümde söz edilmektedir.

3 John Drysdale, *The Somali Dispute*, London, Pall Mall, 1964, s. 7. Somalilerin birleşmesi hakkında: Saadia Touval, *Somali Nationalism: International Politics and the Drive for Unity in the Horn of Africa*, Cambridge, 1963. Bu kitabın sunuluşu ve eleştirisi: *Noviye Knigi za rubejom po obşçestvennim naukam*, No. 1 (1965), s. 65–70.

ekimi örnek çiftliği ve Sovyet desteğiyle kurulan Juba devlet çifliği gıda maddesi ithaline yapılan ödemelere herhalde bir son verecektir. Ekonomi, bir miktar da, hayvancılığa dayanmaktadır.[4] Petrol bulunamamışsa da, başkent *Mogadişu*'nun batısında uranyum cevherine rastlanmıştır.

Varlığını çoğunlukla göçebe olarak sürdüren Somali insanı, kuyular çevresinde çok küçük ticarî yerleşmeler dışında, kentleşmelerden henüz uzak durmaktadır. Son birkaç yüz yıldanberi ticaret limanı olarak kullanılmış olan, şimdiki başkent Mogadişu bile 180,000 civarındadır. Öteki önemli kentler kuzey bölgesinin merkezi *Hargeisa* ile *Berbera* ve *Kismayu* limanlarıdır.

Somali'nin Bölüşülmesi:

Somali, On-altıncı Yüzyıldanberi, İslâmlık - Hıristiyanlık savaşlarında önemli bir rol oynamıştır. Somali toplumunun Müslüman yanı bugün de ağır basmaktadır. Bu direncin dramatik son örneklerinden biri "Molla" diye bilinen *Seyyid Muhammed Abdullah Hasan*'ın 1900 - 1920 yıllarında İngiliz, İtalyan ve Etyopya sömürgecilerine karşı koymasıdır. 1960'da kurulan şimdiki cumhuriyet kuzeydeki eski "İngiliz Somaliland Protektorası" ile güneydeki eski "İtalyan Somali Kolonisi"nden meydana gelmektedir.

İngiltere bazı kabilelerle anlaşmalar yaparak 1886'da bu ülkenin kuzey topraklarına yerleşmişti. *Aden* ile ticaret ilişkilerini korumak, Somali'nin hayvancılığından faydalanmak ve, Fransa başta olmak üzere, öteki Avrupa devletlerini buradan uzak tutmak istiyordu. Güney topraklar ise, İtalya'nın elindeydi.

Somali'de İngiliz, Fransız ve İtalyan sömürgecilerinin varlığı bu toprakları ve üstünde yaşayanları ekonomik ve kültürel geriliğe mahkûm etti. Üçe bölünmüş olan Somali toprakları hayvancılık ve tarımdan ileri gidemedi. Mâmûl mallar, hattâ yiyecek bile dışardan getirtiliyor, ana ihracat kalemleri hayvan, deri, pamuk, muz ve tuzdan ibaret kalıyordu. Endüstri hiç yok denecek kadar azdı. Bir şeker, bir pamuklu, bir yağ, bir de tuz fabrikası yapılmıştı. Sömürgeciler halkın sırtına ağır vergiler yüklüyor, onları liman ve yol yapımında zorla çalıştırıyorlardı. İtalyan Somalisinde yabancılar halkın elinden toprağını alarak muz, pamuk, şeker kamışı, susam ve yer fıstığı ekiyor, bu tarlalarda yerlileri zorla çalıştırıyorlardı. Kuzeydeki Fransız ve İngiliz Somalisi yüzölçümü bakımından fazla sayılmazdı; buraların emperyalistler için önemi en başta stra-

4 24 milyon koyun, 16 milyon deve, 6 milyon keçi ve 3 milyon sair kocabaş hayvan.

tejikti. İngiliz ve Fransızlar yalnız liman yapımı için para sarfediyor, köle ticaretini bile engellemiyorlardı. Yerli halkın hiçbir hakkı yoktu. Her türlü yönetim Avrupalıların elindeydi. Halkın büyük çoğunluğu onların dilini anlamıyordu bile. Birkaç devlet ve misyoner okulunda eğitim İtalyanca, İngilizce ya da Fransızcaydı. Bu yabancı baskısına rağmen, Somali ozanı *Muhammed el-Baravî* Arap harfleriyle yazmakta direniyor, *İsman Yusuf Kenadid* "Osmaniye" adı verilen Arapça alfabeyi yerleştirmeğe gayret ediyor, *Abdurrahman Şeyh Nur* "Gadabursi" dediği ve kendi icadı bir yazıyı kullanmakta israr ediyordu. Ulusal Somali yazısını kullananlar baskı altında tutulmakta, tutuklanmaktaydı.

İkinci Cihan Savaşı sırasında, Müttefik kuvvetler Doğu Afrika'da da saldırıya geçince, Somali halkı İtalyanlara karşı mücadelesini hızlandırdı. Fakat İtalyan faşistlerinin bu topraklardan sürülüp atılmaları yerlilere özgürlük getirmedi. Kuzeyde ufak bir Fransız sömürgesi dışında, geri kalan tüm Somali toprakları 1949'a kadar İngiliz egemenliği altında inlediler. Kasım 1949'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda alınan bir karar İtalyan Somalisini daha on yıl İtalyan vesâyeti altına koyuyordu. Batılıların B.M. Genel Kurulunda ağır bastıkları bu dönemde alınan karar gereğince İtalyan kuvvetleri bir kez daha Somali topraklarına yollandı.

Sömürülmeye Karşı Eylem:

Ne var ki, İkinci Cihan Savaşı yıllarında İtalyan işgâline karşı yürütülen mücadele halk yığınlarını siyasal eylem içine atmıştı. 5 Mayıs 1943'de bir *Somali Gençlik Kulübü* kurulmuş, 1 Nisan 1947'de *Somali Gençlik Kurumu* adını almıştı. Tüm Somalileri birleştirmek, gençliği çağdaş düşünce ve uygarlık ölçüleri içinde yetiştirmek, kabileciliğe son vermek, tek bir Somali dili kabul etmek ve "Osmaniye" denilen yazıyı kullanmak istiyorlardı. Somali yurtseverleri halkın birliğini isterken, tabii, onların üstünde yaşadıkları toprakların birliğini de istemiş oluyorlardı. Hattâ, İngiliz Dış İşleri Bakanı İngiliz, İtalyan ve Etyopya Somali topraklarının birleştirilmesini önermişti bile. Bu ayrımlar, temelde, geçen yüzyıl emperyalizminin yarattığı sun'î sınırlara dayanmaktaydı. Somaliler, bunlara, tabii, en kuzey uçtaki Fransız Somalisini de kattılar.

Bu gençlik kurumu *Somali Demokratik Partisi* ile birlikte hareket ediyordu. *Digil* ve *Mirifle* kabileleri arasında örgütlenmiş olan "Hizbiya Digil - Mirifle" merkezî değil, federal bir cumhuriyet ve feodal yapının korunmasını istiyordu. Siyasî partiler, böylece, ülkenin tarihinde ilk kez vesayet döneminde ortaya çıkmış oluyordu. İlk sendikalar da gene bu yıllarda kuruldu. Yalnız, yabancılar ve onlar kanalıyla da egemen sınıf

sendikaları kendi denetimi altına sokmayı başardı. Buna rağmen, Somali siyasî partilerinin Birleşmiş Milletler Vesayet Kuruluna sık sık müracaatları sonucu İtalyanlar bir Yasama Meclisi ve yerli hükûmete razı olmak zorunda kaldılar. İngilizler de, bir Somalilinin sözleriyle, "faşist diktatörlük kadar korkuluyordu ve nefret ediliyordu."[5] 1956'dan sonra, İtalya dış işleri ile savunmadan başka bir şeye karışamaz olmuştu. B. M. Genel Kurulunun Aralık 1959'da aldığı bir karara göre de, Somali'ye 1 Temmuz 1960'da bağımsızlık verilmesi kararlaştırıldı.

Somalililerin İtalyan bölgesindeki başarıları İngiliz Somalisini de etkiledi. 1957'de orada da bir Yasama Meclisi kuruldu. Meclisin başkanı İngiliz Valisi olduğu gibi, Meclis üyeleri seçilmiyor, bu valice atanıyordu. İngilizler Aralık 1958'de 34 üyenin 13'ünün seçilmesine razı olmak zorunda kaldılar. Yerliler bu ödünü de yetersiz bularak seçimleri boykot ettiler. Gene onların baskısıyla Şubat 1960'da yapılan seçimlerde 36 üyenin 33'ünü halk seçti, yalnız üçünü vali atadı. *Somali Ulusal Cemiyeti* ve *Birleşmiş Somali Partisi* adlarındaki iki siyasal kuruluş da İngiliz Somalisinin bağımsızlığına bir an önce kavuşarak öteki Somalilerle birleşmesini istiyordu. Yeni Yasama Kurulu 6 Nisan 1960 tarihli toplantısında İtalyan Somalisiyle birleşme kararı aldı.

BAĞIMSIZ SOMALİ

İngiliz Somalisi 20 Haziran 1960'da, *İtalyan Somalisi* de 1 Temmuz 1960'da bağımsız olduktan sonra birleşerek *Somali Cumhuriyeti*'ni kurdular. Cumhuriyetin 123 üyeli (kuzey için 33, daha kalabalık güney için 90) ilk parlâmentosu her iki Somali'nin eski meclislerinden oluşmuş, ortak hükûmet iki taraftaki en büyük partilerin ileri gelenlerinden kurulmuş ve Anayasa tasarısı 20 Haziran 1961'de onaylanmıştı. Somali Gençlik Kurumunun eski ileri gelenlerinden (*Darod* kabilesi kökenli) *Dr. Abdürraşid Ali Şirmarke* ülkenin ilk başbakanı oldu.

Yeni Somali Cumhuriyeti meydana gelir gelmez bağlantısız siyaset güdeceğini açıklamıştır. Fakat devleti en çok meşgûl eden sorun komşuları Etyopya ve Kenya ile sınır ve toprak konuları olmuştur. Kenya sınırında 1963'denberi silâhlı çatışmalar olmaktadır. Şubat 1964'de ise, Etyopya sınırında olaylar olmuştur. 30 Mart 1964'de iki ülke arasında bir ateş-kes andlaşması imzalanmış, Eylül 1967'de Kinşasa'da toplanan Afrika Birliği Örgütü iki devleti anlaşmazlıklarını barışçı yoldan çözmeğe itmiş, Ekim 1967'de de diplomatik ilişkileri tekrar kurmak noktasında

5 E. Sylvia Pankhurst, *Ex-Italian Somaliland*, London, Watts, 1950, s. 162.

anlaşmaya varılmıştır. Somali Sovyet yardımıyla birkaç fabrika, bir liman, bir radyo istasyonu, iki hastahane, bir basımevi ve benzeri tesisler kurmuş, Çekoslovakya ile de ticaret ve kültür andlaşması yapmıştır. Amerika, İtalya ve Batı Almanya ile de aynı biçimde ilişkileri vardır.

İktidarda olan Somali Gençlik Kurumu partisinin iç siyaseti ekonomiyi sömürge döneminin etkilerinden temizlemekti. Birinci 5-Yıllık Kalkınma Plânından (1963 - 1967) itibaren, ekonominin devlet sektörü güçlendirilmektedir. Hükûmet, aynı zamanda devlet ya da özel yabancı sermaye çekme peşindedir. Tarımda başlıca ticaret metaı olan muz ve pamuğa önem verilmektedir. Muz önceleri İtalyan sermayesinin tekeli altındayken, daha sonra, hızla Somali sermayesi de söz sahibi olmağa başladı. Hükûmet yabancı parasını tarımın öteki alanlarında da sınırladı. 1963'den önce, şeker kamışı İtalyan SAIS firmasının elindeydi. Hükûmet bu şirketin paylarını satın alarak yarısı İtalyan, yarısı da Somali sermayesinden oluşan *Società Nazionale Agricola Industriale* firmasını kurdu. Hükûmet dış ticaret ile tütün üstünde devlet tekeline taraftardı. Berbera ve Kismayu gibi bazı limanlar yeni ihtiyaçları karşılayacak duruma getirildi.

Bütün siyasî partilerin ekonomide daha fazla devlet müdahalesini istedikleri kanısı uyanmaktadır. Bunlar hattâ "demokratik sosyalizm"e taraftar olduklarını söylemekte, ancak bu kavramı herbiri kendine göre yorumlamaktadır. Somali Gençlik Kurumu Partisi bundan özel sektör ile devlet sektörü arasında işbirliğini anlamaktadır. Somali Demokratik Birliği ise, içte köklü bir toprak reformu. yabancı mallarının devletleştirilmesi ve hayat standardının yükseltilmesini, dışta da yeni-sömürgeciliğe karşı daha çetin bir mücadele ve Somali'nin Ortak Pazar'dan çıkmasını istemektedir. 1967 İlkbaharında kurulmuş olan *İşçilerin Devrimci Sosyalist Partisi* ise, "bilimsel sosyalist" olduğu inancındadır.[6] Bunlardan başka Somali'de çeşitli kabileleri temsil eden bölücü nitelikte partiler de vardır. Bu son sözü edilen partilerin ileri gelenleri ayrıcalıklı durumlarını korumak isteyen ve bu yüzden merkezî otoriteye cephe alan kabile başkanları ve onların çevresidir.

Somali Demokratik Cumhuriyeti:

Muhammed Hacı İbrahim Egal 1967'de de, 1969'da da başkanlığa getirildi. Bu zat klanlar - arası koalisyon hükûmetleriyle ülkeyi yönetiyordu. 15 Ekim 1969'da başbakanın yurd dışında olduğu bir sırada cumhurbaşkanı öldürülünce, Somali bir iç bunalıma girdi. Yeni cumhurbaş-

6 E. S. Şerr, "Usloviya formirovaniya Somalinskava proletariata," *Formirovaniya Raboçeva Klassa Stran Azii i Afriki*, Moskva, Nauka, 1971, s. 156-177.

kanının İbrahim Egal'ın desteklediği birinin olacağı anlaşılınca, silâhlı kuvvetlerden bir grup 21 Ekim tarihinde iktidara el koydu.[7] Hükûmet üyeleri ve bellibaşlı politikacılar göz altına alındı, parlâmento kapatıldı ve ülkeyi *Yüksek Devrimci Kurul* yönetmeğe başladı. Yeni iktidar kabileciliğe ve görevi kötüye kullanma alışkanlığına bir son vererek demokrasi ve adaleti kuracağını ilân ediyordu. Bu hedefleri simgelemek üzere, devletin adı da "Somali Demokratik Cumhuriyeti"ne dönüştürüldü. Yüksek rütbeli sivil memuriyetlere askerler getirildi, bankalar millîleştirildi.

Yeni hükûmetin resmî organı Somali toplumunun "sosyalist" olduğunu, sosyal adalete dayandığını", bu türlü toplumlarda "kişinin çalışma hakkının garanti edildiğini" yazmakta,[8] hükûmetin "sosyalist devrimci dönen" içinde bulunduğunu ve kamu sektörünün ekonomik kalkınmanın "temel direği" durumuna getirildiğini belirtmektedir.[9] Somali Devrim Kurulu sözcüsü hükûmetin "bilimsel sosyalizm ilkelerine" inandığını ve yalnız bu ilkelerin toplumsal adalet ve eşitlik getirebileceğini ileri sürmektedir.[10]

Ancak, ekonomi, hâlâ, tarıma dayanmaktadır. İhracat listesinin ön sırasında gene muz vardır ve alıcı gene İtalya'dır. Hayvancılığa dayanan deri ve yağ gibi malların ihracından da gelir temin edilmektedir. Süveyş Kanalının bir ara kapatılmasıyla ihracatta ve gelirde azalma olmuştu. Çin ve Sovyet yardımları ülkenin tarım sorununun çözümlenmesinde herhalde yardımcı olacaktır. Somali'de endüstri yoktur. 1969'da Kismayu'da Sovyet yardımıyla bir et ambalaj fabrikası, bir de Las Koreh'de balık konservesi fabrikası yapılmıştır. Sovyetler Birliği Berbera'da yeni bir liman daha yapmıştır. Somali'ye İtalya ve Amerika'dan da dış yardım gelmektedir. 1963'de başlanmış olan son derece gerçek-dışı bir Beş-Yıllık Kalkınma Plânı malî kaynak yokluğundan ötürü yürümemiş, 1966'da terkedilmişti. 30 milyon *pound*'luk kısa dönemli (1968 - 1970) bir plân daha başarılı olmuştur.

Yukarda görüldüğü gibi, Somali 1969 darbesinden bu yana, Doğu blokuyla daha yakın ilişkiler kurmuştur. Etyopya ve Kenya ile olan anlaşmazlıklar, Somali'nin iç güvenliği üstünde olumsuz etkiler doğurabileceğinden, bir süredir su yüzüne çıkmamıştır.[11] Somali kendini gittikçe Arap dünyasına yakın hissetmektedir.[12]

7 I. M. Lewis, "The Politics of the 1969 Somali Coup," *The Journal of Modern African Studies*, C. X, No. 3 (October 1972), s. 383–408.

8 Mohamoud İsmail, "Socialist Society and Economic Development," *New Era*, Somali, No. 11 (January 1974), s. 28–31.

9 "The Budget of the Economic Development Year," *ibid.*, s. 5.

10 "Anti-Revolutionary Forces Warned," *Dawn*, Mogadishu, No. 170 (December 8, 1972), s. 1.

11 "Kenya-Somali Agreement," *Survey of British and Commonwealth Affairs*, London, C. I, No. 24 (November 1967), s. 1190–1191.

12 M. A. Seoudy, "Somalia: A New Member of the Arab League." *Bulletin on Arab Research and Studies*, Cairo, C. V (June 1974), s. 57–59.

AFAR ve İSSA

Eskiden "Fransız Somalisi" diye bilinen *Afar ve İssa Fransız Toprağı*[1] Fransa'nın Afrika'daki son deniz-aşırı sömürgesidir. 21.783 km. kare olan bu bölgede 125,000 kadar kişi yaşamaktadır[2]. Nüfus Afar ve İssa kabileleri arasında aşağı yukarı eşit bölünmüştür. Her ikisi de Müslümandır ve volkanik kayaların da bulunduğu çölde göçebe olarak yaşarlar.

Fransa 1859'da *Jibuti* limanıyla ilgilenerek buraya el atmıştır.[3] Jibuti *Etyopya* ticaretinin giriş ve çıkış noktasıdır. Bu limana bağlanan 600 kilometrelik demiryolu Addis Ababa'ya kadar gider. Bu ekonomik bağımlılığın yanısıra, Afar ve İssa kabilelerinin Etyopya sınırlarını da zaman zaman aşmaları bu büyük komşu Afrika ülkesinin bu Fransız sömürgesiyle ilgilenmekte devam etmesini sağlamaktadır. Bu topraklarla *Somali Demokratik Cumhuriyeti*'nin ilgisi ise, oradaki Somali azınlığından ötürüdür. İssa kabileleri Somali kökenli sayılmaktadır. Bu durum kendi aralarında bir sınır sorunu da bulunan Etyopya ve Somali devletleri için ek bir anlaşmazlık konusu da yaratmaktadır. İssa kabilelerinin büyük çoğunluğunun Somali ile birleşmek istedikleri anlaşılmakta, bu eğilime Fransa ile ilişkilerin sürmesini isteyen Afar engel olmaktadır. Mart 1967 referandumu da, bu yüzden, Fransa yararına sonuçlanmıştır. 1968 seçimlerini de Afar lideri *Ali Arif*'in partisi kazanmış, mecliste 32 iskemleden 26'sını almıştır. Fransa *dış işleri* ve *savunma* konularını denetı altında tutmakta ve burada bir Yüksek Komiser bulundurmaktadır.

Ancak, Fransa 119 yıllık sömürge yönetiminden sonra buraya bağımsızlık verme gereksinmesini duymuştur.[4] Zaten, Birleşmiş Milletler Genel

1 Virginia Thompson ve Richard Adloff, *Djibouti and the Horn of Africa*, London, Oxford University Press, 1968. "Le Territoire français des Afars et des Issas," *Revue française d'études politiques africaines*, Paris, No. 85 (Janvier 1973), s. 37–71; Jacques Vignes. "Djibouti: les Oubliés de la Colonisation," *Afrique–Asie*, No. 21 (8–21 Janvier 1973), s. 16–19.

2 Bir Arap kaynağı nüfusu "yaklaşık 350,000" olarak veriyor: "The Nothern Somali Coast on the Eve of Independence," *Baghdad Observer, Special Supplement*, January 23, 1976,

3 G. Angoulvant ve S. Vigneras, *Djibouti, Mer Rouge, Abyssinie*, Paris, 1902.

4 Türkkaya Ataöv, "Fransız Somalisi Bağımsız Oluyor," *Vatan*, 20 Nisan 1976.

Kurulunun kararı da bu yöndedir. Bu kararın dayanağı da Genel Kurul'daki anti-emperyalist devletlerin baskıları ve oylarıdır. Üstelik, Ekim 1973 Arap-İsrail Savaşı, petrol ambargosu ve Süveyş kanalının yeni baştan açılmış olması kuzey Somali kıyısının önemini arttırmaktadır. Jibuti limanı Arap-İsrail çatışmasında stratejik önemi büyük olan bir noktadır. Süveyş Kanalı Port Said'de başlıyorsa da, güneyde Bab el-Mendep'de sona erer. Kızıl Deniz'e girmek isteyecek gemilere "dur" diyebilecek bir liman da budur. Üstelik, bu liman Afrika'nın derinlikleriyle bağlantısı olan bir anahtardır da. Yakın geçmişte, İsrail Afrika'nın içlerine buradan nüfus edebilmiştir. İsrail 1965 saldırısında Mısır'dan alıp "*Eliat*" adını verdiği *Umul-Raşraş* limanında üslendiğinden buyana, Jibuti'den yararlanarak Afrika'nın içine sızmaktaydı. Ayrıca Vietnam'daki anti-emperyalist mücadelenin yerli halk yararına sonuçlanmasından sonra, Jibuti'ye yakın Eritrea kıyısında Amerika'nın *Kagnew askerî üssü* önem kazanmaktadır. Fransızlar da *Aubek* yöresinde bir hava üstü kurma çabasındadırlar.

Kuzey Somali halkının küçümsenemeyecek bir bölüntüsü, bir süredenberi, bağımsızlık mücadelesi veriyor. 1975 Yazında yurtsever güçleri temsilen Fransa'ya giden heyet, daha önce Fransız yönetiminde bir memur olarak çalışmış olan Ali Arif'in hükûmetini ağır biçimde suçlamaktadır. Aynı yurtsever güçler, Mart 1975'de Fransız gözetiminde yapılan seçimleri işte bu yüzden boykot etmişlerdi. Yakında, Afar ve İssa'ya bağımsızlık verilecektir. Fransa ayrılıp gitmeden önce bu siyasal bağımsızlığı içeriksiz bir biçimselliğe indirmek için elinden geleni herhalde yapacaktır. Ama bu toprakların gerçek bağımsızlığa kavuşması için yurtsever güçler de gereken mücadeleyi sürdürmekten herhalde geri durmayacaklardır.[5]

5 Bu kitap baskıdayken Afar ve İssa "Djibouti Cumhuriyeti" olarak 27 Haziran 1977'de bağımsızlığını kazanmış, 20 Temmuz 1977'de Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur.

KENYA, UGANDA, TANZANYA

Giriş:

Eski İngiliz Doğu Afrikasının[1] bugünkü üç birimi olan *Kenya*[2], *Uganda*[3] ve *Tanzanya*[4] cumhuriyetleri kıt'anın Hind Okyanusuna yakın tarafındadır. Yüzölçümü bakımından en büyüğü Tanzanya (362, 821 mil kare), en küçüğü Uganda'dır (91, 076 mil kare). Herbirinin nüfusu onar milyon civarındadır.

Kenya Cumhuriyetinin (224.960 mil kare) bugünkü sınırları İngiltere'nin 1895'de Doğu Afrika Protektorasını kurmasıyla sonuçlanan varlığından doğmaktadır.[5] Tabii, o tarihten bu yana ufak tefek sınır değişiklikleri olmuş, hattâ Etyopya ve Sudan ile sınırlar ancak birkaç yıl önce kesin olarak çizilmiştir. Kenya 1920'de Taç Kolonisi, 1963'de bağımsız ve 1964'de de cumhuriyet olmuştur. Kenya Ekvator çizgisi üstündedir.[6] Toprakların yalnız % 15'i ekim için elverişli yağmur almaktadır.[7] Gıda ürünleri mısır, süpürge darısı, manyok ve muz, önemli ihracat malları

1 W. T. W. Morgan, der., *East Africa: Its Peoples and Resources*, Nairobi, Oxford University Press, 1969; A. J. Hughes, *East Africa: the Search for Unity-Kenya, Tanganyika, Uganda and Zanzibar*. Harmondsworth, Penguin, 1963, s. 47–212.

2 G. Bennett, *Kenya: A Political History, the Colonial Period*, London, Oxford University Press, 1963; C. Gerzel, *The Politics of Independent Kenya*. London, Heinemann; Nairobi, East Africa Publishing House, 1970; S. F. Kulik, *Sovremannaya Kenya: Spravoçnik*, Moskva, 1972.

3 K. Ingham, *The Making of Modern Uganda*, London, Allen ve Unwin, 1958; D. E. Apter, *The Political Kingdom in Uganda*, New Jersey, Princeton; London, Oxford University Press, 1961.

4 Central Information Office of Tanganyika, *The Making of a Nation*, London, 1961. İstatistikler ve bibliyografya için: Leonard Berry, der., *Tanzania in Maps*, New York, Africana, 1972. Genel tarih: J. Listowel, *The Making of Tanganyika*, London, Chatto ve Windus, 1965; I. N. Kimambo ve A. J. Temu, der., *A History of Tanzania*, Nairobi, East African Publishing House, 1969; V. P. Pankratiyev, J. K. Tomilin ve L. K. Moisseyev, *Abiyedinennaya Respublika Tanzaniya*, Moskva, Mısl, 1965; I. Y. Sinitsina, "Tanzania: Stages of Constitutional Development," *Africa in Soviet Studies: 1969*, Moscow, Nauka, 1971, s. 111–132.

5 G. H. Mingeam, *British Rule in Kenya: 1898–1912*, London, Clarendon Press, 1966.

6 S. H. Ominde, *Land and Population Movements in Kenya*, London, Heinemann, 1968.

7 W. Pulfrey, *Geology ad Mineral Resources of Kenya*, Nairobi, Government Printer, 1960.

da kahve *(arabica)* çay, pire otu *(pytethrum)* ve sisaldır. Nüfus yoğunluğu genellikle Afrika ortalamasına yaklaşıyorsa da, ekilebilir nitelikteki toprağın az oluşu yüzünden bazı noktalarda aşırı kalabalıklar meydana gelmektedir.[8] Bu topraklar, geçmişte, türlü nüfus hareketlerinin sahnesi olduğundan, yerliler *Bantu*, *Nilotik*, *Nilo - Hamitik* ve *Kuşitik* gruplarındandır. Kıyıda Arap ve Fars etkisi, dolayısıyla *Müslüman* kültürü ve *Swahili* diline rastlanır. Başkent *Nairobi*'dir.

Uluslar Topluluğu *(Commonwealth)* çerçevesinde 1962'de bağımsız olan Uganda Hind Okyanusuna 500 mil (800 km. kadar) uzaktır. Topraklarının % 18'i komşularıyla paylaştığı *Victoria*, *Albert* ve *Edward* Gölleridir. Bu göller ve çevredeki nehirler *Yukarı Nil*'in yatağını oluşturur. Ülke ekonomisi tarıma, tarım da Ekvator ikliminin özelliklerine dayanır.[9] Yağmura en çok Victoria Nehri çevresinde rastlanır. Gıda için muz, akdarı ve biraz süpürge darısı, ihracat için de kahve, çay ve pamuk ekilir. Kahvenin çoğu Victoria Gölü *(robusta)* ve *Elgon Dağı (arabica)* çevresinden gelir. Nüfusun ancak % 7'si 1,000 kişinin üstündeki kasabalarda yaşamaktadır. Başkent *Kampala* (331,000) aynı zamanda ana ticaret merkezi ve *Jinja* da ana endüstri kentidir. Orta ve güneyde yerleşmiş olan halkın üçte-ikisi *Bantu*'dur; geri kalanı *Nilotik*, *Nilo - Hamitik*'tir; ayrıca, ticaret yapan 70,000 Asyalı, 11,000 Avrupalı vardır.

Tanzanya, kıt'anın en yüksek noktası *(Kilimanjaro* Dağı : 5,950 m.) ile en derin çukurunu (Tanganyika Gölünün deniz düzeyinden 358 m. derinlikteki dibi) kapsar. Toprak biçimleri, iklim ve halklar da buna göre farklılaşmalar gösterir. En yüksek zirveler volkaniktir. *Tanganyika*, *Nyasa*, *Rukwa*, *Manyara* ve *Eyasi* Gölleri vadiler içindeki çöküntülerde oluşmuştur. Ülkenin orta kısmı nispeten az yağmur alır. Hind Okyanusuna akan *Rufiji* Nehri Afrika'nın suyu en bol nehirlerinden (saniyede 1,133 $m.^3$) biridir. Bunun ve *Pangani* Nehri'nin hidro - elektrik gücü yüksektir. En verimli topraklar volkanik kayalardan gelen kızılımsı renkte olanlarla *mbuga* denilen alüvyonlu zemindir. Güneyde, ortada ve batıda geniş Miombo ormanları vardır. Üç komşu ülke arasında en kalabalık nüfusu olan Tanzanya'dır. Ancak, bunun çok azı, yüzölçümü bakımından da kıt'a topraklarına göre (kıt'a: 341,150 mil kare) çok ufak olan *Zanzibar* ve *Pemba* Adalarıdır (1,021 mil kare). Bir avuç Avrupalıya (15,000) karşılık, 11.5 milyon Afrikalı ve bir miktar da Asyalı (85,000) ve Arap (26,000) vardır. Tanzanya da kentleşmemiştir; başkent, ana liman ve endüstri merkezi olan *Dar es Salaam*'da bile 353,000 kişi yaşar.

8 W. T. W. Morgan ve N. Manfred Shaffer, *Population of Kenya: Distribution and Density*, Nairobi, Oxford University Press, 1966.

9 J. D. Jameson, der., *Agriculture in Uganda*, London, Oxford University Press, 1971.

Doğu Afrika'da Batı Sömürgeciliği:

Ekvator Afrikasının doğusu, Yirminci Yüzyılın başında, İngiliz ve Alman emperyalistleri arasında bölüşülmüştü. Kenya, Uganda ve Zanzibar'ı İngiltere, Tanganyika'yı da Almanya almıştı.[10] Yabancılar her sömürgede o toprakların özelliğine göre yöntemler uyguladılar.

Doğu Afrika toprakları içinde yabancıları iklimi ve zenginliğinden ötürü en çok Kenya çekiyordu. İngilizler, kendilerinin yazıp uyguladıkları toprak kanunlarıyla ülkenin en verimli kesimine yerleştiler. Gene kendilerinin dilledikleri gibi kaleme aldıkları iş kanunlarıyla yerlileri en kötü işlere koştular. Bu toprak kanunları Afrikalıları, *Jomo Kenyatta*'nın sözleriyle, "bir zamanlar sahibi oldukları topraklar üstünde, hiç durmadan, sabah akşam çalışmak zorunda kalan köleler yapmaktaydı."[11] Sömürgecilere karşı en keskin mücadele de burada yer aldı.

Kenya'ya yerleşmek isteyen ilk Avrupalıların önüne *Akamba* kabilelerinin direnci önemli engeller olarak çıktıysa da, 1886 ve 1890 İngiliz -- Alman bölüşme andlaşmaları iki sömürgeci ülkenin etki alanlarını çizmişti. "İmparatorluk İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası"nın yönetimi 1895'de İngiliz Hükûmetine devretmesiyle, bu topraklar resmî egemenliğe bağlandılar. 1897 kararına uyarak atanan kabile başkanları ve 1902 kararınca köy muhtarlığına getirilen yerliler İngiliz memurlarıymış gibi görev yapıyorlardı. 1907 ve 1912 kararları bu "dolaylı yönetim"i daha yerleştirdi. Yabancılara ait çiftliklerde çalıştırılmak üzere, ilk başlarda, Hindistan'dan binlerce işçi getirilmişti. İngilizler bunların daha uysal ve daha işe yarar olacağı kanısındaydılar. Kıyıdan başlayan demiryolu yapımı da bu işçiler sayesinde 1899'da Nairobi'ye, 1903'de Victoria Gölüne ulaştı.

Sir Charles Eliot'un 1901'de komiserliğe getirilmesiyle iyi toprakların İngilizlere aktarılması hızlandı. 1903'den itibaren de, *Lord Delamere* Doğu Afrika'da beyaz yerleşmesinin öncüsü oldu. 1904'de Masai kabilelerini topraklarından edip oraya beyazları yerleştiren ilk andlaşma imzalandı. 1911 andlaşması da *Laikipia* bölgesindeki yerlileri kurak yerlere sürüyordu.

Kenya protektorası bu sıralarda İngiliz Dış İşleri Dairesinden *(Foreign Office)* Sömürge Dairesine *(Colonial Office)* bağlanmıştı. 1907'de de bir Yasama Kurulu meydana getirildi. Protektoranın Yürütme Kurulu beş görevli ile üç Avrupalıdan oluşuyordu. Birinci Cihan Savaşı başladığında Kenya'daki Avrupalı nüfusu 3,000'i bulmuştu.

10 J. Iliffe, *Tanganyika Under German Rule: 1905–1912*, Cambridge University Press, 1969.

11 Amina Morad, "Jomo Kenyatta," *Nahdatu Ifriquiah*, Kahire, C. V, No. 49 (December 1961), s. 18.

İngilizler Uganda'yı, oradaki feodal unsurlara dayanarak yönetmeyi daha yararlı buldular. Bu topraklara ayak bastıklarında, krallık niteliğinde bazı devlet biçimleri ve güçlü feodaller gördüler ve mevcut siyasal kurumları sömürge yönetiminde kullandılar.[12] Üstelik, yeni çıkardıkları kanunlarla feodallerin durumunu daha da güçlendirdiler. Örneğin, topluma ait olan ve *butaka* diye bilinen topraklar, bir çok yerde, feodallerin sahipliğine devredildi. Büyük ölçüde *Buganda*'da,[13] sonra *Ankole*, *Bunyoro* ve *Toro*'da devlet toprakları feodallere geçti. Yalnız Buganda'da kabile başkanları ve benzeri büyük toprak sahipleri bütün krallık topraklarının % 49'una sahip oldular. Köylüler, İngilizler gelmeden önce serbestçe ekip biçtikleri bu topraklar üstünde artık işçi olarak çalışacaklardı.

Sir Harry Johnston 1899'da Uganda Özel Komiserliğine atandığında üç türlü toprak sahipliğini yerleştirmeğe çalıştı. Önce, kraliyet ailesiyle kabile başkanlarını toprak sahibi yapmak istiyordu. İkinci olarak, köylülerin elindeki toprakları bir kurumun deneti altına sokma yanlısıydı. Aşağı yukarı tüm toprakların yarısını meydana getiren geri kalanlar da Tac'a *(Crown Land)* ait olacaktı. 1900 yılında yapılan andlaşma Buganda bölgesine özel statü tanımış, kabile başkanlarına büyük topraklar *(mailo)* vermişti; bunlar geniş arazi alabiliyor, ekonomik bakımdan sömürüyor ve satabiliyorlardı. Kısa sürede İngilizlere bağlı, mülk sahibi memurlar oluverdiler. Ayrıca, bölgede vergiyi onlar topluyor, yöneticilik, yargıçlık ve güvenlik görevlerini onlar yerine getiriyorlardı. Protektora hükûmeti ile Buganda kabile başkanları arasında karşılıklı çıkara dayanan bu ittifak yıllarca sürdü. Zamanla (özellikle Buganda'da başbakan görevlerini yerine getirmekte olan *Katikiro Kagwa*'nın siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra), İngiltere kabile başkanlarının atanması ve işten çıkarılmalarında daha serbest olmağa başladı.

1900 andlaşmasından sonra, Johnston, bu kez *Tore* bölgesini ele alarak oradaki yerli yönetici *(Mukama)* ve başkanlarla daha basit görünüşlü belgeler imzaladı. Bu belgelerle Mukama'nın bazı topraklardaki egemenliği kabul ediliyor, ileri gelen kabile başkanlarına toprak dağıtılıyor, geri kalanı da Tac'a geçiyordu. Görüldüğü gibi, Buganda bölgesinde farklı bir yönetim uygulanırken, öteki krallıklar *(Agreement Districts)* Buganda örneği ayrıcalıklar isteyemiyorlardı. Uganda'nın genel yönetimi "dolaylı" denen yönteme de pek benzememekteydi. Kabile başkanları mut-

12 Uganda ve Tanganyika kabilelerinin siyasal gelişmesi hakkında: Audrey I. Richards, *East African Chiefs*, London, Faber ve Faber, 1960.

13 D. A. Low ve R. C. Pratt. *Buganda and British Overrule*, London, Oxford University Press, 1960.

laka geleneksel başkanlar olmayıp, yetkilerini merkezî hükûmetten alan yüksek rütbeli ve ücretli İngiliz memurları gibiydiler. Görevden alınıp yerlerine başkaları getirilebilirdi.

İngilizler Zanzibar'da da ülkeye sultan kanalıyla egemen olma yolunu buldular. Pembe Adası ve ufak birkaç ada daha Zanzibar Sultanlığına dahildi. Zanzibar Doğu Afrika'nın öteki bölgeleri gibi değildi. Doğu Afrika'nın coğrafî bakımdan bir parçası olabilirse de, tarih ve kültür açılarından Arap dünyasına daha yakındı. Daha Dokuzuncu Yüzyılda kurulan *Zenj* İmparatorluğuyla bu adalarda Arap (ve Fars) etkisi egemen olmağa başlamış, Portekizlilerin imparatorluk kurma faaliyetlerini Güney Amerika'ya kaydırmalarıyla adalar *Oman Sultanlığına* bağlanmıştı. 1830'larda *Seyyid Said*'in başkentini *Muskat*'tan Zanzibar'a taşımasından sonra adalarda ekimine başlanan bir çeşit baharat (karanfil) ülke ekonomisinin ana ürünü durumuna gelmişti. 1839'da imzalanan bir ticaret andlaşması gereğince, bir İngiliz temsilcisi Zanzibar'a gelip yerleşti. Zanzibar'a, 1890'da İngiliz - Alman Heligoland Andlaşmasıyla, resmen "İngiliz Protektorası" statüsü verildi. Bir İngiliz Başkonsolosu atanmış, vergi toplama yetkileri yabancılara geçmişti. Sultan *Hamid*'in 1896'da ölümüyle tahta geçmek isteyen Seyyid *Halid* İngiliz Başkonsolosu *Basil Cave*'in ihtarlarına boyun eğmeyince, limana giren bir İngiliz savaş gemisi sarayı topa tutarak beş-yüz kişiyi öldürdü. *Hamoud bin Muhammed* İngiliz desteğiyle Zanzibar tahtına oturdu ve bundan böyle onların sözünden çıkmadı. 1902'de on-yedi yaşında sultanlığa getirilen Seyyid *Ali* zamanında, İngiliz memurlar ülke yönetimine sızma fırsatını buldular. Hele Seyyid *Halife*'nin yarım yüzyıla yaklaşan sultanlığı yıllarında İngiliz ve Arap yöneticiler arasında tam bir çıkar birliği kurulmuştu. 1913'de Zanzibar, Sömürge Dairesinde özel bir masaya bağlandı. Başkonsolos *Resident* ünvanını aldı, Doğu Afrika Protektora Valisi de "Zanzibar Yüksek Komiseri" oldu. Daha sonra, Sultan'ın bazı itirazları üzerine, bir "Protektora Kurulu" meydana getirildi. Bu kurulun başkanı Sultan Halife ve başkan yardımcısı da İngiliz yöneticiyse de, asıl yetki ikincisindeydi. Kurulun öteki üyelerinden üçü en yüksek rütbeli İngiliz memurlar olacak, geri kalan üçü de *Resident* tarafından atanacaktı.

Tanganyika, 1886 ve 1890 İngiliz - Alman Andlaşmaları gereğince, (Ruanda ve Urundi ile birlikte) Alman egemenliği altına girmişti. On mil genişliğindeki kıyı şeridi de ikinci andlaşmayla 200,000 *pound*'a satın alındı. Toprakların yönetimini önce "Alman Doğu Afrika Şirketi" üstüne aldı. Fakat şirketin olağanüstü sert yönetimi yüzünden 1891'de Alman Hükûmeti müdahale etmek zorunda kaldı. Ancak, halk üstündeki baskı bakımından birşey değişmedi. Üstelik, hükûmetin emrinde olan askerî kıt'a-

lar başkaldırmaları daha kolay eziyorlardı. Almanların kıyıda Araplarla, güneyde *Hehe*'lerle, orta bölgelerde *Wagogo* ve *Wanyamwezi*'lerle, kuzeyde *Wachagga*'larla silâhlı çatışmaları oluyordu. En ciddî protesto 1905 *Maji - Maji* başkaldırması oldu.

Almanlar, İngilizlerden farklı olarak "dolaylı" değil, "doğrudan doğruya" yönetim uyguluyorlardı. Tanganyika içinde yirmi-iki bölge Alman yöneticilerin elindeydi. Onlara Arap ya da Swahili yardımcılar *(Akida)* bağlıydı. Alman yönetici de, *Akida* da yönettikleri halkın genellikle yabancısıydılar. Yalnız, eski yerli bölgesel yöneticilerin güçlü olduğu Ruanda, Urundi ve Bukoba'da dolaylı yönetime yaklaşan bir yöntem uygulanmaktaydı. Ama Tanganyika'nın aşağı yukarı bütünü neredeyse doğrudan doğruya Berlin'e bağlıydı. Alman Doğu Afrikasının başında bir *Alman Vali* bulunuyordu; ona bir *Danışmanlar Kurulu* yardım etmekteydi.

Birinci Cihan Savaşında Doğu Afrika kampanyası Tanganyika topraklarında yürütüldü. Alman Generali *Von Lettow - Vorbeck*, askerinin azlığına rağmen, İngilizlere uzun süre karşı koydu. 1916'nın sonuna doğru (sonra *Sir) Horace Byatt* ülkenin kuzeyine İngilizlerce yönetici olarak atandı. Ocak 1919'da tüm Tanganyika'ya İngiltere egemendi. Savaş Almanya'nın yenilgisiyle sonuçlanınca, Doğu Afrikaka'daki Alman sömürgelerinin çoğu, Milletler Cemiyeti manda sistemi çerçevesinde, İngiltere'ye geçti. İngilizler Ruanda, Urundi ve Kioanga bölgeleri dışında kalan toprakları alarak hepsine birden "Tanganyika" dediler. 1920'de de Kenya'ya "koloni" statüsü verilmiş, yalnız dar bir kıyı şeridi için Zanzibar Sultanına yıllık ödeme yapmakta devam edilmişti. İngiltere, sömürgeyi Almanya'dan devraldıktan sonra, Tanganyika'da dolaylı yönetim uygulamağa başladı. Tüm İngiliz Doğu Afrikasında dizginler yabancı valilerin elindeydi. Zanzibar'da *Resident*, hâlâ en yüksek yöneticiydi. Valilere yardımcı olacak olan Yürütme Kurulu üyeleri de önde gelen İngilizlerden başkaları değildi. Yasama Kurallarında ise, beyaz göçmenlerin temsilcileri oturmaktaydı.

Yasama Kurulları İngiliz şirketlerinin çıkarlarını korumaktaydı. 1920'lerde bu tekeller Doğu Afrika sömürgelerini pamuk, şeker kamışı, kahve, sisal, pire otu ve karanfil gibi tarımsal ham maddeler üreten depolar durumuna sokabilmek için bu ürünlerin ekildiği toprakları genişlettiler, demiryolları ve karayolları yaptılar. Böylece, Uganda, İngiliz İmparatorluğu içinde Hindistan'dan sonra en çok pamuk üreten ülke oldu. Tanganyika'da kahve sekiz, sisal iki kat arttı. Kenya'da da kahve ve sisal, Zanzibar'da karanfil ve şeker kamışı üretiminde hızlı artış görülüyordu.

Yalnız, bu zenginlik yerliye değil, yabancıya yarıyordu. Afrika köylüsü elindeki ürünü ancak belirli bir zamanda belirli bir yerde belirli bir

fiata satabilirdi. Bu fiat dünya fiatlarının altıda-biri kadardı. Fiat farkından ötürü asıl kazançlı olan İngilizlerdi. Uganda'da 1926'da pamuk için uygulanan bu düzen 1932'den sonra kahve ve tütün için de geçerli sayıldı. Öte yandan, bütün Doğu Afrika'da yerlilerin zorla çalıştırılması kanunlarla saptandı. Kenya'da 1920'de uygulanmağa başlanan ve *kipande* denilen bir yönteme göre, "çalışma izni belgesi" işveren yabancıda kalıyor ve yerli işçiye ancak kontratın bitiminde veriliyordu. Bu belge olmadan işçinin başka bir yerde çalışması olanaksızdı. 1924'de Tanganyika'da da buna benzer bir kanun çıkarıldı.[14] Özetle, yerli Avrupalılara ait topraklarda belirli süre çalıştırılıyor, ancak işverenin izniyle ayrılabiliyordu. Kuşkusuz, bu bir çeşit "zorla çalıştırma" idi. Bu kanunlara karşı gelmeğe yeltenenler para cezasına çarptırılıyor ya da altı aya kadar hapsolunuyordu. Yerlilerin ödemek zorunda kaldıkları vergiler, çeşitli adlar altında, artmaktaydı. 1920'de Kenya ve Tanganyika'da yeni yapılarda ücretsiz çalıştırmayı emreden kararlar yayınlandı. Aynı yıl Uganda'da yerlilerin yol yapımında ücretsiz olarak otuz gün çalışmalarını zorunlu kılan bir kural kabul edildi.

İlk Direnmeler:

Bu toplumları yavaş yavaş değiştiren para ekonomisinin yerleşmesi oldu. Para ilişkileri kırlık bölgelere girdikçe Afrika tarımının niteliği değişti. Bu değişme en çok Uganda'da görülmekteydi. Afrika orta sınıfının meydana gelişi de böyle oldu. Zenginleşen bazı toprak sahipleri pamuk ve kahve ektikleri yerlerde ücretle işçi çalıştırmağa ve ticaret yapmağa başladılar. Yerli orta sınıf bu noktada yabancı iş adamlarıyla çıkar çatışması içine girmekteydi. Ham maddenin satın alınması ve işlenmesi ile mâmûl İngiliz mallarının Doğu Afrika'da satılması Arap ve Hintli kökenli komprador burjuva nitelikteki azınlıkların elindeydi.[15] Toprakta, yol ve bina yapımında ücret karşılığı çalışan işçilerin sayıları sür'atle artıyordu. İkinci Cihan Savaşının başladığı yıl Kenya'da 200,000, Uganda'da 80,000 ve Tanganyika'da da 310,000 ücretli işçi vardı. Fakat bunların çoğu mevsimlik işçilerdi. Öte yandan, zengin çocukları ya Avrupa okullarında ya da Uganda'da 1921'de kurulan *Makerere* Kolejinde yetişiyorlardı. Bu bölgede geleneksel toplum çözülmek üzereydi.

Yabancı ülkelerde eğitim görmüş olan aydınlar arasından emperyalizm-aleyhdarı mücadelelere katılanlar çıktı. Gittikleri yerlerde bazı ilerici

14 Hugh W. Stephens, *The Political Transformation of Tanganyika: 1920–1967*, New York ve Washington, Praeger; London, Pall Mall, 1968.

15 Stanley Rice, "The Indian Question in Kenya," *Foreign Affairs*, C. II, No. 2 (December 15, 1923), s. 258–269; Vincent Cable, "The Asians of Kenya," *African Affairs*, C. 68, No. No. 272 (July 1969), s. 218–231.

düşünceler ve uygulamalar gören bu genç yerliler anayurtlarında sömürgeciliğe son vermek amacıyla siyasal örgütler kurmağa başladılar. Afrikalı aydınların ilk örgütü olan *Genç Uganda Birliği* kurulduğu 1918 tarihinden hemen sonra demokratik bir "köylü meclisi" istemeğe başladı. *Bataka Birliği* de toprakların köylüye geri verilmesini istiyordu. Bu iki kuruluşun birleşerek mücadeleyi sürdürmeleri üstüne sömürgeciler 1927'de bir Toprak Kanunu çıkarmak zorunda kalarak, feodallerin yetkilerini daralttılar. 1927'den önce, köylünün toprak sahibi olmağa hakkı yoktu; ama bundan böyle feodalden toprak kiralayabilecekti. Bu tedbir Baraka Birliği'ni tatmin etmiş olmalı ki, birlik kanunun kabulünden bir süre sonra kapandı.

1938'de "Kintu'nun Oğulları" adlı bir örgüt Buganda'daki sömürgealeyhdarı hareketin öncülüğünü yapmağa başladı. "Kintu" Buganda Krallığını kurmuş olduğu söylenen, yarı tarihî, yarı efsanevî birinin adıydı. Bu örgütün ileri gelenlerinden *Ignatio Musazi* daha sonra Uganda kurtuluş hareketinin kahramanlarından biri oldu. Örgüt Afrikalıların Uganda Yasama Kuruluna girmelerini ve tarım ürünlerinin elde edilmesi ve ihracatında doğrudan doğruya hak sahibi olmalarını istiyorlardı. Bu istekler burjuva niteliğindeki tabakalarla köylünün çıkarlarını yansıtıyordu. Sömürge yetkilileri örgütü çok geçmeden kapatıp Musazi'yi de tutukladılar. 1939'da *Motor Sürücüleri Birliği*'nin kurulmasıyla da Uganda'nın ilk sendikası meydana getirilmiş oldu.

İngilizlere karşı bu mücadelelere paralel olarak, *Sir Robert Coryndon*'un Uganda Valiliği sırasında, 1920'de *Yürütme* ve *Yasama Kuralları* meydana getirildi. İlk sorun bu kurallarda temsil oranıydı. Resmî görevlilerle Avrupalı göçmenlerin çoğunluktan herzaman için emin olmak isteyecekleri açıktı. Üstelik, Buganda ileri gelenleri Yasama Kurulunun, Buganda'ya özel bir durum tanıyan 1900 andlaşmasını fiilen değiştirmemesine dikkat ediyorlardı. Buganda yerli çevreleri Yasama Kurulundan, bu yüzden, uzak durdular. Uganda'nın öteki kesimleri de kurula tam yirmi yıl yanaşmadılar. Onlar için "hükûmet" merkezdeki resmî *(serikali)* kişilerdi. Ancak, 1926'da Asya kökenli Ugandalılar kurula bir temsilci yolladılar. 1933'de de ikinci temsilciyi gönderdiler. Bu durum İkinci Cihan Savaşının sonuna kadar değişmedi.

Kenya'ya gelince, burada bir "Hintli sorunu" da vardı. Beyaz azınlık ülkede bir yandan söz sahibi olmak isterken, öte yandan Kenya'ya göçmüş olan Hintliler ekonomik hayata olduğu kadar siyasî iktidara da ortak olmak istiyorlardı. Birinci Cihan Savaşı sırasında, on-bir Avrupalı ve iki Hintliden bileşik bir Yasama Kurulu önerilmiş, fakat Hintliler Avrupalılarla eşitlikte ısrar etmişlerdi. 1921'de Sömürge Dairesinin başına

Winston Churchill'in getirilmesiyle Hintlilerin % 10'una oy hakkı ve dört temsilcilik verildi. O sırada, Kenya'da 22,822 Hintli ve 9,651 Avrupalı vardı. Üstelik, Hintli nüfusu daha fazla artıyordu. 1923'de bir Avrupalı, bir de Hintli heyet Londra'ya hareket etti. Avrupalılar kendilerinin hem Yasama Kurulunda, hem de Nairobi belediye kurulunda çoğunlukta olmalarını, ırk ayrımının hukukîleştirilmesini ve beyazların oturduğu bölgelerde *(White Highlands)* başka ırktan olanlara toprak satılmamasını istiyorlardı. Hintliler ise, Kenya'ya sınırsız göç, ırk ayrımının son bulmasını ve diledikleri yerde toprak satın alma hakkı istiyorlardı. Hintliler sınırsız göç hakkı elde etmeğe önem vermekteydiler. Böyle bir hak tanınacak olsa, Hindistan'dan buraya büyük kalabalıklar akacak ve Doğu Afrika'da "ikinci bir Hindistan" yaratılmış olacaktı. *Kenya'da Hintliler (Indians in Kenya)* başlığını taşıyan ve aynı zamanda *Devonshire Bildirisi* diye de bilinen 1923 tarihli İngiliz "Beyaz Kitabı" ise, Kenya'nın, herşeyden önce, bir Afrika ülkesi olduğunu söylüyordu. Bu yayın on-bir Afrikalı, beş Asyalı ve bir Arap'tan bileşik bir Yasama Kurulu önermekteydi. 1930'larda, beyazların oturacakları bölgenin sınırları çizildi. *Carter Komisyonu* 16,696 mil karelik en verimli toprakları beyazlara ayırmıştı. Bu sınırlar yirmi-beş yıl, çok ufak değişiklikler dışında, bozulmadan böylece kaldı. Özetle, Kenya'da Avrupalılara büyük ve zengin topraklar ayrılmış olup, sömürü Uganda'dan daha fazlaydı.

Afrikalılara da kıraç yerlerde bazı topraklar *(Native Reserves)* bırakılmış oluyordu. Buraları Avrupalılara ait çiftlikler için birer el emeği kaynağıydı. Ancak, 1921'de Afrikalı işçi ücretlerinin üçte-bir oranında azaltılması yolunda bir adım Nairobi işçilerinin daha o yıllarda protesto toplantılarına sebep olmuştu. 1924'de meydana getirilen Bölgesel Yerli Kurullarında *(Local Native Councils*, sonra *African District Councils)* resmî görevli İngilizlerle kabile başkanları çoğunluktaydılar. Beyazların oturduğu yerlerde de benzeri kurumlar kurulmuşsa da, bunlarda da yalnız Avrupalılar görev yapıyorlardı.

Yasama Kurulundaki on-bir Avrupalı, beş Hintli ve bir Afrikalı temsilci oranı İkinici Cihan Savaşı sonrasına kadar değişmedi. Ancak, toprak sahipliği ekseninde çevrelenen yerli protestosu için için kaynıyordu. *Masai* ve *Kalanjin* gibi kırlık bölge halklarının epeyi toprağına el konmuşsa da, bunlar nüfusca da azalıyorlardı; asıl *Kikuyu* halkından alınan topraklar onların şiddetli tepkilerine yol açtı. Kenya'da 1945'e kadarki Afrika milliyetçiliği aslında Kikuyu başkaldırmalarından ibaretti. Beyazlar kendi topraklarının sınırlarını büyütmeğe çabalıyor, Afrikalılar bir kimlik belgesi taşımak zorunda bırakılıyor, yerliler için vergiler artıyor, ücretler azalıyordu. Aydınlardan oluşan *Genç Kikuyu Birliği (Young Kikuyu As-*

sociation) yalnız toprak sorunlarıyla değil, Kikuyu'ların istihdamı ve yaşantılarıyla da ilgilenmeğe başladı. Bu birliğin başkanı olan *Harry Thuku*'nun tutuklanmasına tepki olarak Mart 1922'de yer alan gösteri Kenya'daki ilk siyasal gösteri olarak nitelenebilir. İngilizler bu gösteriyi silâh zoruyla dağıttılar; yerlilerden ölenler oldu. Bu örgüt yerlileri ilgilendiren yasa ve kararların onların bilgileri olmadan çıkarıldıklarından yakınıyor, ücretlerin düşürülmesini protesto ediyor ve yerli toprakları için garantiler istiyordu. Kabile başkanları bu önerileri ileri süren Thuku'yu onaylamıyorlarsa da, örgüt büyümekteydi. Birçok yerli örgüte üye oluyor, aldıkları ücretin zaten düşük olduğuna bakmadan aidat ödüyorlardı. Bu gençlerden biri de Jomo Kenyatta idi.

Ancak, Mart 1922'de yer alan kanlı olaylar sonucu birlik kapatılmış, Kikuyu örgütü yeraltı faaliyetine başlamıştı. 1920'lerin sonuna doğru *Kikuyu Merkezî Birliği (Kikuyu Central Association)* adı altında bir örgüt daha kuruldu. Başkan *Joseph Kangethe*, yardımcısı *Jesse Kariuki* idi. Bir süre sonra, Genel Sekreterliğine Jomo Kenyatta geldi; aynı zamanda, "Birlik" anlamına gelen *Mwigwithania* adlı bir gazete de çıkarıyordu. 1928 - 1929 yıllarında, *Parmaneus Mukere* ve (Hintli) *Isher Dass* ile birlikte partisi adına Londra'ya gitti. İngilizlerin en iyi topraklara el koymalarına bir son verilmesini, Afrikalılara siyasal haklar tanınmasını ve Afrikalı işçilere eşit ücret ödenmesini istiyordu. Programı ılımlı ve yönetemi barışçı olmakla birlikte, İngilizler örgütün faaliyetini istida ve mektup yazma gibi dar haklarla sınırlamakla kalmayıp, 1940'da tamamen durdurdular. Öte yandan, bundan böyle daha ılımlı davranacağına dair İngilizlere söz verdikten sonra hapisten koyverilen Thuku 1931'de tekrar siyasete girdi. Görüldüğü gibi, bu protesto faaliyetlerini Kenya'nın en büyük etnik grubu olan Kikuyu mensupları yürütmekteydiler. 1930'larda *Baluhya*'lar ve diğerleri de daha az etkili ufak örgütler meydana getirmişlerdi.[16]

İngiltere "B Mandası" olan Tanganyika'da yerli halkın maddî ve manevî refahını ve ilerlemesini sağlamakla yükümlüydü. Milletler Cemiyetine her yıl rapor sunacaktı. 1926'dan sonra, *Daimî Manda Komisyonu* merkezî ve bölgesel yönetimde, mecliste ve resmî dairelerdeki memurluklarda yerlilere de sorumluluk verilmesine ilişkin bilgi alma hakkına da sahip olmuştu. Ne var ki, bu komisyonun üyeleri çoğunlukla sömürgeleri olan devletlerin temsilcileriydi. Komisyon, raporları da, halkın dileklerini de İngilizler ka-

16 Martin L. Kilson Jr., "Land and Politics in Kenya: an Analysis of African Politics in a Plural Society," *Western Political Quarterly*, C. X, No. 3 (September 1957), s. 559–581; Donald Rothchild, "Ethnic Inequalities in Kenya," *The Journal of Modern African Studies*, C. VII, No. No. 4 (1969), s. 689–711; Stanley Meisler, "Tribal Politics Harass Kenya," *Foreign Affairs*, C. 49, No. 1 (October 1970), s. 111–121.

nalıyla alıyordu. Sir Horace Byatt için değişen önemli bir şey yoktu. 1925'de onun yerini alan *Sir Donald Cameron* birçok Alman yasasının yürürlükte olduğunu saptayarak, heryerde dolaylı yönetim uygulama yollarını araştırdı. Geleneksel kabile başkanlarına bazı sorumluluklar veriyor, fakat nihaî söz ve karar hakkı kendinde kalıyordu.

Tanganyika'da da İngiliz sömürgecilerine karşı bir hareket oluşmaktaydı. *Çagga* halkı, ihraç ürünlerini alıp götüren yabancılara karşı korunabilmek için, büyük pazarlama kooperatifleri kurmuşlardı. Bu kooperatiflerin hedefleri ilk görünüşte ekonomik ise de, faaliyetleri İngilizlere yöneltildiğinden, mücadele zaman zaman siyasal niteliğe de bürünmekteydi. Bunun yanıbaşında, 1929-1933 dünya ekonomik bunalımı yıllarında, Tanganyika işçileri kendi sendikalarını kurmağa başladılar. 1932'de Tanganyika tarihinin ilk büyük grevinde *Lupa* altın madenlerinde çalıştırılan 12,000 işçi ücret artışı için bir hafta mücadele etmiş, sonunda İngilizler işçi örgütlenmelerini yasaklayan kararlar almışlardı. Ayrıca, aydınlar tarafından 1929'da kurulan *Tanganyika Afrika Birliği* de yerli halkın eğitimi hedefini benimsemişti.

Uganda, Kenya ve Tanganyika'daki bu bölgesel direnmelerden başka, Doğu Afrika'nın tümünü kapsayan hareketler de doğdu. Bu hareketin özü İngilizlerin Doğu Afrika'daki beyaz azınlık[17] yararına bir federasyon tasarlamalarına karşı olmasıdır. 1921'de Kenya'daki Avrupalı azınlığın yöneticilerinden doğan bu düşünceye göre, bu topraklarda da Güney Afrika Birliğine benzer bir toplum yaratılacaktı. İngiliz Hükûmetinin 1925'de yolladığı *Ormsby-Gore Komisyonu* bu yolda ilk adımları atmıştı bile. Kenya, Uganda ve Tanganyika'daki İngiliz valilerinin birliğini öngören bu tasarı Doğu Afrika'daki sömürgeci siyaseti, en başta Kenya'daki azınlık yararına, düzenleyecekti. 1926'da "Valiler Konferansı" adı altında bir kurum da kurulmuştu. Özü ırkçı olan bu federasyon tasarısına yerliler şiddetle karşı koydular. Demek ki, 1920'lerde bile İngiliz sömürge baskısına karşı Doğu Afrika halklarının ortak bir mücadelesi vardı. Fakat yığınlar hâlâ siyasal olgunluktan yoksundu, siyasal ve ideolojik programlar yeteri kadar aydınlık getirmiyordu. Yerli önderler İngilizlere müracaat, dilekçe ve kısmî reformlardan umutluydular. Mücadele sömürge yönetiminin tümüne değil, ancak bazı yanlarına karşı sürdürülmekteydi. Kabilecilik İngilizlere, mukavemeti ayrı ayrı yerlerde kolayca bastırma olanağını sağlamaktaydı. Ama gene de, 1920'lerin bu hareketleri halkın siyasal bilincinin ilk uyanışı olarak kabul edilebilir.

17 Margery Perham, "White Minorities in Africa," *Foreign Affairs*, C. XXXVII, No. 4 (July 1959), s. 637–648; M. F. Hill, "The White Settler's Role in Kenya," *Foreign Affairs*, C. XXXVIII, No. 4 ((July 1960), s. 638–645.

İkinci Cihan Savaşı Doğu Afrika'yı da birçok bakımdan yeni bir havaya soktu.[18] Buralardan toplanan 300,000 kadar yerli Etyopya ve Somali'de İtalyanlara, Birmanya'da Japonlara karşı savaştılar. Ama askere alınanların çoğu yapı işlerinde çalıştırıldı. Heryerde ağır görevlerin onlara verilmesi ırk ayrımının cephede ve cephe gerisinde de sürüp gittiğini gösteriyordu. Bazı başka yerlerde olduğu gibi, savaş koşullarının İngiltere ile olan ticaret ilişkilerini kesmesi yerli endüstrinin bir miktar gelişmesini sağladı. Tarım ürünlerini işleyen bazı tesisler kuruldu. Öte yandan, savaş yerli halkla İngilizler arasındaki çelişileri arttırıyordu. Yerlilerin hayatı gittikçe kötüleşmekteydi. Yiyecek ve mâmûl madde fiatları artarken Afrikalıların ücretleri savaş-öncesi yılların seviyesinde duruyordu. İngilizler tarımsal ürünleri daha düşük fiatla alıyor, üretim ve pazarlama üstündeki denetlerini daha sertleştiriyorlardı. Bu savaş koşulları köylü ve ulusal burjuva, hattâ bazı feodaller ve kabile soyluları arasındaki sömürge - aleyhdarı duyguları kamçıladı. Ocak 1945'de Uganda'daki bir genel grev Doğu Afrika proletaryasının ilk büyük siyasal hareketi oldu. İşçiler, bu kez, yalnız ekonomik haklar değil, demokratik reformlar da istediler. İngilizler bu hareketi ancak askerî birliklerle bastırabildiler.

İkinci Cihan Savaşından Sonra:

Savaştan sonra emperyalizmin gittikçe derinleşen genel bir bunalıma girmesiyle İngiliz Hükûmeti, sömürge yönetimini daha uygun koşullar altında koruyabilmek umuduyla, kısmî ödünlere yanaşmak zorunluluğunu duydu. Ekonomik alanda da devlet tekelciliği yöntemlerine baş vuruyordu. Savaştan sonra, İngiltere'nin Doğu Afrika sömürgeleri tarımsal ürün ve işlenmemiş maden veren topraklar olarak önem kazandılar. Kahve, pamuk ve kenevir üretimi birkaç kez arttıktan başka, altın, elmas, bakır, kalay ve kurşun gibi madenler de daha fazla çıkarılıyordu. Uganda'da Nil Nehri üstünde ve Tanganyika'da *Pangani*'de hidro elektrik istasyonları, Uganda'da *Jinja*'da bir bakır tasfiyehanesi ve *Kenya*'da *Mombasa*'da bir otomobil montaj fabrikası kurulmuştu. Bu ülkeler İngiliz mâmûl malları için hâlâ önemli birer pazardılar.

Doğu Afrika ülkelerinin toplumsal yapısı da bir miktar değişmekteydi. Yerli sermaye eskiye oranla güçlenmişti. İngiltere kendi için bu gelişmede yarar da görmekteydi. Bazı yerliler yabancı şirketlere paylarla katılıyor, yönetim kurullarında görev bile alıyorlardı. İngilizler toprakta komünal sahipliği ortadan kaldırmağa çalışmış, kırlık bölgelerde tarımsal

18 A. Khazanov, *Osvoboditelnaya Barba Narodov Vostoçnoy Afriki posli Ftoroy Miroroy Voyni*, Moskva, 1962.

ham madde işleyen, imalâthaneler kuran ve onarım merkezleri çalıştıran burjuvazide kendine dost bulmuştu. Hintliler ve Arapların yanıbaşında, perakende ticaret yapan ve aracı olan yerliler de belirdi. Fakat, çok geçmeden, yerli ulusal sermayenin çıkarları yabancı sermayeyle çatışmağa başladı. Doğu Afrika'da bir-buçuk milyona yakın bir ücretli işçi sınıfı da ortaya çıkmıştı. Fakat bunların çoğu mevsimlik iş yapan köylülerdi. Sömürgeler bir yandan işçi grevlerini bastırırken, öte yandan yerli kültürün işlenmesini engelliyor, Kenya'da Afrikalıların gittikleri okulları kapıyorlardı. Bu politikanın sonucu olarak, 1950'lerin sonuna doğru Kenya, Uganda, Tanganyika ve Zanzibar'da okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 80 - 85'di.

İkinci Cihan Savaşından sonra, bağımsızlık eğilimi en şiddetli olarak Kenya'da görülüyordu. 1944'de, bir Kikuyu olan *Eliud Mathu* Yasama Kuruluna atanan ilk Afrikalı oluyordu. 1946'da bir başkası, *Luo* halkından *J. B. Ohanga* aynı kurula ikinci Afrikalı olarak atandı. Mathu yerli görüşlerinin örgütlü biçimde savunulabilmesi için *Kenya Afrika Birliği*'ni *(Kenya African Union*, KAU) kurdu. Bu örgütün daha öncekilerden önemli farkı Kikuyu, Kamba ve Luo gibi bütün Kenya halklarını içine alabilmiş olmasıydı. 1946'da İngiltere'den dönen Kenyatta örgütün başına geçti. 1947'de Nairobi yakınlarındaki bir fabrika işçilerinin grevini kırmak için ateş açan polis aynı zamanda kapatamayacağı büyük bir yara da açmış oldu. Avrupalılara karşı *Dini ya Msambwa* ve *Dini ya Yesu Kristo* gibi şiddet yöntemlerinden yana örgütler de kuruldu. Ama toprak reformu ile demokratik reformlardan yana olan ve ırk ayrımına da, kuşkusuz, cephe almış olan KAU hepsinden daha etkiliydi. 1950'lerin ilk yarısında elli kadar şubesi açıldı, yüz-bini aşkın üyesi oldu.

Önemli başka bir olay olarak, 1949'da *Doğu Afrika İşçi Sendikaları Kongresi* kuruldu. İngilizler, bir yıl sonra, Başkan *Fred Kubai* ile Genel Sekreter *Makam Singh*'i tutukladılar. Bazı Kenyalılar, 1951'de, işte bu baskıya karşı ayaklandılar. Bu başkaldırmanın adına sonra "Mau Mau" hareketi dendi. Bu hareket *Sir Philip Mitchell*'in valiliği zamanında "kanundışı" ilân edilmişti. Onun yerine gelen *Sir Evelyn Baring*, 20 Ekim 1952'de sıkıyönetim ilân ederek, Jomo Kenyatta da[19] dahil olmak üzere, 200 kadar yerli ileri gelenini tutukladı, siyasî partileri kapattı. Kenyatta Mau Mau[20] hareketiyle ilgisi ileri sürülerek ünlü *Kapenguria* mahkemesine çıkarıldı.

19 George Delf, *Jomo Kenyatta*, New York, Doubleday, 1961.

20 Carl G. J. Rosberg ve John Nottingham, *The Myth of Mau Nationalism in Kenya*, New York, Praeger, 1966; M. W. M., "The Mau Mau Secret Society," *The World Today*, C. VIII, No. 11 (November 1952), s. 448–449; Derwent Whittlesey, "Kenya: the Land and Mau Mau," *Foreign Affairs*, C. XXXII, No 1 (October 1953), s. 80–90. Eski bir Mau Mau üyesi şöyle demek-

Kenya'da savaş dört yıl sürdü. Sivil halk top ateşi ve hava bombardımanına hedef oldu. Afrikalılar ormanlara ve dağlara sığınarak gerilla mücadelesi yürütmek zorunda kaldılar. Kısaca "Mau Mau" diye bilinen "Toprak ve Özgürlük Ordusu"nun önderlerinden Njama'nın çoğunluğunu yazdığı bir kitabın[21] burada sözünü etmeğe değer: İngilizler Mau Mau gerillalarının vahşi olduklarını bütün dünyaya inandırmışlardı. Oysa, bu kitap hangi tarafın vahşi davrandığı konusunda pek farklı bir yaklaşım içindedir. Gerillalar Kenya Dağı ve Adedares ormanlarında barınıp İngiliz kuvvetlerine saldırıyorlardı. Topları, uçakları olmadığı halde, on kat daha güçlü düşmanı dört yıl kadar oyaladılar. İngilizlerin Mau Mau çetelerini öldürmek için ormanları havadan bombardımanı da bir fayda vermedi — İngilizlerin bir keresinde yanlışlıkla yerlilerden kendi taraftarlarını bombalayıp öldürmeleri dışında. Kitaptan anlaşıldığına göre, İngilizlerin daha sonra Mau Mau kayıpları diye gösterdikleri, aslında, İngilizlere "sâdık" yerlilerin cesetleriydi. Njama, ünlü "Lari katliamı"nın içyüzünü böyle açıklamaktadır. Mau Mau'lar Lari köyünde işbirlikçi kabile şefiyle çevresindeki dokuz kişiyi öldürmüşlerdi. Köye sonra giren İngilizler kabilenin geri kalan çoğunluğunu boğazlayarak bu olayı da Mau Mau'ların üstüne atmışlardır. Yıllar sonra Mau Mau mukavemetini kıran şey, İngiliz kuvvetlerinin baskısından çok yerli halkın mahsus aç bırakılması olmuştur. 150.000 Kikuyu'nun açlıktan ölümüne sebep olan bu strateji gerillaların köylülerce beslenmesini engellemişti.[22]

İngilizler bir yandan Mau Mau hareketini şiddet yoluyla bastırmağa çalışıyor, öte yandan da reform taktikleri uyguluyorlardı. Sömürgeler Sekreteri *Oliver Lyttelton*'un 1954'de Kenya'ya gelmesi sonucu yürütme organında ufak değişiklikler oldu. *Lyttelton Anayasası* Bakanlar Kuruluna çeşitli ırklardan üye alıyordu. Afrikalılar, en az Asyalılar kadar eşitlik isteyerek bu anayasaya karşı çıktılarsa da, temsilcilerinden biri, J. B. Ohanga, bir bakanlık kabul etti. Yasama Kurulunun Avrupalı üyelerinden *Michael Blundell* ile iki arkadaşı da bakanlık kabul ettikten sonra, Lyttelton

---

tedir: "Hareketin önce Kikuyu'lar arasında başlamış olması gerçekten şaşırtıcı değildir. Kabileler içinde ağır ekonomik yoksulluktan doğan umudsuzluğu en çok duyan onlardı. (Josiah Mwangi Kariuki, *'Mau Mau' Detainee*, Harmondsworth, Penguin, 1963, s. 59.) Bu kitap genç bir Kikuyu'nun 1953-1960 yıllarında Kenya'da Mau Mau hareketi üyelerinden biri olarak toplama kamplarındaki (30.000 kişilik *Manyani* kampı) tutukluluğunun hikâyesidir. Bu yazara göre, beyazlar Kenya'da 10,000 kadar Afrikalıyı öldürmüşler, 90.000'ini tutuklamışlardır. (*Ibid.*, s. 13.) Mau Mau hareketi hakkında bir Sovyet kaynağı: A. Kiva, *Keniya*, Moskva, Mısl, 1971, s. 35-44.

21 Donald L. Barnett ve Karari Njama, *Mau Mau From Within*, New York, Monthly Review Press, 1966.

22 Ayrıca bak: Richard Morrock, "African Peasant Revolution," *Monthly Review*, New York, C. XVIII, No. 11 (April 1967), s. 37-40.

Anayasasını desteklemek amacıyla *Birleşmiş Ülke Partisi*'ni (*United Country Party*, UCP) kurdular. Bu sırada, ırk ayrımına dayanan *Federal Bağımsızlık Partisi* de (*Federal Independence Party*, FIP) kurulmuştu. Hintliler *Kenya Hint Kongresi*'nde (*Kenya Indian Congress*, KIC) ve Müslümanlar da *Kenya Müslüman Birliği*'nde (*Kenya Moslem League*, KML) toplanıyordu.

Ekim 1956'da Afrikalılara bir bakanlık daha tanındı; Avrupalı bakanların sayısı da dörde çıkarıldı. Bir yıl sonra da, Yasama Kurulundaki Afrikalı üyelere sekiz yer ayrıldı. Yeni Sömürge Sekreteri *Alan Lennox-Boyd* bir anayasa tasarısı daha hazırlattıysa da, Afrikalılar *Lennox - Boyd Anayasası*'na dayanarak yapılacak seçimlere katılmama yanlısıydılar. Mart 1959'da *Holo* toplama kampında on-bir yerli tutsağın öldürülmesinden sonra durum daha da ciddîleşti. Gösteriler ve grevler birbirini kovaladı. Öteki Afrika ve Asya ülkelerinde Kenyatta'nın özgürlüğüne kavuşturulması için hareketler oldu. İngilizlerin 1952'de ilân ettiği sıkıyönetim bu baskıyla Ocak 1960'da kaldırıldı.

Ulusal güçlerin ve biraz da dünya kamu oyunun baskısı sonucu İngilizler siyasal kuruluşlara izin vermek zorunda kaldılar. 1960'da *Kenya Afrika Ulusal Birliği* (*Kenya African National Union*, KANU) ve *Kenya Afrika Demokratik Birliği* (*Kenya African Democratic Union*, KADU) kuruldu. Her ikisi de bağımsızlık istemekle birlikte, aralarında önemli farklılıklar vardı. KANU hemen bağımsızlık ve merkezî bir devlet istiyor, İngilizlerin ülkeyi birtakım yöresel yetkilere sahip parçalara bölme çabalarına karşı çıkıyordu. KADU ise, daha fazla küçük etnik gruplardan gelen burjuva aydınları ve kabile yetkililerini temsil etmekte olup, federal bir bünyeye taraftardı.

14 Şubat - 6 Nisan 1962 tarihleri arasında Londra'da toplanan anayasa konferansında İngiliz Hükûmeti yeni ödünlere yanaştı. Yeni Kenya Hükûmetinde Afrikalılar 16 bakanlıktan 14'ünü almışlardı. KANU ve KADU yedişer bakanlığa sahip oldular. İngilizler savunma ve adalet bakanlıklarını ellerinde tutuyorlardı. KANU'nun önderi Kenyatta Anayasa ve Ekonomik Plânlama, KADU'nun önderi *Ronald Ngala* da Anayasa ve Yönetim Bakanlığını aldılar. İngiliz Vali hâlâ Hükûmet Başkanıydı.

Mayıs 1963 seçimlerinde KANU büyük bir zafer kazandı. "Kendikendini - yönetim" getiren yeni anayasa 1 Haziran 1963'de yürürlüğe girdi ve Kenyatta Kenya'nın ilk yerli Başkanı oldu. Bu sonuçta genel kurtuluş mücadelesinin büyük etkisi olduktan başka, son 1962 yılının peşpeşe gelen grevlerinin de rolü vardı. Mart 1962'de 5,000 Nairobi işçisi iki hafta grev yapmış, üç ay sonra 10,000 işçi işini bırakmış, bir ay sonra 4,000

belediye ve çay bahçeleri işçisi greve gitmiş, Eylülde de 15.000 öğretmen sınıfa girmeyi reddetmişti. Mart 1962'denberi, altı ay içinde tam yüz-elli grev yer almıştı. Kenyatta'nın başbakanlığından sonra, 25 Eylül - 19 Ekim 1963 tarihleri arasında Londra'da bir anayasa konferansı daha yapıldı. KADU temsilcileri Kenya'nın yedi bölgeye ayrılması görüşünü savundularsa da, alınan karar Kenya'da merkezci tek bir hükümet olacağı yönündeydi. Kenya 12 Aralık 1963'de bağımsızlığına kavuştu.[23]

İkinci Cihan Savaşından sonra Tanganyika'daki kurtuluş hareketinin gelişmesine gelince.[24] Uganda Tanganyika'dan daha sonra bağımsız olduğundan, önce Tanganyika'ya bakalım. Burada da kurtuluş hareketi ulusal burjuvazi ve aydınların öncülüğü altındaydı; işçiler ve köylüler onların ardında ana militan gücü meydana getiriyordu. 1947'de Dar es Salaam liman işçileri ile ulaştırma ve kenevir alanında çalıştırılanların grevi sömürgeciliğe karşı ilk kararlı saldırıydı.

Tanganyika Aralık 1946'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun kararıyla vesayet sistemi altına konmuştu. Bu sistemin uygulanmasına yönetilen eleştirilerden sonra, yönetimde 1950'lerde bazı değişiklikler oldu. Azınlıkta kalan Avrupalıların temsilcileri Yasama Kurulunda yerli Afrikalı ve Hintli çoğunluğu temsil edenlerden daha fazlaydılar. Bu antidemokratik durumu İngilizler "eşitlik" *(parity)* sözcüğünün ardında gizlemeğe çalıştılar. Yeni sisteme göre, (azınlıkta olan) Avrupalılarla (çoğunluktaki) yerliler "eşit" sayılarla temsil edilecekler, böylece "eşitlik" sağlanmış olacaktı. Bu gülünç kelime oyunundan başka, Yasama Kurulunda *ex officio* üyeler de vardı. Bunlar, ancak, Avrupalılar arasından seçilebilirdi. Böylece, Avrupalı azınlık Yasama Kurulunda gene de çoğunluğu elinde tutacaktı. Bu durum 20,000 Avrupalının dokuz milyon yerliye hükmetmesi sonucunu doğurmaktaydı. İşte, İngiltere'nin Doğu Afrika'daki "eşitlik" ve "demokrasi" anlayışı! Üstelik, yerlilerin temsilcilerini de halk seçmeyecek, İngiliz Vali atayacaktı; halk oyuyla seçme yöntemi 1958'e kadar benimsenmedi.

Yürütme Kuruluna ilk Afrikalı 1951'de girdi: *Sukuma* Federasyonu Başkanı *Kidaha*. 1954'de iki Afrikalı daha, iki de Asyalı alındı. 1957'de kurulda üye olup ayrı ayrı bölümlerden sorumlu olanlara "Bakan" *(Mi-*

23 "Kenya: Preparations for Independence," *Commonwealth Survey*, London, C. IX, No. 15 (July 1963), s. 644-645; "Opening of Kenya Constitutional Conference," *ibid.*, C. VIII, No. 5 (February 1962), s. 219-210; "Kenya Independence Conference," *ibid.*, C. IX, No. 23, (November 1963), s. 950-953; "Kenya Becomes a Republic," *ibid.*, C. XI, No. 1 (January 1965), s. 5-6; "Kenya: Independence," *ibid.*, C. X, No. 2 (January 1964), s. 73-77; J. N. Karanja, "Kenya After Independence," *African Affairs*, C. 65, No. 261 (October 1966), s. 289-296.

24 V. Y. Katsman, *Tanganyika: 1946-1961*, Moskva, 1962.

nister) sıfatı verildi. Bu arada, önce Uganda'da Makarere Kolejinde, sonra da İngiltere'de Edinburgh Üniversitesinde okumuş olan *Julius Nyerere* adlı bir öğretmen, 1953'de Tanganyika'ya dönünce, (1929'da kurulmuş olan ve aydın yerlilerin örgütü olmakla birlikte, kabileler - arasında bağlantılar kurmayı başarmış olan) *Tanganyika Afrika Birliği*'nin başkanı oldu. Dar es Salaam'da 7 Temmuz 1954'de *(Saba Saba*, yâni yedinci ayın yedinci günü) *Tanganyika Afrika Ulusal Birliği (Tanganyika African National Union*, TANU) kısa zamanda büyük bir parti haline geldi. Ana hedef olarak benimsediği bağımsızlığın elde edilmesinde bu partinin buyük rolü vardır. Bir yandan bağımsızlık hedefine ulaşmağa, öte yandan da kabilecilik ve parçalanma eğilimleriyle savaşarak emperyalizme karşı ortak bir cephe çıkarmağa çalışıyordu.

Tez elden bağımsızlık isteyen güçlü bir milliyetçi akım Tanganyika'yı yönetmekte olan yabancıların emelleriyle taban tabana zıttı. Ancak, dolaylı yönetimin artık etkisiz olduğunu pekâlâ biliyorlardı. Ama onun yerini demokratik bir hükûmetin almasını da istemekteydiler. Yeterince eğitim görmüş ya da tecrübeli sadece bir avuç yerlinin bulunabileceğini bir koz gibi kullanarak, bunlardan birkaçına merkezî hükûmette yer vermeyi düşünüyorlardı. Onlara kalırsa, TANU ülke çapında bir siyasî parti olamazdı. Daha doğrusu, İngilizler bu partiyi kâh baskı altında tutarak, kâh başarılarını küçümseyerek etkisini azaltma umudundaydılar. Fakat *Oscar Kambona*'nın Genel Sekrereterliğe getirilmesinden sonra parti Dares Salaam dışında da gelişmeğe başladı. İngilizler Nyerere'nin faaliyetlerini kısıtlamada fayda görüyorlardı. Kabile başkanları çevresindekileri TANU'ya karşı mücadeleye çağırmaktaydılar. Partinin toplantılarına izin verilmez, verilirse önemli konuşucuların halkın önüne çıkmaları engellenir, ilk yıl *Mwanza Malampaka* ve *Nassa*'da, daha sonra da *Tanga*'da olduğu gibi şubeler açılması önlenirdi. Bu yoldan partiye üye ödentilerinin akmasının da önüne geçilmiş olacaktı. Ancak, bütün bu karşı tedbirler etkili olamadı. TANU yetkilileri şikâyetlerini Birleşmiş Milletler'e de ilettiler. Mart 1955'de ve Kasım 1956'da, Nyerere bizzat New York'a gitti. Çagga Kabile Başkanı *Thomas Marealle* de Vesâyet Kurulu önünde konuştu. Bir kabile başkanı olduğu halde, konuyu ortaya, Nyerere'den pek farklı koymamıştı. Ülke 10 - 15 yıl içinde bağımsız olmalı, ırkçılık uygulaması kalkmalı, devlet Afrikalıların elinde bulunmalı, Avrupalılar ve Asyalılar azınlık haklarıyla yetinmeliydiler.

İngilizler, bu kez, *Birleşik Tanganyika Partisi*'nin *(United Tanganyika Party*, UTP) 1956'da kurulmasını desteklemekle TANU'yu başka bir yönden vurmayı denediler. Bu partinin hükûmetten farklı birşey söylediği yoktu. Bağımsızlık kazanılıncaya kadar, sorumluluğun Birleşmiş

Milletler'de değil, İngiliz Hükûmetinde olduğunu söyleyecek kadar bile ileri gidiyordu. Hattâ, Başkan *Ivor Bayldon* Birleşmiş Milletler'in Tanganyika'nın iç işlerine karışamayacağına dair açıklamalarda bile bulundu. 1957'de ülkeyi ziyarete gelen bir Birleşmiş Milletler heyetine sunduğu raporun beşte-dördü TANU ile ilgili şikâyetleri kapsıyordu. Bu partinin, en etkili olduğu zamanda bile, ancak 10,000 üyesi vardı. Nitekim, Eylül 1958 seçimlerinde parti silindi gitti, Başkan I. Bayldon dahi seçilemedi; Şubat 1959 seçimlerine katılacak dermanı kalmadı. Zaten, Temmuz 1958'-de valiliğe atanan *Sir Richard Turnbull*, 14 Ekim 1958'de, ilerde Tanganyika Meclisi ve Hükûmetinin büyük ölçüde Afrikalılardan oluşacağını ilân etmek zorunda kalmıştı.

Sömürgelikten kurtulma mücadelesi 1960'larda zirvesine ulaştı. Bu tarihlerde Tanganyika proletaryası, artık, özgürlük savaşçılarının ön saflarında yer alıyordu. 1959'da 10,000 yerli demiryolu işçisinin grevi on - bir hafta sürdü. Bunlar da, liman ve kenevir işçileri de, ekonomik isteklerin yanıbaşında, bağımsızlık sloganlarıyla ortaya çıkıyorlardı. 1955'de kurulup TANU'ya bağlanan *Tanganyika İşçi Federasyonu*, kısa sürede, hatırı sayılır bir güç oldu. Federasyon yalnız işverene karşı mücadele etmekle kalmıyor, İngilizlerin tutuklama gibi hareketlerine de baş kaldırıyordu. Bu işçi örgütü kurtuluş mücadelesinin belkemiği oldu.

Tanganyika'nın elden çıkmakta olduğunu gören İngiltere 1 Ekim 1960'da Tanganyika'ya sınırlı otonomi verdi. Bakanlar Kuruluna Afrikalılar da katılacak, ama bütün bakanları İngiliz Vali atayacaktı. Bu sınırlı ödünün milliyetçileri tatmin edemeyeceği açıktı. 1 Mayıs 1961'de TANU'nun önderi Nyerere yeni hükûmetin başkanlığına getirildi ve Yasama Kurulu Ulusal Meclise dönüştü. Tanganyika'daki İngiliz yönetimi 9 Aralık 1961'de sona erdi ve bu ülke de bağımsız oldu.

Uganda'daki kurtuluş hareketi de İkinci Cihan Savaşından sonra hızlandı. Buganda'da 1946'da aydınlar ve burjuvazinin öncülüğünde *Batakla Partisi* adı altında siyasal bir örgüt kuruldu. Parti tarım ürünlerinin pazarlamasına Afrikalıların katılmasını, pamuk ve kahve fiatlarının yükseltilmesini, vergilerin indirilmesini ve "Lukiko" denen kurumun temsilî bir organ durumuna sokulmasını istiyordu. Nisan 1949'da parti yerli halkı Buganda hükümdarı *İkinci Mutesa*'ya baskı yaparak milliyetçi unsurların isteklerini desteklemeğe zorlaması için sarayın çevresinde gösterilere çağırdı. İngilizler bu gösteriyi kanla bastırdılar, binlerce insanı tutukladılar, partiyi kapattılar. Öte yandan da, Yasama Kurulundaki Afrika temsilciliği arttırıldı ve Buganda "Lukiko"sundaki 89 sandalyanın 60'ı seçim yönetimine bağlandı. Ne var ki, Bataka Partisi birtakım önemli

sınırlamalardan ötürü zayıf kalmaktaydı. Önce, sadece Buganda'da faaliyet göstermekteydi. İkincisi, bağımsızlık konusunu programına bir türlü alamıyordu. Üçüncüsü, kabile soylularıyla bağını koparıp atmamaktaydı.

Mart 1952'de *Ignatio Musazi*'nin önderliğinde kurulan *Uganda Ulusal Kongresi (Uganda National Congress*, UNC) ise, hem bütün ülkede örgütlenmeyi hedef tutuyor, hem de asıl amacının Uganda'nın bağımsızlığı olduğunu ilân ediyordu. İngiliz Hükûmeti 1948'deki önerisini 1953'de tekrarlayıp Doğu Afrika Federasyonu düşüncesini ortaya bir daha atınca bu parti böylesine bir sömürgeci tasarıya şiddetle karşı çıktı. Ulusal burjuvazi, aydınlar, işçiler ve köylüler tek bir cephe olarak birleştiler. İkinci Mutesa da ulusal güçlere katıldığını açıkladı. Federasyon düşüncesine karşı çıkan kralı isyanla suçlayan İngilizler bu zâtı Aralık 1953'de tahtından indirip İngiltere'ye götürdüler. Sömürgecilerin bu hareketi halk arasında olumsuz bir etki yaptı. Böylece, milliyetçilerin programına Mutesa'nın tahtına iadesi konusu da eklenmiş oluyordu. İngilizler tabandan gelen bu baskıya dayanamayarak federasyon tasarılarını terkettikleri gibi, Mutesa'yı da 1955'de geri getirmek zorunda kaldılar. İki yıl sonra, Yasama Kurulu üyelerinin İngiliz Vali tarafından atanması yöntemi değiştirilerek, Afrikalı temsilcilerin seçilmesi yoluna gidildi.

Mücadelenin bu aşamasında UNC'de bir bölünme oldu. Ayrılan sağcı gruptaki feodaller ve Buganda burjuva milliyetçilerinin bir kısmı 1955'de, Eridadi Mulira'nın önderliğinde, *İlerici Parti (Progressive Party, PP)* adı altında bir örgüt kurdu. Aynı sağcı kanadın Katolik unsurları da bir yıl sonra *Matayo Mugwanya*'nın önderliğinde *Demokratik Parti*'yi *(Democratic Party*, DP) meydana getirdiler. Eski partinin radikal kanadı ise, *Milton Obote* öncülüğünde Mart 1960'da *Uganda Halk Kongresi*'ni *(Uganda People's Union*, UPU) kurdu. Bu sonuncusu kısa sürede ülkenin bir numaralı siyasî partisi oldu. Bu partinin Mart 1961 seçimlerinde en fazla oyu almasıyla İngiltere Uganda'da İlk Afrika hükûmetinin kurulmasına boyun eğmek zorunda kaldı. Londra'da Eylül 1961'de yapılan anayasa toplantısında Uganda'ya 1 Mart 1962'ye kadar tam iç otonomi ve 9 Ekim 1962'de bağımsızlık verilmesi kararlaştırıldı. Yasama Kurulunun yerine geçen Ulusal Meclis için yenilenen seçimlerde UPU ve 1961 sonunda Buganda'da burjuva unsurların kurduğu *Kabaka Yekka Partisi* çoğunluğu elde ettiler. İngiliz yanlısı görünen DP ağır bir yenilgiye uğradı. Milton Obote iki partinin koalisyon hükûmetine başkanlık ediyordu. Bağımsız Uganda'nın ilk yerli hükûmeti böylece iş başına gelmiş oluyordu.

Zanzibar'da Yasama Kuruluna ancak 1946'da ilk Afrikalı girebildi. Kurula bir yıl sonra ikinci Afrikalı temsilci atandı. Buna rağmen, uzun

bir süredir sessiz duran Zanzibar da protestoya hazırlanıyordu. Burada durum etnik farklılaşmalardan ötürü biraz değişik gelişmekteydi. Hindular, Hintli Müslümanlar ve Araplar ayrı ayrı dernekler kurmuşlardı. İngiliz *Resident Sir John Rankine*, Mart 1954'de Yasama Kurulunda dört Arap, dört Afrikalı, üç Asyalı ve bir Avrupalının bulunmasını önerdi. Bu öneriyi Araplar kabul etmemişlerse de, 1955'de yeni *Resident H. S. Potter* bu "çözüm"ü uygulayacağını ilân etti. Aynı yıl kurulan *Zanzibar Milliyetçi Partisi (Zanzibar Nationalist Party*, ZNP) Arapların, daha doğrusu Arap toprak ağalarının ve tüccarının siyasal örgütüydü. Bağımsızlık mücadelesini sultanlığa ve feodalizme son verilmesine bağlamıyordu. İleri gelenlerin daha sonraki bir aşamada sömürgecilerle uzlaşması mümkündü. Ama iki yıl içinde adaların en güçlü partisi oldu. İngilizler 1957'de *Afro - Şirazî Partisi*'nin (AŞP) kurulmasını bu nedenden ötürü desteklediler. O yılki seçimlerde AŞP oyların % 60'ını, ZNP de % 21'ini aldı. Yalnız, 1959'da AŞP'den ayrılanlar *Zanzibar ve Pemba Halk Partisi*'ni *(Zanzibar and Pemba People's Party*, ZPPP) kurdular. Ocak 1961 seçimlerinde AŞP 10, ZNP 9 ve ZPPP 3 sandalye kazandılar. Aynı yılın Haziran ayında yenilenen seçimlerde ZNP ve AŞP 10'ar, ZPPP de 3 temsilcilik aldı. 1962'de kurulan *Umma Partisi* de ZNP'den ayrılan sol grup tarafından meydana getirilmişti. İngilizler bütün bu akımların baskısıyla Temmuz 1963'de Zanzibar'a *otonomi* verdiler. Haziran 1963 seçimlerini İngiliz desteğiyle sağ partiler kazandı. Eylül - Ekim 1963 Londra Konferansı bağımsızlık tarihini 10 Aralık 1963 olarak saptıyordu.

BAĞIMSIZLIK

Kenya:

Kenya 12 Aralık 1963'de *Cumhuriyet* olarak ilân edildi. Kenyatta ilk Cumhurbaşkanı oldu. Muhalefet partisi olan KADU'nun kendi kendini kapatması üzerine KANU ülkede tek siyasal parti olarak kaldı. Aralık 1966'da Senato kaldırılarak *Ulusal Meclis* tek meclisli duruma getirildi.[25]

Kenya ekonomisi temelde tarıma dayanmaktadır. Tarımsal üretim bağımsızlıktan sonra önemli ölçüde artmışsa da, çay, buğday ve kenevir gibi ana üretim maddelerinin çoğu uzun bir süre Avrupalılara ait çiftliklerden elde edildi. Afrikalıların işledikleri topraklar ise, sadece kendine yetiyor, üretilenlerin pek azı pazarlanabiliyordu. Endüstride ilk adımlar büyük bir petrol rafinerisinin *Mombasa*'da kurulmasıyla atıldı. *Nakuru*,

25 George Bennett, "Kenya's Little General Election," *The World Today*, C. XXII, No. 8 (August 1966), s. 336-343.

Nairobi, *Mombasa*, *Thika* ve *Kisumu*'da tekstil fabrikalarının yapımına başlandı. *Tana Nehri* üstünde *Kindaruma*'da 300.000 kilovatlık bir hidroelektrik istasyonu kuruldu.

Ama ilk önemli atılım "Afrika Sosyalizmi ve Kenya'da Plânlamaya Uygulanması"[26] başlıklı bir belgenin 7 Mayıs 1965 tarihinde Parlâmentoda kabul edilmesiyle yapılmış oldu. Bu belge ekonomik plânlamaya önem veriyor, devlet sektörünü ve kooperatifleri gerekli görüyor, fakat yabancı yatırıma da yer veriyordu. Onu izleyen *6 - Yıllık Kalkınma Plânı* (1964 - 1970) özel teşebbüse önemli yer ayırdı. Plân tarımın kalkınmasına özel bir önem vermekteydi. Kenya kahve, çay, buğday, mısır, şeker, kenevir ve pire otu gibi çeşitli tarım maddeleri ürettiğinden ve tek bir üretime dayanamadığından, ekonomisi ihracat fiyatlarındaki dalgalanmalarla öteki Afrika ülkeleri derecesinde etkilenmemektedir. Ama gene de pamuk ve pirinç ekiminc de önem vererek tarım ekonomisini çeşitleme gayretleri içindedir.

Tarımın yavaş yavaş kooperatifleşmesi plânın bir numaralı hedefi olarak ilân edilmişti.[27] Kenya Hükûmetinin ikinci büyük adımı Avrupalılara ait olan toprakları büyük ölçüde geri almak oldu. 1963'de herbiri 8,000 - 20,000 hektar arasında olan bu çiftliklerden 3,368 adet vardı. Daha sonraları, bunların büyük bir kısmına ya Afrikalılar yerleştirildi, ya da üstünde devlet çiftlikleri ya da kooperatifler kuruldu. Yerli köylülerin toprakları 4-26 hektar arasında değişmekte, nadiren 70 hektarı bulmaktadır. 1970 - 1974 yıllarını kapsayan *İkinci Kalkınma Planı* ekonomik denge yararına kırlık bölgedeki kalkınmayı birinci hedef olarak seçmiştir. Plâna göre, büyüme hızı % 6.7 olarak hesaplanmıştır.

Bundan sonraki gelişmeler içinde tarım reformunun somut sorunları, yabancı yatırımları ve Doğu bloku ülkeleriyle ilişkiler konularında ciddi kutuplaşmalar, sert tartışmalar yer almaktadır. Bu konularda işçi sendikaları içinde de mücadeleler olmuş, *Kenya İşçi Federasyonu*'ndan ay-

---

26 The Government of Kenya, *African Socialism and Its Application to Planning in Kenya*, Nairobi, Government Printer, 1965. Kenyatta bu yayını "Kenya'nın kalkınmasının siyasal İncil"i diye tanımlamıştır. "African Socialism and African Unity," *African Forum*, C. I, No. 1 (1966), s. 23. Şu değerlendirme de Kenyatta'ya aittir: "Bu rapor felsefe ve ideolojimizi ortaya koymakta, izleyeceğimiz yolu göstermektedir." Jomo Kenyatta, *Statement to the KANU Conference, 11-13 March, 1966*, t. y., s. 8.

27 International Bank for Reconstruction and Development, *The Economic Development of Kenya*, Baltimore, Johns Hopkins Press, 1963; Jacob Oser, *Promoting Economic Development with Illustrations from Kenya*, Evanston, Ill., Northwestern University Press, 1967; "Economic Growth in Kenya." *Commonwealth Survey*, London, C. XII, No. 18 (September 1966), s. 938-940.

rılan daha solda bir grup *Kenya Afrika İşçileri Kongresi*'ni kurmuştu. Ancak, hükûmet Eylül 1965'de müdahale ederek iki federasyon merkezini bire indirdi ve sendikaları denetî altına aldı. Aynı kutuplaşma iktidar partisi olan KANU içinde de yer aldı. Partide sol kanadın başını çeken Başkan Yardımcısı *Oginga Odinga*[28] hükûmetin yerli ve yabancı özel teşebbüsten yana eylemini eleştirince, sağ kanadın önderi durumunda olan parti Genel Sekreteri *Tom Mboya*[29] Odinga'yı 1966 parti kongresinde Başkan Yardımcılığı görevinden uzaklaştırmayı başardı. Bu hareket hükûmetle uyuşmayan sol güçlerin KANU'dan ayrılıp *Kenya Halk Birliği* adı altında yeni bir parti kurmalarına yol açtı. Bu partinin ülkedeki sol güçlerin görüşlerini yansıtan programı Avrupalılardan alınan toprakların halkın ödeyemeyeceği fiatlarla satılmasına karşı çıkmakta, toprağın topraksız köylüye dağıtılmasını istemekte, ülkenin dış sermayeye bağımlılıktan kurtarılmasını ve herkes için ücretsiz eğitim ve sağlık bakımını gerekli görmektedir.[30] Bağımsızlığın kazanıldığı yıl 811 doktordan yalnız ellisinin Kenyalı olması, 1,569 orta öğretim görevlisinin ancak beşte-birinin yerlilerden oluşması, işsizlik sorununun ciddî boyutlara ulaşarak yılda ortalama iki-yüz kadar grevin yer alması muhalif olanların haklı noktalardan hareket ettiklerini göstermektedir.

Öte yandan, Kenya Hükûmeti Doğu ve Batı bloklarıyla ticaret ve ekonomik işbirliği içindedir. Bir yandan, Sovyetler Birliği (Nisan - Mayıs 1964), Çekoslovakya (Mart 1964), Polonya (Nisan 1964), Yugoslavya (Aralık 1963) ve Çin Halk Cumhuriyeti (Mayıs 1964) ile ilişkileri geliştirirken, Amerika, Batı Almanya, İngiltere ve Japonya'dan Kindaruma hidro - elektrik istasyonu, Mombasa - Nairobi demiryolu ya da çay ve şeker üretimini geliştirmek için krediler almaktadır. Sovyetler Birliği de Kenya'da bir tekstil fabrikası, bir şeker rafinerisi ve bir radyo istasyonu kurmuş, tarım projelerinde yardım etmiş, bir hastahane, bir poliklinik ve bir teknik okul armağan etmiştir.

Kenya Hükûmeti bağlantısız siyaseti[31] doğru bulduğunu ilân etmekte, genel silâhsızlanma istemekte ve sömürgeciliğin son bulması için

28 Oginga Odinga, *Not Yet Uhuru*, London, Heinemann, 1967.

29 Yarı-otobiyografik: Tom Mboya, *Freedom and After*, London, Deutsh, 1963. 1961-1967 arasındaki konuşmaları: Tom Mboya, *The Challenge of Nationhood*, London, Deutsch, 1970. Ayrıca: Tom Mboya, "The Future of Kenya," *African Affairs*, C. 63, No. 250 (January 1964), s. 6–10; John Hatch, "Kenya After Mboya," *New Statesman*, C. 78, No. 2000 (July 11, 1969), s. 37–38.

30 John W. Harbeson, "Land Reform and Politics in Kenya; 1964–1970," *The Journal of Modern African Studies*, C. IX, No. 2 (1971), s. 231–251.

31 John Howell, "An Analysis of Kenyan Foreign Policy," *The Journal of Modern African Studies*, C. VI, No. 1 (1968), s. 29-48. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Kenya'daki Toplantı," *Vatan*, 10 Mayıs 1976.

çaba göstermektedir. Afrika Birliği Örgütünün üyesi olan Kenya, ırk ayrımı politikasından ötürü, Güney Afrika ile her türlü ilişkileri kesmiş, Rodezya'da Smith rejimine cephe almıştır.

Uganda:

Bağımsız Uganda'ya gelince: 9 Ekim 1962 tarihli anayasa ülkeye bağımsızlık ve ulusal bir hükûmet vermekle birlikte, devlet başkanı İngiliz Kraliçesiydi. Kraliçeyi de başkent Kampala'da oturan bir İngiliz Genel Vali temsil ediyordu. Tam bir yıl sonra bu durum değişti. Ulusal Meclisin seçtiği İkinci Mutesa Uganda'nın ilk Cumhurbaşkanı oldu.

Uganda Hükûmeti bağımsızlığını kazanır kazanmaz, dış politikada bağlantısız siyaset güdeceğini açıkladı. İlk üç yıl içinde Doğu bloku ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurdu. Güney Afrika ve Rodezya ırkçılarıyla Portekiz sömürgecilerine karşı tedbirler istedi. 1962'den beri ekonomik kalkınma programlarını peşpeşe gelen plânlara bağladı. Devletin elinde olan *Ulusal Kalkınma Şirketi* otuz kadar kuruma ortak olduysa da, Uganda ekonomisini denetleyecek durumda olan yabancı şirketlere de dokunmadı. Giderek, 1964 ortalarında yabancı yatırımlarını koruyan bir kanun bile kabul etti. Yabancı sermaye çağrılıyor, millîleştirmelere karşı Anayasanın 24'üncü Maddesine dayanarak âdil tazminat ödeniyor ve kârın dışarı çıkartılmasına izin veriliyordu.[32]

Hükûmet tarım kooperatiflerine büyük yardımlarda bulundu, köylülere iyi koşullarda krediler verdi. Mart 1963'de asgarî ücretleri % 45-50 arttıran bir karar aldıktan başka, düşük kiralı halk evleri yapımına da başladı. 1964 eğitim reformuyla da misyoner okullarını devlet denetimi altına aldı. Gene 1963'de Makarere, Dar es Salaam ve Nairobi'deki üç koleji Doğu Afrika Üniversitesi adı altında birleştirdi.

Daha ilk başında halktan yana birtakım faaliyetlere girişen genç hükûmetin gerici feodal unsurlar ve dışa bağlı burjuva grupların baskısıyla karşılaşacağı tahmin olunabilir. Bu baskı sonucu *Uganda Halk Kongresi* ile *Kabaka Yekka Partisi*'nin koalisyonu Ağustos 1964'de bozuldu. Bu olayın görünür nedeni *Buyaga* ve *Bugangazzi* adlı iki vilâyetin referandumla *Bunyoro*'ya bağlanmasıydı. Bu iki vilâyet İngiliz sömürge yönetiminin daha ilk yıllarında, bağlı olduğu Bunyoro Krallığından koparılarak Buganda'ya eklenmişti. Yerli halk bu ayrımı hiç hazmetmedi.

32 The Government of Uganda, *The Uganda Industrial Charter*, Entebbe, Government Printer, 1964. Uganda'da yatırım ve ticaret olanakları ve 1952'de kurulan bir Uganda şirketi hakkında: *Uganda Development Corporation Limited*, Kampala, Information Document for Uganda Mission Overseas, t. y., (teksir).

Bağımsızlıktan hemen sonra bu toprakların eski duruma dönmesi 1964 referandumuyla karara bağlandı. Parlâmento referandum sonucunu onaylayınca, Buganda'nın feodal çevreleri koalisyondan ayrıldılar. Ama Halk Partisi 92 üyelik Parlâmentoda 67 temsilcisiyle hâlâ çoğunluktaydı. Gericiler, bu kez, Halk Partisinin içine nüfuz ederek, bağımsızlıktan bu yana emperyalizm ve gericiliğe karşı cephe almış olan genel sekreteri uzaklaştırdılar. Sonra da, aynı partinin Buganda'daki örgütünü ele geçirdiler. Başbakan *Milton Obote* Şubat 1966'da anayasayı ortadan kaldırdı, Devlet Başkanını da görevinden uzaklaştırdı, Buganda başta olmak üzere, bazı vilâyetlerde kopma eğilimlerini besleyen kendi altı bakanını da tutukladı. 15 Nisan 1966'da yeni Anayasa kabul edildikten sonra, Obote yeni Cumhurbaşkanı seçildi.[33] Buganda feodal unsurları Uganda'dan ayrıldıklarını ilân etmekle tepki gösterdiler. Obote Buganda'da sıkıyönetim ilân ederek oraya hükûmet kuvvetlerini yolladı. İsyancılar yenildiler ve 1966'nın ortasında merkezî hükûmetin otoritesi tekrar kurularak Uganda devleti içindeki krallıklar lağvedildi, ülke on - sekiz yönetim birimine ayrıldı. 1969'un sonuna doğru biraz daha "sola açılma"yı denediyse de, bir suikast girişiminde yaralanınca muhafelet partilerini kapattı. Aynı anda, bir seçim komisyonu tek - partili düzene dayalı bir seçim yapılmasını öngörmekteydi.

Ne var ki, 1962'den buyana hiç seçim görmemiş olan Uganda vaadedilen 1971 yılında da seçim görmedi. Oboto Singapur'da bir toplantıdayken, Genel Kurmay Başkanı *İdi Amin Dada*[34] 25 Ocak 1971'de bir askerî darbe yaptı.[35] İktidarı serbest bir seçimle sivillere devredeceğini vaadediyordu.[36] Ama Amin orgeneralliğe yükseltildi ve 20 Şubat 1971'de Devlet Başkanı oldu.[37] İlkokul ikinci sınıftan ayrılma, az İngilizce bilen, İkinci Cihan Savaşı gâzisi, eski ağır sıklet boks şampiyonu ve avcılıktan hoşlanan Amin, Plâton'un *Cumhuriyet*'indeki şu yönetici tipini hatırlatıyor: "...İradeli ve az okumuş, ama akıllıca ilgileri de yok değil; dinlemeğe ha-

33 M. Crawford Young, "The Obote Revolution," *Africa Report*, C. XI, No. 6 (June 1966), s. 5-14.

34 İdi Amin'e takılan "Dada" adı bir kuzey Uganda kabilesi olan Madi dilinde "büyükbaba", daha uygun bir çeviriyle "dede" demektir. İdi Amin, aslında, kökü Sudan'da olan küçük Kakwa kabilesinden gelmektedir. Kendine "Dada" denmekle generalin Uganda kökenli olduğu pekiştirilmek isteniyor. James H. Mittelman, "The Anatomy of a Coup: Uganda, 1971," *Africa Quarterly*, New Delhi, C. XI, NO. 3 (October - December 1971), s. 199. Ayrıca: Suzanne Cronje, "General Amin and Africa," *New Africa*, London, C. XIII, No. 3-4 (1971), s. 3-4; Bill Court, "Amin, Obote and Socialism," *Venture, Socialism and the Developing World*, C. XXIV, No. 5 (May 1972), s. 7-10.

35 *Uganda Argus*, Kampala, January 26, 1971.

36 The Government of Uganda, Ministry of Information and Broadcasting, *Uganda: the First 366 Days* , Kampala, [1972].

37 *The People*, Kampala, February 22, 1971.

zır, fakat anlatım yeteneği kıt. Tamamlanmamış eğitiminden ötürü, onlara üstünlüğünden güvenli olmadığından, kölelere karşı sert... İktidarda kalmağa hevesli, yetenekleri ya da konuşması gibi şeylerden değil, askerlik bildiğinden. Ve atletizme, avcılığa meraklı."[38] Uganda'daki askerî rejime karşı olan Tanzanya basını Amin'in "üç-dört albayın dışında desteği olmadığını" yazıyor.[39] Öte yandan, başka bir Afrika gazetesine göre, eski Uganda Başkanı Obote sosyalist olduğunu ilân etmiş olmasına rağmen, böyle bir açıklamada bulunmayan Amin kadar ces'ur kararlar alamamıştır.[40]

Tanzanya:

Tanganyika'da siyasal bağımsızlığın elde edilmesinden sonra yeni bir anayasa yapılarak, ülkede 9 Aralık 1962'de Cumhuriyet rejimi kuruldu, TANU Başkanı Julius Nyerere Cumhurbaşkanı (ve Anayasaya göre, aynı zamanda Hükûmet Başkanı) seçildi. Parti çeşitli düzeylerdeki yönetim mekanizmasına da egemendi. Birçok yerde parti ve hükûmet kademeleri birleşiyordu. Devlet mekanizması sür'atle Afrikalılaştı. Kabileciliği zayıflatıp türlü etnik grupları birleştirmeğe yarayacak birtakım tedbirler alındı.

Bağımsızlıktan hemen iki yıl sonra Tanganyika'nın *Zanzibar* ve *Pemba Halk Cumhuriyeti* ile birleşme kararı bu devletin hayatındaki önemli bir aşama oldu. Zanzibar, bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren, çalkantılı olayların içine atılmıştı. İngilizler *Sultan Cemsid bin Abdullah*'ı ve onun feodal çevrelere yakın hükûmetini destekliyorlardı. Umma Partisi kapatılmış, Afro-Şirazi Partisini ezmek için de tedbirler düşünülüyordu. Bu duruma karşı 12 Ocak 1964'de anti - feodal ve anti - emperyalist bir ayaklanma yer aldı. Sultan ve çevresi iktidardan düşürüldü, ülke bir "Halk Cumhuriyeti" olarak ilân edildi. Afro-Şirazi Partisinin Başkanı olan *Abeid Karume* Cumhurbaşkanı ve Hükûmet Başkanı oldu, Parlâmentonun yerini bir *Devrim Kurulu* aldı. İngiliz Hükûmeti, Zanzibar Sultanına siyasal iltica hakkı tanıdıktan başka, yeni iktidarı düşürebilmek için Zanzibar ve Pemba kıyılarına savaş gemilerini yolladıysa da, durum değişmedi.[41] 18 Ocak 1964'de yeni rejimi tanıyan Sovyetler Birliği 29 Ocak tarihli bir açıklamasında, Zanzibar'ın iç işlerine karışılmasına seyirci kalamayacağını belirtti. Umma Partisinin de Afro-Şirazi Partisine katılmasından sonra, öteki partiler kapandı, sendikalar da tek bir merkezde toplandı.

38 Plato, *Republic*, çev. H. D. Lee, London, Penguin, 1955, s. 319.

39 Örneğin: *The Standard*, Dar es Salaam, February, 16, 1971.

40 *Daily Graphic*, Gana, April 16, 1973.

41 M. Lofchie, *Zanzibar: Background to Revolution*, Princeton, New Jersey: London, Oxford University Press, 1965.

Yeni hükûmet hemen temel dönüşümlere girişti: Bütün toprak devletleştirildi, eski saraylar, feodal mülk ve şirketler topluma intikal etti. İçteki gerici güçlerin bu durum karşısında İngilizlerden medet umduğu bir sırada, Tanganyika ve Zanzibar ileri gelenleri Nisan 1964'de iki devleti birleştirme noktasında anlaştılar. Her iki tarafın Parlâmentosu bu kararı 26 Nisanda onayladı. Yeni devletin adı "Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti" olacaktı. Temmuz 1965'de Tanzanya Parlâmentosunun kabul ettiği Geçici Anayasa federal devlet bünyesini kabul ediyordu.

Federasyonun başında serbest oyla beş yıl için seçilen bir Cumhurbaşkanı vardır. Tanganyika'da yürütme organının başı Tanzanya İkinci Başkan Yardımcısıdır. Zanzibar'da ise, aynı görevi Tanzanya Birinci Başkan Yardımcısı yapmakta olup, bu zât aynı zamanda Zanzibar Cumhurbaşkanıdır. Federasyonda yasama yetkisi bazı üyeleri seçilen ve bazı üyeleri de atanan 204 üyeli Parlâmentodadır. Zanzibar'da ise, yasama yetkisi Devrim Kurulu ile Cumhurbaşkanındadır. Zanzibar, Tanzanya federasyonu nüfusunun ancak % 3'ünü meydana getiriyorsa da, Zanzibar'ın federal Parlâmento ve federal hükûmette temsil oranı daha yüksektir. 204 milletvekilinin 55'i ve 22 federal hükûmet bakanının 6'sı Zanzibar'dandır.

Federasyon Cumhurbaşkanlığına Eylül 1965'de hem Tanganyika Afrika Ulusal Birliği, hem de Afro-Şirazi Partisinin adayı olan Julius Nyerere[42] seçildi. Birinci Başkan Yardımcısı *A. Karume* ve İkinci Başkan Yardımcısı *R. Kawawa* görevlerinde kaldılar. Tanganyika tek partili bir toplum olarak kalacaktı. Zanzibar ve Pemba'da da bir tek parti bulunacaktı. Böylece, tek parti sistemine dayanan bir federasyonda iki anayasa ve iki parti yer alıyordu.[43] Bir Dar es Salaam gazetesi tek partili düzene geçişi şöyle anlatıyor:

> "Geçen yıl Tek - Partili Demokratik[44] sistemimizin yerleştirilmesinde büyük bir adım atılmıştı. Kokuşmuş çok

42 J. K. Nyerere, *Freedom and Unity: a Selection from Writings and Speeches, 1966–1967*, Dar es Salaam ve London, Oxford University Press, 1968. Nyerere'nin bir biyografisi: Willi Edgett Smith, *We Must Run While They Walk: A Portrait of Africa's Julius Nyerere*, New York, Random House, 1971.

43 L. Chiffe, der., *One Party Democracy*, Nairobi, East African Publishing House, 1967; Helge Kjekshus, "Parliament in a One-Party State: the Bunge of Tanzania, 1965 – 1970," *The Journal of Modern African Studies*, C. XII, No. 1 (March 1974), s. 19 – 45; W. Tordoff, *Government and Politics in Tanzania*, Nairobi, East African Publishing House, 1967; R. F. Hopkins, "The Role of the M. P. in Tanzania," *The American Political Science Review*, C. LXIV, No. 3 (1970), s. 754 – 771; Helga Kjekskus, "The Question Hour in Tanzania's Bunge," *The African Review*, Dar es Salaam, C. II, No. 3 (1972), s. 351 – 379.

44 Majisküller aslındadır.

partili sistemlerden ödünç alınan geleneğin çoğu terkedildi... Kendine demokratik diyen bazı ülkelerde görülmekte olan sorumsuz, para babası milletvekilleriyle kendini halkın iyiliğine adamış ciddî sosyalist milletvekilleri arasında kesin bir sınır çizildi."[45]

Tanzanya yetkilileri ekonomik bağımlılık, gerilik ve cehalete karşı "Afrika sosyalizmi" ile mücadele edileceğine inanmış görünmektedirler. Nyerere sosyalizmin geleneksel, sınıfsız Afrika toplumuna yabancı bir kavram olmadığını savunmaktadır. Ona göre, eskiden toprak topluma ait olduğundan, yerlilerin bu dünya görüşünü benimsemelerini beklemek doğaldır. Nyerere'nin bu yorumuna paralel olarak, Tanganyika'da toprak devletleştirilmiştir. Özel toprak mülkiyeti yoktur. Hükûmet Kasım 1965'de, yabancıların elindeki 34,000 hektarı da almıştır. Zanzibar'da da Araplara ve Hintlilere ait olan 650 büyük mülk devletleştirilmiştir. Kalabalık ailelere üç-hektarlık topraklar dağıtılmış, ilk masraflar için devlet kasasından yardım da yapılmıştır. Federasyonda pazarlama ve üretim kooperatifleri kurulmuş, bir Kooperatif Bankası açılmıştır.

Halkın "imece" usulü faaliyetlere geniş ölçüde katılmakta olduğuna bakarak, rejimin tabandan destek gördüğü tahmin olunabilir. "İmece" usulüyle yalnız 1962'de 17,000 kilometre yol, 400 sulama tesisi ve 368 okul yapılmıştır. 1963'de 180 kilometrelik *Mnyusi - Ruru* demiryolunu yapan hükûmet yabancı devlet ve özel yatırımlarını, içinde yeterince paya sahip olduğu karma şirketler kanalıyla denetleyebilmektedir. *Tanganyika Kalkınma Şirketi* bunun bir örneğidir. Zanzibar ve Pemba'da da durum aynıdır. Bütün federasyonda kenevir, pamuk, karanfil, kahve, çay ve pirinç üretimi birkaç kat artmıştır.[46]

Eğitimde birlik esasına uyulmuş, eski Avrupalı, Hintli ve Afrikalı okulları kaldırılmıştır Swahili resmî dil olarak kabul edilmiştir. Sendikalar parti denetimi altındadır. Okadar ki, Tanganyika'da Çalışma Bakanı aynı zamanda sendika başkanıdır da. 29 Ocak 1967'de Tanganyika'da kabul edilen *Aruşa Bildirisi* işçiler ve köylülerin demokratik devletini kurma idealinden söz etmektedir.[47] TANU ve Tanganyika Parlâmentosun-

45 *The Nationalist*, January 7, 1969.

46 *Tanganyika: First Five - Year Plan, 1964 - 1969*, Dar es Salaam, Government Printer; *Tanzania: Second Five - Year Plan for Economic and Social Development, July 1969 - June 1974*, Dar es Salaam. Tarımda kooperatifleşme çabası hakkında: Robert A. Simko, "Tanzania: Experiment in Cooperative Effort," *Focus*, New York, C. XXIV, No. 5 (January 1974), s. 1 - 8.

47 Henry Mapolu, "The Organization and Participation of Workers in Tanzania," *The African Review*, Dar es Salaam, C. II, No. 3 (1972), s. 381 - 417; Hassan O. Kifile, "Labor Relations in Tanganyika," *International Labour Review*, No. 88 (October 1963), s. 345 - 365; W.

ca onaylanan bu bildiriye göre, ülke kaynakları bağımsız olarak geliştirilecek, yabancı sermayenin etkisi tüm olarak yok edilecektir. Bildiri bütün üretim araçlarını halkın denetine sokma gereğinden de söz açmaktadır. Nitekim, bildiriden hemen sonra, Şubat 1967'de, dokuz yabancı banka, sekiz un fabrikası, sekiz ihracat - ithalât şirketi ve yedi başka fabrika daha devletleştirildi.

Gene bu son eğilimin bir sonucu olarak TANU partisine işçi ve köylü saflarından gelmeyen kimse alınmamaktadır. Memurların ve partililerin bürokratlaşmasını önlemek amacıyla, bunların herhangi bir biçimde ticaret yapması yasaklanmıştır. Öteyandan, Zanzibar'daki rejimin istikrarlı olmadığına dair zaman zaman genel bir kanı da uyanmaktadır. Karume adada daha elli yıl seçim yapılmayacağını söylemektedir. Rejime karşı iki girişim bastırılmış olup, eski bir bakan da idam edilmiştir. Gizli muhakemelerin sürüp gittiği kanısı yaygındır. Tanganyika'da TANU içinde Nyerere ile parti Genel Sekreteri *Oscar Kambona* arasındaki çekişme de zaman zaman yüzeye çıkmakta, bazı bakanlar ya da subayların "vatana ihanet"le suçlanmasıyla sonuçlanmaktadır.

Tanzanya *dış politikada* emperyalizm ve sömürge aleyhdarı tutumunu başından beri sürdürmektedir.[48] "Arusha Bildirisi" aynı zamanda bir dış politika belgesidir. Bu belge Tanzanya'nın (a) kıt'anın kurtuluşuna hizmet eden bütün Afrika siyasî partileriyle işbirliği yapacağını, (b) Afrika'nın bütünleşmesi için çalışan öteki devletlerle birlikte hareket edeceğini ve (c) dünya barışı ve güvenliği için gayret sarfedeceğini açıklamaktadır. Ülkenin Afrika'nın tüm kurtuluşu ve kıt'asal bütünlüğü için çalıştığı ve kendi anlayışı içinde barış ve güvenliğe hizmet ettiği ortadadır. Tanzanya Doğu bloku örneği sosyalist bir ülke değildir; dış politikası da katıksız bir sosyalist anlayış üstüne oturmamaktadır. Sosyalist bir dış politika, herhalde, içte sosyalist bir üretim biçiminin varlığını gerektirir. Ancak, Tanzanya demokratik devriminin önemli bir aşamasındadır. Bu aşamada pasifizme karşı militanlığı, emperyalizme karşı tam bağımsızlıkları için savaşan ülkelere yardımı ve askerî maceracılığa karşı barışın korunmasını

Friedland, "The Institutionalization of Labor Protest in Tanganyika," *Sociologus*, Berlin, C. II, No. 2 (1961), s. 133 – 147. Bu konuda basılmamış bir doktora tezi: William H. Fredland, "Institutional Change: A Study of Trade Union Development in Tanganyika," California University, 1963. William Tordoff ve Ali A. Mazrui, "The Left and the Super – Left in Tanzania," *The Journal of Modern African Studies*, C. X, No. 3 (October 1972), s. 247 – 445; Ian C. Parker, "Ideological and Economic Development in Tanzania," *African Studies Review*, C. XV, No 1 (April 1972), s. 43 – 78; Anthony Ellman, "Development of Ujamaa Farming," *Kroniek Van Afrika*, No. 2 (1971), s. 113 – 130.

48 H. M. Othman, "The Arusha Declaration and the 'Triangle Principals' of Tanzania Foreign Policy," *East Africa Journal*, Nairobi, C. VII, No. 5 (May 1970), s. 35 – 42.

seçmiştir. İçte feodal ve kapitalist eğilimlerin yok edilmesine, dışta askerî bloklar önünde bağlantısızlığa inanmaktadır. Sosyalist dünya görüşünü onayladığını söylemekte, fakat Uluslar Topluluğu *(Commonwealth)* üyeliğini de sürdürmektedir. Ancak, bu topluluk içinde özel bir yeri olan İngiltere'den çoğu kez ayrılmaktadır. Afrika birliği düşüncesinin destekleyicilerindendir, fakat Afrika Birliği Örgütü'nün bazı kararlarına, bir ilkenin feda edilmekte olduğu gerekçesini ileri sürerek, karşı çıkar.

Tanzanya tüm Afrika'nın sömürgelikten kurtulması için çaba sarfetmektedir. Kıt'anın tüm kurtuluşu için mücadele eden partiler ve halklarla işbirliği ilkesi, Tanzanya'nın bağımsızlık tarihi olan 1961'den buyana ülkenin dış politika anlayışının temelini meydana getirmiştir. Bağımsızlıkları için savaşan *Mozambikliler* ya da demokratik haklar için kavga veren *Rodezya* halklarının temsilcileri Tanzanya başkenti Dar es Salaam'da devamlı merkezler kurmuşlardır. Uluslar ailesinin bir üyesi olduğundanberi, *Güney Afrika*'ya karşı etkili bir boykot uygulanmasından yana olmuş, hele son zamanlarda *Pretoria*'daki "beyaz faşistler"in iktidardan zorla atılmalarını ister duruma gelmiştir.

Bu yüzden, emperyalizm bir süredir Tanzanya'yı da hedef almaktadır. Komşu Uganda'da askerî darbe, güney Afrika'nın beyaz rejimlerinin Zambia üstündeki etkisinin gittikçe artmakta oluşu, bu rejimlere İngiltere'nin silâh satması ve Portekiz'in sömürgelerine silâhla müdahalesi Tanzanya'yı da, tabii ki, tehdit etmiştir. Eski Uganda Başkanı Obote'nin Ocak 1971 darbesinden sonra Tanzanya'ya sığındığı yukarda söylenmişti. Bütün bu gelişmeleri dikkate alan TANU içindeki bir grup "Dar bildirisi" diye tanınmakta olan yeni bir açıklamayla Gine'dekini andırır bir "halk milisi" ordusunu gerekli görmekte olduklarını ilân etmiştir.

Tanzanya yalnız Angola'da Portekiz sömürgecilerine, Rodezya'da beyaz tahakkümüne ya da Güney Afrika'da ırkçı politikaya karşı olmakla yetinmemiş, *Vietnam* ve *Orta Doğu*'da, ya da emperyalizmin görüldüğü heryerde halklardan yana aktif bir politika izlemiştir. *Vietnam Demokratik Cumhuriyeti* (Kuzey) ile diplomatik ilişkiler kurmuş, Güneydeki *Geçici Devrim Hükûmeti*'nin (NLF) temsilcisini de kabul etmiştir. Orta Doğu'da *Filistin*'in asıl halkının haklarının tanınması gerektiğine ve *İsrail* devletinin kurulmuş olmasının Arap ülkelerine karşı bir "saldırı" hareketi olduğuna inanmıştır. İsrail'i bir ara Tanzanya da tanımışsa da, bu hareketi İsrail milliyetçiliğinin 1967 savaşında görüldüğü gibi saldırgan niteliğini onayladığı anlamına gelmez.

Tanzanya'nın Batı ülkeleriyle ilişkileri devam etmekteyse de, Doğu bloku ile de yakınlığı vardır. Örneğin, *Sovyetler Birliği* Tanzanya'da fab-

rikalar, hastahane ve okul yapmıştır. Önce Alman Demokratik Cumhuriyeti ile, sonra da Yugoslavya, Çekoslovakya ve Polonya ile hatırı sayılır ticaret ve teknik ilişkileri vardır. Ancak, Alman ulusunun tanınması konusunda beklenmedik bir davranışı da olmuştur. Tanzanya birliği kurulmadan önce, Tanganyika'nın *Federal Alman Cumhuriyeti* ile diplomatik ilişkileri vardı. Öte yandan, Zanzibar da *Alman Demokratik Cumhuriyeti*'ni tanımıştı. Tanganyika-Zanzibar birliği sonucu Tanzanya'nın kurulmasıyla, Batı Almanya ile diplomatik ilişkiler sürdürülürken, Doğu Almanya temsilciliği Konsolosluk düzeyine indirildi. Ayrıca, Tanzanya'nın *Nijerya - Biafra* savaşındaki tutumu da bazıları için şaşırtıcı olmuştur. Tanzanya Biafra'nın ayrılması tezini savunmuş ve Nijerya'nın iç işlerine müdahaleyle suçlanmıştır. Ancak, Tanzanya açısından, "Biafra bir Katanga ve Ojukwu da bir Tshombe değildir."

Tanzanya anlatılagelen bu iç ve dış politika çizgisinden ayrılmadan, tek bir *Doğu Afrika Federasyonu* da düşünmektedir. Tanganyika ile Zanzibar ve Pemba'nın birleşmesinden doğan Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti, zaten, bu düşüncenin ilk adımı olmuştur. Tanganyika, daha 1961'de *Doğu Afrika Ortak Hizmetler Örgütü*'nün kurulmasına da önayak olmuş, Kenya ve Uganda ile ulaşım, posta, telgraf, para ve gümrük vergileri konularında anlaşmalara varmıştı. Daha sonra, birbirlerinin ülkelerinde fabrika yapımı aşamasına kadar ulaşan bu düşünce 1 Aralık 1967'de *Doğu Afrika Ekonomik Birliği*'ni[49] ortaya çıkardı. Bu birlik bu bölgedeki devletlerin kronik ticaret açıklarını kapayan bir "Ortak Pazar"dır.[50]

49 *Treaty for East African Cooperation*, Nairobi, Government Printer, 1967. Ayrıca: bu üç Doğu Afrika ülkesinin birleşme umudları hakkında: "Kenya - Uganda - Tanzania: What Hopes for Unity," *Africa*, No. 15 (November 1972), s. 29 – 31.

50 "Common Market Tribunal Constituted," *The Community*, Arusha, C. V, No. 9 (October 1972), s. 13.

RWANDA ve BURUNDİ

Giriş:

Rwanda ve *Burundi* devletlerinin[1] birinci özellikleri yüzölçümlerinin çok küçük (Rwanda: 26,338 km. kare; Burundi: 10,747 mil kare), nüfuslarının ise topraklarına göre fazla (3,5'ar milyon) oluşudur.[2] Bunun sonucu olarak, yoğunluk yüksektir (Burundi'de mil kare başına 300 kişi) ve ülkede gıda sıkıntısı çekilmektedir. Üstüste duran bu iki küçük devlet *Tanzanya* ve *Zaire* arasında sıkışmıştır.[3] Her ikisinin de ticareti herbiri 1,000 mil kadar uzaklıkta olan *Dar es Salaam* ve *Matabi* gibi merkezlere bağlantılarına dayanır.

Toprak her ikisinde de cömert sayılmaz.[4] Rwanda'nın doğal görünümü keskin çizgili genç tepeler, derin vâdiler ve bataklıklı zemin olarak özetlenebilir. Kuzeyde *Virunga* gibi volkanlar zinciri vardır. Lâvları henüz soğumadığından, toprağın verimliliğine de bir katkısı yoktur. Rwanda'da patates, fasulya, pirinç ve muz tüketilir. Ana ihracat maddesi ise, kahvedir. Kassiterit çıkarılan tek madendir.

Burundi ihracatının % 77'sini de kahve meydana getirir. Kahvenin hemen hemen hepsi Amerika'ya, *Ruzizi*'de çıkan pamuk da Belçika'ya satılır. Gene Ruzizi Vâdisinde bir miktar petrol bulunmuştur. Her ikisinde de endüstri yok gibidir.

Bu yüzden, komşu Tanzanya ve *Kongo*'ya, hattâ *Uganda*'ya son birkaç yıldır göçler başlamıştır. FAO'nun ve Dünya Bankasının yardımıyla çay üretimini hızlandırma girişimi bu toprakların ekonomik sorunlarını te-

1 René Lemarchand, *Rwanda and Burundi*, London, Pall Mall, 1970; Davidson, *op, cit.*, s. 377 – 387.

2 Pierre Gourou, *Le Densité de la Population du Ruanda-Urundi*, Bruxelles, Institut Royal Colonial Belge, 1953.

3 Zaire ile komşuluk ilişkileri hakkında: *Rwanda*, Kigali, C. XI, No. 210 (Novembre 1972), s. 1 – 3.

4 J. P. Harroy *et al.*, *Le Ruanda – Urundi: Ressources Naturelles, ses Populations*, Bruxelles, Les Naturalistes Belges, 1956.

melden herhalde çözemeyecektir.[5] Bu tedbirlerin hızlı nüfus artışı (yılda % 3 - 3 .5) karşısında yetersiz kalacağı ortadadır.

Sömürge Dönemi:

Bu eski sömürgelerin adları *Ruanda* ve *Urundi* idi.[6] Birinci Cihan Savaşından önce *Alman Doğu Afrikası*'nın bir parçası olarak Alman sömürgeleriydiler. 1916'de Belçika askerlerinin işgâline uğrayan bu topraklar Versailles Andlaşmasıyla Belçika'ya verildi. Milletler Cemiyeti de 1923'de Ruanda ve Urundi üstünde *Belçika* mandasını kabul etti. Bu iki toprak yönetim kolaylıkları amacıyla 1925'de Belçika Kongosuyla birleştirildi. Her iki ülkede de birer Belçikalı komiser bulunacak, her ikisinden birlikte sorumlu olan Genel Vali Yardımcısı Belçika Kongosu Genel Valisinden emir alacaktı.

Belçikalılar Almanlardan devraldıkları yönetim sistemini değiştirmediler. Ruanda ve Urundi'nin başında ayrı ayrı iki kral *(mvadi)* bulunacaktı. Yerli soyluların seçtiği bu zâtı Genel Vali Yardımcısı onaylayacaktı. Aslında, bütün yönetim Belçikalı komiserlerin elindeydi. Yalnız, İkinci Cihan Savaşından sonra yerlilere bir ödün verme zorunluluğunu duyan Belçika bir temsil kanısını uyandıracak, fakat ancak danışma yetkileri olan bir Genel Kurul kurmuştu. 43 Kurul üyesinden yalnız 16'sı Afrikalıydı. Afrikalılar yetkileri çok dar olan bu kurulda azınlıkta olduktan başka, hem soylu sınıfı temsil ediyorlar, hem de Belçikalı komiser tarafından atanıyorlardı.

Ruanda ve Urundi küçük yönetimsel birimlere ayrılmış olup, hepsinin başında birer Belçikalı sorumlu vardı. Bunlardan daha ufak birimlerin başındaki yetkili şefler vergi topluyor, mevsimlik işçileri temin ediyor, düzeni koruyorlardı. Bu şefler, bölgelerinde vergi ödeyen erkeklerin sayılarıyla orantılı olarak, Belçikalılardan maaş alıyorlardı. Soylu ailelerin çocukları bu işte kullanılmak üzere 1929'da Ruanda'da *Astrida*'da açılan bir okulda yetiştirilmekteydi. Özetle, devralınan feodal yapı genel çizgileriyle korunmuş, yeni duruma uyan ufak tefek değişikliklerle yetinilmişti.

Bu iki eski sömürgede üç grup vardır: *Batutsi (Watutsi)*, *Bahutu* ve *Batva*. Kimi araştırıcılar bunları ayrı kabileler, kimi de sınıflar olarak görmektedir. Habeş antropolojik tipine daha yakın sayılan Batutsiler

5 P. David Rawson, "The Role of the United Nations in the Political Development of Ruanda – Urundi," basılmamış doktora tezi, the American University, School of International Service, 1966.

6 W. R. Louis, *Ruanda – Urundi: 1884 – 1919*, Oxford, Clarendon Press, 1963.

On-beş ve On-altıncı Yüzyıllarda bu toprakları istilâ eden kavimlerin çocukları sayılmakla birlikte, sayıca az (nüfusun % 10'u) olmalarına rağmen, her iki tarafta da feodal unsurlar daha çok bu gruptan çıkmaktadır. Böylece, Batutsi'ler için hem etnik, hem de sınıfsal bir farklılaşma sözkonusu olabilir. Bantu'ların bir uzantısı olan Bahutu'lar nüfusun % 85'ini meydana getirmektedirler. Yalnız % 5 olan Batva'lar toplumsal piramidin en altında olup, pigmilere bağlanmaktadırlar. Bu sonuncuların bir kısmı Bahutu'lar ve bir dereceye kadar Batutsi'lerle birlikte yaşayarak, zanaatkârlık ya da hizmetkârlık yapmaktaysalar da, çoğu orman içlerindeki köylerde ayrı bir hayat sürerek avcılık ve balıkçılıkla meşgul olmakta, yabanî meyva toplamakta, genellikle ilkel - komünal bir düzen içinde varolmaktadırlar. Bu üçlü sınıfsal ve etnik farklılaşmaya rağmen, her iki ülkede de tek bir ulus oluşmağa başlamıştır. Ruanda'da *Banyarvanda* ve Urundi'de *Barundi* ulusları meydana gelmektedir. Bunlardan birincisinin dili *Kinyarvanda*, ikincisinin de *Kirundi*'dir. Sayıca az fakat toplumda daha ağır basan Batutsi'ler uzun boylu, çoğunlukta olan fakat hep ezilmiş bulunan Bahutu'lar çok ufak yapılıdırlar.[7]

Avrupalılar daha buralara gelmeden önce, her iki toplum da genel çizgileriyle feodal nitelikler taşıyan durumuna gelmişti. Toprağın yanıbaşında hayvan sahipliğinde de feodal sistem geçerliydi. Hayvanlar toprak ağalarına aittiler. Köylüler bunlardan faydalanır, fakat karşılığında kira öderlerdi. Bu sisteme Ruanda'da *ubuhake*, Urundi'de *ubugabire* deniyordu. İkinci Cihan Savaşına kadar bu toprakların Belçika için pek bir önemi de yoktu. Tarımsal üretim ancak savaştan sonra arttı. Belçika hemen faydalanmadığı bu toprakları ilersi için elde bulundurmak istiyordu. Nitekim, 1961'de pamuk üretimi 1931'e oranla otuz kata yakın arttı. Pamuk, kahve ve buna benzer ihracata yarayan ürünler Amerikan - Belçika karma sermayesiyle işleyen *L'Office de cafés indigènes du Ruanda - Urundi* gibi yabancı şirketlerin denetimi altındaydı. Bütün buna rağmen, tarımsal üretim gene çok düşüktü. Avrupalılara ait 1,000 hektarı bulan topraklarda bile topu topu on traktör vardı. Karasapan çapanın yerini ancak en zengin topraklarda alabilmişti.

Kapitalistleşme ancak tarımsal ihraç ürünlerinin ekildiği yerlerde sözkonusu olabiliyordu. Zengin köylülere bu tip ürünlerin elde edildiği yerlerde Bahutu'larda rastlanmaktaydı. Bunlar ihracat şirketlerine sahip Belçikalılara ortak çıkarlarla bağlanmışlardı. Eski feodal sınıfın yanıbaşında, bu zengin köylüler de Belçikalıların umud bağladığı yerli ortakları oldu. Aynı sınıflar 2,5 milyon kadar kocabaş hayvanın da sahibiydiler.

7 John Hatch, *Africa Today and Tomorrow*, New York, Praeger, 1962. s. 234.

İkinci Cihan Savaşından önce Ruanda ve Urundi'de endüstri diye birşey yoktu. Savaştan sonra, Aralık 1946'da, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu bu toprakları Belçika'nın bu kez vesâyetine verdi. Belçikalıların sahibi olduğu birkaç fabrika gene bu yıllarda kuruldu. 1960'lardan sonra lityum cevheri, berilyum ve altın gibi madenler çıkartılmağa başlandı. Belçika şirketleri bu madenlerin % 90'ına sahipti. Ne endüstride, ne de madencilikte yerli ulusal burjuvazi vardı. Dış ticaret de yabancıların elindeydi. İhracatta Amerikan, ithalâtta Belçika şirketleri ilk sırayı paylaşıyorlardı. İhraç malları *Tanganyika Nehri*'nin kuzey kıyısında *Bujumbura* limanından deniz yoluyla Kongo'da *Matadi*'ye ve Tanganyika'da *Kigoma*'ya yollanıyordu.

Ruanda ve Urundi'nin yabancılardan kurtuluşu da kıt'anın genel kurtuluşuna bağlı kaldı. Buralarda durumu değiştiren olay Kongo'nun bağımsızlığı ve Belçika sömürge imparatorluğunun çatırdaması oldu. Emperyalizm - aleyhdarı hareket buralarda 1950'lerin sonuna doğru başgösterdi. Ne var ki, mücadelede sınıf ve etnik esaslara göre bölünen yerliler Belçikalılara karşı birleşik bir cephe olarak çıkamıyorlardı. Sömürgeciler bu bölünmeden faydalandıktan başka, Bahutu'ların zengin tabakasıyla işbirliği olanaklarını aradılar. 1952'de seçime dayanan yöresel organlara bu zengin Bahutu'ları doldurdular, iki yıl sonra da önce Ruanda'da, bundan bir yıl sonra da Urundi'de hayvan sahipliği rejiminde bir değişiklik yaptılar. Hayvanların ancak üçte-biri feodallerin olacak, geri kalanına onları otlatan ve kullanan köylüler sahip bulunacaklardı. Belçikalıların Bahutu yüksek tabakasını tutması Batutsi'ler arasında hoş karşılanmamıştı. Bu sonunculardan bazı unsurlar emperyalizm - aleyhdarı mücadeleye katılmayı çıkarlarına uygun buldular.

1959'da feodal çevrelerden oluşan *Ruanda Ulusal Birliği* bağımsızlık istedi. Aynı yıl tahta geçen Ruanda Kralı *Beşinci Kigeri* Belçika vesayetinin sona ermesinden yanaydı. Gene aynı yıl Bahutu çevrelerince kurulan iki siyasî parti ise, Batutsi feodal ayrıcalıklarının sona erdirilmesi, orta sınıfa yarayacak demokratik adımların atılması ve yönetime artan ölçüde Afrikalıların getirilmesini istiyordu. Özetle, geleneksel Batutsi ayrıcalıklarından fedakârlık etmek istemeyen Ruanda Ulusal Birliği bağımsızlıktan yanayken, feodalizme karşı olan Bahutu örgütleri sömürge yönetimiyle her an bir uzlaşı yapacak durumda görünüyorlardı. Kasım 1959'da Bahutu'lar ve Batutsi'ler sokaklarda kanlı çarpışmalara giriştiler. Belçika bu çatışmayı hem kışkırttı, hem de bundan faydalandı. Bu iki sömürgeyi Kongo'dan ayırdı, her ikisine de bir Yasama Meclisi ve Afrikalılardan bileşik birer hükûmet verdi. Yalnız, eski Genel Vâli Yardımcısının yerini alan Belçika generalinin aşağı yukarı aynı yetkileri olacaktı.

Bahutu Kurtuluş Hareketi partisi Haziran - Temmuz 1960 seçimlerini kazandı. Ekimde Kral Kigeri'nin Ruanda'dan kaçmasıyla *Gregoire Kayibanda* Geçici Hükûmeti kurdu. 28 Aralık 1961'de Ruanda *Cumhuriyet* oldu ve Ruanda Ulusal Birliği partisinin ileri gelenleri tutuklandılar. Cumhuriyet rejimi 25 Eylül 1961 tarihli referandumla onaylandı. 44 üyelik Yasama Meclisinin 35 iskemlesini Bahutu Kurtuluş Hareketi ele geçirdi. Bahutu'lular başarılarını bir miktar Belçika'nın desteğine borçluydular. Bu etnik grubun vesayet rejiminin devamını isteyeceklerine inanıyorlardı. Ne var ki, Ruanda halkı bağımsızlık görüşüne sür'atle yanaşmağa başladı. B.M. Genel Kurulunun 27 Haziran 1962 tarihli kararından sonra, Ruanda 1 Temmuz 1962'de bağımsız oldu.

Urundi'de durum biraz değişikti. Bahutu'lar arasındaki burjuva sınıfı Ruanda'da olduğu kadar güçlü değildi. Belçika burada feodallere dayanmayı daha geçerli buldu. Ama yerlilerin tabanı bağımsızlık yanlısıydı. 1959'da kurulan *Hristiyan Demokratik Partisi* de (PDC), *Burundi Birlik ve Ulusal İlerleme Partisi* de (UPRONA) zamanla bağımsızlıktan yana olmak zorunda kaldı. Yalnız, ilk sözü edilen, bağımsızlıktan önce uzunca sürmesini istediği anlaşılan bir vesayet rejimine taraftardı. Kasım 1960 tarihli ilk seçimleri de Belçikalıların desteğiyle, bu parti kazandı. Fakat 18 Eylül 1961 seçimlerinde Yasama Meclisindeki 64 iskemlerinin 58'ini ikinci parti ele geçirdi. Parti lideri *Prens Louis Rwagasore* başbakan olduysa da, *Patrice Lumumba*'nın yakın dostu olan bu zât 13 Ekim 1961'de öldürüldü. Bu tarih Urundi'de, bundan böyle, ulusal yas günüdür. Nyasalandlı politikacı *Dr. Hastings Banda* Urundi Başbakanını Lumumba'yı öldürenlerin katlettiğini söylemiştir.[8] Prens Rwagasore'un yerine *André Muhirwa* geçmiştir. Urundi de 1 Temmuz 1962'de bağımsız olmuştur.

Rwanda Aralık 1962'de yeni kabul ettiği anayasayla başkanlık rejimine geçti. Tek dereceli gizli oyla dört yıl için seçilen Başkan aynı zamanda hükûmet başkanı ve silâhlı kuvvetler komutanıdır. *Cumhuriyetçi Demokratik Hareket Partisi*'nin *(Mouvement démocratique républicain - Parmahutu)* başkanı olan *Kayibanda* başkan seçildi. Bu parti Bahutu'ları birleştirmekteydi. Batutsi'ler de *Ulusal Ruanda Birliği*'nde (UNAR) toplanmışlardı.

Rwanda'da Bahutu ve Batutsi'ler arasındaki anlaşmazlık hâlâ sürüp gitmekte ve Burundi ile ilişkilerini de etkilemektedir. İç ve dış güçlerin alevlendirdiği çatışmalar birtakım fasılalarla yıllarca sürdü. Bu arada,

8 M. Braginsky. *Africa Wins Freedom*, Moscow, Progress, t. y., s. 114.

Batusi'lerin oturduğu köyler yıkılıp yakıldı, orada yaşayanlar komşu ülkelere kaçtılar. Batutsi göçmenleri sorunu Rwanda'nın komşularıyla olan ilişkilerini zaman zaman güç durumlara soktu.

Genç Rwanda Cumhuriyeti Burundi'den ayrıldığındanberi önemli ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır da. Eski imâlat tesisleri, hava alanı ve liman, Burundi'nin bugün başkenti olan Bujumbura'da kaldı. Rwanda, bu yüzden *Şangugu* çayı, *Nyawarongo* kahve ve pamuğu ve nihayet *Ruhengeri* pire otunu başka yerlere göndermekte güçlük çekmektedir. Devlet Ortak Pazar ülkelerinden medet ummaktadır. 1964'de yabancı sermayeye yerli sermaye kadar kolaylıklar tanınmıştır. Hükûmet Belçika, Fransa, Batı Almanya ve Amerika'ya dönüktür. Burundi ile malî ve gümrük birliği kurmuşsa da, 16 Aralık 1963'de, gene Bahutu-Batutsi çatışmaları yüzünden, birlik bozulmuştur.

Bağımsız Burundi'ye gelince: 1966'ya kadar krallıkla yönetildi.[9] İktidarda, feodal soylu sınıfa dayalı ve Batutsi'lerce desteklenen Birlik ve Ulusal İlerleme Partisi vardı. 1964'de Bahutu'lar kır burjuvazisini temsil eden *Halk Partisi*'ni kurdular. Mayıs 1965 seçimlerinde de bu parti kazandı. Mecliste çoğunluk artık eski muhalefet partisinde olmasına rağmen kral iktidarı Birlik Partisine verince, 18 Ekim 1965'de saray isyancılar tarafından kuşatıldı, kan döküldü ve başkaldırma bastırıldı. Ancak, Kral *Dördüncü Mwambutsa* 24 Mart 1966'da oğlu *Prens Charles*'i yerine getirdi. Hem krallığın iyi bir sınav verememesi, hem de ana ihracat maddesi olan kahve üretiminin düşmesi ve (Ruzizi Vadisinin geliştirilmesi, Bujumbura hava alanının genişletilmesi ve Tanganyika Gölü barajının yapımı gibi) birtakım ekonomik tasarılarının yerine getirilememesi sonucu, 28 Kasım 1966'da kral bir darbeyle düşürüldü. Burundi'de cumhuriyet kuruldu ve *Michel Michombero* Cumhurbaşkanı oldu.

Yeni hükûmet kahve, pamuk ve çay gibi ihracata yarayan ürünlerin arttırılma olanaklarını aramakla işe başladı.[10] Umudunu yerli ve yabancı özel teşebbüse bağlamıştı. Burundi yalnız yatırımlar için değil, denk bütçe için de yabancılara muhtaç olduğuna inanmaktadır. Ortak Pazara girmiş olup, Belçika, Fransa ve Batı Almanya ile malî yardım konusunda andlaşmalar imzalamıştır. Kendi için daha faydalı bir işbirliği, herhalde,

9 Henri Philippe Cart, "Study of Political Systems in Burundi," *Etudes Congolaises*, Bruxelles, C. IX (March – April 1966), s. 1 – 22; René Lemarchand, "Social Change and Political Modernisation in Burundi," *Journal of Modern Africa Studies*, C. IV, No. 4 (1966), s. 417 – 432; V. Y. Karpuçina, *Burundi*, Moskva, Institut Afriki, 1965, 87 s.

10 K. A. Blakey, *Economic Development of Burundi*, Cairo, Institute of National Planning, 1964.

Doğu Afrika Ekonomik Birliği ve 1969 sonunda kurulan Orta Afrika'da *Ekonomik İşbirliği İçin Ortak Örgüt* (OCCEAC) denilen kurumlarla kurulabilir.[11] Burundi'nin Tanzanya, Mısır ve Kongo'larla iyi ilişkileri gelişmektedir. Batı'ya dönük olmakla birlikte, Amerika'nın Vietnam'daki varlığını kınamış, İsrail saldırısına karşı çıkmış ve Güney Afrika ile Rodezya'daki ırkçı rejimlere cephe almıştır.

11 Robert L. Clifford, *Position Paper to Support the Application of the Republic of Burundi for Association with the East African Community*, Bujumbura, Government Printing Office, 1968.

ZAİRE

(KONGO - Kinşasa)

Giriş:

Bugün *Zaire* denen *Kongo Demokratik Cumhuriyeti*, *Kongo Nehri* ve kollarının çevresinde kurulmuştur.[1] 2,346, 201 km. kare toprağıyla Ekvator çizgisi üstündedir. Bu toprakların genişliği özellikle ilersi için bir zenginlik kaynağıdır. Kongo orta Afrika'nın önemli bir ekonomik kompleksi olmakta devam edecektir. Ormanları da, akılcı bir kullanımla, büyük yararlar sağlayabilir. Nehirlerin bu derece bol oluşu özellikle ilerde endüstride —ve tabii tarımda— çok işe yarayacaktır. Nehirlerin bir kısmı ulaşıma da elverişlidir. Ülkede zengin madenler de vardır. *Katanga*'dan en başta bakır, sonra gümüşten manganeze kadar birçok maden çıkar. *Kasai*'den de elmas, *Maniema* çevresinden de kalay ve kolombit elde edilmektedir.

22 milyonun üstündeki nüfus[2] çeşitli etnik gruplara ayrılır. *Kongo*, *Zande*, *Çokwe* ve *Alur* halkları komşu devletlere de gelişigüzel yayılmışlardır. Ülke içinde en kalabalık Kongo halkıdır; onu *Kwangu - Kwilu*, *Mongo*, *Luba*, *Lulua*, *Songe*, *Bwake* ve *Cande* izler. Bunların çoğu *Bantu* dillerini konuşurlar. Yalnız, en kuzeyde oturanlar dil bakımından Sudan'a yakındır.[3]

Belçika'nın Sömürüsü:

Belçika Kralı *İkinci Leopold*[4], yeryüzünün öteki bölgelerinde sömürge sahibi olamayacağını anlayınca, 1876'dan sonra Kongo'ya dönerek,

1 George Martelli, *Leopold to Lumumba: a History of the Belgian Congo*, Bristol, Western Printing Services, t. y.

2 Pierre Gourou, *La Population du Congo*, Paris, Hachette, 1966.

3 Ancak, nüfusun yaş bileşimi de önemlidir. Örneğin, Kinşasa'da % 52 on – beş, ‰21 de beş yaşın altındadır. Institut National des Statistiques , *Etude socio – démographique de Kinshasa en 1967*, Kinshasa, 1969.

4 Noel Acherson, *The King Incorporated: Leopold II in the Age of Trusts*, London, Allen ve Unwin, 1963.

H. M. Stanley'nin de yardımıyla, Kongo Nehri kıyılarında bir istasyonlar zinciri kurmuştu.[5] Bu yayılmada faydalandığı *Association internationale du Congo* özel bir nitelik taşımaktan ileri geçmediğinden, sömürgelerini 1884 - 1885 yıllarında resmen tanıtma ve kabul ettirme yollarını aradı. Belçika, böylece, kendinden seksen kat büyük sömürgelere sahip oluyordu.[6] *Etat indépendant du Congo* 1908'de Belçika kolonisi oldu.[7]

Leopold, aslında, büyük Kongo Nehri çevresini kendi otoritesi altında toplamak istiyordu. Sonunda büyük topraklara sahip olmakla birlikte, Fransa'ya Kongo'nun bir kısmını (şimdiki *Kongo Halk Cumhuriyeti)* ve *Ubangi Şari*'yi (şimdiki *Orta Afrika Cumhuriyeti)*, İngiltere'ye kuzey *Rodezya*'nın en üst bölgelerini, Almanya'ya *Tanganyika Gölü* çevresinde *Doğu Alman Afrikası* denen parçayı ve *Portekiz*'e de *Angola*'nın kuzeyini bırakmak zorunda kaldı.[8] Ama bu kayıplarına karşılık, Kongo sınırlarını aşarak Nil çevresi sayılması gereken *Edward* ve *Albert* Göllerine komşu oldu. Bu arada, Atlantik kıyısına dar bir çıkış da kazandıktan başka, Katanga'nın kuzeyini de İngilizlerden aldı.[9] Denize kıyısı olmasaydı ve Katanga'nın bakırlarına sahip bulunmasaydı, Belçika Kongosunun tarihsel gelişimi herhalde başka türlü olurdu.

Kongo, sömürgeleştikten sonra, Belçika için bir maden yatağı ve mâmûl madde pazarı oldu. Kongo'daki bütün yatırımlar, en önemlisi *Société Générale de Belgique* olan, beş Belçika tekelinin elindeydi. Sözü edilen bu Belçika kuruluşu, özellikle, Katanga'da faaliyette olan *Union Minière du Haut - Katanga* ile Kasai elmaslarını çıkaran *Forminière* şirketini denetlemekteydi. Bunlardan birincisi bakır, kalay, çinko, kobalt, altın ve endüstride kullanılan elmas çıkarıyordu.[10]

Belçikalıların gelişiyle tarımın nitelikleri de değişti. Daha önce ormanlardan kauçuk, palmiye yağı ve meyva toplayan yerliler pamuk ve kahve ekmeğe zorlandılar. Belçikalılar kabile başkanları kanalıyla bu

5 Ruth Slade, *English - Speaking Missions in the Congo Independent State: 1878 – 1908*, Bruxelles, Académie Royale des Sciences Coloniales, 1959.

6 Belçika sömürge siyasetinin ilk yılları için : E. D. Morell, *Red Rubber*, London, Unwin, 1906.

7 Roger Anstey, *King Leopold's Legacy: the Congo Under Belgian Rule, 1908 – 1960*, London, Oxford University Press, 1966.

8 *A. Z. Zusmanoviç, Imperialistiçeskiy razdel basscina Kongo: 1876 – 1894*, Moskva, 1962; V. A. Martinov, *Kongo pod gnetom imperializma*, Moskva, 1959.

9 S. J. S. Cookey, *Great Britain and the Congo Question: 1892 – 1913*, London, Longmans, 1968.

10 P. Joye ve R. Lewin, *Les Trusts au Congo*, Bruxelles, Société Populaire d'Editions, 1961.

ürünleri çok ucuza almaktaydılar. Kabile başkanlarının *(chefferies)* sayıları binlere varıyordu; örneğin, 1917'de 6,095 kabile başkanı vardı.[11] Feodal unsurlar vergi topluyor, yabancılara işçi buluyor, emirlerine asker yolluyorlardı. Sömürgecilerle geçinemeyen kabile başkanları bu görevden alınıyor, yerlerine başkaları atanıyordu. Toprakların yabancıların eline geçmiş olması ve ağır çalışma koşulları köylülerin kitle halinde kentlere sığınmalarına yol açtı. Bu akış kabile düzenini de değiştirmekteydi. Kongo köylülerinin elinden alınan en iyi topraklar yabancı şirketlere ya da kişilere veriliyordu. Örneğin, *Angolo - Dutch Unilever*'in büyük palmiye yağı tarlaları ve onların üstüne kurulmuş yağ fabrikaları vardı. Ulaştırma için de önce Kongo Nehrinden faydalanıldı. Sonra, demiryolları ve karayolları yapıldı. Endüstriye enerji sağlamak için de, ülkenin güney-doğusunda elektrik istasyonu kuruldu.

Kongo madenlerinin gittikçe artan miktarda çıkarılmakta oluşu savaştan sonra bir işçi sınıfının da doğuşunu sağlamıştı. Önce mevsimlik işçi alındıysa da, yabancılar maharet kazanmakta olan işçileri devamlı kullanmak istediklerinden, her mevsim değişik köylülerin çalıştırılması yöntemine bir son verdiler. Bu arada, madenler, fabrikalar, yol yapımı ve çiftliklerde çocuk ve kadın da çalıştırıldı.

Yalnız işçiler değil, yerli halkın birçok tabakaları ağır bir baskı altındaydılar. Her yerde ırk ayrımı vardı. Bu ayrım 1908 tarihli bir kanuna dayanıyordu. Yerliler yönetici olamıyor, medenî hakların hiçbirinden faydalanamıyorlardı. Yasama yetkisi Belçika Kralı ve Parlâmentosu ile Genel Valinin elindeydi. Yürütme yetkisi de kralı temsil eden Genel Valideydi. Yalnız danışma yetkisi olan kurullara son yıllara kadar hiç Kongolu alınmamıştı. Belçikalılara göre, yerliler yeterince yetişmemiş olup, onların işlerini başkaları yapmak zorundaydı. Bu paternalist yaklaşımdan yararlanarak Kongolulara oy hakkı tanımıyor, her alanda sömürüyor, her an baskı altında tutuyorlardı. Yerliler hele madenlerde insanlık-dışı bir hayat sürüyorlardı. 1922 tarihli kontrat kanunu yerli işçiyi Avrupalı işverenin kölesi durumuna sokuyordu. İşçilerle 4-7 yılı kapsayan kontrat yapıyorsa da, çalışanların çoğu yakasını hayatı boyunca işveren yabancıdan kurtaramıyordu. İşçi birtakım oyunlarla işverene hep borçlu gösteriliyor, bu borçlarını ödemesi için kontratı durmadan uzatılıyordu. İşi bırakan, izinsiz ayrılan ceza görüyor, tutuklanıyordu. Vergilerden ve kötü muameleden kaçan yerliler kentlerin çevresini doldurmaktaydı. Böylece, kentlerde zengin "beyaz" villalarla sudan ve elektrikten yoksun pis "siyah" gecekondular türemişti.

11 *Africa: South of the Sahara, 1972*, London, Europa, 1972, s. 893.

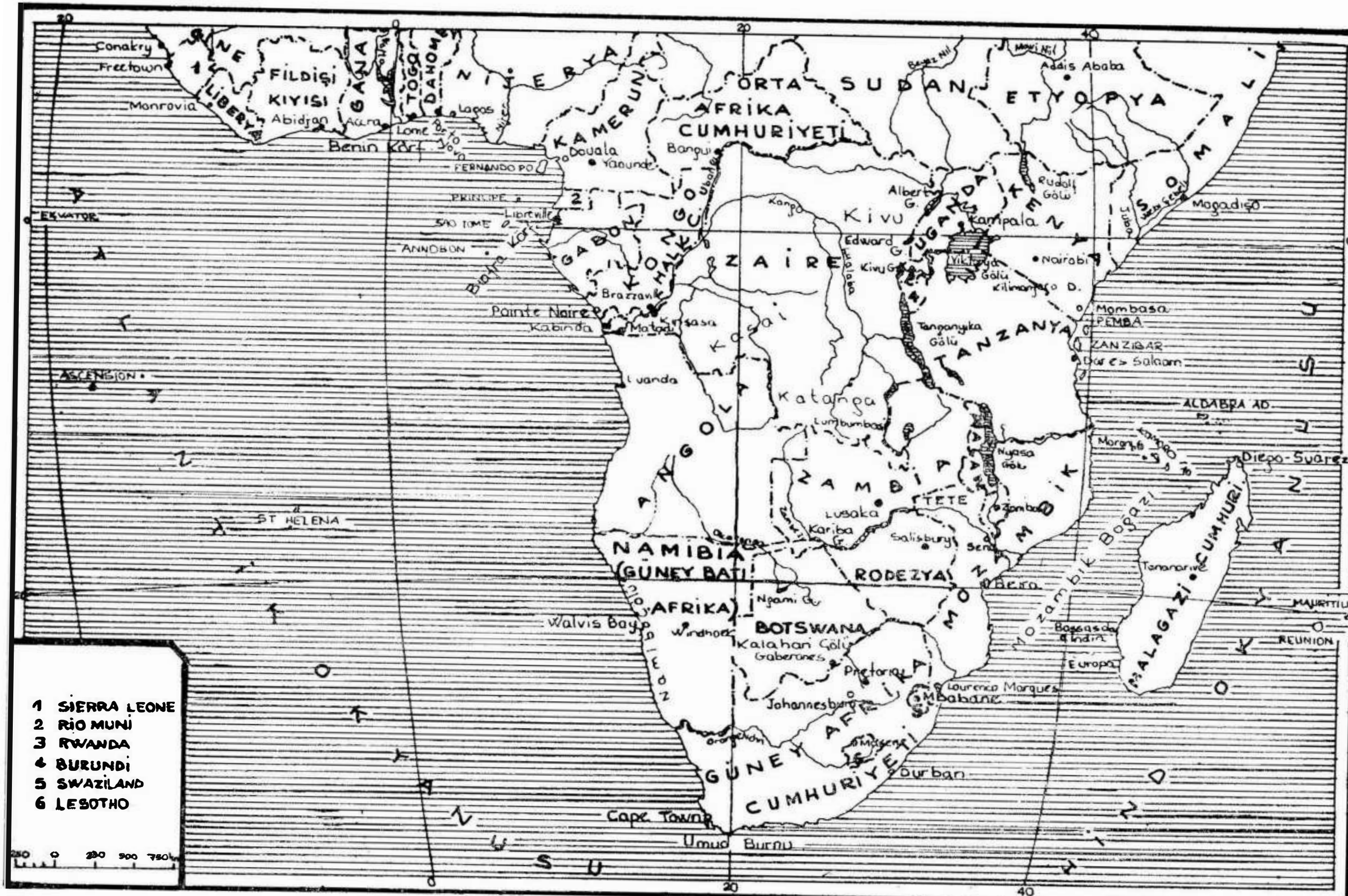

Conakry
Freetown
Monrovia
GİNE
LİBERYA
FİLDİŞİ KIYISI
Abidjan
GANA
Accra
TOGO
DAHOMEY
Lome
Lagos
NİJERYA
Benin Körf.
FERNANDO PO
PRINCIPE
SAO TOME
ANNOBON
EKVATOR
KAMERUN
Douala
Yaounde
ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ
Bangui
SUDAN
ETYOPYA
Addis Ababa
SOMALİ
Mogadişo
Libreville
GABON
KONGO HALK C.
Brazzaville
Pointe Noire
Kabinda
Matadi
Kinşasa
ZAİRE
Kivu
Kasai
Katanga
Lumbumbaşi
Albert G.
Edward G.
UGANDA
Kampala
KENYA
Nairobi
Rudolf Gölü
Viktorya Gölü
Kilimanjaro D.
Mombasa
PEMBA
ZANZİBAR
Dar es Salaam
Tanganyika Gölü
TANZANYA
ALDABRA AD.
Diego-Suarez
Luanda
ANGOLA
ZAMBİA
Lusaka
Kariba G.
TETE
MALAVİ
Nyasa Gölü
Zomba
MOZAMBİK
Salisbury
RODEZYA
Beira
Mozambik Boğazı
MALAGAZİ CUMHURİ.
Tananarive
MAURITIUS
REUNION
NAMİBİA (GÜNEY BATI AFRİKA)
Walvis Bay
Windhoek
Ngami G.
BOTSWANA
Kalahari Gölü
Gaberones
Pretoria
Johannesburg
Mbabane
Lourenço Marques
Bassas da India
Europa
GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ
Durban
Cape Town
Umud Burnu
ASCENSION
ST HELENA
ATLANTİK OKYANUSU
HİNT OKYANUSU
1 SIERRA LEONE
2 RIO MUNI
3 RWANDA
4 BURUNDI
5 SWAZILAND
6 LESOTHO
250 0 250 500 750

İlk Tepkiler:

Bu baskıya karşı halkta da, tabii ki, bir tepki olacaktı.[12] Birinci Cihan Savaşından sonraki ilk tepkiler kendini dinsel mezhepler biçiminde gösteriyordu. Dinsel biçimde gözüken istekler, aslında, anti-emperyalist nitelikteydi. On-binlerce taraftar toplayan bu hareketlerden bir tanesi "Kibangizm"di. Bu mezhebi 1921'de *Simone Kibangu* adlı Kongolu bir Protestan papazı çıkarmıştı. Kongo'nun Kongolulara ait olduğunu söylüyor, köylülerden yabancılara vergi ödememelerini istiyor, başkaldırmalara önderlik ediyordu. Belçikalılar Kibangu'yu hayat boyu tutukladılar; otuz yıl tutuklu kaldıktan sonra öldü. Arkadaşları da ya tutuklandı, ya da yurt dışına çıkarıldı. Kibangizm gizli olarak yaşamakta devam etti.

Kongo'nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar da oluyordu. *Sankuru* ve *Leopold Gölü* çevresinde 1919'da başkaldırmalar yer aldı, iki yıl sürdü. *Kivu*'da başlayan bir başka ayaklanma silâhla 1923'de zor bastırıldı. Dünya ekonomik bunalımının doğurduğu koşullar yeni bir seri başkaldırmaları başlattı. 1931'de *Kwango*'daki bir isyanı incelemeye gelen Belçikalı, yerliler tarafından öldürüldü. Belçikalılar yalnız mızrakları olan yerlilere karşı makinalı tüfek ve toplarla tepki gösterdiler. Aynı yıl, Kasai'de isyancılarla hükûmet kuvvetleri arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Yerliler ilk kez tüfek kullanıyorlardı. Daha bu sıralarda anti-emperyalist mücadeleyi birleştirip ona öncülük edebilecek toplumsal güçler ortaya çıkmamışsa da, ilerinin daha olgun hareketlerine ilk zemin hazırlanmış oldu.

İkinci Cihan Savaşının Kongo'nun ekonomik ve siyasal hayatı üstünde büyük etkisi oldu. Hitler'e karşı savaşan Müttefiklerin stratejik ham maddelere ihtiyacı olduğundan, mevcut fabrikalar genişletildi, uranyum, kalay, bakır ve kauçuk çıkarılması hızlandı. Kongolularla Belçikalıların husumetinden faydalanmasını bilen Amerika ülkedeki ekonomik ve siyasal kilit mevkileri ele geçirme yollarını denedi. Birkaç yerde stratejik üsler kurdu. Bütün bu işlerde yerliler kullanılıyordu. Kalifiye işler savaştan önce yalnız Avrupalılara veriliyorduysa da artık mekanik, kâtip ve sağlık personeli de ister istemez Afrikalılar arasından seçilmekteydi. İthalât da büyük ölçüde durduğundan, ihtiyaç maddelerinin çoğu yöresel olarak karşılanmak zorundaydı. Bu yeni durum ortaya özellikle ticarette yerli burjuvaziyi çıkardı. Çıkarlarının yabancılardan farklı olabileceğini görmeğe başlayan bu sınıf savaştan sonraki kurtuluş mücadelesinde ilerici bir rol oynamağa hazırlanıyordu.

12 Aslında, Birinci Cihan Savaşı Kongo'yu çeşitli yönlerden etkiledi. Belçika kazanan devletler safında yer aldığından, daha önce Alman Doğu Afrikasının eski vilâyetlerinden Ruanda ve Urundi'nin manda yönetimini de üstüne alarak bu iki toprağı da 1925'de Kongo'nun yönetimiyle birleştirdi.

Savaş yıllarında işçi sınıfı ve köylüler arasında devamlı huzursuzluk oldu. Kibangizm gibi mezhep faaliyetleri yoğunlaştıkça sömürge yetkilileri sıkıyönetim ilân ediyor, siyasal bilince ulaşmış kişileri toplama kamplarına atıyorlardı. *Coquilhatville* vilâyetinde yalnız 1940 ve 1941 yıllarında üç kez sıkıyönetim ilân edildi. 20 Şubat 1944'de Kasai bölgesinde *Luluabourg* garnizonunda Kongolu askerler isyan ettiler. İsyanı bastıran Belçika kuvvetleri yüz Kongoluyu astılar ve idamı yerli halka zorla seyrettirdiler. Yerli işçilerin ilk grevi 1941 sonunda *Lumumbaşi*'de *Union Minière* şirketine ait fabrikalarda oldu. Yerliler sendika kuramıyorlardı. Avrupalı işçilerin dar meslek çıkarlarını savunan örgütüne siyahlar alınmamaktaydı. 1941'deki grev geniş kapsamlı ilk hareketti. Katanga Valisi işçilerin üstüne Belçikalı askerleri sürdü. 60 yerli öldürüldü. Bu hareket bastırılmış, fakat ülke çapında yankıları olmuş, sömürge-aleyhdarı bilinç bir kez daha bilenmişti.

İkinci Cihan Savaşından sonra, Kongo ekonomisi dünya sermayeci pazarının ihtiyaçlarını giderme yönünde daha da geliştirildi. Belçika Kongosu'nun plânlı bir biçimde sömürülebilmesi için 1950 - 1959 yıllarını kapsayan on yıllık bir gelişme plânı yapıldı. Yatırımların önemli bir kısmı askerî üsler ve stratejik yolların yapımına ayrılmıştı. Program dış kredilerle destekleniyor, böylece Kongo'nun emperyalist güçlere bağımlılığı perçinleniyordu. Öte yandan, 1960 yılı başında ücretli işçi sayısı bir milyonu aşmış olup nüfusun % 10'unu meydana getirir duruma gelmişti. Savaştan sonra, Amerika Kongo ekonomisine daha fazla girmiş, Belçika Amerikan tekellerinin baskısı sonucunda gerilemek ve onlara türlü ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştı.[13]

Savaştan sonra, ulusal mücadele de hızlandı. Proletarya, ulusal burjuvazi ve aydınlar gibi yeni sınıflar ve ara tabakalar kurtuluş hareketinde aktif eyleme başladılar. Mücadelenin öncüsü kentlerde oluşan işçi sınıfıydı. Savaştan önce yabancı şirketlerde çalışmış olan işçiler Belçikalıların siyaseti sonucu kabile ve etnik bölünmelerden kurtulamamışlar, yoğun ideolojik propaganda ve baskı ya da rüşvet sonucu birleşememişlerdi. Kentlerde oluşan yeni işçi kuşağı yabancı şirketlerin kurduğu çalışma kamplarındaki eski işçi kuşağından daha kaynaşmış ve daha bilinçliydi. Sendikaların da, siyasî partilerin de belkemiği bunlar oldu.

1945'de *Matadi*'deki silâhlı başkaldırmayı da liman işçileri başlatmıştı. Hareket düzenli birliklerle ancak birkaç günde bastırılabildi. İşçilerin güçlenmekte oluşu Belçikalıları bazı ödünlere zorladı. 1946'da

13 R. Poupart, *Première Esquisse de l'evolution de syndicalisme au Congo*, Bruxelles, Institut de Sociologie Selvay, 1960.

bazı iş yerlerinde sendika kurma hakkı tanındı. 1957'de de Avrupalı işçilerle aynı sendikalara girmelerine ses çıkarılamadı. Fakat her türlü faaliyetleri sömürgecilerin denetimi altındaydı. Belçikalı yöneticiler, yabancı tekeller ve Katolik Kilisesi göz açtırmamağa çalışıyor, Belçika'daki "reformcu" sendika merkezleri de Kongolu işçileri siyasal mücadeleden uzak tutma yollarını araştırıyorlardı. Bazı işçilere emeklilik, evlenme ve çocuk zamları tanınıyor, Belçikalılar bunlar kanalıyla sendika hareketini bölmeğe gayret ediyorlardı. Bu arada, Genel Vali ve yardımcılarına danışmanlık yapacak kurullara birkaç Kongolunun seçilmesi de ihmal edilmedi. Kongo'nun üç büyük kenti olan *Leopoldville*, *Elisabethville* ve *Jadotville*'de belediye kurullarına Aralık 1957'de seçim de yapıldı. Yalnız, Belçikalıların koydukları birtakım sınırlamalar yüzünden Kongoluların ancak % 15'i oy kullanabildi.

Öğretmenler, sağlık memurları ve kâtipler arasından sıyrılan bazı Kongo aydınları da ülkenin kültürel ve siyasal hayatına savaştan sonra ağırlıklarını koyabildiler. Siyasî partilerin ileri gelenleri de bunların arasından çıktı. Ne var ki, Katolik misyonerleri bu tabakanın beynini yıllardır yıkamışlardı. Onları bir an önce bağımsızlığa kavuşturacak düşüncelerin önünde bir duvar gibi durmuşlar, tüm eğitim faaliyetlerini avuçları içine almışlardı. Kongo bağımsızlığını daha sonra kazandığında, halkın % 90'ından fazlasının okuma - yazma bilmemesi Katolik Kilisesinin eğitim politikasının ne olduğunu gösterir. Kongo'da bir üniversite Leopoldville'de ancak 1954'de, o da Belçika'da *Louvain*'de Katolik Universitesinin bir uzantısı olarak açılmıştı. İki yıl sonra da, Elisabethville'de bir devlet üniversitesi kuruldu.

Kilise, zamanla, sömürgeci çevrelerle tam işbirliği içinde görünmekte devam etmenin kendi bakımından zararlarını anladı. Katolik misyonerlerine yakın bazı Afrikalıların *Conscience Africaine* adlı dergiyi çıkarmalarına göz yumdu. 1951 yılının ortalarında yayınlanan bu derginin ilk manifestosu (1956) ırk ayrımına karşı çıkıyor, belirli bir tarih vermemekle birlikte bağımsızlıktan da dem vuruyordu. Bütün Kongo ulusuna hitap eden ilk önemli belge budur. Bütün sınırlamalarına rağmen, ülkenin dörtbir bucağında yankı yapmış, kurtuluş mücadelesine hız vermiştir. Belçikalılar halkı bölmeğe yarayacağı umuduyla ancak belirli kabile mensuplarını bir araya getiren kültürel örgütlere izin vermişler, siyasal birleşmeleri yasaklamışlardır.[14] Bu kültürel kuruluşların içinde en etkilisi kısaca *Abako*

14 Ancak, sömürge yönetiminin çatırdıları duyulmağa başlayınca, gelişmiş bir ulusal duyguya henüz sahip olmayan Kongo halkı arasında, ilk başta, kabile bağlılıklarının ağır basması ve ilk siyasî partilerin (örneğin, *Alliance des Ba - Kongo*, ABAKO gibi) biraz da kendiliğin-

(Association des Bakongo pour l'Unification, l'Expansion et la Défense de la Langue Kikongo) diye biliniyordu. Belçikalılar bunların halkı bölünmüş tutmağa yarayacağını hesaplamışlarsa da, zamanla, siyasal eyleme de giren bu dernekler bildiriler yayınlamağa başladılar. 1955'de örgütün başına *Joseph Kasavubu* getirilmişti. Bu politikacı daha 1946'da *İlk Yerleşenin Hakkı* başlıklı bir rapor hazırlayıp kısaca *Unisco (Union des Intérêts Sociaux Congolais)* diye bilinen bir derneğe sunmuştu. Bu çalışmasında Kongo'nun ilk halkının Bakongo'lar olduğunu ve ülke yönetiminde onların sözsahibi olması gerektiğini söylüyordu.[15] *Abako* 1956'da siyasal bağımsızlıktan da söz etti. Aslında, bu örgüt bir çeşit siyasî parti olmuştu. Yasaklara rağmen, başka siyasî partiler de kurulmaktaydı. Ancak, hepsi değişik kabileleri temsil ediyorlardı.

Kongo Ulusal Hareketi:

Eylül 1958'de eyleme geçen *Kongo Ulusal Hareketi (Mouvement National Congolais*, MNC) ise, ülke çapında bir rol oynamağa adaydı. Bu kuruluşun başında Patrice Eméry Lumumba vardı.[16] 4 Ocak 1959'da Leopoldville'de 30,000 işsizin sessiz yürüyüşüne karşı polisin silâh kullanması bazı insanların ölümüne sebep olmuş, Kasavubu ve öteki *Abako* ileri gelenleri tutuklanmışlar ve dört gün sonra da örgüt kapatılmıştı.[17] Kasavubu tutukluluk durumu sona erince *Abako*'yu yeni bir isim altında *Alliance des Bakongo* olarak tekrar kurdu.

İlk bağımsız Kongo sendika merkezi olan *Kongo İşçileri Ulusal Birliği* de Nisan 1959'da kuruldu. Belçika Hükûmetinin 13 Ocak 1959 tarihli açıklaması seçimle iş başına gelecek bir meclis, ırk ayrımının sonu ve giderek bağımsızlığın sözünü ediyorsa da, bütün bu vaadler genel formüller içinde geçiştiriliyor, somut tarihler belirtilmiyordu. Yığınlar üstündeki etkilerinin kaybolmakta olduğunu gören yabancı tekeller, sömürge yöneticileri ve misyonerler sömürgecilerden yana partiler bile kurdurdular. Bunların en büyükleri Leopoldville ve genellikle Batıda faaliyet gösterecek olan *Ulusal İlerleme Partisi* ile Katanga'da kurulan *Conakat Partisi*'ydi.

---

den etnik ve kültürel gruplaşmalar gibi ortaya çıkmaları doğaldı. Fakat *(Confédération des associations tribales du Katanga*, CONAKAT gibi) birkaç kabileyi birden temsil eden gruplaşmalar da göze çarpıyordu (René Lemarchand, *Political Awakening in the Belgian Congo: the Politics of Fragmentation*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, 1964.) Bu arada, Belçikalı bir akademisyen olan Prof. Van Bilsen 1955'de Kongo'ya otuz yıl içinde bağımsızlık verilmesini istedi. *(Africa: South of the Sahara: 1972, op. cit.*, s. 895.)

15 Ronald Segal, *African Profiles*, Harmondsworth, Penguin, 1962, s. 154.

16 Patrice Lumumba, *Congo: My Country*, New York, Praeger, 1962.

17 Marjory Taylor, "The Belgian Congo Today - Background to the Leopoldville Riots," *The World Today*, C. XV, No. 9 (September 1959), s. 361 – 365.

İkincisinin başında *Union Minière* şirketinden büyük yardımlar görmüş olan *Moise Tshombe* adlı bir Kongolu tüccar vardı. Tshombe *Lunda* kabilesinden soylu bir çevreye akraba olan zengin bir tüccar ailesinin oğluydu. Amerikan Methodist misyonerlerinin elinde bir miktar eğitim görmüş, mektup kurslarıyla muhasebe öğrenmiş, sonra ticarete atılmış, fakat üç kez iflâs etmişti. Temmuz 1959'da kısaca *Conakat (Confédération des Associations du Katanga)* diye bilinen partinin kurulmasına yardım etti. Lunda kabilesinde destek bulan bu parti sırtını asıl Belçika Hükûmetine ve *Union Minière* şirketine dayamıştı.[18]

Ancak, bütün bu tedbirler boşa çıktı. Kongo ve Belçika delegeleri ülkenin geleceğini konuşmak üzere Ocak-Şubat 1960'da Brüksel'de toplandılar. İki kez tutuklanan, fakat yığınların baskısı sonucunda serbest bırakılan Lumumba konferansa doğrudan doğruya hapisten gidiyordu. Bu toplantıya Tshombe de katılmış, Belçika ile ilişkilerin kopmamasını istemiş, ancak büyük sermayenin bilinen bir sözcüsü olduğundan, konferansta Belçika Hükûmetince bile fazla ilgi görmemişti. Mücadeleli geçen toplantı bağımsızlık tarihini 30 Haziran 1960 olarak saptadı.

Mayıs 1960 genel seçimlerini Lumumba'nın MNC adlı partisi kazandı. Yalnız, seçim sonuçlarının dökümü ülkede kabilelere dayalı bir ayrımın varlığını da gösteriyordu. Öte yandan, Tshombe'nin *Conakat Partisi* Ulusal Meclisteki 137 sandalyenin ancak sekizini kazanabilmişti. Fakat Katanga Vilâyet Meclisinde 60 üyeliğin 25'ini aldı. Bu yüzden, Katanga vilâyetinin en nüfuzlu adamı oldu. Merkezî hükûmette ise, Lumumba başbakan olmuştu. *Abako*'nun önderi Kasavubu da Cumhurbaşkanlığına getirildi. Bir ara, Tshombe Lumumba'dan merkezî hükûmette görev de istemiş, fakat koalisyonda Ulusal Meclis'teki gücünün çok üstündeki bir oranda ortaklık talebinde bulunmuştu.

Ulusal kurtuluş mücadelesinin bu aşamasını devrimci demokrat aydınlar ve küçük burjuva yürütmüştü; işçi sınıfı ve ona yakın olan köylüler ise, geçen yıllarda, bir vurucu güç ve belkemiği gibiydiler. Ama daha ilk başlardan itibaren Tshombe ve çevresi federal bir devlet yapısına taraftar görünüyordu. Oysa, Lumumba böyle bir bölünmenin, Kongo gerçekleri karşısında, parçalanmaya ve emperyalist ülkelerin müdahalelerine yol açacağına inanmaktaydı. Nitekim, Belçika, yeni hazırladığı bir "yardım ve işbirliği andlaşması" tasarısıyla Kongo'nun kan dökerek kazandığı bağımsızlığı bir kâğıt parçası durumuna dönüştürmenin tedbirlerini almıştı. Bu tasarı Lumumba ve çevresinin uyanıklılığı sayesinde büyük ölçüde değişmek zorunda kaldı.

18 Segal, *op. cit.*, s. 160.

BAĞIMSIZ KONGO

Bağımsızlık 30 Haziran 1960'da ilân edildi. Belçika Kralı *Baudouin* törende bulunmak üzere Leopoldville'ye gitti. Bu münasebetle yaptığı konuşmada Kongo bağımsızlığını Belçika'nın hoşgörü ve anlayışına bağlamak istiyordu. Cumhurbaşkanı Kasavubu da kendi konuşmasında Belçika'ya teşekkürlerini bildiriyor, ne ülkenin acı geçmişinden, ne de halkın kanlı mücadelesinden söz ediyordu. Aynı törende Lumumba'nın konuşması bunlardan pek farklı oldu. Halka sömürgeci yönetim sırasındaki köle kanunlarını, açlık ve sefaleti, ırk ayrımı baskısını, işkenceleri ve katliamı hatırlattı. Bağımsızlığın *Kongo halkının mücadelesi sonucu* çekip alındığını anlattı. O gün yapılan konuşmalar bile yakın gelecekte Kongo'da iki kuvvetin çarpışacağını gösteriyordu. Bir yanda sömürgeciliğin son kalıntılarını ortadan kaldırmak isteyen, bağımsızlığa gölge düşmemesi için titizlikle davranan ve ülkenin bütünlüğüne önem veren bir başbakan, öte yanda da kabilecilik, dış çevreler ve Katoliklikle uzlaşabilecek olan bir çevre vardı.

Belçikalılar Lumumba'nın başbakanlıkta kalmasını tabii ki istemiyorlardı. Ne var ki, Lumumba bu göreve emperyalizme karşı yerli mücadelenin sonucu olarak gelmişti. Kongo'nun 30 Haziran 1960'da bağımsızlığını kazandığı yukarda söylendi. Yeni devlet Birleşmiş Milletler'e müracaatını da 1 Temmuzda yapmış, Güvenlik Kurulu 7 Temmuzda gerekli tavsiyede bulunmuş, 20 Eylülde de bu konuda Genel Kurulda oylama yapılmıştı.[19]

Belçika'nın Müdahalesi:

Bağımsızlık kazanıldıktan bir hafta sonra, *Force Publique* diye adlandırılan bölge güvenlik kuvvetleri isyan edince Belçikalılar kendi yurttaşlarının can ve mallarını koruma nedenini ileri sürerek 12 Temmuzda Kongo'ya asker gönderdiler.[20] Bir gün önce de, Tshombe zengin Katanga bölgesinin yeni cumhuriyetten ayrıldığını ilân etmişti.[21] Kongo Cumhurbaşkanı Kasavubu B.M. Genel Sekreteri Dag Hammarkjöld'e çektiği telg-

19 D. W. Bowett, *United Nations Forces: a Legal Study of United Nations Practice*, London, Stevens, 1964, s. 153.

20 Harry R. Rudin, "Chaos in the Congo," *Current History*, C. 40, No. 234 (February 1961), s. 98 – 103; Pierre Wigny, "Belgium and the Congo," *International Affairs*, C. XXXVII, No. 3 (July 1961), s. 273 – 284.

21 Jules Gérard - Libois, *Katanga Secession*, çev. Rebecca Young, Madison ve London, University of Wisconsin Press, 1966; Gerhard Everwyn, "Which Way in Katanga," *African Affairs*, C. LXI, No. 243 (April 1962), s. 149 – 157; Catherine Hoskyns, "The Congo and Katanga," *The World Today*, C. XIX, No. 2 (February 1963), s. 51 – 52.

rafta Belçika'nın 29 Haziran 1960 Dostluk Andlaşmasını[22] ihlâl ettiğini bildirmekte ve askerî yardım taleb etmekteydi. Güvenlik Kurulunun 14 Temmuz 1960 tarihli kararı[23] (a) Belçika'nın Kongo'daki askerlerini çekmesini istiyor ve (b) Kongo ulusal kuvvetleri sorumluluklarını yüklenecek duruma gelinceye kadar B. M. Genel Sekreterini Kongo Hükûmetine yardımda bulunmakla yetkili kılıyordu. Belçika kuvvetlerinin çok yavaş geriye çekilmeleri karşısında, Kongo Hükûmeti 17 Temmuzda B.M.'e bir ültimatom göndererek Belçika kıt'aları iki gün içinde geri çekilmediği takdirde, Kongo'nun Sovyetler Birliğin'den yardım isteyeceğini bildirdi. Bu arada, Genel Sekreterin birinci raporu ellerine ulaşan Güvenlik Kurulu üyeleri 22 Temmuz tarihli kararlarında Belçika Hükûmetinden kıt'alarının geri çekilmesiyle ilgili 14 Temmuz 1960 tarihli kararı uygulamakta acele etmesini ve bütün öteki devletlerden Kongo Cumhuriyetinin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına zarar getirecek hareketlerden kaçınmasını istediler.

Güvenlik Kurulunun 14 Temmuz 1960 tarihli kararı Kongo Cumhuriyetinin bütün topraklarına uygulanması gerekirken, Birleşmiş Milletler kuvvetleri Katanga'ya girememişlerdi. Kongo Başbakanı Lumumba 31 Temmuzda Güvenlik Kurulu Başkanından Belçika askerlerinin ülkeyi derhal terkini ve B.M. kuvvetlerinin Katanga'ya da sokulmasını istedi. Tshombe ise, 3 Ağustosta Katanga'ya girecek kuvvetlere karşı konacağını B.M. Genel Sekreterine bildirdi. O sıralarda, 27 Temmuz 1960 tarihli *Daily Telegraph* gazetesi şöyle demekteydi: "Kendi kendini Başkan gören Tshombe, bugün, Kongo bağımsız olmadan önce kıyıda köşede kalmış bir politikacı olduğu zamandan daha fazla, Belçika görevlilerinin etkisi altındadır. Rejimi, tamamiyle, Belçika silâhları, adamları ve parasına dayanmaktadır." Öte yandan, Güvenlik Kurulu 8 Ağustos tarihli oturumunda Belçika kuvvetlerinin Katanga'dan derhal çekilmesini ve B. M. kuvvetlerinin de Katanga'ya girmesini isteyen yeni bir karar daha aldı. Katanga'ya giriş bundan sonra gerçekleşti.

Belçika kuvvetlerinin Ağustos sonuna kadar çekilecekleri daha önce bildirilmiş olmasına rağmen, çekilmemişlerdi. Belçika Tshombe'ye, Sovyetler Birliği de Lumumba'ya tek başlarına yardım edeceklerini söylüyorlardı. Lumumba ile daha önceden de birtakım ciddî görüş ayrılıkları olan Cumhurbaşkanı Kasavubu 12 Eylül'de başbakanı ve hükûmetini azlettiğini açıkladı. Hükûmet, Meclis ve bir dereceye kadar da halk bu harekete karşı koymak istediyse de, *Albay Joseph D. Mobuto* bir darbeyle Lumumba

22 *Keesing's Contemporary Archives: 1959 – 1960*, s. 17594 A.

23 Bowett, *op. cit.*, s. 154.

hükûmetini iktidardan uzaklaştırdı. Lumumba, arkadaşları Senato Başkanı *J. Okito* ve *M. Mpolo* ile birlikte Katanga diktatörü Tshombe'ye teslim edildi. Belçika'nın Kongo'ya türlü yollardan müdahale etmekte olduğu anlaşılıyordu. Katanga jandarmasında bile 231 Belçika uyruklu kişi kalmış, polis örgütünde de 58 Belçikalı polis görev yapmaktaydı. Bu arada, Katanga kuvvetleri kuzey Katanga'da harekâta katıldılar. Dünya kamu oyu da Ocak 1961'de öldürüldüğü sanılan Lumumba ile ilgili bu dehşet verici haberi öğrendi. 14 Kasım 1961'de, Lumumba'nın nasıl katledildiğini araştırmakla görevlendirilen Birleşmiş Milletler komisyonu Lumumba ve iki arkadaşının, herhalde, Belçikalı bir subay tarafından Tshombe'nin huzurunda vurularak öldürüldüğünü saptamıştı.[24]

Belçika'nın körüklediği ve yerli gericiliğin âlet olduğu bu cinayet dünya kamu oyunda şiddetli tepkiler yaratırken,[25] *Afrika Birliği Partisi*'nin lideri ve Lumumba'nın yakını olan *Antoine Gizenga* ülkenin doğu toprakları üstünde Stanleyville'de yeni merkezî hükûmeti kurduğunu ilân ediyordu. Haziran 1961'de yeni Parlâmento kurulduysa da, Parlâmentonun içinden çıkan *Cyrille Adoula* hükûmetinde, Lumumba'yı destekleyenlerin yanı başında, gericiler de bulunmaktaydı. Adoula hükûmeti Kongo'da birliği kurup bağımsız bir politikaya yöneleceğini ilân ettiyse de, bu sorunları çözebilecek etkinliği gösteremedi. Hattâ ,bu arada, Ocak 1962'de, Başbakan Yardımcısı Gizenga tutuklandı bile. Bu gelişme yeni merkezî hükûmette de emperyalizmle uzlaşan unsurların ağırlık kazanmakta olduğunu gösteriyordu.

1960 - 1961[26] Kongo bunalımı yerli gericiliğe dayanan dış güçlerin bir kurtuluş mücadelesine ne denli darbe vurabileceklerinin bir örneğiydi. Yurtsever çevreleri birlikte ezen emperyalist güçler Kongo zenginliklerini paylaşabilmek için kendi aralarında şiddetli bir mücadeleye girişmişlerdi. Örneğin, Amerika bunalım bir yandan sürüp gider ve burada genellikle emperyalist cephede seçkin yerini korurken, öte yandan da Belçika, Fran-

24 Segal, *op. cit.*, s. 162.

25 Kongo bunalımında Birleşmiş Milletler'in varlığı hakkında: Franck Thomas ve Carey John, *The Role of the United Nations in the Congo*, New York, Oceana, 1963; Ernest W. Lefever, *Crisis in the Congo*, Washington, D. C., the Brookings Institution, 1965; Stephen Hastings, "The United Nations in Katanga," *African Affairs*, C. 61, No. 244 (July 1962), s. 191-200; Paul Martin, "Peace - Keeping and the United Nations," *International Affairs*, C. 40, No. 2 (April 1964), s. 191 – 204; Catherine Hoskyns, "The Congo as the U.N. Leaves," *The World Today*, C. XX, No. 6 (June 1964), s. 231 – 134; Kongo, Barışı Koruma Kuvveti ve B. M. Genel Sekreterinin rolü ile ilgili olarak: Türkkaya Ataöv, "Savaş ve Barışın Düzenlenmesinde Dört Yeni Gelişme," *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXII, No. 4 (Aralık 1967), s. 219 – 224, 229 – 232.

26 Catherine Hoskyns, *The Congo Since Independence: January 1960 – December 1961*, London, Oxford University Press, 1965.

sa ve İngiltere'nin daha önce sahip olduğu ayrıcalıkların bir kısmını devralmayı da ihmal etmedi. Amerika yeni Kongo Hükûmetine uçak, helikopter ve zırhlı araçlar verdi, İsrail paraşütçü taburlarını eğitti. 1962'de Kasai'de, 1963 başında da Katanga'daki ayrılma girişimlerine bir son verilirken, tam bağımsızlıktan yana olan güçler de adamakıllı ezilmekteydi. İlerici partiler tarafından Ekim 1963'de kurulan *Ulusal Kurtuluş Kurulu* yabancıların giremediği Stanleyville ve çevresinde normal bir düzen kurdukları sırada Tshombe, Belçika ve Amerikalıların desteğiyle, silâhlı müdahalelerde bulundu ve bu merkezi etkisiz duruma getirdi.

Mobutu Rejimi:

Bu olaydan sonra, Kongo politikasında iki büyük siyasal gruplaşma oldu. Bir tanesi Tshombe'nin önderliğinde olup, Conakat başta olmak üzere, 49 sağ partiyi bir araya getiren *Kongo Ulusal Topluluğu* (ya da kısaca *Conaco)* idi. Mart-Nisan 1965 seçimlerini de bu topluluk kazanmıştı. Kasavubu çevresi ise, bunun karşısına *Kongo Demokratik Cephesi* ile çıktı. İç çelişiler ve mücadeleler sonucu Tshombe[27] Eylül 1965'de iktidardan yuvarlandı. Kasımda da Kongo Silâhlı Kuvvetler Başkanı *Mobutu* Kasavubu'yu Cumhurbaşkanlığından uzaklaştırdı. Yeni başkan bütün siyasî partilerin faaliyetlerini durdurdu, dernekleri ve sendikaları kapattı. Cumhurbaşkanı aynı zamanda Hükûmet Başkanlığını da ele aldı, Parlâmentoyu bir danışmanlar kurulu durumuna indirgedi. Ülkeyi sekiz vilâyete böldü, herbirinin başına yalnız kendine karşı sorumlu olacak olan birer vali koydu. Eski Belçikalı devlet adamlarından mülhem adlarla anılan kentlerin isimlerini değiştirdi ve böylece Leopoldville "Kinşasa", Elisabethville "Lumumbaşi" ve Stanleyville "Kisangani" oldu. Mobutu *Devrimin Ulusal Hareketi* adlı bir parti de kurarak sendikaları da ona bağladı. Hükûmet Ocak 1967'de en büyük yabancı maden şirketi olan *Union Minière*'i devletleştirdi ve onun yerine yerli bir şirket olarak *Société générale Congolaise de minière* kuruldu. Haziran 1967 para reformu yerli parayı güçlendirecek nitelikteydi. Mobutu, son yıllarda, Lumumba çizgisi ile yabancı şirketlere bağlı tutucular arasında bir orta yol izlemekteyse de, ülkenin sorunlarının temelden çözülmekte olduğuna dair bir kanıt henüz yoktu. Devletleştirme ve para reformu gibi bazı ekonomik tedbirlere rağmen işsizlik büyük gerçek olarak dimdik ayaktaydı. Asya-Afrika Yazarlar Birliğinin bir yayını Mobutu'yu şöyle tanımlıyordu: "Mobutu Belçika sömürgeciliğinin kanatları altında bir savaş lorduydu...Kendini bir dev-

27 John Hatch, "Tshombe in a Corner," *New Statesman*, C. LXVIII, No. 1744 (August 14, 1964), s. 203 – 204; Catherine Hoskyns, "The Tschombe Regime," *The World Today*, C. XXI, No. 2 (February 1965), s. 43 – 47.

rimci gibi göstererek, siyasal madrabazlığa başladı. Belçika yönetimi sona erdikten sonra, kendini yeni efendisi Amerika'nın kollarına attı."[28]

1977 olayları da bu noktayla ilgili görünmektedir. İlk olarak Mart 1977'de duyulmağa başlayan olaylar merkezdeki hükûmet ile adı önceden "Katanga" olan *Şaba* bölgesi arasında bir çatışmanın derinleşmekte olduğunu gösteriyordu. Bu çatışmaya yabancıların katılması olaya hemen "uluslararası" bir nitelik kazandırdı. Zaire'nin, aslında, Angola, Küba ve Sovyet birliklerince işgâl edilmekte olduğunu yayan Batı çevreleri Amerika'da Beyaz Saray'ın, Kongre'ye danışmağa gerek bile görmeden, merkezî hükûmete iki milyon dolarlık yardıma karar verdiğini, bunu Brüksel ve Paris'in izlediğini gizlememektedirler. Ayrıca, Zaire'ye Batı'dan paralı askerler gelmekte, İsrail Zaire güvenlik hizmetlerinin yeni baştan örgütlenmesi işini üstüne almaktadır. Bu durumda, merkezdeki Mobutu rejiminin Güney Afrika'daki ırkçı rejimle ilişkiler kuracak kadar ileriye gittiği de anlaşılmaktadır. Batı (ve, başka nedenlerden ötürü, Çin Halk Cumhuriyeti) Mobutu rejimini kıtanın bu yöresinde ana dayanaklarından biri saymaktadır. Batı'nın bu tercihinde eski Belçika Kongosunun bakır zenginliği tabii ki önemli bir rol oynamaktadır. Zaire, bugün de, dünyanın en çok bakır çıkaran ülkeleri içinde altıncı durumdadır. Bakır, bilindiği üzere, silâh endüstrisi için ana ham maddelerden biridir. İkinci olarak, bugün de, yeryüzü kobalt üretiminin yüzde 67'si Zaire'den çıkmaktadır. Endüstride işe yarayan elmasın üçte-biri de oradan geliyor. Amerika'nın Zaire madenlerindeki yatırımları bir milyar dolar civarında. Bu durumda, hangi çevrelerin Zaire'deki iç çatışmalarla daha yakından ilgili olabileceği kendiliğinden ortaya çıkıyor.

28 "U. S. 'Aid' — No Remedy for Mobutu's Doom," *The Call*, Afro – Asian Writers Bureau, Colombo, Sri Lanka, C. X, No. 1 (1970), s. 27 - 29. Belçika'nın müdahalesinden doğan bunalım atlatıldıktan sonraki Kongo hakkında kişisel gözlemlere dayanan bir Sovyet kaynağı: A. Smolin ve D. Tçentsov, *Zdyes, f Samom Serdtse Afrika*, Moskva, Maladaya Guvardiya, 1965, 367 s.

ANGOLA ve MOZAMBİK

Giriş:

1,246,700 km. kare büyüklüğünde olan *Angola*[1], bağımsızlığını kazandığı 11 Kasım 1975'e kadar, Portekiz'in en büyük deniz-aşırı toprağı durumundaydı.[2] Yalnız Angola Portekiz'in on kat büyüklüğündeydi. Daha önemlisi, Portekiz'in Afrika'daki sömürgeleri anayurd topraklarının yirmi-iki katıydı.

Angola kıt'anın Atlantik kıyısına aşağı yukarı bir kare gibi yerleştirilmiştir. On-beş vilâyete ayrılmışsa da, bunlardan biri olan *Cabinda* ile coğrafya bağlantısı yoktur. Kuzeyde yer alan küçük Cabinda vilâyeti üç yandan *Zaire* (Kongo-Kinşasa) ve *Kongo Halk Cumhuriyeti* (Brazzaville) topraklarıyla çevrilidir. Güneydeki asıl Angola kara kitlesi kuzeyde ve doğuda Zaire'ye, doğuda *Gambia*'ya ve güneyde de *Namibia*'ya (Güney Batı Afrika) komşudur.

Angola'nın üçte-ikisini oluşturan düzlükte beyaz Portekiz yerleşmeleri vardı. *Namib Çölü*'nün uzantılarına daha çok güney kıyılarında rastlanmaktadır. Kuzey - batıda ormanlarla kaplı dağların bulunduğu bölgeler kahve yetiştirmeğe olduğu kadar Portekizlilere karşı başkaldıranların saklanmalarına da elverişliydi. En yukarda Cabinda bir ekvator ormanıdır. Angola nehirleri ulaşıma uygun değildir. *Cuanza* Nehri *Donda*'ya kadar 193 km. işe yarar. Zaten, *Ngola Krallığı*'na dıştan müdahaleyi kolaylaştıran da bu su yolu olmuştu.[3]

---

1 Allison Butler Herrick *et al.*, *Area Handbook for Angola*, Washington, 1967; D. L. Wheeler ve R. Pélissier, *Angola*, London, Pall Mall, 1971.

2 Richard Pattee, *Portugal and the Portuguese World*, Milwaukee, 1957; *Portuguese Africa*, Boston, Harvard University Press, 1959; Ronald H. Chilcote, *Portuguese Africa*, New Jersey, Prentice - Hall, 1967; D. M. Abshire ve M. A. Samuels, *Portuguese Africa: A Handbook*, London, Pall Mall, 1969; Davidson, *op. cit.*, s. 406 - 422; Türkkaya Ataöv, "Portekiz'in Sömürgeleri," *Barış*, Ankara, 29 Nisan - 2 Mayıs 1974.

3 Öteki önemli nehirler: Çiloango, Kongo, M'bridge, Loge, Dande, Bengo, Longa, Covo, Catumbela, Coporola ve Cunene. Cuando, Cubango ve Zambezi gibi nehirler de Angola topraklarından doğuyorlarsa da, oturulmayan doğu ve güney bölgelerinden geçtiklerinden, ülkedeki etkileri sıfıra yakındır. Cassai (Kasai), Cuilo (Kwilu) ve Cuango (Kwango) ise, Angola'dan çok Kongo'ya (Kinşasa) faydalı olmaktadır.

Yüzölçümünün büyüklüğü dikkate alınırsa, Angola'nın nüfusu (5,5 milyon) az sayılmalıdır. Ama etnik gruplar hepsi *Bantu* olan *Ovimbundu* (2 milyon), *Mbundu*, *Kongo*, *Lunda - Çokwe*, *Nganguela*, *Nyaneka*, *Humba* ve *Ovambo*'dur. Bantu olmayan *indigenas* 20,000 kadardır. Başkent *Luanda*'da 300,000 kadar insan yaşar. Bir Avrupa kenti havasını veren gökdelenlerin yanıbaşında fakir *muceques* mahalleleri vardır.

784,961 km. kare büyüklüğündeki *Mozambik*[4] kıt'anın Hind Okyanusu kıyısındadır. Komşuları kuzeyde *Tanzanya*, doğuda *Malawi*, *Zambia* ve *Rodezya* ve güneyde de *Güney Afrika* ile *Swaziland*'dır. Kıyı şeridi 2,470 km. uzamaktadır. Mozambik'te de hepsi Hind Okyanusuna dökülen en az yirmi-beş nehir vardır. En büyüğü *Zambezi*'dir. Bu nehrin Mozambik topraklarından geçen 820 kilometresinin yarısı kadarı ulaşıma elverişlidir. Doğu Angola'dan akan bu büyük nehir Portekizlilere doğu kıyısından Afrika'ya nüfuz etme olanağı vermiştir.[5]

Mozambik'te nüfus yoğunluğu Angola'ya nazaran daha fazladır. Toplam nüfus 7 milyonu aşar. Başkent *Lourenço Marques*, ikinci büyük liman da karalar içinde sıkışmış olan Rodezya'nın çıkış noktası olan *Beira*'dır. Ülkeyi ikiye bölen Zambezi Nehri'nin kuzeyindeki ana etnik gruplar Müslüman *Makua - Lomwe*'ler, *Makonde*'ler, *Nyasa Gölü* çevresinde yaşayan *Nyanja* ve *Çewa*'lardır; Zambezi'nin güneyinde ise, *Tonga* (1,5 milyon), *Çopi* ve *Şona*'lar yaşamaktadır.

"Hafif Siklet" Portekiz Sömürgeciliği:

Portekizliler Afrika'daki varlıklarını On-beşinci Yüzyıla kadar çıkarırlar. Bazı Atlantik adaları dışında, bu inancın gerçek bir dayanağı yoktur.[6] Portekiz denizcilerinin Gine kıyılarına 1440'larda vardıkları, Angola kıyılarına da 1482'den sonra ulaştıkları ve *Vasco da Gama*'nın 1497 - 1499 yıllarındaki ünlü yolculuğunda Afrika'nın Hind Okyanusu kıyılarındaki bazı noktalara uğradığı doğrudur. Ancak, Angola kıyısında Luanda kentini 1575'de kurmuşlar, Mozambik kıyılarında, sonra da *Sena* ve *Tete*'de küçük yerleşmeler meydana getirmişlerdi.

On-dokuzuncu Yüzyılın sonlarına gelinceye kadar, Portekiz'in bu topraklar üstünde gerçek bir egemenlik kurmadığı açıktır.[7] Hattâ, askerî

4 Eduardo Mondlane, *The Struggle for Mozambique*, London ve Baltimore, Penguin, 1969; C. F. Spence, *Moçambique*, Cape Town, 1963.

5 Hidroelektrik ya da sulama değeri olan öteki nehirlerin önemlileri: Incomati, Limpopo, Save, Buzi, Pungue, Licungo, Ligonha, Molocue, Mocuburi, Lurio, Moluli, Montpuez, Messalo, Rovuma ve Lugenga.

6 "Afrika," *Bâlşaya Savyetskaya Entsiklopediya*, Moskva, 1963, C. I, s. 66.

7 Richard Hammond, *Portugal and Africa: 1815 - 1910*, Stanford, 1966.

üslerin uzağındaki yerlere ancak Yirminci Yüzyılın başında erişebilmiştir. Portekiz'in bu başarısızlığının nedenleri kısmen İngiltere ya da Almanya gibi endüstrileşmiş bir devlet olmayışı, buna bağlı olarak ekonomik ve askerî açılardan zayıf oluşu, kısmen de yerlilerin direnmesiydi. Portekiz Afrika'nın bölüşülmesine, bir kaynağın yerinde deyimiyle, "hafif siklet"[8] olarak katılmıştır. Angola ve Mozambik sınırları 1891 konvansiyonu ve onu izleyen andlaşmalarla saptanmıştır. *Gine (Bissau)* sınırı da Fransa ve İngiltere ile varılan andlaşmalar sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu toprakların Afrikalıları ufak köylerde klân ve kabileler halinde yaşıyorlar, ilkel çiftçilikle uğraşıyorlar, Angola'nın güneyinde ve Mozambik'in çeçe sineği bulunmayan bölgelerinde hayvancılık yapıyorlar, kıyıda ve nehirde balık avlıyorlardı. Bu durumun değişmemesinden bir ölçüde Portekiz sorumluydu. Buralarda öteki Afrika sömürgelerindeki kadar bile ekonomik gelişme beklenemezdi. Portekiz'in kendi, geri ve kalkınmamış bir ülkeydi. Yeteri kadar sermayesi yoktu, teknik kolaylıklardan mahrumdu, uzmanları kendine bile yeterli değildi. Yerlilerin devlet ve ulusa doğru gelişmelerini de baltaladı. Portekiz şirketleri yerlilerle basit ticaretten ileri gidemiyor, kötü cins şarap ve kalitesi düşük kumaş satıyorlardı. Tarımda ve olduğu kadarıyla endüstride Portekiz sermayesine rastlanıyorsa da, bu sömürgelerin ekonomisine aslında İngiltere egemendi. Portekiz'in kendi İngiltere'nin elinde bir yarı - sömürgeydi. Portekiz sömürgeciliğinin özelliği de buydu. Ve bu nedenden ötürü, Portekiz sömürgelerinin kaybedilmemesi konusunda Portekiz kadar öteki büyük sömürgeci devletler de duyarlık gösteregelmişlerdir.

Angola'da dış ticaret İngiliz şirketlerinin elindeydi; şeker, kenevir ve diğer ihracat ürünlerini onlar çıkarıyorlardı. İngilizler, Amerikan ve Belçika sermayesinin de katılmasıyla, 1917'de *Companhia de Diamantes de Angola*'yı kurdular. Bu şirket elmas arayacak ve çıkaracaktı. İngiliz sermayesi 1903 - 1931 yılları arasında Angola'nın ana limanı olan Lobito'yu Katanga madenlerine bağlayan demiryolunu yaptı. Bu stratejik demiryolunun sahibi olan şirket paylarının % 90'ı İngiliz tekellerininidi. Portekiz Mozambik'in yarısından fazlasını da İngiliz şirketlerine verdi. *Companhia de Nyassa* 190,000, *Companhia de Moçambique* 135,000 ve *Companhia de Zambezi* 103,000 kilometre kare sahibi oldu. Bütün yönetim bu şirketlerin elindeydi. *Companhia de Moçambique* kendi adına para bile basıyordu. Şeker kamışı, pamuk, yer fıstığı ve kenevir, herşey bunlarındı. Mozambik limanlarına girip çıkan 24 gemi de bunların, yalnız ikisi Portekizlilerindi. Sömürgelerde Belçika sermayesi de vardı. Elmas,

8 *Africa: South of the Sahara, 1972*, London, Europa, 1972, s. 145.

kahve ve pamuktan büyük kârlar ediyorlardı. Yabancılar liman ve demiryollarına büyük yatırımlar yapmışlardı. Çıkardıkları maden ve öteki ham maddeleri böyle ihraç ediyorlardı. Bu limanlar diğer İngiliz sömürgelerinden edinilen ham maddelerin ihracında da işe yaramaktaydı.

1929 - 1933 dünya ekonomik bunalımı gelip çattığında Portekiz iflâsın eşiğindeydi. Bu durumdan sömürgeleri daha da fazla sömürerek kurtulabileceğine inandı. Daha önce Maliye Bakanı ve Sömürgeler Bakanı olmuş olan *Salazar* da bu ortam içinde iktidara gelerek faşist devletini *(Estado Novo)* meydana getirdi. Sömürgelerde de faşist askerî yönteme dayanan bir denetim kurdu.[9] Hiçbir Afika sömürgesi bu denli bir baskı altında tutulmamıştı. Yöneticiler her kademede Portekizliydi; ordu birlikleri heryere girmişlerdi; sivil polis her alana nüfuz etmişti. 1928-1933 yılları arasında kabul edilmiş olan yasalar zorla çalıştırmayı hukukîleştirmişti. Portekizli yetkililer herhangi bir Afrikalıyı yakalayıp istedikleri yerde üç aydan bir yıla kadar çalıştırabiliyorlardı. İtiraz edenlerle ağır vergilerden herhangi birini ödeyemeyenler çalışma kamplarına atılıyorlardı. Sömürgelerin 16 - 60 yaşları arasındaki büyük erkek nüfusu gelirlerinin üçtebirini "yerli vergisi" olarak vereceklerdi. Dolaylı vergiler de büyük ölçüde arttı. Okadar ki, gelirin yarısı vergilerden toplanıyordu.

Portekiz, iş gücünün bir kısmını *Güney Afrika* ve *Güney Rodezya*'ya satmakta, bundan da gelir temin etmekteydi. 1928'den sonra *Transvaal* maden ocaklarına her yıl 100,000 kadar Mozambik'li yollandı. Portekiz yolladığı Afrikalı başına bir miktar para almaktaydı. Bundan başka, Güney Afrika ihracatının % 47.5'unu Mozambik limanlarından yapmak zorundaydı. Bu "transit" geliri yüzlerce milyon *eskudo*'yu bulmaktaydı. Salazar sömürgeleri Alman sermayesine de açmak istedi. *Hitler* ile 1936'da yaptığı bir anlaşmaya göre, Almanya Angola'nın doğal zenginliklerini 99 yıl işletebilecekti. *Krupp* bu iş için hemen mühendis ve teknisyen yolladıysa da, İngiltere'nin mukavemeti sonucu Nazi Almanyasının buraya nüfuzu önlendi.

Portekiz yerlilerin çok küçük bir azınlığını ajan olarak kullanabilmek için bir yol da bulmuştu. Sömürgelerde yaşayanları ikiye ayırıyordu: Portekizli doğan "uygarlar" ve "uygar olmayan" Afrikalılar. Zaten "uygar" doğmuş olanların yerlileri sömürmekten başka yapacak bir şeyleri yoktu. Geri kalanın "uygar" olabilmesi için Portekizceyi çok iyi öğrenmesi, Hıristiyanlığı kabul etmesi, gelirinin belirli bir seviyenin altına düş-

9 Hugh Kay, *Salazar and Modern Portugal*, London, 1970. Portekiz sömürgeciliğinin eğitim, kültür, bilim ve kitle haberleşmesi üstündeki etkilerini inceleyen bir araştırma: Eduardo de Sousa Ferreira, *Portuguese Colonialism in Africa: the End of an Era*, Paris, UNESCO, 1974.

memesi, "iyi bir karaktere" sahip olması, Portekiz ordusunda görev alması ve "Portekizli gibi" yaşaması gerekti. Angola'da yerlilerin yüzde - birinden, Mozambik'te de binde-birinden daha azı bu anlamda "uygar" olabildi. Ne var ki, Portekizlilerin umudlarının boşa çıktığı söylense yeridir. Bu küçük ayrıcalıklı zümre içinden yabancıların ajanlığını yapan bir avuç insan, tabii ki, çıktı. Ama gene bu küçük azınlığın içinde bile büyük çoğunluk kendi halkına bağlı kaldı. *Angola Ulusal Afrika Birliği* gibi örgütleri kurup sömürge - aleyhdarı eyleme yönelenler de bunlardı. Bu kuruluşun içinde bir grup bu birliği halka dayanan bir parti haline getirmeyi bile tasarladıysa da, ne taban henüz bir yığın partisine hazırdı, ne de Portekiz dizginleri gevşetmekten yanaydı. 1929'un bu ilk kuruluşları daha sonraki kurtuluş hareketlerine hazırlık niteliğindeydi, okadar.

İkinci Cihan Savaşından önce, Portekiz sömürgelerinde düzenli bir başkaldırma beklenemezdi. Portekiz ordusu, polisi ve sivil memurları sömürgeleri mengene gibi sıkıyorlardı. Bu topraklarda kurtuluş mücadelesinin geç uyanmasının bir önemli nedeni de buydu. Bu sömürgelerin ekonomik büyüme hızı, Afrika ölçüleri içinde bile, o derece düşüktü ki, Angola ve Mozambik'te sömürge aleyhdarı hareket için gerekli objektif birikim çok geç teşekkül etti. Yerli proletaryanın başkaldırması birkaç örnekten ileri gidemiyordu. 1924'de Angola'da *Port Amboin* tarım işçileri, 1925'de Mozambik liman işçileri, 1930'da Luanda proletaryası ve nihayet 1939'da Angola *Mukuba* kabilesinin isyanı akla gelebilecek olan önemli başkaldırmalardır. Bütün bunlara faşist Portekiz jandarmaları ve düzenli kıt'alar karşı koymuştur.

Portekiz 1939 - 1945 yıllarında ikili bir politika izleyerek kendi çıkarını yeğ tuttu ve savaş sonunda borçlu bir devlet olmaktan çıkarak İngiltere'ye borç vermiş olan (80 milyon *pound)* bir devlet durumuna geldi. Altın ve döviz rezervleri altı kat arttı. Portekiz'in malî durumu güçlendikçe, Salazar da yerine yerleşti. Savaşın ilk yıllarında faşizm kazanır durumdayken, Portekiz Almanya'ya yanaştı. Mozambik'te Lourenço Marques bir Alman casusluk merkezi gibiydi. Alman tücarları, uzmanlar ve danışmanlar Portekiz sömürgelerinde rahatça hareket ediyorlardı. 1944'de durum değişti. Portekiz, İngiltere ve Amerika'nın isteklerine uyarak, Almanya'ya ihracatı kesti ve *Azor* Adalarında Müttefiklere hava ve deniz üsleri verdi. Ama faşist Salazar savaştan sonra Portekiz'deki Alman mallarına dokundurtmadı. Tüm savaş boyunca Angola'dan yapılan ihracat iki, Mozambik'ten yapılan da üç kat arttı. Gelirleri yükselen Portekiz sömürge imparatorluğunu ayakta tutan mekanizmaya da daha fazla para ayırabilecek duruma geldi.

İkinci Cihan Savaşından Sonra:

İkinci Cihan Savaşından sonra dünya güç dengesinin değişmiş olması ve kıt'anın bütününde bağımsızlığa doğru akımların başlaması Portekiz'i temelde bir farklılık göstermeyen değişikliklere itti. 1951'de ilân edilen bir yasayla sömürgeler Portekiz'in "deniz-aşırı vilâyetler"i sayıldı. Bu toprakları Portekiz ile tek bir devlet içinde gören bu hukuk oyununa bu faşist rejimin Birleşmiş Milletlere alınmasının sözkonusu olduğu sırada başvurulmuştu. Böylece, Portekiz'in artık sömürgeleri olmadığı ve Birleşmiş Milletler'in herhangi bir organına da bu topraklar hakkında bilgi vermek zorunda olamayacağı söylenmek isteniyordu. Yoksa, sömürgelerde hiçbir şey değişmiş değildi.

Salazar Angola ve Mozambik'te Portekiz sermayesini güçlendirecek bazı tedbirler de aldı. Portekiz malları için tercihli tarifeler kondu, yeni şirketlerin yarı sermayesinin Portekiz olması zorunluluğu saptandı, İngiliz Beira şirketinin faaliyetine son verildi ve 1953'de başlayan 5 - Yıllık Plânlarla sermayenin sistemli hareketi sağlandı. Angola dünya pazarlarına en çok kahve yetiştiren yerlerden biri olmuştu. Gene buradan çıkarılan elmas yılda bir milyon karatı aşmaktaydı. Bir miktar demir, manganez cevheri ve petrol de çıkarılmaktaydı. Portekiz ihtiyacı olan pamuğun tümünü Mozambik'ten elde ediyordu. Mozambik kenevir, kömür, boksit ve altın da vermekteydi.

Öte yandan, 1945'den sonra, Portekiz'in Afrika sömürgelerine Amerikan sermayesi de girmiştir. Yatırımlar gittikçe yükseldiği gibi, Amerika Portekiz'e sömürgelere karşı kullanabileceği askerî malzeme de vermiştir. Bu topraklarda Batı Alman sermayesi de vardı. Angola'da demir cevheri çıkartan konsorsiyumda en güçlü şirket Krupp'du. Aynı sömürgede Luso'da linyit yataklarını da Alman sermayesi Portekiz ile birlikte işletmeğe başlamıştı. Portekiz ve yabancı şirketler Angola ve Mozambik'ten büyük kârlar elde etmekteydiler. Örneğin, elmas çıkaran şirketin yıllık net kârı yüz milyon *eskudo*'yu aşmaktaydı. Bu kârların temelinde sömürgelerin ücret karşılığında çalışabilecek halkının yarısına yakınının zorla çalıştırıldığı gerçeği yatıyordu.

Salazar sömürge topraklarına Avrupalıları yerleştirme yollarını da denemiştir. Angola'da verimli *Kunene* Vadisini, *Cela*'yı ve *Cuanza* ile *Benguela* bölgelerini onlara ayırmıştır. On yıl öncesine kadar Avrupalılar ekilebilir toprağın 1,5 milyon hektarına, onlardan yirmi kat daha kalabalık olan yerliler ise ancak iki milyon hektara sahiptiler. Mozambik'te gene 1,5 milyon hektar Avrupalılara, sadece yarım milyon hektar yerlilere aitti. Sömürge yönetimi tarımı kalkındırma faaliyetini Avrupalılara ait topraklarda yürütmekteydi.

Portekiz, yerlileri kahve ekimine zorlamıştır. Angola Afrika'da en fazla kahve üreten ikinci ülkedir. Binlerce *contratados* istihdam eden büyük çiftliklerden *(fazenda)* birkaç işçinin çalıştığı ufacık bahçelere kadar birçok yerde yetiştirilen *robusta* kahvesinin baş-alıcısı Amerika olmuştur. Dünya elmasının % 4-5'ini çıkaran Angola bu zenginliğini de yabancılara vermekteydi. Cabinda'da zengin petrol yatakları olduğu son yıllarda ileri sürülmektedir. Luanda'da bir Belçika şirketi *(Petrofina)* 1955'de petrol bulmuştur. Yılda 750,000 ton demir çıkarılmaktadır. *Uige*'-de bakır bulunmuştur. Yabancılar bu topraklarda demiryollarını da ülkenin iç kısımlarına erişebilmek ve komşu Katanga ile Zambia'nın zengin madenlerine uzanmak için yapmışlardır. Örneğin, Angola'da tüm demiryolları birbirine paralel olarak kıyıya doğru uzanır. Yabancı, Mozambik'-ten de yılda 150,000 metrik ton pamuk çıkarıyordu. Mozambik çay üretiminde üçüncüydü. Kömür yılda 350,000, demir cevheri 360,000 ton çıkarılmaktaydı. Mozambik gelirinin çoğunu Rodezya, Zambia, Malawi ve Güney Afrika'dan limanlara taşıdığı mallardan temin etmekteydi. Bu "aracı ekonomi"de demiryolları önemli rol oynarlar. 3,245 km. tutan hatlar üstünde yılda 15 milyon ton kadar yük taşınmaktaydı.

Öte yandan, 1950'lerin ilk yıllarında bir Afrikalı, ortalama olarak, yılda bir kilo et yiyor, bir litre süt içiyordu. Her yıl binlercesi açlık, hastalık ve bitkinlikten ölmekteydi. Doğan çocuklardan yarısından fazlası daha 3-5 yaşını bulmadan göçüp gitmekteydi. Ortalama ömür, zaten, otuzdu. *Portekiz*'in Vatikan ile 1940'da yaptığı andlaşma gereğince, yerlilerin eğitimi Katolik Kilisesine bırakılmıştı. Angola ve Mozambik yerlilerinin % 99'unun hâlâ okuma-yazma bilmemesinden kilisenin eğitim görevini ne denli yerine getirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Herhangi bir işçi örgütünün yasaklanmış olması ve sadece faşist kooperatif sendikaların kurulması çalışanların sınıf bilincinin teşekkülünü tabii ki geciktirmiş ve Angola ile Mozambik'in geç uyanışının bir başka nedenini oluşturmuştur.

BAĞIMSIZLIĞA DOĞRU

Bütün bunlara rağmen, Portekiz yerlilerin birgün uyanmalarına engel olamamıştır. Bir UNESCO yayını şöyle diyordu:

> "Yeryüzünde bağımlı olarak yaşayan 28 milyon insanın yarısı Portekiz Afrikasında oturmaktadır... Portekiz egemenliği altındaki topraklar dünyadaki son sömürge imparatorluğunu oluşturmaktadır. Üstelik, bu sömürge topraklarının stratejik bir önemi de vardır... Angola Zaire'yi Güney Batı Afrika ve Güney Afrika'ya bağlayan yol üstünde

bulunmakta . . .Mozambik ise, Güey Afrika'nın ve Güney Rodezya'nın yamaçlarını korumaktadır. . .Bu toprakların zenginliği de bir gerçektir. Fransa'nın yüzölçümünün iki katından da fazla bir yüzölçümüne sahip olan Angola'da . . . zengin petrol yatakları, büyük elmas madenleri ve yüzlerce milyon tonluk demir . . .bulunmaktadır . . .Dünya kahve üretiminde de dördüncü sırayı tutmaktadır. Mozambik'e gelince, . . . o da geniş bir alanı kaplayan verimli toprakları, limanları, demiryolları ve hidro elektrik enerji kaynaklarıyla çok üstün bir iktisadî güce sahiptir."[10]

Yerliler yalnız topraklarına ve onun içindeki zenginliklerine değil, kendi geleceklerine de egemen olmak istiyorlardı. Angola'nın büyük kentlerinde, 1950'den önce bile, sömürgeciliğe karşı eyleme girişen birkaç kültür derneği ve dinî mezhep vardı. 1948'de bir avuç Angolalı aydın *Angola'yı Keşfedelim* adlı bir dernek kurmuşlardı. Dört yıl kadar sonra da, *Angola Kültür Cemiyeti* meydana geldi. Üyeleri köylere gidip yerlilere okuma-yazma öğretmeğe çalıştılar, "ulusal" bayramları gizli kutladılar. Bu faaliyetler yaygın olamazdı, fakat bazı çevrelerde bir kültüre sahip oldukları inancını uyandırdı ve ilk bağımsızlık düşüncelerini aşıladı.

Portekiz sömürgelerinin özel koşulları dikkate alındığında, din hareketlerinin de kurtuluş mücadelesine, hele başlangıçta, bir katkısı vardır. Angola'da "Tokoizm" en etkili mezhepti. Adını kurucusu *Simao Toco*'dan almaktaydı. Geleneksel Afrika inançlarıyla Hıristiyanlığın bazı ilkelerini birleştiriyordu. Başka yığın örgütlerinin yasaklandığı bu sömürgelerde Avrupalı işgâlciyi Angola'dan kovacak başka bir güç gözükmüyordu. Ulusal kurtuluş mücadelesinin öteki türlerine bakıldığında bir mezhebin eylemi, kuşkusuz, etkisiz, hattâ gerici gözükecektir. Ancak, Tokoizmin yerli halkı Portekiz sömürgeciliğine karşı mücadelelede bir görev yaptığı bilinmelidir.

Angola Halk Kurtuluş Hareketi:

Ama 1955'lerden sonra, mücadele tabii ki yeni bir aşamaya girmiştir. Bu aşamanın koşulları ve silâhları başka olacaktı. Bu toprakları Portekiz sömürgecilerinin elinden kurtarmak isteyen siyasal partiler de bu dönemde ortaya çıktı. *Angola Halk Kurtuluş Hareketi* (MPLA) bu sırada 10 Aralık 1956'da oluştu. İlk önce yurtsever aydınların başlattığı bu hareket, toplumsal köken, ırk özellikleri ve dinsel inançları ne olursa olsun,

10 "Birleşmiş Milletler Son Sömürge İmparatorluğunun Karşısında," *Görüş*, Unesco Dergisi, İstanbul, No. 6 (Kasım 1973), s. 9.

çeşitli tabakalardan Angolalıların katıldıkları birleşmiş bir ulusal cephe oldu. 1960'da 50,000'den fazla kayıtlı üyesi olan bu kuruluşun önderi devrimci bir aydın olan *Agostinho Neto* idi. Bu kuruluş bağımsızlık, cumhuriyet rejimi, yurttaşlar arasında tam eşitlik, ulusal kültürün gelişmesi, bağımsız ulusal ekonomi ve çalışanlar için azamî mesai ve asgarî ücret hakları istiyordu.

1954'de *Angola Halk Birliği* (UPA, Sonra FNLA) diye bir örgüt daha kurulmuştu. Aslında bu, Kongo'ya kaçmış olan Angolalı *Bazombo* ve *Mouçikongo* Protestanlarının bir örgütüydü. 1958'de siyasî parti oldu. Bakongo soylularından *Holden Roberto* bu kuruluşun önderiydi. Daha çok kuzey Angola'da taraftarları vardı. Kurtuluş mücadelesinin nasıl yürütülmesi gerektiğine dair açık bir programı olmadığı gibi, sadece bazı kabilelere dayanmakta oluşu da bir zaaf belirtisiydi. Daha başka irili ufaklı siyasî partiler ve sendikalar da kurulduysa da, Angola ulusal kurtuluş hareketi dağınıktı.

Bu karışıklık içinde iki ana eğilim göze çarpıyordu: devrimci Angola Halk Kurtuluş Hareketi ile daha çok kabileciliğe dayanan Angola Halk Birliği. Bunlardan birincisi bütün partiler, halk örgütleri, etnik gruplar, sömürgeciliğe karşı çıkabilecek toplumsal sınıflar ve silâhlı kuvvetleri içine alacak bir *ulusal cephe* öneriyordu. Kurtuluş mücadelesinin doğru taktiği kuşkusuz buydu. Angola Halk Birliğine de bütün yurtsever güçlerin birleşmiş cephesi birkaç kez önerilmiş, fakat reddedilmişti. Komşu Kongo'da emperyalizmle uzlaşmış olan *Tshombe* ve *Adoula* gibi siyasî önderler Angola'da birleşik cephenin kurulmasını engellemeğe çalışıyorlardı.

Portekizliler ise, terörü arttırmakla yurtsever hareketleri ezmeyi hesaplamaktaydılar. Angola'da devrimci bir patlama oluşmaktaydı. MPLA'nın öncülüğündeki yerliler 3 Şubat 1961'de *silâha* başvurdular.[11] Bu başkaldırma Portekiz'i, 1952 - 1964 yıllarını kapsayan Cezayir isyanı dışında, Afrika'da en uzun süren ve en kanlı olayların içine attı.[12] 1960'da Portekiz'in Afrika'da silâhlı kuvvetleri birkaç bin kişiydi; 1970'e kadar 180,000' lik ordunun büyük kısmı, hava ve deniz kuvvetleri Afrika'ya aktı. Yıllık ulusal gelirin yarısından fazlası "savunma ve güvenlik" konularına ayrılıyordu.

---

11 J. Marcum, *The Angolan Revolution, C. I, 1954 – 1962*, Boston, M. I. T. Press, 1969; Paul M. Whitekare, "The Revolutions of Portuguese Africa," *The Journal of Modern African Studies*, C. VIII, No. 1 (1970), s. 15 – 35; "Triumphal Development of Angolan Armed Struggle," *The Afro - Asian Journalist*, No. 2 (1970), s. 21.

12 D. L. Wheeler, "The Portuguese Army in Angola," *Journal of Modern African Studies*, C. VII, No. 3 (October 1969).

İsyancılar, devamlı olarak, siyasî tutukluların bulunduğu hapishanelere, karakollara ve radyo istasyonlarına saldırdılar. Silâhlı mücadelenin yürütüldüğü bölgeler on-dört askerî kesime ayrıldı. Mart 1961'de Angola Halk Birliği de silâhlı mücadeleye katılmak zorunda kaldı.

Salazar sömürgelere sayıları artan kıtalar ve modern silâhlar sevketmek zorunluluğunu duyuyordu. Portekiz *NATO* müttefiklerinden devamlı yardım almaktaydı.[13] Amerika napalm bombaları, Batı Almanya uçak ve makinalı tüfek, İngiltere savaş gemileri verdi. Batı Almanya'nın Portekiz'in özellikle hava kuvvetlerini güçlendirmede rolü olmuştur. 1966'da Portekiz'e kırk jet avcı uçağı veren bu devlettir. Bu konuda Gana Dış İşleri Bakanı şöyle demişti:

> "*Portekiz NATO müttefiklerinden ve özellikle Güney Afrika ve Rodezya'dan destek almasaydı, Afrika'dan çok önce kovulur giderdi.* NATO müttefiklerinden silâhlar ona... gûya...Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü üyesi olarak veriliyor...ama Portekiz'in bunları sömürgeci savaşlarını sürdürmek için kullandığını gösteren, özgürlük savaşçılarının ele geçirdikleri silâhlar biçiminde, pek çok kanıt vardır."[14]

Birleşik cephede de önderlik mücadelesi sürüp gitmekteydi. 1963 Yazında Roberto "hükûmeti"ni birkaç Afrika devleti tanıdı bile. Zamanla *Afrika Birliği Örgütü* bu kuruluşlara, öncelikle MPLA'ya yardıma başladı. Silâhlı mücadelenin başlamasının on-üçüncü yıldönümünde MPLA temsilcilerinden biri başarılarını şöyle özetlemişti:

> "Ülkemizin dörtte-birini, ya da bir milyondan fazla nüfusu barındıran 500,000 km. karesini, MPLA denetimi altında özgürlüğüne kavuşturduk. Angola, şimdi, ikiye ayrıldı: denetimimiz altında olan topraklar ve hâlâ Portekiz sömürgecilerinin denetimindeki yerler...[Portekiz] Angola ve uluslararası kamu oyunu aldatmaktan başka bir şey olmayan...bir 'otonomi'den söz ediyor...Bütün bunlar gerçek ulusal hareketi engellemek ve MPLA'yı zayıflatmak için düşünülmüş manevralardır...Mücadelemizi durdurmayacağız ve geri çekilmeyeceğiz...Cabinda bölgesinde zengin petrol damarlarının bulunması üzerine buraya 'ikinci Kuveyt' adını takan emperyalistler birçok oyunlara başvurmaktadırlar. Önümüzde, bu yüzden, önemli bir dönem

13 Aristide Ratsimbazafy, "The Portuguese Colonies and NATO," *Review of International Affairs*, Belgrade, February 5, 1971.

14 *The New Ghana*, Accra, C. II, No. 4 (1973), s. 12. İtalikler benim.

var...Arap halklarını, özellikle Mısır ve Suriyelileri... İsrail saldırısına karşı Filistinli kardeşlerimizi... destekler, Zimbabwe'de ZAPU, Namibia'da SWAPO Güney Afrika'da ANG, Mozambik'te FRELIMO ile birlikte olduğumuzu tekrarlarız..."[15]

Mozambik Kurtuluş Cephesi:

Mozambik'te de silâhlı başkaldırma yer aldı. Daha 1920'lerin sonlarına doğru *Barwe'li Makombo*'nun başarısız bir isyanı olmuştu. *Mueda*, *Xinavane*, *Machanga* ve *Lourenço Marques* başkaldırmaları hep kanla bastırılmışlardı. Adı sonuncu olarak geçen yerdeki liman işçilerinin 1949'daki grevi de önemliydi. 1960 Yazında *Moesdaş Makondeş* tarlalarında ayaklanmalar oldu. Burada da, ilk başlarda, dinsel ve gizli örgütler faaliyet göstermişti. Yığın partileri ancak 1960'larda kuruldu. Bunlardan üçünün (MANU, UDENAMO ve UNAMI) 1962 Yazında birleşmesi sonucu *Mozambik Kurtuluş Cephesi* (FRELIMO) meydana geldi. Merkezi *Tanzanya* başkentindeydi. Mozambik halkı FRELIMO'nun kurulmasından sonra etkili ve gerçek bir ulusal yapıya kavuştu. Örgütün başına *Eduardo Mondlane* getirilmişti. Afrika Birliği Örgütü FRELIMO'yu Mozambik'in tek kurtuluş örgütü olarak kabul etti. Silâhlı başkaldırma FRELIMO'nun çağrısı üstüne 25 Eylül 1964'de başladı. Bu olayı örgütün Merkez Komitesi üyelerinden *Armando Guenoza* şöyle anlatıyor:

"25 Eylül 1964 gecesi, FRELIMO militanlarından ufak bir grup Cabo Delgado vilâyetine bağlı Çai'de Portekiz yöneticilerin bulunduğu binaya saldırmışlardı. Koloni sömürüsü ve baskısının sayısız simgelerinden biri, ulusal kuvvetlerimiz önünde, işte böyle çökmüştü.

"Sömürge döneminin yıkılmazlığı efsanesinin hüküm sürdüğü dönem artık geride kalmıştı ve Mozambik halkının evlâtları, sömürgeci hırsızlara karşı silâha sarılırken bağımsızlığa doğru dönüşü olmayan yola girmiş oldu. Böylece, 25 Eylül, duygu ve deney açısından, Angola'nın 4 Şubatı ve Gine'nin 3 Ağustosu ile yakından ilişkilidir."[16]

Bu mücadele Mozambik halkının büyük bir çoğunluğu için sömürünün temellerini hedef alıp yeni ve halkçı bir toplum düzeni yaratmayı

15 Address Delivered by Victor Kamputa of the MPLA on the Occasion of the Thirteenth Anniversary of the Launching of the Struggle for Liberation in Angola, *Angola*, (teksir) 1974.

16 All India Peace Council ve Indian Association for Afro-Asian Solidarity, *Liberation Struggle* in *Portuguese Colonies*, New Delhi, People's Publishing House, 1970, s. 30.

amaçlıyordu. Ancak, küçük bir grup insan da bu fedakârlıklıkları boşa çıkarıp yabancı sömürüsü yerine kendi sömürü biçimlerini koymayı tasarlamaktaydılar. Bu çevreler 3 Şubat 1969'da FRELIMO Başkanına suikast düzenledikten sonra bu örgütten ayrıldılar. FRELIMO ise, savaşını sürdürdü. Yeni Başkan *Samora Machel* görüşlerini şöyle özetliyordu:

> "*Mozambik, Angola* ve *Gine halklarının çıkarlarına karşı şaşmaz bir kin besleyen... NATO, Portekiz'e cinaî yardımını arttırmaktadır. Dünya emperyalizminin önderleri olan A.B.D., Federal Almanya, İngiltere ve Fransa, artık ikiyüzlü mazeretlere de başvurmadan, Portekiz'e açıkca para ve silâh yardımı yapmakta, yeni savaş suçlularını herkesin gözü önünde eğitmekte ve...askerî danışmanlar bile yollamaktadırlar.* Amerika, Fransa, İngiltere ve Güney Afrika, Umud Burnu yolunu savunma görüntüsü altında, Mozambik'i deniz ve hava üsleriyle donatmakta... [ve] bu saldırı savaşına uluslararası bir nitelik vermekle...halkımızın emperyalizmin istek ve manevralarına teslim olmasını sağlamağa çalışmaktadırlar."[17]

Batı'nın Ortak Sömürüsü:

Her iki bölgede de işin silâhlı mücadeleye dönüşmesinden sonra Batı Avrupa ve Amerika Portekiz'i açık ya da gizli olarak desteklemiştir. Portekiz'in sömürgelerinde daha bir süre kalabilmiş olması Lizbon'da faşist bir hükümetin bulunması ve bazı Batılı çevrelerden aldığı yardımdan ötürüdür. Angola ve Mozambik'i sömürmüş olan yalnız İberya Yarımadasının bu devleti değildir. Angola ve Mozambik hep *ortak sömürü sistemi* altında ezilmiştir. Ekonomik bakımdan geri ve kendi bir yarı-sömürgeden başka birşey olmayan Portekiz büyük emperyalist ülkelerin kendi sömürgelerindeki ekonomik hayata egemen olmalarına ses çıkaramamıştır.

Portekiz'in Afrika sömürgelerine yabancı sermaye çekmesinin bir nedeni de *status quo*'nun korunmasında onların da yardımını temin edebilmek içindi. Nitekim, Portekiz Hükûmeti 46-412 numaralı kararı ile yabancı sermayeye kârlarını transfer hakkını tanırken bu hesaplarla hareket ettiğine inanılmaktadır.

Angola'daki petrol imtiyazı bir Amerikan şirketinin elindeydi. Gene Angola'daki zengin demir cevheri madenlerini Batı Alman firması *Krupp*

17 [Samora Machel,] "September 25," *Mozambique Revolution*, Dar es Salaam, No. 48 (July – September 1971), s. 3. Bu dergi FRELIMO'nun resmî organıdır. İktibas edilen parçada italikler benim.

ile Amerikan *General Electric* çıkarmaktaydı. Bakır üretimi Amerikan, Japon ve İsveç firmalarının denetimi altındaydı. Zambezi Nehri üstünde yapılan *Cabora Bassa* elektrik istasyonu Mozambik'teki yabancı sermayenin ortaklaşa faaliyetine bir örnekti. Portekiz bu bölgede yaşayan Mozambik'li yerlileri başka yerde zorla iskân ederek buraya bir milyon kadar Avrupalı beyazı getirmeyi tasarlamaktaydı.

Batı malî çevrelerinin sömürge rejimiyle aynı hedefleri gütmüş olduklarını kabul etmek zorundayız. 1968'de Portekiz'in Dış İşleri Bakanı olan *Nogueira*, Afrika'daki Portekiz sömürgelerinin Batı âlemi için askerî değeri olduğunu söylerken bunu kastediyordu. Sömürgelere yabancı sermaye çağrılırken de, bunlara yerli halka karşı güdülecek savaşta birer müttefik gözüyle bakılmaktaydı. Portekiz'in bu çevrelerin malî ve askerî desteği olmadan uzun bir sömürge savaşı sürdürebilmesi zaten olanak dışıydı. Almakta olduğu otomatik silâhlar, jetler, helikopterler ve napalm bombalarına karşılık olarak, Portekiz de *Cape Verde* Adalarındaki bazı üslerini NATO müttefiklerinin emrine vermişti.

Görüldüğü gibi, Afrikalılar karşılarında yalnız Portekiz'i değil. uluslararası emperyalizmi de bulmaktaydılar. Onların karşısında sömürgeci ve ırkçı rejimlerin askerî, siyasal ve ekonomik çabalarının ortak cephesi vardı. İlgili Batılı devletlerin casusluk ve polis örgütleri arasında sıkı bir işbirliğinin yıllardır sürdüğü de bilinmekteydi. Askerlik alanındaki sorumlular birbirleriyle devamlı olarak danışmaktaydılar. Ancak, olaylar gösteriyordu ki, Portekiz, sayı ve teknik üstünlüğüne rağmen, umduğunu elde edemiyordu. Portekiz'in başvurduğu tüm manevralar geri tepiyordu. Bu devlet, bir ara, Afrikalılara karşı Afrikalıları kullanmayı denemiş, orduya zorla, yüksek ücretlerle, rüşvetle ya da kandırarak birtakım yerlileri almıştır. Yalnız, bunların sayıları kabarık olmadığı gibi, sömürge yöneticilerinin tam güvenine de kavuşamamışlardı. Ayrıca, kurtuluş savaşlarının sadece askerî güçle bastırılamayacağını bilen Portekizliler, Amerikalıların Vietnam'da denedikleri gibi, "stratejik köyler" kurmuşlar, çevrelerini muhafızlarla donatmışlar, gerçekte yerlileri toplama kamplarına hapsetmeğe çalışmışlardı. Yerli halk buralara girmemekte direndi. Öte yandan, bazı yerlilere Portekiz yurttaşlığı verildi, bir kısmı yönetimde ikinci derecede önemli yerlere getirildi. Sömürgeciler yabancı sermayenin bir avuç Afrikalının gelirini arttırdığını söyleyerek, Afrika halklarının artan ölçüde sömürülmesini sanki Afrika'nın "kalkınması"ymış gibi sunuyorlardı. Portekiz kabileler-arası rekabet ve düşmanlıklardan da faydalandı. Arasıra "iç işlerde otonomi" diye bir kavram ortaya atmış, dünya kamu oyunu yanıltmağa çalışmıştı. Sömürgeciler bütün bu manevraların ulusal bilinci uyuşturacağını ummuşlarsa da, tahminleri boşa çıktı.

Ulusal Kurtuluşçuların Dünya Görüşleri:

Angola kurtuluş örgütüne bağlı silâhlı birlikler, kurtarılmış yerlerde önce toplumsal bünyeye yeni bir düzen vermişler, ondan sonra askerî hareket yeni bölgelere sıçratılmıştır. Kurtarılmış yerlerde Angolalılar okullara yollanmış, tıbbî bakım ayaklarına getirilmiş, yönetim ve denetim halkın eline verilmiştir. Mozambik'te de FRELIMO önce *Cabo Delgado*, *Niassa*, *Tete* ve *Manica e Sofala* denen bölgeleri kurtarmış, buralarda tarım üretim ve tüketim kooperatifleri kurmuş, demokratik eğitim uygulamış ve sağlık hizmetleri halka ilk kez indirilmiştir. Cephenin egemenlik alanı genişledikçe, düşmanın karakollarının birbirleriyle bağlantısı bile kaybolmuş, Portekiz taburları yürüyüşe bile çıkmaktan çekinir olmuşlardı.[18] Mozambik'in Portekiz işgâli altında olan bölgelerinde yabancı kendini biraz olsun sempatik gösterecek tedbirleri bile alamamış, geçen yüzyılı hatırlatan bir yönetim sürüp gitmiştir. Örneğin, yerlinin yetiştirdiği hububat kilosu bir *eskudo*'dan, Portekizlinin hububatı ise üç *eskudo*'dan satılmaktaydı. *Siyah* Afrikalının ineğine 20, Portekizlininkine 80 dolar ödeniyordu. İneğini 20 dolara satmış olan yerli aynı hayvanı beyazdan geri almak istese, 80 dolar ödüyordu.

Öte yandan, kurtuluş mücadelesini bastırmakla görevli Portekiz generali *Kaulza* 1970'de yerli mukavemetçilerin işini kısa sürede bitireceğini söylemiş olmasına rağmen, çatışmalar uzamış, üstelik savaş Portekiz aleyhine gelişmişti. Faşist Lizbon rejimi Afrika kıt'asında birçok devletlerce boykot edilmekte olan ırkçı Güney Afrika ve Rodezya'dan devamlı destek umuyordu. Rodezyalı *Ian Smith*'in 1972 sonunda Avrupa'ya ilk gidişinde birinci iş olarak Lizbon'da Başbakan *Marcello Caetano*'yu görmüş olmasının nedeni de buydu. Angola ve Mozambik'teki savaş ırkçıların ve sömürgecilerin ortak savaşıydı. Kurtuluş mücadelesini yürüten yerli halkın üstüne devletler hukukunca yasaklanmış kimyevî maddeler atan uçakları Güney Afrikalı pilotların kullanmasının hikmeti de buydu. Güney Afrika'daki rejim Afrika kıtasındaki gericiliğin kalesidir. Lizbon Amerika'yı daha fazla ilgilendirmek için Mozambik'te yeni petrol imtiyazları ve *Nacala*'da yeni üs vermeyi de denemiştir.

Öte yandan, kurtuluş mücadelesini yürütenler uluslararası toplumda artan ölçüde tanınmağa, saygı görmeğe başladılar. Örneğin, 27 - 29 Haziran 1970'de Roma'da "Portekiz Sömürgeleri Halklarını Destekleyen Uluslar-

18 Ancak, Angola'daki halkçı kuruluşların kendi aralarındaki bazı farklılıklar, faşist Portekiz'in yenilgiye uğratılmasından sonra, ciddî boyutlara varmıştır. FNLA örgütünün MPLA örgütünden elli-bir kişiyi makinalı tüfekle öldürdüğüne dair: "FNLA - MPLA Feud: Angola in the Intrigue of World Politics," *Nigerian Herald*, Lagos, C. II, No. 445 (April 1, 1975), s. 9.

arası Konferans" adı altında bir toplantı yapıldı.[19] Toplantının Adalet Komisyonu raporunda[20] Portekiz'in Angola, Mozambik, Gine ve Cape Verde'de "sömürge - egemenliğinin *hukuk - dışı*"[21] olduğu, buralardaki kurtuluş örgütlerinin toprakların büyük bir kısmını zaten "kurtarmayı başardıkları", sömürgeci devletin halkların kendi geleceklerini kendilerinin saptama hakkını *(self - determination)* barışçı yoldan teslim etmedikçe "bu hakkın tek etkili garantisi" olarak silâhlı mücadeleye başvurma yolunun kaldığı, sözkonusu çatışmanın "uluslararası nitelikte" olduğu ve bu mücadele "hukukî" kabul edilmesi gerektiği halde, sömürgeci devlete yardım etmenin "hukuk - dışı bir müdahale" sayılacağı ileri sürüldü. Aynı görüşe göre, bu sömürgeler Portekiz'in "deniz - aşırı vilâyetleri" değildi ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasının millî yetkiyle ilgili maddesi (Madde 2/7)[22] bu konuya uygulanamazdı. Toplantıya katılanlar Portekiz'e NATO, Güney Afrika ve Katolik Kilisesinin desteğini de kınamışlardı.

Nisan 1972'de Birleşmiş Milletler[23] adına hareket eden bir komite Portekiz sömürgelerindeki durumu yerinde saptanmış ve görüşmüştür. Bu toplantılar Portekiz Hükûmetince protesto edilmiş, eski faşist iktidarı Nisan 1974'de bir darbeyle düşürmüş olan fakat 1972'de Sömürgeler Genel Valisi olarak görev yapan *General Antonio Spinola*, kurtarılmış bölgeleri gezen Birleşmiş Milletler uzmanlarına akıl-dışı bir tepki göstererek, onların bulunabileceği bölgeleri uçaktan bombalamış, bu hareketi helikopterden bizzat kendi yönetmişti.

Öte yandan, B. M. Genel Kurulu Kasım 1972'de aldığı bir kararla, Portekiz'i sömürgelere bağımsızlık verme amacıyla, kurtuluş mücadelesini yürütenlerle görüşmelere başlamağa zorlamıştı. Aynı ay, B.M. Gü-

19 Bu toplantıya 64 ülkeden 177 ulusal ve uluslararası örgütü temsilen 350 delege katıldı. Gelenler arasında Angola, Mozambik ve Gine (Bissau) kurtuluş hareketi önderleri de vardı.

20 Bu raporlar ve önemli konuşmalar (eski Portekiz sömürgeleri olan Goa, Daman ve Diu'dan ötürü olduğu kadar, genel dünya görüşünden dolayı da) Hindistan'da yayınlandı. Bak: *supra*, dn. 16.

21 İtalikler aslındadır.

22 Birleşmiş Milletler Andlaşması, Madde 2/7: "İşbu Andlaşmanın hiçbir hükmü, ne özü itibariyle bir Devletin millî yetkisi içinde bulunan işlere Birleşmiş Milletler'in karışmasına cevaz verir, ve ne de Üyeleri, bu gibi, işbu Andlaşma gereğince bir çözüm biçimine bağlamaya zorlar; bununla birlikte, Bölüm VII'de derpiş edilen zorlama tedbirlerinin uygulanmasına bu ilke hiçbir surette halel getirmez."

23 Dennis Charles Beller, "The Portuguese Territories in the United Nations: an Analysis of Debates," basılmamış doktora tezi, California University, 1970, Ayrıca: U. N., *Report of the Special Committee on Territories Under Portuguese Administration*, A/7623/Add. 3 (September 25, 1969); U. N., *Report of the Special Committee on the Situation with Regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples*, A/8023/Add. 3 (October 5, 1970).

venlik Kurulu da oy-birliğiyle aldığı kararda Portekiz sömürgeleri için bağımsızlık istemişti. Kurtuluş mücadelesinin bu uluslararası örgütçe tanınması, tabii ki, önemli bir olay olup, Portekiz'in sömürgeci savaşı bu yüzden de kötü bitmeğe mahkûmdu. Birleşmiş Milletler kararlarını kabul etmemekte direnen Lizbon gittikçe yalnız kalmıştı. Portekiz'deki son iktidar değişikliğinde bu yalnızlığın rolü olmuştur.

Bu durumda, Angola (11 Kasım 1975)[24] ve Mozambik'in (25 Haziran 1975)[25] siyasal bağımsızlıklarına kavuşmaları kaçınılmazdı. Bunda Portekiz'de 1926'dan buyana süregelmiş olan faşist rejimi sona erdiren "25 Nisan harekâtı"nın da tabii ki rolü vardır.[26] Ancak, bağımsızlık kazanıldıktan hemen sonra, Angola "ikinci kurtuluş mücadelesi"ne atılmış[27] ve bu topraklarda şu sloganlar işitilir olmuştur: *A Luta Continua* (Mücadele Devam Ediyor) ve *A Victoria E Certa* (Zafer Kesindir)!

Angola bağımsızlığını kazandıktan sonra, bunu dıştaki gerici güçlere karşı korumak zorunda kalmıştır. Faşist paralı askerler, *Güney Afrika* ve *Zaire* kuvvetlerinden oluşan yaklaşık 80,000 silâhlı kişi MPLA'yı yoketmek için işbirliği etmişlerdir. Bu durumda, *Küba* ve *Sovyetler Birliği* Angola'nın yanında yer almıştır. Küba'ya bu yüzden yöneltilen eleştiriye *Fidel Castro*'nun cevabı şudur: "...Atalarımızın birçoğu bu topraklara Afrika'dan köle olarak gelmiştir. Birçoğu Küba Kurtuluş Ordusunda çarpıştılar. Biz de Afrika halkının kardeşleriyiz ve onlar adına vuruşmağa hazırız. Güney Afrika ırkçıları ve Amerikan emperyalistleri bilmelidirler ki, dünya devrimci hareketinin parçasıyız..."[28]

Küba'nın suçladığı çevrelerin ilgilenmekte devam ettiği Angola'nın ortasından geçen *Benguela Demiryolu* Zaire ve Zambia bakır kuşağını Atlantik Okyanusuna bağlamaktadır. Bugün, Angola üzerinden uçan pilotlar aşağıda henüz bulup çıkarılmamış büyük demir cevheri yataklarının manyetik çekmesi nedeniyle âletlerinin bozulmakta olduğunu bile söylemekte-

24 Afro-Asian Peoples Solidarity Organization, *All Roads To Luanda: In Solidarity with the Struggle of the Angolan People, MPLA*, Cairo, 1976.

25 A. A. P. S. O. International Conference in Solidarity with Mozambique, Angola, Guinea Bissau, Cape Verde, Sao Tome and Principe, *Solidarity with Mozambique*, Cairo, 1975.

26 Yazarın da katıldığı 16-19 Haziran 1977 Lizbon Dünya Konferansında Portekizli Başkan Prof. Magalhaes Godinho Portekizli ilericilerin Caetano rejimine karşı mücadeleleriyle sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması için çarpışan yerli yurtseverlerin çabalarının aynı hedefte birleştiğini söylemiştir. Ayrıca bak: Conferência Mundial Contra o Apartheid o Racismo e o Colonialismo na Africa Austral, *News Bulletin*, No. 1 (July 17, 1977), Lisboa, s. 2–3.

27 Anthony Monteiro, "Angola's Second War of Liberation," *Freedomways*, New York, C. XVI, No. 1 (1976), s. 47–59.

28 *Ibid.*, s. 48.

dirler. Angola halkının zaferi bu zengin toprakları sömürgecilerin elinden alıp kurtarmıştır. Batı'nın tekelci çevreleri 25 Nisan 1974'den buyana kurulan yeni Portekiz hükûmetleri kanalıyla Angola'ya tekrar nüfuz etme yollarını araştırmaktadırlar. Güney Afrika'daki ırkçı merkezlerin müdahalelerinin nedeni de budur.[29]

29 A.A.P.S.O., *Conférence Internationale Extraordinare de Solidarité avec le Peuple d'Angola: Luanda, 2–4 février 1976*, Cairo, 1976.

ZAMBİA, MALAWİ, RODEZYA (ZİMBABWE)

Giriş:

Bu üç ülke, tarih bakımından, birbiriyle bağlantılı sayılır. *Zambia Cumhuriyeti*[1] Afrika'nın orta - güney bölgesinde karalar içine sıkışmıştır. Bu jeopolitik durumu, hem bakır ihraç etmesi, hem de güneyindeki beyaz diktatoryalara yakın olması nedeniyle, bir süre, aleyhine olmuştur. Yüzölçümü (290,587 mil kare) Fransa, Belçika, Hollanda ve İsviçre'nin toplamıdır. Kuzeyde *Zaire* ve *Tanzanya*, doğuda *Malawi* ve *Mozambik*, güneyde *Rodezya* ve *Güney Batı Afrika*, batıda da *Angola* ile komşudur. Zambia, daha önce, "Kuzey Rodezya" diye bilinirdi.

Batıdaki dağlık bölgeden *Zambesi Nehri* ve onun kolları olan *Kafue* ve *Luangwa*, kuzeyde de *Luapula Nehri* akmaktadır.[2] Gene kuzeyde *Tanganyika Gölü*'nün güney ucu ile *Mweru* ve *Bangweulu*, güneyde de *Kariba Gölü*'nün üst kısmı Zambia sınırları içindedir. Bu sonuncusu hidro - elektrik güç elde etmek için yaratılmış sun'î bir göldür. Ülkenin en zengin ve bir hayli endüstrileşmiş olan "bakır-kuşağı" *(copperbelt)*, komşusu Zaire'nin *Katanga* bölgesine yakın olan kuzey - batı ve batı topraklarındadır. Bakır yalnız madencilikte değil, ulusal ekonomide de ağır basmaktadır. İhracatın, yaklaşık olarak, % 52'sini meydana getirir. Zambia bakır çıkaran devletler arasında *dünya üçüncüsü* durumundadır.

Zambia nüfusunun (1969 sayımı: 4,057,000) yalnız 58,000 kadarı Afrikalı değildir. Nüfus toplanmalarına bakır - kuşağında ve başkent *Lusaka* ya da *Kitwe* ve *Ndola* gibi birkaç büyük kentte rastlanır. Afrikalı nüfus 73 kabileden bileşiktir; en önemlileri kuzey - doğuda *Bemba*, *Ngoni*, *Çeva* ve *Bisa*, kuzey - batıda *Lozi*, *Tonga*, *Luvale*, *Lenje* ve *Ila*, doğu ile ba-

1 R. Hall, *Zambia*, London, Pall Mall Press, 1965; George Kay, *A Social Geography of Zambia*, London, University of London Press, 1967; David Mulford, *Zambia: the Politics of Independence: 1957 - 1964*, Oxford, Oxford University Press, 1967; E. M. Konovalov, *Respublika Zambiya*, Moskva, Znaniye, 1965; V. İ. Berezin, *Zambiya: Puti zavoyevaniya nizavisimosti*, Moskva, GRVL, 1972.

2 A. O. Ballantyne, der., *Soils of Zambia*, Zambia, Mount Makulu Research Station, 1968.

tıda da *Senga, Lala* ve *Lunda*'lardır. Altı yaygın Afrika dili içinde *Bemba* bakır - kuşağında konuşulur; *Nyanja* dilini konuşanlar da, daha çok, orduda ve poliste görev almaktadırlar. Resmî dil ise, İngilizcedir. Zambia halkının çoğu Hıristiyandır.

Malawi Cumhuriyeti[3] Zambia gibi karalar içinde sıkışmış, kuzeyden güneye upuzun uzanan, küçük (İngiltere'nin yarısı kadar; 48.779 mil kare) bir devlettir.[4] Kuzey - doğusunda *Tanzanya*, batısında *Zambia* ve güneyinde de *Mozambik* vardır. Doğu yanında kuzeyden aşağıya doğru sınırın üçte - ikisini *Malawi (Nyasa) Gölü* meydana getirir. Bu gölden *Shire Nehri* çıkmaktadır. Malawi orta - güney Afrika'nın en verimli topraklarına sahiptir. Ekilebilir yerlerinin yalnız üçte - biri kullanılmakta olup, ülkenin tarım potansiyeli yüksektir. Göller ve nehir de su kaynaklarının zengin olduğunu gösterir.

Malawi bu bölgenin nüfusca (1966 sayımı: 4,042,412) en yoğun ülkesidir.[5] Avrupalı azınlık 7,000'den biraz fazladır. Afrikalı nüfusa Rodezya, Güney Afrika, Tanzanya ve Zambia'ya çalışmak için giden 300,000 civarında yerli dahil değildir. Başkent *Zomba*'da 20,000 kadar insan yaşar. Afrikalı halk *Bantu* kökenlidir. Güneyde ve orta bölgede *Nyanja* ve kuzeyde de *Tumbuka* dilleri konuşulur. Ancak, resmî dil burada da İngilizcedir.

Bugünkü Rodezya eskiden "Güney Rodezya"[6] diye anılırdı.[7] İngiltere'nin üç katı büyüklüğünde (150, 333 mil kare) olup, kuzeyinde *Zambia*,

3 John G. Pike, *Malawi: a Political and Economic History*, London, Pall Mall Press. 1968.

4 J. G. Pike ve G. T. Rimmington, *Malawi: a Geographical Study*, London, Oxford University Press, 1965.

5 National Statistical Office, *Malawi Population Census: Final Report*, Zomba, Government Printer, 1968.

6 L. Gann, *A History of Southern Rhodesia*, London, 1965; R. Grey, *The Two Nations*, London, 1960; C. Leys, *European Politics in Southern Rhodesia*, Oxford, 1959; C. Palley, *The Constitutional History and Law of Southern Rhodesia: 1888 – 1965*, Oxford, 1966; T. Ranger, *Revolt in Southern Rhodesia: 1896 – 1897*, London, 1967.

7 Yerli halk ırkçı beyaz azınlığın diktatoryasından kurtulduğu gün ülkenin adı, herhalde, "Zimbabwe" ile ilişkili olarak değiştirilecektir. Zimbabwe Afrika Halk Birliğinin temsilcisi Molaoa M. Noko'nun, 26 Ağustos 1974 tarihli konuşmamızda söylediğine göre, bu ad tarihî Zimbabwe harabelerinden gelmektedir.

Zimbabwe, doğal olarak, kuzeyde Zambezi ve güneyde Limpepo nehirleriyle ve siyasî olarak da, çoğunlukla Afrika bağımsızlığına düşman rejimlerle çevrilidir. Bu rejimler güneyde ırkçı Güney Afrika, doğuda (artık bağımsız olmuş olan eski) Portekiz sömürgesi Mozambik, batıda Botswana ve kuzeyde Zambia'dır. İngilizler Şona, Ndebele, Suthu, Venda, Şangani, Kalanga, Nanzwa ve Tonga gibi kabilelerin varlıklarını sürdürmeğe çalışırken Afrika halklarını bölerek onlara egemen olmayı düşünüyorlardı. Sanırım, önümüzdeki yıllarda yer alacak olan olaylar "Zimbabwe ulusu"nun oluşmasının engellenemeyeceğini gösterecektir. The Afro - Asian People's Solidarity Organization, *Zimbabwe: History of a Struggle*, Cairo, the Permanent Secretariat of the AAPSO, 1972, s. 13 - 14.

güneyinde *Güney Afrika*, doğusunda ve kuzey-doğusunda *Mozambik*, güney - batısında da *Botswana* vardır. *Limpopo* ve *Sabi* nehirlerinin suladığı bu topraklar da karalar içine sıkışmıştır. Başkent *Salisbury* ve güneybatıda *Bulawayo* en doğu ucundaki *Umtali*'den çıkan kara ve demiryolu ile Mozambik'te *Beira*'ya ve o kanalla Hint Okyanusuna bağlanır. Madenlerden yana zengin olan Rodezya deniz - aşırı ticaretini gene Mozambik'te *Lourenço Marques* ve Güney Afrika'da *Cape Town* ve *Durban* limanları ile de yürütmektedir.

Nüfusunun (1969 sayımı: 4,818,000) ancak 229,000'i Avrupalıdır. Yerliler iki büyük kabile ve dil grubuna ayrılmışlardır: *Ndebele (Matabele)* ve *Şona (Maşona)*. Resmî dil burada da İngilizcedir. Afrikalıların çoğu geleneksel dinlerine bağlıdır, bir kısmı da Hıristiyandır.

İngiliz Sömürgesi:

İngiltere bu üç sömürgeyi de yıllarca bir arada yönetti, bir ara tek bir ekonomik birim durumuna getirmek de istedi. Hattâ, üçü de 1953 - 1963 yılları arasında, ilgili halkların karşı koymasına rağmen, kendilerini "Rodezya ve Nyasaland Federasyonu" diye tek devlet yapısı içinde buldular. Zaten, üçü de On-dokuzuncu Yüzyılın sonunda büyük Afrika göllerine ve Zambesi Nehrinin orta bölümlerine el atmış olan *İngiliz Güney Afrika Şirketi* tarafından işgâl edilmişlerdi. Adlarını bile bu şirketin başkanı *Cecil Rhodes*'tan almaktaydılar.

Nyasaland[8] 1890'da işgâl edilir edilmez protektora durumuna sokulmuş, Rodezya'lar ise, yirmi - beş yıllığına şirket yönetimine bırakılmış, 1914'de bu süre on yıl daha uzatılmıştı. "Altına hücum" Güney Rodezya'nın görünüşünü bir anda değiştirdi. 30,000 Avrupalı madeni bol ya da toprağı verimli yerlere yerleşiverdiler. *Salisbury - Bulawayo - Umtal*, arasındaki üçgen Avrupalılarca kapışıldı; yerliler kötü topraklara itildi. Zenginleşen Avrupalı tütün ve mısır ekiyor, ürününü Afrika'nın güney ucuna kadar uzanan demiryoluyla ihraç ediyordu.

Kuzey Rodezya'da *Broken Hill* denilen bölgede 1906'da kurşun ve çinko bulundu. Daha sonra, bakır çıkarıldı. 1910'a kadar da maden bölgelerini Hind Okyanusuna ve Güney Rodezya'ya bağlayan demiryollar tamamlandı. Burada da toprakları İngiliz şirketi ele geçirmişti. Hepsi hep-

8 A. J. Hanna, *The Beginnings of Nyasaland and North – Eastern Rhodesia: 1859 – 1895*, Oxford, Clarendon Press, 1956; H. S. Mecbela, *Reaction to Colonialism: a Prelude to the Politics of Independence in Northern Zambia: 1893 – 1939*, Manchester University Press, 1971; Edward Cleff, *Race and Politics: Partnership in the Federation of Rhodesia and Nyasaland*, Oxford. Oxford University Press, 1960.

si 3,000 kişi olan Avrupalılar önce *Angoni* halkının oturduğu güney - doğuya yerleştiler, sonra merkeze ve kuzey - doğuya da yöneldiler.

Nyasaland'da Kuzey Rodezya'dan da az yerli vardı. Burada önemli madenler bulunamamıştı. Ama gene de bin kadar Avrupalı *Shire Highlands* diye adlandırılan bölgeye yerleştiler. Ülkenin öteki kesimlerinde iklim kötü ve ulaşım zordu.

Birinci Cihan Savaşı bittikten sonra bu üç İngiliz sömürgesinin geleceği tartışılmağa başlandı. Şirkete tanınmış olan ayrıcalığın uzatılmış süresi de son bulmaktaydı. Bu toprakların sömürüsünden şimdiye kadar bir pay alamamış olan öteki İngiliz malî çevreleri şirketin tekelinin kaldırılmasını istiyorlardı. Avrupalı azınlık içinden türeyen orta sınıf, şirketin tüm madenler ve toprağa sahip olmasını doğru bulmuyordu. Güney Afrika Birliği ise, Güney Rodezya'yı kendi topraklarına katmayı tasarlıyordu. 1922 referandumunda 6,000 beyaz bu yönde oy kullandı da. Ne var ki, 8,900 beyaz da tercihini bir beyaz kolonisi olma yönünde göstermişti. Güney Rodezya 1 Ekim 1923'de yalnız beyazların oyuyla seçilen bir Parlâmentoya sahip oldu. Kuzey Rodezya da şirketin elinden alınarak bir protektora durumuna sokuldu.

Şirket İngiliz Hükûmetinden tazminat olarak 3,750,000 sterlin aldı. On yıl sonra da, Güney Rodezya Hükûmeti şirkete madenlerde kaybolan hakları için 2 milyon sterlin ödedi. Şirket, öte yandan, Kuzey Rodezya ile Nyasaland'ın bir bölgesinde maden çıkarmakta devam edecekti. Bu yeni durum İngiliz sömürgelerini çeşitli şirketlere açmış oluyordu. Bu değişiklikten hiçbir şey kazanmayan tek unsur yerli Afrikalılardı.

İki cihan savaşı arasındaki dönemde toprak rejimi birtakım kanunlarla sömürgeciler yararına sağlama bağlandı. Güney Rodezya'da 1930 Toprak Dağıtımı Kanunuyla tüm toprakların yarısı Avrupalılara verildi; buraya Afrikalılar giremeyecekti. Yerliler için doksan - dört yerde toprak ayrılmıştı. Bunlar da bütün toprakların üçte-biri kadar ediyordu. İngilizler geri kalanını avlanma ya da oyun alanı gibi amaçlar için ayırmışlardı. Kuzey Rodezya toprak rejimi 1928 - 1929 kanunlarıyla kesinleşti. Toprakların üçte - biri "Avrupalıların işgâline ayrılmış" olarak ilân edildi. Yarısı ilerde kullanılmak üzere "Tacın Toprağı" *(Crown Land)* diye ayrıldı. Yerliler bu topraklarda geçici olarak kalabiliyorlardı. Bundan başka, % 20 kadarı da yerlilere bırakıldı. Nyasaland topraklarının hukukî durumu 1936'da kesinliğe kavuştu. Beşte - dördü *(Trust Land)* valinin denetimine sokuldu. Yerliler için özel bir yer ayrılmamıştı. Onlar bu tröst topraklarında kalabilirlerdi.

Avrupalıların toprakları büyük çiftlikler halindeydi. Yerliler bu çiftlikler içinde küçük parçalar kiralayabiliyordu. Kiralama iki çeşitti. Bir yol

(visiting system) Avrupalı toprak sahibinin bir Afrikalı aileyi en fazla üç yıllığına kendi toprağına kabul ederek ona tohum, tarım araçları ve gübre vermesi, karşılığında bütün ürünü alması, kiracıyı da boğazı tokluğuna çalıştırmış olmasıydı. Nysaland'ın orta bölgesinde bu sisteme rastlanıyordu. Güneyde görülen ikinci sisteme *(tangata)* göre, Afrikalı ya ücret karşılığında çalışıp kira ödüyor, ya da tohum ve tarım aracı gibi kolaylıkları toprak sahibinden temin ederek ürünü ona devrediyor veya çok düşük bir ücretle satıyordu. Kiracıların çoğu Mozambik'ten yollananlardı. 1928 kanunu onların statü ve görevlerini belirtmekteydi.

Görüldüğü gibi, bu üç sömürgede de tarım iki ayrı ekonomiye dayanmaktaydı: Avrupalı ve yerli. Örneğin, 1941'de değiştirilen 1930 tarihli toprak yasası Rodezya'nın ırkçı bünyesinin temelini meydana getiriyordu. İngiliz Kralını temsil eden ve aynı zamanda Rodezya Silâhlı Kuvvetleri Başkomutanı olan İngiliz Valisi *Sir Humphrey Gibbs*, Nyamandhlovu'da büyük bir çiftlik sahibiydi de. Bütün zengin ve verimli bölgeler "Taç"a aitti. 228,000 Avrupalı 44,9 milyon hekrar arazinin sahibiydi. 45,2 milyon hektar da 4,800,000 Afrikalıya kalıyordu. Bu ikincilere çöller bırakılmıştı. Verimsiz kuru toprakların altında madenler bulunacak olsa, yerliler buralardan hemen çıkarılabileceklerdi. Afrikalılar "Taç toprakları"nda ancak işçi olarak çalışabilirlerdi. Yerlilere bırakılan topraklar dört bölgeye *(Maşonaland, Matebeleland, Mildland* ve *Manyikaland)* ayrılmıştı; bunlar da kendi içlerinde 215 kısma bölünüyorlardı.

Güney Rodezya'da bir beyazın 2000 hektar, yerli ailenin ise 3 hektar toprağı oluyordu. Toprağın küçüklüğü, verimsizliği ve genel fakirlik yerliyi hep Avrupalının toprağına itmekte, orada el emekçisi olarak çalışmağa zorlamaktaydı. Binlercesi mısır, patates ve tütün tarlalarına ya da maden ocaklarına koşuyorlardı. Emtia ve para ilişkilerinin en iyi geliştiği bazı yerlerde tek tük Afrikalı zengine de rastlanıyordu. Rodezya'larda Avrupalıların tekeli daha belirgindi. Yabancı, ürünü "Avrupa sektörü"nden temin ediyor, işçiyi geri kalan bölgeden getiriyordu. Güney Rodezya'nın tütünü ve çayı, Kuzey Rodezya'nın da tütünü Avrupalıların elindeydi. Nyasaland'ın yalnız bir tarım ülkesi olmasına karşın, Rodezyalarda maden de vardı. Yalnız, altın tahmin edildiği kadar çok çıkmamıştı. Bir miktar amyant, krom cevheri, lityum, kalay, tungsten ve antimon da çıkarılmaktaydı. İkinci Cihan Savaşı başlamadan önce Güney Rodezya madenlerinde 90,000 Afrikalı çalıştırılmaktaydı.

Burada Kuzey Rodezya'da 1927'de bulunan bakır hakkında bir ek bilgi vermek gerekir. Bu olay Kuzey Rodezya'nın ekonomik gelişmesinde bir dönemeç olmuştur. İkinci Cihan Savaşı başlamadan önce buradaki

"Bakır Kuşağı"ndan yılda 215,000 ton bakır çıkarıyor, bu madenlerde 15,000 Afrikalı çalışıyordu. O tarihlerde Kuzey Rodezya dünyada en çok bakır ve ondan türetilen kobalt üretiminde en ön sıralardaydı. Ülkenin bütün ekonmisi kısa sürede madencilik çerçevesinde gelişmeğe başladı.

1929 - 1933 dünya ekonomik bunalımı Rodezya'lar ile Nyasaland'ın maden endüstrisi ve bütün ekonomisine bir darbe vurdu. Madenler başta olmak üzere, üretim düştü, iş hayatı daraldı. işsizlik arttı. Bu durum en çok Afrikalıları etkiliyordu.

Halkın İlk Direnmeleri:

Yerli halkta sömürgeciliğe karşı ilk direnme kendini dinsel kılıflar içinde gösterdi.[9] Halkın birtakım temsilcileri başka ifade olanaklarının bulunmadığı o zamanlarda, acılarını bazı din kuruluşları yoluyla yansıtmak istiyorlardı. Kuzeyde Etyopya kiliselerine bağlı bazı mezhepler beyaz ve siyahların eşitliğine inandıktan başka, yerliler arasında da bu yönde örgütlenmeler başlamıştı. İlk önemli kişi olarak, *John Chilembwe* önce *Joseph Booth* adlı bir İngilizin eşitçi görüşlerinin etkisinde kalmış, sonra da zencilerin Amerika'da kurdukları din örgütlerinin yardımıyla "bağımsız" kiliseler kurmayı denemişti. Bu arada, 1874'de Amerika'da kurulan ve "Gözetleme Kulesi" *(Watch Tower)* gibi tuhaf bir isimle de bilinen bir mezhebin bile, hiç değilse Nysaland'da, ulusal uyanışa bir katkısı oldu. Bu sonuncusu, "Jehovah'nın Tanıkları" gibi,[10] yeryüzündeki tüm düzenin ve kuralların birgün tepetaklak olacağına inanıyor, yerli önder *E. K. Kamwana Achirwa* İsa'nın yakında sömürgeciliğe son vererek beyazları (getirdikleri ağır vergi sistemiyle birlikte) kapı dışarı edeceğini ve bundanböyle Afrikalıları gene Afrikalıların yöneteceğini söyleyip duruyordu. Sömürgeciliğin "tasfiyesi" İsa'nın ellerine bırakılmış olmasına rağmen, mevcut düzen hedef alındığından, bu mezhep İngilizleri ürkütmeğe başladı. Üstelik, Tonga, Ngoni, Henga ve Tumbuka kabilelerinden 10,000 kadar yerli bu mezhebe kendini kaptırmışlardı. Kamwana önce Tongaland'a, sonra Güney Afrika'ya, dönüp geldiğinde Mlnaje'ye, nihayet Afrika kıt'ası açığında Mauritius'a, oradan de Seychelles Adasına sürüldü.

Yirminci Yüzyılın ilk yıllarında, Rodezya yerlisinin en büyük baş ağrısı İngilizlerin istediği vergiydi. Ağır vergiler sömürge yönetimini halka doğrudan doğruya hissettiriyordu. İlâ kabile mensuplarının vergi öde-

9 Rdbert I. Rotberg, "The Rise of African Nationalism: the Case of East and Central Africa," *World Politics, C.* XV (1962), s. 75 - 90.

10 Royston Pike, *Jehovah's Witnesses*, London, 1954.

meye karşı koyacaklarına dair bir kuşku belirmeğe başladı.[11] Buraya makinalı tüfeklerle donanmış kıt'alar yollandı. 1907-1908 yıllarında, vergilere karşı direnme Gwembe Tonga kabilesi arasında da görüldü. Bunlar İngilizlere silâhla karşı koydular da. Ama başkaldırma bastırıldı.

Ancak, bu bölgede ilk önemli olay 1915 Nyasaland ayaklanmasıdır. Olayda üç beyaz öldürülmüş, ama sonra birçok yerli asılmış, birçoğu da hapsedilmiş ya da sürgüne yollanmıştır. Olaya karışan yerliler, daha sonra verdikleri ifadelerde, kendilerine ödenen ücretlerin çok düşük olduğunu, sık sık *çoka* (defol!) ve *çotsa çipeva* (çıkar şapkanı!) gibi hitaplara maruz kaldıklarını, beyazların yerlilere ait kiliseleri yaktıklarını ya da tavuk ve keçi gibi hayvanlarına el koyup bozukluk cinsinden parayı almaları için yere attıklarını söylemişlerdir.[12] Aslında, ayaklanmayı başlatan Birinci Cihan Savaşı, daha doğrusu bu savaşa Nyasa'lıların hemen sokulmuş olmaları ve İngilizler için ölineleriydi. Yerliler hem çalışacak, hem ağır hakaret görecek, hem vergı ödeyecek, hem de cephede başkaları için öleceklerdi.

Almanlar Nyasaland'a kuzeyden saldırınca, yerlilerden kıt'alar *(King's African Rifles)* kurulmuş, 9 Eylül 1914'de Karonga Muharebesinde bir kısmı hayatlarını kaybetmişlerdi. Yukarıda adı geçmiş olan Papaz Chilembwe bu durumu protesto edip bir sonuç alamayınca Aralık 1914'de beyazlara karşı bir hareket düzenledi. Yerlilerin ne denli acılı bir hayat sürmekte olduklarına İngilizlerin dikkatini çekebilmek için bir plân tasarladı. Amerika'da, İç Savaşın arifesinde, John Brown'un [13] Virginia'lı köleleri özgürlüklerine kavuşturmak için umutsuz bir girişime atılması gibi, Chilembwe de, bir grup yerli ile, "bir darbe indirip sonra ölmeyi" tasarlamıştı. 23 Ocak 1915'de, küçük çapta bir beyaz katliamı oldu. Chilembwe'nin kendi vurularak öldürüldü, onu izleyenler ağır cezalara çarptırıldılar ya da bu yolda hayatlarını kaybettiler. Bu hareketin hemen olumlu bir sonucu görülemezdi. İngilizler mezheplerin faaliyetlerini bundan böyle çok yakından izlemeğe başladılar. Ancak, yerlilerin İngiliz yönetimi altında "mutlu" olduklarına dair yanlış kanı da yok olmuştu. 1915 başkaldırması ırk mücadelesinin ilk kanlı olayıydı.

11 "Maşukulumbve" adı ile de bilinen bu kabile "savaşçı" tanınıyordu. Gezgin David Livingstone bu bölgeyi dolaşırken İla kabilelerinden, bu yüzden, uzak durmuştu. (David Livingstone, *Missionary Travels and Researches in South Africa*, London, 1857, s. 550.) Buralara ondan sonra gelen bazı Avrupalılar İla'larla teması denemişler, canlarını zor kurtarmışlardı. (Edward C. Tabler, der., *Trade and Travel in Early Barotseland* , London, 1963, s. 76 – 77).

12 Robert I. Rotberg, *The Rise of Nationalism in Central Africa: the Making of Malawi and Zambia, 1873 – 1964*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1965, s. 79 – 80.

13 Richard Hofstadter, William Miller ve Daniel Aaron, *The American Republic*, C. I, New Jersey, Prentice - Hall, 1965, s. 580 – 581.

Birinci Cihan Savaşı sona erince, Kuzey Rodezya ile Nyasaland'ın beyaz azınlığı Güney Rodezya ile bir çeşit birleşme yanlısı görünüyordu. Afrika'da beyaz adamın geleceğinin parlak olmayabileceği savaş sırasında yer alan bazı olaylarla ortaya konmuştu. Beyazlar birleşmekte fayda görüyorlardı.[14] Kuzey Rodezyalı beyazlar birleşme konusunu 1919'dan itibaren ciddî olarak tartışmaya başladılar. Yakınlarından geçecek yeni bir demiryolundan faydalar uman Kafue ve Mazabuka çiftçileri birleşmeye en çok taraftar olanlardı. Ancak, Kuzey Rodezyalı beyazlar yönetimde İngiltere'den bir miktar bağımsızlık da istiyorlardı. Aslında, savaştan sonra eski Alman Doğu Afrika sömürgeleri de İngilizlerin eline geçtiğine göre, Tanganyika'yı da içine alacak daha büyük bir birleşme bile düşünülebilirdi. Yerli politikacılardan *Alexander Hetherwick*[15] ve *Frederick Melland*[16] bu yolda önerilerde bulunmuşlardı bile. Beyaz Doğu Afrika topluluğunun sözcüsü durumunda olan Lord Delamere de bunu istiyordu. 1925 ve 1926 Tukuyu ve Livingstone konferansları da bu yönde kararlar almışlardı.

Ancak, bir İngiliz parlâmento komisyonu 1925'de Kuzey Rodezya ve Nyasaland'ın Tanganyika, Uganda ve Kenya ile değil, güneyde Güney Rodezya ile birleşmek istediğini saptadı.[17] Kuzeylilere göre, beğendikleri bir "gelenek" sadece Güney Rodezya'da yerleşmiş durumdaydı. Nyasaland beyazları da iki Rodezya ile birleşme yanlısıydılar. Ama o tarihlerde, Nyasaland'da ancak 1,500 beyaz vardı. Güney Rodezya Başbakanı *Godfrey Huggins* de kuzeydeki bu toprakları kendine katmağa hazırdı. Fakat Orta Afrika'ya yollanan ikinci parlâmento heyeti *(Bledisloe Komisyonu)* yalnız beyazlarla değil, siyahlarla da konuştuğunda, bu ikincilerin birleşmeye karşı oldukları meydana çıktı. Tartışmalara İkinci Cihan Savaşının yaklaşması ve nihayet patlamasıyla ara verildi.

Öte yandan, iki savaş arası dönemde yerlilerin henüz biçimlenmemiş mücadeleleri de sürdü. Ama hâlâ temelden değişiklikler değil, birtakım reformlar düşünülüyordu. Yerlilerin temsilcileri İngiliz yöneticiler tarafından rahatça kabul edilmek, ne istediğini söylemeğe daha vakit bulamadan tutuklanmamak ve zindanda *cikoti* (hipopotam derisinden kırbaç) dayağına mâruz kalmamak istiyorlardı. Bu ve benzeri dileklerini di-

14 Robert I. Rotberg, "The Federation Movement in British East and Central Africa: 1889 – 1953," *Journal of Commonwealth Political Studies*, C. II (1964), s. 141 – 160.

15 Alexander Hetherwick, "Nyasaland Today and Tomorrow," *Journal of the African Society*, C. XVII (1917), s. 11 – 19.

16 Africanus [Frederick H. Melland], "A Central African Federation," *Journal of African Society*, C. XVII (1918), s. 276 – 306.

17 Great Britain, *Report of the East African Commission*, Cmd. 2387 (1925).

le getirmek için dernekler de *(native associations)* kurdular. Ancak, yıllar geçtikçe bu dernekler önemli sorunları da ele almağa başladı. 1933'de yalnız Nysaland'da böyle on-beş dernek kurulmuştu.

İkinci Cihan Savaşı başlamadan önce, Kuzey Rodezya'daki dernekler Nyasaland'dakilerden daha önemli rol oynadılar. *D. Siwale*, *D. Kaunda* (daha sonra Zambia'nın Cumhurbaşkanı olan Kaunda'nın babası) ve *H. Kawosa*'nın kurdukları *Mwenzo derneği* Afrikalıların toplumsal ve siyasal konularda düşüncelerini söyleyebildikleri bir forum oldu.[18] Bu ve bundan sonra kurulan derneklerde yerlilerin kaldırımlarda yürüdükleri için tutuklanmalarına, beyazların bazı zenci kadınlarını evlerine kapatmalarına, trenlerde beyaz olmayanlara yiyecek ve içecek satılmamasına, bozulmuş et ve balıkların Afrikalı pazarlarına sürülmelerine, yerlilere satın aldıkları malları görme ve seçme hakkı tanınmadığından bazan et diye ellerine tutuşturulan paketlerin içinden bağırsak çıkmasına ilişkin çeşitli şikâyetler açıkca ifade olanağını buluyorlardı. Ancak, bu şikâyetler zamanla siyasal nitelik de kazandı. Sayıları artan dernekler ırk ayrımını hukukîleştiren yasaların tümünü ele almağa başladılar.

Derneklere paralel olarak beyazlara başkaldırma yanlısı mezhepler de filizleniyordu. İngilizler *Watch Tower* yayınlarını yasakladılar. Hattâ, bu yasaklar 1946'ya kadar sürdü. Bu arada, kendine "Tanrı'nın Oğlu" lâkabını *(Mwana Lesa)* takan *Tomo Nyirenda* adında biri de türedi. Ancak, Nyirenda ödenen vergilere bir son verileceğini ve yiyeceği Avrupalılarla eşit olarak bölüşeceklerini söylüyordu. İngiliz Yargıcı *Macdonell* bu zatı ve yardımcısını asılmakla ölüme mahkûm ederek, sömürge toplumuna uzanan bu tehlikeyi de bertaraf etti.

Ancak, mezhepler ve kiliseler kanalıyla mücadele durmadı. 1935'de "Afrika Siyah Halkları Kilisesi" *(Mpingo wa Afipa wa Africa)* kuruldu. Üç yıl sonra da, *Wilfred Good* adlı biri, çevresindekilerle birlikte, bundan böyle İngilizlere vergi vermeyeceklerini ilân ettiler. Good, taraftarlarını "Tanrı'nın Çocukları Kilisesi"nde *(Ana a Mulungu)* topladı. Vergi ödemediğinden ötürü, birkaç kez hapsedildi ve sürgüne yollandı.

İkinci Cihan Savaşı ve Sonrası:

Bu üç İngiliz sömürgesi İkinci Cihan Savaşı sırasında Müttefiklere hem ham madde, hem asker verdi. Kuzeyde Etyopya, Somali ve Eritrea'da İtalyan askerlerinin toplanması üzerine, İngiltere kendi sömürgelerindeki askerî hazırlığı 1939'dan itibaren hızlandırdı. Askerlik Avrupalılar için

18 *About Zambia: History*, Lusaka, Zambia Information Services, t.y., s. 8.

mecburî oldu, kadınlar geri hizmete alındı, gönüllü birlikler kuruldu. Savaşın başlamasıyla meydana getirilen Afrika kıt'aları Malaya'da bile dövüştürüldü. Güney Rodezya'da (Güney Afrika Birliği'nde olduğu gibi) yerlilerin eline silâh verilmedi, geri hizmette sağlık görevlisi ya da hamal gibi işlerde kullanıldılar. Güney Rodezya ile Güney Afrika Birliği kıt'aları, sözü edilen ikinci devletin Başbakanı *Jan Smuts*'ın başkomutanlığında birleştirildi. Smuts savaş yıllarının özel havasından faydalanarak, Güney Afrika Birliği'nin sınırlarını kuzeye doğru genişletmek, hiç değilse Güney Rodezya'yı kendine katmak istiyordu. Savaş talihi Müttefikler lehine dönünceye kadar İngiltere bu eğilime hiç değilse açıkca karşı koymadı. Fakat 1944'den sonra koşullar değişti, İngiltere'nin Güney Afrika'dan gelecek askerî desteğe o derece ihtiyacı kalmadı ve Smuts kuzeydeki İngiliz sömürgeleriyle ilişkinin sadece savaş çabasını birleştirmek olduğunu açıklamak zorunda kaldı.

1939'dan sonra İngiltere ve Amerika'ya Güney Rodezya'dan krom, amyant, tungsten ve mika, Kuzey Rodezya'dan da bakır ve kobalt aktı. Mayın ve çelik zırh gibi bazı silâh tipleri de Rodezya'lardan sağlandı. Afrika'daki Müttefik kıt'alarına yiyecek de Güney Rodezya'dan gitti. İngiliz Adalarına da buradan bazı hububat cinsleri ve et yollandı.

Savaş yıllarında Avrupa'dan mâmûl madde ithalinin büyük ölçüde azalması, başka yerlerde olduğu gibi, bu sömürgelerde de yerli endüstrinin gelişmesine yardımcı oluyordu. Güney Rodezya'da metal işleri ve kimyacılık gelişti, pamuklu endüstrisi kuruldu, demir ve çelik fabrikaları açıldı. Endüstrinin gelişmesi yerli orta sınıfa bir dayanak sağladığı gibi, işçi sınıfını da güçlendirmekteydi. 3 Nisan 1940'da Bakır Kuşağında 15,000 Afrikalı işçi grev yaptı. Amyant madenleri işçileri ve daha sonra Bulawayo demiryolunda çalışanlar işi bıraktılar. Öte yandan, açlığın itmesiyle köylüler Avrupalılara ayrılan toprakları işgâl ettiler.

Savaş yıllarında biçimlenen ve ulusal kurtuluş mücadelesi için önemli sayılması gereken bir olay *Nyasaland Afrika Kongresi* (NAC) idi. Bu kongreyi Afrikalı yerliler kurmuş olmalarına rağmen, *W. H. Timcke* adlı bir İngilizin de etkisi olmuştu. Daha önce *Cholo* yöresinde bir tarım kooperatifi deneyine girişmiş olan Timcke'nin Sovyet yönetim sistemini beğendiği anlaşılmaktaydı. Yerli *J. F. Sangala*'yı da o etkilemişti. Sangala, 1 Ekim 1943'de *Nyasaland Times* ile *Nkhaniza Nyasaland* ve (Güney Afrika'da yayınlanan) *Bantu Mirror*'da böyle bir kongrenin kurulmasını gerekli gören ve tüm Nyasalıları bu göreve çağıran bir mektup yayınladı. Sangala bütün dernek ve öteki kuruluşların kendilerine katılmalarını hesaplamış, düşündüğü Yürütme Kurulunda onların temsilcilerine yerler

ayırmıştı. Bu çevreye ait bir yazı şöyle başlıyordu: "Nyasa insanı, birleşin, birleşin! Zincirlerinizden başka kaybedecek şeyiniz yoktur."[19] Sangala üstünde *James Kanyema* adlı Transvaal hastahanelerinin birinde çalışan yerlinin de etkisi oldu. Bu da Sangala'ya "bilimsel sosyalizm"in ilkelerinden ayrılmaması öğüdünü veriyordu. Nihayet, *Dr. H. Kamuzu Banda* bu örgütü paraca ve manen desteklemeğe başladı.[20] Dr. Banda Londra'da hekimlik yaparken İngiliz İşçi Partisine de yazılmıştı. Orada *Fabian Derneği* üyelerinin de yardımıyla, Nyasaland'da İngiliz yönetiminin Avam Kamarasında ele alınmasını da sağlıyordu.

Ancak, tartışma başka, sömürge yönetiminin yerliler yararına kararlara yanaşması gene başkadır. "Elwell Olayı" da bunu gösteriyor.[21] 1944'de *Archibald H. Elwell* adlı bir İngiliz Kuzey Rodezya'da yerlilerin sosyal refahıyla ilgili bir göreve atanmıştı. Bu görevinde Afrikalılara büyük yakınlık gösterdi. Yerli derneğinde yaptığı konuşmalarda sendikalaşmalarını, grevlere gitmelerini ve kendi topraklarında haklarına sahip çıkmalarını söylüyordu. İngiliz Hükûmeti Elwell'in görevine derhal son verdi ve onu Londra'ya geri yolladı. Suçlamaya bakılırsa, Elwell görevine siyaset katmıştı. Ancak, Elwell orada olsa da, olmasa da, Afrika toplantıları bundanböyle siyasî konulara yer verir oldular. Üstelik, savaş da bitmiş, ırkçılığa dayanan faşizmin yenilgisi yerlilere birşey daha öğretmişti.

Öte yandan, savaş bittikten sonra Avrupalılar bu toprakların ham maddelerine daha da ihtiyaç duyar oldular. Avrupa kıt'ası yıkılmış, ekonomik hayat durmuştu. Bakır Kuşağındaki maden üretimi birkaç katına çıkmak zorunda kaldı. Artık yılda 600,000 ton bakır elde edilmekteydi. Güney Rodezya'nın Avrupa sektöründe üretilen tütün ise, savaş-öncesi yıllarının sekiz katı olup, 85,000 tondu. Bakır madenleriyle ün salan Kuzey Rodezya'da kalabalık bir işçi sınıfı da meydana gelmekteydi. Mayıs 1949'da *Kuzey Rodezya Afrika Maden İşçileri Sendikası* dört büyük maden bölgesi işçilerini bir araya getirmiş olup, yabancı şirketlerce de tanınmıştı. 19 Ekim 1952 tarihli grevlerine 39,000 işçi katıldı. Bu seferki 1935 ve 1940 yıllarındaki grevlere benzemiyordu; iyi tasarlanmıştı. Sendika yiyecek stoku yapmış, grev boyunca, bedava yiyecek alabileceklerine dair köylülerle anlaşmaya varmış, Broken Hill'deki kurşun ve çinko madenlerinde çalışanlar da dayanışma yollarını aramıştı. Üç hafta süren grev yerli ücretlerinde ufak bir artışla sonuçlandı. *Kuzey Rodezya Afrika*

19 Rotberg, *The Rise of Nationalism in Central Africa*, *op. cit.*, s. 184.

20 George Padmore, der., *History of the Pan – African Congress*, London, 1963, s. 10.

21 Robert I. Rotberg, "Race Relations and Politics in Colonial Zambia: the Elwell Incident,' *Race*, C. VII (1965), s. 17 – 29.

İşçi Sendikaları Kongresi de 1952'de kuruldu. Sendikalara dayanan bu kuruluş ırk ayrımına karşı olup, Afrika'nın kendi kendini yönetmesi düşüncesini yavaş yavaş benimsemekteydi. Güney Rodezya'da da 1945, 1948 ve 1953'de grevler olmuş, tek sendika merkezi olan *Afrika İşçi Sendikaları Kongresi* kurulmuştu. Nyasaland'da da yerliler 1949'da Yasama Kuruluna kabul edildiler.

Bu üç sömürgede ulusal kurtuluş mücadelesinin başlamasına yol açacak ilk olaylar yer almağa başladıkça, İngiliz Hükûmeti de, yerli beyaz burjuvazi de ne yapacağını düşünmeğe başladı. Beyazlar üç sömürge arasındaki sınırları kaldırarak Afrikalıları daha kolay denetleyebileceklerini düşünüyorlardı. Kuzey Rodezya ve Nyasaland'daki bir avuç azınlık Güney Rodezya'daki daha iyi örgütlenmiş beyaz kitlenin desteğinden faydalar ummaktaydı. Güney Rodezya da egemenliğini kuzey sınırlarına uzatmakla daha büyük kârlar edeceğini düşünüyordu. Güney Rodezya'da Başbakan *Godfrey Huggins* ve Kuzey Rodezya'da en gerici beyaz grubun önderi durumunda olan *Roy Welensky* bu birleşmeyi destekliyorlardı. 1949'da bu konu iki ülkenin sınırındaki Victoria Şelâlesinde ele alınıp karara bağlandı.[22] Bir federasyon kurulacaktı. Toplantıda hiçbir yerli Afrikalı bulunmadı. Bu eğilime zamanla İngiliz Hükûmeti de yanaştı. 1945'den sonra çatırdamağa başlayan İngiliz İmparatorluğu eski ilişkileri sürdürebilmek için yeni yollar bulmak zorundaydı. Üstelik, federasyon insan ve ham madde kaynaklarının daha iyi sömürülmesini kolaylaştıracak bir yol olabilirdi. Bundan başka, sömürgeler, hiç değilse Güney Rodezya, başka bir tatminkâr yol bulunmadığı takdirde, Güney Afrika Birliği'nin bir parçası olmak isteyebilirdi. Zaten, 1922 referandumunda beyazların % 40'ı bu yönde oy kullanmışlardı. Avrupalı nüfusun üçte-birini oradan hicret eden beyazlar meydana getiriyordu. Bu ihtimâl hele 1948'den sonra İngiltere için bir tehlike sayılırdı. Güney Afrika'da iktidar *(Boer) Afrikaner Ulusçu Partisi*'ne geçmiş olup, ülke İngiliz - aleyhdarı bir eğilim içindeydi ve İngiliz Uluslar Topluluğundan da çıkabilirdi.

Ancak, Afrikalılar bu federasyona daha ilk başından *karşı* çıktılar. Yerli halk, haklı olarak, Güney Afrika'daki ırkçı rejimin birçok özellikleriyle tüm federasyona uygulanacağından endişe duymaktaydı. Orta Afrika'nın tüm aktif politikacıları, ilk kez, bu olayda işbirliğine vardılar. Nkomo, Moto, Msika (Zimbabwe), Kapwepwe, Sipole, Wina, Nkumbula (Zambia), Çipembere, Çiume, Çisiza ve Banda (Malawi) bu olayda işbirliği yaptılar. Siyasî partiler, sendikalar, hattâ kabile başkanları bu düşünceyi

22 H. K. Banda ve H. M. Nkumbula, *Federation in Central Africa*, London, 1951; A. Hazelford ve R. F. Henderson, *Nyasaland: the Economics of Federation*, Blackwell, 1960.

protesto ettiler. Kuzey Rodezya'da 1-2 Nisan 1953 tarihli ilk siyasî grev bundan ötürü yer almıştı. Federasyon tasarısına karşı mücadele yığınları siyasal eylemin içine attı. Bildiriler, protesto toplantıları ve İngiltere'ye heyet yollamalar para etmedi. Federasyon düşüncesi Güney Rodezya'daki beyaz azınlığın oyları ve Kuzey Rodezya ile Nyasaland Yasama Kurullarının kararlarıyla onaylandı. İngiliz Parlâmentosu da son damgayı vurdu. *Rodezya ve Nyasaland Federasyonu Anayasası*, böylece, 3 Eylül 1953'de kabul edildi.

Federasyonun dominyon statüsü olmamakla birlikte, artık bir sömürge ya da protektora değildi. İngiliz Uluslar Topluluğundan sayılıyor, fakat egemen devlet muamelesi görmüyordu. Irk ayrımı uygulamada sürüp gitmekteydi. Yerli haklarını kısıtlayan kanunların hiçbiri yürürlükten kaldırılmamıştı. Anayasada adı geçen "ırklar-arası işbirliği" ve "ortaklık" gibi deyimler sözden ibaretti. Federal Mecliste bile 300,000 beyazı temsil edenler üyelerin % 80'ini meydana getiriyorlar, 7 milyon Afrikalı ise, % 20 ile temsil ediliyordu. Zaten, oy kullanma hakkı olanlar beyazlardı. Aralık 1953'de yapılan ilk seçimlerde Güney Rodezya'da ancak 420 Afrikalı oy kullanmıştı. Nyasaland'da da hiçbir yerli oy verememiş. Kuzey Rodezya'da ise, sandık başına giden Afrikalıların sayısı üç rakkamında kalmıştı. Kimin oy verip kimin vermeyeceğini kanunlar saptıyordu. Yılda 300 *pound* kazanan ve 8 yıl tahsili olan, ya da 480 *pound* alıp beş yıl tahsili olan ya da 720 *pound* geliri olup hiç tahsili olmayanlar oy kullanabilmekteydi. Kanunların koyduğu bu tabanı tüm federasyonda yerliler arasından ancak 400 kadar insan karşılayabilmekteydi. Federasyonun Afrika-aleyhdarı yapısı öylesine belliydi ki, *Afrika İşleri Danışma Kurulu* diye üç yerli ve üç de beyazdan bileşik bir özel organ meydana getirmek gerekti. Aslında, bunun da yetkileri danışmadan öteye geçmedikten başka, oylar üç-üç berabere olduğu takdirde, aynı zamanda kurulun başkanı olan beyazlardan birinin katıldığı görüş kabul edilmiş sayılıyordu.

Federasyonun kurulduğu sıralarda Bulawayo'da *Afrika Ulusal Kongresi*, Salisbury'de de *Gençlik Birliği* diye iki yerli örgüt vardı. 12 Eylül 1957'de bu ikisi birleşerek *Güney Rodezya Afrika Ulusal Kongresi (Southern Rhodesia African National Congress*, SRANC) adını aldı. Yeni örgüt *Zambia Afrika Kongresi* ve *Malawi Afrika Ulusal Kongresi* ile temas ve işbirliği içindeydi. Federasyonun Başbakanı Roy Welensky, bir beyaz katliamından korkarak, İngiltere'den silâh ve bombardıman uçakları almağa başladı. 19 Şubat 1959'da üç kurtuluş örgütü de yasaklanarak ileri gelenleri tutuklanıp zincire vuruldular. Aynı yıl çıkarılan *(Unlawful Organizations Act* ve *Preventive Detention Act* gibi) yasalar siyahların mücadelesini yavaşlatma amacını güdüyorlardı.[23]

23 *Zimbabwe: History of a Struggle*, *op. cit.*, s. 21. O sırada Akra'da Afrika Halkları Konferansına katılmakta olup sonra Kahire'ye geçen Joşua Nkomo geriye dönmedi.

Öte yandan, Federasyonun kurulması bu topraklara insan ve sermaye göçünü hızlandırdı. Ülke bakır üretiminde, Amerika ve Şili'den sonra üçüncü geliyordu. Bakır Kuşağı biri İngiliz, öteki de Amerikan sermayesinin yönettiği iki şirketin denetimi altındaydı. Başbakan Welensky ülkede beyaz üstünlüğünün devamı için gayret sarfedildikçe, maden zenginliklerinin Batı'ya açık olacağını söylüyordu. Federasyon iç ve dış tutum açılarından Güney Afrika Birliği'ne (31 Mayıs 1961'den sonra Güney Afrika Cumhuriyeti) yanaştıkça yanaşıyordu. Bir önemli müttefiki de Portekiz'di. 1960'larda Welensky, Verwoerd ve Salazar hep birlikte hareket ediyorlardı. Welensky Kongre bunalımı sırasında Kongo'ya da yardım etmişti.

Yerli halk federasyonun dağılması konusunda görüşünü değiştirmemişti. Nyasaland'ın birkaç yerinde federasyondan çekilme yararına toplantılar yer aldı. Bu olaylar her iki Rodezya'nın yerli halkında yankısını buldu. Beyaz yönetici çevreleri ise, halka karşı silâh kullanmakla istedikleri hedefe varabileceklerine inanıyorlardı. 3 Mart 1959 günü polis 120 kişiyi öldürmüş, içlerinde *Afrika Ulusal Kongresi* (ANC) Başkanı H. K. Banda da olmak üzere, 1,400 kişiyi tutuklamıştı. Yerlilerin "suç"u beyaz hükûmetin kendilerine karşı kullanmak üzere komşu sömürgelerden asker çağırmasını engellemek amacıyla yolları kesmeleri, telgraf direklerini devirmeleri ve Fort Hill Hava Alanını işgâl etmeleriydi. Güney Rodezya'da ANC kapatıldı ve dört-yüz üyesi tutuklandı. Hükümet Kuzey Rodezya'da da *Zambia Ulusal Kongresi* (ZNC) adı ile bilinen kuruluşu kapattı.

Bu baskılar da istenilen sonuçları vermedi. Banda 1959'da *Malawi Kongre Partisi*'ni (MCP) kurdu. Bir yıl sonra, Zambia'da *Birleşmiş Ulusal Bağımsızlık Partisi* (UNIP) kuruldu. Bunun da lideri kapatılmış Zambia Ulusal Kongresi'nin başkanı *Kenneth Kaunda* idi. Güney Rodezya'da yasaklanan ANC'nin yerini 1 Ocak 1960'da *Ulusal Demokratik Partisi (National Democratic Party*, NDP) aldı. Bu parti beyazların yaptığı yasaların reformcu olduğuna inanmıyor, tek çıkar yolun Afrikalı halkın egemenliği olduğunu söylüyordu. Ve egemenlik yabancı ajanı durumundaki yerleşmiş beyazlardan değil, asıl büyük sömürgeci devlet İngiltere'den alınacaktı. Rodezyalı yerliler egemenliği çoğunluğa devredecek olan bir Anayasa Konferansı istiyorlardı; Lord Home'a bu yolda bir memorandum da sunmuşlardı.

Daha sonra "Afrika yılı" olarak tanınacak olan 1960 yılı gelip çatınca, federasyon anayasasında temelli bir değişiklik yapmak gerekeceği anlaşılmaktaydı. İngiliz Hükûmetinin buraya yolladığı komisyon yerlilerin federasyona kesinlikle karşı olduklarını Ekim 1960'da saptamak zorunda

kaldı. İngilizlerle birlikte toplantıya katılan ve üç ülkeyi temsil eden yerli delegeler federasyonun sona erdirilmesi önerileri geri çevrilince hep birlikte toplantıyı terketmişlerdi.

Nyasaland'da yerlilere oy hakkı tanıyan Anayasa Temmuz 1961'de kabul edildi. Ağustos 1961 seçimlerini MCP kazandı. Ülke 1 Şubat 1963'-de otonom oldu ve Banda Hükûmet Başkanlığına getirildi. Kuzey Rodezya'da değişim daha olaylı yer aldı. Haziran 1961 tarihli Anayasa aşamalar öneriyordu. Halk bunu bir geciktirme taktiği kabul ederek protestolara ve grevlere girişti. Mayıs 1962'de 30,000 maden işçisinin katıldığı grevde, ilk kez, beyaz işçiler de yer alıyordu. Federasyonun artık devam edemeyeceğini gören Macmillan hükûmeti Aralık 1962'de Nyasaland'ın ayrılabileceğini açıkladı; 1963 başında da, aynı şeyi Kuzey Rodezya için tekrarladı. Federasyon hukûken 31 Aralık 1963'de son buldu.[24]

BAĞIMSIZLIK

Zambia:

20 - 21 Ocak 1964'de Kuzey Rodezya'da ilk genel seçimler yer aldı ve UNIP 75 sandalyadan 55'ini kazandı. Hükûmeti Kaunda kurdu.[25] 24 Ekim 1964'de ülke bağımsız cumhuriyet olarak, (güneyde sınırı teşkil eden Zambezi Nehrinden mülhem olarak) "Zambia" adını aldı. Mesleği öğretmenlik olan Kaunda hem Devlet, hem Hükûmet Başkanı oldu.

Zambia, böylece, bağımsızlığını kazandığında ülkede beş Afrikalı hukukçu, dört Afrikalı doktor ve bir tek Afrikalı mühendis vardı. Dört milyon kişiden yalnız 340,000'i ilkokul diplomalıydı. Nüfusun % 70'i kırlık bölgelerde oturmasına rağmen, sebze ve meyva ile et dışardan getirilmekteydi. 40,000 Bakır Kuşağı madencisinin yaşama koşulları biraz daha iyiyse de, bunların geliri de 72,000 beyaza oranla düşüktü.

Asıl önemlisi, ülke ekonomisi, federasyon yıllarının bir kalıntısı olarak, Güney Rodezya'ya bağlanmıştı. Örneğin, ülkenin (ayda 120,000 ton olan) kömür ihtiyacı Güney Rodezya'da Wankie ocaklarından geliyor, kendi bakırı da gene Güney Rodezyadan geçip ihraç olunuyordu. Zambezi Nehrindeki Kariba elektrik fabrikası Güney Rodezya toprağındaydı; Rodezya Hükûmeti elektrik ve suyu kesme tehdidiyle genç Zambia üstünde baskı yapabilirdi. Birleşmiş Milletler *Ian Smith* yönetiminde ırkçı Güney Rodezya'ya karşı alınan kararların uygulanmasını istediğinde, Zam-

24 D.S. Pearson ve W. L. Taylor, *Break – Up: Some Economic Consequences for the Rhodesias and Nyasaland*, Salisbury, Phoenix Group, 1962.

25 Kenneth Kaunda, *Zambia Shall be Free*, London, Heinemann, 1963.

bia ekonomik boykot kararlarına da katılacağını açıklayınca, bir çok kimse bu devletin bağımsızlığını sürdürebileceğinden kuşku duyuyor, ekonomisinin buna dayanamayacağından korkuyordu.

Zambia Güney Rodezya'dan yavaş yavaş ekonomik bağımsızlığını kazandı. Bunda komşusu Tanzanya'nın büyük yardımı kabul edilmelidir. Önce, bir yol "Bakır - Kuşağı"nı Dar es Salaam'a bağladı. Sonra, Kenya, Kongo, Malawi ve Tanzanya'nın Okyanus limanlarına şoseler yapıldı. Zambia kendi topraklarından kömür çıkarmağa başladı. 1968'de bir petrol boru hattı Bakır Kuşağının merkezi Ndola'yı Dar es Salaam'a bağladı.[26] Zambezi Nehrinin iki yerinde elektrik istasyonu yapımı tasarlandı. Bu projede Yugoslavlardan yardım gördü. *Doğu Afrika Ekonomik Topluluğu* Kaunda hükûmetini güneye ekonomik bağlılıktan kurtaracak önemli bir örgüttür. Bütün bunlar ekonomik bağımsızlık yolunda ilk adımlardır. Ancak, Zambia petrol ihtiyacını Dar es Salaam'dan temin ediyorsa da, yol o kadar uzundur ki, daha önce kullanılan kamyonlar taşıdıkları malın yarısını yolda yakmak zorunda kalıyorlardı. Gene ihtiyaç duyulan kömür henüz yeterince çıkarılmamaktadır. Bakırın Güney Rodezya kanalıyla ihracı ekonomik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Ama gene de ülke büyük adımlar atmış sayılır. Ulaşım sistemini değiştirmiş, dış ticaretine yeni bir yön vermiş ve böylece kendini Güney Rodezya'nın baskısından büyük ölçüde kurtarmıştır. Kaunda 11 Ağustos 1963'de yaptığı bir konuşmada diyordu ki:

> "Güçlü ekonomik örgütler olan tekellerin faaliyetinden öyle acılar çektik ki, dersimizi almış sayılırız. Sizi temin ederim ki, ekonomik hayatın hiçbir alanında tekelci bir yaklaşıma bir kez daha izin vermeyeceğiz. Bir grup insanın bu ulusun ekonomik kaderini olduğu gibi deneti altına almasına artık olanak tanınmayacaktır."[27]

Bağımsızlığın daha ilk yıllarında "taç" ve "tröst" toprakları millîleştirilmiş, 1966'dan bu yana 5 - yıllık plânlar yapılmıştır.[28] Ancak, hü-

26 Karayolu ve demiryolu bağlantıları hakkında: Republic of Zambia, *A Path for the Future*, Lusaka, Zambia Information Services, 1971, s. 12; "Proposed Zambia-Tanzania Railway," *Commonwealth Survey*, London, C. XI, No. 21 (October 1965), s. 990 – 992. Tanzanya Başkan Yardımcısının Zambia'yı ziyareti münasebetiyle Zambia – Tanzanya ilişkileri hakkında: Republic of Zambia, *Aboud Jumba Speaks to Zambia*, Lusaka, 1973.

27 K. D. Kaunda, *Towards Complete Independence*, Lusaka, Zambia Information Services, 1969, s. 41. İngiliz Güney Afrika Şirketinin faaliyetleri hakkında: B. S. Polyakov, *Zambiya*, Moskva, Mısl, 1968, s. 12 - 13.

28 Republic of Zambia, *First National Development Plan: 1966 – 1970*, Lusaka, Government Printer, 1966; "Zambia: Second National Development Plan: 1972 – 1976," *Afro - Asian Economic Review*, C. XIV, No. 152 – 153 (May – June 1972), s. 44 – 47.

kûmet Nisan 1968'de imalât endüstrisi, ticaret ve ulaşımda bazı yabancı şirketleri millîleştirdiyse de, madenlere uzun bir süre dokunmamış, ancak Ocak 1970'de kârın % 51'ine sahip çıkabilmişti.[29] Fakat 1970'den sonra, dünya bakır fiatları düşünce, ihracat kazancı da düşmüş, ödeme dengesi olumsuz yönde etkilenmişti.[30]

Hükûmet tarım ürünlerine de yönelmiştir.[31] Yakın zamanlara kadar ihraç edilen tek şey tütündü. Şimdi kahve, çay, pamuk ve şeker üretimine önem verilmekte, et ihtiyacının ülke içinde karşılanabilmesi için tedbirler alınmaktadır. Tarımda kooperatifleşme bazı öteki Afrika ülkelerine göre geç başlamışsa da, hükûmet bu eğilimi desteklemektedir.[32] Eğitim ve sağlık hizmetlerinde bir düzelme vardır. Okullarda artık ırk ayrımı yoktur. 1966'da Lusaka'da açılan üniversite ile ilk ve orta öğretimin çoğu ücretsizdir. Zambia ileri gelenleri eğitimde hâlâ geleneğin ve metropollerin ağır basmakta oluşundan da şikâyet ederek, deniz - aşırı merkezlerde yetişen Afrikalı bilim adamlarının gerekli "devrimci ruha sahip olmayabileceklerinden" söz etmektedirler.[33]

Ülkede tek parti sistemine doğru bir gidiş te görülmektedir. İktidardaki partiden ayrılan eski Başkan Yardımcısı *Simon Kapwepwe Birleşmiş İleri Partisi*'ni (UPP) kurmuşsa da, bu parti yasaklanmış olup, ülkede iktidar partisini tek siyasal kuruluş olarak bırakma eğilimi göze çarpmaktadır.[34] Bundan başka, Kaunda parti içinde de olağanüstü yetkilerini zaman zaman kullanmaktadır.[35]

---

29 Republic of Zambia, *Profile of the Economy: Trade Opportunities*, Lusaka, Government Printer, t. y., s. 17.

30 "Zambia Learns to Do Without the Copper Bonos," *African Development*, London, October, 1972, s. 2 - 6.

31 Kuzey Rodezya tarımı hakkında genel bilgi veren bir Sovyet kaynağı: İ.A. Svanidze, *Selskoye Hazaystva Severnoy Rodezii*, Moskva, 1963.

32 K.D. Kaunda, *Take Up the Challenge*, Lusaka, Zambia Information Services, 1970, s. 13 - 14.

33 University of Zambia, *Fourth Graduation Ceremony: Addresses by H. E. the President (Chancellor), Prof. L. K. H. Goma (Vice - Chancellor)*, Lusaka, Zambia Information Services, 1972, s. 5 - 6. Zambia'da kültür devrimi hakkında: Fola Seremekun, "Zambia's Cultural Revolution," *East Africa Journal*, Nairobi, C. VII, No. 5 (May 1970), s. 26 - 34. (Yazar Lusaka'da Zambia Üniversitesinde öğretim üyesidir.) Eski eğitim sistemi hakkında: Richard B. N. Masuku, "In Northern Rhodesia: Education for the Few," *Voice of Africa*, C. II, No. 8 (August 1962), s. 17 - 18.

34 *A Nation of Equals: the Kabwe Declaration, Addresses to the National Council of the United National Independence Party at the Hindu Hall, Kabwe, 1 - 3 December 1972*, s. 54.

35 Örneğin, 1969'da ulusa yaptığı bir açıklamada Parti Merkez Komitesini lâğvettiğini, onun yerine yeni bir Yürütme Kurulu atadığını belirtmiştir. K. D. Kaunda, *I Wish to Inform the Nation*, Lusaka, Government Printer, 1969, s. 1 - 10.

Zambia dış politikası *ırkçılık aleyhdarlığı* temeline oturmaktadır. Güney Rodezya'ya karşı açıkca cephe alarak birçok ekonomik güçlüklere göğüs gerdikten başka, kıt'anın güneyindeki ulusal kurtuluş hareketlerini de desteklemiştir. Angola, Mozambik, Güney Rodezya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Güney Batı Afrika'dan kaçan birçok siyasî mülteci Zambia'da ağırlanmıştır; çoğunun Lusaka'da merkezi vardır. Ağustos 1967'de Güney Rodezya'daki silâhlı başkaldırmalar da Zambia sınırında başlamış, Birleşmiş Milletler'in ırk ayrımı ve sömürgecilik aleyhine birçok toplantısı Zambia topraklarında yer almıştır. Zambia uluslararası alanda da *bağlantısız* siyaset izlemektedir.

Zambia *Güney Afrika*'nın bu kıt'adaki olumsuz rolü üstünde sıksık durmaktadır.[36] Zambia'ya göre, Batılı devletlerin Güney Afrika'ya silâh yardımı durmalıdır. Askerî malzeme veren devletler bunun savunma için verilmekte olduğunu ileri sürebilirlerse de, Güney Afrika için tehlike yalnız *içinden*, yâni o topraklarda yaşamakta olan *siyahı çoğunluktan* gelmektedir. "Savunma" diye alınan silâhların içteki halka karşı kullanılmayacağını kim temin edebilir? Nitekim, Zambia'nın görüşüne göre, bu askerî yardım da aslında *içe karşı kullanılması amacıyla* yapılmaktadır. Batı'nın Güney Afrika rejiminin ayakta kalmasında çıkarı vardır. Oysa, Güney Afrika'ya silâh vermek bu devletin ırkçı politikasına devam edebilmesi için yardımcı olmak, askerî gücünü komşusu olan bazı bağımsız Afrika devletlerine karşı kullanma olanağını tanımak, Rodezya ve Portekiz'in sömürgeci savaşlarında bu iki devlete destek olmasını kolaylaştırmak, Güney-Batı Afrika'da Birleşmiş Milletler'in otoritesinin kurulmasını geciktirmek, birçok Güvenlik Kurulu kararını hiçe saymak ve Batılı devletlerle Afrika'nın bağımsız ülkelerini karşı karşıya getirmektir. Zambia *Namibia* konusunda da tutarlı siyasetini sürdürmektedir.[37] Zambia'ya göre, Güney Afrika'nın orada bulunması hukuk-dışıdır ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasının ilkelerine ve bu uluslararası örgütün önceki kararlarına aykırıdır. Zambia Güney Afrika'yı bu topraklardan çekilmeğe çağırmakta, bu ülkeyi "Bantustan" gibi çeşitli bölgelere ayırarak toprak bütünlüğüne kasten saygısız davrandığına inanmaktadır. Zambia'nın *Güney Rodezya* konusunda da tavrı kesin ve açıktır.[38] Rodezya'da bir beyaz azınlık sömürgeci devlet olan İngiltere'ye karşı başkaldırmıştır. Ancak bu başkaldırma ayrıcalıklı durumlarını korumak ve çoğunlukta olan yerli halkın kendi haklarına sahip çıkabilmesini önlemek içindir. Zambiya Rodezya'daki ırkçı

36 Republic of Zambia, *Zambia in the Security Council: 1969 - 1970*. Lusaka, Government Printer, t. y., s. 40, 43, 48, 53, 54, 72, 77, 79.

37 *Ibid.*, s. 8, 40, 43, 48, 53.

38 *Ibid.*, s. 16, 19, 54, 57, 80.

bir azınlık rejiminin varlığını hukuk-dışı kabul etmekte ve bu rejimin iktidardan düşürülmesi ve demokratik kurallar gereğince yerli halkın egemenliğinin kurulmasını hedeflerinden biri olarak benimsemektedir.[39]

Malawi:

Nyasaland da 5 - 6 Temmuz 1964'de bağımsız devlet oldu. Bu topraklarda yaşamakta olan Nyanja, Çeva ve Tonga gibi kabilelerin çoğu Malawi grubuna dahil olduğundan, ülkeye de "Malawi" dendi. İlk yıl İngiliz Uluslar Topluluğunun bir parçası olmuş, bağımsızlığın ikinci yıldönümüne rastlayan 6 Temmuz 1966 tarihinde cumhuriyet olarak ilân edilmişti.[40] Mesleği doktorluk olan altmış-beş yaşındaki Dr. Banda Cumhurbaşkanı oldu. Malawi Kongre Partisi ülkenin tek siyasî partisi olup, yalnız yerliler üye olabilmektedir. Ama 4 milyonluk nüfus içinde 10,000'i aşmayan Avrupalılar da Parlâmentoda temsil edilmektedirler.

Malawi geçmişten çok kötü bir ekonomi devralmıştır.[41] Halkın çoğunluğu mısır, pirinç, fasulya ve yer fıstığı eker. Çay ve pamuk gibi ihraç ürünü ekenler çok azdır. 1965'de 150,000 kadar işçi iş aramak için yurt dışına çıkmıştır. Emek göçü Malawi'nin en büyük sorunlarından biridir. Ve ülkenin bütün dallarıyla birlikte ulusal bir ekonomiye geçmeden çözülebilmesi de mümkün değildir.

Dr. Banda'nın 1965'de başlattığı 5-yıllık plânlar tarıma önem vererek çay ve pamuk üretiminin iki, mısırın üç katına çıkmasını öngörmekte ve Avrupalıların ellerindeki toprakları satın alarak tarıma Afrikalıları daha fazla sokmayı tasarlamakta ve endüstride tekstil ve kereste dallarını geliştirmeyi, (boksit, kömür ve amyant başta olmak üzere) doğal kaynakları daha iyi kullanmayı ve Nkula Şelâleri gibi noktalarda hidroelektrik istasyonları yapımını düşünmektedir. Plânlamada hükûmet yabancı sermayeye gittikçe daha fazla yer ayırmaktadır. Şirketler arasında *Bata* ve *Lever* Kardeşler'in daha özel durumları olduğu anlaşılmaktadır. % 96'sı okuma - yazma bilmeyen Malawi'liler arasında bu gidişe etkili bir biçimde karşı çıkan olmamıştır.

Malawi'nin, zenci çoğunluğuna rağmen, Afrika kıt'asının genel yönüne ters düşen bir *dış politika* tutumu da vardır.[42] Afrika'daki siyasal re-

39 "Interview: President Kenneth Kaunda," *Africa*, London, No. 19 (March 1973), s. 8 - 11.

40 "Malawi Becomes a Republic," *Commonwealth Survey*, London, C. XII, No. 15 (July 1966), s. 762 - 764.

41 *Report of the Nyasaland Commission of Enquiry*, Cmd. 814 (1959); Bryan Roberts, "Malawi: Progress and Problems Since Independence," *African Affairs*, C. 69, No. 274 (January 1970), s. 60 - 63.

42 James Mayall, "Malawi's Foreign Policy," *The World Today*, C. XXVI, No. 10 (October 1970), s. 435 - 444.

jimler içinde en tutucu olanlardan biri Malawi'dedir. Bunun bir önemli nedeni Malawi ekonomisinin güneye bağımlı oluşudur. Bu küçük ve fakir ülkenin denizle tek bağlantısı uzun yıllar Portekiz sömürgesi olmuş olan Mozambik'ten geçmiştir. Güney Afrika ve Rodezya'da binlerce Malawi göçmeni çalışmakta olup, bu ikisi Malawi'nin ticaret ortaklarıdır. Üstelik, bağımsızlıktan sonra, Malawi'de radikal politikacılar da ortaya çıkmamıştır.

Malawi daha bağımsızlığını kazanmadan önce, Mayıs 1964'de Afrika Birliği Örgütüne kabul edildiyse de, Dr. Banda bu örgütün Güney Afrika ve Rodezya'daki ırkçı ve sömürgeci rejimleri kınayan kararlarına karşı çıkmış, bunlarla ilişkileri kesmeyi reddetmiş ve bu yüzden içte bunalımlı bir dönemi de göze almıştı. Bu iki beyaz azınlık rejimiyle Portekiz'e yakınlık göstermesi ve bürokrasiyi Afrikalılaştırmakta[43] yavaş davranması gibi tutumları yüzünden ülkenin dokuz kişilik Bakanlar Kurulunda altı bakan Dr. Banda'ya karşı cephe aldılar. Banda üçünü azletti, üçü de istifa etti. Bu olay gösterilere yol açtıktan başka, içlerinden Çipembere, Malawi Gölünün doğusunda Mangoçe Tepelerinde saklanarak Şubat 1965'de kuvvetleriyle birlikte Fort Johnston'a hücum etti. Malawi yerlileri arasında daha çok Çeva halkına dayanan Banda denetimini tekrar kurdu. Ekim 1967'de Eski İç İşleri Bakanı Yatuta Çisiza'nın bir mülteci ordusuyla saldırmasını da püskürttü. Hattâ, Çisiza dahil olmak üzere, bu hareketin ileri gelenlerini de öldürttü.

Muhaliflerden böylece kurtulan Banda tamamen kendi eğilimlerine dayanan kararları uyguladı. Bazı kişilerin kalkınmasının ülkenin kalkınması anlamına geldiği görüşünü savunarak bakanları ve yüksek rütbeli memurlarını topraklar almağa teşvik etti. Güney Afrika'yı tanıdı, 4.7 milyon sterlin kredi aldı ve Mayıs 1970'de Dr. Vorster'i Malawi'ye kabul etti. Ağustos 1971'de de Güney Afrika'ya ve Eylül 1971'de de Portekiz'in davetlisi olarak Mozambik'e gitti. Bu temasların bile ırk ayrımına son verecek nitelikte sonuçlar doğuracağını söylüyor ve kendi kişisel hayatından örnek vererek, 1930'ların ilk yarısında Chicago'da beyazların hakaretine uğrayan birinin (kendi) kırk yıl sonra Güney Afrika başbakanının konuğu olmasını bir ilerleme olarak kabul ediyordu. Malawi, komşuları Tanzanya ve Zambia ile de zaman zaman kötü ilişkiler içinde olmuştur. Tanzanya ile aralarındaki gölün kuzey kıyılarının da kendine ait olması gerektiğini ileri sürünce, önce bu devletle, sınır iddialarını 1968'den sonra daha da ilerletince Zambia ile de bozuşmuştur. Aslında, temel çatışma bu iki komşusunun ilerici rejimlere sahip olması gerçeğinden

43 Colin Baker, "The Administrative Service of Malawi: a Case Study in Africanisation," *Journal of Modern African Studies*, C. X, No. 4 (1972), s. 543 - 560.

doğmaktadır. Nitekim, Banda Tanzanya'yı kendine başkaldıran bakanlara yardım etmekle suçlamıştır. Ne var ki, Banda hükûmeti Afrika kıt'asında, öteki gerici rejimler gibi, gittikçe yalnızlığa itilmektedir.

Zimbabwe'ye Doğru:

Rodezya'ya gelince: Rodezya ve Nyasaland Federasyonu bozulduktan sonra Güney Rodezya'nın ırkçı politikacıları komşularını kendi diktaları altına alma heveslerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu olayın bir öteki sonucu da ülkenin 226,000 beyazının geri kalan 4,250,000 yerli üstündeki yönetimi sertleştirmesiydi. Rodezya ırkçıları, tabii ki, Güney Afrika ve Portekiz'in desteğinden faydalanmakta, bu topraklarda 375 milyon sterlin yatırım yapmış olan Anglo-Saksonlardan destek bulmaktaydı.

Öte yandan, federasyon parçalandıktan sonra da buradaki kurtuluş mücadelesi devam etti. Bulawaya, Gwelo ve Salisbury'nin Afrikalılarla meskûn yerlerinde ve Que Que'de grevler oluyordu. 1961 Rodezya için önemli siyasal olaylar yılı haline geldi. "Sandys-Whitehead Anayasası" o yıl verilmişti. Bu Anayasaya göre, Rodezya "kendi kendini yöneten bir sömürge" olmakta devam ediyordu. İki oy verme sistemi kabul edilmişti. Beyaz azınlık Parlâmentoya 50, Afrikalılar, Asyalılar ve melezler de 15 temsilci vereceklerdi. Görüldüğü gibi, iktidar hâlâ beyaz azınlığın elindeydi. Beş milyona yakın Afrikalının ancak 10,500'ü oy kullanacaktı.

Ulusal Demokratik Parti 1961 Anayasa tasarısını reddedince ırkçı iktidar da 9 Aralık 1961'de bu partiyi yasakladı. Joşua Nkomo, *Zimbabwe Afrika Halk Birliği*'ni *(Zimbabwe African People's Union*, ZAPU) bu sırada, 17 Aralık 1961'de kurdu. Kapatılan Ulusal Demokratik Parti'nin 356 ileri gelenine türlü yasaklar uygulanır olmuştu. En önemlisi, Nkomo başta olmak üzere, bunların yerlilerin yaşadıkları bölgelere girmeleri engelleniyordu — kendi evleri de orada olsa bile. Bu arada, 11 Ağustos 1962'de ZAPU Başkan Yardımcısı *Dr. Tiçafa S. Parirenyatwa* beyazlarca öldürüldü. 20 Eylülde de ZAPU yasaklandı. Bu olayı izleyen 14 Aralık 1962 seçimleri *Winston Joseph Field*'i iktidara getirdi. Yeni başkan çabalarını İngiltere'den "bağımsızlık" koparma noktasında yoğunlaştırdı.

Öte yandan, 8 Ağustos 1963'de Dar es Salaam'da yer alan bir toplantıda ZAPU'dan ayrı olarak, *Ndaboningi Sithole* başkanlığında *Zimbabwe Afrika Ulusal Birliği (Zimbabwe African National Union*, ZANU) kuruldu. ZAPU Nkomo'ya bağlı kaldı ve onu "Hayat Boyu Başkan" seçti.

Aralık 1963'de Rodezya ve Nyasaland Federasyonu dağıldı. Eski federasyonun askerî malzemesi ve Kumalo, Lewellyn, Tbornhill, New Serum ve Inkomo'daki üsleri Rodezya'ya kaldı. 1964 başında Rodezya Cep-

hesinin en uçtaki sağ kanadı parti liderliğini ele geçirdi ve *Ian Smith* başbakan oldu.[44] Ülkeyi bir faşist terör sardı. Binlerce yerli öldürüldü, Nkomo gibi liderler tutuklandı. Smith Ağustos 1964'de bağımsızlık konusunda bir referandum ilân etti. Yerlilerden ancak 13,000'inin oy kullanabildiği bu referandumla 1961 Anayasası esaslarına göre bağımsızlık kabul edildi. Ülkenin bir yerine sürülmüş olan Nkomo İngiliz Başbakanına yolladığı bir mektupta Afrikalıların 1961 Anayasasını kabul edemeyeceklerini söylüyordu. O sırada İngiltere'de iktidara gelmiş olan İşçi Partisi Şubat 1965'de iki temsilcisini Güney Rodezya'ya yolladı. İngiliz kabinesinin bu iki üyesi Smith, Güney Rodezya bakanları, Nkomo ve öteki Afrikalı liderlerle buluştular. Her yerde siyasî tutukluların serbest bırakılmalarına ilişkin sloganlarla ve "çoğunluk yönetimi" istekleriyle karşılandılar. Aslında herkese oy hakkı tanınacak olsa, bu sonuç kendiliğinden doğacaktı. İngiltere'ye dönen iki temsilci Rodezya'da Afrika çoğunluğuna dayanan bir yönetimin kurulması için İngiltere'nin zor kullanmayacağını açıkladı. Rodezya'nın beyaz faşistleri İngiltere'nin kendilerini durdurmayacağını anladılar. Başbakan Wilson'un daha önceki açıklamalarına rağmen, işçi hükûmeti de, Güney Rodezya'ya yatırım yapmış olan üç büyük İngiliz ve Amerikan şirketinin etkisi altında kalmıştı.

Ne var ki, İşçi Partisi dünya kamu oyunu da bir kenara itemezdi. İngiltere'nin son tutumu Uluslar Topluluğu Başbakanlar Konferansında bile eleştirilmişti. 1964'de, öteki ülkeler karşı çıkınca Güney Rodezya Başbakanı bu konferansa kabul edilmedi bile. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu da On-altıncı Oturumunda İngiltere'den Güney Rodezya Anayasasını Afrikalı çoğunluğun haklarını tanıyacak biçimde değiştirmesini istedi. Bu durum karşısında, İngiliz İşçi Partisi hem Güney Rodezya bağımsızlığına karşı çıkar görünüyor, hem de Afrikalı çoğunluk için eşit siyasal haklardan yana olduğunu îma ediyordu. İngiltere'nin hem bu ikili tutumu, hem de Güney Afrika, Portekiz ve öteki emperyalist ülkelerle yakın ilişkisi Smith hükûmetine yalnız kalmayacağına dair bir duygu verdi. Okadar ki, Başbakan Smith B. M. Güvenlik Kurulunun 28 Nisan 1965 tarihli toplantısını bile dikkate almadı. Bu toplantıda Afrikalı temsilciler İngiltere'den Güney Rodezya'daki ırkçı güçlere egemenlik vermemesini ve çoğunlukta olan yerli halkın isteklerini dinlemesini istemişlerdi. 5 Mayıs 1965'de Başbakan Smith 1961 Anayasası esaslarına göre bir "seçim" yaptırdı. Rodezya Cephesi oyların üçte-ikisini aldı. Salisbury'ye gelen İngiliz Başbakanı Wilson yerli liderlere daha gerçekçi olmalarını salık ve-

44 Ian Smith'e miras olarak 10,500 hektar toprak kalmıştı. "Ian Smith and Racial Terrorism in Africa," *Africa Newsletter*, Cairo. C. II, No. 3 (March 15, 1974), s. 7.

riyordu. İngiltere'nin Rodezya bunalımındaki bu rolü üzerine Afrika Birliği Örgütü Aralık 1965'de Bakanlar Konseyi düzeyinde olağanüstü bir toplantı yaptı.[45] Rodezya ırkçı ilkeler üstüne bağımsızlığını ilân ederken, İngiltere birkaç ekonomik tedbirle yetiniyordu. Güney Rodezya'ya petrol verilmesini engelleyecek, ondan tütün almayacaktı. Güney Rodezya ise, Portekiz ve Güney Afrika'dan petrol aldı. Batı Almanya. İtalya ve Hollanda gibi NATO ülkelerine tütün sattı.[46]

Rodezya anayasası çoğunluk yönetimini ilersi için de yasaklamakta, Parlâmentoda Afrikalıların temsil oranını da azaltmaktadır. Nisan 1970 seçimlerinde Rodezya Cephesi Avrupalılar için ayrılan 50 üyeliği de kazanmıştır. Aleyhinde alınmış olan kararlar hâlâ kaldırılmamış olan Rodezya gitgide güneyindeki ırkçı rejimi kopya etmektedir. 1967'den bu yana ülkenin bazı kesimlerinde gerilla grupları da ortaya çıkmıştır. Afrika ülkeleri Rodezya'daki bu durumdan İngiltere'yi sorumlu tutmaktadırlar.

Nkomo'nun dediği gibi, "ülkenin yerli halkının siyasal istekleri yerine getirilmeden ekonomik, toplumsal, siyasal ya da eğitimsel yönden ilerleme sözkonusu olamaz."[47] Bir ZAPU yayını da diyor ki:

> "Bu ülke Avrupalılarca 1890'ların ortasında işgâl edildiğinden buyana, tüm siyasal, ekonomik, malî, yönetimsel ve askerî denetim nüfusun yalnız Avrupalı kesiminin elinde toplanmıştır...Bu durum yasalarla ve türlü hukuk araçlarıyla korunmağa çalışılmakta, Afrikalılar ve Avrupalı olmayanlar ülkenin yönetimine tam olarak katılamamaktadırlar...Afrikalı halk...gerçek bir çözüme 'hayır' dememektedir... Ülkemizin tüm yurttaşlarına, renk farkı gözetmeksizin, barış ve güvenlik sağlayacak anayasal bir çözüm için gayret sarfetmeğe hazırız."[48]

---

45 Rodezya'daki ırkçı iktidar çevresi uluslararası toplumda, Güney Afrika gibi, *persona non grata* muamelesi görmektedir. Afrika Birliği Örgütünün hiçbir faaliyetine kabul edilmemekte, Uluslar Topluluğu Başbakanlar Konferansına katılmamakta, Uluslararası Çalışma Örgütü (WHO) toplantılarına alınmamaktadır. Öte yandan, Zimbabwe hareketini destekleyen uluslararası örgütler hakkında bilgi: Afro - Asian Peoples' Solidarity Organization, *Circular Letter B - 12/74: On the Second International Preparatory Meeting for the Zimbabwe International Conference, Baghdad*, 27th of March 1974, s. 1-2.

46 The Zimbabwe African People's Union, *The Zimbabwe Review*, Cairo, No. 5 (May 31, 1976), s. 5. "Rodezya, kendine karşı alınan ekonomik tedbirlere karşı koyabilmek için artık tamamiyle Güney Afrika'ya dayanması gerekir." Larry W. Bowman, "The Subordinate State System of Southern Africa," *International Studies Quarterly*, Wayne, Nebraska, C. XII, No. 3 (September 1968), s. 242.

47 *Zimbabgwe Review*, Cairo, C. II, No. 4 (April 22, 1965), s. 1.

48 *The Voice of Joshua Nkomo*, k. y., World Federation of Democratic Youth, [1972], s. 31 - 36.

ZAPU için "geriye dönüş olamaz... Zindanlar olsa da, olmasa da; yasaklar konsa da, konmasa da...Beyaz azınlığın egemenliğine, ne pahasına olursa olsun, son verilecektir."[49] ZAPU ve ZANU "Yurtsever Cephe" içinde birleşmişlerdir. Bu cephe ırkçı ve faşist rejime "artık yeter!" diyerek silâha sarılmıştır.[50] Yerli güçler karşılarında, ön plânda Ian Smith rejimi, Güney Afrika ve Portekiz'in bulunduğu ve ardlarından İngiltere, Almanya ve A.B.D.'nin desteklediği bir "mini-NATO" görmektedirler.[51] Londra'daki Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsünün yayınlarına göre,[52] Rodezya'daki beyaz rejimin askerî gücü Afrika ölçüleri içinde küçümsenemez. Kara Kuvvetlerinde 3,500 asker ve 10,000 yedek vardır. Hava kuvvetleri 1,200 kişilik olup, 45 savaş uçağına mâliktir. Buna 8,000 polis ve 35,000 yedek polis de eklenmelidir. Zaman zaman Güney Afrika kıt'aları Rodezya'ya da girerek Smith yönetimine destek olmaktadır.

Ancak, *Zimbabwe Halkı Ordusu (Zimbabwe People's Army*, ZPA) faşist iktidara karşı giriştiği mücadelenin sonucundan güvenli gözükmektedir.[53] 1966'da Sinoria, Lupane ve Karoi'de, 1967'de Wanklo ve Binga'da, 1968'de Sipolilo, Lomagundi ve Mtoko'da, 1969 sonrasında Chewone, Chisuma ve daha başka bölgelerde askerî bir varlık göstermiştir. ZAPU'nun yerli halk içindeki desteğinin bir kaynağı şöyle özetlenebilecek olan ideolojisidir.[54] ZAPU'ya göre, Zimbabwe'de bugünkü toplumsal sistem kapitalizme dayanmaktadır. 1890'lardan buyana yerleşen beyaz İngiliz azınlığın hedefi Zimbabwe topraklarına, doğal zenginliklerine, madenlerine ve insanlarının emeğine — bir avuç azınlık adına — sahip çıkmak olmuştur. Rodezya'da bugünkü ırkçı rejim temelde beyaz azınlığın sermayeci düzene dayalı ayrıcalıklarını korumak ve sürdürmek için vardır. ZAPU ırkçılıkla kapitalizmi aynı madalyonun iki ayrı yüzü olarak görmektedir. ZAPU'ya göre, Zimbabwe'de bir devrim hem kaçınılmaz, hem de gereklidir. Ve ka-

49 *Zimbabwe: History of a Struggle*, *op. cit.*, s. 41.

50 *The Armed Revolutionary Struggle in Zimbabwe*, Cairo, Afro - Asian Publications, 1973. Yazarın "Yurtsever Cephe" liderleri Nkomo ve Mugabe ile görüşmeleri hakkında: *Vatan*, 28 Haziran ve 8 Temmuz 1977, s. 3.

51 *The Pioneer*, Gana, No. 9040 (January 16, 1973), s. 2. Bu ülkede ikinci kurtuluş örgütü olan ZANU 1 - 7 Aralık 1973'de Addis Ababa'da düşünülen bir "Afrika - Amerika yakınlaşması konferansı"na katılmayı reddederken, A.B.D.'nin ulusal kurtuluş mücadelelerine heryerde karşı olduğunu ve bu devletle aynı görüşme masasına oturmanın kurtuluş hareketinden bir fedakârlık anlamına geleceğini açıklamıştı. *Zimbabwe News*, Lusaka, C. VII, No. 11 (November 1973), s. 9. (Bu yayın ZANU'nun resmî organı olup, Zambia'da çıkmaktadır.)

52 *The Military Balance: 1973*, London, 1973, s. 40 - 41.

53 "Armed Struggle Intensifies in Zimbabwe," *Secheba*, London, C. VII, No. 3 (March 1973), s. 8 - 11. Ayrıca: Türkkaya Ataöv, "Zimbabwe'de Irkçılık Can Çekişiyor," *Vatan*, 20 Mart 1977.

54 Zimbabwe African People's Union, *Ideological Concept*, Lusaka, t.y.

pitalizmi, ırkçılığı ve onun başvurduğu tüm araçları yıkmak için zora başvurmaktadır. ZAPU Zimbabwe'nin geleceğinde *sosyalist* bir düzen görüyor. Bu parti sosyalizmden toprak, doğal kaynaklar, endüstri, ulaşım, bankalar, iç ve dış ticaret ile toplum hizmetlerinin halk denetiminde tutulmasını anlamaktadır. ZAPU'nun programına göre, Rodezya'da ilerde kurulacak olan devletin adı herhalde "Zimbabwe Halk Demokratik Cumhuriyeti" olacaktır.[55] ZANU geçici "Ulusal Demokratik Devrim" aşamasından sonra "Sosyalist Devrim"i hedef edinmiştir. Önündeki ilk görevi silâhlı mücadele olarak görür. Dış politikası emperyalizme karşı mücadele ve yeryüzündeki bütün ilerici güçlerin birliği gibi iki ana ilkeye dayanır. ZANU'nun da amacı bağımsız ve sosyalist bir Zimbabwe kurmaktır.[56]

55 ZAPU'nun organı aylık dergi: *The Zimbabwe Review*, Lusaka, Zambia.
56 ZANU'nun organı dergi: *Zimbabwe News*, Maputo, Mozambique.

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ
(AZANYA)

Giriş:

Güney Afrika,[1] kuzey-doğuda *Natal* ile güneyde *Umud Burnu* kolonisi *(Cape of Good Hope)* denilen iki İngiliz sömürgesinin 1899 - 1902 Anglo - Boer Savaşında yenilen ve halk ağzında *Orange Cumhuriyeti* (yada *Orange Free State)* ve *Transvaal* denen iki Boer devletinin birleşmesiyle 1910'da meydana gelmiştir.[2] Bu devlete 31 Mayıs 1961'e kadar *Güney Afrika Birliği* denmiş, daha sonra *Güney Afrika Cumhuriyeti* adını almıştır.[3] İlerde, zenci çoğunluk iktidarında, devletin resmî adı herhalde, yerlilerin daha şimdiden kullanmağa başladıkları "Azanya" kelimesiyle ilgili olacaktır.

Nüfusun üçte-ikisi *Zulu, Ksosa, Basuto, Beçuana, Swazi, Bapedi, Ndebele* ve *Bavenda* gibi *Bantu* halklarından bileşiktir.[4] Zulu'ların çoğu Natal'da, Ksosa'lar Umud Burnu yöresinde, Basuto'lar Orange'de ve geri

1 M. Wilson ve L. Thompson, der., *The Oxford History of South Africa*, 2 C., Oxford, Clarendon Press, 1969 – 1971; Eric A. Walker, *A History of South Africa*, London, Longmans, Green and Co., 1941; C. W. de Kiewiet, *A History of South Africa: Social and Economic*, Oxford, Oxford University Press, 1941; Julian Mockford, *The Golden Land: a Background to South Africa*, London, Adam ve Charles Black, 1949; Jan H. Hofmeyer ve J. P. Cope, *South Africa*, London, Ernest Benn, 1952; G. H. Calpin, *The South African Way of Life*, New York, Columbia University Press, 1953; Arthur Keppel – Jones, *South Africa: a South History*, London, Hutchinson's University Library, 1956; H. Maclear Bate, *South Africa Without Prejudice*, London, J. M. Dent, 1956; Heinz Hartmann, *Enterprise and Politics in South Africa*, New Jersey, Princeton University Press, 1962; John A. Davis ve James K. Baker, der., *Southern Africa in Transition*, London, Praeger, 1966; Alex Hepple, *South Africa: a Political and Economic History*, London, Pall Mall Press, 1966; Herbert Adam, der., *South Africa: Sociological Perspectives*, London, Oxford University Press, 1971; Janet Robertson, *Liberalism in South Africa: 1948 – 1963*, Oxford, Clarendon Press, 1971.

2 J. H. Wellington, *Southern Africa: a Geographical Study*, 2 C., London, 1955.

3 Leo Marquard, "The Union of South Africa," *Current History* C. XXV, No. 143 (July 1953), s. 27 – 32; "South African Constitution," *Commonwealth Survey*, London, C. V, No. 21 (October 1959), s. 861; *ibid.*, C. VI, No. 5 (March 1960), s. 166; "South Africa: Referandum on Republic," *ibid.*, C. VI, No. 3 (February 1960), s. 73 – 74; *ibid.*, C. VI, No. 17 (August 1960), s. 755 – 756; C. VI, No. 22 (October 1960), s. 1012 – 1013; "Inauguration of the Republic of South Africa," *ibid.*, C. VII, No. 12 (June 1961), s. 553; Colin Rhys Lowell, "The New Republic of South Africa," *Current History*, C. 43, No. 256 (December 1962), s. 329 – 333.

4 Wilson ve Thompson, *op. cit.*, s. 39, 87; L. Schapera, *Western Civilization and the Natives of South Africa*, London, Routledge ve Kegan Paul, 1967. Zulu'lar hakkında: A. T. Bryant, *The Zulu Peoples: As They Were Before the White Man Came*, Pietermaritzburg, Shuter ve Shooter, 1967. Bantu'lar hakkında: William Miller Macmillan, *Bantu, Boer and Briton*, Oxford, Clarendon, 1963.

kalanı da Transvaal'da yaşamaktadır. "Beyaz" ya da "Avrupalı" denenler nüfusun % 20'si kadar olup, On-yedinci Yüzyılda Umud Burnu'na gelen Hollandalılar, göçmen Fransız Huguonet'lar, 1820'den sonra gelen İngilizler, bir miktar Almanlar ve eski Afrika sömürgelerinin bağımsızlığa kavuşmasından sonra buraya yerleşenler ve çocuklardır. 1970 rakkamlarına göre, sayıları 2,800,000'dir. Afrika'da Beyazların en kalabalık olduğu yer burasıdır. Kendilerine bazen "Avrupalılar" da denmesine rağmen, Avrupalı değil, "Güney Afrikalı" olduklarına inanırlar. Transvaal, Orange ve Umud Burnunda, beyazlar daha çok, Hollanda dilinde "köylü" anlamına gelen *Boer*'lerdir. Bunlara ("Afrikalı" demek olan) *Afrikaner* de denmektedir.[5] "Renkli" ya da "melez" *(coloured)* diye bilinen ve nüfusun % 9'unu meydana getirenler beyazlarla karışmış olan *Hottentot*'lar ve *Bantu*'lardır. Resmî istatistiklerde bu deyim *Buşmen* ve *Malay*'ları da içine almaktadır. Bunların da çoğu Umud Burnu çevresinde yaşamaktadır. Nüfusun % 3'ü, şeker kamışı tarlalarında çalışmak üzere 1860'larda getirilen Hindlilerin çocuklarıdır.[6]

Nüfus tarımsal olanaklara göre dağılmıştır. Üçte-ikisi daha sulak doğuda ve Umud Burnu dolaylarında oturur. Bunların çoğunluğu da *Cape Town*, *Port Elisabeth* ve *Durban* gibi limanlarda ya da *Wilwatersrand* maden bölgesindedir. Çoğunluk tarımla uğraşır. Geçen yüzyılda altın ve elmas bulunması ülkeyi zenginleştirmiş, demiryolları döşenmeğe, madenler çıkarılmağa başlanmıştır. *Cecil Rhodes*'un kurduğu elmas şirketi kısa sürede dünya tekellerinden biri olmuştur.

İkinci Cihan Savaşına Kadar:

Güney Afrika'nın Avrupalı sektöründe üretilenler İngiltere'ye ihraç ediliyor, Güney Afrika'da yatırılan sermaye de oradan geliyordu.[7] Serma-

5 Sheila Patterson, *The Lost Trek-a Study of the Boer People and the Afrikaner Nation*, London, Routledge ve Kegan Paul, 1957. Afrikaner açısından Güney Afrika tarihi: F. A. Van Jaarsveld, *The Afrikaner's Interpretation of South African History*, Cape Town, Simondium Publishers, 1964.

6 "Les Indiens en Afrique du Sud," *Chronique de Politique Etrangere*, C. V, No. 3 (Mai 1952), s. 224 – 358. Güney Afrika'da Hintli azınlığa farklı muamele hakkında önemli bir Sovyet kaynağı: D.M. Muhammedova, *İz İstorii Rasovoy Diskriminatsii İndiitsev f Yujnoy Afrike*, Taşkent, Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Institut Vastakavedeniya imeni Burini, 1965, 155 s. Ayrıca: Africa Publications Trust, *The Ghetto People: a Study of the Effects of Uprooting the Indian People of South Africa*, London, 1975.

7 "Relations Between the United Kingdom and South Africa," *Commonwealth Survey*, C. VIII, No 5. (February 1962), s. 189 – 190; Johne Maud, "British Responsibilities in Southern Africa," *The World Today*, C. XX, No. 1 (January 1964), s. 9 – 19, Merle Lipton, "Britain and Southern Africa," *ibid.*, C. XXIII, No. 6 (June 1967), s. 227 – 230.

yeci Avrupalı sektörün çabuk zenginleşmesinin nedeni ucuz Afrika emeğiydi. Burada yerliler kıt'anın herhangi bir yerinden daha hızla proleterleşiyorlardı. Daha önceleri toprağı işleyen ve hayvan besleyen yerliler toprakları ellerinden alınınca beyazların iş yerlerinde işçi olmaktan başka yaşama ve geçinme olanağı bulamamışlardı. Toprakların % 87'sine beyazlar el koymuşlardı. Yerlilere bırakılan ekim ve hayvancılık için zaten elverişli değildi. Yerlilerin toprak mülkiyetiyle ilgili olarak hakları 1913 kanunuyla saptanmıştı. Bu kanuna göre, yerliler kendilerine ayrılan bölgeler dışında toprak alamaz ve kiralayamazlardı. Afrikalılar beyazların çiftliklerinde çalışabilirlerdi. Bu çerçevenin dışına çıkmak bir "suç"tu. Bütün bu tedbirlerin hedefi Afrikalıyı Avrupalının toprağında işçi olarak çalışmaya zorlamaktı.[8] Evini terkeden yerli çiftliklerde işçi olur, ya da kent proletaryasının saflarını doldururdu. Avrupalılar sektöründe sermayeci düzenin güçlenmesi ilkel komünel sistemi zayıflatıyor, kabile döneminden miras kalan gelenekleri yokediyordu.

Birinci Cihan Savaşı[9] Güney Afrika'nın ekonomik ilerlemesine yardım etti. Avrupa ve Amerika ile eski bağlar kesilince, ülke içinde endüstrinin gelişme olanakları arttı. Süveyş Kanalının da geçici olarak kullanılamamasının sonucu Güney Afrika limanlarına uğramak zorunda kalan gemilerin sayıları kendiliğinden yükseldi. Tarımsal ihracat çoğaldı, imalât endüstrisi güçlendi, Güney Afrika'nın ilk büyük devlet tekeli olan demir ve çelik tröstü (ISCOR) kuruldu. Kent proletaryası sayıca büyüdüğü gibi, ulusal bileşimi de değişti. Savaştan önce, yerliler tarım sektöründeydi. Avrupalı işçilerin çoğu da İngilizdi. Büyük çiftliklerin ortaya çıkması ve küçük çiftçilerin mahvolmağa yüz tutmasıyla gittikçe çok sayıda Boer kentlere doluşmağa başladı. Afrikalılar da fabrikalara ve madenlere akıyordu. Yerliler genellikle kalifiye olmayan işlerde kullanılmaktaydı. Yalnız, savaş yıllarında bazıları madenlerde elektrikli lokomotifleri kullanmak gibi görevlerde bulunmuşlardı.[10]

İşçi sınıfı içinde Marksist bir örgüt de doğdu: *Uluslararası Sosyalist Derneği* 1909'da kurulmuş olan *Güney Afrika İşçi Partisi*'nden 1915'de

8 G. B. van Zyl, *The Theory of the Judicial Practice of South Africa*, Cape Town, Juta, 1923; *African National Congress: South Africa*, London, the Publicity and Information Bureau of the A.N.C., t.y., s. 9; Patrick Duncan, "Race Questions in South Africa," *Foreign Affairs*, C. V. No. 2 (January 1927), s. 293 - 306; E. H. Brookes, *The History of Native Policy in South Africa from 1830 to the Present Day*, Pretoria, Van Schaik, 1927; G. Wille, *Principles of South African Law*, Cape Town, Juta, 1937; J. Lewin, *Studies in African Native Law*, Cape Town, African Bookman, 1947.

9 Halûk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1972, s. 139 - 140.

10 İşçi sorunlarıyla ilgili en geniş ilk incelemelerden: Van Der Horst, *Native Labour in South Africa*, Oxford, Oxford University Press, 1942.

kopanlarca kurulmuştu. Bütün ülkelerin işçileri arasında dayanışma istiyor, Rusya'daki Ekim - Kasım 1917 Devriminden yana çıkıyor ve Avrupa savaşına karşı cephe alıyordu. Bu örgüt bir komünist partisi kurulmasını ve Komintern'e üye olunmasını istiyordu. 1921 ortasında *Güney Afrika Komünist Partisi* kuruldu da.[11] *William Henry Andrews* sekreterliğe, *David Ivon Jones* da Komintern temsilciliğine seçildiler. 1915'denberi çıkan *International* adlı haftalık bir yayın da parti organı olmuştu. Bu parti bir yığın hareketi yaratamamasına rağmen, etkili oldu ve beyazlarla zencileri ilk kez bir araya getirdi. *Albert Nzula* adlı bir *Zulu* Merkez Komitesi Sekreterliğine bile getirildi. Parti sendikalar ve Afrikalı işçiler için okullar kurdu.

Birinci Cihan Savaşından sonraki yıllarda ülkeyi peşpeşe gelen grevler sardı. 1918'de *Afrika Endüstri İşçileri* adlı bir örgüt *Afrika Ulusal Kongresi* ile birlikte Johannesburg belediye işçileri ve Witwatersrand maden işçileri arasında grevler düzenledi. Aslında, *Afrika Endüstri ve Ticaret İşçileri Sendikası* bunlardan daha güçlüydü. Ne var ki, bu sonuncusu işçileri olduğu kadar tüccarları da saflarına alıyor, çalışanlarla işverenlerin çıkarlarının birliğini savunuyordu. Bu örgüt 1919'da liman işçilerini, 1920'de de elmas madencilerini greve sürükledi. 1926'da sağ unsurları daha güçlendi ve bir yıl sonra Komünistler birlikten atıldılar. Örgüt te yavaş yavaş söndü ve bütün etkinliğini yitirdi.

1920'lerin sınıf savaşlarında Avrupa kökenli işçiler de hatırı sayılır bir rol oynadılar. Ocak 1922'de birkaç bin Witwatersrand madencisinin greviyle tüm ülke çalkalandı. Grev iki ay sonra bir silâhlı başkaldırmaya dönüştü. Bir kısım basın bir "kızıl isyan"dan söz ediyordu. Grevin ilk nedeni beyaz işçilerin kalifiye işlerdeki tekellerini sürdürme istekleriydi. İşverenlerin daha ucuza çalışmağa razı olan Afrikalı işçileri kullanacaklarını söylemeleri Avrupalı işçilerin sert tepkilerine yol açmıştı. Grevin başlangıç nedeni bu olmakla birlikte, bu hareketi tüm işçi sınıfı yararına bir yola dökmeğe çalışanlar da oldu. Bunlar maden işçilerinin direnişinin sermayedarlara karşı olduğunu ve renkleri ne olursa olsun, bütün işçilerce desteklenmesi gerektiği görüşünü yaymağa çalıştılar. Hükûmet 20,000 kişilik bir orduyu işçilerin üstüne sürdü, beş gün süren kanlı ve pençe pençeye mücadele süresince yüzlerce insan öldü, 5,000 kişi tutuklandı ve grevcilerin ileri gelenleri idama mahkûm oldular.

Yönetici çevreler başkaldırmayı bastırmakla birlikte, 1922'lerin bu hareketinden gereken dersleri de çıkardılar. Olaylar beyaz ve zenci işçi-

11 A. Lerumo, *Fifty Fighting Years: the South African Communist Party, 1921 - 1971*, London, Central Books (Inkulukele Publications), 1971. Almanca çevirisi: *Fünfzig Jahre Kampf der Südafrikanischen Kommunistischen Partei: 1921 - 1971*, Berlin, Dietz Verlag, 1972.

lerin birleşebileceklerini göstermişti. Bundan sonraki taktik işçi sınıfını bölmek olmalıydı. Beyaz işçiler arasında işsizliğe son verecek, beyazların kalifiye işlerde tekel kurmasını sağlayacak ve "fakir beyazlar" sorununu nihaî olarak çözecek bir program düşünüldü. Bu program gereğince işçi sınıfı hareketi bölündü ve beyaz işçiler 1922'den sonra aynı varlığı artık hiç gösteremediler.

Ülke *Afrikaner* toprak sahipleri ile İngiliz fabrikatörlerinin ittifakıyla yönetildi. 1919'a kadar Hükûmet Başkanı olan *General Louis Botha*[12] ve ondan sonra gelen *General Jan Smuts*[13] hem Boer'lerin çıkarlarını temsil ediyor, hem de İngiliz emperyalizmiyle işbirliğini gerekli görüyorlardı.[14] Smuts 1917'de *Lloyd George* Kabinesine de girmiş, 1918 Paris Barış Konferansına katılmış, Milletler Cemiyeti Misakının kaleme alınmasında yardımcı olmuş ve manda sisteminin yaratılmasında rol almıştı.

1920'lerin başında ekonomik durumun kötüye gitmesi üzerine egemen sınıflar içinde bir çıkar çatışması ve bölünme oldu. Güney Afrika Partisinden ayrılanların 1913'de kurduğu *Milliyetçi Parti* güçlenmeğe başladı. İngiliz sermayesini geriletmeğe çabalayan bu parti Boer toprak ağaları ve orta sınıfının siyasal dayanaklarını kavileştirme çabası içindeydi. Başkanları *General J.B.M. Hertzog*[15] bir yandan İngiliz - aleyhdarı demagoji yaparken, öte yandan da ırk ayrımını derinleştirmek için vaadlerde bulunuyordu. Hertzog hem yerlinin "bir otomobil kullanacak kadar zekâsı olmadığını" ileri sürüyor, hem de bir "siyah tehlike"den söz ediyordu. İddiasına göre, kendi iktidara getirilmeyecek olursa, maden ocakları sahipleri bütün işleri daha ucuza çalışan yerlilere vereceklerdi.

Bu sloganları kullanan Hertzog 1924 seçimlerini kazandı.[16] Bir hükûmet kuracak kadar yeterince çoğunluk alamamış olmasına rağmen, İngiliz kökenli işçilerin çıkarlarını temsil eden *Güney Afrika İşçi Partisi* ile koalisyona yanaşınca, ırk ayrımının daha da derinleştirilmesi için gerekli iktidar kurulmuş oldu. İşçi Partisi Boer milliyetçilerinin aşırı İngiliz - aleyhdarlığını bırakmalarını istemiş, buna karşılık, işçi sınıfı üstünde bir patronlar yönetimine razı olmuştur. Hükûmetin 1924 tarihli emri kalifiye

12 F. V. Engelenburg, *General Louis Botha*, London, 1929; Harold Spenden, *General Botha*, New York, 1916; Johannes Meintjes, *General Louis Botha*, London, Cassell, 1970.

13 S. G. Millin, *General Smuts*, 2 C., Boston, 1936: F. S. Gafford, *Jan Smuts*, New York, 1944; Zelda Friedlander, der. *Jan Smuts Remembered*. London, Wingate, 1970.

14 Basil Williams, *Botha, Smuts and South Africa*, London, Hodder and Stoughton, 1946.

15 C. M. van den Heever, *General J. B. M. Hertzog*, Johannesburg, South Africa, 1946; L. E. Neame, *General Hertzog*, London, 1930.

16 Cyrill Campbell, "South Africa Before the Elections," *Foreign Affairs*, C. XI, No. 4 (June 1924), s. 622 - 629.

işlerden zencilerin uzaklaştırılıp buralarda beyazların görevlendirilmesini istiyordu. 1926 kanunu da Afrikalıların lokomotif makinistliği ve maden ocakları teknisyenliği gibi özel eğitim isteyen işlere alınmasını yasakladı. Ayrıca, kentlerin içinde oturmağa başlamış olan yerliler buralardan çıkartılıp kent dışında hastalık yatağı fakir gecekondulara yerleştirildi.

1929 1933 dünya ekonomik bunalımının Güney Afrika ekonomisi üstünde bir etkisi de oldu. Elmas dünya fiatları düşünce, birçok maden ocağı kapandı ve işçiye yol verildi. Bunalım yılları grev ve gösterilerle doluydu. 1929'da kurulan *Afrika Hakları Derneği* yerliler için oy ve eğitim hakkı istiyordu. Özellikle "Dingaan Günü"[17] demokratik unsurlar için bir güç gösterisi oluyordu. Ama 16 Aralık 1930'da, Natal'ın en büyük kenti olan Durban'da büyük bir yerli katliamı oldu, Zululu Komünist lideri *J. Nkosi* de o gün öldürüldü.

Ekonomik bunalım ve ona tepki olarak doğan halk hareketleri egemen sınıfları aralarındaki anlaşmazlıkları geçici olarak örtbas etmeğe sevketti. 1933'de Hertzog başbakan, Smuts başbakan yardımcısı oldular. İki ana orta sınıf partisi *Birleşmiş Güney Afrika Partisi* adı altında bir araya geldiler. Zaten 1931 Westminster Statüsü[18] İngiliz dominyonlarındaki hükûmetlere artık geniş yetkiler veriyordu. Hükûmet İngiliz hukukuyla çatışsa bile istediği kanunları çıkarabilir, dilediği dış politikayı izleyebilirdi. İktidar partisinde İngiltere'ye en yakın olan unsurlar ayrılarak *Dominyon Partisi*'ni. *D. F. Malan*'ın liderliğindeki aşırı milliyetçiler de *Milliyetçi Parti*'yi kurdular. Bu sonuncusu Avrupa'da faşizmin güçlenmeğe başlaması ve yer yer iktidara gelmesiyle kurulan Güney Afrika faşist örgütlerince desteklenmekteydi.

Hertzog - Smuts hükûmeti yerlilerin ellerinde kalan birkaç hakkı da aldılar. 1936 kanunu Umud Burnu çevresindeki yerlilerin oy haklarını geri alıyordu. 1937 kanunu fabrikalarda çalışan zencileri işçi değil, hizmetçi olarak kabul ediyordu. Bunlar resmen kabul edilmiş olan sendikalara giremezlerdi. Savaş başlayacağı sırada Güney Afrika faşizmi adamakıllı güçlendi. Gizli *Broederbond* derneği Boer toprak ağaları ve burjuvazisinin etken bir silâhı oldu.[19] Hollandalıların çocukları olan Boer'ler

17 "Dingaan Günü" 16 Aralık 1838 Zulu ve Boer savaşının yıldönümüdür. O tarihte Dingaan'ın komutası altındaki Zulu ordusu ile beyazlar arasında kanlı bir çatışma olmuştu. Irkçı beyaz Güney Afrikalılar 16 Aralık tarihini "beyazların zafer yıldönümü" olarak kutlarlarken, yerliler de kurtuluş mücadelelerinin simgesi kabul ediyorlardı.

18 Great Britain, *Constitutional Development in the Commonwealth*, London, British Information Services, 1964, s. 37 – 39.

19 Başbakan Smuts, İkinci Cihan Savaşı sırasında, *Broederbund'un* eyleminin soruşturma konusu edilmesini istemişti. Bu örgüt o zaman Nazilerle yakın işbirliği içindeydi. Oysa, bugün, Güney Afrika Hükûmetinin bileşiminde söz sahibidir ve temel politikasının saptanmasında ağırlığı vardır. Brian Bunting, *The Rise of the South African Reich*, Harmondsworth, Penguin, 1964, s. 47 – 53.

Almanya Hollânda'ya da saldırmayı tasarladığı sıralarda İngiliz - Alman rekabetinin İngiltere'yi zayıflatarak Boer sermayesine daha büyük olanaklar sağlayacağını düşünmekteydiler.

Broederbund'un 1934'deki başkanı *Prof. J. C. Van Rooy* bu toprakların sayıca küçük bir beyaz grubun baskısı altında *(baasskap)* kalmasını istediklerini açıkca ilân ediyordu. General Hertzog ve General Smuts'ı yeterince ırkçı bulmayarak kendi örgütlerine almayacaklarını belirtiyorlardı. Ancak, General Hertzog'un daha sonra Posta ve Telgraf Bakanı olan oğlu *Albert Hertzog*, Ekonomi Bakanı *Dr. Diedrichs*, Maliye Bakanı *Dr. Dönges* ve ilerde Genel Vali olan *Dr. Jansen* daha sonraki yıllarda Broederbund üyesi olmuşlardır. Hattâ, bu gizli örgüt Milliyetçi Partinin temelindeki güçlerden biri haline gelmiştir.

Broederbund kendine bağlı birtakım "kültür" ve "işçi" örgütleri de *(Federasie van Afrikaanse Kultuur Vereenigings, Reddingsdaadbond* ve *Ossewa Brandwag)* kurdu. 1932'de öğrenci örgütünü de parçalayarak *Afrikaanse Nasionale Studentebond*'u da o meydana getirdi. Bu bölünmelerin sonucu olarak, bugün de, her örgütün katıksız bir faşist eşi de bulunmaktadır: örneğin, temelde gene ırkçı olan izci örgütünün yanıbaşında bir *Voortrekkers* ya da "Irk İlişkileri Enstütüsü"nden başka aynı konuları daha ırkçı bir görüşle ele alan *Sabra* vardır.

1930'larda birçok Güney Afrikalı politikacı Almanya'daki *Nazi* hareketiyle derinden etkilendiler.[20] Yerli faşistler Nazizmin ana ilkelerini kabul etmişlerdi. Ortaya önce "Gri-gömlekliler" *(Boerenasie)* ve daha sonra "Yeni Düzen" adını alan Nazi taklidi örgütler çıktı. Bir yanda da *anti - Semitizm* başkaldırıyordu. Hertzog kabinesinde önce adalet, sonra da savunma işlerine bakan ve Alman asıllı *Oswald Pirow* Munich Andlaşmasından sonra Avrupa'ya giderek Hitler, Goering, Mussolini ve Franco ile konuştu. Bu zât Alman diktatörünü halkın önünde övmekteydi.[21]

Bu sıralarda, Nazi Almanyası Versailles Andlaşmasının aldığı eski Alman Afrika sömürgelerini tekrar ele geçirme çabalarını da ihmâl etmiyordu. Bağımsız *Liberya*'nın manda durumuna sokularak Alman yönetimine verilmesini daha 1935'de önermiş olan Başbakan Hertzog da Alman

20 Evans Lewin, "German and Italian Interests in South Africa," *Foreign Affairs*, C. V, No. 2 (January 1927), s. 472 – 481. Nazi Dış İşleri Bakanı J. von Ribbentrop da Hitler Almanyasının Güney Afrika devletini "Afrika'nın alt köşesinde *lebensraum* arayan tek önemli beyaz iktidar" olduğunu söylemişti. Brian Bunting, *The Rise of the South African Reich*, London, 1964, s. 89.

21 F. S. Malan, "South Africa in World Affairs," *International Affairs*, C. XVI, No. 5 (1937), s. 727 – 742.

yanlısıydı.[22] Başka bir önemli politikacı, *J. G. Strijdom* da, 1937'de Milliyetçi Partinin Transvaal Kongresinde Almanlar Güney - Batı Afrika'ya tekrar sahip olmak isteyecek olursa, onları durdurmak için parmağını bile oynatmayacağını söylüyordu.

Rejim Yahudilere karşı da birtakım tedbirlere başvurmaktan geri kalmadı. 1 Mayıs 1930 yasası *(Immigration Quota Act)* ile dışardan göçlere belirli sınırlar kondu. Bundan başka, daha önce yerleşmiş olan Yahudilerin yakın akrabalarını getirme hakları kaldırıldı. 1938 seçimlerinde Dr. Malan Nazi dostlarının desteğinden açıkca yararlandı. *Johannes von Strauss von Moltke*'nin lideri olduğu bir Nazi derneği de Yahudilerin ekonomik alanlarda zararlı etkileri olduğundan şikâyet ediyordu. Moltke önce milletvekilliği, 1961 yılına kadar da Güney - Batı Afrika Milliyetçi Partisi Başkanlığı yaptı.

Ancak, savaş başladığında kabine ikiye bölündü. Ne de olsa, Güney Afrika endüstrisi ve dış ticaretinde İngiltere yerini hâlâ korumaktaydı. Parlâmento 80 - 67 Almanya'ya karşı İngiltere'nin yanında savaşa girmeğe karar verdi.[23] Yeni kabineyi de Smuts kurdu. Güney Afrika silâhlı kuvvetleri Habeşistan ve Kuzey Afrika'da savaştılar. Tobruk'da Rommel'e karşı büyük kayıplar da verdiler. Bir tümen de Sicilya'ya ve Güney İtalya'ya çıkarma yaptı. Aralarında 70,000 de Afrikalı vardı. Bunların eline silâh emanet edilmiyor, yan hizmetlerde kullanılıyorlardı.

Savaş bir yandan sürüp giderken, Milliyetçi Parti Parlâmentoda Güney Afrika'nın bu silâhlı çatışmadan çekilmesini öneriyordu. Onlara bakılırsa, Müttefikler savaşı nasıl olsa kaybedecekıerdi. Güney Afrika yabancı faşist ajanlarıyla kaynıyordu. Faşist Portekiz komşu Mozambik'in kapılarını Almanlara açmıştı. Kuzeyde Rommel İskenderiye limanına doğru ilerlerken, Singapur'u almış olan Japonların da Madagaskar Adasına asker çıkaracakları söyleniyordu. Maden ocaklarında patlamalar oluyor, demiryolları sabotaja uğruyordu. Fabrikalarda insana, cephede yardımcı birliklere ihtiyaç artmaktaydı. Hükûmet Afrikalılara yanaşmak gereğini duydu. Smuts ırk ayrımının modası geçmiş bir düşünce olduğunu ilân ediyordu. Güney Afrika gene bu sırada Sovyetler Birliği'ni tanıdı. Irk ayrımı hakkında söylenen yeni sözler temelde demagojik bir yanıltmadan

22 Hertzog 1939'da İngiltere'nin yanında Hitler Almanyasına karşı savaşa girmek istemediğinden başbakanlık görevinden ayrılmıştı.

23 K. H. Calpin, "South Africa at War," *Foreign Affairs*, C. XIX, No. 2 (January 1941), s. 458 - 461; Jan H. Hofmeyer, "Germany's Colonial Claims: a South African View," *Foreign Affairs*, C. XVII, No. 4 (January 1941), s. 788 - 798; Gwendolen M. Carter, "The Commonwealth Overseas: Variations on a British Theme," *Modern Political Parties*, Sigmund Neumann, der., Chicago. University of Chicago Press, 1956. s. 78.

başka birşey değildi. Yalnız, savaş koşullarında yerlilerin yarı-kalifiye işlere alındıkları oldu. Savaşın sonlarına doğru faşizme karşı güçlerin zafere yaklaşmaları Güney Afrika'da da bir etki yaptı. Sendikalarda ırk ayrımı tüm ortadan kalkmadıysa da, zayıfladı. Bazı eski savaşçılar derneklerine zenciler de girdiler. Irk ayrımına hiç zikzak yapmadan daima karşı çıkmış olan Komünist Partisinin prestiji bir hayli arttı; adayları 1944'-de belediye seçimlerinde ilk kez üyelikler kazandılar. *Afrika Ulusal Kongresi* de bir "İnsan Hakları ilkeleri" kabul etti.[24] Savaş görüp de yurtlarına dönen zenciler gittikleri bazı yerlerde ırk ayrımı bulunmadığını ve hayatın başka türlü olduğunu gözleriyle gördüler.

Savaş Güney Afrika endüstrisinin gelişmesine de yaramıştı. Mücadeleyi, kazanan devletler safında bitiren İngiltere zayıflamıştı. Onun yerini *Afrikaner* ve Amerikan sermayesi almağa hazırlanıyordu. 1930'larda kurulmuş olan *Afrikaner* banka örgütü *Volkskas* (Halk Kasası) ülke ekonomisinde yeni ve geniş çaplı bir role hazırlanmaktaydı. Savaştan sonra fabrikalarda bir milyonun üstünde işçi çalışıyordu. Egemen çevreler bütün kıt'ada eseceğe benzeyen kurtuluş rüzgârının ırk engellerini kırmasından korkuyorlardı. Bu çevreler Ağustos 1946'da madenlerdeki grevi aşağı sınıf mücadelesinin yeni bir aşaması olarak kabul ettiler. 100,000 Afrikalı işçi ücret artışı istiyordu. Smuts sendikaları ve Komünist Partisini bastı, önderlerini tutukladı, mahkemeye sevketti. "Yer altı faaliyeti" ve "vatana ihanet" suçlamalarıyla ortaya çıkan savcılar iki yıl içinde savlarını kanıtlayamadılar, tutuklananlar bırakıldı.

Ama bir yandan da ırkçı sağ örgütlenmekte, güçlenmekteydi. *Broederbond* Milliyetçi Partinin içinde çalışıyor, iktidara o kanalla gelmeyi tasarlıyordu. Partinin Malan ve Verwoerd gibi ileri gelenleri zaten *Broederbond* üyesiydi. 26 Mayıs 1948 seçimleri bu partiyi iktidara getirdi.[25]

Irk Ayrımının Sınıfsal Niteliği:

Başbakan olan Malan *apartheid*[26] politikası izleyeceğini açıkladı. *Apartheid*, İkinci Cihan Savaşının bittiği yıllarda, savaş-sonrası ekono-

24 Roosevelt ve Churchill *Atlantik Bildirisi*'ni ilân ettiklerinde bazı yerliler Güney Afrikalıların da "kendi Atlantik Bildirileri"ni ilân etmelerini istemişlerdir. M. Benson, *The African Parriots*, London, 1962, s. 98.

25 Carter, *op. cit.*, s. 79.

26 *Apartheid* deyimini, ilk kez, bir *Afrikaans* sözlüğü şöyle tanımlıyordu: "Güney Afrika'ya (a) birleşmenin karşıtı, ırk ve/ya da uygarlık düzeyi farklılığına uygun olarak fark gözetme; (b) nüfusu meydana getiren değişik renk gruplarının kişiliğinin (niteliğinin) korunması ve geliştirilmesi ve bu grupların, birleşmenin karşıtı, kendi özel doğa, gelenek ve yeteneklerine uygun olarak, ayrı gelişmesi gibi genel ilkelere dayalı, siyasal eğilim ve/ya da akım." International Commission

mik büyüme olayının gerçği olarak Avrupalıların kentlere göçmeleri sonucu özel bir ideoloji olarak ortaya çıkarıldı ve geliştirildi. *Apartheid*, bütün öteki ideolojiler gibi, *sınıfsal* bir siyasî tutumun anlatımıdır. Yalnız beyaz azınlığın yerli çoğunluk üstünde baskı rejimi değil, aynı zamanda Güney Afrikalı kapitalistlerin emekçi sınıflar üstünde sınıf egemenliğinin aracıdır. [27] Sermaye sahiplerinin hemen hemen hepsi Avrupa kökenlidir; emekçiler ise, çoğunlukla yerli siyahlardır. Sermayeci sınıf hem sömürüyü arttırmak, hem de zenci işçiyi denet altında tutmak istemektedir. Afrika işçi sınıfının niteliği değiştikçe, ucuz emek sistemini ayakta tutmak için yeni mekanizmalar bulmak gerekmektedir. *Apartheid*, bu anlamda, hem geçmişin bir devamı, hem de yeni bir aşamadır. Kırlık bölgelerle ekonomik bağlantıları kesilmekte olan siyah proletaryanın kentlere yerleşmeğe çabalaması böyle yeni "tedbirleri" gerektirmişti. Ayağını topraktan daha fazla çekmekte olan kent proletaryasının büyüyen devrimci potansiyelini denetim altında tutmak için siyahların siyasal muhalefetine karşı daha açık, daha çıplak bir baskı yürütmek zorunluydu.

Rejim, küçük de olsa, birtakım ödünler vermek zorunda kalacak, ama bir elile verdiğini ötekiyle alacaktır. Hükûmet *apartheid* uygulamasını

---

of Jurists, *South Africa and the Rule of Law*, Geneva, 1960, s. 5 n. Ayrıca: Ellen Hellmann ve Leah Abrahams, der., *Handbook on Race Relations in South Africa*, Cape Town, Oxford University Press, 1949; E. L. Neame, *The History of Apartheid*, London, Pall Mall Press, 1962; Eugene P. Dverin, "The Theory of Apartheid: Nationalist Racial Policy in the Union of South Africa," *Western Political Quarterly*, C. IV, No. 1 (March 1951), s. 32 – 47; Gwendolen M. Carter, "Can Apartheid Succeed in South Africa?" *Foreign Affairs*, C. XXXII, No. 2 (January 1954), s. 296 – 309; Charles A. W. Manning, "In Defense of Apartheid," *Foreign Affairs*, C. 43, No. 1 (October 477 – 614; G. E. Stent, "Colour Problems of South Africa," *The Yearbook of World Affairs:* 1948, C. II, s. 70 – 93; Irk konusunda Birleşmiş Milletler yayınları olarak bak: Michel Leiris, *Race and Culture:* L. C. Dunn, *Race and Biology;* Juan Comas, *Racial Myths;* Arnold M. Rose, *The Roots of Prejudice;* Claude Lévi - Strauss, *Race and History;* Kenneth L. Little, *Race and Society;* G. M. Morant, *The Significance of Racial Differences;* Harry L. Schapire, *Race Mixture.* UNESCO'nun Eylül 1967'de Paris'te düzenlediği ırkçılık ve ırk ayrımıyla mücadele hakkında bilimsel uzmanlar raporunun Türkçe metni: *UNESCO'nun Irk ve Irk Ayrımı Üzerine Görüşleri*, UNESCO Yayını, 1971. Eşitliğin önüne çıkan bir önemli engel ırkçılıktır. Irkçılık bağımlı olanların kalkınmalarını geciktirir, bu inancı uygulayanları yozlaştırır, ülkeleri böler, uluslararası anlaşmazlıkları büyütür ve dünya barışını tehdit eder. Irkçı inançların bilimsel bir temeli yoktur. Kişiler herhangi bir uygarlık düzeyine ulaşmada eşit biyolojik potansiyale sahip görünmektedirler. Öte yandan, ırk ilişkilerinden doğan sorunlar biyolojik değil, toplumsal kaynaklıdır. Biyolojik doktrinler çürütüldükçe, ırkçılık eşitsizlik tezini sürdürecek yeni stratejiler yaratmaktadır. Örneğin, ırkçılıkla elele yürüyen sınıflaşma yüzünden gruplar karışamamakta, sonuç olarak da kültür ve eğitim farklılıkları doğmakta ve eşitsizlik doktrini kendini haklı gösterecek yeni maskelere kavuşmaktadır.

27 Prag Üniversitesi Rektörü Juraj Mlynarik'in 17 Kasım 1973 tarihli konuşmasından. "We Demand More Resolute Action Against Apartheid," *Solidarity*, No. 1 (1974), s. 5.

Güney Afrika sorununun tek çözüm yolu olarak göstermek istemektedir.[28] Güney Afrika Birliği'nin Londra'daki Yüksek Komiseri Dr. A.L. Geyer *apartheid*'in her iki ırk için de *en iyi yol* olduğunu 19 Ağustos 1953'de şöyle savunmuştu:

> "Son savaşın sonuçlarından biri olarak, birçok kişi sömürgeler konusunda nürotik bir suç kompleksi içindedir... Güney Afrika siyah Afrikalı Bantu'ların olduğu kadar beyaz Afrikalının da anayurdudur...Her iki ırk da oraya sömürgeci olarak gitmiş...bazı yerlere Bantu'lar önce varmışlar, öteki yerlere de Avrupalılar önce gelmişlerdir. Tüm kıt'ada tek bağımsız beyaz ulus Güney Afrika'dadır. Gidecek başka bir yurdu da yoktur...Önünde iki gelişme çizgisi yatmaktadır: *apartheid* ya da ortaklık. Ortaklık yurttaşların ırk farkına bakmaksızın, tek bir toplum içinde işbirliği demektir. Bu ortaklık siyasetinin, Güney Afrika'da, beyaz Güney Afrika ulusunun eninde - sonunda ortadan kalkacağı anlamına geldiğini söylememe hacet var mı? Ve bir beyaz ulusun, yavaş bir zehirlenmeyle bile olsa, ulusal intihara hazır olmadığını söylesem, şaşar mısınız? Tek çıkar yol ırk ayrımı, ayrı gelişme siyasetidir. Bu siyasetin özü neredeyse bütün tarihimizde saklıdır...Irk ayrımı kendini koruma siyasetidir. Bu çok doğal duyguya sahip olduğumuz için özür dileyecek değiliz."[29]

Ne var ki, bu uygulamanın doğurduğu sonuçlar yukarıdaki değerlendirmeyi haklı çıkarmıyor. İlerde daha ayrıntılı görüleceği gibi, ırk ayrımı politikası siyahların acılarını arttırmış, beyaz işçilerin sayıca yetersizliğine bir çıkar yol bulamamış, işsiz Afrikalıların sayıları artmakta devam etmiş, önüne geçilemeyen enflâsyon düşük ücretlerin satın alma gücünü daha da düşürmüştür.[30]

Malan *apartheid* politikasında iki ırkın ayrı yaşaması, ayrı var olması ve ayrı gelişmesini kastettiğini söylüyordu. Aslında, bu, ırk ayrımının daha da şiddetlendirilmesi ve *siyasal rejiminin faşistleşmesi* demekti. Milliyetçi Parti daha iktidara gelmeden önce bir slogan olarak ileri atılan *apartheid* kavramının uygulamada ne olacağı bu parti iktidara geldikten

28 Endüstrileşmenin ırk ayrımını yokedeceğine dair görüşü ileri sürenleri eleştirenlerden: R. E. Braverman, "Apartheid, Industrialization and the Trade Unions." *The African Communist*, London, No. 50 (Third Quarter 1972), s. 38 – 53.

29 Konuşmanın tam metni: T. Walter Walbank, *Contemporary Africa: Continent in Transition*, Princeton, D. Van Nostrand, 1956, s. 167 – 171.

30 "Apartheid Has No Future," *Sechaba*, London, C. VII, No. No 5 (May 1973), s. 13 – 16.

sonra belli oldu. Bu parti inanmış Calvinist olan *Afrikaner* halkının din duygularını da sömürerek, Calvin ve İncil'in öğretilerini ırkçı bir yorumla sunmayı da başardı. Parti ideologları her ırkın kendine özgü bir geleceği, bir gelişme yolu, bir yaşayış biçimi olduğunu ileri sürdü. Bundan çıkan anlam Avrupalı ve Afrikalıların daha önce seçilmiş olan ayrı ayrı yolları izleyerek gelişecekleriydi.[31] Irkların karışması, kanların değişmesi, yani daha önceden "takdir olunan" yoldan en ufak bir sapma "ilâhî buyruğa karşı gelmek"ti. O zaman, "üstün beyaz ırk" kendi kendini *aşağılanmış* olacaktı. Bundan en büyük zararı da Milliyetçi Partinin "efendi ırk" *(Herrenvolk)* dediği insanlar görecekti. Onlara göre, ırk ayrımı ırk sorununun tek doğru çözüm yoluydu. Her ırkın yolu ayrı olacağına göre, Avrupa uygarlığının meyvalarından yalnız Avrupa kökenliler faydalanmalı, Afrikalılar geleneksel kabile sistemi içinde yaşamalıdırlar. Beyaz ırk için doğal sayılması gereken modern kültür ve eğitim yerlileri kendi yollarından ayırarak günah işlemekten başka bir sonuç doğurmaz. Çeşitli ırklardan olanların bir araya gelmesi ve birbirine yakın yaşaması ırklar arasında çatışmalar, giderek kavgalar yaratır. Barış ancak her ırk mensuplarını ayrı ayrı yerlerde tutup hiçbir konuda karıştırmayarak sağlanabilir. Bu düşüncede olanlara bakılırsa, barış bu yoldan temin edilebileceğine göre *apartheid* doktrinini benimsemeyenler ırk çatışmalarını körüklemek isteyenlerdir.

Apartheid, aslında, çeşitli etnik grupları yalnız çalışma alanlarında değil, toprak bakımından da birbirinden ayırmak ister. Ama böyle bir uygulama bütün Afrikalıların fabrikalardan çıkarılmaları, zencilerin beyazların evlerinde hizmetçi olarak bile kullanılmamaları, kısaca, Avrupalı kökenlilerin toplumun kirli sayacakları işleri de yapmaları demek olacaktır. Irk ayrımının sırf beyazların çıkarları açısından her alanda uygulanması olanaksızdır. Ülkenin tüm ekonomisinin yerlinin el emeğine dayandığı açıktır. Böylece, *apartheid* beyaz olmayanların ikinci sınıf yurttaş durumunda kalarak Avrupalılarca sömürülmelerini kolaylaştırmak için düşünülmüştür, ırkların ayrı ayrı gelişmesi için değil. Aslında, bu doktrin Güney Afrika'da yeni de değildir. Irk ayrımı hem Boer'ler, hem İngilizler tarafından uzun süredenberi uygulanmaktadır. *Apartheid* ırkçı ve anti-demokratik tedbirleri arttırmış, bu kılık altında faşizmi getirmiştir. Afrikalıların insanlık-dışı bir baskı altında tutulması Milliyetçi Partinin en önemli hedefiyse de, tek hedefi değildir. Bu parti *Afrikaner*'i bütün ötekilerin üstünde "seçilmiş üstün ırk" olarak kabul etmektedir. Milliyet-

31 Hilgard Muller, "Separate Development in South Africa," *African Affairs*, C. 62, No. 246 (January 1963), s. 53 - 65.

çi Parti ve *Broederbond*'a göre, ülkenin tüm halkı bir piramid gibidir: (a) en üstte *Afrikaner*, (b) onun altında öteki beyazlardan İngilizler ve Almanlar, (c) daha altta gene beyaz Yahudiler, (ç) daha aşağıda beyazlarla karışmış olan zenciler, (d) Hintliler ve nihayet (e) en altta milyonlarca Afrikalı.

Görüldüğü gibi, *apartheid* faşist ırk baskısı için bir maskeden ibarettir. Güney Afrika'da kapitalizmin gelişmesiyle elele ortaya çıkmıştır. Aslında destekleyicileri ucuz emek ve yüksek kâr peşinde olan ve ırk ayrımını bu yüzden derinleştiren Güney Afrikalı ve yabancı sermaye ve çiftlik sahipleridir.

Milliyetçi Parti, işte, bu amaçla iktidara geldikten sonra birtakım yeni kanunlar çıkardı.[32] Parlâmentodaki Hintli temsilcileri geri çekildi *(Asiatic Laws Amendment Act)*, melez seçmenlerin kütüklere kaydına yeni engeller kondu *(Electoral Law Amendment Act)*, Güney Afrika yurttaşlığına kabul edilebilmek için bekleme süresi yabancılar için altı yıla çıkartıldı *(Citizenship Act)*, ırklar arasında evlilikler yasaklandı *(Prohibition of Mixed Marriages Act)*, Hintlilerin Natal ve Transvaal'daki kentlere yerleşme olanakları kaldırıldı *(Asiatic Land Tenure Amendment Act)*, yılda 182 pound'dan az kazananlar sosyal sigorta haklarından mahrum edilerek Afrikalıların çoğu bu kapsam içine alındı *(Unemployment Insurance Amendment Act)*, Afrikalı işçilerin kentlere akışını beyazlar yararına düzenleyebilmek için iş büroları kuruldu *(Native Laws Amendment Act)*, Güney - Batı Afrika'dan yalnız beyazların Güney Afrika Parlâmentosuna girmeleri sağlandı *(South - West Africa Affairs Amendment Act)*, yurttaşlar Avrupalı, renkli (ya da melez) ve Afrikalı diye üçe ayrılarak bu ayrımın (poliste soruşturma sırasında saçları içine sokulan kalemin düşmemesi halinde onda da zenci kanı bulunduğu sonucuna varılması gibi) keyfî uygulamalara yol açması sağlandı *(Population Registration Act)*, Komünist Partisi yasaklandıktan başka, bütün sol, hattâ orta kuruluşlara karşı savaş açıldı *(Suppression of Communism Act)*, ırklar arasında evliliğe varmayan her türlü ilişki kanunen suç sayıldı *(Immorality Amendment Act)*, toprak sahipliği ırklara göre düzenlenerek yüz - binlerce insan evinden edildi *(Group Areas Act)*, bazı mahkemelerde temyiz hakları kaldırıldı *(Privy Council Appeals Act)*, siyahların beyazlara ait toprak ya da yapıya izinsiz girmeleri suç kapsamına alındı *(Prevention of Illegal Squatting Act)*, bazı suçlarda elliden küçük yaştakiler için kırbaç cezası kabul edildi *(Criminal Sentences Amendment Act)*, Afrikalıların herhan-

32 Güney Afrika'da bazı anti-demokratik kanunların bir listesi ve tanımı için: *State of the Union: 1959 - 1960,* Johannesburg, De Gama Publications, [1961], s. 54 - 57.

gi bir kentte izinsiz 72 saatten fazla durmaları yasaklandı *(Native Laws Amendment Act)*, çalışan Hintlilerin eşlerini ve çocuklarını da getirmeleri engellendi *(Immigration Regulation Amendment Act)*, Afrikalıların grev hakkı kanun - dışı sayıldı *(Native Labour Act)*, 57,000 Afrikalı, beyazların "kara noktalar" dediği Sophiatown, Martindale, Newclare ve Pageview'dan atılarak Johannesburg'un on - beş kilometre güney - batısına yerleştirildi *(Natives Resettlement Act)*, güvenlik polisinde 'komünist' diye kaydı olanların seçilmeleri engellendi *(Riotous Assemblies and Suppression of Communism Amendment Act)*, yalnız Afrikalılara değil, hükûmeti herhangi bir biçimde eleştirmiş olanlara da pasaport verilmesi zorlaştı *(Departure from the Union Regulation Act)*, muhaliflerin evlerine arama emri olmadan da girilebilmesi karara bağlandı *(Criminal Procedure and Evidence Amendment Act)*, kentlerde bir binadan beşden fazla Afrikalının oturması özel izne tâbi oldu *(Natives Amendment Act)*, ırk ayrımı bütün ulaşım hizmetlerine uygulandı *(Motor Carrier Transportation Amendment Act)*, polise bazı sanıklar kaçtığı ya da tutuklanmaya karşı koyduğu gerekçesiyle ateş etme ve öldürmek hakkı tanındı *(Criminal Procedure Act)*, sendika hareketi ve iş olanakları ırk temeline göre yeni baştan düzenlendi *(Industrial Conciliation Act)*, "yürütmeyi durdurma" mekanizması kaldırıldı *(Prohibition of Interdicts Act)*, kiliselerde de ırk ayrımı ilkesi uygulanmağa başlandı *(Native Laws Amendment Act)*, (sinema, lokanta, çayhane ve kulüp gibi) herkesin kullanabileceği yerler ırk esaslarına göre yeni baştan tanzim edildi *(Group Areas Amendment Act)*, hükûmete bazı yerlileri sınır-dışı etme yetkisi verildi *(Native Laws Further Amendment Act)*, hemşirelik de ırk ayrımı kapsamına sokuldu *(Nursing Act)*, herhangi bir tutukevinin fotoğrafını yayınlamak yasaklandı *(Prisons Act)*, beyaz olmayan öğrenciler üniversitelerden çıkarıldı *(Extension of University Education Act)*, ırk ayrımı taksi hizmetlerine de uygulandı *(Motor Carrier Transportation Amendment Act)*, Parlâmentoda Afrika temsilciliği kaldırıldı *(Promotion of Bantu Self-Government Act)*, fabrikalarda ilk-yardım odaları, banyolar, istirahat yerleri, elbise değiştirme mahalleri ve çalışma yerleri ırklara göre ayrıldı *(Factories, Machinery and Building Work Amendment Act)*, 1960 sıkıyönetim dönemi sırasında hükûmet üyeleri ve memurların herhangi bir biçimde muhakeme edilmeleri yasaklandı *(Indemnity Act)*, duvarlara yazı yazma hapis cezasına bağlandı *(General Law Further Amendment Act)*, iç karışıklıkların bastırılabilmesine yardımcı olmaları gerekçesiyle sivil yurttaşlardan bileşik komandolar kuruldu *(Defence Amendment Act)* ve gazete, kitap, film, tiyatro ve san'at sergileri sansüre tabi oldu *(Publications and Entertainment Act)*. Bu

ve benzeri yasaların sonucu olarak Güney Afrika zindanları bugün siyasî mahkûmlarla doludur.[33]

Güney Afrika'daki her durum "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi"ne aykırıdır. *Transkei* bölgesinde süre bakımından sınırsız tutuklama ve sorgular yapılmakta, kişiler evlerinden alınarak bir daha dönmeyecekleri yerlere götürülmekte, birçoğuna "ev hapsi" uygulanmakta, ırklar - arası evliliklere engel olunmakta, *apartheid* politikasının sona erdirilmesi yararına söz ve eylem cezalandırılmakta ve on kişiden fazla zencinin özel konutlarda bile bir araya gelmesi suç sayılmaktadır.

Faşizmle Mücadele:

Halk bu duruma, tabii ki, karşı koymuş, gerici güçlere karşı demokratik düşüncedekilerin ortak cephesi halinde örgütlenme yollarını aramıştır.[34] O zamana kadar açıkca faaliyet göstermekte olan Güney Afrika Komünist Partisi, 1950 tarihli *Komünizmi Ezme Yasası* çıkınca kapanmış, yer-altına geçmişti. Bu faşist gidişin önüne iki yerli örgüt daha çıktı: *Af-*

33 *Apartheid* politikası yüzünden bu türlü ırk ayrımına alışmamış olanlar için garip gelen olaylar yer almaktadır. Örneğin: beyazlar, siyahlar ve melezler aynı çatı altında oturamadıklarından, Güney Afrikalı beyaz baba Hudson Mohowana'nın melez kızlarından ayrı bir yere taşınması istenmiştir... Capetown'da beyaz bir hemşire ameliyat odasına doktorun Hintli oluşundan ötürü girmeyi reddetmiş, aynı işi yapabilecek beyaz bir doktor bulununcaya kadar hasta bekletilmiştir... Satranç şampiyonasında derece alanlar adına bir tören düzenlenmiş, ancak birinciliği kazanan melez Gerald Holmes'un adı okunmakla yetinilmiş, törene çağrılmamıştır... *Novoye Vremya*, Moskva, No. 33, 37 ve 43 (1973); *Africa Digest*, London, C. XVI, No. 3 (June 1969), s. 45. Birleşmiş Milletler'in "Irk Ayrımına Karşı Merkez"inden *(Centre Against Apartheid)* yayınlanan "Notlar ve Belgeler" *(Notes and Comments)* başlıklı çalışmalara bakılmalıdır. Ayrıca: African National Congress, *Repression, Torture and Death – South Africa*, London, 1977; Joyce Sikakane. *A Window on Soweto*, London, International Defence and Aid Fund, 1977;

34 A. P. Walshe, "The Origins of African Political Consciousness in South Africa," *The Journal of Modern African Studies*, C. VII, No. 4 (1969), s. 583 – 610: J. W. Patten, "Alternatives to Apartheid in South Africa," *Foreign Affairs*, C. XXX, No. 2 (January 1952), s. 310 – 326; Colin ve Margaret Legum, *South Africa: Crisis for the West*, London, Pall Mall Press, 1964; Z. K. Matthews, "The African Response to Racial Laws," *Foreign Affairs*, C. XXX, No. 1 (October 1951), s. 91 – 102. Güney Afrika'da beyaz işçiler henüz greve kalkışmamışken, Kimberley madenlerinde yüz Afrikalı Aralık 1882'de iki gün işbaşı yapmayarak ocaklarında bütün çalışmayı durdurmuşlar, 1884'e kadar sendikaların ilk habercileri olan dört yardımlaşma derneği kurulmuştu. (Lionel Forman, *Chapters in the History of the March to Freedom*, Cape Town, New Age, 1959, s. 6.) Gene 1884'de *Imve Zabantsundu* (Siyah Görüş) gibi yerli dilde gazeteler de yayınlanmağa başlanmıştı. Gandi'nin Natal (1894) ve Transwaal'da (1903) kurduğu ilk örgütler daha sonra birleşerek Güney Afrika Hind Kongresini meydana getirdiler. (Louis Fischer, *The Life of Mahatma Gandhi*, New York, Harper ve Row, 1950, s. 40 ve d.; Romain Rolland, *Mahatma Gandhi*, New Delhi, Government of India, Ministry of Information and Broadcasting, 1968, s. 6 – 11.

rika Ulusal Kongresi (African National Congress, ANC)[35] ve *Güney Afrika Hintli Kongresi (South African Indian Congress)*. ANC, aslında, 8 Ocak 1912'de kurulmuştu. Bu olay "yalnız [bu kuruluşun] değil, aynı zamanda ulusun doğuşunu da" belirtiyordu.[36] Afrika gazetelerini 1912'de *Abantu-Batho* adı altında birleştiren oydu.[37] Bu yayında Tswana, Xhosa, Sotho ve Zulu dillerinde makalelere rastlanıyordu. Birçok Afrikalı yazarın yetişmesinde rol oynayan bu gazete yeni bir ulusal bilincin oluşumunda da faydalı olmuştu.

Hem ANC'nin, hem de Hintli Kongresinin niteliği zamanla değişti. Birincisinin başında, ilk önceleri, kabile başkanları vardı; 1920 - 1940 yılları arasında burjuva unsurlar ele geçirmişti. 1949'da ise, ANC onun *Gençlik Cemiyeti*'nin *Eylem Programı*'nı benimsedi. Hint Kongresi de bir burjuva örgütü olmaktan çıkarak bir yığın hareketi oldu. 1940'ların sonunda bu iki örgüt birlikte hareket etmeğe başladılar. Beyazlar yıllardır Afrikalılarla Hintlileri karşı karşıya getirmek istediklerinden, zencilerle Hintlilerin bu yakınlaşması demokratik cephenin önemli bir başarısıydı.

Bu kuruluşlar varlıklarını önce gösterilerle ortaya koymak istediler. 1 Mayıs 1950 yürüyüşüne polis ateş açınca ölenler oldu. 26 Haziran 1950'de her iki örgüt Mayıs olaylarında aralarından ayrılanları anmak için yeni bir yürüyüş düzenledi. O günden sonra 26 *Haziran* "Güney Afrika Özgürlük Günü" olarak demokratik unsurlarca kutlanmağa başlanmıştır.[38] Bu iki örgüt 1952'de ırk ayrımını destekleyen kanunlara karşı koyma kampanyasını açtılar. Birtakım fedailer ırk kanunlarını sistematik olarak çiğnediler. Hapishaneler insanla doldu. Bu havadan faydalanan ve ırkçılığa karşı olan beyazlar *Demokratlar Kongresi* ve melezler de *Halk Örgütü* (CPO) diye örgütler kurdular. Artık sayıları dörde çıkan bu örgüt-

35 ANC'nin tarihi hakkında: *African National Congress: South Africa, a Short History*, London, *t. y.*; Peter Walshe, *The Rise of African Nationalism in South Africa: the African National Congress, 1912 - 1952*, London, Hurst, 1970.

36 F. Meli, "A Nation is Born," *The African Communist*, London, No. 48 (First Quarter 1972), s. 17.

37 *Ibid.*, s. 23.

38 Bütün dünya ulusları ve halkları için bazı günler, tarihlerindeki önemi bakımından, öteki günlerden ayrılır. Güney Afrika'nın faşist azınlığı değil, fakat yerli çoğunluk için "26 Haziran" böyle bir gündür. Çünkü 26 Haziran 1950'de birtakım anti-demokratik kanunlara karşı ilk genel grev yapılabilmiştir. *South - Africa Freedom Day: June 26*, New Delhi, published by the Heads of African Diplomatic Missions in New Delhi, 1969. Ayrıca: "June 26 - Its Significance," *South Africa Freedom News*, Special Supplement on June 26, 1965, Dar es Salaam, s. 1. 26 Haziran günlerinde daha önceleri protesto toplantıları ve yürüyüşler yapıldığı halde, olaylar çıktığı ve halka ateş açıldığı için, bu türlü anma törenlerinden sonra vazgeçilmiştir. Ancak, bu yıldönümü New York, Londra, Moskova, Tokyo ve Yeni Delhi gibi kentlerde kutlanmaktadır.

ler 25 - 26 Haziran 1955'de Johannesburg'da toplanarak "Kongre Hareketi"-ni meydana getirmişlerdi. 2,000 delegenin katıldığı bu toplantılar Güney Afrika tarihinde en temsilî toplantılardı. Kongrenin kabul ettiği program[39] Güney Afrika'da demokratik bir devlet kurulmasını istiyordu. Güney Afrika, siyah ya da beyaz olsun, orada yaşayan herkese aitti. Hiçbir hükûmet bütün halkın iradesine dayanmadan âdil bir yetkiye sahip olduğunu ileri süremezdi. Program toplumda köklü değişiklikler ileri sürüyor, halk yönetiminden ve herkes için eşit haklardan söz ediyordu. Ülkenin zenginliği halk denetimi altına konacak, toprak işleyenin olacak, hiçbir etnik grup ayrıcalıklara sahip olmayacaktı. Bu program Güney Afrika demokratik hareketinin gelişmesinde önemli bir aşamadır. Afrikalı, Hintli, beyaz ya da melez olsun, *ilerici ve ortak bir platformda birleşen demokratik güçler* mevcut düzeni yalnız yıkma değil, yeni ve halka yakın bir düzeni kurma hedefinde de birleştiler.

Egemen çevreler demokratik tepkiye karşı yeni tedbirler tasarladılar. Milliyetçi Parti iktidarında *Malan* (1948 - 1954), *Strijdom* (1954 - 1958),[40] *Verwoerd* (1958 - 1966)[41] ve *Vorster* hükûmetleri dizginleri elde tutabilmek endişesiyle daha da sağa kaymayı denediler. 1963 kanunu *(Public Safety Act)* ırk ayrımı uygulamalarına uymayanlar için daha şiddetli cezalar getiriyordu. Cezalar deri renkleri ne olursa olsun, herkese aynı şiddetle verilecekti. 1956'da ırkçılığa karşı olan 156 kişi mahkemeye verildi. Muhakemeleri dört yıl sürdü. Celseler bir çeşit Reichstag dâvâsını hatırlatıyordu. İtham olunanlar içte ve dışta kamu oyu önünde taleplerinin

39 Özgürlük Bildirisinin bazı önemli maddeleri şöyledir: "Biz, Güney Afrika Halkı,... Güney Afrika'nın, siyah ve beyaz olmak üzere, içinde yaşayan herkese ait olduğunu ve halkın iradesine dayalı olmayan hiçbir hükûmetin hukuken iktidar olamayacağını; halkımızın elinden, doğuştan hakkı olan toprak, özgürlük ve barışın, adaletsizlik ve eşitsizlik üstüne kurulu bir hükûmetçe, koparılıp alındığını...ilân ederiz...Yönetecek olan halktır...Tüm ulusal grupların eşit hakları olacaktır...Halkın ülke zenginliğinde payı bulunacaktır...Toprağın sahipliğine onu işleyenler katılacaklardır...Kanun önünde herkes eşit olacaktır...Herkes iş sahibi olacak, güvenliğe kavuşturulacaktır...Öğrenme ve kültürün kapıları herkese açılacaktır...Barış ve dostluk olacaktır... Özgürlüğümüzü kazanana kadar, bu özgürlükler için hayat boyu, omuz omuza mücadele edeceğiz." Tam metin: South Africa, African National Congress, *The Freedom Charter*, Cairo, Dar el-Hana Press, t. y.; "The Freedom Charter: Revolutionary Programme of the African National Congress," *Apartheid*, Alex La Guma, der., Berlin, Seven Seas Publishers, 1971, s. 229 - 244. Bu kitap Güney Afrika ırkçılığı üstüne Güney Afrikalı yerli aydınların yazılarından oluşmuştur. Ayrıca: "South Africa Freedom Day," *Perspectives*, Vienna, the World Council of Peace, No. 6 (June 1968), s. 11.

40 "The Strijdom Government in South Africa," *The World Today*, C. XI, No. 2 (February 1955), s. 47 - 50.

41 "The Politics of Security: South Africa Under Verwoerd, 1961 - 1966," *The Journal of Modern African Studies*, C. VII, No. 1 (1969), s. 3 - 20; E. J. Spence, "After Verwoerd," *The World Today*, C. XXII, No. 10 (October 1966), s. 413 - 417.

demokratik olduğunu kanıtladılar, savcılar ve onların gerisindeki egemen çevreler bir kez daha teşhir oldu. Mahkeme sanıklar aleyhinde karar alamadı.

Aynı hükûmet dış politikada dünyanın en gerici güçleriyle birlikte hareket etme ihtiyacındaydı. Afrika ve Asya'da bağımsız ulusların ortaya çıkmakta oluşu bu iktidarın temellerini de çürütüyordu. Bu yüzden, dünyanın her yerinde emperyalizmle ittifak içinde olmayı kendi dar çıkarlarının gereği saydı. Komünizmle mücadeleyi birinci plâna aldı. O kadar ki. Strijdom hükûmeti 1956'da Sovyetler Birliği ile konsolosluk ilişkilerini bile kesti. Dış İşleri Bakanı *Eric Louw* ve Savunma Bakanı *F. C. Erasmus* NATO başkentlerini dolaşarak , bazı devletlerde Afrika'nın gidişine karşı bir ortak güç meydana getirme olanaklarını araştırdılar. Hem *apartheid* rejiminin pek güç savunulur oluşu, hem de bu kıt'ada esmeğe başlayan yeni rüzgârlar bu devletleri Güney Afrika ile açık ittifaklara girmekten alıkoyuyordu.

Güney Afrika'da ezilen çoğunluğun trajedisi dünya kamu oyunu gitgide ilgilendirmeğe başlamıştı. Bu konu Asya - Afrika dayanışma toplantılarının herzaman gündemindeydi.[42] Afrika konferanslarında hep konuşuluyordu. *Birleşmiş Milletler*'de, 1946 Genel Kurulunun Birinci Oturumundan bu yana, şu ya da bu biçimde ele alındı. İlk kez, Hindistan, Hind asıllı Güney Afrikalılara kötü muamele yapılmakta olduğunu ileri sürmüştü.[43] Bu konu ondan sonraki Genel Kurul oturumlarında hep görüşüldü.[44] 1952'de ırk sorunu, *apartheid* uygulamasından ötürü daha geniş biçimde gündeme kondu.[45] İki konu 1961'e kadar ayrı ayrı tartışıldıysa da, bu tarihte, Genel Kurul On-yedinci Oturumunda bir tek başlık altında birleştirildi. Güney Afrika konusunun bir iç sorun olduğunu ve bu yüzden Birleşmiş Milletler Andlaşması gereğince bu örgütün konuyu görüşmeğe ve hakkında karar almağa yetkili olmadığını söylüyordu.[46]

Genel Kurul'un 5 Aralık 1952'den bu yana ırk ayrımı politikasını suçlayan ve Güvenlik Kurulunun da 11 Nisan 1960'da bu tutumu uluslarara-

42 Örneğin: The Permanent Bureau of Afro - Asian Writers, *Fourth Conference: New Delhi, 17 – 20 November 1970*, Cairo, [1970,] s. 144 ve d.

43 "South Africa and the United Nations," *Commonwealth Survey*, London, C. X, No. 2 (January 1964), s. 79 – 86; "The United Nations and South African Affairs," *ibid.*, C. VIII, No. 2 (January 1962), s. 50 – 51 ; "The Security Council and South Africa," *ibid.*, C. VI, No. 8 (April 1960), s. 333 – 336; "South Africa's Withdrawal and What It May Mean," *The World Today*, C. XVII, No. 4 (April 1961), s. 135 – 142.

44 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1947 – 1948*, New York, U.N. Department of Public Information, 1949, s. 15, 52 – 59.

45 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1952*, New York, U. N. Department of Public Information, 1953, s. 291 – 297.

46 Birleşmiş Milletler Andlaşması, Madde 2/7.

sı barış ve güvenliği tehlikeye sokar biçimde gören kararlarından sonra, Genel Kurul 6 Kasım 1962'da *apartheid* uygulamasına son vermek amacıyla şu tedbirlerin alınmasını istedi: Güney Afrika Cumhuriyeti Hükûmetiyle diplomatik ilişkilerin kesilmesi, limanların ve hava alanlarının Güney Afrika bayrağını kullanan gemilere kapatılması, Güney Afrika mamûllerinin boykot edilmesi ve, her türlü silâh ve mühimmat dahil olmak üzere, Güney Afrika'ya ihracat yapılmaması.

Genel Kurul bu konudaki gelişmeleri izlemek üzere on-bir kişilik bir *Özel Komite* de kurdu. Bu komite Güney Afrika'ya her türlü silâh temininin yasaklanmasını petrol satışlarının durdurulmasını, kauçuk ve madenler gibi ham maddelerin ambargo listesine alınmasını ve siyasî baskı altında tutulanların derhal serbest bırakılması için bütün Birleşmiş Milletler üyelerinin daha etkin harekete geçmelerini istemektedir.[47]

"Afrika Yılı" diye bilinen 1960'ın havası içinde bile, Verwoerd hükûmeti rejimde en ufak bir gevşemeye taraftar değildi. Kıt'a daha çok yeni bağımsızların başarısını kutlamağa hazırlanırken, Güney Afrika 31 Mayıs 1960'da ırkçı iktidarın ellinci yılını kutlamayı tasarlıyordu. Tabanda ise, bu jübileyi protesto hazırlıkları vardı. *Sharpeville* ve *Langa*'daki ilk protesto gösterileri polis ateşiyle karşılandı.[48] 300 kişi öldürüldü ya da yaralandı, 20,000 kişi tutuklandı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu 29 Asya ve Afrika ülkesinin talebi üzerine toplanarak *apartheid*'i kınayan bir karar aldı. Verwoerd hükûmeti bu karara da aldırış etmedi. Bağımsızlığını yeni kazanan eski İngiliz sömürgelerinin Güney Afrika'nın *Commonwealth* içindeki üyeliğine itiraz edeceklerini de bildiğinden, hem bu topluluktan ayrıldı, hem 31 Mayıs 1961'de cumhuriyet oldu.[49]

1961'den sonra faşist ve ırkçı isteri arttı. Demokratik örgütler kapatıldı. En ufak liberalizm bulaşmış kimseler "komünist" ilân edildi. Yıllarca çıkmış olan dergiler susturuldu. 20,000 kitap yasaklandı. Ünlü Amerikan yazarları *Erskine Caldwell* ya da *William Faulkner*'ı okumak bile suç oldu. Ceza 1000 sterlin ya da beş yıl hapis ya da her ikisiydi. İdam cezalarının sayısı artmağa başladı. Hapishanelerde dövme ve elektrikle iş-

47 United Nations, Office of Public Information, *Apartheid in South Africa: Extracts from the Report of the Special Committee on the Policies of Apartheid of the Government of the Republic of South Africa*, New York, 1965, s. 11 - 52.

48 *Africanist News and Views*, Cairo, February-March 1973, s. 1 - 3. Güney Afrika'da "Azanya Pan - Afrikanist Kongresi" organı olup Mısır'da yayınlanmaktadır.

49 "New Constitution," *Commonwealth Survey*, C. VII, No. 4 (February 1961), s. 177 - 178; "South Africa and the Commonwealth," *ibid.*, C. VII, No. 8 (April 1961), s. 362 - 366; Colin Rhys Lowell, "South Africa in the Commonwealth," *Current History*, C. XXXIV, No. 202 (June 1958), s. 334 - 339.

kence yaygın hâle geldi. Ordu ve polisin vurucu gücü arttırıldı. Beyazların eline silâhlar veriliyor, atış talimleri yaptırılıyordu. 1966'da hükûmet ilk jet avcı uçaklarını yaptı. Batı'dan yıllardır silâh alıyor, oraya — başta uranyum olmak üzere — berilyum, lithiyum, krom, nikel, zirkonium, thorium, niobium, tantalum ve vanadium madenleri veriyordu.

Apartheid siyasetini kökleştiren birtakım yeni yasal tedbirler de alındı. 1960 başındanberi uygulanmağa başlanan fakat 1959'da kabul edilmiş olan bir yasaya *(Promotion of Bantu Self - Government Bill)* göre, Bantu halklarına küçük belirli "yurt"lar *(homelands* ya da *Bantustan)* ayrıldı,[50] yerliler bu toprakların dışında yaşayamayacak ve ülkelerinin % 87'sini ebediyen kaybetmiş olacaklardı. Parlâmentoda Afrika temsilciliği kaldırıldı. İlk *Bantustan* Mayıs 1963'de kurulmuştu. *Ksosa* halkına verilen "Transkei yurdu" en büyük *Bantustan* olup, 41.400 kilometre kareydi. Kendi "Yasama Meclisi," "Bakanlar Kurulu," bayrağı ve millî marşı olacaktı. Yalnız, meclisin yetkileri iç işleriyle sınırlı olduğu gibi, bütün yasaların Güney Afrika Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması zorunluluğu vardı. Dış politika, savunma, iç güvenlik, para, kredi, göç, ulaşım ve daha birkaç yetki Transkei otoritesi dışında kalıyordu. Tüm Ksosa'lar nerede doğmuş ve nerede yaşıyor olsalar Transkei yurttaşıydılar. Onaylanmış olan Transkei kanunları bütün Ksosa'lar için geçerliydi. Güney Afrika egemen çevreleri Transkei toplumunda kabile başkanlarına ayrıcalıklar tanıyarak yerli halkın demokratik yönde gelişmesine önemli bir darbe vurmuşlardı. Yasama Meclisindeki 109 üyeden yalnız 45'i seçilmekteydi. Geri kalan 60'ı kabile başkanı ve 4'ü kabileler başkanıydı. Bu 45 üyelik için Kasım 1963'de yapılan seçimde başbakanlık için *apartheid*'e karşı olan *Victor Poto* ile ırk ayrımından yana olan *Kaiser Matanzima* çarpıştı. Poto'yu destekleyenler 45 sandalyeden 30'unu kazandılarsa da, Meclis üyeliğine atanan kabile başkanları ırk ayrımını tutan Matanzima'ya oy verdiklerinden bu zât başbakan oldu. Görüldüğü gibi, ilk *Bantustan*, birtakım egemenlik görüntülerine sahip olmasına rağmen, siyasal bakımdan Güney Afrika tercihlerinin dışına çıkamıyordu. Ekonomik bakımdan da Güney Afrika'ya bağlıydı. Verwoerd hükûmeti Transkei'de fabrika yapmıyor, bunları komşu beyaz bölgelerine dikiyor, ucuz Bantu emeğinden yararlanıyordu. Böyle bir deneye, bu sınırlamalarla da olsa, karşı çıkanlar, Verwoerd'i zencilere ödün vermekle suçlayanlar oldu. Transkei deneyi de, bu yüzden, uzun yıllar tek örnek olarak kaldı.

50 Merle Lipton, "The South African Census and the Bantustan Policy," *The World Today*, C. XXVIII, No. 6 (June 1972), s. 249 – 256; *Bantustan* bölgelerinde günlük hayatın ne denli kötü olduğuna dair önemli bir çalışma: Cosmas Desmond, *The Discarded People*, Braamfontein, Christian Institute of Southern Africa, 1969.

Beyaz iktidarın "yeniden iskân" dediği şey *(resettlement)* toplama kamplarından farksızdır.[51] Hangar görünümündeki yapıların içine üçbine yakın insan yerleştirilmekte, göz hizasında bir tek penceresi olan odalarına kırk kişi doldurulmaktadır. Ne ısıtma, ne de soğutma sistemi, ne masa ve iskemleler, ne yemek odası, ne dinlenme ve oturma yerleri vardır. Bütün binada bir tek banyo yeri bulunmaktadır. Erkekler ve kadınlar evli olup olmadıklarına bakılmaksızın ayrı binalarda yaşamağa mecbur edilmektedir.

Verwoerd hükûmeti, böylece, Afrika'da karşı-devrimin kalesi oldu. *Salazar* ve *Welensky*'ye yakınlığından ötürü, uluslararası basında *Güney Afrika-Portekiz-Rodezya / Nyasaland üçlüsü* "kutsal olmayan ittifak" *(the unholy alliance)* diye anıldı durdu. *Rodezya ve Nyasaland Federasyonu* dağıldıktan sonra *Ian Smith*'e yanaştı, Birleşmiş Milletler kararlarını bir yana iterek *Güney Rodezya*'ya petrol verdi, *Kongo*'nun iç işlerine karışarak *Tshombe*'ye uçak ve asker temin etti, Batı Avrupa ülkelerinden bazılarıyla ilişkilerini düzeltmeğe gayret etti ve *İsrail* ile işbirliği yaptı.[52]

Batı dünyasının önde gelen bazı devletleri, Güney Afrika ile iyi ilişkiler içinde olduklarından ötürü kınanmaktadırlar. 1970 yılının sonlarından bu yana, kırk kadar Amerikan, Avrupa ve Kanada bankasının Güney Afrika Hükûmetine gizli para yardımında bulunduğu ileri sürülmektedir.[53] İddiaya göre, bu kredileri Güney Afrika mâkamlarına ulaştıran örgüt (merkezi New York'da bulunan) *Avrupa - Amerika Bankacılık Şirketi*'dir.[54]

---

51 "South Africa's Concentration Camps," *Sechaba*, London, C. VII, No. 10 - 12 (October - December 1973), s. 48 - 50; Türkkaya Ataöv, " 'Bağımsız' Transkei'de İşçilerin Durumu," *Vatan*, 24 Kasım 1976.

52 İsrail'in Güney Afrika'daki ırkçı rejimlerle olan ilişkilerinin gittikçe gelişmekte olduğuna, giderek bu yakınlığın karşılıklı çıkardan başka, ideolojik temellere de dayandığına dair kanıtlar vardır. Bu yakınlık 1967'den, hele 1973'den buyana daha da artmıştır. Her iki rejim de yalnız kaldıkça, ellerini birbirlerine uzatmaktadırlar. Ekonomik açıdan, Güney Afrika kendine kapanan ticaret yollarını İsrail kanalıyla açmayı denemektedir. Askeri açıdan her iki ülke birbirine silâh yardımı yapmakta, strateji ve taktik konularında bilgi alış-verişinde bulunmaktadır. Bak: Türkaya Ataöv, "Irkçılığın Dostu-İsrail," *Özgür Filistin*, İstanbul, No. 2 (Haziran 1977), s. 6-7. Ayrıca: George J. Tomeh, *Israel and South Africa: the Unholy Alliance*, Iowa, New World Press, 1973; Richard P. Stevens ve Abdelwahalo M. Elmessiri, *Israel and South Africa: the Progression of a Relationship*, New York, New World Press, 1976; Peter Hellyer, *Israel and South Africa: Development of Relations, 1967 - 1974*, London, Palestine Action, 1975; U.N. Centre Against Apartheid, *Notes and Documents: Relations Between Israel and South Africa*, No. 5/77; Hasan Sa'b, *Zionism and Racism*, Beirut, Palestine Liberation Organization, 1968; *Zionism and Racism: a Case to Answer*, Paris, EURABIA, t.y. Bir de: Elisabeth Mathiot, *La collaboration entre Israel et l'Afrique du Sud: ses racines et son développement*. Paris, Editions France-Pays Arabes, 1977.

53 "The Frankfurt Documents: Secret Bank Loans to the South African Government," *Sechaba*, London, C. VIII, No. 1 (January 1974), s. 12.

54 EABC'ye dahil bankalar: Deutsche Bank (Alman), Société Generale (Fansız), Midland (İngiliz), Amsterdam-Rotterdam (Hollanda), Société Generale de Banque S. A. (Belçika), Creditanstalt - Bankverein (Avusturya).

Bu Batı ülkeleri içinde İngiltere'nin Güney Afrika ile ekonomik ilişkileri yüz küsur yıllık bir yatırım birikimini yansıtmaktadır.[55] İngiltere bu alışverişten kazançlıdır da: Güney Afrika'daki 860 milyon sterlinlik sermayesi her yıl 130 milyon sterlin kâr getirmektedir.[56] İngiltere'den Güney Afrika'ya giden sendika heyetleri bile ya tüm İngiliz sermayesinin hizmetindedir, ya da o hizmeti gören insanlarla doludur.[57]

Bu Batılı devletler sayesinde, Güney Afrika, Sahra'nın güneyinde hiçbir Afrika ülkesinde bulunmayan silâhlara ve savaş araçlarına sahiptir.[58] Ordusu modern ve güçlüdür. Savaş uçakları bütün Afrika ülkelerinin toplam hava kuvvetlerinden sayıca daha fazladır. Deniz kuvvetleri devletin doğu ve batı kıyılarının herhangi bir noktasına derhal ulaşarak varlığını duyuracak güçtedir. Silâhlı kuvvetler ve polis *Malaya* (İngiliz yönetimi sırasında), *Cezayir* (Fransa) ve *Güney Vietnam*'da (A.B.D.) kontr-gerilla eğitimi görmüştür. Güney Afrika'ya İngiltere[59] *Canberra-MK 12* jetleri, *Buccaneer* bombardman uçakları, *Lockheed Hercules* askerî taşıt uçakları, *Westland Wasp* helikopterleri, Fransa *Mirage* supersonik jetleri ve *Alouette* helikopterleri. Belçika NATO kuvvetlerinin kullandığı standart *FN* piyade tüfekleri verdiler.[60]

Güney Afrika'da *Federal Alman Cumhuriyeti*'nin de varlığı ve etkisi görülmektedir. Önce, bu iki devlet arasındaki ticaret Batı Almanya ile öteki bağımsız Afrika ülkeleri arasındaki ticaretten daha hızla gelişmektedir.[61] Ancak, bu ilişkinin en tehlikeli yanı askerî-atomik alandaki iş-

---

55 Ruth First, Jonathan Steele ve Christabel Gurney, *The South African Connection*, London, Maurice Temple Smith, 1973. Güney Afrika - A. B. D. ilişkileri için: W.A. Hance *et al.*, der., *Southern Africa and the United States*, New York, Columbia University Press, 1968.

56 Woddis, *op. cit.*, s. 227.

57 Afrikalı işçinin çok düşük ücretlerinden söz etmezler, İngiliz emekçisinin bir gün bile tahammül edemeyeceği koşullar altında çalıştırılan Afrikalı madencilerin yaşantılarını överlerdi. J. Villiers, "Feathering the Nest," *The African Communist*, London, No. 57 (Second Quarter 1974), s. 86.

58 Vella Pillay, *Verwoerd's Military Preparations*, Cairo, African National Congress, t. y.

59 "British Policy on Arms for South Africa," *Survey of British and Commonwealth Affairs*, London, C. XI, No. 1 (January 1968), s. 21 – 23; Merle Lipton, "British Arms for South Africa," *The World Today*, C. XXVI, No. 10 (October 1970), s. 427 – 434.

60 Güney Afrikalı Harry Oppenheimer dünya elmas pazarının % 95'ini ve Güney Afrika altın madenlerinin dörtte-birini elinde tutmaktadır. *Anglo – American Corporation*, *De Beers Consolidated Mines* ve *Rhodesian Anglo – America adlı* üç büyük tekelin de başkanıdır. Afrika kıt'asının en varlıklı kişisidir. Irkçı rejime karşı silâhlı mücadele başladığından bu yana, Güney Afrika Hükûmeti için silâh yapımına da girişmiştir. *Voice of Africa*, Accra, C. II, No. 8 (August 1962), s. 3.

61 Alfred Babing, *For Anti-Imperialist Solidarity, No. 1. Apartheid No: In Alliance with the Racists of South Africa*, Berlin, Solidarity Committee of the G. D. R. [1974], s. 24. Bir Alman kaynağındaki ilginç not: Bavarya'da bir Alman işçisinin bir haftada kazandığını bir Bantu ancak bir yılda kazanmaktadır. *Ibid.*, s. 27'den *Welt am Sonntag*, 27 Mayıs 1973.

birliğidir.[62] Anlaşıldığına göre, Güney Afrika ile Federal Alman Cumhuriyeti arasında Temmuz 1961'de *Bonn*'da gizli bir askerî andlaşma imzalanmış,[63] ancak uzun süre saklı kalmamıştır.[64] Batı Almanya'nın önemli askerî ham maddeler, atom silâhları, roketler ve zehirli gaz yapımı ve testi konusunda Güney Afrika'da bir "ortak ve müttefik" bulduğu ciddî olarak iddia edilmektedir.[65]

Güney Afrika'nın *Avustralya* ile de genellikle sanıldığından çok daha fazla ilişkisi vardır.[66] Yüzden fazla Avustralya şirketi Güney Afrika'da faaliyettedir.[67] Güney Afrika "Güney Atlantik Andlaşması Birliği" adı verilmesi muhtemel bir Batı ittifakına Avustralya, Yeni Zelanda, Brazilya ve Arjantin'i almak istemektedir. A.B.D., İngiltere'ye ait olan Hint Okyanusu topraklarında *(British Indian Ocean Territory) Diego Garcia* Adasında, Avustralya'nın onayı ve katılmasıyla, bir askerî üs yapmıştır.[68] İngiltere biraz kuzeyde *Maldives*'te *Gan* deniz üssüne sahip olduktan başka, *Kenya*'da *Mombasa* üssünü de kullanabilmektedir. Avustralya Dış İşleri Bakanı *MacMahon* Güney Afrika ile bir savunma paktının mümkün olduğunu söylemiştir.[69]

Gene Batı âleminin dinsel inanç sistemi, yâni bazı Hıristiyan mezhepleri[70] ırk ayrımı politikasıyla uyuşum içindedir.[71] Hollanda[72] ve İngiliz kiliseleri[73] ırk ayrımını desteklemekte, hükûmet kendine uymayan din

62 23 Ağustos 1973 tarihli *London Times* şu haberi veriyor: "Güney Afrika, silâhlarda kullanılan uranyum üretimi yöntemlerini geliştirmektedir."

63 Babing, *op. cit.*, s. 33.

64 *Die Welt*, 12 ve 15 Temmuz 1961; *Afrika - Post*, No. 5 (August 1961).

65 German Democratic Republic, the Afro - Asian Solidarity Committee, *The Bonn-Pretoria Alliance*, Dresden, Verlag Zeit im Bild, 1967; African National Congress of South Africa, *Documentary Report on the Violation of Human Rights Resulting from the Collaboration Between the FRG and the South African Apartheid Regime*, London, 1977.

66 Kenneth Good, "The Intimacy of Australia and South Africa," *The African Review*, Dar es Salaam, C. II, No. 3 (1972), s. 417 -- 432; J. D. B. Miller, "Notes on Australian Relations with South Africa," *Australian Outlook*, Sydney, C. XXV, No. 2 (August 1971), s. 132 - 140.

67 *South African Digest*, Pretoria, October 30, 1970, s. 12; *South African Review*, June ve November 1970.

68 *Age*, April 15, 1971; October 15, 1971.

69 *Ibid.*, August 17, 1970.

70 Din ve mezhep dağılışı için bak: Lesley Cawood, *The Churches and Race Relations in South Africa*, Johannesburg, South African Institute of Race Relations, 1964, s. 6.

71 K. Carstens, "Church and Race in South African Politics," *Free Southern Africa*, London, No. 1 (May 1973), s. 4 - 12.

72 "The Dutch Reformed Church and Apartheid," *Journal of Contemporary History*, C. II, No. 4, (October 1967), s. 19 ve d.

73 K. N. Cartens, *Church and Race in South Africa*, New York, United Nations Unit on Apartheid, 1971; R. A. Reeves, "Church and State in South Africa," *Africa South*, C. I, No. 1 (October - December 1954), s. 5 -- 13.

adamlarını tutuklamakta, ülkeden sürmekte ya da faaliyetini önlemektedir.[74] Yönetici çevreler kilise içine de "komünizmin sızdığını" ileri sürerken,[75] Afrikalı devrimciler kiliselere ya yıkılacak birer örgüt ya da siyasal açıdan faydasız ve anlamsız gözüyle bakmaktadırlar.

1966'dan bu yana, bazı Afrika ülkeleri Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği Örgütü kararlarına rağmen, Güney Afrika Cumhuriyeti ile resmî ekonomik ve diplomatik ilişkilere girişmişlerdir. Bu yolu önce *Botswana, Lesotho* ve *Swaziland* açmış, onu *Malawi, Malagazi Cumhuriyeti* ve *Gambia* izlemiştir.[76] İlk üçü Güney Afrika'ya coğrafî bakımdan çok yakın olup, son derece fakirdir. Üçünün de hükûmetleri Güney Afrika'ya ulaşım ve para sistemiyle bağlı olduklarını iddia etmektedirler. Kuzeyde gene ırkçı Rodezya bu kıskaçın bir koludur. Örneğin, Mayıs 1966'da Zambia'ya bağlanan demiryolunu kapayarak bu komşu ülkenin ekonomisini bunalım ortamına sokmuştu. Madagaskar, turist çekme başta olmak üzere, Güney Afrika'dan birtakım faydalar umduğunu söylüyordu. Güney Afrika Malagazi'ye turizm olanaklarını geliştirmek için kredi verdikten başka, iki ülke hava yollarında işbirliği yaptılar. Cumhurbaşkanı *Banda* 1967'de Malawi'nin Güney Afrika ile ilişkilerini düzeltmek için karar aldı. Gambia 1970'de bu ülkeyle ulaştırma ilişkilerini geliştireceğini açıkladı. Güney Afrika *Fildişi Kıyısı, Gabon* ve *Kongo (Braz.)* ile de ticareti büyütme olanaklarını aramağa başladı.

Bu devletler Güney Afrika'dan kredi aldıklarını, bazı mallarını Güney Afrika pazarında satabileceklerini ve göçmen işçi ihraç edebileceklerini düşünmektedirler. Oysa, bu savlar ikna edici olmaktan uzak görünmektedir. Önce, Güney Afrika olanakları sınırlıdır. Komşu ülkelerin endüstrileşmesi için para yatırmaz. Sermayesini olsa olsa Zambia bakırı, Swaziland demir cevheri, Rodezya kömürü, altını ve kromu, Angola altını, elması ve demir cevheri ile Botswana elması, bakırı ve nikelinin çıkartılmasına harcar. Malawi'ye Nacala demiryolu için de kredi vermişse de, gerekli çeliğin kendi firmalarından birinden (Robert Construction Şirketi) satın alınmasını şart koşmuştur. Ayrıca, Güney Afrika sermayesi kendiyle birlikte ırk ayrımı uygulamasını da getirmektedir.

Ticaret ilişkilerinin kime yararlı olacağı sorununa gelince: Güney Afrika'nın istediği iki yönlü bir ticaret değil, *kendi* ihracatını arttırmaktır. Komşularının mâmûl mallarını kendi pazarları dışında tutmağa ça-

74 Edgar Lookwood, *Who are the Terrorists*? New York, United Nations Unit on Apartheid, 1971.

75 *Rand Daily Mail*, Johannesburg, August 19, 1963.

76 Robert Molteno, *Africa and South Africa*, London, the Africa Bureau, 1971.

lışır. Örneğin, Malawi ile 1967'de yaptığı ticaret andlaşması Güney Afrika mâmûl mallarına Malawi kapılarını açarken, bu komşusunun *yalnız tarım* ürünlerini Güney Afrika'ya kabul etmektedir.[77] Rodezya'ya karşı uygulama da farklı değildir.[78] Namibia'nın endüstrisi zaten yoktur. 1969'da Botswana, Lesotho ve Swaziland ile gümrük birliği andlaşması[79] yapılırken, Güney Afrika bu üç ülkeye serbest mal sokabilmeyi şart koşmuştu. Bu örnekler gösteriyor ki, Afrika ülkeleri Güney Afrika'ya mâmûl mallarının bir satış pazarı olarak bakamazlar.

Güney Afrika'nın sattığı mallar ise, öteki ülkelerinkinden ucuz değildir. Japon ve Hong Kong tekstili, elektrikli malzeme ve plâstik eşya daha ucuzdur. Güney Afrika bir istihdam yeri olarak da çekici değildir. Dışardan gelen işçilerin sağlık ve işsizlik sigortaları, ücretli tatil hakları ve emeklilikleri yoktur.

Güney Afrika'nın hedefi Afrika ülkeleriyle tek tek ticaret yapmak da değildir; asıl amaç tüm orta ve doğu Afrika'yı kendinin ağır basacağı büyük bir pazara ve gümrük birliğine bağlamaktır.[80] Bu fikri, ilk kez, Dr. Verwoerd 1963'de ortaya atmış, Ekonomik İşler Bakanı *Jan Haak* 1965'de tekrarlamış, Pretoria Üniversitesi bu konuda bir araştırma yapmıştır.[81] Böyle bir tasarının yalnız Güney Afrika'ya yararı dokunacaktır. 1910'lardanberi onunla gümrük birliği içinde olan Botswana, Lesotho ve Swaziland fakruzarurete mahkûm edilmiştir.

Eylül 1966'da Parlâmentoda öldürülen Verwoerd'in yerine *Balthazar Johannes Vorster* geçmişti. Verwoerd kabinesinde beş yıldanberi Adalet Bakanıydı. Aşırı faşist görüşleriyle ün yapmıştı. İktidarlarının anti-demokratik bir diktatorya olduğunu, buna İtalya'da faşizm, Almanya'da Nazizm dendiğini açıkca söylüyordu. İkinci Cihan Savaşı sırasında, Güney Afrika'yı Müttefikler safından çıkarıp Hitler ile ittifaka sürüklemek istemiş, Smuts tarafından sabotaj ithamıyla toplama kampına atılmıştı. İşte, bu zât şimdi başkanlığa geliyordu.

---

77 *Africa Institute Bulletin*, June 1967, s. 134, 135. Güney Afrika'nın öteki fakir Afrika ülkelerine mamûl madde ve makina satan bir ticarî ilişki içinde olduğunu gösteren tablo için bak: S. Gervasi, *Industrialization, Foreign Capital and Forced Labour in South Africa*, New York, United Nations, 1970, s. 99, tablo D. 5.

78 Rodezya mamûl malları Güney Afrika'ya geniş ölçüde sokulmadıkça, bu ülkenin Güney Afrika Ortak Pazarına katılmayacağı belirtilmektedir. Örneğin, *The Financial Mail*, Johannesburg, May 29, 1970.

79 P. M. Landell, "The 1969 Southern African Customs Union Agreement," *The Journal of Modern African Studies*, C. IX, No. 2 (1971), s. 261 - 281.

80 Adrian Guelka, "Africa as a Market for South African Goods," *The Journal of Modern African Studies*, C. XII, No. 1 (March 1974), s. 69 - 89.

81 *The Concept of Economic Cooperation in Southern Africa*, Pretoria, University of Pretoria, 1969.

Batı kaynaklarının çoğunluğu bütün bu gelişmelerden ötürü *Afrikaner* milliyetçilerini suçlamakta, bütün sorumluluğu onların üstüne yüklemektedir. *Afrikaner* görüşlerini Milliyetçi Partinin siyasal belkemiğini teşkil ettiği doğrudur. Ancak, onlar da gittikçe güçlenmelerine rağmen, endüstride asıl söz sahibi olanlar *Afrikaner* sermayesi değil, Anglo-Sakson ve Alman parasıdır. Ülke ekonomisini avuçları içinde tutan, ülkeyi bankalarla ağ gibi örmüş olan, her yerde maden ocakları ve büyük çiftlik tapularını ellerinde tutanlar bu yabancı tekellerdir. Aile bağlarıyla da birbirlerine bağlıdırlar. Elmas ve altın kralı Oppenheimer ailesi *De Beers* maden şirketinden başka, elli kadar firmanın da akraba ilişkileriyle sahibidir. Malî gruplaşmalar içinde İngilizler ve Amerikalılar sivrilmektedir. Buradan her yıl çıkarılan 600-700 ton altın İngiltere'ye yollandığından, İngiliz Hükûmeti de Güney Afrika rejimine karşı şiddetli bir tavır takınamaz. İngiltere dünya altın pazarındaki yerini bu altınlar sayesinde koruyabilmektedir. İngiliz parası olan *pound* sterlin ve İngiliz paraları statülerini bu altına borçludurlar. Amerika da Güney Afrika'ya türlü kollardan girmiştir. Bunların başında *Charles Engelhard*'ın direktörü olduğu Anglo-Amerikan Şirketi gelmektedir. Batı'nın burayla ilgisi yalnız ekonomik değil, siyasal nedenlerden ötürüdür de. İngiltere *Commonwealth*'den atılan Güney Afrika'ya uçak, tank ve askerî malzeme satmıştır. Batı malî çevreleri, herşeyden önce "ucuz emek gücü" anlamına gelen *apartheid* siyaseti yüzünden büyük kârlar etmektedirler. Bütün istedikleri Milliyetçi Parti iktidarı yuvarlandığı takdirde, yerine sol hükûmetlerin değil, ırkçı politikanın bazı uçlarını törpüleyecek gene bir sağ grubun, örneğin, 1950'lerde kurulmuş olan ve emperyalist yönetimi temelde eleştirmeyen *İlerici Parti*'nin *(Progressive Party)* gelmesini sağlamaktır.

Apartheid'i yaşatmak isteyenler olduğu gibi, onu ortadan kaldırmak isteyenler de artmakta ve güçlenmektedir.[82] Bunlardan en önemlisi, 1963'de kurulan Afrika Birliği Örgütüdür. 1960'da İngiliz Başbakanı *Harold Macmillan*'ın belirttiği gibi artık kıt'ada başka rüzgârlar esiyordu.[83] Doğu

82 Kwame Baah, "Mobilizing Support for the Liberation Struggle Against Colonialism and Apartheid," *Objective: Justice*, C. V, No. 3 (July-August-September 1973), s. 27 - 29; J. E. Spence, "Prospects for Change in South Africa," *The World Today*, C. XX, No. 9 (September 1964), s. 364-372; G. W. M. Gell, "Hard Choices in South Africa," *Foreign Affairs*, C. XXXI, No. 2 (January 1953), s. 287 - 300.

83 Ronald Ballinger, "South Africa and the Wind of Change," *Current History*, C. LVIII, No. 343 (March 1970), s. 165 - 169; Villiers Graaf, "South African Prospect," *Foreign Affairs*, C. XXXIX, No. 4 (July 1961), s. 670 - 682; G. V. D., "South Africa Faces the Future," *The World Today*, C. XVII, No. 12 (December 1961), s. 538 - 546; George F. Kennan, "Hazardous Courses in Southern Africa," *Foreign Affairs*, C. 49, No. 2 (January 1971), s. 218 - 236; Laura Longmere, "The South African Dilemma," *The Yearbook of World Affairs: 1954*, C. VIII, s.

bloku da 1960 Moskova konferansı başta olmak üzere, birçok vesilelerle Güney Afrika rejimine karşı sert davranılmasını istedi. Güney Afrika ile bütün ticareti durdurmuş olan Sovyetler Birliği'nin bu devletin resmî çevreleriyle hiçbir ilişkisi yoktur. Uluslararası toplantılarda alınan bütün kararlar, istisna tanımadan uygulanabilseydi, Güney Afrika'daki rejim ciddî ölçüde değişebilirdi.

Apartheid politikasına karşı, dünya demokratları olduğu gibi, ülke içindeki bazı güçler de örgütlenmekte devam etmişlerdir. 1960'lardan sonra içte muhalefet çok güçleşmişti. Bu yüzden, birçok muhalif Tanzanya, İngiltere ya da Moskova'ya gittiler. 1961 sonunda içte *Umkonto we Sizwe* (Ulusun Mızrağı) adlı gizli bir örgüt te kuruldu. Üyeleri idam ve uzun hapisleri göze alarak gittikçe aşırı sağ uçlara uzanan ırkçı rejimi sarsmayı denediler. ANC'nin yeraltı örgütü başkanı *Nelson Mandela* arkadaşlarıyla birlikte ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Aslında, yerliler için özgürlük ve eşitlik isteyen bütün liderler 1964'de beyazların ünlü "Rivonia muhakemesi"nde[84] müebbed hapis gibi ağır cezalara çaptırıldılar.

Güney Afrika'da üç türlü mücadele aynı zamanda yürümektedir: kentlerde yığınsal proletarya hareketi, ülke içinde silâhlı mücadele ve sınırlarda silâhlı mücadeleler. Silâhlı başkaldırmanın devam edeceği anlaşılmaktadır, çünkü yerlilerin geleneksel barışçı yöntemlerde umutları kalmamıştır, çünkü silâhlı karşı koyma stratejisine —büyük fedakârlıklara katlanarak— uyınağa hazır bir halk vardır, çünkü halkı böyle bir mücadelede örgütleyecek bir siyasal önderlik oluşmuştur ve çünkü hem uluslararası, hem de bölgesel düzeyde objektif koşullar buna uygundur.[85] Güney Afrika yerlileri öteki Afrika ülkelerinde aynı eylemi yürütenlerle işbirliği

196 – 219; Edwin S. Munger, "Self-Confidence and Self – Criticism in South Africa," *Foreign Affairs*, C. XXXVI, No. 4 (July 1958), s. 659 – 668; David J. Murray, "The Future of Southern White Africa," *Current History*, C. 56, No. 333 (May 1969), s. 269 – 274.

84 Aslında, yerliler için özgürlük ve eşitlik isteyen bütün liderler 1964'de beyazların ünlü "Rivonia muhakemesi"nde hayat boyu tutukluluk gibi ağır cezalara çarptırıldılar. ("The Rivonia Trial," *South Africa Freedom News*, Special Supplement on June 26, 1965, s. 28 – 30.) Mandela'nın burada yaptığı konuşmanın metni dışarı kaçırıldı, elden ele dolaştı ve Londra'da St. Paul Katedralinde bile okundu. (African National Congress, *Nelson Mandela Speaks: South African Studies*, 4, London, Publicity and Information Bureau, t.y. s. 83 – 113.) Yerli önderlerden Alfred Nzo, Haziran 1963'den Şubat 1964'e kadar, hiçbir şeyle itham olunmadan, 238 gün tutuklu kaldı. 13 Şubatta salıverildiğinde, bu kez, ev hapsine kondu. Siphe James Titya 1964'de Port Elisabeth tutukevinde asılı bulundu. Hindli asıllı lider Suliman Saloojee 9 Eylül 1964'de sorguya çekilirken pencereden atlayarak intihar ettiği söylendi. (Güney Afrika ve Namibia'da siyasal tutukluların bir listesi: "They Are in Jail," *Secheba*, London, C. VIII, No. 4 (April 1974), s. 13 – 15.

85 Silâhlı mücadelenin 1931, 1941 ya da 1951'de değil de, 1961'de başlamasının nedenleri: African National Congress, *Forward to Freedom: Strategy, Tactics and Programme of the African National Congress, South Africa*, Morogoro (Tanzanya), b.y., t. y., s. 5. Ayrıca: "Forward to the Armed Seizure of Power," *Secheba*, London, C. CVII, No. 6 (June 1973), s. 2 –3.

içindedirler. ANC Genel Başkan Yardımcısı *O. R. Tambo* ile ZAPU Genel Başkan Yardımcısı *J. R. D. Çikerema*, 19 Ağustos 1967'de, "iki örgüt arasında askerî ittifakın varlığını" açıklamıştır.[86] Angola (MPLA), Gineau-Bissau (PAIGC), Mozambik (FRELİMO) ve Namibia da (SWAPO) ANC'yi desteklemektedirler.[87]

Ancak, Güney Afrika'nın kıt'adaki devrimci hareket içinde ilerici bir rolü olduğu unutulmamalıdır. Bu ülke yalnız yönetici çevrenin politikasına bakarak değerlendirilemez. Güney Afrika'nın başka bir yüzü daha vardır. Bu topraklarda herzaman kıt'anın en kalabalık işçi sınıfı vardı. Endüstri geliştikçe, işçi sınıfı da büyümektedir. Bu sınıf bütün kıt'ada en kalabalık olduğu gibi, gelenekleri en eski olanıdır da. Sendika ve grev hareketleri önce burada başlamıştır. Afrika Ulusal Kongresi de önce burada kurulmuştur. Witwatersrand madenleri Malawi, Tanganyika, Botswana, Mozambik ve Lesotho işçilerine de kucak açmış, bunlar kendi ülkelerine döndüklerinde yalnız "madencilerin hastalığı" diye bilinen veremi değil, bazı düşünceleri de birlikte getirmişlerdir. Bantu dilindeki yayınlar önce burada başlamış, Ksosa dilini kullanan gazeteler, Zulu dilinde *Llanga lase Natal* (Natal Güneşi), *Umsebenzi* (İşçi) ve daha başkaları burada yayınlanmıştı. *Thomas Mofolo* Sutho dilinde ve *John Dube* Zulu dilinde daha 1920 - 1930'larda romanlar yazmışlardı. Afrika'dan ilk Nobel Barış Ödülünü kazanan Zulu *Albert Luthuli*[88] ve Lenin Barış Ödülü verilen Afrikaner *Abraham Fischer* Güney Afrikalıydı.

Güney Afrika'da bazı beyaz sendika ileri gelenlerinin de kabul etmek zorunda kaldığı gibi, zaman beyazların yararına işlememektedir. Nitekim, Lutuli, 11 Aralık 1961'de Oslo'da Nobel Barış Ödülünü alırken şunları söylemişti: "Konuşmamı bitirirken, Afrika'yı, bütün elem ve sıkıntılar, deneyler ve başarısızlıklar ve birtakım başarılarla geçmişin ötesine ve bir nebze de şimdiki zamana bakmağa ve yüzyıllar süren köleliğin kafesi içinden özgürlüğe doğru atılan, kalkınan bir kıt'a görmeğe çağırıyorum. Bu, bir Afrika çağıdır..."[89] Güney Afrika devrimcilerinin şu sloganları ilerde herhalde gerçekleşecektir: *Amandla Ngawethu*! *Maatla Ke Arona*! (İktidar Halka) *Mayibuye i'Afrika*! (Afrika tekrar bize dönmelidir.)

86 "ANC - ZAPU Military Alliance," *Guerilla Warfare*, London, Africa National Congress, South Africa, [1970], s. 3.

87 *International Conference in Support of the Peoples of Portuguese Colonies and Southern Africa: Khartoum, 18 - 20 January 1969, Cairo, Afro - Asian People's Solidarity Organization*, 1970, s. 19 - 20.

88 Albert Luthuli, *Let My People Go*, London, Collins, 1963.

89 African National Congress, *South African Studies, 3: The Road to Freedom is Via the Cross*, London, ANC Publicity and Information Bureau, [1964], s. 70.

BOTSWANA LESOTHO, SWAZİLAND

Giriş:

Afrika kıt'asının alt ucuna doğru, biri Güney Afrika Cumhuriyeti'nin kuzeyinde, öteki ikisi de bu cumhuriyetin içine oturmuş olan bu ülkeler eski İngiliz protektoralarıdır.[1] *Botswana*'nın[2] adı önceden *Beçuanaland*, *Lesotho*'nun da[3] *Basutoland*'dı.[4] Bu üç toprak parçası birbirinden ayrı olmakla birlikte, geçmişte olduğu gibi, bugün de ortak yanları vardır. Halkları "Beçuana," "Basuto" ve "Swazi"[5] etnik bakımdan birbiriyle akrabadırlar. Avrupalıların istilâsı onları birbirinden ayırmıştır. Üstelik, Beçuana ve Basuto nüfusunun yarısından fazlası ve Swazi'lerin üçte-biri *Güney Afrika Cumhuriyeti*'nde yaşamaktadırlar. Bu üç ülke, protektora döneminde, bu cumhuriyete ekonomik açıdan bağlanmışlar, onunla ortak gümrük ve para sistemi içine girmişlerdir. Üçünün de ihracatı bu cumhuriyete girmekte, bütün ithalâtı da buradan gelmektedir. Bu üçünün etnik yakınlığı, geçmiş birliği ve bağımsızlıklarını kazanmada faydalandıkları ortak yöntemler Botswana, Lesotho ve Swaziland'ın bir arada ele alınmasını gerektirmektedir.

Dolaylı Yönetim:

İngilizler bu protektoralarda da *dolaylı yönetim* uygulamışlardı. Herbirindeki kabile başkanları İngiliz komiserlerinin emrindeydi; bu komi-

1 Lord Hailey, *South Africa and High Commission Territories*, London, Oxford University Press, 1965; Jack Halpern, *South Africa's Hostages: Bechuanaland, Basutoland and Swaziland*, Harmondsworth, Penguin, 1965; Richards P. Stevens, *Lesotho, Botswana and Swaziland*, London, Pall Mall, 1967; Standard Bank, *Annual Economic Review: Botswana, Lesotho, Swaziland*, London, October 1970; Sir C. Dundas ve H. Ashton, *Problem Territories of Southern Africa: Basutoland, Bechuanaland, Swaziland*, Cape Town, South Africa, Institute of International Affairs, 1952.

2 Elizabeth Marshall Thomas, *The Harmless People*, London, Secker and Warburg, 1959; I. Schapera, *The Tswana*, London, International African Institute, 1953.

3 G.M.E. Leistner, *Lesotho: Economic Structure and Growth*, Pretoria, Africa Institute, 1966.

4 H. Aston, *The Basuto*, London, Oxford University Press, 1952.

5 Brian Allan Marwick, *The Swazi*, London, Oxford University Press, 1940; Hilda Kuper, *The Swazi: a South African Kingdom*, Holt, Rinehart and Winston, 1963.

serler de Güney Afrika Birliği'ndeki *İngiliz Yüksek Komiseri*'ne bağlıydılar. Sömürgeciler bu üç ülkeyi de Güney Afrika endüstrisi için bir emek gücü kaynağı durumuna getirdiler. Bunun yolu yerlilerden ödeyemeyecekleri vergiler isteyerek topraklarından kaçırmak ve iş bulmak üzere Güney Afrika'ya gitmelerini sağlamaktı. Göç, en çok, toprağın zayıf ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Basutoland'da görülmekteydi.

Yabancılar protektoraların ekonomik kalkınması için hiçbirşey yapmadılar. Topu topu birkaç doktor vardı; onlar da beyaz azınlığa bakıyordu. Kamu sağlığı raporlarında sık sık tifüs, dizanteri, veba, sıtma ve çiçek salgınları görülmekteydi. Swaziland'da Afrikalıların gidebileceği bir tek ilkokul vardı. Sadece Basutoland'da bir miktar misyoner okulu açılmıştı. Bu yüzden, Basutoland'da okuma-yazma oranı yüksekti. Başkent *Maseru*'da bir basımevi bile vardı. Kitap ve *Moçoçonomo* (Kuyruklu Yıldız) ve *Naledi* (Yıldız) adlarında *Sesuto* dilinde iki gazete basıyordu. *Izwi Lama Swazi* (Swazinin Sesi) Swaziland'da *Zulu* dilinde çıkan ilk (1934) gazeteydi. Beçuanaland'da bağımsızlıktan önce hiç gazete yayınlanmamıştı.

Yönetim kabile başkanlarına bağlı hiyerarşik bir düzene dayanıyordu. Yalnız, merkeziyetçilik derecesi her protektorada farklıydı. Beçuanaland'daki sekiz kabilede tüm kabilelere başkanlık eden biri yoktu. Ancak, en büyük *Ngwato* (ya da *Bamangwato)* kabilesinin başkanı *(kgosi)* öteki kabile başkanları tarafından da aralarında en nüfuzlu kişi olarak kabul ediliyordu.[6] Beçuanaland Protektorasının yerlileri *Bantu*'ların *Tswana* (ya da Batı *Sotho)* denen koluna bağlıydı. Siyasî bakımdan da sekiz kabileye *(morafe)* ayrılıyordu. Hepsinin ayrı bir adı, denetimi İngilizlerin elinde olan toprağı ve başkanı vardı. Ngwato başkanlarından *Üçüncü Kgama* (yaklaşık 1837 - 1923) Hıristiyanlığı kabul etmiş olup, Güney Afrika'nın orta bölgesinde İngiliz emperyalizminin güçlü destekleyicisiydi.

Ngwato kabilesinin ancak beşte-biri toplumun "çekirdeği" sayılırdı. Bu çekirdek başkanın temsil ettiği hanedanın üyeleriyle kabileyi kurduklarına inanılanların çocuklarını içerirdi. Geri kalanlar yabancı *(bafaladi)* ya da göçmendi. Kabileler 200-400 kişilik köylerden *(motse)* meydana gelir, her köyde toplum işlerinin görüldüğü yerler *(kgotla)* bulunurdu. Kabile başkanının kendine ait köyü de bulunur, bunun yönetiminden bir prens *(dikgosana)* sorumlu olurdu; hattâ, başkanın hayvanlarına bile biri *(motlhanka)* bakardı.

Aslında, başkan kabile hayatının ekseniydi. Kabilenin yaşantısını düzene koyan ve denetleyen oydu. Yönetici, yargıç, kanun koyucu, eko-

6 I. Schapera, "The Political Organization of the Ngwato of Bechuanaland Protectorate," *African Political Systems*, M. Portes ve E.E. Evans-Pritchard, der., London, International African Institute, 1955, s. 56 - 82.

nomik yaşantının düzenleyicisi ve eski günlerde savaşta önder, hattâ din adamlarının ve büyücülerin başıydı. Buyruklarını, bundan ötürü, "Ngwato halkının başkanı" *(Kgosi ya Bangwato)* diye imzalardı. Arasıra, kurulların danışmanlığından da yararlanırdı.

Ancak, İngiliz protektorası bu sistemi biraz değiştirdi. Kalan özellikleriyle de, değişen yanlarıyla da bu sistemden kendi için faydalandı, kabile başkanlarını dilediklerini yaptırdığı kişiler olarak kullandı. Başkanın bazı yetkilerini kıstığı da oldu; hattâ, yönetime yeni kurumlar da getirip soktu. Sonuç olarak, Ngwato'yu hem İngilizler, hem de geleneksel yerli otoriteler yönetir oldular, ama birincisi ikincisini avucunun içine almıştı.

Beçuanaland, Basutoland ve Swaziland İngiltere'de Dominyon İşleri Devlet Sekreterine sorumlu Yüksek Komiserin genel yasama ve yürütme yetkilerine bağlıydı. Yüksek Komiserin siyaseti başkanın kabile üstündeki otoritesini, yerlilerin töre ve geleneklerini korumak bunların üstünde ancak Tac'ın yetkisini tanımaktı. Başkandan zamanla, savaş yapma ya da bağımsız siyasî anlaşmalara girişme yetkisi alındı. Bazı yargıçlık görevleri sınırlandı. Örneğin, Ngwato kabile başkanının yetkileri 1934'de İngilizlerin 74 numaralı kararıyla ayrıntılı olarak tanımlandı. Yerli ileri gelenleri bu kısıtlamalara bakarak, mevcut gelenekleri değiştirip yapılmış anlaşmalara aykırı hareket ettiklerini ileri sürdüler. Siyasal otorite, artık. İngiltere'yi temsil eden komiserlerin elindeydi.

Kabile başkanının bazı yetkileri, tabii ki, devam ediyordu. Gününü *kgotla*'da geçirip şikâyet ve dilek dinler, gereken buyrukları verir, kabileye ait toprağın dağıtımı ve kullanımına nezaret eder, yabancılarla ticaret ilişkileri kurar, ekim ve hasat zamanını saptar, yasaların bekçiliğini yapar, ürün ve hayvan satışına izin verirdi. Yerlilerden başkan olarak saygı görürdü. Bu saygının kaynağı soylu oluşuydu. Yerliler "başkan başkan olduğu için böyledir" *(Kgosi ke kgosi ka tsetswe)* tekerlemesini kabul etmişlerdi. Ölünce yerine ilk kadının en büyük oğlu geçer, yalnız değişikliği Yüksek Komiserin onaylaması gerekirdi. Kabilenin başkanı olarak, yerlilerden hayvan derisi ve fildişinden türlü ürünlere kadar çeşitli armağanlar alırdı. Kabilenin aynı zamanda en zenginiydi. Ancak, gelirini paylaşmak da görevleri arasındaydı. Geleneğe göre, "başkan kabilesinin anasıydı", yani kabilenin bakımından sorumluydu *(Kgosi ke mosadi wa morafe)*. Ancak, İngilizlerin gelmesiyle başkan yeni gelir kaynaklarına da kavuştu. En önemlisi, onlardan her yıl, memurmuş gibi, ödenti alırdı. Görevlerini yapmadığında İngiliz Komiser tarafından muhakeme edilmesi, para ya da hapis cezasına çarptırılması da mümkündü.

Yerliler için en önemli mücadele konularından biri kabile başkanının yerine kimin geçeceğiydi. İngilizler adaylar arasındaki bu mücadeleyi hep kendi yararlarına kullanmak isterler, ama bazen güçlü düşmanlar da kazanırlardı. Örneğin, Beçuanaland'da *Bamangwato* kabilesinin başkanı *Üçüncü Kama* öldüğünde yerine oğlu *Sekgoma* geçmiş, fakat o da kısa sürede vefat edince iktidar mücadelesini *Çekede Kama*[7] kazanmıştı. Bu zat daha başından itibaren İngilizlerin varlığına karşı cephe aldı. *İngiliz Güney Afrika Şirketi*'ne imtiyaz veren andlaşmayı imzalamayı reddetti. 1933'de *Kgotla*'da mahkeme karşısına, bir siyah kadına hakaret ettiği iddiasıyla, bir beyazı çıkardı. Bu olaydan sonra İngilizler makinalı tüfek ve toplarla hücuma geçerek Çekede'yi düşürdülerse de, müdahale yerli halk arasında okadar kötü bir etki yaptı ki, bu kez, yüksek komiser geri alındı ve Çekede Kama 1951'e kadar başta kaldı. 1920 ve 1930'larda bu kabile başkanının İngilizlere karşı sömürge-aleyhdarı harekete önderlik ettiği kanısı uyanıyorsa da, bunun bir nedeni yerlilerin henüz bağımsızlık istememeleri ve topraklar üstünde daha fazla hak iddia etmekle yetinmeleridir. Swaziland'da da *İkinci Sobhuza* beyazlardan bazı toprakların geri alınması için mücadele etmiştir. Basutoland'da ise, sömürge-aleyhdarı hareket daha gelişmiş olup, önderliği kabile başkanları değil, ilerici aydınlar yapmışlardır.

Kurtuluş Hareketi:

Basutoland kurtuluş hareketi Birinci Cihan Savaşı sona erer ermez başlamıştır. Savaşa giden ve dönenler arasında Basuto'lar çoğunluktaydı. 1918'den sonraki toplantılarda İngiliz ve Güney Afrikalı ırkçılar olduğu kadar, kendi kabile başkanları da eleştiriliyordu. 1916'da kurulmuş olan *Basutoland İlerici Derneği* Afrikalılar için yönetim, ticaret ve eğitimde daha fazla haklar istiyordu. Bu dernek dar hedefli olduğundan, kurtuluş hareketine önderlik edemedi. Savaştan önce kurulmuş, fakat 1918'den sonra eylemini arttırmış olan *Halk Birliği (Lekhotla La Bafo)* daha geniş kapsamlıydı. Sömürge yönetiminin sona ermesini isteyen ve yoksul halk tabakalarından yana çıkan tek kuruluş buydu. İngiliz yetkililerini "Basutoland'ın düşmanı" ilân ediyor, kabile başkanlarını "gerici" olarak niteliyordu. Halk Birliği kapılarını herkese açtı ve böylece 1920'lerin yığın partisi oldu. İngilizler, kabile başkanları ve Basutoland İlerici Derneği elbirliği yaparak, bu kuruluşun yayılmasını engellemeğe çalıştılarsa da, çeşitli taktiklere başvuran Halk Birliği bütün oyunları boşa çıkardı. Basutoland yayın organları Halk Birliği hakkındaki haberleri boykot edince, liderler, bu kez, *Güney Afrika Komünist Partisi* ile ilişki

7 Mary Benson, *Tshekedi Khama*, London, Faber ve Faber, 1960.

kurdular ve yazıları *South African Worker*'da yayınlanmağa başlandı. Halk Birliği'nin başarılarından biri de Güney Afrika'nın bu protektoraları kendi sınırları içine alma çabalarına karşı koymaktı.

İkinci Cihan Savaşının çıkması üzerine İngilizler Müttefik ordularına bu topraklardan asker almak istediklerini açıkladıklarında, Halk Birliği'nin ilk tepkisi "beyaz adamın kapitalist savaşı"na katılmamak oldu. Sonra geri ve ağır işlerde çalıştırılmayıp ellerine silâh verilmesi koşuluyla savaşa katılmaktan yana çıktı. 21,000 Basuto, 10,000 Beçuana ve 4,000 Swazi 1941 - 1945 yıllarında orduda görev aldı. Birkaç bini geri dönmedi.

Savaştan sonra protektoralardaki ekonomik durum hiç de iyi değildi. Basutoland'da yiyecek kıtlığı vardı; hiçbirinde endüstriyi geliştirmek için birşey yapılmış değildi. Sadece, Swaziland'da küçük bir amyant madeni açılmıştı. Bu durum üç protektorayı da Güney Afrika'nın kucağına itiyordu. İşsiz ve aç kalan halk Güney Afrika maden ocakları ve çiftliklerinde işçi olabilmek için birbiriyle yarışıyordu. Basutoland ve Beçuanaland'daki yetişkin erkeklerin yarısı ve Swaziland'dakilerin beşte - biri Güney Afrika'ya göçmüşlerdi. Böylece, geride kalan topraklardan alınan ürün miktarı daha da düşüyor ve kabile başkanlarının insanlar üstündeki nüfuzu azalıyordu. Bu ekonomik durumun siyasal hayata yansımasına örnek olarak, Swaziland'da kabile başkanlarının yetkilerini kısan reformlar bile yapıldı. Ama Swazi'ler arasında kurtuluş eğilimi güçlü olamazdı; beyazlar İkinci Sobhuza çevresindeki tutucularla sıkı ittifaklar yapmayı başarmışlardı.

Beçuanaland'da İngilizlere de, Çekede Kama'ya karşı da bir hareket oluşmaktaydı. Çekede hernekadar şimdiye kadar İngilizleri hedef alan hareketlere girişmişse de, kabile soylularının çıkarlarını kendi çıkarları bilmişti. Bamangwate halkı onun yerine *Seretse Kama*'yı istiyordu. Ancak, Seretse eğitim için Londra'da bulunuyordu. Ve orada bir İngiliz kızıyla evlenmişti. Bu hareket, aynı zamanda, Güney Afrika'daki ırk ilişkilerini hiçe saymak anlamına geldiğinden, önemli olaylara sebep oldu. Çekede bu durumdan faydalanarak, Seretse'nin yerini almasını engellemek istiyordu. Olay *Kgotla*'da görüşüldüğünde, Beçuanalılar genç Seretse'nin yanında yer aldılar, Çekede de kendini beyaz ırkçılarla ittifak halinde buldu. İngiliz İşçi Hükûmeti, Güney Afrika'nın baskısı altında, Seretse'ye kabile başkanı olma hakkını kaybettiğini ve Beçuanaland'a da giremeyeceğini bildirdi. Bu arada, Çekede de başkanlıktan uzaklaştırıldı ve yerine İngiliz Yüksek Komiserince başka biri atandı. Bu müdahaleyi hazmedemeyen yerliler protestolara başladılar ve bu arada Çekede'nin evi de yakıldı. 1956'da Seretse ülkesine dönme iznini aldıysa da, basit bir yurttaş gibi geldi.

Basutoland'da halkın bazı tabakaları otonomi ve kabile başkanlarının yetkilerinin kısılmasını istiyorlardı. İngilizler reformları geciktirme yanlısıydılar. 1954'de atanan *Moore komisyonu* tavsiyeleri arasına otonomiyi sokmamıştı bile. Moore'un raporunu yalnız halk değil, kabile başkanı da protesto etti. Yeni bir anayasa ancak dört yıl sonra (1958) yapılabildi. Sadece danışma yetkileri olacak bir kurul iki dereceli seçimle meydana gelecek, üyelerinin yarısı seçilecek, öteki yarısı da, kabileler başkanının tavsiyesi üzerine İngilizlerce atanacaktı. Bu arada, *Basutoland Afrika Kongresi* diye bir siyasî parti kurulmuştu. Bağımsızlık ve demokratik reformlar isteyen bu kuruluş *Mohlabani* (Savaşçı) adlı bir gazete de çıkarıyordu. Onun karşısında kabile soylularını tutan iki parti daha vardı. Bu son ikisi 1962'de birleşerek *Marematlu Özgürlük Partisi* adını aldılar.

1960 yılının Afrika tarihinde yepyeni bir sayfa açtığı bilinmektedir. Bu oluşumun üç protektora üstünde birtakım etkileri olması da doğaldır. İngiliz Hükûmeti, bu yüzden, protektoraların bâzı gereksinmelerini karşılama zorunda kalmıştır. Bir İngiliz heyeti protektoralara gelerek, ekonomik kalkınma olanaklarını araştırmış, Swaziland'ı Mozambik kıyısı ile bağlayan bir demiryolu yapılmıştır. Basutoland'da ilk genel seçim de o yıl yer almış, Basutoland Afrika Kongresi 111 üyelikten 73'ünü kazanmıştır. 1960'da kurulan *Beçuanaland Halk Partisi* kabileciliğe karşı çıkmış, sömürgeciliğin son bulmasını istemiştir. *Swaziland İlerici Partisi* de bağımsızlık, beyazlarla eşit haklar ve toprağın dağıtımını programına almıştır. Bu son iki protektoradaki soylu sınıf da hemen karşı tedbirini alarak kendi partilerini kurdurmuşlardır. 1962'de Seretse Kama *Beçuanaland Demokratik Partisi*'nin, 1964'de de *İkinci Sobhuza* gene tutucu bir kuruluş olan *İmbokodo Partisi*'nin önde geleni olmuşlardır. Yukarda sözü edilen sol partilerde kısa sürede bölünmeler olmuş ve 1961'de *Lesotho Komünist Partisi* kurulmuştur. Sahra'nın güneyinde üçüncü komünist partisi olan bu kuruluşun *Tokoloho* adlı bir yayın organı vardır. Basutoland'da beş, Swaziland'da dört işçi sendikası kurulmuş, kereste fabrikaları, amyant madenleri, demiryolları ve çiftliklerde grevler olmuştur.

Bütün bu olaylar İngiliz Hükûmetini birtakım reformlar yapmağa sevketmiştir. Basutoland'a 1965'de otonomi verilmiş, ilk tek dereceli seçimlerde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin parayla desteklediği *Ulusal Parti* kazanmıştı. Beçuanaland'da halk ilk kez oy kullandı ve 1965'de Seretse Kama'nın Demokratik Partisi Yasama Kurulunun 31 sandalyesinden 28'ini ele geçirdi. Swazıland seçimlerini İmbokodo Partisi kazandıysa da, muhalefet seçim sonuçlarına itiraz etmiş ve Swaziland'ın bağımsızlığı gecikmiştir.

BAĞIMSIZLIK

Beçuanaland 30 Eylül 1966'da bağımsız bir devlet olarak "Botswana Cumhuriyeti" adını aldı. Yasama Kurulu *Parlâmento* oldu ve Seretse ilk cumhurbaşkanlığına getirildi. Yardımcısı ve aynı zamanda partisinin Genel Sekreteri olan *Dr. Quet Masire*'nin Seretse'nin bugüne kadarki başarılarında büyük payı vardır. Kuraklık ve malî güçlükler içinde geçen bağımsızlıktan sonraki yıllarda partiler ve politika açısından dört gelişme olmuştur. Birincisi, Demokratik Parti bütün ülkede yerleşmiş ve Seretse ülkenin önderi olarak kabul edilmiştir. İkincisi, *Matante*'nin önderi olduğu *Botswana Halk Partisi* Ekim 1969 genel seçimlerinden bu yana kentlerde güçlenmektedir. Üçüncüsü, *Dr. Kena*'nın başkanı olduğu Marksist - eğilimli *Botswana Ulusal Cephesi* ilerde bir iktidar adayı olarak sivrilmektedir. Daha ilginci, eski kabile başkanlarından Çekede'nin arkadaşı ve kendi de kabile başkanı olan *İkinci Bathoen* de bu cephenin programını kabul etmiş, *Bangwaketse* kabilesinin geleneksel başkanlığından ayrılıp herhangi bir yurttaş gibi cephe listesinde seçimlere katılmıştı. *Bathoen* ile Matante'nin partisi arasında bir yakınlaşma olduğu takdirde, iktidarın ciddî bir sorunla karşılaşacağı düşünülebilir.

Afrika Birliği Örgütü ve Birleşmiş Milletler'e üye olan Botswana Güney Afrika ve Rodezya'nın komşusu olarak güç bir durumdadır. Botswana'nın kullandığı demiryolunun sahibi bile bir Rodezya şirketidir. Bu yüzden, Botswana Rodezya'ya karşı ekonomik müeyyidelere katılamamıştır. Öte yandan, bağlantısız dış politika izlemekte olduğunu ilân etmiş, 1970'de Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişki kurmuştur.

Basutoland 4 Ekim 1966'da bağımsızlığını kazanarak, "Lesotho Krallığı" adını almıştır.[8] Krallık makamında *İkinci Moshoeshoe* ise de, yürütme erkinin başında kabile başkanlarından *Leabua Jonathan* bulunmaktadır. Lesotho Güney Afrika Cumhuriyeti ile dostça ilişkiler içindedir.[9] Jonathon Pretoria'ya iki kez gitmiş ve o zaman başbakan olan *Verwoerd* ile konuşmuştur. Bu tutuma bazı sol kuruluşlar karşı olduğu gibi, kral da karşı çıkmaktadır. Kralın İngiltere'nin zorla kabul ettirmiş göründüğü anayasanın tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini açıklaması üzerine ülkede yer alan kral yararına gösteriler sırasında halktan kimseler öldürülmüş ve tutuklanmış, krala da bundan böyle ülkenin iç işlerine karışmaya-

8 C. E. Spence, "Basutoland Comes to Independence," *The World Today*, C. XXII, N. 10 (October 1966), s. 435 – 446; "Lesotho (Basutoland)," *Orta Doğu*, Ankara, No. 56 (Aralık 1966), s. 2 s. 25.

9 J. R. L. Kotsokoane, "Lesotho and Her Neighbours," *African Affairs*, C. 68. No. 271 (April 1969), s. 135 – 138.

cağına dair bir belge imzalatılmıştı. Muhalefeti susturmanın gereğine inanan Jonathan Güney Afrika'dan gelen memurları başsavcı ve seçim komisyonu başkanı gibi önemli mevkilere getirmiş, *Peter Stuyvesant* sigara tesislerini kuran kişiyi endüstri danışmanı olarak almıştır. Bu tutumlarıyla Ocak 1970 seçimlerini kaybedeceğini anlayınca da, bir darbe yaparak, Anayasayı ortadan kaldırmış, partileri ve yayınlarını yasaklamış, muhalifleri tutuklamış, Kralı Hollanda'ya kaçmağa zorlamıştı. Kral Aralık 1970'de döndüyse de, politikaya karışmayacağına dair bir belge daha imzalamıştır. Jonathan'ın bu darbesi karşısında ilk Güney Afrika tepkisi susup beklemek olmuşsa da, duruma egemen olduğu meydana çıkınca darbenin "bir Komünist iktidarı engellemek için gerekli" olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür. Jonathan'ın tek partili sağcı bir diktatorya düşündüğü açıktır. Lesotho hem ekonomik, hem de artık siyasal bakımlardan Güney Afrika'nın bir uydusu olma yolundadır. Ve bu tutum bir zenci diktatoryasıyla gerçekleştirilmektedir. Muhalif *Basutoland Kongre Partisi*, hükûmeti "kukla" olmakla suçlamıştır.[10]

Swaziland 6 Eylül 1968'de bağımsız oldu. İmbokodo Partisi oyların % 80'ini almıştı. *İkinci Sobhuza* krallığa getirildi. Bu eski protektora da Güney Afrika'ya yakındır. Başbakan *Prens Makhosini* Swaziland gerillaların saldırısına uğrar ya da gerillalar bu ülkeyi Güney Afrika ve Mozambik'e saldırı için bir üs olarak kabul ederlerse, Güney Afrika'dan yardım isteyeceğini açıklamıştır. Swaziland'da yalnız kral ölünce ciddî bir değişiklik beklenebilir. Onun yerini neyin alacağı da bugünden kesinlikle söylenemez.

Güney Afrika'nın Nüfuzu:

Güney Afrika Cumhuriyeti *apartheid* politikasını Botswana, Lesotho ve Swaziland'a *ihraç* etmek için uzun vâdeli bir strateji uygulamaktadır.[11] Bu stratejinin teorik temelini 3 Eylül 1963'de Güney Afrikalı ırkçı devlet adamı Dr. Verwoerd atmıştır. Bu stratejiye göre, Güney Afrika bu üç toprak parçası üstünde kendi kendine bir "vesâyet" kurmaktadır. Hedef bu üçünü tam denetim altına sokmaktır. İlk aşamada asgarî denetimle yetinilmekte, yerli kabile başkanları arasında ırkçı politikayla işbirliği yapacak biri aranmaktadır. Örneğin, Lesotho'da bu kişi L. Jonathan olmuştur.[12] Biraz yukarda da adı geçmiş olan Jonathan ilk genel seçimler-

10 Basutoland Congress Party, *Summary of the B. C. P. Struggle for Independence: 1952 – 1967*, Cairo, Dar el – Hana Printing House, 1967, s. 36. Parti lideri Ntzu Mokhehle'dir.

11 Permanent Secretariat of the Afro - Asian People's Solidarity Organisation, *The Export of Apartheid to Lesotho*, Cairo, Afro-Asian Publications, 1971.

12 *Ibid.*, s. 17. Kabile Başkanı Jonathan öteki başbakanlara, Güney Afrika kanalıyla, birer yeni otomobil armağan ederek işe başladı. *Times of Zambia*, June 22, 1970.

de kaybetmiş, fakat Güney Afrika rejimi kıtlığa karşı mücadele görüntüsü altında ve Jonathan'ın adını kullanarak 100.000 çuval hububat armağan ederek onun Parlâmentoya seçilmesini sağlamıştı. Güney Afrika bu yolla ilk köprübaşını elde etti.

Ülke daha bağımsızlığını kazanmadan önemli yerlere beyaz Güney Afrikalılar getirilmişti.[13] Bağımsızlıktan sonra ise, buraları daha aşırı ırkçılarla doldurduldu.[14] Bu yeni aşamalar ülkeyi *apartheid* politikasına uygun biçimde geliştirecek, iç ve dış tutumda temel tercihler buna göre yapılacaktı. Hedef bu ülkelerin az sayıda beyaz halkını bir numaralı yurttaş yapmaktı. Bu, aynı zamanda, siyah çoğunluğun gerçek temsilcilerinin zindanlarda çürümeleri demek oluyordu. Lesotho'da 27 Ocak 1970 seçimleri *apartheid* politikasının bir maşası olan yerli Jonathan'ın yenilgisini ilân ettiği halde, Güney Afrika'nın müdahalesiyle hemen sıkıyönetim ilân edilmiş. Anayasa iptâl edilmiş, hukuktan yana çıkan Kral göz altına alınmış ve hukûken başbakan olması gereken *Ntsu Mokhehle* tutuklanmıştı.[15]

Bu siyasal tedbirlerin yanısıra, Güney Afrika bu üç ülkenin ekonomik yağmasını da yürütmektedir. Bu görevi, örneğin Lesotho'da *Güney Afrika Milliyetçi Partisi*'nin bir üyesi olan ve Lesotho ekonomik danışmanlığına getirilen *Dr. Anton Rupert* yerine getirmekteydi. Bu ülkenin elmas zenginlikleri Güney Afrika'da üslenmiş olan tekellerin elindedir. Yabancı çıkarların egemenliğini reddetmek resmî makamlarca "komünizm" olarak değerlendirilmekte ve sert yasalarla bir baskı rejimi sürdürülmektedir.

13 Örneğin, Lesotho'da anayasal konularda danışmanlığa Prof. Dennis Cowan, Başyargıçlığa Rodezyalı Johnston ve ekonomi işleri danışmanlığına Natal Üniversitesi Profesörlerinden Horwood getirildi.

14 Güney Afrika'da "transkei" seçimlerinde hile yapmış olmakla şöhrete kavuşan J. L. Pretorius Lesotho'da seçim sorumlusu yapıldı, D. Geldenhuys başsavcı oldu, T.L. Blunden hukuk danışmanlığına getirildi, Jacobs baş-yargıçlığa atandı, Dr. Anton Rupert ekonomik danışmanlık görevini yapmağa başladı.

15 *Times of Zambia*, June 26, 1970.

NAMİBİA
(GÜNEY - BATI AFRİKA)

Giriş:

"Güney - Batı Afrika" adı Bismarck döneminden kalmaktadır.[1] Tabii, o zaman önünde bir de "Alman" kelimesinin eklenmiş olmasıyla "Alman Güney - Batı Afrikası" diye biliniyordu. Buraya 1884'de giren Almanya Birinci Cihan Savaşı sonunda bütün sömürgeleriyle birlikte bu toprakları da kaybedince[2] sadece "Güney-Batı Afrika" olarak anılmağa başlandı. Bağımsızlığını kazandıktan sonra ise, kuzey - batıda bulunan büyük *Namib Çölü*'nden[3] dolayı devletin adı da ilerde, herhalde, "Namibia" olacaktır.[4]

Güney ve güney - doğusunda *Güney Afrika Cumhuriyeti*, kuzeyinde *Angola*, doğusunda *Botswana* vardır. En kuzey-doğu ucundan kıt'anın içine doğru sokulan "Caprivi Uzantısı" *Zambesi Nehri*'ne değindiği yerde Zambia ile de komşudur. Güney sınırını *Orange*, kuzey sınırının bazı bölümlerini de *Kunene* ve Zambesi Nehirleri meydana getirir. Başkenti *Windhoek* olan bu ülkenin nüfusu bir milyondan azdır (1970 sayımı: 746, 328). En büyük etnik grup *Ovambo*'lardır; 90,000 kadar beyaz. 25,000 kadar da melez vardır.

---

1 A.J.P. Taylor, *Bismarck: the Man and the Statesman*, New York, Knopf, 1955, s. 221.

2 F.P. Walters, *A History of the League of Nations*, C. I, London, Oxford University Press, 1952, s. 30.

3 H. J. de Blig, "Notes on the Geography of South West Africa," *Journal of Geography*, (October 1958), s. 333 – 341, s. 333 – 341; R.F. Logan, "South West Africa," *Focus*, (November 1960), s. 1 – 6.

4 SWAPO temsilcisi Şapua Kaukungua'nın 26 Ağustos 1974'de bana söyledikleri: "Ülke adını Namib Çölünden alır. Ayrıca, 'Nama' yerli dilde 'koruyucu' anlamına gelir. Topraklarımız geç sömürgeleşmiştir: bunun da nedeni Namib Çölüdür. Bu kum yığınını olduğundan da geniş sanan Avrupalılar başka yerlere gitmeyi kendileri için daha yararlı bulmuşlardır. Böylece, çöl bağımsızlığımızın uzamasına sebep olmuştur. Ülkenin adı, ilerde, 'Namibia' olacaktır." Ayrıca, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1968'da buranın bunda böyle "Namibia" diye anılmasını kararlaştırmıştır. (*The Yearbook of the United Nations: 1968*, s. 787 – 788.)

Güney Afrika Mandası:

Yüzölçümü büyük (824,000 km. kare) olmakla birlikte, toprak verimli değildir. Hele Almanlar zamanında doğal kaynakların hepsi de bilinmiyordu. Almanlar buraya, asıl, daha içerilere nüfuz edip, örneğin *Katanga* zenginliklerine el atabilmek için bir *köprü-başı* gözüyle bakıyorlardı. Birinci Cihan Savaşı başladığında, Genel *Louis Botha* ve *J. C. Smuts* burayı Müttefikler adına işgâl etmişler, Milletler Cemiyeti de buranın "C" sınıfı mandası olarak Güney Afrika Birliği'ne verilmesini kararlaştırmıştı. Güney Afrika kendi yasalarını buraya da uygulayabilecek, fakat yerlilerin maddî ve manevî gelişmesini sağlayarak yönetimi hakkında yıllık raporlar sunacaktı.

Savaş boyunca ve savaştan sonraki ilk yıllarda, Güney-Batı Afrika'nın kime verileceği daha henüz belli olmadan önce, İngiltere ve Güney Afrika Almanya'nın eski kötü yönetimini açıklayan yayınlar yapmışlardır. İngiltere bir özel "Mavi Kitap" bile yayınlanmıştı.[5] Almanların 1904 - 1907 yıllarında Nama ve Herero kabilelerini nasıl katlettiklerine dair belgeler açıklanmış, özellikle Herero'ların silâh zoruyla çölün içlerine götürülüp açlığa ve ölüme terkedildikleri anlatılmıştı. Bu belgeleri yayınlayan İngiliz ve Güney Afrika yetkililerinin amacı bu türlü olayların bundan böyle tekrarlanmayacağı kanısını uyandırmaktı. Milletler Cemiyeti Güney-Batı Afrika'yı 12 Aralık 1920'de Güney Afrika Birliği'ne manda olarak devrettiğinde de dünya kamu oyunun beklediği bu olmalıydı. Ama aslında, bu eski Alman sömürgesi bu Güney Afrika dominyonuna armağan edilmişti. Manda yönetimi süresince, Güney Afrika, Almanları da geride bırakan mezalime girişti. Yerlilerin topraklarına artan ölçüde el koydu, ırk ayrımını derinleştirdi, bu ülkeyi olduğu gibi kendine katmak istedi ve hattâ Milletler Cemiyeti ve onunla birlikte manda sistemi ortadan kalktığı halde, burada manda yönetimini sürdüreceğini ilân etti.

Güney Afrika burayı Milletler Cemiyetinin manda kararı verilmeden önce kapmıştı. Beyaz otoritesi tüm sömürgede hemen kuruldu. Burada otuz yıl kalan Almanlar kuzeyde Ovambo kabilelerinin oturduğu yerlerde kendi yönetimlerini henüz kuramamışlardı. Kuzeyde Alman askerleri ve polisi yoktu. Portekiz Angolası ile olan ortak sınır da kesin olarak çizilememişti. Tüm sömürgenin yarısından fazlası Ovambo olduktan başka, bu kabilenin bir kısmı da Angola'nın güneyinde yaşamaktaydı. 1917'de Portekizlilerle savaşarak 5,000 kadar ölü vermiş olan ve Ovambo halkının *Ukuanyama* kabilesine bağlı unsurlar Güney-Batı Afrika topraklarına doğru çekildikleri sırada, sınırın ihlâl edildiğini öne süren Güney Afrika, ka-

5 *Report on the Natives of South West Africa and Their Treatment by Germany.*

bile başkanı *Madıme* ve çevresini makinalı tüfek ateşiyle öldürdü. Nama halkına bağlı *Bondelswart* kabilesi de 1922'de buna benzer bir yolla katledilmişti. Ellerinden toprakları alınmış, avcılık ve hayvanlarına bekçilik amacıyla kullandıkları köpekleri için vergiler konmuş, yerli el emeğine ödenen düşük ücret daha da düşürülmüştü.

1922'de Güney Afrika polisi kabile ileri gelenlerinden birini tutuklamak isteyince olaylar çıktı ve General Smuts Bondelswart evlerini uçakla havadan bombalamağa başladı. *Baster* kabilesi de aynı biçimde susturuldu. Ülkenin orta taraflarında *Rehoboth Nehri* çevresinde yerleşmiş olan bu kabile Almanlarla daha önce, "Bağımsızlık Bildirisi" adını taşıyan bir andlaşma imzalamıştı. Almanlar kabilenin iç işlerine karışmıyorlardı. Yerliler General Botha'dan da 1915'de bu yönde söz almışlardı. Ama Nisan 1925'de Güney Afrika uçakları yerli evlerini bombaladı, 640 kişiyi tutsak olarak götürdü ve eski andlaşma yırtıldı. Bu türlü hareketler Güney Afrika siyasetinin bir parçasıydı. Yalnız sözügeçen kavimleri boyunduruk altına almakla kalmayıp, geri kalanını da yıldırmağa yarayacaktı.

Eski Alman yönetimi ülkeyi ikiye bölmüştü. Güney Afrika Hükûmeti bu bölünmeyi perçinledi. Bütün güneyi ve orta bölümleri içine alan 500,000 kilometre kare beyaz göçmenler için ayrıldı. Kuzeyde 350,000 kilometre kare kabilelere geçici olarak bırakılmıştı. Yukardan aşağıya özel izinle ve yalnız ilgililere dağıtılmış belgeleri göstererek geçmek mümkündü. Güneyde işçilik ve hizmetçilik yapacaklar kabile topraklarını terkedebilirlerdi. Zamanla beyazlara ayrılan topraklar büyüyordu. 1922 kanunu *(Native Administration Act)* yerliler için ufak topraklar ayırdı. Bunların çoğu kurak çöllerdeydi. Kuyu açıldığında ortalama 70 metre derinlikte su çıkıyordu. Bir yerde, 240 metrede de su bulunamadı. 1926'da yerli topraklarının çevresini dikenli telle çevirme kararı alındı. Güney Afrika'dan gelmekte devam eden beyaz göçmenlere toprak dağıtılıyor, krediler veriliyordu. Yeni çiftliklerin yanında kentler büyüdü, yeni maden ocakları açıldı. Yerli el emeği bakır ve elmas madenlerinde ve çiftliklerde kullanılıyordu. Ülkenin kuzeyinde zencilerin oturduğu yerler ucuz emek hazinesiydi. Güney Afrika yetkilileri hem beyazlara ayrılmış olan toprakların çöle yakın bölümlerinde dikenli tellerle çevirdikleri bir çeşit yerli toplama kamplarından, hem de bu kuzey bölgesinden işçi alıyorlardı.

Güney Afrikalılar bu "manda"ya bir sömürge gözüyle bakıyorlardı. Güney - Batı Afrika topraklarını hukuken kendilerine katma düşüncesini hiçbir zaman akıllarından çıkarmadılar. 1919 Paris Barış Konferansında bile Başbakan Botha birliği daha ozaman gerçekleştirmek istemişse de, yapamamıştı. 1934'de de *Güney - Batı Afrika Yasama Kurulu* birleşme

lehinde bir karar almıştı. Yasama Kurulunda hep beyaz temsilciler olduğuna ve yerlilerin oy hakkı bile bulunmadığına göre, bu kararı olağan saymak gerekir. Ancak, karar Milletler Cemiyetinde kabul edilmemişti.

İkinci Cihan Savaşı yıllarında Güney-Batı Afrika'nın kaynakları Müttefiklerin savaş hedefleri için kullanıldı. Aynı zamanda, ülke Nazi Alman ajanlarının kaynadığı bir yerdi. Özellikle, 1915'den sonra burada kalmış olan Alman aileleri arasında Hitler sempatizanları vardı. Irk ayrımı felsefesini çıkarlarına uygun bulan beyaz azınlık içinde de Mihver'e yakınlık duyan gruplar bulunuyordu.

Güney-Batı Afrika'da bugün yaşamakta olan 30.000 kadar Alman üstün durumlarını sarsacak en ufak değişikliğe daha ogünlerden karşı durmağa başlamışlardı. Bu otuz-binin pek azı Birinci Cihan Savaşından önce buraya yerleşmiş olanlar ya da onların çocuklarıdır. Aralarında çok sayıda eski Naziler vardır. *Kameradschaft Deutscher Soldaten* adlı örgütün başı da eski bir SS subayıdır. 12 Eylül 1943'de Mussolini'yi Gran Sasso dağlarında "Campo Imperatore" mevkiinden kaçıran Otto Skorzeny'nin yardımcısı *Willy Koerner* de savaş sonrasında buraya yerleşmiştir.[6]

Savaş bittikten sonra, Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla bütün üyeler manda yönetimindeki bölgeleri, bu kez, "vesayet" sistemi altına koydular. Bunun tek istisnası Güney Afrika Birliği'dir. Smuts hükûmeti Güney-Batı Afrika'yı ilhak etmek istiyordu. 1946'da B. M. Genel Kurul toplantısında bunu istedi de.[7] Smuts'un *Birleşmiş Parti*'sinin (*United Party*, UP), daha da gerici olan *Milliyetçi Parti* (*Nationalist Party*, NP) bu komşu ülkeyi ilhak taktiklerinde daha da ileri gitti. 1949'da Güney Afrika Parlâmentosu bu yolda bir kanun kabul etti. Güney-Batı Afrika beyazları Güney Afrika Meclisine altı, Senatosuna da dört temsilci yollayacaklardı. Güney Afrika bu sömürgeyi artık kendinin bir parçası saymakta ve 1949'dan bu yana Birleşmiş Milletler'e yıllık raporlarını da yollamamaktadır. (Ancak, ilerde görüleceği gibi, yerliler bu düşüncede değildir.)

Güney Afrika rejimi 1954'den sonra yeni tedbirler de aldı. Güney-Batı Afrika'nın yönetimi *Güney Afrika Bantu İşleri Bakanlığı*'na bağlandı. Güney Afrika Birliği'ndeki bütün *apartheid* kanunları Güney-Batı Afrika için de geçerli sayıldı. Bütün bu tedbirleri bir avuç beyaz azınlık memnunlukla karşılıyordu.

---

6 "A Nazi Colony in Namibia," *Solidarity*, Prague, No. 1 (1974), s. 23.

7 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1947 – 1948*, New York, Department of Public Information, 1949, s. 142.

Güney - Batı Afrika'nın tüm sermaye sahipleri[8] Avrupalılardır. Ekonominin bütün alanları onların elindedir. Madenler, çiftlikler ve fabrikaların sahibi onlardır. Ülkenin her yanında büyük sermayenin ağırlığı duyulmaktadır. Güney - Batı Afrika'da devamlı olarak oturmakta olan Afrikaner, Alman ve İngiliz azınlık astragan için koyun yetiştirilmesi işini avuçları içine almışlardır. Astraganın adı burada "siyah elmas"tır. Her yıl dünya pazarlarındaki beş milyon astraganın yarısını Güney - Batı Afrika temin eder.

Balıkçılık endüstrisinde Güney Afrika büyük sermayesi *(Federale Volksbeleggings Beperk*, FVB) egemendir. *Walvis Bay* ve *Lüderitz*'deki kuruluşlar hep bunların elindedir. 1950'den buyana ülkenin ikinci büyük endüstrisi balıkçılık olmuştur.

Buradan elmas, bakır, kurşun, berullium ve lithium gibi madenler de çıkarılıp Amerika, İngiltere, Belçika, Japonya, Batı Almanya ve Güney Afrika Cumhuriyetine yollanmaktadır. Elmasın hepsi Londra'ya gider ve bir elmas tekeli olan *De Beers* kanalıyla bütün dünyaya yayılır. Elmas şirketi *(Consolidated Diamond Mines of South West Africa)* kuzey - batı bölgesinde devlet içinde devlettir. Başka bir şirket te *(Tsumeb Corporation)* ülkenin öteki bölgelerindeki elmasların çoğunluğuna sahiptir. Bu ikincisi bir Amerikan şirketi tarafından 1946'da kurulmuş olup, bazı yıllar yatırımının 7-8 katı kâr alıp götürmüştür. Bu şirkette *Morgan* grubu, *American Metal Climax* ve *Newmont Mining* eşit paylara sahiptirler. Bunun dışındaki pay sahipleri olan *O'Okiep Copper*, *Union Corporation* ve *Selection Trust* İngiliz ve Güney Afrika sermayesini temsil eder.

Son yıllarda, ülkenin Atlantik kıyısında deniz yatağında da elmas bulunmuştur. Bu yolla 1962'de elmas çıkarmayı başaran Amerikan *Marine Diamond* şirketini Güney Afrika şirketleri de (FVB, *Federale Mynbou* ve *Atlantiese Diamantkorporazie)* izlemiştir. Petrolde *Paul Getty* dışında, *Trans - American Mining*, *Etosha Petroleum*, *Artnell Exploration* ve *Geiaus Oil* vardır.

Büyük sermaye Güney - Batı Afrika'nın ana zenginlik kaynağı olan bütün madenlerini sömürmektedir. Yabancı şirketler, bir kural olarak, önce yüksek maden muhtevası olan cevheri çıkarttıklarından, ne büyük bir yatırım gerekmekte, ne de büyük bir riziko göze almaktadırlar. Bu durumda, ülkenin kolay çıkarılabilir maden zenginliği hızla erimekte, ağır

8 A. S. Pokrovsky, "Big Business in South - West Africa," *Africa in Soviet Studies: 1969*, Moscow, Nauka, 1971, s. 7 – 18; Türkkaya Ataöv, "Namibia Nasıl Sömürülüyor?" *Vatan*, 6 Kasım 1976.

endüstri kurmak için gerekli ham maddesi tükenmektedir. Çıkarılan madenlerin % 90'ı ihraç edilmekte, madenden yapılma bütün mâmûl eşya dışardan getirilmektedir. Üstelik, dışa akan bu zenginliği düşük ücretlerle çalıştırılan yerli işçiler çıkarmaktadır. Nüfusun % 90'ını meydana getiren yerlilere ülkenin dörtte-biri ayrılmıştır. Avrupalılara ait maden şirketleri ve çiftlik sahipleri bir iş - bulma örgütü *(South - West Africa Native Labour Association*, SWANLA) kanalıyla ucuz emek temin etmektedir. Yerli işçiler görünürdeki fizik güçlerine ve iş verenin ihtiyacına göre seçilmekte, iş yerine varıncaya kadar nereye götürülmekte olduklarını genellikle bilmemektedirler.[9] Ancak, proletarya ve ondan yana olan aydının doğmasıyla, işçi mücadelesi tabana inmeğe başlamıştır. 1950'lerde[10] ilk sendika (Lüderitz Liman İşçileri Sendikası) kurulmuş, 1953 grevinde birkaç işçi ölmüş, ancak çalışma saatleri azaltılabilmişti.

Güney Batı Afrika Halk Örgütü:

Yerlilerin siyasal uyanışında önemli bir olay 1959 yılı sonunda yer aldı. Beyaz iktidar Windhoek'u bir Avrupalılar kenti yapmak ve Afrikalıları oradan çıkarmak istiyordu. Buna karşı yerli protestoları yükseldiği bir sırada, "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Günü" olan 10 Aralıkta, polis gösteri yapanlara ateş açtı, altmış kadar insanı öldürdü ya da yaraladı. Bu olaylarda önemli bir rol oynayan ve Haziran 1960'da *Güney Batı Afrika Halk Örgütü (South West African Peoples' Organisation*, SWAPO)[11] adını alan bir siyasî kuruluş ile *Güney Batı Afrika Ulusal Birliği (South West African National Union*, SWANU) bağımsızlık istemekteydiler.

Mücadele yollarından biri Birleşmiş Milletler'e müracaat etmekti. Bu müracaatları örgütler, gruplar ve kişiler yapmaktaydı. Kutako ve

9 SWAPO, *Solidarity*, Cairo, January – February 1963, s. 13.

10 Komünizmi baskı altına alan yasa da *(The Suppression of Communism Act)* 1950'de kabul edildi. SWAPO temsilcisi Ş. Kaukungua şöyle demektedir: "Namibia'nın bağımsızlığı için mücadele eden yerli yurtseverler 1950'de çıkarılmış olan bu yasa ile 1967'de yapılan ikinci yasa *(The Terrorism Act)* gereğince tutuklanmaktadırlar. Irkçılığa karşı olan ve ülke bağımsızlığı yararına eyleme geçen herkes 'komünizm' kapsamına sokulmaktadır." Tutuklanan genç SWAPO üyeleri için bak: SWAPO, *Namibia Today*, Lusaka (Zambia), November 1973, s. 5 ve d.; "Trials in Namibia: 1972 – 1973," *Namibia News*, London, SWAPO, V. VII, No. 1–2 (January-February 1974), s. 1014. Tutuklama ve işkenceler hakkında bir Birleşmiş Milletler yayını: United Nations, *Namibia Bulletin*, No. 1/74. 1973'ü "halkın meydanlarda kırbaçlanması yılı" ilân eden bir Namibia yayını: "The Political Developments in Namibia from May to October 1973," *Current Events in Namibia*, Cairo, SWAPO, December 1973, s. 2 ve d.

11 SWAPO'nun tarihi hakkında, önderlerinden Andreas Shipanga ile görüşme: *Interviews in Depth: Namibia, SWAPO* – 1, Richmond, Kanada, L. S. M. Information Center, 1973.

Witbooi gibi kabile başkanlarından müracaatlar gelmekteydi. Güney Batı Afrika'nın durumu Birleşmiş Milletler gündeminde devamlı yer almağa başladı.[12] Bu konu defalarca Genel Kurulda da, Güney - Batı Afrika Komitesinde de ele alınmakta, Güney Afrika ise, konunun kendinin bir iç sorunu olduğunu ve Birleşmiş Milletler'in herhangi bir organında görüşülemeyeceğini ileri sürmektedir.

Manda ve vesayet altında olan bütün Afrika ülkeleri — bir istisna dışında — 1955'den sonra, hele 1960'lardan itibaren bağımsızlıklarına kavuştular. Bu *istisna* Güney-Batı Afrika'dır. Hâlâ eski mandacı devletin sömürgesi gibi yönetilmektedir. Afrika kıt'asının içinde ve bütün dünyadaki tepkilere rağmen, rejim daha da sağa kaymakta, yerliler çağdışı hunhar bir faşizm altında inlemektedir. Ancak, ülke içindeki demokratik eğilimler, bağımsız Afrika devletlerinin *apartheid* siyasetine karşı kararlı tutumları, dünyadaki güç dengesinin ırkçılığa karşıt yönde değişmekte oluşu ve Güney-Batı Afrika'yı bir sömürge statüsünde tutan Güney Afrika'nın eski İngiliz Uluslar Topluluğundan çıkmak zorunda kalışı statükonun bu sömürgede de devam etmeyeceğini göstermektedir.

Güney - Batı Afrika'nın egemen çevreleri Angola ve Mozambik'teki Portekiz yöneticileri, 1953 - 1963 yılları arasında Rodezya ve Nyasaland Federasyonunun ırkçı hükûmeti ve daha sonra da Ian Smith çevresi ile yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Güney - Batı Afrika da, kendi halkının bir türlü ifadesini bulamayan iradesine rağmen, işte bu faşist devletler grubuna dahil gibi gözükmektedir. Güney-Batı Afrika'nın egemen çevreleri silâhlı kuvvetlerini Angola sınırına yığıp komşu ülkeden sığınan yurtseverleri Portekizlilere teslim etmişler, kendileri de Ovambolara karşı silâhlı müdahalelerde bulunmuşlardır. Caprivi Uzantısı'nda askerî üsleri vardır. Yetkililer yabancı yazarları ülkeye sokmak istememekte, hiç değilse serbestçe dolaşmalarını engellemektedirler. Bütün dünya buradaki hayat hakkındaki bilgilerinin çoğunu belki de *Güney-Batı Afrika*[13] adlı kitabın yazarı olan Güney Afrikalı ilerici gazetecilerden Ruth First'in ilk elden gözlemlerine borçludur.

Irkçı Güney Afrika rejiminin bir güçlü silâhı kitle haberleşme araçlarını deneti altında tutmasıdır. Aslında, bu, iki yollu bir silâhtır: hem dış dünyanın bu ülkede olup bitenlerden haberli olmaması sağlanmakta, hem de Namibialıların dışardaki yönetim biçimleri hakkında bilgi sahibi olmaları engellenmektedir. *Suid Wes Afrikaner* ve *Suid Wester* gibi gazeteler ırkçı beyaz azınlığın yayın organlarıdır. *The Windhoek Advertiser*

12 "South West Africa and the United Nations," *Commonwealth Survey*, London, C. X, No 2 (January 1964), s. 86 – 88.

13 *South West Africa*, Harmondsworth, Penguin, 1963.

de aynı doğrultuda İngilizce bir gazetedir.[14] Yerlilerin sahibi olup Namibia'da çıkardıkları bir gazete yoktur.

Bazı Batı kitaplarında ülkenin kuzeyinin yerlilere bırakılmış olduğu, hiç değilse orada bu ülkenin asıl halkının egemen olduğu yazılmaktadır. Bu görüş de yanlıştır. Yönetim burada da beyazların elindedir. Bu bölgede hükûmet temsilcisi olarak dört "komiser" vardır. Kabile başkanları bunlar için halktan vergi toplar, hükûmetin emirlerini halka anlatır ve uygulatır. Sömürücü faşist azınlıkla geniş halk tabakaları arasında birer tampondurlar. Kabile başkanları bu iş için, az da olsa, bir miktar para alır, kendilerini beğendiremezlerse Güney Afrika Bantu İşleri Bakanı tarafından bu görevden alınırlar. Bu bakanın istediğini atama, hattâ kabileleri bölüp birleştirme yetkileri vardır. Bayazların bir çeşit maşası olan kabile başkanlarının kendi halklarının üstünde hatırı sayılır yetkileri vardır. Başkanların sömürge döneminden önce daha az yetkilerinin olduğu ilginç bir noktadır. Beyaz yabancı bu geleneği bir kenara iterek kabile başkanlarını kabilenin herşeyinden sorumlu tuttuğu bir aracı durumuna sokmuştur. Ancak, başkanın kudreti işçi göçünden ötürü zayıflamaktadır. Faşist yönetimin ırk ayrımı politikası ekonomik gelişmenin objektif kuralları karşısında kendiliğinden zayıflamaktadır. Birçok Afrikalı doğduğu yerden ayrılmakta, karnını doyurabilmek için başka bölgelere göç etmekte ve böylece geleneksel hayat tarzından, bu arada aracı kabile başkanının diktatoryasından kurtulmaktadır.

Yalnız, yerlileri çalıştırma konusu anti-demokratik bir anlayış içinde sert bir kalıba konmuştur. Yerliler sağlık durumlarına göre, maden işçiliğinden tarım işçiliğine kadar sınıflara ayrılmaktadırlar. Kabile başkanları kabile üyelerini beyazların yanında işe tâlip olmağa sevketmektedirler. Her yıl sayıları gittikçe artan yerliler, boyunlarından kimlik kartları yerine üstünde yazılar bulunan ufak maden parçaları sarkarak, yayan yollara düşmektedirler. İşe girip çalışması beğenilmeyen yerli, polis marifetiyle daha da az ücretli yeni bir işe yollanmaktadır.

Beyazlar ülkede bir tek yerli doktor ya da mühendis yetiştirmemişlerdir. Irkçı yönetimin politikası Afrikalının okumasını engellemektir. Öte yandan, SWAPO on-beş yıl gibi kısa süre içinde, yabancıların 90 yıldır yapamadığını başarmış, teknisyen, doktor ve yazar yetiştirmiştir.

Beyaz egemen çevreler yerlileri diledikleri gibi kullanabilmek için Güney Afrika'daki *Bantustan* yerleşmelerini taklit etmek te istemişlerdir.

14 "A Paper Delivered at Cairo University on the Role of the Press in Namibia by Shapua Kaukungua, SWAPO Acting Representative in Egypt and the Middle East on the 9th of February 1974," Cairo, Ahmed Hishmat, 1974.

Mart 1964'de verilen *Odendaal Komitesi raporuna* göre, Ovamboland, Okavangoland, Kaokoveld, Damaraland, Hereroland ve Doğu Caprivi'de tel örgülü yerli yerleşmeleri yaratmak gerekmektedir. Aynı rapor 12,000 Buşmen, 11,000 Rehobother ve ondan da az olan Beçana'lar içinde *Bantustan* yerleşmeleri düşünmüştür. Her "yurt"ta bir yasama kurulu olacak, üyelerinin % 60'ını kabile başkanları atayacaktır.

SWAPO, Odendaal Komitesinin önerilerine karşı çıkmıştır. Protesto toplantılarına katılan birçok üyeleri hapislere atılmıştır. Bu örgüt Temmuz 1966'da açıkladığı programında şu hedefleri sıralamıştır: (a) Güney Batı Afrika üstünde Güney Afrika'nın mandasının sona ermesi, (b) siyasî tutukluların serbest bırakılmaları ve yabancı ülkelere kaçmak zorunda kalanların geri dönmeleri, (c) uluslararası denet altında derhal seçim. Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için 1963 sonuna doğru bir ortak cephe kurmak gerekli olmuştur. Fakat daha ilk günlerindenberi yüzeye çıkan ayrılıklar bunun etkili bir ittifak olmasını engellemektedir.

Afrika Birliği Örgütü hem kendi zayıflığından, hem de ırkçılığı destekleyen dünya emperyalist çevrelerinin varlığından ötürü, Güney-Batı Afrika'nın bağımsızlığını bugüne dek sağlayamamıştır. Bu yönde Birleşmiş Milletler de kayda değer çabalar göstermektedir. Bu uluslararası örgütün 1965 ve 1967 yıllarında yayınladığı raporlar yabancıların parmağını yeterince ortaya koymaktadır. Örneğin, *Tsumeb* Şirketi elmas yataklarında yaptığı yatırımın elli katını net kâr olarak alıp götürmüştür. Genel Kurul da 13 Kasım 1963 tarihli On-sekizinci Oturumunda Güney - Batı Afrika'nın bağımsızlık hakkını 84'e karşı 6 oyla teslim etmiştir.[15] Bu karara şu devletlerin olumsuz oy kullanmış olması ilginçtir: Amerika, İngiltere, Fransa, Güney Afrika, İspanya ve Portekiz.

Namibia Halk Kurtuluş Ordusu:

4 Eylül 1960'da, Afrika ülkeleri arasında Milletler Cemiyetinin üyesi olmuş olan Etyopya ve Liberya Güney Afrika Cumhuriyetinin *apartheid* politikasının manda rejimi altında yüklenilmiş bulunan sorumluluklara aykırı olduğunu söyleyerek, Güney - Batı Afrika'nın Birleşmiş Milletler denetimi altına konmasını istedi. *Uluslararası Adalet Divanı*[16] bu mü-

15 United Nations, *Yearbook of the United Nations: 1963*, New York, Office of Public Information, 1965, s. 466 – 469.

16 Ahmed Syed Shahzad, "The South West Africa Dispute and the International Court of Justice," basılmamış doktora tezi, Tennessee University, 1971. Ayrıca: D. H. N. Johnson, "The South – West Africa Cases," *International Relations*, London, C. III, No. 3 (April 1967), s. 157 – 176.

racaatı tam altı yıl inceledi ve nihayet 18 Temmuz 1966'da, sekize karşı yedi oyla, bu iki Afrika devletinin müracaatını reddetti. Bu karardan üç ay sonra, SWAPO bu toprakların bundan böyle silâh zoruyla kurtarılacağını açıkladı. Silâhlı hareketi böylece başlatan ve yürütenler Güney Afrika ırkçılarından bağımsız bir "Namibia" devleti kurma ideali peşindedirler. Birleşmiş Milletler'deki eğilim de gittikçe Güney-Batı Afrika yerlileri yararına oluşmaktadır. Örneğin, Genel Kurulun Yirmi-birinci Oturumunda 114 oyla alınan karar bu ülkedeki Güney Afrika mandasının sona ermesini istemektedir. Aslında, bu karar büyük bir yenilik getirmektedir. Kuruluşundan bu yana Güney Afrika'nın yönetimini eleştirmiş olan bu uluslararası örgüt 1966'dan sonra artık bu yönetimin resmen sona ermesini istemiştir. Uluslararası Adalet Divanı da Haziran 1971'de Güney Afrika'nın buradaki varlığını "kanun - dışı" saymış, "işgâl"ini sona erdirmesini istemiştir. Güney Afrika, divanın bu kararına uymamaktadır.

SWAPO Başkanı *Sam Nujoma* bu örgütün silâhlı mücadeleye başvurma nedenini 14 - 15 Şubat 1972'de Brüksel'de yer alan uluslararası bir toplantıda şöyle açıkladı:

> "...Sorunlarımızı önce barışçı yollardan çözmeyi denedik ...Afrika halklarının iradesinin bağımsızlık ve uluslaşma isteğinde birleştiğini iktidara anlatabilmek için barışçı yolları denedik... Birleşmiş Milletler Örgütü başta olmak üzere,... dıştan destek de aradık. B.M. Genel Kurulu, Güvenlik Kurulu, Uluslararası Adalet Divanı, hükûmetler ve başka uluslararası örgütler Güney Afrika'nın Namibia'daki hukuk-dışı yönetimini sona erdirmesini istedilerse de, başarılı olamadılar. Nihayet, 1966'da, B.M. Genel Kurulu Güney Afrika'nın Namibia üstündeki mandasının son bulmasını isteyen bir karar aldı...Fakat Güney Afrika bütün dünyaya meydan okumaktadır...İşte, [SWAPO] tüm barışçı çözüm yollarını denedikten sonra...silâha sarıldı...[17]

SWAPO'nun askerî mücadeleyi sürdürmesinin, bu yolu tek umud olarak görmesinin nedeni de budur. SWAPO, 26 Ağustos 1966'da *Namibia Halk Kurtuluş Ordusu (The People's Liberation Army of Namibia*, PLAN) denen askerî kanadıyla silâhlı mücadeleye başlamıştı.[18] PLAN yabancı

17 The South West Africa People's Organization, *The Namibian Documentation:* 2, German Democratic Republic, [1972], s. 5 - 8. SWAPO'nun silâhlı eylemi ağır bastıkça Kaprivi Uzantısı'nın stratejik önemi de artmaktadır. "Caprivi: a Strategic Focus," *Africa Confidential*, C. XIV, No. 18 (September, 7, 1973), s. 1.

18 ANC, FRELIMO, MPLA ve ZAPU, "A Statement in Solidarity with the Peoples of Namibia Issued on the Occasion of the 8th Anniversary of the Launching of the Armed Struggle Against the Occupationist Forces of South Africa," Cairo, Ahmed Hishmat, 1974.

müdahalesine izin vermeyecek yerli bir iktidar istemekte, bu hedefe silâh zoruyla varılabileceğine inanmaktadır. Portekiz'de faşist hükûmetin düşmesinden sonra, Güney Afrika Namibia'daki kuvvetlerini 20,000'e çıkarmıştır. PLAN, koşulların güçlüğüne rağmen, düşmana karşı zaferler kazanmakta, sonuçtan emin görünmektedir. SWAPO temsilcisinin belirttiğine göre,[19] PLAN belirli bölgeleri "kurtarmağa" çalışmamakta, güçlü olduğu heryerde ortaya çıkabilmektedir. Bir PLAN yayını, faşist baskı ve şiddet karşısında kalan Namibialıların çifte ırkçı ve sınıf sömürüsüne dayalı mevcut sosyo-ekonomik sistemi yıkmak için genel bir silâhlı başkaldırma gereğini gün geçtikçe anladıklarını yazmaktadır.[20] Altı bölgede ağırlığını duyuran PLAN asıl Ukavango ve Caprivi Uzantısı'ndaki varlığıyla Namibia yurtseverlerinin güçlerini kıt'a çapındaki bağımsızlık hareketleriyle birleştiriyordu. Aynı bölgeler Güney Afrika rejiminin de stratejik anti-gerilla üsleri sayılabilirdi. Ekvator'un güneyinde en büyük hava üssü sayılan *Katima Mulilo üssü* hem SWAPO'nun gerilla kollarını kesmeğe, hem komşu Angola ve Zimbabwe'deki beyaz çevrelerle işbirliğini kolaylaştırmağa yarıyordu. *Runtu*'daki üs de Doğu Angola'daki gerillalara karşı da işe yaramaktaydı. Ancak, PLAN girişim üstünlüğünü elde tutmaktadır. Yerli örgüt *Kamenga* askerî üssüne, *Andara* köprüsüne, *Manyeha* kampına ve benzeri yerlere başarılı saldırılar düzenlemiştir. Böylesine hareketler yalnız kırlık bölgelerde değil, Windhoek, Swakopmund, Walvis Bay, Okahandja ve Rehoboth gibi kentlerde de yer almaktadır. Beyaz azınlığın yerli halka karşı zaman zaman katliama girişmesi[21] bu gelişmeyi durdurmamaktadır. Beyazların terör hareketlerini Birleşmiş Milletler birkaç kez kınamıştır.[22]

Ancak, ırkçı beyaz yönetim SWAPO'nun potansiyalini bir miktar anlamışa benzemektedir. Beyazların bir gazetesi şöyle yazıyor: "...SWAPO hareketi bir kâğıt kaplan değildir...Bunlar beyaz adamı kıt'adan sürmeğe kararlı...Barış içinde bir arada yaşamağa niyetli değiller. Herero Kabile Başkanı Clement Kapuno gibi ılımlı sayılmazlar...Ellerinde

19 26 Ağustos 1974'de Ş. Kaukungua ile yapılan konuşmada aldığım notlardan.

20 "The Rising Tide of Mass Struggle in Namibia," *Current Events in Namibia*, Dar – es - Salaam, SWAPO, No. 2 (March 1974), s. 1.

21 Güney Afrika kitle halinde katliam yapmakta, köyleri yakmakta ve yerlileri Zambia'da Mayukwayukwa ve Maheba göçmen kamplarına kaçmağa zorlamaktadır. "Massacres in Namibia," Cairo, SWAPO, August 19, 1974.

22 United Nations. *Namibia Bulletin*, New York, U. N. Commissioner for Namibia, Special Issue, 15 April 1974. Ayrıca bak: J. Herbertson, "Brutality Backed by Law,"*The Observer*, London, April 7, 1974. Elisabeth S. Landis, "Namibia: Proposals for Action to End South Africa's Illegal Occupation," *Objective: Justice*, C. V, No. 3 (July-August-September 1973), s. 52 – 55.

Namibia News, *Kalahari Post ve Namibia Bulletin* gibi yayın organları da var. Kısaca, başa çıkması zor bir güç oldular."[23] Namibialılar silâhlı mücadelenin sonundan emin oldukları kanısını uyandırmaktadırlar. Nitekim, Şubat 1972'de Güvenlik Kurulu B.M. Genel Sekreterine Güney Afrika'daki azınlık rejimiyle, Namibia'nın geleceğine ilişkin doğrudan doğruya görüşme yetkisi verdiğinde, bu diyalog, elle tutulur bir ilerleme getirmeden, bir-buçuk yıl kadar sürünce, Nisan 1973'de SWAPO Başkanı Sam Nujoma, Dr. Waldheim'in temaslarının, silâhlı kurtuluş hareketlerine zararlı oluyor gerekçesiyle sona erdirilmesini istemişti. SWAPO Namibia'nın bağımsızlığı için silâhlı mücadeleyi sürdürmekte kararlıdır. Afrika'da Comoro Adaları, Seychelles, Somali kıyısı, İspanyol Sahrası ve Kanarya Adalarındaki aynı tip hareketlerle dayanışma içinde olagelmiştir. Kendini yeryüzündeki anti-emperyalist hareketin bir parçası olarak görmektedir.[24]

23 *Windhoek Advertiser*, February 14, 1974. Namibia gençliği de kurtuluş hareketi içinde örgütlenmektedir. SWAPO, *The Namibian Youth*, C. I, No. 1 (January – February 1974).

24 "A Speech Delivered by the Representative of the South West Africa People's Organisation (SWAPO) of Namibia in the Arab Republic of Egypt Mr. Shapua Kaukungua on the Occasion of Namibia Day, August 26, 1974," Cairo, SWAPO, 1974. Namibia'da muhalefete yapılan baskı, siyasî tutuklulara işkence ve ırkçı yönetimin verdiği ağır cezalar hakkında: Amnesty International, *Namibia*, Nottingham, 1977.

MADAGASKAR DEMOKRATİK CUMHURİYETİ

Giriş:

Bugün *Madagaskar Demokratik Cumhuriyeti*[1] denilen ve daha önce *Malagazi Cumhutiyeti* diye bilinen *Madagaskar*[2] dünyanın dördüncü büyük adasıdır. 590,000 km. kare olan bu ada Afrika kıt'asından *Mozambik Kanalı* ile ayrılır. 7 milyona yakın nüfusu vardır. On-sekiz kabile içinde en büyük ikisi *Merina* ve *Betsileo*'dur.

Fransız Sömürüsü:

Ada halkının sömürüsü Fransa'nın Madagaskar'a 1896'da egemen olmasıyla başlar.[3] Adanın işgâlini 1896 - 1905 yıllarında vali olan General *Gallieni* 1904'de tamamlamıştır. Daha sonra Fransız ekonomisinde ağırlığı olan *Banque de Paris et des Pays Bas*, *Banque de l'Indochine*, *Péchiney* ve *Schneider* gibi malî kuruluşlar Madagaskar ekonomisinin önemli dallarına el atmışlardır. Ya kendi başlarına ya da *Compagnie Marseillaise de Madagascar*, *Compagnie Lyonnaise de Madagascar* ve *Société industrielle et commerciale de l'Emyrne* gibi sömürge firmalarıyla birlikte hareket ediyorlardı. Fransız devlet ve özel yatırımı Birinci Cihan savaşından sonra arttı. Halk ihracata yarayacak ürünlerin ekimine itiliyor, manyok gibi gıda maddeleri kısıtlıyordu. Böylece, 1909'da 98 ton ihraç edilmiş olan kahve 1939'da 20,000 ton ihraç edilmeye başlandı. Aynı biçimde, vanilya fidanı 110'dan 335 tona ve karanfil 98'den 6520 tona çıktı. Fransız sermayesi mika, altın ve grafit gibi madenlere de el attı. Fransa adanın tüm yeraltı zenginliğini alıp götürüyordu. Adanın iç ve dış ticareti yabancı tekellerin elindeydi. Madagaskar'ın on milyon hektar tutarında en iyi toprakları ve

1 R. Kent, *From Madagascar to the Malagasy Republic*, New York, 1962; V. Thompson ve R. Adloff, *The Malagasy Republic*, Stanford University Press, 1965; La Documentation Française, *La République Malgache*, Paris; Charles Cadoux, *La République Malgache*, Berger – Levrault, 1970.

2 C. Janicot ve F. Ranaivo, *Madagascar*, Paris, 1968; Nigel Heseltine, *Madagascar*, London, Pall Mall, 1971.

3 E. Ralaiminaatra, *Histoire de Madagascar*, 2 C., Tananarive, 1966 – 1967; H. Deschamps, *Histoire de Madagascar*, Paris, 1960.

ormanları da yabancıların eline düştü. Fransızlar el koymuş oldukları bu toprakları iyi işletmiyorlar, ürünün çoğu gene yerlilere ait topraklardan ediniliyordu. Köylülerin çoğunluğunun ortalama ancak yarım hektara yakın toprağı vardı. Bir köylü ailesine 1.75 hektar toprak düşüyordu. Mahvolmuş olan fakir köylü köyünden ayrılarak kentte iş aramağa çıkıyordu.

Öte yandan, adaya para ekonomisinin girmiş olması bir ufak zengin köylü grubu da yarattı. Tarımsal ham madde işleyen kuruluşlarla madenlerde çalışanların sayısı da 1939'da 130,600'ü buldu. Böylece, bir işçi sınıfı da oluşuyordu. Fransız ticaret şirketlerine bağlı aracı, küçük el san'atçısı, ithalâtçı ve tüccar gibi Malagazi burjuvazisi diyebileceğimiz bir tabaka da doğmaktaydı. Adanın siyasal yapısında rol oynamaya aday bir grup da Birinci Cihan Savaşına katılıp yabancı ülkelerde yeni akımlara tanık olmuş eski askerlerdi.

Kurtuluş Mücadelesi:

Malagazi ulusal hareketinin ünlü önderi *Ralaimongo* da eski askerlerdendi. 1919'da *Madagaskar Halkına Fransız Yurttaşlığı Vermek İçin Dernek* adlı hareketi başlatanlardan biriydi. Paris'te başlayan bu hareket kısa sürede durduruldu. Ralaimongo, bu kez, *Ravoahangi* ve *Ranaivo* adlı fikir arkadaşları ve sonra Fransız Komünist Partisine giren *Dussac* adlı bir Fransızla birlikte *Action Coloniale*, *Libéré*, *Opinion* ve *Aurore Malgache* adlı gazeteleri çıkarmaya ya da bunlarda yazmaya başladı.

Haziran 1925'de yer alan *ilk grev* de işçi sınıfının ilk mücadelesi oluyordu. Bir yıl sonra, köylüler Fransızların topraklara el koymasına ve zorla işçi çalıştırmalarına karşı ayaklandılar. 19 Mayıs 1929 tarihli gösterilerde, ilk kez, "Bağımsızlık, Madagaskar Malagazilerindir" sözleri işitildi. 1929 ekonomik bunalımı işçi ve köylünün durumunu daha da kötüleştiriyordu. Pirinç, manyok ve vanilya fidanı gibi tarım ürünleri pazar bulamaz oldu, fiatlar çok düştü. Yabancı şirketler ücretleri indirip çalışanların bir kısmına yol verdiler.

Fransa'da Haziran 1936'da Halk Cephesi Hükûmetinin iktidara gelmesi Madagaskar kurtuluş hareketine yeni bir hız kazandırdı. Bir "Ulusal Malagazi Cephesi" kampanyası başladı. İşçiler daha yüksek ücretler için mücadelelerini hızlandırdılar. Başkent Tananarive'de bir et ambalaj fabrikasında yer alan grev Ekim 1936'dan Haziran 1937'ye kadar sürdü. Aynı yıl ilk sendika, (kanun - dışı olarak) kuruldu. Fransız Hükûmetinin bir süre sonra tanımak zorunda kaldığı sendika Paris'te merkezi olan

İşçi Genel Konfederasyonu *(Confederation Général de Travaille*, CGT) ile birleşti.

Yerliler arasında yurtsever ve ilerici güçlerin mütevazi ölçüde başarıları bile Fransızları, yabancı şirketlerin adamlarını, büyük tüccarları ve zengin toprak sahiplerini ürkütmekteydi. Fransa'nın İkinci Cihan Savaşında yenilgisinden sonra *Vichy* hükûmeti adada bir terör rejimi kurdu. Madagaskar limanlarında Japon denizaltıları bile barınıyordu. İngilizler adanın bir Mihver üssüne dönüşmesini engellemek için Mayıs 1942'de Madagaskar'a asker çıkardılar. 1943 yılına girildiğinde ada *General de Gaulle*'un denetimi altındaydı.

Savaş yıllarında halk çok dar boğazlardan geçti. Yerliler o derece baskı, sömürü ve yokluğa maruz kaldı ki, ölümler, ilk kez doğumları aştı ve nüfus azalmağa yüz tuttu. Tarımsal ürünler çok düşük fiatlarla satın alınıyor, halk yeni vergiler ödemek zorunda kalıyordu. Kırlık bölgelerde kıtlık, kentlerde yaşayan dar gelirler arasında devamlı fakirlik vardı.

Bu durum karşısında Fransa, İkinci Cihan Savaşından sonra, yerlilere birtakım ödünler vermeye yanaştı. Önce, Madagaskar'da 1945'de bir temsilî meclis kuruldu. Bu kurul Ticaret Odasının seçtiği otuz Fransız ile Fransızlarla sıkı - fıkı olan yerli memurlar ve toprak ağalarını temsilen gene bir otuz kişiden bileşikti. Ayrıca, Paris'teki Fransız Kurucu Meclisine iki Madagaskarlı katılacaktı. Savaş yıllarında solun faşizme karşı parlak başarılarının bir sonucu olarak, Fransız sömürge imparatorluğunda kaçınılmaz fakat sınırlı değişiklikler, tabii ki, olacaktı.

1946'da kurulan *Malagazi Demokratik Hareketi*'nin önderleri Raseta ve Ravoahangi, böylece, Fransız Parlâmentosuna Madagaskar temsilcileri seçildiler. Adanın ilerici aydın, işçi, köylü, ulusal burjuvazi ve demokratik inançlı Fransızlar gibi emperyalizm - aleyhdarı güçlerini sinesinde toplayan Malagazi Demokratik Hareketi ülkenin bağımsızlığını, parlâmenter hükûmet ve demokratik reformlar istiyordu. Bunlar ülkenin çeşitli sınıf ve tabakalarının destekleyebileceği, ulusal ve demokratik nitelikte hedeflerdi.

Yurtsever güçlerin daha fazla birleşmelerini engellemek isteyen sömürge yöneticileri Mart 1947'de silâha başvurdular. Çıkan şiddet olayları bahane edilerek sıkıyönetim ilân edildi, Demokrat Hareket yasaklandı, basın özgürlüğü kaldırıldı, sendikalar kapatıldı. Bu koşullar altında Malagazi halkı asgarî haklarını korumak için silâha sarılmak zorunda kaldı. Fransa silâh üstünlüğünden faydalanarak mücadeleyi kazanabileceğini umud ediyordu. Sivil halka karşı uçak, tank ve motorize birliklerle baskı ve terörün her türlüsü kullanıldı.

1947 - 1948 yılları, bir anlama, yerlilerin katliamıyla geçti. On - binlerce yerli tutuklandı ve öldürüldü. Demokratik Hareket'in öncülerinden Raseta ve Ravoahangi bile az daha yokediliyordu. Fransa'da ve bazı başka ülkelerde demokratik bir protesto kampanyası hayatlarını kurtardı. 1947 - 1948 Fransız-Malagazi savaşı sömürgecilerin zaferiyle kapanmış oluyordu.[4]

Ancak, Fransa silâhla başkaldırmış olan yerlilerin bu hareketini bastırabilmişse de, halkın mücadelesi durmadı, sadece yeni biçimlere büründü. Ekonomik güçlükler sürüp gidiyor, işsizlerin sayısı artıyordu. 1947 yılının baskısı altında kopan sendika bağları Kasım 1949'da Tananarive yakınlarında Ambogetrimanjaka köyünde, 180 delegenin katılmasıyla yapılan toplantı sırasında tekrar kuruldu. Aralık 1950'de Diego - Suarez dok işçilerinin grevi yirmi-iki gün sürerek ücret artışı isteyen işçilerin zaferiyle sonuçlandı. Yıllar geçtikçe grev sayıları artıyordu.

Mayıs 1950'de *Henri Rakotobe* ve *Gisèle Rabesahal* gibi ilerici aydınlar tarafından kurulan *Malagazi Dayanışma Örgütü (Fifanampiana Malagazi)* siyasî tutuklulara yardım amacıyla başlayıp, çok geçmeden, Malagazi kurtuluş hareketinin ana sloganı olan "af" konusuna sahip çıktı, adada adaletsizliği eleştirdi, halkın manevî tutsaklığını yerdi. Fransızlar okullarda Malagazi dilinin öğretilmesini bile yasaklamışlardı. Bu örgütü kuranlar 1955'de *Malagazi Halk Birliği* diye bir partinin kurulmasına önayak oldular. Bundan başka şu partiler de vardı: *Ulusal Malagazi Cephesi*, *Malagazi Çıkarlarını Savunma Birliği*, *Malagazi Halkı Meclisi*, *Madagaskar Demokratik ve Sosyal Birliği*, *Madagaskar ve Komorolar Sosyal Demokratik Partisi*. Adadaki sendikalar da Ağustos 1956'da *Madagaskar İşçi Sendikaları Federasyonu* adı altında birleştiler. Bütün bu örgütler seçim ve Ulusal Meclis istiyorlardı. Kasım 1956 Belediye Seçimlerinde Tananarive Belediye Kurulu 37 üyeliğinden 31'ini ilericiler, bütün baskı ve oyunlara rağmen kazandılar.

Fransızlar da artık ödün gereğini duyuyorlardı. Bundanböyle hem sömürgecilik yapmayacaklarını, hem de (sanki her ikisi birlikte olabilirmiş gibi) adadan çekilmeyeceklerini söylüyorlardı. Sorumlu mevkilere Fransa'ya bağlı yerliler getirilecek, bölgesel meclislere daha fazla yetkiler tanınacaktı. Her bölgesel meclis de kendi üyeleri arasından dokuzunu merkezdeki Temsilciler Melisine yollayacaktı. Böylece, merkezî organlar oluşmaktaydı. Temsilciler Meclisi de bakanları seçecek, fakat bütün bu mekanizmanın başında *Fransız Yüksek Komiseri* bulunacaktı.

4 Bu olaylarda öldürülenlerin sayısı 11,000 -- 80,000 olarak gösterilmektedir.

Bölgesel meclislere Mart 1957'de seçim yapılmadan önce bütün ılımlı öğeler *Fransız - Malagazi Birliği* adı altında birleştiler. Yöneticiler, Katolik papazlar, adaya yerleşmiş olan Fransız aileleri ve şirket temsilcilerinin desteklediği ılımlı partiler 240 üyelikten 188'ini aldılar. Öte yandan, Malagazi Halkının Birliği adını taşıyan siyasal örgüt Haziran 1957'de Tananarive'de bir kongre yaparak ülkenin bağımsızlığını istiyordu. 26 - 27 Kasım 1957'de grev yapan işçi ve memurlar da aynı hedefin peşindeydiler. Mayıs 1958'de Tamatave'de bir kongre toplanarak kurtuluş mücadelesinin başarısı için, bütün siyasî partileri bir araya getirmeye çalıştı. Oniki partiden onu, bütün vilâyetler ve sendikalar katıldılar. Kongre oybirliğiyle adanın bağımsızlığını ve anayasa yapacak bir meclis istedi.

Fransa baskıyla tepki gösterdi. Yurtsever gazetelere baskınlar düzenledi. Yeni Fransız Anayasası 1958 referandumuna sunulduğunda oy kullanacaklar yer yer zorla sandık başına götürüldüler. 1,400,000 kişi Anayasaya oy verdi, 390,000 de karşı geldi, bir o kadar da sandığa gitmedi. Sonuç olarak, 14 Ekim 1958'de "Malagazi Cumhuriyeti," iç otonomisine sahip ve Fransız Topluluğu üyesi sıfatıyle, ilân edildi. Eski Temsilciler Meclisinin yerini *Ulusal Meclis* aldı. Bakanlar Kurulunun başına daha sonra Cumhurbaşkanı olan *Philibert Tsiranana* getirildi.[5] 1959 başlarında Parlâmentoya bir Senato da eklendi. Polis ve jandarma da dahil olmak üzere, yönetim Malagazi yetkililerine devrediliyordu. Dış politika, savunma, maliye, adalet, yüksek öğretim ve ulaştırma Fransızların elinde kalacaktı.

Böylesine bir "bağımsızlığın" pek çok kimseyi tatmin etmeyeceği açıktı. Yeni kurulan *Madagaskar Bağımsızlık Kongresi* partisi tam kurtuluş için mücadeleye atıldı. *Rakotobe - Rabesahala* grubu burada öncülüğü ele alarak, adanın bağımsızlığı, Fransız Birliğinden çıkması, ekonominin sosyalist çizgiye yaklaştırılması ve demokratlara baskının bir son bulmasında ısrar etti. Bu baskının sonucu olarak, Tsiranana Aralık 1959'da Fransa'dan bağımsızlık konusunda görüşme istedi. 11 Şubat - 26 Mart 1960 konuşmaları sonucunda Fransız Birliği içinde bağımsızlık noktasında anlaşma oldu. Madagaskar 26 Haziran 1960'da bağımsız oldu.[6]

BAĞIMSIZ MALAGAZİ CUMHURİYETİ

Bağımsızlığın ilânı Malagazi halkı için de yabancı müdahalesinden uzak, ekonomik kalkınma yolunu açabilirdi. Fakat Fransa, yeni rejime

5 1957'de kurulan *Parti social démocrate*'ın başkanı olan Tsiranana meslekten öğretmen ve Tsimiheti kabilesindendi.

6 Levinus K. Painter, "Madagascar: Sixty Years of French Control," *Current History*, C. XXXIV, No. 198 (February 1958), s. 99 – 104; J. T. Hardyman, "Madagascar: New Member of the United Nations," *The World Today*, C. XVII, No. 3 (March 1961), s. 123 – 134.

geçmeden önce, adadaki nüfuzunu sürdürecek tedbirleri almıştı. Bir kez, 2 Nisan 1960 tarihli *Fransız - Malagazi "işbirliği" andlaşmaları* adanın kalkınması önünde önemli bir engeldi. Fransa, bu andlaşmalardan faydalanarak, ülkenin ekonomik hayatında ağır basmakta, Fransız danışmanlar kilit mevkileri ellerinde tutmaktaydı. Diégo - Suarez, Fort - Dauphin, Ivato ve benzeri yerlerde *Fransız askerî üsleri* bulunuyordu. Fransız kuvvetleri adadaki ulusal kuvvetlerin iki katıydı. Malagazi silâhlı kuvvetleri bile Fransız subaylarının denetimi altındaydı. Yüksek öğretimde Fransızlar egemendi. De Gaulle Üniversitesinin hocaları ve kitapları Fransa'dan yollanıyordu. Ekim 1961 *Yatırım Kanunu* yabancı sermayeyi yirmi - beş yıl vergi - dışı bırakıyor, gümrüksüz makine ve teçhizat ithâli hakkı tanıyor, uygun koşullarla banka kredisi veriyordu.[7]

İktidardaki *Sosyal Demokratik Partisi* (PSD) "sosyalizm"den sözediyorsa da, Malagazi Hükûmeti özel sermaycciydi. Yerli basın Başkan Tsiranana'nın "Liberal sosyalizm"inden ya da hükûmetin ileri gelenlerinden *Rabemananjara*'nın "manevî sosyalizm"nden sık sık söz açmış, sosyalizmi "özel sermayenin gelişmesini engellemeyen" bir düzen olarak tanımlamıştır. "Malagazi sosyalizmi"nin fikir babalarına göre, sosyalist toplumun çekirdeği kırlık bölgelerde "Fokonolona" denilen karşılıklı yardım geleneğindedir. Bu görüşleri savunanlar Madagaskar'ın köklü dönüşümüne karşıydılar ve mevcut sosyo-ekonomik ilişkileri değiştirmek istememekteydiler. Hükûmet millîleştirmelere karşıydı. Devlet özel sermayelerin ilgilenmediği konulara girmekte, sosyalizmin sermayeci düzeni hedef almaması gerektiğini ileri sürmekteydi.[8]

Hükûmet 1964 - 1968 plânlamasını da bu çerçeve içinde yapmıştı. Yalnız 1964'e kadar yatırımların çoğu tarıma yapılır ve endüstri yatırımları tüm yatırımların % 1'ini meydana getirirken, Birinci Beş - Yıllık Plân endüstriye % 17'lik harcama ayırmıştı. Plân tarım kooperatiflerine de önem verir gözükmekteydi. Nüfusunun % 90'ı köylü olan Madagaskar halkı ağaçları kesip ormanları yakarak toprakları ekime açmakta, fakat traktör ve sun'î gübre nedir bilmemekteydi. Modern tarım yöntemleri yalnız Avrupalıların sahibi oldukları topraklarda uygulanmaktaydı. Yerliler pirinç ve sebze, yabancılar şeker kamışı ve tütün gibi ihracata yarayacak ürünler yetiştirmekteydiler. Mart 1962'de bir *Kooperatifler Genel Müdürlüğü* kurulmuş, ama bir toprak reformundan kaçınılmıştır. En verimli toprakların iki milyon hektarı yabancıların elindeydi. Yabancı şirket-

7 R. Gendarme, *L'Economie de Madagascar*, Paris, 1960.

8 William J. Foltz, "Malagasy: Patterns and Prospects," *Current History*, C. 46, No. 271 (March 1964), s. 163 - 168, 180.

lerin sahibi oldukları büyük toprak parçaları işletilmeden durmaktaydı. Madagaskar'da ithalât ve ihracatı düzenleyen devlet ticaret şirketleri yoktu. Karma şirketlerde bile devletin payı % 33'ü geçmemekte, çoğu kez % 15 - 20'de kalmaktaydı. Özel teşebbüs daima devletten yardım görmekte, kârlar büyük rakkamları bulmakta ve devletleştirme uzak görünmekteydi. Ocak 1963'de kurulmuş olan *Ulusal Kalkınma Bankası* hükûmetin % 51 oranında katıldığı tek kuruluştu. Halkın hayat seviyesi son derece düşüktü.

Bu durumda, öğrenci protestolarını izleyen işçilerin genel grevi sonucu Mayıs 1972'de başgösteren derin bunalım sırasında polis ve ordu birlikleriyle yer alan çatışmalarda 34 kişi öldü. 18 Mayısta, Cumhurbaşkanı *Tsiranana* hükûmetin feshedildiğini ve yürütmenin başına *General Gabriel Ramanantsoa*'nın getirildiğini ilân etti. Yeni kurulan kabine ülkenin dağlık bölgeleriyle 17 kabilenin yaşadığı kıyı düzlükleri arasında bir denge kuruyordu. 16 Ekimde yapılan referandum yeni askerî hükûmete beş yıl için yetkiler tanıdı. Yeni Dış İşleri Bakanı *Albay Didier Ratsiraka*'nın ilk işlerinden biri *Moskova*'ya gitmek oldu. Tananarive'de daha sonra yapılan bir açıklama iki hükûmetin güvenlik, silâhsızlanma ve sömürgecilik konularında aynı görüşlere sahip olduğunu belirtiyordu. Ancak, 5 Şubat 1975'de General Ramanantsoa yetkilerini *Albay R. Ratsimandrava*'ya devretti. Bu sonuncusunun kurduğu kabinede dikkati çeken birinci özellik Dış İşleri Bakanı olan ve "solculuğu" ile ünlü Ratsiraka'nın bulunmayışıydı. Ne var ki, başbakan altı gün sonra katledildi ve bu kez Ratsiraka hem devlet, hem hükûmet başkanı oldu. Sola kayan yeni hükûmet 17 Haziran 1975'den itibaren bütün bankaların ve sigortaların *millîleştirileceğini* ilân etti. Yıl sonunda da (30 Aralık 1975), devletin adı "Madagaskar Demokratik Cumhuriyeti" olarak değiştirildi ve bir referandum oy kullanan halkın % 94.66'sının "*Madagaskar Sosyalist Devrimi*" programını desteklediğini ortaya koydu.

KIT'ANIN ÇEVRE ADALARI

Afrika çevre adalarının en büyüğü, tabii ki, yukarda ele alınmış olan *Madagaskar*'dır. Öteki adaların birçoğu ilişkili oldukları kıt'a ülkeleri incelenirken ele alınmıştır. Örneğin, Atlantik'de *Cape Verde*, *Sao Tomé* ve *Principe* eski Portekiz Ginesi (Bissau) ya da *Annobon*, *Corisco* ve *Elobey* adaları hakkında Ekvator Ginesi ile bağlantılı olarak bilgi verilmiştir.

Burada, şimdiye kadar sözü edilmemiş olan şu adalara değinilmektir. *Komoro*, *Mauritius*, *Réunion*, *Seychelles* ve *St. Helena.*

KOMORO ADALARI

Komoro Adaları (Comoro, Komor) Doğu Afrika kıyıları ile Madagaskar arasında dört küçük adadan bileşiktir.[1] *Grande-Comore*, *Mayotte*, *Anjouan* ve *Mohéli* adlı bu volkanik adaların yüzölçümü toplamı 2209 kilometre karedir. 280,000'in biraz üstünde olan nüfusu karmaşıktır. 1600'den bu yana Afrika, Endonezya, Madagaskar, İran, Arap ülkeleri ve Hindistan'dan göçmenler gelmiştir. Bir miktar Portekiz, Hollandalı ve Fransız da vardır. Bugün, Arap ve Afrikalı kültür özellikleri ağır basmaktadır. Aynı soylu ailenin üyeleri bu dört adada da hükümdarlık yapmışlardır. 1840'de Fransızlar gelmeden önce, adalarda en çok Swahili ve Arapça konuşulmaktaydı.

Fransızlar önce Mayotte'a ayak basarak buranın Fransa'ya ilhakını sağladılar. Geri kalan üç ada da 1886-1909 yıllarında aynı akıbete uğradı ve böylece *Les Comores* 1912'de Fransız kolonisi ilân edildi. 1914'de *Madagaskar Genel Valiliği*'ne bağlandılar. Bu suretle, yüzölçümü bakımından daha büyük, kültür açısından farklı ve tarihsel gelişim itibariyle de değişik bir toplumun parçası oluyorlardı. Adaların bilinen ölçülerin ötesinde ihmâl edilmesinin bir nedeni buydu. Okadar ki, İkinci Ci-

1 André Bourde, "The Comoro Islands: Problems of a Microcosm," *Journal of Modern African Studies*, No. 3 (1965), s. 91 - 102; "Comoro Islands," *International Affairs*, Moscow, No. 7 (July 1975), s. 153 - 155.

han Savaşının sonunda bile Fransız okullarında okuyanların sayıları beşyüzü geçmiyordu.

Savaş sırasında Madagaskar'ın Pétain rejimine bağlılığını ilân etmesi üzerine, adalar İngilizler tarafından işgâl edilmişlerdi. 1946'da Dördüncü Cumhuriyet Anayasasının Fransız Birliğini kurmasıyla, adalar Madagaskar'dan ayrılarak malî ve yönetimsel yönlerden "otonom" oldular. Fransız Ulusal Meclisi ve Senatosunda da temsilcileri bulunacaktı.[2]

1968'de yenilenen 22 Aralık 1961 kanununa göre, adalar iç işlerinde tamamen özerk olacak, ancak bir *Fransız Yüksek Komiseri* bulunacaktı. Kanun bir Meclis ve Bakanlar Kurulu da getiriyordu. Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini Mart 1970'de ölümüne kadar *Said Muhammed Şeyh* yaptı. 1970'de yerine *Prens Said İbrahim* geçti. Teorik olarak, herhangi bir yurttaş Meclis üyeliğine adaylığını koyabilirse de, iyi Fransızca bilme şartı bulunduğundan, aslında, yalnız bu yönden nüfusun % 99'u seçilme haklarını kaybetmektedir. Hükûmet muhalefeti çok yakından izler. Kendine gerçekten bir zarar verecek muhalifleri yaşatmaz. Bu yüzden, gerçek muhalefet yurt dışındadır. Komoro Adaları, işte, bu muhalefet sayesinde 6 Temmuz 1975'de bağımsız olmuşlardır.

Komoro Adaları Ulusal Kurtuluş Hareketi (MOLINACO), bir süredir, tam bağımsızlık ve köklü dönüşümler peşindeydi. Merkezi Dar es Salaam'da olup, Afrika Birliği Örgütünün Kurtuluş Komitesince de desteklenmekteydi. Öte yandan, Mayotte'da bir askerî üs kurma çabaları içinde olan Fransa'nın stratejik önemi olan bu adaları bırakmak istemediği de açıktı. Ancak, MALINACO'nun önderliğini yaptığı "Ulusal Birleşik Cephe" bağımsızlığı gerçekleştirmiştir.

MAURİTİUS

Mauritius[3] *(Moritius) Adası* Hind Okyanusunda Madagaskar'ın 500 mil doğusundadır. Ona bağlı adacıklarla birlikte toplam nüfusu[4] 800,000'den biraz fazladır. Bir volkanik ada olan Rodrigues Mauritius'un 350 mil doğusundadır. 580 mil kuzeyde Agalega ve 250 mil kuzey - doğuda St. Brandon (başka adı: Carpados Carajos) da bu devletin parçalarıdır.

Buralara Araplar, Portekizliler ve Hollandalılar uğramış, fakat yabancı olarak ilk önce Fransızlar yerleşmiştir. Fransızların doğu Afrika ve

2 Ulusal Meclisle 1958'e kadar bir, ondan sonra iki, Senatoda da bir üyesi oldu. Adaları Mecliste 1946 - 1962 yıllarında Said Muhammed Şeyh temsil etti.

3 Auguste Toussaint, *Bibliography of Mauritius: 1501 - 1954*, Port Louis, 1956.

4 R. M. Titmuss ve B. Abel-Smith, *Social Policies and Population Growth in Mauritius*, London, Sessional Paper, No. 6 of 1960, Methuen, Frank Cass, 1968.

Madagaskar'dan getirdikleri tutsakların çocukları Mauritius nüfusunun bugün % 28'ini meydana getirmektedir.[5] İngilizler adayı 1810'da Fransızlardan almışlar ve 1831'de köleliğin yasaklanmasıyla Hindistan'dan işçi getirme yolları aranmıştır. 1861'e kadar adayı dolduran 192, 000 Hintli nüfusun üçte-ikisini meydana getiriyordu. Bunların üçte-dördü Hindu, geri kalanı Müslümandı.[6]

1825'de kurulan Hükûmet Konseyi beş resmî kişiden bileşikti. Şeker üreticilerinin baskısı sonucu, kurul genişletilerek yedi resmî olmayan üye de alındı. 1885 kanunu da yalnız mülk ve yüksek gelir sahibi olanlara oy verme hakkı tanıyordu. Hintli çoğunluk siyaset dışına atılmıştı.

Ancak, *Maurice Curé* adlı bir doktor adanın ilk siyasî partisi olan *Mauritius İşçi Partisi*'ni (MLP) kurdu. Curé özellikle şeker endüstrisinde[7] çalışan işçilere daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları, daha iyi konutlar ve sağlık hizmetleri talep edebileceklerini söylüyor, işçiler için Hükûmet Konseyinde temsilcilik, oy hakkı ve iş kanunlarının Uluslararası Çalışma Örgütü ölçüleri içinde düzeltilmesini istiyordu. İngilizler işçi isteklerine kulak asmadılar ve Ağustos 1937'de ciddî gösteriler oldu. Bütün çıkar gruplarını yansıtan daha demokratik bir temsilcilik ancak 1945'de ele alınabildi. 1947 Anayasası 34 üyeli bir Yasama Kurulu öngörüyordu. Bunların yalnız 19'u seçilmiş olacaktı. 19 iskemlenin 10'unu Hindular kazandılar.

MLP'nin ileri gelenlerinden olan Hintli *Seewoosagur Ramgoolam* adlı bir doktor parti liderliğine getirildi. 1955 seçimleri partiye 13 temsilcilik kazandırdı. MLP bu seçimlerden sonra önemli anayasa değişiklikleri ister duruma geldi.[8] İki Londra konferansı, seçim komisyonu ziyareti ve Fransız çevrelerinin partisi olan *Ralliement mauricien* (sonraki adı: *Parti mauricien)* ile tartışmalar sonucu 1959 Anayasası ilân edildi. Mauritius bağımsızlığa doğru yol almaktaydı.

Bu arada, iki yeni parti de kuruldu: MLP'nin yalnız aydınların etkisi altında olduğuna inanan Hinduların kurdukları *Bağımsız İleri Bloku (Independent Forward Bloc)* ve şimdiye kadar sesini duyurmamış olan *Müslüman Hintlerin Müslüman Hareket Komitesi (Muslim Committee of Action)*. 1963'de PM önderliğini yapmakta olan *Gaeten Duval* Hindu

5 Burton Benedict, *Mauritius: A Plural Society*, London, 1965.

6 *Indians in a Plural Society: A Report on Mauritius*, London, H. M. S. O., 1961.

7 T. Balogh ve C. J. M. Bennett, *Commission of Inquiry into the Sugar Industry*, Port Louis, Goverment Printer, 1963.

8 "Elections in Mauritius," *Commonwealth Survey*, London, C. V, No. 8 (April 1959), s. 358.

çoğunluğun baskısına karşı bazı Afrikalı yerlileri örgütlemeğe çalışarak bağımsızlığa doğru akışı durdurmağa çabaladı. Bütün ötekiler bağımsızlık isterken, PM İngiltere ile "ilişkilerin sürmesinden" yanaydı. Ancak, *Ramgoolam*'ın yeni kurduğu *Bağımsızlık Partisi (Independence Party)* Yasama Kurulunda 39 sandalyeyi ele geçirince,[9] bağımsızlık 12 Mart 1968'de kaçınılmaz oldu.[10]

Bağımsızlık bu ülkenin hayatında, tabii ki, birtakım değişiklikler yapmıştır. Ekonomi Süveyş Kanalının kapatılması ve limanın Sovyetler Birliği'nce kullanılması sonucu belini bir miktar doğrultabilmiştir. Ancak, ekonomik ilişkilerde İngiltere yerini hâlâ korumaktadır.[11] Mauritius 1970'de *Organisation commune africaine et malgache* (OCAM) üyesi olmuştur.

REUNION

Hind Okyanusunda volkanik bir ada olan *Reunion*[12] 2,510 km. kare olup, nüfusu yaklaşık 450,000'dir. Bunun 420,000'i Katoliktir. 1642'de Fransızlar gelinceye kadar adada kimsenin yaşamadığı anlaşılmaktadır. İlk kez, *Fransız Doğu Hind Şirketi* buradaki limanlardan faydalanmış, Afrika'dan tutsaklar getirip yerleştirmiştir. On-sekizinci Yüzyılda *kahve* önemli bir ihraç malı olunca daha fazla tutsak getirilmiştir. İngiltere burayı Napoleon savaşları sırasında 1810 - 1814 yılları arasında elinde tuttuysa da, ada gene Fransızlara geçmiş, ancak bu kez On-dokuzuncu Yüzyıl koşulları kahve ihracına çok elverişli olmadığından, önce baharat, sonra şeker kamışına dönülmüştür. Gelişen çiftliklerde Hindistan, Güney-doğu Asya ve Madagaskar'dan getirilen işçiler kullanılmıştır. Bu küçük adanın ırk bileşiminin bugün böylesine karmaşık olmasının nedeni de budur.

Fransa adayı 1946'ya kadar sömürge olarak kullanmış, sonra *département* statüsünde kendine bağlamıştır. Bugün de Fransız Cumhuriyetinin bir parçası sayılmaktadır. Paris'te Ulusal Meclise üç, Senatoya iki temsilci yollamaktadır.

Şeker kamışı son yüz - yıldır ve bugün de bütün ekonominin belkemiğidir. Yıllık üretim 250,000 ton kadardır. Güney-doğuda ihracat için

9 "Mauritius General Elections," *Survey of British and Commonwealth Affairs*, London, C. I, No. 19 (September 1967), s. 954 - 955.

10 "Independence of Mauritius," *ibid*, C. II, No. 7 (March 1968), s. 301 - 303.

11 W. A. B. Hopkin, *Policy for Economic Development in Mauritius*, Port Louis, Sessional Paper No. 6 of 1966; Edward Meade, *The Economic and Social Structure of Mauritius*, London, Methuen, 1961.

12 J. — C. Leloutre, *La Réunion: département français*, Paris, Maspero.

vanilya da çıkmaktadır. Bugüne dek maden bulunamamıştır. Ticaretin % 70'i Fransa iledir. *Bras de la Plaine* sulama projesine rağmen, tarım üretiminin gelişme olanakları sınırlıdır. Oysa, nüfus yılda % 3 artmakta, işsizlik yaygınlaşmaktadır. Huzursuzluğun toplum yapısını değiştirmeyi hedef alması beklenebilir.

SEYCHELLES

Seychelles[13] *adalar grubu* 95 tane olup, Hind Okyanusunun batısındadır.[14] En büyüğü *Mahé*'dir[15] ve Madagaskar'ın 600 mil kuzeyindedir. Başkent *Victoria* bütün adalar grubunun tek limanıdır. 1970'de toplam nüfusu 60,000 kadardı.

Orta Çağlarda Arap denizcileri ve tüccarının bu adalara uğradıkları sanılmaktadır. Portekiz denizcileri de uğramışlardır.[16] Fransızlar ilk kez 1742'de ayak başmışlar.[17] 1814 Paris Andlaşması adaları İngiltere'ye vermiş, *Mauritius* ile tek yönetim altına sokmuştur. Seychelles 1872'ye kadar Mauritius'dan yöneltilmiştir. 1903'de kendi valisi, Yürütme ve Yasama Kurullarıyla bir Taç Kolonisi olmuştu.

Birleşmiş Milletler Sömürgesizleştirme Komitesi, *(U. N. Committe on Decolonization)* yönetimin halkın özgürce seçeceği temsilcilere devrini ve, Güney Afrika başta olmak üzere, yabancı çıkarları bu adaları ekonomik bakımdan avuçları içine almalarının engellenmesini istemiştir.[18] *Seychelles Demokratik Partisi (Seychelles Democratic Party)* ile *Seychelles Halk Birleşmiş Partisi (Seychelles People's United Party)* İngiltere ile yakın ilişkiler yanlısı olmalarına karşın, bu adalar da 28 Haziran 1976'da bağımsız olmuşlardır.

Halkın başlıca gıdası pirinç ve balıktır. Balığın bir kısmı Tanzanya'ya ihraç edilmektedir.[19]

---

13 A. W. T. Webb, *Story of Seychelles*, Seychelles, 1964; B. Benedict, *People of the Seychelles*, H.M.S.O., 1966; A. Thomas, *Forgotten Eden*, Longmans, Green, 1968.

14 Adalar ismini On-dördüncü Louis zamanında mali işlere bakan Vicomte Moreau de Séchelles'den almaktadır.

15 Bu ada adını Mauritius'un eski Fransız valilerinden Vicomte Mahé de Labourdonnais'den almaktadır.

16 Amirantes grubunu Vasco de Gama 1502'de Hindistan'a ikinci kez giderken görmüştür.

17 Fransızlar adaya Fransız Vali Mahé'nin öncülüğüyle ayak basmışlar, 1756'da sahiplik iddia etmeğe başlamışlardır.

18 *Seychelles: Proposals for Constitutional Advance*, Commonwealth Office, H. M. S. O., 1967.

19 J. W. F. Rowe, *Report on the Economy of the Seychelles and Its Future Development*, Mahé, Government Printer, 1959.

ST. HELENA

St. Helena[20] İngiliz Taç Kolonisi *(Crown Colony)* Atlantik Okyanusunun güneyindedir. Afrika'nın güney - batı kıyısından 1,200 mil ötededir. *Ascension* ve *Tristan da Cunha* adaları da St. Helena'ya bağlıdır.

St. Helena'nın nüfusu 5000 civarındadır. Dil İngilizcedir. 1,600 nüfuslu başkent *Jamestown* adanın tek kentidir. 1502'de[21] Portekizliler tarafından bulunmuş,[22] 1588'e kadar unutulmuş,[23] işgâl ve yönetim hakları 1673'de Kral İkinci Charles tarafından Doğu Hind Şirketine verilmiş, ancak 1833 Parlâmento Kanunuyla İngiliz Tacına bağlanmıştı. Napoleon Bonaparte 1815'ten 1821'de ölümüne kadar bu adada kaldı.[24] On - dokuzuncu Yüzyılda Avrupa ile Hindistan arasında hatırı sayılır bir uğrak yeri olduysa da, Süveyş Kanalının açılışından sonra önemini kaybetti.

Birleşmiş Milletler Sömürgesizleştirme Komitesi *(U.N. Committee on Decolonization)* yönetimin halkın özgürce seçeceği temsilcilere devrini ve, Güney Afrika başta olmak üzere, yabancı çıkarların adayı ekonomik bakımdan avuçları içine almalarının engellenmesini istemiştir. 1968'de bir Güney Afrika şirketi bir yerli ticaret şirketini satın almıştı. Yerliler bu yabancıların hem adanın ekonomik hayatında ağır basacaklarından, hem de ırk ayrımı politikalarını buraya kadar sokacaklarından endişe duymaktadırlar. Yerli bir sendikacının Güney Afrikalıların bu adaya el atmalarından bu yana yer alan olumsuz gelişmeleri özetleyen raporunu bir İngiliz Avam Kamarası üyesi Ekim 1971'de açıkladıysa da, konu henüz dünya kamu oyunun dikkatini çekmemekte, fakat değişikliklere gebe niteliğini de korumaktadır.

St. Helena'da endüstri ve maden diye bir şey yoktur. Başta patates olmak üzere, biraz sebze yetişmektedir.[25] Hükûmet adına hareket edenler ekilebilir toprağın yarısına ve otlakların beşte - dördüne sahiptir. Ormanlar da yeterli olmadığından, yapı kerestesi bile dışardan getirilmektedir. Adada hiç demiryolu bulunmadığı gibi, dış dünya ile hava bağlantısı da yoktur.

---

20 Oswell Blakeston, *Isle of Helena*, London, Sidgwick ve Jackson, 1957.

21 Philip Gosse, *St. Helena: 1502 – 1938*, London, Cassell, 1938.

22 Portekizli denizci Joao da Nova Castella adayı Hindistan dönüşü bulmuş, İmparator Büyük Constantine'in annesi adına "Saint Helena" demişti.

23 1588'de Kaptan Cavendish dünya çevresinde dolaşırken adayı ikinci kez bulmuştu.

24 Napoleon'un o zaman içinde oturduğu "Longwood House" şimdi bir müzedir ve Fransa'nın yönetimi altındadır. Ralph Corngold, *The Last Years of Napoleon: His Captivity on St. Helena*, London, Gollancz, 1960; Gilbert Martineau, *Napoleon's St. Helena*, London, John Murray, 1968.

25 Cledwyn Hughes, *Report of an Enquiry into Conditions on the Island of St. Helena...*, 1958.

Küçük *Ascension*[26] adası (başka adı: *Wideawake* adası) St. Helena'nın 700 mil kuzey-batısındadır. Ada 1501'de Portekizliler tarafından bulunmuştur. Napoleon'un 1805'de St. Helena'ya gelişine kadar içinde yaşayan yoktu.[27] Ada aslında yüksek bir kaya parçasıdır. En tepesinde on dönüm kadar bir yerde ekim yapılabilmektedir. Ancak, bugün A.B.D. açısından stratejik önemi vardır. Amerika, 1942'de de, İngiliz Hükûmetiyle bir anlaşma yaparak, buradan bir hava alanı olarak faydalanmıştı. Şimdi de, merkezi Florida'da olan füze sistemiyle ilgili olarak Wideawake hava alanını tekrar işgâl etmiş durumdadır.

Tristan da Cunha[28] Atlantik Okyanusunun güneyinde Güney Amerika ile Afrika arasındadır. Bu volkanik ada da St. Helena'ya, dolayısıyla Afrika'ya bağlıdır. Bu adaya Napoleon St. Helena'da oturmağa mecbur tutulduğunda el atılmıştı.[29] 1938'den bu yana, çevresindeki *Nightingale*, *Inaccessible* ve *Gough* adaları da St. Helena'ya bağlanmıştır.

26 J. A. K. Thompson, *Report on a Visit to Ascension Island*, St. Helena, Government Printer, 1947; Bernard Stonehouse, *Wideawake Island*, London, Hutchinson, 1960.

27 Napoleon 1815'de St. Helena'ya getirilinceye kadar adada oturan yoktu. Bu tarihte küçük bir İngiliz garnizonu gelip yerleşti.

28 D. M. Boov, *Rock of Exile: A Narrative of Tristan da Cunha*, Sidgwick ve Jackson, 1957; Erling Christopherson *et al.*, *Tristan da Cunha*, çev. R. L. Benham, London, Cassell, 1940; Erling Christopherson, der., *Results of the Norwegian Scientific Expedition to Tristan da Cunha*, 1937 - 1938, Oslo, Oslo University Press, 1940 - 1962.

29 Garnizon geri çekildiği zaman, Onbaşı William Glass ve iki arkadaşı adada kalmayı tercih etmişlerdi. Bugünkü yerleşmenin kurucuları onlardır.

III.

Afrika'nın Tam Kurtuluş Sorunları

YENİ-SÖMÜRGECİ TARİHÇİLİĞİN ELEŞTİRİSİ

Giriş:

Sömürgecilik ve emperyalizmin ideologları son 20-25 yıl içinde *sömürgeciliğin aslında sömürgecilik olmadığı* anlamına gelen, çelişmeli bir yaklaşım benimsemişler, bu çevrelerin tarihçileri özellikle *geçen yüzyıla* "yeni" saydıkları bir yorum getirmeğe çalışarak, Afrika'nın en gericilerinin bile kabul *edebilecekleri* bir *ideolojik silâh* geliştirme çabası içine girmişlerdir. Bu "yeni-sömürgeci tarihçiliği" cevaplamak bilimin görevidir.[1]

Yeni-sömürgeci tarihçilik, genel çizgileriyle, çağdaş emperyalizmin ihtiyacını karşılamak istemektedir. Afrikalıların sömürgeci döneme karşı ne denli hassas olduğunu bilen Batılılar kapitalizmin bir "refah devleti"-ne *(welfare state)* dönüştüğünü savunarak "yeni" ve "eski" sömürgecilik arasında *büyük farklar* bulunduğunu ileri sürmekte, giderek sömürgeciliği olduğunun *karşıtı* gibi sunan sonuçlara varmaktadırlar. Değişen koşullara uyma gereğinden doğan bir yorum farklılığı Amerikan politika yazarlarında daha açık görünmektedir. Avrupa'nın sömürgeci siyasetini 1945'-den önce daha tarafsız anlatabilmiş olan bazı Amerikalı yazarlar da,[2] daha sonraki yıllarda, yeni yorum kervanına katılmayı temsil ettikleri çıkarlara uygun görmüşlerdir.[3] Onlara göre, eski politika ve tarih kitaplarındaki tek yanlılık artık terkedilmelidir. Örneğin, Philip Mason[4] gibi

1 Bu cevaplamada Afrika'nın sömürgeleştirilmesi konusunda yayını bulunup, her ne nitelikte olursa olsun, isim yapmış İngiliz, Fransız, Belçikalı, Alman ve Amerikan yazarları eleştiriye hedef olmuş, onlardan etkilenen, onları taklid eden ya da bu konuların varlığından bile haberli görülmeyen bazı öteki ülkeler yazarları üstünde durma gereği bile duyulmamıştır.

2 Örneğin: M. E. Townsend, *European Colonial Expansion*, New York, 1941.

3 Örneğin: R. Schuyler; *The Fall of the Old Colonial System: a Study in British Free Trade, 1770 – 1870*, London, 1945; ————, "The Climax of Anti-Imperialism in England," *Political Science Quarterly*, C. XXXVI, (December 1921), s. 537 – 560; ————, "The Rise of Anti-Imperialism in England," *Political Science Quarterly*, C. XXXVII (September 1922), s. 440 – 471.

4 Philip Mason, *The Birth of a Dilemma: the Conquest and Settlement of Rhodesia*, London, 1958, s. 9. Örneğin, yazar Rodezya'da Matabele kabilesinin başkanı Lebengula hakkında yazılanların Cecil Rhodes ve İngiliz şirketleri ya da Lebengula (!) açısından kaleme alındıklarını, oysa kendinin birçok görüşleri dikkate alarak tarafsız davrandığını söylemektedir.

bir yazara kalırsa, beyaz ve siyah ırkların görüşlerinin birlikte verilmesi Batı sömürgeciliğinde büyük bir değişikliğin yansımasıdır. Oysa, asıl nedeni başka yerlerde aramak gerekir. Önce, bağımsızlığını kazanan Afrika ülkeleri tarihlerine *kendi açılarından* ışık tutan yayınlara başlamışlardır. Bu kitabın önceki bölümünde Afrika ülkeleri tek tek incelenirken atıfda bulunulan bu yerli kaynakların eski Batı yayınlarından pek farklı bilgiler ve yorumlar sunduğu görülmektedir.[5] Batı kitapları, önceleri, bağımsızlığa doğru yerlilerin attıkları adımların hızlı olduğundan şikâyet etmişler,[6] bu arada "İngiliz İmparatorluğu"nun "İngiliz Uluslar Topluluğu"na dönüşmesinde acele edilmemesini salık vermişlerdi.[7] Bu çabaların hedefi sömür-

5 Brunschwig'in şu sözlerini dinleyelim: "Eski sörmürgelerin bağımsızlıklarını peşpeşe kazanmalarıyla bu yeni devletler hakkında birçok yeni çalışmalar yayınlanmıştır. Yeni uluslar, eski metropollerden bağımsız olarak, kendi tarihlerine sahip olmak istemektedirler." Henri Brunschwig, "La politique coloniale de l'Angleterre du XVIII - siècle à la veille de la guerre de 1914." *Revue historique*, Octobre-Décembre 1961, s. 441.

6 Örneğin, Martelli sömürgecilerin uygarlaştırma misyonlarını daha tamamlanmadan terketmek zorunda kaldıklarından yakınmaktadır. George Martelli, *Leopold to Lumumba: a History of the Belgian Congo*, London, 1962, s. ix ve d.

7 Bu görüşü değişik ölçülerde savunan yayınlar az değildir. Önemlileri: C. E. Carrington, *An Exposition of Empire*, New York, Cambridge University Press, 1947; Great Britain, *The Colonial Empire (1939 - 1957): Account of Some of the More Important Changes and Developments over the the Past Eight Years*, London, His Majesty's Stationery Office, 1947; W. R. Crocker, *Self-Government for the Colonies*, London, Allen and Unwin, 19949; L. Haden Guest, "The Future of the British Colonial Empire," *The Year Book of World Affairs*, London, 1949, s. 25 - 41; Wiliam Malcolm H. Hailey, *Britain and Her Dependencies*, New York, Longmans, Green, 1945; William K. Hancock, *Empire in the Changing World*, New York, Penguin, 1943; ——— ———, *Wealth of Colonies*, New York, Cambridge University Press, 1950; F. V. Meyer, *Britain's Colonies in World Trade*, New York, Oxford University Press, 1948; Marjorie Nicholson, *Self-Government and Its Communal Problem*, London, Gollancz, 1948; Margery Perham, der., *Colonial Government*, London, Oxford University Press, 1950; A. W. Prim, *British Colonies*, New York, Green, 1951; Nearing Scott, *The Tragedy of Empire*, New York, Island Press, 1954; Basil Williams, *The British Empire*, New York, Holt, 1928; Sir Ernest Barker, *Ideas and Ideals of the British Empire*, New York, Macmillan, 1941; Alexander Brady, *Democracy in the Dominions*, Toronto University Press, 1947; Hector Bolitho, *The British Empire*, London, Batsford, 1948; Gwendolen M. Carter, *The British Commonwealth and International Security: the Role of the Dominions, 1919-1939*, Toronton, Ryerson Press, 1947; John Coatman, *British Family of Nations*, London, Harrap, 1950; Robert Mac-Gregor Dawson, der., *The Development of Dominion Status: 1900 - 1936*, New York, Oxford University Press, 1937; William Y. Elliott, *The New British Empire*, New York, Knopf, 1932; Godfrey E. Elton, *Imperial Commonwealth*, New York, Reynal, Hitchcock, 1946; Richard Frost, der., *British Commonwealth and World Society*, New York, Royal Institute of International Affairs, 1947; Sir Edward Grigg, *The British Commonwealth: Its Place in the Service of the World*, New York, Liveright, 1944; William K. Hancock, *Survey of British Commonwealth Affairs*, C. I - II, New York, Oxford University Press, 1937 - 1942; H. J. Harvey, *Consultation and Cooperation in the Commonwealth: a Handbook on Methods and Practice*, New York, Royal Institute of International Affairs, 1951; Sir Ivor Jennings, *The British Commonwealth of*

geciliğin kendi içinde "ilerici", "kalkındırıcı", "uygarlaştırıcı" ve "eğitici" bir yanı olduğu kanısını uyandırmaktır.[8]

Aslında, Batı yazarlarının bu çabaları sömürgeciliğin simsiyah tarihini gerçeklere uymayan bir biçimde yeni baştan yazmağa çalışmaktır. Afrika ülkelerinin işgâlleri bu yüzden yanlış anlatılmakta, Afrika'nın paylaşılması gerçeklere uymaz biçimde sunulmakta, bu kıt'anın çok önemli bir konusu olan köle ticareti yanlış yorumlanmakta, sömürgeciliğin kendi kendini tasfiye ettiğine dair bilim-dışı propagandalar yapılmakta, misyonerler ve bazı reformcuların eylemleri yanlış aktarılmakta ve nihayet emperyalizm Afrika'daki ulusal kurtuluş mücadeleleri tarihini de tahrif ederek bundan da kendine bir takım paylar çıkarmaktadır.

Sömürgecilik ve Sistemler:

Bunu yaparken de en önem verdikleri nokta sömürgecilik ile onun *temelden bağlı olduğu toplumsal ve ekonomik sistem* arasındaki yakınlığı reddetmektir. Önce, bazı genel çalışmalardaki bu eğilimi saptayalım, sonra Afrika çalışmalarına dönelim. Uluslararası İlişkiler teorisinde Batı'da ilk sistemli ve geniş kapsamlı çalışmayı yapmış olan *Quincy Wright* sömürge yönetiminin şu noktalardan hareket ettiğini ileri sürmektedir: (a) bunlar kendi kendilerini yönetemeyen geri halklardır; (b) ancak, bu gerilik devamlı olmayacaktır; (c) ama kendilerini yönetebilecek duruma gelinceye kadar, bu işi bir dış otorite yapmalıdır; (ç) bu dış otorite kendi çıkarlarını ikinci plâna iterek, yerlilerin toplumsal, ekonomik ve siyasal çıkarlarını ön plâna almalıdır.[9] *Uluslararası Politika* kitabının yazarı *Frederick L. Schuman*'a göre, "nüfus fazlası", "pazar ihtiyacı". "sermaye

Nations, New York, Longmans, Green, 1949; F. R. Scott, "The End of Dominion Status." *The American Journal of International Law*, C. XXXVIII. No. 1 (January 1944), s. 34 – 49; Jack Simmons, der., *From Empire to Commonwealth: Principles of British Imperial Government*. London, Odhams, 1949; F. H. Soward, *The Changing Commonwealth: Proceedings of the Fourth Unofficial Commonwealth Relations Conference Held at Bigwin Inn, Ontario, Canada, 8 – 10 September, 1949*, New York, Oxford University Press, 1950; Eric A. Walker, *The British Empire: Its Structure and Spirit*, New York, Oxford University Press. 1943; K. C. Wheare, "Is the British Commonwealth Withering Away?" *American Political Science Review*, C. XLIV, No. 3 (September 1950), s. 545 – 555; ———, *The Statute of Westminster and Dominion Status*, 3. B., New York, Oxford University Press, 1947; Sir Alfred Eckhard Zimmern, *The Third British Empire*, 3. B., New York, Oxford University Press, 1934; H. Wood Jarvis, *Let the Great Story be Told: the Truth About British Expansion*, London, 1946; A. P. Newton, *A Hundred Years of the British Empire*, London, 1940; D. C. Somervell, *The British Empire*, London, 1938; H. D. Hall, *The British Commonwealth: a Study of Its Past and Future Development*, London, 1920.

8 Örneğin, iki toplumun da birlikte geliştikleri tezi: Lewis H. Gann, *The Birth of a Plural Society: the Development of Northern Rhodesia Under BritishSouth Africa Company, 1894 – 1914*, Manchester, University Press. 1958.

9 Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1955, s. 183.

yatırımı", "yerlilerin sömürülmesi" ya da "kapitalizmin tekelci dönemi" gibi anlatımlar emperyalizm sürecinin ancak bir yanına ışık tutabilirler; herbiri bu olguyu *tek yanlı* olarak inceleme arzusundadır.[10] *N. J. Padelford* ve *G. A. Lincoln Uluslararası Politikanın Dinamiği* adlı kitaplarında emperyalizmi daha çok "zayıf" ve "güçlü" devletler arasındaki ilişki olarak görüyorlar.[11] *Uluslar Arasında Politika* adlı kitabın yazarı *Hans J. Morgenthau* belirli ekonomik ve siyasal sistemlerin ya da bankerler ve endüstri erbabının emperyalist dış politikayla özdeşleştirilmesine karşı çıktığı gibi, bu yaklaşımı bir "anlam karışıklığı"na yol açmakla da suçluyor.[12] Bu yazar kurulmuş bir imparatorluğu korumak amacındaki bir dış politikanın "emperyalist sayılamayacağını" savunarak, yalnız *status quo*'yu (yani mevcut durumu) değiştirmeğe yönelik dış tutumu emperyalizm kapsamına sokmakta, o *status quo*'nun kendinin emperyalist bir siyasetin sonucu olabileceğine değinmemektedir. *Uluslar Arasında İlişkiler* kitabının yazarı *Frederick H. Hartmann*'a göre, On-dokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısında emperyalizmin doğuşu için ekonomik anlatımlara başvurulduysa da, aslında sömürgelerin işgâli ekonomik açıdan kârlı olmamıştır; bunlar "ihraç ettikten çok ithâl" etmişler, "verdikten fazla almışlardır"; kişiler kazanmış, ancak anayurd kaybetmiştir; üstelik, en başarılı olan İngiltere örneğinde bile, koloniler bir süre herkese açık olduğundan, "tek başına sömürü" de sözkonusu değildir.[13] "Kamuyu doğrudan doğruya çıkarlar değil, fikirler; mülk ya da meslek değil, ilkeler harekete getirir" diyen *Parker Thomas Moon, Emperyalizm ve Dünya Politikası* adlı kitabında, emperyalizmi temelinde (korkudan doğan) "önleyici öz-savunma," (korunma duygusuna dayalı) "artı-nüfus endişeleri" ve (büyüme arzusunun yarattığı) "ulusal prestij"e bağlamakta ve bunlara bir de "saldırgan... iyilikseverlik" dediği birşeyi de eklemektedir.[14] *Robert Strausz - Hupé* ve *Stefan T. Possony*'nin *Demokrasi ve Diktatörlük Arasındaki Çatışma Çağında Uluslararası İlişkiler* adlı kitaplarına bakılırsa, yabancı yatırım kalkınmamış bölgelerin gelişmesi demektir, sömürü değil.[15] *Emperyalizmin Diplomasisi* adlı kitabın yazarı *William L. Langer* emper-

10 Frederick L. Schuman, *International Politics: the Destiny of the Western State System*, New York, McGraw-Hill, 1948, s. 533 - 534.

11 Norman J. Padelford ve George A. Lincoln, *The Dynamics of International Politics*, New York, Macmillan , 1962, s. 170.

12 Henry J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, New York, Knopf, 1954, s. 41 - 89.

13 Frederick H. Hartmann, *The Relations of Nations*, New York, Macmillan, 1957, s. 135 - 136.

14 Parker Thomas Moon, *Imperialism and World Politics*, New York, Macmillan, 1926, s. 67.

15 Robert Strausz-Hupé ve Stefan T. Possony, *International Relations in the Age of the Conflict Between Democracy and Dictatorship*, New York, McGraw-Hill, 1950, s. 507 - 508.

yalizmin ekonomik yanlarının sözünü etmekle birlikte, emperyalizmin ekonomik nedenlerini izah etmemektedir.[16] Emperyalizmi konu edinip de "emperyalizm" sözcüğünü bir kez geçirmeyen Batılı yazarlar da vardır.[17] Bazıları bu sözcüğün kullanılmaması gerektiğini bile söylemektedirler.[18]

Bu bilim-dışı savlara aynı çevrelerin "bilimsel" yayını olma görevini yüklenmiş olan *Yeni Cambridge Modern Tarihi* de katılır. Bu yayın konuyu Afrika'ya getirerek diyor ki:

> "Afrika'yı bölüşmek Avrupalılar için zor olmadı... Ekonomik büyümeleri ve teknik üstünlükleri onlara güven ve kudret veriyordu. Avrupa'nın Afrika'yı boyunduruk altına alabileceği açıktı; ancak, yöneticiler bunu gerçekten istiyorlar mıydı?... Bismarck ve [Jules François Camille] Ferry, [William E.] Gladstone ve [Robert A.T.G.C.] Salisbury Afrika imparatorluğuna pek inanmıyorlardı; aslında, buna bir çeşit eğlence diye bakmaktaydılar. Balta girmemiş ormanlarla olsa olsa Belçikalıların fakir kralı İkinci Leopold ya da [Francesco] Crispi gibi yükselmeğe çalışan bir politikacı ilgilenebilirdi; 1880'lerin asıl büyüklerinin yaptıklarının ardında bir büyük imparatorluk düşüncesi yoktu..."[19]

Oxford İngiltere Tarihi de aynı inancı savunuyor. Bu yayın da yayılmayı birkaç kişinin sırtına yüklemektedir:

> "...Büyük Britanya'nın durumuna gelince. Özel girişim alanında, gezgin ve tüccarları bütün ötekilerin üstesinden gelirken, devlet adına eylemde, ister 1880'den önce Beaconsfield, ister ondan sonra Gladstone zamanında olsun, Afrika'da yeterince toprağa sahip olduğumuz ve fazlasını istemediğimiz görüşü egemendi... Ama sonundaki paylaşmada büyük pay almamızı, esas itibariyle, üç kişiye —Sir William Mackinnon, Sir George Taubman Goldie ve Cecil Rhodes — ve bunların ilişkili olduğu üç şirkete — British

16 William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, 2 C., New York, Knopf, 1935. Emperyalizmin tanımı: C. I, s. 67.

17 Örneğin: Jacob Viner, "International Finance and Balance of Power Diplomacy: 1880 – 1914," *The Southwestern Political and Social Science Quarterly*, C. IX (March 1929), s. 407 – 451.

18 Eugene Staley, *War and the Private Investor: a Study in the Relations of International Politics and International Private Investment*, New York, Doubleday, 1935, s. 416.

19 F. H. Hinsley, der., *The New Cambridge Modern History, Volume XI: Material Progress and World-Wide Problems: 1870 – 1898*, Cambridge, University Press, 1962, s. 593 – 640.

East Africa Company (1888), Royal Niger Company (1886) ve British South Africa Company (1889) — borçluyuz. Birincisi bugünkü Kenya ve Uganda'yı, ikincisi Nijerya'yı, üçüncüsü de Güney ve Kuzey Rodezya'yı kurmuştur... Bu üç özel maceracının yanına üç memurun da adı eklenebilir — Sir John Kirk (1832 - 1922), Lord Lugard (1858 - 1945) ve Sir Harry Johnston (1858 - 1927)... Gelişmelerin diplomatik yanı Granville ve Dilke ile başlamıştır..."[20]

Gene aynı kaynaklara göre, Fransızlar da Tunus'a istemeye istemeye girmişlerdir.[21] Onları Tunus'a çıkartan "Müslüman ayaklanması"dır. Oysa, "Fransızlar Tunus'u işgâlden uzaktılar." Başbakan Ferry Dış İşleri Bakanına, "bir seçim yılında Tunus'a asker çıkarmak, ha! Sayın Saint-Hilaire, bunu düşünemezsiniz bile!" dememiş miydi? Ama Meclis Başkanı Leon Michel Gambetta ağır basmış, Fransa 22 Nisan 1881'de Tunus'a girivermişti. Aynı kaynakların savına göre, 1880'de Fransızlar Dahomey ve Gabon'dan bile çekilmeyi düşünüyorlardı.[22] 1881'de Senegal'de *Albay Borgnis - Desbordes*'un askerleri güçlüklerle karşılaşınca Paris'teki politikacılar parayı kesmeyi bile düşünmüşlerdi. Aynı kaynak İngiltere'nin Gambia, Altın Kıyısı, Lagos ve Sierra Leone'yi terketmeyi aklından geçirdiğini yazıyor.[23] Demek, "imparatorluk kurmak isteyen ciddî iki kişi sadece Crispi ile Leopold'du."[24]

Cambridge Üniversitesinin yayınladığı ve Afrika'da sömürgecilik tarihini konu edinen araştırmalar[25], kitabın adına *(Colonialism in Africa)* rağmen, "sömürü" olayı üstünde gereğince duramıyor. Oysa, bu yazarların da kabul ettikleri gibi, Alman *Karl Mauch* 1860'larda Rodezya'da altın bulunca haber İngiliz gazetelerinde üst başlık olmuş, türlü kuruluşlar hemen gidilmesi gereken yer olarak *Afrika*'yı göstermişlerdi. Aynı biçimde, Fransız iktisatçısı *Paul Leroy - Beaulieu* de Fransız sermaye sahiplerini Afrika'da yatırım yapmağa çağrıyordu. Ona kalırsa, deniz-aşırı yatırımlar iç dalgalanmalardan etkilenmeyecek, *kolay kârlar* sağlayacaktı. Yalnız Fransa'nın prestiji *(la grandeur national)* değil, kâr isteği bunu gerektiriyordu.

---

20 Sir Robert Ensor, *The Oxford History of England, 1870 – 1914*, Oxford, Clarendon Press, 1936; 1968, s. 188 - 190.

21 *The New Cambridge Modern History*, *op. cit.*, s. 595 – 596.

22 *Ibid.*, s. 602 – 603.

23 *Ibid.*, s. 602.

24 *Ibid.*, s. 616.

25 L. H. Gann ve Peter Duignan, *Colonialism in Africa: 1870 – 1960, Volume I: the History and Politics of Colonialism: 1870 - 1914*, Cambridge, University Press, 1969, s. 100 ve d.

Batı kaynakları Afrika fildişilerinden piyano tuşları ve bilârdo topları yapıldığını, ok ve mızrak kullanan yerlilere tüfek satıldığını, Kimberley'den elmas, Witwatersrand'dan altın ve Rodezya'dan bakır madenlerinin dışarıya taşındığını kabul ederler de, bu yayılmanın temel nedenine inmekten çekinirler. Oysa, *Leonard Woolf* 1920'de yayınladığı bir kitabında diyordu ki: "1890'larda, yeni ekonomik emperyalizm nihayet ve eksiksiz yerleşti. Avrupa'nın artık endüstrileşmiş olan devletlerinde siyasal iktidar soylulardan servet sahiplerine geçti ve yönetim, kudret ve prestij siyasal idealleri yerini ticaret, endüstri ve maliyeye bıraktı."[26] 1936'da yayınlanmış bir İngiliz kaynağı da şöyle yazıyordu: "On-dokuzuncu Yüzyılın sonunda sömürgeci egemenliğin yayılmasında ekonomik nedenlerin ağır bastığına dair yeterince kanıt vardır."[27] Bu kaynak devlet adamlarının sömürgeci genişlemede en önde gelen öğe olarak "ekonomik nedenleri" aldıklarını ve konunun macera, masal ve kahramanlık gibi yanlarını bezeyen parıltıyı ekonomik hedeflere ulaşma uğruna kullandıklarını eklemektedir. İlk buharlı gemiyi 1853'de *Southampton*'dan Güney Afrika'ya doğru yola çıkaran[28] İngiltere, bir ekonomik yayılma noktasından, herhalde, hareket etmekteydi.

1935'de tamamlanmış bir araştırma da Bismarck'ın "güneşin altında yerlerini isteyen Alman endüstri erbabı ve tüccarının" baskılarına boyun eğerek Almanya'nın sömürgeye ihtiyacı olmadığına dair önceki görüşlerini değiştirmek zorunda kaldığını belirtmektedir.[29] 1941'de yayınlanmış başka bir İngiliz kaynağı da Almanya'nın Afrika'da toprak edinmesini şöyle anlatıyor:

> "1884 yılına kadar, Almanya'nın Avrupa dışında bir santim toprağı yoktu. Son yıllarda ve ekonomik ve toplumsal gelişmelerin baskısı altında, deniz-aşırı topraklar sahibi olma gereğini duydu. Böylece, ileriye dönük bir sömürgeci siyasetin önüne geçilememiş oluyordu. Fakat bu sömürgeler nereden bulunacaktı? İlk eğilim, zaten büyük ve sayısı gittikçe artan bir Alman nüfusunun bulunduğu Brezilya'ya bakmak oldu, fakat Güney Amerika'ya girişi Monroe doktrini engelliyordu. Almanya, böylece, Afrika'ya döndü.

26 Leonard Woolf, *Empire and Commerce in Africa: a Study in Economic Imperialism*, London, Allen ve Unwin, 1920, s. 24.

27 *The Colonial Problem: a Report by a Study Group of Members of the Royal Institute of International Affairs*, London, Oxford University Press, 1937, s. 19.

28 G. M. Young, der., *Early Victorian England*, C. I, London, Oxford University Press, 1934; 1951, s. 398.

29 J. A. Spender, *Great Britain: Empire and Commonwealth, 1886 - 1935*, London, Cassell, [1935,] s. 49 - 50.

"Afrika Almanya'nın aradığı herşeyi vermekteydi: ham maddede görülmemiş zenginlik; Alman disiplini altına sokulduğu takdirde, Avrupa savaşında işe yarayacak bitmez, tükenmez insan gücü ve büyük değeri olan stratejik noktalar..."[30]

Öte yandan, Cambridge Üniversitesinin Afrika'da sömürgecilikle ilgili tarih araştırması Afrika'ya fazla yatırım yapılmadığını ileri sürmekte, 1914'den önceki İngiliz yatırımlarının çoğunlukla Amerika ve Avustralya gibi Afrika dışındaki beyaz bölgelere aktığını, Bismarck zamanında yatırımların çok ufak olduğunu, tropik Afrika'nın Paris borsasında bir üvey -evlât muamelesi gördüğünü, Belçika Kralı İkinci Leopold'un ardında bir banka sermayesinin bulunmadığını, İtalya'nın kronik olarak sermaye darlığı çektiğini ve Portekiz'in ise kendinin sermayeye muhtaç olduğunu yazmaktadır.[31] Aynı yayına kalırsa, dış politikayı ekonomik baskılar etkilemiyordu. Kendi içinde bölünmeler olan malî burjuvazi disiplinli bir siyasî parti gibi hareket edemezdi. Bu yüzden, Rothschild firması bir Salisbury'yi avucuna alamazdı. Bismarck'ın da sırf Bleichröder ailesini memnun etmek için hareket ettiği yoktu. Aynı görüşe göre, Rodezya'lara egemen olan İngiliz şirketi *(British South Africa Company)* yeterince kâr sağlayamayarak yönetime İngiliz Hükûmetini çağırmıştı. Böylece, özgür ticaret yerini iltihakçı hükûmetlere bırakıyordu. Gene aynı kaynaklara göre, Fransız emperyalizminin, ilk başlarda, temel nedeni malî değildi. Asker ve sivil olsun, memur sınıfındakilerin sayılarını arttırarak onların çıkarlarına hizmet ediyordu. J. C. Goodefroy ve Adolf Woermann adlı tüccarlar Almanya'yı sömürge siyasetine yöneltmiş ya da Victor Régis gibi sermayedarlar Fransa'yı emperyalist politikaya itmiştir ama, bunlar ülkenin tüm varlıklı sınıflarını temsil etmekten uzaktırlar. Aynı kaynaklara sorarsanız, Almanya ve Fransa'nın, hattâ İtalya'nın sömürgelere ihtiyacı yoktu da. Henri Brunschwig'e göre, Fransız sömürge hareketi bürokratlar, coğrafyacılar, akademisyenler ve gazeteciler arasında revaç bulmuştu.[32] Bazı Fransızlar Metz ve Sedan'daki yenilginin acısını Afrika'da çıkarmak istiyorlardı. Aynı görüştekilere göre, Alman emperyalizminin ardında da, bankerler ve tüccarlar değil, milliyetçi profesörler, öğretmenler, memurlar ve subaylar *(Schutztruppenoffizier)* vardı.

1969'da çıkmış olan bu Cambridge yayını Afrika'da sömürgeciliği incelemekte olduğu halde *sömürgecilikte sömürü olayının kendi sanki ön*

30 Sir J. A. R. Marriott, *Modern England: 1885 - 1939, a History of My Own Times*, London, Methuen, 1941, s. 88.

31 *Colonialism in Africa, op. cit.*, s. 107.

32 Henri Brunschwig, "French Exploration and Conquest in Tropical Africa from 1865 to 1898," *Colonialism in Africa, op. cit.*, s. 132 - 164.

plânda değilmiş gibi bir değerlendirmeye saparken, bizzat o sömürgeci dönemde Avrupa sosyalistleri bu oluşuma birtakım teşhisler koymuşlardı. Örneğin, *Alexander Helphand*[33] mevcut sermayeci düzende sömürülen halk yığınlarının ürettiklerinin ancak küçük bir oranını tüketebildiğini, yatırımlardan büyük kârlar sağlayan toprak ve sermaye sahiplerine ait paraların bundan böyle ancak Afrika gibi gelişmemiş topraklarda katbekat gelir getireceğini, bunun da emperyalist işgâller, savaş ve genel dünya bunalımlarına sebep olacağını yazıyor, sermayeci düzenin bu iç çelişisinin buhranlar ve devrimlerle son bulacağını söylüyordu. İngiliz yazarı *John A. Hobson* da[34] emperyalizmle ilgili ünlü çalışmasında Afrika'daki bölüşümü metropollerde bir araya sıkışmış büyük sermayenin deniz-aşırı ülkelerdeki yüksek kârlarıyla izah etmişti. Bir "reformcu" olan Rudolf Hilferding de[35] modern emperyalizmi sermaye ihracının bir ürünü olarak görüyordu. *Vladimir İlyiç Lenin*[36] ise, teknik ve örgütsel gelişmelerin eski rekabet sistemini tekelciliğe dönüştürdüğünü, üretimin kartel ve tröstlerin tekelinde toplandığını, endüstri üstündeki etkileri arttırmış olan bankaların hükûmetleri denetler duruma geldiklerini ve işçilerine emekleri karşılığında daha az ücret ödeyen sermaye sahiplerinin gelişmemiş dış ülkelerin sömürüsüne yöneldiğini yazıyordu. Emperyalist rekabet dünya savaşlarına, bu savaşlar da düzen değişikliklerine yol açacaktı. Hobson ve Hilferding'in düşündüklerinin aksine sermayeci düzenin sorunları reformlarla çözümlenemeyecek ve bu "sömürü-imparatorluk-savaş kısır döngüsü"nü sınıf mücadeleleri kıracaktı. Ancak, yüksek kârlar peşinde koşan emperyalizm ücretli kölelerinin bir kısmına ödün ve rüşvetler dağıtarak işçi saflarını bölmekte devam edecekti.

Çağımızdaki bazı Batı yazarlarının değerlendirmesi ise, bu bölümün başında belirtildiği gibi, sömürgeciliğin aslında sömürgecilik olmadığı anlamına gelen bir yaklaşımdır. Bugün, Batı'da üstünde daha çok durulan görüş geçen yüzyılki sömürgeci yayılmanın biyolojik bir genişleme, insanlığın kalkınmasına yardımcı olan bir araç ve genel refahı yayan bir aşama olduğudur. Örneğin, *Cambridge Tarihi*'nin öncülük ettiği bu yanılgıyı paylaşan başkaları sömürgecilik olmasaydı, Afrika'nın gelişmeden kalacağını öne sürerler.[37] Bu savlarının kanıtı olarak da, bağımsızlıklarını

33 Parvus [Alexander Helphand], *Marineforderungen, Kolonialpolitik und Arbeiterinteressen*, Dresden, 1898.

34 John A. Hobson, *Imperialism: a Study*, London, Allen ve Unwin, 1938 (ilk yayın: 1902).

35 *Das Finanzkapital*, Vienna, 1910.

36 *İmperializm: Kak Vısşaya Stadiya Kapitalizma.*

37 A. J. Hanna, *European Rule in Africa*, London, 1961, s. 12-13.

kazanmış olan Afrika ülkelerinin geri kalmışlığını gösterir, bunun nedeni olaraksa bizzat sömürgeleştirmeyi göstermekten kaçınırlar.[38]

Ekonomik Büyümenin Aşamaları adlı kitabın yazarı *W. W. Rostow*'a göre, Batı dünyası sömürge topraklarına "bir boşluğu doldurmak" *(to fill a vacuum)* için gelmiştir.[39] Yâni "kendi örgütlenemeyen (ya da örgütlenmek istemeyen) geleneksel bir toplumu, ihraç için üretim de dahil olmak üzere, modern ithal ve ihraç faaliyeti için örgütleyecekti." Amerika, Asya, Afrika ve Orta Doğu'nun yerli toplumları, 1900 yılına ulaşmadan önce dört-yüz yıl, ne Batı Avrupa ile iş yapacak, ne de onun silâhlarına karşı kendilerini koruyacak biçimde yapıya sahiplerdi. Rostow'a göre, "işte, bu yüzden, işgâl edilmiş ve örgütlendirilmişlerdi." Bu yazarın "sömürgeleştirme" sözcüğü yerine bazan "örgütlendirme" sözcüğünü tercih ettiği anlaşılıyor! Daha ilginci, başka bir Batılı yazar sömürgeciliğin sınıf temelini gizlemek isteyerek ama bu temel yerine kabul edilebilecek başka bir dayanak da bulamayarak sömürgeci oluşumun nedenlerini "çoğunlukla esrarlı" *(for the most part mysterious)* görerek sözü kestirip atar.[40]

Sömürgecilik ve Kapitalist Üretim Biçimi:

Hep aynı çevrelerin savunucusu olan bu yazarlar On-altıncı Yüzyıldan çağımıza kadar sürüp gelmiş olan uluslararası sömürü sistemi ile *kapitalist üretim biçimi* arasındaki bağlantıyı görmezlikten gelirler. Sömürgeciliğin ilk kökleri sermayeci sistemdeydi. Sermayeci toplum endüstri çağına girince, sömürgeler pazar ve ham madde kaynakları olarak önem kazandılar. Emperyalist dönemde ise, sömürgecilik tekelci sermayenin diktası altındadır. Avrupa'da ve Amerika'da emperyalizmi belirli bir toplumsal düzene bağlamaktan kaçınma eğilimi de bundandır. Örneğin, *Emperyalizmin Dokusu* adlı kitabın yazarı *E. M. Winslow* emperyalizmin kökeninin ekonomik olmadığı iddiasındadır.[41] Batı'nın bazı iktisat tarihi kitapları merkantilizmi ve sömürgeciliği sermayeci düzenin

38 Oysa, kapılarını türlü nedenlerin etkisiyle yabancılara kapayarak, kalkınabilmiş olan Japonya örneği bu savın yanlışlığını ortaya koymağa yeter. Çok kimsenin sözünü eder göründüğü, fakat okunduysa bile dikkatle incelenmediği anlaşılan ilk A.B.D. Başkanı George Washington'un "Elvedâ Konuşması" da, Amerikan ulusu için yapılan tavsiyelerin niteliği açısından ilginçtir. Norman A. Graebner, der., *Ideas and Diplomacy: Readings in the Intellectual Tradition of American Foreign Policy*, New York, Oxford University Press, 1964, s. 73 – 76.

39 W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: a Non-Communist Manifesto*, Cambridge, Mass., University Press, 1960, s. 108 – 112.

40 H. Lüthy, "Colonization and Making of Mankind," *Journal of Economic History*, December 1961, s. 486.

41 E. M. Winslow, *The Pattern of Imperialism: a Study in the Theories of Power*, New York, Colombia University Press, 1948, *passim.*

maddî çıkarlarına değil, bazı *kişilerin* —çıkar hesapları dışında— yürüttükleri *siyasete* bağlar.[42] Oysa, her ikisi de kapitalizmin gelişmesinde manifaktür döneminin yaratığıdırlar. Ticaret sermayesi sömürgeleri ilkel biçimde sömürmüş, onlarla eşit olmayan ticaret ilişkileri kurmuş, onların tarım ve el sanayii ürünlerini kendi çıkarlarının emrine vermiştir. *Endüstri devrimi* ise, bu denli ilişkiyi pekiştirip daha da ileri götürmüştür. Emperyalist devletler ve onların yanında yer alan yazarlar ise, sömürgeciliği kapitalizmden ayırma çabası içinde sömürü olayını sermayeci düzenin tümüne değil, belirli bir zamanda belirli bir özelliğine, ya da kişilerin gelip geçici saydıkları bir siyasetine, hattâ —yukardaki bazı iktibaslardan anlaşıldığı gibi — bir iş adamına bağlarlar. Konunun *köle ticareti* ve *jenosid* gibi yanları bile ikincil nedenlere bağlanır. Hele çağdaş kapitalizmi daha önceki yüzyılların sömürgeciliğinden apayrı ele alma eğilimi görülmektedir. Ancak, kendilerinin "olumlu" saydıkları bazı özellikleri kapitalizme bağlarlar. Neyin kapitalizmden doğduğu ve neyin de doğmadığı noktası ise, her yazarca kendi ilgi, çıkar ve yorumuna bağlı görünmektedir.

Burada kapitalizmin sömürgeler olmadan yaşayamayacağı savı ileri sürülmemektedir. Kapitalizm, bir sistem olarak, sömürgeler olmadan da oluşabilirdi. Fakat sömürgeciliğin kapitalizmin geliştiği bir çağda gerçekleşmesi *raslantı değildir.* Avrupa'nın teknik ve ekonomik üstünlüğü bu ülkelerin egemen sınıflarına Afrika gibi kıt'aların işgâli ve halklarının kölcleştirilmesi fırsatını vermiştir. Emperyalizmin teorisyenleri ise, bu bağlantıyı ters sunarlar. Onlara göre, sömürgecilik kapitalizmin bir sonucu da değildir, önemli bir yan nedeni de. Üstelik, bütün ulusları endüstri toplumu içine çekmek gibi *faydası* da olmuştur. Gene onlara göre, bu yüzden Batılılar gittikleri yerlerde karşı koymalarla karşılaşmamışlardır.[43] Bu yanlış savın karşısına Fas'ta Rif Cumhuriyetinden Somali'de Muhammed Abdullah Hassan'a, Libya'da Muhtar'dan Kongo'da Kibangu'ya, Güney Afrika'da Basuto'ların direnmesinden İtalyanların Etyopyadaki yenilgilerine kadar bu kitabın önceki bölümlerinden sayısız örnekler çıkarılabilir.

Emperyalist devletlerin yazarları kendi ülkelerinde sömürgeciliğe karşı çıkmış, fakat etkili olamamış akımların varlığını sermayeci düzenin olumlu bir yönü olarak sergilemektedirler. Örneğin, İngiltere'de pahalıya mal olacak sömürge savaşları yapmadan ve kalabalık bir yönetici-

42 Örneğin, John Fred Bell, *A History of Economic Thought*, New York, Ronald Press, 1953, s. 77 - 120 ve d.; Lewis H. Haney, *History of Economic Thought*, New York, Macmillan, 1922, s. 103 - 135.

43 Örneğin: Hanna, *op. cit.*, s. 490.

kadro beslemeğe hacet kalmadan da sırf ticaretin "bırakın geçsin - bırakın yapsın" *(laissez passer-laissez faire)* ilkelerine uyarak aynı sonuçların alınabileceğine inanan bir zümre de *(the Manchester free traders)* vardı.[44] Önce, bunlar sömürüye karşı değildiler; sadece, ekonomik araçların yeterliliğine inanmışlardı. İkinci olarak, bunların görüşleri iktidara aday siyasî partileri etkileyemedi.[45] Aynı biçimde, Fransa'da Aydınlanma Çağı'nda görülen sömürgeciliğe karşı görüşler de feodal rejime cephe alan çevrelerden doğmuş olup, burjuvazinin egemen sınıf olarak yerini almasıyla ortadan kalkmıştı. Kalıcı olmayan bu görüşlerin yüzeysel "anti-koloniyalizm"i sermayeci düzenin içinde saklı olan dış sömürü gerçeğini gizleyememektedir.

Bazı yazarların "tarafsızlık" ve "bilimsellik" perdesi altında "birçok unsurların etkisi" ya da "çok-yönlü anlatım" savları da dış sömürünün kapitalizm geliştikçe artmış olması karşısında inandırıcı olamamaktadır.[46] Bu sömürünün yer yer yok olması ve yer yer azalması ise, önceki bölümdeki örneklerde görüldüğü ve daha ilerde görüleceği gibi, ulusal kurtuluş mücadelelerinin başarılarından ötürüdür, yoksa emperyalizm özüyle uyuşmayacak biçimde nitelik değiştirerek sömürgelere adım adım bağımsızlık armağan etmiş de değildir.

1945 yılını izleyen "soğuk savaş" döneminin Batı Avrupa ve özellikle Amerikan yayınları sömürgecilik ve emperyalizm konularının daha önceki yıllara oranla pek az ele alındığını, bu yayınlarda tekellerle emperyalist dış politika arasındaki bağlantıların kaybolmağa yüz tuttuğunu gösterir. Wright, Schuman, Padelford, Lincoln, Morgenthau, Hartmann, Moon, Strausz - Hupé ve Possony gibi yazarlara göre, ya serbest rekabet tekelci kapitalizmle sonuçlanmamıştır, ya malî sermayenin Afrika ülkeleri gibi gelişmemiş bölgelere olumlu katkıları olmuştur, ya ekonominin tarihsel gelişim üstünde önemli bir rolü yoktur, ya da varsa bu rol kapitalist üretim biçimiyle bağlantılı değildir ve genişlemenin nedenleri *insancıl* ve *stratejik* olanlardan *demografik* ve *psikolojik* nedenlere kadar türlü türlüdür. Bu görüşler Batı âleminde bir burjuva sınıfının varlığını inkâra kadar varmaktadır.[47]

44 Örneğin: George Catlin, *The Story of the Political Philosophers*, New York, Tudor, 1939, s. 405 – 406; Guido de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, Boston, Beacon Hill, 1959, s. 123 ve d.

45 Ama konu sömürgelerdeki ekonomik hayata hükûmet müdahalesinin yapılmamasına ilişkin Manchester okulu görüşlerine gelince, bunlar kabul edilerek sömürge topraklarında feodalizm ve kalıntıları korunmuş oluyordu.

46 *Colonialism in Africa, op. cit.*, s. 127 – 128.

47 Bu görüşlerin eleştirisi: V. Semyonov, *Problema klassov i klassovoy barbu f sovremennoy burjuaznoy sotsiologii*, Moskva, 1959.

Ekonominin siyasal eylem üstündeki etkisini kabul eden Batılılar ise, bu etkiyi ya asgarîde tutmağa ya da yabancı yatırımı gibi bir olayı "filântropik" bir anlatım içinde sunmağa çalışmaktadırlar. Çeşitli Batılı yazarlar sömürgeciliğin nedeni olarak, kendi *kişisel* tercihlerine göre, başka başka nedenleri öne sürmektedirler. Bunlar içinde sömürgeciliği "iyilikseverliğe ve saldırgan bir iyilikseverlik"[48] dediği şeye bağlayanlar bile eksik değildir. Bu tutum uluslararası politika ve tarih incelemesinde *objektif* ölçülerin yerine *subjektif* yargıları oturtmak demektir. Sömürgeciliğin en çıplak kötülüklerini ise, bazı yöneticilerin sırtına yükleyerek egemen sistemi ve bu sistemin uygulayıcısı olan hükûmetleri sorumluluktan kurtarma çabası da yaygındır. Örneğin, yazar A.J. Wills Orta Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde Cecil Rhodes'un rolünü eleştirir gözükürken, İngiliz hükûmetini barışçı, âdil ve koruyucu olarak sunmaktadır.[49] Bu mantığa kalırsa, hükûmetler birtakım temsilcilerinin saldırgan hareketlerinden sorumlu tutulmamalıdırlar.

W. K. Hancock gibi sermaye ihracını geçen yüzyılların sömürgeciliğiyle ilişkili bulmayan yazarlar da vardır.[50] Bu yazar okuyucuyu sermaye olayının İngiliz emperyalizmi ve Afrika gibi bir kıt'anın paylaşılmasında bir rol oynamadığına inandırmağa çalıştıktan başka, İtalya gibi kendi dışardan sermaye kabul eden ülkelerin de Afrika'da emperyalist politika gütmüş olmalarına değinmektedir. Resmî görevinden ötürü[51] görüşleri bir hayli kısıtlı kalan bu yazarın, kendileri sömürüye hedef olan bazı devletlerin başkalarına karşı sömürgeci bir politika izlemelerinin pekâlâ mümkün olduğunu bilmesi gerekirdi. Öte yandan, D.K. Fieldhouse gibi yazarlar bilime biraz saygı göstererek, sermayenin hiç olmazsa sözünü etmekte, ancak konuyu yalnız "sermaye ihracı ihtiyacı"[52] ile bağlayıp kapatmağa çalışmaktadırlar. Gene aynı yazar İngiliz yatırımlarının çoğunun yeni işgâl edilen Afrika topraklarında değil, Avustralya gibi daha eski kolonilerde yapılmış olduğunu da hatırlatmaktadır. *Simon Nowell-Smith* aynı çaba içinde şunları söylemektedir:

> "[İngiltere'nin] On-dokuzuncu Yüzyılın sonunda, ihraç ettiği kendi ürünlerinin üçte-biri, hâlâ,...Avrupa'ya yollanıyordu. Beşte-birinden biraz fazlası Asya'ya, gene beş-

48 Moon, *op. cit.*, s. 74.

49 A. J. Wills, *An Introduction to the History of Central Africa*, London, Oxford University Press, 1973.

50 W. K. Hancock, *Wealth of Colonies*, Cambridge, 1950.

51 Yazar İngiliz Uluslar Topluluğu Çalışmaları Enstitüsü (I. C. S.) müdürlüğü yapmıştır.

52 D. K. Fieldhouse, "Imperialism: an Historiographical Revision," *Economic History Review*, C. XIV, No. 2 (1961), s. 195.

te-birinden biraz azı da Amerika'ya gitmekteydi; geri kalanı da Afrika ve Avustralya arasında aşağı, yukarı eşit olarak bölünmekteydi."[53]

Bazı ulusları sömürgeciliğe iten nedenler sermaye ihracının başlamasıyla sona ermemekte, eski nedenlerin üstüne tekelci kapitalizmden doğan yenileri eklenmektedir. Böylece, sömürgecilik yalnız sermaye ihracı ve yatırım alanlarının paylaşılmasıyla değil, yüksek kârlar edinme, ham madde kaynakları ve pazarların bölüşülmesi ve milyonlarca yerlinin köleleştirilmesiyle de izah olunmalıdır. Sadece sermaye ihracı ihtiyacı yoluyla bir anlatım eksik ve yanlış bir yaklaşımdır. Ne var ki, Rostow gibi yazarlar bunun rolünü bile inkâr etme çabası içindedirler.[54]

Fieldhouse ve Nowell-Smith'in İngiliz sermayedarlarının Avustralya ve Kanada gibi eski kolonilerde Afrika'dan daha fazla yatırım yapmış olduklarına dair sözlerine gelince. Blaug,[55] Nurkse,[56] Hanna,[57] Segal ve Simon[58] tarafından daha önce öne sürülmüş olan bu sav yeni olmadığı gibi, istatistikî bir aldatmacadan da öteye geçemez. Afrika'ya ihraç edilen sermaye, öteki kıt'alardaki yatırımlara oranı ne olursa olsun, Fas'tan Umud Burnu'na kadar bu kıt'ayı ve geleceğini etkilemiştir. Bu etki, rakamların ifade ettiğinden daha fazladır. Kaldı ki, bankalar yoluyla yapılan soygun hiç de küçümsenecek miktarlarda değildir. Önceki bölümlerdeki örneklerden de anlaşılması gerektiği gibi, birçok büyük yabancı banka Afrika'nın soyulmasında önemli roller oynamışlardır. *Karl Popper*'in İsviçre, İsveç ve Norveç gibi sömürgesi olmayan Avrupa ülkelerinin de sömürgesi bulunan Belçika kadar zengin oldukları, böylece sermayeci Avrupa toplumlarının zenginliklerini sömürgelerine borçlu olamayacaklarına dair görüşü de[59] doğrudan doğruya sömürge sahibi olmayan bazı devletlerin uluslararası tekelci sermayenin sömürüsünden türlü yollarla paylar al-

53 Simon Nowell-Smith, *Edwardian England: 1901 - 1914*, London, Oxtord University Press, 1964, s. 108.

54 Rostow, *op. cit.*, s. 110.

55 M. Blaug, "Economic Imperialism Revisited," *Yale Review*, Spring 1961, s. 341 - 342.

56 Ragner Nurkse, "International Investment Today in the Light of Nineteenth-Century Experience," *Economic Journal*, C. LXIV (December 1954), s. 750; ----------, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford, Basil Blackwell, 1955.

57 *Supra.*, dn. 37.

58 H. H. Segal ve M. Simon, "British Foreign Capital Issues: 1865 - 1894," *Journal of Economic History*, December 1961, s. 574 - 576.

59 Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, C. II, London, Routledge ve Paul, 1962, s. 181.

dıkları gerçeği karşısında ciddî sayılamaz. Gereği gibi eleştirilmiş olan[60] Popper'in sömürge sahibi olmayan ve hukukî tarafsız İsviçre'nin payına bile deniz-aşırı sömürülerden küçümsenmeyecek miktarlar düştüğünü bilmesi gerekirdi.

Sömürgeciliğin mâzur gösterilmesinde, "stratejik" nedene de büyük yer ayrılmakta, Afrika'nın ve sömürülen öteki toprakların bölüşümü savunma tedbirleri çerçevesinde geçiştirilmek istenmektedir. Birçok yayınlarda "Robinson - Gallagher teorisi"[61] diye atıfta bulunulan[62] görüş genişlemenin ekonomik yorumunu "şaşırtıcı" diye reddetmekte, İngiliz Hükûmetinin Afrika ile ilgisini "Hindistan'ın savunması" sözcüklerine bağlamağa çalışmaktadır. Yâni, İngiltere Süveyş Kanalı ile yalnız "güvenlik" açısından ilgilenmiş, Mısır'a asker yollamak ve sonra da Sudan'a girmek "zorunda" kalmıştı. Bu görüşe göre, İngiltere'nin İskenderiye'den Umud Burnuna kadar bir sömürgeler zinciri kurmak istemesi, Fransa ile Façoda yakınlarında karşılaşması, başka yerlerde Fransız, İtalyan ve Alman çatışması, hep "güvenlik" ve "rekabet" ile anlatılmakta, bundan öteye gidilmemektedir. Demek ki, İngiltere koca Afrika kıt'asını en kuzey ucundan en güney noktasına kadar sömürgeleştirir, Hind Okyanusuna açık limanları ele geçirir, hattâ daha sonra Hong-Kong'a kadar birçok yere sahip çıkarken, hep şu "Hind yolu"nu koruyor, hep "savunma" gereği hareket ediyordu! Bu anlatıma Cambridge Üniversitesinin yayınladığı *Afrika'da Sömürgecilik* başlıklı araştırma da katılmaktadır. Şu satırları okuyalım:

> "İngilizleri Umud Burnuna iten stratejik düşüncelerdi. Strateji açısından, Mısır daha önemliydi. İngilizlerin geçici bir işgâl için yolladığı kıt'alar onları orada kalmaya sevkeden nedenler buldular. 1880'lerin başlarında, İngiliz deniz plânlayıcıları İstanbul'u, artık, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun anahtarı olarak kabul etmiyorlardı. İsken-

60 Popper sosyalizmi eleştirenler içinde en ciddî sayılan ve düşünce açısından Marx'tan önceki yıllara dönmenin artık olanak-dışı kaldığını kabul edecek kadar bazı başka anti-Marksistlerden ayrılan bir yazardır. Savlarından bazıları başkalarınca da yapılmış olan daha önceki eleştirilerin tekrarı ise de, *Bilimsel Buluşun Mantığı* adlı (İngilizcesi: *Logic of Scientific Discovery;* aslı: *Logik der Forschung)* çalışmasıyla çağdaş Batı düşüncesini bir hayli etkilemiştir. Ancak Popper'in eleştirisi için bak: Maurice Cornforth, *The Open Philosophy and the Open Society,* London, Lawrence ve Wishart, 1968. Bu kitabın sunuluşu için: I. Solne, "Marxism: Fusion of Science and Revolutionism," *World Marxist Review,* C. XII, No. 2 (February 1969), s. 49 – 50.

61 Ronald Robinson ve John Gallagher, *Africa and the Victorians: the Official Mind of Imperialism,* London, Macmillan, 1961, s. 470.

62 Marcus Cunliffe, *The Age of Expansion: 1848 – 1917,* London, Weidenfeld ve Nicolson, 1974, s. 131-134.

deriye'ye bakıyor ve Süveyş Kanalını imparatorluğun belkemiği olarak görüyorlardı. İngilizler Mısır'a Hindistan deniz yolunu korumak için girmişlerdi. Fakat Mısır'a müdahale onların, çok geçmeden, Uganda ve Sudan'a akmalarına da sebep oldu."[63]

Yeni Cambridge Modern Tarihi de bu yanlış ve belirli bir amaç güden yorumu "bilimsel bir görüntü" içinde anlatmaktadır. Tuhaftır ki, Cambridge Tarihi'nin eski[64] ve yeni[65] baskıları Afrika'nın paylaşılmasını başka başka anlatmaktadırlar. Birinci baskı İngililtere'nin "uygarlaştırma" görevinden de söz etmekle birlikte, Avrupa devletlerinin yayılma politikalarını *ekonomik* nedenlere bağlamıştır. Ama gene sömürgeciliğin kaynağı olarak kapitalizm gösterilmemiştir. Yeni baskı ise, kıt'anın paylaşılması olayının anlatımını Avrupa toplumlarının dışında aramakta, suçu da Afrika'nın *kendinde* bulmaktadır. Mısır'da Hidiv zayıflayarak İngiliz müdahalesini bir çeşit "davet etmiş", Güney Afrika'da ise İngiltere'ye karşı konması üzerine bu devlet daha da ilerleyerek Nyasaland'a varmak zorunda kalmıştır. Afrika'daki "zamansız" (yani, erken) ulusçu akımlar Avrupa ülkelerini tepkilere sevketmiş ve İngiltere de, Fransa da, Mısır ve Sudan ya da Tunus ve Cezayir olsun, buraları hiç işgâl etmek istemedikleri halde, sömürge imparatorluklarına katmaktan başka bir çıkar yol görememişlerdir. Bu anlatıma bakılırsa, Avrupa hükûmetleri hele 1884 - 1885 Berlin Kongresinde Afrika'nın paylaşılmasını karar altına aldıkları bir sırada, hiç de böyle bir şey yapmak istememekteydiler.

Mısır'ın İngilizler tarafından işgâli olayının İngiliz yayınlarında anlatılışı tarih yazmak yerine propaganda yapmanın iyi bir örneğidir. *Cambridge Tarihi*[66] ve İngiliz - Mısır ilişkilerine[67] eğilen öteki yayınlar *T. Rothstein*'in[68] bilimsel çalışmasını görmezlikten geliyorlar. İngiltere, *Cambridge Tarihi* yazarlarının uyandırmak istediği kanının aksine, Mısır'a Hidiv İsmail'in yabancı bankalara borçlu olmasından faydalanarak girmiş, rakibi Fransa'yı saf dışı bırakarak egemenlik kurmuş, burada kaldığı sürece kendi çıkarlarına hizmet etmiş, köklü bir geçmişi ve zenginliği olan Mısır'ı fukaralığa boğmuştur. İngiltere'nin Fransız rekabetinden[69] korkarak Mı-

63 *Colonialism in Africa, op. cit.*, s. 126.

64 *The Cambridge Modern History*, C. XII, 1910, s. 658 ve d.

65 *The New Cambridge Modern History*, C. XI, s. 593.

66 *Cambridge History of the British Empire, op. cit.*, s. 554 – 555, 583 – 592, 597 – 602, 622 – 629.

67 Örneğin: J. Marlowe, *A History of Modern Egypt and Anglo – Egyptian Relations: 1800 – 1953*, New York, 1954; *Colonialism in Africa, op. cit.*, s. 7, 126, 156.

68 T. Rothstein, *Egypt's Ruin* , London, 1910.

69 B. A. Tsinman, *Barba Anglii i Franstsii iz-za Yegipta: Sentyabr 1882 – Avgust 1887*, Leningrad, 1952.

sır'a müdahaleyi koşullar olgunlaşıncaya kadar *ertelemesini* yazar *J. Marlow*'un Majestelerinin Hükûmetinin bu kuzey Afrika devletinin haklarına saygı biçiminde yorumlayarak okuyucuya sunması çirkin bir propagandadır.[70]

İngiliz Dış İşleri Sekreteri Edward H.S.S. Derby 1876'de "Mısır'da kesintisiz yol hakkı" istediklerini ve başka bir yabancı devletin varlığını hoşgörü ile karşılayamayacaklarını söylemişti.[71] Bu, küçümsenebilecek bir söz değildi. Mısır bir Avrupa sömürgesi olmuştu; İngiltere, şimdi, orada tek başına sözsahibi olmak istiyordu. Daha 1870'de Mısır'da yaşayan 100,000 kadar yabancıyı koruyan on-yedi konsolosluk açılmıştı. Süveyş Kanalı, Hidiv İsmail ve onun hükûmetini avuçları içine almış olan Fransızların elindeydi. Gerçi Benjamin Disraeli 1875'de kanal paylarından 176,602'sini satın almıştı ama, 1878 Berlin Konferansında Fransa Mısır'ın gündeme alınmasını engelleyebilmişti. 2 Mayıs 1878'de kurulan ve Mısır'ın borçlarını ele alacak uluslararası komisyonda *(Caisse de la Dette Publique)* ancak bir İngiliz (Evelyn Baring) temsilcisi bulunuyordu; onu da İngiliz Hükûmeti değil, İngiliz hisse senedi sahipleri atamıştı. Ancak, Mart 1878'de İngilizler ve Fransızlar bir karma soruşturma komisyonu kurmuşlardı. Bu komisyon, kısa sürede, resmî bir Mısır kuruluşuymuş gibi hareket etmeğe başladı. Hidiv alacaklılarının elinde tutsak olmuştu. Kabinesinde (Nubar Paşa, Rivers Wilson ve de Blignières gibi) Hıristiyan bakanlar vardı. Hidiv kendi yararına düzenlenen iki halk gösterisinden sonra, bu Hıristiyan bakanları azletmeyi başardı. Ancak, Osmanlı Sultanının (İngiliz baskısıyla) Hidiv İsmail'i 26 Haziran 1879'da görevinden uzaklaştırmasıyla yerine getirilen Tevfik İngiliz - Fransız ikili denetini kabul etmişti. Arabî Paşa'nın Eylül 1881'de milliyetçilerin temsilî hükûmet ve daha büyük bir yerli ordu önerilerini Tevfik'e onaylatması üzerine, İngiliz savaş gemileri İskenderiye önünde belirivermişlerdi. Ortak bir müdahale İngiltere'yi Mısır'ın tek egemeni yapamazdı. İngiltere Fransa'nın ortak müdahale önerilerine bundan ötürü itibar etmemişti. İngiltere *tek başına* müdahale istiyor ve bunun için fırsat kolluyordu. 11 Haziran 1882 tarihinde İskenderiye limanında yabancılara karşı bir gösteriyi el altından kışkırtması ve bu kez Amiral Seymour komutasında bir filo yollayarak kıyıya ayak basma olanaklarını araması da bundandı. İngiliz askeri gûya Avrupalıları savunmak için Mısır'a ayak basacaktı. Arabî Paşa'nın gösteri yapanları dağıtmağa çalışmak istemesinin nedeni de buydu. İngiliz amirali kâh kıyıdaki kale toplarının kendi gemilerine doğrultulduğunu, kâh Arabî Paşa'nın denizdeki feneri söndürmeğe çalıştığını ileri sürerek müdahale

70 Marlowe, *op. cit.*, s. 95.
71 *The New Cambridge Modern History*, C. XI, s. 583.

yolları aradı durdu. Ve nihayet kente silâhlarını çevirerek bombardımana başladı. *Cambridge Tarihi* 11 Haziran kışkırtmasını sessiz geçiştirmeğe çalışarak İngiliz Hükûmetinin Gladstone'un özgürlük doktrini (!) ve "Mısır Mısırlılarındır" inancı arasında sıkışıp kaldığını ve bir yanda kendi ilkelerinin, öte yanda Fransızların baskısını duyarak, "kendini tek başına Mısır'ı işgâl etmiş durumda bulduğunu" yazacak kadar ciddiyetten uzaktır.[72] Hatırlamalı ki, İngiltere 11 Temmuz bombardımanından sonra Mısır'a Sir Garnet Wolseley komutasında birlikler yollamış ve Arabî Paşa'nın kuvvetleri 13 Eylülde Tel el-Kebir'de çevrilmişti. İngiliz devlet adamı George L. G. Granville'in 3 Ocak 1883'de yabancı devletlere yolladığı açıklamada İngiltere'nin Mısır'ı işgâlinin geçici olduğu söyleniyorsa da, bu devlet tek başına müdahaleyi başarmış olup, buradan çıkma niyetlisi de değildi. Daha sonraki olayların da kanıtladığı gibi, gerçek buysa da, *Cambridge Tarihi* son baskılarında bile bu propaganda çizgisinden şaşmamakta, bu görüşü, tabiidir ki, ikincil Anglo-Sakson yazarları tekrarlamakta[73], onlar da başkalarını yanıltmaktadırlar. Mısır'a böyle giren İngiltere bu topraklardan Yirminci Yüzyılın ikinci yarısında çıkartılmıştır.

Konunun gene garip bir yanı da İngiltere'nin burada kalmağa çabaladığını gösteren kanıtlar ortadayken, aynı yazar çevrelerinin İngiltere'nin Mısır'ı hep terketmek istediyse de bir türlü fırsatını bulamadığına okuyucuyu inandırmağa çalışmalarıdır. İngiltere'nin yerleşmesi olayını yönetim hakkında yanlış yorum ve sunuşlar izlemektedir. Lord Cromer'in sulama projeleri İngiliz gelirlerini arttırmak, Kitchener'in yeni bir Yasama Meclisi kurma düşüncesi de toprak ağalarının temsilcilerini oraya sokmak için düşünülmüştü. Birinci Cihan Savaşı gelip çattığında Mısır her yıl nüfusunun yarısının tüm geliri kadar zenginliğini dışarıya boşuna akıtır duruma gelmişti.[74] Aynı Anglo - Sakson yayınları Mısır'ın endüstrileşmesinin ne denli engellendiği noktası üstünde de durmamayı yeğlemektedirler. Ama 1952'yi izleyen birkaç yıl içinde bile Mısır'da tüm İngiliz yönetimi sırasında yapılan fabrikaların birkaç katının gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Afrika'nın sömürgeleştirildiği dönemde en dikkate değer konulardan biri olan *köle ticareti* ile ilgili olarak Batı yayınları yanlışlarla doludur. Batı yazarları, önce, Eski Çağların köle düzeni, yâni ilkel-komünel toplumların bozulmasıyla ortaya çıkan kölelik ile Afrika'da yabancılara

72 *Cambridge History of the British Empire*, C. III, s. 109 ve d.

73 George E. Kirk, *A Short History of the Middle East: from the Rise of Islam to Modern Times*, London, Praeger, 1959, s. 107 ve d.

74 L. A. Freedman, "Eksport Kapitala i Kalaniyalnaya Ekspluatatsiya Yegipta f *1882 – 1913* Gadu," *Imperializm i Barba Raboçeva Klassa*, Moskva, 1960, s. 199 ve d.

ait çiftliklerde, ilk sermaye birikimi dönemi ya endüstri devrimi yıllarında, köle çalıştırılmasını biribirine karıştırarak ve sanki aynı şeylermiş gibi değerlendirmektedirler. Oysa, Eski Çağların köleci düzeninde önemli olan bir ürünün kullanım değeriydi, değişim değeri değil. Üretimin kendi de sınırsız bir emeğe ihtiyaç göstermiyordu. Afrika'daki kölelik Avrupa'daki kapitalist sistemi temsil edenlerin kurduğu bir biçimdi. Batı Avrupa'da maskeli bir ücret köleliği hüküm sürerken, Afrika ve Amerika'da apaçık kölelik uygulanmaktaydı. Köle, Eski Çağlarda olduğu gibi değil, kapitalizmin tüm özellikleriyle sömürülüyordu. Bu yüzden, Batılı yazarların Afrika'da köle ticaretini önemsizmiş gibi geçiştirmeğe çalışmaları[75] yüz milyon kadar zencinin hayatına mal olmuş olan büyük bir olayın ne derece hafife alındığını gösterir. Üstelik, bu yazarlara göre, köle ticareti Afrikalıların kendileri için de faydalı (!) olmuş, sür'atli nüfus artışlarını önlemiş, fakirliğin son haddini bulmasını engellemiştir.[76] Gene onlar köleliğin yasaklanmasını Batılıların gayretiyle izah etmekte, köleliğin bütün dünyadan kaldırılmasının, objektif olarak, endüstri sermayesinin yararına işlediğini gizlemektedirler. Köleliğin yasaklanmasını hiç bir çıkar çevresine bağlı olmadan subjektif olarak isteyenler de *(abolitionists)* olmuştur.[77] Ancak bu iyilikseverlik de, son tahlilde, yâni objektif değerlendirmede, koloniyal tipte bir sömürüden endüstri kapitalizmine özgü bir sömürüye geçişi kolaylaştırmaktan ibarettir. Değişikliği doğuran asıl itici güç köleliğin büyüyen burjuva endüstri sınıfı için *artık yararlı olmamasıydı*. Belki toprak aristokrasisi köleliği korumada direnecek, fakat ekonomik etkenliğini gittikçe ortaya koyan yeni egemen sınıf ücretli işçi çalıştırılmasını daha kârlı bulacaktı. İşte, Batı yayınları köleliğin ortaya çıkması suçunu Afrikalılara yükler, hattâ köle ticaretini onlar için faydalı bulurken, köleliğin kaldırılmasından şeref payını gene sömürgeciliğin kendine vermek istemekte, bilimsel anlatımdan bu kez de uzak durmaktadırlar. Kaldı ki, Batılılar köleliğin devamında asıl kendileri için fayda gördükleri yerlerde bu çağ-dışı yöntemi *sürdürmüşlerdir* de.[78]

75 Örneğin: Zoe Marsh ve G.W. Kingsnorth, *An Introduction to the History of East Africa*, Cambridge, University Press, 1957.

76 J. D. Fage, *An Introduction to the History of West Africa*, Cambridge, University Press, 1955, s. 85.

77 Vernon Louis Parrington, *Main Currents in American Thought*, C. II, New York, Harcourt, Brace and Co., 1930, s. 333 ve 337; John P. Davis, *The American Negro Reference Book*, New Jersey, Prentice-Hall, 1966, s. 22, 362, 398 - 399, 868 - 869.

78 Kölelik Mozambik, Sudan, Zanzibar, Rio de Oro, Senegal, Dahomey, Libya ve Tanganyika, hattâ Mısır'da sürüp gitmiş, zorla çalıştırma hemen hemen her yerde mümkün ve faydalı olduğu ölçüde uzatılmıştır. Fransız Afrikasında işkence ve zorla çalıştırma 1946'ya kadar yaşamış, 1951 tarihli bir Birleşmiş Milletler yayını da köleliğin hâlâ devam ettirildiğini belirtmek zorunda kalmıştır. (United Nations, Economic and Social Council, 13th Session, *Report of the Ad Hoc Committee on Slavery*, 1951, s. 5.)

Hele Afrika'nın paylaşılmasının gerisinde "insancıl" duygulardan hareket edildiğine dair olan kitap ve makaleler kesinlikle reddi gereken niteliktedir. Bazı yazarlar sömürgeci savaşları "barbarlığa" karşı mücadele olarak gösterirler.[79] Eski sömürgelerle kurdukları birliği "Birleşmiş Milletler'in benzemesi gereken" hür topluluk olarak bile görenler vardır.[80] Rhodes[81] ve Johnston[82] gibi sömürgecilerin Afrika'daki faaliyetleri halk ağzında "toz pembe" denilen bir gözle yazılmış, bu kişilerin varsa, olumlu yönleri biyografilerinin ekseni yapılmıştır. Öte yandan, bazı Batı yayınları emperyalist siyasetin kökeninde "filantropi" olamayacağını belirttiler. Ancak, bunların da amacı gerçeğin bir kısmını kabul ederek objektiflik kanısını uydurmak ve temel sorunlardaki yanlışlıkların ve propagandanın kabul edilmesini kolaylaştırmaktan ileri gitmemektedir.[83] Avrupalıların Afrika'ya iyi niyetlerle gelmediklerini teslim edenler yabancıların varlığını yerliler için gerekli ve faydalı görerek sömüren ile sömürülenin haklarının aynı olabileceği gibi kabul edilmez bir noktadan hareket etmektedirler. Batılı yazarlar yerli halkı yer yer topyekûn ortadan kaldıran savaşlarda bile bir hikmet bulmakta, bunların Afrikalılara Batı'nın ne denli ilerlemiş olduğunu göstererek ders almalarına yardımcı olacağını ileri sürmektedirler.[84] Batı'da yayınlanan aşağı yukarı tüm incelemelerin Afrika'nın sorunlarının sözünü ederken bazan bir hayli uzun tutan listelerin içine asıl ana sorunları, sanki sözleşmiş gibi, katmamaları bu araştırmaların bilimselliğinden kuşku duyuracak nitelikte bir unutkanlıktır.

Bu kitabın önceki bölümlerinde Afrika ülkeleri teker teker ele alınırken her birinde görüldüğü gibi, yerli toplumlar plânlı bir tek-tip üretime zorlanmıştır. Batılıların böyle temel bir zorlamanın yarattığı sorunların nedenlerine inmekten kaçınmaları bir rastlantı değildir. Aynı biçimde, yabancıların el koydukları verimli Afrika topraklarının istatistiklerinde de yanlışlar vardır. Örneğin, Avrupalıların yerleştirilmesi ve tarım

79 Örneğin: Charles Edmund Carrington, *The British Overseas: Exploits of a Nation of Shopkeepers*, Cambridge, University Press, 1950, s. 660.

80 D. Taylor, *The Years of Challenge: the Commonwealth and the British Empire*, London, 1959, s. 248.

81 J. G. Lockhart, *Cecil Rhodes*, London, 1946.

82 R. Oliver, *Sir Harry Johnston and the Scramble of Africa*, London, 1959.

83 Örneğin: F. D. Lugard, *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, London, Blackwood, 1929. Yazar Avrupalıların Afrika'ya insancıl amaçlarla gittiklerini kabul etmemekle birlikte, kitabının adından da anlaşılabileceği gibi, Avrupa'nın Afrika'daki varlığının "ikili" bir hedefe, yâni hem Batı, hem de Afrika halklarının hayat standardını yükseltmek hedefine yöneldiğini söylemektedir.

84 W. M. Macmillan, *The Road to Self-Rule: a Study in Colonial Evolution*, London,1959, s. 22.

için el konan toprakların oranı ülkenin *genel* yüzölçümüne göre verilmekte ve söz konusu gasbın böylece ufak gözükmesi sağlanmak istenmektedir. Oysa, olayın ülke ekonomisi üstündeki gerçek etkisi bu karşılaştırmanın tüm yüzölçümle değil, yalnız verimli topraklarla yaptırılmasını gerektirir.[85] Örneğin, İtalya'nın Libya'ya ne denli el koyduğunu anlamak için yabancı göçmenler için ayrılan toprakları büyük çoğunluğu çöl olan tüm Libya ile değil, oturulabilir ince kıyı şeridiyle karşılaştırmak gerekir.

Aynı biçimde, Batılı yazarlar, genellikle yerlilerin eğitimini neden plânlı biçimde engelledıklerini de anlatmaktan kaçınmaktadırlar.[86] Gene Batılı yazarlar arasında Afrika'nın bölünüp paylaşılmasının aslında bir birleştirme ve bütünleştirme olduğunu savunanlar da vardır. Örneğin, Hanna Avrupalılar arasındaki andlaşmalar kıt'ayı sınırlarla böldüyse de, kişilerin bir yerden bir yere göç etmekte özgür olduklarını söylemektedir.[87] Burada kastedilen iş ve yiyecek bulmak için başka diyarlara göç etmek *zorunda kalan* yerli işçi ve köylülerdir. Sömürgeci mantığı bu zorunluluğu "özgürlük" ve "bütünleşme" olarak görmekte ve göstermektedir.

Afrika'nın Kurtuluşuna İlişkin Yanlışlar:

Nihayet, *Afrika'nın kurtulması* konusunda da Batılı yazarların üstünde önemle durulması gereken yanlışları vardır. Bununla ilgili olarak ilk konu bazı Batılıların, örneğin *misyoner* örgütlerinin sömürgecilikle ilişkileridir. Cambridge Afrika tarihine göre, İngiliz misyoner hareketinin hedefi anayurttaki hizmetleri sömürgelere de yaymaktı. Almanya'da, örneğin, *Friedrich von Bodelschwingh* adlı soylu bir toprak sahibi papazlığı ve "ruhsal kalkınmayı" *(Innere Mission)* seçerek bu "kalkınma"nın Afrika'ya da yayılmasını istemekten başka bir şey yapmamıştı. Misyonerler "cadı"ların ve ikizlerin öldürülmesini ve yamyamlığı engellemek gibi olumlu hizmetlerde bulunmuşlardı. Aynı çevreler Rhodes ve Lugard'ın papaz çocukları olduklarını da belirtmekten geri kalmamaktadırlar. Cambridge Afrika Tarihi misyoner sömürge yöneticisinin portresini şöyle çizmektedir:

> "Sömürge yöneticisi, ister dindar olsun ister olmasın, hem kendi ülkesine, hem de sömürgelere hizmet ettiğine inanıyordu. Sadece para kazanmak imparatorluk için yeterli

85 Örneğin: J. C. Taylor, *The Political Development of Tanganyika*, Stanford, 1963, s. 55 ve d.

86 Öte yandan, L. Wolff'un şu sözü doğrudur: "Afrika'da hiçbir Avrupa hükûmetinin yerliyi eğitmeğe başlamak için ciddî bir çaba göstermediğini söylemek bir abartma değildir." *Imperialism and Civilisation*, London, 1928, s. 89.

87 A. J. Hanna, *European Rule in Africa*, London, 1961, s. 13.

bir mazeret olamazdı. Fethedenin de bir misyonu olmalıydı; yönetmek aynı zamanda hizmet etmekti... İmparatorluk ilerleme demekti; ilerleme ise kutsaldı..."[88]

Afrika'nın çeşitli yerlerinde konsolos olarak, uzun yıllar, İngiliz çıkarlarını korumuş olan Sir H. H. Johnson Hıristiyan misyoner eyleminin "yalnız ahlâk değil, bilim, özellikle coğrafya, etnoloji, zooloji, ve hepsinden fazla, Afrika dilleri çalışmalarına katkısı"nın büyüklüğü üstünde duruyor.[89]

Oysa, kiliseler Afrika'nın köleleşmesi ve sömürgeleşmesini desteklemişlerdir.[90] Misyonerler bağlı oldukları kiliselerle birlikte kendi ülkelerindeki büyük sermayenin temsilciliğini de yaptılar. Ve bu temsilcilik yalnız koloniyalizmin kilisenin işini kolaylaştırmasından ötürü değildi;[91] kilisenin işi koloniyalizmi desteklediğinden ötürü de, hattâ daha çok bu yüzden kolaylaşıyordu. Eski Etyopya İmparatoru şu sözünde haklı olsa gerek: "Avrupa hükûmetlerinin taktiklerini bilirim. Önce, misyonerleri yollarlar, sonra onlara destek için konsolosları, ardından da konsoloslara arka çıkmak için taburlarını."[92] Misyonerler su aygırı derisinden yapılma uzun kırbaçlar taşımak ve yerlilerin sırtında kullanmakla kalmıyor,[93] kiliseleri koruma görüntüsü altında *silâhlı birlikler* de kuruyorlardı. Bugün bile, kıt'anın güneyinde ırk ayrımı politikasını destekleyen güçlü örgütlerden biri de kilisedir. Üstelik kiliseye göre, ırk ayrımı yalnız yeryüzünde değil, ahrette bile uygulanmaktadır.[94] Kilisenin bu görüşte olması bilim-dışı olsa da, kendi içinde tutarlıdır. *Kilise Afrika'da büyük toprak sahiplerinden biridir.* Kongo'da Lumumba'ya, Cezayir'de Arap milliyetçilerine bundan ötürü karşı koymuştur. *Vatikan* ulusal kurtuluş mücadelelerinin baş düşmanlarındandır.[95]

Ama kilise egemen sınıfların değişen taktiklerine ayak uydurmasını da bilmektedir. Kapitalist sınıfla birlikte On-dokuzuncu Yüzyılda köle-

88 *Colonialism in Africa, op. cit.*, s. 121.

89 Sir H. H. Johnston, *The Opening of Africa*, London, Thornton Butterworth, 1973, s. 252.

90 Örneğin: R. Miller, *Slavery and Catholicism*, Durham, North Carolina, 1957.

91 D. A. Low, *Religion and Society in Buganda: 1875 - 1900*, Kampala, Uganda, t. y., s. 15.

92 L. F. Hobley, *Opening Africa*, London, Methuen, 1965, s. 25.

93 A. J. Hanna, *The Beginnings of Nyasaland and North-East Rhodesia*, Oxford, 1958, s. 49.

94 Hollanda Reform Kilisesinin organı *Die Kerkbode*'den nakleden *Daily Worker*, March 14, 1962.

95 I. R. Griguleviç, "Vatikan-posobnik imperializma f Afrike," *Protiv Koloniyalizma*, Moskva, 1960, s. 66 ve d.

liğe karşı çıkar. Hattâ, dindarlar içinde sömürgeciliğe "dur" diyen akımlar da vardır. Ancak, o karşı koymaların *sınıfsal* kökenleri bu eğilimin yüzeysel olduğunu gösterir. Batıda sömürge-aleyhtarı hareketin yüzeysel değil, gerçek temsilcileri de vardır. İngiltere'de *Chartist* hareketi gibi.[96] Ama gene Batı dünyasının sömürge-aleyhtarı göstermek istediği bu ve benzeri çevreler değil, İkinci Enternasyonaldir - sağ kanat sosyalistleri Kenya'da terörü, Mısır'da baskıyı, Nijerya'da katliamı desteklemiş olsalar bile.[97]

Nihayet, Batı tarihçiliğinin büyük propagandalarından biri ulusal kurtuluş savaşlarını küçümsemesi, onları sömürgeciliği hoşgörüşüyle anlatmağa yeltenmesidir. Winston Churchill sömürgeci propaganda için hazırlanmış bir dizi kitabın hepsi için hazırladığı "Önsöz"de[98] İngiltere'nin deniz-aşırı sömürgelerini kendileriyle eşit uluslar durumuna yücelt-me hedefine herzaman içtenlikle bağlı kalmış olduğunu yazmaktadır. Arap dünyasında İngiliz sömürgeciliğinin yıllarca bekçiliğini yapmış olan Glubb Paşa da sömürgelerde bağımsızlık hareketini dünya çapında başlatma şerefini İngiliz Hükûmetine vermekte, bu hükûmetin bizzat kurtuluş mücadelelerini isteyerek yarattığını ileri sürmektedir.[99] Tabii, herkes bu yazar kadar "ces'ur" olamaz. Sömürgeciliğin ideologlarından Hanna bile Afrika'da sömürgeci rejimlerin temelden gelen baskı sonucu terkedilmek zorunda kalındığını kabul etmekten başka çıkar yol görememektedir.[100]

1945'den sonra, emperyalist ülkelerin sömürge sistemini koruyabileceklerine hâlâ inandıkları yıllarda, emperyalizmin ideologları ulusal kurtuluş hareketlerinin yerli kaynaklarına gözlerini sımsıkı kapayarak, olayları "uluslararası komünizmin parmağı," "ihtilâl ihracı" ve "Moskova'nın oyunu" gibi sözler ve bunların ardında yatan kavramlarla izah ediyorlardı. Metropollerin artık eskisi kadar değer vermedikleri bu görüş yerini bağımsızlığın zaten emperyalistlerce yerli halka sunulduğu düşüncesine bırakma eğilimindedir. Örneğin, bir Batılı yazar diyor ki: "[Portekiz dışında] Batılı devletler... eğittikleri Afrikalı aydınlara iktidarı vermişlerdir."[101]

Doğrusu şudur ki, sömürgeciler ulusal kurtuluş mücadelelerine her zaman, her aşamada karşı durmuşlar, önce — sanki yerli halk yığınları ile yaban-

96 G. D. H. Cole, *A Short History of the British Working-Class Movement: 1789 – 1947*, London, Allen and Unwin, 1952, s. 91 – 120.

97 *Sotsial-Reformizm i kolonialniy vopros*, Moskva, 1961.

98 Örneğin: H. Ingram, *Uganda: a Crisis of Nationhood*, London, 1960, s. vii.

99 John Bagot Glubb, *Britain and the Arabs*, London, Hodder, 1959.

100 Hanna, *European Rule in Africa*, *op. cit.*, s. 26.

101 Zbigniew Brzezinski, *Africa and the Communist World*, Standford, 1963, s. 205.

cılar arasında objektif bir çelişme yokmuş gibi — ulusçu akımların başlamasına bir gerek göremediklerini ilânla işe başlayıp ilk başkaldırmaları "barbarlık"la anlatmağa yeltenmişler, önceki bölümde çok örneklerini gördüğümüz "dolaylı yönetim" ile sanki o ülkenin devlet işlerinde payı varmış gibi bir kanı uyandırma yöntemlerini denemişler, yerli kişi, tabaka ve sınıfları yalnız sömürge rejimini fayda ve zararları açılarından değerlendirerek müttefikleri olan soyluları ve feodalleri —sömürgecilerle birlikte hareket ettikleri sürece — yerli geleneklerin koruyucuları olarak alkışlamışlar, ulusal cepheye katıldıkları zaman ise "despot"lar diye tanımlamışlardır. Sömürgeciliğin ulusların gelişmesini engellediği gerçeğini bir yandan saklarken, öte yandan gelişmemiş toplumlara bağımsızlık verilemeyeceğini tekrarlamışlar, çelişiye düşmekte olduklarına önem vermemişlerdir. Önceki bölümdeki örneklerde açıkça görüldüğü üzere, sömürgeciler kısıtlı ödünleri en son dakikada ve yerli halklar için daha iyisini engellemek ya da geciktirmek amacıyla vermişler, fakat bunu kendi armağanlarıymış gibi sunmağa çalışmışlardır. Afrika kıt'asını tüm cahil bırakmak için sistemli bir eğitimsizlik politikası izlerken, okuttukları bir avuç yerliyi sadece sömürgeci yöneticilere yardım edecek mürekkep-yalamışlar olarak görmüşlerdir. Tutucu sınıfların temsilcilerini kukla parlâmentolara doldurmağa çalışarak yerlilerin de yönetime katılması görüntüsü altında dizginleri genel valilerin elinde tutmak gibi "reform"lar yapan ve böylece aslında egemenliklerini pekiştirme tedbirleri alan sömürgeciler bu tavırlarıyla "anti-koloniyalist" olma iddiasındadırlar da. Bu tavır "parlâmento" sözcüğünün ardında gizlenmekten ibarettir. Yoksa toplum ve doğa olaylarının içinde hem tutucu, hem değiştirici bir nitelik vardır. Ve her oluşum, koşullar tamamlandığında, tam karşıtına değişebilir. Bu durum, toplumun kendi içindeki diyalektiğinden ötürüdür. Ama tutucu yanda olup objektif bir akışla tam karşıtına dönüşen bir oluşuma sahip çıkmağa çalışmak "her baskı ilerici bir harekettir" demek gibi yanlış bir sunuştur. Ne var ki, birçok Batılı yazarın propaganda kitaplarında bu sunuş artık bir "sahte bilim" olmuştur. Bir ulusun kurtuluşçu önderlerini öldürmüş ya da tutuklamış olmayı yerli tepkiyi arttırıp mücadeleyi hızlandıracağı için kurtuluş hareketine bir "yardım" gibi sunan yazarlar vardır. Oysa, Fas'tan Madagaskar'a, Kenya'dan Güney Afrika'ya yerlilerin çekmediği çile kalmamış, yerlilere "hain"den "cani"ye kadar türlü adlar takılmıştır. Sömürgeciler ulusal kurtuluş mücadelelerine temel olan toplumsal nedenleri hiç anlamıyor gözükmektedirler. İlgili bölümde de değinildiği gibi, Kenya'lı mücadelecilere "Mau Mau" adı önce İngilizler tarafından takılmış, âdi cinayetler bile onların üstüne atılmış, bu arada sömürge yönetimi Kenya'da sıkıyönetim ilânını izleyen ilk aylarda günde beş-yüz kadar yerli idam etmişti. Kurtuluş ha-

reketlerinin bilimsel bir incelemesini yapamayan sömürgeci hükûmetler ve onların ideologları ulusal kurtuluşçu bir evrensel akımı "ajanlar," yâni "komünist ajanları" sözcükleriyle geçiştirmeyi de denemişlerdir. Ancak, bu yaklaşımı artık semeresiz bulan yazarlar da vardır. Örneğin, Bowles "sınırsız maden zenginlikleri olan" Afrika ile modası geçmekte olan silâhlarla mücadeleyi Amerikan ve NATO çıkarlarına uygun bulmamaktadır.[102]

Sonuç:

Özetle, Batılı yazarlar sömürge düzeninin yerleşme ve çöküşünü yanlış sunmaktadırlar. Bu düzenin kapitalizmle bağını gizlemekte, kurtuluş hareketlerinin çıkış nedenlerini de küçümseyerek bağımsızlık kazanılması olayını bir armağanmış gibi değerlendirerek, bilime gölge düşürmek ve halkları yanıltmak istemektedirler. Oysa, yüzyılımızın önemli özelliği sömürgeciliğin çökmesidir. Mücadele tüm sistem tasfiye oluncaya kadar devam edecektir. Dünya tarihinin izlediği gelişme yolu bize bu yönü gösteriyor.

102 Chester Bowles, *Africa's Challenge to America*, Berkeley, 1957, s. 53 ve 95.

TAM KURTULUŞ ve SOSYAL SINIFLAR

Giriş:

Afrika'da birçok sosyal sınıf ve tabakalar ulusal kurtuluş mücadelesine katılmışlardır. Bunların "tam kurtuluş" peşinde olan, daha doğrusu *sınıf çıkarlarını bu yönde gören* kısmı, *özünde aynı* olan mücadeleyi bağımsızlık kazandıktan *sonra* da sürdürmektedirler. Koşullar zaman içinde değiştikçe, bazılarının tavrında, birtakım değişmeler de olmaktadır. Bu tavırların Afrika'daki kurtuluş hareketlerinin bugünkü aşaması ve kıt'anın ilerde alacağı biçimle yakından ilişkisi vardır. Bu yüzden, devrimci niteliği olan çeşitli sınıf ve tabakaların durumunu değerlendirme gereği doğmaktadır.[1] Aşağıda sırayla kent orta tabakaları, ulusal burjuvazi, köylüler, işçiler ve bu sınıflar içinde ya da arasındaki tabakalar kısaca ele alınacaktır.

Kent Orta Tabakaları:

Afrika kurtuluş mücadelesinde öncü rolünü genellikle *kent orta tabakaları* oynamıştır. Burada, bu deyimden Batı toplumlarında bilinen orta sınıf değil, zanaatkârlar, küçük tüccarlar, (subaylar da dahil olmak üzere) aydınlar ve bürokratların bir kesimi kastedilmektedir. Afrika'nın kent orta tabakalarını, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki durumun aksine, hali vakti yerinde olanlara değil, yoksulluk çeken halk yığınlarına yakın saymak daha doğru olur. Bunlar sömürge döneminde *yabancıların ezmiş oldukları* tabakalardır. Ulusal kurtuluş mücadelesine aktif olarak katılmış olmalarının *nedeni* de budur.

1 Anglo-Sakson yazarları, genellikle, Afrika'da sınıf mücadelesi olmadığı görüşünü savunmaktadırlar. (Örnek: Kenneth W. Grundy, "The 'Class Struggle' in Africa: an Examination of Conflicting Theories," *Journal of Modern African Studies*, Cambridge, C. II, No. 3 [November 1954], s. 379 - 393.) Ya da sınıfların varlığına birtakım mikro incelemelerle ve ikincil olarak değinmektedirler. (Örnekler: M. Banton, *West African City: a Study of Tribal Life in Freetown*, Oxford, 1957; P. C. Lloyd, *The New Elites of Tropical Africa*, Oxford, 1966, s. 49-65; W. H. Friedland ve C. G. Rosberg, "Basic Social Trends," *African Socialism*, C. G. Rosberg, der., Stanford, 1964, s. 15 - 34.)

Öte yandan, orta tabakaların burjuva toplumlarda iki karşıt kutup arasında yer alıp değişen koşullara göre oynak tavırlar takındıkları genel bir gerçek olarak bilinmektedir. Ancak, Batı Avrupa'nın toplumsal mücadeleler tarihinde sık görülen bu özellik Afrika toplumlarına tıpatıp *uymamaktadır*. Afrika olayları bu orta tabakaların *anti-emperyalist cephede* yer aldığını gösteriyor. Ama bu yargı orta tabakalarla daha devrimci sınıflar arasında çelişkiler bulunmadığı anlamına da gelmez. Ancak doğru tavırların takınıldığı ve mâhir ideolojik yaklaşımın uygulandığı yerlerde orta sınıflar sosyo-ekonomik değişimlerde hesaba katılması gereken güçler olmuşlardır.

Böyle bir sonuç kapitalist ülkelerle Afrika'da bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkeler arasındaki temel farklılıkların iyi değerlendirilmesinden doğmaktadır. Gelişmiş, kapitalist ülkelerde büyük çaplı üretim küçük üreticiyi iflâsa sürüklerken, Afrika'da küçük üretici sektörün önemi büyümektedir. Okadar ki, orta tabakaların yaşantısı işçi sınıfından pek farklı değildir.

Afrika'da *aydın* tabaka da bu genel sınıfın bir parçası olup, ulusal kurtuluş mücadelesinde aktif bir rol oynamıştır. Daha önceki bölümde ülkeler tek tek incelenirken görüldüğü gibi, daha çok yabancı ülkelerde eğitimden geçmiş olan yerli aydınlar, ister ilerici, ister tutucu olsun, birçok düşüncelerle etkilenmişler, yurtlarına döndüklerinde siyasî partiler, sendikalar ya da kültürel, eğitimsel ve benzeri çeşitli örgütlerin yönetici kadrolarında yer almışlar, ulusal bilincin oluşmasında büyük rol oynamışlardır.

Bazı yazarlar Afrikalı aydın ile Afrika halk yığınlarını "zengin" ve "fakir", "yönetici" ve "yönetilen", "özgür" ve "köle" ya da "barbar" ve "uygar" gibi birbirine karşıt iki kutba ayırırlar.[2] Bu görüşe göre, ulusal yönetim de, ülkenin ekonomik zenginliği de bu *elit* tabakanın elindedir. Bu stereotip görüşlere uymayanlar da vardır.[3] Bu ikincilere göre ise, *elit* ile yığınlar zengin ve fakir, yöneten ve yönetilen biçiminde ayrılabilirse de, bunlar arasında, heryerde, uzlaşmaz bir çelişi ve sömürü var denemez. Bir sınıftan söz edebilmek için "bütün bir toplumsal sınıf *sisteminin*" varlığı gereklidir.[4]

2 Örnek: S. F. Nadel, "The Concept of Social Elites," *International Social Science Bulletin*, C. VIII, No. 3 (1956), s. 413, 415, 417, 416.

3 P. Hill, "The Myth of the Amorphous Peasantry: a Northern Nigerian Case Study," *Nigerian Journal of Economic and Social Studies*, C. X, No. 2 (1968); Gavin N. Kitching, "The Concept of Class and the Study of Africa," *The African Review*, Dar es Salaam, C. II, No. 3 (1972), s. 327 – 350.

4 A. Tuden ve L. Plotnicov, der., *Social Stratification in Africa*, Free Press of Glencoe, 1970, s. 1 – 29, 18 – 23.

Öte yandan, aydın, genel çizgileriyle, tabii ki, bağımsız bir ekonomik sınıf değildir; el ve kafa emeğinin birbirinden ayrılmasıyla meydana gelmiştir. Her sosyo-ekonomik oluşum kendi aydınını yetiştirir; bu, üretim için olduğu kadar bilim, kültür, eğitim ve san'atın gelişmesi için de gereklidir. Ne var ki, sayıca küçük ve siyasal bakımdan henüz tam olgunlaşmamış bir işçi sınıfı, daha yeni ortaya çıkmakta olan bir orta sınıf ve çok geri kalmış bir köylü sınıfının var olduğu bugünkü Afrika toplumunda aydına önemli toplumsal ve siyasal rol düşmektedir.[5] Afrika gerçekleri bir yana, bu yargının *genel olarak bile* yadırganmaması beklenebilir. Hatırlamalı ki, sosyalist doktrin bile mülk sahibi sınıfların okumuş temsilcilerinin, yani aydınların felsefî, tarihsel ve ekonomik teorileriyle ortaya çıkmıştır.

Kaldı ki, Afrika toplumunda aydının sayısı artarken, *toplumsal bileşimi* de demokratikleşmektedir. Aslında, bu yargı kapitalist toplumlar için bile doğrudur. Çağdaş Afrika toplumları için *daha da doğru* olması gerekir.[6] Yüksek öğrenim başta olmak üzere, okullara yazılanların sayıları artıp eğitim eşitliğinden faydalananlar çoğaldıkça, öğretim toplumun yeni katlarına da girmektedir. Sömürge yıllarının aydını ayrıcalıklı sınıflardan çıkmışken, bağımsızlıktan sonraki aydın kuşakları köylü sınıfına kadar indiler.

Bağımsızlığın ilk gününden itibaren, Afrika ülkelerinin yerli personele, yâni ulusal aydına ihtiyacı olmuştur. Yabancı uzmanlar ayrılınca ülkeyi yönetecek pek az kimse kalmıştı. En kısa zamanda, yüksek ve orta rütbeli yöneticilerin yetiştirilmeleri gerekiyordu. Sömürge döneminden devralınan eğitim sistemi bu hedefe yarayacak gibi değildi. Afrika ülkeleri daha önceki bölümlerde incelenirken geri kalmışlıklarına hep değinilmiş, bu arada okuma-yazma oranının düşüklüğünden de söz edilmişti. Okadar ki, Sahra'nın güneyindeki ülkelerin çoğunda tek bir yüksek öğretim kurumu yoktu. Bugün ise, yalnız Tropik Afrika'da 32 üniversite vardır.[7] Öğrenci sayısı da, uzmanlaşma olanakları da artmaktadır.[8]

Buna rağmen, eğitime ayrılan malî kaynakların darlığı, bazı yabancıların yerli eğitimi kendi çıkarlarına hizmet edecek bir yöne itmeğe ça-

5 J. Turner, "Universal Education and Nation-Building in Africa," *Journal of Black Studies*, Los Angelos, C. II, No. 1 (September 1971), s. 3 – 27.

6 G. N. Brown, "African Unity and Educational Planning in Africa," *International Relations*, London, C. III, No. 5 (April 1968), s. 363 – 370.

7 Nijerya'da beş, Gana ve Zaire'de üçer üniversite vardır. Nijerya, Gana, Doğu Afrika (Tanzanya), Levanium (Zaire), Dakar (Senegal) ve Bingazi (Libya) Üniversiteleri önemli araştırma merkezleri olmaktadırlar. UNESCO, *The Development of Higher Education in Africa*, Paris, 1969.

8 Gana'da Kumasi ve Nijerya'da Lagos Üniversiteleri teknik konulara ağırlık vermektedirler.

lışmaları ve yetişmiş Afrikalı aydınların başka ülkelere göçleri birtakım zorluklar çıkarmaktadır. Birçok Afrika üniversitesinde öğretim kadrosunun en az yarısı hâlâ yabancılardan, asıl önemlisi yer yer Afrika kıt'asında sömürgeci geçmişi bulunan ulusların yurttaşlarından oluşmaktadır. Bazı istisnaî merkezler dışında, öğrencilerin çoğu, bugün de, teknik olmayan dallara akmaktadır. Başka ülkeleri örnek alarak yapılan eğitim programları Afrika gerçeklerine uymamakta, üstelik, yetişmiş Afrikalı aydınlar yabancı ülkelerde daha yüksek maaş ve daha iyi yaşama koşulları bularak ülkelerini terketmektedirler.[9] Bu "beyin göçü" Afrika'da ulusal aydın tabakasının büyümesini zorlaştırmaktadır.[10] Çağdaş bilime ve teknolojiye dayalı yeni bir toplum "devrimci sloganlar" ve "şiddet gösterileri" ile, tabii ki, kurulamaz. Afrika'da kendi halkına bağlı, burjuva-sömürgeci düşünce biçimini terketmiş, çok sayıda bir aydın zümresine ihtiyaç vardır.

Aydının da kendi içinde tabakalaşmakta olduğu bilinmektedir. Örneğin, kapitalist toplumlarda aydınlar üç gruba ayrılabilir. (a) Zengin, burjuva görünüşlü, yüksek rütbeli sivil ve asker yöneticiler, (b) sayıları daha kabarık ve genellikle aşağı sınıflardan gelen küçük burjuva aydınlar ve (c) ince bir proletarya aydını tabakası. Afrika ülkelerinde üretim güçleri büyüdükçe aynı gruplaşmalar orada da görülmektedir. Yeni yönetici aydın sınıf, birçok yerde, paraca ve öteki yaşama koşulları açısından tatmin edilmiş sayılır. Örneğin, bazı Afrika ülkeleri bütçelerinin yarısından fazlası memur maaşlarına gitmektedir.[11] Nijerya Bakanlar Kurulu üyelerine çok yüksek maaşlar ödenmekte, lüks evler verilmektedir.[12] Gana'da Bayan Edusei için ısmarlanan som altın yatak skandalı ya da Akra'da yalnız yılda 1,500 sterlinin üstünde kazananlar için açılan "*Casino*" gibi örnekler halktan uzaklaşmış bir aydın tabakasının yer yer varlığını ortaya koymaktadır.[13] *Nouveau riche* tabakaya karşı nefret ve kıskançlık

9 Örneğin, yabancı üniversitelerde okuyan Mısırlı ve Tanzanyalı öğrencilerin yarısına yakını ülkelerine dönmemektedirler.

10 Yabancı ülkelerdeki yüksek öğretim kurumlarında yıllardır çalışmakta olan binlerce Arap aydınını, Libya'da kurulması düşünülen önemli bir araştırma merkezinde toplama hazırlıkları vardır.

11 Dahomey gibi.

12 M. F. Lofchie, "Representative Government, Bureaucracy and Political Development: the African Case," *Journal of Developing Areas*, Illinois, C. II, No. 1 (October 1967), s. 37-56; W. G. Fleming, "Authority, Efficiency and Role Stress: Problems in the Development of East African Bureaucracies," *Administrative Science Quarterly*, Ithaca, New York, C. XI, No. 3 (December 1966) s. 386 – 404; John Bulloch, "Nigeria Anger at Leaders' Rich Living," *Sunday Telegraph*, June 21, 1964.

13 Öte yandan, çölde çadır hayatına alışmış Tuareg'leri ve öteki az gelirleri modern konutlara yerleştirmeğe çalışan Kaddafî rejimi (Libya) modern konuta kavuşturulacak en son ailenin Devlet Başkanının ebeveyni olacağını ilân etmiştir.

duygularına rastlanmaktadır. Eski Dahomey Cumhurbaşkanı Maga ve eski Kongo (Braz.) Cumhurbaşkanı Yolou'nun muhakemelerinde görüldüğü gibi, yeni iktidarlar da eskilerin görevlerini kötüye kullanmış olmalarını teşhirle yerlerinde kalabilme umudu içindedirler.

Silâhlı kuvvetler de,[14] herhalde, bu genel başlık altında incelememiz gereken bir konu olmaktadır. Hele son yıllarda Afrika'da sıklaşan askerî darbelerden ötürü silâhlı kuvvetlerin siyasal hayatta artık önemli bir yeri vardır. S. E. Finer'in *At Sırtında Adam*[15] dediği askerlerin politikaya karışmaları Lâtin Amerika'da[16] ve Orta Doğu'da[17] olağanüstü sayılmazsa da, Afrika'da 1960'ların başlarına kadar böyle bir oluşum yoktu. Önceki bölümlerden anlaşıldığı gibi, 17 Kasım 1958'de General İbrahim Abboud'un *Sudan*'daki darbesi bir kenara konursa, *Cezayir*'de sivil iktidarın 19 Haziran 1965'de devrilişine kadar askerî darbeler yer almamıştı. Ama Cezayir örneğini hemen ötekileri izledi: 25 Kasım 1965'de *Kongo (Kinş.)*, 22 Aralık 1965'de *Dahomey*, 1 Ocak 1966'da *Orta Afrika Cumhuriyeti*, 3 Ocak 1966'da *Yukarı Volta*, 15 Ocak 1966'da *Nijerya*, 24 Şubat 1966'da *Gana*, 29 Temmuz 1966'da gene *Nijerya*, 28 Kasım 1966'da *Burundi*, 13 Ocak 1967'de *Togo*, 22 Mart 1967'de *Sierra Leone*, 4 Ağustos 1968'de *Kongo (Braz.)*, 19 Kasım 1968'de *Mali* ve benzerleri... Oysa, 1966'da darbeyle düşürülen Nkrumah'ın Genel Kurmay Başkanı, gene aynı yıl yayınlanan bir kitabında, silâhlı kuvvetlerin "politika dışında" kaldığını söylüyordu.[18]

Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını ilk kazandıklarında, silâhlı kuvvetleri ufak olduktan başka, subay kadrosunun pek küçük bir oranı yerlilerden bileşikti. 1960 gibi oldukça geç bir tarihte bile, eski Belçika Kongosunun 24,000 er ve assubay ile 542 subaylık ordusunda Afrikalı olarak *yalnız üç* çavuşun bulunduğu belirtiliyor.[19] Sömürge döneminde, Afrika

14 E. Feit, "Military Coups and Political Development: Some Lessons from Ghana and Nigeria," *World Politics*, C. XX, No 2 (January 1968), s. 179–193; L. G. Cowan, "The Military and African Politics," *International Journal*, Toronto, C. XXI, No. 3 (Summer 1966), s. 289–297; C. E. Welch, "Soldier and State in Africa," *Journal of Modern African Studies*, Cambridge (U. K.), C. V, No. 3 (November 1967), s. 305–322; A A. Mazrui ve D. Rothchild, "The Soldier and the State in East Africa: Some Theoretical Conclusions on the Army Mutinies of 1964," *Western Political Quarterly*, Salt Lake City, C. XX, No. 1 (March 1967), s. 82 – 96.

15 S. E. Finer, *The Man on Horseback: the Role of the Military in Politics*, London, Pall Mall, 1962.

16 Edwin Lieuwin, *Arms and Politics in Latin America*, New York, Praeger, 1961.

17 Sydney Nettleton Fisher, der., *The Military in the Middle East: Problems in Society and Government*, Columbus, Ohio State University Press, 1963.

18 H. T. Alexander, *African Tightrope: My Two Years as Nkrumah's Chief of Staff*, New York, Prager, 1966, s. 20.

19 James S. Coleman ve Belmont Brice, Jr., "The Role of the Military in Sub-saharan Africa," *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*, der., Princeton, Princeton University Press, 1962, s. 379.

ordularının komuta zinciri yerlilere genellikle kapalı tutulduğu gibi, sayıca da ufaktılar. Tropik Afrika'nın en büyük kuvveti olan *Force Publique* bile Belçika Kongosu nüfusunun % 0.2'sini meydana getiriyordu.[20] Üstelik, eski Fransız sömürgeleri bağımsızlıktan hemen sonra, Fransız Hükûmetiyle yaptıkları ikili andlaşmalarla Fransa'ya hem "askerî müdahale," hem de üs kurma hakları tanımışlardı. 1961'de imzalanan bir andlaşma *(Union africain et malgache de défense*, UAMD) "tehlikedeki" herhangibir eski Fransız sömürgesine müdahaleyi öngörüyordu. İngilizler de bazı eski sömürgeleriyle ikili andlaşmalar yapmışlardı. Yerli orduların askerî malzemesi de dışardan geldiği için, Afrika silâhlı kuvvetlerinin "ulusal" bir niteliği var sayılamazdı. Örneğin, Türkiye'de olduğu gibi, her erkek yurttaş için askerlik yapma zorunluğu da yoktu.

Ancak, Afrika'da darbeler yer almağa başladı. 12 Ocak 1963'de Togo Cumhurbaşkanı Sylvanus Olympia'yı katleden bir avuç asker bundan sonra ne yapacağını bilmiyordu. Bunu daha iddialı darbeler izledi. Hepsi türlü nedenlere bağlanıyordu. Ülkenin bağımsızlığa kavuşmasında rol oynamış olan siyasî partilerin gözden düşmesi bu nedenlerden biriydi. Nitekim, 1962'de Nyerere Tanganyika başbakanlığından ayrılarak kendini TANU'nun yeniden örgütlenmesine vermek zorunda kalmıştı. 1966 Nijerya örneğinde olduğu gibi, etnik bölünmeler de darbelerde etkili oluyordu.[21] Bazan, Yukarı Volta örneğinde görüldüğü üzere, maaşların düşüklüğü de rol oynayabiliyordu. Libya'daki darbe saraya ve yabancıya karşıydı. Ama her müdahaleyi yapan ülkeyi "kurtarmakta" olduğunu açıklıyordu. 1958'de Sudan'da İbrahim Abboud da aynı şeyi söylemişti. 1960'da General Joseph Mobutu da, 1963'de Dahomey'li Albay Christophe Soglo da... Çoğu da en kısa sürede seçim ve bir sivil hükûmet vaadiyle işe başlıyorlardı.[22]

Darbeleri tasarlayanlar Afrika'da da dış tepkileri hesaba katmak zorundadırlar. 1964'de Gabon'da olduğu gibi, yerli hükûmetin darbecilere karşı dışardan (bu örnekte Fransa'dan) yardım istemesi de mümkündür. Ancak, yabancı devletler darbenin (Zanzibar'da olduğu gibi) halkça onaylanacağını hesaplayarak, ya da (Togo ve Nijerya örneği) çok sür'atle gerçekleştiğinde müdahale etmekten kaçınabilirler.

Müdahaleyi nihayet yapanlar, silâhlı kuvvetlerin yapısında olduğu gibi, ulusa bir merkezci yönetim, disiplin, sorumluluk ve bir *esprit de corps*

20 Claude E. Welch, Jr., "The Roots and Implications of Military Intervention," *Soldier and State in Africa*, C. E. Welch, Jr., der., Evanston, Northwestern University Press, 1970, s. 8.

21 G. İ. Mirskiy, *Armiya i Palitika f Stranah Azii i Afriki*, Moskva, Nauka, 1970, s. 278-298.

22 Kenneth W. Grundy, *Conflicting Images of the Military in Africa*, Nairobi, East African Publishing House, 1968, s. 14, 15, 36.

getirdiklerine inanabilirler. Yalnız, 29 Temmuz 1966'da Nijerya'da, 17 Nisan 1967'de Gana'da ve 17 Aralık 1967'de Dahomey'de görüldüğü gibi, ilk darbecileri ortadan kaldıran ikinci darbeci grubun çıkışı bu merkezcilik ve disiplin savlarının da güvenilir olmadığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan, silâhlı kuvvetlerin ulusal kurtuluş hareketi içindeki yeri hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kimi ordunun "ilerici" olmayacağını ve militarist bir yönetimden başka birşey kuramıyacağını ileri sürerek örnekler verir. Bu görüşe göre, askerler toplumun demokratik kurumlarının yerini tutamazlar; bu nedenle toplumu ileri götürecek ve kitlelerle bağlar kuracak bir siyasî partinin görevini yapamazlar. Aynı düşünceden hareket edenler için, halkın —hele emekçi kitlenin— katılması olmadan, Afrika'da özlenen köklü dönüşümlerin yer alması olanaksızdır. Afrika'daki bazı örneklerde görüldüğü gibi, askerî darbeler baştakilerin kişisel ihtiraslarından ilham alabilmekte, daha kötüsü, gerici güçler elinde maşa da olabilmektedir. Bu düşüncedekiler Afrika ülkelerindeki birçok darbe hareketleriyle emperyalistlerin gizli eylemleri arasında temelden bağlar görürler. Afrika silâhlı kuvvetlerinde görev yapan birçok subayın zamanında emperyalist devletlerin askerî okullarında yetiştirildikleri de bu arada hatırlatılır. Kesin bir sosyo-ekonomik programdan da yoksundurlar.

Öte yandan, kimi de orduyu, Afrika sahnesinde, tam kurtuluşçu ve devrimci atılımda tek vurucu güç olarak değerlendirir. Ordu, bazı başka yerlerde de olduğu gibi, siyasetin içindedir ve olayları ister istemez etkileyecektir. Feodal, sermayeci ya da proleter gibi ana sınıfların yeterince gelişmediği ülkelerde, silâhlı kuvvetlerin de içinde yer aldığı orta tabakalara, objektif olarak, daha büyük bir rol düşmekte, bu tabakalar olgun sınıf yapısına sahip ülkelerde görülen sınıflardan daha bağımsız hareket edebilmektedir. Siyasî partiler bile ülkenin gelişmesinde kesin bir etken olamamakta, bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan sorunları çözememektedirler. Böyle bir ortamda Afrika ülkeleri silâhlı kuvvetleri de kendilerini daha ön plânda görmekte, yurt savunması görevlerinin dışına çıktıkları olmaktadır. Hattâ, bazıları bu müdahaleleri bir "yurt savunması görevi" çerçevesinde izah etmektedirler.[23] Bu görüşe göre de, silâhlı kuvvetler gelişmiş kapitalist ülkelerde toplumun en tutucu unsuruyken, geri bırakılmış ülkelerde değişiklikten yana dinamik bir güçtür. İlerlemiş dış ülkelere en sık giden, oradaki farklı hayatla etkilenen, kendi ülkelerinin tek-

23 Mısır'da Nasır'ın darbesinin bir hedefi yurt topraklarından İngiliz askerlerini ve üslerini çıkarmaktı. Aynı biçimde, Libya'da Kaddafî de Arap dâvâları aleyhine kullanılmakta olan yabancı üsler üstünde yurt egemenliğini kurmayı darbesinin hedeflerinden biri yapmıştır.

nik ve ekonomik geriliğini gören ve değişiklik için darbeler tasarlayan onlardır. Değişiklik istemeyen tutucuları iktidardan yuvarlayacak güç onlarda vardır. Kaldı ki, Afrika silâhlı kuvvetlerinin bir kısmı ulusal kurtuluş mücadelesi sırasında doğmuştur; anti-emperyalist ve ilerici niteliklerini bu yüzden hâlâ korumaktadırlar. Örneğin, Cezayir gibi bir ülkede fakir köylü, işçi ve küçük burjuvalardan oluşan Ulusal Kurtuluş Ordusu geçen yıllar zarfında da özgürlükçü düşüncelere bağlı kalmış, politikaya ağırlığını bu yönde koymuştur.

Burada halkın sömürgeciliğe, faşizme ve ırkçılığa karşı mücadelesi sırasında *halk ordularının* kurulmuş olduğu gerçeği üstünde durulmalı, bunların sömürge döneminden arta kalan silâhlı kuvvetlerden çok büyük ölçüde farklı olduğu belirtilmelidir. Angola, Mozambik, Gine (Bissau), Namibia, Zimbabwe ve Güney Afrika'daki oluşum budur. Bu türlü silâhlı kuvvetler, düşmanın üstün ateş gücüne ve bölücü taktiklerine rağmen, yığınların ve yeryüzündeki ilerici güçlerin desteğini kazanmaktadır. Sömürgecilerin ve gerici rejimlerin halka bir çeşit zorla benimsettikleri silâhlı başkaldırma yolu, yerliler için aynı zamanda bir eğitim görevi yapmakta, yalnız ulusal kurtuluşun değil, temel toplumsal reformların da kapılarını açmaktadır.

Siyasal bağımsızlığın bazı sömürgelere, açık bir silâhlı mücadeleye *girişmeden* verilmiş olması üstünde de düşünmek gerekir. Bağımsızlık için, tabii ki, bir siyasal mücadele yapılmış, fakat yeni iktidar yerli kukla hükûmetlerin eline geçince yabancının ayrıcalıkları, hiç değilse ekonomik plânda, devam edegelmiştir. Kurtuluş mücadelesinin derinleştirilmediği bu ülkelerde, silâhlı kuvvetler de eski yapının üstüne ya da devletin niteliğini yansıtacak biçimde kurulmuşlardır.

Bazı ülkelerde ilerici subayların öncülüğündeki ordu birliklerinin gerici iktidarları devirdiği ve ülkeyi demokratik dönüşüm yoluna soktuğu vâkidir. Örneğin, 1952'de Mısır'da ve 1969'da Libya'da böyle olmuştur. Gene Afrika devletlerinde ordunun ilerici reformlara karşı tavrı ve anti-emperyalist mücadelede vurucu gücü, daha çok, subaylarının sınıf kökeni ve siyasal düşüncelerine bağlı kalmıştır.

Afrika silâhlı kuvvetlerinin siyasal hayattaki yeri hakkında çeşitli görüşler böyle özetlenebilir. Silâhlı kuvvetlerin bu iki uçtan hangisinde bulunduğu ya da siyasal yelpazenin hangi noktasında yer aldığı sözkonusu toplumun niteliğine, sınıfların ve siyasal güçlerin ittifakına, devrimci hareketin kapsamına ve hangi düzeyde olduğuna bağlıdır. Ordu ne kendi başına bir sınıf, ne de sınıflar-üstü bir varlıktır. Hattâ belirli bir sınıf ya da sınıfların vurucu gücüdür de. Afrika'da halktan yana da, halka

karşı da silâhlı kuvvetler iktidarları görülmüştür. Ordunun tutucu mu, yoksa ilerici mi bir görev yapacağı, yeni-sömürgeciliğe teslim mi olacağı, yoksa tam kurtuluşu köstekleyen sömürgeci dönem kalıntılarını da temizleyip temel dönüşümleri mi deneyeceği her ülkenin *özel koşullarına*, yurt-içi *güç dengesine* ve *yabancı devletlerin tavrına* bağlıdır.

Ulusal Burjuvazi:

Afrika'da *ulusal burjuvazi* siyasal bağımsızlık için öteki sınıf ve gruplarla birlikte hareket etmiş, bazı ülkelerde anti-emperyalist mücadelenin *önderliğini* yapmıştır. Sömürge yönetimi sırasında yabancı tekellerin baskısını kendi üstünde hissettiğinden, bu tutumu *sınıf çıkarlarıyla uyuşum* içindedir. Kurtuluş mücadelesine katılmasının nedeni de zaten budur. *Yerli ulusal burjuvazi* emperyalist devletlerin tekelci burjuvazisine benzemez; *ilerici* niteliklerini daha kaybetmemiştir. *Tekelci burjuvazi* ise, bir sınıf olarak, artık *gerici* bir güçtür. Öte yandan ulusal burjuvazi bağımsızlıktan sonra da bu yabancı tekellerin tehdidi altındadır. Afrika sahnesinde kendi çıkarlarını korumağa çalışması onu anti-emperyalist cephede tutmaktadır. Avrupa'da tek ilerici sınıf proletarya[24] olmasına karşın, Afrika'da ulusal burjuvazi halkın yanında olup tutuculuğa karşıdır.

Ulusal burjuvazi, yerli burjuvazinin ülkenin bağımsız ekonomik ve siyasal gelişmesini isteyen, iç pazarın genişlemesinde yarar gören, ulusal üretici güçlerin büyümesine taraftar olan ve hem içte, hem de uluslararası sahnede emperyalizmden ayrı olarak hareket etmek isteyen bölüntüsüdür. Emperyalist tekellerin temsilcisi olan *yerli komprador burjuvazi* ile karıştırılmaması gerekir. Afrika'da ulusal burjuvazi çoğunlukla tüccarlardan meydana gelmektedir. Önceki bölümlerden hatırlanacağı gibi, sömürge yönetimi sırasında güçlü Avrupa burjuvazisinin varlığı yerli bir endüstri burjuvazisinin gelişmesini önlemiştir.

Ama ulusal burjuvaziyi *abartmamak*, idealize etmemek ve olumsuz yönlerini de görmek gerektir. Kurtuluş hareketleri tarihi bu sınıfın ya da ara tabakanın *kaypak* olabileceğini ve çıkarları gerektirdiğinde emperyalizmle *uzlaşabileceğini* de göstermektedir. Hatırlamalı ki, ulusal burjuvazinin karmaşık bir bileşimi vardır. "Üst," "orta" ve "aşağı" tabakalarının çıkarları birbirleriyle herzaman uyuşmaz. Yıllar geçip işçi sınıfıyla mülklü sınıflar arasındaki farklar daha da yüzeye çıktıkça, ulusal burjuvazi emperyalizmle uzlaşma yollarını da dener. Yığınların isteklerini engellemek amacıyla demokratik özgürlüklerin kısıtlanmasından yana çıkabilir. Düzenin daha da demokratikleşmesinden ürktüğü için, daha dün mücadele ettiği güçlerle ittifaklara girişmeğe kalkar.

24 Avrupa işçi sınıfının bile bir kesimi tutucudur.

Buna rağmen, ulusal burjuvazi ile emperyalizm arasındaki çelişkiler çözülmeden durur. Ulusal burjuvazinin iki yönlü niteliğinden ötürü, kurtuluş mücadelesine nasıl ve ne zamana kadar katılacağı *her ülkedeki somut duruma göre* değişir. Onun durumunu, daha çok, emperyalizm ile ulusal burjuvazi arasındaki çelişkilerin sertlik derecesi, toplumdaki sınıflar-arası denge ve yığınların mücadele gücü belirler. Ulusal burjuvazi hakkında yapılan genel değerlendirmelerin tek tek bütün ülkelere uygulanamayacağı bilinmelidir. Bu sınıfın devrimci niteliğinin küçümsenmesi ya da büyütülmesi "sağ-fırsatçı" ya da "sol-sekter" görüşler olarak yanlıştır.

Köylü:

Afrika devriminin belkemiği, *nüfus* açısından, *köylü*[25] sınıfı olmak gerekir. Birçok Afrika ülkesinde nüfusun üçte-ikisini meydana getirir. Tarım hâlâ en önemli üretim alanı, köylüler de birinci plândaki üretim gücüdür. Yaşantıları *en kötü* olanlar da onlardır. Feodal dönemlerde başkaldırmış olan *en eski devrimci sınıf* da köylüdür. Güç ekonomik durumundan ötürü yabancı sömürüsüne karşı çıkmak ve kurtuluş yollarını aramak zorundadır. Önceki bölümlerde, örneğin, Cezayir köylülerinin Fransızlara karşı mücadeleye silâhla katıldıkları görüldü. Angola, Mozambik ve benzeri yerlerde kurtuluş için silâhla savaşanların çoğunluğu gene köylülerdir. Bu türlü mücadelelerin başarısı, büyük ölçüde, *köylünün tavrına*, onun *hangi* toplumsal sınıfları ve siyasal güçleri desteklediğine bağlıdır.

Ama bütün bu söylenmiş olanlar köylü sınıfının kurtuluş mücadelesinde *otomatik* olarak öncü olabileceği anlamına gelmez. Afrika'da köylü hareketi bağımsızlıktan önceki dönemde ve bağımsızlığın ilk yıllarında güçlüydü. O yıllarda bazı yerli iktidarların bir çeşit toprak reformları yapmaları da köylünün varlığını ve baskısını gösteriyordu.

Köylü hareketi daha sonra *zayıflamıştır*. Bu zayıflayışın nedenleri şöyle sıralanabilir: Önce, siyasal bağımsızlığın elde edilmesiyle yalnız köylülerin yürüttükleri mücadelenin koşulları değil, köylü hareketinin bizzat niteliği de değişmektedir. Köylü isteklerinin karşılanması, artık, eski sömürgeci devletlere değil, yeni yerli hükûmetlerin tutumlarına bağ-

25 Szymon Chodak, "The Birth of an African Peasantry," *Canadian Journal of African Studies*, C. V, 3 (1971), s. 327 – 347; N. I. Gavrilov, *Proplemi planirovaniya i razvitiya selskava hazaystva f stranah Afriki*, Moskva, GRVL, 1973; Debise Paulme, "Traditional Systems of Land Tenure in Negro Africa," *Présence Africaine*, C. XX, No. 48, s. 91 – 115; Ivan I. Potekhin, "Land Relations in African Countries," *Journal of Modern African Countries*, C. I, No. 1, s. 57 – 58.

lıdır. Kırlık bölgelerdeki değişiklik yeni iktidarın niteliğiyle ilgili bir konudur. Kitabın önceki bölümünde Afrika devletleri tek tek incelenirken görüldüğü gibi, ulusal burjuvazi (ve hattâ bazen yurtsever düşünceli feodal unsurlar bile) köylü mücadelesini destekliyorlardı. Ama bağımsızlık elde edildikten sonra, hedeflerine ulaşmış olan bu sınıflar köylü hareketiyle artık ilgilenmemişler, toprak reformlarını baltalayıp durmuşlardır.

Böyle bir duruma karşı koyması gereken köylü yer yer çağdaşı tarım biçimlerine bağlıdır. Zamanı geçmiş düşünce ve kavramların tutsağıdır, tutucu geleneklerine sımsıkı yapışmıştır. Zaten, kapitalizmin gelişmesiyle sınıf olarak da ikiye bölünmüştür. Yapılabilen toprak reformları, çok yerde, tarım rejimini temelden değiştirmemiş, kırlık bölgelerde yer yer sermayeci düzenin yerleşmesini sağlamış, köylüleri, "zengin" ve "fakir" diye ikiye bölmüştür. Bu sürecin heryerde ortaya aynı biçimde çıkmamış olmasına rağmen, reformdan faydalanan köylüler mücadeleyi genellikle terkederek yeni burjuva gücün belkemiği olmağa başlamaktadırlar. Demek ki, bir azınlık zengin köylüler olarak burjuvaziye katılmış, çoğunluk gittikçe proleterleşmiştir. Köylüler kapitalizmin gelişmesiyle toplumsal başkalaşmaya uğradığından, onlardan artık ekonomik, siyasal ve ideolojik dayanakları aynı olan *tek bir sınıf* diye sözedilmesi güçtür. Köylüler Afrika kurtuluş mücadelesinin ancak *ilk aşamasında* tek ve birleşmiş bir sınıftı. Mücadele o zaman sömürgeciliğe karşıydı ve feodalizme de karşı olan bütün tabakaları da birleştirebiliyordu. Ama, daha sonra, toprağın yeni baştan dağıtılması, feodal sömürünün yanıbaşında kapitalist sömürüye de karşı koyma sözkonusu olunca, farklı köylü tabakaları ve grupları arasındaki değişik eğilimler hemen ortaya çıkmaktadır. Bu durumda köylü hareketi gerilemekte, bazı yeni yerli egemen çevreler köylü hareketini bizzat o sınıfın içinden çıkıp zenginleşen unsurlar eliyle yavaşlatabilmektedirler.

O halde, köylü sınıfı, bugün, yolun ortasında kalmış gibidir. Birlikte hareket edeceği siyasal müttefikini, hattâ *öncü sınıfı* aramaktadır. Bu öncü sınıf bağımsızlıktan önce ulusal burjuvaziydi, ya da zaman zaman yurtsever feodallerdi. Bu iki sınıfın hedefleri hiçbir zaman bir ve aynı olmadığı halde, birlikte hareket edebilmişlerdi. Bugün ise, böyle bir ittifak için gerekli zemin yoktur.

Köylü, bu kez, *başka* sınıf ve tabakalarla ittifak yapacak, yeni temeller üstünde tekrar serpilip *aktif bir siyasal güç* olacaktır. Köylü sınıfının *potansiyeli* hâlâ yüksektir. Afrika'daki gelişmeler, büyük ölçüde, bu sınıfın davranışına göre değişecektir. Köylünün müttefiki olmaya en güçlü aday, kendine birçok bakımlardan benzeyen *işçi sınıfıdır*. Onunla ittifak

hem anti-feodal, hem anti-kapitalist niteliktedir. Afrika'da feodal ilişkiler tüm ortadan kaldırılmak şöyle dursun, kırlık bölgelerde toprak ağaları ve kabile soylularının birtakım güçlü kaleleri vardır. Afrika gerçekleri anti-kapitalist reformları da gerektirmektedir. Afrika toplumunun değişmesine yönelik eğilimlerin gerçekleşmesi kır'adaki köylü-işçi ittifakının geçerliliğine bağlıdır.

Fakat köylü sınıfını da idealize etmemek, devrimci potansiyelini *abartmamak* gerekir. Tarihsel gelişmesi ve sosyo-ekonomik durumuna bağlı objektif nedenlerden ötürü, en ağır hareket eden sınıftır. Fakir olması, sömürülmesi yetmez, bu fakirlik ve sömürünün *nedenlerini de anlaması ve ona göre hareket etmesi* gerekir.

İşçi:

Afrika devriminin *objektif olarak* en aktif ve devamlı unsuru *işçi* sınıfıdır.[26] Afrika ülkeleri tek tek incelenirken görüldüğü gibi, proletarya egemen devletlerin kurulmasında önemli rol oynamış, ulusal kurtuluş mücadelesine katılan bütün yurtsever güçlerle işbirliği yapmıştır. İşçi sınıfı bağımsızlıktan sonra da Afrika devriminin bu aşamasında daha fazla önem kazanmış, siyasal etkisi artmıştır. Afrika proletaryasının gelişmesini etkileyen unsurlar içinde en önemlisi bazı bağımsız Afrika devletlerin-

26 Afrika'da işçi sendikaları konusunda Batı dillerinde en iyi bibliyografya: William H. Friedland, *Unions, Labor and Industrial Relations in Africa: an Annotated Bibliography*, Cornell, Cornell University Press, 1965. Batı'da genel giriş niteliğinde en iyi incelemeler: International Labor Office, *African Labor Survey*, 1958; ———, *Labour Survey of North Africa*, 1960. Fransızca genel bir inceleme: J. Meynaud ve Anisse Salah Bey, *Le Syndicalisme Africain*, Paris, Payot, 1963. Afrika işçi sendikalarına karşı İngiliz Sömürge Dairesinin tepkisine de yer veren, ancak daha çok hukuk kalıpları içinde sıkışıp sendikaların rollerinin arttığını gereği gibi değerlendiremeyen bir kitap: B. C. Roberts, *Labour in the Tropical Territories of the Commonwealth*, London, School of Economics and Political Science, 1964. *Présence Africaine* dergisinin ilk yazılarını içeren bir yayın olarak : *Le Travail en Afrique Noire*, Editions du Seuil, 1952, Ayrıca: J. Clyde Mitchell, *An Outline of the Sociological Background to African Labour*, Salisbury, Ensign Publishers, 1961. Şu kitapların Afrika işçi sendikalarıyla ilgili bölümlerine de bakılabilir: Subratesh Gosh, *Trade Unions in Underdeveloped Countries*, Calcutta, Bookland, 1960; Bruce H. Millen, *The Political Role of Labor in Developing Countries*, Washington, Brookings Institution, 1963; Sidney C. Sufrin, *Unions in Emerging Societies: Frustration and Politics*, Syracuse, Syracuse University Press, 1964; Everett M. Kassalow, der., *National Labor Movements in the Postwar World*, Northwestern University Press, 1963. Biri İngiliz İşçi Partisinin görüşlerini içeren, öteki de Dördüncü Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu Kongresine sunulan iki broşür olarak: Walter Bowen, *Colonial Trade Unions*, London, Fabian Society, 1954; S. A. Dange, *Trade Union Tasks in the Fight Against Colonialism*, WFTU, 1957. Afrika'da proletaryanın biçimlenmesi ve işçi sınıfının bazı özellikleri hakkında bir Sovyet kaynağı: Yu. N. Popov, "Formirovaniye proletariata i nyekatariye osobennosti raboçeva dvijeniya f Afrike," *Palajeniye Raboçeva Klassa i Raboçiye Dvijeniye f Stranah Azii i f Afrike*, Moskva, Institut Narodov Azii i Akademii Nauk SSSR, 1962, s. 206-224.

de görülen *endüstrileşme* sürecidir. Daha önceki bölümdeki örneklerde görüldüğü gibi, kıt'anın birçok yerinde yeni endüstri tesisleri kurulmakta, bunlarla birlikte endüstri işçileri sınıfı da büyümektedir.

Ancak, işçi sınıfının rolünü değerlendiren türlü kaynakların bir kısmı bu rolü *küçümsemekte*, bir kısmı da *yalnız* proletaryanın devrimci güçte olabileceğine inanmış görünmektedir. Birinci yaklaşım proleter olmayan bazı sınıfların, özellikle küçük burjuvanın devrimci potansiyelini olduğundan fazla gösterdiğinden herhalde yanlıştır. İkinci yaklaşım ise, işçi sınıfını öteki ilerici sınıf ve tabakalardan ayırıp zayıf düşürmekte, öte yandan da tek ve güçlü bir anti-emperyalist cephenin kurulmasını engellemektedir.

Afrika işçi sınıfının yerini tam olarak anlamak için proletaryanın sayısı, niteliği, bileşimi ve yapısındaki değişiklikleri, öteki sınıf ve gruplarla ilişkilerini araştırmak gerekir. Proletaryanın sayısı, bileşimi ve davranışı her Afrika ülkesinde ayrı olmak gerekir. Ancak, bütün kıt'aya özgü ortak nitelikler de vardır ki, Afrika işçisini gelişmiş sermayeci ülkelerin işçisinden ayırır. Bu *ortak özellikler* şöyle özetlenebilir: (a) endüstrinin yeterince gelişmemiş olmasından ötürü, işçi sınıfının sayıca azlığı, endüstri işçisinin tüm çalışanlara oranla ufaklığı ve işçierin çoğunluğunun küçük iş-yerlerinde istihdam edilmeleri; (b) kapitalist çiftliklerde çalışan tarım işçilerinin çokluğu; (c) kalifiye olmayan ve yarı-kalifiye işçilerin bolluğu, yâni kalifiye işçi azlığı; (ç) işçi ücretlerinin düşüklüğü; (d) bu düşüklüğe rağmen ücretlerin kendi aralarında büyük farklılıklar oluşu; (e) proletaryanın sınıf bilincinin gelişmesini önleyen ciddî ulus, din ve kabile açılarından farkların bulunuşu.

Önce, *sayı:* Afrika ülkelerinde proletaryanın sayı olarak gücünü saptamak zordur. Bütün ülkeler için istatistikler yoktur. Mevcut istatistiklerin çoğu örnekleme yöntemlerine dayanmaktadır. Küçük iş-yerlerinde çalışanlar bu istatistiklere girmemektedirler. İşçilerin sınıflandırılmaları her yerde aynı olmamaktadır. Ama gene de işçi sınıfının büyümekte olduğu açıktır.[27] Bir kaynağa göre, kıt'ada 20 milyon Afrikalı işçi vardır.[28] Bu rakkam 300 milyon civarındaki toplam nüfusun % 7'si, yetişkinlerin de % 10'u kadardır. Ulusal endüstrinin birçok yerde gelişmekte olmasına rağmen, endüstri proletaryasının tüm işçi sınıfına oranı hâlâ küçük olup % 15 civarındadır. Afrika işçisinin büyükçe bir kısmı *tarımdadır.* Ücretli işçilerin çoğu küçük üretim alanlarında çalışmaktadırlar. Geri ka-

27 Örneğin, Nijerya'da 1938'de 227,400'den 1958'de 472,600'e çıkmıştır. International Labour Office, *African Labour Survey*, Geneva, 1958, s. 666.

28 *Spark*, Gana, May 1964.

ları madenlerde, ulaşımda, yapılarda, genel hizmetlerde ve tarımdadır. Ücretli işçiler çalışanların Kongo ve Gabon'da % 29'u, Fildişi Kıyısı'nda % 19'u, Orta Afrika Cumhuriyetinde % 14'ü ve Togo, Yukarı Volta, Nijer ve Mali'de % 4'ünü meydana getirmektedir.[29]

Afrika ülkelerinin hayatında, bağımsızlıktan bu yana yer alan değişiklikler proletaryanın durumunu da değiştirmiştir. Birçok ülkede günde sekiz saat azamî mesai, ücretlerinde artış, sosyal sigorta ve sendikalaşma hakkı getirilmiştir. Ama işçinin maddî durumu hâlâ bir hayli kötüdür. Hele sömürge yönetiminin henüz son bulmadığı yerlerde durum daha da fenadır.[30] Ücretler hemen hemen heryerde düşüktür. Üretim güçlerindeki gelişme hızının düşük ve insan emeğinin daima ucuza bulunabilir durumu iş pazarını etkilemekte ve ücretleri hep düşük tutmaktadır. Ana tüketim mallarındaki fiat artışlarından ötürü reel ücretler de düşmüştür. Üstelik, birçok Afrika ülkesinde yüz-binlerce insan işsizdir. Resmî istatistikler işsizler ordusunu daima olduğundan daha ufak göstermektedir. İşverenlerse bu durumdan faydalanarak, ücretleri hep düşük tutma eğilimindedirler.

Demek ki, eldeki kanıtlar Afrika'da toplumsal farklılaşma olmadığına dair savların ciddiye alınamayacağını göstermektedir. Fakat "farklılaşma" başka, "sınıf mücadelesi" gene başkadır. Bir ülkede köylü yığınları, ücretli işçiler ve burjuvazinin bulunması orada sınıf bilincinin de olduğunu göstermez.[31] Örneğin, bir kaynak Cezayir'deki köksüz yığınları "fakruzaruret ve ölüm korkusunun kentlere ittiği ve her sabah, köpekler ve kedilerle birlikte, çöplükler, pislikler ve boş tenekeler içinde yiyecek artıkları arayan, yerli ve neredeyse hepsi çıplak erkek, kadın ve çocuklar" diye tanımlıyor.[32]

İşçi sınıfının gelişmesi önüne birtakım engeller, tabii ki, yığılmaktadır. Çoğunluğun kökünün toprakta, çok küçük çiftliklerde olduğuna yukarda değinmiştik. Bu yüzden, bu sınıfın bütün bir kısmına "yarı-proletarya" demek daha doğru olur. Fabrikalarda ve kentlerdeki işçilikleri devamlı değildir. Köylerinden çalışma yerlerine bir ileri, bir geri göç eder dururlar. Walter Elkan'ın belirttiğine göre, bunların kentleri doldurması endüstri proletaryasının büyüdüğünü göstermez.[33] Üstelik, işçi sınıfı için-

29 Ioan Davies, *African Trade Unions*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin, 1966. s. 130.

30 Thomas Hodgkin, *Nationalism in Colonial Africa*, London, Frederick Müller, 1968, s. 115 – 138.

31 "About the Class Struggle in Negro Africa," *Présence Africaine*, C. XXV, No. 53, s. 249.

32 Joan Gillespie, *Algeria: Rebellion and Revolution*, Benn, 1960, s. 69.

33 Walter Elkan, *Migrants and Proletarians: Urban Labour in the Economic Development of Uganda*, London, Oxford University Press, 1960, s. 3 – 4.

de köylü kökenlilerin bu derece ağır basması proletarya düşüncesi içine küçük burjuva ideolojilerden kabile ve kast ön-yargılarına kadar işçi sınıfına yabancı her türlü eğilimi de sokmaktadır.

Mevsimlik işçiler Angola, Botswana, Lesotho, Ruanda, Swaziland ve Yukarı Volta gibi ülkelerden kalkıp Güney Afrika Cumhuriyeti, Rodezya, Gana, Fildişi Kıyısı, Senegal ve Zambia'da çalışmaktadırlar. Örneğin, Rodezya'da çalışanların yarısından fazlası yabancı işçilerdir.[34] Göçmen işçiler Nijerya, Gambia ve Senegal'de yer fıstığı, Gana'da kakao ve Kuzey Nijerya, Uganda ve Tanzanya'da pamuk tarlalarında 3-6 ay süreyle çalışmaktadırlar. Güney Afrika'da Witwatersrand'da istihdam genellikle bir yıllıktır. Kenya'lı işçiler, Rwanda ve Burundi'den gelenlerin aksine, daha devamlıdırlar, kentlere daha uzun vadeli yerleşmişlerdir, bulundukları yerlerde (örneğin, Uganda'da) sendikaların belkemiğini teşkil ederler ve kabile hayatından uzaklaştıkları için ilerdeki Afrika proletaryası için iyi bir örnek sayılırlar.[35] Başka bir iyi örnek Zambia bakır kuşağı çevresine yerleşmiş olan işçilerdir. Ndola ve Luanşya gibi kentler, konutlarda ırk ayrımına rağmen, homojen bir görünüm içindedir. Öte yandan, Kuzey Afrika'da, örneğin Kazablanka'da üçlü görünüm vardır: eski ticaret ve el san'atlarının olduğu *medine*, modern Avrupa sektörü ve göçmenlerin doldurduğu çepeçevre "gecekondu"lar *(bidonvilles)*. Bir karşılaştırma olarak tekrarlayalım ki, Zambia bakır kuşağı Kazablanka'ya hiç benzemez.

Öyleyse, Afrika işçisi istihdama, genellikle, "para bulmak için geçici bir yol" olarak bakmaktadır.[36] Allen'in belirttiği gibi, çalışma durumunun gerektirdiği biçimde tavır değiştirmektedir."[37] Aslında, Afrika'daki göçmen işçi üretim araçlarından tüm yoksun sayılmaz, çok küçük de olsa, ailesinin asgarî yiyeceğini temin ettiği bir toprağı vardır. Tek bir kaynaktan beslenmeyeceği için, toprakta çalıştıktan başka ücretli işçi olarak bir yerde ek iş de bulmak zorundadır. Afrika'daki durumdan farklı olarak, İngiltere geçen yüzyılın başında ve daha önce endüstrileşirken, köylerden kentlere göçüp orada fabrika işçisi olan insanların geride bıraktıkları bir "komün toprağı" yoktu. Kentlerde kalmalarının nedeni de bunlarda hayatın tatminkâr olması değil, tarım işçiliğinden bir nebze daha iyi olduğundan ötürüydü.[38] Kentlerdeki yeni koşullara alışmaları

34 United Nations, *Economic Survey of Africa Since 1950*, New York, 1950, s. 49.

35 Davies, *op. cit.*, s. 119 – 120.

36 Elkan, *op. cit.*, s. 42.

37 V. L. Allen. "Management and Labour in Africa," *The Listener*, August 15, 1963, s. 227.

38 G.D.H. Cole, *A Short History of the British Working Class Movement: 1789 – 1947*, London, Allen and Unwin, 1952, s. 11 ve d.

gerekiyorduysa da, para ekonomisine, işçi ücretleri denen şeye ve bazı yerlerde makina kullanımına yabancı değillerdi. Kentlere gelmekle bir kötü işten bir başkasına, bir güvensizlikten başka bir güvensizliğe gidiyorlardı. Bugünkü Afrikalı işçi ise, o küçücük toprağını da terkederse, bugünedek gördüğü tek güvenlik kaynağını da feda etmiş olur. Ailesini sırf topraktan ya da işçi ücretiyle geçindirebilecek olsa, tek bir işte herhalde karar kılar. İşte, bundan ötürü *göçmen işçi* ufacık bir toprak sahibi yarı-proleterdir.

Öte yandan, genel ekonomik gelişme göçmen işçiler yerine kente bağlı proletaryayı yaratma eğilimindedir. Ancak, yeni bir sınıfın ortaya köklü biçimde çıkması ücret ve diğer çalışma koşullarından konut durumuna kadar türlü etkenlere bağlıdır. Bu etkenler de hem toplumsal, hem ekonomik bakımdan oldukça karmaşıktır. Örneğin, Afrikalı işçinin ücretini yalnız üretme yeteneği saptamaz. Gene Afrika devletleri işgücünü, daha çok, devlet kuruluşlarında seferber etmişlerdir. Bu devletlerin bütçeleri ise dardır. Bazı yerlerde ücret artışı ülkenin tüm malî durumunu sarsar. Ekonominin ancak her alanda gelişmesi ücret artışlarına da olanak sağlayacak ön koşulları yaratabilir. Bu sözler işçilerin ücret artışı isteklerinin yersiz olduğu anlamını taşımaz. Hele aynı işe eşit ücret ödemeyen Güney Afrika ve Rodezya gibi ülkeler için ücret artışı istekleri daha da haklıdır.

İşçi sınıfı, bütün bu zorluklara rağmen, güçlenmekte devam etmektedir. İkinci Cihan Savaşından önce, yalnız Mısır, Tunus, Cezayir ve Güney Afrika'da sendikalar varken, Afrika kıt'ası bugün sendikalarla örülmüştür. Ücretli işçilerin üçte-biri bu kuruluşlarda üyedir. Afrika proletaryası demokratik haklar mücadelesini genişletmekte, derinleştirmektedir. Afrika'nın geleceği bu sınıfın birliği, örgütlenmesi ve —köylüler başta olmak üzere— proleter olmayan öteki sınıf ve tabakalarla ittifakına bağlıdır. Kıt'adaki ekonomik koşullar işçi sınıfını ilerde bugünkünden daha iyi bir duruma getirecek nitelikte gelişmektedir. Kapitalizmin gelişmesi köylüyü ve küçük burjuvayı bölerken, proletaryayı, tam aksine, birleştirmekte ve sınıf bilincini arttırmaktadır. Ama proletaryanın varlığı gelişmiş bir işçi sınıfının bulunduğu Afrika ülkelerinde bile güven altında değildir. Bu sınıfın siyasal mücadelede bir tecrübe birikimi sağlaması gerektir. Bu da bir zaman işidir.

Yüz-elli yıldır bir köle seviyesine yakın biçimde yaşatılan ve emeği devamlı sömürülmüş olan milyonlarca Afrika insanı iş ve emeğe karşı tavrını, tabii ki, *birdenbire* değiştirememektedir. Oysa, üretici sınıfların yetenek ve insiyatiflerinin gelişmesi beklenmektedir. Toplantılar ve sloganlar bu hedef için yeterli sayılamaz. İşçi sınıfının pratik yönetim tec-

rübesine ihtiyacı vardır. Proletarya, tam anlamıyla, uyanmamıştır bile. Öte yandan, halk yığınlarının bilinçlenmesi köklü dönüşümler için şarttır. Temele inen reformlara halkın ve çalışan sınıfların katılması düşüncesi ise, Afrika'ya "dışardan ihraç edilen" bir kanı değil, bizzat Afrika ülkelerinin refahı için gereklidir.

Afrika insanında emeğe karşı yeni bir tavır yaratmak, herhalde, sendikalara düşen bir görev olmalıdır. Sömürge döneminin kalıntılarını temizleyip ona yeni tavırlar kazandırmak özel bir yetenek, yere ve zamana göre, yığınlara yaklaşabilme yeteneği gerektirir. Bazı yerlerde görüldüğü gibi, önderlerin kendi gereken yetenek ve bilgiden yoksunlarsa, işçi saflarının ve halk yığınlarının yetişmesi daha da zaman alacaktır.

Yukarda bu yetişmede sendikalara büyük görevler düştüğü söylendi. Afrika'da sendika ve hükûmet ilişkilerinde iki türlü eğilim göze çarpmaktadır. Sendikalar ya merkezî bir siyasal yapının parçası olmakta ya da hükûmete muhalefet etmektedir. Aslında, bu ayrım her duruma da uymamaktadır. Örneğin, Fas'da sendikalar önceden hükûmet mekanizmasının bir parçasıydı, şimdi dışındadır. Gana ve Tunus'da uzun süre tekparti sistemi içinde kaldılarsa da, dış ilişkileri ve siyasetlerinde oldukça bağımsız bırakılmışlardı. Nijerya gibi ülkelerde muhalefette oldularsa da, bu muhalefetin ne olması gerektiği konusunda anlaşmış değildirler. Dahomey, Kongo (Braz.) ve Sudan gibi yerlerde ise, önce muhalefet etmiş, sonra da askerî darbeleri destekleyerek işçi sınıfı için bir ilerleme beklemişler, fakat, çoğu kez, umduklarını bulamamışlardır. Dahomey'de Hubert Maga ve Kongo'da Fulbert Youlou grev ve gösteriler sonucu yıkılmışlar, fakat Dahomey sendikaları darbeden daha bir ay geçmeden yeni hükûmetin halkı temsil edemeyeceğini ilân edecek kadar ileri gitmişlerdir. Kuzey ve Doğu Afrika'da sendikalar iki yerde, Mısır ve Tanganyika'da, Çalışma Bakanlıklarına bağlı ve üretim rolleri olan örgütlenmeler durumundadırlar. Fransız Batı Afrikasında sendikalar çok-partili bir düzen içinde kurulmuşlar ve Fransa'da C. G. T.[39] ile ilişkiler kurmuşlardı. Sekou Touré'nin desteklediği U .G .T .A .N .[40] kapitalizm ile sömürgeciliği ittifak halinde iki düşman olarak görmektedir. Fildişi Kıyısı ve Senegal'deki sendikalar ise, siyasal hedefleri olmadıktan başka, ekonomik çıkarlarda pazarlık konusunda bile güçlü görünmemektedirler. Nijer, Yukarı Volta ve Mauritanya'da durum çok farklı değildir. Sendikaların dikkat edeceği çok önemli bir konu işçi sınıfının dar profesyonel çıkarlar içinde kalmayıp

39 *Confédération Générale du Travail.*

40 *Union Générale des Travailleurs d'Afrique Noire.* Davies, *op. cit.*, s. 104 – 106, 153 – 158, 172 – 173.

ülkenin tüm çıkarları için de kendilerine düşen görevi görebilmektir. İşçi sınıfı içinde bir yönetenler aristokrasisi yaratma ve onları kullanarak bu sınıfı bölme ve zayıflatma çabası da yabana atılmayacak bir gerçektir.

Sonuç:

Özetle, kurtuluş mücadelesini derinleştirmeğe aday olan Afrika kıt'asında, değişmeden yana sayılan toplumsal sınıf ve tabakaların özellikleri ve tavırları, kanımca, kısaca bunlardır. Birçok Afrika ülkesinde sınıflar daha yeni oluşmaktadır. Bazı yerlerde ulusal burjuvazi yoktur, ya da yerli endüstri kurulamamıştır, proletarya da oluşum içindedir.

Afrika ülkelerinin çoğunda iktidardaki siyasî partiler, tabanı köylü olan küçük burjuva partilerdir. Burjuva kökenli üyeleri sayıca büyüyüp etkinliklerini arttırdıkları takdirde, bu partiler, ilerde, kapitalizm, hattâ emperyalizm yararına siyaset güden tipik burjuva partileri olabilirler. Öte yandan, gene aynı partilerde daha demokratik ya da devrimci unsurların ağır basması da mümkündür. Genel çizgileriyle, ulusal burjuvazi ile emperyalizm arasında çelişkiler ortadan kaybolmakta, nüfusun büyük çoğunluğunu devlet siyasetini etkileyebilecek olan köylülerle kentlerdeki orta tabakalar meydana getirmekte ve proletarya da yeni bir sınıf olarak daha fazla belirmektedir.

Afrika ülkelerinden bazılarının "kapitalist olmayan gelişme yolu"nu seçmiş oldukları önceki bölümlerdeki örneklerden anlaşılmaktadır. Bu konu daha ilerki bölümlerde ele alınacaksa da, toplumsal sınıfların tavrı bakımından burada da kısaca değinmek gereği doğmaktadır. Kapitalist olmayan gelişme yolunu seçmiş olan ulusal demokratik devletin görevi köylü, işçi, ulusal burjuvazi, orta tabakalar ve aydınlardan bileşik ilerici sınıf ve gruplar arasında işbirliğini sağlamaktır. Bu işbirliğinin gerçekleşmesi, devletin sınıflar arasında bir yatıştırma aracı olduğu anlamına gelmez. Gerçek şudur ki, bazı durumlarda, sınıflar kendi aralarında bir denge kurmakta, devlet te bundan yararlanıp her iki sınıftan da bir miktar bağımsız olarak hareket edebilmektedir. Sınıf farklılaşmasının açık ve seçik görülmediği ülkelerde bu duruma rastlanmaktadır. Birçok Afrika ülkesinde karmakarışık bir sınıf yapısı vardır. Kabilecilik, feodalizm, bir miktar sermaye birikimi ve birçok ara tabakalar bir arada yaşamaktadır.[41] Kapitalist gelişme ise çok düşük bir düzeydedir. İşte, böy-

41 W. R. Bascom, "Tribalism, Nationalism and Pan-Africanism," *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, Philadephia, No. 342 (July 1962), s. 21 – 29; C. M. Turnbull, "Tribalism and Social Evolution in Africa," *ibid.*, No. 354 (July 1964), s. 22 – 32.

le bir somut durumda, devlet sosyo-ekonomik ilerlemeyi hızlandıracak unsur olmaktadır. Afrika ülkelerinde kapitalizmin kendi az gelişmiş, birikim sınırlı ve üretim çağdaş bilim ve teknolojiye göre çok düşük olduğundan, çoğu yerde tek itici güç olarak *kamu sektörü* göze çarpmaktadır.

EKONOMİK BAĞIMSIZLIK SORUNU

Giriş:

Afrika ülkelerinin teker teker egemenliklerini kazanmaları tam bağımsızlıklarına kavuştukları ya da ekonomik gerilikten doğan sorunların çözüldüğü anlamına, tabii ki, gelmez. Ama siyasal bağımsızlık, *ancak ekonomik kurtuluşla* erişilebilecek olan *tam bağımsızlık* için ilk ve çok önemli adımdır. Hukukî anlamda egemen sayılan devlet ekonomik bakımdan da bağımsız olma yollarını araştırıp bulamadığı takdirde, siyasal bağımsızlığı da zayıflayacak ve emperyalizmin darbelerine hedef olacaktır.

Sömürge Döneminden Kalan Miras:

Yalnız, ekonomik bağımsızlık konusu birçok devletlerin ve çeşitli sınıf, tabaka ve grupların çıkarlarının çatıştığı bir alandır. Yeni bağımsız olan Afrika devletlerinin ekonomik sorunları bu çatışan çıkarların ortasında yer almaktadır. Birçok ekonomik güçlüklerle karşılaşmayan Afrika ülkesi yok gibidir. Bunların bazıları ekonomik güçlükler kısır döngüsü içinde tutsak gibidirler de. Az gelişmişlikten doğan genel güçlüklerin yanıbaşında, birçoğunun kendine özgü birtakım ekonomik zorlukları da vardır. Ancak, hepsinin ortak sorunlarını bulup çıkarmak da mümkündür. Akla gelen ilk ortak nokta endüstride ve tarımda üretim hızının düşüklüğüdür. Bağımsızlığın ilk birkaç yılında yüksek görülen ekonomik gelişme hızı sonra düşmeğe başlamıştır.

Kıt'ada karşılaşılan güçlükleri inceleme iddiasında bulunan bazı Batı yayınları sorunu temelde Afrikalının "yeteneksizliğine" bağlamak istemektedirler. Bazı "bilim" çevrelerinin benimser göründüğü bu tavır, sermaye ve uzman kıtlığından faydalanarak kıt'aya tekrar eskisi gibi nüfuz edebilme olanaklarını arayanların görüşleriyle uyuşmaktadır. Bir kaynak şöyle diyor: "Afrika ekonomisi Afrikalılar için yeteri kadar yiyecek üretmemekte, hizmet arzetmemektedir...Yerlilerin üreticiliği düşük seviyededir...Sermaye azdır...Çapa ana tarım aracıdır...Birçok Afrikalı işçi

kalifiye değildir..."[1] Bu ve benzeri yazarlara göre, Afrika'nın fıkaralığının nedeni Afrikalıların kendileridir.

Ancak, bilimsel bakımdan önemli olan şey yiyeceğin niçin yeterince üretilemediği, sermayenin neden az olduğu, çapanın ya da karasapanın hangi nedenle bugün de ana tarım aracı olduğudur. Batı kaynakları bu "niçin"leri genellikle sormamakta, bu soruların cevaplarını açıkta bırakmaktadırlar. Oysa, Afrika halklarının fakirliğinin *temel nedenleri* bu cevaplar verildiğinde ortaya çıkar. Emperyalist çevrelerin görüşünü benimseyenler sorunların gerçek kökenlerini gizledikleri kuşkusunu uyandırmaktadırlar. Nitekim, bütün kanıtlar Afrika ülkelerinin sömürge yıllarından geri bırakılmış bir ekonomi ve gelişmemiş toplumsal ilişkiler devraldığını ortaya koymaktadır Üretici güçlerın çok düşük düzeylerde kaldığı, tüm ekonominin emperyalist tekellere bağımlı duruma sokulduğu ve hem kaynak, hem uzman yokluğu içinde kıvranıldığı daha önceki bölümde görülmüştür.

Güçlüklerin suçunu, büyük ölçüde, bizzat Afrika'nın sırtına yükleme eğiliminde olan Batı kaynakları, aslında, gene aynı güçlüklerin kökenlerinin *kendi tavırlarında* aranabileceğine dair kanıtlar da vermektedirler. Örneğin, *The New York Times* gazetesinin şu yargısına bakalım: "Avrupa'daki yüksek hayat seviyesi, kuşkusuz, büyük ölçüde, Asya ve Afrika'daki ham madde ve ucuz emekten ötürüdür."[2] Başka bir Batı kaynağı bağımsızlıklarının arifesinde 27 Afrika devletinde okur-yazarlık durumunun çok düşük olduğunu gizleyememektedir.[3]

Afrika'da neden sermaye darlığı vardır? Çünkü bir birikme fonuna gidecek ve gelişmenin maddî temelini meydana getirecek olan para kıt'a dışına çıkmaktadır. Fildişi Kıyısı politikacılarından Matkieu Ekra buna "mâlî hemoraj" diyor. Bu zat ülkesine bir yıl 14 milyon *pound* girip aynı yıl 28 milyon çıktığını açıklamaktadır.[4] Bir Fransız bakan da eski sömürgelere yapılan "yardım"ı eleştirmekte olan Parlâmento üyelerine cevaben yardımın işgâl masraflarından çok daha az olduğunu belirtmişti.[5]

1 Arthur Hazlewood, *The Economy of Africa*, London, Oxford University Press, 1961, s. 73 - 79.

2 January 11, 1950.

3 *Time* dergisi Ağustos 1962 tarihli nüshasında 27 Afrika devletinde bağımsızlık arifesinde okuma-yazma oranını şöyle yayınlamıştı: Nijer % 2; Yukarı Volta ve Çad % 3; Sudan % 5; Mauritanya % 6; Orta Afrika Cumhuriyeti % 8; Sierra Leone, Mali , Gine ve Somali % 10; Togo, Kongo, (Braz.), Kamerun ve Tanganyika % 15; Gambia, Dahomey, Kongo (Leop.), Malagazi Cumhuriyeti % 20 ve Nijerya % 24; Gana, Senegal, Rwanda ve Burundi % 25 ve b.

4 *West Africa*, February 10, 1962, s. 157.

5 [Geoff Nwokedi,] "Neo-colonialism and Imperialist Aid in Africa," *African Statesman*, C. II, No. 2 (June 1967), s. 26.

İngiltere, 1931 - 1938 yılları arasında, sermaye ihracından iki milyar sterlin kâr etmiştir.[6]

Jack Woddis sömürgeciliğin yerli ekonomi üstündeki etkisini "felâket" *(catastrophic)* olarak niteliyor ve Afrika ülkelerinin "yalnız gelişmemiş değil, aynı zamanda çarpık" *(distorted)* ekonomiler devraldığını belirtiyor.[7] Yabancıların egemen olduğu sömürü ekonomisi yerlinin hayatında iyiye doğru bir değişiklik yaratma noktasından hareket etmemekteydi. Herşey "Avrupa pazarlarının ihtiyacına göre"[8] düzenleniyordu. Yabancılar eldeki ham maddelerle bile yerli bir endüstri kurmaktan kaçınmışlar, tek-tip üretime mahkûm edilen Afrika ülkeleri fiat ayarlama mekanizmalarının tutsağı olmuşlar, yalnız tarımsal ürünler değil, elmas, manganez, krom, fosfatlar, bakır ve altın gibi madenler de dışarı akıp gitmiş ve *ekonomik yapı* da bu denli ilişkileri kolaylaştıracak biçimde korunmuştu. İkinci Cihan Savaşının bitiminden sonra İngiltere'de iktidara gelen İşçi Partisi Afrika'nın bu yapısını değiştirmeğe yanaşmıyor, tam karşıtı savaştan yıkık çıkmış olan Avrupa kaynakları hâlâ zengin bu kıt'ayı daha da sınırsız biçimde sömürme ve mevcut ekonomik yapıyı koruma yollarını araştırıyordu. İşçi Partisi iktidarında Dış İşleri Sekreteri olan *Ernest Bevin*'in "Sömürgelerde Gelişme" *(Colonial Development)* dediği şey aslında "ekonomik emperyalizm"di. 5 Ağustos 1947'de Avam Kamarasında konuşan Bevin şöyle diyordu:

> "...İlk önce, Güney Afrika, Fransa, Belçika ve Portekiz'in bizimle büyük sorumlulukları paylaştıkları Afrika'ya... bakalım. Batı Avrupa'nın örgütlenmesi ekonomik bakımdan desteklenmelidir. Bu durum Uluslar Topluluğu ve yalnız İngiltere değil, Fransa, Hollanda, Belçika ve Portekiz deniz-aşırı topraklarının mümkün olan en yakın işbirliğini gerektirir..."[9]

Bu durum bağımsızlık yıllarına miras olarak kalmış, yeni Afrika ülkelerinin kalkınmasında maddî temeli sağlayacak zenginlik yurd dışına akmakta devam edegelmiştir. Yukarda sözü edilmiş olan "mâlî hemoraj"ı durdurmak için bazı yabancı şirketleri millîleştirmek, bazılarının kârlarını daha yüksek vergilendirmek ve bu kârların tekrar yurt içinde

6 V. G. Solodovnikov, *Eksport Kapitala*, Moskva, Gospolitizdat, 1957, s. 183.

7 Jack Woddis, *Introduction to Neo-Colonialism*, New York, International Publishers, 1969, s. 16.

8 L. Gray Cowan, *The Dilemmas of African Independence*, New York, Walker, 1968, s.43-44.

9 George Padmore, *Africa: Britain's Third Empire*, London, Dennis Dobson, 1948, s. 10, 155 - 156.

yatırılmalarını sağlamak, ulusal bankalar ve sigorta şirketleri kurmak ve ihracat ile ithalâtı devlet eliyle yürütmek gerektir. Ulusal gelirin bir kısmının dışarı akmasını engelleme çabaları, tabii, yabancı yatırım sahipleri ve onların yanında yer alan yabancı hükûmetlerin tepkisine sebep olacaktır. Nitekim, 1962'de Gana yabancı şirketlerin kârlarının % 60'ının tekrar ülkede yatırılmasını istediği zaman devlet başkanına bombalar savrulmağa başlanmıştır. Mısır'ın milliyetçi politikada ısrar etmesi üzerine bir "uluslararası kuruluş" görüntüsünde olan Dünya Bankasının Aswan Barajına yardımdan vazgeçtiği hatırlardadır. Kısaca, her Batı ülkesinde tepkiler aynı olmayabilir, ama her ülkede bir tepki vardır.

Ekonomik Bağımsızlığın Tanımı:

Bütün bunların nedeni emperyalizmin bazı ihtiyaçlarının Yirminci Yüzyılın ikinci yarısında bile değişmemiş olmasıdır. Şu Batı kaynağının sözleri çok açıktır: "Gelişmemiş ülkelerle ilişkileri açısından Batı'nın bir önemli çıkarı ham madde kaynaklarını genişletmek ve endüstriyel ihraç pazarlarını arttırmaktır."[10] Başka bir Amerikan kaynağı da diyor ki: "Ekonomik bağımsızlığa giden ve dengeli bir endüstrileşmeye bağlı kalkınmanın Amerikan görüşünde yeri yoktur. Böyle bir kalkınma Amerika'nın mâmûl madde ihracı ve Amerika'nın az gelişmiş bölgeleri denetlemesiyle çatışır."[11]

Bazı Batı kaynakları konuyu böylesine açık koyuyorlarsa da, bazıları da "ekonomik bağımsızlık olamaz" gibi bir görüşten hareket eder görünmeyi tercih etmektedir. Bu yaklaşım emperyalizmin işine pek yaramaktadır. Bu görüşü Afrika devletleri de kabul etmiş olsalar, "ekonomik bağımsızlık" düşüncesini nasıl olsa uygulanamaz gerekçesiyle peşinen reddetmeleri gerekir. Ekonomik bağımsızlık nedir? Ve ne değildir? Hiçbir ülkenin başkalarıyla ekonomik ilişkiler içinde bulunmadan var olması mümkün değil. Hele sözkonusu ülkeler, Afrika ülkelerinin çoğu gibi, küçük devletler olurlarsa, bu gereksinme daha da belirgin olmaktadır. "Ekonomik bağımsızlık" ekonomik "yalnızlık" demek değildir ki! Ekonomik ilişkiler, tabii ki, olacaktır. Yalnız ekonomik değil, her türlü ilişkiler, giderek yakınlaşmalar kaçınılmazdır. Daha ilerki bir bölümde siyasal yakınlaşmaların, "Afrika Birliği" tasarılarının bir değerlendirmesi yapılacaktır.[12] O halde, önemli olan nedir? Önemli olan bu ilişkilerin *niteliğidir*. Bunlar, bazan eşit taraflar arasında karşılıklı ekonomik iş-

10 *The Political Economy of American Foreign Policy*, New York, 1956, s. 227.
11 Labour Research Association, *Economic Notes*, New York, September 1952, s. 10.
12 *Infra.*, s. 633 - 654.

birliğidir, bazan da bir çeşit zorla kurulur ve taraflardan birinin sömürülmesi sonucunu doğurur. İşte, Afrika ülkelerinin ekonomik bağımsızlığı dendiği zaman da, istenen şey bu ülkelerin tüm dünya ile ekonomik ilişkilerini kesmeleri değil, var olan ilişkilerinin nitelik değiştirmesi ve Afrika ülkelerinin çıkarlarına ve kalkınma gereklerine uygun duruma getirilmesidir.

Öte yandan, ekonomik güçlükler bir ölçüde de Afrika ülkelerinin kendi yanlışları ya da iç çelişilerinden doğmaktadır. Gelişmemiş ülkelerin üretici güçlerini geliştirmek, bunu hızla başarmak istemeleri doğaldır. Ancak, ülkenin olanakları dışına taşılamaz. Geri bir ekonomiye sahip ülkelerin gelişmenin zorunlu aşamaları üstünden sıçrayıp gitmeleri, en düşük ekonomik işletmelerden en yükseklerine birden çıkıvermeleri olanak-dışı olduğu gibi, bu türlü çabalar ekonomiyi orantısız boyutlar içine atmaktan başka bir işe yaramaz. Yeni Afrika ülkelerinin bir kısmı, ellerinde yeterince kaynak ve uzman bulunmadan ve ekonomilerinin daha güçlenmesini beklemeden, ana üretim araçlarını kapsasın kapsamasın, küçük olsun büyük olsun, tüm endüstri, ticaret ve ulaşımı devletleştirmektedirler. Bu durum kendi başına işletme ve yatırım zorlukları çıkardığı gibi, aslında ulusal ekonominin gelişmesiyle bile çıkarları bozulacak bazı sınıf, tabaka ve grupların tepkisini doğurmaktadır. Aslında, bazan bu çıkarları zedelemeden yurda faydalı birşey yapmak mümkün değilse de, alınan sosyo-ekonomik tedbirler nekadar radikal olursa, bunlara karşı tepki de okadar sert olmaktadır. Ayrıcalıklı sınıflar ileriye dönük reformları, çoğu kez, açıkça sabote etmektedirler. Kendine ilerici diyen bazı Afrika iktidarlarının ekonomik açıdan hiç gerekli olmadığı halde, orta sınıflara, hattâ küçük üreticilere karşı yıkıcı tedbirlere girişmesi ekonomik zorlukluklari daha da arttırmış, giderek siyasal bunalımlara bile yol açmıştır. Daha sonra, bazı ülkelerde, bu çarçabuk alınmış olan ekonomik tedbirlerden vazgeçilmiş, devletleştirilmiş olan küçük birimler sahiplerine geri verilmiştir.

Tarım:

Bu noktaya kadar ekonomik bağımsızlığın önemi belirtilmeğe çalışıldı. Bu arada, ülkenin ekonomik geriliğinin *baş – sorumlusu* olarak eski sömürgeci devletler gösterildi. Şimdi üstünde durulması gereken nokta, sömürgeci dönemin genel ekonomik gerilikten olduğu kadar, tek-yanlı tarımsal yapıdan da sorumlu olduğudur. Bugün, tarım sorunlarının[13]

13 S. M. Misfud, *Customary Land Law in Africa*, Rome, FAO, 1966; K. H. Parsons, *Customary Land Tenure and the Development of African Agriculture*, Rome, FAO, 1970; D. Christodoulou, *Basic Agrarian Structural Issues and the Adjustment of African Customary Tenure to the Needs of Agricultural Development*, Roma, FAO, 1966; United Nations, *The U. N. Activities and Operations in Agrarian Reform*, New York, 1970.

çözülmesi Afrika'nın başta gelen ekonomik sorunlarındandır. Önce, tarım Afrika ülkeleri ekonomisinde hâlâ birinci plândadır, nüfusun çoğunluğu bu sektörde çalışmaktadır. Sonra, ekonomik büyüme için toprağın verdiği zenginliklerden iyi yararlanmak ve kronik yiyecek kıtlığının hakkından gelmek gerekir. Ayrıca, endüstri için mâlî birikim sağlamak ve gene endüstri için ham madde üretmek de dahil olmak üzere, birçok şey tarımsal gelişmeye bağlı görünmektedir. Bu sorunların ciddiyetlerini hâlâ sürdürmelerinin nedeni tarımdaki üretici güçlerin yeterince gelişmemiş olmasıdır. Üstelik, nüfus tarımsal üretimden daha hızla artmakta, yiyecek ithaline büyük paralar sarfedilmektedir.

Ancak, Afrika'da toprak sorunlarıyla ilgili herhangi bir inceleme yapmadan, önce, deyim ve yöntem farklılıklarına hemen dikkati çekmek gerektir. Batı'da kullanılan "toprak", "sahiplik", "hak", "kira" ve "miras" gibi sözcüklerin anlamı geleneksel Afrika toplumlarında değişiktir. Hattâ, aynı toprakta ekim ve biçim hakkının birine ya da bir grup insana, hayvan otlatma hakkının başka birine ve o toprak üstündeki ağaçlardan faydalanma hakkının da bir üçüncü kişiye ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazan toprağı biri kuru mevsimde, öteki yağışlı aylarda kullanmaktadır. Bazı yerlerde, haklar toprağın cinsine ve çeşitli yerlerine göre değişmektedir. Kısaca, Batı'da genellikle kabul edilmiş olan toprağın bütününe sahip olma hakkı Afrika kıt'asında genel bir uygulama değildir.

Sahra'nın güneyindeki Afrika'da, birçok yerde, toprağın aslında Tanrıya ait olduğuna ve insanların ise ondan, çoğu kez, ortak olarak faydalanabileceklerine dair bir inanç vardır.[14] Hattâ, bazı yerlerde bir "Toprak Tanrısı"nın varlığına bile inanılmaktadır. Afrikalıların bir kısmı için, toprağın önemi yalnız ekonomik ve siyasal öğelerden değil, "sihir"le karışık bir çeşit dinsel inançlardan da doğmaktadır. Bu topraklarda atalarının da yaşamış olması toprak kavramına özel bir değer kazandırıyor. Nüfus az ve toprak buna göre çok gözükürken, sahiplik tüketim için kullanım anlamında anlaşılıyordu. Toprağı, feodal nitelikteki toplumlar dışında, kırsal toplumun bütün üyeleri kullanıyorlardı. "Hak"ların daha ayrıntılı olarak tanımlanması gereği nüfus artışıyla kendini duyurmağa başladı.

Bugün, sahiplik genellikle belirli bir toprağı işgâl etmiş olan kabile üyelerinin elindedir. Kabile ise, aile gibi gruplaşmalardan bileşiktir. Bu gruplaşmaları köy ihtiyarları, çeşitli kurullar ya da en tepede kabile başkanları temsil eder. Kabilelerde kişinin toprak üstündeki hakkı toplu-

14 Henryk Podedworny, "The Customary Land Tenure: Selected Problems of Agrarian Reforms and Agricultural Development in Countries of Africa South of the Sahara," *Africana Bulletin*, University of Warsaw, Centre of African Studies, No. 15 (1971), s. 97.

mun bir üyesi olarak doğmaktadır. Ekili yerler ve otlakların ortak kullanıma açık olduğu topraklarda bile kişilerin zorla işgâllerine rastlanmaktadır. Kişilerin hakları ve sorumlulukları genellikle o kişinin toplum içindeki statüsüne bağlıdır. Bazı yerlerde, kabile başkanları toprağın işlenmesi işine kişileri memur edebilmektedirler. Ancak, durum her yerde de (örneğin, bazı Zambia kabilelerinde) böyle değildir.[15] Öte yandan, bazı yerlerde (örneğin, Nijerya'da)[16] din liderleri ya da benzeri ileri gelenlerin toprağın kullanımını geçici olarak başkalarına devretme hakkı vardır. Ama, genellikle, Sahra'nın güneyindeki toprak rejiminde kabile çıkarları kişisel çıkarların üstünde yer almaktadır. Toprak kabile egemenliğinin bir ifadesidir de. Onun için Nijerya gibi yüzölçümü büyük ülkelerde bile yeni yerleşmelere karşı olumsuz bir tepki göze çarpmaktadır. Fildişi Kıyısı'nda[17] Agni kabilelerinde ve Kongo'da Lulua bölgesinde de aynı şey görülmektedir.[18]

Öte yandan, feodal ve kapitalist biçimde toprak sahipliğinin durumu ise bambaşkadır. Bu türlü çiftlikler değişik zamanlarda kurulmuştur. Etyopya, Uganda, Dahomey ve Senegal gibi yerlerde feodal çiftliklerin çok uzun bir geçmişi vardır. Kenya, Liberya ve Fildişi Kıyısı'ndaki kapitalist çiftlikler ise, son zamanların bir ürünüdür. Bu büyük çiftliklerde keskin sayılabilecek sınıf çatışmalarının olması da doğaldır. Eski feodal çiftliklerin bir kısmı günümüzde kapitalist toprak sahipliğine dönüşmektedir. Örneğin, Senegal,[19] Dahomey, Etyopya ve Kenya'da[20] durum budur.

Afrika'daki toprak düzeninin değişmesini gerekli bulanlar olduğu gibi, büyük toprak reformları için çok erken olduğunu düşünenler de vardır. Bazıları üretim biçimindeki değişiklik yerine teknik unsurları daha gerekli görmektedirler.[21] Aslında, ulusal ekonomilerin her alanda çok za-

15 J. C. de Wilde, *Experiences with Agricultural Development in Tropical Africa*, New York, United Nations, 1966.

16 Nijerya toprak düzeni hakkında genel bir kaynak: W. S. Mann, *The Role of Farm Settlement in Nigeria: Field Report*, Rome, FAO, 1967. Nijerya'da İbo'ların toprağı devretme, üstünde barınaklar yapma, kişilerin kendi tercihlerine göre diledikleri ağaçları dikme, hattâ toprağı satma gibi daha geniş hakları vardır. Bu durum bazı Zambia kabilelerinde de görülmektedir.

17 A. J. Köbben, *Land as Object of Gain in a Non-Literate Society: Land-Tenure Among the Bete and Didal (Ivory Coast, West Africa)*, London, Oxford University Press, 1963.

18 Bu örneklere atıfla fazla genellemeler yapmak araştırıcıyı yanlış sonuçlara götürebilir. Afrika kıt'asında istisnalar ve istisnaların istisnası çoktur.

19 D. Christodoulou, *Report of the Development Center on Land Policy for West African Countries*, Rome, FAO, 1964.

20 E. F. Charnley, *Some Aspects of Land Administration in Kenya*, Rome, FAO, 1955.

21 B. W. Hodder, *Economic Development in the Tropics*, London, 1968.

yıf oluşu ve gelişmiş ülkelerle ticaret ilişkilerinin Afrika yararına olmayışının tarım reformunun başarısını ters yönden etkileyeceği düşünülebilir. Reformlar, herhalde, pilot bölgelerde başlayacak ve yurd ölçüsünde genişlemeğe çalışacaktır.

Tarım reformlarını başarıya ulaştıran yolun üstünde engellerin var oluşu Afrika'da tarım sorunlarının çözümlenmesinin uzak görüşlü reformlara bağlı olduğu gerçeğini değiştiremez. Bu reformlar tarımda üretim güçlerini geliştirecek, yiyecek kıtlığı sorununu çözecek, ekonominin çeşitli alanları arasında doğru, yani bilimsel ilişkiler kuracak, toprakta uğraşanlara her türlü yardımı sağlayacak ve ürünlerin satışını ve alımını düzenleyecek bir tedbirler serisini içermek zorundadır. Hem durmadan nüfus artışı, hem de ihracat yoluyla, döviz getiren gıda maddelerinin yükselen ölçülerde üretilmesi zorunluluğu, bir yanda kabile başkanları ya da devlet temsilcileri ve öte yanda köylülerin sık sık çatışmalar içine düşmeleri, kabile başkanlarının otoritelerinin zayıflaması sonucu devlete plânlamada daha fazla rol düşmeğe başlaması ve (Kenya, Uganda, Rodezya ve Zambia gibi ülkelerde) yeni zenginlerin büyük toprak ağaları durumuna gelmeleri *geniş çaplı bir toprak reformunu* gerektirmektedir. Birbiriyle uyuşan somut ve kapsamlı tedbirler alınmadıkça, en radikal görünüşlü toprak reformu deneyleri bile bazan başarılı olamamaktadır. Toprak Reformu, tabii ki, yalnız teknik ve ekonomik yanıyla düşünülemez. *Toprak sorunu kırlık bölgelerdeki toplumsal ilişkilerde radikal değişiklikler olmadıkça çözümlenemez.*

Afrika ülkelerinin ekonomik gelişmesi birbirine uymayan aşamalarda olduktan başka, doğal ve tarihsel koşullar da yer yer farklılık göstermektedir. Bu nedenle toprak reformu kavramı da her yerde aynı olmadığı gibi, çoğu kez açık ve tutarlı da değildir. Bu yüzden, toprak rejimlerini mantıklı bir sınıflama içinde sunmak da güçtür. Kenya[22] örneği Doğu Afrika ülkelerinde özel ve aile mülkiyeti topraklar, Tanzanya[23] gibi yerlerde devletleştirilmiş ya da kooperatif durumuna sokulmuş yerler, Gana'da yer yer göze çarptığı gibi devlet çiftlikleri ve Sudan'da[24] izlenen çeşitli deneyler görülmektedir.

Batı'yı andıran büyük özel toprak mülkiyetine Kenya gibi yerlerde rastlandığı yukarda belirtildi. Bu durum, daha çok, İngilizlerin ayrılmasından sonra boş kalan toprakların bazı yerliler arasında bölüşülmesinden doğmuştur. Uganda ve Malawi'de buna benzer durumlar vardır. Eski

22 I. W. Maina, *Land Settlement in Kenya*, Rome, FAO, 1966.

23 N. J. Neviger, *Cooperative Village Settlement in Tanzania*, Rome, FAO, 1966.

24 *Land Reform in the Republic of the Sudan*, Rome, FAO, 1966.

Fransız sömürgelerinden Yukarı Volta, Togo ve Malagazi Cumhuriyetinde de benzeri özelliklere rastlanıyor. Buralarda bazı topraklar on yıla kadar birtakım kimselere geçici olarak ve modern çiftliklik yöntemlerinin uygulanması koşuluyla verilmekte, hükûmet son mülkiyetin tevdiinde çok hassas davranmaktadır.[25] Bu çeşit projelerin nispeten başarılısına örnek olarak Sudan'da "Cezire" bölgesi gösterilebilir. Hartum'un güneyinde, Beyaz ve Mavi Nil nehirlerinin arasına bir üçgen biçiminde sıkışmış olan bu topraklar 600,000 hektarlık olup, (62,000 çiftçiyi kapsayarak) 77 yerleşme bölgesine ayrılmıştır. Öte yandan, Zambia'da on kollektif çiftlik faaliyettedir; 1963'den buyana Uganda'nın Busogo ve Buganda denilen bölgelerinde de kollektif çiftlik deneyleri sürdürülmektedir. Orta ve Güney Dahomey'in bazı yerlerindeki "plânlama bölgeleri" de bundan farklı değildir. Gana, Batı Kamerun, Tanzanya ve Etyopya'da Avaş Vâdisinde devlet çiftlikleri denemeleri de vardır.

Bütün bu uygulamalar içinde, üstünde belki biraz daha fazla durulması gereken *kooperatiflerdir*. Afrika ülkeleri bu konuda bazı tecrübeler kazanmışlarsa da, kooperatifleşme her yerde kolay olmamaktadır. Örneğin, Kuzey Afrika'nın birçok yerinde büyük toprak ağalarının elinden alınan topraklar küçük üreticiler arasında bölüştürülmüştür. Hatırlanacağı gibi, Cezayir'de kurtuluş mücadelesi köylünün toprak için mücadelesiyle birleşmişti. Bu ülkede kooperatifler yalnız Fransızlardan alınan topraklar üstünde kuruldu. Mısır'da kooperatiflere yalnız yeni sulanan çöl bölgelerinde, örneğin El-Tahrir Vilâyetinde rastlanmaktadır. Toprakların devletleştirilmesine yalnız büyük toprak ağaları değil, küçük tarlalar sahibi olan üreticiler de karşı çıkmaktadırlar.

Tarım kooperatifleri, kurulabilen yerlerde, kredi, üretim, pazarlama ve tüketim kooperatifleri olarak göze çarpmaktadır. Modern tarım araçları ve işletme yöntemlerini bütün toprağa eşit ve ortak olarak uygulayabilen kooperatif biçiminin daha verimli olacağı açıktır. Ancak, kooperatif konusu iki yanı da kesen bir bıçaktır. Kapitalist ekonomiye de faydalı olabilir, sosyalist ekonomiye de. Yeterli denetim kurulamadığı ülkelerde, iktidarlar ilerici olsa bile, son tahlilde çiftçinin zengin tabakasının çıkarlarına hizmet eder dumuna gelebilir. Yeni-sömürgeciler de Afrikalılara bu türlü kooperatif modellerini kabul ettirmeğe çalışmaktadırlar. Örneğin, Kenya'da ilk kooperatif İngiliz yönetimi sırasında, 1932'de kurulmuştu.[26] Bu ülke 1963'de bağımsızlığını kazandığında kooperatif hareketi yerleşmiş durumdaydı.

25 Bir çeşit pilot bölgeler olan bu projelere verilen ad: *Aires de Mise en Valeur Rurale* (AMVR).

26 John N. Knapp, "The Cooperative Movement in Kenya," *Financing Africa Development*, Tom J. Farer, der., Cambridge, Massachusetts Institute of Technology, 1965, s. 122 – 129.

Bazı Batı kaynakları Afrika'da tarım kooperatifleri düşüncesine daha başından karşıdır. İyi sonuçlar vermiş olan kooperatifleşme deneyleri varsa da, sözkonusu Afrika ülkelerinin ekonomik yapılarının genel zayıflığından ötürü birtakım güçlükler görülmektedir. Bazı kooperatifler ekonomik bakımdan yararlı olamayacak kadar küçüktür; bilgili yöneticilerden mahrumdurlar; kabilecilik ve bölgesel kıskançlıklar birleşmeleri ve verimli çalışmayı engellemektedir; devletin deneti yeteneksiz memurların elinde kalmıştır; kooperatif eğitimi gereği gibi yapılmamakta ve geniş köylü kitlesi kooperatif hareketini henüz kapsamlı olarak anlayamamaktadır.[27]

Başarılarının derecesi ne olursa olsun, kooperatifler geniş köylü yığınlarını modernleşme yoluna soktuktan başka, aracı ve sömürücüleri ortadan kaldırdığı için Afrika toplumlarına yararlı kuruluşlar olarak göze çarpmaktadırlar. Yalnız, gelişmelerinin daha henüz başında olduklarından, tarımsal üretimi herkesin kabul edebileceği ölçüde arttıramamışlardır. Kooperatiflerin başarısı hakkında son sözü söylemek için henüz erkendir.

Endüstri:

Afrika ülkelerinin endüstrileşme sorunu da bir *kurtuluş* sorunudur. Sömürge döneminde endüstrinin yabancıya hemen ve büyük kârlar getiren sektörlerinin geliştirildiğini, imalât endüstrisinin gelişmesinin özellikle geri bırakıldığını ve Afrika ülkelerinin bu durumunun yabancıların yerli ekonomide kilit noktaları elde tutmalarını kolaylaştırdığını önceki bölümlerde gördük.

Afrika ülkelerinde endüstrileşmeyi etkileyen birtakım öğeler var. Bunların bir kısmı endüstrileşmeyi geciktirmekte, ötekiler de kolaylaştırmakta. Geciktiren nedenler şöyle özetlenebilir: eskidenberi yabancı tekellerin çıkarlarına göre ayarlanmış geri ekonomik yapı; uluslararası işbölümünde Afrika'nın eşit olmayan durumu; sınırlı bir iç pazar ve gene sınırlı ihracat olanakları; iç birikim olanaklarının yokluğu ya da azlığı; yetişmiş yerli personel sıkıntısı. Endüstrileşme yararına olumlu bir nokta olarak da yabancılara ait malların millîleştirilmesi söylenebilir.

Bazı Batı kaynakları bile Afrika'dakiler gibi gelişmemiş ülkelerin içte reformlar yapmadan endüstrileşmeyeceklerini kabul etmektedirler.[28] Endüstrileşmeyle ilgili olarak, genellikle, iki yanlış düşünce ileri sürülmektedir. Biri, dış dünya ile ekonomik bağların bütünüyle kesilmesi ge-

27 *Ibid.*, s. 125.

28 Örneğin: Harry G. Johnson, *Economic Policies Toward Less Developed Countries*, Washington, 1968. Yalnız, bu yazar kalkınmanın dış yardımla olabileceği kanısındadır.

rektiğine dair görüştür. Bu görüşe göre, her ülke yalnız ve yalnız kendi kaynaklarından faydalanarak geriliği yenecektir. Karşı kutuptan ifade edilen ikinci görüşe göre ise, dış yardım yoluyla kalkınma mümkündür. Birinci görüşün birçok Afrika ülkesi gibi ekonomik olanakları dar toplumlar için geçerli sayılamayacağı ve yurt gerçeklerini dikkate almayan milliyetçi bir ihtirasın ifadesi olarak kalacağı düşünülebilir. Bu görüş ancak kaynakları zengin uluslar için geçerli olabilir. İkinci görüş ise, dış yardımı yapan sermayeci devletin, endüstrileşme siyasetinin sosyal eğilimini etkileyerek, Afrika ülkelerinde ancak hafif endüstrinin ve enfrastrüktürün gelişmesini sağlamakla yetineceği gerçeğini gizlemektedir. Nitekim, Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonunda belirtildiği gibi, ham madde fiatlarında bir düşme "yardım" adı altında alınan paranın "dörtte-üçünü" alıp götürmektedir.[29] Yardımın bu türlüsü bile birşey karşılığındadır. Örneğin, A .B .D . Afrika Sorunları Dış İşleri Sekreter Yardımcısı 1960'da Libya'ya ekonomik yardım yapıldığını, çünkü Libya'nın topraklarında Amerikan askerî tesislerinin kurulmasına hâlâ izin verdiğini söylüyordu.[30]

Endüstrileşme, teorik olarak, iki yöntemden biriyle mümkündür: ekonomik plânlamayla birlikte kamu sektörüne ağırlık vermekle ya da üretim araçlarının özel mülkiyetini güçlendirmek ve pazar ilişkilerini genişletmekle. Afrika'yı geçen yüzyılda sömürgeleştirmiş olan Batı ülkeleri bu ikinci yolu izlemişlerdi. Ama bu yol küçük üreticileri ortadan kaldırır, onu proleterleştirir, iç pazarı olduğu kadar dış pazarı da sömürür. Afrika tipindeki ülkelerin koşulları bu yola elvermemektedir.

Endüstrileşme siyaseti izlerken sözkonusu ülkenin ekonomik durumu her yönüyle incelenerek, ekonomik sürecin gelişmesini sağlamak, kalkınma aşamalarını atlamağa heveslenmemek gerektir. Endüstrileşme, tabii ki, bir noktada, söz konusu ülkenin kaynakları, büyüklüğü, nüfusu ve daha bir çok özelliklerine bağlıdır. Bu koşullar ne olursa olsun, fabrikalarla donanacak bir yola bir anda girmesi kolay değildir. Ama bunu söylerken, Afrika ülkelerinin modern endüstri birimleri kurmalarına gerek olmadığına dair bazı Batı görüşlerine hak vermek de mümkün değildir.

Endüstrileşme adım adım gerçekleştirilen bir süreçtir. Afrika ülkeleri de, olanakları ve bugüne kadarki hazırlıkları bakımından, çeşitli aşamalarda yer almaktadırlar. Örneğin, Mısır demir, çelik ve kimya endüstrilerini kurmaktadır. Mısır çapındaki devletlerin dahil olduğu "birinci grup" hafif endüstri aşamasından geçmiş olup, ağır endüstri kurma çabaları için-

29 *West Africa*, February 23, 1963, s. 223.

30 U. S., *Department of State Bulletin*, (April 18, 1960), s. 608.

dedir. "İkinci grup" içinse, ağır endüstri henüz düşünülemez. İlk başında, zorunlu olarak, hafif endüstriye yönelmeli, bunu yaparken de önce çimento, cam, tuğla ve birtakım metaller gibi yapı malzemesini üretir duruma gelmeli, bu arada ticaret siyasetini de yeni koşullara uydurarak ham maddenin çoğunu yerinde çıkarır olmak ve sonra başka metallere geçerek makina yapımının temellerini atmağa çalışmalıdır. Bazı yazarlara bakılırsa, örneğin, Kongo (Kinş.) bu aşamaya ulaşmıştır.[31] "Üçüncü grup"takilere gelince, bunlar için endüstrileşme ancak bölge-içi işbirliği sonucu söz konusu olabilir. Örneğin, bir Gambia'nın yaşaması için bile en azından Senegal ile yakın ekonomik işbirliği içinde olması gerektir.

Aslında, Afrika ülkelerinin ekonomik birleşmesi endüstrileşmeleri için bir ihtiyaçtır da. Ancak böylesine büyük bir pazar güçlü bir ekonomi ve ortak endüstri yaratabilir. Fakat, önce, Afrika başkentlerinde bu ihtiyacı anlayacak iktidarlar bulmak gerektir. Ayrıca, Afrika ülkeleri birbiriyle uyuşması zor yönetimler altında, çelişik yasalar denetiminde farklı para alanları içindedir. Bunlar bir kısmı Ortak Pazara bağlanmış, bir kısmı da (İngiliz) Uluslar Topluluğu üyesi olarak kalmıştır. Ayrı gümrük rejimleri, ihracat ve ithalât politikaları, mâlî sistemleri vardır.[32]

Sonuç:

Özetle, Afrika ülkeleri siyasal bağımsızlıklarını kazandıkları tarihten bu yana bir ekonomik bağımsızlık savaşı içine atılmışlardır. Bu savaşın kazanılması sömürgeciliğin kalıntılarının temizlenmesi ve yeni-sömürgeciliğin kök salmaması için gereklidir. Birçok Afrika ülkesi bu hedefe varan yolun kamu sektörünün güçlendirilmesinden geçtiği kanısındadır. Kamu sektörünün, geri ekonomik yapısı olan ülkelerde üretimin artmasında öncü rolünü oynadığı bilinmektedir. Bu sektör ülkenin doğa ve insan kaynaklarının daha akılcı kullanımına, ekonominin kilit alanlarının elde tutularak plânlı bir kalkınma uygulanmasına, özel sektörün de bu yönde etkilenmesine ve yabancı tekellere karşı başarılı bir mücadele verilmesine olanak hazırlamaktadır. Ancak, daha önceki bölümlerde görüldüğü gibi, kamu sektörü her Afrika ülkesinde bir miktar değişiktir. Kiminde bütün önemli endüstrileri kapsar, kiminde ise özel teşebbüsün büyümesine yardımcı olmak yanında fazla birşey yapmaz. Bazılarında hedef kamu sektörünü daha genişletmektir, bazılarında ise, genel ekonomi üstünde etkisi pek yoktur. Ama bu ikinci tiplerde kamu sektörünün devlet

31 Jean Louis Lacroix, *Industrialisation au Congo*, Paris, 1967.

32 Avrupa Ortak Pazarının Afrikalı çıkarlarıyla olan çelişileri Afrika birleşmesini konu edinen daha ilerki bölümde ele alınacaktır. *Infra.*, s. 648 – 650.

kapitalizmi niteliğinde olduğu da rahatça söylememez. Gelişmiş kapitalist ülkelerde sermaye ve üretim tekellerde toplanmıştır; devlet mekanizması bu tekellerle birleşmiştir. Afrika'daki ülkelerde ise, devlet, tekellerin bir aracı değildir. Aradaki kamu sektörü kendini genellikle tekellerin saldırısına karşı koruma yollarını araştırmaktadır. Kamu sektörünün Afrika ekonomik ve siyasal yapısı içindeki rolü bizi "Afrika sosyalizmi" tartışmasına götürmektedir. Bundan sonraki bölümün konusu budur.

"AFRİKA SOSYALİZMİ" ÜSTÜNE

Giriş:

Bağımsız Afrika ülkelerinin kendi toplumlarını olduğu kadar uluslararası sahnedeki güç dağılımını da etkileyecek olan en önemli konu bu genç devletlerin sosyo-ekonomik ve siyasal gelişme yolu olarak *hangi yöntemi* seçecekleridir. Bu tercih temelde her ülkedeki sosyal sınıfların mücadelesiyle ilgili olduktan başka, dışardan —silâhlı türü de dahil olmak üzere— müdahaleler de yer almaktadır.

Genç Afrika ülkelerindeki ideolojik mücadele gittikçe şiddetleniyor. Daha birkaç yıl öncesine kadar sömürge olan bu toplumlarda farklı, karşıt felsefî kavramlar, siyaset teorileri ve değişik ekonomik kalkınma modelleri mücadele içindedir. Yeryüzünün tümündeki çekişme bu kıt'ada da kendini gösteriyor.

Ancak, Afrika devletlerini bazı başka devletlerden ayıran özellik, bunların bağımsız gelişme yoluna kapitalizmin bir toplumsal sistem olarak önemini *yitirmeğe* başladığı sırada girmiş olmalarıdır. Bunlar için "kapitalizm" sömürge döneminin bir *özelliğidir*, onlara yabancı baskısını hatırlatır. "Sosyalizm" kavramı ise, onlarda bağımsızlık çağrışımı yapmaktadır.[1] Afrika kurtuluş devriminin kendi de feodalizme ve emperyalizme olduğu kadar, kapitalizme karşı da sayılabilir.

Kapitalist Olmayan Yol:

Ancak, ulusal kurtuluş devrimi kapitalist olmayan bir gelişme yolunu seçebilirse de, bu tercihin *sosyalizm* olduğunu savunmak yalnız abartma değil, yanlıştır da. Önce, *ulusal kurtuluş devriminin hedefi* sosyalist bir dönüşüm değildir; bu devrimi gerçekleştiren güçlerin başında da işçi sınıfı bulunmamaktadır. Sosyalizm ise, proletaryanın ortaya çıkması, bir sınıf olarak biçimlenmesi ve devrimci hareketin önderliğini yapacak bir güç

1 Ruth Schahter Morgenthau, "African Socialism: Declaration of Ideological Independence," *Africa Report*, C. VIII, No. 5 (May 1963), s. 3–6.

olması ve kendi sınıf partisini kurmasından *sonra* sözkonusu edilebilir. Afrika'nın yeni bağımsız ülkelerinde bu koşullar yoktur. Modern biçimde örgütlü bir işçi sınıfının bulunmadığı Afrika ülkelerinde proleter olmayan unsurların devrimciliğinden söz ederek buralarda sosyalizmin kurulabileceğini savunmak ciddî bir şey olarak kabul edilemez. Bundan ötürü, "Kapitalist olmayan yol" ile "sosyalist gelişme" kavramlarını biribirine karıştırmamak gerekir.

Ama "kapitalist olmayan yol," tarihsel gelişim içinde, farklı sosyo-ekonomik yapıların bir arada yaşadığı ve sınıfsal güçlerin yeni baştan gruplaşabileceği bir *ara dönem* olabilir. Bugünkü Afrika sahnesinde Gine, Tanzanya, Cezayir, Kongo Halk Cumhuriyeti ve Somali gibi yerlerde böyle güçler vardır da. Kapitalist olmayan gelişme yoluna taraflar iktidarların herbirinden bir miktar farklı olmakla birlikte, ortak paydaları köylüden ulusal burjuvazinin ilerici temsilcilerine kadar bütün yurtsever unsurları birleştirmek istemeleridir.

Afrika ülkelerinin bir kısmında ise, burjuva partiler iktidardadır. Bunların çoğunun adlarını bir kenara bırakıp program, ideoloji ve siyasetlerine bakarsak, ortadan sağa doğru yerleşmekte oldukları göze çarpar. İlk ilân ettikleri genel demokratik ilkelerden geri dönmeleri, anti-emperyalist cephe zayıflarken kapitalist ilişkilerin güçlenmesi ve devrimci güçlere karşı baskılara girişmeleri bu sağa açılışın belirtileridir. Burjuva partilerin bazı Afrika ülkelerinde yığınları kazanarak anti-emperyalist harekete demokratik sloganların yardımıyla öncülük ettiği de görülmüştür. Ama iktidara geldikten sonra, bu vaadlerini unutmak çıkarlarına uygun düşmemiştir.

Hangi yolun seçileceği konusunda bir mücadele açıldığı sırada iktidardaki partilerde bir bölünme olduğu da görülmektedir. Hele içinde birçok tabakaları barındırarak tam burjuva sayılamayacak partilerde bölünmeler sık sık yer almaktadır. Bu türlü bölünmeleri kabileler-arası anlaşmazlıklar ve ırk farklılıklarıyla inceleyenler de vardır. Ancak, bazan, siyasal bir farklılaşmanın temelinde teşhisi güç bir sınıf çatışması bulunabilmektedir. Nitekim, Kenya'da KANU partisindeki bölünmeyi bir yazar fakirle zengin arasındaki doğal karşıtlığa bağlamaktadır.[2]

Sosyalizm Kavramları:

Afrika'da kurtuluş mücadelesinin bu aşamasında "sosyalizm" sözcüğünün dikkatle kullanılması gerektiğine yukarıda işaret edilmişti.[3] An-

2 Richard Cox, *Kenyatta's Country*, London, 1965, s. 158.

3 Keith Kyle, "This Strange Thing Called African Socialism," *The Reporter*, June 6, 1963, s. 27 – 29.

cak, Afrika siyasal hayatının bir belirgin özelliği de sosyalist eğilimlerin *varlığıdır*. Bazı bağımsız Afrika ülkeleri sosyalist kalkınmayı *resmî* politikaları olarak açıkladılar. Bir Amerikan kaynağı bu konuda diyor ki:

> "Afrika'daki her siyasî parti ve hükûmet, endüstriyel ve teknolojik maharetin yeryüzünün öteki bölgelerine getirdiği yüksek yaşama düzeyinin yararlarını halklarına sunmayı amaçlayan bir ekonomik modernleşme ve kalkınma programına bağlıdırlar. Afrika ekonomilerinde istenen değişikliği meydana getirecek siyasal yapının temeli, çoğu kez, sosyalist doktrindir ve [bu ekonomilerde] eşitçi özellikler ağır basar. Sosyalizme, kalkınmadan katkısıyla orantısız yarar sağlayan, toplumun ayrıcalıklı sınıfının büyümesini engelleyerek, gelişmenin meyvalarını nüfusun her katına dağıtacak en tatmin edici yol diye bakmaktadırlar."[4]

Ancak, bu yazarın sözünü ettiği hükûmetlerin bir kısmı sosyalizme yakın sayılabileceği gibi, bir kısmı bir hayli uzak, bir kısmı da sosyalizmle taban tabana zıttır. Aralarındaki farklılık yalnız ülkelerin değişik koşullarından değil, "bilimsel sosyalizm"e karşı takındıkları tavırdan da doğmaktadır. Ama bazı Afrikalı önderler, halk gözünde popüler olarak kalmak istediklerinden, kapitalizmden yana olduklarını açıkça ilân edememektedirler. Dahomey'in eski cumhurbaşkarını Hubert Maga örneği birçok Afrikalı politikacı "sosyalizm" sözcüğünü halkın anti-kapitalist duygularına *sözle* ayak uydurmak için ağızlarına almaktadırlar. Bu tavır onlara "söz" ile "gerçek uygulama" arasında kapanmaz mesafeyi bir süre için maskeleme fırsatını vermektedir. 3-8 Aralık 1962'de Dakar'da yer almış olan "Kalkınma Siyaseti ve Afrika'da Sosyalizme Giden Çeşitli Yollar" konulu kollokyumda söylenen bazı sözler aynı doğrultuda başka örnekler sunmaktadır. Bu toplantıda sosyalizmin tanımı yapılırken "plânlama," "ortak eylem," "bir düşünce ve duygu yöntemi" ya da "bir değerler toplamı" gibi nitelikler öne sürülmüş, öte yandan, ana üretim araçlarının kişilerin mi, yoksa toplumun mu deneti altında kalması noktası genellikle sessiz geçirilmiştir.[5] Aynı biçimde, Malagazi Cumhuriyetinin, genel çizgileriyle, özel girişimci bir doğrultuda gelişmiş olduğunu ilgili bölümde görmüştük. Buna rağmen, bu devletin eski önderlerinden Jacques Rabemanandjara sosyalizme kendi yaklaşımlarını "temelde pratik, pragmatik"[6] olarak tanımlamayı yeğlemekteydi.

4 L. Gray Cowan, *The Dilemmas of African Independence*, New York, Walker, 1968, s. 42.

5 *Développement et socialisme: Colloque sur les politiques de développement et les diverses voies africaines vers le socialisme, Dakar, 3-8 décembre 1962*, Paris, 1963, s. 147 – 148, 303-304.

6 A. B. Letnev, "The Neo-colonialists as Interpreters of Socialism," *Africa in Soviet Studies: 1968*, Moscow, Nauka, 1969, s. 57.

Afrika devletleri kapitalizmin, karşılaştıkları sorunları çözmeyi başaramayacağına inanmış görünüyorlar. Kıt'aya bir bakıldığında, yerli kapitalizmin kalkınma çabalarında yetersiz, hattâ âciz kaldığı ortadadır. Bazı Afrikalıların gözleri bir iki kuşakta önemli ekonomik hamleler yapmış olan Doğu Bloku tecrübesindedir. Yazar Fritz Schatten, tümüyle komünizme karşı olan kitabında, Sovyetler Birliği'nin Afrika için "ekonomik ve teknik mucizeler" ülkesi olduğunu ve "ilerleme"yi temsil eder duruma geldiğini yazmaktadır.[7]

Yalnız, kıt'adaki sosyo-ekonomik koşulların özelliği, yâni işçi sınıfının sayıca ve örgütçe zayıflığı, siyasal mücadelede tecrübe yetersizliği, sömürge döneminin bir kalıntısı olarak halkın genel geriliği ve birçok Afrika ülkesinde işçi sınıfı partisinin bulunmayışı ortaya "sosyalizm" adına "ütopik," "reformcu" ve "popülist " gibi türlü düşünceler çıkarmıştır. Her "sosyalist" grup kendi anlayışının tek doğru biçim olduğunu ileri sürmektedir. Uganda Halk Kongresinin eski Genel Sekreteri John Kakonge'nin dediği gibi, "Afrika sosyalizmini ileri süren herkesin kendine göre bir düşüncesi vardır ve bu kavrama farklı bir anlam vermektedir."[8]

Bazı Afrika ileri gelenlerinin sosyalizm tanımları bu dünya görüşünün nasıl anlaşıldığının ortaya konması bakımından ilginçtir. "Afrika Sosyalizmi"nin ideologlarından biri olarak isim yapmış olan Kenyalı Tom Mboya'ya[9] göre, Afrika'da Avrupa'da olduğu gibi, *sınıflar yoktur* ve önderler soylulardan değil, işçi ve köylüler arasından çıkmaktadır. İlk başlarda sosyalizmden yana gözükmeyen, fakat sonra destekler görünen Mboya Uganda'da yayınlanan *Geçiş* adlı dergide şöyle bir tanım veriyor:

> " 'Afrika Sosyalizmi' deyince, çağlar boyunca insanlarımıza şeref bahşeden ve hayatta işgâl ettikleri yer ne olursa olsun onlara güvenlik veren, Afrika toplumlarının o kanıtlanmış tavırlarını anlarım. Toplumlarımızı nitelendiren genel hayırseverliği kastederim ve insanı toplumsal bir araç değil, toplumda bir son ve varlık olarak gören Afrika düşüncesinin süreçlerini ve kozmolojik fikirlerini anlatmak isterim."[10]

7 Fritz Schatten, *Communism in Africa*, London, Allen ve Unwin, 1966, s. 323.

8 John Kakonge, "African Socialism-A Myth," *African Pilot*, Uganda, February 8,1964. Aynı konuda iki Sovyet incelemesi: B. S. Eresov, "Utopii i Mistifikatsii 'Afrikanskava Sotsializma'," *Vaprosi Filozofii*, No. 10 (1970), s. 179 - 91; V. P. Lukin, "'Ideologiya, Razvitiye' i Massavaye Saznaniye f Stranah 'Treteva Mira'," *Vaprosi Filozofii*, No. 6 (1969), s. 35 - 47.

9 Tom Mboya, *Freedom and After*, Boston, Little, Brown, 1963, s. 167.

10 *Transition*, March 1963.

Yukardaki satırları, çok kimse, sosyalizmin tanımı olarak kabul etmeyecek, anlamsız sözler diye bir yana itecektir. Daha ilginci, Kenya Hükûmeti, "Afrika sosyalizmi" dediği şeyi benimsemiştir de. Tom Mboya Ekonomik Plânlama ve Gelişme Bakanıyken *Afrika Sosyalizmi ve Kenya'da Plânlamaya Uygulanması*[11] başlıklı resmî bir belgenin hazırlanmasında rol de almıştı. Cumhurbaşkanı Kenyatta onun bu rolünü hem parlâmentoda yaptığı konuşmada, hem de bu kitapçığa yazdığı "Önsöz"de belirtmişti. 1965'de basılan bu broşürde Kenya'nın ilerlemesi için gerçekten faydalı öneri ve tedbirler yer almaktadır. Fakat kapitalizmin Marx'ın bile onaylayacağı bir yönde kendini düzelttiğine dair yargılar eleştirileri çekmekte gecikmemiştir. Tanzanya'da çıkan bir gazete bu broşürdeki iddiaların "sosyalizme karşı ve kapitalizmden yana" olduğunu uzun bir incelemede belirtmektedir.[12] İngiltere'de Fabian Derneğinin çok ılımlı yayın organı da bu broşürü gördükten sonra şu yargıyı vermektedir: "Kenya Hükûmeti *kapitalist* ekonomik gelişme yolunu seçmiştir."[13] Gine de, Senegal de sosyalizme inandıklarını söylemektedirler ama, iki ülke arasındaki uygulamada ortak yanlar pek yoktur.[14]

Nijerya'da Afrikalı bir katolik papazı olan Bede Onouha da, *Afrika Sosyalizminin Öğeleri* adlı kitabında, "geleneksel Afrika toplumunun gerçek bir sosyalist düşün yapısına sahip olduğunu" ileri sürüyor.[15] Ona göre, Afrika sosyalizminin ana ilkeleri "insanlık," "âhenk," "diyalog," "plânlı kalkınma", "bağımsızlık" ve "tarafsızlık" gibi kavramlardır.[16] Yazara bakılırsa, bunların bir kısmı eski Afrika toplumundan kalan mirasdır. Plânlı kalkınma kavramı da Doğu Bloku tecrübesinde görülüp alınmıştır. Bu görüşler Avrupa küçük burjuva sosyalist kavramlarından aktarılarak Afrika özelliklerine göre bir miktar değiştirilmiştir. Onouha'nın işçileri fabrikalarda pay sahibi yapan ve yazarın "yeni bir fikir" dediği reformcu kapitalizm önerisi de yeni olmayıp sermayeci düzeni temelde koruma hedefi güden bazı uygulamalarda görülmektedir.

Ancak, sömürge döneminden önceki eski Afrika toplumunun "sosyalist" olduğuna dair görüş bir hayli yaygındır. Tanzanya Cumhurbaşkanı

11 *African Socialism and Its Application to Planning in Kenya.* Bu raporu Tom Mboya'nın değerlendirmesi: *East African Standard*, Nairobi, May 5, 1965.

12 *The Nationalist*, June 28 – 29. 1965.

13 *Venture*, September 1965. İtalikler benim.

14 Charles F. Andrain, "Guinea and Senegal: Contrasting Types of African Socialism," *African Socialism*, William H. Friedland ve Carl G. Rosberg, Jr., der., Stanford, Stanford University Press, 1964, s. 160 – 175.

15 Bede Onouka, *The Elements of African Socialism*, London, 1965, s. 30.

16 *Ibid.*, s. 37, 50.

Julius Nyerere'ye göre, Afrika'da "herkes işçidir."[17] Onun incelemesine göre, kabile içinde sözsahibi olanlar bile varlıklı değildir; bunlar kendilerine aitmiş gibi görünen zenginliğin aslında koruyucusudurlar; bu varlık onlara kudret ve prestij sağlamaz; Afrika sömürgeciliği reddederken, onunla birlikte gelen kapitalizmi de reddetmelidir; Afrika geleneğinde toprak herzaman topluma ait olmuştur. Ünlü Nijeryalı politikacı Dr. Nnamdi Azikiwe'ye göre, Afrika toplumu "esas itibariyle sosyalisttir."[18] Léopold Senghor da diyor ki: "...Zenci Afrika toplumu kollektivist ya da daha doğrusu komünâldir, çünkü kişilerin bir araya gelmesinden çok ruhların birleşimidir...Biz sosyalizme Avrupalılar gelmeden önce ulaşmıştık...Görevimiz ruhsal boyutlarını tekrar kazanmak yoluyla onu yenilemektir."[19] Cumhurbaşkanı Julius Nyerere ise, Afrika geleneksel toplumuna —Senghor'un "ruhsal boyutlar"ı üstünde durmadan— önem veriyor. *Ujamaa* adlı kitabında eski Afrika toplumu büyücek bir aile gibidir; herkes —bir anlama— "kardeş"tir; en önemlisi, üretim aracı olan toprağın sahipleri yoktur; kimse kimseyi "sömürmez"; sınıf savaşları da "olmaz"; buna gerek yoktur da. Üstelik, gerçek Afrika sosyalisti bir sınıftan olanlara dost, ötekilere düşman gözüyle bakmaz. Bütün *hepsini* kardeş bilir. Bu yüzden siyasî parti TANU'nun ilk maddesi şöyle der: *Binadamu wote ni ndugu zangu, na Afrika ni moja.*[20] *Ujamaa*'da eski Afrika toplumunu şöyle anlatıyor: "Ne kimse açlık çekti, ne de aşağılandı; özel serveti olan da yoktu; sırtını, bir üyesi olduğu toplumun sahipliğindeki zenginliğe dayamıştı. İşte, bu sosyalizmdi."[21] Böylece, "*Ujamaa* tipi köyler, kapitalizm ve yabancılaşmadan arınmış, yeni Tanzanya toplumunun nüvesi"[22] olacaktı.

17 Julius Nyerere, *Essays on Socialism*, London, Oxford University Press, 1968, s. 4–5; A. Mohiddin, "The Basic Unit of African Ideal Society in Nyerere's Thought," *Africa*, Rome, C. XXV, No. 1 (March 1970), s. 3 – 25.

18 Mokwugo Okoye, *African Responses*, Ilfracombe (Devonshire), 1964, s. 296.

19 Léopold Senghor, *On African Socialism*, London, Pall Mall, 1964, s. 49. Şu yazı ise, Senghor'un sosyalizm anlayışını Mussolini faşizmine benzetiyor: A. J. Gregor, "African Socialism, Socialism and Fascism: an Appraisal," *Review of Politics*, Notre Dame, Ind., C. XXIX, No. 3 (July 1967), s. 324 – 353. Ayrıca: J. L. Hymans, "The Origins of Leopold Senghor's African Road to Socialism," *Genève-Afrique*, Genève, C. VI, No. 1 (1967), s. 33 – 47; Senghor'un "eklektizm"i üstüne: W. A. E. Skurnik, "Léopold Sédar Senghor and African Socialism," *Journal of Modern African Studies*, Cambridge, C. III, No. 3 (October 1965), s. 349 – 369. Senghor Ekim 1961'de Oxford Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada da Afrika'nın "Avrupa değerleri"ni benimseyeceğini söylemiştir. Oysa, Avrupa'da bir kaç türlü değer vardır; hangilerini kastettiği belli değildir. Idris Cox, *Socialist Ideas in Africa*, London, Lawrence and Wishart, 1966, s. 28.

20 Çevirisi: "İnsanlığın kardeşliğine ve Afrika birliğine inanırım."

21 Julius Nyerere, *Ujamaa: the Basis of African Socialism*, Dar es Salaam, Tanganyika Standard Ltd., 1962, s. 3.

22 *Daily News*, Tanzania, Dar es Salaam, July 30, 1973.

Ne var ki, Afrika ile ilgili olarak yapılan bu sosyalizm tanımlamalarını birçok kişi sosyalizm olarak kabul edemeyecektir. Örneğin, *Sosyalizmin İlkeleri: Afrika ve Asya* kitabının yazarı "demokratik sosyalizm" başlığı altında çağdaş kapitalizmi savunmaktadır.[23] "Pragmatik sosyalizm" de kapitalizmin başka bir adıdır.[24]

Öte yandan, Başkan Sékou Touré de Gine Demokratik Partisinin 27 Aralık 1962 tarihli Altıncı Kongresinde şöyle demişti: "Sanki bir Çin, Amerikan, Yugoslav ve Bulgar sosyalizmi gibi çeşitli sosyalizmler varmış gibi, Afrika'da da bir Afrika sosyalizminden sözediliyor. Böyle devam edersek, Nijerya ya da Togo sosyalizminden, Senegal kimyası ya da Fas matematiğinden söz eder duruma geleceğiz."[25] Mali Cumhurbaşkanı Modiba Keita'nın şu sözleri de aynı doğrultudadır: "Eğer dikkat etmezsek, 'sosyalizm' kelimesi anlamını kaybedecek ve en gerici burjuva sistemler sosyalizm adı altında gizlenebilecektir."[26] Dr. Nkrumah'nın *Kıvılcım*[27] adlı dergideki sözleri dikkate değer: "Sosyalizm, genel ilkeleriyle, bir bilimdir. Ve bilim coğrafî sınır tanımaz. Afrika'nın görevi, Afrika geçmişimizi ve geleceğimizi dikkate alan yapısal biçimler içinde sosyalizmin bu genel ilkelerini kavramaktır."[28] Gana daha bağımsız olmadan önce, Nkrumah'nın partisi CPP Tüzüğünde "sosyalizm" kelimesi geçmemekle birlikte, partinin "emperyalizm, koloniyalizm, ırkçılık, kabilecilik ve uluslar, ırklar ve halklar arasında her türlü ulusal ve ırksal baskı ve ekonomik eşitsizliği kaldırmak amacıyla, Afrika'da ve öteki kıt'alardaki milliyetçi, demokratik ve sosyalist hareketlerle birlikte çalışacağı"[29] belirtiliyordu.

Afrika halklarının ve aydınlarının bir kısmı sosyalizmi fakirliklerine hemen son verip kalkınmalarını derhal sağlayacak bir yöntem olarak ka-

---

23 Ritan Hinden, *Principles of Socialism: Africa and Asia*, London, 1961, *passim.*

24 John Marcum, "Many Roads to Pan-Africanism," *Africa Today*, (January 1968), s. 7 – 8.

25 *Africa Report*, May 1963, s. 27.

26 Cox, *op. cit.*, s. 72.

27 İlk kez Aralık 1962'de yayınlanan *Kıvılcım (The Spark)* adlı haftalık dergi "Nkrumaizm"i Marksizmin Afrika'ya uygulanışı olarak gösteriyordu.

28 *The Spark*, No. 100(November 13, 1964). Dr. Nkrumah Marksistti. İngiltere'de öğrenciyken yazdığı *Sömürgelerde Özgürlüğe Doğru (Towards Colonial Freedom)* adlı çalışması, daha o zamanlar, Marksist bir çizgi izlediğini göstermektedir. Gana'da 1966 darbesinin sonuçları ne olursa olsun, Nkrumah'nın Afrika'daki ileri atılımlardaki önderliği, onun cumhurbaşkanlığı zamanında Gana'da sola dönük değişmeler ve Afrika'da sosyalist teori tartışmalarına katkıları unutulamaz. "Nkrumah-izm" bütün kıt'ayı etkilemiştir.

29 Lord Hailey, *Native Administration in the British African Territories*, London, H.M.S.O., 1951, s. 2.

bul etmekte, ama bunu yaparken sosyalizmin üretici güçlerin herhangi bir gelişme düzeyinin, hattâ geleneksel Afrika toplumunun üstüne bile en kısa zamanda kurulabileceğini sanmaktadırlar. Afrika'daki eski komünal toplumlarda ya da onları andıran yenilerde "ortak" olan şey "varlığın" değil, "yokluğun" bölüşülmesidir. Geleneksel toplumun hiç dokunulmadan korunması bu durumu değiştirmeyecektir. Oysa, çağdaş sosyalizm endüstri ve tarımda geniş ölçüde üretim demektir.

Kaldı ki, eski Afrika toplumlarının devamlı bir "âhenk" içinde oldukları da şüphelidir. Örneğin, *Afrika Siyasal Sistemleri* adlı kitabın yazarları diyorlar ki:

> "Her Afrika devletinin geçmişinde şiddet, baskı, isyan, iç savaş ve benzeri olaylar vardır. Logoli, Tallensi ve Nuer gibi toplumlarda, toplumsal yapının bölünmüşlüğü birimler arasındaki silâhlı çatışmalarla daha belirgin olur. Fakat toplumsal sistem yeterli bir istikrar derecesine ulaşmışsa, bu iç kaynaşmalar o toplumu mutlaka yıkmaz."[30]

Aynı yazarlar Uganda'da eski Ankole Krallığında kabile başkanlarının üyelerin hayatları hakkında da mutlak egemen olduklarını ileri sürmektedirler.[31] Zaten, eski Afrika toplumlarında "Uganda'dan batı Sudan'a kadar katı bir hiyerarşi"nin varlığı bilinmektedir.[32]

"Geleneksel toplum" hakkındaki tartışmalar bir yana, bu toplumun Afrika'da artık çözülmekte, değişmekte, yıkılmakta olduğu açıktır.[33] Eski toplumlarda bazı eşitçi özellikleri takdir etmek başka, böyle bir toplumun modern endüstri sistemi içinde yaşayabilmesi gene başkadır. Orta Çağların büyük yerli devletleri daha önceki geleneksel yapıyı, daha o zamanlarda, yıkmışlardı.[34] Yerli Orta Çağ devletleri köy komünlerinin eşit yapısından doğmamış, onların üstüne gelip oturmuştur.

---

30 M. Fortes ve E. E. Evans-Pritchard, *African Political Systems*, London, Oxford University Press, 1955, s. 16 – 17.

31 Yazarlar Zulu (Güney Afrika), Ngwato (Beçuanaland), Bemba (Rodezya) ve Ankole (Uganda) toplumlarını incelemişlerdir. *Ibid.*, s. 147.

32 Michael Roemer, "African Socialism and the Private Sector," *Financing African Development*, Tom J. Farer, der., Cambridge, Massachusetts Institute of Technology, 1965, s. 112.

33 1850'lere kadar Çarlık Rusyasının bazı bölgelerinde de köylülerin toprağa ortak olarak sahip oldukları bir *mir* sistemi vardı. (Warren B. Walsh, der., *Readings in Russian History*, Syracuse, Syracuse University Press, 1950, s. 273 – 274.) Fakat bu geleneksel kömün sistemi Rusya'da kapitalizmin gelişmesini ve toplumun sınıf kavgalarının içine atılmasını önleyemedi. O kömünler de kendi başlarına gelişip sosyalist toplumun temellerini atamadılar. Bu oluşum Lenin'in *Razvitiye Kapitalizma f Rassii* adlı kirabında açıklıkla anlatılmaktadır.

34 Roland Oliver ve J. D. Fage, *A Short History of Africa*, Harmondsworth, Penguin, 1962, s. 43.

Bugün ise, eski Afrika komününün üst-yapısı zaten değişmiştir. Üst-yapıda yer alanlar, sömürge yönetimi boyunca, yabancıların temsilciliğini yapmışlardır. Bunlarla "komün üyeleri" arasında ne benzerlikler olabilir? Komün üyesinin kendi Malagazi'de, Fildişi Kıyısı'nda ya da Kenya'da görüldüğü gibi, kapitalist çiftlik sisteminin içine çekilmiştir. Bütün ülke kapitalist ekonomiye yönelik olduğu sürece, yer yer eski tip komünlerin varlığı üstüne sosyalist toplum birimleri kurmak mümkün değildir. Afrika sosyalizminin bazı savunucuları bir çeşit *küçük üreticiler* toplumu düşünmektedirler. Herkesin kendi üretim araçları olacak, herkes kendi işini yönetecek, emeğinin ürününü başkalarıyla değişecek ve içlerinden biri bir zorlukla karşılaşırsa, öbürküler hemen ona yardım edeceklerdir. Böylesine basit bir toplum fabrikalar yoluyla büyük çapta üretimi gerektiren *bugünkü teknik gelişme* çağına uymamaktadır. Böyle bir topluma özenmek, herhalde geriye dönmek, insanlığın başarılarına sırt çevirmek demektir.

Ama, Amerika, İngiltere ve Fransa kapitalist gelişme yolunu izlediler diye, Afrika'nın da, tüm yöresel koşulları bir yana iterek, aynı yoldan yürümesi gerekmez. Bu, Afrikanın birçok bölgesi için olanaksız olabileceği gibi, gerçekleştiği yerlerde de kalkınma için çok uzun yıllar gerekebilir. Nitekim, Mali Cumhurriyeti ileri gelenlerinden Seydou Badian şöyle diyor: "Siyah Afrika kapitalist yola girecek olursa, kaç yüzyılda endüstrileşebilecek? Yalnız sosyalist yol bize gelişmiş ülkelerin endüstri düzeyine nispeten kısa sürede ulaşmak umudunu veriyor."[35] Tropik Afrika'da bir kapitalizm örneği gibi sunulan *Liberya deneyi* başarısız kalmıştır.[36] Bir başka örnek olarak Tanganyika hakkında da 1961'de şunlar yazılmıştı: "[Komüne ait toprak sistemi ortadan kaldırılıp topraklar köylülere verildiği takdirde] toprak eninde sonunda borç para verebilecek durumda olan bir avuç insanın elinde toplanacak, öte yanda da topraksız bir sınıf türeyecektir."[37]

Sermayeci düzeni savunan Paul E. Sigmund, *Gelişen Ülkelerin İdeolojileri* adlı kitabında, sosyalizmin On-dokuzuncu Yüzyıl Avrupasına özgü bir düşünce olduğunu söylemektedir.[38] Tabii, bu görüş sosyalizmin nasıl olup da Yirminci Yüzyılda Asya'da ve Amerika kıt'asında görüldüğü-

35 Letnev, *op. cit.*, s. 56.

36 10 Ocak 1958 tarihli *London Times* bu ülkeyi şöyle tanımlıyor: "Liberya bir özel teşebbüs ülkesidir ve halk bir yanda yoksul ve çulsuz görünüşlüyse de, öte yanda büyük bir zenginlik vardır."

37 *The Economic Development of Tanzania: Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development*, Baltimore, 1961, s. 95.

38 Paul E. Sigmund, der., *The Ideologies of the Developing Nations*, New York, 1964, s. 37.

nü cevaplayamamaktadır. Sınıflar, sınıf mücadelesi ve sosyalizm, (sosyalistler dahil) kişilerin iradelerinin dışında olarak, bir toplumun uzun süren toplumsal ve ekonomik gelişmesiyle ilgilidir. Bu yüzden, Afrika'da sosyal sınıflar henüz gereğince biçimlenmemişse, sosyalizmin Afrika'da yeri olamayacağı sonucu çıkarılamaz. Afrikalı teorisyenlerin önerileri paratikte denenecek ve geçerlilik dereceleri yöresel koşullar içinde belirlenecektir.

Sonuç:

Afrika ülkelerinin birçoğunun, hiç değilse, bir hedef olarak, bir çeşit sosyalizmde karar kılmalarının nedeni de budur. Bazı Afrika ülkelerindeki deneylerin önemli ölçüde anti-kapitalist olduğu önceki bölümdeki örneklerden herhalde anlaşılmıştır. "Kapitalist olmayan yol" dendiğinde, daha çok, Tropik Afrika akıldan geçmektedir. Büyük Sahra'nın güneyindeki kırlık toplumları sosyalizme daha çabuk ve kolay geçebilecekleri birçok yayında ileri sürülmektedir.[39]

Afrika'da sosyalizmin[40] uygulanması ve ona varacak yollar yerine göre farklı olacaksa da, sosyalizmin ana nitelikleri olarak şu ilkelerin her-

39 Örneğin, ünlü Sovyet Afrika uzmanı Prof. İvan İ. Potekhin bu görüştedir.

40 Bazı Afrikalı düşünürler Marx ve Engels'in kapitalizm-öncesi toplumlar hakkında bilgi sahibi olmadıklarını, sınıf mücadelesine ilişkin teorilerinin, kapitalist aşamaya gelmemiş Afrika'ya uygulanamayacağını söylemektedirler. Marx ve Engels'in herşeyden önce kapitalist sistemle, onun toplumsal, yâni sınıfsal yapısıyla uğraştıkları doğrudur. Afrika'nın kabile toplumları içinde değil, Avrupa'nın keskin sınıf mücadelesinin içinde yaşamış olmaları dikkate alınınca, bu doğaldır da. Sınıf mücadelesi bu iki düşünürün hayalinden de doğmamıştır. Sınıf çelişileri onlar daha doğmadan önce vardı, onlar zamanında daha şiddetlendi. Öte yandan, bu düşünürler çalışmalarını yalnız kapitalist sistemin incelenmesiyle de sınırlamamışlardır. Bir toplum türünden ötekine geçişteki ana nedenleri saptayabilmek için sermayeci düzenden önce gelen toplum türlerini de incelemişler ve Marx *Kapitalizm-Öncesi Ekonomik Biçimler* adlı kitabında "Asya üretim tipi" kavramını ortaya atmıştı.

Bazı Batı kaynakları Lenin'in de Afrika ile değil, "Doğu halkları" ile ilgilendiklerini ileri sürmektedirler. Örneğin, Fransız J. Lantier'nin *Parçalanmış Afrika (L'Afrique déchirée: de l'anarchie à la dictature, de la magie à la technologie*, Paris, editions plànete, 1967) adlı kitabında bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Lantier'nin Lenin'i dikkatli okuyamadığı anlaşılıyor. Lenin'in yaşadığı ve yazdığı yıllarda, hattâ yakın zamanlara kadar "Doğu" deyimi Asya ve Afrika kıt'alarının sömürülen ve bağımlı ülkelerini kapsadıktan başka, Lenin isim ve olayların sözünü ederek, birçok Afrika sorununu oldukça ayrıntılı incelemişti de. Sömürge sorununu ilk kez 20 Ekim 1907'de "Stuttgart'ta Enternasyonal Sosyalist Kongresi" başlıklı yazıda ele aldı (V. I. Lenin, *Soçineniya*, C. XIII, Moskva, s. 76). "Junius Broşürü" başlıklı ikinci yazısında Doğu'nun halk yığınlarının bağımlı yaşantısından ve milyonların emperyalist siyasete karşı başkaldıracağından söz ediyordu *(ibid.*, C. XXII, s. 312). "Daha Az, Ama Daha İyi" adlı yazısında bütün Doğu'nun dünya devrimci mücadelesine katılmakta olduğunu söylüyordu *(ibid.*, C. XXXIII, s. 499). 1912'de "İtalyan-Türk Savaşının Sonu" başlıklı yazısında İtalyan emperyalistlerinin

yerde geçerli olması herhalde gerekecektir: ana üretim, dağıtım ve değişim araçlarının ortak sahipliği; üretimin kâr yerine kullanım için yapılması; halkın hayat seviyesini yükseltme ve kent ile kırlık bölgeler arasındaki eşitsizliği son vermek amacıyla büyük çapta modern endüstri ve tarıma dayalı plânlı üretim yöntemlerini yeteri ölçüde benimseme; üretimin her dalında bilimsel yöntemleri kullanarak halkın yaratıcı dehasını harekete geçirme ve insanı makinaların değil, makinaları insanın hizmetine sokma; ve siyasal iktidarın halkın demokratik denetiminin olduğu halktan yana bir siyasî partide bulunması.

Libya'daki emellerini açığa vuruyordu *(ibid.*, C. XVIII, s. 337 – 338). "Barış Sorunu" başlıklı yazısında Belçika sosyalistlerinin de Belçika burjuvazisinin 15 milyon Kongoluyu sömürmesini onaylamakta olduğunu söylüyordu *(ibid.*, C. XXI, s. 291). *Devrimci Proletarya ve Ulusların Kendi Geleceklerini Saptama Hakkı* adlı kitabında Asya ve Afrika'nın kurtuluş mücadelesinin büyük bir güç olacağını yazdı. *Emperyalizm* adlı kitabının birçok sonuçlarına Afrika gerçeğini inceleyerek vardığı anlaşılmaktadır. Cecil Rhodes'u Boer savaşlarından "sorumlu" *(ibid.*, C. XXII, s. 257) tutuyor, Kongo'da Belçika-İngiliz-Fransız çatışmasını inceliyor *(ibid.*, C. XXXIX, s. 41), İngiltere'nin Mısır'ı "sadece pamuk" *(ibid.*, C. XXXIX, s. 104) deposu durumuna sokuşunu anlatıyordu. 1880 – 1886 olaylarını inceleyişi de Afrika'da sömürgecilik tarihini iyi bildiğini gösteriyor *(ibid.* C. XXXIX, s. 406 – 407). Kongo'yu , ilk başında kendi kişisel malı yapan Belçika Kralı Leopold'u da "iş adamı, maliyeci ve hırsız" diye niteliyordu *(ibid.*, C. XXXIX, s. 523). 1917'de yazdığı bir yazıda İngiltere'nin yalnız son zamanlarda ele geçirdiği Afrika'daki eski Alman toprakları, Türkiye toprakları ve Mezopotamya gibi yerleri değil, *bütün sömürgelerini* geri vermesini istemekteydi *(ibid.*, C. XXIV, s. 355).

AFRİKA BİRLİĞİ

Giriş:

Endüstrileşme ve eski sömürgeci devletlerin ekonomik baskılarından kurtulma hedefi tek tek Afrika ülkelerinin yeteneklerini şu anda aşmaktadır. Afrika ülkelerinin çoğunun küçük ve fakir olduğu bilinmektedir. Herbirinin endüstri temelini ayrı ayrı kurması olanak dışıdır. Fakat kıt'a bir *bütün* olarak ya da *bölgesel işbirliği* ile bu hedefe ulaşabilir. Bu bölüm bütünleşme[1] yolundaki çabaların sözünü edecektir. Kamerun Ulusal Ekonomi Bakanı şöyle demişti: "Herhangi bir Afrika devletinin tek başına gelişebileceğine inanmıyoruz; komşularla ilişkiler bile büyük bir bütün ve canlı bir ekonomik grup meydana getirebilir."[2] Afrika ülkeleri arasında, herhalde, bir işbölümü, uzun-vâdeli ekonomik andlaşmalara dayanan işbirliği ve hem kıt'a çapında, hem de çeşitli bölgelerde etkili ekonomik örgütler kurmak gerekir.

Ancak, eşit ekonomik ilişkilerde ısrar edecek birleşmiş bir Afrika yabancı tekeller için bir korku kaynağıdır. Bu yüzden, birliği engelleyecek bölücü akımların dışardan destek görmesi doğaldır. Aşağıda bu konuya da bir yer ayrılmıştır. Afrika'da bölgesel ekonomik işbirliğinden söz ederken, bu örgütlerin eski sömürgeci devletlerin denetimine düşme olanağına da dikkati çekmek gerekir. Birleşmelerin hangi hedefe yönelik olduk-

1 Erasmus H. Kloman, Jr., "African Unification Movements," *Africa and World Order*, der. Norman J. Padelford ve Rupert Emerson, New York, Praeger, 1963,s. 119 - 136; Kwame Nkrumah, "African Prospect," *Foreign Affairs*, C. XXXVII, No. 1 (October 1958), s. 45-53; D. Rothchild, "African Federations and the Diplomacy of Decolonization," *Journal of Developing Areas*, Macomb, Ill., C. IV, No. 4 (July 1970), s. 509 - 524; M. Mushkat, "Problems of Political and Organizational Unity in Africa," *African Studies Review*, East Lansing, Mich., C. XIII, No. 2 (September 1970), s. 265 - 290; D. G. Morrison ve H. M. Stevenson, "Integration and Instability: Patterns of African Political Development," *American Political Science Review*, C. 66, No. 2 (September 1972), s. 902 - 927; C. Sanger, "Toward Unity in Africa," *Foreign Affairs*, C. 42, No. 2 (January 1964), s. 269 - 281.

2 John W. Forje, "An African Common Market," *New Africa*, London, C. II, No. 3-4 (1969), supplement, s. vi.

larını belirtmek zorunludur. Ortak Pazar ile ilişkiler bu nedenden ötürü eleştirilmiştir. Yabancıların Afrika'da popüler olan birlik fikrini kendilerine yarar biçimde kullanmak istemeleri mümkündür.

Afrika Milliyetçiliği:

"Afrika birliği" konusu hem milliyetçilikten doğmuştur, hem de onunla çatışır. Afrika milliyetçiliği[3] ise, kıt'anın gelişme sorunuyla ilgili olarak hem olumlu, hem olumsuz bir rol oynamaktadır. Bu durum Afrika milliyetçiliğinin iç diyalektik çelişisinden, milliyetçiliğin *hem dinamik ve ilerici, hem de durgun ve tutucu* yanlarının varlığından ötürüdür. Milliyetçiliğin devrimci anti-emperyalist mücadelede yerli nüfusun büyük çoğunluğunun çevresinde toplandığı bir çekirdek olduğu bilinmektedir. Emperyalizmin baskısı altında olan milliyetçi akımın demokratik bir içeriği olduğu ve kayıtsız şartsız desteklenmesi gerektiği de malûmdur. Bu duygunun çağdaş Afrika'da hâlâ yaşamakta olduğu da doğrudur. Milliyetçi düşünceler, bugün de, halkların manevî birliğini güçlendirmekte, ulusal kültür ve edebiyatın gelişmesine yardım etmektedir.

Ancak, bu demokratik eğilimin yanı başında, milliyetçilikte gerici bir yan da vardır. Yerli ve yabancı bazı siyasal güçler milliyetçiliğin bu özelliğinden faydalanabilirler. Emperyalizm milliyetçi akımlar içinde de kendine yeni müttefikler aramış ve bazı milliyetçi sloganların halkın ilgisini âcil iç sorunlardan dışa çekebileceğini düşünerek, hem kıt'ada, hem de uluslar içinde bölücü akımları desteklemekte kendi için faydalar ummuştur. *Kongo*, *Nijerya* ve *Sudan* olayları milliyetçiliğin bu yönünün anti-emperyalist cepheyi ne denli zayıflatabileceğinin örnekleridir.

Milliyetçiliğin bu iki kanadı içinde *hangisinin ağır basacağı* yurt içindeki sınıfsal güç dağılımına ve halkın seçtiği yola bağlıdır. Afrika'daki eğilimlerin doğru değerlendirilmesi için her ülkedeki sosyo-ekonomik gelişme düzeyini ve sınıfsal güçlerin dağılımını dikkate almak gerektir. Her Afrika ülkesinin tek tek durumu hangi eğilimin üstün geleceğini gösterir.

Etnik Bölünmeler:

Daha önceki bölümlerden anlaşılacağı gibi, Afrika'da devlet sınırları ve devletler içindeki *etnik*[4] *kargaşalık* sömürge yıllarının bir mirasıdır.

3 I. Wallerstein ve M. Hechter, "Social Rank and Nationalism: Some African Data," *Public Opinion Quarterly*, New York, C. XXXIV, No. 3 (Fall 1970), s. 360 – 370.

4 R. L. Kapil, "On the Conflict Potential of Inherited Boundaries in Africa," *World Politics*, Princeton, N. J., C. XVIII, No. 4 (July 1966), s. 156 – 673; E. K. Francis, "The Ethnic Factor in Nation-Building," *Social Forces*, Chapel Hill, N. C., C. 46, No. 3 (March 1968), s. 338 – 246;

Sınırlar tarihsel ve etnik özellikler dikkate alınarak çizilmemiştir. Sınır çizgilerinin % 44'ü paralel ve meridyenlere, % 30'u dümdüz ya da yuvarlak çizgilere, % 29'u da nehir, dağ ve vâdi gibi coğrafya özelliklerine göre çizilmiştir. Sömürge sistemi yıkılmağa yüz tuttuğu sırada kıt'anın siyasal haritası, kıyıların açığındaki adalar sayılmadığı takdirde, 52 toprak parçası gösteriyordu. İngiltere 20, Fransa 18, Portekiz 5, İspanya 4, İtalya 3 ve Belçika 2 toprak sahibiydi. Çoğunun nüfusu çok azdı: 16'sında bir milyonun altında insan yaşıyordu, 22 tanesinde nüfus 1-5 milyon arasındaydı.

Sömürgecilerin ellerine geçirdikleri yerlerden gelişigüzel parçalar kopardıkları, Afrika'nın Atlantik kıyısına bile göz atınca ortaya çıkmaktadır. En kuzey kıyısında eski Fransız Fasının içine İspanya'nın küçük *İfni* sömürgesi sıkışmıştı; daha aşağıda İspanya'ya ait *Sahra* ve *Rio de Oro* vardı. Ve gene güneyde Fransız *Mauritanya* ve *Senegal. Fas*, Mauritanya'da haklar iddia ederken, eski İngiliz sömürgesi *Gambia* Senegal'in tam ortasında upuzun bir şerit gibi yer almaktadır. Eski *Fransız Ginesi*'nin ortasında ve açıklarında *Portekiz*'e ait topraklar vardır. İngiliz *Sierra Leone*, Amerikalıların kurduğu *Liberya*, Fransız *Fildişi Kıyısı*, İngiliz *Altın Kıyısı*, Alman *Togo*, İngiliz *Nijerya*, Alman *Kamerun* ve Fransız *Gabon* yanyanaydı. Bu sonuncusunun içinde İspanya'ya ait *Rio Muni* bulunmaktaydı. Daha güneyde *Portekiz Angolası*, eski Alman *Güney-Batı Afrikası* ve İngiliz dominyonu *Güney Afrika Birliği*. Bu durumun bir sonucu olarak, örneğin *Mandingo* halkı Senegal, Fransız Ginesi, Fransız Sudanı, Fildişi Kıyısı, Gambia, Sierra Leone, Portekiz Ginesi ve Liberya'ya yayılmış durumdadır. Afrika'yı bölüşen andlaşmalar sonucu *Fang* halkından 750,000'i kendini Kamerun'da, 120,000'i Gabon'da buldu; *Maka* halkından 210,000'i Kamerun'da, 10,000'i Gabon'da kaldı.[5] Sudan'da sonraları bir kuzey-güney sorunu ortaya çıktı. *Dinka*, *Nuer* ve *Şilluk* kabileleri ayrılıp "Azanya" devletini kurmak istediklerini belirttiler. Togo'da da bir kuzey-güney sorunu görüldü. Güney-Batı Afrika'nın kuzey-doğu ucundan *Kaprivi Uzantısı* incecik bir şerit gibi doğuya doğru uzanıyordu. Görüldüğü gibi, büyük

R. O. Matthews, "Refugees and Stability in Africa," *International Organization*, Boston, C. XXVI, No. 1 (Winter 1972), s. 62 – 83; A. Bharati, "Problems of the Asian Minorities in East Africa," *Pakistan Horizon*, Karachi, C. XVII, No. 4 (1964), s. 342 – 349; G. Nicolas, "Crise de l'Etat et affirmation ethnique en Afrique noire contemporaine," *Revue française de Science politique*, Paris, C. XXII, No. 5 (October 1972), s. 1018 – 1048.

5 B. V. Andriyanov, *Nasileniye Afrika: Prilajeniye k Karte Narodov*, Moskva, 1960, s. 64 – 66; Apia E. Okorator, "Africa's Population Problems," *Africa Report*, Washington, D. C., C. XV, No. 6 (June 1970), s. 22 – 23. Doğu Afrika'da birleşme çabaları önüne yığılan çevresel, özellikle coğrafî sorunlar: Leonard Berry ve Robert W. Kates, "Views on Environmental Problems in East Africa," *The African Review*, Dar es Salaam, C. II, No. 3 (1972) s. 299 – 413.

ölçüde "sun'î" olarak çizilen bu sınırlar hem devletler arasında çatışmalara yol açarak Afrika birliğini sarstı, hem de ciddî azınlık sorunları yarattı. Fas ve Cezayir ile Etyopya ve Somali arasında çatışmalar oldu, Fas ve Mauritanya, Togo ve Gana ile Kenya ve Somali arasında gerginlikler yer aldı. Bu durumların yabancılara müdahale olanakları hazırlayacağı meydandadır.

Afrika'da *dil* sorunu da ister istemez karmaşıktır. Kıt'ada kaç dilin konuşulmakta olduğu bile kesinlikle bilinmemektedir.[6] Çoğunun alfabesi yoktur. Bu yüzden, Avrupa dillerinin ulusal dil olarak benimsenmesi bile ileri sürülmüştür. Afrika dillerinin resmî olması üstünde ısrar edenler hangilerinin ne esaslara göre seçilmesi gerektiğinde ayrılabilmektedirler. Kıt'anın hemen hemen her yanında birkaç bin ile milyon arasında değişen *etnik adacıklar* yanyana yaşamaktadırlar. *Bambara*, *Malinke*, *Sanghay*, *Tuareg*, *Hausa*, *Fulbe* ve *Kanunuri* dilleri için yeni alfabeler yapılmıştır.[7] Ulusal resmî diller, kuşkusuz, Afrika dilleri arasından seçilmelidir. Ulusal diller gelişmeden ulusal kültürün ilerleme olanağı yoktur.

Afrikalı politikacılar kabileciliğe ve benzeri bölünmelere karşı olup birlikten yanadırlar. *Resmî* belgeler bölgeciliği yasaklar. Bazı yerlerde etnik temele dayalı parti kurmak *yasa-dışı* olmuştur. Nisan 1969'da Gana kabileler ve dine dayanan partilerin kurulmasını yasaklamıştır. Kasım 1969'da Nijerya federal hükûmeti on-bir kabile örgütünü dağıtmıştır. Nijerya'nın ülkeyi yeni baştan on-iki "devlet"e ayırmasına etnik sorunların bir çözümü gözüyle bakılmaktadır. Bazı Afrika ülkelerinde eğitim politikaları bütün etnik gruplara hizmet edecek biçimde değiştirilmektedir. Silâhlı kuvvetlerin kuruluşu ve memur alınışında etnik farklılığın dikkate alınmaması için çabalar gösterilmektedir. Cezayir *Kabulia* ve *Titteri* gibi geri bölgelerle daha fazla ilgilenmektedir. Kenya kuzeyde *Somali* ve *Galla* halklarının oturmakta olduğu yerlerde hayat seviyesini yükseltme tedbirleri almaktadır. Senegal'de bir *Casamance* kalkınma plânı uygulanmaktadır. Uganda, *Karamodjo* halkını geliştirme hedefini kalkınma plânlarına almıştır.

Devlet sınırları içindeki çeşitli halklara karşı eşitçi politika gütme etnik sorunu çözen bir yoldur. Halkların kendi geleceklerini saptaması

6 Rosa İsmagilova, "Africa's Cultural Development and Language Problems," *Lotus*, Cairo, No. 10 – 4 (October 1971), s. 18 – 20.

7 *Skazki Narodov Afriki*, Moskva, Goslitizdat, 1959; *Literatura Stran Afrika*, C. I – II, Moskva, Nauka, 1963, 197 + 280 s.; "Problemi realizma i modernizma f sovremennoy literature Afriki," *Voprosi Literaturi*, No. 12 (1959), s. 67 – 96; *Oçerki sovremennoy literaturi Zapadnoy Afriki*, Moskva, Nauka, 1968; "Periodizatsiya literaturi Bantu f Yujno-Afrikanskom Soyuze: Naçalniy Period," *Narodi Azii i Afriki*, No. 1 (1963), s. 117 – 126.

ilkesi de *(Self-determination)* etnik sorunu çözen başka bir yol olarak kabul edilir. Nijerya'da bir *Biafra Cumhuriyeti* kurma çabaları bilinmektedir. Gana ve Togo'da yaşayan *Ewe* halkı yıllardır ayrı bir devlet istemektedir. *Bakongo* da Kongo'dan (Kinş.) ayrılmak istemişti. *Buganda*, Uganda'dan ayrı bir devlet peşinde koştu. Günümüzde, halkların kendi geleceklerini diledikleri gibi saptama hakları genellikle kabul edilmektedir. Ancak, bu hakkın hem hukuksal, hem siyasal yönleri vardır. Tek bir devlet, federasyon, çeşitli biçimlerde otonomi ve ayrı bir bağımsız devlet — bütün bunlar halkların kendi geleceklerini özgürce saptayabilecekleri biçimlerdendir. Bu ilkeyi *yalnız ve mutlaka* "ayrılma"ya bağlamak doğru değildir. Ayrılma herzaman ilgili halkın yararına da olmaz. Afrika'nın bir çok küçük ve ekonomik bakımdan zayıf devletlere bölünmüş olması kıt'anın sosyo-ekonomik gelişmesi önünde zaten önemli bir engeldir. Daha da ufalanmalar en önce eski sömürgeci devletlerin işine gelir. Sosyo-ekonomik sorunların olduğu kadar, etnik sorunların da doğru çözümü gerekir.

Pan-Afrikanizm:

Asıl ihtiyaç duyulan şey kıt'a çapında birliktir. Gerçekte, "Pan-Afrikanizm"[8] bir siyasal hareket olarak On-dokuzuncu Yüzyılın sonunda A. B.D.'nde[9] (ve Batı Hind Adalarında) başlamış, daha sonra karmaşık ve çelişmeli yollar izleyerek, çağımızda önemli adımlar atılmıştır. On-dokuzuncu Yüzyıl zenciler için, gerçekten, talihsiz bir yüzyıl olmuştur. Bu siyah ırk Afrika ve Amerika'da türlü kötü muamelelere maruz kalmıştır. Ezilen zenciler beyazlar dünyasına kendilerine özgü bir uygarlıkları olduğunu kanıtlama gereksinmesini duymuşlar, Amerikan zencileri kendi ırklarının değerlerini ortaya koyan kişiler de çıkarmışlardır.

Pan-Afrikanizm[10] hareketi, ilk başında, kıt'a dışında çıkmış olup, Afrika ve Amerika zencilerini ırkçılık ve sömürgeciliğe karşı mücadelede birleştirmek istiyordu. İlk Pan-Afrika Konferansı 1900'de Londra'da

8 Vincent Bakpetu Thompson, *Africa and Unity: the Evolution of Pan-Africanism*, London, Longmans, 1969; Claude Emerson Welch, Jr., *Dream of Unity: Pan-Africanism and Political Unification in West Africa*, New York, Cornell University Press, 1966; George Padmore, *Pan-Africanism or Communism*, New York, Roy, 1956; C. Ake, "Pan-Africanism and African Governments," *Review of Politics*, Notre Dame, Ind., C. XVII, No. 4 (October 1965), s. 532 – 542.

9 William E. B. Du Bois, *The World and Africa*, New York, Viking Press, 1947, s. 7.

10 "Pan-Afrikanizm" kavramı ile ondan bambaşka bir şey olan "Pan-Afrikanist Kongresi" birbirine karıştırılmamalıdır. Pan-Afrikanistlerin genel siyasal eğilimi ilerici olarak nitelendirilebilir. "Pan-Afrikanist Kongresi" ise, 1958'de Güney Afrika'da kurulmuş olup, ırkçı bir gruptur. Bu ikincisinin Güney Afrika'da yaşayan yerliler arasında bile bir kökü yoktur. Afrika birliğiyle ilgileri bir isim benzerliğinden öteye geçmez; asıl hedefleri ise Afrika'da sosyalizmin zayıflatılmasıdır.

Henry Sylvester-Williams (1868-1911) adlı Trinidadlı bir zencinin çağrısıyla toplanmıştı. Bu ilk konferans Yirminci Yüzyılın ana sorunu olarak beyaz-siyah ırkların ilişkisini görüyordu.[11] Hedefi bir "protesto forumu" olmak ve Afrika kökenli insanları birbirine yaklaştırmaktı.[12] 1919-1927 yıllarındaki toplantılar *Dr. William E. B. Du Bois*'nın (1868-1963)[13] önderliğinde yapıldı. Du Bois Pan-Afrika hareketini ilk tasarlayan zenci aydın değilse de, "kalkınan Afrika milliyetçiliğinin temel ideolojisi oluncaya kadar, bu rüyayı gerçekleştirme ve ideallerini koruma şerefi ona aittir."[14]

Afrika'nın kurtuluşunda Pan-Afrikanizmin büyük rolü olduğu meydandadır. Du Bois 1900'deki daha birinci konferansta "bütün dünya uluslarına çağrı"da bulunarak, Afrika isteklerinin "Manifesto"sunu yazmış oldu. 1919'da *Versailles* Barış Konferansında sömürge olan Afrika topraklarının durumunu anlattı. 1921'de ikinci, 1923'de üçüncü ve 1927'de dördüncü *Pan-Afrika Kongreleri* yeraldı.[15] Bu dört kongrede delegelerin çoğu Amerikan zencileriydi; hele dördüncüsüne hiçbir Afrikalı katılmamıştı. Daha önceki bölümlerde görüldüğü gibi, kıt'a bağımsızlık slogan-

11 Basil Davidson, *Which Way Africa: the Search for a New Society*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin, 1964, s. 62.

12 Thompson, *op. cit.*, s. 23 – 25.

13 Zenci haklarını savunan Dr. Du Bois Afrika'nın dünya uygarlığına katkısı alanında önemli çalışmaları bulunan bir yazar, düşünür ve eylem adamıydı. Harvard Üniversitesine 1892'de sunduğu tezi "Amerika'da Zenci Ticaretinin Yasaklanması" başlığını taşıyordu. Bu çalışmasını 1896'da şu isimle yayınladı: *The Suppression of the African Slave Trade in the United States, 1638 – 1870*. Wilberforce (Ohio) ve Atlanta Üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Zenciler yararına görüşlerinden ötürü ikincisinden 1944'de atıldı. Bu arada, zenciler hakkında birkaç bilim kitabı yazdı *(The Philadelphia Negro: a Social Study; The Souls of Black Folk; The Negro in the South; John Brown; Darkwater; Black Reconstruction in America: 1860 – 1880)*, birkaç dergi başlattı *(The Moon, The Horizon, The Crisis, Phylon)* ve roman *(The Quest of the Silver Fleece)*, oyun *(The Star of Ethiopia)* kaleme aldı. Sovyetler Birliği Afrika Enstitüsü Müdür Yardımcısı Prof. G. B. Staruşenko'nun deyimiyle, "Amerika'nın üvey ve Afrika'nın manevî evlâdıdır." 1951'de Washington Büyük Jürisince yabancı bir devletin ajanı olmakla suçlanmış, bundan on yıl sonra Amerikan Komünist Partisine girmiş, 1963'de de Gana yurttaşlığına geçmişti. 96 yaşında Akra'da öldü.

Du Bois'nın ilk yayınları insan ilişkilerinde ırk (daha doğrusu, renk) öğesi üstünde gereğinden fazla durmakta, kurtuluş mücadelelerinde dinin rolünü abartmaktadır. Konumuz bakımından asıl önemli yayını Afrika'nın dünya uygarlığına katkısını değerlendiren çalışmasıdır *(The World and Africa*, 1947). Bugünkü bilgilerle bazı maddî hatâları ve kabulü zor değerlendirmeleri de göze çarpabilirse de, Afrika kı'asının zengin geçmişiyle ilgili ilk büyük araştırmadır. Kendi tarihini, atalarını bilimsel yöntemlerle inceleyen ilk büyük zenci yazardır. [G. B. Staruşenko, der.,] *William Du Bois, savant, humaniste, combattant*, Moscou, Novosti, 1971, s. 5 – 15, 52–94.

14 Panmore, *op. cit.*, s. 117.

15 *Ibid., s.* 117 – 151.

larını benimsememiş, sömürge yönetiminin düzeltilmesini istemekle yetiniyordu. Bu dönemin Pan-Afrikanizmi bir eylemden çok bir düşünceydi.

1937'de Londra'da bir *Uluslararası Afrika Hizmetleri Bürosu (International African Service Bureau)* kuruldu. *George Padmore* başkan, Batı Afrikalı ünlü sendikacı *Wallace Johnson* genel sekreter ve o zaman Kikuyu Merkez Birliği'nin İngiltere'deki resmî temsilcisi *Jomo Kenyatta* sekreter yardımcısıydı. Bu büro 1944'de, daha birçok zenci kuruluşlarıyla birlikte, *Pan-Afrika Federasyonu*'nun *(Pan-African Federation)* parçası oldu. Bu federasyon, hedefleri arasında, Afrika halkları birliğini, bağımsızlığı ve medenî haklarda eşitliği sayıyordu.[16]

Beşinci Kongreyi Afrika'da (Tunus'ta) yapma çabaları başarılı olmadı: gerekli izin verilmemişti. İkinci Cihan Savaşının bittiği 1945 yılına kadar ertelendi. O zamana kadar bir avuç aydının elinde ideolojik bir hareket olarak kalmış olan Pan Afrika Kongresi *Manchester*'de, bu kez, çok farklı bir siyasal renge büründü. Beşinci Kongre yepyeni tarih koşulları altında yer alıyordu. Tüm dünya emperyalizm ve faşizmden uzaklaşmakta olup, ulusal bağımsızlık, sol ve demokrasi yönünde bir gelişim vardı. O tarihte Hindistan'ın durumu hatırlanırsa, bu değişiklik daha iyi anlaşılabilir. Hindistan Kongre Partisi ve Müslüman Cemiyetinin öncülüğünde bağımsızlığa doğru yol alıyordu. İngiltere'de yeni iktidara gelmiş olan İşçi Partisinin bu gelişmeye ayak uydurmak zorunda kalacağı düşünülüyordu. Hindistan bağımsız olabilirse, Afrika ülkeleri niçin olamazdı? Manchester Kongresi bu değişik havayı yansıtmaktaydı. Üstelik, *Nkrumah*, *Kenyatta* ve *Azikiwe* gibi Afrika liderlerinin de katılmalarıyla gerçek bir Afrika toplantısı olmuştu. Sömürgecilik ve emperyalizme karşı kararlar alınmış, kongre işçi, köylü ve aydınları eyleme çağırmıştı.[17] Altıncı Pan-Afrika Kongresi 1958'de Afrika toprağında, *Akra*'da yer aldı.[18] Bunu öteki toplantılar izledi. Güney Afrika dışında, bütün (sekiz) bağımsız Afrika ülkesi Akra'da buluşmuşlardı. Bu devletlerden yalnız ikisi (Gana ve Liberya) siyah Afrika'dandı; beşi (Mısır, Sudan, Libya, Tunus ve Fas) Müslüman Araptı; sekizincisi (Etyopya) Afrika politika sahnesine girmeğe hazırlanıyordu. Ama konferans şunu ortaya koydu: eski sömür-

16 Federasyonun bazı yayınları: *Hands Off the Protectorates; Kenya, Land of Conflict; African Empires and Civilizations; the Voice of the New Negro; the Native Problem in South Africa; the Voice of Coloured Labour.*

17 Padmore, *op, cit.*, s. 163 – 170.

18 Colin Legum, *Pan-Africanism*, London, Pall Mall, 1962, s. 41 – 42. "The Two Accra Conferences," *The World Today*, C. XV, No. 4 (April 1959), s. 147-156; "Text of Resolutions of First All-African People's Conferences," *Current History*. C. XXXVII, No. 215 (July 1959), s. 41 – 46.

geler *birleşebiliyorlardı;* İslâm dini ve Sahra aşılmaz duvarlar değillerdi. Bu konferans bağımsız Afrika devletlerini kıt'anın kurtuluşu idealine bağlayabildi. Hepsi sömürgeciliğe mücadele açtılar, Güney Afrika'yı kınadılar ve Cezayir'de FLN'yi destekleyeceklerini açıkladılar. Dış politikada, "bağlantısız" siyasetin başlangıcı ve "Afrika'nın kişiliği" kavramı da bu toplantıda görülmekteydi. Gana lideri Nkrumah Afrika birliği konusunda şunları söylüyordu:

> "Birlik için gerekli üç öğeye, ortak ırk, kültür ve dile sahib olmadığımızdan, Afrika'nın birleşmeyeceğini söyleyenler var. Yüzyıllardır bölünmüş olduğumuz doğrudur. Bizi bölen sınırları sömürgeciler yıllarca önce sun'î olarak çizdiler. Kimimiz Müslüman, kimimiz Hıristiyanız; kimimiz de geleneksel kabile tanrılarına inanırız. Birbirinden farklı yüzlerce Afrika dilinden birini konuşan milyonlar bir yana, kimimiz Fransızca, kimimiz İngilizce, kimimiz Portekizce konuşur. Tavrımızı etkileyen kültür farkları ve siyasal gelişmemize yön veren değişik özelliklerimiz var.
>
> "Tarihsel geçmişimizden ötürü, bütün bunlar kaçınılmaz. Fakat buna rağmen, birlik yönündeki güçlerin bizi ayıranlara oranla çok ağır bastığı inancındayım. Kıt'anın dörtbir köşesinden gelen Afrikalı kardeşlerimle karşılaşınca, ne kadar ortak yanlarımız olduğunu görüyorum. Sözkonusu olan sadece sömürge geçmişimiz ya da ortak hedeflerimiz değil, ondan daha da derindir. Onu, *Afrikalı* oluşumuzdan ötürü, birlik duygusu diye tanımlayabilirim."[19]

Bu oluşum içinde ırkçı *Pan-Negro*[20] akımı da yenilgiye uğradı. Bu akım yalnız "siyah Afrika" üstünde duruyor, gene Afrika'da yaşayan Arapları ve Asyalıları kurtuluş mücadelesinin ve kıt'a çapında birliğin dışında tutmayı amaçlıyordu. İkinci Cihan Savaşından önce, o zamanlar Paris'te yaşamakta olan iki zenci ozan (sonra Senegal Cumhurbaşkanı olan *Léopold Senghor* ve Martinique'li *Aimé Césaire)* "zencilik" *(negritude)* kavramını geliştirdiler. Onlara göre, siyah ve beyaz insanların ayrı ayrı düşünme tarzı vardır. Avrupalılar "analitik ve mantıkî", siyahlar "iç-gü-

19 Kwame Nkrumah, *Africa Must Unite*, London, Heinemann, 1964, s. 132.

20 "Negritude" kavramının eleştirisi: B. S. Yerasov, "Teoretiçeskiye Asnovi Afrikanskava Natsionalizma i Problema Kulturi," *Sovromennıye İdeologiçeskiye Problemi Stran Azii i Afriki*, Moskva, Akademiya Nauk SSSR, Institut Filozofii, 1970, s. 51 - 86; A. N. Moseiko, "Ob odmom iz ideynih napravlenyi f sovremennoy Afrike: teoriya negrityuda," *Vaprosi Filozofii*, Moskva, No. 3 (1968), s. 171 - 179.

düsel"dir. Bu subjektif yorumlardan bilimsel olmayan türlü siyasal sonuçlar da çıkarıldı. Örneğin, bu iki kıt'a halkının hiçbir kesimi, bu temel farklılık yüzünden, hiçbir siyasal konuda ortak hareket edemezdi. Oysa, Fransız işçi sınıfı partileri Fransız sömürge halklarına yıllarca destek olmuşlardı. 1947'de bir grup zenci aydını Paris'te *Prèsence Africaine* adlı bir dergi yayınlamağa başladılar.[21] 1956'da da bir zenci yazarlar ve sanatçılar konferansı toplayarak bir zenci kültürü derneği *(Society of African Culture)* kurdular. Bu kuruluş birçok kimseyi zenci kültüründen haberdar ettiyse de, siyasal alanda başarılı olamadı. Hattâ Gana'nın eski Birleşmiş Milletler Daimî Temsilcisi Alex Quaison-Sackey bu akımı "zararlı" bulduğunu bile belirtti.[22] *Negritude* akımını yürütenler, kültür ve san'at alanlarındaki başarıları bir yana, siyasal konulardaki yanlışları yüzünden kendilerini Afrika birliği içinde olmak yerine emperyalizmle ittifak durumunda bile buldular. Afrika halkları konferanslarına ve Asya-Afrika dayanışma toplantılarına katılmadılar. Bir ırkçı yaklaşıma dayalı bu hareket Fransız sömürgeciliğini suçlayarak başladıysa da, sonunda emperyalizme karşı *etkisiz* kaldı.

Öte yandan, Afrika birliği yolunda küçümsenemeyecek adımlar atıldı. Geçen yıllar Pan-Afrikanizmin niteliğini de değiştirdi. Önce bir zenci hareketi olarak başladıysa da, bir yandan beyaz ırktan olan Araplar ve Berberleri, öte yandan Habeş, Buşmen ve Hottento'ları birleştirdi.

Afrika bütünleşmesi çabalarının büyük başarısı 1963'de Afrika Devletleri arasında işbirliğini gerçekleştirmek ve Afrika'dan sömürgeciliğin her türlüsünü kazımak amacıyla Addis Ababa'da kurulan *Afrika Birliği Örgütü*'ydü *(Organization of African Unity, OAU)*.[23]

21 *Synopsis and Catalogue of Présence Africaine: 1947 – 1962*, Paris, 1963.

22 Alex Quaison-Sackey, *Africa Unbound*, New York, 1963, s. 161.

23 41 üye devlet şunlardır: Bostwana, Burundi, Cezayir, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo (Braz.), Dahomey, Mısır, Ekvator Ginesi, Habeşistan, Gabon, Gambia, Gana, Gine, Fildişi Kıyısı, Kenya, Lesotho, Liberya, Libya, Madagazkar, Malawi, Mali, Mauritanya, Mauritius, Fas, Nijer, Nijerya, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Somalia, Sudan, Swaziland, Tanzanya, Togo, Tunus, Uganda, Yukarı Volta, Zaire, Zambia.

Afrika Birliği Örgütü hakkında bir Sovyet kaynağı: R.A. Tuzmuhamedov, *Arganizatsiya Afrikanskava Yedinstva*, Moskva, 1965. Ayrıca bak: Boutros Boutros-Ghali, "The Addis Ababa Charter," *International Conciliation*, New York, 546 (January 1964), s. 1 – 62; P. Saenz, "The Organisation of African Unity in the Subordinate African Regional System," *African Studies Review*, East Lansing, Mich., C. XIII, No. 2 (September 1970), s. 203 – 225; M. Manigat, "L'-Organisation de l'Unité Africaine," *Revue Française de Science politique*, Paris, C. XXI, No. 2 (Avr. 1971), s. 382 – 401. Örgüt Yasasının metni: Ali A. Mazrui, *Towards a Pax Africana: a Study of Ideology and Ambition*, London, Weidenfeld ve Nicolson, 1967, s. 219 – 242; T. O. Elias, "The Charter of the Organization of African Unity," *American Journal of International Law*, Washington, D. C., C. LIX, No. 2 (April 1965)), s. 243 – 267.

Afrika Birliği Örgütü kurulmadan önce, Afrika ülkeleri arasında işbirliğini sağlamak amacıyla başka girişimler de olmuştu. Gana ve Gine 1958 Kasımda, daha sonra Mali'nin de katılmasıyla, Afrika Devletleri Birliğine dayanak olacak bir andlaşma metni hazırladılar. Ocak 1961'de *Kazablanka*'da toplanan konferansa Gana, Gine, Mali, Fas ve Libya ile Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükûmeti temsilcisi katıldı. Bu toplantıda bir *Afrika Askerî Komutanlığı* ve *Afrika Ortak Pazarı* kurulması kararlaştırıldı. Ekim 1960 ile Mart 1961 tarihleri arasında Fransız Afrikası ülkeleri de Abidjan, Brazzaville ve Yaoundé'de olmak üzere, üç toplantı yaptılar. Bu toplantılara katılan 12 ülkeden hiçbiri Kazablanka Konferansına temsilci yollamamıştı. 1960-1961 yıllarındaki üç toplantı sonunda Tananarive'de *Union Africaine et malgache* kuruldu. 1965'de bunun yerini *Organisation commune africaine et malgache* aldı.

Mayıs 1961'de *Monrovia*'da yer alan toplantıya on-dokuz ülke katıldı.[24] Aynı devletler, eski Belçika Kongosunun katılması ve Tunus'un ayrılmasıyla, Ocak 1962'de Lagos'ta toplanarak, devamlı bir *Sekretarya* ile *Maliye Bakanları Komitesi* kurdular ve bir birlik andlaşma tasarısı hazırladılar.

1963 başında Gine ve Mali dışında bütün eski Fransız sömürgeleri savunma andlaşmalarıyla Paris'e bağlanmış, topraklarına Fransız askeri kabul etmiş, Avrupa Ortak Pazarıyla ilişkiler kurmuştu. İşte, bu koşullar altında, Nkrumah, Addis Ababa Konferansında "Afrika birleşmeli, yoksa batacak" anlamına gelen konuşmasını yaptı. Diyordu ki: "...Sermayemiz, endüstride maharetimiz, ulaştırmamız ve iç pazarımız...olmadığı söyleniyor...Dünya borsaları Afrika altını, elması, uranyumu, platinyumu, bakırı ve demir cevheri ile dolu. Bizim sermayemiz bütün Batı sistemini çalıştırmak için dışa akıp gidiyor."[25]

Bölgesel ve siyasal farklılıklara rağmen, Afrika ülkelerini bir araya getiren 1963 *Addis Ababa Konferansı* olmuştu. Hazırlık toplantısına otuz devletin Dış İşleri Bakanları katıldı. Bu toplantıda (a) Afrika Birliği Örgütünün kurulması, (b) Afrika ülkeleri arasında ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, eğitim ve savunma konularında işbirliği, (c) sömürgelikten kurtuluş, (ç) ırk ayrımı, (d) ekonomik gruplaşmaların Afrika'nın ekonomik gelişmesine etkisi, (e) silâhsızlanma, (f) uyuşmazlıkların barışçı yolla çözümü ve (g) Birleşmiş Milletler ile ilişkiler konuları ele alındı.

24 Çad, Dahomey, Habeşistan, Gabon, Fildişi Kıyısı, Kamerun, (eski Fr.) Kongo C., Orta Afrika Cumhuriyeti, Madagazkar, Mauritanya, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Somali, Togo, Tunus ve Yukarı Volta.

25 Davidson, *op. cit.*, s. 69 – 70.

Devlet başkanlarının hazırladığı andlaşmayı *otuz* devlet 28 Mayıs 1963'de imzaladı. Andlaşma metnine göre, devlet ve hükûmet başkanları çeşitli Afrika ülkelerinin siyasetlerini bağdaştırabilmek için *her yıl* toplanacaklardı. Usûl konuları basit çoğunlukla sonuçlandırılacak, kararlar da üçte-iki çoğunlukla alınacaktı. Bakanlar seviyesindeki toplantılar yılda iki kez yapılacaktı. Arabuluculukla görevli komisyon 21 üyeden bileşik olup, beş yıl için seçilecekti. Kasım 1966'da yapılan devlet ve hükûmet başkanları toplantısında üç özel komisyon kurma kararı alınmıştı. *Afrika'daki Kurtuluş Hareketleri Dayanışma Komitesi* diye merkezi Dar es Salaam'da (Tanzanya) olan başka bir kuruluş bağımlı bölgelerdeki milliyetçi hareketlere malî ve askerî yardımda bulunmakla görevlendirildi. Sekretarya merkezi Addis Ababa'dadır. Örgüt bütçesine yapılan katkılar her devletin Birleşmiş Milletler'e verdiği ödentiyle orantılı olup, hiçbirinin katkısı yıllık olağan bütçenin % 20'sini geçemez.

Andlaşmaya göre, örgütün amaçları şunlardır: Afrika devletleri arasında birlik ve dayanışmayı geliştirmek; Afrika'da yaşama düzeyini yükseltmek için harcanan çabaları bağdaştırmak; bütün devletlerin egemenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını savunmak; Afrika'da sömürgeciliğin her biçiminin kökünü kazımak; uluslararası işbirliğini geliştirmek. Üye devletler egemen eşitlik, iç işlere karışmama ve bağlantısız dış politika ilkelerine bağlıdırlar.

Afrika Birliği Örgütü'nün kurulmasından sonra kıt'a hükûmeti düşüncesini ileri sürenler de oldu. Bunların içinde en inançlı görünen Nkrumah idi. Bu düşüncenin bir "rüya olmadığını," en geniş ekonomik ve toplumsal gelişmenin "kıt'a, çapında bir plânlama" ile başarılabileceğini, böyle bir plânlamanın ise, "ancak bir Afrika kıt'a hükûmetinden doğabileceğini," söylüyor, hattâ bir "Bütün-Afrika Yüksek Komutanlığı"nı da gerekli görüyordu. Ona kalırsa, Afrika birliği düşüncesi de, bir kıt'a hükûmeti olmaksızın, "boş ve duygusal bir slogan" olarak kalmağa mahkûmdu.[26]

Bu örgüt çevresinde toplanan Afrikalılar *bağlantısız* dış politikayı "seçme özgürlüğü" olarak alıyorlardı.[27] Cezayirli politikacı Ben Yusuf Ben Hedda bağlantısızlığı "her ulusun dilediği hükûmet tipini, ... rejimini ekonomik ve toplumsal sistemini ve yaşayış biçimini ... seçmek" olarak an-

26 Ministry of Information and Broadcasting, *Torch Bearers*, address by Osagyefo Dr. Kwame Nkrumah, President of the Republic of Ghana at the Opening of the Second Conference of African Journalists Held in Accra on 11th November, 1963, s. 11 – 12.

27 Genel olarak: O. H. Melikyan, *Neytralizm gosudarst Afriki*, Moskva, 1966. Bu paragraftaki iktibaslar için: Legum, *op. cit.*, s. 112 – 130.

lıyordu. Bağlantısızlık karışmamak değildi. Nkrumah bunun "olumsuz tarafsızlık olmadığını" söylüyordu. "İnfiratçılık" da değildi. Fas Kralına göre, Afrika bağlantısız siyaseti "dinamik ve hayat doluydu." Doğu ya da Batı blokunun ergeç bir parçası olmayı da reddederdi. Nâsır kimsenin "aracı ya da uydusu" olamayacaklarını söylemişti. Bağlantısızlık ekonomik ve teknik yardım için her iki bloka da bakıyor, fakat hiçbirine bağlı kalınmayacağını belirtiyordu. General Abboud demişti ki: "Egemenliğimizi ve bağımsızlığımızı kısıtlayan...yardımı kabul etmeyiz." Somali Cumhurbaşkanı Osman'ın da belirttiği gibi, bağlantısızlar kendilerinden bir "üçüncü blok" olarak söz edilmesini de doğru bulmuyorlardı. Bağlantısızlar her iki bloka da ellerini uzatıyor, her ikisini övme ve yerme haklarını kendilerinde görüyorlardı.

Afrika Birliği Ağustos 1963 tarihli Bakanlar Konseyinin ilk toplantısında (Dakar) *Holden Roberto*'nun *Menfâdaki Angola Hükûmeti*'nin tanınmasına karar verilmiş ve Kasım toplantısında da (Addis Ababa) Cezayir-Fas sınır anlaşmazlığını çözmek üzere bir *ad hoc* komisyon kurulmuştur. Şubat 1964'de Dar es Salaam'da Doğu Afrika'daki ordu ayaklanmalarında İngiliz kuvvetleri yerine Afrika birliklerinin yollanması ve Lagos'taki ikinci toplantıda da Güney Afrika'ya ekonomik, askerî, siyasal ve diplomatik alanlarda baskılar yapılması kararlaştırılmıştır. Devlet başkanlarının Temmuz 1964 tarihli ilk toplantısında (Kahire) *Afrika Teknik İşbirliği Komisyonu* (CCTA) Afrika Birliği Örgütüne bağlanmıştır. Eylül 1963'te Bakanlar Konseyi Kongo'daki durumu ele almış, Şubat 1965'de Nairobi'de *Afrika Savunma Örgütü*'nün kurulması görüşülmüştür. Aralık 1965'te *Rodezya*'da hukuk-dışı bir hükûmetin kurulduğu açıklanmıştır. Kasım 1966 Addis Ababa Devlet Başkanları toplantısında *Etyopya-Somali* sınır anlaşmazlığıyla ilgili kararlar alınmıştır. Eylül 1967'de de Devlet ve Hükûmet Başkanlarının Kinşasa'daki dördüncü toplantısında *Somali-Kenya* sınır anlaşmazlığı da bir karara bağlanmış, Ekim 1967 Addis Ababa Konferansı 750,000 Afrikalı göçmenin yerleştirilmesini görüşmüş, Eylül 1968 Devlet Başkanları beşinci toplantısı (Cezayir) *Nijerya* Federal Hükûmetinin ülkeyi bütünleme çabalarını desteklemiş ve yabancı kuvvetlerin Arap topraklarından çekilmesini istemiştir. Temmuz 1969'da atom enerjisinin barışçı kullanımıyla ilgili bir toplantı (Kinş.) yapılmış, Kurtuluş Komitesinin Tanzanya'daki on-altıncı toplantısında *Portekiz* sömürgelerindeki kurtuluş hareketlerine yardım etmek üzere, özel bir fon kurulmasına karar verilmiştir. Şubat 1970 Bakanlar Kurulu toplantısı *NATO* ülkelerini "Güney Afrika, Portekiz ve Rodezya ırkçı rejimleri"ne yardımcı olduklarından ötürü kınamış, aynı yılın Eylülündeki Devlet Başkanları yedinci toplantısı *İsrail*'i 1967 saldırısıyla aldığı toprakları geri vermeğe çağırmış, Şubat 1971'de gene

Kurtuluş Komitesinin Tanzanya'da yaptığı toplantıda Rodezya ve Güney Afrika'da birbirine rakip olan kurtuluş hareketlerinin aralarındaki anlaşmazlığın giderilmesine çalışılmış, Haziran 1971'de gene İsrail ile ilgili olarak bir karar daha alınmış, Şubat 1972'de Etyopya Birleşmiş Milletler'i Afrika'da sömürgecilik ve ırkçılıkla yeterince mücadele etmemekle suçlamıştır.

Bölgesel Birleşmeler:

Afrika ülkeleri kendi aralarında birtakım bölge örgütleri de kurmuşlardır. Örneğin, *Conseil de l'Entente* Mayıs 1959'da kurulmuş olup beş[28] üyeden bileşiktir. "Kurul" adı verilen organı üye devletlerin Başkanları ile parlâmentoların Başkan ve Başkan Yardımcılarından meydana gelmektedir. Dış İşleri, Adalet, Çalışma, Yönetim, Bayındırlık, Posta ve Bulaşıcı Hastalıklar konularına bakan *yedi* komisyonu vardır. 1960'da aldıkları karara göre, hepsinin *benzer* bir anayasası, seçim sistemi, silâhlı kuvvetleri, yönetim sistemi, vergi kanunları, gümrük politikası, ortak bankası ve ortak diplomasi temsilcilikleri olacaktır. Yukarı Volta dışında hepsinin *Fransa ile savunma andlaşmaları* vardır.

Kenya, Tanzanya ve Uganda kendi aralarında Aralık 1967'de bir "Doğu Afrika Topluluğu" *(East African Community)*[29] kurmuştur. Bu kuruluş bir çeşit Doğu Afrika ülkeleri "Ortak Pazar"ıdır. Üç Cumhurbaşkanından bileşik bir "Doğu Afrika Otoritesi," *Yasama Meclisi, Ortak Pazar Kurulu, Ortak Pazar Mahkemesi*, merkezî *Sekretaryası ve Doğu Afrika Temyiz Mahkemesi* vardır.[30] *Doğu Afrika Kalkınma Bankası* da bu kuruluşa bağlıdır.

OCAM[31] örgütü Şubat 1965'de kurulmuş olup, üye devletlerin "ekonomik, toplumsal, teknik ve kültürel gelişmesini hızlandırma" hedefini

28 Dahomey, Fildişi Kıyısı, Nijer, Togo, Yukarı Volta.

29 Burundi, Etyopya, Somali ve Zambia da katılmak için resmî müracaatta bulunmuşlardır. J. H. Proctor, "The Effort to Federate East Africa: A Post-Mortem," *Political Quarterly*, London, C. XXXVII, No. 1 (January-March 1966), s. 46-69; A. A. Mazrui, "Tanzania versus East Africa: a Case of Unwitting Federal Sabotage," *Journal of Commonwealth Political Studies*, Leicester, C. III, No. 3 (November 1965), s. 209 – 225; Donald C. Mead, "Economic Cooperation in East Africa," *The Journal of Modern African Studies*, C. VII, No. 2 (1969), s. 277 – 287. 1965 yılına kadar Doğu Afrika'da toplumsal, siyasal ve ekonomik bütünleşme çabaları ile federasyon girişimlerinin 1963'de başarısızlığı hakkında: Joseph S. Nye, Jr., *Pan-Africanism and East African Integration*, London, Oxford University Press, 1966.

30 Doğu Afrika Ortak Pazarı Adalet Divanı hakkında: *The Community*, East African Community, Arusha, C. V, No. 9 (October 1972), s. 13.

31 *Organisation Commune Africaine, Malgache et Mauricienne*. Üyeler: Çad, Dahomey, Fildişi Kıyısı, Gabon , Kamerun, Kongo (Braz.), Orta Afrika Cumhuriyeti, Madagazkar, Mauritius, Nijer, Rwanda, Senegal, Togo, Yukarı Volta, Zaire, Mauritanya örgütten Temmuz 1965'de ayrılmış, fakat OCAM teknik komitelerinde kalmıştır.

gütmektedir. Organları *Devlet* ve *Hükûmet Başkanları Konferansı*, *Bakanlar Kurulu* ve *Sekretarya*'dır. Bir Afrika Ortak Pazarı kurmağa, istikrarlı fiatlar saptamağa ve yatırım kanunlarıyla gümrük kurallarını bağdaştırmağa çalışmaktadır.

Senegal Nehri Devletleri Örgütü (Organisation des Etats Riverains du Sénégal, OERS) bu nehirden faydalanan dört devlet arasında 1963'de kurulmuştur.[32] *Devlet Başkanları Konferansı* yılda bir, üçer bakandan bileşik *Bakanlar Kurulu* yılda en az iki kez toplanır. *Danışma Kurulu* ve *Sekretaryası* vardır. Bu kuruluş, daha çok nehir sularının kullanımı, baraj ve rıhtım yapımı ile hidro-tarım çalışmalarının yürütülmesiyle ilgilidir.

UDEAC[33] Ocak 1966'da kurulmuş olup üye devletlerin gümrük ve vergi sistemlerini bağdaştırma hedefi gütmektedir. *Devlet Başkanları Kurulu, Danışma Komitesi* ve *Sekretaryası* vardır. Üye devletler arasında sermaya, insan, mal ve hizmet dolaşımı serbesttir. Avrupa Ortak Pazarı dışından gelen mallara ortak gümrük uygulanır.[34]

UDEAO[35] eski Fransız Batı Afrikasının sekiz devletinden yedisi arasında bir *gümrük* birliğidir. 1959'da kurulmuş olup Mart 1966'da yeni bir andlaşma imzalanmıştır. *Devlet Başkanları Konferansı, Bakanlar Kurulu, Uzmanlar Komitesi* ve *Sekretaryası* vardır.

Magrib Devamlı Danışma Komitesi (Comité Permanent Consultatif du Maghreb)[36] Fas, Cezayir ve Tunus'un katılmasıyla 1964'de kurulmuş olup, yılda dört kez toplanarak ekonomik işbirliği konularını ele alır. Örgüte bir ara Libya da üye olmuş, fakat Temmuz 1970'den sonra ayrılmıştır. Tunus'daki Genel Merkezden başka, Fas'ta bir de *Endüstri Çalışmaları Merkezi* vardır.

Afrika ve Ortak Pazar:

Afrika devletleri, yukardakilerden başka, nispeten az önemde daha birçok bölgesel örgütte üyedirler.[37] Bu örgütlenmeler içinde, Afrika'nın

32 Gine, Mali, Mauritanya, Senegal.

33 *L'Union Douanière et Economique de l'Afrique Centrale*. Üyeler: Gabon, Kamerun, Kongo (Braz.), Orta Afrika Cumhuriyeti. Klaus von der Ropp, "Prospects for Integration in Central Africa," *Aussen Politik*, C. XXIII, No. 3 (1972), s. 346 – 354.

34 Yayınları: *Journal Officiel; Bulletin d'Information de l'UDEAC*.

35 Üyeler: Dahomey, Fildişi Kıyısı, Mali, Mauritanya, Nijer, Senegal, Yukarı Volta.

36 *Africa South of the Sahara, op. cit.*, s. 110 – 112.

37 Örnekler: Afrika Tarım Kredileri Komisyonu; Doğu Afrika Tarım Ekonomisi Derneği, Batı Afrika Pirinç Geliştirme Birliği, Çad Gölü Komisyonu, Nijer Nehri Komisyonu, Afrika - Asya Yazarlar Devamlı Bürosu, Afrika Üniversiteleri Birliği, Afrika-Asya Halkları Dayanışma Örgütü, Afrika Merkez Bankaları Birliği, Orta Afrika Devletleri Birliği, Afrika İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Bütün-Afrika İşçi Sendikaları Federasyonu, Uluslararası Afrika Hukuk Birliği, Afrika Posta Birliği, Afrika Yer Fıstığı Konseyi, Kakao Üreticileri İttifakı, Afrika Uçuş Federasyonu, Afrika Demiryolları Birliği ve b.

ekonomik bağımsızlığı açısından üstünde durulması gereken konu *Ortak Pazar* ile ilişkilerdir.[38] Afrika ülkelerinin Ortak Pazarla ilişkilerini birtakım andlaşmalar düzenlemektedir. Yaoundé Konvansiyonu[39] on-sekiz Afro-Malagazi devletini Ortak Pazara bağlamakta olup, Aruşa Konvansiyonu bu sisteme Kenya, Uganda ve Tanzanya'yı katmış, Fas ve Tunus ile de ayrı bir anlaşma yapılmıştır. Ortak Pazar ile ilişki kurmuş olan Afrika ülkelerinin sayısı, böylece, yirmi-üçe ulaşmaktadır.[40] On-sekiz Afro-Malagazi ülkesinin Ortak Pazarla ilişkileri, Roma Andlaşması 1957'de imzalandığında, yâni bu ülkeler henüz bağımsız değilken kurulmuştu. Daha sonra 1963'de ve 1969'da Yaoundé'de (Kamerun) iki konvansiyon daha imzalandı. İkinci Yaoundé Konvansiyonu 1972'de yürürlüğe girdi.

Afrika ülkelerinden Ortak Pazara kahve, kakao, palmiye yağı, tropik ağaç kabuğu ve pamuk gibi ürünlerle demir, demir cevheri, bakır, alüminyum ve kobalt gibi madenlerle petrol gönderilmektedir. Ham maddeye ve tropik ürünlere dayalı bir ekonomiyi ayakta tutmağa yarayan bu ilişki Afrika ülkelerini Ortak Pazar'a ilelebed bağımlı kılacak niteliktedir. Kapitalist ülkelerle gelişmemiş bölgeler arasındaki bu denli ilişki Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişme Konferanslarında (UNCTAD) birkaç kez ve şiddetle eleştirilmiştir. Ortak Pazar'ın Avrupalı üyelerinin mamûl mallarının Afrika topraklarına serbestçe girmesi en başta Batı tekellerinin dış ticaretteki etki alanlarını genişletmeğe yaramaktadır. Bazı Afrikalı devlet adamları Ortak Pazar ile işbirliğini bağımsız gelişme için bir tehlike olarak değerlendirmektedirler. Örneğin, Sierra Leone Maliye Bakanı şöyle demişti: "Bağımsızlığımızı daha yeni kazandık, hemen elden çıkaracak değiliz."[41] Benzeri Afrikalılar Ortak Pazar'ı kollektif sömürgeciliğin çağdaş koşullara uygulanması olarak görmektedirler.

"Ortak üyeler" birinci Yaoundé Konvansiyonunun tarihi olan Haziran 1964'e kadar hiçbir Ortak Pazar organında temsil edilmediler. Ortak üyelik koşullarına göre, Avrupa devletleri ortak üyelere de, Ortak Pazar çerçevesinde ve gümrük ve ithâl kotaları konusunda birbirlerine tanıdık-

38 I. William Zartman, *The Politics of Trade Negotiations Between Africa and the European Economic Community*, Princeton, Princeton University Press, 1971: G. Véliaminov, *L'Afrique et le Marché Commun*, Moscou, Novosti, t. y.; Barbara Ward Jackson, "Free Africa and The Common Market," *Foreign Affairs*, V. XL, No. 3 (April 1962), s. 419 – 430; "Eurafrica and Their Africa," *The Economist*, C. 201, No. 6170 (November 25, 1971), s. 734 – 735; "Six and Sixteen," *ibid.*, C. 200, No. 6149 (July 1, 1961), s. 47 – 48.

39 K. J. Twitchett, "Yaoundé Association and the Enlarged European Community," *World Today*, C. XXX, No. 2 (February 1974), s. 51 – 63.

40 Nijerya ile 1966'da yapılan andlaşmanın usulüne uygun olarak henüz onaylanmadığı anlaşılmaktadır.

41 *The African Communist*, London, No. 10 (1962), s. 9.

ları ayrıcalıkları tanıyacaklardı. Oysa, uygulama farklıydı. Örneğin, Federal Alman Cumhuriyeti, Fildişi Kıyısı'nın değil, Ekvator ve Kolombiya'nın muzlarını satın almıştı. Somali'nin durumu da aynıdır. Ortak Pazar içinde kurulan *Kalkınma Fonu*'nun deniz-aşırı bölgeler için ayırdığı 581,250,000 doların % 40'ı enfrastrüktür ve yatırım-öncesi gereklere harcanmış, yabancı özel sermayenin uygun koşullarla yerleşmesi için bir zemin yaratılmıştı. Öte yandan, gelişmemiş ülkelerin ihracat ürünlerine konan fiatlar düşerken onların ithâl ettikleri malların fiatları yükseliyordu. Afrika ülkelerinin çoğunda bu yüzden dış ticaret açığı vardı. Afrika mallarının Ortak Pazar ülkelerinde satılacağına dair hiçbir garanti yoktur. Öte yandan, Avrupa'dan gelen mallara konabilecek gümrükler "karşılıklı" indirildiğinden, bütçelerin % 60'ını önceleri gümrükten temin etmekte olan Afrika ülkeleri gelirlerinin azaldığını gördükten başka, rakip yabancı mallar yerli endüstriyi iflâsa sürüklemektedir. Nispeten "zengin" sayılan Senegal'in Cumhurbaşkanı Senghor Ortak Pazar'ın Avrupalı üyelerinin Afrika devletlerini ekonomik ve ticarî tedbirleriyle yavaş yavaş ölüme mahkûm ettiklerini, Senegal'in Batı Avrupa'ya 1961-1966 yılları arasında ihracatının % 30 artmış olmakla birlikte ihracat gelirlerinderinde ancak % 3'lük bir fazlalık görüldüğünü, böylece Senegal'in, öteki ortak üyeler gibi, ekonomik bağımsızlığını kaybettiğini söylemiştir.[42] Ortak Pazar Dahomey'de bu ülkeden pamuk, yağ ve fıstık alımını kolaylaştıracak enfrastrüktür yapımına yönelmiş, gümrük duvarlarını indirmenin bu ülke ekonomisinde yaratacağı olumsuz sonuçlar bir kenara itilmiştir. Aynı biçimde, Çad ticaret rejiminde yıllardır açık vardır. Bu ülke de pamuğunu Ortak Pazar'a ucuza satmağa, yabancı malları Avrupa'dan pahalıya almağa zorlanmıştır.

Batı Avrupa ile geçirilmiş olan bu deney yılları Ortak Pazar'ın yeni Afrika devletlerine karşı "uyuşumlu bir yeni-sömürgeci siyaset" gütmekte olduğu kanısını uyandırmaktadır. Üstelik, Ortak Pazar'da ortak üyelik kıt'anın ekonomik bölünmesinde yardımcı olmakta, bir Afrika ortak pazarının işlemesini geciktirmekte ve Afrika Birliği Örgütünün hedefleriyle çatışmaktadır.

Afrika ortak üyeleri Avrupa Ortak Pazarı ile bu denli ilişkinin eski tekelci çevrelerin kıt'ayı başka yollardan ele geçirmeleriyle sonuçlanabileceğini düşünmüşler ve Mısır, Cezayir, Fas, Gana, Gine ve Mali daha 1 Nisan 1962'de bir *Afrika Ortak Pazarı* andlaşması imzalamışlardı. Ama Ortak Pazar çevresi Akdeniz'i bir "Ortak Pazar gölü" durumuna dönüştürme tasarılarından vazgeçmedi. Öte yandan, Afrikalı ortak üyeler de Eylül 1966'da Mogadişu'da, Kasım 1966'da Brüksel'de ve Aralık 1966'da

42 *Pravda*, 14 Aralık 1966.

Abidjan'da ürünlerini istikrarlı fiatlarla satabilme haklarında ısrar ettiler. Ancak, 24 Eylül 1969'da Aşura'da yapılan yeni andlaşma Ortak Pazar'ın eski İngiliz sömürgelerine de el atmasını sağladı. İngiltere kıt'adaki ekonomik çekişmede sonuçları uzun vâdeli olacak kesin yenilgilere uğruyordu. 4 Mart 1969'da Fas ve 28 Mart 1969'da da Tunus ortak üye olmuşlardı. Bazı Afrika ülkelerinin bir yandan daha iyi koşullarda ısrar ederken, öte yandan ortak üyeliklerini sürdürmeleri, en başta, Avrupa'nın tropik ürünlerin bellibaşlı pazarı olmasıyla izah olunabilir.

Afrika ve Birleşmiş Milletler:

Afrikalılar, son yıllarda, Birleşmiş Milletler'de bir varlık göstermektedirler.[43] Bu uluslararası örgüt kurulduğu zaman yalnız üç Afrika ülkesi üyeydi: *Etyopya*, *Liberya* ve *Güney Afrika.* Kıt'anın bu üç devlet kanalıyla temsil edilmekte olmasına rağmen, Afrika önemli B. M. organlarında yer almıyordu. Örneğin, devamlı olmayan üyeleri coğrafî dağılım esasına göre seçilen Güvenlik Kurulunda Afrika delegeleri bulunmamaktaydı. Uluslararası politikada kendi başına önemli bir rol oynamamış olan Afrika'nın varlığı üstünde durulmuyordu. B.M. üye sayısında ancak 1955'den sonra bir kıpırdanma oldu. 1960'da *on-yedi* Afrika ülkesi bu örgüte kabul edildi. Bugün, Afrika ülkeleri B.M.'de en kalabalık bloku meydana getirmekte, sömürgecilik, ırkçılık ve emperyalizm-aleyhtarlığı konularında Asya devletleriyle birlikte hareket etmektedirler.[44] *Asya-Afrika*

43 Küçük Asya ve Afrika ülkelerinin Birleşmiş Milletler'deki varlıkları ve tavırları hakkında: E. A. Pozdnyakob, *Maladıya gosudarstva Azii i Afriki f OON*, Moskva, Nauka, 1971. İki önemli Batı yayını: Thomas Hovet, Jr., *Africa in the United Nations: 1960 – 1967*, New York, Colombia University Press, 1970, s. 45 – 90, 144 – 180; *Politics in the United Nations*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1960. Hovet'in birinci kitabının eleştirisi: *Aziya i Afrika Sivodniya*, Moskva, No.5 (1965), s. 52 – 63; T. Hovet, Jr., "The Role of Africa in the United Nations," *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 354 (July 1964), s. 122 – 134; James Ogunmefun, "Africa in the United Nations," *African Statesman*, C. III, No. 2 (June 1967), s. 13 – 15; G. Pauker, "The Rise and Fall of Afro-Asian Solidarity," *Asian Survey*, Berkeley, C. V, No. 9 (September 1965), s. 425 – 432; B. Boutros-Ghali, "The Afro-Asian Movement: a Survey of Sources and Development," *Revue égyptienne de Droit international*, le Caire, C. XVI (1970), s. 18 – 57; David D. Newson, "A Look at African Issues at the United Nations," *U S. Department of State Bulletin*, Washington, D. C., No. 65 (October 11, 1971), s. 373 – 378. Birleşmiş Milletler tartışmalarında görülen Afrika bağlantısız siyasetiyle ilgili basılmamış bir doktora tezi: Sang-Seck Park, "Concept of African Non-Alignment as Revealed in United Nations Debates," (Massachusetts University, 1971). 1955-1965 yılları arasında Asya-Afrika ülkelerinin oy verme biçimi hakkında basılmamış bir doktora tezi: Mohamed A. El-Khawas, "Voting Patterns of the Afro-Asian Group: Their Degree of Cohesion in the United Nations from 1955 to 1965," (Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies, Washington, D. C., 1968).

44 Afrika ülkelerinin Birleşmiş Milletler'de sömürgecilik ve emperyalizm aleyhdarlığında birleşmesi hakkında: David A. Kay, *The New Nations in the United Nations: 1960–1967*, New York, Columbia University Press, 1970, s. 45–90, 144–180, 182–186, 191–199.

grubu birlikte oy kullandıklarında çoğunluğu ellerinde tutuyorlar. Fakat Afrika ülkeleri sayıları ve zenginlikleriyle orantılı olarak ağır basamamaktadır. Ekonomik gerilik, yabancı devlet baskısı altında serbest hareket edememe ve B.M. Sekretaryasının önemli mevkilerinde Afrikalıların bulunmaması gibi nedenler yüzünden, bu kıt'a ağırlığını gereği gibi koyamamaktadır.

Afrika kıt'ası B.M.'e bağlı olan Afrika Ekonomik Komisyonu ve Afrika Kalkınma Bankasının çalışmalarından yararlanmaktadır. *Afrika Ekonomik Komisyonu* (ECA) Birleşmiş Milletler'in Ekonomik ve Sosyal Kurulu tarafından 1958'de B.M.'in dördüncü bölgesel ekonomik komisyonu olarak, Afrika kıt'ası ve onu çevreleyen adaların ekonomik kalkınmasıyla ilgilenmek amacıyla, Etyopya'nın başkenti Addis Ababa'da kurulmuştur. Bütün Afrika ülkeleri üye olmakla birlikte, 1963'den bu yana, Güney Afrika ırkçı politikasından ötürü çıkarılmıştır. Bağımsızlığını henüz kazanmamış Afrika topraklarıyla —Portekiz dışında— bu bölgenin yönetimiyle ilişkili olan İngiltere, Fransa ve İspanya da üyedir. Bu sonuncular komisyonun faaliyetlerine katılırlarsa da, oy verme hakları yoktur. Komisyonun amaçları kıt'anın ekonomik ve toplumsal kalkınmasını sağlamak için ortak tedbirler almak, ekonomik ilişkileri güçlendirmek, kalkınma konularıyla ilgili araştırmalar yapmak ve bölgenin teknolojik gelişmesi için ortak siyaset gütmektir. Komisyonun 1969'da Dokuzuncu Toplantısında (a) Bakanlar Konferansı, (b) Uzmanlar Teknik Komitesi ve (c) Yürütme Komitesi kurulmuştur. Genel siyaseti saptayan ve öteki komitelerin raporlarını inceleyen Bakanlar Konferansıdır. Tarım, sağlık ve telekomünikasyon konularında Birleşmiş Milletler'e bağlı özel örgütlerin (WHO, FAO, ITO) yardımını görür. 15 Kasım 1965'den bu yana, Afrika Birliği Örgütü ile âhenkli bir işbirliği yapmaktadır.[45]

Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonuna bağlı olarak Eylül 1964'de kurulan *Afrika Kalkınma Bankası* Temmuz 1966'da faaliyete başladı. Merkezi Fildişi Kıyısı'nda Abidjan'da olup, 34 üyesi vardır. Her ülkenin bir temsilcisinden oluşan *Board of Governors* aslında bir genel kurul gibidir. Yöneticiler Kurulu *(Board of Directors)* ise, 9 üyeliktir.

45 Yayınları: *African Population Newsletter* (yılda dört): *African Target* (yılda dört); *Agricultural Ecoonomics Bulletin* (yılda iki); *Economic Bulletin for Africa* (yılda iki); *Foreign Trade Newsletter* (yılda dört); *Foreign Trade Statistics for Africa* (yılda dört); *Natural Resources, Science and Technology Newsletter* (yılda dört); *Planning Newsletter* (ayda iki); *Rural Development* (yılda dört); *Social Welfare Services in Africa* (yılda üç); *Social Work Training Newsletter* (yılda dört); *Statistical and Economic Information Bulletin for Africa; Statistical Yearbook* (yıllık); *Survey of Economic Conditions in Africa* (yıllık); *The Statistical Newsletter* (yılda dört); *Training Information Notice* (yılda dört).

Bankanın sermayesi 250 milyon dolardır. Banka üye devletlerin teker teker ya da hep birlikte ekonomik ve toplumsal kalkınmasına katkıda bulunmak amacını gütmektedir. Bu hedefe hizmet etmek üzere, kamu ve özel sermaye yatırımlarını desteklemekte, projelerin hazırlanması ve uygulanmasında teknik yardımda bulunmaktadır. Banka ödünç vermekte, krediler açmakta, tek başına ya da başka malî kuruluşlarla birlikte hareket etmektedir. Banka FAO, UNESCO ve bazı özel bankalarla (örneğin. Dünya Bankası ve *Société internationale financière pour les investissements et le développement en Afrique*, SIFIDA) işbirliği halindedir. Banka her ülkedeki yerli malî kuruluşlarla da işbirliği yaparak ortak projeler finanse etmektedir. Banka Gana ile komşuları arasındaki ekonomik bağların en üst dereceye çıkarılması için özel bir gayret göstermektedir.[46] Afrika Kalkınma Bankası 1 Ağustos 1973'de bir *Afrika Kalkınma Fonu (African Development Fund)* kurmuştur.[47]

Sermayeci dünyanın gelişmemiş ülkelere malî ve teknik yardımda bulunan örgütleri arasında *Uluslararası İmâr ve Kalkınma Bankası*'nın *(International Bank for Reconstruction and Development*, IBRD ya da Dünya Bankası) önemli bir yeri vardır. Bu örgütte (Afrikalılar dahil) yetmişden fazla ulustan gelen memurlar çalışmaktaysa da, yüzü aşkın üyeleri arasında gerçek bir eşitlik yoktur. En önemli organlarında *(Board of Directors* ve *Board of Executive Directors)* her ülke oylarının ağırlığı sermayedeki paylarıyla orantılıdır. Eski bir Amerikan bankası *(Chase National Bank)* yöneticisi olan Eugene Black IBRD'nin on-dört yıl başkanlığını yapmış, yerine başka bir Amerikalı bankacı *(First Boston Corporation)* olan George Woods geçmiş , onu da (eski *Ford Motor* Şirketi Müdürü ve eski A.BD. Savunma Sekreteri) Robert McNamara izlemiştir.

IBRD uluslararası sermaye pazarlarının kapılarını Afrika ülkeleri için de aralamaktaysa da, bankanın özel tekelci sermayeye dayanmakta oluşu ve bütün faaliyetlerinde kâr isteğinin ağır basması Afrika ülkeleri için bir tehlike kaynağıdır da. Afrika ülkeleri IBRD'nin dilediği fâizi ödeyebilecek durumda değillerdir. Bankasının açtığı kredi olanaklarından da, bu yüzden, gereği gibi yararlanamamaktadırlar.[48] Üstelik, banka verdiği borçların geri ödenmesini beklediğinden, yardım ettiği ülkelerin ekonomik siyasetleri üstünde bir miktar baskı da yapmaktadır. Örneğin, Tunus'un 1965-1968 yıllarını kapsayan kalkınma plânındaki bazı tasarı-

46 Yayınları: *Annual Report* (yıllık); *Quarterly Statements* (yılda dört).

47 *Africa Diary*, C. XIII, No. 36 (September 3 – 9, 1973), s. 6615.

48 A. M. Kamarck, *The Economics of African Development*, New York, 1967. s. 206 ve d.

larını malî bakımdan desteklemeden önce, bu hükûmetin yabancı özel sermaye yatırımları konusundaki tavrından güven duymak istemiştir. Unutmamalı ki, banka Batı'nın tekelci sermaye çevrelerinden güç almakta ve bu düşüncedeki bankacılar tarafından yönetilmektedir.

Bankanın gelişmemiş ülkelere de bir miktar yardımı, tabii ki, olacaktır. Ancak, bir yazar bunu "endüstriyel gelişmenin ön-koşullarının ilk öğeleri" diye tanımlıyor.[49] Bankanın yaptığı tüm yardımlarda bir nihaî hedef güttüğü akıldan çıkarılmamalıdır. Bankayı temsil eden uzmanlar ve heyetler eski Afrika toplum biçimlerinin hızla terkedilmesi ve (olduğu yerlerde) "komünal" toprağın özel mülke dönüştürülmesini istemektedirler. Banka devlet sektörünü özel teşebbüsün girmek isteyeceği alanların dışında tutmak, merkezî plânlamaları en genel çizgilerle sınırlamak yanlısıdır.

Öte yandan, bankanın bazı tarım ve eğitim programları Afrika ülkeleri için yararlı olmuştur. Daha önceki yıllarda, Afrika'nın en başta sermayeye ve makinalara ihtiyacı olduğuna inanan banka, daha sonra, bu sermayeyi kullanacak insan ihtiyacını karşılama yollarını araştırmağa başlamıştır. Ancak, bankanın Afrika için tasarladığı "yavaş gelişme süreci" yabancı ve yerli özel sermayeye daha fazla yer ayırma, uzmanları gene ilerlemiş sermayeci ülkelerden seçme ve endüstrileşmeyi geri bırakarak tarım ve enfrastrüktürü ön plâna alma biçiminde özetlenebilir.

Sonuç:

Son yirmi yıl içinde Afrika birliği yönünde önemli olumlu adımların atılmış olduğu inkâr edilemez. Ancak, Nkrumah'nın "Afrika Birleşik Devletleri" önerisinin gerçekleşmesi için koşullar henüz oluşmamıştır. Sınırlı bölgesel örgütler bile —çok sayıda görünmelerine rağmen— kolay kurulamamaktadır. Ekim 1968'de önerilen "Afrika Hükûmeti" Afrika Birliği Örgütünde ele alınmamaktadır. Afrika devletleri farklı ekonomik ve toplumsal gelişme aşamalarında, değişik dış politika tercihleri içinde ve her alanda uyuşmayan ideolojik inançlar peşindedirler. Afrika milliyetçiliğinin kendi de yeni bir aşamadadır. Eski, kıt'asal Pan-Afrika milliyetçiliği yerini bölgesel milliyetçiliklere terketme eğilimindedir. Bölgesel birleşme örneklerinin, ekonomik gereksinme olarak, sayıca artması beklenebilir.

49 Y. S. Popov, "The World Bank and the Economic Development of Africa," *Africa in Soviet Studies: 1969*, Moscow, Nauka, 1971, s. 19 – 33, özellikle 24.

IV.

Genel Sonuçlar

GENEL SONUÇLAR

Ulusal kurtuluş mücadeleleri sömürgecilik ile emperyalizmin yeryüzünden kalkmasında olduğu kadar, *insanlığın gelişmesinde de* olumlu bir rol oynuyorlar. Sömürgeler ve yarı-sömürgeler halklarının uyanması tarihsel bakımdan kaçınılmazdır. Geri görünümlerine rağmen *ileri* atılımların bu halklardan doğmasının kaçınılmaz oluşu gibi. Afrikalıların bu mücadelede önemli bir yeri vardır.

Bu kitap Afrika'nın kurtuluş mücadelesini anlatmağa çalışmıştır. Kıt'anın sömürgeleşmesiyle başlamış olmakla birlikte, asıl Birinci Cihan Savaşının sonundan buyana yer alan olaylar üstünde durulmuştur. Bu savaş, Afrika'da yaşayanlar dahil, gelişmiş ve endüstrileşmiş ülkelerle sömürgeler arasındaki çelişileri arttırmış, sömürgeci devletler sömürülerini On-dokuzuncu Yüzyıla özgü açık yöntemlerle sürdüremeyecek duruma gelmişlerdi. 1919 Versailles Andlaşmasının kanadı altında kurulan "manda rejimi" uluslararası sömürüye daha kolay kabul edilebilir bir biçim veriyordu.

Savaştan sonra Afrika'nın galiplerce yeni baştan bölüşülmesi emperyalist devletler arasındaki çıkar çatışmalarını sona erdirmedi. Çekişmeler yalnız sömürgeci devletlerle Afrika halkları arasında değil, bizzat sömürgeci devletlerin kendi aralarında yaşadı ve gelişti. Daha önceleri Afrika topraklarını sömürüye açmakla yetinen Batılılar bundanböyle kıt'anın ekonomik hayatının *her yönünü* denetleri altına aldılar. Bu yeni durumun ortaya çıkardığı bir önemli sonuç onlarla Afrikalılar arasındaki çıkar çatışmasının daha da büyümesiydi.

Batı'nın Afrika'daki siyaseti bu kıt'a halklarının gelişmesini genellikle engelleyici nitelikteyken, Afrika'da birtakım toplumsal değişiklikler yer almış, anti-emperyalist nitelikte siyasi partiler ve benzeri örgütler kurulmuştu. Feodal ilişkiler zayıflamış, ortaya yeni yerli güçler çıkmıştı. Bazı bölgelerde *orta sınıf*, bir *aydın* tabaka ve *proletarya* oluşuyordu. Genç Dahomey Hareketi, Nijerya Ulusal Demokratik Partisi ve Kikuyu Merkezî Birliği gibi tek tek ülkelerdeki örgütlenmelerin yanıbaşında, İngiliz

Batı Afrikası Ulusal Kongresi gibi daha geniş siyasal birleşmeler de oluyordu.

1929 dünya ekonomik bunalımı Afrika'da sömürge-aleyhdarı akımı güçlendiren *yeni* bir etken oldu. Yabancıların içinde bulundukları para bunalımını çözebilmek amacıyla yeni topraklar ele geçirmeğe çalışmaları, yerlileri zorla çalıştırma yöntemini yaygınlaştırmaları, ücretleri azaltmaları, işten çıkartmalar, vergilerin artması ve ihraç ürünlerinin alım fiatlarının indirilmesi hep ters tepkiler doğurdu ve metropollerle sömürgeler arasındaki *çelişiler* daha da ciddîleşti. Kıt'anın çeşitli yerlerinde gösteriler, grevler ve ayaklanmalar olurken, ucuz ham madde, pazar ve yatırım mücadelesindeki emperyalistler arasındaki çelişi de keskinleşmekteydi. İkinci Cihan Savaşından önce Etyopya'nın faşist İtalya saldırısına karşı koyması Afrika tarihinin en göze çarpan olaylarından biridir.

Yeni dünya savaşına kadar olan sürede Afrikalılar sömürgecilerden bazı haklarını almayı başardılar da. 1922'de Mısır İngiliz protektorasını kaldırttı. Ülke hâlâ sömürülüyorsa da, biçimsel bağımsızlığı tanınmıştı. Bazı sömürgelerde Afrikalılar valiliklere bağlı olup danışmanlık yetkileri bulunan birtakım temsilî organlara seçilir oldular. Koparılan bu ufak ödünler sömürge yönetimi sistemindeki ilk çatlaklardı.

İkinci Cihan Savaşına gelince: bu çatışma, Afrika'dakiler dahil, bütün bağımlı ülkelerde anti-emperyalist bir mücadeleye yol açtı. Batılı tarihçiler ve ekonomi uzmanları savaş yıllarının Afrika ekonomisi için açılma yılları olduğunu savunurlar. 1939-1945 yılları arasında Afrika'nın ekonomik hayatında birtakım değişikliklerin olduğu söylenebilir. Bazı madenlerin çıkarılmasında yüksek rakamlara erişilmiş, depolama ve ulaştırma faaliyeti artmıştır. Ancak, bu adımlar, daha çok, savaş gereklerinin bir sonucudur. Öte yandan, savaş Afrika'nın ham madde zenginliğini dışarıya akıtmıştır. İlk yıllarda, (denetimleri altına düşen Fransız sömürgeleri yoluyla) Almanya ve İtalya, bütün savaş boyunca da Batılı Müttefikler tahıl ve et gibi gıda maddelerini büyük miktarlarda kendi yurtlarına ve savaşan askerlerine taşıdılar. Bu taşımada Afrikalıların kendi gıda ihtiyaçları hep ikinci plânda kaldığı gibi, ham maddeye savaş-öncesine oranla düşük fiatlar ödendi. Afrikalıların kendi ücretleri de düştü. Müttefik saflarına alınan Afrikalılar cephelere sürüldüler. Ancak, savaş koşullarının yabancı metropolleri nispeten uzakta tutması ve deniz yollarının zaman zaman düşman deneti altına girmesi yerli orta sınıfı güçlendirdi ve bir miktar ulusal sermaye birikimine yol açtı.

Savaşta faşizmin yenilgisi Afrika'nın üstünde, tabii ki, önemli etkiler yapacaktı. Önce, Etyopya'nın ilk saldırı hedefi oluşu ve Afrika'nın

zaferdeki payı *Afrikalılara* kendilerinin de önemli olduğunu anlatıyordu. Üstelik, Mihver ile birlikte *ırkçı teoriler* de yenilgiye uğramıştı. Irkçılığın yenilgisi sömürgecilik ideolojisinin yaslandığı dünya görüşünün genel bir iflâsı oluyor ve dolayısıyle Afrika'nın da kurtuluşunu müjdeliyordu. Afrika'da da, artık bir değişiklik olacaktı. Zaten, kurtuluş mücadelesi daha savaş yıllarında başlamıştı. Dünya güç dengesinde temelden bir değişiklik olmaktaydı. Zaman sömürgeciliğe karşı işliyordu.

Sömürgeci devletler ise, bu kaçınılmaz değişikliği kendi yararlarına düzenleme çabası içindeydiler. 1941 Atlantik Bildirisinde ulusların diledikleri hükûmetleri serbestçe seçme hakkından sözedilerek, Müttefik zaferine katkılarını arttırmak düşünülmüşse de, savaştan sonra sömürgeci devletler önceden sahip olduklarını bırakma yanlısı görünmüyorlardı. Birleşmiş Milletler "manda" yerine "vesayet" *(trusteeship)* sistemini getirmekle önemli bir biçimsel değişiklik yapmış, fakat sömürge ilişkilerinin sürmesini engelleyememişti. Üstelik, Güney Afrika Birliği Güney Batı Afrika'yı vesâyet altına sokmayı da reddetmiş, bu toprakları kendine katmıştı. Batı, Afrika'ya hâlâ bir sömürge alanı olarak bakmak zorundaydı. Asya kıt'asındaki ayrıcalıklı durumunu hızla kaybediyor, Doğu Avrupa ise etki alanından çıkmış bulunuyordu. Bu yüzden, İkinci Cihan Savaşından sonraki yıllarda, Afrika'nın sömürüsü azalmadı, arttı.

Batı, Afrika ile bu denli ilişkiler içindeyken, kıt'a siyasal bağımsızlığa doğru yol alıyor, kurtuluş mücadelesi güçleniyordu. Toplumsal tabakalaşma hızlanmış, yeni siyasî partiler ve sendikalar kuruluyordu. Sendikaların anti-emperyalist mücadelede oynayabileceği rolü kestiren sömürgeci devletler bu sendikaları kendi etkileri altındaki bazı Avrupa sendikaları kanalıyla yalnız kısmî ekonomik katkılar elde etme yoluna itmeğe çalıştılar. Yabancı tekellerle ulusal burjuvazi arasındaki çelişi de savaştan sonra büyüdü. Ulusal sermaye şimdi Afrika'nın ekonomik hayatında daha fazla yer işgâl etmekle birlikte, tarım ve el san'atları ile küçük çapta endüstrinin dışına çıkamıyordu. Bu durum ulusal burjuvaziyi yer yer yabancı tekellerle karşı karşıya getiriyordu.

Sömürgelikten kurtuluş birçok siyasî kuruluşun ister istemez hedefi oldu: Fas'ta İstiklâl Partisi, Cezayir'de Ulusal Kurtuluş Cephesi, Altın Kıyısı'nda Konvansiyon Halk Partisi, Fransız Batı ve Ekvator Afrikasında Afrika Demokratik Meclisi, Rodezya'lar ve Nyasaland'da Afrika Ulusal Kongreleri gibi. Bu ve benzeri örgütler sömürge yönetiminden demokratik anayasalar, ulusal parlâmentolar ve nihayet *bağımsızlık* istiyorlardı. Aynı hedefler *Pan-Afrika* hareketinin de istekleriydi.

Ancak, ulusal kurtuluş mücadelesinin *ilk hedefleri* her ülkede başka başka biçimlerde saptandı. Bu ilk hedefler, örneğin, Mısır ve Sudan'da yabancı askerlerin çıkarılması, Güney Afrika Birliği'nde ırk ayrımına son verme ve Kenya'da verimli toprağın yerli sahiplerine geri verilmesi biçimlerinde kendini gösterdi. Fakat bütün bu hedefler ortak bir hedefe, sömürgeciliğin sona erdirilmesine hizmet ediyordu. İlk hedefler farklı olduğuna göre, siyasal güçler arasındaki denge gibi yöresel koşulların etkisiyle mücadele türleri de ülkeden ülkeye değişmekteydi. Bazı yerlerde haksız kanunlara karşı gösteriler yer alıyor, bazı yerlerde de yabancıya karşı silâha başvuruluyordu.

Afrika'daki sömürgeci devletler, yerlilerden gelen kurtuluşçu akımlar karşısında, bir çeşit temsilî parlâmento kurulması düşüncesine de yanaşmak zorunda kaldılar. Bu yüzden, Batılıların Afrika'da, kendi çıkarlarına hizmet etmese de, meclisler kurulmasına rıza gösterdikleri, hattâ önayak olduklarına dair savları daha çok propaganda olarak değerlendirilmelidir. Sömürgeciler, aslında, iktidara yerlilerden en gerici unsurları getirerek engelleyemeyecekleri biçimsel bağımsızlıktan sonra denetimlerini başka yollardan sürdürme çarelerini arıyorlardı.

Fakat Afrika'nın sömürgelikten kurtuluşu akımı önünde durulmayacak, daha geciktirilemeyecek kadar güçlü görünüyordu. 1950'lerin ortalarına doğru Afrika sömürgeciliğine karşı genel bir saldırı başladı ve ilk sonuçlar alındı. On yıl içinde, yeryüzünde elli kadar ülke siyasal bağımsızlığını kazandı. Sömürge rejimlerinin gerilemesi uluslararası hayatın en belirgin yanı oluyordu. 1955 ve onu izleyen on yıl Afrika çağdaş tarihinin bir dönüm noktasıdır. Ulusal kurtuluş mücadeleleri peşpeşe zaferlere ulaşmış, bu yolda ilk başarılı adımı Mısır atmıştı. 1952'de krallığı deviren güçler 1956'da Süveyş Kanalını millileştirdi. Bir yıl sonra, Sudan'daki İngiliz egemenliği sona erdi, Fransızlar Fas ve Tunus'tan çekildiler. 1957'de eski İngiliz sömürgesi olan Altın Kıyısı ve Togoland toprakları üstünde bağımsız "Gana" yükseldi. Gine Fransız Batı Afrikasında 1958'de bağımsızlığını kazanan ilk devlet oldu.

1960'da on-yedi Afrika ülkesi bağımsızlığını kazandı. Bu devletlerin arasına Fransız Batı ve Ekvator Afrikasının bütün eski sömürgelerinden başka, Madagaskar, Belçika Kongosu, Fransız vesâyet bölgeleri olan Togo ve Kamerun ile Nijerya girmekteydi. Eskiden bölünmüş olan Somaliland vesâyet topraklarının aşağı yukarı hepsi bağımsız cumhuriyet olarak birleşti. Eski İngiliz sömürgeleri Sierra Leone ve Tanganyika 1961'de bağımsız oldular. Bir yıl sonra, Rwanda, Burundi ve Uganda bağımsızlıklarına kavuştular. Cezayir sekiz yıl süren kanlı bir kurtuluş sava-

şından sonra bağımsızlığını aldı. 1963'de Kenya ve Zanzibar'da sömürge yönetimi sona erdi. 1964'de Nyasaland "Malawi," Kuzey Rodezya "Zambia" oldu. Tanganyika ve Zanzibar "Tanzanya" adı altında birleştiler. 1965'te Gambia bağımsızlığını elde etti. 1966'da iki eski İngiliz sömürgesi Bechuanaland ve Basutoland bağımsız olarak "Bostwana" ve "Lesotho" adlarını aldılar. İki yıl sonra da Mauritius Adaları bağımsızlığını kazandı. Angola, Mozambik, Gine (Bissau), Principe, Sao Tomé ve Cape Verde Adaları ile İspanyol Sahrası bağımsızlığın eşiğindeydi. Güney-Batı Afrika da "Namibia" adıyla bağımsız olacak. Rodezya ve Güney Afrika'da çoğunluğu temsil eden güçler iktidara geleceklerdir.

Bütün yeryüzünde dünya nüfusunun ancak yüzde biri sömürge yönetimi altındadır. Siyasal bağımsızlık akımı okadar kısa bir süre içinde ve o derece büyük toprak parçalarını içine alarak başarılı olmuştur ki, çağımıza, bir anlama "ulusal kurtuluş mücadeleleri çağı" adı bile verilebilir. Hatırlamalı ki, 1955'de bile Afrika'da ancak *beş* (Mısır, Libya, Etyopya, Liberya ve Güney Afrika Birliği) bağımsız devlet vardı. Sömürgeci devletler bukadar kısa süre içindeki bu değişikliği Batı'nın bağımsızlığı isteyerek verdiği biçiminde sunmaktadırlar. Bu görüşü savunan çok sayıda Batı yayını vardır. Resmî açıklamalar ise, hep bu yöndedir. Oysa, bu kitapta Afrika devletlerinin tek tek kurtuluş mücadeleleri ele alınırken görüldüğü gibi, sömürgeciler kurtuluşçu akımların önüne engeller yığmışlar, onları saptırmağa uğraşmışlar ve bağımsızlığa çaresiz kalarak razı olmuşlardır. Kenya'da on-binlerce yerlinin idam edilmesi ya da toplama kamplarına atılması, Cezayir köylerinin napalm bombalarıyla yakılmış olması, Angolalıların Portekiz paralı askerlerinin elinde can vermeleri, hattâ bağımsızlığına "anayasal reformlar" yoluyla kavuşmuş olan Nijerya'da bile Enugu maden işçilerinin kurşunlanmaları Batı'nın bağımsızlığı kendi eliyle verdiği savını yıkmaktadır.

Afrika yayınları kıt'anın kurtuluş tarihini, hiç de, Batılılar gibi incelemiyor. Lumumba bağımsızlığın hiçbir zaman sunulmayacağını, mücadele sonucu kazanılabileceğini belirtmişti. Öte yandan, Afrika ülkelerinin çoğu bağımsızlıklarını yıllarca süren savaşlara, kanlı mücadelelere meydan kalmadan kazanmışlardır. Bunun nedenini ise yalnız her Afrika ülkesinin iç siyasal durumunda değil, dünyadaki genel güç dengesinde de aramak gerekir. Emperyalizmin zayıflama ve genel bir yıkılma dönemine girmiş olmasının bu durumda büyük etkisi olduğu açıktır. Birleşmiş Milletler bağımsızlıktan yana konuşmalar ve mücadelelerin önemli bir merkezi olmuş, bu örgüt sömürgeciliğin ortadan kaldırılması yararına tarihî kararlar almıştır.

Salazar ve Caetano rejimlerine son vermiş olan yeni Portekiz iktidarı sömürgeci savaşı durdurduğunu ilân etmiştir. Öte yandan, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde merkezleşen *apartheid* politikası endişeyle izlenen tehlikeli bir akım ve uygulamadır. İtalya'nın 1935'de Etyopya'ya saldırdığı sırada faşist düzene karşı gereği gibi karşı konmaması dünya barışını uzun vâdede tehlikeye düşürmüş, insanlar faşizmin neler getirdiğini ancak bir süre sonra anlamışlar, fakat bu geç kalış insanlık için büyük maddî ve manevî zararlara sebep olmuştu. Güney Afrika'nın Namibia, Lesotho, Swaziland ve Bostwana'daki ırkçı müdahelesi, ırkçı Rodezya'ya destek oluşu ve çevredeki kurtuluş hareketlerini bastırma çabaları bazı çevrelerin dikkatini çekmeyebilir. Ancak konu faşizmin yaşatılması ve güçlendirilmesiyle ilgilidir.

Afrika'nın güneyinde yürütülen kurtuluş mücadelesinin *silâhlı yöntemlerle* ya da, tam karşıtı, *barışçı yollardan* yürütülmesi gerektiğini savunan görüşler vardır. Afrika'nın Gine ve Tanzanya gibi bugün militan devrimci sayılabilecek hükûmetleri iktidara barışçı yollardan gelmişlerdir. Öte yandan, Namibia ya da Zimbabwe'de silâhlı mücadele yürüten güçlerin, iktidara geldiklerinde, devrimci politikalarını sürdürecekleri beklenebilir. Bazı ülkelerde barışçı, bazılarında da zora başvuran yöntemlerin başarısızlığa uğradığı görülmektedir. Tarih deneyleri her ülkenin *objektif* ve *somut* koşullarına uymayan yöntemlerin, ister barışçı olsun ister olmasın, başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Silâhlı mücadele içinde bile, barışçı yöntemlerle, bazen, olumlu adımlar atılabildiği görülmektedir.

Mücadele yöntemleri ne olursa olsun, Afrika'da *sömürgeciliğin tüm kalıntıları* ortadan kalkmağa mahkûmdur. Emperyalizmin karşı koymasına rağmen, sömürgeciliğin ve ırkçılığın yokolması bir *zaman* işidir. Tutucu cephenin kurtuluş hareketlerine karşı mücadelesi nekadar sert olursa, hareketin yaratacağı sonuçlar o derece derin ve radikal olacaktır. Afrika kıt'ası halkları siyasal bağımsızlık yoluna girmiştir. Bundan sonra ancak yeni hedefler ve yeni sorunlar söz konusu olabilir.

Kuşkusuz, resmen egemen olmak bütünüyle kurtulmuş olmayı göstermez. *Tam* bağımsızlık, *bütün* emperyalist sömürü ve baskının her türlüsünün sona erdirilmesi demektir. Bunun için de uzak hedefli sosyo-ekonomik dönüşümler yapmak, ulusal ilerleme için maddî ve siyasal aşamalardan geçmek gereklidir. Bağımsızlığın ilânı, sadece bir hukuk olayı değilse bile, siyasal bir olaydır ve eskiden sömürge olmuş olan bir ülkenin temel yapısını değiştirmez. Ocak 1960'da Tunus'ta yer alan Afrika halkları konferansında belirtildiği gibi, "bağımsızlık bir kurtuluşun şartı, bir kur-

tuluş vâdidir, kurtuluşun kendi değil."[1] Tanganyika politikacısı J. S. Kasambala da şöyle diyor: "Ekonomik bağımsızlık olmadan siyasal bağımsızlık içi boş bir kabuktur."[2] Sömürge yapılarının olduğu gibi bırakılması sonucunda, emperyalizm yeni sömürü olanakları bulmuş olacaktır. Yabancı nüfuzunu *yeni etiketler* altında sürdürmek bir aldatmaca, bir göz boyamaktır.

Bazı Batılı yazarlar Afrika'da pek az yerde sömürgecilik kaldığını ileri sürerek, bunun artık tehlikeli olmadığını iddia etmektedirler. Klâsik sömürgecilik bazı yerlerde hâlâ sürüp gittikten başka, eski tip sömürge imparatorluklarının çözülmesi emperyalist devletlerin etki alanlarını genişletme isteklerinin yok olduğunu göstermez. "Yeni sömürgecilik" klâsik sömürü biçimlerinin yerini almak için ortaya çıkmıştır. Bağımsızlıklarını kazanmış olan devletlerin ekonomilerinin kilit noktalarından ayrılmamak ve "yardım" yaftası altında yeni mevkiler ele geçirip sözkonusu ülkeleri askerî bloklara sokma, topraklarında üsler edinme ve bütün bunları kolaylaştırmak için sivil ya da askerî diktatoryalar kurma anlamına gelir. Emperyalizm "karşı-devrim" ihracı düşüncesinden de vazgeçmemiştir. Kendi silâhlı kuvvetlerini ve başka ülkelerdeki askerî üslerini kullanmış, bu arada faşist yöntemlerden faydalanmış, ilerici sosyo-ekonomik ve siyasal reformları durdurarak Afrika devriminin gelişmesini denetim altına almağa çalışmıştır. Bu yüzden, herhangi bir Afrika ülkesine yapılan saldırı ya da orada yer alan bir faşist darbe tek başına bir olay değil, emperyalizmin bağımsızlığa genel saldırısının ve sömürme politikasının bir parçasıdır. Emperyalizm hâlâ eski tip sömürgeciliği hatırlatan askerî yolları da denemektedir. 1956 ve 1967'de Mısır'a, 1960'da Kongo'ya ve 1970'de Gine'ye açık silâhlı saldırılar oldu. Mısır'a yapılan saldırıların bu ülkedeki rejimi yıkamamış olması, bazan en şiddetli darbelerin bile etkisiz kalabileceğini göstermektedir. Öte yandan, emperyalizm 1966'da Gana'da ve 1968'de Mali'de halktan yana olan iktidarları değiştirebilmiştir.

Demek ki, Afrika ülkeleri ulusal kurtuluş hareketinde yeni bir döneme girmişlerdir. Bu yeni dönemin kanıtları nelerdir, ölçüsü ne olabilir? Sorunun cevabını siyasal güçlerin bileşiminde ve toplumsal sınıfların tavır alışlarında aramak gerektir. Bu bileşimde ve tavırlarda yenilikler göze çarpıyor. Bağımsızlığın kazanıldığı günler geride kaldıkça, bağımsızlıktan önce bir tür davranan sınıflar ve tabakalar tavırlarını daha

1 Enver Abd-el Mâlik, *Çağdaş Arap Düşüncesi: Bağımsızlık, Sosyalizm*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Altın Kitaplar, 1971, s. 171 – 180.

2 Basil Davidson, *Which Way Africa: the Search for a New Society*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin, 1964, s. 119.

sonraları değiştirebilmektedirler. Bağımsız Afrika devletleri, bugün, kapitalist-olmayan yolu deneyen ve kapitalist yöntemle kalkınmayı uman ülkeler olarak ikiye ayrılırlar. Bir ülkenin birinci mi, yoksa ikinci mi grupta oluşu o toplumdaki devlet kudretinin *kaynağına* ve toplum-içi güçlerin *dağılımına* bakar.

"Köylü-işçi-ulusal burjuvazi-aydın ittifakı" siyasal bağımsızlık mücadelesi sırasında sürdürülmüş, bu sınıf ve tabakalardan bazılarının arasındaki çelişkiler bir süre arka plânda kalmıştır. Ancak, çıkar çatışması siyasal bağımsızlığın kazanılmasından sonra artmış, anti-emperyalist mücadelede ikinci bir aşamaya girilmiştir. Gelişme (örneğin endüstrileşme) *hangi yöntemlerle, hangi sınıfların yararına* ya da hangi sınıfların sırtından olacak, üretim araçlarını hangi sınıflar denetleyecektir? Kapitalizm-öncesi toprak rejimlerine son vermek ve böylece üretim güçlerini geliştirmek için nasıl bir *toprak reformu* gereklidir?

Siyasal bağımsızlık elde edildikten sonra, çeşitli sınıf ve tabakalar ülkelerin ve kıt'anın tam kurtuluşuyla ilgili bu temel sorunlarda bir *tavır* takınmaktadırlar. Feodaller, komprador nitelikteki burjuvazi, askerlerin bir kısmı, okumuşların feodal ya da burjuva dünya görüşüyle yetişmiş olanları, spekülâtörler ve bazı bürokratlar aslında sınıf yapıları ve çıkarlarından doğan tavırlarını "yabancı ideolojilerle mücadele" maskesi altında sürdürmeğe çalışmaktadırlar. Nijerya ve Fildişi Kıyısı gibi ülkelerde yerli özel teşebbüsünü, dünya kapitalizmi çerçevesi içinde, güçlendirme gayretleri vardır. Ancak, Afrika'da burjuvazinin, bir sınıf olarak, rolü oldukça sınırlıdır. Mısır ve Sudan gibi ülkelerin deneyleri bu sınıfın toplumları daha ilerilere götüremeyeceğini göstermiştir. Yerli sermaye hem büyüklük, hem de nitelik açılarından kapitalist gelişmede kesin bir rol oynayamamaktadır. Kapitalistler olmadan kapitalizm mümkün müdür? Gana ileri gelenlerinden Kojo Botsio diyor ki: "Tüccarlarımız ve iş adamlarımızdan yeterli sermaye temin edilemez... Ganalı iş adamlarına sermaye birikimi sağlasınlar diye kaç yıldır kredi yardımı yapıyoruz. Hem de büyük miktarlarda. Hemen hemen hepsi ziyan oldu gitti."[3] O zaman haklı olarak şu soru sorulabilir: Afrika'nın en zengin devletlerinden biri olan ve bağımsızlığını elde ettiği gün 200 milyon sterlin rezerve sahip bulunan Gana'da durum böyle olursa, bunca fakir Afrika ülkesinde sermaye birikimi ve kapitalist gelişme için umud kalır mı?

Emperyalist ülkeler yazarlarının bazan "bilim" diye sundukları propaganda *malî sermaye ihracının* Afrika'ya faydası üstünde durmaktadır. Sermaye, özel ya da devlet olarak, doğrudan doğruya yatırım ya da borç

3 *Ibid.*, s. 115.

ve kredi biçimlerine bürünmektedir. İkinci Cihan Savaşından buyana, Amerika Birleşik Devletleri başka ülkelere yatırım yapan devletlerin başında gelmektedir. Öte yandan, sermaye kıtlığı içinde olan Afrika ülkelerinde para bulma isteği de vardır. Bunlardan bazıları iç ekonomik sorunları yabancı sermayenin çözeceğine bile inanır görünmektedirler. Oysa, bir İngiliz yazarı yabancı sermayenin "ülke ekonomisinin çok büyük bir kısmının eninde sonunda yabancı şirketlerin denetimi altına girmesi" demek olacağını belirtiyor.[4]

Bu yüzden, bazı Afrika ülkeleri yabancı paranın ulusal ekonomiye katılmasına birtakım koşullar koymakta, bu yatırımların yeni endüstri alanlarında toplanması ve yerli paranın da yeni iş alanlarında ortak edilmesini sağlayabilmektedirler. Bu ikinci yol yabancı sermayenin faaliyetini sınırladıktan başka, ülkenin yeni üretici güçlerini de harekete getirmektedir. Öte yandan, dışardan sermaye kabul edildiği takdirde yabancı tekeller üstünde etkili bir denet kurulmaması yeni Afrika ülkelerini ekonomik bağımlılığa götüren bir yol olmaktadır.

Oysa, Afrika ülkelerinin ihtiyacı olan yol önemli endüstri dallarında güçlenmek, yerli ekonomileri en azından bölgesel olarak endüstri temeline oturtmaktır. Bunun için de yabancı özel sermaye kuruluşları önce denetim altına alınmalı, sonra da *millîleştirilmelidir*. Bu yol dışa akan kârların yurt içinde kalmasını sağlayacak ve ulusal endüstriyi güçlü rakiplerin baltalamasından kurtaracaktır. Yabancı şirketlerin "devlet içinde devlet" statüleri böylece sona erdirilmeli, hattâ Uluslararası İmâr ve Kalkınma Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi temelde sermayeci tekellere bağlı kuruluşların devlet sektörlerine karşı olan tavır ve faaliyetlerini önleyecek tedbirler almalıdır.

Zaten, ekonomik geriliğe karşı mücadele de Afrika'nın birçok ülkesini devlet sektörünü genişletmeğe itmiştir. Ancak, *devlet sektörü kapitalizme de hizmet eder, sosyalizme de*. Devlet sektörü iktidardaki *sınıfın* hizmetindedir. "Kapitalist olmayan yol" Afrika gerçeklerine daha uygun olarak göze çarpmaktadır. Bunun için de maddî, teknik, toplumsal ve siyasal koşulların yaratılması gereklidir. Bu ön koşullar sömürge dönemini ve Orta Çağları hatırlatan kalıntıların temizlenmesi, endüstri ve tarımda devlet sektörünün gelişmesi ve üretici güçlerin en çabuk yolda harekete geçmesidir. Bütün kalkınma plânları gerçekçi olanakları dikkate almalı, endüstrileşme ve millîleştirme adımları başarı sağlayacak geçerli ön tedbirlere göre atılmalıdır. Bu yolun objektif ve subjektif güçlüklerle dolu olduğu, örneğin kahve ya da kakao gibi *tek tip* üretime dayandırılmış bir

4 Guy Hunter, *The New Society of Tropical Africa*, Oxford University Press, 1962, s. 186.

ekonominin *yeni* tarım metodlarıyla *yeni* bir ulusal pazar yaratma hedefi içinde *yeni* tip ekinler üretmeyi kolayca başaramayacağı ortadadır.

Afrika'da bu denemelere girişen devrimci iktidarlar da vardır. Ancak, devrimci bir iktidarın, ileriye dönük bir partinin varlığı halk yığınlarının siyasal bakımdan örgütlendiği ve siyasal istikrarın sağlandığı anlamına gelmez. Bu iktidarlar, bazan, halkın iç politikada aktif rol oynamalarını sağlayamamakta, geri kalmış ülkelerin gelişmesi sorununa pratik çözümler getirmeye aday bazı ilerici Afrika rejimleri demokrasi alanında başarısızlıklarla karşılamakta, kendi tarihsel ve ulusal koşullarına uygun siyasal yapıyı kurmakta zorluk çekmektedirler.

Afrika ülkelerinin bazılarında *tek parti* düzeninin oluşu eleştiri konusu edilmiştir. Bu durumun bazı Batı modellerine uymadığı bilinmektedir. Ancak, parti sayısı mutlaka demokratik kurumların varlığını ya da yokluğunu göstermez. Önemli olan iktidar partisi ya da partilerinin hangi sınıf ya da sınıfların çıkarlarını temsil ettiğidir. Önemle belirtmeli ki, Afrika ülkelerindeki tek parti rejimlerini eleştiren Batılılar bu eleştiriyi demokrasi ilkelerine bağlılıklarından ötürü yapmamaktadırlar. Onları ilgilendiren şey bu tek partinin ilerici mi, yoksa gerici mi olduğudur. Batının eleştirisine hedef olanlar *ilerici nitelikteki* tek partili rejimlerdir. Örneğin, Batılılar Kongo'da (Kinş.) tüm siyasî partileri kapatmışlar, onların yerine kabile dernekleri kurdurmuşlardı. Öte yandan, Mart 1965'de Kinşasa'daki Temsilciler Meclisinde açık yedi sandalyeye tam 65 parti 305 aday göstermişti.[5] Bu partilerin çokluğu Kongo'da o zaman daha fazla demokrasi olduğunu herhalde göstermiyordu.

Tek parti rejimlerinin yadırganmaları doğaldır. Ancak, Tanzanya Cumhurbaşkanı Nyerere Afrika'nın bazı yerlerindeki bu özelliği bağımsızlığın kazanılması olayındaki koşullara bağlamaktadır. Afrika kıt'asının yeni ülkeleri, bugün, "bağımsızlık mücadelesinin sonucu olarak" ortaya çıkmışlardır. Yabancı egemenliğinden kurtulma mücadelesi "bölünme tanımayan yurtsever bir çaba"dır. Afrika ülkelerinde "bağımsızlıktan yana tüm güçleri" birleştiriyordu. Yalnız Afrika'da değil, benzer durumların görüldüğü heryerde bu ülkeler geniş ulusal hareketlerin öncülüğündedir. Halkı birleştirip kurtuluşa götüren aynı ulusal hareketin yeni devleti kurması kaçınılmazdı. "Birleşmiş bir ülkenin ise, bağımsızlık anında, sırf 'Anglo-Saxon tipi demokrasi' dediğimiz şeye uysun diye, yolun yarısında, durup dururken bölünüp birbirine karşı siyasî partiler çıkarması beklenemezdi."[6] Afrika koşulları (yâni tarihsel gelenek ve sı-

5 Dorothy Dodge, *African Politics in Perspective*, Princeton, New Jersey, 1968, s. 156–157.
6 Julius Nyerere, *Africa Speaks*, New York, 1961, s. 33.

nıfsal güçler arasındaki çok farklı ilişkiler) açısından, tek parti sistemi bu kıt'ada şaşılacak bir şey değildir. Önemli olan şu ki, bu sistemler emperyalizmin çıkarlarına hizmet ettiği sürece emperyalistlerce desteklenmektedir. Öyleyse, kurtuluş mücadeleleri açısından gerçek sınav, Afrika koşulları içinde, sistemin içeriği ve hedefidir.

Aslında, Afrika koşullarında gerekli görünen geniş bir halk cephesinin kurulması ve korunmasıdır. Tek bir ulusal demokratik cephe kısa süreli bir taktik de değildir; uzun vâdeli bir kuruluştur. Sömürgecileri ve emperyalistleri asıl korkutan da budur. Böyle bir cephenin kurulmasını engellemek için, proletarya safında cephe aleyhinde propaganda yapılmasının ve işçi sınıfının böyle bir cephede yeri olmadığını söyleyerek toplum içinde demokratik potansiyeli olan güçleri birbirinden ayrı, yalnız ve zayıf tutmalarının nedeni de budur. Bu yargı tüm ilerici kesimin birleştirilmesinde karşılaşılan güçlükleri küçümsemek anlamına gelmez. Fakat bu güçlüklerin varlığı da birleşme gereğini ortadan kaldırmaz. Proleter olmayan öğelerin devrimci mücadeleye yalnız genel demokratik hareket aşamasında değil, daha sonraki (ve eğer hedef buysa, sosyalist) aşamada da katılması gereği vardır. Bu kitap tek tek Afrika ülkelerinde kurtuluş hareketinin niteliği ve itici güçlerini incelerken, önder kadronun genellikle proleter olmayan sınıf ve tabakalardan oluştuğu görülmüştü. Afrika'daki ulusal hareket —daha işçi sınıfı, yer yer, sosyalizmin öncüsü olarak oluşmadan — sosyalist devrim yönünde gelişme eğilimindedir. Afrika'daki değişimin bir özelliği de budur. Fakat ulusal kurtuluş devriminin sosyalizme yönelmesi heryerde aynı biçimde olmayacaktır.

Öte yandan, gerici güçlerin bazı yerlerde karşı-devrim hareketleriyle başarıya ulaşmalarının bir önemli nedeni ilerici iktidarların yeterince demokratikleşmemeleridir. Birçok Afrika ülkesinde —gene sömürge yıllarının bir mirası olarak— güçlü demokrasi geleneği yoktur; halkın siyasal ve kültürel seviyesi de yer yer düşüktür. Bu nedenle bazı ilerici iktidarlar toplumsal ve ekonomik ilerlemeleri, *halk yığınlarının katılması olmadan* resmî kararlarla gerçekleştirmek istemektedirler. Siyasal hayatın demokratikleşmesi yönündeki normal gelişime ilerici iktidarlarca bir de sekte vurulması genel demokratik hedeflere bile ulaşılmasını güçleştirmektedir. Bugünkü Afrika'da yeni ve çağdaş toplumların yaratılmasında halk yığınlarının ideolojisini benimsemiş iktidarların çoğalmasına ihtiyaç vardır. Bazı Afrika ülkelerinde halktan yana partileri tabana yayma ya da bütün ilericileri birleştirecek biçimde yenileme çabası görülmektedir. Bugünkü anti-emperyalist mücadele kendi içine ve çevresine yeni tabakalar ve gruplar çekmektedir. Bu objektif durum, gelişmenin iç mantığının bir sonucudur.

Emperyalizm, bugünkü aşamasında, başka toplumların üstünde kilit gibi bir denet kurmadan yaşayamamakta, ama bu çabasında demokratik güçlerin tepkisiyle karşılaşmaktadır. Uluslararası gerginliklerin ana kaynağı olan emperyalizm demokratik yönelmeleri engellemek istemektedir. Afrika'nın, son yıllarda, iç ve dış gerici güçlerin ortak darbelerine sahne olmasının nedeni de budur. Amerikalı Chester Bowles "Afrika'nın sınırsız görünen maden kaynakları elimizden giderse," hatırı sayılır güçlüklerle karşılaşacaklarını belirtmektedir.[7]

Amerika Birleşik Devletleri Afrika'yı bölüşen sömürgeci devletler arasında yoktu. Amerika'nın Afrika'da sömürgeci siyaset gütmediğine dair olan efsane de buna dayanmaktadır. Gerçekten, Amerika'nın bu kıt'ada sömürgeleri resmen yoktu. Ancak, bu devlet başka tipte bir sömürgecilik yürüttü: yeryüzünde bazı bağımsız devletleri de, sömürgeleri de, yarı-sömürgeleri de sömüren bir sistem kurdu. Sömürgeler ile yarı-sömürgeler arasında, ekonomik açıdan, zaten pek fark yoktu. Lâtin Amerikalılar resmen bağımsızlarsa da, iç ve dış siyasette büyük ölçüde Amerikan denetî altındaydılar. Avrupalı emperyalistler daha çok sömürgeci işgâllerde uzmanlaşırken, Amerika resmen bağımsız devletlerin içinde egemen olma yöntemlerini geliştirmişti. Bu arada, kendi topraklarına Afrika'dan zenci köleler getirmekle, içte (hele güney federe devletlerinde) bir çeşit "sömürgeler" kurmayı da başarmıştı.[8] Asya ve Afrika yazarları örgütünün bir yayınında belirtildiği gibi, Amerika bugün "dünya jandarmalığı" görevini yüklenmiştir.[9] Afrika'da İngiltere, Fransa, Belçika ve Portekiz'in yerlerini alma çabası içindedir. Bu arada, Batı Almanya ve Japonya da kendilerine bir yer kazanma gayretindedirler.

Amerika dünya kamu oyunda ezilen Afrikalılara sempati duyuyormuş gibi bir kanı uyandırmak istiyorsa da, ırk ayrımı politikasının iktidarda olduğu bölgelerle çıkar birliği içindedir. Yüzlerce Amerikan şirketi Güney Afrika gibi ırkçı dünya görüşünün iktidarda olduğu yerlerde yatırım yapmışlardır. Güney Afrika'da otomobil endüstrisiyle petrol arıtma kuruluşlarının yarısından fazlası, maden endüstrisinin kilit noktaları ve ülkenin malî sistemi onların elindedir. Namibia ekonomisi onların denetî altındadır. Amerikan Generali Lyman L. Lemnitzer'in "Portekiz yalnız Avrupa değil, bütün Batı dünyası için gerekli olan toprak, ham madde ve üsleri savunmaktadır"[10] biçimindeki sözleri üstünde durmak gere-

7 Chester Bowles, *Africa's Challenge to America*, Berkeley ve Los Angeles, 1957, s. 53.

8 V. O. Key, Jr., *Southern Politics*, New York, Knopf, 1950.

9 A. K. Essack, " 'Nixon Doctrine' for Africa," *The Call*, Colombo (Sri Lanka), C. X, No. 2 (1970), s. 28.

10 Barry Rubin, "Investments in Apartheid," *Tricontinental* , Havana, C VIII, No. 8 (December 1971), s. 20.

kir. 3-4 Ekim 1972 tarihli Washington ticaret konferansında da görüldüğü gibi, Amerika ile ilişkilerden "karşılıklı fayda"[11] uman Afrika devletleri de varsa da, bazı Afrika yayınları Amerika'yı "darbeler, cinayetler, casusluk ve karşı-gerilla savaşının bir çeşit endüstrisini kurmuş" olmakla suçlamaktadırlar.[12]

Afrika ülkeleri, sömürge zincirlerini kırdıkları halde, hâlâ dünya kapitalist sistemi içindedirler. Fakat bu durum herhangibir rejimin sermayeci dünya düzeninden ayrılamayacağı anlamına da gelmez. Kapitalist olmayan gelişme yolunda karşılaşılan güçlükler de bu yolun yürümeyeceğine bir işaret değildir. Zorlukları önderlerin kişisel yanlışlarından çok objektif koşullara bağlamak daha doğru olur. Bazı Batı kaynakları ise, Afrika ülkelerinin karşılaştıkları ekonomik güçlüklerin siyasal bağımsızlıklarından ötürü olduğunu bile ileri sürmektedirler. Bu güçlüklerin temel nedeni eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmış olmaları değil, eski dönemdeki yoğun sömürü ve bu sömürünün bıraktığı kötü mirastır. Yabancılar ulusal kurtuluş hareketinin anti-emperyalist ve anti-kapitalist nitelikte temel bir dönüşüm yoluna girmesini engellemek için her objektif ve subjektif güçlükten faydalanmaktadırlar. Afrika'nın tam kurtuluşu hâlâ dikenli bir yoldur. Engeller bilinçli ve aşamalı bir mücadeleyle ortadan kaldırılabilir.

Geriliği yenmek için, Afrika devletlerinin *bölgesel* ekonomik işbirliğine gitmeleri zorunludur. Emperyalist devletlerin bazı birleşmelerin bozulmasında rol oynadıkları bilinmektedir. Afrika sorunları ancak kıt'a çapında ya da bölgesel işbirliğiyle gene yalnız Afrika devletlerinin kendileri tarafından çözümlenebilir. Bütün Afrika için bir forum ve karar merkezi olan Afrika Birliği Örgütü, (Kenya, Uganda ve Tanzanya'yı bir araya getiren) Doğu Afrika birliği ya da Senegal Nehrinden faydalanmakta olan Gine, Mauritanya, Mali ve Senegal'i ortak çabalara yönelten işbirliği gibi adımlar sağlıklı girişimlerdir.

Afrika ülkeleri de dahil olmak üzere, bütün az gelişmiş ülkeler için yeni bir uluslararası ticaret ilişkileri sistemi kurulmalıdır. Gelişmemiş ülkeler, dünya pazarına egemen bugünkü eşit olmayan durumdan zarar görmektedirler. 23 Mart - 15 Haziran 1964'de Cenevre'de yapılan ilk Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişme Konferansı eski tip ekonomik ilişkilerin tahammül edilmez olduğunu belirtmişti. Daha bağımsız bir ekonomik siyaset gütmeyi başarabilmiş olan Gine ve Tanzanya gibi devletler bile dünya pazarındaki fiatlara egemen uluslararası tekellerin baskısı al-

11 "U. S. — African Trade: the Mutual Benefits," *The Liberian Star*, Monrovia, No. 851 (October 6, 1972), s. 4.

12 Idris Cox, *Socialist Ideas in Africa*, London, Lawrence ve Wishart, 1966, s. 53.

tında sayılırlar. Kendi ürünlerinden elde etmeyi umdukları gelir başkalarının iradesine bağlı olduğu gibi, mâmûl maddeleri de yüksek fiatlar ödeyerek gene onlardan alırlar. 1964 - 1970 yılları arasında 77 gelişmemiş ülke ham madde fiatlarının düşmesi ve mâmûl madde fiatlarının artması yüzünden, yılda 7 milyar sterlin kaybettiler.[13]

Afrika'da son birkaç yıl içinde yer alan hızlı değişmeler, hele peşpeşe gelen askerî darbeler karşısında ileriye dönük tahminler yapmak zorlaşmaktadır. Zikzaklı değişmelerin aşağı yukarı heryerde olabileceği genel kuralı özellikle Afrika için doğrudur. Çelişmeli programları olan eski siyasî partiler yerlerini yenilerine bırakmakta, partiler de, içinde faaliyette bulundukları ülkeler gibi, genel kapsamlı sloganlardan vazgeçerek sağ ya da sol dünya görünüşü benimsemektedirler. Arap Sosyalist Birliği (Mısır), Afrika Bağımsızlık Partisi (Senegal), Demokratik Parti (Gine), Madagaskar Bağımsızlık Kongre Partisi (Malagazi), TANU ve Afro - Şirazi Partisi (Tanzanya) ya da bunlardan doğacak olan siyasal kuruluşlar yeni alternatifler sunmak bakımından ileride önemli olabilirler.

Afrika güçlendikçe uluslararası politika sahnesine ağırlığını koymağa devam edecek, bazı yenilikler getirecektir. Genel Kurul başta olmak üzere, Birleşmiş Milletler'in birçok organında güç dağılımını değiştirmiş olan Afrika ülkeleri, belki ilerde birgün, emperyalist devletlerden yıllarca sömürdükleri halklara tazminat ödemelerini isteyebilirler. Ama bugün yapacakları şey, kıtanın birliği için çalışmak ve ırkçılığa karşı mücadeleyi hızlandırmaktır. Orta Doğu'da Arap ülkelerinde, giderek Asya kıt'asının bütününde ve Lâtin Amerika'daki anti-emperyalist mücadele de *temelde* Afrika'nın kurtuluşuyla bağlantılıdır. Bugün için, ırk ayrımı politikasına son vermek amacıyla, uluslararası düzeyde tekrar tekrar ve etkili adımlar atılmalı, bu arada Namibia üstünde Güney Afrika'nın manda hakkını kaldıran 2145 (XXI) sayılı ve 1966 tarihli kararı uygulama yolları araştırılmalıdır.

Nihayet, 1960'ların ortalarından itibaren bu kıt'ada yer alan değişiklikleri izleyen bazıları Afrika devriminin gerilemekte olduğu düşüncesine varmaktadırlar. Tam kurtuluş yolunun türlü iç ve dış güçlüklerle dolu olacağı su götürmez. Bütün bir tarih dönemini kapsaması normal sayılacak bir gelişme, 20-25 yıl gibi kısa bir sürede herhalde gerçekleşemez. İleride de bazı geri çekilmelerin, dönüşlerin olması bile olanaklıdır. Fakat bu durum tarih kitabında çok önemli bir sayfanın çevrilmiş olduğu gerçeğini, kırktan fazla sömürgenin bağımsız gelişme yoluna girip bunlardan bazılarının ötekilere örnek sayılabilecek köklü reformlar uygulayabildikleri olayını değiştirmez. Önde duran karmaşık yol bugünedek alınan mesafenin önemini küçültmemelidir.

13 Cox, *op. cit.*, s. 53 dn.

V.

Ekler

A. TABLOLAR

1. AFRİKA'NIN BÖLÜŞÜLMESİ

Ü l k e	İşgâl Tarihi*	Yüzölçümü (1000 km.²)	N ü f ü s (1000)
a) İngiliz Sömürgeci İşgâlleri:			
Mısır	1882	642.0	9.717 (1887)
Nijerya	1884	935.0	23.700
Somaliland	1884	176.1	153 (1902)
Beçuanaland	1884 – 1885	683.8	148
İngiliz Doğu Afrikası	1886	500.0	2.500
Zululand (Togoland dahil)	1887	38.8	240
Rodezya	1889	1.217.3	718
Sierra Leone	1889	72.3	1.100
Zanzibar	1890	2.6	200
İngiliz Orta Afrikası	1891	109.3	900
Uganda	1894	388.5	4.000
Aşanti	1896	54.4	3.000
Sudan	1898	2.460.5	10.000
Transvaal	1900	432.5	1.301
Gambia	1901	9.6	90
Swaziland	1902	17.4	134 (1932)
Güney Afrika Birliği	1902	1.223.4	5.175 (1904)
b) Fransız Sömürgeci İşgâlleri:			
Cezayir	1830	2.381.7	4.739 (1901)
Tunus	1881	131.6	1.500
Senegal	1880	518.0	3.500
Askerî Topraklar**	1893	1.813.0	4.000
Dahomey	1893	155.4	1.000

* Yerli karşı koyması yer yer uzun süre devam ettiğinden, işgâl tarihleri yaklaşıktır.

** "Askerî topraklar" adı Fransız Sudanı'nın geçici olarak ortadan kaldırılmasıyla Timbuktu'dan Çad Gölüne ve Sikasso'dan Meşi ve Tatanga'nın doğusuna kadar olan bölgelere verilmişti.

Ülke	İşgâl Tarihi	Yüzölçümü (1000 km.²)	Nüfus (1000)
Kongo (Brazzaville)	1894	1,165.5	8,000
Komoro Adaları	1886	1.6	53
Madagaskar	1896	589.7	2,500
Fransız Batı Afrikası	1899	1,773.4	12,715
Fransız Somalisi	1900	22.0	50
Ekvator	1910	2,510.0	2,758
Fas	1911	443.7	7,000 (1900)
c) Alman Sömürgeci İşgâlleri:			
Togo	1884	85.5	2,500
Kamerun	1884	494.9	3,500
Batı Afrika	1884 – 1890	835.3	200
Alman Doğu Afrikası	1885 – 1890	985.1	800
ç) Belçika Sömürgeci İşgâlleri:			
Kongo	1885	2,331.0	30,000
d) Portekiz Sömürgeci İşgâlleri:			
Cabinda		—	—
Cape Verde Adaları	15. yy.	3.9	114
Portekiz Ginesi	1886	33.9	170
Angola	1886	1,255.6	4,119
Doğu Afrika (Mozambik)	1885	779.6	3,120
e) İtalyan Sömürgeci İşgâlleri:			
Eritrea	1890	110.0	331 (1899)
Libya	1912	1,759.5	775 (1921)
İtalyan Somalisi	1889	380.0	400 (1920)
Etyopya	1936 – 1941	1,060.0	5,300
f) İspanyol Sömürgeci İşgâlleri:			
Rio de Oro (İspanyol Sahrası)	1900	266.0	24 (1964)
Rio Muni	1884	26.0	110 (1920)
İspanyol Fası (İfni)	1926	1.5	50 (1960)

2. BİR, İKİ YA DA ÜÇ İHRAÇ ÜRÜNÜNE BAĞLI ÜLKELER

Ülke	Tek İhraç Ürünü	%
Libya	Petrol	99.8
Gambia	Yağlık tohumlar	97
Mauritius	Şeker	96
Zambia	Bakır	93
Zanzibar	Karanfil	86
Çad	Pamuk	83
Senegal	Yağlık tohumlar	78
Nijer	Yağlık tohumlar	77
Liberya	Demir cevheri	75
Cezayir	Petrol	69
Gana	Kakao	69

Ülke	İki İhraç Ürünü		%
Rwanda	Kahve	Kasiterit	85
Sierra Leone	Elmas	Demir Cevheri	85
Somalia	Hayvan	Muz	84
Sudan	Pamuk	Yağlık Tohumlar	81
Uganda	Kahve	Pamuk	77
Angola	Kahve	Elmas	70
Orta Afrika Cum.	Elmas	Pamuk	70
Yukarı Volta	Hayvan	Pamuk	70
Kongo (Braz.)	Kereste	Elmas	69
Mısır	Pamuk	Tekstil	69
Togo	Fosfotlar	Kakao	68
Etyopya	Kahve	Deri	68

Ülke	Üç İhraç Ürünü			%
Gabon	Petrol	Manganez	Kereste	82
Nijerya	Petrol	Yağlık Tohumlar	Kakao	78
Malawi	Çay	Tütün	Yağlık Tohumlar	75
Kamerun	Kahve	Kakao	Aliminyum	69

Ötekilerin en önemli ihraç ürünleri	
Fas	Meyva, sebze, fosfatlar
Tunus	Fosfatlar, petrol, meyva, sebze
Mali	Pamuk, hayvan
Fildişi Kıyısı	Kahve, kakao
Dahomey	Palmiye yağı, yağlık tohumlar
Kongo (Kinş.)	Bakır, başka madenler
Kenya	Kahve, çay
Tanzanya	Pamuk, kahve, elmas, sisal keneviri
Mozambik	Pamuk, buladur ağacı cevizi
Madagaskar	Kahve, baharat

3. AFRİKA ÜLKELERİNİN BAĞIMSIZLIK TARİHLERİ, B. M.'E GİRİŞLERİ VE B. M. BÜTÇESİNE KATKILARI

Libya	24 Aralık 1951	1955	0.07
Sudan	1 Ocak 1956	1956	0.04
Fas	2 Mart 1956	1956	0.09
Tunus	20 Mart 1956	1956	0.04
Gana	6 Mart 1957	1957	0.07
Gine	2 Ekim 1958	1958	0.04
Kamerun	1 Ocak 1960	1960	0.04
Togo	27 Nisan 1960	1960	0.04
Mali	20 Haziran 1960	1960	0.04
Senegal	20 Haziran 1960	1960	0.04
Madagaskar	26 Haziran 1960	1960	0.04
Zaire	30 Haziran 1960	1960	0.05
Somali	1 Temmuz 1960	1960	0.04
Dahomey	1 Ağustos 1960	1960	0.04
Nijer	3 Ağustos 1960	1960	0.04
Yukarı Volta	5 Ağustos 1960	1960	0.04
Fildişi Kıyısı	7 Ağustos 1960	1960	0.04
Çad	11 Ağustos 1960	1960	0.04
Orta Afrika Cumhuriyeti	13 Ağustos 1960	1960	0.04
Kongo (Brazzaville)	15 Ağustos 1960	1960	0.04
Gabon	17 Ağustos 1960	1960	0.04
Nijerya	1 Ekim 1960	1960	0.12
Mauritanya	28 Kasım 1960	1961	0.04

Sierra Leone	27 Nisan 1961	1961	0.04
Tanzanya *(Tanganyika olarak)*	9 Aralık 1961	1961	0.04
Rwanda	1 Temmuz 1962	1962	0.04
Burundi	1 Temmuz 1962	1962	0.04
Cezayir	3 Temmuz 1962	1962	0.09
Uganda	9 Ekim 1962	1962	0.04
Zanzibar	10 Aralık 1963 *(Tanganyika'ya katıldı)*		
Kenya	12 Aralık 1963	1963	0.04
Malawi	6 Temmuz 1964	1964	0.04
Zambia	24 Ekim 1964	1964	0.04
Gambia	18 Şubat 1965	1965	0.04
Bostwana	30 Eylül 1966	1966	0.04
Lesotho	4 Ekim 1966	1966	0.04
Swaziland	6 Eylül 1968	1968	0.04
Ekvator Ginesi	12 Ekim 1968	1968	0.04
Mauritius	12 Mart 1968	1968	0.04
Gine (Bissau)	24 Eylül 1973	1974	0.04
Cape Verde	5 Temmuz 1975	1975	0.04
Sao Tomé, Principe	12 Temmuz 1975	1975	0.04
Mozambik	25 Haziran 1975	1975	0.04
Angola	11 Kasım 1975	1976	0.04
Djibouti	27 Haziran 1977	1977	0.04

* *

Etyopya	1945	0.04
Liberya	1945	0.04
Güney Afrika	1945	0.04

KAYNAKLAR: *Yearbook of the United Nations; Keesing's Contemporary Archives; The Middle East and North Africa; Africa South of the Sahara.*

	OAU	ADB	CFA	CE	EAC	EEC	OCAM	OERS	UDEAC	UDEAO
Bostwana	X									
Burundi	X	X				X				
Cezayir	X	X								
Çad	X	X	X			X	X			
Dahomey	X	X	X	X		X	X			X
Ekvator Ginesi	X							X		
Fas	X	X								
Fildişi Kıyısı	X	X	X	X		X	X			X
Gabon	X		X			X	X		X	
Gambia	X									
Gana	X	X								
Gine	X	X								
Güney Afrika										
Etyopya	X	X								
Kamerun	X	X	X			X	X		X	
Kenya	X	X			X	X				
Kongo (Brazzaville)	X	X	X			X	X		X	
Lesotho	X									
Liberya	X	X								
Libya	X									
Malawi	X	X								
Mali	X	X	X			X		X		X
Mauritanya	X	X	X			X	X	X		X
Mauritius	X						X			
Orta Afr. Cum.	X		X			X	X		X	
Mısır	X	X								

	OAU	ADB	CFA	CE	EAC	EEC	OCAM	OERS	UDEAC	UDEAO
Nijer	X	X	X	X		X	X			X
Nijerya	X	X								
Rwanda	X	X				X	X			
Senegal	X	X	X			X	X	X		X
Somali	X	X								
Sudan	X	X				X				
Sierra Leone	X	X								
Swaziland	X									
Tanzanya	X	X			X	X				
Togo	X	X	X	X		X				
Tunus	X	X								
Uganda	X	X			X	X				
Yukarı Volta	X	X	X	X		X	X			X
Zaire	X	X				X	X			
Zambia	X	X								

OAU : *Organization of African Unity*
ADB : *African Development Bank*
CFA : *Communauté financière africaine*
CE : *Conseil de l'entente*
EAC : *East African Community*
EEC : *European Economic Community*
OCAM : *Organisation Commune Africaine, Malgache et Mauricienne*
OERS : *Organisation des états riverains du Sénégal*
UDEAC : *Union douanière et économique de l'Afrique centrale*
UDEAO : *Union douanière des états de l'Afrique de l'ouest*

B. LİSTELER

1. AFRİKA'DA BU KIT'AYLA İLGİLİ ARAŞTIRMA MERKEZLERİ*

ANGOLA

Centro de Estudes Humanisticos (Toplumsal Çalışmalar Merkezi): Sa da Bandeira; tarih, edebiyat, dil.
Instituto de Angola: Luanda, k. 1952, b. Dr. W. Teixeira, y. *Boletim do Instituto de Angola* (yılda dört), *Boletim Informativo, Boletim Analitico, Boletim Bibliografico* (aylık).

BURUNDİ

Institut Burundi d'Information et de Documentation: Bujumbura.
Bibliothéque de l'Université Officielle: Bujumbura.

CEZAYİR

Société Historique Algérienne: Cezayir Üniversitesi, y. *Revue d'Histoire et Civilisation du Maghreb.*
Bibliothéque de l'Université: Cezayir, k. 1880, 600,000 c.

ÇAD

Musée National: k. 1963, y. *Etudes et Documents tchadiens.*

DAHOMEY

Archives Nationales de la République du Dahomey: Porto Novo, k. 1914.
Bibliothéque Nationale: Porto Novo, 7,500 c.
Institut d'Enseignement Supérieure du Benin: Porto Novo, y. *Bulletin.*

ETYOPYA

Institute of Ethiopian Studies, Haile Selasiye I Üniversitesi, Addis Ababa, k. 1963. y. *Journal of Ethiopian Studies, Register of Research on Ethiopia and the Horn of Africa* (yıllık), *List of Periodical Publications in Ethiopia* (iki yılda), *Publications in Ethiopia* (yıllık).
University Library: Addis Ababa, k. 1950, 247,020 c.

FAS

Centre d'Etudes de Documentation et d'Information Economiques et Sociales: Kazablanka.
Société d'Etudes Economiques, Sociales et Statistiques du Maroc: Rabat.

(*) Listelerdeki kısaltmalar:

k — kuruluş	d — dergi	gs — genel sekreter
b — başkan	t — tiraj	by — başkan yardımcısı
y — yayınlar	dir — direktör	gm — gayrimuntazam
c — cilt	ed — editör	ms — manuscript

FİLDİŞİ KIYISI

Centre des Sciences Humaines: Abidjan.

GABON

Bibliothéque du Centre d'Information: Libreville, k. 1960, 6,000 c., 80 d.

GANA

Economic Society of Ghana: Legon, k. 1954, y. *Economic Bulletin of Ghana.*
Historical Society of Ghana: Gana Üniversitesi, k. 1952, y. *Transactions, Ghana Notes, Queries.*
Central Reference and Research Library: Akra, k. 1964, y. *Literature Summary* (aylık), *Union List of Titles of Scientific Journals in Ghana Libraries, C.S.I.R. Recorder.*
National Archives of Ghana: Akra, y. *Annual Report.*
Research Library on African Affairs: Akra, k. 1961, y. *Current Bibliography,* (on-beş günlük).
Ghana National Bibliography (yıllık).

GİNE

Institut National de Recherches et Documentation: Conakry.

GÜNEY AFRİKA

Royal Society of South Africa: Cape Town Üniversitesi, Rondebosch, k. 1877, y. *Transactions.*

KAMERUN

Archives Fédérale: Yaoundé, k. 1952, 2,071 c. ve 20,000 belge.
Bibliothéque Nationale du Cameroun: Yaoundé, 10,000 c.

KENYA

Kenya History Society: Nairobi, k. 1955.
British Institute of History and Archaeology in East Africa: Nairobi, k. 1960.
East African Industrial Research Organization: Nairobi, k. 1948, y. *Annual Report.*
East African Statistical Department: Nairobi, 10,000 c.

LESOTHO

Lesotho Government Archives: Maseru, k. 1958, 1869'dan bu yana kayıtlar, y. *Africa Research Bulletin.*

LİBERYA

College of West Africa Library: Monrovia.
Government Public Library: Monrovia, k. 1959, 15,000 c.
Liberian Information Service Library: Monrovia.
University of Liberia Library: Monrovia, 40,000 c., 750 d.

L İ B Y A

University of Libya: Bingazi, k. 1955.
Kastello Kitaplığı: Trablus, Libya ve Osmanlı belgeleri.

M A D A G A S K A R D. C.

Académie Malgache: Tananarive, k. 1902.
Service des Archives et de la Documentation de la République Malgache: Tananarive, k. 1958.

M A L A W İ

National Archives of Malawi: Zomba, k. 1947.

M A L İ

Archives Nationales du Mali, Institut des Sciences Humaines: Bamako, k. 1913.
Bibliothéque Nationale: Bamako, k. 1913, 5,000 c., 200 d.
Bibliothéque de l'Institut Interafricain du Travail: Bamako, 2,900 c.
Bibliothéque Municipale: Bamako.
Centre de Documentation Arabe: Timbuktu, 5,000 Arapça belge.

M A U R İ T İ U S

Académie Mauricienne de Langue et de Littérature: Curepipe, y. *Oeuvres et Chroniques de l'Océan Indien.*
Mauritius Institute: Port Louis, k. 1880, y. *Annual Reports, Bulletin.*
Société de l'Histoire de l'Ile Maurice: Port Louis, k. 1938, y. *Bulletin, Dictionary of Mauritian Biography.*
Mauritius Archives: Port Louis, k. 1815, y. *Annual Reports, Memoranda of Books, Bulletin.*

M I S I R

National Research Centre: Kahire, k. 1939, 120,000 c.
Egyptian Society of International Law: Kahire, k. 1945, y. *Revue Egyptienne de Droit International.*
Egyptian Society of Political Economy, Statistics and Legislation: Kahire, k. 1909, *y. L'Egypte Contemporaine* (yılda dört).
Institute of Arab Research and Studies: Kahire, k. 1953, y. *Bulletin of the I.R.A.S.* (yıllık).
Institute of National Planning: Kahire, k. 1960, y. *Memoranda.*
Al-Azhar University Library: Kahire, 80,000 c.
Alexandria Municipal Library: İskenderiye, k. 1892, Arapça 33,390, Avrupa dillerinde 35,399 c., 4,086 belge.
Alexandria University Library: İskenderiye, k. 1942, k. 1942, 1,000,000 c.
American University in Cairo Library: Kahire, k. 1919, 75,000 c., 95 d.
Arab League Library: Kahire, 35,000 c.
Cairo University Library: Giza, k. 1908. 800.000 c., 3,725 c.
Egyptian (National) Library (Dar-ul-Kutub): Kahire, k. 1870, 1,000,000 c.
Institute of Advanced Arab Studies Library: Kahire, k. 1953, 50,000 c.
National Archives: Kasr Abidin, Kahire, k. 1954, Hanedandan 37,800 arşiv, Türk ve yabancı.
National Assembly Library: Kahire, k. 1954, 50,000 c.

MOZAMBİK

Arquivo Histôrico de Moçambique (Mozambik Tarih Arşivi): Lourenço Marques, 4,160 c.
Biblioteca Municipal: Lourenço Marques, 7,951 c.

NAMİBİA (GÜNEY-BATI AFRİKA)

Government Archives: Windhoek, k. 1939, 2,000 c.

NİJER

Centre Nigérien de Recherches en Sciences Humaines: Niamey, k. 1960, 4,737 c., y. *Etudes Nigériennes*, Mukaara Sani.
Centre de Documentation: Niamey, k. 1965.

NİJERYA

Historical Society of Nigeria: Ile-Ife, k. 1955, y. *Journal* (yılda iki), *Bulletin of News* (yılda dört).
Nigerian Economic Society: Ibadan, k. 1958, y. *Nigerian Journal of Economic and Social Studies* (yılda üç).
Nigerian Institute of International Affairs: Lagos, k. 1963, 18,000 c.

ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ

Jean Bédel Bokassa Université de Bangui: Bangui, k. 1970.

REUNION

Archives Départementales: Saint-Denis.
Bibliothéque Centrale de Prât: Saint-Denis, k. 1950, 45,000 c.

RODEZYA

National Archives of Rhodesia: Salisbury, k. 1935, y. *Oppenheimer Series, Reports, Bibliographical Series, Occasional Papers, Rhodesia National Bibliography* (yıllık), *Guide to the Public Archives of Rhodesia* (Vol. I, 1890 – 1923), *Guide to the Historical Manuscripts in the National Archives of Rhodesia.*

SENEGAL

Centre de Recherches et de Documentation de Sénégal: Saint-Louis k. 1943 13,000 c.
Institut Fondamental d'Afrique Noire: Dakar Üniversitesi, Dakar, k. 1936 y. *Bulletin de l'I.F.A.N. Noirs Africains* (üç aylık), *Mémoires, Catalogues, Unitiations.*

SİERRA LEONE

Sierra Leone Society: Freetown, k. 1918 y. *Sierra Leone Studies* (yılda iki). *Public Archives of Sierra Leone:* Freetown.

SOMALİ

Biblioteca del l'Instituto Universitario della Somalia: Mogadishu.

SUDAN

Association of African Universities: Hartum Üniversitesi, Hartum, k. 1967.
Philosophical Society: Hartum, k. 1946, y. *Sudan Notes and Records, Proceedings of Annual Conferences.*

TANZANYA

Historical Association of Tanzania: Dar es Salaam, k. 1966.
The Tanzania Society: Dar es Salaam, y. *Tanzania Notes and Record* (yılda iki).

TOGO

Institut Togolais des Sciences Humaines: Lomé, k. 1960.

TUNUS

Centre d'Etudes Humaines et Sociales.
Centre de Documentation Nationale: Tunus, k. 1966, y. *Documentation Dar-el-Bey:* Tunus on-dokuzuncu yüzyıl belgeleri, Arapça, Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve İngilizce.
Archives Nationales: Cumhurbaşkanlığı, Hükûmet Binası, Tunus.
Bibliothéque Nationale: Tunus, k. 1883, 380,000 c.
Bibliothéque Centrale: Tunus, 150,000 c.

UGANDA

Makarere University Main Library: Kampala, 220,000 c., 150,000 d.

YUKARI VOLTA

Bobo-Dioulasso Centre for Social Studies: Bobo-Dioulasso, k. 1960, y. *Contruire Ensemble* (ayda iki).

ZAİRE

Archives de la Républicque Democratique du Congo: Kinshasa, k. 1949.
Bibliothéque de l'Université Lovanium: Kinshasa, 600,000 c.

ZAMBİA

Institute for African Studies, University of Zambia (önceki Rhodes-Livingstone Enstitüsü): Lusaka, k. 1947, y. *Journal* (altı aylık), *Papers, Communications* ve *Bulletin* (yıllık).

2. AFRİKA'DA BU KIT'AYLA İLGİLİ SÜRELİ YAYINLAR

AFAR ve ISSA

Journal Officiel: Djibouti, on-beş günlük.
Le Réveil de Djibouti: Djibouti, haftalık, İç İşleri Bakanlığı yayını, t. 2,000, Dir. J. Mahaut.

ANGOLA

Angola Norte: Malange, haftalık, Dir. Dr. Antonio Margao Robalo.
Angola Desportiva: Luanda, haftalık, Dir. Fermanda Laima.
Revista de Angola: Luanda, on-beş günlük, Dir. F. Araujo Rodrigues.

BOTSWANA

Kutlwano: Gaborone, resmî, t. 9,000.
Mafeking Mail and Botswana Guardian: Mafeking, haftalık.
Ptio Pha: Mahalapye, aylık, Botswana Ulusal Cephesi yayını.
Therisanyo: Gaborone, aylık, Botswana Demokrat Partisi yayını.

BURUNDİ

Bulletin Economique et Financier: Bujumbura, aylık, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı.
Kindugu: Bujumbura, aylık, Swahili.

CAPE VERDE ADALARI

Noticias de Cabo Verde: k. 1932, haftalık, Dir. Manuel Ribeiro de Almeida ve Raul Ribeiro.
Boletim Oficial: Praia-Santiago, resmî.

CEZAYİR

Algérie Actualité: Cezayir, k. 1965, Fransızca, haftalık, Dir. Y. Ferhi.
Révolution Africaine: Fransızca, haftalık, sosyalist.
Révolution et Travail: haftalık, Dir. B. Abdelkader.
L'Algérie Economique: Cezayir, iki aylık.
Journal Officiel de la République Algérienne: k. 1962.
Situation Economique: Cezayir, yıllık.

ÇAD

Info-Tchad: Fort-Lamy, Chad Press Ajansının günlük haber bülteni.
Informations Economique: Fort-Lamy, haftalık, Ticaret Odası yayını.

DAHOMEY

L'Action Populaire: k. 1964, Dir. J. Aza.
La Croix du Dahomey: Cotonou, on-beş günlük.
Daho-Express: Porto-Novo, resmî, haftalık.
Journal Officiel de la République du Dahomey: Porto-Novo, on-beş günlük, Devlet Tanıtma Servisi yayını.

EKVATOR GİNESİ

Boletin Oficial: on-beş günlük, hukukî, t. 1,300.
La Guinea Espanola: Santa Isabel, k. 1903, İspanyolca, aylık, t. 1050.

ETYOPYA

Ethiopia Zartu: haftalık, Amharic.
Monthly Bulletin: Addis Ababa, aylık, Ticaret Odası yayını, İngilizce, ed. G. Hagos, t. 3,000.

FAS

Al Alam: İstiklâl Partisi ve Ulusal Cephe organı, k. 1946, Arapça, t. 40,555.
L'Opinion: İstiklâl Partisi gazetesi, Fransızca, t. 45,000.

FİLDİŞİ KIYISI

Fraternité: Demokrat Parti organı, haftalık, Dir. F. H. Boigny.
Le Journal: k. 1957, on-beş günlük, siyasî-solcu, ed. A. Yapı, t. 12,000.

GABON

Actualités gabonaises: Gabon Elçiliği, Paris, aylık.
Gabon d'Aujourd'hui: haftalık, Tanıtma Bakanlığı yayını.
Patrie gabonaise: Libreville, aylık.

GAMBİA

Gambia News Bulletin: Bathurst, haftada üç, ed. Tanıtma ve Yayın Servisi Dir., t. 2.000.

GANA

Ghana Trade Journal: Akra, k. 1959, ed. M. Botsio, t. 5,000.
Ghana Review: Akra, Tanıtma Bakanlığı, k. 1961, yılda dört, t. 10,000, ed. O. Bonsi.

GİNE

Horoya Hebdomadaire: Conakry, k. 1969, haftalık.
Journal Officiel de Guinée: Conakry, on-beş günlük, resmî.

GİNE (BİSSAU)

Government Gazette: Bissau, haftalık, resmî.
Boletim da Associçao Comercial, Industrial e Agricola da Guiné: Bissau.

GÜNEY AFRİKA

Cape Herald, Cape Town, haftalık, t. 63,121.
Indian Opinion: Durban, k. 1903, İngilizce ve Gujerati, ed. S. M. Gandhi.
People's Weekly: Bloemfontein, k. 1911, İngilizce, t. 6,500.
Weekend World: Johannessburg, k. 1968, haftalık, t. 91,450.
South African Law Journal: Cape Town, k. 1884, ed. E. Kahn.
South African Journal of Economics: Braamfontein, İngilizce ve Afrikan.

NAMİBİA (GÜNEY - BATI AFRİKA)

Allgemeine Zeitung: Windhoek, k. 1915, Almanca, t. 5,200.
Namib Times: Walvis Bay, haftada iki, İngilizce, Afrikan, Almanca.
Official Gazette of South West Africa: Windhoek, on-beş günlük, resmî.
Windhoek Advertiser: Windhoek, k. 1919.

K A M E R U N

Le Peuple Camerounais: Yaoundé, haftalık, t. 2,000.
L'Unité: Yaoundé, haftalık, Kamerun Ulusal Birliği organı.

K E N Y A

Baraza: Nairobi, k. 1939, Swahili, ed. F. J. Khamisi, t. 50,000.
Kenya Gazette: Nairobi, k. 1898, resmî, haftalık, t. 5,000.
Afrika Nyota: Nairobi, Swahili, ed. A. G. Mbugua, t. 33,498.
Transafrican Journal of History: Nairobi, ed. J. A. Kieran, t. 2,000.

L E S O T H O

Mohlabani: Maseru, k. 1954, on-beş günlük, ed. B. M. Khaketla, t. 10,000.
Nketu: Maseru, k. 1965, Basuto Ulusal Partisi organı, haftalık, ed. N. J. Molapo.

L İ B E R Y A

Liberian Age: Monrovia, k. 1946, haftaca iki, t. 10,000.
Liberia Journal of Commerce and Industry: Monrovia, yılda dört, ed. J. C. Dennis.
Liberian Year Book: Monrovia, k. 1956, ed. H. B. Cole, t. 15,000.

L İ B Y A

Al Thavrah: k. 1969, resmî.

M A D A G A S K A R D. C.

L'Aurore: Majunga, haftalık, t. 5,000.
Fanasina: Analakely-Tananarive, k. 1957, haftalık, Dir. P. Rakotovololona, t. 10,000.
Journal Officiel de la Republique Malgache: Tananarive, k. 1883, Fransızca, haftalık, ed. M. Boarlaza.
La Republique: Tananarive, Sosyal Demokrat Partisi organı, t. 8,000, ed. A. Andriatsiafajato.

M A L A W İ

African, The: Lilongwe, k. 1950, on-beş günlük, ed. A. Mbede, t. 14,000.
Malawi Government Gazette: Zomba, k. 1894, haftalık.
Malawi News: Limbe, k. 1959, Malawi Kongre Partisi organı, haftada iki, ed. H. Mlanga, t. 15,000.

MALİ

Journal Officiel de la République du Mali: Bamako, resmî.
L'Essor: Bamako, Sudan Birliği Partisi organı.
Bulletin de Statistiques: Bamako, Plânlama Bakanlığı, aylık.
Le Mali: Mamako, Tanıtma ve Turizm Bakanlığı, k. 1965, aylık.

MAURİTANYA

Journal Officiel: Adalet Bakanlığı, Nouakchott, on-beş günlük.
Le Peuple: Nouakchott, iki ayda, Fransızca ve Arapça.

MAURİTİUS

Notre Semaine: Rose-Hill, k. 1971, haftalık, t. 20,000.
Le Travailleur: Port Louis, k. 1968, Fransızca ve İngilizce, Halk İlerici Partisi organı, ed. T. Sibsurun.
Tamil Voice: Port Louis, k. 1964, İngilizce, Fransızca ve Tamil, ed. C. Narayanan.
La Voix de l'Islam: Mesnil, Phoenix, k. 1951, İngilizce ve Fransızca, ed. A. A. Peeroo, t. 2,000.
Zamana: Port Louis, k. 1948, Hindi, Fransızca, İngilizce ve Sanskritçe, ed. B. Bucktowarsingh.

MISIR

al-Ahram: k. 1875, Arapça, t. 260,000.
al-Akhbar: k. 1952, Arapça, t. 150,000.
Egyptian Gazette: k. 1880, İngilizce, t. 10,000.
al-Gomhouriya: Arapça, Arap Sosyalist Birliği'nin resmî organı, t. 193,000.
Journal d'Egypte, Le: k. 1936, Fransızca, t. 11,000.
L'Economiste Egyptien: İskenderiye, k. 1901, haftalık.
Arab Observer: k. 1960, haftalık.
Contemporary Thought: Kahire Üniversitesi, yılda dört.
Industrial Egypt: Kahire, k. 1924, İngilizce ve Arapça, yılda dört.
The Middle East Observer: k. 1955, yılda dört, İngilizce.

MOZAMBİK

Boletim Oficial da Provincia de Moçambique, k. 1854, haftada üç, resmî.

NİJER

Le Temps du Niger: Niamey, k. 1960, t. 1,000.
Journal Officiel de la République du Niger: Niamey, ayda iki.

NİJERYA

Independent, The: Ibadan, k. 1960, İngilizce, t. 11.000, Katolik, haftalık.
Nigerian Statesman: Lagos, k. 1947, sosyalist, t. 14,165.
Truth (The Weekly Muslim): Lagos, k. 1951.
West Africa: Lagos, k. 1926.

ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ

Journal officiel de la République Centrafricaine: ayda iki.

REUNION

Croix Sud: Saint-Denis, k. 1924, haftalık.
La Démocratie: haftada iki.
La Gazette de l'Ile de la Réunion: haftalık.

RODEZYA

African Times: on-beş günlük.
Die Rhodesier: Salisbury, aylık.
Rhodesian Financial Gazette: Salisbury, haftalık, t. 4,500.

RWANDA

Imhave: Kigali, iki ayda, t. 40,000.

SAO TOME VE PRINCIPE

Imprensa Nacional: k. 1836, haftalık.

SENEGAL

Africa: k. 1957, Batı Afrika'nın ekonomik incelemesi.
Afrique Nouvelle: k. 1947, haftalık, t. 20,000.

SEYCHELLES

Le Seychellois: Victoria, İngilizce ve Fransızca.
The People: Victoria, Halk Birliği Partisi organ, haftalık.
Seychelles Weekly: Victoria, Demokrat Parti organı.

SİERRA LEONE

African Standard: Freetown, haftalık.
African Vanguard: Freetown, haftada iki, t. 4,000.
Advance: k. 1948, haftada üç.
Express: Freetown, Halk Partisi'ni destekler.
Kono Spark, The: Koidu Town, k. 1967, haftada iki.

SOMALİ

Corriere della Somalia: Mogadishu, Arapça ve İtalyanca.
Dawn: Mogadishu, haftalık, İngilizce, resmî, ed. Y. H. Adam.
People's Union: Hargeisa, haftalık.
New Era: yılda dört, İngilizce, İtalyanca, Arapça.

ST. HELENA

News Review: Jamestown, k. 1941, resmî, haftalık.

SUDAN

Huna Omdurman: k. 1942, Arapça, haftalık.
Khartoum: Hartum, Arapça, aylık.
Nile Mirror: İngilizce, haftalık.
Sudanese Economist: Hartum, İngilizce, aylık.

SWAZİLAND

Times of Swaziland: Mbabane, k. 1897, İngilizce, haftalık, t. 6,700.
Umbiki: on-beş günlük, resmî.

TANZANYA

Daily Nation: Dar es Selaam, k. 1960, İngilizce, t. 52,000.
Nationalist: Dar es Selaam, k. 1964, İngilizce, TANU'nun gazetesi.
Uhuru: Dar es Selaam, TANU'nun resmî organı, Swahili, t. 15,000.
The African Review: Dar es Selaam, k. 1971, yılda dört.
Nyota Afrika: Nairobi, k. 1963, Swahili, aylık, t. 50,000.
Tanganyika Post: Arusha, İngilizce, on-beş günlük.
Tanzania Trade and Industy: Dar es Selaam, İngilizce, yılda dört.

TOGO

Journal Officiel de la République Togolaise: Lomé, resmî, aylık.
Le National: haftada iki, t. 1,000.
La Réalité Togolaise: Lomé, aylık.

TUNUS

Eş-Şaab: Arapça, on-beş günlük.
Journal Officiel Tunisien: resmî, k. 1860, Fransızca ve Arapça.
Tunisie Actualités: Tunus, k. 1966, yılda dört, Fransızca, resmî.

UGANDA

Dwon Lwak: Kampala, resmî, t. 8,000.
Voice of Islam: Kampala, İngilizce, haftalık, ed. H. İbrahim.
Apupeta: Kampala, k. 1945, resmî, t. 10,000.
Leadership: Kampala, k. 1957, İngilizce, t. 10,000.
The Nile Gazette: Arua, k. 1958, İngilizce.

YUKARI VOLTA

Carrefour Africain: Kugadugu, k. 1960, haftalık, resmî.
Journal Officiel de la République de Haute-Volta: Kugadugu, haftalık.

ZAİRE

Afrique Chrétienne: Kinşasa, t. 50,000.
Voix du Katanga: k. 1959, t. 12,000.

Afrique et l'Europe: Kinşasa.
Notre Combat: Kinşasa.
La Revue Juridique du Congo: Lubumbaşi, k. 1924.
La Travailleur de l'Angola: Kinşasa.

ZAMBİA

Livingtone Mail, The: Livingstone, k. 1906, İngilizce, haftalık.
Zambia Government Gazette: Lusaka, k. 1911, İngilizce, haftalık.
The Zambian Review: Ndola, aylık.

3. AFRİKA DIŞINDA AFRİKA İLE İLGİLİ ARAŞTIRMA MERKEZLERİ

1. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

1. *Africa Studies and Research Center:* Cornell University, Ithaca, N. Y. 14850; b. J. E. Turner, M. A.
2. *African American Institute:* 345 E. 46th St., Room 815, New York, N. Y. 10017; y. *Africa Report* (aylık).
3. *African Bibliographic Center:* P.O.B. 13096, Washington, D. C. 20009.
4. *African Department:* Northwestern University, Ebanston, Ill., U.S.A.
5. *African Studies Association:* 218 Shiffman Humanities Center, Brandeis University, Waltham, Mass., 02154; k. 1957; 2,300 üye; Afrika hk. araştırma, belge toplama ve bilgi yayma; b. B. E. Thomas; y. *Bulletin, Newsletter.*
6. *African Studies Center:* Boston University, 10, Lenox St., Brookline, Mass. 02146; k. 1953; Afrika antropolojisi, ekonomisi, sosyolojisi, tarihi ve siyasal bilgileri hk. araştırma; 10,000 c.; b. Dr. A. A. Castagno; y. *African Studies Research Series* (gm.), *African Historical Studies* (yılda iki), *Boston University Papers on Africa* (gm.)
7. *African Studies Center:* University of California, Los Angeles, Calif. 90025; k. 1953; Afrika ile ilgili bursların düzenlenmesi ve lisans-üstü Afrika çalışmaları; b. Leo Kuper; y. *African Arts / Arts d'Afrique* (yılda dört).
8. *African Studies Center:* Michigan State University, East Lansing, Mich. 48823; k. 1960.
9. *African Studies Committee:* Southern Illinois University, Carbondale, Ill. 62901; k. 1961. b. Dr. J. E. Redden.
10. *African Studies Program:* Howard University, Washington, D. C., 20001.
11. *African Studies Program:* University of Wisconsin, Madison, Wis. 53706.
12. *American Society of African Culture:* 401 Broadway, New York, N. Y. 10013: k. 1957; 300 üye; Paris'te *Société Africaine de Culture*'e bağlı; Afrika kültürünün tanınması ve geliştirilmesi; b. Saunders Redding; fiilen yönetici Calvin H. Raullerson; y. *African Forum* (yılda dört).
13. *Brookings Institution:* 1775 Massachusetts Ave., N. W., Washington, D. C. 20036; k. 1927; 127 profesyonel üye; 45,000 c.; devlet yönetimi, dış politika ve ekonomi hk. araştırma, eğitim ve yayın; b. Kermin Gordon; by. Edward K. Hamilton; y. *Annual Report* (yıllık), *Brookings Bulletin* (yılda dört), *Brookings Papers on Economic Activity* (yılda üç), *Research Reports, Reprint Series* (gm).
14. *Center for International Studies:* Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass. 02139; b. E. E. Hagen, PhD.

15. *Center for the Study of Democratic Institutions:* Box 4068, Santa Barbara, Calif. 93103; k. 1959; 100,00 üye; b. Harry S. Ashmore; y. *The Center Magazine.*
16. *Center for the Study of Developing Nations:* California Üniversitesinin Santa Barbara bölümüne bağlı; Santa Barbara, Calif., 93106.
17. *Center of International Studies:* Princeton University, Princeton, New Jersey 08540; b. C. E. Black, PhD.
18. *Council on Foreign Relations, Inc.:* 58 East 68th St., New York, N. Y. 10021; k. 1921; 1,500 üye; b. David Rockefeller Bayless Manning; fiilen yön. George S. Franklin; y. *Foreign Affairs* (yılda dört). *United States in World Affairs* (yıllık), *Documents on American Foreign Relations* (yıllık), *Political Handbook of the World* (yıllık).
19. *Institute of African Studies:* Colombia University, Morningside Heights, New York, N. Y. 10027; b. L. Gray Cowan.
20. *Institute of International and Intercultural Studies:* University of Connecticut, Storrs, Conn. 06268; b. J. N. Plank, PhD.
21. *Institute of International Studies and Overseas Administration:* University of Oregon, Eugene, Oregon; b. John Gange.
22. *Institute of World Affairs, Inc.:* Hadden Campus, Twin Lakes, Salisbury, Conn., 06068; k. 1924; yüksek sınıflar için yaz seminerleri; 2,000 üye; b. Dana Converse; fiilen y. John Benjamin Schmoker.
23. *International Research Institute:* American Institute for Research, 855 16th St., Silver Spring, Md.; k. 1946, b. Dr. Paul Spector.
24. *Library of International Relations:* 660 North Wabash Ave., Chicago, Ill. 60611; k. 1932; 500 üye: 300,000 c. ve belge; 1000 d. ve gazete koleksiyonu; Coğrafî bölgeler hk. seminerler; belgesel film merkezi; b. Edwin A. Locke; Jr.; y. *International Information Service.*
25. *School of Advanced International Studies:* Johns Hopkins University, Baltimore Md. 21218; b. F. O. Wilcox, PhD.
26. *School of International Affairs:* Columbia University, Morningside Heights, New York, N. Y. 10027; b. Andrew W. Cordier.
27. *The Adlai Stevenson Institute of International Affairs:* Robie House, 5757, South Woodlawn Ave., Chicago, Ill. 60637; k. 1967; b. William R. Polk.
28. *University Center for International Studies:* Pittsburgh Üniversitesinin Araştırma Merkezine bağlı; Pittsburgh, Pa. 15213.
29. *Woodrow Wilson School of Public and International Affairs:* Princeton University, Princeton, N. J. 08540; b. J. P. Lewins, PhD.

2. AVUSTRALYA

30. *Australian Institute of International Affairs:* 177 Collins St., Melbourne; k. 1932; 1,561 üye; kıt'a içinde öteki "devlet"lerde bürolar; b. Prof. John Andrews; y. *The Australian Outlook* (yılda üç).

3. AVUSTURYA

31. *Afro-Asiatisches Institut in Wien:* A-1090 Vienna, Türkenstrasse 3; k. 1959; Avusturya ile Asya-Afrika ülkeleri arasında kültürel ve diğer alış-veriş; araştırma ve konferanslar; 1,000 c., gs.. A. Günnfelder.
32. *Österreichische Forschungsstiftung für Entwicklungshilfe:* A-1090 Vienna, Türkenstrasse 3/III; k. 1967; Avusturya başta olmak üzere, gelişmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelere yardımı

hk. araştırma ve dokümantasyon; 7,000 c.; b. Prof. Dr. K. M. Zacherl, Dr. H. Dillendorfer; y. *Entwicklungshilfe: Österreich und die Entwicklungslander* (iki aylık), *Österreichische Schriften zur Entwicklungshilfe.*

33. *Österreichische Gesellschaft für Aussenpolitik und Internationale Beziehungen:* A-1010 Vienna, Josefplatz 6; k. 1958; 330 üye; konferans ve tartışma; 2,000 c.; kupür arşivi; b. Dr. G. Fürstenberg; gs. Dr. Andreas Khol; y. *Osterreichische Zeitschrift für Aussenpolitik* (iki aylık).
34. *Österreichisches Institut für Entwicklungshilfe und technische Zusammenarbeit mit den Entwicklungslandern:* Vienna I, Grillparzerstrasse 14; k. 1963; b. Dr. Franz-Josef Mayer-Grunthof, Prof. Fritz Klenner.

4. BELÇİKA

35. *Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer: Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen:* 1 rue Defacquz, 1050 Brüksel; k. 1928; b. M. Walraet; fahrî daimî sekr. E. J. Devroey; d. sekr. Prof. P. Staner; 54 üye.
36. *Centre de Formation (Section Enseignement pour Etrangers):* Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur, 183-185 ave. Louise, Brüksel 5; Afrika'da görev alacaklar ve gelişmiş ülkelerden gelenler için eğitim; b. E. Nys, rue Emile Banning 108, Brüksel 5.
37. *Centre International de Documentation Economique et Sociale Africaine:* 7 place Royale, Brüksel 1; k. 1961; Afrika hk. belge merkezi; 92 üye kurumu var; b. Dr. G. Jantzen; g. s. Dr. J. B. Cuyvers.
38. *Centre pour l'Etude des Problèmes du Monde Musulman Contemporain:* 44 ave. Jeanne, 1050, Brüksel; k. 1957; b. Prof. A. Abel, y. *Correspondance d'Orient Etudes* (yılda iki).
39. *Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale (I.R.S.A.C.):* 1 rue Defacqz, Brüksel 5 ve Lwira Bukavu, Zaire; k. 1947; Kongo başta olmak üzere, Orta Afrika hk. araştırma; Afrika'da beş araştırma merkezi: Lwiro (Zaire), Uvira (Tanganyika Gölü), Mabali (Tumba Gölü), Lubumbashi (Katanga); b. Dr. U. Rahm; g. s. L. Soyer; y. *Rapport Annuel, Folia Scientifica Africae Centralis* (yılda dört), *Bulletin des Stations séismologiques de l'I.R.S.A.C., Bulletin de la Station ionosphérique, Observations radio-électriques de la station de Radio-astronomie.*
40. *Institut Royal des Relations Internationales:* 88 ave. de la Couronne, 1050 Brüksel; k. 1947; b. Baron Jean-Charles Snoy et d'Oppuers (Maliye Bakanı); b. y. Prof. Pierre Ansiaux; g. yön. Prof. Emmanuel Coppieters; araştırma; 10,000 c.; 300 dergi; arşiv; y. *Consciences tribales et nationales en Afrique Noire, Le rôle proémnent du Secrétaire général dans l'opération des Nations Unies au Congo.*
41. *Institute for Developing Countries; State University Centre of Antwerp:* Kasteel Den Prandt, Villa La Chapelle, Beukenlaan 12, Antwerp; k. 1920; eski adı *Institut Universitaire des Territoires d'Outremer;* b. Dr. J. Rens; y. Prof. G. Schmit.
42. *Koninklijk Museum voor Midden-Afrika-Musée Royal de l'Afrique Centrale:* Steenweg op Leuven 13, 1980 Tervuren; k. 1898; b. L. Cahen; tarih-öncesi, etnografi, yerli san'atlar, jeoloji, mineraloji, palaeontoloji ve zooloji ile ilgili zengin koleksiyonlar; 30,000 c.; 37 profesyonel üye; y. *Annales du Musée Royal de l'Afrique Centrale.*
43. *Société Belge d'Etudes Géographiques:* Blandynberg, 2 Ghent; k. 1931; b. G. Polspoel; g. s. M. E. Dumont; Belçika ve Kongo'daki coğrafya araştırmalarının merkezîleştirilmesi; 325 üye; y. *Bulletin* (yılda iki).
44. *Union Royale Belge pour le Congo et Les Pays d'Outremer:* eski adı *Royal Union Coloniale Belge;* 34 rue de Stassart, Brüksel; k. 1912; b. Albert Coffin; g. s. Léon Morel; 200 üye; y. *Bulletin* (aylık).

5. BİRLEŞİK KRALLIK (İNGİLTERE)

45. *The Africa Bureau:* 2 Arundel St., London, W. C. 2; k. 1952; çağdaş Afrika olayları hk. bilgiyi arttırma ve Afrika'daki ırkçı eğilimlere karşı koyma; b. Peter Calvocoressi, Guy Arnold; y. *Africa Digest* (iki aylık).

46. *African Studies Association of the United Kingdom:* c/o Centre of West African Studies, University of Birmingham, P.O.B. 363, Birmingham 15; k. 1963; Afrika hk. bilgi ve fikir alış-verişini kolaylaştırma, disiplinler-arası konferanslar; fahrî b. Prof. D. Forde: 500 üye; y. *Bulletin* (yılda üç).

47. *African Studies Group:* Department of History, King's College, Aberdeen (University of Aberdeen).

48. *Centre of African Studies:* University of Cambridge; b. J. R. Goody.

49. *Centre of African Studies:* University of Edinburgh, Edinburgh, Scotland.

50. *Centre of West African Studies:* University of Birmingham, P.O.B. 363, Birmingham 15; b. Prof. J. D. Fage, PhD.

51. *International African Institute:* St. Dunstan's Chambers, 10-11 Fetter Lane Fleet St., London, E. S. 4; k. 1926; bilgi, araştırma ve konferanslar merkezi; 6,000 c.; 97 ülkede 2,500 üye; b. Sir Arthur Smith; yön. Prof. Daryll Forde; y. *Africa, African Abstracts* (yılda dört).

52. *Overseas Development Institute:* 10-11 Percy St., London, W. I; k. 1960; Afrika, Asya ve Lâtin Amerika'nın kalkınma sorunlarıyla ilgili araştırma merkezi ve forum; 7,500 c.; b. Trevor Peppercorn; yön. Anthony Tasker.

53. *Project Planning Centre for Developing Countries:* Bradford Üniversitesine bağlı enstitü; Bradford, Yorks, BD7 1DP.

54. *Royal African Society:* 18 Northumberland Ave., London, W. C. 2. 1901; 1,000 üye; b. Brian F. Macdona; y. *Journal* (yılda dört), *African Affairs.*

55. *Royal Commonwealth Society:* 18 Northumberland Ave., London, W. C. 2; k. 1868; 30,000 üye; b. F. H. Tate; g. s. A. S.H. Kemp; y. *Commonwealth Journal* (ayda iki).

56. *Royal Institute of International Affairs:* Chatham House, 10 St. James's Square, London, S. W. I; k. 1920; 3,000 üye; b. the Earl of Avon, Philip Noel-Baker, Sir Andrew MacFadyean, Lord Trevelyan; yön. Kenneth Younger; Avustralya, Guyana, Hindistan, Nijerya, Pakistan, Kanada, Sri Linka, Singapur, Tobago, Trinidad ve Yeni Zelanda'da şubeler, y. *Survey of International Affairs* (yıllık), *British Year Book of International Law* (yılık), *International Affairs* (yılda dört), *The World Today* (aylık), *Memoranda.*

57. *School of African and Asian Studies:* University of Sussex, Falmer, Brighton Sussex; y. Prof. D. F. Pecock.

58. *School of Oriental and African Studies:* Malet St., London, W. C. 1; Londra Üniversitesine bağlı okul; k. 1916; b. Prof. C. H. Philips, PhD.; s. J. R. Bracken; 350, 000 c.: 205 öğretim üyesi ve 768 öğrenci; y. *The Bulletin, Calendar, Annual Report.*

59. *School of Oriental and African Studies Library:* University of London, Malet St., W. C. 1; k. 1916; 300,000 c.; ve 1,900 MS: kütüphaneci J. D. Pearson.

6. BRAZİLYA

60. *Instituto Brasileiro de Relacoes Internacionais:* Praia de Botafogo 186, Gr. B. 213, Rio de Janeiro, GB.; k. 1954; 1.500 c.; b. Gleantho de Paiva Leite; s. Cezar C. Harouche: y. *Revista Brasileira de Politica Internacional* (yılda dört).

7. BULGARİSTAN

61. *Asya ve Afrika Araştırma Merkezi:* Felsefe, Ekonomi ve Hukuk Bölümü, Bulgar Bilimler Akademisi, 7 Noemvri 1, Sofya; k. 1967; b. E. Kamenov.

8. İRAN

62. Center for Advanced International Studies, Tahran Üniversitesi, Tahran; b. Dr. M. Khajeh-Nouri.

9. ÇEKOSLOVAKYA

63. *Uluslararası Politika ve Ekonomi Enstitüsü:* Prague 1, Classka 19; b. Dr. Antonin Snejdarek.
64. *Naprskovo muzeum asijskych africkych a americkych kultur:* Prague 1, Betlémské namesti 1; k. 1862; etnolojik ve arkeolojik; 100,000 c.; Dr. Erich Herold.

10. ÇİN HALK CUMHURİYETİ

65. *Chinese People's Institute of Foreign Affairs:* Peking; b. Çang Hsi-jo; g. s. Wu Mao-sun.
66. *Institute of International Relations:* Dept. of Philosophy and Social Sciences of Chinese Academy of Sciences, Peking, People's Republic of China.

11. DANİMARKA

67. *Institute for Development Research:* 5 Sct. Annae Plads, 1250 Copenhagen; k. 1969; b. Prof. T. Kristensen; y. *Den Ny Verden* (yılda dört), *Newsletter* (İng., gm.).
68. *Det Udenrigspolitiske Selskab:* Vandkusten 8, DK-1467 Copenhagen K; k. 1946; ders, araştırma, konferans; b. Johan Wilhjelm; y. *Fremtiden, Udenrigs politiske Skrifter, Okonomisk Kronik.*

12. ALMAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ

69. *Department of African and Near Eastern Studies:* Karl Marx University, 701 Leipzig, Ritterstrasse 26; b. Dr. G. Brehme.
70. *Institut für Internationale Beziehungen, Deutsche Akademie für Staats und Rechtswissenschaft "Walter Ulbricht":* 1502 Potsdam-Babelsberg. August Bebel Strasse, 89; k. 1964; b. Prof. Dr. Gerhard Hahn; y. *Deutsche Aussen-politik* (on-beş günlük), *German Foreign Policy* (iki ayda bir), *Referatezeit schrift Völkerrecht und internationale Beziehungen, Blickpunkt Weltpolitik* (yılda 5-7).

13. ENDONEZYA

71. *Indonesian Institute of World Affairs:* c/o University of Indonesia, Djakarta; b. Prof. Supomo; g. s. Sudjatmoko.

14. FEDERAL ALMAN CUMHURİYETİ

72. *African Studies Centre:* I. F. O. Institute for Economic Research, 8000 Munich 86, Poschingerstrasse 5.
73. *Deutsche Afrika Gesellschaft:* Bonn, Markt 10-12; y. *Afrika Heute* (aylık).

74. *Deutsche Gesellschaft für Auswartige Politik e. V.:* Bonn, Adenauerallee 133; k. 1955; 1,100 üye; araştırma; 23,000 c.; b. Dr. Günter Henle; by. Dr. Gebhardt von Walther; araştırma dir. Prof. Dr. Karl Carstens; y. *Die Internationale Politik* (yıllık), *Europa-Archiv, Zeitschrift für internationale Politik* (on-beş günlük).
75. *Deutsches Institut für Afrika-Forschung e. V.*: 2 Hamburg 11, Kleine Johannisstrasse 9; k. 1963; araştırma, tartışma ve Afrika hk. bilgisi olanlarla temas; 9,000 c.; b. Prof. Dr. Albert Kolb; y. *Hamburger Beitrage zur Afrika-Kunde, Afrika Spectrum.*

15. FRANSA

76. *Académie des Sciences d'Outre-mer:* 15 rue La Pérouse, Paris, 16e; k. 1922; 100 üye; b. Pierre Legoux; daimî s. Oswald Durand; y. *Comptes Rendus.*
77. *Centre d'Etudes de Politique Etrangère:* 54 rue de Varenne, Paris, 7e; y. *Politique Etrangère.*
78. *Association d'Etudes et Informations Politiques Internationales:* 86 bld. Hausmann,Paris, 8e; k. 1949; b. G. Albertini; y. *Est et Ouest* (Paris, on-beş günlük), *Documenti sul Comunismo* (Roma), *Este y Oeste* (Caracas).
79. *Centre de Recherches Africaines:* Paris Üniversitesine bağlı enstitü; 17 rue de la Sorbonne, Paris 5e.
80. *Centre des Hautes Etudes Administratives sur l'Afrique et l'Asie Modernes:* Paris Üniversitesine bağlı enstitü: 13 rue du Four, Paris 6 e; b. J.C. Froolich; y. *L'Afrique et L'Asie* (yılda dört), *Cahiers de l'Afrique et l'Asie* (gayrı-muntazam), *Langues et Dialects d'Outre-Mer.* (gm.), *Recherches et Documents de CHEAM* (gm.).
81. *Ecole des Hautes Etudes Internationales:* 44 rue de Rennes, Paris, 6e; k. 1924; b. J. Rolland; yön. A. le Jules.
82. *Institut Européen des Hautes Etudes Internationales:* Nice Üniversitesine bağlı enstitü: Palais de Marbre, ave. de Fabron, Nice.
83. *Musée de l'Homme:* Palais de Chaillot, Paris 16e; k. 1878; 250,000 c.; etnografi, antropoloji, tarih-öncesi; yön. Robert Gessain; y. *Revue Trimestrielle, Objets et Mondes.*
84. *Société des Africanistes (CSSF):* Musée de l'Homme, place du Trocadéro, Paris 16e; k. 1931; 300 üye; s. G. Dieterlen; y. *Journal de la Société des Africanistes.*
85. *Société Française d'Histoire d'Outre-Mer:* eski adı *Société de l'Histoire des Colonies Françaises:* B. P. 107–01, 43 rue Cambon, Paris 1 er; k. 1913; f. b. Robert Delavignette; b. Hubert Deschamps; y. *Revue Française d'Histoire d'Outre-Mer* (yılda dört).
86. *U.E.R. Oriental and North African Languages and Civilizations:* Université de Paris I, rue des Ecoles, Paris, 5e.

16. GUYANA

87. *Guyana Institute of International Affairs:* 154 Charlotte St., Lacytown, Georgetown; yön. Donald A. B. Trotman; y. *International Affairs Quarterly, Selected Sketches on Current World Situations.*

17. HİNDİSTAN

88. *Indian Council of World Affairs:* Sapru House, Barakhamba Rd., New Delhi I; k. 1943; 1,500 üye; 125,000 c.; 1,500 dergi; b. Dr. H. N. Kunzru; g. s. S. L. Poplai; y. *India Quarterly* (1944-), *Foreign Affairs Reports* (aylık, 1952).
89. *Institute of Afro-Asian and World Affairs:* 14 Theatre Communications Bldg., Connaught Circus, New Delhi; y. *Afro-Asian and World Affairs* (yılda dört).
90. *International Council for Africa:* 5 Curzon Lane, New Delhi; y. *Africa Quarterly.*

18. HOLLANDA

91. *Afrika Instituut:* Prinses Beatrixlaan 7,'s Gravenhage; y. *Afrika* (aylık).
92. *Afrika-Studiecentrum:* Leiden; k. 1947; Afrika'yı inceleyen Hollanda kurumlarının işbirliğini sağlama; yön. Prof. J. E. Holleman; y. *Kroniek van Afrika* (yılda dört).
93. *Nederlandsch Genootschap voor Internationale Zaken:* 2 Alexanderstraat, La Haye; k. 1945; 900 üye; araştırma ve konferans; 6,500 c.; g. s. Dr. L.G.M. Jaquet; y. *Internationale Spectator, Wereldwijzer.*

19. İSRAİL

94. *Afro-Asian Institute for Cooperative and Labour Studies:* P.O.B. 16201, Tel Aviv; k. 1960; Afrika ve Asyalı öğrencilerin işçi sorunlarıyla ilgili olarak eğitilmesi; İngilizce dersler Ocak-Nisan, Fransızca dersler Eylül-Aralık aylarında; 7,500 c.; 85 ülkeden 2,450 öğrenci; b. E. Elath; yön. A. Eger.
95. *Institute of Asian and African Studies:* Hebrew University of Jerusalem; Jerusalem; k. 1926; Orta Doğu, Asya ve Afrika'nın Orta Çağ ve Modern dilleri, kültürü ve tarihinin incelenmesi; yön. Prof. Gabriel Baer.
96. *Israel Oriental Society, The:* The Hebrew University, Jerusalem; k. 1949; çağdaş Orta Doğu, Asya ve Afrika'nın incelenmesi; b. E. Elath; y. *Hamizrah Hehadash* (Yeni Doğu, yılda dört, 1950 – 70), *Oriental Notes and Studies* (monografiler, 1951-1966), *Asian and African Studies* (yıllık, 1965).

20. İSPANYA

97. *Instituto de Estudios Africanos:* Castellana 5, Madrid; k. 1945; 20 üye; yön. Eduardo Junco Mendoza; g. s. Joaquin Venture Banares; y. *Africa* (aylık), *Colleccion Monografica Africana* (gm.).
98. *Instituto de Estudios Politicos:* Plaza de la Marina Espanola 8, Madrid; k. 1939; 20,000 c.; yön. Luis Legaz Lacambra; g. s. Manuel Solana Sanz; y. *Revista de Estudios Politicos* (iki ayda bir), *Politica Internacional* (iki ayda bir), *Revista de Politica Social* (yılda dört), *Revista* ve *Economia Politica* (yılda üç).

21. İTALYA

99. *The Bologna Center School of Advanced International Studies of the Johns Hopkins University:* Via Belmeloro 11, 40126 Bologna; k. 1955; yön. C. Grove Haines; 19 öğr. üyesi, 100 öğrenci.
100. *Istituto Affari Internazionali:* viale Mazzini 88, 00195, Roma; yön. Altiero Spinelli.
101. *Istituto Italiano per l'Africa:* via Ulisse Aldrovandi 16, Roma; b. Prof. S. Foderaro; g. s. Dott. M. Dorato.
102. *Istituto per gli Studi di Politica Internazionale:* via Clerici 5, Milano; k. 1934; 40,000 c.; b. Dott. Alberto Pirelli; g. yön. Dott. Gerelamo L. Bassani; y. *Relazioni Internazionali* (haftalık), *Diritto Internazionale* (yılda dört), *Annuario di Politica Internazionale* (yıllık).

22. İSVEÇ

103. *Institutet för internationell ekonomi:* Fack, S-104 03 Stockholm 50; Stockholm Üniversitesine bağlı; k. 1962. yön. Assar Lindbeck.

104. *Nordiska Afrikainstitutet:* Box 345, S-751 06 Uppsala; k. 1962; Afrika ile ilgili belge, araştırma, ders ve seminer merkezi; 15,000 c., 1,300 dergi; yön. Prof. Carl Gösta Widstrand; y. *Annual Seminar Proceedings, Research Reports, Africana, Newsletter.*

105. *Utrikespolitiska Institutet:* Wenner Gren Center, 166 Sveavagen, 113 46 Stockholm; k. 1938; b. Prof. Hilging Eek; yön. Dr. Ake Sparring; y. *Varlds-Politikens dagsfragor, Strategisk bulletin, Archives* 69, *Internationella studier, Kalendarium.*

23. İSVİÇRE

106. *Institut Africain de Genève:* 2–4 route de Drize, Carouge-Geneva; k. 1960; Afrika coğrafyası, tarihi, kültürü, ekonomisi ve sosyolojik sorunlarıyla ilgisi dersler: yön. Pierre Bungener, René Wadlow; 14 öğr. üyesi; y. *Geneva Afrika* (yılda iki).

107. *Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales:* 132 rue de Lausanne: k. 1927; araştırma ve eğitim; yön. Dr. J. Freymond.

108. *Schweizerische Institut für Auslandforschung:* St. Gall Ekonomi, İş İdaresi ve Kamu Yönetimi Okuluna bağlı enstitü; Münstergrasse 9, 8001 Zurich; f. yön Prof. Dr. F. A. Lutz; b. Dr. R. Lang.

24. JAPONYA

109. *Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa:* Tokyo University of Foreign Studies, 51 Nishigahara, 4-chome, Kita-ku, Tokyo; k. 1964; 30 araştırmacı, 34 yönetici, 16,532 c.; yön. M. Oka: y. *Journal of Asian and African Studies* (yıllık), *Newsletter* (yılda üç).

110. *Nippon Kokusai Seiji Gakkai:* Hosei Üniversitesi, Fujimi-cho, Chiyoda-ku, Tokyo: k. 1956; k. 1956; 512 üye; b. H. Kamikawa: y. *International Relations* (yılda dört).

25. KANADA

111. *Canadian Council for International Cooperation: (Conseil canadien pour la Coopération Internationale):* 75 Sparks St., Ottawa 4, Ont.; k. 1968; eski adı *Overseas Institute of Canada,* k. 1961; bilgi merkezi; b. M. H. Gregg; y. *Bulletin* (yılda dört), *Film Catalogue* (yılda dört), *World Facts* (yıllık), *Bibliographies on International Development* (fr. ve ing.), *Fact Sheets.*

112. *Canadian Institute of International Affairs:* 31 Wellesley St., East, Toronto 284; k. 1928: Roy. Ins. of Int. Aff.'e bağlı; 3,000 üye; 27 şube; g. yön John W. Holmes; f. yön Robert W. Reford; y. *International Journal* (yılda dört), *Annual Report* (yıllık), *Behind the Headlines, Contemporary Affairs, International Canada, Canada in World Affairs* (iki yılda bir).

113. *Centre for Developing Area Studies: (Centre d'études pour les régions en voie de développement):* McGill University, 3437 Peel St., Montreal 112, Quebec.

114. *Institute for International Cooperation (Institut de Coopération Internationale):* Ottowa Üniversitesine bağlı; 550 Cumberland St., Ottowa 2, Ont.; yön Prof. L. Sabourin.

115. *International Development Research Centre (Centre de recherches pour le développement):* 2197 Riverside Drive, Ottawa.

26. KÜBA

116. *Instituto de Politica Internacional:* Dış İşleri Bakanlığına bağlı, Havana; k. 1962; 11 üye; y. *Politica Internacional* (yılda dört).

27. MACARİSTAN

117. *Afro-Asian Research Centre:* Budapest XII, Kallo esperes u. 15, P.O.B.: Bp. 126 Pf. 36; k. 1963; 10,000 c.; yön. Prof. J. Bognar; Macar Bilimler Akademisine bağlı; y. *Studies on Developing Countries.*

28. NORVEÇ

118. *Norsk Utenrikpolitisk Institutt:* Bygdöy Allé 3, Oslo 2; k. 1959; b. Finn Moe; yön. Dr. John Sanness; y. *Internasjonal Politik* (yılda dört), *Tidens Ekko* (aylık), *Economics of Planning.*

29. PAKİSTAN

119. *Pakistan Institute of International Affairs:* Strachen Road,Karachi; k. 1947; 15,000 c.; 400 üye; b. Dış İşleri Bakanı; s. Kh. Sarwar Hasan; y. *Pakistan Horizon* (yılla dört).

30. POLONYA

120. *Centre for African Studies:* University of Warsaw, Krakovskie Przedmiedcie 26-28, Warsaw; y. *Africana Bulletin.*
121. *Polish Institute of International Affairs:* Warsaw, Warecka Ia; k. 1947; 90,000 c.; yön. Ryszard Frelek; y. *Sprawy Miedzynarodowe* (aylık), *Zbior Dokumentow* (aylık, Lehçe ve Fr.), *Polish Perspectives* (aylık, İng., Fr., Alm.), *Zbior Umow Miedzynarodowych Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej* (Polanya'nın andlaşmalarıyla ilgili yıllık), *Yearbook of International Law* (İng. yıllık); *Studies on Developing Countries* (İng.), *Studies on International Relations* (İng.).

31. PORTEKİZ

122. *Juntade Investigaçoes do Ultramar-JIU:* Deniz-aşırı Ülkeler Bakanlığına bağlı; 7 piso, Restelo, Lizbon 3; k. 1936; b. Carlos Krus Abecasis; by. Dr. Raimundo Brites Moita; s. Dr. José J. Ferraz; y. *Anais, Memorias, Estu-Ensaios e Documentos, Garsia de Orta, Estudos de Ciéncias Politicas e Sociais, Bibliografia Cientifica da Junta de Investigaçoes do Ultramar, Documentaçao e Informaçao Cientificas, Estudos de Antropologia Cultural, Notas do Centro de Biologia Aquatica Tropical, Comunicaçoes da Missao de Estudos Agronomicos do Ultramar, Publicaçoes do Agrupamento de Estudos de Cartograifia Antiga* (genellikle deniz-aşırı Portekiz sömürgeleriyle ilgili coğrafya haritaları ve plânlar).

32. SRİ LANKA

123. *Ceylon Institute of World Affairs:* c/o Mervyn de Silva, 82B Ward Place, Colombo 7; k. 1957; b. Gen. Anton Muttukumaru.

33. ŞİLİ

124. *Instituto de Estudios Internacionales de la Universidad de Chile:* Casilla 14187, Sucursal 21, Santiago; k. 1966; lisans-üstü çalışmalar; yön. Claudio Veliz; y. *Estudios Internacionales* (yılda dört).

34. SİNGAPUR

125. *Singapore Institute of International Affairs:* c/o Roy H. Haas, Dept. of Political Science, University of Singapore, Bukit Rimah Rd., Singapore 10; b. George G. Thomson.

S. S. C. B.

126. *Afrika Enstitüsü:* Ekonomi Bölümü, S.S.C.B. Bilimler Akademisi, Starokonyuşenni per. 16. Moskova; yön. V. G. Solodovnikov.
127. *Uluslararası İlişkiler Enstitüsü:* Metrostroyevskaya 53, Moskova; B. D. Miroşniçenko.
128. *Afrika Sorunları Bilimsel Kurumu:* S.S.C.B. Bilimler Akademisi Toplumsal Bilimler Bölümü, Leninskiy Prospekt 14, Moskva; b. V. G. Solodovnikov.
129. *Doğu Çalışmaları Enstitüsü:* S.S.C.B. Bilimsel Akademisi, Armiyanskiy per. 2,Moskova; yön. Akad. B. G. Gafurov; y. *Narodı Azii i Afriki* (yılda dört) *Aziya i Afrika Sivodniya* (aylık).

36. YENİ ZELANDA

130. *New Zealand Institute of International Affairs:* P.O.B. 196 Wellington; k. 1934; b. Sir Guy Powles; y. *New Zealand's Record in the Pacific in the Twentieth Century.*

37. YUGOSLAVYA

131. *Institute for Developing Countries* (eski adı *Africa's Research Institute*): Zagreb Üniversitesine bağlı; Zagreb, Ul. 8, maja 82.

"ŞİMDİ DOĞACAK OLAN GÜNEŞE BAKINIZ. BUGÜN GÜNÜN AĞARDIĞINI NASIL GÖRÜYORSAM, ULUSLARIN UYANIŞLARINI ÖYLE GÖRÜYORUM. İSTİKLÂL VE HÜRRİYETİNE KAVUŞACAK OLAN ÇOK KARDEŞ MİLLET VARDIR. ONLARIN YENİDEN DOĞUŞU, ŞÜPHESİZ Kİ TERAKKİYE VE REFAHA MÜTEVECCİH VUKU BULACAKTIR. BU MİLLETLER BÜTÜN GÜÇLÜKLERE VE BÜTÜN MÂNİLERE RAĞMEN MUZAFFER OLACAKLAR VE KENDİLERİNİ BEKLEYEN İSTİKBALE ULAŞACAKLARDIR. MÜSTEMLEKECİLİK VE EMPERYALİZM YERYÜZÜNDEN YOK OLACAK VE YERLERİNE MİLLETLER ARASINDA HİÇ BİR RENK, DİN VE IRK FARKI GÖZETMEYEN YENİ BİR AHENK VE İŞBİRLİĞİ ÇAĞI HÂKİM OLACAKTIR. SİZE BU SÖZLERİ SÖYLEYEN CUMHURREİSİ DEĞİL, SADECE TÜRK MİLLETİNİN BİR FERDİ OLARAK, MUSTAFA KEMÂL'DİR."

ATATÜRK
Mart 1933

AFRİKA
ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELELERİ

Fiyatı: [illegible],— TL.